卐 ॥ नमो तित्थस्स ॥ 卐

જૈનયુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧
અંક ૧

ભાદ્રપદ
૧૯૮૧

માનદ તંત્રી
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ
બી. એ. એલએલ. બી.
વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઇ

વિષયાનુક્રમ

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે

—શ્રીમતી જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ (પરિષદ) સંબંધીના વર્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સહાયતાના

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧ આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨ અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩ લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો.

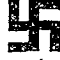
૪. કોઈ પણ લેખ પૂર્વે અન્યત્ર કે બીજાકોઈ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૪ દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

[illegible], ત્રીજે માળે, [illegible], મુંબાઇ

મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઇ B. A., LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ, માનદ તંત્રી

જૈન યુગ

આપણા સવળા ભેદોમા અને અસમાનતામાં ઉંડે ઉંડે એક ભૂળગત, અપ્રત્યક્ષ યોગસૂત્ર ભારતવર્ષે બાધી રાખ્યુ છે, તેથી મહાભારતમા વર્ણવેલું ભારત અને વર્તમાન ભારત જુદી જુદી અને મહત્વની બાબતોમા ભિન્ન હોવા છતા ઉભયની નાડીનો યોગ તૂટતો નથી

આ યોગનો ઇતિહાસ તેજ ભારતવર્ષનો યથાર્થ ઇતિહાસ છે તે યોગ રાષ્ટ્રીય સ્વાર્થને લઇને નથી એક શબ્દમા કહીએ તો કહેવુ પડશે કે ધર્મને લઇને છે પરન્તુ ધર્મ શું તે સબંધે તો તકરારનો પાર નથી અને ભારતવર્ષમા ધર્મનું બાહ્યરૂપ જુદા જુદા પરિવર્ત્તનોને પામ્યુ છે, તેમા પણ સન્દેહ નથી,

તેમ છતા એ યાદ રાખવાનુ છે કે પરિવર્ત્તન એટલે વિચ્છેદ નથી શૈશવમાથી યૌવનમા પરિવર્ત્તન થાય છે તેમા વિચ્છેદ થતો નથી ...ભારતવર્ષના લોકોએ જુદા જુદા પ્રયાસ અને પરિવર્ત્તનો દ્વારા ધર્મને સમાજમાં મૂર્તિમન્ત કરવાના પ્રયાસો કર્યા છે આ એક તેના પ્રયાસમા જ પ્રાચીન ભારત સાથે અર્વાચીન ભારતની એકતા છે.

— રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

પુસ્તક ૧	વીરાત્ સં૦ ૨૪૫૧ વિ૦ સં૦ ૧૯૮૧	ભાદ્રપદ અંક ૧

અપ્રકટ વીરસ્તવન

શ્રી ચિંતામણ પાસજી, અરજ સુણો ઇક મોરી રે,
મારા મનના મનોરથ પૂરવો, હું તો ભગત ન છોડૂં તોરી રે ' શ્રી ચિં૦ ૧
મારી ખજમતમાં ખાંમી નહિ, તારે ખોટ નહિ કોઇ ખજાને રે,
દેવાની મી ઢીલ છે ? કહવૂ તે 'કહીઇ છાને રે શ્રી ચિં૦ ૨
તેં પૃથવી ભ્હુ ઉરણ કરીરે, ધન વરસી વરસીદાને રે:
માહરી વેલા સ્યું એહવા, દીયો વંછિત વાલો વાંને રે શ્રી ચિં૦ ૩
મત કહસ્યો તુઝ કરમેં નથીરે, કરમ હનો તા પામ્યો રે,
મુઝ સરીખા કીધા મોટકા, તેણે કાંઈ તુઝને ધામ્યો રે શ્રી ચિં૦ ૪
કેડ ન છોડું તાહરી રે, આપ્યા વિણુ શિવસુખ સ્વામી રે,
મુરખ તે તુછ માંનસ્યે, ચિંતામણ કરયલ પામી રે શ્રી ચિં૦ ૫
ભગતેં રીઝયા ફલ દીયેરે, ચિંતામણ પણ પાષાણો રે,
અધિક કાંઇ કહાવસ્યો, ભદ્રિક ભગતેં જાણો રે શ્રી ચિં૦ ૬
અમે ભગતેં મુગતને ખેંચસ્યૂં, જિમ લોહને ચમક પાષાણો રે,
તુમે હેજ હસીને દેખસ્યો, કહસ્યો સેવક છે સપરાંણો રે શ્રી ચિં૦ ૭
બાલિક તે જિમતિમ બોલતો, કરે લાડ તે તાતને આગે રે,
તેહના તે વંછિત પૂરેવેં, બની આવે સગલું રંગે રે શ્રી ચિં૦ ૮
મારે બનનારૂ બન્યૂય છેરે, હુંતો લોકને વાત સીખાવું રે,
વાચિક જસ કહે સાહિબા, ઇહ ગીતેં તુંમ ગુણ ગાઉં રે શ્રી ચિં૦ ૯

યશોવિજયજી (વિક્રમ ૧૮ મું શતક)

તંત્રીનું નિવેદન

શ્રીમતી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સના તરફથી 'જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હેરૅલ્ડ' એ નામનું પત્ર લગભગ ૧૫ વર્ષો સુધી નીકળ્યું, તે પૈકીનાં છેલ્લાં લગભગ સાત વર્ષ (સન ૧૯૧૨ના એપ્રિલ માસના અંતથી તે સન ૧૯૧૮ સુધી) તે પત્રના માનાધિકારી (ઑનરરી) તંત્રી તરીકેનું કાર્ય મે યથાશક્તિ અને યથામતિ કરી સને ૧૯૧૯નો જાન્યુઆરી અને ફેબ્રુઆરીનો સંયુક્ત અંક કાઢી મારી રાજીખુશીથી તંત્રી તરીકેનો સંબંધ કેટલાંક કારણોને લીધે છોડ્યો હતો. અને તે માટેનું છેલ્લું નિવેદન તે અંકમાં મેં કર્યું હતું.

આકર્ષણ કરી શકાતું નથી." ત્યારે પ્રશ્ન એ થયો કે અગાઉ પત્રનું જે નામ — 'જૈનશ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હેરૅલ્ડ' રાખવામાં આવ્યું હતું તે જ નામ ચાલુ રાખવું કે બીજું નામ નવું અને લોકો સમજી શકે તેવું સ્વભાષાનું રાખવું. તે સાથે તેની નીતિ શું રાખવી વગેરે પત્રને લગતા સર્વ પ્રશ્નોનો વિચાર કરી તે બાબતનો રિપોર્ટ કરવા એક પેટાસમિતિ નીમાઇ હતી (જુઓ સ્ટેન્ડિંગ કમિટીનો ૧૭-૪-૨૫નો ઠરાવ) અને તે સમિતિએ કરેલ રીપોર્ટનો ટુંક સાર નીચે પ્રમાણે છેઃ—

હેરૅલ્ડ એ લાંબૂં નામ તેમજ અંગ્રેજી ભાષાનું નામ છોડી દેવું અને નવું ટૂંકું ને સુંદર નામ પસંદ કરી તંત્રીએ મૂકવું (૨) કદ આઠ પેજી રાખવું (૩) વર્ષમાં હાલ પાંચસો પૃષ્ઠ આપવાં (૪) ટપાલખર્ચ સહિત વાર્ષિક લવાજમ હાલ બે રૂ. રાખવું. (૫) પહેલો અંક શ્રાવણમાસથી બહાર પાડવો. વિશેષમાં તંત્રીને બીજી સત્તાઓ એ આપવામાં આવી કે બદલામાં તથા લેખકોને મફત આપવાનું તેની મરજી પર છે ને અવલોકન માટે આવતાં પુસ્તકોની વ્યવસ્થા કરવાની કુલ સત્તા તેની રહેશે.

સ્ટેન્ડિંગ કમિટીએ ઉપરનું મંજૂર કરી તંત્રી તરીકે મને કહેતાં મેં તેમની આજ્ઞા સ્વીકારી છે. પત્રકારની જવાબદારીઓ ઘણી છે તેનું મને ભાન છે પણ તે સર્વ જોખમદારી બરાબર જાળવી રાખી પાળવા માટેની મારી શક્તિ અને બુદ્ધિની મર્યાદાનું પણ તેટલું ભાન છે; તેથી આ તંત્રી તરીકેનું પદ હું લઇને બધી જવાબદારીઓ સાચવી શકીશ કે નહિ તે વિચારે હું કંપાયમાન થાઉં છું. હું તેમ કરવા શક્તિમાન થાઉં તે માટે મારામાં સદાય શુદ્ધ-નિષ્ઠા, સત્ય જ્ઞાન અને પવિત્ર અતઃકરણ રહ્યાં કરે એવું શાસનનાયક પ્રત્યે પ્રાર્થું છું, કારણ કે એ ત્રણ સદ્‌ગુણો વગરના પત્રકારો તે સમાજના ભયંકર દુશ્મનો, અવળે રસ્તે ચાલનારા અને સમાજરથને તોડી પાડનારા થાય છે.

વર્તમાનપત્ર એ માત્ર વર્ત્તમાન એટલે સમાચાર આપીને શાંતિ પકડનારૂં પત્ર નથી, પરંતુ તે તો દરેક વર્તમાન કે બનાવ ઉપર તેમાંથી ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નો એક પછી એક લઇ તેના પર વિચાર કરી તેનું નિરાકરણ કરનારૂં પ્રબલ સાધન છે. એવું નિરાકરણ કરવામાં અંગત દ્વેષને તિલાંજલિ જ આપવાની છે.

છાપું એ મહાભારત અંજન છે અને તે ઉપરાંત એક ઉમદા બબાસથી વાપરવા યોગ્ય હથિયાર છે. તે ખાનગી જીવનની પવિત્ર હૃદયભાવનાને મલીન કરવા માટે યા તો કોઇ મનુષ્યની આબરૂને હલકી પાડવા માટે વાપરવાનું કે ઉગામવાનું નથી. જેમ વિદ્યુતશક્તિના પ્રબળ બળને એકત્રિત કરી તૈયાર કરવામાં આવતું અંજીન, મનુષ્યના વ્યવહારોને પૂરાં પાડનાર મહાન્ ઉપયોગી સાધન તરીકે વાપરવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે સમાજ કે દેશના વ્યવહાર સુવ્યવસ્થિત અને ઉપયોગી થાય તેવી રીતે પત્રકારોએ પોતાની સર્વ સુન્દર શક્તિઓને એકત્રિત કરીને તે દ્વારા પોતાના પત્રને ચલાવવું ઘટે છે.

આ એ જ રીતે થઇ શકે કે ગચ્છગચ્છની મતમતની જ્ઞાતિજ્ઞાતિની દુશ્મનાવટ (Sectarian or racial Animosity) પ્રજ્વલિત ન થાય, દરેક ઉપયોગી સંસ્થાના કાર્ય ઠરાવ કે ધોરણ પ્રત્યે તેમાં અનિષ્ટ તત્ત્વ જ ભર્યું છે એવા (detecting bad in any of the acts of institutions) અભિનિવેશને દેશવટો આપે ને તેમાં સુધારા કરવા-યોગ્ય તત્ત્વપર દૃષ્ટિ રાખે, અવિવેક કે અમર્યાદા (lack of courtesy) ન દેખાય, ગમે તેવા બીનજોખમ-દાર હુમલાઓ (irresponsible attacks) ન થઇ જાય, દલીલને બદલે કાદવ ન ફેંકાય, સમભાવ અને ઉદારભાવની સામાન્ય ઉણપ (general want of temperance and charity) જરાપણ પ્રકટ ન થાય—એવી જાતના જ લેખો અને ચર્ચાપત્રોને સ્થાન અપાય તો જ.

આ ભાવનાઓ હમેશાં હું મારી દૃષ્ટિસંમુખ તથા હૃદયમાં રાખવા પ્રયત્નશીલ રહીશ – એ મારી ઉમેદ છે. તેને પોષક આદર્શો મારા લક્ષ સમીપ એ રહ્યાં કરશે કે :—

(૧) જે વિચારો વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિથી ઘણા સંગીન હોય છતાં જો તેનાથી પરિષદ્દેવીનું હિત પૂરૂં સચવાતું ન હોય તો તે માટે આ પત્રનો ઉપયોગ ન થવા દેવો.

(૨) સમગ્ર જૈનસમાજની અખંડતા જાળવવી. જેનાથી કલેશ-વિરોધ વધે તેનાથી દૂર રહેવું. ગચ્છ-મમત્વ- સંપ્રદાયનું ઝનૂન, ન્હાનીસૂની નમાલી ભિન્નતાઓ– વિગેરેને તિલાંજલિ આપવી.

(૩) છતાંય વિચારભેદને આવકાર આપવો– વિચારજડતાને તથા પરંપરાગત આચારશૂન્યતાને ભેદવી.

(૪) છતાં શૈલી મંડનાત્મક-રચનાત્મક (Constructive) રાખવી—ખંડનશૈલી (destructive) થી દૂર રહી મર્મ-પ્રહારો કરવા નહિ.

(૫) નૂતન વિચારોનાં દૃષ્ટિબિન્દુઓ, વિષયોની વિવિધતા, જૈનોની ઐતિહાસિક સામગ્રી વગેરે યથાપ્રમાણમાં પૂરાં પાડવાં.

(૬) પુસ્તકોની સ્વતંત્ર સમાલોચના કરી કરાવી તેના લેખકોને સૂચનાઓ કરી સવળે માર્ગે દોરવા અને સમાજને તે સંબંધી ખરો તોલ બતાવવો વગેરે વગેરે.

આ સાથે એ પણ કહી દેવું યોગ્ય છે કે કોઈ એમ કહે છે કે જૈનશૈલીએ લેખો લખાવા જોઇએ, તો હું નમ્રપણે જણાવીશ કે તે મને તેમજ સર્વ સજ્જન જૈનને માન્ય છે, પણ એટલું તો ખરૂં કે તેવું કહેનારા યા માનનારા જૈનશૈલીની વ્યાખ્યા પોતપોતાની રુચિ અને જ્ઞાન પ્રમાણે કરી શકે છે; એટલે તે સર્વ વ્યાખ્યાઓથી અજાણપણું રહે; હું જેટલે દરજ્જે મારા ધર્મજ્ઞાનના પરિણામે તેનો અર્થ કરી શકું તેટલે દરજ્જે તે લક્ષમાં રાખી મારી લખવાની પ્રવૃત્તિ થશે, તેમ બીજાના લેખમાં બને તો—અને બને ત્યાં સુધી ટિપ્પણી વગેરે આપી તેને બતાવાશે —પણ આટલું તો સર્વેએ સ્વીકારવાનું છે કે બીજાના લેખોની જવાબદારી સંપૂર્ણ અને સર્વથા તંત્રીની હોતીજ નથી; તેમજ કૉન્ફરન્સ પોતે દરેક લેખની જવાબદારી પોતાના માથે લેતી નથીઃ દરેક લેખની જવાબદારી તે તે લેખના લખનારની જ રહેશે.

યુગ પોતાનો ધર્મ બજાવ્યે જાય છે. બીજી કોમો આગળ વધતી જાય છે, ત્યારે આપણે આ યુગનો ધર્મ સમજી આગળ વધીએ એમાં શ્રેય છે. આ પત્રનું નામ 'જૈનયુગ' રાખ્યું છે તે જૈનોની વિશિષ્ટતા, સાહિત્ય સેવા, દેશસેવા વગેરે બતાવવા પ્રયત્ન કરશે. એ નામ પોતાના કામથી સર્વને પ્રિય થાઓ.

ઉપરનું વાંચી સમજી દરેક જૈન આ પત્રનો ગ્રાહક બનશે, દરેક સુજ્ઞ લેખક ઉપર જણાવેલી આદર્શોને લક્ષમાં રાખી વિચારજનક અને વિચારણીય લેખ ગદ્ય પદ્યમાં મોકલાવવાની કૃપા બતાવશે, અને જૈનસમાજને આ યુગની આવશ્યક વિધિઓ, કૃતિઓ, કાર્ય શુદ્ધનિષ્ઠાથી દાખવવાની આ 'જૈનયુગ'ની ભાવના સફળ કરશે એ હૃદયેચ્છાથી તેમજ સૌરાષ્ટ્રના સ્વ૦ કવિ બોટાદકરની 'કર્ત્તવ્ય' પરની નીચેની હૃદયોર્મિઓ, સહિત આ વક્તવ્ય પૂરૂં કરૂં છું.

" પ્રણયના મીઠડા મન્ત્રો, અને ગીતો અમે ગાશું,
ભલે સંસારનાં શિષ્યો, સુણે કે ના સુણે તોયે.

હૃદયના આસુડાં રેડી, બિંજવશું વિશ્વને બાવે,
કઠિન હૈયાં મૃદુલ એથી, બને કે ના બને તોયે.

પ્રબળ પડદા બધા ચીરી, હૃદય ખુલ્લાં કરી દેશું,
સુભાગી સત્ય જોનારા, જડે કે ના જડે તોયે.

પુનિત કર્ત્તવ્યને પંથે, વિચરશું ધર્મ્ય ધારીને,
અમારા બંધુ એ ચીલે, ચડે કે ના ચડે તોયે.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ

મહાત્માજીનું વ્યાખ્યાન

[જૈન કૉન્ફરન્સમાં મહાત્માજી તા. ૧૨-૪-૨૫ને રોજ પધાર્યા તે વખતે તેમણે આપેલું વ્યાખ્યાન.]

પ્રમુખ સાહેબ, ભાઇઓ અને બહેનો,

પ્રથમ તો તમને હું ધન્યવાદ આપવા ઇચ્છું છું. તમારામાં જે થોડોઘણો કલેશ હતો તે સમાપ્ત થયો છે. તે કુટુંબકલેશની મને કાલે જ ખબર પડી ગઇ હતી: મારા પર જૈનભાઇઓની કૃપા ઘણી રહી છે. અને તેનું કારણ તેમની પાસે મારી ઘણી લેણદેવી છે. હિન્દમાં મારા જે સગા ભાઇ ગણું તે દા૦ પ્રાણજીવન મહેતા તે જૈન છે. અને જેના ધર્મજ્ઞાન અને ચારિત્ર્ય વિષે મને માન છે તે રાયચંદભાઈ તેઓ પણ જૈન હતા. મુંબઇમાં મારૂં પોતાનું ઘર સમજી જ્યાં જાઉં છું તે પણ જૈનનું ઘર છે એટલે રેવાશંકર જગજીવનનું ઘર. જ્યારે જ્યારે મુસાફરી હું કરૂં છું ત્યારે જેમ બીજાના તેમ જૈનોના સંબંધમાં આવું છું. કેટલાક એમ માને છે કે હું જૈન છું. કેટલાક જૈન મને પૂછે છે કે 'તમે જૈન છો ને ?' જ્યારે હું જવાબ આપું છું કે હું જૈન નથી ત્યારે તેમને આઘાત પહોંચે છે. આ આઘાત તે પ્રેમનો આઘાત છે. મેં જૈનોની ખાસ સેવા કરી નાંખી છે એવું તો કંઇ નથી. બધાની સેવા કરતાં તેઓની જે બને તે થાય. પણ જે વસ્તુને તેઓ આરાધે છે તેનો અમલ મારાથી યથાશક્તિ થયો છે. એથી તેઓનો પ્રેમ છે એમ મને ભાસે છે. મારી માન્યતા છે કે અહિંસાનું તત્ત્વ હું સમજી શક્યો છું તેવું ઘણા જૈનો સમજી શક્યા નથી.

શત્રુંજય પર હું કુતુહલ દૃષ્ટિએ ગયો નહોતો. ધાર્મિક ભાવનાથી હું શત્રુંજય ચડવા ઇચ્છું છું એમ મેં જણાવ્યું ત્યારે શ્રાવક ભાઇઓને બહુ સારૂં લાગ્યું. પંડિત લાલને મારી ચાખડી પર ધ્યાન ખેંચી મને કહ્યું કે મારી ચાખડી ઘણાને ખટકશે. તેથી મેં તે ઉતારી મૂકી. ચાખડીની જરૂર કમનશીબે પણ મેં પગની રક્ષા માટે જોઇ હતી. ઉઘાડે પગે તો હું ચાલું ચાલ્યો છું. ખેડા જીલ્લામાં મને વ્યાધિ થયો ત્યાર પછી અમુક જાતનાં પગરખાં પહેર્યાં, પછી ચાખડી લીધી. આ ઉપરથી એમ ન સમજશો કે ચામડાના જોડા પ્રત્યે મને અભાવ છે. આ બનાવમાં પણ મેં પ્રેમનું દર્શન કર્યું.

હું જ્યાં જ્યાં ગયો છું ત્યાં જૈનો તરફથી દરેક જગ્યાએ પ્રેમના ઘૂંટડા જ મને મળ્યા છે. મને તેને લઇને જૈનો સાથે ગાઢ પરિચય છે. 'હિન્દની સેવામાં જૈન કઇ રીતે ભાગ લઇ શકે ?' એ મારે બતાવવું એમ પ્રમુખે સૂચવ્યું છે. તો હું કહું છું કે આપણે સૌએ પોતપોતાની દૃષ્ટિએ પોતપોતાનો ધર્મ સંપૂર્ણ પાળીએ તો જરૂર હિંદની સેવા થશે. પણ તે સામાન્ય વાત નથી: પણ ધર્મ કોને કહીએ ?

ધર્મના બે ભાગ છે — ૧લો તો બધા ધર્મોને સામાન્ય એવા નિયમો છે, અને બીજો ભાગ તે સર્વસામાન્ય સિદ્ધાન્તોને ખીલવવા માટે આચારો મૂકવામાં આવ્યા છે તે અને તેને અંગે વિચારો ઘડવામાં આવ્યા છે તે. મુસલમાનોને માટે એક વાત ખાસ માન્ય કહેવાતી હોય તે હિંદુને ગમતી ન હોય. છતાં આપણે માટે અને તેમને માટે જે સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતો છે તેનું તો બન્નેએ પાલન કરવું જોઇએ. આથી આપણે આપણો ધર્મ શોભાવી શકીએ. જો તેમ ન કરીએ તો પ્રત્યેક ધર્મની વિશેષતા બંધનરૂપ થઇ પડે છે, અને એવી વિશેષતા સશાસ્ત્ર હોય, તોયે કાં તો શાસ્ત્ર ખોટું હોય યા તો તે શાસ્ત્રનો જે અર્થ કરતા હોઇએ તે બરાબર કર્યો ન હોય યા સમજતા ન હોઇએ.

આપણે આંધળા થઇ ધર્મને નામે ચોમેર ઝગડા કરીએ છીએ. જૈનો પાસે ખૂબ પૈસા પડ્યા છે. સદુપયોગ તો તેનો થાય છે — તેમ દુરૂપયોગ પણ ઘણો જ થાય છે. ૧૯૧૫ની સાલમાં શ્વેતાંબરો-દિગંબરોનો ઝઘડો મારે કાને આવ્યો. કેટલાક જૈનોને લાગ્યું કે (૧) હું નિષ્પક્ષપાત રહી શકીશ,

વળી (૨) હું વકીલ રહેલો અને (૩) મેં જૈન શાસ્ત્રોનો કંઇક અભ્યાસ કરેલો અને (૪) જૈનો સાથેનો મારો પરિચય પણ હતો. ઝઘડામાં પંચ થવાની મેં હા પણ પાડેલી, પણ ત્યાર પછી કોઇ મારી પાસે આવેલ નથી. બંનેમાં દુરાગ્રહ આવી ગયો જણાય છે. શું પ્રિવિ કાઉન્સિલ બરાબર ન્યાય જ આપશે? ધર્મની વાતમાં તે ક્યાંથી ન્યાય આપી શકે? ધારો કે પૂરો ઇન્સાફ કદાચ ત્યાંથી મળી શકે, તો સવાલ એ છે કે તેવો ઇન્સાફ ત્યાં ગયા વગર આપણને ન મળી શકે? છતાંય ધારો કે પંચથી આપણને ગેરઇન્સાફ મળે તો હું મારા ૨૦ વર્ષના વકીલના અનુભવ પરથી કહી શકું તેમ છું કે હાઇકોર્ટ અને પ્રિવિ કાઉન્સિલમાં પણ મેં ગેર-ઇન્સાફ જોયો છે. તેમણે ઇરાદાપૂર્વક અન્યાય કર્યો છે એમ નથી કહેવા માગતો. અદાલતમાં જઇએ છીએ ત્યારે જાણ્યેઅજાણ્યે પણ અમુક સાચું શું છે તે જ બંને પક્ષ કે પક્ષના વકીલો તરફથી સમજાવવામાં નથી આવતું, પણ સહુ પોતપોતાનો કક્કો ખરો કરવા ઇચ્છે છે. એમ અદાલતોમાં સહેજે ગેરઇન્સાફ થઇ જાય છે. આપણામાંથી ન્યાય કરવા નીમેલો હોય તો તે કદાચ ઇરાદાપૂર્વક ગેર-ઇન્સાફ કરે તો? એવો પ્રશ્ન થાય, તો પ્રિવિ કાઉન્સિલ નહોતી ત્યારે શું થતું હતું? અરસપરસના ઝગડા આપણે અરસપરસ વા આપણા પંચ મારફત મીટાવી શકીએ એમ સૌ કોઇ ઇચ્છે.

આપણે નિમિત્ત થઇએ ને પછી તેને બચાવીએ તેમાં દયા નથી. માંકડની ઉત્પત્તિ તો આપણું પાપ સૂચવે છે. જ્યાં સંપૂર્ણ સ્વચ્છતા હોય ત્યાં માંકડો થાય નહિ. અંગ્રેજી ઘરોમાં માંકડો નહિ હોય; તેનું કારણ તેઓ માંકડને મારે છે એ નહિ, પણ માંકડ થવાના પ્રસંગ આવવા દેતા નથી તે છે. આપણે અસ્વચ્છ રહી માંકડને ઉત્પન્ન કરીએ તેમાં જીવ-દયાનો અભાવ છે. આત્માનું ધ્યેય મોક્ષ પામવો એ છે ને તે આ ભવે પામવો. તેમાં દેહાધ્યાસ જવો જોઇએ. હિંદમાં ભ્રમણ કરતાં જ્યાં ઉતરૂં ત્યાં ઘરોમાં મને ખાટલો આપવામાં આવે ત્યારે હું સવાલ કરૂં કે 'ખાટલામાં માંકડ નથી ને?' જો કે ખાટલાનો હું ત્યાગ કરૂં છું છતાંય આ સવાલ એક પદાર્થપાઠ આપવા માટે પૂછું. માંકડ ઉત્પન્ન થાય ને પછી તેને ભક્ષણ પૂરૂં પાડવું અને એમને એમ શરીરનું લોહી આપી રહેવા દેવા તેમાં ધર્મ નથી. તે અધર્મ છે. આમાં જીવદયા ખોટી કલ્પેલી છે. ધર્મ તો એ છે કે તેની ઓછામાં ઓછી ઉત્પત્તિ થાય તેમ કરવું. માંકડ, મચ્છર આદિ હિંદમાં ખાસ અને બહુ જોવાય છે તેનું કારણ હિંદનો વિશેષ દોષ છે — મેલ ઘણો છે તે છે. કુદરતે તો માંકડ, મચ્છરાદિ ચોકીદારો — તૈયાર કરેલા છે. તે કહે છે કે જે દ્વારો સાફ રાખવાના છે તે સાફ નહિ રાખો તો હું સજા કરવા સિપાઇ મોકલનાર છું. માંકડ મચ્છર આદિ દંડ દેનારા છે. એટલે ખરી દયા માંકડ મચ્છરાદિની ઉત્પત્તિ અટકાવવામાં રહેલી છે: ઉત્પન્ન થએલાને જીવાડવાના પ્રયત્નમાં નથી.

બહેનને ખવરાવીને આપણે ખાઇએ, પીવરાવીને આપણે પીએ.

જેને સ્વરાજની ગરજ છે તેને હું કહું છું કે આ પ્રમાણે કરો તો જ સ્વરાજ મળશે. કોઇ કહેશે કે આ તો વેપારની વાત કરી. મારી માન્યતા પ્રમાણે હું તો ધર્મની વાત કરવા આવ્યો છું. એ જ પ્રમાણે ખાદીના સંબંધમાં કહું છું. કોઇ કહે કે હું તો શૃંગાર છોડાવવા આવ્યો છું? ના, તેમ નથી. શૃંગાર રાખો; પણ તેની ધરતી તો હિંદની જોઇએ. તેના પર અનેક રંગો રંગો તો તે માટે ધન્યવાદ આપું; પણ આપણે ખાદી છોડી કલાહીન થયા. કોઇ કહે કે ધર્મમાં પારકું શું ને પોતાનું શું? એ તો પ્રપંચમાર્ગ છે; નહિ, જૈન અન્ય જૈનને પોતાના માને તેમાં કાંઇ પ્રપંચ નથી. જે પડોશીનું નહિ કરે તે પરનું શું કરવાનો હતો?

આપણે આ ભૂમિમાં જન્મ્યા છીયે તે પણ આપણા કર્મને લઇને છે. ભૂમિનું પણ ઋણ છે અને તે પતાવવું જોઇએ. જીવદયાનું સૂત્ર પારકા દેશને હણીને સ્વદેશનું ભલું કરવું એ નથી. પોતાના દેશનું ભલું કરવામાં પારકા દેશને દુઃખ થશે એ ભાવના મોહને વશ થઇ રહે છે. જે મા પોતાના બાળકને છોડી બીજાના બાળકને ધવડાવવા જાય તે પોતાના બાળકની ઘાતક બને તેમજ અન્યના બાળકની પણ બને. જે માતા સ્વબાળકને ધવરાવે અને બાકીના ધાવણથી બીજા બાળકને ધવરાવે તે જ યોગ્ય ગણાય. વિલાયતનાં કપડાં મેળવીને વિલાયતનું ભલું કરીએ છીએ એ ભ્રમણા છે. આપણે તે જાણીએ છીએ છતાં ખોટો બચાવ કરીએ છીએ. આ જાડાં સૂત્રો છે. ઝીણાં સૂત્રો તમારી પાસે મૂકયાં નથી. આટલાં નહિ પાળી શકીએ તો સૂક્ષ્મ નહિ પળાય. હું તો આ બધાં સૂત્રોનો સૂક્ષ્મતાથી અભ્યાસ કરનારો રહ્યો. જાડાં સૂત્રોને ઝીણવટથી તપાસતાં ને તેનું પાલન કરતાં સૂક્ષ્મ સૂત્રો તેની મેળે મળી આવે છે.

વનસ્પતિત્યાગમાં ધર્મ આવી જાય છે એમ માની આત્માને ન છેતરશો. બટાટા, પ્યાજ ન ખાઓ તે સરસ છે, પણ જે મેં કહ્યું તેનું પાલન ન કરો તો તે વૃથા છે, શુદ્ધ દયા તો આખા હિંદને સમજવા લાયક છે. તેને અનુસરો, તેવી મારી આપની પ્રત્યે માગણી છે. મારા માથે વાદળાં ઘણાં આવી ગયાં, ઘણાં ઝૂઝે છે, તે ચાલ્યાં જશે. હું મ્હને પોતાને સમજુ ને વિવેકી માનું છું તેવી ભાવનાથી ઘેરાએલો છતાં એ જ વસ્તુ મૂકી રહ્યો છું. આપણા દેશમાં કાંતી-વણી શકાય તે પહેરો. અન્ય વસ્તુમાં સૂક્ષ્મ હિંસા છે તેથી મોહિત કરવા કે લલચાવવા નથી માગતો. પડોશીઓ, દીન દેશી ભાઇઓ તથા બાઇઓ માટે શુદ્ધ ખાદી પહેરવા કહું છું. કંતાવી, પીંજાવી, લોઢાવી હાથે તૈયાર થાય તેવાં કપડાં તૈયાર કરો. પ્રમુખસાહેબ તો મીલમાલેક છે; હું સો રૂપીયા મીલમાલેકને આપું કે તેટલા રૂપીયા ગરીબ બાઇઓના ઘરમાં મૂકું? હિંદનો ક્ષય મીલો કરે તો તે તીલોનો હું કટ્ટો શત્રુ છું. મીલ હિંદનો ક્ષય કર્યા વગર ચાલી શકે છે. હાથથી કંતાયેલ અને વણાયેલ માલ મીલમાલેકોને પણ ગ્રાહ્ય અને સ્વીકારવા યોગ્ય છે.

પહેલાં તમારૂં આંગણું સાફ કરો. કોર્ટમાં લડવાનો મિથ્યા મોહ આવ્યો છે તે જશે તો આપણે બે ચાર દિવસમાં બધા ઝગડા આટોપી શકીશું. જેમ પારસી કોમને કહી રહ્યો છું કે તેમનામાં દ્રવ્ય છે, કમાવાની શક્તિ છે, વેપારબુદ્ધિ છે, તેમ જૈનોમાં દ્રવ્ય, શક્તિ અને વેપાર છે. કોઇ કહે છે કે હિંદને વેચી નાખ્યો તે જૈનોએ. કેટલાકે તેવા દસ્તાવેજો બતાવ્યા. એક દસ્તાવેજ તો એવો હતો કે એક એક પરદેશીને એક એક ચીજ સોંપી આપી. આ ખરૂં હોય તો જીવદયા નહિ પણ કોઢ થયો. જો વેપારીઓ ધારે તો તેમના હાથમાં સ્વતંત્રતાની ચાવી છે. અંગ્રેજી વેપારીઓ સારૂં જ આ રાજ્ય સામાન્ય રીતે ચાલે છે. આપણા વેપારની બુદ્ધિથી, સ્વાર્થત્યાગથી આપણે દેશ પાછો સર કરી શકીશું.

હિંદુ-મુસલમાન એકતા માટે તમને કહેવાનું નથી; તે માટે તમે નિર્દોષ છો. અંત્યજોને માટે તો જૈનોએ શરમાવા જેવું છે. જૈનો જે અસ્પૃશ્યતાને માને છે તે કેવળ રૂઢીને વશ થઇને. શાસ્ત્રપ્રમાણ જેવું તેઓને કંઇ જ નથી. સર્વ જૈન કહે છે કે

તે કેવળ રૂઢી છે તો રૂઢિને વશ થઇ અંત્યજો પ્રત્યે ક્યાં સુધી અત્યાચાર કરશો? અને પોતાને માનતા સનાતનીઓ અત્યાચાર કરે છે તેમાં ક્યાં સુધી ભાગ લેશો? સનાતનીઓ તો મનુસ્મૃતિ આદિનાં પ્રમાણ કાઢી કંઇક બતાવી શકે, પણ જૈનો શું પ્રમાણ બતાવી શકે તેમ છે? હું પોતે સનાતની છું. મારે વેદાદિ પ્રમાણ, તેમાં હું અસ્પૃશ્યતા નથી જોતો ને જો જોઉં તો તે વેદનો હું ત્યાગ કરૂં. અસત્ય અનાદિ નથી પણ સત્ય જ અનાદિ છે. એ સત્યનો–એ અહિંસાનો સ્વીકાર કરનાર હિંદ હિંસા કરી રહ્યું છે, તેમાંથી હું ને તમે ને આખું જગત બચી જાઓ એમ ઇચ્છી શાંત થાઉં છું.

માગધી ભાષા

(લેખક:—મુનિ મહારાજ શ્રી કલ્યાણવિજયજી)

મગધદેશ નિવાસિયોની ભાષા તે 'માગધી ભાષા.'[1]

ભગવાન્ મહાવીર દેવના સમયમાં મગધદેશની લોકભાષા 'માગધી' હતી. મહાન્ બૌદ્ધ રાજા અશોકના વખતમાં બિહાર ઉડીસા અને દેહરાદૂન સુધીમાં માગધી ભાષા ઘણી પ્રચલિત હતી, અને એ જ કારણે અશોકે પોતાના શાસન લેખો ઉક્ત પ્રદેશોમાં માગધી ભાષામાં જ કોતરાવ્યા હતા.

જે સમયની આપણે વાત કરીયે છીયે તે સમય બે હજાર વર્ષ પહેલાંનો છે. તે સમયમાં જેમ મગધની ભાષા માગધી કહેવાતી તેમ સૂરસેન (મથુરાનાં આસપાસના પ્રદેશ)ની સૌરસેની અને હિમાલયના આસપાસના દેશોની ભાષા પૈશાચી તથા ચૂલિકા પૈશાચી ના નામથી ઓળખાતી હતી.

આ સર્વ ભાષાઓનાં વ્યાકરણો આજે વિદ્યમાન છે છતાં તેમાંથી આ ભાષાઓનું પ્રાચીન સ્વરૂપ ઘણું જ થોડું મળી શકે છે.

માગધીનું પ્રાચીન સ્વરૂપ જાણવાનાં સાધનો—

વાલ્મીકિ[2] પાણિનિ[3] વિગેરે પૂર્વ મહર્ષિઓએ પ્રાકૃત ભાષાનાં વ્યાકરણો લખ્યાનાં પ્રમાણો આવે છે પણ તે વ્યાકરણો આજે ઉપલબ્ધ નથી.

પ્રાકૃત ભાષાઓનાં પ્રાચીન વ્યાકરણો પૈકી વરરુચિનો 'પ્રાકૃત પ્રકાશ' પ્રકાશમાં આવ્યો છે સિવાયનાં શ્રુતસાગર, હેમચન્દ્ર, ત્રિવિક્રમદેવ, લક્ષ્મીધર, ચણ્ડ આદિનાં પ્રાકૃત વ્યાકરણો મળી આવે છે પણ તે સઘળાં ભાષાના અર્વાચીન સ્વરૂપને પ્રતિ-પાદન કરનારાં છે, તેથી માગધીનું પ્રાચીન સ્વ

---

1 માગધાનાં ભાષા માગધી. —પ્રાકૃત પ્રકાશવૃત્તિ પૃ૦ ૪૦

2 લક્ષ્મીધરાચાર્ય પોતાની ષડ્ભાષા ચન્દ્રિકાનાં મૂળ સૂત્રો વાલ્મીકિકૃત હોવાનું નીચેના શ્લોકમાં જણાવે છે—

वाग्देवी जननी येषां वाल्मीकिर्मूलसूत्रकृत् ।
भाषाप्रयोगा ज्ञेयास्ते षड्भाषाचन्द्रिकाध्वना ॥ १५ ॥

—षड्भाषाचन्द्रिका पृ० २

પરંતુ ષડ્ભાષાચંદ્રિકાનાં મૂળ સૂત્રો જે પ્રાકૃત ભાષાનું લક્ષણ જણાવે છે તે ભાષા બહુ પ્રાચીન નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનું અપભ્રંશ ભાષાનું લક્ષણ જોતાં તો આ સૂત્રો પ્રસિદ્ધ વૈયાકરણ આચાર્ય હેમચન્દ્રજીનાં અપભ્રંશ પ્રાકૃતનાં સૂત્રો કરતાં પણ અર્વાચીન હોય તેમ જણાય છે. એમ લાગે છે કે વાલ્મીકિનાં પ્રાકૃત ભાષાનાં પ્રાચીન સૂત્રો ઉપરથી કોઇક પંડિતે અર્વાચીન પ્રાકૃતને મળતું પ્રાકૃત વ્યાકરણ લખી દીધું હશે, અને પૂર્વપ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે તે વાલ્મીકિની કૃતિ તરીકે જ પ્રસિદ્ધ થયું હશે, ગમે તેમ હો પણ વાલ્મીકિએ પ્રાકૃત વ્યાકરણ ર હતું એ વાત તો સત્ય જણાય છે.

વાલ્મીકિએ પ્રાકૃત ભાષાનું વ્યાકરણ અને ? ભાષામાં રામાયણ લખ્યાનું પ્રમાણ શંભુરહસ્યમાંથી પ્રમાણે મળી આવે છે.

को विनिन्देदिमां भाषां भारतीमुग्धभाषितम् ।
यस्याः प्रचेतसः पुत्रो व्याकर्त्ता भगवानृषिः ॥
गार्ग्यगालवशाकल्य-पाणिन्याद्या यथर्षयः ।
शब्दराशेः संस्कृतस्य व्याकर्तारो महत्तमाः ।
तथैव प्राकृतादीनां षड्भाषाणां महामुनिः ।
आदिकाव्यकृदाचार्यो व्याकर्ता लोकविश्रुतः ।
यथैव रामचरितं संस्कृतं तेन निर्मितम् ।
तथैव प्राकृतेनापि निर्मितं हि सतां मुदे ॥
पाणिन्याद्यैः शिक्षितत्वात् संस्कृती स्याद्यथोत्तमा ।
प्राचेतसव्याकृतत्वात् प्राकृत्यपि तथोत्तमा ॥
प्राकृतं चार्षमेवेदं यद्धि वाल्मीकिशिक्षितम् ।
तदनार्षं भवेद्यो वै प्राकृतः स्यात् स एव हि ॥

—शंभुरहस्य पृ०१७–१८

3 પાણિનિના પ્રાકૃત લક્ષણ વિષે આચાર્ય મલયગિરિ ધર્મસંગ્રહણિ વૃત્તિમાં બે સ્થળે ઉલ્લેખ કરે છે—

"यदाह पाणिनिः स्वप्राकृत लक्षणे— तृतीयार्थे सप्तमी । यथा-तिसु तेसु अलंकिया पुहई ।"

—धर्मसंग्रहणिवृत्ति पत्र ७७

"यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे—द्विवचनं बहुवचनेन"।

—धर्मसं० प० १०७

સમજવા માટે જૈન આગમો, મહાકવિ ભાસ વિગેરેનાં પ્રાચીન નાટકો, અશોકના શિલાલેખો અને પ્રાકૃત પ્રકાશ ઉપર મુખ્ય આધાર રાખવામાં આવે છે.

જૈન આગમોની ભાષા અથવા અર્ધમાગધી—

વર્તમાન જૈન આગમોની ભાષા માગધી તો ન કહેવાય પણ તેને 'અર્ધમાગધી' કહેવામાં કંઇપણ બાધક હોય તેમ જણાતું નથી.

"अद्धमागहाए भासाए भासति अरिहा"—અર્થાત્ અર્હન્ અર્ધમાગધી ભાષામાં ઉપદેશ કરે છે. જૈન શાસ્ત્રોના આવા ઉલ્લેખોથી એ વાત તો નિર્વિવાદ છે કે તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીરે અર્ધમાગધી ભાષામાં ઉપદેશ કર્યો હતો, અને તે જ ભાષામાં તેમના શિષ્યોએ તે ઉપદેશ સૂત્રરૂપે વ્યવસ્થિત કર્યો હતો આ વાત પણ "पोराणमद्धमागहभासानियतं हवइ सुत्तं" ઇત્યાદિ જૈનશાસ્ત્રોના કથનથી જાણી શકાય છે.

એક વચનમાં 'એ' અને 'ભગવત્' 'ભવત્' શબ્દોનાં 'ભયવં' 'ભવં' આવાં રૂપો, એટલું જ. માત્ર માગધી ભાષાનું કાર્ય આધુનિક જૈન આગમોની ભાષામાં શેષ રહ્યું હોય ત્યારે તો તે ભાષાને અર્ધમાગધી કહેતાં અવસ્ય વિચાર કરવો પડે પણ આગમકાળની માગધીનું સ્વરૂપ જોતાં પૂર્વોક્ત કાર્ય જ નહિ પણ આવાં સેંકડો માગધી વ્યાકરણનાં કાર્યો સૂત્રભાષામાં દષ્ટિગોચર થાય છે જે આગમભાષાના 'અર્ધમાગધી' એ નામને સાર્થક બનાવવામાં તદ્દન સમર્થ છે. આવાં કાર્યોનાં થોડાંક ઉદાહરણો અત્ર આપવાં ઉપયોગી થઈ પડશે.

આગમભાષામાં પ્રાચીન માગધીનાં કાર્યોનાં ઉદાહરણો—

આગમોમાં પ્રાચીન માગધી	ચાલુ પ્રાકૃત	સંસ્કૃત

ઉભયં	અવહં	ઉભયમ્
સુસાણં	મસાણં	શ્મશાનમ્
પડિસોઓ	પડિસોતં	પ્રતિસ્રોતઃ
તિરિયા	તિરિચ્છિ	તિર્યચ્ચ
તઓ	તઓ	તત:
ણં	ખલુ	ખલુ
સે	અહ	અથ
તા	તમ્હા	તસ્માત્
અકસ્માત્	અકમ્હા	અકસ્માત
દાણિં	ઇયાણિં	ઇદાનીમ્
સે	તં	તત્

ઉપર જણાવેલા પ્રયોગો તરફ ડા૦ જેકોબીનું લક્ષ ગયું છે ખરું પણ તેઓ આવા કાર્યને 'આર્ષ પ્રાકૃત' હોવાનું જણાવે છે અને આમાં પ્રમાણ તરીકે હેમચંદ્રસૂરિનું 'आर्षम्' એ સૂત્ર ટાંકે છે. એ વાત ખરી છે કે આચાર્ય હેમચંદ્રજીએ પોતાના પ્રાકૃત—લક્ષણમાં ઓછામાં ઓછા પચ્ચીસ ઠેકાણે આર્ષ પ્રયોગોના સંબંધમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે જે પ્રયોગો પૈકી કેટલાકનો ઉપર્યુક્ત ઉદાહરણોમાં સમાવેશ થઇ જાય છે. આચાર્ય હેમચન્દ્રે જે પ્રયોગો આર્ષ હોવાના ઉલ્લેખો કર્યા છે તે બરોબર છે, કારણ કે તે પ્રયોગો ઋષિપ્રણીત ગ્રન્થોમાં જ જોવાય છે. પણ તે ઉપરથી આ પ્રયોગોનું માગધીપણું ચાલ્યું જતું નથી. ભગવાન્ હેમચંદ્રે આર્ષની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા જણાવી દીધી છે કે 'ऋषीणामिदमार्षम्' એટલે 'ઋષિઓનું જે પ્રાકૃત તે આર્ષ પ્રાકૃત' અર્થાત્ આગમપ્રણેતા ઋષિઓએ પ્રયોજેલું તત્કાલીન પ્રાકૃત તે આર્ષ પ્રાકૃત કહેવાય છે. 'ઋષિપ્રયુક્ત અલાક્ષણિક પ્રયોગ તે આર્ષ' આવો આર્ષ શબ્દનો અર્થ ઘણી વાર કરવામાં આવે છે પણ તે તદ્દન ભૂલ ભરેલો છે. ભલે કોઇ પ્રયોગ વર્તમાન વ્યાકરણથી ઉપપન્ન થતો ન હોય તથાપિ તેને 'અલાક્ષણિક' કહેવા કરતાં પુરાણી (ઋષિકાલીન) ભાષાનો પ્રયોગ કહેવો વધારે યુક્તિયુક્ત છે. વળી પ્રકૃત ચર્ચા પ્રાકૃતના સંબન્ધમાં થાય છે. પ્રાકૃત અને માગધી જેવી પ્રખ્યાત લોકભાષાની બાબતમાં 'આર્ષ'નો અનંતરોક્ત અર્થ સ્વીકારીને ઋષિઓના અનાભોગ અથવા અજ્ઞાનનો સ્વીકાર કરવો એ તો તદ્દન અઘટિત છે.

જૈનઆગમોનું જે પ્રાકૃત આજના વ્યાકરણ-બદ્ધ પ્રાકૃતથી તદ્દન જૂદી ઢબનું જણાય છે અને જેને આચાર્ય હેમચંદ્ર 'આર્ષ પ્રાકૃત' કહે છે તે આગમ રચનાર ઋષિઓના સમયનું પ્રાકૃત છે; નહિ કે અલાક્ષણિક, અને ઋષિકાલીન જૈન પ્રાકૃત તે પ્રાચીન માગધી પ્રાકૃત છે, આ વાતની સ્પષ્ટતા નીચેનાં બે ચાર ઉદાહરણોથી થઇ જશે.

સંસ્કૃત 'कृत्वा' શબ્દના સ્થાનમાં પ્રાકૃતમાં 'काउं' 'काऊण' ઇત્યાદિ આદેશો થાય છે ત્યારે આગમોમાં એનો સ્થાનાપન્ન આદેશ 'કટ્ટુ' માન્યો છે. અને એ જ શબ્દ અશોકના માગધી ભાષાના શિલાલેખોમાં પણ વપરાએલો જોવાય છે.

સપ્તમી વિભક્તિના એક વચનમાં પ્રાકૃત વ્યાકરણ-ના નિયમ પ્રમાણે 'म्मि' પ્રત્યય આવવો જોઇએ તેને બદલે આગમોમાં પ્રાય: '—સિ' પ્રત્યય જોવાય છે. પ્રાકૃતના 'વણમ્મિ' 'કુચ્છિમ્મિ' જેવાં પદોને સ્થાને આગમોમાં 'વણંસિ' 'કુચ્છિંસિ' આવા પ્રયોગો વિશેષ દેખાય છે. અશોકના શિલાલેખોમાં પણ સપ્તમીના એક વચનમાં —સિ' પ્રત્યય જ વપરાયો છે.

આગમોની ભાષામાં ભૂતકાળાર્થક 'થા' પ્રત્યયાન્ત 'હુત્થા' ઇત્યાદિ ક્રિયાપદો વપરાય છે. આવાં જ 'થા' પ્રત્યયાન્ત 'હુથા' 'વઢિથા' વિગેરે ક્રિયાપદો અશોકના શિલાલેખોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

પ્રાકૃત લક્ષણથી 'ઉભય' શબ્દને નિત્ય 'અવહ' આદેશ થાય છે, પણ આગમોમાં 'ઉભઓ કાલં' ઇત્યાદિ 'ઉભય' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. આવો જ પ્રયોગ મહાકવિ ભાસના નાટકોની માગધી ભાષામાં પણ જોવામાં આવે છે.

પ્રાકૃતના નિયમ પ્રમાણે શબ્દની આદિમાંના 'ય'નો 'જ' થાય છે, ત્યારે આગમોમાં તેમ જ અશોકના લેખોમાં આદિ 'ય'નો લોપ થતો પણ જોવાય છે.

આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્ર આ અને આવાં જ બીજાં કાર્યોનો 'આર્ષ પ્રાકૃત'ના નામથી નિર્વાહ કરે છે. જે કાર્યને હેમચન્દ્ર 'આર્ષ' કહે છે તે જ કાર્ય ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અનાર્ય ભાષામાં પણ આપણે પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ. આ કારણથી હેમચન્દ્રના 'આર્ષ પ્રાકૃત'નો આપણે એટલો જ અર્થ કરી શકીએ કે 'આર્ષ પ્રાકૃત' એટલે 'પ્રાચીન માગધી.'

આર્ષ પ્રાકૃતના સંબંધમાં આટલું વિવેચન કર્યા પછી હવે મૂળ બાબત—અર્ધમાગધી ઉપર આવીએ.

જિનદાસગણિમહત્તરનિશીથ-ચૂર્ણિમાં નીચે પ્રમાણે અર્ધમાગધીરચિત સૂત્રનું લક્ષણ આપે છે—

'मगहद्ध विसय भासा निबद्धं अद्धमागहं, अहवा अट्ठारसदेसीभासाणियतं अद्धमागधं ।' (એટલે અર્ધમાગધી ભાષામાં ગૂંથેલું તે 'અર્ધમાગધ' અથવા અઢાર પ્રકારની દેશીભાષામાં રચેલું (સૂત્ર) તે 'અર્ધમાગધ.'

ગણિજીએ બાંધેલા પ્રથમ લક્ષણથી અર્ધમાગધીની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ થતી નથી પણ દ્વિતીય લક્ષણથી અર્ધમાગધી વિષયક સંપ્રદાયનો સ્ફોટ થાય છે ખરો. અત્ર પ્રશ્ન માત્ર એટલો ઉદ્‌ભવે છે કે આવી રીતે અઢાર ભાષાઓના મિશ્રણવાળા સૂત્રનું 'અર્ધમાગધ' નામ યથાર્થ થઇ શકે ખરું? મ્હને લાગે છે કે આ મિશ્રણમાં માગધી ભાષાની મુખ્યતા માન્યા સિવાય આ પ્રશ્નનો ઉત્તર 'હ'કારમાં આપી શકાય તેમ નથી.

શ્રીમાન્ અભયદેવસૂરિજી ભગવતીસૂત્રની ટીકામાં અર્ધમાગધી ભાષાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે જણાવે છે—

'मागधभाषालक्षणं किञ्चित् किञ्चिच्च प्राकृत भाषा-लक्षणं यस्यामस्ति सा अर्ध मागध्या इति व्युत्पत्त्या अर्धमागधी'

(અર્થ—જે ભાષામાં કેટલુંક લક્ષણ માગધીનું હોય અને કેટલુંક પ્રાકૃતનું તે 'માગધીનું અડધું તે અર્ધમાગધી' આવી વ્યુત્પત્તિથી અર્ધમાગધી કહેવાય છે.)

એ જ આચાર્ય ઔપપાતિક સૂત્રની ટીકામાં અર્ધમાગધીની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે કરી છે—

"रसोर्लशौ मागध्यामित्यादि यन्मागधभाषालक्षणं तेनाऽपरिपूर्णा प्राकृतबहुला 'अर्धमागधी'—त्युच्यते"

(અર્થ—'ર'નો 'લ' અને 'સ'નો 'શ' થાય. ઇત્યાદિ જે માગધી ભાષાનું લક્ષણ છે તેથી અપૂર્ણ અને અધિક પ્રાકૃત લક્ષણવાળી ભાષા 'અર્ધ-માગધી' કહેવાય છે.)

વૃત્તિકારનાં આ બન્ને લક્ષણો ચૂર્ણિકારના લક્ષણથી વાસ્તવમાં કંઇ જ ભિન્નતા દાખવતાં નથી. ચૂર્ણિકારે માગધીની મુખ્યતા વિવક્ષીને અષ્ટાદશ ભાષાના મિશ્રણવાળી પ્રાકૃત ભાષાને 'અર્ધમાગધી' કહી છે; ત્યારે વૃત્તિકારે કંઇક માગધી અને કંઇક સામાન્ય પ્રાકૃત લક્ષણ જેમાં હોય તે ભાષાને 'અર્ધમાગધી' જણાવી છે. બન્નેનું તાત્પર્ય એક જ છે, અને તે આ કે 'જે ભાષામાં સમાન વા ન્યૂનાધિક ભાવથી માગધી અને ઇતર પ્રાકૃત ભાષાઓનું લક્ષણ વર્તમાન હોય તેને અર્ધમાગધી ભાષા કહેવી.'

પં૦ બેચરદાસ આના સંબંધમાં એમ જણાવીને વાંધો ઊઠાવે છે કે વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે 'અર્ધમાગધી' આ પદમાં રહેલો 'અર્ધ' શબ્દ સમાન અંશને જણાવે છે તેથી જેમાં બરાબર અર્ધભાગ માગધીનો ન હોય તે ભાષા અર્ધમાગધી નામને ધારણ કરી શકે નહિ. પંડિતજીનો આ વાંધો કેટલે અંશે વાજબી છે તે જરા તપાસીએ.

પ્રથમ તો અર્ધમાગધીની વ્યાખ્યા ઉપરથી વાંધો લેનારે એ વાતનો વિચાર કરવો જોઇએ કે 'અર્ધ-માગધી ભાષા' તે કેવળ ગ્રન્થભાષા જ નહિ પણ એક વખતની લોકભાષા હતી. હિન્દી અને અરબી, ફારસી વિગેરેના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થયેલી 'ઉર્દૂ ભાષા' જેમ લાખો મનુષ્યોમાં બોલાય છે તે જ રીતે માગધી અને શૌરસેન્યાદિ ભાષાઓના સંમેલનથી જન્મેલી અર્ધમાગધી પણ અઢી હજાર વર્ષો ઉપર કરોડો મનુષ્યોમાં પ્રચાર પામેલી એક સરલ લોકભાષા હતી. ખાસ કરીને બિહાર અને સંયુક્ત પ્રદેશના મધ્યભાગમાં તો 'અર્ધમાગધી' તે સમયની માતૃ-ભાષા જ હતી.

તીર્થંકરની વાણીના ગુણ વર્ણવતાં જૈન શાસ્ત્રકારો લખે છે કે 'જેમ વર્ષાદનું જળ પાત્રવિશેષને પામીને ભિન્ન ભિન્ન વર્ણાદિવાળું થાય છે તેમ જિનની ભાષા શ્રોતૃવર્ગની ભિન્ન ભિન્ન ભાષા રુપે પરિણમે છે, એટલે કે સર્વ શ્રોતૃગણ તીર્થંકરની ભાષાને પોતાની ભાષા તરીકે જ સમજે છે.[5] આ લખાણ ઉપરથી પણ આ ઐતિહાસિક સત્ય સ્પષ્ટ થાય છે કે જે અર્ધમાગધી ભાષામાં ભગવાન મહાવીરે ધર્મોપદેશ કર્યો હતો તે ભાષા ઘણી વ્યાપક અને સરલ હોવી જોઇએ.

નાટકનાં પાત્રોની ભાષાનું વિવેચન કરતાં નાટ્યાચાર્ય ભરત પોતાના નાટ્યશાસ્ત્રમાં નોકરચાકરો, રાજપુત્રો અને શેઠસાહુકારોની ભાષા અર્ધમાગધી હોવાનું લખે છે.[6] આ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે અર્ધમાગધી એ સર્વ સાધારણ અને ખાસ કરીને મધ્યમ વર્ણોમાં બોલાતી ભાષા હતી. આવી રીતે લોકોમાં છૂટથી બોલાતી અર્ધમાગધીમાં કોઇ પણ ઐકાન્તિક નિયમન હોઇ શકે જ નહિ, એટલે કે પૂરેપૂરા પચ્ચાસ ટકા માગધીના અને પચ્ચાસ ટકા જ બીજી ભાષાના હોવા જોઈએ એવો નિયમ કોઇ કાળે ચાલી જ ન શકે; વર્તમાનકાળની હિન્દી ભાષાનો જ વિચાર કરો, તેમાં અનેક પ્રકારનું વૈષમ્ય જણાશે. કોઇએ તેમાં ઉર્દૂ ભાષાનો અધિક ઉપયોગ કર્યો હશે તો કોઇએ સંસ્કૃત શબ્દોનો, કોઇએ વ્રજભાષાનો તો કોઇએ બીજી જ દેશી ભાષાનો; છતાં પણ તે સઘળી ભાષા તો હિન્દી જ છે, એ જ પ્રમાણે અર્ધમાગધીમાં પણ ભાષામિશ્રણનું તારતમ્ય હોવા છતાં પણ માગધીની અધિકતાને લીધે તેનું નામ અર્ધમાગધી જ રહ્યું. કેવળ સમાસાર્થને વળગી રહીને અર્ધમાગધીની વ્યાખ્યા કરનારે તો એમ જ કહી દેવું જોઇએ કે 'અર્ધમાગધી' આવા નામવાળી ભાષા જ કોઇ કાળે હતી નહિ. કારણ કે એક તરફ જૈન આગમો અર્ધમાગધીમાં રચાયાં એમ કહેવું અને બીજી તરફ, કોઇ કાળે ન સંભવે એવી બરાબર પચ્ચાસ ટકાની ગણત્રીવાળી અર્ધમાગધી માનવી, એ ખરેખર 'વદતો વ્યાઘાત' જેવું છે.

બીજું 'અર્ધમાગધી' શબ્દ 'અદ્ધમાગહા'નો અનુવાદ માત્ર છે. સમાસાર્થની ગવેષણા અનુવાદ ઉપરથી નહિ પણ મૂલ પદ ઉપરથી થવી જોઇએ. મૂલ પદ 'અદ્ધમાગહા' એ પ્રાકૃત ભાષામાં સમાસ વિષયક નિયમ અવશ્યતયા પાળવાનો આગ્રહ નથી. ઘણાએક પ્રાકૃત પદોના સમાસો સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમોથી તદ્દન વિરુદ્ધ હોય છે; છતાં તેમાં વાંધો લેવાતો નથી, ત્યારે 'અદ્ધમાગહા'નો અવયવ 'અદ્ધ' શબ્દ અર્ધવાચી જ હોવો જોઇએ એવો પંડિત મહાશયનો આગ્રહ શું ગેરવાજબી નથી?

વિવાદને ખાતર ક્ષણવાર માની લઇએ કે 'અર્ધ-માગધ'નો 'અર્ધ' શબ્દ 'બરાબર અડધા'ના અર્થમાં વપરાયો છે; તથાપિ ચાલુ પ્રકરણમાં 'બરાબર અર્ધ'ની ગણતરી શબ્દગણના ઉપરથી કરવી કે વ્યાકરણ કાર્ય ઉપરથી? પંડિતજીના અભિપ્રાય પ્રમાણે બન્ને પ્રકારથી 'અર્ધમાગધી'માં 'માગધી'ની 'અર્ધતા' હોવી જોઇએ, પણ એક જ શબ્દકોષનો ઉપયોગ કરનારી માગધી અને પ્રાકૃત ભાષાના પૃથક્કરણમાં શબ્દ સંખ્યાની વાત કરવી એ તો દેખીતી રીતે જ અન્યાય છે.

હવે બાકી રહેલી વ્યાકરણકાર્યની બાબતમાં એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે જે માગધી-વ્યાકરણ કાર્યની 'અર્ધતા' આગમોની ભાષામાં માંગવામાં આવે છે તે વ્યાકરણ પ્રાચીન માગધીનું સમજવું કે અર્વાચીનનું? પરંતુ આનું સમાધાન પં૦ બેચરદાસે પ્રથમથી જ કરી દીધું છે કે 'આગમોની ભાષામાં 'અર્ધમાગધીતા'નો પોતે જે અસ્વીકાર કરે છે તે હેમચન્દ્રસૂરિના (અર્વાચીન) માગધી વ્યાકરણને અનુસરીને સમજવાનો છે.

બેચરદાસના ઉપર્યુક્ત ખુલાસાથી તેમના માગધી પ્રત્યેના વાંધાનું તોલ સ્વયં થઇ જાય છે. એ વાત

---

૫ वासोदयस्स व जहा वण्णादि होंति भायणविसेसा ।
सव्वेसिं पि सभासा जिणभासा परिणमे एवं ॥५७७॥
—आवश्यकसूत्र

૬ चेटानां राजपुत्राणां श्रेष्ठिनां चार्धमागधी ॥
—नाट्यशास्त्र

સાદી અક્કલથી પણ સમજી શકાય તેવી છે કે હજાર વર્ષથી પણ અધિક સમયની પ્રાચીન ધી ભાષાનું અર્વાચીન માગધી વ્યાકરણના મોને અનુસારે કરેલું પૃથક્કરણ કોઇ પણ રીતે ાણિક હોઈ શકે નહિ.

આ ઉપરથી પંડિતે આપેલા માગધીકાર્ય-પદ શબ્દકોષ્ટકનો ઉત્તર પણ મળી જાય છે. શું કે ઉક્ત કોષ્ટકમાં બતાવેલ માગધીકાર્ય અર્વા-ા નિયમોને જ અનુસરનારૂં છે. જ્યારે આગમોની ંમાગધીતા પ્રાચીન માગધીની અપેક્ષાએ ેલી છે.

આ સ્થળે આગમભાષાના નમૂના તરીકે કેટલાક આપવામાં આવે છે જે ઉપરથી વાચકગણ શકશે કે જૈન-આગમોની આધુનિક ભાષા ા નથી, પણ પ્રાચીન અર્ધમાગધી છે.

" × × से देवे अभयकुमारं एवं वयासी—अहं नं ाणुप्पिआ! पुषसंगतिए सोहम्मकप्पवासी देवे महिड्ढिए, ण तुमं पोसहसालाए अठमं भत्तं पगिण्हित्ता णं ममं ागि करेमाणे चिटसि; तं एस णं देवाणुप्पिआ अहं हव्यमागए। संदिसाहि णं देवाणुप्पिआ; किं करेमि दलामि किं पयच्छामि किं या ते हियइच्छितं?।

ततं णं से अभए कुमारे तं पुव्वसंगतियं देवं तलिक्खपडिवन्न पासइ पासित्ता हटतुटे पोसहं पारेइ त्ता करयल० अंजलिं कट्टु एवं वयासी।"

इत्थ वि जाणह अकस्मात् एवं तेसिं नो सुयक्खाए धम्मे नो सुपन्नत्ते धम्मे भवई।

—आचाराङ्ग २६६

पुरच्छिमेणं कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा जाव मगहाओ एत्तए, दक्खिणेणं कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा जाव कोसम्बीओ एत्तए, पच्छिमेणं जाव थूणाविसओ, उत्तरेणं जाव कुणालाविसओ, तात्र आरिए, नो कप्पइ इत्तो बाहिं ति।

—आचारांग २४५

एवं खलु जम्बू! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नामं नयरे होत्था। वण्णओ। तस्स वाणियगामस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए दुइपलासए नामं चेइए। तत्थ णं वाणियगामे आणन्दे नामं गाहावई परिवसइ, अड्ढे जाव अपरिभूए।

—उपासकदशाङ्ग १

तए णं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी — तुब्भे णं देवाणुप्पिया! इयच्छेया जाव इयनिउणा इयनयवादी इयउवएसलद्धा इयविण्णाणपत्ता; पभू णं तुब्भे मम धम्मायरिएणं धम्मोवएसएणं भगवया महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए? नो तीणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं देवाणुप्पिया एवं वुचई नो खलु पभू तुब्भे मम धम्मायरिएणं जाव महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए? सद्दालपुत्ता से जहा नामए केइ पुरिसे तरुणे जुगवं जाव निउणसिप्पोवगए एगं महं अयं वा

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે?

આ પ્રશ્ન તમને વિચિત્ર લાગશે; પણ તે ઘણો જ મહત્ત્વનો હોવાથી હું તમને પુનઃ પુછું છું. તમે અનેકને પ્રત્યક્ષમાં અને પત્રોમાં કહેતા ફરો છો કે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરી સર્વ જીવોને આત્મભાવે ખમાવ્યાં છે-આપ પણ ખમશો. આ શું ખરેખર તમારા હૃદયના ઉદ્‌ગારો છે? આનો આત્મનિરીક્ષણ કરીને જ જવાબ આપશો.

શું તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? જો ખરેખર જ તમે વિધિપૂર્વક ત્રિવિધ શુદ્ધ ભાવે પ્રતિક્રમણ કીધું હોય તો આજથી તમારાં સર્વ સગાં સંબંધી તથા મિત્રો વિગેરેના દોષોને કદી સ્મૃતિમાં લાવશો નહીં. દોષોની સ્મૃતિ થવાથી કષાયની લાગણી તીવ્ર થાય છે, તેમ કરી તમારા નિર્મલ થયેલા આત્માને ફરી કલુષિત કરશો નહિં. કદાચ બળાત્કારે તમને સ્મૃતિ થઇ આવે તો મૈત્રીનો-વિશુદ્ધ મૈત્રીનો પ્રવાહ તે પ્રતિ વહેવડાવી તેમનું શુભ થાય એવી ભાવના ભાવી પૂર્વના સંસ્કારોને દાબી દેવા શક્ય એવો દરેક પ્રયત્ન કરજો, તેમની પ્રતિ કલ્યાણની ભાવના પ્રેરજો, તેમને અને તમને પોતાને આત્મસ્વરૂપથી અભિન્ન જોશો.

શું તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? જો તમે કહોછો તેમ કીધું જ હોય તો તમને આજપર્યંત જે કાંઇ કટુવચનો સાંભળવાં પડ્યાં હોય તે વિસરી જજો. તમને તેની કોઇ સ્મૃતિ આપવાનો પ્રયત્ન કરે તો, તમારા હૃદયને ભલે આનંદ મળતો હોય તોપણ તે બળાત્કારથી દબાવજો. તમારા શુદ્ધ નિશ્ચયરૂપી કુહાડવતી તેનું ઉન્મૂલન કરજો. કટુવચનો તમને કોઇએ કહ્યાં હોય તેનો ઉપકાર માનજો. એવાં વચનોને લીધેજ માણસો ઉન્નતિ સાધી શકે છે, એમ વિચારજો. આચાર્યો પણ એવા દુર્જનોને 'પ્રથમ વન્દે' કહી નમસ્કાર કરે છે. કટુવચનો કહેનારાઓનો જ આ પ્રતાપ છે કે આપણને તે અયોગ્ય પ્રવૃત્તિમાંથી સહિસલામત બચાવી લે છે. પ્રેસિડેંટ રૂઝવેલ્ટ કહે છે કે રાજ્યનીતિનો હું જો ખરેખરો મર્મ જાણવા પામ્યો હઉં તો તે મારા ઉપર વારંવાર થતી ટીકાઓનોજ પ્રતાપ છે. તેઓ પોતાના એક વિરોધી મી. નાસ્ટનો ઉપકાર માનતાં કહે છે કે તેજ મ્હારો ખરો મિત્ર છે—કે જેનાં કટુવચનોના પ્રહારોથી હું સ્ખલનામાંથી બચતો રહ્યો છું. તમે પણ એવી જ ગુણદૃષ્ટિથી હવે તમારા વિરોધીઓ પ્રતિ જોવાનો યત્ન કરજો.

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? કીધું જ હશે, કારણ કે તમે જૈન છો. તમને યાદ છે કે તમે તે સમયે સર્વ જીવો સાથે ક્ષમાની યાચના કરતાં હવેથી બની શકે ત્યાં સુધી કોઇ જીવને દુભાવવા નહીં તે માટે આત્મા તથા ગુરુસાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કીધી છે? માટે હવેથી વૃત્તિની લોલુપતાને ત્યજવાનો અભ્યાસ પાડશો. ઇંદ્રિયોની લોલુપતાથી અસંખ્ય—એકેંદ્રિયથી લેઇ પંચેન્દ્રિય જીવોના તમે ઉપયોગે કિંવા અનુપયોગે વિરાધક બન્યા છો. અભિગ્રહ નહીં ધરવાથી વિશેષ આલોયણાના ભાગી થતાં જાઓ છો. એક વિષયમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં ભટકવાનો અભ્યાસ છોડી દેજો. વૃતિઓને સંતોષવામાં કોઇ કાળે અખંડ શાંતિ તમે નહીં જ મેળવી શકો એ નિશ્ચય રાખજો. જો ખરેખર સ્થૈર્ય અને શાંતિવાળું જીવન ગુજારવા માગતા હો તો ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરતાં શીખજો. તેમાંજ ખરી શાંતિનાં સુખો રહેલાં છે.

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? જો શુદ્ધભાવે કીધું હોય તો પૂર્વે જે દ્વેષયુક્ત કજીયાઓ તમે પત્રોદ્વારા કે પુસ્તકો દ્વારા સાંભળ્યા હોય તે પુનઃ સંભારવાનું મુકી દેશો. તેના સંબંધી વિચાર સુદ્ધાં પણ કરશો નહીં. તે કજીઆ શાથી ઉદ્‌ભવ્યા અને તેનાં શું પરીણામ આવ્યાં તે શોધવાનો પણ શ્રમ લેશો નહીં. કારણ કે જે કાર્ય નિંદ્ય તથા અયોગ્ય હોય છે, તેનાં કારણો પણ લગભગ તેવાંજ હોય છે. તો પછી એવાં અયોગ્ય અને નિંદ્ય કારણોની શોધ પછવાડે સમય વીતાવવાનું સાર્થક્ય શું? મતલબ કે એવી વસ્તુનું મનન કે ચિંતન કરવાની હવેથી કોઇ દિને આવશ્યકતા વિચારશો નહીં.

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? તમારી આજ સુધીની જીંદગીમાં જે દુઃખના, શોકના, ભયના કે એવાજ બીજા હલકા પ્રસંગો આવ્યા હોય તો તે પણ વીસરી જશો. તેવા પ્રસંગોનાં પ્રમાણો તમારા મિત્રો, સ્નેહીઓ કે શત્રુઓ પાસે કદી પણ ઉઘાડશો નહીં. જે વસ્તુની વારંવાર સ્મૃતિ થાય છે, તે વસ્તુ વખત જતાં પ્રત્યક્ષ થાય છે, એમ વિચારશીલ પુરૂષોનું કહેવું છે. તમે પ્રતિક્રમેલા પ્રસંગોને જો પુનઃ કહ્યાં કરશો તો પુનઃ તે તેવાજ સંજોગો ઉભા કરશે. દુઃખદ પ્રસંગોનું સ્મરણ જેમ જેમ તીવ્ર થતું જાય છે, તેમ તેમ દુઃખની વેદના પણ તેટલીજ તીવ્ર થતી જાય છે. અને જેમ જેમ તે વિસરી જવાય છે, તેમ તેમ હૃદયમાં શાંતિનું સિંચન થતું જાય છે.

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? કીધું જ હોય તો આજ સુધી જે જે દુઃખનાં તેમજ અસંતોષનાં કારણો પ્રકટ થયાં હોય તેમની એક સીલ કરેલી બુકની માફક વ્યવસ્થા કરી દેજો, અને ભવિષ્યમા આવતી કાલથી જ, અરે આ ક્ષણથી જ, તમારા જીવનનો નવો ગ્રંથ બાંધો તેમાં નવું ખાતું ઉઘાડો. પ્રત્યેક દિવસે અને પ્રત્યેક ક્ષણે નવા નવા અનુભવો મેળવી નવું જીવન શરૂ કરવું એ એક જ્ઞાન તથા સુખપ્રાપ્તિની અમૂલ્ય કળા છે. જે પુરૂષ આ કળા જાણે છે, તે આત્માની અનંત શક્તિઓ સહેજે કેળવી શકે છે. તે સર્વ મેળવવા અને કરવા સમર્થ થઇ શકે છે. વિશ્વની સમગ્ર સંપત્તિ તેની આજ્ઞામાં પ્રવર્તે છે. પ્રત્યેક દિવસે નહીં, તો સંવત્સરીએ તો અવશ્ય નવું જીવન, નવા આનંદ, ઉત્સાહ, અને આત્મભાવથી શરૂ કરતાં શીખો. માત્ર અનુભવને સાથે રહેવા દો. જુઓ જોઇએ, પછી પ્રસંગો દૂર થાય છે કે નહીં?

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? તેનો ભાવ તમે સમજ્યા છો? થયેલા દોષોની ક્ષમા યાચવી અને ભવિષ્યમાં તેવી પ્રવૃત્તિ ન કરવા નિયમ કરવો એ લેવેલા નિયમને વળગી રહેશો? પૂર્વના જીવનનું સિંહાવલોકન કરી જવાબ આપો કે ગયા અનેક સંવત્સરોમાં તે નિશ્ચયને દૃઢપણે વળગી રહ્યા છો? યાદ કરો કે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધા પછી કોઇ પ્રતિ વેરનો બદલો લેવા પ્રયત્ન કીધો છે? જો સંવત્સરી પ્રતિક્રમણની પછી કોઇએ કરેલા અપરાધનો બદલો લેવા તમે પ્રવૃત્ત થયા હો તો સમજજો કે તમોએ કરેલું અને અનેક સ્નેહીઓને કહેલું પ્રતિક્રમણ યથાર્થ નથી. કિંવા "ખમજો અને ખમાવજો" એ ભાવનામાં તમે બીજાને ખમાવવામાં વિજયી થયાં હશો, પણ તમે પોતે ખમી શક્યા નથી. આ રીતે તમે પોતે તમારા આત્માના કરેલા દ્રોહને માટે વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરજો અને ભવિષ્યમાં ખમવાની ઉદારતા બતાવજો.

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે?—સર્વ જીવોને તે પ્રસંગે ખમાવ્યા તો હશે, પણ ખરેખરૂં જ કહેજો કે તમે પોતે ખમ્યા છો? બીજાને ખમાવી તમે પોતે બીજાના દોષોને ખમવાની સહિષ્ણુતા નહીં બતાવી હોય તો આપ લે ના સિદ્ધાંતે કર્ત્તવ્ય-ભ્રષ્ટ થયાં છો, એમ વિચારજો. આથી સમાજની દૃષ્ટિમાં ગુન્હેગાર થયા છો, એટલું જ નહીં પણ અન્ય પાસેથી ક્ષમા લઇ તેવા જ નિર્મલ ભાવે ક્ષમાનું દાન નથી કર્યું તે માટે બેવડા દોષિત થયા છો એમ ચોક્કસપણે માનજો.

તમે સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કીધું છે? યાદ છે તે દિવસની પ્રતિજ્ઞાને? તમે દિગ્ભેદી નાદે સિંહ સમાન આસન ધરી કહ્યું હતું કે—

"ખામેમી સવ્વે જીવા, સવ્વે જીવાઃ ખમંતુ મે."

આ પ્રતિજ્ઞામાં હજી સ્થિર છો? સંસારના ભોગોપભોગે રાગ દ્વેષની પરિણતિએ કે વિવિધ પ્રલોભનોએ તમને ડગાવ્યાં તો નથી ને? વચન આપ્યા અનુસારે સર્વજીવો પ્રત્યેનો મૈત્રીભાવ કોઇ અંશે ન્યૂન તો નથી થયો ને? નિરંતર દેવસી પ્રતિક્રમણમાં આ સંસ્મરી જશો. શાસનદેવ તમારાં વિજયદ્વારને ક્રમે ક્રમે ખુલ્લાં કરશે. આત્માની અનંત શક્તિઓ જાગૃત થશે. વચનાતીત નિજાનંદ અનુભવશો—

૧૮-૯-૨૦ લી૦ ભીમજી

વસ્તુપાલ તેજપાલનો રાસ

(કર્તા—સમયસુન્દર)

સરસતિ સામિણિ પયનમી, પ્રણમી સહગુરૂ પાય
વસ્તપાલ તેજપાલનો, રાસ કહું ચિત લાય ૧
પોરવાડ વંશે પ્રગટ, જિનશાસન સિણગાર
કરણી મોટી જિણ કરી, સહુ જાંણે સંસાર ૨
ચંડ પ્રચંડ અનુક્રમે, સોમ અને આસરાજ
વસ્તપાલ તેજપાલ બે, તસુ નંદન શિરતાજ ૩
માતા કુઅરિ ઉર રતન, પાટણ નગર નિવાસ
વીરધવલ રાજા તણા, મહેતા પુણ્ય પ્રકાશ ૪
વરસ અઢાર ગયા પછી, વરસ અઢારા સીમ
વસ્તપાલ તેજપાલ બે, ધર્મકરણી કરે એમ. ૫

(શેત્રુંજે યાત્રા કરૂં એ દેશી.)

ધરમ કરણી કરે એ, વસ્તપાલ ને તેજપાલ ધ.
સાંત ખેત્રે વિત વાવરે એ લહે લખમીનો લાહ. ધ. ૬
જૈન પ્રાસાદ કરાવિયા એ તેરસેં ચ્યાર ધ.
વીસ સહસ ત્રિણયેં સેં કરાવીયા એ જિન ચૈત્ય ઉદ્ધાર ધ. ૭
ભગવંત બિંબ ભરાવીયા એ સવા લાખ અતિસાર ધ.
અઢાર કોડિ દ્રવ્ય વ્યય કરી એ તિણિ ભરાયા ભંડાર ધ. ૮
પાંચસેં સિંહાસન દાંતના એ, નવસેં ચોરાસી પોસાલ ધ.
સમવસણ પટ્ટકૂલનાં એ પાંચસેં પંચ રસાલ ધ. ૯
શેત્રુજે દ્રવ્ય સફલો કીઓ એ અઢાર કોડિ છન્નુ લાખ ધ.
ગિરિનારિ દ્રવ્ય સફલો કીયો એ અઢાર કોડિ એંસી લાખ. ધ. ૧૦
આબુ દ્રવ્ય સફલો કીયો એ લાખ ત્રિપન્ન કોડિ બાર ધ.
નેમિપ્રાસાદ નીપાવીઓ એ લુણગવસહી ઉદ્ધાર ધ. ૧૧

બ્રાહ્મણ શાલા સાતસેં એ સાતસેં શત્રુકાર ધ.
પ્રાસાદ કરાવ્યા મહેશના એ તે પિણ ત્રિણ્ય હજાર. ધ. ૧૨
તાપસના ઠામ શાતસેં એ ચોસઠિ કરાવી મસીત ધ.
જિનબિંબની રક્ષા ભણી એ, સહુ મન આણી પ્રીત ૧૩
પાષાણબદ્ધ કરાવીયા એ, સરોવર ચોરાસીય ધ.
વારૂ સયંવર વાવડી એ ચ્યારસેં ચોસઠિ કીધ. ધ ૧૪
મોટા ગઢ મંડાવીયા એ બત્રીસ પાષાણ બદ્ધ ધ.
એ સહુ સંઘરક્ષા ભણી એ પરિઘલ પાણી કીધ ધ. ૧૫
પરવ મંડાવી ચ્યારસેં એ પરઉપગારી નિમિત્ત ધ.
ચાલતી ચરમ તલાવડી એ ચ્યારસેં ચોરાસી નિત્ત. ધ ૧૬
તોરણ ત્રિણ્ય ચઢાવીયા એ એહજ શેત્રુંજ ગિરિનારિ ધ.
સોનઈયા ત્રિહું લાખનો એ એકેકો શ્રીકાર. ધ. ૧૭
બે લાખ સોનઈયા તણો એ ખંભાયત વ્યય કીધ ધ.
વસ્તપાલ તેજપાલના એ સકલ મનોરથ સિદ્ધ. ધ. ૧૮
ઉદયપ્રભ સૂરિ પ્રમુખના એ પદઠવણા એકવીસ. ધ.
માહોચ્છવ સેતી કરાવીયા એ યાચક પૂરી જગીસ. ધ. ૧૯
જૈન દેહરાસર કરાવીયા એ દાંતતણા ચોવીસ, ધ
જૈન દેહરાસર સાગનાં એ તે પિણ એકસોવીસ, ધ. ૨૦
વેદિયાં બાંભણ પાંચસેં એ વેદ ભણે દરબાર, ધ.
ગચ્છવાસી યતી સાતસેં એ સૂઝતો લે આહાર. ધ. ૨૧
સહસ એક ને આઠસેં એ વોહરે એકલવિહાર ધ.
એક હજાર તાપસ વલી એ મઠવાસી અધિકાર ધ: ૨૨
પરિઘલ સહુને પોખીયા એ અન્નપાણી ભરપૂર ધ.
જય જયકાર દીસે સદા એ પ્રગટયો પુન્ય પંડૂર ધ. ૨૩
સંઘપૂજા વલી કીજીયે એ વરસમાંહિ ત્રિણવાર ધ.
સાહમીવચ્છલ કીજીયે એ આભરણ વસ્ત્ર અપાર ધ. ૨૪
શેત્રુંજના સંઘવી થયા એ સાઢી ચારેહ યાત્ર ધ.
વસ્તપાલ તેજપાલ કરી એ નિર્મલ કીધાં ગાત્ર ધ: ૨૫

દૂહા.

સંવત બારસત્યોતરે પહેલી શેત્રુંજ યાત્ર
કીધી સબલ પડુરસ્યું તે કહિઈ લવ માત્ર. ૨૬

ઢાલ ૨ તિમરી પાસે વડલું ગામ—એ દેશી

વસ્તુપાલ તેજપાલ બે ભાઈ, શેત્રુંજ યાત્રાની કીધી સજાઇ
પાંચસહસ પાંચસે સેજવાલી, વલી અઢારસેં વહિલ રંગાળી ૨૭
સાંતસેં વલી સિંહાસન સોહે, પાંચસેં પાલખી જન મન મોહે
ઊગણીસે સે શ્રી કરી અતિસાર, ચપલ તુરંગમ ચ્યાર હજાર ૨૮
કરહા કોટે ઘુઘરમાલ, વીસ સહસ સોહે સંઘવિશાલ
જૈન ગાયક ચ્યારસેં ચોરાસી, તેત્રીસસેં બંદિજન ભાસી ૨૯
તેત્રીસસે વલી વાદી ભટ્ટ, સાતસ આચારય ગહગટ્ટ
ઇગ્યારહસેં દિગંબર સાધ, એકવીશસેં સેતંબર બાધ. ૩૦
ચાલતાં પાણી સાથે તલાવ, એ સહુ પુણ્ય તણા પરભાવ
તેત્રીસસે દાંતના દેવાલાં (દેવાલય), બારસેં સાગનાં સુવિશાલા. ૩૧
સંઘમાંહિ માણસ સાત લાખ, સહુની પરિવાધે સાખ.
સરસ્વતીકંઠાભરણ બિરૂદ, ચોવીસ બોલે ભટ્ટ સુશબ્દ. ૩૨
દલવાદલ રેરા તંગોટી, ફરહે નેજા ધજા અતિ મોટી
સબલ આડંબર રાયની રીતિ, સંઘ ચાલે સહુ સંતોષી પ્રીતિ ૩૩
જય પતાકા તેતીસ વાર, સંગ્રામ કરીને પામી સાર
એહવી સાઢી બારે યાત્રા કીધી, શેત્રુંજ સંઘવી પદ લીધી. ૩૪
હવે સહુ પુન્યવશની વાત, જે દ્રવ્ય ખરચ્યા તે કહાત,
તેત્રીસ કોટિ ચઉદહે લાખ, અઢાર સહસ આઠસેં સાખ. ૩૫
ત્રિહું સોડહીએ ઉણા સોનઇયા, પુણે વરે ખરચ્યા તે કહિયા
જિનશાસનમાં સોહ ચઢાઈ, બારસેં અઠાણું સૂરગતિ પાઇ. ૩૬
વસ્તુપાલ તેજપાલ પુણ્ય પ્રધાન, જેહને પગપગ પ્રગટ્યાં નિધાન
પુન્યથી પામી તેજમતુરી, દક્ષિણાવર્ત્ત આસ્યા પુરી ૩૭
ઈમ જાંણી સહુકો ઘર સારૂ, ધન ખરચે વ્યવહારિયા વારૂ
સફલ કરો આપણો અવતાર, જિમ તુમે પામો ભવપાર. ૩૮
શ્રી ખરતર ગચ્છ શ્રી જિનચંદ, શિષ્ય સકલચંદ નામે મુણિંદ
સમયસુંદર પાઠક તસુ સીસ, રાસ ભણ્યો શ્રી સંઘ જગીસ ૩૯
સંવત સોલેબયાસીયા વરસે, રાસ કિધો તિમતપુર હરષે,
વસ્તપાલ તેજપાલનો રાસ, ભણતાં સુણતાં પરમ ઉલ્લાસ. ૪૦

—આ૰પ્રત. ૨-૧૨.

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત

(Dr. Helmuth von Glasenapp) March 1925.

(ડા૦ હેલ્મુત ફૉન ગ્લાસનૃઆપ, બર્લિન)

હિંદુસ્થાને ત્રણ મોટા ધર્મ આપ્યા છેઃ હિંદુ બૌદ્ધ અને જૈન. પહેલા બે ધર્મોની તુલનામાં જૈનધર્મ વિષે આજ સુધી યુરોપને બહુ થોડી જ માહિતિ છે. અને છતાંયે એને વિષે માહિતિ મેળવવાની જરૂર છે, કારણકે ઘણું કરીને એ સૌથી પ્રાચીન આર્ય તાત્વિક દર્શન છે, અને પોતાની જન્મભૂમિમાં લગભગ ફેરફાર પામ્યા વિના આજ સુધી સચવાઇ રહ્યો છે. જૈન ધર્મના સ્થાપનાર પાર્શ્વનાથ (તેમના શાસનની અપેક્ષાએ) ક્રાઇસ્ટ પૂર્વે (લગભગ) ૮૦૦ વર્ષ ઉપર થઇ ગયા હતા અને એને આજના સ્વરૂપમાં મુકનાર સુધારક મહાવીર તે બુદ્ધના સમયમાં એમનાથી જરાક આગળ અને આપણા ઇસ્વી સનની પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં થઇ ગયા હતા. એમની જન્મભૂમિ હિંદુસ્થાનની ઇશાનમાં આવેલા બિહાર પ્રદેશમાં છે અને તે પ્રદેશમાંથી જૈનધર્મ સત્વર વિસ્તરીને આખા ગંગાપ્રદેશમાં ફરી વળ્યો. એના ખિલતા જુગમાં—આપણા આશરે પાંચમાથી બારમા સૈકા સુધી પશ્ચિમ અને દક્ષિણ હિંદુસ્થાનનાં રાજ્યોનો એ રાજધર્મ બની રહ્યો હતો. બૌદ્ધધર્મના લોપ પછી હિંદુધર્મે જે ઉછાળો માર્યો તેણે કરીને અને મુસલમાન ધર્મને દબાણે કરીને જૈનધર્મને સખ્ત હાનિ થઇ. એના સામેની બધી વિરુદ્ધતાઓ છતાં આજ સુધી એણે પોતાની જીવનશક્તિ સાબિત કરી બતાવી છે. એક સમયના પ્રબળ બૌદ્ધ ધર્મનો આજે હિંદુસ્થાનમાંથી લગભગ લોપ થઇ ગયો છે, ત્યારે જૈનધર્મના વાવટા નીચે હજી યે બાર તેર લાખ અનુયાયીઓ છે અને તે મોટે ભાગે વેપારી વર્ગના છે.

જૈનધર્મમાં જે વિશેષતા છે તે માત્ર ઐતિહાસિક નહિ પણ દાર્શનિક પણ છે. જૈન લોકોએ સર્વ વિષયો સંબંધે આધ્યાત્મિક દર્શન રચ્યાં છે અને એ દર્શનનું વસ્તુ અને તેની પરિભાષા જોતાં આપણને ખાત્રી થાય છે કે દાર્શનિક પ્રદેશમાં ઉભા રહી વિચાર કરનાર પ્રૌઢરૂપ ભારતીય આત્માની સ્વતઃસિદ્ધ અને વિશેષ પ્રકારની એ સૌ રચના છે.

* * * *

જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જગત્ શાશ્વત અને નિત્ય છે. (વસ્તુગતે નિત્ય છે અને પર્યાયે અનિત્ય છે.) હિંદુઓની પેઠે જૈનો એમ માનતા નથી કે જગતની જુગેજુગે સૃષ્ટિ અને પ્રલય થાય છે. એ તો એમ જ માને છે કે આ વિશાળ, પણ છતાંયે વિસ્તારમાં સીમાબદ્ધ વિશ્વ અચળ છે. વિવિધ નરકોવાળું અધોજગત્, વિવિધ ખંડ અને સમુદ્રવાળું મધ્ય જગત્, અને વિવિધ સ્વર્ગોવાળું તથા નિર્વાણ પામેલા આત્માઓના આવાસવાળું ઉર્ધ્વજગત્—એ સૌના અસ્તિત્વમાં અને વિસ્તારમાં કશો ફેરફાર થતો નથી. જંબુદ્વીપના ભરતખંડમાં આપણે વસીએ છીએ એવા મધ્યજગતના વિવિધ ખંડોમાં સામાન્ય સંબંધ અને નૈતિક સ્થિતિ વિષે કંઇ કંઇ ફેરફાર બેશક થાય છે, પણ સમસ્તનો વિચાર કરતાં વિશ્વના આ ખંડોની સીમા અચળ છે; એ આમેય ખસતી નથી, તેમેય ખસતી નથી.

વિશ્વનું શાસન કરનાર કોઇ સત્ત્વ નથી. વિશ્વ ઉપર રાજ્ય ચલાવનાર કોઇ દેવનું અસ્તિત્વ માનવાની જૈનો સાફ ના પાડે છે. જે દેવો સ્વર્ગમાં રહે છે તેઓ તો અશાશ્વત છે, એમની શક્તિ પરિમિત છે અને મનુષ્ય, તિર્યંચ તથા નરકવાસીઓની પેઠે પોતાના પાછલા ભવમાં પોતે કરેલાં કર્મથી બંધાએલા પ્રારબ્ધને આધીન છે; આજે પણ એ અલૌકિક સુખ ભોગવે છે અને પોતાનાં સારાંનરસાં કર્યાં કર્મનાં ફળ ભોગવવાને એમને ભવિષ્યમાં પાછું પૃથ્વી ઉપર અવતરવું પડશે. સર્વોત્કૃષ્ટ શાશ્વત વ્યક્તિસ્વરૂપ દેવને જેમ એ ધર્મ માનતો નથી તેમ એ પણ માનતો નથી કે આ જગત્ માયામાંથી ઉત્પન્ન થયું.

છે. ભારતનાં બીજાં દર્શનોની વિરુદ્ધ એ તો એમ માને છે કે જગત્ સત્ય છે અને તત્ત્વોના મિશ્રણથી એનું સ્વરૂપ બંધાયું છે અને એ રીતે સમસ્ત વિશ્વનું અસ્તિત્વ છે.

તત્ત્વોના બે વિભાગ છે, એક જીવ અને બીજો અજીવ.

જીવ તત્ત્વો તે અનંત જુદાજુદા જીવો છે, તે જોકે પરસ્પર સંબંધમાં છે, છતાંયે પોતાના વ્યક્તિત્વમાં કેવળ સ્વતંત્ર છે, અને દરેક અજાત છે, અમર છે. દરેક જીવ સ્વભાવથી જ અનંત ગુણ ધરાવે છે; એ સર્વજ્ઞ છે, એ સર્વશક્તિમાન્ છે, એ એવો પવિત્ર છે કે મોહ અને દુઃખથી એ પર છે—પણ એ જ્યારે આત્મસ્વરૂપ થાય છે ત્યારે જ એના એ બધા ગુણો વિકસે છે.

અજીવ તત્ત્વોના પાંચ પ્રકાર છેઃ આકાશાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્ગલાસ્તિકાય.

આકાશાસ્તિકાય તે અવકાશ છે કે જેમાં સર્વ વસ્તુઓ રહેલી છે.

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બે તત્ત્વોનો સ્વીકાર જૈનદર્શનમાં છે, બીજાં દર્શનોમાં નથી. એ બે તત્ત્વો તે આકાશમાં છે. તેમના પોતામાં કોઈ ગતિ કે સ્થિતિ નથી, પણ સ્થિતિ ગતિને માટે એમની ખાસ જરૂર માનેલી છે; જેમકે માછલાને તરવાને માટે પાણી જોઈએ અને થાક્યા પ્રવાસીને ઉભા રહેવાને ઝાડની છાયા જોઈએ. આ બે તત્ત્વો ગોજવાની જરૂર જૈનધર્મને શાથી પડી એની હજી જોઇતી ચોખવટ થઈ નથી. પ્રો. યાકોબી માને છે એમ ઘણું કરીને સ્થાન, ગતિ અને સ્થિતિ એ ત્રણ ગુણ જૈનોને એવા જુદા લાગ્યા હોવા જોઈએ કે એ ત્રણેને માટે અવકાશ એકલું જ તત્ત્વ પુરતું છે એમ એ માની શક્યા નહિ હોવા જોઈએ અને તેથી માન્યું હોવું જોઈએ કે સ્થાન ગતિ અને સ્થિતિ એ દરેકને માટે પોતપોતાનો જુદોજુદો આધાર હોવો જોઈએ.

ચોથું અજીવ તત્ત્વ તે કાળ છે. બીજાં તત્ત્વોમાં વિકાર—રૂપાન્તર કરવાને માટે આ તત્ત્વની જરૂર છે; નવીનને એ પુરાતન કરે છે અને પુરાતનને નવીન કરે છે.

પાંચમું અને, આપણે કહી શકીએ કે, અજીવ તત્ત્વોમાંથી સૌથી વધારે મહત્ત્વનું તત્ત્વ તે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. અભેદ્ય અછેદ્ય સૂક્ષ્મ એવા અનંત અસંખ્ય પરમાણુનું આ તત્ત્વ બનેલું છે. દરેક પરમાણુ છદ્મસ્થોને ઇંદ્રિયઅગોચર છે અને કેવલીને ગોચર છે અને તેમાં રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ છે, અને અમુક નિયમોને અનુસરીને બીજા એક કે અનેક પરમાણુઓ સાથે મળીને સમષ્ટિ રૂપ ધારણ કરે છે, તથા એમ કરીને આ જગતમાં વિવિધ સ્વરૂપોને પ્રકટ કરે છે.

પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં એવી એક ખાસ વિશેષતા છે કે જેણે કરીને એ જીવમાં (જીવ પરિણમાવે ત્યારે) પ્રવેશ કરી શકે છે અને એમાં બહુ સ્પષ્ટ વિકાર કરી શકે છે. જેમ ઔષધની ગોળી માણસના શરીરની અંદર જઈને મહત્ત્વનું કાર્ય કરે છે તેમ પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ જીવમાં પ્રવેશીને એના ઉપર અનેક પ્રકારની અસર કરે છે. જીવની સર્વજ્ઞતાને અને સર્વશક્તિમત્તાને આ પુદ્ગલાસ્તિકાય ઢાંકી દે છે અને તેથી એનામાં માત્ર પરિમિત જ્ઞાન અને પરિમિત શક્તિ રહે છે; એ એને દુઃખ આપે છે અને તેથી કરીને એના સ્વાભાવિક સ્વાસ્થ્યનો નાશ થાય છે; જીવના ઉપર એ અસ્થિર શરીરો વીંટાળે છે, એને જીવન અને મોહ આપે છે અને એવું પ્રારબ્ધ બંધાવે છે કે પછી અમુક સમય સુધી એ જીવે માણસ, તિર્યંચ, સ્વર્ગવાસી કે નરકવાસી એ ચારમાંની કોઇ પણ યોનિમાં અવતરવું પડે. પુદ્ગલાસ્તિકાય જીવમાં પ્રવેશીને બધાં પ્રાણીના જન્મ અને અસ્તિત્વ માટે ભારતના બધા તત્વદર્શનોએ સ્વીકારેલું એવું એક ગૂઢ તત્ત્વ—કર્મ તૈયાર કરે છે. (એટલે જીવ સાથે મિશ્રિત પુદ્ગલ તે કર્મ) ભારતના સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દરેક કાર્ય, દરેક શબ્દ, દરેક વિચાર, દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ ફળ આપે છે અને તે એનું ઇનામ કે સજા છે. તે ફળ જીવને એનાએ ભૌતિક ભવમાં મળે, પણ ઘણાખરા પ્રસંગોમાં તો પછીના ભવમાં જ મળે છે; જીવના

કર્યા કર્મનો સરવાળો એના નવા ભવના કારણભૂત બની રહે છે. મુઆ પછી થવાના ભવનાં પરિમાણુ અને પ્રકાર એ કર્મથી નક્કી થાય છે. એક લૌતિક ભવ સમાપ્ત થાય પછી એનાં અનિવાર્ય ફળ આત્માએ આગલા ભવમાં જે બીજ વાવ્યાં હોય તે લણવાને માટે બીજા ભવમાં જન્મ આપીને એને મોકલે છે. ભારતનાં બીજાં બધાં દર્શનોનો એવો મત છે કે કર્મ એ અદ્દષ્ટ શક્તિ છે કે જેને પરિણામે વ્યક્તિની અને પ્રારબ્ધની વિવિધતા અસ્પષ્ટ પણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રકટ થાય છે, અને એ રીતે એનું જીવન નક્કી થાય છે. જૈનો કર્મને જુદી રીતે સમજાવે છે. એ તો એમ કહે છે જે પુદ્દગલાસ્તિકાય આત્મામાં પ્રવેશીને દૃષ્ટ રીતે જે અસર કરે છે તે જ કર્મ છે.

જીવ અને કર્મનો સંબંધ (સંતતિની અપેક્ષાએ) અનાદિ છે અને સ્વાભાવિક રીતે અનંત છે; જીવ કર્મ કરે છે (એટલે પ્રથમ તો જીવ કર્મ પુદ્દગલને ગ્રહણ કરે છે) કે તરત જ, તેલ ચોળેલા શરીર ઉપર ધૂળના રજકણ ચોંટી જાય છે એમ એ કર્મ એને એના પ્રદેશની અંદર વળગી જાય છે. જેમ જમતી વખતે લીધેલા આહારના પદાર્થો લોહી, મજ્જા અને મેદ રૂપ બની જાય છે અને શરીરના આધારરૂપ થાય છે, તેમ આવાં કરેલાં કર્મ જીવમાં અમુક પ્રકારનાં સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. કર્મના થએલા આવા પ્રકારોના જૈનોએ નાનામાં નાના ભેદ પાડ્યા છે. એવા ભેદ એકંદરે ૧૪૮ છે. આમાંનાં કેટલાંક કર્મ એવાં છે કે જે જીવની જુદા જુદા પ્રકારની સ્વાભાવિક શક્તિઓને સંકુચિત કરે છે, અને કેટલાંક એવાં છે કે જે વાસનાઓને જગાવે છે; કેટલાંક કર્મ જીવના ત્યાર પછીના ભવ, આયુ, ગોત્ર વગેરે નક્કી કરે છે, કેટલાંક એના વિચારો અને જીવનધર્મ નક્કી કરે છે. જીવમાં પ્રવેશ કરીને પુદ્દગલાસ્તિકાય જે અસર કરે છે તે અસરના-કાર્યના-નૈતિક ગુણને આધારે કર્મના પ્રકાર, એનો અવધિ, અને એનું બળ નક્કી થાય છે. સારાં કાર્ય સારૂં અને નઠારાં કાર્ય નબળું કર્મ બંધાવે છે. આમ કાર્યના અને એની એથી થતી અસરના પણ જુદા જુદા પ્રકાર છે, અને એ સૌ જુદાં જુદાં કર્મને બંધાવે છે. જ્યાં સુધી જીવ ક્રિયા કરે છે, ત્યાં સુધી એ કર્મબંધનમાં આવ્યે જાય છે, જ્યાં સુધી એ કંઇક કરે છે ત્યાં સુધી એ ભાવિ ભવની સામગ્રી તૈયાર કરે છે. જીવનો કર્મ સાથેનો સંબંધ અનાદિ છે અને તેવી જ રીતે અનંત છે. (સંતતિની અપેક્ષાએ) કર્મનું ફળ મળી રહ્યે એનો નાશ થાય છે; પણ દરેક પળે નવાં કર્મ બંધાયે જાય તેથી પુરાં થઇ રહેલાં કર્મને સ્થાને નવાં કર્મ દરેક પળે આવતાં જાય છે, તેથી ભવની અનાદિ અનંત સાંકળ ચાલ્યાં જ જાય છે અને જીવનું એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં ભટકવું કદી પૂરૂં થતું નથી. (અને કેટલાએકનું થાય છે).

ભારતનાં બીજાં બધાં આધ્યાત્મિક દર્શનોની પેઠે જૈનદર્શનનો પણ એ જ ઉદ્દેશ અને હેતુ છે કે જન્મમરણની ઘટમાળમાંથી જીવને મુક્ત કરવો અને સંસારના દુઃખમાંથી એને છોડવી નિર્વાણને માર્ગે લઇ જવો. આ સાધના બધા જીવથી સાધી શકાતી નથી; અનેક જીવ સ્વભાવથી જ અભવ્ય છે; એ કદાપિ મુક્ત થવાના નથી, એમને હમેશાં જન્મમરણની ઘટમાળમાં રખડવાનું છે, પણ જે જીવો વિશેષ સંજોગોને બળે મુક્ત થવા નિર્માયા છે તે અનંત ભવને અન્તે આખરે નિર્વાણની શાન્તિ પામવાને શુભ કર્માને બળે પોતાના આત્માને પરિપૂર્ણ કરીને અંતે અષ્ટ ઉપકરણોથી મુક્ત થઇ શકે છે. આ બે રીતે બની શકે છે. એણે (૧) નવાં થતાં કર્મબંધન અટકાવવાં જોઇએ અને (૨) અને જે કર્મબંધન લાગુ પડેલાં છે એનો ક્ષય કરવો જોઇએ. કર્મથી રક્ષણ પામવાને માટે, એનો ક્ષય કરવાને માટે, પાંચ વ્રત પાળવાનાં કહ્યાં છેઃ (૧) પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત, એટલે કે જીવહિંસા ના કરવી, (૨) મૃષાવાદવિરમણ વ્રત એટલે કે મિથ્યા વચન ના બોલવું, (૩) અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત એટલે કે ચોરી ના કરવી, (૪) મૈથુનવિરમણ વ્રત એટલે કે બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવું અને (૫) પરિગ્રહવિરમણ વ્રત એટલે કે કશું સંઘરવાની વૃત્તિ ના રાખવી. પણ સૌથી અગત્યનું તો એ છે કે દુઃખને ધીરજથી સહેવું, ઉપવાસ કરવા, હિંસા

ના કરવી, અધ્યયન કરવું તથા ધ્યાન ધરવું-ટુંકામાં જુદા જુદા પ્રકારની બાહ્ય તથા આન્તર તપસ્યાથી સ્વર્ગનાં દ્વાર ખુલે છે. જેમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે, જગતમાંથી પોતાનું ચિત્ત ખેંચી લીધું છે અને પરલોકમાં પરોવ્યું છે, એવા સાધુ કે સાધ્વીઓ જ પરિપૂર્ણતાને માટે સાધુસંઘમાં પ્રવેશી શકે.

નિર્વાણને માટેનો માર્ગ લાંબો ને કઠણ છે. જૈનોએ ગુણસ્થાનકનાં ચૌદ સોપાન બતાવ્યાં છે અને એ સોપાને ચઢતાં ચઢતાં મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેને સમ્યક્ વિચાર નથી અને અહંકાર છે તે સૌથી નીચેના મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક પર છે, બીજા સાસ્વાદન અને ત્રીજા મિશ્ર ગુણસ્થાનક ઉપર આવતાં એને કંઇ શુભ વિચારો આવવા માંડે છે, ચોથા અવિરતિ-સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપર આવતાં એને જ્ઞાન થાય છે અને કર્મબંધનમાંથી છુટવા માંડે છે, પાંચમા દેશવિરતિ સંયતાસંયતથી એના અભિમાનનો નાશ થવા માંડે છે ને તેરમા સયોગીકેવલી ગુણસ્થાનક ઉપર આવતાં એને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે અને દશમા ગુણસ્થાનકને અંતે ઉદયની અપેક્ષાએ બધ. મોહ છુટે છે, તથા ચૌદમે ભૌતિક કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે. એ ચૌદ ગુણસ્થાનક ઉપર અનુક્રમે ચઢાય છે એમજ નથી, કારણકે ઘણી વાર જીવ પોતાની ભુલોથી અગયાર સુધી ચઢેલો પાછો પડે છે પણ બધા અંતરાય ટાળીને કોઈ માણસ જો પાર ઉતરે તો એ ચારઘાતી કર્મ મુક્ત કરે છે. ત્યારે એ કેવલી સ્વરૂપે સંસારમાં ભ્રમણ તો કરે છે, (એટલે તેના તેજ ભવના આયુષ્ય પર્યંત રહે છે પણ મોહ અને લોભ ત્યજી દીધેલ છે અને અંતે એનાં સૌ કર્મનો ક્ષય થાય છે; પછી એનો આત્મા બધી જંજાળમાંથી મુક્ત થઇને વિશ્વને શિખરે ચઢે છે. જેમ કાચબો બધા મળથી મુક્ત થતાં ડુબીને જમીન ઉપર જતો નથી, પણ પાણીની સપાટી ઉપર તરે છે તેમ વિશ્વના સૌથી ઉંચા શિખર ઉપર ઉંધાડેલી છત્રીના ઘાટનું ઇષત્‌ગ્પ્રાભારા નામે પૃથ્વી છે ત્યાં મુક્તાત્મા કોઇ દશ્ય સ્વરૂપ વિના, વિદેહે પણ આગલા ભવમાં જેટલા ભાગમાં રહેતો એનાથી ૨/૩ ભાગમાં રહે છે. ત્યાં એ અનંત નિત્ય સુખ ભોગવે છે; એની સુભગ શાન્તિમાં કશાથી ભંગ થતો નથી; મોહ અને દુઃખથી પર થએલો એ આત્મા સંસારની ઘટમાળમાં ફરી પડતો નથી, એની શક્તિ અને જ્ઞાન છતાં સંસારમાંથી શુદ્ધ થએલો એ આત્મા સંસારની વસ્તુઓને માટે શોક કરતો નથી અને ફરી ભૌતિક સંબંધ બાંધતો નથી.

* * * *

શાશ્વત નિર્વાણ નાટક ભજવાય છે જેમાં, એવું જે વિશ્વ તે જૈનમત પ્રમાણે વિશાળ છતાંયે સીમાવાળા પ્રદેશનું છે. અંગ વિસ્તારીને સીધા ઉભેલા માણસના ઘાટનું એ છે, એના સૌથી નીચેના ભાગમાં નરક આવેલાં છે, એથી ઉપરના ભાગમાં માણસે તથા તિર્યંચે વસેલું મધ્ય જગત્ આવેલું છે તથા છાતી, ગરદન અને માથાના ભાગમાં સ્વર્ગ આવેલાં છે. સ્વર્ગોની ઉપર — વિશ્વમાનવના મુકુટની પેઠે — મુક્તાત્માઓનાં સ્થાનક આવેલાં છે અને મધ્ય અને ઉર્ધ્વ ભાગનો ઘાટ ઉપર નીચે બે ઢાંકેલાં કોડીઆં જેવો એટલે સંપુટ જેવો છે. અને અધો લો. ઉંધા કોડીઆના આકારે છે. અધો લોકની ચારે બાજુએ ત્રણ વલયે આવી રહેલાં છે, તેમાંનું એક ઘનોદધિનું એક ઘન વાયુનું અને એક તન વાયુનું. એની પેલી પાર વિશ્વનો કોઇ ભાગ નથી, માત્ર ખાલી આકાશ છે. એ વિશ્વ વિવિધ પ્રકારનાં જીવતાં પ્રાણીઓથી ભરેલું છે. તે ઉપરાંત નિગોદ પણ છે, એમનાં શરીર એટલાં નાનાં છે કે તે આપણને અગોચર છે, એમના દેહ હાલતા ચાલતા નથી અને તેથી એ વનસ્પતિ જેવાં છે. જંગમ પ્રાણી ત્રસ-નાડીમાં એટલે કે શિખરથી મૂળ સુધી વિસ્તરેલા જગત્‌ના મધ્ય પ્રદેશમાં રહે છે. આગળ જણાવ્યું તેમ વિશ્વ ત્રણ ભાગમાં વહેંચાએલું છે; મધ્ય જગત્ એટલે કે આપણી પૃથ્વી, એની નીચેનાં નરક અને ઉપરનાં મુક્તાત્માઓને રહેવાનાં સ્થાન સમેત સ્વર્ગો.

પૃથિવી નીચે ઉંડે આવેલાં નરકો સાત છે અને તે દરેકના અનેક (માળ) પાથડા છે અને તે જુદાં જુદાં નરક રૂપે છે. સૌથી ઉપરના નરકમાં નીચેની

શ્રેણીના દેવ પણ વસે છે; નરકોમાં જે જીવોએ પાછલા ભવમાં પાપ કર્યાં હોય તેની સજા ભોગવવા તે જીવો ભયંકર સ્વરૂપે લાખો ને કરોડો વર્ષને હિસાબે ગણાતા અમુક કાળ સુધી પાર વગરનું દુઃખ ભોગવવા રહે છે.

પૃથિવી ઉપર સ્વર્ગો એકબીજા ઉપર ગોઠવાએલાં છે. પૃથિવી ઉપરના ભવમાં જે પુણ્ય કર્યાં હોય તેના સુફળરૂપે અમુક લાંબા વખત સુધી આનંદ ભોગવનાર જીવો દેવસ્વરૂપે ત્યાં વસે છે. એ દેવોના અનેક વર્ગ છે અને તેમની શકિત તથા સુખમ તફાવત હોય છે. સ્વર્ગ જેમ ઉંચું, તેમ તેમાં વસનાર દેવનાં સુખ વધારે અને સુંદર હોય છે; એ સુખ એ ભોગવે છે ખરા, પણ અંતે દુઃખ અને મૃત્યુથી મુકત થઇ શકતો નથી.

વિશ્વના મધ્ય ભાગમાં પૃથ્વીના ગોળ સપાટી ઉપર મધ્ય જગત્ આવેલું છે અને તેમાં તિર્યંચો તથા મનુષ્યો છે. એને મધ્ય બિંદુએ મેરુ પર્વત આવેલો છે. આની ચારે બાજુએ ગોળાકારે જંબુદ્વીપ પથરાએલો છે. અને એમાં આપણે વસીએ છીએ. જંબુદ્વીપની ચારે બાજુએ વલયાકારે લવણસમુદ્ર આવેલો છે. એની ચારે બાજુએ વળી ધાતકીખંડ વીંટીને આકારે આવેલો છે, એની ચારે બાજુએ વળી બીજો સમુદ્ર આવેલો છે. આવી રીતે એક પછી એક એમ અનેક દ્વીપો અને સમુદ્રો ગોળાકારે આવેલા છે અને છેવટે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર આવેલો છે અને તે આખા મધ્ય જગતને ઘેરી રહ્યો છે.

જંબુદ્વીપના પૂર્વપશ્ચિમ આખા વિસ્તારમાં છ પર્વતમાળાઓ આડી પડેલી છે, અને તેથી એ ખંડના સાત કટિબંધ પડેલા છે, તે એકબીજાથી જુદા કદના છે. આ કટિબંધોમા આવેલા દેશોનું અને તેમાં વસતાં પ્રાણીઓનું ખુબ ઝીણું વર્ણન બહુ કલ્પનાપૂર્વક જૈન ભૂગોલિકોએ કર્યું છે, હાલના જૈનો માને છે કે હિંદુસ્થાન અથવા સમસ્ત પૃથ્વી ભારતવર્ષ નામના કટિબંધમાં આવેલ છે.

સ્વર્ગમાં અને નરકમાં તેમજ મધ્યજગતના અનેક ભાગોમાં વસ્તુસ્થિતિ સ્થિર રહે છે, પણ ભરત-વર્ષ વિગેરે દશ ક્ષેત્રોમાં ચઢતા ઉતરતા જુગનું કાળચક્ર નિરંતર ફર્યા કરે છે અને તેને અનુકૂળ હવાપાણી, વનસ્પતિ, શરીરનું પ્રમાણ, આયુનો અવધિ અને ગુણ અવગુણ ચઢતે ઉતરતે ક્રમે ફર્યા કરે છે.

જૈનો અનાદિથી અનન્ત સુધી કાળના બે પ્રકારે ભાગ પાડે છે, અને તે એક બીજાની પાછળ આગે જ જાય છે; ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી. ઉત્સર્પિણીની શરૂઆતમાં સામાન્ય સ્થિતિ બહુ જ ખરાબ હોય છે, પણ તે ધીરે ધીરે સુધરતી જાય છે અને છેવટે સાગમાં સારી થાય છે. આ સ્થિતિ આવી ગઇ કે તરતજ અવસર્પિણીની શરૂઆત થાય છે અને સ્થિતિ બગડવા માંડે છે તે પાછી ખરાબમાં ખરાબ થાય છે.

આ દરેક જુગના પાછા છ છ આરા હોય છે અને એનું કાળપરિણામ ચોક્કસ ઠરેલું છે. એમનાં નામ ઉપરથી તેમાં વર્તનારી વસ્તુસ્થિતિ સમજાઇ જાય છે. સર્વોત્તમ સ્થિતિનો જે આરો તે સુષમસુષમા કહેવાય છે અને સર્વાધમ સ્થિતિનો જે આરો તે દુઃષમદુઃષમા કહેવાય છે. બાકીના જે ચાર રહ્યા તે આ બે નામોના સમાસથી ઓળખાય છે. આ રીતે અવસર્પિણીમાં નીચેના છ આરા આવે છેઃ

૧. સુષમ સુષમા,
૨. સુષમા,
૩. સુષમ દુઃષમા,
૪. દુઃષમ સુષમા,
૫. દુઃષમા અને
૬. દુઃષમદુઃષમા

ત્યાર પછી પ્રવર્તતી ઉત્સર્પિણીમાં એ જ આરા ઉલટે ક્રમે ચાલે છે; દુઃષમદુઃષમાથી શરૂ થાય છે સુષમસુષમાથી અંત આવે છે.

ફરીફરીને આવતા આ વિશિષ્ટ જુગોનો વિગતવાર ને ચોક્કસ ઇતિહાસ જૈનોએ લખ્યો છે. જૈનોના આ જગતના ઇતિહાસમાં એક ખાસ વિશેષતા એ છે કે (દરેક ક્ષેત્રના) દરેક જુગના અમુક ચોક્કસ કાળમાં ૬૩ શલાકા પુરુષો અવતરે છે, અને તે માણસનું ભાવિ નક્કી કરી આપે છે. એ ૬૩ શલાકા પુરુષો આ પ્રમાણે છેઃ ૨૪ તીર્થંકરો, તે માણસને મુક્તિનો

માર્ગ બતાવે છે; ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, તે સમસ્ત ભારતવર્ષ ઉપર રાજ્ય કરે છે; અને બાકીના તે ત્રણ ત્રણ વીરના ૯ ગણ, તેમાંના બબ્બે શુભ તે ત્રીજા અશુભની સામે જુદ્ધ કરે છે. દરેક તીર્થંકરનું, દરેક ચક્રવર્તીનું અને દરેક પ્રકારના વીરનું જીવનચરિત્ર દરેક જુગમાં લગભગ સરખું હોય છે; બધા શલાકા પુરુષો અમુક ચોક્કસ પ્રકારના હોય છે અને તેમનાં જીવન ચોક્કસ રીતે ગોઠવાએલાં હોય છે.

આપણે અવસર્પિણીમાં છીએ અને તેથી જૈનોએ સ્વાભાવિક રીતે જ એ જુગનો વિગતવાર ઈતિહાસ લખેલો છે. એને અનુસરીને ભારતવર્ષના ઈતિહાસના મુખ્ય મુખ્ય બનાવો અહીં વર્ણવી જાઉં છું.

આજનો જુગ સુષમ સુષમાથી શરૂ થયો છે અને અગણિત વર્ષોથી બેસી ચુક્યો છે. તે વારે સર્વત્ર સુખ અને શાન્તિ હતી; માણસો સુંદર ઘાટન હતાં, સંપે અને શાન્તિએ રહેતાં, ઉંચું નીચું કોઈ ગણાતું નહિ, રાજા નહોતો, કાયદો નહોતો, એમનું જીવન ખેલમાં અને ઉપભોગમાં વ્યતીત થતું; એમને કામ નહોતું કરવું પડતું કારણકે ૧૦ કલ્પવૃક્ષો એમને જે જોઈતું તે આપતાં. માણસનું આયુ પુષ્કળ લાંબું હતું, બાળકો એટલાં જલદી મોટાં થતાં કે એમના જન્મ પછી સાત જ અઠવાડીઆંમાં તે સ્નેહનો ઉપભોગ કરવાને લાયક થતાં. તે વારે એક બાળક અને એક બાળકી સાથે જ જન્મતાં અને એ જોડું આજીવન પતિપત્ની રૂપે રહેતું. ચાર કોટિકોટિ સાગરોપમ (પુષ્કળ લાંબા કાળનું માપ) વીત્યા પછી સુષમસુષમા કેડે સુષમાનો વખત આવ્યો એ આરો પણ આગલા આરા જેવો જ લગભગ હતો, માત્ર માણસોનાં સુખ અને આયુ કંઈક કમ હતાં. સુષમા ૩ કોટિકોટિ સાગરોપમ ચાલ્યા પછી સુષમદુઃષમા બેઠો. એ આરામાં કલ્પવૃક્ષો ચીમળાવા માંડ્યાં અને માણસોના ગુણ નબળા પડવા માંડ્યા. વિચારના સામાન્ય દોષોને કારણે કાયદા ઘડવાની અને સજા કરવાની જરૂર પડી. ૭ કુલકર એક પછી એક થયા એમણે કાયદા કર્યા, પણ છેવટે જનસમાજને રાજા અને ન્યાયાધીશની દેખરેખ નીચે મુકવાની જરૂર પડી. છેલ્લા કુલકર નાભિના પુત્ર ઋષભદેવ થયા. સામાન્ય સંબંધના દોષોને અનુસરતા સુધારો ઋષભદેવે કર્યા, એમણે માણસોને કામ, ખેતી, વેપાર, રાંધવાની કળા, લેખન અને ગણિત શીખવ્યાં. હવે બાળક બાળકીનાં જોડાં જન્મતાં ન હતાં, તેથી લગ્નની પ્રણાલી એમણે સ્થાપી, તેમજ ઉંચાંનીચાં માણસોનાં ચાર કુળ પાડ્યાં.

૬૩૦૦૦૦૦ પૂર્વવર્ષો સુધી એમણે રાજ્ય કર્યું, ત્યાર પછી એમણે રાજ્ય છોડીને સંન્યસ્ત સ્વીકાર્યું અને હજાર વર્ષની તપસ્યા પછી એ સર્વજ્ઞ થયા. પહેલા તીર્થંકર રૂપે એમણે ૧૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોમાં ૧૦૦૦ વર્ષ ન્યુન પૂર્વ વર્ષો સુધી જૈનધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અને માણસને સમ્યગ્ વિચાર તરફ વાળ્યો, અંતે ૮૪૦૦૦૦૦ પૂર્વ વર્ષોને વયે એ નિર્વાણ પામ્યા. એમના પછી એમનો પુત્ર ભરત ગાદીએ આવ્યો અને એ પહેલો ચક્રવર્તી થયો. એના નામ ઉપરથી આપણે જે ખંડમાં વસીએ છીએ તે ખંડનું નામ ભારતવર્ષ પડ્યું. ભરત પણ અંતે સાધુ થયો ને નિર્વાણ પામ્યો.

ઋષભદેવ નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષ ને ૮.૫ માસે સુષમદુઃષમા આરાનો અંત આવ્યો. એ બે કોટિકોટિ સાગરોપમ ચાલ્યો. ત્યાર પછી દુઃષમસુષમ નામનો આરો બેઠો. આ અધોગતિના આરામાં બધી સ્થિતિ બગડવા માંડી, માણસોનાં દુઃખ અને રોગ વધવા લાગ્યાં અને આયુ પૂર્વે એક કરોડ પૂર્વવર્ષનાં હતાં તે પણ ઘટવા લાગ્યાં. આ આરામાં બાકીના બધા શલાકાપુરુષો થયા. બાકીના ૨૩ તીર્થંકર થયા એમણે કાળે કાળે ભુલાતો ધર્મ ઉપદેશ્યો; બાકીના ૧૧ ચક્રવર્તી થયા એમણે ભરતખંડને એક રાજછત્ર નીચે આણ્યો અને ૨૭ વીર થયા એમણે પોતાનાં કાર્યોની કીર્તિથી જગતને ભરી કાઢ્યું. આ શલાકાપુરુષોની કથાઓ આકર્ષક છે, કારણકે આખા હિંદુસ્થાનમાં વિસ્તારેલી એવી એ જૈનરચના છે; ઉદાહરણરૂપે, સુમતિનાથતીર્થંકરની કથા તે સોલોમનની કથાને મળતી છે અને અનેક બ્રાહ્મણરચનામાં જાણીતી છે, સગર ચક્રવર્તીની જૈનકથા બ્રાહ્મણ સગર કથાની રચનાને

મળતી છે; રામ (પદ્મ) લક્ષ્મણ અને રાવણ એ વીરોનાં ચરિત્ર તે રામાયણનાં એ મુખ્ય પાત્રોનાં ચરિત્રોને મળતાં છે. લોકપ્રિય કથાભાગ સ્વીકારી લઇને જૈનોએ પોતાના ઉદ્દેશને અનુસરતો એનો ઉપયોગ કર્યો છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. સમસ્ત ૬૩ શલાકા પુરુષોમાંથી ૨૩ મા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથ અને ૨૪ મા તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી એ બે જ જણ ઐતિહાસિક પુરુષો થઇ ગયા છે અને મેં શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું છે તેમ એ બે અનુક્રમે ક્રાઇસ્ટ પૂર્વે આઠમા ને છઠ્ઠા સૈકામાં થઇ ગયા છે.

મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પામ્યા પછી ૩ વર્ષે ને ૮.૫ માસે દુઃષમ સુષમા આરાનો અંત આવ્યો, એનો અવધિ ૧ કોટિકોટિ સાગરોપમમાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ કમ જેટલો હતો. ત્યાર પછી દુઃષમા આરો બેઠો અને આજે આપણે એ આરામાં છીએ. બધી રીતે એ આરામાં અધોગતિ થાય છે; માણસ બહુમાં બહુ તો ૧૦૦ (૧૩૦) વર્ષ જીવે છે. આચાર વિચાર ઉતરતા જાય છે અને ધર્મભાવના ઘટતી જાય છે. કોઇ શલાકા પુરુષ જન્મ પામતો નથી અને આ આરામાં નિર્વાણ પામવું હવે શક્ય નથી. સર્વજ્ઞતા હવે રહી નથી તેથી સત્યનું જ્ઞાન માત્ર ધર્મગ્રંથોના અધ્યયનથી જ મળી શકે છે. અને એ ધર્મગ્રંથો તે મહાવીર સ્વામીના સંપ્રદાયના ગ્રંથો એટલે કે અંગગ્રંથો છે. જૈનસંઘના આજે બે ભાગ પડી ગયા છે તેમાંના શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયનો મત છે કે આજે એ અંગગ્રંથોનો થોડો ભાગ આપણી પાસે રહ્યો છે, પણ બીજા દિગમ્બર સંપ્રદાયનો તો એવો મત છે કે કાલક્રમે એ બધા ગ્રંથોનો લોપ થઇ ગયો છે, આધ્યાત્મિક જીવનની જે સતત અધોગતિ આપણા આરામાં ચાલી રહી છે, એનું પરિણામ જૈનોને મતે એવું આવશે કે જૈનધર્મનો એકવાર લોપ થઇ જશે. છેવટના બે શ્રાવકશ્રાવિકા અને બે સાધુસાધ્વી મળી ચારના મરણ પછી પાંચમા આરાના અંતે એમના ધર્મનો લોપ થઇ જશે.

જ્યારે દુઃષમા આરાનાં ૨૧૦૦૦ વર્ષ વીતશે, ત્યારે એનો અંત આવશે ને ત્યારપછી એનાથીયે અધમ દુઃષમદુઃષમા આરો બેસશે. આ આરામાં માણસ વીશ જ વર્ષ જીવશે; જંતુઓ એમને હેરાન કરશે અને સવારમાં અને સાંજે જ તેઓ બહાર નીકળી શકશે, કારણકે દિવસની ગરમીથી ને રાતની ઠંડીથી એમને શાન્તિ મળી શકશે નહિ. માછલાં અને કાચબા એમનો આહાર થશે; અને તે એ કાચા ખાઇ જશે, કારણકે અગ્નિનો ઉપયોગ એ ભુલી જશે. એ આરામાં બધી સામાજિક ઉન્નતિ ભુંસાઇ જશે. આ આરો પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષ ચાલશે. જ્યારે એ પુરો થશે ત્યારે નવો ઉન્નત જુગ બેસશે અને તેમાં બધી સ્થિતિ ધીરે ધીરે સુધરતી જશે. એ જુગના ત્રીજા એટલે દુઃષમસુષમા આરામાં ૨૩ તીર્થંકર, ૧૧ ચક્રવર્તી અને ૨૭ વીર જન્મ પામશે અને ચોથામાં ૧ તીર્થંકર અને ૧ ચક્રવર્તી થશે; એમનાં નામ અને ચરિત્ર જૈનો આજથી જાણે છે.

× × × ×

આગળ મેં જૈનદર્શન વર્ણવવાનો સામાન્ય પ્રયત્ન કર્યો છે; એના ઉપર દૃષ્ટિ કરીએ તો એની સર્વ સામાન્યતાથી આપણને આશ્ચર્ય થાય. ખરી રીતે ભારતના દાર્શનિક ધાર્મિક વિચારોના સમસ્ત પ્રદેશ ઉપર એણે દૃષ્ટિ નાખી છે, અને કોઇપણ પ્રશ્નને ચર્ચ્યા વિના મુક્યો નથી. એના બધા પ્રદેશોમાં એ ધર્મે એવા ચોક્કસ નિર્ણયો આપ્યા છે કે દરેકે દરેક વિષયને ઝીણામાં ઝીણી રીતે ચર્ચ્યો છેઃ વિશ્વના વિસ્તાર વિષે, તેમજ કાળની લંબાઇ વિષે, જુદા જુદા પ્રકારના દેવોનાં નામ વિષે, તેમજ ભૂતકાળના તથા ભવિષ્યકાળના મહાપુરુષોના મત વિષે, પણ જૈનદર્શનને આજનું પરિપૂર્ણ અને ચોક્કસ સ્વરૂપ આપવાને માટે જમાનાના જમાના સુધી જૈનદર્શનકારોએ પ્રયત્ન કર્યા છે; અને છતાંપિ જૈનસાહિત્યના ઐતિહાસિક વિકાસ ઉપર આપણે દૃષ્ટિ નાખીએ તો જાણીએ કે જુદા જુદા સૈકાના અમુક અમુક લેખકોના મત અમુક અમુક વિષયમાં જુદા પડે છે, પણ એકંદરે પ્રાચીન મૂળમાં તેમજ અર્વાચીન ગ્રંથોમાં કશો ફેરફાર થયો નથી. સાચી વાત તો એ છે કે અત્યારનાં

મોજુદ ધર્મશાસ્ત્રો રચાયાં (ઇ. સ. ૫૦૦ પછી) ત્યાર પછી એનાં મૂળતત્ત્વોમાં હજી કશો ફેરફાર થયો નથી—હિંદુ, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તિ અને બધા ધર્મોથી એ જુદો જ રહ્યો છે; આ બાબતમાં જૈનો આજે પણ પ્રમાણ આપે છે કે અમારો ધર્મ સૌથી સારો છે, કારણકે બીજા ધર્મોમાં ફેરફાર થયા છે, પણ જમાનાઓ વીત્યા છતાં અમારા ધર્મમાં કશો ફેરફાર થઇ શક્યો નથી અને અમને મળેલું ધન એવું પરિપૂર્ણ છે કે અમારો એ વારસો શુદ્ધ રીતે ને વગર ફેરફારે સચવાઇ રહેલો છે.

આ કોલડો છોડવો આપણે માટે કઠણ છે. આપણે તો એટલું જ સ્વીકારી શકીએ કે એ ધર્મનું સ્વરૂપ અને વિકાસ ઉપર કાળનો પડદો ફરી વળ્યો છે અને એ સ્વરૂપ તથા વિકાસ જાણવા માટે આપણી પાસે કશો પુરાવો નથી, આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જે ગ્રંથો છે તેમાં એનું મહત્ત્વનું સ્વરૂપ ફુટી નિકળ્યું છે, અને પછી બધા કાળમાં અમુક અમુક વિષયોને વિકસાવવાના અને સમસ્ત દર્શનમાં મહત્ત્વ વિનાના ફેરફાર કરવાના જ પ્રયત્નો થયા છે. એ ધર્મના શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર એ બે સંપ્રદાયો ધર્મના મહત્ત્વના વિચારોમાં એક બીજાને પુરેપુરા મળતા છે, તેથી ખરી રીતે એમજ માની શકાય કે ઇસ્વીસનની શરૂઆતમાં એ બે સંપ્રદાયો જુદા પડ્યા તે પહેલેથી જ આજે છે તે પ્રમાણેનું ધર્મસ્વરૂપ બંધાઇ ગયું હતું. સંપ્રદાય જુદા પડતાં પહેલાં મહાવીરસ્વામીના ધર્મ ઉપર કેવો ને કેટલો વિકાસ થયો હતો તે જાણી શકાતું નથી. એ જ પ્રકારના કે એને મળતા પ્રકારના ધર્મના મુખ્ય વિચારો મહાવીરસ્વામી પૂર્વે પણ પ્રવર્તતા હતા એમ માનવાને પણ કશો બાધ આવતો નથી; મૂળ તત્ત્વોમાં કંઇ સ્પષ્ટ ફેરફાર થયો છે એમ માનવાને કશું કારણ નથી, અને તેથી, મહાવીરસ્વામી પહેલાં પણ આખું જૈનદર્શન હતું એવી જે જૈનોની માન્યતા તે સ્વીકારી શકાય. જો આ માન્યતા સ્વીકારીએ તો એવું ઠરે કે મહાવીરસ્વામીએ જૈનધર્મ સ્થાપ્યો નથી, પણ એમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પહેલાં થઇ ગયેલા પાર્શ્વનાથના ધર્મને એમણે સ્વીકારી લીધો અને એને સમયોચિત સ્વરૂપ આપ્યું હોય; કંઇ વસ્તુસ્થિતિને આધારે આ મત બંધાયો છે એમ માનવાને આપણી પાસે સ્પષ્ટ પુરાવો તો નથી, પણ એની વિરુદ્ધ જાય એવો પણ કશો પુરાવો નથી; જૈનધર્મનું સ્વરૂપ જ આ વાતને ટેકો આપે છે, કારણકે પુદ્દગલના અણુઓ આત્મામાં કર્મની ઉત્પત્તિ કરે છે એ એના મુખ્ય સિદ્ધાન્તની પ્રાચીન વિશેષતાને કારણે એવો અભિપ્રાય બાંધી શકાય કે એનાં મૂળ ઇ. સ. પૂર્વે ૮–૯ સૈકામાં છે પણ તેથીયે પ્રાચીન કાળમાં અમારો ધર્મ પ્રકટ્યો હતો એમ જૈનો જે માને છે એનો તો આપણાથી સ્વીકાર ના થાય, કારણકે એને માટે કોઈ સંતોષજનક પુરાવા નથી, અને હિંદુઓના દર્શનશાસ્ત્રનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જોતાં એવું સ્વીકારતાં વાંધો આવે છે.

ત્યારે એટલું સ્વીકારી શકાય કે જેની રૂપરેખા આપવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો છે એ આજના જૈન ધર્મનાં બીજ ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર નંખાયાં હતાં, ઇ. સ. ની શરૂઆતમાં એણે એકંદરે આજનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને ત્યાર પછી વીતેલાં આ લગભગ બે હજાર વર્ષમાં અનેક વિષયોમાં—ખાસ કરીને વિશ્વવર્ણન અને સંતચરિત્રો જેવામાં—વિકાસ કર્યો છે અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપ્યું છે, છતાં તેમાં મહત્ત્વનો ફેરફાર કર્યો નથી.

આ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે સ્વાભાવિક રીતે માત્ર સામાન્ય દાર્શનિક ધર્મસિદ્ધાન્તોને જ લાગુ પડે છે; બાકી ધર્મકથાઓના અને ધર્મક્રિયાઓના પરોક્ષ વિષયોમાં તો કાળક્રમે અનેક ફેરફાર થયા છે, જેમકે હરિભદ્ર, હેમચંદ્ર આદિએ વર્ણવેલા જૈનધર્મના યોગસિદ્ધાન્ત ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે તેના પર હિંદુ સિદ્ધાન્તની ગાઢી અસર થઇ છે, અને જૈન મંદિરોમાં થતી ધર્મક્રિયાઓનો હિંદુ આદર્શને અનુસરતો વિકાસ થયો છે. પણ ખાસ અસર તો જૈનધર્મની કથાઓ ઉપર હિંદુધર્મની કથાઓની થએલી છે. બ્રાહ્મણધર્મના ઇતિહાસમાં આવતા કૃષ્ણ વગેરે પુરુષોનાં આખ્યાન જૈનધર્મમાં આવ્યાં છે તે

ઉપરથી જણાય છે કે સંતચરિત્રોની ઇતર ધર્મની કથાઓમાંથી લોકપ્રિય પુરુષોનો અંગીકાર કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. આજે ઘણા જૈનો હિંદુ અનેકેશ્વરમાંના દેવોની અને સંતોની પૂજા કરે છે કે જેની પૂજા પ્રાચીન કાળે નહોતી—અત્યારે પ્રચાર પામેલી ગણેશની પૂજા સંબંધે ઘણા શાસ્ત્રકારોએ કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, તે ઉપરથી બેશક એમ તો જણાય જ છે કે જુના વિચારના લોકોને ઇતર ધર્મના આ દેવોની પૂજા સામે વાંધો છે.

જૈનધર્મમાં હિંદુ આચાર વિચારના આવા સ્વીકારનો ક્રમ છેવટનાં સૈકાંમાં સ્પષ્ટ રીતે વધતો ચાલ્યો છે. કેટલા મોટા પ્રમાણમાં જૈનધર્મે હિંદુ સ્વરૂપ આજે ધારણ કર્યું છે, તે જૈનધર્મનાં અનેક માસિક અને સાપ્તાહિક પત્રો જોવાથી જણાશે. એ આવી સ્થિતિ સામે નિષ્ફળ વિરોધ કરી રહ્યા છે. એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી કે જે બ્રાહ્મણ ધર્મમાંથી જૈનધર્મ ઉદ્દભવ્યો હતો. (?) તે બ્રાહ્મણધર્મમાં પાછો એ ધીરે ધીરે લીન થતો જાય છે, ચારે બાજુના હિંદુ આવરણમાં રહીને નાના વિસ્તારવાળો જૈનસંઘ બ્રાહ્મણ આચારવિચારની બળવાન્ અસરથી અલગ રહી શકે નહિ, પોતાનો જુદો ધર્મ છે એ વાતનું એ સંઘ ભાન ભુલતો જાય છે, ને હિંદુધર્મમાં ભળતો જાય છે—દિનપ્રતિદિન જૈનોની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જાય છે એ આ વાતનો સબળ પુરાવો છે.

હિંદુસ્વરૂપ પામવું એ જૈનધર્મને કંઇ કારણ નથી, કારણકે એના અને બ્રાહ્મણધર્મના સિદ્ધાન્તો વચ્ચે બહુ ગાઢો ભેગ છે. બેશક હિંદુ ધર્મના બધા સંપ્રદાયોના સિદ્ધાન્તોથી અમુક જૈન સિદ્ધાન્તો ખાસ જુદા પડે છેઃ જૈન ધર્મ વેદનું પ્રમાણ સ્વીકારતો નથી, એક સર્વોપરિ ઇશ્વરના અસ્તિત્વને માનતો નથી, જુગે જુગે થતાં સૂજન અને પ્રલયને પણ માનતો નથી, બ્રાહ્મણના ઉચ્ચ પદને સ્વીકારતો નથી; જૈનોને પોતાનો જુદો કર્મનો તેમજ જ્ઞાનનો સિદ્ધાન્ત છે; પોતાના જુદા સંતો છે, પોતાનું જુદું વિશ્વસ્વરૂપ છે. પણ આ બધા ભેદોને ઢાંકી દે એવું સામ્ય પણ છેઃ જગતની શાશ્વતતા, કર્મનું બળ, પુનર્જન્મ અને મુક્તિ, તપનું અલૌકિક ફળ, જીવહિંસાનો નિષેધ, ક્રિયાશુદ્ધિ, માણસના વર્ણવિભાગ(?) અને એવી બીજી ઘણી બાબતો જે અહીં વર્ણવવાની જરૂર નથી, તેમાં જૈનોના મત સામાન્ય રીતે હિંદુઓના જેવા જ છે. જો જૈનધર્મના ઇતિહાસ ઉપર આપણે આધાર રાખીએ તો એ ધર્મનો પુનર્જન્મ ના થાય તેવે પ્રસંગે તો—આપણને ભય રહે છે કે બૌદ્ધધર્મની જે દશા થઇ હતી તે જ દશા જૈનધર્મની આવતા સૈકા સોરી થવાનો સંભવ છેઃ ૨½ હજાર વર્ષ પૂર્વે જે હિંદુ ધર્મમાંથી એ ઉત્પન્ન થયો હતો (?) તે જ હિંદુધર્મમાં પાછો લય પામી જશે. વળી બૌદ્ધધર્મે તો ઘર ખોયાનો બદલો પૂર્વ દેશોમાં વસીને વાળી લીધો, હિંદુઓનો જાતિધર્મ મટીને જગતધર્મ બન્યો; તેવું પણ જૈનધર્મના નશીબમાં નથી—એમની કથાઓને માનીએ તો, એમના ધર્મગ્રંથને આધારે મહાવીરસ્વામીના અભિપ્રાયને માનીએ તો એ જગત્ધર્મ થવો જોઇએ, આર્યો અને અનાર્યો વિચારવંત પશુઓ સુદ્ધાંત—સૌએ એ ધર્મનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ, પણ તેવું કંઇ થઇ શક્યું નથી, છુટાછવાયા પ્રયત્નો થયા છતાં એનું ઘર છોડીને એ પરદેશ જઇ શક્યો નથી.

અનુવાદક

નરસિંહભાઇ ઇશ્વરભાઇ પટેલ

'પાટીદાર મંડળ'
આણંદ સં. ૧૯૮૧
અસાડ વદી ૫ રવિવાર

× × × — આ જર્મન પ્રોફેસરના જર્મનભાષામાં લખાયેલ લેખના શ્રી. નરસિંહભાઇએ ગૂજરાતીમાં કરેલો અનુવાદ શ્રી. કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદીએ આ પત્રમાં પ્રકટ કરવાની સૂચના અને ભલામણ કરી પૂરો પાડયો અને તેનાં 'પ્રુફ' પણ જોઇ આપ્યાં તે માટે તે મહાશયનું આ પત્ર ઉપકૃત છે. આ લેખથી એક પશ્ચિમના અભ્યાસક ડૉક્ટરનો શું અભિપ્રાય વર્તે છે તે જણાશે. તેના નિર્ણયો અને માન્યતાઓ અક્ષરશઃ અમોને કે કોઇને માન્ય છે એવું માની લેવાની ભૂલ તો કોઇ નહીં જ કરે. —તંત્રી

ભારતનો જૈન સંપ્રદાય

(જર્મન પ્રોફેસર ડા. જે. સી. બુહ્લરના ગ્રંથનું ભાષાંતર)

જૈન સંપ્રદાય એ હાલના હિંદમાં બ્રાહ્મણ-ધર્મથી જૂદો પડતો એક ધાર્મિક સમાજ છે અને તેનામાં એવી નિર્વિવાદ યોગ્યતા છે કે હિંદના ઇતિહાસ પ્રત્યે પ્રેમભાવ દર્શાવનારા સર્વ (વિદ્વાનો) તેમાં રસ મેળવી શકે તેમ છે. આવી યોગ્યતા તેનામાં છે એમ કહેવાનું અમુક અંશે એ કારણ છે કે તે ધર્મના સિદ્ધાન્તો અને રૂઢિઓ, કે જે બૌદ્ધધર્મના સિદ્ધાન્ત અને રૂઢિઓ સાથે કેટલુંક મળતાપણું દર્શાવે છે, તેની વિલક્ષણતા છે; પણ સર્વ કરતાં (મુખ્ય) કારણ એ છે કે તે (જૈનધર્મ)નું પ્રવર્ત્તન-સંસ્થાપન જે સમયે બૌદ્ધધર્મનું સ્થાપન થયું તે સમયમાં થએલ છે.

જૈનો એટલે આર્હતો — તેના ધર્મપ્રવર્તક કે જે સામાન્ય રીતે 'જિન' — જગતને જીતનાર — અથવા તો **અર્હત્** — 'પવિત્રાત્મા' કહેવામાં આવે છે તેના અનુયાયીઓ; તેમની મોટી અને નાની કોમો, લગભગ હિંદના લગભગ દરેક મોટા શહેરમાં, ખાસ કરી વૈશ્ય-વેપારી વર્ગમાં જોવામાં આવે છે. પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પશ્ચિમના કેટલાક પ્રાન્તોમાં પણ — તેમાં ખાસ કરી કાનરામાં તેઓની સંખ્યા ઘણી છે; અને તેઓમાં રહેલા ધનની પ્રભુતાથી તેઓ અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે. તેમ છતાં તેઓ એક એકત્રિત સમૂહ તરીકે જણાતા નથી, પણ તેઓ એકબીજા વચ્ચે સરસાઇ કરતી એવી બે શાખા — નામે **દિગંબર** અને **શ્વેતાંબર**માં[1] વહેંચાઈ ગયા છે — અને તે દરેક શાખા પાછી કેટલાક ઉપભેદોમાં વિભક્ત છે. **દિગંબર** એટલે 'જેનું વસ્ત્ર તે દિશા છે' એ નામ પાડવાનું એ કારણ છે કે તેઓ નગ્નતાને પવિત્રતાનું આવશ્યક ચિન્હ ગણે છે[2] — જો કે સંસ્કૃતિ વધતી ગઇ તેમ તેઓને આ નગ્નતાના સિદ્ધાંતોને વ્યવહારમાં મૂકવામાંથી અલગ રહેવું પડ્યું છે. **શ્વેતામ્બર** અર્થાત્ 'જેઓનું વસ્ત્ર શ્વેત છે — જેઓ શ્વેતવસ્ત્રી છે — તેઓ આ (નગ્નતાના) સિદ્ધાન્તને પોતાનો કહેતા નથી પણ એવું માને છે કે જે પવિત્રાત્માઓ વસ્ત્ર સહિત હોય તેઓ પણ મોક્ષ મેળવી શકે; તેમ છતાં તેઓ સ્વીકારે છે કે જૈનધર્મના સ્થાપક તેમજ તેમના પ્રથમ શિષ્યોએ વસ્ત્ર પહેરવામાં અલક્ષ આપ્યું હતું. દિગંબર અને શ્વેતાંબરનો ભેદ આવી જાતના વાદથી જ (ઉત્પન્ન થએલ) છે એટલું જ નહિ, પણ કેટલાક ગ્રંથોની ભિન્નતાથી તેમજ ભિન્ન ધર્મ-સાહિત્યથી પણ (ઉદ્ભવેલ) છે. આથી આ બે વચ્ચેનો વિભાગ ઘણો જૂનો હોવો જોઇએ. આ

---

૧. જૈનોએ ઉપરની નોંધમાં ઘણી વખત એવું જણાવેલું માલૂમ પડે છે કે દિગંબરો માત્ર દક્ષિણમાં વસે છે, અને શ્વેતાંબરો ઉત્તરમાં રહે છે. આ કોઇ રીતે ખરૂં નથી. દિગંબરો શ્વેતાંબરોના કરતાં વધુ સંખ્યામાં નહિ, તો તેના જેટલી સંખ્યામાં પંજાબ, પૂર્વ રાજપુતાના અને ઉત્તર-પશ્ચિમ પ્રાંતોમાં વિદ્યમાન છે અને પશ્ચિમ રાજપુતાના અને ગુજરાતમાં પણ અહીં તહીં રહેલા જોવામાં આવે છે. જુઓ ઇંડિયન ઍન્ટિક્વરી વૉલ્યુમ ૭-પૃ. ૨૮.

૨. ઉતરતા દરજ્જાના મુનિઓ કે જે હાલ પંડિત એ નામથી ઓળખાય છે તે હાલના વખતમાં દેશનો પહેરવેશ રાખે છે. તે સંપ્રદાયના મુખીઓ — **ભટ્ટારકો** હમેશાં લાંબુ વસ્ત્ર-ચદ્દર ઓઢે છે અને જમતી વખતે તે કાઢી નાંખે છે; પછી કોઇએ પ્રવેશ કરવો નહિ એમ સૂચવવા શિષ્ય ઘંટ વગાડે છે (ઉપરનું ઇંડિયન ઍન્ટિક્વરીનું પ્રમાણ). હાલની આવી રીત ક્યારે ઉત્પન્ન થઇ તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી. ચીનાઇ યાત્રાળુ હિએનત્સાંગ (સેંટ જુલીઅનની આવૃત્તિ પૃ. ૨૨૪) ના વર્ણન પરથી એમ જણાય છે કે તેઓ ઇ. સ. ના ૭મા સૈકાની શરૂઆતમાં તેઓના સિદ્ધાંતોને (નગ્નતા આદિના) ચુસ્ત રીતે વળગી રહ્યા હતા. તે જણાવે છે કે "લિહિ (નિગ્રંથો)નું વિશિષ્ટ લક્ષણ એ છે કે તેઓ પોતાનાં દેહને નગ્ન રાખે છે અને પોતાના કેશનો લોચ કરે છે. તેઓની ચામડી બધી કરચલીવાળી હોય છે, તેમના પગ સખત ને ચીરાવાળા હોય છે — જાણે કે નદી પાસેના જોવામાં આવતાં સડતાં વૃક્ષો."

વાતનું દંતકથા પણ સમર્થન કરે છે — જોકે તે ક્યારે ભેદ થયો તેનો જે કાલ જુદોજુદો આપે છે તે કાલ એકસંગત થતો નથી. શિલાલેખો પરથી એ ચોક્કસ સિદ્ધ થાય છે કે બંને આપણા ઇસવી સનના પહેલા સૈકા પહેલાં [3] જૂદા થયા. સામાજિક સમાનતાનાં બે મહાન્ ચિહ્નો — પરસ્પર લગ્ન વ્યવહાર અને એક ભાણે ભોજનવ્યવહાર — છે, તેનાથી તેઓ એકબીજા દૂર રાખે છે. એ વાત પરથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે તેઓના મતો એકબીજાથી વિરુદ્ધ છે. આ બંને વચ્ચેની ફૂટ ઘણા કાળથી પડેલી હોવા છતાં અને જે વિરોધે બંને શાખાને અલગ રાખેલ છે તે વિરોધ હોવા છતાં તેઓ પોતાની સમાજના બંધારણ, સિદ્ધાંતો, શાસક નિયમો, અને સંપ્રદાય. ગત-ખાસ કરી મુખ્ય ઉપયોગી બાબતમાં એકબીજાને મળતા છે — અભિન્ન છે. આથી જૈનધર્મને સમગ્ર તરીકે હમેશાં વર્ણવી શકાય તેમ છે.

આ ધર્મનું લાક્ષણિક તત્ત્વ એ છે કે તે વિશ્વપ્રેમ-સાર્વલૌકિકતા (universality) નો દાવો કરે છે — આ પ્રમાણે બૌદ્ધધર્મમાં છે, પણ બ્રાહ્મણધર્મમાં તેમ નથી. જૈનધર્મમાં એ પણ જાહેર કરેલું છે કે તેનો ઉદ્દેશ સર્વ મનુષ્યોને મોક્ષપથે લઇ જવાનો છે અને તેનાં દ્વાર સર્વ માટે — એટલે કે માત્ર ઉત્તમ વર્ણના આર્યો માટે જ નહિ, પણ નીચ વર્ણના શૂદ્ર માટે પણ — વળી તે ઉપરાંત પરવર્ણના (alien) અને હિંદમાં ધિક્કારાતા એવા મ્લેચ્છોને માટે પણ [4] — ઉઘાડાં રાખે છે. [મતલબ કે જૈનધર્મનો અનુયાયી કોઇપણ થઇ શકે.] બૌદ્ધધર્મની પેઠે જૈનોના સિદ્ધાંત એ મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન અને નીતિથી ભરેલું એવું ત્યાગીઓને માટે નિર્મિત કરેલું દર્શન છે, તેથી બૌદ્ધોની પેઠે જૈનમાં પણ પોતાના અનુયાયીઓના સાધુવર્ગ અને ગૃહસ્થવર્ગ એવા બે પ્રકાર પાડેલા છે. મુખ્ય પ્રકાર ત્યાગી વર્ગનો છે કે જે ત્યાગીઓને મૂળ **નિર્ગ્રન્થ** અર્થાત્ "જેઓ સર્વ જાતની ગ્રંથિ-ગાંઠ-બંધન વગરના છે તે" કહેવામાં આવતા, અને હાલ સામાન્ય રીતે **યતિઓ** — (સંયમીઓ), અથવા **સાધુઓ** (પવિત્ર મનુષ્યો) કહેવામાં આવે છે, અને જે વર્ગમાં શ્વેતામ્બરો [5]

---

૩. શિલાલેખો સંબંધી આગળ કહેવામાં આવ્યું છે.

૪. જિનના ઉપદેશોની એક જ જાતની વર્ણવવામાં આવતી પ્રસ્તાવના કરતાં હમેશાં જણાવવામાં આવે છે કે તે ઉપદેશ આર્યોને તથા અનાર્યોને સંબોધીને કહેવામાં આવે છે. આમ ઔપપાતિક સૂત્ર ૫૬ (લ્યુમનની આવૃત્તિ)માં જણાવેલ છે કે:

सेसि सव्वेसिं आरियमनारियाणं अगिलाए धम्मं आइक्खइ ॥

એટલે આ સર્વે આર્ય અને અનાર્યોને તેમણે થાક લીધા વગર અજ્ઞાનપણે ધર્મ કહ્યો. આ નિયમાનુસાર હલકી વર્ણના લોકો જેવા કે માછી, કંસારા વગેરેને જૈન બનાવવાના દાખલા હજુ વર્તમાન સમયમાં પણ વિરલ નથી. એટલે ગણાતા મુસલમાનોને પણ હજુ જૈનસંઘમાં લેવામાં આવે છે. આવા કેટલાક દાખલા મને અમદાવાદમાં સને ૧૮૭૬ ની સાલમાં જૈનોની મોટી ફતેહના દૃષ્ટાંત તરીકે જણાવવામાં આવ્યા હતા. હીરવિજયસૂરિએ અકબર બાદશાહને જૈન કર્યાની વાતો (જુઓ ઇંડિયન ઍન્ટિક્વરી વૉલ્યુમ ૯ પૃ. ૨૫૬) અને હિન્દસમુદ્રના જૈનભદ્રી નામના ટાપુમાં (જુઓ ઇંડિયન ઍન્ટિક્વરી વૉ. ૭ પૃ. ૨૮) તથા અરબસ્તાનમાં દિગંબર સંપ્રદાયના પ્રચારકાર્યની વાતો બતાવી આપે છે કે હિન્દવાસી કરતાં અન્યને જૈનધર્મમાં લેવાના વિચારથી જૈનો પરિચિત હતા. કિયાપિશામાં નિર્ગ્રન્થ અથવા તો દિગંબરો જોવામાં આવ્યા હતા તે સંબંધે હીએનસ્યાંગે જે નોંધ લીધી છે (જુઓ બીલની આવૃત્તિ-સિયુકી વૉ. ૧ પૃ. ૫૫) તે સ્પષ્ટ રીતે એ વાત જણાવે છે કે કંઇ નહિ તો ઉત્તર પશ્ચિમમાં તો જરૂર તેઓએ હિન્દની સીમાની પેલીપાર પોતાના ધર્મપ્રચારનું કાર્ય સારી રીતે પ્રસાર્યું હતું.

૫. શ્વેતામ્બરના પ્રમાણભૂત ધર્મગ્રંથોમાં પણ — દાખલા તરીકે આચારાંગમાં (સેક્રેડ બુક્સ ઑફ ધી ઇસ્ટ વૉલ્યુમ ૨૨ પૃ. ૮૮-૧૮૬) સાધ્વીઓ માટે કેટલાક નિયમો આપવામાં આવ્યા છે તે છતાં પણ એમ કંઈ લાગે છે કે તેઓએ (સાધ્વીઓએ) બૌદ્ધોમાં જેવો ઉપયોગી ભાગ ભજવ્યો છે તેવો (અન્યત્ર) કદી ભજવ્યો નથી. હાલના વખતમાં શ્વેતાંબરોમાં થોડા સ્ત્રીના વર્ગોમાં નરી કન્યાવસ્થામાં થયેલી વિધવાઓ કે જેના પતિ તે દંપતિનો ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ થાય તે પહેલાં મૃત થાય છે તેજ બનેલી છે. શ્વેતાંબરોમાં સ્ત્રીઓને સાધ્વી તરીકે દાખલ કરવાનું છે તે બૌદ્ધના તેવા પ્રબંધનું અનુકરણ છે એમ માનવું જરૂરનું નથી કારણ કેટલાક પ્રાચીન બ્રાહ્મણ વર્ગોમાં પણ

સ્ત્રીઓને પણ દાખલ કરે છે; આ વર્ગ નીચેનો સામાન્ય સર્વ વર્ગ ઉપાસક (ઉપાસના-પૂજા કરનાર) અથવા **શ્રાવક** (શ્રોતા) નો ગણવામાં આવ્યો છે.

જિને ઉપદેશેલાં સત્યોમાં પ્રવેશ પામવા, તેના પ્રરૂપેલા નિયમોને અનુસરવા અને તેણે કહેલા ઉંચામાં ઉંચા બદલાને-સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ-યોગ્યતા સાધુઓમાં છે, તે છતાં શ્રાવક-ગૃહસ્થ વર્ગ કે જે સત્યની શોધ માટે સ્વાર્પણ કરતો નથી અને જે સંસારના જીવનને ત્યાગ કરી શકતો નથી તે છતાં પણ જૈનધર્મમાં શરણ લઇ શકે છે. શ્રોતાઓ તરીકે તે ધર્મનાં તત્ત્વોમાં ભાગ લેવાને અને સાધુઓના આચારની એક ઝાંખી નકલ રૂપજ કરેલી ફરજો બજાવવા માટે તેમને છૂટ આપવામાં આવી છે. આથી તેમને જે બદલો મળે તે સ્વાભાવિક રીતે સાધુ કરતાં ઉતરતો ગણેલો છે. જે સંસારમાં રહે તે ઉંચામાં ઉંચુ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, પણ તે છતાં જે માર્ગદ્વારા તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરાય તે માર્ગમાં તે વહન કરી શકે છે. તત્ત્વજ્ઞાનના તર્ક-પ્રધાન હિન્દુઓના સર્વ ધર્મોની માફક, જૈનધર્મ ઉંચામાં ઉંચુ સાધ્ય **નિર્વાણ** અથવા **મોક્ષને** એટલે કે જન્મ મરણના ચક્રરૂપી સંસારમાંથી મુક્તિ મેળવવી તેને ગણે છે. જેમ બૌદ્ધમાં છે તેમ જૈનમાં મોક્ષ મેળવવાનાં સાધન ત્રણ રત્ન-નામે સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર છે. સમ્યગ્ દર્શનનો અર્થ એવો કરેલો છે કે પરમગુરૂ-જિનને સંપૂર્ણ રીતે શરણે જવું, તેણે જ મોક્ષમાર્ગ સ્થાપ્યો છે એવી અને તે જિનમાં જ શરણ અને રક્ષણ મળી શકશે એવી સંપૂર્ણ પ્રતીતિ રાખવી. જિન એટલે શું એવો પ્રશ્ન કોઇ જૈનને પૂછે તો જેવો બૌદ્ધ બુદ્ધના સંબંધમાં આપે છે તેવો જ ઉત્તર તે આપશે કે:— તે પહેલાં તો સ્ખલનશીલ મનુષ્યાત્મા હોય છે અને જગત્ના બંધનોથી બદ્ધ હોય છે, પછી તેણે કોઇપણ ગુરૂની સહાયતા વગર, વેદો કે જેને તે વિકૃત જાહેર કરે છે તેના પ્રકાશ વગર-પણ પોતાની જ શક્તિથી સર્વજ્ઞતા અને મુક્તિ મેળવી હોય છે, અને તે દુઃખથી પીડાતી મનુષ્ય જાતિ પ્રત્યે દયા લાવી ઉપદેશથી પોતે મેળવેલા મુક્તિના માર્ગને બતાવે છે. તેણે જગત્ને તથા માનવ હૃદયના-અંતરંગ શત્રુઓને જીત્યા હોય છે તેથી તે **જિન**-જીતનાર-વિજેતા, **મહાવીર**-મહાન્ વીર પુરૂષ, કહેવાય છે; તેણે ઉંચામાં ઉંચું જ્ઞાન સંપાદન કરેલું હોય છે તેથી તેને **સર્વજ્ઞ** અથવા **કેવલિન્**-સર્વજ્ઞાતા, **બુદ્ધ**-પ્રબોધિત કહેવામાં આવે છે; જગત્માંથી પોતે મુક્તિ મેળવી છે તેથી તેનું નામ **મુક્ત**-મુક્તિ પામેલા, **સિદ્ધ** અને **તથાગત**-પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરનાર, **અર્હત્**-પવિત્રાત્મા આપવામાં આવ્યાં છે. અને સિદ્ધાંતોના પ્રરૂપક તરીકે તે **તીર્થંકર**-જેનાથી સંસાર સમુદ્ર તરી શકાય એવું શોધનાર કહેવાય છે. પોતાના ધર્મ પ્રવર્તકને આ નામો અપાયાં ૪ તેમાં જૈનો બૌદ્ધોની સાથે લગભગ સંપૂર્ણ રીતે મળતા આવે છે કારણકે જિનનું ચરિત્ર બુદ્ધને મળતું આવે છે તે પરથી આપણે આવાં નામોની જ આશા રાખી શકીએ. જૈનો તે છતાં **જિન** અને **અર્હંત્** એ નામો વાપરવાનું વિશેષ પસંદ કરે છે, જ્યારે બૌદ્ધો બુદ્ધને **તથાગત** કે **સુગત** એ નામથી કહેવાનું વધુ પસંદ કરે છે. જૈનોમાં **તીર્થંકર** એ નામ ખાસ વિશિષ્ટ-લાક્ષણિક છે. બૌદ્ધોમાં તે નામ (તીર્થંકર) મિથ્યા ગુરૂઓને આપેલું છે [6]

સ્ત્રીઓને તે પ્રમાણે લેવામાં આવતી હતી. જુઓ મનુ ૮-૩૬૩ ઉપરની મારી નોંધ (સેક્રેડ બુક્સ ઑફ ધ ઇસ્ટ વૉલ્યુ. ૨૫ પૃ. ૩૧૭) દિગંબરોમાં સ્ત્રીઓને જે કારણોથી બહિષ્કૃત કરવામાં આવી છે તે કારણો સહેલાઇથી સમજાય તેવાં છે. તેઓ તે માટે એ કારણ આપે છે કે તેઓનો એવો સિદ્ધાન્ત છે કે સ્ત્રીઓ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા અશક્ત છે. જુઓ પીટર્સન બીજો રીપોર્ટ-મુંબઇના રૉ૦ એ૦ સોસાયટીના પત્ર વૉલ્યુ. ૫૨ ૧૭ પૃ. ૮૪

૬. બને ધર્મોએ **સિદ્ધ બુદ્ધ** અને **મુક્ત** એ નામો બ્રાહ્મણધર્મની પરિભાષામાંથી ચોક્કસ રીતે લીધેલાં છે, કે જે નામો બ્રાહ્મણો ઘણા જૂના સમયમાં જેઓ પોતાની હયાતીમાં મુક્ત (જીવન્મુક્ત) હતા તેને વર્ણવવા માટે વાપરતા હતા. **વીર** અથવા **મહાવીર** અને **અર્હત્** એ બીજાં નામો સંભવિત રીતે તેજ મૂળમાંથી લીધેલાં છે, કારણકે **વીર** એ શૈવ ધર્મમાં જે ઉદ્ધારના માર્ગ પર

આ છતાં જૈનો વળી એવું કહે છે કે એક જિન કરતાં વધારે જિનો હતા. જુદે જુદે લાંબા કાળના અંતરાલે ચોવીસ જિનો થયા અને પુનઃ અસત્ અસરોથી દૂષિત થયેલા ધર્મસિદ્ધાન્તોને તેઓની મૂળ પવિત્રતાની કોટિમાં લઈ આવ્યા. તે સર્વે સંસ્કૃત-ઉદાત્ત ક્ષત્રિય કુલમાંથી સંભવે છે. આવા જ કુળમાં, નીચી બ્રાહ્મણ જાતિમાં નહિ, દરેક જિન જન્મે. પહેલા જિન **ઋષભ**-હજારકરોડ વર્ષ કરતાં પણ વધારે પૂર્વે—કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે તેટલા કાળની લંબાઇમાં-અયોધ્યાના રાજાના પુત્ર તરીકે જન્મેલ હતા, અને તેણે ચોરાશી લાખ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યું તેના પછીના થયેલા જિનો વચ્ચેના કાળ અને તે જિનોનાં આયુષ્યો ટુંકા ટુંકા થતાં ગયાં. ત્રેવીસમા **પાર્શ્વ** અને ચોવીશમા **વર્ધમાન** એ બે વચ્ચેનો માત્ર ૨૫૦ વર્ષનો કાલ ગયો અને વર્ધમાનની આયુષ્ય ફક્ત બહોંતેર વર્ષની આપેલી છે. કેટલાકના માનવા પ્રમાણે તે ઇ. સ. પૂર્વે છઠા સૈકાના છેલા અર્ધમાં થયો, જ્યારે બીજાના કહેવા પ્રમાણે ઇ. સ. પાંચમા સૈકાના પ્રથમ અર્ધમાં થયો. અલબત તે જૈનનો ખરો ઐતિહાસિક પયગંબર છે અને તેના સિદ્ધાંતોમાં જૈનોએ શ્રદ્ધા રાખવાની છે. જૈનો પોતાના જન્મનો કાલ તેના કરતાં ઘણો પૂર્વે લઇ જાય છે તે વાત બૌદ્ધોના દંભ સાથે મળતી આવે છે, કારણકે બૌદ્ધો પણ જે બુદ્ધોએ એક પછી એક એમ આવીને એકજ જાતનું દર્શન પ્રતિપાદિત કર્યું એવા પચીસ બુદ્ધોને માને છે. બ્રાહ્મણ ધર્મમાં પણ આવો સંબંધ કંઇ દૂર રીતે ભાસે છે કારણકે તેમાં વિશ્વવ્યવસ્થાનું વર્ણન કરતાં એવું આવે છે કે

દેવપૂજા

"ધાર તરવારની સોહલી દોહલી (ચૌદમા) જિનતણી ચરણસેવા."

—આનંદઘનજી.

જ્યાં સુધી અંતઃકરણમાંથી મેલ દૂર થયો નથી, જ્યાં સુધી અનેક ઇચ્છાઓ, તૃષ્ણાઓ, વાસનાઓ અંતઃકરણને અપવિત્ર કરી રહી છે, જ્યાં સુધી જડમાં રચ્યો પચ્યો સંસારી જીવ 'બહિર્દષ્ટિ' મટીને 'અંતર્દષ્ટિ' બન્યો નથી, ત્યાં સુધી શાસ્ત્રાદિમાં પ્રતિપાદિત જે ક્રિયાઓ છે તેજ શ્રદ્ધાપૂર્વક આચરવામાં કલ્યાણ છે. આ ક્રિયાઓ — 'કર્મમાર્ગ'ની યોજના જ એવી છે કે તેનો આદર શ્રદ્ધાપૂર્વક થતે થતે તેમાંથી જ અંતે જ્ઞાન ઉપર જવાની રુચિ — 'અંતર્દષ્ટિ' ઉપજે છે, અને અંતઃકરણમાં સંતોષ સાથે શુદ્ધતા અનુભવાય છે; બુદ્ધિ તીવ્ર થાય છે. પદાર્થનું ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય આવે છે, અને ઊહાપોહ કરી તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવાને બુદ્ધિ તત્પર થાય છે. એમ થયા પછી અંતઃકરણમાં 'વિવેક' — 'સમ્યક્ત્વ'નો ઉદય થવા માંડે છે.

આવી ક્રિયાઓમાં હમેશ કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ દરેક દર્શને પોતાનાં શાસ્ત્રમાં જણાવેલી છે. વૈદિક દર્શનમાં તેમને 'નિત્યકર્મ' કહેલ છે જ્યારે જૈનદર્શનમાં તેમનું નામ 'આવશ્યક કર્મ'—આવશ્યક ક્રિયા યા ટુંકમાં 'આવશ્યક' એવું આપેલું છે. જે ક્રિયા અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે તેને 'આવશ્યક' કહે છે. આ 'આવશ્યક — ક્રિયા' કરવાની જે વિધિ જૈનોનાં આગમો પરની ચૂર્ણિઓ થઇ તે સમયથી પણ બહુ પ્રાચીન સમયની છે અને તેનો ઉલ્લેખ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ જેવા પ્રતિષ્ઠિત આચાર્યે પોતાની "આવશ્યક-વૃત્તિ." (પૃ. ૭૯૦)માં અને લલિતવિસ્તરા નામની વૃત્તિમાં કર્યો છે. આ વિધિ ઘણે અંશે ફેરફાર વગર એવીને એવી શ્વેતામ્બર-મૂર્તિપૂજક-સંપ્રદાયમાં ચાલી આવી છે.

આ 'આવશ્યક ક્રિયા'ના છ ભાગ કરવામાં આવ્યા છે.

(૧) સામાયિક — રાગ અને દ્વેષથી વશ ન થઇ સમભાવ-મધ્યસ્થ ભાવમાં રહેવું અર્થાત્ સર્વ સાથે આત્મતુલ્ય વ્યવહાર કરવો તે. (આવશ્યક નિર્યુક્તિ ગાથા ૧૦૩૨.) સમભાવ એટલે શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ચારિત્રનું સંમિશ્રણ.

(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ — ચોવીશ તીર્થંકર કે જે સર્વગુણસંપન્ન આદર્શ છે તેની સ્તુતિ. સમભાવને ઉપદેશનાર, સમભાવમાં રહેનાર — એ મહાત્માઓ છે કે જેમણે પોતાનાં જીવનને સર્વોપરિ વિશુદ્ધ બનાવ્યું છે. તેમનાં ગુણગાન જીવનને વિશુદ્ધ બનાવે છે.

(૩) વન્દન — વંદન એ મન, વચન અને શરીરનો એવો વ્યાપાર છે કે જે વડે પૂજ્યો પ્રત્યે બહુમાન પ્રકટ કરી શકાય છે. પૂજ્યો — ગુણવાનો, — સદ્‌ગુરૂઓનું બહુમાન — તેમનો વિનય કર્યાથી નમ્રતા, ઉપદેશ, પ્રાપ્ત થતાં આત્માનો ક્રમિક વિકાસ થાય છે.

(૪) પ્રતિક્રમણ — પ્રમાદને વશ થઇ શુભ યોગમાંથી પતિત થઇ અશુભ યોગમાં આવ્યા પછી ફરી શુભ યોગને પ્રાપ્ત કરવો તે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને અપ્રશસ્ત મન વચન કાયાના યોગ — એ ચારને છોડી સમ્યક્ત્વ, વિરતિ-વ્રત, ક્ષમા આદિ ગુણ અને પ્રશસ્ત મન વચન કાયાના યોગ પ્રાપ્ત કરી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે પ્રયાણ કરવાનું છે.

(૫) કાયોત્સર્ગ — ધર્મધ્યાન અથવા શુક્લ-ધ્યાનને માટે એકાગ્ર થઇ શરીરપરની મમતાનો ત્યાગ કરવો તે. આથી દેહની અને બુદ્ધિની જડતા દૂર થાય છે તેથી વિચારશક્તિનો વિકાસ થાય છે.

(૬) પ્રત્યાખ્યાન — ત્યાગ. ત્યાગ કરવા લાયક વસ્તુઓ — બાહ્ય જેવી કે અન્નવસ્ત્રાદિ અને અંતરંગ

જેવી કે અજ્ઞાન, અસંયમ આદિનો ત્યાગ એમ બે પ્રકારે ત્યાગ થતાં આત્માને ગુણપ્રાપ્તિ થાય છે.

આ પૈકી બીજા આવશ્યક સંબંધીનો અહીં વિષય છે. પ્રથમ આવશ્યક સામાયિકથી કર્મક્ષય થાય છે તો આ બીજા આવશ્યક — નામે ચતુર્વિંશતિસ્તવ એટલે અર્હદ્‌ના ગુણોત્કીર્તન રૂપ ભક્તિથી પણ તત્ત્વતઃ કર્મક્ષય થાય છે કહ્યું છે કેઃ — भत्तिए जिणवराणं खिज्जंती पुव्वसंचिया कम्म '— જિનવરોની ભક્તિથી પૂર્વનાં સંચિત કરેલાં કર્મો ક્ષીણ થાય છે. ચતુર્વિંશતિસ્તવના બે મુખ્ય ભેદ છે (૧) દ્રવ્યસ્તવ અને (૨) ભાવસ્તવ. પુષ્પગન્ધ ધૂપ આદિ સાત્ત્વિક વસ્તુઓદ્વારા તીર્થંકરોની પૂજા કરવી તે દ્રવ્યસ્તવ છે. તેમ કરવામાં વિત્તપરિત્યાગથી શુભ જ અધ્યવસાય રહે છે તેથી પુષ્પાદિથી સમભ્યર્ચનરૂપ દ્રવ્યસ્તવ શ્રાવકો માટે કર્તવ્ય છે. સદ્‌ગુણોની ઉત્કીર્તના એ ભાવસ્તવ છે. ઉત્કીર્તનાનો અર્થ એ છે કે ઉત્ એટલે પ્રબલપણે ઉત્તમ ભક્તિથી, કીર્તના એટલે કીર્તન કરવું તે; જેમકેઃ —

प्रकाशितं यथैकेन त्वया सम्यग् जगत्त्रयम् ।
समग्रैरपि नो नाथ ! परतीर्थाधिपैस्तथा ॥१॥
विद्योतयति वा लोकं यथैकोऽपि निशाकरः ।
समुद्गतः समग्रोऽपि किं तथा तारागणः ? ॥२॥

— તેં એકલે જેટલી સારી રીતે જગત્ત્રયને પ્રકાશ્યું છે તેટલી સારી રીતે હે નાથ! સર્વ અન્ય તીર્થપતિઓએ પણ (પ્રકાશ્યું નથી) (તેનું દૃષ્ટાન્ત કહે છે) — જેટલો પ્રકાશ લોકમાં એકલો જ ચંદ્ર આપે છે તેટલો સમગ્ર તારાસમૂહ શું આપે છે?

આ ચોવીશ તીર્થંકરોના સ્તવરૂપે પ્રાચીનસૂત્ર 'લોગસ્સ' છે તેમાં ચોવીશ તીર્થંકરોનાં નામ છે અને તે માટે તેમનાં યથાર્થ ઉત્તમ વિશેષણો છે. તે દરેક વિશેષણમાં અતિ ગંભીર અને મનનીય અર્થ રહેલો છે. (આ માટે જુઓ આવશ્યકસૂત્ર — નિર્યુક્તિ ને ભાષ્યમાંનું બીજું ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયન. પૃ. ૪૯૦ — ૫૧૦).

આ બીજા આવશ્યકને 'ચૈત્યવંદન'—'દેવવંદન' કહેવામાં આવે છે. દરેક દર્શનમાં પોતાના ઇષ્ટદેવને વંદન કરવાનું — તેની પ્રાર્થના કરવાનું —'ઉપાસના' કરવાનું કહ્યું છે. આ તત્ત્વ અતિ જરૂરનું છે. બુદ્ધિનો સ્વભાવ એવો છે કે અતિશય તર્કવિતર્ક કરવા. તેવા તર્કવિતર્ક કરવાથી આત્મતત્ત્વ અંતરમાં સ્થિર થતું નથી અનેક શંકા અને સમાધાનોની જાળમાં બુદ્ધિ ગુંચવાઇ જાય છે. અનેક સંપ્રદાય મત આદિ જોઇ એકે ઉપર તે વિશ્વાસ કરતી નથી. એવા વિક્ષેપ — દોષને ટાળવાને અર્થે અભ્યાસીએ — મુમુક્ષુએ ઉપાસનાનો — ભજનનો — દેવવંદનનો આશ્રય કરવો ઘટે. કોઇ એક ઇષ્ટને માની તેના અર્ચનનો સમગ્રવિધિ યથાર્થ રીતે ગુરુમુખે — શાસ્ત્રથી પ્રાપ્ત કરવો ઘટે. (જિનદેવદર્શન — વંદનની વિધિ અમારા 'જિનદેવદર્શન નામના પુસ્તકમાં આપેલ છે.) એવા વિધિમાત્રમાં તે તે દેવની ઉપાસનાની રચના એવી રીતે કરેલી પ્રતીત થશે કે બાહ્ય પ્રદેશમાં તે દેવનું સ્થાપન અર્ચન કરવા ઉપરાંત તે દેવની આંતરભાવના સ્પષ્ટ રીતે થઈ જાય. બાહ્યનો આંતરમાં પ્રવિલાપ થાય અને ઉપાસક ઉપાસ્યનું એકરસ એકાકાર ધ્યાન રહે. આવશ્યક નિત્યકર્મ આદિ ક્રિયાઓથી જેમ મળનો નાશ થાય છે, તેમ દેવવંદનાદિ ઉપાસના ક્રિયાથી વિક્ષેપનો નાશ થાય છે. ક્રિયાકર્મનો આચાર કરતે કરતે જેમ બુદ્ધિ સતેજ થઇ એના એજ કર્મમાર્ગમાં પરમાર્થની ભાવનાનો આશય ઉપજાવતી થાય છે, તેમ ઉપાસનામાં એકાગ્રતા પામતું અંતઃકરણ પરમાર્થભાવનામાં સ્થિર રહી તન્મયતા પામવાને પણ સમર્થ થાય છે. ક્રિયા-કર્મનો પરિપાક જ્ઞાન છે, ઉપાસનાનો પરિપાક તન્મયતા છે. ક્રિયા-કર્મનો જેમ જેમ પરિપાક થાય છે તેમ તેમ તે સકામતાનો અસ્ત થાય છે, ને નિષ્કામ આચારમાત્ર જ અવશેષ રહે છે; નિષ્કામ કર્મનો પરિપાક થતાં કર્મમાર્ગની અસારતા સમજાય છે અને ઉપાસનાની તન્મયતામાં રસ આવે છે; ઉપાસનાનો પરિપાક થતાં સકામતા રહિત તન્મયતા સિદ્ધ થાય છે, કિંબહુના સર્વત્ર ઉપાસ્યનું જ ભાન રહે છે. વિષયાસક્ત મનુષ્યોને સ્વ સ્વ વિષયનું જ સર્વદા દર્શન સ્મરણ સહજ-

સિદ્ધ હોય છે તેમ ઉપાસકોને ઉપાસ્યનું સહજસિદ્ધ ભાન સર્વદા રહે છે."

"વર્તમાન સમયમાં પાશ્ચાત્ય સંસર્ગોએ આપણી સ્થિતિ રીતિ રહેણી કરણીમાં અનેક વિકાર ઉપજાવ્યા છે — એટલે સુધી ઉપજાવ્યા છે કે કેટલાક તો જાણે સ્વભાવસિદ્ધ હોય તેવા અનિવાર્ય થઇ પડ્યા છે. એવે પ્રસંગે આવા ક્રિયામાર્ગનો આશ્રય કેમ થઇ શકે? એવી શંકા સહજ થવાનો સંભવ છે. પણ ક્રિયામાર્ગના અનુયાયીને એટલું સમજવું ઘટે કે ક્રિયાનો આશ્રય કરવામાં મુખ્ય હેતુ શ્રદ્ધા છે, અંતઃકરણના મલનો જેનાથી નાશ થાય છે તે શ્રદ્ધા છે. ક્રિયા-કર્મનો અતિશય આડંબર કે વિસ્તાર ઇષ્ટ નથી, જેટલું થઇ શકે તેટલું જ સ્વીકારવું અને તેને શ્રદ્ધાથી અને નિયમથી યથાર્થ-રીતે પાળવું, દેશકાલ વિચારી સ્વશક્તિ અનુસાર નિયમ સેવો, પણ તેમાં અશ્રદ્ધા કરવી નહિ અને તેનો જે નિયમિત સમય રાખ્યો હોય તેમાં વિક્ષેપ થવા દેવો નહિ.

છેવટે નીચેનાં વીર-પ્રવચનો સંપૂર્ણરીતે અવધારવાનું સુજ્ઞ વાચકોને વિનવીશું.—

पुरिसा! सच्चमेव समभिजाणाहि।
सच्चस्स आणाए से उवट्ठिए मेहावी मारं तरई॥

— આચારાંગ

— હે પુરુષો! સત્યનું જ સમભિજ્ઞાન-પરિજ્ઞાન કરો. સત્યની આજ્ઞાપર જ ઉભેલો બુદ્ધિશાલી મૃત્યુને તરી જાય છે.

पगइं सच्चंसि धितिं कुव्वह! एत्थो वरए
मेहावी सव्वं पावकम्मं झोसई॥

— આચારાંગ.

— પ્રકટરૂપે સત્યપર ધૃતિ-સ્થિરતા કર. એ રીતે વર્તતો એટલે સત્યનિરત મેધાવી — બુદ્ધિશાલી સર્વ પાપકર્મોને બાળી મૂકે છે.

માર્ગશીર્ષ શુદ ૭, ૧૯૮૦
વીરસં. ૨૪૫૦ શુક્રવાર
તત્વાબિલ્ડિંગ, લોહારચાલ, મુંબાઈ

વીતરાગ ચરણરજ
'તંત્રી'

પત્રવ્યવહાર

(તંત્રી તથા રા. રામલાલ મોદી વચ્ચેનો)

૧

મુંબઇ તા. ૫-૫-૨૪

રા. રા. રામલાલ ચુનીલાલ મોદી

પાટણ

સુજ્ઞ મહાશયશ્રી,

આપે ભાલણકૃત બે નળાખ્યાનનું પ્રકટ કરેલું પુસ્તક ભાવનગર સાહિત્યપરિષદ્‌માં મને સ્નેહથી ભેટ કર્યું તે માટે ઉપકાર માનું છું. તેમાંની આપની 'પ્રસ્તાવના' અને 'કવિ અને કાવ્ય' હું સાદ્યંત વાંચી ગયો છું. તે પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપે ઘણો પરિશ્રમ સેવ્યો છે અને આ પ્રકટ કરી ગૂર્જર સાહિત્યની આપે સારી સેવા કરી છે.

હવે આપે 'કવિ અને કાવ્ય' સંબંધી લખતાં પહેલાં પ્રથમ મોખરે જે નોંધ કરી છે તેનો આરંભ એ છે કેઃ— "વિક્રમ સોળમા શતક પહેલાં ગુજરાતી સાહિત્યનો કિલ્લો મુખ્ય રીતે જૈનસાધુઓના કબજાભોગવટામાં હતો. કુમાળપાળના અવસાન પછી જૈનોની રાજ્યપ્રકરણમાં **સત્તા ઓછી થવા માંડી હતી,** પરન્તુ સાહિત્યપ્રકરણમાં તો તેમનું સામ્રાજ્ય સોળમા શતક સુધી પૂર્ણ તેજથી તપતું હતું. એ શતકમાં એમના ઉપર વૈદિક સાહિત્યકારોએ એકા-એક **હુમલો કર્યો અને ઘણીક સત્તા છીનવી લીધી.** આ હુમલામાં આગેવાની બે વીરોએ લીધી હતી — સોરઠમાં નરસિંહ મહેતાએ અને ગુજરાતમાં ભાલણે. ખરું છે કે મહેતાએ આરંભ પ્રથમ કર્યો હતો અને ભાલણ પાછળથી જોડાયો હતો. પરન્તુ એનું કામ વધારે મુસ્કેલ હતું, શાથી કે **સોરઠમાં જૈનસાહિત્યસત્તા બહુ પગભર થઈ નહોતી.** ભાલણને તો એમના મુખ્ય મથક પાટણમાં જ **સામે થવાનું હતું.** વૈદિકો પણ બધા જ કંઇ

એના પક્ષમાં નહોતા. તેઓ કહેતા કે ગુજરાતીમાં તે વળી કાવ્ય કેવાં ? ભાષામાં કાવ્યો લખનાર તે કવિ કહેવાય ? આ પ્રમાણે ભાલણને **એ સત્તાની** સામે લઢવાનું હતું" આ રીતે પ્રથમ પારાગ્રાફ પૂરો થાય છે. અને એ જ સંબંધમાં મારે પૂછવાનું રહે છે તેથી આપને આ પત્ર લખું છું.

ઉપરની હકીકત આપે આપી તેમાં જે 'અંડર-લાઇન' (અહીં કાળા) કરેલા ભાગો છે તે સંબંધમાં શું શું પ્રમાણો છે તે હું નમ્રપણે જાણવા માગું છું. મારે અને આપને એ બાબતમાં ભિન્નતા છે, છતાં તે માટે જાહેર ચર્ચામાં ઉતરવા જતાં પહેલાં આપણે આપણો ભેદ સ્નેહી તરીકે એકબીજાને લખી-કહી સમજી લઇએ અને એકબીજામાં રહેલ પ્રામાણિક મતભેદનું સમાધાન કરી લઇએ તો વધારે અનુરૂપ છે તેથી, તેમજ આપમાં રહેલ મધ્યસ્થબુદ્ધિને સરલતાથી અપીલ કરી શકાય એવું છે એવી માન્યતાથી આ હું લખું છું તો તેનો સપ્રમાણ વિસ્તારથી ઉત્તર આપ જરૂર આપશો એવી મારી આશાભરી ખાત્રી છે.

૧. કુમારપાળ પછી જૈનોની રાજ્યપ્રકરણમાં સત્તા ઓછી થવા માંડી હતી — આના સંબંધમાં હું કહું કે તુરતવેળા તેમ બન્યું છે એમ ઇતિહાસ કહે છે, પણ છેવટ પર્યંત તેમ ચાલુ રહ્યું નથી અને તેનો જ્વલંત દાખલો — વસ્તુપાલ તેજપાલ જૈન મંત્રીઓએ રાજપ્રકરણમાં જે મહાન્ ફાળો લડાઇઓ લઢી, અનેક દેશો કબજે કરી ગૂર્જર રાજ્યસત્તાને અતિશય પ્રમાણમાં વધારવારૂપે આપ્યો છે તે છે.

૨. વૈદિક સાહિત્યકારોએ ૧૬મા શતકમાં હુમલો કર્યો. 'હુમલો' એ શબ્દ વાપરવાનું શું કારણ છે ? હુમલો કરવો એટલે એક અનિષ્ટ યા શત્રુરૂપે ઉભી રહેલી સ્થિતિને દૂર કરી પોતાની સ્વાધીન સત્તા લેવી-સ્થાપિત કરવી એ કારણ 'હુમલો' કરવામાં હોય ત્યારે જ હુમલો કરવાનું બને. આવી સ્થિતિ હતી ? તો કઇ રીતે તે સ્થિતિ સ્થાપિત કરો છો ? એક સમૂહ અમુક સાહિત્યમાં વધારો કરતો રહે અને ઉપસ્થિત થાય તેમાં બંને સમૂહ પોતપોતાની રીતે કાર્યપ્રવૃત્ત થયા એમ ગણાય, યા એક કાર્ય કરતો હતો અને બીજો કાર્ય પછીથી કરતો થયો એમ ગણાય. તેથી બીજો પહેલા પર હુમલો કરે છે એમ તો ન જ ગણાય. 'અને ઘણીક સત્તા છીનવી લીધી,' — તેવું બન્યું છે એમ તો મને જણાતું નથી. આપને તેમ માનવામાં કંઇ કારણો હોય તો જણાવશો. સાહિત્યમાં સત્તા કેમ છીનવી લેવાય તે હું સમજી શકતો નથી. છતાંય એવું જો બન્યું હોય કે વૈદિકોએ જૈન સાહિત્યકારોના સાહિત્યને છીનવી લીધું યા નાશ કર્યો યા તે સાહિત્યની અસર કે જે મુખ્યપણે તેઓના પોતાના ધર્માનુયાયીઓ પર — ઉપાશ્રયોમાં હતી તેનો નાશ કર્યો, તો જણાવશો. સોળમા શતકમાં જૈન કવિઓ અને સાહિત્યકારો અનેક થયા છે અને ત્યાર પછીના — સત્તરમા શતકમાં તેથી પણ અતિ વધારે-અનેકગણા વધારે કવિ વગેરે ઉત્પન્ન થયા છે એ ઇતિહાસસિદ્ધ વાત છે. તે પછી 'હુમલો કર્યો અને (જૈનની સાહિત્ય-સત્તા) ઘણીક તો સત્તા છીનવી લીધી' એ વાત કઇ રીતે ટકી શકે એ મને સમજાતું નથી. મારી તેમાં ભૂલ થતી હોય તો તે હું સુધારવા માગું છું. 'I am open to conviction and I at the same time firmly believe you are also open to conviction.' આથી જ આ પત્ર-વ્યવહાર કરવા મેં આદર્યું છે.

આ રીતે સોળમા શતકની વાત કર્યા પછી તે શતકમાં આપે નરસિંહ અને ભાલણ એ બે સાહિત્યવીરોએ આગેવાની લીધી એમ કહો છો ને જણાવો છો કે સોરઠમાં જૈનસાહિત્ય સત્તા પગભર થઇ નહોતી — જૈન સાધુઓ સોરઠના કે ગુજરાતના કે અમુક પ્રાંતના વતની-વાસી કહી જ ન શકાય — તેઓ તો સોરઠ, ગુજરાત, મારવાડ, માલવ, ઉત્તર અને પૂર્વ પ્રદેશમાં ઘૂમતા. 'શત્રુંજય' તીર્થ જૈનોનું મોટું તીર્થ તેમજ 'ગિરનાર' તીર્થ એટલે ત્યાં તો તેઓ પગેપગે ચાલી અચૂક અનેકવાર જતા આવતા.

તળે કાઢવો પડતો — અને એ ભ્રમણમાં જ્યાં જ્યાં સ્થિત રહેતા ત્યાં ત્યાં પોતાની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કરતા જ રહેતા. એટલે સોરઠમાં જૈનસાહિત્યસત્તા પગભર થઇ હતી કે ન હતી એવું કંઇ લખવાપણું રહેતું નથી. ક્ષેત્રમર્યાદિત સાહિત્યને ન બનાવી શકાય. છતાં આપણે બનાવીએ છીએ તે કવિનો જ્યાં વાસ હોય તેને મહત્ત્વ આપી — જૂનાગઢના નરસિંહ તેથી સોરઠના નરસિંહ એમ આપણે કહીએ છીએ અને તે રીતે ખોટું નથી. જૈનેતર કવિઓ નરસિંહાદિ સાધુઓ–ત્યાગીઓ ન હોઇ — ગૃહસ્થાશ્રમી હોઇ તેવું તેને લાગુ પડી શકે પણ જૈન કવિઓ — સાધુઓ હોઇ તેને તેવું લાગુ ન પડે, છતાં સોરઠમાં પણ તેઓ પોતાની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ અખંડધારાએ ચલાવી રહ્યા હતા એ તો સિદ્ધ થઇ શકે તેમ છે.

૫–૮ ૨૪

આ પત્ર મેં અગાઉ લખી પૂરો કરી મોકલવા માટે રાખી મૂકયો છે તે પૂરો કર્યા વગર આજે મોકલાવું છું. એક મુદ્દો હતો તે પૂરો લખ્યો છે. બીજા મુદ્દા ચર્ચવાના છે તે હવે પછી આપનો ઉત્તર આવ્યે ચર્ચીશ. ઉપરની હકીકત વિચારી જે કંઇ યોગ્ય લાગે તે નિષ્પક્ષપાતથી નિર્ભયપણે જણાવશો. ઉત્તરની રાહ જોઉં છું.

આપનો સ્નેહાધીન
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈના
ગૂર્જર સાહિત્યોત્કર્ષ

૨

પાટણ, તા ૭–૮–૨૪

રા. રા. મોહનલાલભાઈ

આપનો કાગળ મળ્યો છે. આપે જે સદ્ભાવ બતાવ્યો તે માટે ઉપકાર માનું છું. તેમાં ચર્ચેલા ત્રણ મુદ્દાના ટૂંકામાં જવાબ લખું છું, તેથી આશા છે કે આપને સંતોષ થશે.

૧. કુમારપાળ પછી જૈનસત્તા ઓછી થઇ હતી તે વચમાં માત્ર વીસલદેવના સમયમાં પાછી શરૂ થઇ હતી તે ખરી વાત. પણ ત્યારપછી પણ લુપ્ત થઇ ગઇ હતી. એ પછીના રાજાઓના પ્રધાનો નાગર બ્રાહ્મણો હતા. વીસલદેવના વખતમાં જૈન પ્રધાનો હતા પણ તેમના ધર્મનો પ્રભાવ રાજ્યસત્તા ઉપર પડયો નહોતો — કુમારપાળના સમય જેવો. આથી મારૂં કથન યોગ્ય જણાશે.

૨. 'હુમલા'ની બાબત એક રૂપક જ છે. એનો 'શબ્દાર્થ' કરવો યોગ્ય નથી. એનો ભાવાર્થ એટલો જ કે સાહિત્યક્ષેત્રમાં અત્યાર સુધી જૈનો એકલા હતા તેમાં હવે વૈદિકોએ પણ ભાગ લેવો શરૂ કર્યો અને તે પણ બહુ વેગથી. મારા ધારવા પ્રમાણે ગુજરાતી જૈનસાહિત્ય સોળમા શતક પછી પહેલાંની ઉજ્વલતા રાખી શકયું નહોતું, જથો વધારે હશે પણ ગુણમાં ઉતરતું થયે જતું હતું.

સોરઠમાં નરસિંહના સમય પહેલાં બહુ જૈન-સાહિત્ય લખાયું હોય એમ મારૂં માનવું નથી. જો તમે તેમ બતાવશો તો મારી ભૂલ હું સુધારીશ.

આ સાથે બે લેખ મોકલું છું તે સ્વીકારશો.

લી. આપનો
રામલાલ ચુનીલાલ

૩

નોટ—આ ઉત્તરથી સંતોષ થયો નથી. થાય તેમ પણ નથી. નરસિંહ મહેતા પહેલાનું જૈન ગૂર્જર પદ્યસાહિત્ય છે તે કૉન્ફરન્સ તરફથી પ્રસિદ્ધ થનાર મારો સંગ્રહ નામે 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' યોગ્ય સમયમાં બહાર પડશે ત્યારે અચૂક અને અંદેશા વગર માલૂમ પડશે.

૯–૮ ૨૫

મો. દ. દેશાઇ

સ્વીકાર

બ્યાવરના શ્રીજૈન પુસ્તક પ્રકાશક કાર્યાલયના પ્રબંધકર્તા શ્રીયુત મોતીલાલ રાંકા તરફથી નીચેનાં પુસ્તકો મળ્યાં છે. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયની આ સંસ્થા હિંદીભાષામાં પુસ્તકો સ્વતંત્ર કે અનુવાદ છપાવી બહાર પાડવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે તે સ્તુત્ય અને આદરણીય છે. હિંદીભાષીઓ જૈનો ઘણા છે, પણ તેમની જીજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરે તેવાં પુસ્તકોની પૂરતી જોગવાઈ નથી તેથી આવી સંસ્થાઓ ઠેર ઠેર નીકળી જૈનસાહિત્ય ઉત્તમ અને ઉપયોગી પુસ્તકો રૂપે સુંદર આકારમાં — રૂપરંગમાં પ્રકટ કરી તેનો પ્રચાર કરે એ આવશ્યક છે.

૧. શ્રાવકધર્મદર્પણ. મૂલ્ય ૮ આના. શ્રાવકના આચારનું સ્વરૂપ સારા પ્રમાણમાં આપ્યું છે.

૨. શ્રાવિકાધર્મદર્પણ અથવા નારીધર્મ દર્પણ. મૂ. દોઢ આનો. સ્ત્રીઓ માટે ઉપયોગી સૂત્રો છે.

૩. જૈનધર્મકે વિષયમેં અજૈન વિદ્વાનોંકી સંમતિયેં — મૂ. એક આનો. હિંદના તેમજ હિંદ બહારના વિદ્વાનોએ આપેલા અભિપ્રાયો ટૂંકાવી આમાં મૂક્યા છે.

૪. નિત્યનિયમ સ્મરણ — મૂ. નવ પાઇ. નવકારાદિ છંદો સાથે આનુપૂર્વી મૂકી છે.

૫. ઉપદેશરત્નકોષ — મૂ. ૮।। આના. જિનેશ્વરસૂરિનો પ્રાકૃત ગાથામાં ઉપદેશસૂત્રોનો અનુવાદ આ પત્રના તંત્રીએ કરેલો અને તે પર શ્રીયુત વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે વિવેચન કરેલું તે ગૂજરાતી ગ્રંથનો આ સુંદર હિંદી અનુવાદ છે.

ગૂજરાતી ગ્રંથનો અનુવાદ. તેમાં કર્તવ્ય (Duty) ના સંબંધમાં બહુ સુંદર વ્યાખ્યાનો છે અને દરેક જૈને વાંચવા યોગ્ય છે.

૮. જૈન શિક્ષણ પાઠમાળા દૂસરા ભાગ — ૭ આના. મુનિ નાનચંદજી કૃત જૈન પ્રશ્નોત્તર કુસુમાવલિનો હિન્દી અનુવાદ છે. સામાન્ય બોધ વિદ્યાર્થીગણને થાય તેવા પ્રશ્નોત્તર છે. ખરી રુચિ ઉત્પન્ન થઇ વિચાર બુદ્ધિ ખીલે તેવા વિષયો - પાઠો પ્રશ્નોત્તરરૂપે ગોઠવી સુંદર ગુંથણીરૂપ પાઠમાલા કે પાઠ્ય પુસ્તક કરવા માટે બહુ વિદ્વાનોના બહુ શ્રમ, અભ્યાસ અને દીર્ઘ ચિંતન સાથે અનુભવની જરૂર છે. તેની તૈયારીને માટે આવા ગ્રંથો પ્રાથમિક પ્રયાસરૂપે આવશ્યક છે.

૯. જંબૂગુણરત્નમાલા — ૭ આના. આ ભાષામાં પદ્યકૃતિ છે ને રચનાર જયપુરના શ્રાવક જોઠમલજી છે. ભાષા મારવાડી ભાષામય હિન્દી તરફ ઝોક ખાય છે. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં તેમાંના સાધુઓ કે શ્રાવકો રચિત રાસાઓ નહિવત્ છે તેથી તેઓ મુખ્યત્વે મૂર્તિપૂજકો રચિત ભાષાકૃતિઓનું શરણ લે છે. જોઠમલજીએ મારવાડમાં સ્થાનકવાસી અપાસરામાં રાસ તરીકે અવશ્ય સ્થાન લે તેવી કૃતિ કરીને તે સંપ્રદાયમાં તે ભાગમાં પડતી ખોટ પૂરી પાડી છે.

૧૦ શીલરક્ષા — સુદર્શનશેઠ ચરિત્ર — મૂલ્ય બે આના. આ એક પ્રાચીન કાવ્ય છે. રચનારનું

લખેલી આગ્રાભંડારમાં છે તેથી આ જૂની કૃતિ સં. ૧૮૩૬ પહેલાં અવશ્ય રચાયેલી હોવી જોઇએ.

૧૧-૧૩—શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ જૈનવીર શ્રીયુત વીરચંદ ગાંધીનાં અંગ્રેજી લખાણોવાળાં ત્રણ પુસ્તકો નામે The Jain Philosophy, the Yoga Philosophy and the Karma Philosophy મળ્યાં છે. અવલોકન હવે પછી.

૧૪ — દેવસી તથા રાઇપ્રતિક્રમણસૂત્ર — પ્ર શ્રાવક ભીમસી માણેક, ધનજીસ્ટ્રીટ મુંબઈ. કિંમત આપી નથી. મૂળ સૂત્ર છે. સાથે ટુંકમાં સામાન્ય હેતુ ને વિધિ તથા ત્રણ સઝાયો છે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

કાર્યવાહીનો ટુંક અહેવાલ

શ્રી જૈન સમાજના અગ્રગણ્ય નેતાઓ અને સુવિચારકોએ ચાલુ વર્ષમા એપ્રલ માસમાં 'કન્વેન્શન' -સંમેલન પ્રસંગે એકત્રિત થઇ આ સંસ્થાને પુનર્જીવનની દશામાં મૂકી તેના ભૂતકાળનાં સ્મરણોના આદર્શ સંસ્થાની સમક્ષ ખડા કરી ઉજ્જવલ ભાવિ બનાવવાની સ્થિતિમાં લાવવા શ્રી સુકૃતભંડાર જેવી મહાન્ યોજના ચાલુ કરવા ઠરાવ કર્યો તેના પરિણામે તાત્કાલિક ઉત્સાહનું પૂર વહેવા સાથે રૂ. ૨૫૫૫૮-૪-૦ જેવી એક નાદાર રકમ ભરાઇ ચૂકી હતી જે પૈકી અદ્યાપિ પર્યંત રૂ. ૪૯૦૮-૪ ૦ વસૂલ આવ્યા છે. બાકીની રકમ વસુલ થવા યોગ્ય તજવીજ થયા કરે છે.

કન્વેન્શનના સંમેલન બાદ સંસ્થાની સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની અનુક્રમે ત્રણ બેઠકો તા. ૧૭મી એપ્રિલ, તા. ૧૯મી તથા તા. ૩૦મી જુનના રોજ મળી હતી. જે વખતે આ સંસ્થા વધારે સારૂં અને પ્રગતિમાન્ કાર્ય કરી શકે તેવી બાબતો માટે વિચાર ચલાવવામાં આવ્યો હતો. સારા ચારિત્ર્યવાન્ ઉપદેશકો માટે જાહેરાત આપવામાં આવી હતી. અને આવેલ અરજીઓ પૈકી હાલ તુર્ત મી. વાડીલાલ સાંકળચંદ શાહ, પુંજાલાલ પ્રેમચંદ, અને ગુલાબચંદ રામજી કોરડીઆ જેઓએ અગાઉ આ સંસ્થાની સેવા બજાવી હતી તેઓને ઉપદેશક તરીકે નીમવામાં આવ્યા છે અને અગાઉ વર્તમાનપત્રોદ્વારા જાહેર કર્યા મુજબ— મી. વાડીલાલ સાંકળચંદ અકોલાથી શરૂ કરી દક્ષિણમાં, મી. પુંજાલાલ પાલણપુરથી શરૂ કરી ગુજરાતમાં અને મી. ગુલાબચંદ લખતરથી શરૂ કરી કાઠિયાવાડમાં પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી રહ્યા છે, અને સમાજને હિતકર કાર્યો શરૂ થયાં છે

શ્રી સુકૃતભંડાર જેવી સર્વમાન્ય અને સત્કૃત્યો પ્રત્યે પ્રેરનારી યોજના ચાલુ થતાં આ સંસ્થા સર્વે ભાઇઓ તરફથી સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ ઇચ્છે છે કે જેના વડે આ સંસ્થા પોતાના ઉદ્દેશ અને આશયો સંપૂર્ણ રીતે પાર ઉતારવા ભાગ્યશાળી નીવડે, તેમજ કેળવણી જેવા મહદ્કાર્યને ઉત્તેજીત કરી શકે. જૈન કોમનાં સંખ્યાબંધ બાળકો જે હજુ ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે, અને ધાર્મિક સંસ્કારો દઢતર અને સુશ્લિષ્ટ બનવા સાથે અન્ય કાર્યો પણ હાથ ધરી શકાય —

શ્રીમંત્ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી સાથે શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજ સંબંધે પત્રવ્યવહાર ચાલુ કરવામાં આવ્યો છે.

જૈન ગ્રેજ્યુએટોનાં નામોનું આ સંસ્થા પુરતી માહિતીવાળું રજીસ્ટર રાખી શકે તેટલા માટે છાપાંઓ દ્વારા જાહેરખબર આપવામાં આવી હતી અને દીલગીરી સાથે નોંધ લેવી પડે છે કે માત્ર ૮-૧૦ ભાઇઓએ જ નામ નોંધાવવા તસ્દી હજુ સુધી લીધી છે. આશા છે કે તેવા ભાઇઓ ત્વરાએ પોતાનાં નામ રજીસ્ટર કરાવશે.

શ્રી એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી દર વર્ષે લેવાતી ધાર્મિક હરિફાઇની પરીક્ષામાં ૩૧૮ વિદ્યાર્થીઓ જુદા જુદા ૧૮ સેંટરમાંથી મળી બેઠા હતા જેમાંથી

૨૨૧ વિદ્યાર્થીઓને પાસ થએલા જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા જે પૈકી ૧૧૪ વિદ્યાર્થીઓને રૂા. ૭૪૧) ઇનામ તરીકે વહેંચવામાં આવ્યા હતા તથા સંસ્થાનાં પ્રમાણપત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં.

આ સંસ્થાનો વાર્ષિક ધાર્મિક પરીક્ષાનો ઇનામી મેળાવડો તા. ૬-૭-૨૫ના રોજ માંગરોળ જૈન-સભાના હૉલમાં ધી બનારસ હિંદુ યુનીવર્સીટીના જાણીતા અર્થશાસ્ત્રના પ્રોફેસર રા. ડૉક્ટર નગીનદાસ જગજીવનદાસ શાહ બી. એ. પી. એચ. ડી.ના અધ્યક્ષપણા નીચે કરવામાં આવ્યો હતો જે વખતે મુંબઇ સેંટરનાં ફત્તેહમંદ વિદ્યાર્થીઓ તેમજ બાળાઓને ઇનામ તથા પ્રમાણપત્રો પ્રમુખના મુબારક હાથે વહેંચી આપવામાં આવ્યાં હતાં. તેમજ જુદા જુદા વક્તાઓએ પ્રસંગોચિત વિવેચન કર્યું હતું.

તા. ૧૯-૭-૨૫ના રોજ મેનેજીંગ કમીટીની એક બેઠક મળી હતી તે વખતે વિદ્યાર્થીઓ અને પાઠશાળાઓ તરફથી આવેલ અરજીઓ ઉપર વિચાર ચલાવી રૂા. ૧૦૨૦) વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ તરીકે તેમજ રૂા. ૬૮૪) પાઠશાળાઓને મદદ તરીકે આપવા ઠરાવવામાં આવ્યું હતું.

એક પ્રાચીન પદ

અસ્યો રે અનોપમ મલે કોય મુઝને, શ્રાવક અથવા મુણીંદ,
જેસું રંગભર ગોઠિ કરંતા, ઉપજે પરમાણંદ જી.
અસ્યો રે અનોપમ મળે કોય મુઝને. આંચલી૦ ૧

સરલ સુકોમલ નિરમલ પ્રાણી, બોલે સુખ મધુરી વાણી,
ત્રસ થાવર જીવ સરખા જાણી, દયા પાલે ચિત્ત આણી જી. અસ્યો૦ ૨

સમકિત ધારી પર ઉપગારી, નિરમલ ગ્નાન વિચારી,
દાન શિયલ તપ ભાવના સારી, ધર્મ થાનકે હિતકારી જી. અસ્યો૦ ૩

જેહને દીઠે મુને હરખ જ થાએ, હૈઅડે તે અતિ સુહાવે,
તેસું મનની વાત કરંતા, સુખ દુખ સરખો થાએ જી. અસ્યો૦ ૪

અવગુણ કેહના કહે ન પ્રકાશે, બેસે તે ગુણવંત પાસે,
વચન વિલાસ સભા રંજન, ઉત્તમ ધરમ પ્રકાસે. અસ્યો૦ ૫

પરમાનંદ પદ પોહોંચાવા કાજે, ચાલે તે પથે સાચે,
સાધુ તણી સંગતે માચે, નારીની રંગે ન રાચે જી. અસ્યો૦ ૬

જિનવર આણ સુદ્ધી પ્રતિપાલે, કુમતિ કદાગ્રહ ટાલે,
ગ્નાન નેત્રે નઝર નિહાલે, પ્રવચન માતા સંભાલે. અસ્યો૦ ૭

ધીર વીર ક્રિમસમતા સાગર, ન ધરે મન અભિમાન,
ધન ધન તે નર ધરમ ધુરંધર, ત્રિભુવન તિલક સમાન જી. અસ્યો૦ ૮

રૂખભ વસ્યુ જેહને મન મંદિર, અહનિસ કરે પરકાસ,
તત્ત્વ સહિત નિર્મલ વ્રત પાલે, તે નર ઉત્તમ વાસ જી. અસ્યો૦ ૯

— અજ્ઞાત કવિ

શ્રી જૈનશ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ સુકૃત ભંડાર ફંડ

આ ફંડમાં આવેલી રકમનો અર્ધો ભાગ જૈન બંધુઓને કેળવણીપ્રચારના ઉત્તેજનાર્થે કરવામાં તથા અર્ધો ભાગ કૉન્ફરન્સ નિભાવ સંબંધી કાર્યોમાં વપરાય છે. તેથી પ્રત્યેક જૈનબંધુ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાનાં અજ્ઞાન બંધુઓનું જીવન કેળવણી દ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી આપવાની વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે.

ધી જૈન એજ્યુકેશન ફંડ

એજ્યુકેશન બોર્ડના દરેક સભાસદે દરવર્ષે રૂ. ૫) આપવા, અને એકી વખતે રૂ. ૧૦૦) સોની રકમ આપનાર સભાસદને લાઇફ મેમ્બર ગણી તેને લવાજમમાંથી મુક્ત કરવા.

લાઇફ મેમ્બરના જે રૂપીઆ આવે તે કાયમ ફંડ તરીકે રાખવામાં આવશે ને તે સારી સીક્યુરીટીમાં મૂકવામાં આવશે અને તે નાણાનું વ્યાજ જ માત્ર ખરચવામાં આવશે.

સહાયક—સભાસદ સિવાયના અન્ય સદ્ગૃહસ્થ દરવર્ષે રૂપીઆ પાંચ આપનારને સહાયક ગણવામાં આવશે.

નીચેનાં પુસ્તકો કૉન્ફરન્સ ઓફીસમાંથી વેચાતાં મળશે.

શ્રી જૈન ગ્રંથાવલિ	રૂ. ૧– ૮–૦
શ્રી જૈન ડીરેક્ટરી ભાગ ૧લો–૨જો	રૂ. ૧– ૦–૦
,, ,, ભાગ ૧લો	રૂ. ૦– ૮–૦
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મંદિરાવલિ	રૂ. ૦–૧૨–૦

આ માસિક સાથે હેન્ડબીલ બંધાવી વહેંચાવવા તથા જાહેરખબર માટે પત્રવ્યવહાર નીચેના શીરનામે કરો.

પાયધુની પોસ્ટ નં. ૩ }
મુંબઈ. }

આસિસ્ટંટ સેક્રેટરી
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

જાહેરખબર આપનારાઓને અમુલ્ય તક

શ્રી "જૈનયુગ"માં જાહેરખબરો નીચેના ભાવેથી લેવામાં આવશે.

	એક પેઈજ	અડધું પેઇજ	પા પેઈજ	ચાર લાઇન
એક વર્ષ માટે	૫૦–૦–૦	૩૫–૦–૦	૨૫–૦–૦	૧૫–૦–૦
છ માસ માટે	૩૫–૦–૦	૨૪–૦–૦	૧૫–૦–૦	૧૦–૦–૦
ત્રણ માસ માટે	૨૦–૦–૦	૧૨–૦–૦	૧૦–૦–૦	૫–૦–૦
એક અંક માટે	૯–૦–૦	૬–૦–૦	૫–૦–૦	૨–૦–૦

જાહેરખબરો હિંદી, ગુજરાતી યા અંગ્રેજી ભાષામાં લેવામાં આવશે. જાહેરખબરનાં નાણાં અગાઉથી મળ્યા શિવાય જાહેરખબર દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. આ માસિકની મારફત હેન્ડબીલ વહેંચાવવાના ભાવો પત્રવ્યવહારથી અગર રૂબરૂ મળવાથી નક્કી થઈ શકશે. તે માટે સઘળો પત્રવ્યવહાર તથા મનીઑર્ડર વિગેરે નીચેના શીરનામે મોકલવા.

પાયધુની, મુંબઈ નં. ૩

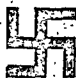
આસિસ્ટંટ સેક્રેટરી
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

卐 ॥ नमो तित्थस्स ॥ 卐

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧
અંક ૨

આશ્વિન
૧૯૮૧

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઇ.

વિષયાનુક્રમ

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદ્‌ના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. બે.
લખો- જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ
૨૦ પાયધુની મુંબાઇ નં ૩.

આ માસિક બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો પામવાની ખાત્રી રાખે છે તો જાહેરખબર આપનારાઓને માટે તે ઉપયોગી પત્ર છે; તો તેઓને ઉપરને સરનામે લખવા કે મળવા ભલામણ છે.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઇ પણ લેખ પૂર્વે બનતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૪. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાન્ડિબિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે લોહારચાલ, મુંબાઇ

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ
B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ.
માનદ તંત્રી

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમને તે પૂરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી. પી. કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થયું તેમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે.

જૈન યુગ

'I write in the name and for the sake of heart unity which I want to see established among the people of this land professing different faiths. In nature there is a fundamental Unity running through all the diversity we see about us. Religions are no exception to the natural law. They are given to mankind so as to accelerate the process of realisation of fundamental *Unity*.

'*Young India*' 20-8-25 P. 292. Mahatma Gandhi

પુસ્તક ૧ વીરાત્ સં૦ ૨૪૫૧ વિ૦ સં૦ ૧૯૮૧ આશ્વિન અંક ૨

ઇક્ષુદાન

[કથાપ્રસંગ — પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભનાથ — આદિનાથ એક વર્ષ સુધી નિરાહાર રહી પારણા માટે ભિક્ષા અર્થે હસ્તિનાપુરમાં વૈશાખ સુદ ૩ના દિને આવે છે. જૈન સાધુને કલ્પે — ખપે એવી વસ્તુનો વિવેક કોઇ લોકને હતો નહિ — કોઇ કાંઇ આપે ને કોઇ કાંઇ આપે — પણ તે સર્વ ત્યાજ્ય વસ્તુ હોય એટલે સ્વીકારાય નહિ. પ્રભુના પૌત્ર — પુત્ર બાહુબલીના પુત્ર સોમપ્રભને, સુબુદ્ધિ નામના શેઠને અને સોમપ્રભના પુત્ર શ્રેયાંસકુમારને આગલી રાત્રે 'સ્વપ્ન' આવે છે. ભગવાન સંચરતા સંચરતા શ્રેયાંસના ગૃહાંગણે આવે છે. શ્રેયાંસકુમાર નમસ્કાર કરે છે ને સાધુવેષ જોઇ તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થાય છે. એવામાં કોઇએ આવીને નવીન ઇક્ષુરસથી સંપૂર્ણ ઘડાઓ શ્રેયાંસકુમારને ભેટ કરી જાય છે તે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી નિર્દોષ ભિક્ષા દેવાના વિધિને જાણનાર શ્રેયાંસકુમાર વ્હોરાવે છે. પ્રભુ હસ્તરૂપી પાત્રમાં અંજલિથી ગ્રહણ કરે છે એટલે દેવતાઓ તીર્થંકરને પ્રતિલાભવાથી પંચ દીવ્ય પ્રકટ કરે છે. આ દિને આપેલું દાન અક્ષય થયું તેથી તે પર્વ અક્ષયતૃતિયાના નામથી અદ્યાપિ સુધી પ્રવર્તે છે. જગત્માં દાનધર્મ શ્રેયાંસથી પ્રવર્ત્યો, અને બાકીનો સર્વ વ્યવહાર અને નીતિનો ક્રમ આદિનાથ ભગવંતથી પ્રવર્ત્યો. ત્રિ. શ. પુ. ચ.

"રિસહેસરસમં પત્તં નિરવજ્જં ઇક્ખુરસસમં દાણં
સેઅંસસમો ભાવો, હવિજ્જ જઇ મગ્ગિયં હુજ્જા.

પદ્મવિજય નેમસ્તવનમાં કહે છે કે ‘ કાંટા પણ ઉંધા હુવે અરિહંતાજી, નહિ વાયુ પ્રતિકૂળ, ભગવંતાજી, વગેરે. પ્રજ્વલી દેતો-બાળતો, ભાનુ-સૂર્ય, અનિલ-વાયુ. હીમસખી — શીત હીમરૂપી સખી — સહચરી. વિકૃતિ-ફેરફાર. ભાવી-ભવિષ્યમાં થવાનું તે. ૩. આશ્ચર્ય-નવાઇ, આવેશ-મનોગત તીવ્ર લાગણી, ઉત્સુકતા-અધિરાઇ, કંપમાન-ધ્રુજતા, આનંદની પણ ધ્રુજરી થાય છે. ૪ વેદે-ભોગવે; સંવેદનો-લાગણીઓ. સોમપ્રભ તે બાહુબલિનો પુત્ર. ૫. પુરલીલા નગરશોભા, અશ્રુત-નહિ સાંભળેલાં. ૬. થતાં દૃષ્ટિસ્પર્શ-જોતાં વેળાજ; પ્રીતિભર-પ્રેમભર્યાં, વપુની-શરીરની, વદન-મુખ. ૭. સુરભી-સુગંધી, આભરણુ-ઘરેણાં; પાદસમિપે-પગ પાસે. ૮. કામના-ઇચ્છા-વાંછના. આ શ્લોકમાં વીતરાગ તીર્થંકરના ગુણો છે. ૯. લોકોત્તર દીવ્ય, ધ્વનિત-સૂચિત. ૧૦. શ્રેયાંસને જાતિસ્મરણુ થાય છે, આમાં શંકાનાં વચનો જણાય છે કે શ્રેયાંસ પોતાના પ્રપિતામહ ઋષભજીને ભૂલી ગયો હશે? — લેખકના શબ્દોમાં “અહીં એ જાતનું ભાવારોપણુ કલાવિધાનનું તત્ત્વ જે સ્વરૂપ માગી લે છે તેટલા પુરતું જ છે કે જે સહૃદય વાચકો સહેજે સમજી શકશે. માણુસો વસ્ત્રાદિક સજતાં જે શરીરાકૃતિ બંધાતી તેનાથી કોઇ જુદા પ્રકારના લક્ષણુથી યતિવેશથી થએલી આકૃતિ — યતિવેશ તે કાળે પ્રચલિત કે પરિચિત નહોતો.” જાતિસ્મરણુથી પૂર્વે ચરણુસુખ મેળવેલું એ સ્મરણુમાં આવે છે. ‘ આવો વેશ મેં ક્યાંક જોયો છે.’ — એ પર ચિંતવતા તેને વિવેકવૃક્ષના બીજ રૂપ જાતિસ્મરણુ ઉત્પન્ન થયું અને જાણ્યું કે— પૂર્વે પૂર્વવિદેહ ક્ષેત્રમાં ભગવંત વજ્રનાભ નામે ચક્રવર્તી હતા ત્યારે હું તો સારથિ હતો, અને તે જ ભવમાં સ્વામીના વજ્રસેન નામે પિતા હતા કે જેમને આવા તીર્થંકરના ચિહ્નવાળા જોયા હતા. વજ્રનાભે વજ્રસેન તીર્થંકરના ચરણુ સમીપે દીક્ષા લીધી ત્યારે મેં પણ એમની સાથે દીક્ષા લીધી હતી. તે વખતે વજ્રસેન અર્હંતના મુખથી મેં સાંભળ્યું હતું કે આ વજ્રનાભ ભરતખંડમાં પ્રથમ તીર્થંકર થશે. સ્વયંપ્રભાદિકના ભવોમાં મેં એમની સાથે જ અટન કર્યું હતું. તેઓ હાલ મારા પ્રપિતામહપણે વર્તે છે. તેમને મેં ભાગ્યયોગે આજે દીઠા. તે પ્રભુ આજે જાણે સાક્ષાત્ મોક્ષ હોય તેમ સર્વ જગતનો અને મારો અનુગ્રહ કરવા પધાર્યા છે. “ ત્રિ. શ. પુ. ચરિત્રપર્વ ૧ પૃ. ૧૧૫. ૧૧. ધન્ય-કૃતાર્થ. ૧૨. અણુગાર-આગાર એટલે ગૃહ વગરના-ગૃહસ્થ નહિ એવા યતિ. ૧૩. મુગ્ધ-મોહવશ-મૂર્ખ. ૧૪ તનુ-શરીર ૧૫ ક્ષમાશ્રમણુ-જે શ્રમણુ ક્ષમારૂપ જ છે એવા યતિવર્ય. ૧૬. વાત્સલ્ય-વત્સલતા-પ્રેમભાવ, વત્સ-બાળક, અતિય-ઘણું. ૧૭ હર્મ્ય-મહેલ. ઇક્ષુ-શેરડી, ઘટ-ઘડા. ૧૮. પંચદીવ્ય-તીર્થંકર પારણું કરે છે ત્યારે એ જૈન આમ્નાય છે કે પંચદીવ્ય પ્રગટ થાય છે એટલે કે તે પંચદીવ્ય એ છે કે :— ૧ વસુધારા વૃષ્ટિ, ૨ વસ્ત્રોનું ઉપરથી ફેંકાવું,— ચેલોત્ક્ષેપ, ૩ આકાશમાં દેવદુન્દુભિ, ૪ ગંધોદકવાળા કુસુમની વૃષ્ટિ ૫ આકાશે અહો દાન અહો દાન એવી ઘોષણા-એટલે આકાશવાણી. વસુધારાનું પ્રમાણ સાડાતેર સોનૈયા આદિ. (કલ્પ-સૂત્ર કિરણાવલિ.) ૧૯. અભિનંદન-મુબારકબાદી. ૨૦ ઇક્ષ્વાકુના કિરિટ મણિદ્વયે — ઇક્ષ્વાકુ વંશના મુકુટ રૂપ બે એવા ઋષભનાથજી ને તેના પ્રપૌત્ર શ્રેયાંસ એમ બન્નેના જીવનમાં. ‘ મણિ ’ એ શબ્દ રા. મણિલાલ પાદરાકર સામાન્ય રીતે પોતાના દરેક કાવ્યમાં મૂકે છે, તેથી તેની આ કૃતિ હોવાનો કોઇને શક જાય એમ છે પણ તે જ મણિલાલને પૂછતાં તેઓ પોતાનું આ કાવ્ય હોવાની ના પાડે છે. જુદા જુદા વૃત્તમાં આ કાવ્ય છે. ૧-૨ મન્દાક્રાન્તા, ૩-૪-૫-૮-૧૫-૧૮ અનુષ્ટુપ, ૬-૭ શિખરિણી, ૧૧ શાર્દૂલનું અર્ધું, ૯ ગીતી-બીજાં માલિની જેવાં વૃતો છે. આ કાવ્યના કઠિન શબ્દોના અર્થ આપવાનું ઉચિત ધાર્યું છે, કારણ કે કેટલાક વાચકો તરફથી તેની ખાસ જરૂર છે એમ જણાયું છે, તેથી હવે દરેક વખતે બનતાં સુધી લેખક દરેક કડીનાર તેવા અર્થ આમાં જે શૈલિએ આપ્યા છે તેમ આપવા કૃપા કરશે, નહિ તો પછી અમારે તે કાર્ય કરવાનો બોજો લેવો પડશે. તંત્રી]

તંત્રીની નોંધ

૨ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ કન્વેન્શન

શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ આપણી સમાજના એક અગ્રગણ્ય નેતા છે. તેમના દુરંદેશી ભરેલા ઉન્નત, સ્વતંત્ર અને ઉદાર વિચાર ખાસ લક્ષમાં લેવા લાયક હોય છે; જૈન એસોસીએશન ઑફ ઇંડિયાના પ્રમુખ તરીકે તે સંસ્થાની વાર્ષિક સભા વખતે જે મનનીય ભાષણ તેમણે આપ્યું હતું તે દરેક સમાજહિતૈષીએ વાંચી તેનું ખુબ મનન કરવાનું છે. સમાજ કેવી સ્થિતિમાંથી પસાર થાય છે, તેને પ્રગતિમાં મૂકવા માટે નેતાઓએ શું શું કરવું જોઇએ, અને તેનું સુંદર ભવિષ્ય કેમ ઘડવું જોઇએ,—અમુક અમુક ક્રિયાકાંડ પદ્ધતિઓ ગ્રહણ કરવાથી ભવિષ્ય કેવું ખરાબ સ્વરૂપ લેશે એ પૂરી રીતે દીર્ઘ દષ્ટિથી દરેક અગ્રણીએ વિચારી સમાજના હિતમાં ફાળો આપતા રહેવું જોઇએ. કોમના સ્તંભરૂપ પુરૂષોએ આજથી પચાસ વર્ષ આગળ નજર ફેંકી તેનો ખ્યાલ લેવો ઘટે. ખંડનાત્મક શૈલી આજના જમાનાને અનુકૂળ નથી. નાની વાતોને મોટી બનાવી રાઇનો પર્વત કે કાગનો વાઘ કરવાથી ખરી વસ્તુને હાનિ પહોંચે છે અને અનેક વિક્ષેપોનાં મોજાં ઉછળી સમાજના નાવને ડોલાવે છે. સ્થિર ચિત્તના ડાહ્યા લોકો આવાં ઉછાંછળાં મોજાંથી ન ડરતાં પોતાનું કાર્ય કર્યે જાય છે અને ખરી વાત હૃદયથી પ્રકટ કરે છે. ઉક્ત શેઠ ગુલાબચંદના ભાષણમાંથી કન્વેન્શન સંબંધે જે જણાવ્યું છે તે અમે નીચે ટાંકીએ છીએ:—

"સને ૧૯૨૧ ની એસોશીએશનની જનરલ સભા વખતે મેં જે જુદા જુદા વિષયો સંબંધમાં મારા વિચારો બતાવ્યા હતા તેમાં કૉન્ફરન્સ સંબંધી બાબત પણ હતી. આપણી કોમને અંગે ઉપસ્થિત થએલા જુદા જુદા સામાજિક પ્રશ્નોનો નિર્ણય લાવવા માટે કૉન્ફરન્સ જેવી સંસ્થાની જે જરૂરીઆત મને તે વખતે જણાઇ હતી તે જરૂરીયાત ત્યારપછી વધારે ઘટ્ટ બની છે. સદ્‌ભાગ્યે હવે આપણી તે ઇચ્છા બર આવે તેવી પરિસ્થિતિ ઉભી થઇ છે. ઉંડલા ગત માસમાં કૉન્ફરન્સની અગત્યના વિચારવા મળેલી કન્વેન્શનની સભાએ આપણામાં આશાનાં કિરણોનો સંચાર કર્યો છે. કન્વેન્શને કૉન્ફરન્સની જરૂરીયાત સ્થાપિત કરી તે મેળવવા પ્રયાસો આદર્યા છે તે ખરેખર સ્તુતિપાત્ર છે. કૉન્ફરન્સનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ છે. તેની પાસે અનેક પ્રશ્નો ખડા છે અને તે બાબતની યોગ્ય ચર્ચા કરવા પુરતી હિંમત આગામી કૉન્ફરન્સ કરશે તેવી આપણે આશા રાખીશું. તેની સાથે એટલું પણ હું કહીશ કે કૉન્ફરન્સને આપણા ઉદયનું સાધન બનાવવામાં સમાજે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ આપવા તત્પર રહેવું પડશે. કોઇપણ સંસ્થાના કાર્યવાહકો કેવળ પોતાના ઉત્સાહને બળે સંસ્થાના આશયો સાધી ન શકે તે દેખીતું છે. તેમના ઉત્સાહી પ્રયાસોનો તેટલો જ ઉત્સાહી જવાબ સમાજે આપવા તૈયાર રહેવું પડશે. ત્યારે જ કૉન્ફરન્સની હાલ થયેલી સજીવ સ્થિતિથી આપણે બાંધેલી આશાઓ સફળ થશે. કૉન્ફરન્સના આશયો ઝીલી તે પરત્વે પોતાનો ફાળો આપવો તે જ હવે આપણી ફરજ બને છે અને જો તેમ થશે તો જ આપણે આપણા સમાજને અવનતિ તરફ જતો અટકાવી શકશું. તો આ પ્રસંગે હું એટલું આગ્રહપૂર્વક કહીશ કે જેમ કાર્યવાહકોને આપણે જવાબદાર ગણીએ તેટલી જ આપણી અંગત જવાબદારી આપણે વિચારી કાર્યને આગળ વધારવામાં સહાયભૂત થવું જોઇએ. કૉન્ફરન્સ પરત્વે હું એટલું જ ઇચ્છું છું કે જે ઉત્સાહથી તેણે કાર્યનો ઝુંડો ફરી ફરકાવ્યો છે તેથી વધતા ઉત્સાહથી કાર્યક્ષેત્રમાં આગળ વધી આપણી કોમની સ્તુત્ય સેવા બજાવવા ભાગ્યશાળી થાય અને હિંદની એક આગળ પડતી ગૌરવશાળી વેપારી કોમ તરીકેનું આપણું ઉજ્વળ સ્થાન ટકાવી રાખવામાં સફળ નીવડે.

"કન્વેન્શને કૉન્ફરન્સને પ્રગતિમાન કરવા ઉપરાંત પણ બીજી સ્તુત્ય સેવાઓ બજાવી છે તેમાં સંદેહ નથી. આપણી સમાજમાં પંડિત લાલન તથા શા. શિવજીના સંબંધમાં જે વિરોધ ચાલતો હતો તે દૂર કરી કન્વેન્શને સમગ્ર સમાજની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો

કર્યો છે, એટલું જ નહિ પણ ઉન્નતિના માર્ગમાં નડતર રૂપ આંતરિક વિરોધ રૂપી દુશ્મનને હઠાવી આપણી કોમી ભાવનાને નિષ્કલંક બનાવી છે.

" આ કન્વેન્શનને ફત્તેહમંદ બનાવવા માટે તેની સન્માનકારિણી સભાના માનદ મંત્રીઓ રા. મકનજી **જુઠાભાઇ મ્હેતા, મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડીઆ, મોહનલાલ હેમચંદ ઝવેરી** તથા **મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઇએ** તથા જે જે અન્ય ગૃહસ્થોએ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો તે ખાસ ધન્યવાદને પાત્ર છે."

હવે કન્વેન્શનને ભરાયે ચાર માસ વીતી ગયા છે. તે પ્રસંગે ભરાયેલાં નાણાં દરેક સજ્જન પોત-પોતાનાં મોકલી આપશે, યા ભરી દેશે એવી દરેક નાણાં ભરનારને વિનંતિ છે. જે જે ઠરાવો થયા તેનો અમલ કરવા માટે તેમજ કોન્ફરન્સના હેતુ, ઉદ્દેશો અને ઠરાવો પાર પાડવા ઉપદેશકો નીમવામાં આવ્યા છે તેને દરેક રીતની તન મન અને ધનથી દરેક ગામના સજ્જન જૈનો સહાય આપશે એમ અમારી આશાભરી ખાત્રી છે.

૨ શ્રી શત્રુંજયતીર્થ અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી

શત્રુંજય ગિરિરાજના સંબંધમાં આખી જૈનકોમ ઘણી ચિન્તામાં છે અને તેથી તે સંબંધી સર્વ વહિવટ કરનાર શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી સાથે આપણી કૉન્ફરન્સની ઑફિસ તરફથી તેમજ જૈન એસોસીએશન ઑફ ઇંડિયા વગેરે તરફથી પત્રવ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે અને જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં તે સંબંધી જૂદાં જૂદાં દ્રષ્ટિબિન્દુઓથી તેમજ જૂદી જૂદી વૃત્તિઓ અને આશયો રાખી ચર્ચા થઇ રહી છે. તે સંબંધમાં સામાન્ય રીતે બે પ્રશ્નો છેઃ એક તો હકુમતનો છે અને બીજો રખોપાના કરનો છે. આ બંને સંબંધી પક્ષકારો એક બાજુ પાલીતાણાના શ્રીમાન્ ઠાકોર સાહેબ અને બીજી બાજુ આ તીર્થનો વહીવટ કરતી આખા હિંદના જૈનસમાજની પ્રતિનિધિરૂપ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી છે. આ બંને પક્ષ-કારો પૈકી આપણા આ તીર્થ ઉપર ગઢની દીવાલ સમરાવવાનું, કુંડ સાફ કરાવવાનું વગેરે અનેક કાર્ય ઉપસ્થિત થતાં તેમાં પાલીતાણા રાજ્યી તરફથી નડતર ઉત્પન્ન થાય એ ઇષ્ટ અને તે રાજ્યને શોભારૂપ ન ગણાય અને તેની નડતર થતાં તે સંબંધી ફરિયાદ અંગ્રેજ સરકારને કરવામાં આવે ત્યારે, હવે તે સરકાર એમ કહે છે કે પહેલાં પાલીતાણા ઠાકોર પાસે જઇ ન્યાય માગો ને લઇ આવો ને પછી અમારી પાસે આવો. આમ એક પક્ષકારને બીજા પક્ષકાર પાસે ન્યાય લેવા જતાં શું ન્યાય મળે ? તે સહેજે કલ્પી શકાય તેમ છે, અને બીજી બાજુ અંગ્રેજ સરકાર એકને સામી પક્ષ પાસે ન્યાય લેવા મોકલે તે પણ કેટલું વિલક્ષણ છે ? આથી તે માટે સરકારને— કાઠિયાવાડ એજંટ, મુંબઇ સરકાર, હવે વાઇસરૉયને સેક્રેટરી ઑફ સ્ટેટ પર અરજીઓ પર અરજીઓ, મેમોરિયલ પર મેમોરિયલ જૈનેતર બારિસ્ટરો આદિ પાસે ઘડાવી મોકલવામાં આવે છે ને તે પાછળ ઘણું ખર્ચ થાય છે અને થઇ રહ્યું છે. આ સવાલ હાલમાં શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનું પ્રધાન ધ્યાન-લક્ષ ખેંચી રહેલ છે.

આ પ્રશ્ન સંબંધે ગત કન્વેન્શનના પ્રસંગે આ તીર્થ સંબંધે ભરાયેલી સભામાં ઘણો ઉહાપોહ કરી નગરશેઠ કસ્તૂરભાઇએ ઘણી બાબતો જણાવી હતી. તે વખતે આ સંબંધી ટૂંકમાં સર્વ બાબતો અને મુદ્દાઓ ગુજરાતી ભાષામાં તયાર કરી જાહેર સમાજમાં વહેંચવા અને તેથી જૈનઆલમને વાકેફ કરવી એવું સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું. અત્યાર સુધીમાં તેમ તો થયું નથી, પણ રા. ચીમનલાલ શેઠે પ્રકટ કરેલ એક ચોપાનીઆમાં તથા ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયા આદિમાં આવેલ લેખો કંઇક પ્રકાશ આ સંબંધમાં પાડે છે. હજુ વધુ વિગતોની જરૂર છે, અને તેનો પ્રચાર પણ હજુ બોહોળા ક્ષેત્રમાં થવો ઘટે છે.

બીજો પ્રશ્ન રખોપાના કર સંબંધે છે અને તેની મુદત સન ૧૯૨૬ના એપ્રિલની પહેલી તારીખે સમાપ્ત થાય છે, એટલે કહો કે પૂરી થવા આવી છે. તો તે સંબંધમાં કૉન્ફરન્સ ઑફિસે પૂછાવ્યું હતું

કે "તે સંબંધમાં કઇ દિશાએ હિલચાલ ચાલી રહી છે અને તે સંબંધમાં ક્યાં સુધી કાર્ય પહોંચ્યું છે તે સંપૂર્ણ વિગત સાથે જણાવશોજી. આ સવાલ આખી જૈનકોમને લગતો છે અને અત્યારે એ સવાલને અંગે સર્વને ઘણી ચિંતા રહે છે. અહીં તરફથી આપ સલાહ વગેરે જે પ્રકારની સહાયતી ઇચ્છા ધરાવશો તે સંબંધમાં અત્યાર સુધીનું આપણા ભાઇઓનું વલણ જોતાં સંપૂર્ણ જવાબ મળશે એવી આશા દેખાય છે. અત્યારે શાંતિ રાખી બેસી રહેવાય તેવો સમય નથી. માટે આપ અમને દરેક બાબતમાં પરિપૂર્ણ વાકેફગાર રાખ્યાં કરશો. ... ... આ કાર્યમાં બનતી સહાય કરવી, સલાહ આપવી અને શક્તિનો ઉપયોગ કરવો તે પ્રત્યેક બંધુની ફરજ છે અને તે સંબંધમાં અહીં ઘટતી જાગૃતિ આપ લખશો તેમ રાખવામાં — રખાવવામાં આવશે — તે સંબંધે આપને ખાત્રી આપવા જરૂરીયાત હોય જ નહિ."

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીએ જવાબમાં જે અરજીઓ તૈયાર કરી છપાવેલી તે સર્વ કૉન્ફરન્સ ઑફિસમાં મોકલી આપીને થોડા વખતમાં જૈનગૃહસ્થો તેમજ સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓની મીટીંગ બોલાવવાના છે તે વખતે હાજરી આપવા જણાવ્યું કે જે વખતે કેટલાક ખુલાસા થાય તે પ્રમાણે તેમજ બહુ જ ચળવળ કરવાની જરૂર સંબંધી જણાવ્યું. મેમોરીઅલ આદિની તૈયારીઓ પણ જણાવી. આ સંબંધમાં કૉન્ફરન્સ ઑફિસે જણાવ્યું કે ચળવળની જરૂર છે, પરંતુ આ પ્રશ્નો સંબંધે માત્ર ઉપર ટપકાની યથોપલબ્ધ હકીકતો સિવાય ઘણી બાબતોથી જૈનસમાજ અજ્ઞાત હોય એ સ્વાભાવિક છે અને બહુ જ થોડા પ્રમાણમાં આપણો સમાજ ચોકસ હકીકતથી વાકેફ હશે. અત્યાર સુધીની આ પ્રશ્ન સંબંધી ઇતિહાસરૂપે હકીકત અને આપણી સ્થિતિ તેમજ જે રસ્તે આપણે કાર્ય કરી શકીએ તે ઇષ્ટ જણાય તેવી હકીકતો વાળું પૅમ્ફલેટ રૂપે કાંઇ સાહિત્ય પ્રકટ થવું જોઇએ અને ઘેરઘેર અને પ્રત્યેક જૈનને તેની નકલ મળે તેવો બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો કરવો જોઇએ, અને મીટીંગો બોલાવી લોકોને સમજાવવા પ્રયત્ન થવો જોઇએ કે જેથી અજ્ઞાત વર્ગને ખરી હકીકત જાણવામાં આવે. આ સંબંધે કંઇ પગલાં લેવાયાં હોય અગર સાહિત્ય પ્રકટ થયું હોય તો મોકલાવશો.

ત્યાર પછી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ ૨૫-૭-૨૫ના પત્રથી બુધવાર ૬-૮-૨૫ના રોજ શત્રુંજય મહાતીર્થના ચાલતા કેસો તેમજ રખોપા સંબંધી તેમજ ગિરનારના કેસો સંબંધી તેમજ પાવાપુરી પાસે આવેલા રાજગ્રહી તીર્થમાં દીગમ્બરો સાથે ચાલતા કજીઆ સંબંધી ખાસ વિચાર કરવા સારૂ સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ તેમજ કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની મીટીંગ બોલાવવાનું જાહેર કર્યું. આ બુધવારનો દિવસ અહીંના ઘણા ગૃહસ્થોને પ્રતિકૂળ થતાં ખબર આપતાં હાલ તે મુલતવી રહેલ છે. રખોપા સંબંધીના જરૂરી કાગળોનું ચોપાનીઉં અંગ્રેજીને ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરી છપાવી ખાનગી ઉપયોગ માટે વહેંચવામાં આવેલ છે. ને તે માટેનો ૧૯-૮-૨૫ના પત્રથી સૂચના માગી છે. મીટીંગ મુલતવી રહે એક માસ વીતી ગયો. પત્રવ્યવહારથી સૂચનાઓ મેળવી છે તે યોગ્ય કર્યું છે તો તુરત જ સર્વ આગેવાનોના અભિપ્રાયો મેળવી તે પર વિચાર કરી શું માર્ગ લેવો તે માટેની યોગ્ય લાગે તો એક વગદાર અને બરાબર ચીવટથી અને દુરદેશીથી કાર્ય કરનાર ગૃહસ્થોની કમિટી નીમવી એ યોગ્ય છે. બીજા માર્ગોનો વિચાર કરી તેને અમલમાં મૂકવા માટે તાબડતોબ મીટીંગ બોલાવવી ઘટે એવો કૉન્ફરન્સની સ્ટેન્ડિંગ કમિટીને તા. ૪-૯-૨૫ની તેની સભામાં લાગ્યું છે, તો તે પ્રમાણે આણંદજી કલ્યાણજી મીટીંગ બોલાવી યોગ્ય કરશે એમાં અમોને ખાત્રી છે. આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી હવે સક્રિય કાર્ય કરી રહી છે. સર્વ સાથે પત્રવ્યવહાર કરતી જાય છે. પૂછવામાં આવતા સવાલોના જવાબો બને કે પોતાની રીતિએ પણ આપતી જાય છે અને દરેક આગેવાનનો સહકાર ઇચ્છે છે એ અતિ આનંદદાયક ઘટના છે. તીર્થનો પ્રશ્ન દરેક જૈનને મન અતિ નિકટનો અને જીવનની

સાથેનો અતલગ સંબંધ રાખનાર છે. તેના સમાધાનમાં દરેક જૈન આણંદજી કલ્યાણજીને તન મન ધનની તેમજ દરેક પ્રકારની સહાય આપશે અને શાસનનાયક પ્રત્યે — શાસનદેવ પ્રત્યે અમારી પ્રાર્થના છે કે આ ચિંતાજનક મામલો ટુંક સમયમાં આનંદદાયક પ્રસંગમાં ફેરવાઇ જાય ને દરેકની ચિંતા દૂર કરે.

૩ સ્વ૦ મણિલાલ બકોરભાઇ વ્યાસ

આ વર્ષના શ્રાવણ શુદ ૧૧ ને રવિવારે રા. મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસનો સ્વર્ગવાસ થતાં આખી ગૂજરાત સાહિત્યે એક સત્યપ્રેમી સંશોધક અને સાહિત્યસેવક ખોયો છે. તેમણે સં. ૧૯૭૦ માં જૈનપંડિત લાવણ્યસમયનો સં. ૧૫૬૮ ના આસો માસમાં રચેલો વિમલપ્રબંધ મૂળ ભાષામાં તેના ભાષાન્તર સહિત અને વિદ્વત્તા તેમજ પ્રામાણિકતા ભરેલા ઉપોદ્ઘાત અને પ્રસ્તાવના સહિત બહાર પાડી જૈનસમાજ પર ઓછો ઉપકાર કર્યો નથી. તે વખતે તે પ્રસ્તાવના સંબંધે અમે અમારો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે "રા. મણિલાલે આ નિબંધમાં એટલો બધો નિષ્પક્ષપાત અને પ્રેમભાવ રાખ્યો છે કે તેમના નિર્ણયોમાં ઘણી સત્યતા અને વાસ્તવિકતા ઘણાં સ્થળોએ પ્રતીત થાય છે. સાક્ષર શ્રી નવલરામ જે નિર્ણયપર આવેલ છે તે જ નિર્ણયપર રા. મણિલાલ આવેલ છે. નવલરામભાઇ કહે છેઃ— ... વગેરે જૈનોએ ભિન્ન ભાષા લખી હોય અને તે માટે તેમણે માન ખાટ્યું હોય એવું ભાષાના નિષ્પક્ષી શોધ કરનારને બીલકુલ પ્રતીત થાય તેમ નથી એવું રા. મણિલાલભાઇનો આ પ્રસ્તાવના રૂપ લખેલ નિબંધ વાંચતાં સહેજ અને સચોટ જણાઇ આવે છે. તેમણે આ નિબંધ લખવા માટે દીર્ઘચિંતન, અતિ પરિશ્રમપૂર્વક શોધખોળ, મનનીય તટસ્થતાપૂર્વક વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ સારા પ્રમાણમાં કરેલ છે એમાં કોઇ જાતનો શક નથી — તે દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે. અનેક પુસ્તકોમાંથી ખાસ કરી હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાંથી મંથન કરી જૂના ગદ્યપદ્યના ઉતારા દષ્ટાંત તરીકે આપી ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસક્રમ શૃંખલાબદ્ધ આલેખ્યો છે તે ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે."

આ સંબંધમાં મુનિ શ્રી વિદ્યાવિજયજીએ સમાલોચના કરતાં લખ્યું હતું કે 'સંશોધક મહાશય જૈન નહિ હોવા છતાં જૈન સાહિત્ય અને જૈન પૂર્વાચાર્યો–પૂર્વ મુનિઓના સંબંધમાં જે ઉચિત ન્યાય આપ્યો છે તે પેલા આજકાલના કહેવાતા બ્રાહ્મણ સાક્ષરોને માટે ખાસ અનુકરણીય છે. ધર્માન્ધતાને કે ગમે તે કારણને લઇને તે કહેવાતા સાક્ષરોએ પોતાનાં પુસ્તકોમાં જૈનોને જે અન્યાય આપ્યો છે, તેવું આ પુસ્તકમાં બનવા પામ્યું નથી; બલ્કે પ્રસંગે પ્રસંગે જૈનસાધુએ કરેલી સાહિત્યની રક્ષા–સેવાનો ખુલ્લા શબ્દોમાં સ્વીકાર જ કરેલ છે. દષ્ટાંત તરીકે પ્રસ્તાવનાના પહેલા જ પૃષ્ઠમાં શ્રીમાન લખે છે કેઃ—

"'રાસતરંગિણિ' 'કીર્તિકૌમુદી' કે 'કાન્હડદે-પ્રબંધ' જેવા અપવાદ બાદ કરીને તો આ કાળના બ્રાહ્મણવર્ગના વિદ્વાનોને હાથે ઐતિહાસિક રચના કંઇ થઇ નથી, એમ કહીએ તો ચાલે. જૈનસાધુઓએ એ દિશામાં બ્રાહ્મણો કરતાં ઘણું વધારે કર્યું છે. ચાવડા અને સોલંકી વંશના ઇતિહાસને માટે આપણે જૈનસાધુઓના આભારી છીએ. વિદ્યોત્તેજક મહારાજા ભોજની કીર્તિ આપણા સુધી પહોંચાડવા માટે પણ જૈનસાધુઓનો જ આપણને આભાર માનવો પડશે. મુસલમાની રાજ્યકાળ પૂર્વેની ગુજરાતની લોકસ્થિતિ જૈનસાધુઓની નોંધોથી જ આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. ઐતિહાસિક નોંધો માટે ગુજરાતનો ઇતિહાસ હમેશાં જૈનસાધુઓનો આભારી રહેશે."

'વિગેરે સ્થળે સ્થળે તે પણ જૈનસાધુઓએ કરેલી સાહિત્યની રક્ષાનાં ઉદાહરણો આપ્યાં છે. 'કરનાર' ને 'કરનાર' કહેવામાં સંકુચિત બનનારા સાક્ષરોએ શ્રીયુત વ્યાસનું અનુકરણ કરવું જોઇએ.

'આ સિવાય પ્રસ્તાવનાની અંદર એક ધ્યાન ખેંચનારી વાત એ છે કે ૭૨ પૃ. માં લાડુઆ શ્રીમાળીના વિષયમાં લેખકે ઘણી જ જરૂરી અને ઉપયોગી નોટ કરી છે. લાડુઆ શ્રીમાળી કોઇ હલકી જાતિ નથી, પરંતુ લાટ દેશમાં ગએલા

લાડુઆ શ્રીમાળી કહેવાયા છે. આ સંબંધમાં અજ્ઞાની લોકોએ અનેક કિંવદન્તીઓ ઉભી કરી તેઓની સાથે વ્યવહાર બંધ કરેલો છે, તે ખરેખરી તિરસ્કારી કાઢવા જેવી બાબત છે. અફસોસ છે કે જૈનો આવા વિષયમાં ઘણી વખત ભૂલથાપ ખાઈ જાય છે. અમુક સમયે આપસના ઝગડાને લીધે અમુક ઘરોની સાથે વ્યવહાર બંધ કર્યો હોય, અને પાછળથી ઘણો લાંબો કાળ થવા છતાં તેનું સમાધાન ન થાય, એટલે તેઓને માથે હલકાપણાનો મુકુટ પહેરાવી તેઓને સર્વથા હલકા જ બનાવી રાખવા, અરે ધર્મથી પણ ભ્રષ્ટ કરાવવા, એના જેવું ઘોર અજ્ઞાન કયું હોઇ શકે. ઘણી વખતે એવું જોવામાં આવે છે કે બહાર કરેલા ઘરવાળાઓ બિચારા માગે તે દંડ આપીને સામેલ થવા ચાહે છે છતાં પણ તેઓને લેવામાં આવતા નથી! નિદાન તેઓને બીજા લોકોની સાથે વ્યવહાર કરવો પડે છે. આ વિષયમાં ખાસ કરીને ન્યાતના આગેવાન ગૃહસ્થોએ વિચાર કરવો જોઇએ." (જૈનશાસન ૨૧-૧૦-૧૪)

ઉપરોક્ત લાડુઆ દશાશ્રીમાલી બંધુઓ માટેના ઇતિહાસમાં વધુ ઉમેરી સર્વ હકીકતો બહાર પાડવા માટે તેજ જ્ઞાતિના જૈનબંધુ રા. ચીમનલાલ ખુશાલચંદ મોદીએ બહુ પ્રેરણા કરતા રા. મણિલાલ વ્યાસે ઐતિહાસિક શોધને પરિણામે 'શ્રીમાળી (વાણીઆ) ઓના જ્ઞાતિભેદ' એ નામનું પુસ્તક તૈયાર કર્યું કે જે ઉક્ત રા. મોદીએ સં. ૧૯૭૭માં બહાર પાડ્યું. તેમાં શ્રીમાલી, ઓશવાળ અને પોરવાડ જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ બતાવી છે અને તે જ્ઞાતિઓમાં થયેલા અનેક વીરોનો ઇતિહાસ આપ્યો છે. આથી દરેક વણિક જ્ઞાતિપર અને જૈન સમાજ પર ઉપકાર કર્યો છે. તેમાં આપેલ તેના જીવનમાંથી જણાય છે કે તે ઔદિચ્ય ટોળકિયા બ્રાહ્મણ ચરોતરના ચાંગા ગામના વતની હતા. કુટુંબની ગરીબાઇથી સાત ગુજરાતી ચોપડીનો અભ્યાસ કરી એક નિશાળમાં શિક્ષક તરીકે જીવન ગાળ્યું. પછી જુદા જુદા પત્રોમાં લેખક તરીકે વડોદરામાં જીવન ગાળ્યું. પછી સાહિત્યમાં ઇતિહાસ તયાર કર્યો. વૈદકનો સારો અભ્યાસ હતો. દમનો વ્યાધિ હતો તેથી સાહિત્યની મનધારી સેવા ન થઈ શકી. છતાં બને તે સામગ્રી એકઠી કરવા રૂપે પ્રયત્ન કરતા.

તેમને તે માટેનો સુયોગ મળ્યો. સુરતમાં ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સન ૧૯૧૫ના મે માસમાં ભરાઈ તે વખતે પ્રદર્શન ભરાયેલું તેમાં તેમણે મંત્રી તરીકે કાર્ય કર્યું ને તે પ્રદર્શનમાં જે જે હસ્તલિખિત ગ્રંથો, તામ્રપત્રો વગેરે આવ્યા તેની ટિપ્પણીઓ પ્રશસ્તિઓ પોતે પોતા માટે લખી લીધી (કે જેનો ઉપયોગ મને મારા જૈન ગૂર્જર કવિઓ એ નામના સંગ્રહ માટે તેમણે કરવા દીધો છે ને તેને માટે હું તેમજ સમાજ તેનું ઋણી છે.) તે ઉપરાંત બહુ વિદ્વત્તાભર્યો રીપોર્ટ લખ્યો છે કે જેમાં ગૂજરાતી સાહિત્યનો બહુ સુન્દર અને ગવેષણાપૂર્ણ ઇતિહાસ તેમણે આપ્યો છે. આ દરેક સાહિત્યપ્રેમીએ વાંચી મનન કરવા યોગ્ય છે. (જુઓ પાંચમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ છેવટનો ભાગ)

ત્યારપછી સાહિત્યસંસ્થા નામે ગૂજરાત સંસદના પ્રમુખ રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ તેના એક સભ્ય બનાવી તેને પોતાને ત્યાં રાખી ભાષા-સાહિત્યના ઇતિહાસ માટેનાં પ્રકરણો લખવા માટેની સંસદ તરફથી જે યોજના નીકળી છે તે માટે નિબંધ-ટિપ્પણો વગેરે રા. વ્યાસ પાસે લખાવેલાં છે. જૈન પંડિત લાવણ્યસમય માટે એક સવિસ્તૃત નિબંધ લખ્યો છે અને દરેક શતકમાં થયેલા જૈન કવિઓની જે જે કૃતિઓ હાથ લાગી તેનો સાર તથા તે સંબંધમાં ટિપ્પણો પુષ્કળ લખેલાં છે. આ જ્યારે સંસદ તરફથી બહાર પડશે ત્યારે તે સ્વર્ગસ્થની અપ્રકટ સેવાનો ખ્યાલ આવશે.

છેવટે અમે તે સત્યપ્રેમી સાક્ષર શ્રીમાન્ મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસના આત્માને પરમ શાંતિ મળો એવું ઇચ્છી તેમનું અનુકરણ કરવા આજના ગુજરાતી સાક્ષરોને વિનવીએ છીએ.

(અનુસંધાન પૃ. ૬૭ ઉપર જુઓ.)

માગધી ભાષા

(ગતાંકથી સંપૂર્ણ)

અશોકના શિલાલેખોની ભાષા

જૈનાગમોની આધુનિક ભાષાના સંબંધમાં જેમ વિદ્વાનોનો મતભેદ છે તેમ અશોકના શિલાલેખોની ભાષા વિષે પણ વિદ્વાનોની વિભિન્ન માન્યતાઓ છે. ઘણા શોધકો આ લેખોની ભાષા પાલી ભાષા હોવાનું પ્રતિપાદન કરે છે ત્યારે કેટલાક વિદ્વાનો એમ જણાવે છે કે આ ભાષા પાલી ભાષા નથી પણ તે કાળમાં બોલાતી પ્રાંતિક પ્રાકૃત ભાષા છે. અમને આ દ્વિતીય મત કંઈક વિશ્વસનીય લાગે છે. એ વાત ખરી છે કે લેખોમાં વપરાએલા ' મયે, મમયા, હેવં, બો ' વિગેરે કેટલાક શબ્દો પાલી ભાષાનું ભાન કરાવે છે પરંતુ તેમાં માગધી ભાષાની માત્રા એટલી બધી અધિક છે કે તેની આગળ ચાર છ શબ્દો બિલકુલ ઢંકાઈ જાય છે. લેખોમાં થએલો સાર્વત્રિક નકાર પ્રયોગ અને ' કટે, મટે, સંપટિપતિ ' વિગેરેના તકારના સ્થાને આવેલ ' ટકાર ' પણ આધુનિક પ્રાકૃત ભાષાની દૃષ્ટિએ પાલી ભાષાનું કાર્ય ગણી શકાય પરંતુ લેખકાલીન પ્રાકૃતોનો વિચાર કરતાં નકાર અને ણકારનો પ્રયોગ પાલી ભાષાનું જ કાર્ય છે એમ મન કબૂલ કરતું નથી. પ્રાચીન પ્રાકૃતમાં નકાર અને ણકારના પ્રયોગને માટે ખાસ નિયમ હોય એમ જણાતું નથી. આગમોમાં ' અહં નં ' ' અહં ણં ' ઇત્યાદિ તદન સ્વતંત્રતાથી બન્ને અક્ષરો વપરાણા છે. કલિંગાધિપતિ શ્રી ખારવેલનો લેખ કે જે તત્કાલીન પ્રાકૃતમાં લખાએલો છે તેમાં સર્વત્ર ' નકાર 'નો જ પ્રયોગ જોવામાં આવે છે આ ઉપરથી પ્રાચીન પ્રાકૃતમાં 'નકાર'નો વ્યવહાર અધિક થતો હોય એમ જણાય છે. અને એવા જ કારણથી મહાન્ વૈયાકરણ આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રે બીજા પ્રાકૃત-લક્ષણકારોથી જુદા પડીને ' વાદૌ ' ૮ આ સૂત્ર વડે આદિ 'ન'ના સ્થાને વિકલ્પે ણત્વવિધાન કર્યું લાગે છે. એ જ પ્રમાણે પ્રાકૃતમાં ' પ્રતિ ' વિગેરેમાં જ્યાં 'ત' નો 'ડ' કરવામાં આવે છે ત્યાં પણ અતિપ્રાચીન પ્રાકૃત ભાષાઓમાં 'ટ' લખાતો અને બોલાતો હતો, અને એ જ એનો (તકારનો) ક્રમપ્રાપ્ત આદેશ હતો. ઉદાહરણ તરીકે 'પટિસંખારયતિ' 'પટિસાસિતા' ઇત્યાદિ ખારવેલશીના લેખમાં જોવાતા પ્રયોગો માની શકાય.

પરંતુ જ્યારે ટકારના સ્થાને વ્યાપકપણે ડકારનો પ્રયોગ થવા લાગ્યો ત્યારે 'પ્રતિ' આદિના લાક્ષણિક 'ટકાર' પણ તે ડત્વવિધાયક વ્યાપક નિયમથી બચી શક્યો નહિ.

પ્રતિ વિગેરેમાં ડકારની પ્રવૃત્તિ સીધી રીતે જ તકારના સ્થાને થઇ નથી, પણ 'ત' નો 'ટ' થયા પછી થઈ છે, એ કથનમાં બીજું પ્રમાણ એ છે કે પ્રાચીનમાં જ્યાં જ્યાં ટકાર થતો હતો ત્યાં ત્યાં જ પછીના પ્રાકૃતમાં 'ડકાર' થાય છે. પ્રાચીનમાં 'પતિકા' વિગેરેમાં જ્યાં 'ટ' વિહિત નથી ત્યાં અર્વાચીનમાં પણ 'પઇણ્ણા' ઇત્યાદિ તકારનો લોપ કરાય છે પણ ડત્વવિધાન કરાતું નથી. આ ઉપરથી એમ માનવામાં ભાગ્યે જ વાંધો લેવાશે કે 'નકાર' અને 'ટકાર'નો પ્રયોગ પ્રાચીનકાલની કોઇ પણ પ્રાકૃતમાં થઇ શકતો હતો.

આ પ્રમાણે અશોકના લેખોની ભાષામાં પાલી ભાષાની માત્રા કેવળ નામની જ રહી જાય છે ત્યારે માગધી ભાષાનાં સંખ્યાબંધ લક્ષણો તેમાં પ્રત્યક્ષ જણાઇ રહ્યાં છે.

અકારાન્ત નામની પ્રથમાના એકવચનમાં 'એ' ચતુર્થીના એકવચનમાં 'યે' અને સપ્તમીના એક વચનમાં 'સિ' પ્રત્યયનો વ્યવહાર, 'ર' અને 'સ' ના સ્થાનમાં અનુક્રમે 'લ' અને 'શ' તથા 'ષ' ના આદેશો, 'તુમ' ના સ્થાને 'તવે'નું વિધાન, ભૂતકાળમાં ' થા ' પ્રત્યયનો ઉપયોગ અને ' હકં, ભગવં, સે, તા, કટુ ' વિગેરે શબ્દોનો પ્રયોગ એ સર્વ

માગધી વિધાનો અશોકના ઉક્ત લેખોની ભાષાના માગધીપણા માટે પૂરતાં પ્રમાણો ગણાવાં જોઇએ.

કલસીના લેખ નંબર ૧૦-૧૧-૧૨ માં ઉપર્યુક્ત વિધાન સંપૂર્ણ રીતે દષ્ટિગોચર થાય છે, જ્યારે બાકીના ત્યાંના લેખોમાં લ, શ, ષ, આ ત્રણ આદેશોનો લગભગ અભાવ જોવાય છે, પણ આ અભાવથી માગધીત્વનો અભાવ મનાય તેમ નથી કારણ કે પ્રાચીન માગધીમાં 'લ' અને 'શ'નો આદેશ અનિયમિત હતો. અનિયમિત અથવા વૈકલ્પિક પ્રયોગો ઐચ્છિક હોઇ લેખકની ઇચ્છા પર આધાર રાખે છે.

જે સ્થિતિ કલસીના લેખોની છે તે જ સ્થિતિ ધવલી અને જૌગઢના લેખોની પણ છે. આથી એમ સમજાય છે કે અશોકે પોતાના આજ્ઞાલેખો પ્રથમ બોલચાલની માગધી ભાષામાં લખાવ્યા અને પછી તેનું તે તે દેશભાગોમાં બોલાતી પ્રાકૃત ભાષાઓમાં ભાષાન્તર કરાવીને તે તે સ્થળોમાં કોતરાવ્યા હશે, પ્રત્યેક સ્થાનના લેખની ભાષામાં જે મહદ્ અંતર જોવાય છે તેનું કારણ પણ એ જ હોવું જોઇએ.

સંભવ પ્રમાણે પણ અશોકના લેખો પાલી ભાષામાં લખાયા હોય તેમ માની શકાતું નથી. પાલી ભાષા કોઇ સાર્વદેશિક ભાષા ન હતી પણ પૂર્વોત્તર પ્રદેશમાં ચાલતી એકદેશીય ભાષા જેવી ભાષા હતી બૌદ્ધોના ધર્મસાહિત્યમાં તેનો ઉપયોગ થવાથી પાલી ભાષાની ખ્યાતિ વધારે થએલી ખરી પણ તે અધિક પ્રચારવાળી ભાષા ન હતી. ખરૂં જોતાં તો 'પાલિભાષા' એ નામ જ બૌદ્ધસાહિત્ય ઉપરથી પડેલું લાગે છે. કારણ કે 'પાલિ' શબ્દ બૌદ્ધ ગ્રન્થોમાં 'ધર્મ' શબ્દનો પર્યાય જણાવ્યો[૭] છે, તેથી પાલિ ભાષાનો અર્થ બૌદ્ધોની પરિભાષા પ્રમાણે 'ધર્મભાષા' એવો થાય છે. જૈન આગમોની ભાષા જેમ માગધી અને ઇતર પ્રાકૃતોના સંમેલનથી ઉપજેલી છે તેમ બૌદ્ધોના ધર્મ-ત્રિપિટકોની ભાષા (પાલિ ભાષા) પણ પૈશાચી માગધી અને બોલચાલની સંસ્કૃત ભાષાના મિશ્રણથી ઉદ્ભવેલી છે.

બીજી તરફ 'માગધી ભાષા' એ તે વેળાની રાજભાષા છે. અશોક ગમે તેવો ચુસ્ત ધર્મી અને પાલી ભાષાનો પક્ષપાતી હોય તથાપિ પોતે જે સત્તાથી આજ્ઞાઓ બહાર પાડે છે અને જે ભાવનાથી જુદી જુદી ભાષામાં તેનું રૂપાન્તર કરાવીને પ્રજાને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેનો વિચાર કરતાં તે પોતાનાં શાસનો રાજભાષાને પડતી મૂકીને અલ્પ પ્રચારવાળી ધર્મભાષામાં લખાવે એ વાત કોઇ પણ રીતે સંભવતી નથી.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન માગધીમાં તફાવત

ઉપરના વક્તવ્યમાં માગધીના વિશેષણ તરીકે ઘણે સ્થળે 'પ્રાચીન' અને 'અર્વાચીન' શબ્દોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, આ ઉલ્લેખના સ્પષ્ટીકરણ તરીકે થોડુંક લખવાની આવશ્યકતા જણાય છે.

આ પ્રકરણમાં પ્રાકૃતપ્રકાશના રચનાકાલ[૮] સુધીની

---

૭ तत्थ धम्मोऽपि पालि ।—બાહિર નિદાન વણ્ણના પૃ. ૨૧

૮. પ્રાકૃતપ્રકાશના રચનાર કાત્યાયન વરરુચિનો સમય ચોક્કસપણે નિશ્ચિત થયો નથી છતાં પણ આ ગ્રન્થકાર ઘણો પ્રાચીન છે એમાં તો શક નથી. જૈન ગ્રન્થકારોના લખવા પ્રમાણે વરરુચિ નવમા નંદરાજાના વખતમાં વિદ્યમાન હતો. પ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રજી આ ગ્રન્થકારના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે—

तत्त्रिवसन्दपृथिवी–पतिः पतिरिव श्रियः ।
समुत्खातद्विपत्कन्दो नन्दोऽभूत्रवमो नृपः ॥ ३ ॥
× × × ×
तत्रासीद्वररुचिर्नाम द्विजवरग्रामणीः ।
कवीनां वादिनां वैयाकरणानां शिरोमणिः ॥ ११ ॥
परिशिष्टपर्वसर्ग ७१

પાણિનિના સંસ્કૃત વ્યાકરણ ઉપર કાત્યાયન વરરુચિએ વાર્તિક રચ્યાં છે અને તે ઉપર પતંજલિએ મહાભાષ્ય લખ્યું છે, પતંજલિ ઋષિ પુષ્પમિત્ર રાજાના વખતમાં મોજુદ હતા એમ સિદ્ધ થયું છે. પુષ્પમિત્ર ઇસવીસન પૂર્વે બીજી સદીમાં થઇ ગયો છે, એટલે વરરુચિનો સમય આથી પણ પહેલાંનો હોવો જોઇએ.

કેટલાક વિદ્વાનો ઇસવી સનની પૂર્વે પહેલી સદીમાં વરરુચિ થઇ ગયાનું જણાવે છે.

માગધી ભાષાને 'પ્રાચીન માગધી' તરીકે અને ત્યાર પછીના સમયની માગધીને અર્વાચીન માગધી તરીકે વિવક્ષી છે.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન માગધીમાં વાસ્તવિક શું તફાવત છે તે જાણવું મુશ્કેલ નથી. અર્વાચીન માગધીમાં કેટલાક એવા વર્ણાદેશો છે કે જે પ્રાચીન માગધીમાં બિલકુલ દેખાતા નથી ત્યારે પ્રાચીન માગધીનાં કેટલાંક કાર્યવિધાનો અર્વાચીન માગધીમાંથી સદંતર લુપ્ત થયાં છે. આ વાતની સ્પષ્ટતાને માટે અર્વાચીન અને પ્રાચીન માગધી વ્યાકરણવિષયક નીચે આપેલું કોષ્ટક ધ્યાન ખેંચનારું થઇ પડશે.

સ્થાનિવર્ણ	અર્વાચીન આદેશ	પ્રાચીન આદેશ
અ[૯]	એ	ઇ, એ, ઓ, ઉ.
ર	લ	લ, ર.
સ	શ	શ, ષ, સ.
ષ	શ	શ, ષ, સ.
શ	શ	શ, ષ, સ.
ટ્ટ	સ્ટ	ટ્ટ
ષ્ઠ	સ્ઠ	ટ્ઠ, ઠ્ઠ.
સ્થ	સ્ત	ત્થ
ર્થ	સ્ત	ત્થ, ટ્ઠ.
જ	ય	ય, જ.
દ્ય	ય્ય	ય્ય, જ્જ.
ય	ય	ય, જ, અ
ન્ય	ઞ્ઞ	ઞ્ઞ, ણ્ણ, ન.
ણ્ય	ઞ્ઞ	ણ્ણ, ઞ્ઞ
ન્ન	ઞ્ઞ	ણ્ણ, ઞ્ઞ
ઞ્જ	ઞ્ઞ	ઞ્જ, ઞ્ઞ
વ્રજ્	વઞ્ઞ્	વઞ્જ્, વય્ય્.
ચ્છ	શ્ચ	ચ્છ.
ક્ષ	ષ્ક	ક્ખ, સ્ક.
પ્રેક્ષ્	પેસ્ક્	પેક્ખ્
આચક્ષ્	આચસ્ક્	આઅક્ખ્, આઇક્ખ્
તિષ્ઠ	ચિષ્ઠ	ચિટ્ટ, ચિટ્ઠ, ચિષ્ઠ.

અહં	હગે	અહં, હક, હકે, હગે, અહકે.
વયં	હગે	વયં, વઅં.
ઙસ્	આહ, સ્સ	આહ, સ્સ.
આમ્	આહં, ણં	ણં

આ અનંતરોક્ત કોષ્ટકમાંના અર્વાચીન માગધીના આદેશો આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રના માગધી વ્યાકરણના આધારે લખેલા છે જે છેલ્લા બેને બાદ કરતાં સઘળા નિત્ય થાય છે ત્યારે પ્રાચીન સર્વ આદેશો વૈકલ્પિક છે તેથી તેના અનાદેશ પક્ષનાં રૂપો પ્રાકૃતના જેવાં જ હોય છે. વળી કેટલાક પ્રાચીન આદેશો તો કેવળ પ્રાકૃતના જેવા જ થાય છે. આ સર્વ પ્રાચીન આદેશો ભાસનાં નાટકો, અશોકના શિલાલેખો, પ્રાકૃતપ્રકાશ અને શૂદ્રકના મૃચ્છકટિક વિગેરે ઉપરથી તારવી કાઢેલા છે.

એ સિવાય બીજે પણ કેટલાંક છૂટાંછવાયાં પ્રાચીન માગધીનાં કાર્યો છે, જે અર્વાચીન માગધી-વિધાનથી ભિન્ન પડે છે. એનું દિગ્દર્શન પ્રથમ કોષ્ટક અને તેની પાછળ આપેલી 'આર્ષ'ની વ્યાખ્યાથી થઇ જાય છે, એટલે અત્ર પુનરુક્ત કરવાની જરૂર નથી.

હવે ઉપર્યુક્ત કોષ્ટકમાં જણાવેલા માગધીના પ્રાચીન આદેશોના આધારભૂત ગણેલા લેખો અને ગ્રન્થોના કેટલાક ફકરા અત્ર આપવામાં આવે છે, જેથી વાચકગણને ખાત્રી થશે કે અર્વાચીન અને પ્રાચીન માગધીમાં જે ભિન્નતા બતાવેલી છે તે નિરાધાર નથી.

" अत इदेतौ लुक् च " " क्तान्ताडुश्च " (પ્રાકૃત-પ્રકાશ પરિચ્છેદ ૧૧ સૂત્ર ૧૦–૧૧)

" आम एळावणे अहं । ण हु दाव देवळाजो मं आशगं अहिलुहदि । शुदं च मए पाद्पाशिएहिं इदे यज्झत्ति । धाराणिभक्केहि विज्जुमईहि कशाहि ताळिअ वाउम्भामेण परिब्भमंतेण मिदीअदि मेहवन्दगं । "

(મહાકવિભાસનું પ્રતિજ્ઞાયૌગન્ધરાયણ પૃ૦ ૭૮)

" केलल पुतो " (અશોકનો શિલાલેખ)

" शो क्खु शोहिदत्तले पडिवशदि । " (મૃચ્છકટિક પૃ૦ ૫૮)

૯. આ 'અ' પ્રથમાએકવચનાન્ત અકારાન્ત પુલ્લિંગનામ સંબંધી સમજવો જોઇએ.

"एशे चालुदत्ते रक्खवाडिआए चिठदि।"

(મૃ० ૧૬૮)

"शाहु अज्जचालुदत्तो शाहु।" (મૃ० ૬०)

"देवानं पिये पियदपि लाजा हेवं आह — नथि हेडिषे दाने आदिप धंमदाने धंमसंविभागे धंमगंवन्धे। तत एषे दायक भटकपि पम्यापटिपति मातापितिपु पुपुपा मितसंथुतनातिक्यानं समनभंबनानं दाने। पानानं अनालंमे"

(અશોકનો કલસીનો લેખ નં ૧૧)

"देवाना पिये पियदपि लाजा पवा पापंडानि पवजितानि गहथानि वा पुजेति दानेन विविधेन च पुजाये नो चु तथा दाने वा पुजा वा देवानां पिये मनति अथा कित? शालवटि शियाति शवपाशंडानं; शालवडि ना(म) बहुविधा। तश चु इयं मुले अ वचगुति; किति? त(था) अतपाशंडे पुजा पलपाशंड गलहा व नो शाया। अपकलनशि लहुका वा शिया। तशि तशि पकलनशि पुजेतविय चु पलपाशडा तेन तेन अकालन। हेवं कलत अतपशडा बाढं वढियति पल- पाशड पिवा उपकलेति। तदा अंनथा कलत अतपाशड च छनति पलपशड पि वा अपकलेति यहि वछ अत- पाशड पुजति पलपाशड वा गलहति पवे अतपापंड भतिया व; कि ति अतपापंड दिपयेम। द च पुना तथा कलंतं बाडतले उपहंति अतपापंडपि। समवाये व साधु; किति? अंनमनपा धंमं पुनेयु चा पुपुसेयु चाति। देवं हि देवाने पियपादछा।"

(કલસી લેખ નં. ૧૨)

"पन्ती होदु पन्ती अह्मांअं गोधनध्द अ अह्मे गोमित्तअ! महाव्भाप्प विह्याटस्स वदवद्धणगोण्पदाणनिमित्तं इमस्सिं णअलोवयगवीहीए आअंन्तु गोधण पपे च किद- मंगलाणोदआ गोवदाळआ दालिआ अ। अह्मे गोमित्तअ! गोवदालआणं दालिआणं दाहल।"

(મહાકવિ ભાસનું પઞ્ચરાત્ર પૃ० ૬૧)

"ही ही चंद मिटदि लाहू। मुस मुस चंद। यदि न मुञ्चेसि, मुदं दे पाडिअ मुञ्चावदस्स।

"एशे एशे दुट्ठअस्से परिब्भट्ठे आअन्छदि। एशे एशे मडप्पदवीहिआअं। जाव णं अ.हुहिअ वढ्ढि भक्खिस्सं। एशे एशे दाळभट्टआ मं ताळेइ। मा खु मा खु मं ताळेइ। किं भणाशि अह्माणं किं पि णच्चेह त्ति। दक्खइ दक्खइ दाळभट्टआ! एशे दाळभट्टआ पुणोवि मं ताळेइ इट्टिआहि। मा खु मा खु ताळेइ तेण हि अहं ति तुह्मे ताळेमि।" (પ્રતિજ્ઞા યૌ०)

"एशे भट्टालके। गेण्हदु णं भट्टके अशिम्।"

(મૃ० પૃ ३६)

"हीमाणहे आणिदे मए जाणत्थलके। लक्खिए! णि वेदेहि अज्जाए वसंतशेणाए—अवत्थिदे शज्जे पवहणे अहिलुहिअ पुप्फकलंडअं जिण्णुजाणं गच्छदु अज्जआ।"

(મૃ० ૧૪૫)

"दक्खिणदाए पलकेलअं विअ अत्ताणअं अवगच्छदि, शलणागदवच्छले अ।"

(મૃ० ७८)

"ता जाव एदे शहिअजूदिअला अण्णदो मं अण्णेशंति ताव हके विप्पडीवेहिं पादेहिं एदं शुण्णं देउलं पविशिअ देवीभविदशम्।" (મૃ० ४७)

"अस्मदः सौ हके हगे अहके।"

(પ્રા० પ્ર० ११-९)

"हकं" (અશોકના શિલાલેખ)

માગધી અને શૌરસેનીના સામાન્ય આદેશો—

ઉપરના દ્વિતીય કોષ્ટકમાં બતાવેલ વ્યાકરણવિષયક પ્રાચીન અને અર્વાચીન આદેશો કેવળ માગધી ભાષામાં જ થાય છે ત્યારે નીચે લખેલા આદેશો માગધી અને શૌરસેની બન્ને ભાષાઓને લાગુ પડે છે.

સ્થાની	આદેશ	સ્થાની	આદેશ
ત[10]	द	थ	ધ, [11]
તાવત્	दाव, ताव	ह	ध, [illegible]
ન્ (ઇન્)	મ, આ	ભૂ (ધાતુ)	ભ, [illegible]

૧૦. શબ્દની આદિમાં ન હોય તે 'ત' શૌરસેની માગધીમાં 'દ' થાય છે.

૧૧. ઇ, એ આ બન્ને ધાતુની પાછળ આવન આખ્યાતના પ્રત્યયો છે.

૧૨. આ '૧૫' ભવિષ્યન્તીના 'સ્યતિ' પ્રત્યય અવયવ છે.

પૂર્વ	પુરવ, પુવ્વ	કૃત્વા	કય, દૂણ
ભગવદ્	ભયવં	કૃત્વા	કડુઅ
ભવદ્	ભવં	ગત્વ	ગડુઅ
ર્ય	ય્ય, જ્જ	ઇ, એ[11]	દિ, દે
ષ્પ[12]	સ્સિ	ઙસિ	ડાદો, ડાદુ
મ	ણ, મ(આગમ)	ઇદાનીમ્	દાણિં
તસ્માત્	તા	એવ.	એવ્વ, ય્યેવ, જ્જેવ્વ
નનુ	ણં	ખલુ.	ક્ખુ, ખુ, ખલુ

નિમ્નિ લિખિત અવ્યયો તેમની સામે લખેલ અર્થોમાં વપરાય છે—

હઞ્જે— દાસીને બોલાવવામાં

હીમાણહે— આશ્ચર્ય અને ખેદમાં

અમ્મહે— હર્ષ જણાવવામાં

હીહી— વિદૂષકના હર્ષમાં

ઉપર્યુક્ત આદેશવિધિ અર્વાચીન ભાષાવિષયક છે. પ્રાચીન આદેશવિધાન અત્ર પણ જુદું પડે છે પણ વિસ્તારના ભયથી તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

પ્રાચીન અને અર્વાચીનમાં ભેદ પડવાનું કારણ આપણે ઉપરના થોડાક વિવરણથી જોયું કે પ્રાચીન અને અર્વાચીન માગધી ભાષા ઘણીક બાબતોમાં જુદી પડે છે.

અર્વાચીન નિયમ પ્રમાણે માગધી ભાષામાં સામાન્યતયા 'શ, ષ, સ' આ ત્રણેના સ્થાનમાં 'શ' નો જ પ્રયોગ હોઇ શકે છે પરંતુ પ્રાચીનમાં તેવો એકાંત નિયમ નથી. 'શ,' 'ષ' ને 'સ' આ ત્રણે વર્ણોનો ઉપયોગ પ્રાચીન માગધી લેખકોએ પૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી કરેલો છે.

અશોકના મુખ્ય ચૌદ શિલાલેખો પૈકી કલસીના લેખ નં. ૧૦–૧૧–૧૨માં ઉપર્યુક્ત ત્રણે વર્ણોનો છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે.

પ્રાચીન કવિ ભાસ અને શૂદ્રકનાં નાટકોમાં પણ તેવા જ પ્રયોગો જોવાય છે.

એવી જ રીતે પ્રથમાના એકવચનમાં 'એ' અને 'ર' ના સ્થાને 'લ' નિત્ય થવો જ જોઇએ એવો અર્વાચીન વ્યાકરણનો નિયમ છે પણ પ્રાચીનમાં આવો આગ્રહ હોય એમ જણાતું નથી.

અર્વાચીન કાયદા પ્રમાણે 'ષ' અને 'ટ્ટ'ના સ્થાનમાં 'સ' અને 'સ્થ' તથા 'ર્થ'ના સ્થાનમાં 'સ્ત'નો આદેશ નિત્ય થવો જોઇએ પણ પ્રાચીનમાં આવું આદેશવિધાન જ નથી.

એ જ પ્રમાણે અર્વાચીનમાં જે જે નિત્ય વિધાનો છે તે તે પ્રાચીનમાં વિકલ્પે લાગુ પડે છે, અને કેટલાક તો બિલકુલ જ લાગુ પડતાં નથી. આ વાત કેવળ ભાષાના સમાલોચન ઉપરથી જ નહિ, પણ વ્યાકરણોથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે જે નીચેના દાખલાથી જણાશે.

વરરુચિ અને આચાર્ય હેમચન્દ્રે પોતપોતાના પ્રાકૃતવ્યાકરણમાં માગધીનું કાર્ય પ્રતિપાદન કરનારાં સોળ સોળ સૂત્રો રચેલાં છે. પરંતુ તેમાંના માત્ર આઠ આઠ સૂત્રો જ પરસ્પર સંવાદી છે. બાકીનાં આઠ આઠ સૂત્રોની કાર્યદિશા જુદી પડી જાય છે.

હેમચન્દ્રનાં "સષોઃ સંયોગે સોઽગ્રીષ્મે. ૮,૪, ૨૮૯. ટ્ટ-ષ્ઠયોઃ સ્ટઃ ૮,૪,૨૯૦. સ્થ-ર્થયોઃ સ્તઃ ૮,૪,૨૯૧. ન્ય-ણ્ય-જ્ઞ-ઞ્જાં ઞ્ઞઃ ૮-૪-૨૯૩. વ્રજો જઃ ૮,૪,૨૯૪. છસ્ય શ્ચોઽનાદૌ ૮,૪,૨૯૫ સ્કઃ પ્રેક્ષાચક્ષોઃ ૮,૪,૨૯૭. આમો ડાહં વા ૮,૪,૩૦૦." આ આઠ સૂત્રોમાં જણાવેલ કાર્યોનું વરરુચિના પ્રાકૃતપ્રકાશમાં સૂચના માત્ર પણ નથી.

જે આઠ સૂત્રો સંવાદી છે તેમાં પણ કેટલેક અંશે મતભેદ જણાય છે, દાખલા તરીકે હેમચંદ્રસૂરિ "રસોર્લશૌ ૮,૪,૨૮૮." આ સૂત્રથી 'રકાર'અને 'સકાર'ના સ્થાનમાં યથાક્રમ લકાર અને શકારનું વિધાન કરે છે. પ્રાકૃતપ્રકાશમાં આનું સંવાદી સૂત્ર "ષસોઃ શઃ ૧૧,૩." આવા પ્રકારનું છે જેમાં રકારના સ્થાને લત્વવિધાન કર્યું નથી. હેમચન્દ્રના 'જ-દ્ય-યાં યઃ ૮,૪,૨૯૨.' આ સૂત્રને બદલે વરરુચિએ 'જો યઃ ૧૧,૪.' આટલું જ લખ્યું છે, 'દ્ય, ય' ની ચર્ચા કરી નથી. હેમચન્દ્ર 'ક્ષસ્યૅકઃ ૮,૪, ૨૯૬.' આ સૂત્રથી 'ક્ષ'ને સ્થાને 'ૅક' આવા જિવ્હામૂલીય 'ક' નો આદેશ કરે છે ત્યારે વરરુચિ 'ક્ષસ્ય સ્કઃ ૧૧,૮.' આ પ્રમાણે 'ક્ષ' નો 'સ્ક' થવાનું જણાવે છે. હેમચંદ્ર 'અહં વયમોર્હગે'

૮,૪,૩૦૧.' આથી 'અહં' અને 'વયં' ને સ્થાને 'હગે' આવો એક આદેશ લખે છે ત્યારે વરરુચિ 'અસ્મદઃ સૌ હકે હગે અહકે ૧૧,૯.' આવી રીતે 'અહં'ના સ્થાનમાં ત્રણ આદેશ કરે છે, અને 'વયં' ને માટે કંઇ પણ લખતો નથી. હેમચંદ્ર "અત એત્ સૌ પુંસિ માગધ્યામ્ ૮,૪,૨૮૭' આ સૂત્રથી અકારાન્ત પુલ્લિંગના પ્રથમના એકવચનમાં 'ए' નું વિધાન કરે છે, ત્યારે વરરુચિ "અત ઇદેતૌ લુક્ ચ ૧૧,૧૦.' આવું સૂત્ર લખીને 'ઇ,' 'ए' અને લુક્ હોવાનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને લિંગની બાબતમાં મૌન રહે છે.

હવે વિચારવાનું માત્ર એટલું જ રહે છે કે આ પ્રમાણે પ્રાચીન અને અર્વાચીન માગધીમાં ભેદ પડવાનું કારણ શું?

ભાષાસિદ્ધાન્તના અભ્યાસ ઉપરથી આપણે એ વાત વગર સંકોચે કબૂલ કરીએ છીએ કે 'વિકાસ' અને 'વિકાર' આ બન્ને જનસમૂહની ભાષાના સહગામી ધર્મો છે. જેમ જેમ 'ભાષા'વિકાસ પામતી જાય છે તેમ તેમ તે અધિકપણે વિકારયુક્ત થતી જાય છે. ખરૂં જોતાં કોઇ પણ ભાષાનો વિકાર થયા વગર તેનો વિકાસ થવો જ અશક્ય છે, પરંતુ એ વાત ખરી છે કે વિકાસકાળમાં વિકારને પૃથક્ સ્થાન મળતું નથી. જ્યારે ભાષાવિકાસની ગતિ રોકાઇ જાય છે અને ભાષાને વ્યાકરણના અચળ નિયમ-સૂત્રો વડે જકડી લેવામાં આવે છે ત્યારે ઓટના સમયમાં દરિયાના કચરાની માફક ભાષાવિકારો શોધકોની દૃષ્ટિ આગળ તરી આવે છે. અર્વાચીન પ્રાકૃતના વિકારરૂપે મનાતી અપભ્રંશ ભાષા એનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ છે.

એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે પૂર્ણ વિકાસ પામીને સંકોચાએલી પ્રાચીન માગધી ભાષાના વિકારરૂપે પણ કોઈ ભાષા અવશ્ય જન્મ પામી હશે અને જો એ વાત માન્ય હોય તો માગધીના વિકારરૂપે જન્મેલી ભાષા બીજી કોઇ નહિં પણ 'શાકારી' છે; કે જેને પ્રાચીન સાહિત્ય લેખકોએ 'વિભાષા' તરીકે ઓળખાવેલી છે. આ 'શાકારી વિભાષા' વિકૃત માગધી યાને માગધીની અપભ્રંશાવસ્થા હોવાનાં કારણો નીચે પ્રમાણે ગણાવી શકાય—

૧. માગધીની માફક આમાં પણ પ્રથમાના એકવચનમાં અકારાંત નામ એકારાંત બને છે.

૨. પ્રાચીન માગધીમાં જેમ 'અહં'ના સ્થાનમાં 'હગે' 'હકે' ઇત્યાદિ આદેશો થાય છે તેમ 'શાકારી'માં પણ થાય છે.

૩. માગધીમાં જેમ 'શ' અને 'લ'ની પ્રચુરતા છે તેમ આ ભાષામાં પણ છે.

૪. એ સિવાય બીજા પણ જે જે ખાસ શબ્દો અને અવ્યયો માગધીમાં વાપરવામાં આવે છે તે આમાં પણ વપરાય છે.

૫. બીજી કોઈ પણ ભાષાના કરતાં માગધીની સાથે આનો અધિક મેળ છે.

આ બધું જોતાં મારી એ માન્યતા દૃઢ થાય છે કે 'શાકારી વિભાષા' એ માગધી ભાષાની 'અપભ્રંશદશા' છે.

આપણે પૂર્વે જોયું કે 'ટ' 'ષ' તથા 'સ્થ' 'ર્થ' વિગેરે વર્ણોના સ્થાનમાં 'સ્ટ' 'સ્ત' ઇત્યાદિ વર્ણાદેશો તેમ જ 'તિષ્ઠ' 'પ્રેક્ષ' ઇત્યાદિને સ્થાને 'ચિષ્ઠ' 'પેસ્ક' જેવા પદાદેશો પ્રાચીન માગધીમાં નહોતા થતા. તે સમયમાં આવા આદેશો કેવળ 'શાકારી' ભાષામાં જ થતા અને આવા અપભ્રષ્ટ આદેશો જ શાકારી ભાષાને માગધીથી ભિન્ન પાડનારૂં તેનું ખરૂં સ્વરૂપ હતું. આવા ભ્રષ્ટ રુપોને લીધે જ આ ભાષા વિભાષાઓની શ્રેણિમાં મૂકાણી હતી, અને જે સમયમાં માગધી ભાષા સામાન્ય પાત્રોના મુખે બોલાતી હતી તે જ સમયે શાકારી વિભાષા કેવળ નીચ પાત્રોના મુખમાં મૂકવામાં આવતી હતી.

ઉદાહરણ લઇએ, 'મૃચ્છકટિક'નો કવિ ચારુ ચારુદત્ત, વસંતસેના અને રાજપ્રિય સ્થાલકના પ્રામાણિક અને કુશળ નોકરચાકરોના મુખે તે વેળાની માગધી ભાષા બોલાવે છે ત્યારે સ્ત્રીલમ્પટ, નીચ પ્રકૃતિ અને મૂર્ખ શકારના મુખમાં અને ચારુદત્તને વધસ્થાને લેઇ જનાર ચંડાળોના મુખમાં શાકારી ભાષા મૂકે છે. આ ઉપરથી શું એમ સ્પષ્ટ નથી થતું કે 'શાકારી'

ભાષા ' એક કનિષ્ઠ વર્ગમાં બોલાતી અપભ્રંશ ભાષા હતી?

પરંતુ આ અપભ્રંશ ભાષાનું પૂર્વે જણાવેલું ભેદક સ્વરૂપ એટલું બધું પ્રબલ નહોતું કે જે હમેશાં એ ભાષાનું માગધીથી પૃથક્ અસ્તિત્વ સાચવી શકે, સબળની કુક્ષિમાં જેમ નિર્બળનો પ્રવેશ થઇ જાય, તેમ આના સ્વલ્પસંખ્યાંક અપભ્રષ્ટ રુપોને ધીમેધીમે માગધી ભાષા પોતાની કુક્ષિમાં મૂકતી ગઇ; જેનું પરિણામ શાકારીના લોપ અને અર્વાચીન માગધીની ઉત્પત્તિના રુપમાં આવ્યું.

આવી રીતે શ્ર, સ્ત, સ્ક, ચિષ્ઠ વિગેરે આદેશો કે જે કેવળ શાકારીમાં વપરાતા હતા તે શાકારીના મિશ્રણથી અર્વાચીન માગધીમાં આવ્યા, અને એ જ કારણથી ઉત્તમ મધ્યમ પાત્રોના મુખથી બોલાતી[૧૩] માગધી ભાષાનો અર્વાચીન નાટયશાસ્ત્રીઓના હાથે નીચ પાત્રોના મુખમાં પ્રવેશ થયો.[૧૪]

---

૧૩. પ્રાચીન નાટયશાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભરત, રાજાના અંતઃપુરમાં વસનાર લોકોની માગધી અને નોકરચાકર રાજપુત્ર અને શેઠસાહુકારોની અર્ધમાગધી ભાષા હોવાનું પોતાના નાટયશાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે—

मागधि तु नरेन्द्राणामन्तःपुरनिवासिनाम् ।
चेटानां राजपुत्राणां श्रेष्ठिनां चार्धमागधी ॥
नाट्यशास्त्र.

૧૪. અર્વાચીન નાટયલેખકોએ ધીવર, ચંડાળ આદિ અતિ નીચ પાત્રોની ભાષા માગધી જણાવી છે જે નીચેના ઉલ્લેખો પરથી જણાશે—

धीवराद्यतिनीचेषु मागधी विनियुज्यते ।
× × × ×
अन्ये चण्डालकादीनां मागध्यादि प्रयुञ्जते ॥
रूपक-परिभाषा.

પ્રાચીન સમયમાં ચણ્ડાલાદિ નીચ પાત્રોમાં શાકારાદિ વિભાષાઓનો પ્રયોગ થતો એમ નાટયશાસ્ત્રના નીચેના શ્લોકથી જણાશે —

शबराभीर चण्डाल-सचरद्रविडोद्रजाः ।
हीना वनेचराणां च विभाषा नाटके स्मृताः ॥
नाट्यशास्त्र.

આ પ્રમાણે માગધીની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ અને તેનાં કારણોનું કંઇક વિવરણ થયું.

વર્તમાન ભાષાઓ પર માગધીનો પ્રભાવ

આજથી અઢી હજાર વર્ષ ઉપર મગધનું પાટનગર રાજગૃહ હિન્દુસ્તાનનાં પ્રસિદ્ધ શહેરોમાંનું એક હતું. કેટલાક સમય પછી પાટલીપુત્ર મગધદેશની રાજધાની અને હિન્દુસ્તાનનું મુખ્ય શહેર થયું. નંદ, ચન્દ્રગુપ્ત, અશોક વિગેરે હિન્દના પ્રતાપી નરેશો એ જ નગરમાં થઇ ગયા છે. તે સમયની માગધી ભાષાનો કેટલી ભાષાઓ ઉપર પ્રભાવ પડયો હશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે, માત્ર એટલું જ કહી શકાય કે તે કાળની માગધીથી અનેક ભાષાઓનો જન્મ અને અનેકનું પોષણ થયું હશે. અર્વાચીન માગધી અને શાકારી વિગેરે આના પ્રત્યક્ષ પૂરાવા છે, છતાં પ્રસ્તુતમાં વર્તમાન લોકભાષાઓમાં જ માગધીનો પ્રભાવ જોવાનો હોઇ તે બાબતનો જ વિચાર કરવાનો છે.

વર્તમાન લોકભાષાઓ પૈકી પૂર્વી-હિન્દી ભાષાની ઉત્પત્તિ અર્ધમાગધીના અપભ્રંશ ઉપરથી થયાની ભાષાશાસ્ત્રીઓની કલ્પના છે. આ ભાષા હાલમાં અવધ, બઘેલખંડ અને છત્તીસગઢમાં બોલાય છે.

સામાન્યતયા સંપૂર્ણ હિન્દીમાં માગધીની આબાદ અસર થએલી છે. દીર્ઘકાળ અને અનેક ભાષાઓના મિશ્રણને લીધે હિન્દીમાંથી આજે માગધીનાં સર્વ કાર્યો શોધી કાઢવાં શક્ય નથી. પરંતુ કેટલાક માગધીત્વપ્રતિપાદક શબ્દપ્રયોગો હજી લગણ જણાઇ આવે છે.

પ્રાચીન માગધીમાં ભૂતકાળવાચક 'થા' પ્રત્યય ઘણો પ્રચલિત હતો. આનાં ઉદાહરણો પૂર્વે આપ્યાં છે. એ જ માગધીનો 'થા' પ્રત્યય હિન્દી ભાષામાં તાદ્દશ જળવાઇ રહ્યો છે. ' ગયા થા ' ' આયા થા ' ' કિયા થા ' ઇત્યાદિ થા-પ્રત્યયાન્ત પદો હિન્દી ભાષામાં હજારોની સંખ્યામાં વપરાય છે. એટલે સુધી કે સામાન્ય લોકોને માટે ભૂતકાળમાં 'થા' અને વર્તમાનમાં ' है ' એ બે પદો જ હિન્દીની ઓળખાણ કરાવનારાં છે. ફેરફાર માત્ર એટલો જ છે કે માગધીમાં 'થા' એ પ્રત્યય પ્રત્યયરુપે જ વપરાતો

હતો ત્યારે હિન્દીમાં તે સિદ્ધ ક્રિયાપદ તરીકે જ વપરાય છે. અને તેથી તેનો હિન્દી ભાષાના નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રિલિંગમાં 'થી' આવો પ્રયોગ થાય છે.

હિન્દીમાં વપરાતાં 'જૈસે. તૈસે, ઐસે' ઇત્યાદિ અવ્યયો પણ પ્રાચીન માગધીનું ભાન કરાવે છે. કારણ કે પ્રાચીન માગધીમાં પુલ્લિંગ અથવા નપુંસક લિંગમાં અકારાન્ત શબ્દો પ્રથમાવિભક્તિમાં પ્રાયઃ એકારાન્ત થઇ જતા હતા.

એ સિવાય પણ ઉર્દુના સંસર્ગ પહેલાંની હિંદીમાં માગધીનું મિશ્રણ ઘણું જોવાય છે, પણ વર્તમાનમાં અધિક માગધીત્વ જણાતું નથી.

ગુજરાતીમાં વપરાતા 'હતો, હતી, હતું' એ શબ્દો માગધીના 'થા' પ્રત્યયાન્ત 'હુત્થા' શબ્દના વંશજો છે.

રાજસ્થાની ભાષામાં બોલાતા 'થો, થી' શબ્દોની પણ એ જ હકીકત છે.

શૌરસેની અને માગધીમાં ભવિષ્યદર્થમાં ઉત્તમ પુરુષ કર્તૃક ક્રિયાપદમા "સ્સં" પ્રત્યય નિયમિતપણે વપરાય છે, ઉદાહરણ—"ગમિસ્સં, કરિસ્સં, જાઇસ્સં, હસિસ્સં, ચલિસ્સં" વિગેરે

આ પ્રત્યયનો વારસો પણ મારવાડી અને ગુજરાતી ભાષાને મળ્યો છે. મારવાડીનાં "જાસાં, કરસાં, બોલસાં, ચાલસાં" વિગેરે અને ગુજરાતીના 'જઇશું, કરીશું, ચાલીશું' વિગેરે ક્રિયાપદો ઉપર્યુક્ત માગધી-શૌરસેની પદોના અપભ્રંશ માત્ર છે.

ગુજરાતી, મારવાડી વિગેરે ભાષાઓમાં વ્યાપકપણે વપરાતો નિશ્ચયાર્થક 'જ' શબ્દ પણ શૌરસેની-માગધી ભાષાનું કાર્ય છે. પ્રાચીન માગધીમાં અવધારણાર્થક 'એવ'ના સ્થાને 'જ્જેવ' આદેશ થતો, આના "જ્જિવ" "જ્જિ" વિગેરે આકારો થતાં થતાં અપભ્રંશ અવસ્થામાં 'જિ' અને વર્તમાનમાં 'જ' એવું રૂપ થઇને રહ્યું છે. આ 'જ' શબ્દ પૂર્વે હિન્દી ભાષામાં પણ વપરાતો હોય એમ જણાય છે, પણ વાર્તમાનિક લેખ હિન્દીમાં તો 'જ'નું સ્થાન 'હી' શબ્દે જ મેળવ્યું છે.

ઉપસંહાર

એક વખત પ્રાકૃત ભાષાઓમાં મુખ્ય સ્થાન ભોગવતી 'માગધી ભાષા'નું સ્વતંત્ર સાહિત્ય આજે શોધ્યું મળતું નથી. માગધીની બહેન શૌરસેની ભાષાનું સાહિત્ય દિગમ્બર જૈન સંપ્રદાયના વિદ્વાનોએ ખેડ્યું છે, એટલું જ નહિ, પણ શ્વેતામ્બર જૈનોના પ્રાચીન અને માન્ય કથાગ્રન્થ 'વસુદેવહિંડિ'નો બીજો ખંડ શૌરસેની ભાષામાં જ લખાયેલો આજે મળે છે, પણ ખેદ સાથે લખવું પડે છે કે આજ સુધીની અમારી પ્રાચીન ગ્રન્થોની શોધખોળમાં કોઇપણ સ્થાને કેવળ માગધી ભાષાનો ગ્રન્થ ઉપલબ્ધ થયો નથી, બૃહત્કથાની સાથે પૈશાચિક ભાષાના સાહિત્યનો લોપ થયો તે જ પ્રમાણે અમારા અનુમાન મુજબ 'મગધસેના' અને 'ચેટક ચરિત'ની સાથે માગધી સાહિત્યનો પણ લોપ થયો છે.

આજે માગધી સાહિત્યના નમૂના કહો કે માગધીનાં ઉદાહરણ કહો તે અશોકના શિલાલેખો અને કેટલાક નાટકગ્રન્થોમાંથી મળી આવતા માગધીના પ્રકરણ છે કે જે પૂર્વે જણાવી દીધા છે. જૈન આગમો આજે વિદ્યમાન છે પણ તે અર્ધમાગધીનું સાહિત્ય કહી શકાય, માગધીનું નહિ.

આ પ્રમાણે સાહિત્ય અને પ્રાચીન વ્યાકરણ વિનાની ભાષાના સંબંધમાં કરેલા અમારા આ વિચારાત્મક નિબન્ધમાં દરેક રીતે ભુલ અથવા ખામી રહેવાનો સંભવ છે. અને આ જોખમદારીનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ છતાં પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિ કરી, તેનો હેતુ માત્ર પ્રાચીન ભાષા અને સાહિત્યના ઉપાસકોની સ્તુત્ય પ્રવૃત્તિમાં સહકાર આપવાનો છે.

અમારો આ સહકાર સાહિત્યસેવિઓને ઉપકારક થાઓ એ જ શુભેચ્છા.

મુનિ કલ્યાણવિજય

કરોરિ કુરર ક્ષત્રિ અરિજનના કરિ ઊડીયા
માત્રીણી ત્રીજિને ત્રિસડ સડસડઇ સેવકડ ॥ ૧૨
ભાગા પોલિ પગાર મુનિશ્વર પણિ ભજે પુનહી,
ભીમડ જોઇ વિચાર ખમણઉ ભલકે કે સેવકઉ ॥૧૩
પશ્ચાત ભીમરાજ ન માલવોપરિ કટકે કૃત । ભોજ
ભગ્નઃ । ધાર ધધોલિ તત્ સદા ચારણેનોક્તં
ભોજરાજ ભીમેણ સિઉંપ્યું જિમ વારો વારિ
શોડા ખરરજિઅણીય ભરિ ધંધોલિ સિજિ ધાર ૧૪

ઇતિ ભોજ ભીમ સંબંધઃ —

સંવત્ ૧૧૨૦ રૂદ્ર કર્ણ । સંવત ૧૧૫૦ શ્રી સિદ્ધરાય ચક્રવર્તિ જયસિંહદે યોગિની હરપાલ સાહરીઓણ જિતા ॥ વર્ષ ૪૯ રાજ્યં કૃતં ।

તતઃ વર્ષ ૩ પાદુકા રાજ્યં । સં. ૧૧૯૯ કાર્તિક શુદિ ૩ દિનં ભીમસુત પ્રેમરાજ । દેવરાજ ત્રિભુવનપાલ શ્રીકુમારપાલ પ્રવિષ્ટ । વર્ષ ૩૦ માસ ૧ દિન ૭ રાજ્યં ભુક્તં.

સંવ૦ ૧૨૨૯ ભ્રાત મહિપાલ સુત અજયપાલ પ્રવિષ્ટ । પશ્ચાત્ સં૦ ૧૨૩૨ લઘુ મૂલરાજ વર્ષ ૩ માસ ૨

સં૦ ૧૨૩૪ લઘુ ભીમદેવ તદાય ચ । નન ગૂર્જરરાજ લીત ।

ભીમદે પાટિ સં૦ ૧૨૮૧ વીરધવલ । વસ્તપાલ તેજપાલ મંત્રી અભૂતઃ સપરોપકારી અભૂવ ॥ વસ્તપાલ વાક્યં

પાતાલાન્નમોવિતો બલત્રલિ નીતો ન મૃત્યુ ક્ષય
નોન્મૃષ્ટં શશિ લાંછનં ચ મલિનં નોન્મૂલતા વ્યાધયઃ
શેષસ્યાપિ ધુરં વિધૂન કૃતે ભારાવતાર ક્ષમં
ચેત સત્પુરૂષાભિરામ પદવીં નતં વહસ્તજ્જસિ ૧
મૃત્યુ સમયે વસ્તુપાલેન વિભિસ્યામે કથિતં
અર્થિભ્યઃ કનકસ્ય દીપક પિસાઃ વિશ્રાણિતાઃ કોટિશઃ
વાદેષુ પ્રતિવાદિનાં પ્રતિવતા સંસકા
તસ્મૃતપ્રતિ શૈપિને નૃપતિભિઃ સાગ્નિવત્ ક્રીડિતં
કર્તવ્યં કૃત મહિનામ દિંતિ ધીઃ તત્રાપિ સજ્જનવયં

સં. ૧૨૦૫ તત વીસલદેવ સં. ૧૩૧૮ અર્જુનદેવ. સં. ૧૩૩૧ સારંગદેવ. સં. ૧૩૫૩ ગૃહસ કર્ણ ક્રિણિ ૧૩૬૨ સંવત્સર જેઠ કૃષ્ણ ત્રયોદશી ૧૩ વાસર મધ્ય ભાગે અલ્પોપિ કલ્પાંત કરઃ । પ્રજાનાં વિદેશલિંગં નિતખાંનખાંનઃ ॥ ૧ સંવત૦ ૧૩૬૨ યવના માધવ નાગર વિપ્રેણાનીતો । તતો દીલ્યાં **યવન રાજ્ય** ।

સંવત ૧૦૪૫ પાતશાહ મહમદ । સં. ૧૧૦૦ પા૦ સંજર । સં. ૧૦૨૭ પા૦ મોજદીન । સં. ૧૨૪૬ પા૦ વૃદ્ધ કુતબદીન । સં. ૧૨૬૪ પા૦ સહાવદીન । સં. ૧૨૯૦ પા૦ રૂકમદીન । સં. ૧૨૯૧ સ્ત્રી રજૂયા રાજ્ય કૃતં । સં. ૧૨૯૪ પા૦ મોજદીન । સં. ૧૨૯૫ વહિરાજ । સં. ૧૨૯૮ પા૦ વૃદ્ધ અલાવદીન । સં. ૧૩૦૧ પા૦ વૃદ્ધ નસીરદીન । સં. ૧૩૩૨ પા૦ વૃદ્ધ ગ્યાસદીન । સં. ૧૩૪૪ પા૦ મોજદીન । સં. ૧૩૪૬ પા૦ સમસદીન । સં. ૧૩૪૭ પા૦ જલાલદીન । સં. ૧૩૫૪ પા૦ અલાવદીન । સં. ૧૩૭૩ પા૦ લઘુ કુતબદીન । સં. ૧૩૭૭ પા૦ ખસરૂખાંન । સં. ૧૩૭૮ લઘુ ગ્યાસદીન । સં. ૧૩૮૨ પા૦ મહમદ । સં. ૧૪૦૭ પા૦ પેરોજ । સં. ૧૪૪૫ પા૦ ખુબક । સં. ૧૪૪૬ તિગુલક । સં. ૧૪૪૭ પા૦ મહીમદ । એતત દીલી રાજ્ય નવર્ત્યં.

પશ્ચાત્ દેશે દેશે રાજ્યં જાતં. એવં ગુજરાત દેશે.

સં. ૧૪૬૧ દફરખાન । સં. ૧૪૬૧ પા૦ તાતારખાન । માસ ૩ સં. ૧૪૬૧ મદફર સુરતાણ । સં. ૧૪૬૭ પા૦ અહમદ । સં. ૧૪૯૦ પા૦ મહિમદ । સં. ૧૫૦૭ પા૦ કુતબદીન ।

વીરશ્રી કુતબેંદ્ર સાહ નૃપતેઃ પ્રૌઢ પ્રતાપ્યાં વરઃ
કન્યા કરે ન માલવક્ષિતિ પતિ સામ્રાજ્ય લક્ષ્મીરિવં
અસ્યાં એપ કરગ્રહસ્ય સમયે રતત્ કુંભસંસ્થાપને
ક્ષિપ્રં મંડપબંધને વિજયતે મંત્ર પ્રતિષ્ઠા મમ ॥ ૧

સં. ૧૫૧૫ પા૦ દાઉદખાન દિન ૯ રાજ્યં કૃતં ।
સં. ૧૫૧૫ પાતસાહ મહમુદ રાજ્યં કરોતિ ॥
આ પછી પીર નામ પર ૧૦ કડીની કવિતા છે.

— યુગવર્ણન-રાજવંશાવલિ.

જૈ. એ. ઇ. પત્ર ૪ પંક્તિ ૧૩ ૧૫૧૫ની આસપાસની પ્રતિ જણાય છે.

વિજયસેનસૂરિના દશ બોલ

(ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયે જે અનેક પ્રરૂપણાઓ કરી આખા શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમાં કોલાહલ ઉપજાવ્યો હતો તે સંબંધી વિજયસેનસૂરિએ દશ બોલ જાહેર કર્યા હતા તે એક પ્રાચીન હસ્તપત્ર પરથી ઉતારી અત્રે મૂક્યા છે.)

શ્રી હીરવિજયસૂરિ પ્રમુખ પૂર્વાચાર્ય ઇમ કહઇ છઇ જે ખરતર પ્રમુખ મોક્ષનઇં અર્થિ જીવ મુંકાવઇ સીલ પાલઇ તપ કરઇ શ્રી વીતરાગદેવની પૂજા કરઇ । ઇત્યાદિક માર્ગાનુસારી ધર્મકર્તવ્ય અનુમોદવાની ના નથી । અનઇં સાગર તુ ઇમ કહઇ જે અનુમોદીઇ નહીં ।। ૧ એ પ્રથમ બોલ ।।

તથા શ્રી હીરવિજય પ્રમુખ ઇમ કહઇ છઇ જે શ્રી ભગવતી સૂત્ર તથા શ્રી મહાવીર ચરિત્ર પ્રમુખ શાસ્ત્રનઇ અનુસારિં જમાલિનઈં પનર ભવ જણાઇ છઇ । અનિં ઉપદેશમાલાની સિદ્ધર્ષિ ટીકાનઇં અનુસારિં જમાલિનઇ અનંતાભવ જણાઇ છઈ । પછઇ કેવલી કહઇ તે પ્રમાણ । અનઈં સાગર તુ ઇમ થાપઇ છઇ જે જમાલિનઈં અનંતા જ ભવ કહીઇ । અનઇ પનરભવ કહઇ છઈ તે અનંતા તીર્થંકરની આશાતના કરઇ છઇ । એહવું પોતાના કીધા ગ્રંથમાંહિ પણિ લખ્યું છઇ સાગરઇ ।। એ બીજું બોલ ।। ૨.

તથા શ્રી હીરવિજયસૂરિ પ્રમુખ ઇમ કહઇ છઇ જે ખરતર પ્રમુખનઈં નિન્હવ ન કહીઇ । અનઈં સાગર તુ ઇમ કહઇ છઇ જે નિન્હવ કહીઇ ॥ એ ત્રીજું બોલ ॥ ૩

તથા હીરવિજયસૂરિ પ્રમુખ ઇમ કહઇ છઇ જે ખરતર પ્રમુખનઇ દેહરઇ દેવ જુહારઇ દેવ પુજઇ તેહનઈં લાભ હુઇ । અનઇં સાગર તુ ઇમ કહઇ છઈ જે ખરતર પ્રમુખનાં ચૈત્ય હોલીનારાજા સરિખાં । એહવું ગ્રંથ મધ્યે પણિ સાગરિં લખ્યું છઇ એ પાંચમુ બોલ ॥ ૫

તથા શ્રી હીરવિજયસૂરિ પ્રમુખ ઇમ કહઇ છઇ જે ઉત્સૂત્રભાષી આલોયા પડિક્મ્યા વિના મરઇ તેહનઇ સંખ્યાતો અસંખ્યાતો ઉત્કૃષ્ટો અનંતો પણિ સંસાર હુઇ । અનઈં સાગર તુ ઇમ કહઇ છઈ જે ઉત્સૂત્રભાષી આલોયા પડિક્મ્યા વિના મરઇ તેહનઇં નિયમઇં અનંતુ સંસાર હુઇ ॥ એ ચુથુ બોલ ॥ ૪

તથા શ્રી હીરવિજયસૂરિ ઇમ કહઇ છઇ જે ખરતર પ્રમુખ જૈન તથા મિથ્યાત્વી તુકાર ગણઇ તેહનઈં લાભ હુઇ । અનઇ સાગર તુ ઇમ કહઇ છઇ જે ખરતર પ્રમુખ તુકાર ગણતુ અનંતુ સંસાર વધારઇ । એહવું પોતાના શાસ્ત્રમાંહિ પણિ આણ્યું છઇ ।। એ છઠ્ઠુ બોલ ।। ૬

તથા શ્રી હીરવિજયસૂરિ પ્રમુખ ઇમ કહઇ છઇ જે કેવલીના શરીરથી અવશ્યભાવી પણ કદાચિત્ ત્રસ થાવરના જીવની વિરાધના થાઇ તુ નહીં અનઈં સાગર તુ ઇમ કહઇ છઇ જે કેવલીના જીવથી વિરાધના માનઇ તે ઉત્સૂત્રભાષી એહવું પોતાના શાસ્ત્રમાંહિ પણિ સાગરે આણ્યું છઇ ॥ એ સાતમુ બોલ ।। ૭

તથા શ્રી હીરવિજયસૂરિ પ્રમુખ ઇમ કહઇ છઇ જે અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદીયા જીવનઇં અવ્યવહારીયા કહીઇ બીજા સર્વ જીવનઇં વ્યવહારીયા કહીઇ । અનઈં સાગર તુ ઇમ કહઇ છઇ જે સૂક્ષ્મ નિગોદ ૧, બાદર નિગોદ ૨, સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય ૩, સૂક્ષ્મ અપકાય ૪, સૂક્ષ્મ તેજકાય ૫, સૂક્ષ્મ વાઉકાય ૬, એ ૭ પ્રકારના જીવનઈં અવ્યવહારીઆ કહીઇ । જે કોઇ એકલા સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવનઈં અવ્યવહારીઆ કહઇ છઇ તે સઘલા અજ્ઞાની જાણવા । એહવું પોતાના શાસ્ત્રમાંહિ પણિ સાગરિં લખ્યું છઇ । એ આઠમુ બોલ ॥ ૮

તથા શ્રી હીરવિજયસૂરિ પ્રમુખ કહઇ છઇ જે મરીચિં કપિલ આગલિ दुब्भासिएण इक्केण मिरीई दुखसागरं पत्तो એ વચન કહિઉ તે ઉત્સૂત્ર કહીઇ । અનઈં સાગર તુ ઇમ કહઇ છઈ જે એ વચન ઉત્સૂત્ર ન કહીઇં દુર્ભાષિત કહીઇ । એ નુમુ બોલ ॥૯.

તથા શ્રી વિજયસેન સૂરઇં પોટા જાણી સર્વજ્ઞશતક ગ્રંથ અપ્રમાણ કર્યું છઈ । અનઇ સાગર

દ્રવ્યનું સ્વરૂપ

(એક શિક્ષણપાઠ)

આ જગતના પદાર્થ-વસ્તુને, જૈનદર્શને ' દ્રવ્ય ' એવું સામાન્ય નામ આપેલ છે. તે દ્રવ્યને છ જાતનાં દ્રવ્યમાં વહેંચી તેમાં સર્વ પદાર્થોનો સમાવેશ કર્યો છે. છ દ્રવ્ય સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ આ જગતમાં નથી. છ દ્રવ્યનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવાથી જૈન-દૃષ્ટિએ જગતના સર્વ પદાર્થની સમજ આવે છે. તે છ દ્રવ્યનાં નામ: જીવ, અજીવ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલ અને કાલ છે. આ છ દ્રવ્યનું વિવેચન કર્યા પહેલાં દ્રવ્યનું સ્વરૂપ આપણે વિચારીએ.

૧. આ જગતમાં પદાર્થ છે છે ને છે, એટલે હમેશાં હયાતી — અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તેથી જે ' સત્ ' છે — જે અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે દ્રવ્ય. જે વસ્તુ નિત્ય અને અનિત્ય એક જ સમયે હોય તે ' સત્ ' છે.

૨. દરેક પદાર્થમાં — દરેક દ્રવ્યમાં — સત્ વસ્તુમાં બે જાતના ધર્મો રહેલા છે: એક તો સ્વાભાવિક ધર્મ અને બીજા વિભાવિક — ક્ષણિક— બદલાતા — ફેરફાર પામતા ધર્મ. સ્વાભાવિક ધર્મ નિત્ય ધર્મ છે કે જે વસ્તુની સાથે જ ન છૂટા પડે તેવા — સમવાય સંબંધથી રહેલા હોય છે. તેને ' ગુણ ' કહે છે; અને વિભાવિક — અનિત્ય — ધર્મને ' પર્યાય ' કહેવામાં આવે છે.

ગુણ સિવાય ગુણી — (વસ્તુ કે જેમાં ગુણ રહેલા છે) નો વિચાર થઇ જ ન શકે, તેથી વસ્તુનું સ્વરૂપ તેના ગુણદ્વારા જાણી શકાય છે. વસ્તુની સાથે ઓતપ્રોતરૂપે રહેલ જે ધર્મો તેનું નામ ' ગુણ ' છે. તે ગુણ અવિનાશી છે અને તે વસ્તુની સાથે સર્વ કાળ રહે છે. દાખલા તરીકે દાહક શક્તિ એ અગ્નિનો ગુણ છે, જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે.

પર્યાય વસ્તુની સાથે સર્વદા રહેતા નથી. પર્યાય એટલે ફેરફાર — બદલવું તે. દાખલા તરીકે માટી-માંથી ઘડો બનાવવામાં આવે તે ઘડો માટીનો પર્યાય છે; ઘડો ભાંગી જાય કે તેના કટકા થઇ જાય તે કટકા પર્યાય છે. આમ પર્યાયની અપેક્ષાએ વસ્તુમાત્રમાં ફેરફાર થયાં કરે છે.

હવે સમજાશે કે દ્રવ્યમાં નિત્ય ધર્મ અને અનિત્ય ધર્મ રહ્યા છે. તે નિત્ય ધર્મ એટલે ગુણ, અને અનિત્ય ધર્મ તે પર્યાય. આથી ગુણ અને પર્યાયથી યુક્ત તે દ્રવ્ય એમ કહી શકાય.

૩. દરેક દ્રવ્યમાં દરેક ક્ષણે નવા પર્યાયોની ઉત્પત્તિ થાય છે, જૂના પર્યાયોનો નાશ થાય છે છતાં વસ્તુરૂપે તે દ્રવ્ય તેવું ને તેવું જ સ્થિર — નિત્ય — ધ્રુવ રહે છે. એક મનુષ્ય જ્યારે બાળક મટી જુવાન થાય છે ત્યારે બાળકના પર્યાયો નાશ પામ્યા, ને જુવાનીના પર્યાયોની ઉત્પત્તિ થઇ, પણ તે મનુષ્ય તરીકે તો તેનો તે જ રહ્યો. વળી એક મનુષ્ય મરણ પામી દેવ થયો ત્યારે મનુષ્યના પર્યાયનો નાશ થયો ને દેવના પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઇ, છતાં તે બંને સ્થિતિમાં આત્મા તો તે જ નિત્ય રહ્યો. આ પરથી ઉત્પત્તિ, વ્યય એટલે નાશ, અને નિત્યતા — ધ્રુવતા — ધ્રૌવ્ય એ ત્રણથી યુક્ત તે દ્રવ્ય એમ પણ કહી શકાય.

શિક્ષક માટે :—

ઉપર વિચાર્યું તેમ દ્રવ્યનાં ત્રણ લક્ષણ થયાં :—

(૧) द्रव्यं सल्लक्षणकं જેનું લક્ષણ સત્ છે તે દ્રવ્ય છે. (૨) गुणपर्यायमुक्तं द्रव्यं જે ગુણ અને પર્યાયથી યુક્ત છે તે દ્રવ્ય. (૩) उत्पादव्यय-ध्रौव्ययुक्तं द्रव्यं ઉત્પત્તિ, નાશ અને નિત્યતાથી જે યુક્ત છે તે દ્રવ્ય. આ ત્રણ લક્ષણો ઉપરછલી નજરે જોતાં કદાચ ભિન્ન જણાશે, પણ સૂક્ષ્મ રીતે

રતાં તે સર્વ એક જ અર્થ સૂચવે છે. તો પછી જુદી રીતે લક્ષણ જ્ઞાનીઓ શા માટે જણાવતા એ સવાલ થાય તો તેનું સમાધાન એ છે કે નું ખરૂં સ્વરૂપ આ વૈખરી વાણીદ્વારા સમજવું વિકટ કાર્ય છે, તેથી જ્ઞાનીઓ જુદાંજુદાં રૂપે તે જ વિચારનું પ્રતિપાદન કરે છે. કોઈને ક રૂપમાં તે વિચાર સહેલાઈથી સમજાય, તો કોઇ બીજા રૂપમાં તે વિચાર સમજી શકે. ઉપરની ત્રણ વ્યાખ્યાઓ એક જ લક્ષણ વનારી છે તે આ રીતે સ્પષ્ટ છે કે (૧) જે તે દ્રવ્ય એમ જણાવ્યું, તેમાં સતની વ્યાખ્યા દર્શનમાં એ છે કે नित्यानित्यं सत् જે વસ્તુ ય અને અનિત્ય એક જ સમયે હોય તે 'સત્' કહી શકાય. નિત્ય શબ્દથી ધ્રુવતા-ધ્રૌવ્યનું પ્રતિપાદન થાય છે, અનિત્ય શબ્દથી ઉત્પાદ અને વ્યયનું પ્રતિપાદન થાય છે. આથી ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત જે વસ્તુ તે 'સત્' વસ્તુ ઠરે છે અને દ્રવ્યનું લક્ષણ 'સત્' હોવાથી ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્યવાળી વસ્તુ તે જ 'દ્રવ્ય' એમ સિદ્ધ થાય છે. દ્રવ્ય નિત્ય હોવાથી—તેમજ દ્રવ્યના 'ગુણ' તે દ્રવ્યના નિત્યધર્મ હોવાથી તેનું ધ્રૌવ્ય સિદ્ધ થાય છે, અને દ્રવ્યના 'પર્યાય' તે દ્રવ્યના અનિત્ય ધર્મ હોવાથી તે ઉત્પાદ, વ્યયને સૂચવે છે. આથી ગુણપર્યાય યુક્ત તે દ્રવ્ય, અને ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્ય યુક્ત દ્રવ્ય એ બે વ્યાખ્યા એકબીજાથી જુદી પડતી નથી.

જિનપ્રતિમા સ્તવન

શ્રી જિનપ્રતિમા હો જિન સારખી કહી એ દીઠાં આણંદ
સમકિત બિગડે હો શંકા કીજતાં જિમ અમૃત વિષ બિંદ. શ્રી० ૧

આજ નહિ કોઇ તીર્થંકર ઇહાં, નહી કોઇ અતિશયવંત,
શ્રી જિનપ્રતિમાનો એક આધાર છે, આપે મુગતિ એકાંત. શ્રી० ૨

સૂત્ર સિદ્ધાંતે હો તર્ક વ્યાકરણ ભણ્યા, પંડિત પણ કહે લોક,
જિન પ્રતિમાને હો માને નહી, તેહનો સગલો ફોક. શ્રી० ૩

જિન અર્ઘ પ્રતિમા હો આગે નમોત્થુણં કહે પૂજા સતર પ્રકાર,
ફલ પિણ બોલ્યા હો હિતસુખ મોક્ષના દ્રૂપદીને અધિકાર. શ્રી० ૪

રાયપસેણી હો જ્ઞાતા ભગવતી, જીવાભિગમ માંહિ,
એ સૂત્ર માને હો પ્રતિમા માને નહી, 'માહરી માઇ ને વાંઝિ'. શ્રી० ૫

સાધુને બોલ્યા હો ભાવસ્તવ ભલા, શ્રાવકોને દ્રવ્યભાવ,
એવિહું કરણી હો કરતા નિસ્તર્યા, જિનપ્રતિમા પ્રભાવ. શ્રી० ૬

પારસનાથ હો તુઝ પરસાદથી, સદહના મુઝ એહ,
ભવભવ હોજ્યો હો સમયસુંદર કહે, શ્રી જિનપ્રતિમાસું નેહ. શ્રી० ૭

જૈનયુગના યોગીનાં સૂત્રો

સૂત્રકારઃ—

જૈનયુગ આકાશપુષ્પ છે. જૈન વ્યક્તિ પૃથ્વી પરનું ગુલાબ છે. કાંટા એ બ્હેકતા ગુલાબનું અંગ હોય.

***

પુષ્પનો ઉદ્ભવ છોડ વગર સંભવે નહિ; ગુલાબનો છોડ ફ્રીચડ માંગે છે.

***

ગુલાબને પોતાની સુગંધીની ખબર ન હોય; ભ્રમર સિવાય એની 'કિંમત' કેમ થાત ?

***

બીજાને ચીડવવા કે રીઝવવા નહિ, પોતાની મોઝ માટે જ બણબણે છે ભ્રમર !

***

તે પુસ્તક શા કામનું કે જે મ્હને બધાં પુસ્તકોની પેલી પાર ઉપાડી જઈ શકે નહિ ?

***

ત્હમારામાં જે હશે તે જ ત્હમે પુસ્તકમાં પામશો. શું માણસ માટે 'ચોર' કે 'લૂંટારો' થવું શક્ય છે ?

***

ભવ્ય જીવ કદાપિ અભવ્ય થઇ શકતો નથી; અને અભવ્ય, ભવ્ય.

***

'રિપોર્ટરો'ની ફોજ જોઇને મ્હને હસવું આવે છે. મ્હારા પોતાના વિચારોને હું પોતે યથાર્થ શબ્દમાં મૂકી શકતો નથી. જેને પોતાના અનુભવના સંતાન રૂપ વિચારો જ નથી તેવાઓ બીજાના વિચારોનો 'રિપોર્ટ' આપી શકવાનો દાવો કરે છે !

***

વિચારકો અને તત્ત્વવેત્તાઓના ખૂનીને સભ્ય દુનિયાએ 'ટીકાકાર' નામ આપ્યું છે.

***

શોધક, જિજ્ઞાસુ, વિદ્યાર્થી જેવો 'લોભી' 'સ્વાર્થી' બીજો કોઇ ન હોય. પૂર્ણ, વીર, જ્ઞાની જેવો 'ઉડાઉ' અને 'અભિમાની' બીજો કોઇ ન હોય! ગુણોને ભલા-બુરા કહેવા પહેલાં એમને માપવાનો 'ગજ' કોઇ બનાવશો ?

***

જીંદગીના કેટલાક ખાસ હકો છે, તેમ મુડદાના પણ ખાસ હકો (privileges) છે. પણ મરીને જીવનારા — 'મરજીવા'માં સર્વ હકોનો સમાવેશ થાય છે.

***

પ્રકાશ પણ કાંઇ 'વસ્તુ' નથી; અંધકારને ઓળખાવે તે પ્રકાશ. વસ્તુ પ્રકાશ અને અંધકાર બન્નેથી સ્વતંત્ર છે. જ્ઞાન-અજ્ઞાનના 'ભેદ' ને ક્યાં સુધી સ્થાન છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

***

દુનિયા 'સત્ય' ત્હેને કહે છે કે જેની સ્હામે દલીલો ટકતો ન હોય.

***

'પ્રમાણિક' માણસ 'સત્ય' ત્હેને કહે છે કે જે ત્હેને પોતાને અનુકૂળ હોય, ત્હેના વિકાસ અને આનંદને ટકાવનારૂં કે પુષ્ટિ આપનારૂં હોય.

***

નિશ્ચય નયનું 'સત્ય' તે છે કે જે સત્યાસત્યની પર છે.

***

નગ્ન સત્ય ગુરૂ-શિષ્ય વચ્ચે જ કહેવા યોગ્ય છે, 'ટોળાંઓ' સમક્ષ નહિ,—જેમ નગ્ન સ્વરૂપ પતિ-પત્ની માટે જ ક્ષમ્ય છે. ટોળાંઓ માટે નગ્નપણું બિભત્સતા, ભયંકરતા, 'અપરાધ' છે; જોડકા માટે એ જ રમણીયતાનું પ્રદર્શન હોય !

***

પડદાથી જ 'કોમલાંગીઓ'ની 'નીતિ' રક્ષાય છે! રખે કોઇ પડદા વિરૂદ્ધ યુદ્ધ જગાડતા — સિવાય કે વીરાંગના કે વીરને ઉદ્દેશીને બોલતા હો.

***

નિયમો સિવાય જેમનું જીવન ટકી પણ ન શકતું હોય હેમનો એ ટેકો રખે કોઇ દૂર કરતા કે હચમચાવતા ! સ્વતંત્રતા એ સબળનો સ્વભાવ હોય, નિર્બળનો વિનાશક રિપુ હોય; પરતંત્રતા એ જ નિર્બળની ઢાલ હોય. જનતા માટે સ્વતંત્રતા કે પરતંત્રતા વચ્ચે પસંદગી કરવાની નથી; કોની તાબેદારી કરૂ એ એક જ પ્રશ્ન.

***

શક્તિની ગરજવાળાએ 'વિષ'ને પણ 'માત્રા' બનાવવી પડે.

***

દુનિયાની 'દવા' ખાવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીના આનંદનું જોખમ છે. અને તત્ત્વજ્ઞાનીના જોખમની કદર દુનિયા કરી શકે જ નહિ. દુનિયા દયા ખાય એ જ તત્ત્વજ્ઞાનીનું ભયંકર 'અપમાન'!

***

પોતાથી શરમાય નહિ, પોતાથી અસંતુષ્ટ ન હોય, એ જ સ્વતંત્રનું લક્ષણ.

***

ભાર વહવો એ લંબકર્ણની પ્રકૃતિ હોય! અને લંબકર્ણના કલ્યાણ માટે કુંભાર પણ સર્જાઇ ચૂકેલા હોય!

***

માણસ કોઇનું ન્હાનું-મ્હોટું કામ કરે છે ત્યારે તે એમ ઇચ્છતો હોય છે કે ઉપકૃત મનુષ્ય આખી જીંદગી સુધી હેને માટે કાંઇ જ કરતો રહે! એ પ્રકૃતિએ જ અંતીમ અર્થાત્ અંત વગરની શાન્તિની ભાવના કલ્પી. મરતને, નિર્હેતુક ક્રિયા કરનારને, વર્તમાનમાં જ 'આનંદ' હોઇ, ભવિષ્યનો ખ્યાલ વકીક ન હોય; તેથી, ભવિષ્યજન્ય 'બદલા'ની ભાવનાથી તે અજાણ્યો જ હોય! એટલે? સદાની મુક્તિ એવું કાંઇ હશે કે નહિ એ પ્રશ્નનો વિચાર કરવાનીય હેને 'આળસ' હોય!

***

મ્હારૂં સરોવર જે તરફથી વહી જતું હતું ત્યાં મ્હેં દીવાલ બાંધી. ત્યારથી આ સરોવર ઉંચું ને ઉંચું ચ્હડવા લાગ્યું! એ મ્હારો સંયમ જ મ્હને

અલ્પ શક્તિવાળાએ બહુ જ 'કરકસરીઆ' થવું ઘટે; એ માટે જ 'નીતિ' એ યોજાઇ હતી. પણ ક્યાં અને કેટલા પ્રમાણમાં 'કરકસર' કરવી એ દરેકે પોતા માટે નક્કી કરવાનું હોય, અને એ પોતાનાં નિર્ણય પણ શક્તિની ભરતી-ઓટ થાય તેમ તેમ વખતોવખત બદલવા જોઇએ.

***

છતી શક્તિએ અને સ્હમજીને વિરોધને સહી લેવો એ મહત્તા છે, પરન્તુ એથીએ જબરી મહત્તા તો સત્તા જમાવી બેઠેલાં તત્ત્વો, માન્યતાઓ, વ્યાખ્યાઓ, ટેવો, રૂઢીઓ, ભાવો, ભાવનાઓ, અધ્યાસો, બંધારણો, ઇત્યાદિ સ્હામે વિરોધ કરવો અને તે છતાં પોતાનો આનંદ કાયમ રાખવો એમાં છે.

***

અફસોસ! — એક ખ્યાલને મ્હેં રસ્તા પરથી પકડયો, અને તે છટકી જાય નહિ એટલા માટે જે કાંઇ શબ્દો નજીકમાં નજીક હતા ત્હેમના પીંજરામાં ત્હેને પૂર્યો! પણ આ જડ-લુખ્ખા-શુષ્ક શબ્દોમાં તે મધુરૂં બુલબુલ મરી ગયું! અને હવે મ્હને ભાગ્યે જ 'ખબર' છે કે મ્હેં તે પક્ષીને પકડયું ત્યારે એટલો બધો આનંદ કેમ થવા પામ્યો હશે!

—૦

પરમાત્મા શ્રી મહાવીરનો સમય

ભારતનો પ્રાચીન કાળ

જૈન ધર્મનો ફરી ઉદ્યોત કરનાર શ્રી મહાવીર સ્વામી થયા તે પૂર્વેનો કાળ આર્યોના વિજયનો અને વિસ્તારનો હતો. ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં જણાશે કે પ્રાચીન કાળમાં આર્યો પશ્ચિમથી નીકળીને સિંધુ નદી પરના પ્રદેશ સુધી આવી પહોંચ્યા પછી તેઓ ગંગા નદીની સપાટ ભૂમિ તેમજ દક્ષિણે કર્ણાટક સુધી અને ઉત્તરમાં હિમાલયની ઉંચી ખીણોમાં ફેલાયા. આ પ્રમાણે કેટલાક સૈકાઓમાં આર્યોથી હિંદી દ્વિપકલ્પ ભરાઇ ગયો. ત્યાં વસતા પહેલાંના લોકોના આ આર્યો સ્વામી બન્યા; અને તેમ બને તે સ્વાભાવિક જ હતું. કેમકે આર્યો પોતાની સાથે સંસ્કૃતિ-ઉત્કર્ષ લેતા આવ્યા હતા. આ પ્રમાણે પ્રથમ સ્થાપનાનું કાર્ય થયું. આ આર્યો ધીમે ધીમે હિંદના આદિવાસીઓ સાથે ભળવા લાગ્યા. ગોરી પ્રજા શ્યામ પ્રજામાં ભેળાઇ અને મોટા વિસ્તારનાં રાજ્ય (ચક્રવર્તી-વાસુદેવ આદિનાં) સ્થપાયાં. શ્યામ વર્ણ પ્રજાના જે લોક ખુણે ભરાઇ બેઠા નહિ તે આ આર્યોના દાસ બન્યા.

આ વિજય અને સંસ્થાન-સ્થાપનાનું પ્રાચીન કાર્ય ત્યાર પછી નવાં જુગમાં વળી નવા રૂપે મંડાયું. પૂર્વ કાળની આર્યપ્રજા હિંદના પ્રથમના વસનારા સાથે ભળીને વિશેષ શક્તિવાન પ્રજા બની હતી. ફરી બીજી વાર આર્યપ્રજાનો એક અંશ ભારત ઉપર ફરી વળ્યો, અને બીજી વાર સંસ્થાનસ્થાપનાનું કાર્ય થયું. આ વખતે શ્યામ પ્રજાથી ગૌર પ્રજાને દૂર રહેવાની અગત્ય લાગી. કારણ કે મિશ્રણથી અવનતિ થવાનો અનુભવ થયો હતો. આ અવનતિ સામે વિગ્રહમાં રક્ષણરૂપે જાતિભેદની સ્થાપના થઇ.

બેશક, ભારતમાંનો આ જાતિભેદ પ્રાચીન કાળમાં તેની સંસ્કૃતિ-વિકાસનું અંગ હતું, અને તે આવશ્યક અંગ હતું. પાછળથી આ જાતિભેદ ધર્મસિદ્ધાન્ત બન્યો; અને બ્રાહ્મણધર્મ તે ધર્મનો મેરૂ બન્યો. નૈવેદ્ય, સમર્પણ, બલિદાન એ આ ધર્મસ્વરૂપનો બીજો મેરૂ બન્યો અને વૈદિક સમય બાદ તેણે સંપૂર્ણ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું વખત જતાં સૂત્રનો કાવ્ય-ધ્વનિ અદૃશ્ય થયો અને કંઇક ગૂઢ કલ્પના અને નિર્ણયોએ ધર્મ ઉપર છાપ પાડી. ધીમે ધીમે બલિદાન પુરોહિત સંપ્રદાયને બળે ધર્મક્રિયામાં પ્રધાન સ્થાન પામ્યું.

આ વખતે પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત અને વાન-પ્રસ્થ જીવન આ બે પ્રચલિત થએલાં હતાં. પુનર્જન્મ સિદ્ધાન્તમાં રહેલ બે ભાવથી સૌ અજ્ઞાત હતા. પ્રથમ ભાવ એ હતો કે મરણ પછી જીવન ચાલુ રહેતું નથી. પણ બીજા કોઇ સ્વરૂપમાં જીવ રહે છે. બીજો ભાવ એ હતો કે તે દ્વારા વિશ્વવ્યવસ્થાની નૈતિક

યોજના રચાય છે. એટલે પાપપુણ્ય એકીજન્મમાં પુરાં ભોગવાઇ શકતાં ન હોવાથી સારાંનરસાં કાર્યનાં પરિણામ અન્ય જન્મમાં ભોગવવાનાં છે તે ખ્યાલ રાખી સૃષ્ટિમાં નીતિ પ્રચલિત બને છે. આ ભાવનું સત્ય અદૃશ્ય થએલ હતું તે તેમજ બલિદાનમાં થતા પશુવધની સામે અહિંસાનું સ્વરૂપ જગતને ફરી બતાવવા શ્રી મહાવીર સ્વામીનો જન્મ થયો.

શ્રી મહાવીરનો સમય

ક્રાઇસ્ટ પૂર્વેના છઠ્ઠા સૈકામાં નવનવા મતો પ્રકટી નીકળે છે. પુરોહિત સંસ્થાથી તેમજ તેના બલિદાન ધર્મથી કંટાળી અનેક વિચારકો તે સામે પોકાર ઉઠાવે છે અને એવો ધર્મ શીખવવા પ્રયત્ન કરે છે કે જેથી એકબીજાની વિરૂદ્ધ જતા અનેક મતોને એક સંપ્રદાયમાં ગોઠવી શકાય અને તેથી ધાર્મિક ક્રિયાઓને એક નવી ભૂમિકા ઉપર સ્થાપી શકાય.

આવા અનેક વિચારકોનાં નામ આપણને વિદિત છે; તેમાં જમાલિ, ગોશાલ, તિસ્સગુપ્ત, કાલામ, ઉદ્દક, મહાવીર અને બુદ્ધ મુખ્ય છે. પણ આમાંથી માત્ર બે જ નામ તે કાળના અંધકારમાં સૂર્ય માફક પ્રકાશી નીકળે છે, જ્યારે બાકીનાને આપણે માત્ર અસ્પષ્ટભાવે નામથી ગ્રહ રૂપે પ્રકાશતા હોય તેમ જાણીએ છીએ.

માત્ર આ બે જ પોતાના ધર્મસંઘ સ્થાપી શક્યા છે, જે આજ સુધી અખંડ પ્રવાહે ચાલતા આવ્યા છે, જેમાં તેમના વિચારો અને આચારો પ્રબળ રૂપે કાર્ય કરી રહ્યા છે, અને જેમાં સૈકાઓ જતાં ગદ્ય અને પદ્ય રૂપે હજારો સાહિત્યગ્રંથો રચાતા રહ્યા છે. આ બે પુરૂષો તે શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધ. તેમના પ્રવર્તાવેલ-પુનઃ સ્થાપેલ અને આજ સુધી જીવંત રહેલ સંઘે કરી અને સંઘને સાહિત્યે કરી આપણને સ્પષ્ટ રૂપે પ્રકાશ આપે છે; અને તે દૂરદૂર અંધકારમાં પણ સૂર્ય સમાન પ્રકાશી રહ્યા છે.

તેમાં પણ કાળે કરી બૌદ્ધધર્મ પોતાની માતૃભૂમિમાંથી વિલય પામ્યો છે; છતાં પણ દુનિયાના અર્ધા ભાગની વસ્તીનો તે ધર્મ બનેલ છે. જૈનધર્મ તે પોતાની માતૃભૂમિમાં પગભર રહેલ છે અને તે ટકે તેવો જ છે.

આ પ્રમાણે પ્રાચીનકાળ તથા શ્રી મહાવીરના સમયનો વિચાર કરી તેમનાં નામ વિગેરેમાં શું ભાવ છે તે તપાસીએ. તેમનું પુણ્યમય ચરિત્ર વિસ્તારથી પર્વ દિવસોમાં સાંભળીએ છીએ. પણ આ નવીન તેજ અર્પતું અને ઇતિહાસને દૃષ્ટિ સમક્ષ ખડો કરતું સ્વરૂપ વિચાર્યા વગર રાખવું તે યોગ્ય નથી.

શ્રી મહાવીર=મોટા વિજેતા. તેઓને અર્હન્ત=શત્રુને હરનાર, અર્હત્ (પૂજ્ય), જિન=જીતનાર અને તીર્થંકર=તારણહાર કે માર્ગદર્શક-ભોમીયો આદિ નામે સંબોધાય છે. તે ઉપરાંત તે જ્ઞાતૃપુત્ર રૂપ કુલ નામે પણ વિખ્યાત છે. તેમનું મૂળ નામ — ધરતું નામ વર્ધમાન=વધતા જતા, પણ જાણીતું છે. સાધુઓમાં વીર તે છે કે જે સૌથી વિશેષ કષ્ટ સહન કરે — જે તપશ્ચર્યામાં આગળ વધે. એટલે મહાવીર એટલે મહા તપસ્વી અર્થ પણ થાય. પ્રાચીન ભારતમાં તપસ્ કે તપનો વિચાર કરતાં વીરસ્થાનનો વિચાર થતો, અને તેનો અર્થ તપશ્ચર્યા થતો. એટલે કે વનમાં નિશ્ચળ બેસવું, વીરરૂપે સિદ્ધ થવું, હવાપાણી તેમજ બીજાં કષ્ટોની પરવા ન કરવી. સ્વાભાવિક રીતે આનો હેતુ એવો ન હતો કે પોતાનું વીરત્વ જાહેર કરવું, પણ માત્ર કષ્ટથી શરીર અને ઇંદ્રિયોનું દમન કરવું. એટલા જ માટે શ્રી મહાવીર તે મહાન તપસ્વી.

[પ્રો૦ એર્ન્સ્ટ લાંઇમાન લિખિત જર્મન બુદ્ધ મહાવીર નામના નિબંધમાંથી. ફેરફાર સાથે.]

ચીમનલાલ દ. શાહ
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.

તંત્રીની નોંધ

(ચાલુ પૃ. ૪૮થી)

૪ ગૂજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ

ગૂજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એટલે ટૂંકામાં કહીએ તો ગૂજરાતમાં જૈનોનો ઇતિહાસ. શ્રી વનરાજ ચાવડો કે જેને ઉછેરનાર જૈન સાધુ, રાજ્યતિલક કરનાર જૈન શ્રાવિકા અને જેના રાજમંત્રી પણ જૈનશ્રાવક હતા તેના રાજ્યથી તે કરણઘેલાના રાજ્ય સુધીમાં મંત્રીપદે પરંપરાથી જૈનો જ હતા કે જેઓએ મંત્રી-અમાત્ય-મહામાત્ય તરીકે, દંડનાયક-સેનાપતિ તરીકે અને કોષાધ્યક્ષ તરીકે ઉજ્વળ કારકીર્દિ બતાવી રાજ્ય અને પ્રજાના હિતમાં તેમજ પોતાના જૈનસંઘના પ્રભાવ અને ગૌરવ સાચવવામાં પ્રબળ ફાળો આપ્યો છે. ગૂજરાતનો આ કાળનો ઇતિહાસ સંપૂર્ણપણે, વિશ્વસનીય પ્રમાણોથી સુંદર અને ઓજસ્વિની ભાષામાં જ્યારે લખાશે ત્યારે જ આપણા પૂર્વજોની શક્તિઓનું ભાન થશે ને ત્યારે જ તેમનાં કીર્તિગાન યથેષ્ટ કરી શકીશું. એ એક આનંદની વાત છે કે આવો ઇતિહાસ લખવાનું બીડું ગુજરાત પુરાતત્ત્વમંદિરના આચાર્ય મુનિ જિનવિજયજીએ લીધું છે. તેઓ જણાવે છે કેઃ—

'અમદાવાદમાં પુરાતત્ત્વમંદિરમાં રહીને હવે એક કામનો મેં દઢ સંકલ્પ કર્યો છે. ગુજરાતના ઇતિહાસનાં અંગોપાંગો ભેગાં કરવાં અને તેમને યોગ્ય રીતે સંકલિત કરી પ્રજા સમક્ષ મુકવાં. એમાં સૌથી પ્રથમ પાટણનો પ્રસ્તાવ હાથમાં લેવાનું ધાર્યું છે. પાટણની સ્થાપનાથી લઇ પતન સુધીનાં ૫૫૦ વર્ષોનો એ પ્રસ્તાવ થશે. એ પ્રસ્તાવનાં અંગભૂત જે જે સાધનો—શિલાલેખો, તામ્રપત્રો, પ્રશસ્તિઓ, ગ્રંથગત નોંધો વિગેરે જે કાંઇ — મળી આવશે તે બધાં ટીકા ટિપ્પણી સાથે પ્રકટ કરવાં અને તે ઉપરથી તરી આવતો ઇતિહાસ લિપિબદ્ધ કરવો. એ કામમાં મારે ગુજરાતના બધા વિદ્વાનોની સહાનુભૂતિ અને સહાયતા જોઇશે. તેમાં ખાસ કરીને જૈનવર્ગની. કારણ ગૂજરાતના ઇતિહાસનાં જેટલાં સાધનો જૈન માલિકી નીચે છે તેટલાં બીજે નથી. આ સંબંધી તમે તમારા વિચારો મને જણાવશો.'

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે તે મુનિશ્રીનો દઢ સંકલ્પ તે ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા જેવો દઢ, અટલ અને સતત કાર્યકર રહે. તેમને અનેક સદ્દઇચ્છાઓ થાય છે, અનેક સારાં કાર્યો કરવાનું મન થતાં અનેક કાર્યો હાથ ધરવા તેઓ જાય છે, તે પ્રત્યે ને તે માટે પ્રયાસ ને પ્રવાસ કરે છે, પણ તે કાર્યો એકધારાં સદોદિત યા લાંબા કાળ સુધી વેગવાન રહી શકતાં નથી. તેમના પુરૂષાર્થ બળથી પુનામાંની ભારત જૈન વિદ્યાલય સંસ્થા વિશાળ જમીન પર એક નાનું પણ સુંદર મકાન પ્રાપ્ત કરી શકી છે ને તે પણ અતિ દર્શનીય અને મનોરમ્ય સ્થળમાં; પણ તેમનાં બીજાં કાર્યો હજુ અધૂરાં છેઃ— ભાંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યૂટમાં જૈનો તરફથી યોજના પ્રમાણે ભરાવા જોઇતાં નાણાંમાં હજુ થોડો અંશ બાકી છે. તેમાંના જૈન હસ્તલિખિત પુસ્તકોની વિસ્તૃત ટીપ કરવાનું તેમને સોંપાએલું તે પૂરી થઇ નથી. 'મહાવીર' પાક્ષિક કહાડ્યું તે બંધ પડ્યું છે; જૈન સાહિત્ય સંશોધક નામનું પુરાતત્ત્વનું ઉપયોગી ત્રિમાસિક બે ખંડ માંડમાંડ એટલે કે અનિયમિતતાથી નીકળી હમણાં તો સુપ્ત થયું છે. પુનામાં જૈન કુમાર મંદિરની સંસ્થાપના થોડા માસ પહેલાં થઇ તે વિશેષ ગતિ કરી શકશે કે નહિ તે અનિશ્ચિત છે, કારણકે ત્યાં હવે તેમની હાજરી પૂરી રહી શકવાનો સંભવ ઓછો થાય છે. તો તેમને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે જે જે કાર્ય લેવાં તે પૂરાં કરીને જ — પગભર કરીને જ — છોડવાં, નહિ તો લેવાં જ નહિ.

ગૂજરાતનો ઇતિહાસ સાધનો મેળવી — મુદ્રિત કરાવી તેના પરથી તારવીને તેઓ લખવાનું જારી રાખશે તો તેમાં તેઓ અચૂક વિજય મેળવશે; કારણકે તેમને પુરાતત્ત્વનો અતિ શોખ છે, તે સંબંધી વિશાલ વાંચન કર્યું છે, પોતાની પાસે પ્રશસ્તિઓનો ને શિલાલેખોનો બહોળો સંગ્રહ છે, પુરાતત્ત્વમંદિરમાં પુસ્તકોનો જબરો જથ્થો છે, સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાનું ઊંડું જ્ઞાન છે, વિદ્વાન્ છે, ભાષા પર પ્રભુત્વ છે, નવીન પાશ્ચાત્ય શૈલીનો પરિચય છે, વગેરે આ કાર્યને ઉચિત એવા બધા ગુણ છે. વળી

તે માટે દરેક જૈન વિદ્વાન્ તેમજ સાહિત્યપ્રેમી જૈન તેમને દરેક રીતનો મદદ આપવામાં તૈયાર રહેશે અને અમે પણ રહીશું. આ ભગિરથ કાર્યમાં તેમને શ્રી સંઘની શુભાશીષ હો અને તેમાં તેમનો વિજય ઇચ્છીએ છીએ.

૫. વિમલસૂરિનું પઉમચરિયમ્

આ વીરાત ૫૦૮માં રચાયેલ પ્રાકૃત ગ્રંથ છે એમ ઘણા સમય થયાં શ્વેતામ્બર જૈનોમાં મનાતું આવ્યું છે અને બૃહત્ ટિપ્પનિકા કરનારે તે સંવત્ નોંધ્યો છે એટલે તે ટિપ્પનિકા કરનારના સમયથી અવશ્ય મનાતું આવ્યું છે એ સ્પષ્ટ છે

આ ગ્રંથ ભાવનગરની જૈનધર્મપ્રસારક સભા તરફથી જર્મન પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ ડા૦ હર્મન જેકોબી પાસે સંશોધન કરાવેલો બહાર પડ્યો છે, પણ તેમાં તે ડાકટરની પ્રસ્તાવના કર્તાના પરિચય, કાલ આદિ સંબંધે નથી. તે લખાઇ હત તો ઘણો પ્રકાશ પડત. આ ગ્રંથ ઘણી સરલ અને પાણીના પ્રવાહ જેવી વહેતી શૈલીમાં રચાયેલ છે, અને તેજ પ્રમાણે દિગંબર પંડિત રવિષેણ મુનિના પદ્મપુરાણમાં સંસ્કૃતમાં ચરિત્ર છે તે જોતાં આબાદ એકબીજા વચ્ચે સામ્ય જણાય છે.

હમણાં આ ગ્રંથ સાહિત્યાચાર્ય રાવબહાદુર કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ વાંચે છે ને તેમને કંઇ સંદેહ પડતાં કોઇકોઇ બાબત ખુલાસો જૈનવિદ્વાનો પાસેથી મેળવે છે તેમણે તા. ૧૯-૫-૨૫ના કાર્ડથી પૂછાવ્યું હતું કે:—

'એક શંકા પડી છે. નાઇલગચ્છ અને નાગેન્દ્રગચ્છ એક કે ભિન્ન? નાઇલગચ્છની સ્થાપના ક્યારે થઇ? તેની પટ્ટાવળી મળી હોય તો મને જણાવશો.

'બીજું વિમલસૂરિના પઉમચરિયની પ્રશસ્તિમાં આખંડલભૂતિએ પ્રાકૃતમાં પૂર્વે પઉમચરિય રચ્યું હતું એમ કહ્યું છે! એ આખંડલભૂતિ કોણ? પ્રમાવિદ્દ ચરિતમાં મને ભાસ છે કે ઇન્દ્રભૂતિનું નામ આવે છે. એ ને આખંડલભૂતિ એક તો ન હોય? ઇન્દ્રભૂતિના દેશકાલ વિશે કાંઇ જાણવામાં હોય તો લખજો.'

આ સંબંધમાં પંડિત લાલચંદ્રજીને પૂછાવતાં તેઓશ્રી જણાવે છે કે:—

"આખંડલભૂતિ-ઇંદ્રભૂતિ એ બન્ને એક જ છે. તે મહાવીર સ્વામીના પ્રથમ ગણધર (શિષ્ય) ગૌતમ સ્વામીના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે, તેમનો દેશ-કાલ તેમના ચરિત્ર-રાસ વિ૦માં મગધ દેશ, મહાવીર પ્રભુનો સમાનકાલ સૂચવેલ છે.

"**નાઇલ** ગચ્છ-**નાગેંદ્ર** ગચ્છ કદાચ એક જ હોવાનો સંભવ છે. વજ્રસ્વામીના શિષ્ય વજ્રસેનસૂરિના શિષ્ય આર્ય **નાગિલ**થી **નાગિલ** શાખા નીકળ્યાનું કલ્પસૂત્રના પ્રાંતમાં જણાવેલ છે, તેમ એજ વજ્રસેન-સૂરિના નાગેંદ્ર વિ. ચાર શિષ્યોથી ચાર કુલો નીકળ્યાં જણાવ્યાં છે. એ સંબંધી પટ્ટાવલીમાં બહુ મતભેદ-ભ્રમ જેવું છે. સમય માટે પણ બહુ વિચારવાનું રહે છે. પઉમચરિયના કર્ત્તા આ **નાગિલ** શાખા (વંશ)ના હશે."

ત્યારપછી બીજા પત્રમાં ધ્રુવ મહાશય જણાવે છે કે:— "મારા સમજવા પ્રમાણે પ્રાકૃત પઉમ-ચરિઅ સંસ્કૃત પદ્મચરિત કિંવા પદ્મપુરાણનો અનુવાદ છે. છેલ્લા ગ્રંથનો કર્ત્તા દિગંબર રવિષેણ છે પ્રાકૃતનું સ્વરૂપ અને વૃત્તનો વપરાટ ધ્યાનમાં લેતાં નવમા દશમા શતકમાં પઉમચરિઅ રચાયું સંભવે છે. આ અટકળ ખરી ખોટી તપાસવા નાગેન્દ્ર-નાઇલ ગચ્છની પટ્ટાવલી મેળવવા ઇચ્છું છું. વસ્તુ-પાળના સમયના વિજયસૂરિ પઉમચરિઅના કર્ત્તા વિમલસૂરિના ગુરૂથી ભિન્ન જણાય છે. તમે કંઇ આ વિષયમાં પ્રકાશ પાડી શકશો; માટે તમને લખું છું."

આનો ઉત્તર આપવા માટે મુનિશ્રી જિનવિજયજીને પૂછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે:— "રવિષેણાચાર્ય કરતાં વિમલસૂરિ અર્વાચીન હોય તેવો કોઈ પણ પુરાવો જાણમાં નથી; પરંતુ નવમા કે દશમા સૈકામાં વિમલસૂરિને માનવામાં આવે તે તો કોઈ રીતે ઘટી શકતું નથી, કારણ કે શક સંવત્ ૭૦૦ માં રચાયેલ દાક્ષિણ્યાંકસૂરિના કુવલયમાલાના ઉપોદ્ઘાતમાં વિમલ-સૂરિનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. તે જ ગ્રંથકારે વિમલસૂરિ તેમજ રવિષેણાચાર્ય બંનેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે; અને

એક હારવંશ ચરિતના પણ વિમલાંક નામથી એટલે વિમલસૂરિની કૃતિ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે, એટલે દાક્ષિણ્યચિન્હસૂરિ પહેલાં વિમલસૂરિ થયા એ સ્પષ્ટ છે; તેમજ ભાષા અને વૃત્ત ઉપરથી ચોક્કસ અનુમાન કરી શકાય તેવી વસ્તુસ્થિતિ હજુ નિર્ણિત નથી. ”

દિગંબર વિદ્વાન નાથુરામ પ્રેમીજીને પૂછતાં તેમની પાસેથી જણાયું કે “મને હમણાં સુધી એમ લાગતું કે રવિષેણે વિમલસૂરિના પ્રાકૃતમાંથી સંસ્કૃત કર્યું જણાય છે, પણ તેમ કર્યું હોય તો રવિષેણ જેવા વિદ્વાન્ અમુક ગ્રંથ પરથી પોતે સંસ્કૃત કર્યું છે એવો ઉલ્લેખ કરે નહિ એમ ન બને, તેથી તે બાબત તેટલી શંકાવાળી હતી.” વળી વિશેષમાં તેમણે એ જણાવ્યું કે એક દિગંબર શ્રાવકે વિમલસૂરિનું પઉમચરિયં આખું વાંચ્યું છે તે પરથી એમ આપનારા હોવાથી કર્તા પણ દિગંબર હોવા ઃ કારણકે શ્રીમહાવીર વિવાહિત-પરણેલા હતા, તેમ તેમનો ગર્ભાપહાર થયો હતો એ શ્વેતામ્બરો મ છે તેમ દિગંબરો માનતા નથી ને તેજ પ્રમા પઉમચરિયં માં મહાવીરને અવિવાહિત જણાવ્યા ને ગર્ભાપહાર તેમનો થયો એવું જણાવેલું નથી.

અમોને આ ગ્રંથ મળ્યો નથી અને અમે વાં વિચાર્યો નથી તો આ સંબંધમાં આપણા વિદ્ સાધુઓ કંઇ વિશેષ અજવાળું પાડશે કે ક શ્વેતામ્બર કે દિગંબર, કર્તાનો સમય વીરાત્ પ કે પછી, તેઓનો વંશ, શાખા વગેરે શું? : કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી જેવા ડાક્ટર હર્મન જેકો સાથે પત્રવ્યવહાર કરી આ બાબતમાં ખુલાસો તેમ પાસેથી મેળવશે એમ સાથે સાથે આશા રાખી છીએ.

શ્રી મહાવીર પ્રવચન

શરીર

एवं खलु अम्मयाओ माणुस्सगं सरीरं दुक्खाययणं विविहवाहि सयसंनिकेयं अट्ठियकट्ठुट्ठियं छिराण्हारु जालउवणद्धसंपिणद्धं मट्टियभंडं व दुब्बलं असुइसंकिलिट्ठं अणिट्ठवियं सव्वकालसंठप्पयं जराकुणिम जज्जरघरं च सडणपडणविद्धंसणधम्मं पुव्विं वा पच्छा वा अवस्सं विप्पजहियव्वं भविस्सइ ।।

ભગવતી શતક ૯ ઉદ્દેશ ૩૩

(જમાલી ક્ષત્રિયકુમાર પોતાની માતા પાસે શરીરનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે) હે માતા! એ રીતે મનુષ્યનું શરીર દુઃખનું આયતન-સ્થાન છે, વિવિધ સેંકડો વ્યાધિઓની ભૂમિ છે, હાડકાંરૂપ કાષ્ઠથી સ્થિત થયેલું-ટકેલું છે, શિરા-નાડીઓ અને નસોથી વીંટાયેલું છે, માટીના વાસણ જેવું દુર્બલ છે, અશુચિ-અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલું છે, સર્વદા અનવસ્થિત છે, જરા અને મૃત્યુનું જર્જરિત ઘર છે, સડવાના-પડવાના અને વિધ્વંસ પામવાના સ્વભાવવાળું છે, પહેલાં કે પછી અવશ્ય એક વાર છૂટવાનું છે.

સુખરૂપ તે દુઃખરૂપ

सव्वं विलविय गीयं सव्वं नट्टं विडंवियं ।
सव्वे आभरणा भारा सव्वे कामा दुहावहा ।।

ઉ. અ. ૧૩ ગા. ૧

સર્વગીત વિલાપરૂપ, સર્વનાટ્ય વિડંબના કરના સર્વ આભરણ ભારરૂપ અને સર્વ કામ (ભોગ દુઃખાવહ થાય છે — બને છે.

લોક કેવો? તેનો કર્તા કોણ?

कालओणं लोए न कयाइं न आसी, न कयाइं भवइ न कयाइं न भविस्सइं । भविंसु य भवइ भविस्सइ य । धुवे णिइए, सासए, अक्खए अव्वा णिच्चे । णत्थि पुण से अंते ।। ભગ. શ. ૨ ઉ. ૧

લોક કોઇ ભૂતકાળમાં નહોતો એમ નથી, કો વખત વર્તમાનકાળમાં નથી એમ પણ નહિ, ભવિ ષ્યમાં કોઇ વખતે નહિ હોય એમ પણ નહિ; લો હતો, છે અને હશે. તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષ અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે, તેથી કદિ પ તેનો અંત નથી.

જીવનું ભ્રમણ

\+ न सा जाई न सा जोणी । न तं ठाणं न तं कुलं ।।
न जाया न मुया जत्थ । सव्वे जीवा अणंतसो ॥
(સુયગડાંગ.

એવી (કોઇ) જાતિ નથી, એવી (કોઇ) યોનિ નથી, એવું (કોઇ) સ્થાન નથી, એવું (કોઇ) કુલ નથી (કે) જ્યાં સર્વ જીવો અનંતવાર જન્મ્યા ન હોય, મૃત થયા ન હોય.

एगया देवलोएसु नरएसु वि एगया ।
एगया आसुरं कायं अहाकम्मे हिं गच्छइ ॥
एगया खत्तियो होइ तओ चंडाल वुक्कसो।
तओ कीड पयंगो य तओ कुंथु पिपीलिया ॥
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૩)

— (આ જીવ) એકદા દેવલોકમાં, અને એકદા નરકમાં એકદા અસુરકાયમાં — જેવાં કર્મ તે પ્રમાણે ઉપજે છે-જાય છે; એકદા ક્ષત્રિય થાય છે, પછી (અન્ય ભવમાં) ચંડાલ, બુક્કસ (વર્ણશંકર-નીચ જાતિનો) થાય છે, વળી કીટ (કીડા), પતંગ, કુંથવા અને કીડીરૂપે (પણ) (અવતરે છે.)

अयणं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं माइत्ताए पितित्ताए भाइत्ताए भगिणित्ताए भज्जाताए पुत्तताए धूयर सुण्हत्ताए उववण्ण पुव्वे ?

हंता गोयमा ! जाव अणंत खुत्तो.

अयणं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं अरित्ताए वेरियर घायगत्ताए वहगत्ताए पडिणीयत्ताए पच्चामितर उववण्ण पुव्वे ?

हंता गोयमा ! जाव अणंत खुत्तो — ઇત્યાદિ

ભગવતી સૂત્ર ૧૨ મું શતક ૭ મો ઉદ્દે

(ગૌતમ સ્વામી શ્રી મહાવીરને પૂછે છે) ભગવન્! (આ) જીવ સર્વ જીવોની માતાપ પિતાપણે, ભાઇપણે, બ્હેનપણે, ભાર્યાપણે, પુત્રપ પુત્રીપણે, અને પુત્રવધૂપણે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયો (ઃ આવ્યો હશે ?)

(ભગવાન્ કહે છે કે) હે ગૌતમ ! અનંતવ (...)

(ગૌતમસ્વામી પુનઃ પૂછે છે) હે ભગવન્! (આ જીવ, સર્વ જીવોના અરિ એટલે શત્રુપણે, વૈરીપં ઘાતકપણે, વધ કરનારપણે, પ્રત્યનીક (કાર્યઘાતક)પં પ્રતિમિત્ર (શત્રુને સહાય કરનાર)પણે પૂ ઉત્પન્ન થયેલો ?

(ભગવાન્ ઉત્તર દે છે ! હે ગૌતમ ! અનંતવ (...)

અભયદાન

दाणाण सेट्ठं अभयदाणं

—સૂય. અ. ૬

— (બધાં) દાનોમાં અભયદાન (જીવિતદાન) શ્રેષ્ઠ છે.

\+ સરખાવો —

तं किंचि नत्थि ठाणं लोए वालग्ग कोडि मित्तं पि ।
जत्थ न जीवा बहुसो सुहदुहपरंपरं पत्ता ॥

— એવું (આ) લોકમાં વાળના અગ્રભાગના એક ટુકડાના માપનું (પણ) કોઇ સ્થાન નથી કે જ્યાં બહુ વખત જીવોએ સુખદુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી ન હોય.

વિદ્યાર્થીઓને

[તા. ૧૮-૭-૨૫ને રોજ મુંબાઈના શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ પ્રમુખ તરીકે આપેલ ભાષણના મુદ્દા]

૧. આલેશાન મકાન જૈનપ્રજાના સખાવતનાં પરિણામે તમે સૌ માટે તૈયાર થઈ ગયું છે. માત્ર મકાન તેમાં રહેલ આત્માની શોભા હોય તો જ શોભા આપે, નહિ તો મકાન નિશ્ચેતન પાણી પૂરેવાળું નિષ્પ્રાણ જ ગણાય. એ મકાનથી કે ૨૬ હજારના વાર્ષિક ખર્ચથી સંચાલકો પોતાનું ગૌરવ કે સર્વસ્વ માનતા નથી. તમો વદ્યાર્થીઓમાં જીવન અને શિક્ષણમાં ઉણી રહેતી બાબતો મળે અને તમારા જીવનમાં માત્ર વિદ્યાલયરૂપે વસતી-સ્થાનની ગંધ ન આવતાં ભાવી તરુણ ઉમદા જૈનો અને સુશિક્ષિત શહેરીઓ બનવાની તાલીમ પણ મળો અને તમે લ્યો એમ તેઓ ઇચ્છે છે.

૨. આવાં વિદ્યાલયનું વાતાવરણ પવિત્ર હોવું ઘટે કે જેથી ત્યાં આવતાં પોતે પવિત્ર બને છે એમ લાગે.

૩. ગુરુ આવે તેને વંદન કેમ થાય, 'ઇચ્છામિ ક્ષમાશ્રમણ' કેમ દેવાય, પંચાંગપ્રણામ કેમ થાય એ શીખવું જોઈએ. એ વિધિવાદ છે, એમાં સદાશય છે, એ માન આપવાની પ્રણાલી છે. તું ને બદલે તમે, તમે ને બદલે આપ કહેવાનું કારણ આપણા વડીલોને માન આપવાની શિષ્ટ પદ્ધતિ છે.

૪. બીજી શાળાઓમાંના વિદ્યાર્થીઓ કરતાં તમારામાં વિશેષ શું છે તેનો તમારે હમેશ વિચાર કરવો જોઈએ. આ કેળવણી માત્ર સ્વાર્થ-ખાતર નહિ પણ જૈનકોમની — જૈનધર્મની — દેશની સેવા કરવા માટે છે એ વિચાર તમારા જીવનમાં વણાઈ જવો જોઈએ, છતાં તમે બધા જ તમારું સર્વસ્વ કોમસેવા — ધર્મસેવા ને દેશસેવામાં જ અર્પશો એવી આશા રાખવી એ મૂર્ખાઈ છે, છતાં કોમ, ધર્મ ને દેશ માટે કાંઈક કરશો જ એટલું ઇચ્છવું વધારે પડતું નહિ ગણાય. કોમ, ધર્મ ને દેશસેવાના એકલા વિચાર કરવાથી જ કાંઈ વળે એમ નથી. તમારે તો એવું ભણવું જોઈએ કે બીજી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ કરતાં તમે કોમ-ધર્મ ને દેશસેવા સારી રીતે કરી શકો.

૫. પણ એ સેવા કરવા માટે આરોગ્યની બહુ જરૂર છે. તમારું શરીર સારું, સુંદર અને સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ. તમારે બહાદુર બની મન હમેશાં ચોખ્ખું રાખવું.

૬. જૈનોના મુખ્ય સિદ્ધાંત પૈકી અહિંસા અને સત્ય — એ જ ગાંધીજીના મૂળ સિદ્ધાંતો. ગમે તેમ થાય તોપણ તમારે જૂઠું બોલવું નહિ. વળી અહિંસા એટલે કીડી કે એવાં નાનાં પ્રાણીઓને ન મારવાં એટલું જ નહિ પણ કોઈનું મન દુભવવું નહિ. પરસ્પર સ્નેહભાવથી રહેવું વગેરે પણ છે. જે ગુણ બીજામાં નથી તે આપણામાં લાવવાનો હમેશ પ્રયત્ન કરવો. આ સત્ય અને અહિંસાના ગુણ કેળવવાનો હમેશાં અને જરૂર પ્રયત્ન કરજો.

૭. આપણી કોમ, ધર્મ ને દેશ ચઢે તેને માટે મોટામાં મોટું સાધન સ્વાતંત્ર્ય છે, તે મેળવવા આપણે જે કરીશું તે જ સાથે આવશે. આપણો ઉદ્ધાર આપણે હાથે જ થશે. સરકાર કે બીજાં કોઈ મંડળ પર આધાર ન રાખવો અને શ્રદ્ધા રાખવી કે કુદરત — ઇશ્વર સૌને મદદ કરે છે.

૮. તમારી સ્વતંત્રતા વધારવી એ શિક્ષકો, સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ અને મેનેજીંગ કમિટીનું કામ છે આજે તેઓને એમ કહેવું પડે છે કે તમે અમુક કરો,

અમુક ન કરો, પણ એક વખત એવો આવશે કે જ્યારે તમારૂં સ્વાતંત્ર્ય ખીલશે. સ્વાતંત્ર્યનો અર્થ સ્વચ્છંદ નથી—અતંત્રતા નથી.

૯. તમારામાં વિનય, નિરભિમાન અને દ્રઢતા તમે કેળવશો પણ દુરાગ્રહી કે હઠીલા તો ન જ થશો. નાના પાસેથી પણ શીખવાની વૃત્તિ રાખવી.

૧૦. જે કાંઇ શીખો તે શ્રદ્ધાપૂર્વક શીખો. ખરૂં ધર્મશિક્ષણ વૃત્તિને વિશાળ કરે, સર્વના દૃષ્ટિબિંદુઓને એકત્રિત કરી તે સર્વનું પૃથક્કરણ અને સમન્વય કરી સારગ્રાહી બનાવે અને અન્ય મત-સંપ્રદાયો પ્રત્યે સહિષ્ણુતા રખાવે. એવું ધર્મશિક્ષણ મેળવો.

૧૧. "ગુજરાતના સાહિત્યમાં, ગુજરાતના સંસારમાં, ગુજરાતના ઇતિહાસમાં જૈન, શૈવ, વૈષ્ણવ અને ઇસ્લામી સંપ્રદાયો એટલા ગુંથાએલા છે કે એ સંપ્રદાયોને પીછાન્યા વિના આદરેલા ગુજરાતના હિતચિન્તકોના પ્રજાની ઇતિસિદ્ધિના સદ્યત્નો અધુરા જ રહેવાના."

સંયમન

૧૨. આ જમાનો અસંયમનનો છે. નાટકશાળા, સીનેમા, કેન્સીંઝરો લોકરુચિને ઉન્નત કરવા બદલે લોકભાવનાને નીચી પાડે છે. નવલકથાઓનાં વાંચન વધી ગયાં છે કે જેમાં અધમ વાસનાને પ્રેરનારૂં તત્ત્વ પ્રાયઃ વધુ હોય છે. આથી સંયમ, ઇંદ્રિયનિગ્રહ રહેવા મુશ્કેલ જણાય છે. આપણા તીર્થંકરોએ धम्मो मंगलमुक्किट्ठं अहिंसा संजमो तवो — અહિંસા, સંયમ અને તપ ઉત્તમ મંગલરૂપ ધર્મ કહ્યા છે. સંયમ પર આઠ મૂકી નવ વાડો બાંધી આપી છે તે દરેક વાડ પર વિચાર કરશો તો જણાશે કે તેની ગુંથણી કરનારા ખરા તત્ત્વદ્રષ્ટા હતા.

(૧) વિવિક્ત વસતિ સેવા — સ્ત્રી પશુ નપુંસકરહિત એકાંત સ્થળનું સેવન.

(૨) સ્ત્રીકથા પરિહાર — સ્ત્રીઓની કથાનો ત્યાગ.

(૩) નિષદ્યાનુપવેશન — નિષદ્યા એટલે સ્ત્રીની બેસવાની જગા વસ્તુ પર બેસવું નહિ. સ્ત્રી બેઠી હોય પછી બે ઘડી સુધી બ્રહ્મચારીએ ત્યાં બેસવાનો ત્યાગ કરવો.

(૪) ઇંદ્રિયાપ્રયોગ — સ્ત્રીનાં શરીર-અંગોપાંગાદિ, નેત્રાદિ ઇંદ્રિયનો પ્રયોગ કરી ન જોવાં.

(૫) કુડ્યાંતરદાંપત્યવર્જન — એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રીપુરૂષનું યુગલ રહેતું હોય એવા સ્થાનનો ત્યાગ.

(૬) પૂર્વક્રીડિતાસ્મૃતિ — પૂર્વ ક્રીડાનું સ્મરણ ન કરવું.

(૭) પ્રણિતાભોજન — પ્રણીત એટલે અતિસ્નિગ્ધ-ચીકણા પદાર્થોનું ભોજન ન કરવું.

(૮) અતિમાત્રાભોગ — અતિશય-પ્રમાણ-માત્રાથી અધિક આહારનો ભોગ ન કરવો.

(૯) વિભૂષાપરિવર્જન — અલંકારાદિ શૃંગારિક શોભાનો-ઉપકરણનો ત્યાગ.

આવી વાડો અત્યારે જેવી અનીતિ જોવાય છે તેવી અને તેટલી અધમ અનીતિ પૂર્વે પ્રવર્તતી હતી એમ સૂચવતી નથી, પણ મનનું બંધારણ જ એવું છે કે જે ઉર્ધ્વગમન કરવાને બદલે જ્યાં ઢોળાણ હોય ત્યાં નમી જાય છે — નીચી ગતિ કરે છે અને તે સમજીને જ તે રચવામાં આવી છે. તેના રચનારા જબરા Pyschologists-માનસશાસ્ત્રીઓ હતા. ઢોળાવે એકદમ ઉતરાય અને ચઢાવ આવે ત્યારે દમ લઇ આસ્તે આસ્તે ચડાય. ઉર્ધ્વગમન દુર્લભ છે, અધોગમન સુલભ છે.

બ્રહ્મચર્ય શુદ્ધ રીતિથી પાળી, ધર્મશિક્ષણ મેળવી ધર્મપરાયણ રહી, વડિલ ગુરુજન પ્રત્યેની સંપૂર્ણ ભક્તિ રાખી, દેવ-ગુરુ પૂજા કરી, શુદ્ધ ચારિત્રવાન્ અને આદર્શ જૈન બની જૈનધર્મ, સમાજ અને દેશની પ્રગતિમાં સ્તંભરૂપ પ્રબલ પુરૂષાર્થી વીર થાઓ એ હૃદયની વાંછના પ્રકટ કરી મારૂં આજનું વક્તવ્ય પૂર્ણ કરૂં છું.

ભારતનો જૈન સંપ્રદાય

(જર્મન પ્રોફેસર ડા. જે. સી. બુહલરના ગ્રંથનું ભાષાંતર)

(ગતાંકથી ચાલુ)

જગત્-'લોક' (આ શબ્દમાં માત્ર દશ્ય જગત જ નહિ, પરંતુ અતિ હદ બહારના તરંગથી વર્ણવેલા કલ્પિત દ્વીપો, બ્રાહ્મણોની વિશ્વરચના ઉપર નવી શોધ કરીને જણાવેલા સ્વર્ગો તથા નરકોનો પણ સમાવેશ થએલ છે.) સરજાએલું નથી એટલે કે જગતનો કોઇ કર્તા માનવામાં આવ્યો નથી. કોઇ પણ શાસક વગર તે તેનાં મૂલતત્ત્વોના જોરથી વિદ્યમાન છે અને અનંતકાળ સુધી રહેવાનું. આ જગતનાં મૂલતત્ત્વો છ ' દ્રવ્ય ' છે — જીવ, ધર્મ અથવા નૈતિક પુણ્ય, (? અનુવાદક) અધર્મ અથવા પાપ, (? અનુવાદક) આકાશ, કાલ, જડના અણુઓ-'પુદ્ગલ'. જડના અણુઓના સંમિશ્રણથી ચાર મૂલતત્ત્વો — પૃથ્વી, અગ્નિ, પાણી, વાયુ અને વિશેષમાં ઇંદ્રિયથી જોઇ શકાય તે આ લોકમાં શરીરો તથા બીજા દેખાવો તેમજ ઇંદ્રિયથી અગોચર એવા લોકોના દેખાવો ઉત્પન્ન થાય છે. આ દેખાવોનાં સ્વરૂપોમાં પ્રાયઃ પરિવર્તન થતું નથી. માત્ર મનુષ્યદેહો અને તેઓની આયુ પુણ્ય કે પાપની ઓછીવધતી અસરના પરિણામે અમાપ લાંબા કાળોમાં — અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી દરમ્યાન ઘટે છે યા વધે છે. જીવોમાં દરેક જીવ પોતાની મેળે જ સ્વતંત્ર છે. તે સત્ રીતે વિદ્યમાન છે અને તેનામાં મુખ્ય ચોખ્ખી બુદ્ધિ હોય છે અને કાર્ય કરવા પ્રત્યેની લાગણી ધરાવે છે. આ જગત્માં તેઓ હમેશાં સશરીરી—દેહથી બદ્ધ હોય છે. આ રીતે બદ્ધ થવાનું કારણ એ છે કે તેઓ પ્રવૃત્તિના દબાણને, મનોવૃત્તિઓને, ઇંદ્રિયની વાસનાઓને અને મનમાં કલ્પેલી વસ્તુઓને આધીન હોય છે અથવા તો મિથ્યા દર્શનથી વાસિત હોય છે. જે કાર્યો તેઓ શરીરમાં રહી કરે છે તે ' કર્મ ' પુણ્ય અને પાપ છે. આ તેઓને — જ્યારે એક શરીર તેની હયાતિના સંજોગ પ્રમાણે મૃત થાય છે ત્યારે બીજા દેહમાં ધકેલે છે. તે કેવો દેહ—ભવ લેશે તેનો આધાર જે જાતનાં કર્મ કરેલ હોય છે તેના પર છે અને તેનો નિર્ણય ખાસ કરી મરણ પહેલાં જે છેલ્લા વિચારો તેમાંથી ઉદ્ભવે છે તેના પરથી થાય છે. સદ્ગુણ દેવોનાં સ્વર્ગોમાં લઇ જાય છે અગર તો ઉંચા ખાનદાન કુલોમાં મનુષ્ય રૂપે જન્મ આપે છે. પાપ જીવોને નરકમાં લઇ જાય છે, પશુઓના શરીરમાં, વનસ્પતિમાં, અગર અચેતન જડમાં પણ ભવસ્થિતિ આપે છે. કારણ કે — જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે — જીવો ઇંદ્રિયજન્ય રચનાઓમાં જ રહે છે એટલું જ નહિ પણ દેખાતા મૃત ઢગલામાં, પથ્થરમાં, માટીના પિંડામાં, જલબિંદુમાં, અગ્નિમાં અને વાયુમાં પણ હોય છે. અચેતન — જડ ઢગલામાં તેની બુદ્ધિનો પ્રકાશ — જ્ઞાનજ્યોતિ સંપૂર્ણ રીતે ગુપ્ત હોય છે; તે ચેતના ખોઇ બેસે છે, સ્થાવર રહે છે અને તે જે શરીરમાં હોય તેના પ્રમાણ પ્રમાણે તે નાનો મોટો હોય છે. ઇંદ્રિયજન્ય રચનામાં તે હમેશાં ચેતનાવાળો હોય છે. તે છતાં તે જંગમ કે સ્થાવર રહે અને તેને પાંચ, ચાર, ત્રણ, બે કે એક ઇંદ્રિય હોય તેનો આધાર તે રચના જેવી હોય તેના પર રાખે છે.

મનુષ્યદેહમાં રહેલા આત્માનાં બંધનો જે કારણો તેમને આવરિત-બદ્ધ કરે છે તે કારણોને અટકાવવાથી અને કર્મનો નાશ કરવાથી ટાળી શકાય છે.. તે કારણોને અટકાવવાનું ચંચલ થવાની ઇચ્છાનો નિરોધ કરવાથી અને ઇંદ્રિયદમન કરી વિષયેચ્છાનો સંયમ કરવાથી અને સમ્યગ્ દર્શન ચુસ્ત રીતે રાખવાથી બની શકે છે. આ રીતે નવાં કર્મોની નવાં પુણ્ય યા નવાં પાપની વૃદ્ધિ અટકાવી શકાશે. પૂર્વ ભવોનાં બાકી રહેલાં કર્મનો નાશ તેનો ભંડોળ ખર્ચી નાંખવાથી વેદી નાંખવાથી યા તો તપશ્ચર્યાથી કરી શકાશે ને તેમ કરવાથી છેલ્લી અવસ્થા એવી આવે છે કે વિશ્વવ્યાપી જ્ઞાન—કેવલજ્ઞાન—નિર્વાણ યા મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય. મોક્ષ એટલે સર્વ બંધનોથી

મુક્તિ. આ અંતિમ સાધ્યો આત્મા દેહધારી હોય ત્યારે પણ મેળવી શકાય. તે છતાં દેહ પડી જાય, ત્યારે આત્મા જૈન કહે છે તેમ જૈન પરિભાષામાં અલોકમાં એટલે કે જિન 'મુક્ત'ના સ્વર્ગમાં આ લોકની બહાર [10] ભમે છે. ત્યાં તે શાશ્વત તેના શુદ્ધ જ્ઞાનમય સ્વરૂપમાં અખંડપણે રહે છે. તેની સ્થિતિ સંપૂર્ણ શાંતિ—અભંગ (કોઇથી ભાંગે નહિ તેવી) શાંતિની હોય છે. આ પ્રધાન મૂલ વિચારોની સિદ્ધિ એટલી બધી ઝીણી અને અપૂર્વ કલ્પનામય વિગતોમાં ઉતરી વિદ્વત્તાભરી શૈલીથી કરવામાં આવી છે અને તેના બચાવમાં સ્યાદ્વાદ[11] –'તેમ હોય' એવો સિદ્ધાંત મૂકવામાં આવ્યો છે. તે વાદ તે એક પ્રકારની એવી તર્કપદ્ધતિ છે કે તેનાથી એક જ વસ્તુનું અસ્તિત્વ અને નિષેધ પ્રતિપાદિત થાય. આ પદ્ધતિને બીજા હિંદનાં દર્શનોની પદ્ધતિ સાથે સરખાવવામાં આવે તો તે બૌદ્ધધર્મ કરતાં બ્રાહ્મણદર્શન સાથે વધુ સાદશ્ય ધરાવે છે. સાદશ્ય એક બીજા સાથે જોતાં એ જણાય છે કે પાંચ મહાભૂતને બદલે ચાર તે માને છે. જૈન ધર્મ સર્વ બ્રાહ્મણ ધર્મો અને બૌદ્ધધર્મ સાથે પોતાના વિશ્વઘટનાના અને કાલવિભાગોના ખ્યાલ સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને કર્મના સિદ્ધાંત સંબંધમાં આત્માનાં બંધન તથા મુક્તિના સંબંધમાં તેમની સાથે સર્વથા મળતાપણું ધરાવે છે. અનીશ્વરવાદ એટલે જગતની સૃષ્ટિ કોઇએ કરી નથી એવો મત જૈનમાં હોઇ ને બૌદ્ધધર્મ તથા સાંખ્યદર્શન સાથે મળતાપણું ધરાવે છે. તેનું માનસશાસ્ત્ર સાંખ્યના સાથે એવી રીતે મળતું આવે છે કે બન્ને અસંખ્ય સ્વતંત્ર આત્માઓ માને છે. પણ આત્માની ચંચળતા (યોગ) અને આત્માનું જડના સમૂહમાં વહેંચાવું એ મતો વેદાંત સાથે મળતા આવે છે, કારણ કે વેદાંતમાં એમ છે કે આત્મતત્ત્વ તે દરેક વિદ્યમાન વસ્તુમાં પ્રવેશ પામે(લે) છે. આત્માના સિદ્ધાંતનો વધુ વિકાસ કરતાં 'પ્રત્યેક આત્માઓ' અને 'જીવંત પ્રાણીઓ' કે જેને જૈન અને બ્રાહ્મણ બન્ને ધર્મો **જીવ** એવું એક જ નામ આપે છે, તેના ખ્યાલો ગુંચવાડા ભરેલા થયા હોય એમ ભાસે છે. આકાશ અને કાલ જંતેને સાચા પદાર્થ— દ્રવ્ય તરીકે લેખવાની જૈન માન્યતા પણ વૈશેષિક દર્શનમાં જોવામાં આવે છે. **ધર્મ** અને **અધર્મ** એને દ્રવ્ય તરીકે ગણવામાં જૈન દર્શન એકલું જ છે.

ત્રીજું રત્ન — **સમ્યક્ ચારિત્ર** કે જેનો સમાવેશ જૈનનીતિશાસ્ત્રમાં થાય છે, તેનો મહત્વનો ભાગ પાંચ મહાવ્રતો છે કે જે વ્રતો જૈનસાધુ દીક્ષા લેતી વખતે લે છે. તે સાધુ પશ્ચાત્તાપ કરતા બ્રાહ્મણની પેઠે અને તેના જેવા જ શબ્દોમાં પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે — કોઇની હિંસા ન કરવી, અસત્ય ન બોલવું, બીજાની રજા વગર તેનું કંઇ પણ લઇ ન લેવું—ચોરી ન કરવી, પવિત્રતા શીલ રાખવું (બ્રહ્મચર્ય પાળવું), અને આત્મભોગ આચરવો. (પરિગ્રહ ન રાખવો). આ સાદા નિયમોનો અર્થ જૈનોએ તેમાં પાંચ કલમો કે જેમાંની દરેકમાં વિચારો, શબ્દો અને કાર્યો (મન વચન અને કાય)ને ખાસ લગતા એવા ત્રણ જુદાં જુદાં સક્રિય પાપસાધનો નાખેલ છે તેનો સમાવેશ કરીને અત્યંત અસાધારણ રીતે વિસ્તૃત કર્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે કોઇની હિંસા ન કરવી એ વ્રત લો કે જેના પર જૈનો સૌથી વધારે ભાર મૂકે છે. તેની અંદર જીવતાં પ્રાણીઓ, વનસ્પતિ અથવા મૃત જડની અંદરના જીવોનો વધ ન કરવો કે તેને ઇજા ન કરવી એટલાનો સમાવેશ થાય છે એટલું જ નહિ પણ તેમાં વળી જીવનની સર્વ રીતમાં, સર્વ હલનચલનમાં, અત્યંત અપ્રમાદ રાખવો પડે, શરીરની સર્વ ક્રિયાઓ પર જાગૃતિ

---

૧૦. જૈન સ્વર્ગ સંબંધે આગળ જુઓ. ડા બુહલર અલોક-જીવ વગરની વસ્તુઓ—દ્રવ્યો જ્યાં હોય છે તે જગ્યા-ને સિદ્ધોનું સ્વર્ગ માની લેવામાં ભ્રમિત થયા લાગે છે—ગુંચવાડામાં પડયા જણાય છે; પરંતુ આ સિદ્ધો તો સંસારની સીમાને ઉલ્લંઘી સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરનાર જીવો છે. તેઓનું વસતિસ્થાન અનુત્તર દેવોના ઉચ્ચામાં ઉચ્ચા સ્થાનની ઉપર છે —બર્જેસ.

૧૧. જુઓ નેબાનું પુસ્તિ દશ શત્રુંજય માહાત્મ્ય એમ. ૧૫ અથવા ઇંડિયન એંટિક્વરી પૉ૦ ૩૦ પૃ. ૨૪૦ ની નોટ ૪ —બર્જેસ.

સેવવી ઘટે કે રખે ને તેથી કોઇ જીવને ઇજા થઇ જાય;[૧૨] વળી તે વ્રતમાં હૃદય અને જીભ પર એવો જબરો કાબુ યા જબરૂં નિરીક્ષણ રાખવાનું અને એવા વિચારો અને શબ્દો તજવાનું છે કે જેથી કોઈ ક્લેશ કે કંકાસ ઉત્પન્ન ન થાય અને તેથી કોઇને ઇજા ન થાય. આવી રીતે આત્મભોગનો નિયમ (અપરિગ્રહ વ્રત) છે. તેમાં સાધુએ કોઇ ઘર કે દોલત ન રાખવી, એટલું જ નહિ પણ વિશેષમાં પ્રિય અને અપ્રિય વાસનાઓ પ્રત્યે સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય-ઉપેક્ષા તેમજ સજીવ કે જડ વસ્તુ પ્રત્યે દરેક જાતની આસક્તિનો ત્યાગ આવશ્યક ગણેલ છે.[૧૩]

આ નિયમોનું હૃદયપૂર્વક પાલન કરવા ઉપરાંત **તપસ્**— તપશ્ચર્યા એ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવાના ઇચ્છકને માટે સમ્યક્ ચારિત્રમાંનું અતિશય આવશ્યક છે. તપસ્ બે પ્રકારનું છે. આંતરિક (અંતરંગ) અને બહારનું (બાહ્ય). અંતરંગ તપનો સંબંધ આત્મ-નિયમન, મનને શુદ્ધ અને પવિત્ર રાખવા સાથે છે. તેમાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ ગુરૂ પાસે તે પાપનો સ્વીકાર (આલોચના) અને તે માટે કરેલું પ્રાયશ્ચિત-તપ, ગુરૂઓ અને સર્વ સદ્ગુણીઓનો વિનય અને સેવા, ધર્મનો યા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અને ઉપદેશ (સ્વાધ્યાય) જગતના દુઃખ શરીરની અશુચિતા વગેરેપર ભક્તિપૂર્વક ધ્યાન અને છેવટમાં આ સંસારની સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ— આ સર્વનો સમાવેશ થાય છે. બીજી બાજુએ બાહ્ય તપમાં જૈનોના માનવા પ્રમાણે મિતાહાર, ભિક્ષા, સર્વ સ્વાદિષ્ટ ભોજનનો ત્યાગ, આત્મદમનના જુદા જુદા પ્રકારો જેવા કે અસ્વાભાવિક અને થકવે તેવા આસનોમાં બેસવું, ઇંદ્રિયોની ક્રિયાનો ખાસ કરી ઉપવાસોથી પ્રતિબંધ કે જે ઉપવાસ અમુક સંજોગોમાં ભુખમરાની હદ સુધી લઇ જવાય, એનો સમાવેશ થાય છે. દિગંબરોના કડક સિદ્ધાંત પ્રમાણે પોષણનો ત્યાગ કરી સ્વેચ્છાથી મૃત્યુ શરણ થવું એ જ્ઞાનની ઉંચામાં ઉંચી કોટિપર જનારા મુનિઓ માટે આવશ્યક છે. તેઓ કહે છે કે કેવલીઓ બીલકુલ ખાતા નથી. ઓછા કડક એવા શ્વેતાંબરીઓ નિતાન્ત અન્ન ત્યાગ સ્વીકારતા નથી પરંતુ તેવા ત્યાગને નિર્વાણના નિશ્ચિત દ્વાર તરીકે ગણે છે. તે છતાં આવા અનશન મરણને તેનું ખરેખરૂં ફળ (નિર્વાણ) મળે તે માટે મુનિએ તે સંબંધી જે સૂચનાઓ જણાવી છે તેને પૂરી રીતે અનુસરવાનું છે, નહિ તો તે માત્ર ભવનું ચક્ર લંબાવે છે.[૧૪]

આ સામાન્ય નિયમોમાંથી જિનના અનુયાયીના જીવન સંબંધી સંખ્યાબંધ વિશિષ્ટ નિયમો ઉદ્ભવે છે. દીક્ષા લીધી કે તુરત જ આત્મભોગ (અપરિગ્રહ) વ્રત તેને પોતાની કબજાની સર્વ વસ્તુઓ છોડી દેવાની અને ઘરબાર વગરના અજાણ્યા પ્રદેશોમાં હાથમાં ભીક્ષાપાત્ર રાખી ભટકવાની ફરજ પાડે છે, અને જો બીજી ફરજ વચમાં ન આવે તો તેને એક જ જગ્યાએ એક રાત્રિ કરતાં વધારે વખત કદિ પણ ન રહેવું જોઇએ. કોઇને હિંસા ન કરવી એ નિયમ જાળવવા તેને ત્રણ વસ્તુ પોતાની પાસે અવશ્ય રાખવી જોઇએ. ૧. પોતાને પાણી પીવા માટે ગાળવાનું વસ્ત્ર, ૨. સાવરણી (રજોહરણ), અને પોતાના મુખ આડું વસ્ત્ર કે જેથી જંતુઓ મરતાં

---

૧૨. દિગંબર સંપ્રદાય — ખાસ કરીને દક્ષિણહિંદમાં તો અવશ્ય આ બાબતમાં તદ્દન એટલા બધા ચુસ્ત કાળજીવાળા લાગતા નથી જેટલા પશ્ચિમહિંદના શ્વેતામ્બરો હોય છે.

૧૩. પાંચ મહાવ્રતો માટે જુઓ આચારાંગસૂત્ર ૨-૧૫ સે. બુ. ઇ. વૉ. ૨૨ પૃ. ૨૦૨-૨૧૦. તે માટે જૈનોનાં સંસ્કૃત નામો એ છે કેઃ—૧ અહિંસા ૨ સુનૃત ૩ અસ્તેય ૪ બ્રહ્મચર્ય ૫ અપરિગ્રહ. બ્રાહ્મણ સંન્યાસીઓ માટેનાં ૧ અહિંસા ૨ સત્ય ૩ અસ્તેય ૪ બ્રહ્મચર્ય ૫ ત્યાગ.

૧૪. ત્યાગીમાર્ગના સંબંધમાં સરખાવો લ્યુમન્નનું ઔપપાતિક સૂત્ર કલમ ૩૦ મહા પુરૂષોનાં અન્નત્યાગથી મરણો વર્ણવવામાં આવેલ છે. જુઓ વેબરનું ભગવતીસૂત્ર ૨,૨૬૬-૨૬૭; હોર્નલનું ઉપાસક દશા સૂત્ર પૃ. ૪૪-૬૨; આચારાંગ સૂત્ર સે. બુ. ઇ. માં વૉ. ૨૨ પૃ. ૭૦-૭૩ દિગંબરોમાં તે દર્શનોના વડાઓ હજુ પણ એક નિયમ પ્રમાણે આ વિધિનો ભોગ થાય છે. શ્વેતામ્બરોમાં પણ આવા પ્રકાર બને છે જુઓ કે. ફૉર્બસ રાસમાલા વૉ-૨ પૃ. ૩૩૧-૩૩૨ અથવા બીજી આવૃત્તિ પૃ. ૬૧૦-૬૧૧.

અટકે. તે વ્રત તેને ન્હાવાનો અને ધોવાનો બિલકુલ ત્યાગ કરવાનું અને ચોમાસાના ચાર મહિનામાં કે જે સમયે પ્રાણી અને વનસ્પતિના જીવો ઘણી મોટી સંખ્યામાં દેખા દે છે તેમાં (એક સ્થળે) રહેવાનું પણ ફરમાવે છે. ત્યાગમાર્ગ પાળવા માટે આ વિશ્રાન્તિ કાળના (ચોમાસાના) કોરામાં કોરા (ઉગ્રમાં ઉગ્ર; ઉપવાસો કરવા, પવિત્ર શાસ્ત્રોનો અતિ દૃઢ ચિત્તથી અભ્યાસ કરવો, અને ઉંડામાં ઉંડું ધ્યાન ધરવું એવો નિયમ છે. આવા નિયમથી ત્યાગીને-મુનિને એ પણ ફરજ પડે છે કે તેણે પોતાના વાળનો અતિશય દુઃખદ રીતિએ લોચ કરવો કે જે વાળ પૂર્વદેશના રિવાજ પ્રમાણે જ્યારે સંસાર ત્યાગ કરી દીક્ષા લેવામાં આવે છે ત્યારે તેણે કાઢી નાંખવા આવશ્યક છે — આ જૈનોના વિલક્ષણ વિશિષ્ટ રીવાજ હિંદના બીજા વૈરાગ્યવાનોમાં જોવામાં આવતો નથી.

(૧) જ્ઞાનપંચમી અને તેનું ઉદ્યાપન (૨) જીવન ચર્યા (૩) કુમારિકા ધર્મ (૪) જૈનકાવ્ય પ્રવેશ.

લેખક અને પ્ર. માવજી દામજી શાહ. મૂલ્ય દરેકના ચાર આના.

લેખકમાં ઉત્સાહ છે, ઉર્મિ છે ને વેગ છે. પ્રેરણા ને પ્રતિમા માગે છે. એવો ઉત્સાહ સર્વ લેખકોમાં હો — અને સાથે દીર્ઘચિંતન, તલસ્પર્શિત., મર્મભેદ અને પ્રતિમા સૂચિત પ્રેરણા હો એવી અમારી સદિચ્છા છે. જ્ઞાનપંચમીનું ઉદ્યાપન દરેક જૈનને ત્યાં — ઘેર ઘેર હો. જ્ઞાનનાં સન્માન ઓછાં થયાં છે તે જ્ઞાનપંચમીનું ઉદ્યાપન લુપ્ત થયું છે તેને આભારી કાં ન હોય? જ્ઞાનપંચમીનું માહાત્મ્ય લેખકે પોતાના નિબંધમાં સારી રીતે જણાવ્યું છે ને તે ઉપરાંત રા. ન્યાલચંદ લક્ષ્મીચંદ સોનીએ વિદ્વત્તાભરી પ્રસ્તાવના લખી છે. અને લેખકને તેના નિબંધ માટે રૂ. ૨૫ પોતે આપેલ તે વાત એક સુશિક્ષિત જૈનને શોભારૂપ છે. દરેક જૈન બંધુ અને બહેન આ જ્ઞાનપંચમી પર નિબંધ વાંચી તેનું ઉદ્યાપન ચાલુ રાખશે.

જીવનચર્યા એટલે જીવવાની કળા-તેમાં ચારે આશ્રમ બતાવી નિયમિત વર્તન, આનંદી સ્વભાવ, સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર, એ ગુણો કેળવવાથી શતાયુ જીવન અવશ્ય ગાળી શકાય એવો લેખકનો દાવો છે. દીર્ઘાયુષ્ય માટે જરૂરી નિયમો એ જ છે. દરેક નિયમ માટે ઘણું જાણવા જેવું ને લખવા જેવું છે. ટુંકમાં લેખકે ઠીક બતાવ્યું છે.

કુમારિકા ધર્મમાં જૂદા જૂદા પાઠો આપી દરેક કુમારિકાએ દરેક વિષય પર શું શું જાણવું ઘટે તે બતાવ્યું છે. હાલના શિક્ષણમાં સારાં પાઠ્ય પુસ્તકોનો મોટે ભાગે અભાવ છે ને તેમાં કન્યાઓના શિક્ષણ માટે તો પુસ્તકો અતિ અલ્પ છે ત્યાં આવા પ્રયાસો આદરણીય છે. આશા છે કે સમગ્ર ગુજરાત અને આખી જૈન સમાજ પોતાની કુમારિકાઓ માટે આ પુસ્તિકા અભિનંદશે જ અને ઉત્તેજશે જ.

જૈનકાવ્ય પ્રવેશ એ નામનો ગ્રંથ આ પત્રના તંત્રી તરફથી પ્રકટ થઇ ગયો છે તે કદાચ લેખકને માલૂમ નહિ હોય. તેમ હત તો આ નાની ચોપડીનું નામ તે જ તેઓ ન રાખત બીજી આવૃત્તિમાં જૈન કવિતા પ્રવેશ કે સ્તવન સ્વાધ્યાય એવું રાખશે તો ઉચિત થશે. આમાં સ્તવનોના ભેદ પાડી તેનો ક્યારે ઉપયોગ કરવો ઉચિત છે એટલું જ અન્ય કૃત સ્તુતિ, સ્તવન, સ્વાધ્યાય આપી બતાવ્યું છે. એ સિવાય બીજી નવીનતા નથી. કઠિન શબ્દોના અર્થ, ગૂઢ ભાવોનું સ્પષ્ટીકરણ, વિવેચન ઉમેરેલ હત તો આની ઉપયોગિતા યોગ્ય રીતે સિદ્ધ થાત. તોપણ આવો પ્રયાસ આદરણીય છે.

સુવર્ણમાલા ચૈત્ર ૧૯૮૧ રામજયન્તિનો અંક વર્ષ ૯ અંક ૭૯ પ્ર. શેઠ પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજી. શ્રી૦ રામચંદ્રને સમસ્ત આર્યપ્રજા હિન્દમાં પૂજે છે અને તેનાં પુણ્યશ્લોકી ગીતો ગાય છે તેમના જીવનમાંથી અનેક ઉદાત્ત ભાવોભર્યા શિક્ષણપાઠો મળે છે. શેઠ પુરૂષોત્તમજી ચિત્રકલાના જબરા શોખીન શ્રીમંત છે. તેવા કલાવિલાસીને હાથે ગુજરાતમાં તે કલાનો જબરો વિકાસ થયો છે તેમ કરવા માટે લક્ષ્મીઆર્ટ પ્રેસ નામનું મોટું મુદ્રણાલય કાઢી તે દ્વારા સુવર્ણમાલાના અંકો ઉત્તરોત્તર અત્યાર સુધી આ અંક સમેત ૭૯ કાઢ્યા છે અને તેમ કરી અનેક ચિત્રકારોને, લેખકોને ઉત્તેજન આપ્યું છે, એટલું નહિ પણ ગુજરાતને કલા પ્રત્યે અભિરુચિ દિનપ્રતિદિન વધતી જતી કરાવી છે. કેટલાંક વર્ષોથી અંગ્રેજી જાણનારા ને ગુજરાતી નહિ સમજનારા એવાઓને માટે ચિત્ર સંબંધી સર્વ હકીકત સમજી શકાય તે માટે અંગ્રેજીમાં તત્સંબંધી કથાપ્રસંગો ગુજરાતી ભાષામાં મૂકવા ઉપરાંત સમજાવવામાં આવે છે તેથી તેનો લાભ સમગ્ર હિન્દ અમુક અંશે લઇ શકે છે. આ દળદાર અંક છે. તેમાં રામચંદ્રજીના સંબંધે યુદ્ધકાંડનો પ્રસંગ લીધો છે અને તે ઉપરાંત ઇસુ ખ્રિસ્તના જીવન પ્રસંગો, રસવિનોદ, રાગમાલા, રાશિઓ સંબંધી પ્રાચીન શાસ્ત્ર, કહેવતો અને હિન્દની આખ્યાયિકાઓ પૈકી સાહુલ અને કર્મદેવીની આખ્યાયિકા ચિત્રિત કરી મૂકેલી છે તેથી ઘણું જાણવાનું મળે છે. છેવટે સુવર્ણમાલાને દીર્ઘાયુષ, વિશેષ સ્વદેશભાવનાપૂર્ણ વિકાસ ઇચ્છી ગુજરાતના ચિત્રકારો અને કલાને સર્વાંગપૂર્ણ વધુ વધુ કરવામાં આ માલા વિજયી થાય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

પર્યુષણા સાહિત્ય અંક — વીરશાસનનો. વીરાત્ ૨૪૫૧, પ્રકાશક વીરસમાજ, અમદાવાદ. જૈનોના પવિત્ર પર્વોમાં પર્યુષણપર્વ એ પર્વાધિરાજ છે. તેના આઠ દિવસમાં જૈન આલમ ધર્મક્રિયા અને ધર્મશ્રવણ કરે છે અને કલ્યાણમાર્ગે જાય છે. તેવા પર્વમાં દરેક પત્રકાર સુન્દર, ભાવનામય, વિચારોત્પાદક, ધર્મસંગત, વિષયો પૂરા પાડે, જૈનઇતિહાસ, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, કથાનક આદિ સંબંધી લેખો આપે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. તેમાં શૈલી મંડનાત્મક — વિષયપ્રતિપાદક — સરળ અને સુશ્લિષ્ટ હોય તે જ આ જમાનામાં અતિ આવશ્યક — રૂચિકર અને ઉપયોગી છે. ખાસ અંકમાં સ્થાયી અને ઉમદા સાહિત્ય જેને કહી શકાય તેવા લેખો આવવા ઘટે.

રાજર્ષિ ઉદાયન, શાહ બિરૂદ માટે ત્યાગ, એ કથાના લેખો તેમજ અન્ય લેખો લોકો માટે મનનીય છે. તંત્રીનો લેખ વિવાદાત્મક છે ને તેનો સ્ફોટ અત્ર નિરર્થક છે. શ્રીમન્ યશોવિજયજીએ શ્રીમાન વિજયકૃત ધર્મસંગ્રહ પર માર્જીનમાં જે સુધારો વધારો કરવા રૂપે સંશોધન કર્યું તે મૂલ પ્રતમાંથી ફોટો આપી તે મહા તાર્કિક શિરોમણીના હસ્તાક્ષર બતાવેલ છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. તેમના સ્વહસ્તાક્ષરમાં જંબૂસ્વામીનો રાસ પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજી પાસે છે વીરના શાસનનો ઉત્કર્ષ અને જય કરવામાં વીરશાસન મંડનશૈલી રાખી તડાંઓ—મતો-પક્ષો-કુટકુટો વર્ધમાન થતા જાય છે તેનો નિરોધ કરી તેમાં એકસંપી કરી કરાવી છિન્નભિન્ન થતી જતી સમાજનું સંગઠન કરવામાં પોતાનું વીર્ય ફોરવશે એમ હૃદયથી ઇચ્છીએ.

જૈન એસોસીએશન ઑફ ઇન્ડિયા—સં. ૧૯૮૦ નો વાર્ષિક અહેવાલ—પૃ તેના સેક્રેટરીઓ નામે શેઠ મણિલાલ સુરજમલ ઝવેરી તથા રા મગનલાલ મૂલચંદ શાહ — એ બે જ્યારથી મંત્રીપદે આવ્યા છે ત્યારથી આ સં. ૧૯૩૦માં સ્થપાયેલી સંસ્થા કંઇક કરી બતાવતી રહી છે. આ વર્ષમાં ઉપયોગી કાર્યો કરેલાં તે નોંધવા યોગ્ય છે. આબુ દેલવાડાનો નવો રસ્તો થયેલો કે જેમાં શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક શ્રીમંતો પાસેથી આ સંસ્થાએ ફંડ કરાવી સારો ફાળો આપ્યો છે તે ખુલ્લો મૂકાયો તેમાં રા. મણિલાલે હાજરી આપી પ્રસંગોચિત વિવેચન કર્યું હતું. આ રસ્તો થવાથી હવે યાત્રાળુઓ દેલવાડા મોટરમાં સીધા જઇ શકે છે તેમજ કોઇપણ સમયે કાંઇ પણ અડચણ સિવાય કેમ્પમાં પણ હરવાફરવા જઈ શકે છે. ઉદયપુર સ્ટેટના કાંકરોલી ગામમાં જૈનમંદિરને કરાયેલી આશાતના માટે સંસ્થાના પ્રતિનિધિઓ હાઇ કમિશનર નીમાવી આવ્યા હતા તે સંબંધી હજુ નીકાલ નથી થયો — પત્રવ્યવહાર ચાલુ રાખ્યો છે. શત્રુંજયાદિ તીર્થ સંબંધી પ્રશ્નોના નીકાલ લાવવા તથા તેને માટે ચળવળ કરવા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવાય છે ને જેને પરિણામે કૉન્ફરન્સ પ્રસંગે આગેવાનોની મીટીંગ થઇ હતી. મુંબઇસરકારે જુદા જુદા કાયદાના ખરડાઓ સંબંધી પૂછાવેલ અભિપ્રાયો મોકલી આપ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશિપ અપાઇ છે. એકંદરે કામકાજ સંસ્થાને મહત્ત્વ આપે તેવું અને તેટલું કરી શકાયું છે. વાર્ષિક સભા સમયે પ્રમુખ સાહેબ શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ ઝવેરીએ આખા વર્ષમાં જૈનસમાજની પ્રગતિની રૂપરેખા રૂપે આપેલું ભાષણ આમાં પ્રકટ થયું છે તે ખાસ વાંચવા જેવું ને મનનીય છે. વિશેષમાં આ સંસ્થાને અમારી સૂચના એ છે કે નિરાશ્રિત, પુસ્તકોદ્ધાર, જીર્ણમંદિરોદ્ધાર આદિની જે રકમ દર વર્ષે ઉપજે છે તે સવ દરેક વર્ષમાં યોગ્ય રીતે ખરચી નાંખવી ઘટે. સ્કોલરશિપ માટે વિશેષ જાહેરાતની જરૂર મંત્રીઓ સ્વીકારશે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

૧ ઉપદેશકોનો પ્રવાસ

આ સંસ્થાના ઉપદેશકો મી. વાડીલાલ સાંકળચંદ, પુંજાલાલ પ્રેમચંદ અને ગુલાબચંદ શામજી કોરડીઆ, કે જેઓને સંસ્થાના પ્રચાર કાર્યાર્થે તેમજ શ્રી સુકૃત ભંડારફંડની ચાર આના વાળી યોજના અમલમાં મૂકવા માટે જુદાજુદા વિભાગોમાં મોકલવામાં આવ્યા છે તેઓના આવેલ રીપોર્ટ ઉપરથી જૈનસમાજની જાણ માટે ટુંક હકીકત નિવેદન કરવામાં આવે છે. મી. વાડીલાલ સાંકળચંદે ભાદ્રવા માસ દરમીઆન આકોલા, બાલાપુર, ખામગામ વિગેરે સ્થળોએ જુદા જુદા વિષયો પર ભાષણો આપ્યાં હતા. સંસ્થાના હેતુ જાહેરીઆત અને તેના લાભ વિગેરે સમજાવ્યું હતું અને ભાષણો આપ્યાં હતાં. ત્યાંના સંઘના પત્ર પરથી જણાય છે કે લોકો ઉત્સાહપૂર્વક રસથી ભાગ લે છે. મી. ગુલાબચંદ કોરડીઆએ પોતાનો પ્રવાસ કાઠીયાવાડમાં લખતરથી શરૂ કર્યો છે. ઉક્ત સ્થળે સ્ત્રીસમાજનો એક મેળાવડો પણ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેઓની જુદી જુદી અવસ્થાઓમાં યોગ્ય અને આવશ્યકતાવાળી થઇ પડે તેવી ધાર્મિક, વ્યાવહારિક કેળવણી વિગેરે બાબતો ઉપર યોગ્ય વિવેચન કર્યું હતું. ત્યારબાદ વઢવાણ, સાયલા, વાંકાનેર, મૂળી, થાન, મોરબી વિગેરે સ્થળે મુલાકાત લીધી હતી અને ટુંક પ્રકારનું પ્રચારકાર્ય કર્યું હતું. ઉપરોક્ત બનેલા ઉપદેશકોએ જુદે જુદે સ્થળે સુકૃત ભંડારફંડની

...જનાના અમલમાં મૂકી હતી, અને ફંડમાં રકમો ભરવામાં આવી હતી. ઉપદેશક બાઇ પુંજાલાલ રામચંદે પોતાનો પ્રવાસ પાલણપુરથી શરૂ કર્યો હતો; ત્યાં જૈનભાઇઓ ઘણા ઉત્સાહથી તેના કાર્યમાં સહાનુભૂતિ આપી રહ્યા હતા. જુદા જુદા વિષયો ઉપર ભાષણ આપ્યા હતાં અને વધારામાં જૈન-સંસ્થાઓની મુલાકાત તેઓએ લીધી હતી અને જરૂર પડે યોગ્ય સૂચનાઓ કરી હતી. ત્યાંના ઉત્સાહી બાઇઓએ આ સંસ્થાના કાર્ય સંબંધે કેટલીક સૂચનાઓ પણ કરી હોવાનું ઉપદેશક મજકુર જણાવે છે અને તેના યોગ્ય ખુલાસાઓ પણ કરવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ ચીત્રાસણી, હેબત-પુર, મલાણા, બટામલ, ચંડીસર વિગેરે સ્થળોએ પણ જવાનું બનતાં ઉક્ત પ્રકારનું પ્રચારકાર્ય કરતાં સુકૃત ભંડારફંડમાં યોગ્ય રકમો ભરાવા પામી હતી. કેટલીક જગાઓએ જેવો જોઇએ તેવો સંપ જોવામાં આવતો નથી. અને તેથી એ વિષય ઉપર તેવા સ્થળોએ ખાસ પ્રયાસ તેમણે કર્યો છે, અને કેળવણી, હાનિકારક રિવાજો દૂર કરવા વિગેરે માટે બનતા પ્રયાસો કરવામાં આવે છે. શ્રી સુકૃતભંડાર ફંડમાં તેઓના પ્રવાસ દરમીઆન જુદા જુદા સ્થળોએ મલી જે જે રકમો આવી છે તેની નોંધ નીચેથી જણવામાં આવશે. આ યોજના મુંબઇમાં પણ ચાલુ થઇ છે. શ્રીલાલબાગ ઉપાશ્રયમાં પૂજ્ય મુનિ મહારાજશ્રી પં. શ્રી લલિતવિજયજી મહારાજના અધ્યક્ષપણા નીચે મળેલી જાહેર સભાનો અહેવાલ અન્ય સ્થળે પ્રકટ થવા મોકલવામાં આવ્યો હતો. તે પરથી જણાશે કે આ યોજના અમલમાં મુકાઇ છે અને ચાલુ રહેશે. આશા છે કે જૈનભાઇઓ આ સંસ્થાને ઉન્નત સ્થિતિ પર લાવી, તેને યોગ્ય સમાજને હિતકાર કાર્યો કરવા સમર્થ બનાવશે. અને શ્રી સુકૃત ભંડારફંડની ચાલુ થએલ યોજના ઉપાડી લઇ ઉન્નતિના કાર્યોમાં મદદગાર થશે. ઉક્ત ફંડમાં ગામવાર ઉત્પન્ન આવેલ રકમોની યાદી નીચે પ્રમાણે—

પાલણપુર	૧૮૨—૪—૦	બાલાપુર	૮૬-૧૨—૦	થાન	૫—૪—૦
ચિત્રાસણી	૧૦—૦—૦	બુરાનપુર	૩૯—૮—૦	મોરબી	૨૮—૦—૦
હેબતપુર	૬-૧૨—૦	ખંડવા	૧૦-૧૨—૦	પડધરી	૩—૦—૦
મલાણા	૫—૪—૦	અકોલા	૮૪—૮ ૦	વણથલી	૬-૧૨—૦
બટામલ	૪-૧૨—૦	લખતર	૧૧—૮—૦	અલીઆ	૧—૪—૦
જુનેદી	૯—૮—૦	હલવદ	૧૪—૦—૮	મોટાગોડા	૧—૪—૦
ચંડીસર	૨૫—૮—૦	ધ્રાંગધ્રા	૪૦—૪—૦	હડમતીઆ	૧—૦—૦
ખોડલા	૧૯—૦—૦	સીતાપુર	૨—૦—૦	વઢવાણ	૬૪—૮—૦
ચડોખા	૮—૮—૦	કડુડા	૩—૦—૦	ખાંમગાંમ	૧૮—૪—૦
માલવણ	૨૫—૪—૦	મૂલી	૧૫—૮—૦	જલગાંમ	૧૬—૮—૦

કૉન્ફરન્સની કાર્યવાહીનો ટુંક અહેવાલ

ગતાંકમાં જણાવવામાં આવ્યા પછીથી આ સંસ્થાની સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની બેઠકો અનુક્રમે તા. ૩૧-૭-૨૫ તથા ૪-૯-૨૫ ના રોજ મળી હતી. જે વખતે મુખ્યત્વે કરીને શ્રીમાન્ શેઠ આણં-દજી કલ્યાણજીની પેઢીનો આંતરિક વહીવટ તથા ઉપસ્થિત થએલ પાલીતાણા સંબંધેનો ગંભીર મામલો અને શ્રી સુકૃત ભંડારફંડ સંબંધી યોજનાનો અમલ મુંબઇમાં કેવી રીતે કરવો વિગેરે બાબતોનું કાર્યક્રમમાં સ્થાન હોવાથી ઉક્ત કમિટીના સભ્યોએ સારો ભાગ લીધો હતો. શ્રીમાન્ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના વહીવટ, કારોબારી પદ્ધતિ અને બંધારણ વિગેરે બાબતો પર પુરતો ઉહાપોહ થયા બાદ તેઓ-શ્રીને એક પત્ર લખી નીચેની વિગતોના ખુલાસા માંગવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું

(૧) શ્રી શત્રુંજય સિવાયનાં બીજા તીર્થો સંબંધી રેકર્ડ વિગેરે મંગાવવું. (૨) નેતાઓ અને પ્રતિનિધિઓની જે મીટીંગ બોલાવવાની છે તેમાં આ સંસ્થા તેમજ અન્ય સંસ્થાઓને આમંત્રણ કરવું જોઇએ અને તેવી મીટીંગની તારીખ જેમ બને તેમ જલદી નક્કી થવી જોઇએ. (૩) શ્રીમાન્ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના બંધારણ અને વ્યવસ્થાના નિયમોની એક નકલ મંગાવવી. (૪) એકંદર પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા, તેઓનાં નામ અને ઠેકાણાં તેમજ મુંબઇના અને બહાર ગામના પ્રતિનિધિઓના ફોડવાળું એક લીસ્ટ મંગાવવું. (૫) શ્રી શત્રુંજય સંબંધે એક ખાસ મીટીંગ બોલાવવી અને તેમાં બીજા તીર્થોના પ્રશ્ન હાથ ન ધરતાં શ્રી શત્રુંજય સંબંધે ઉપસ્થિત થએલ મામલા માટે ચર્ચા હાથ ધરવી અને તેની તારીખ તુર્ત નક્કી કરવી. તેવી મીટીંગનો કાર્યક્રમ અગાઉથી જણાવવા લખવું.

આ વિગતોવાળો એક પત્ર લખવા સર્વાનુમતે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું અને તેવો પત્ર આ સંસ્થા તરફથી તા. ૩ ૮-૨૫ના રોજ લખવામાં આવ્યો હતો. તેના જવાબમાં અત્યાર સુધીમાં તેઓ તરફથી જુદા જુદા પત્રો લખાયા બાદ તીર્થો સંબંધે માહીતિદર્શક એક નાની ચોપડી મોકલવામાં આવી છે તેમજ બંધારણની નકલ અને પ્રતિનિધિઓનું લીસ્ટ પણ અમોને મળ્યાં છે. વળી શત્રુંજય સંબંધે અગાઉ કરેલા મેમોરીઅલો પણ મળ્યાં છે. તેમજ રખોપા સંબંધે હકીકત દર્શાવનારી બુક પણ મળી છે. પરંતુ બીજા જે મુદ્દાઓનો ખાસ જવાબ મળવા આ સંસ્થાએ ઉમેદ રાખી હતી તે સંપૂર્ણ અંશે પૂરી થઇ નથી. કેટલીક મહત્વની બાબતોના ખુલાસા મળવા બાકી છે. ખાસ કરીને આગેવાનો અને પ્રતિનિધિની જે મીટીંગ બોલાવવા બાબે છે, અને જેના સબંધે આ સંસ્થા તેમજ બીજી તેવી સંસ્થાઓને આમંત્રણ મળવા અને તેવી મીટીંગ સત્વરે બોલાવી તેમાં ચર્ચવાના કાર્યક્રમથી, અગાઉથી સૌને વાકેફ કરવા તથા શ્રી શત્રુંજય સંબંધે ખાસ મીટીંગ બોલાવવા આગ્રહ બતાવવામાં આવ્યો છે તે સબંધે સંપૂર્ણ શાંતિ અને મૌન જાળવવામાં આવ્યાં છે.

છેવટે તા. ૪-૯-'૨૫ની મળેલી આ સંસ્થાની બેઠક વખતે પણ તે બાબતની ચર્ચા કરવામાં આવી હતી અને આગેવાનો અને પ્રતિનિધિઓની મીટીંગની તારીખો સૂચવતો પત્ર લખવામાં આવ્યો છે. જેના માટે ફરીથી તા. ૧૨-૯-૨૫ના રોજ યાદ દેવડાવનારો પત્ર લખવામાં આવ્યો છે. અને તેવી મતલબનો એક તાર પણ તા. ૧૪-૯-૨૫ના રોજ આપવામાં આવ્યો છે. તે સંબંધે હજુ સુધી જવાબ અગર ખુલાસો મેળવવા આ સંસ્થા ભાગ્યશાળી નીવડી નથી.

શ્રી. સુકૃત ભંડારફંડની યોજના મુંબઇમાં અમલમાં મૂકવા માટે લાલબાગમાં મળેલી જાહેર સભા અને મુંબઇના જૈનસંઘને તે સબંધે આ સંસ્થાના રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓએ કરેલ વિનંતિ સબધી હેવાલ બીજા પત્રોદ્વારા પ્રકટ થઇ ગયો છે ત્યાર બાદ આ યોજના અમલમાં મૂકવા મુંબઇના શ્રી જૈન સ્વયંસેવક મંડળને વિનંતિ કરવામાં આવી હતી. તે તેમણે આનંદથી સ્વીકારી કાર્ય ઉપાડી લીધું છે. ઉક્ત મંડળના કાર્યવાહકો અને સભ્યો ઘણા ઉત્સાહથી કોમની સેવા બજાવે છે એ સૌ કોઇની જાણમાં છે. અને તેઓની સેવાભાવનાએ આ કાર્ય ઉપાડી લેવા તેઓને પ્રેર્યા છે. એટલે આ કાર્યમાં તેઓ પ્રવૃત્ત થયા છે. અને આશા છે કે મુંબઇનો શ્રી સંઘ તેઓના કાર્યમાં દરેક સફલતા કરી આપશે.

!!!શ્રી અદ્ભુત યોજના!!!

કહે છે કે— **અઠવાડીએ માત્ર એક જ પાઈ!** પ્રત્યેક વ્યક્તિ દીઠ

નિશ્ચયપૂર્વક

ખર્ચ કરો અને પરિણામે જૈનસમાજને આદર્શમય બનાવો!

જૈનસમાજ શું માગે છે?

સુશિક્ષિત સજ્જનો અને સન્નારીઓ માગે છે;
વિશુદ્ધ વ્યવહારિક અને આધ્યાત્મિક જીવનસંસ્કૃતિ માગે છે;
અહિંસા ધર્મનું સર્વાંશે પરિપાલન ઇચ્છે છે;
નિરાશ્રિત (સમાજના) અંગભૂતોનો ઉદ્ધાર ઇચ્છે છે;
જ્ઞાનભંડારનાં સંશોધન અને સદુપયોગની આશા રાખે છે.

આ બધું તમે માત્ર થોડા જ ખર્ચે કરી શકો છો?

હા.

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સની

સુકૃતભંડાર ફંડની યોજના

વિચારો!! અમલ કરો!!

એક પાઈ જેટલી અઠવાડીએ બચત કરો, અને કેળવણી આદિ મહાન કાર્યો પ્રત્યે પ્રેરાઓ. એની અરધી રકમ કેળવણીસહાયમાં જાય છે. અરધી કૉન્ફરન્સ નિભાવમાં જાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય દીઠ વાર્ષિક ચાર આના! કેટલું સાધી શકે છે!

વધુ માટે લખો અને તમારો ફાળો મોકલો —

રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.
પાયધુની, મુંબઈ—3

આ પત્ર મુંબઈની શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ માટે શ્રી નવજીવન મુદ્રણાલય [illegible] અમદાવાદમાં શા. હરિલાલ [illegible] માટે છાપ્યું અને જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફિસ, [illegible] પાયધુનીમાંથી પ્રગટ કર્યું.

卐 ॥ नमो तित्थस्स ॥ 卐

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧
અંક ૩

કાર્તિક
૧૯૮૨

માનદ તંત્રી
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ
બી. એ. એલએલ. બી.
વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઇ

વિષયાનુક્રમ

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ) સંબંધીના વર્તમાન–કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. બે.

લખો– જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ
૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં ૩.

આ માસિક બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો પામવાની ખાત્રી રાખે છે તો જાહેરખબર આપનારાઓને માટે તે ઉપયોગી પત્ર છે; તો તેઓને ઉપરને સરનામે લખવા કે મળવા ભલામણ છે.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧ આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પરબારો પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઈ પણ લેખ પૂર્વે જાતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૪. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાન્બિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે લોહારચાલ, મુંબાઇ

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ
B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ,
માનદ તંત્રી

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમને તે પુરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઑર્ડરથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી પી કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થાય તેમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે

જૈનયુગ

"હું જિનધર્મરહિત ચક્રવર્તી થવાને પણ ઇચ્છતો નથી, પરંતુ જૈનધર્મવાસિત કિંકર કે દરીદ્રી થવાને ઈચ્છું છું. વળી સર્વ સંગ છોડી દઇ, જીર્ણ વસ્ત્ર પહેરી, મલીન શરીર રાખી અને માધુકરી વૃત્તિ અંગિકાર કરી મુનિચર્યાને ક્યારે આચરીશ? દુઃશીલ જનોનો સંસર્ગ છોડી, ગુરૂના ચરણરજનો સ્પર્શ કરી, યોગનો અભ્યાસ કરતો સતો હું આ સંસાર છેદવાને ક્યારે સમર્થ થઇશ? અર્ધરાત્રે નગરની બહાર કાયોત્સર્ગ કરીને સ્તંભવત્ થયેલા મારા શરીર સાથે વૃષભો ક્યારે પોતાના સ્કંધને ઘસ્યાં કરશે? વનમાં પદ્માસન કરી અને મૃગના બચ્ચાને ઉત્સંગમાં રાખીને રહેલા એવા મારા મુખને વૃદ્ધ મૃગો ક્યારે આવીને સુંઘશે? શત્રુ અને મિત્રમાં, તૃણ અને સ્ત્રીમાં, સુવર્ણ અને પાષાણમાં, મણિ અને મૃત્તિકામાં તેમજ મોક્ષ અને સંસારમાં મારી બુદ્ધિ સમાન ક્યારે થશે?' — આ પ્રમાણે મુક્તિગ્રહની નિસરણીરૂપ ગુણશ્રેણી ઉપર ચડવાને માટે પરમ આનંદરૂપ લતાના મૂળભૂત મનોરથો હમેશાં કર્યા કરવા. આવી રીતે અહોરાત્રિની ચર્યા પ્રમાદરહિતપણે આચરતો અને યથાર્થ રીતે કહેલા વ્રતોને વિષે સ્થિત રહેતો શ્રાવક ગૃહસ્થપણામાં પણ વિશુદ્ધ થાય છે"

— નમિનાથજીની ધર્મદેશના (હેમચંદ્રસૂરિ)

પુસ્તક ૧ વીરાત્ સં૦ ૨૪૫૨ વિ૦ સં૦ ૧૯૮૨ કાર્તિક અંક ૩

શ્રી મહાવીરસ્તુતિ*

(રાગ કલ્યાણ)

ત્રિશલાનન્દન, જગદાનન્દન,
તુજ ગુણનો નહિ પાર ત્રિશલાનન્દન
મહાવીર સુત સિદ્ધારથ તુંથી,
સિધ્ધ્યા અરથ, અમ સુખકર ત્રિ૦ ૧
વર્દ્ધમાન ! તુજ લક્ષણ 'કેસરી'
કુમત-મૃગો સૌ, નાશી જનાર ત્રિ૦ ૨
યક્ષ માતંગ સિદ્ધાયિકા દેવી,
સેવકભીતિ, ભંજનહાર ત્રિ૦ ૩
'તું ગતિ તું મતિ તું મુજ આશરો,
" તું આલંબન, તુજથું પાર' ત્રિ૦ ૪
સ્યાદ્વાદ વ્યાપ્યો તુજ દર્શનમાં,
એજ ખરો ધર્મ, છે સહકાર ત્રિ૦ ૫

*શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના નવા મકાનને જાહેર રીતે ખુલ્લું મૂકવાના તા. ૩-૧૦-૨૫ના મેળાવડામાં ગવાયેલી.

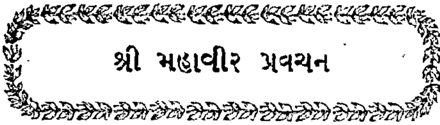
અપ્રકટ વીરસ્તવન*

વર્ધમાન જિનરાજીયો રે, રાજનગર સિણગાર રે, સુખ દરિયા,
વાલ્હેસર સુણો વીનતી રે, તું મુઝ પ્રાણ આધાર રે, ગુણ ભરિયા ૧
તુઝ વિણ હું ન રહી સકું રે, જિમ બાલક વિણ માત રે, સુ૦
ગાઇ દિને અતિ વાલ્હીયો રે, તાહરા ગુણ અવદાત રે, ગુ૦ ૨
હવઇ મન મંદિર આવીઇ રે, મ કરો દેવ ! વિલંબ રે, સુ૦
ભાણા ખડખડ હોણ ખમઇ રે, પુરો આસાલંબ રે, ગુ૦ ૩
મન મંદિર છઇ માહરૂં રે, પ્રભુ તુઝ વસવા લાગ રે, સુ૦
માયા કંટક કાઢીઓ રે, કીઓ ક્રોધનો ત્યાગ રે, ગુ૦ ૪
પ્રગટી સુરુચિ સુવાસના રે, મૃગમદ મિશ્ર કપુર રે, સુ૦
ધૂપ ધરી ઇહાં મહમહઇ રે, શાસનશ્રદ્ધા પુર રે, ગુ૦ ૫
કિરિયા શુદ્ધ બિછાના રે, તકિયા તપ આચાર રે, સુ૦
ચિહું દિસિ દીવા ઝગમગે રે, ગ્યાન રતન વિસ્તાર રે, ગુ૦ ૬
અધ્યાતમ ધ્વજ લહલહઇ રે, મણિતોરણ સુવિવેક રે, સુ૦
આગમ પ્રમાણિ ઇહાં ઉરડા રે, મણિ પેટીમય ટેક રે, ગુ૦ ૭
ધ્યાન કુસુમ ઇહાં પાથરી રે, સાચી સમતા સેજ રે, સુ૦
ઇહાં આવી પ્રભુ બઇસીઇ રે, કીજઇ નિજ ગુણ હેજ રે, ગુ૦ ૮
અર્ઘપાદ્ય કરુણા ક્ષમા રે, સત્ય વચન તંબોલ રે, સુ૦
ધરસ્યું તુમ્હ સેવા ભણી રે, અંતરંગ રંગરોલ રે, ગુ૦ ૯
મન મંદિર જો આવસ્યો રે, એકવાર ધરી પ્રેમ રે, સુ૦
ભગતિ ભાવ દેખી ભલો રે, જઇ સકસ્યો તઉ કેમ રે, ગુ૦ ૧૦
અરજ સુણી મનિ આવીયો રે, વીર જિણંદ દયાલ રે, સુ૦
કુરખ્ય રંગ વધામણા રે, પ્રગટો પ્રેમ વિશાલ રે, ગુ૦ ૧૧
ભમર સહજ ગુણ કુસુમનો રે, અમર સહિત જગનાથ રે, સુ૦
જો તૂં મનવાસી હુઓ રે, તો હું થયો સનાથ રે, ગુ૦ ૧૨
હવિ ભગતિરસ રીઝયો રે, મત છોડો મનગેહ રે, સુ૦
નિરવહિજ્યો રૂડિ પરિ રે, સાહિબ સગુણ સનેહ રે, ગુ૦ ૧૩
શ્રી નયવિજય વિબુધ તણો રે, અરજ કરઇ ઇમ સીસ રે, સુ૦
આવો મુજ મન મંદિરે રે, પ્રભુ પ્રેમે નિસદીસ રે, ગુ૦ ૧૪

[યશોવિજયજી વિ૦ ૧૮મું શતક પૂર્વાર્ધ]

---

*સુધારો — જૈનયુગના પહેલા અંકમાં પહેલે પાને યશોવિજયજી કૃત 'અપ્રકટ વીરસ્તવ' એવા મથાળામાં આવ્યું છે તેને બદલે 'અપ્રકટ પાર્શ્વસ્તવ' જોઇએ

શ્રી મહાવીર પ્રવચન

મુનિ

जे ममाइयमतिं जहाति, से जहाइ ममाइतं ।
सेहु दिट्ठपहे मुणी, जस्स णत्थि ममाइतं ॥

— જે મમત્વ બુદ્ધિને મૂકે-તજે છે તે મમત્વને મૂકે-તજે છે; જેને મમત્વ નથી તે જ દૃષ્ટિનો પ્રભુ એટલે-માર્ગનો જાણકાર મુનિ છે. ૧૪૪

વીર કોણ ?

णारतिं सहते वीरे, वीरे णो सहते रतिं ।
जम्हा अविमणे वीरे, तम्हा वीरे ण रज्जति ॥

— વીર-પરાક્રમી અરતિને સહન કરતો નથી, તેમ રતિને સહન કરતો નથી; તે વીર, (ચંચળ) મન રહિત-શાંત હોય છે, તેથી તે વીર રાગી થતો નથી-રાગમાં પડતો નથી. ૧૪૬

પરમાર્થદર્શી

जे अणन्नदंसी से अणण्णारामे,
जे अणण्णारामे से अणण्णदंसी ।

જે અનન્યદર્શી-પરમાર્થદર્શી છે તે (મોક્ષના માર્ગ સિવાય) અન્યમાં આરામ પામતો નથી-બીજે રમતો નથી; અને જે (મોક્ષ માર્ગ સિવાય) બીજે સ્થળે નથી રમતો તે જ પરમાર્થદર્શી છે. ૧૫૪

से मेधावी सव्वपरिन्नाचारी ण लिप्पती छणपदेण वीरे ।

— તેવા વીર-પરાક્રમી પુરુષો સર્વદા સર્વ પરિજ્ઞાથી આચાર રાખતા છતાં-જ્ઞાનક્રિયાથી વર્તતા થકા હિંસાથી લેપાતા નથી. ૧૫૮

મૂઢ

सततं मूढे धम्मं णाभिजाणति ।

— હમેશાં મૂઢ બનેલા જીવો ધર્મ જાણી શકતા નથી. ૧૧૪

जरामच्चुवसोवणीए णरे सततं मूढे धम्मं णाभिजाणाति ।

— જરા અને મૃત્યુના સપાટામાં સપડાયેલા અને હમેશાં મોહથી મુંઝાઇ ગયેલા-મૂઢ પુરુષો ધર્મને જાણી શકતા નથી. ૧૬૯

સમ્યગ્દર્શી-તત્ત્વદર્શી

जातिं च वुड्ढिं च इहज्ज पास, भूतेहिं जाणे पडिलेह सातं ।
तम्हा तिविज्जो परमंति णच्चा, संमत्तदंसी ण करेति पावं ॥

જાતિ-જન્મ અને વૃદ્ધિ-વૃદ્ધપણું (તેનાં દુઃખ) હમણાં જો, જેમ તને સુખ-શાતા પ્રિય છે તેમ (સર્વ) પ્રાણીને શાતા (પ્રિય છે) એમ વિચાર કરી જાણતો થા; માટે સમ્યગ્દર્શી-તત્ત્વદર્શી (મોક્ષને જાણતા થકા) પાપ કરતા નથી. ૧૭૯

વિરાગ

विरागं रूवेसु गच्छेज्जा महता खुड्डिएहिंवा ।

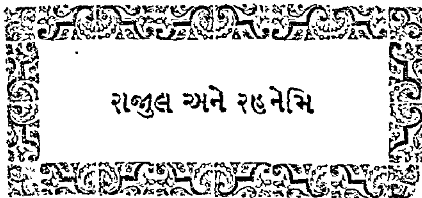
— મોટા કે ન્હાના-સામાન્ય (સઘળા) રૂપોમાં વિરાગ રાખવો-વિરક્ત રહેવું. ૧૯૭

યોગી વિહાર

का अरती के आणंदे एत्थंपि अग्गहे चरे ।
सव्वं हासं परिच्चज्ज आलीणगुत्तो परिव्वए ॥

— (યોગી પુરુષના મનમાં) તે શી અરતિ હોય અને શો આનંદ હોય? તેમાં પણ—સંયમીને સંયમ પાળતાં કદિ અરતિ કે આનંદ થાય તો ત્યાં પણ—આગ્રહ રહિતપણે વર્તવું અને સર્વ હાસ્ય છોડી ઇંદ્રિયો તથા મન વચન અને કાયાને કબજે કરીને ફરવું. ૨૦૧

— આચારાંગ સૂત્ર.

રાજુલ અને રહનેમિ

કથાપ્રસંગ — રથનેમિ તે નેમિનાથ પ્રભુનો અનુજ બંધુ; રાજુલ તે ઉગ્રસેનની પુત્રી રાજીમતી—તેને પરણવા જતા નેમિનાથે ત્યાં ભોજન માટે વધ કરવા રાખેલાં પ્રાણીઓનો કરુણ સ્વર સાંભળી ત્યાં જઈ તે સર્વને છોડાવી પોતાનો રથ પાછો ફેરવ્યો ને વૈરાગ્ય થતાં દીક્ષા લીધા પછી અવિવાહિત રહેલ રાજીમતી પાસે રથનેમિએ આવી પોતાને પરણવા એકાંતમાં માગણી કરી, એટલે રાજીમતીએ ઘણો બોધ આપ્યો પણ તે ન સમજ્યો. બીજી વખત તે આવતાં રાજીમતીએ સુવર્ણના થાળમાં પીધેલું દૂધ વમન કરી બતાવ્યું કે વમન કરેલું પાછું પીવા યોગ્ય નથી તેમ નેમિનાથે પોતાને વમન કરી દીધેલી તે ઉપભોગ કરવા યોગ્ય હોય જ ન શકે. રથનેમિ સમજી ગયો. પછી રાજુલ અને રથનેમિએ અનુક્રમે નેમિનાથજી પાસે દીક્ષા લીધી.

ગિરનાર પર એક વખત વૃષ્ટિ થઈ. અંધકાર વ્યાપી રહ્યો. રથનેમિ એક ગુફામાં પેઠા. રાજીમતી નેમિ પ્રભુને વંદી આવતાં તે પણ વૃષ્ટિને લીધે અકસ્માત્ તે જ ગુફામાં જઈ પોતાનાં ભીનાં વસ્ત્ર સુકવવાને માટે કાઢી નાખ્યાં. રથનેમિ બળેલા અગ્નિ માફક આ જોઈ કામાતુર થતાં રાજીમતી પાસે જણાવ્યું કે 'મેં પૂર્વે પણ તારી પ્રાર્થના કરી હતી, તો હમણાં તે ભોગનો અવસર છે.' રાજીમતીએ શરીર ઢાંકતાં જ કહી જણાવ્યું 'આ અનુચિત છે, તમે સર્વજ્ઞના અનુજ બંધુ ને શિષ્ય છતાં ઉભય લોકને વિરોધ કરનારી દુષ્ટ મતિ કેમ થાય છે? હું સર્વજ્ઞની શિષ્યા. તમારી મારી સાથે આવી વાંછના તે તમને ભવસાગરમાં પાડનારી થશે. મુનિ અને સાધ્વીનું શીલભંગ તે બોધિનો નાશ કરનાર છે. અગંધન કુળના સર્પ અગ્નિમાં પેસે પણ વમન કરેલું પાછું ખાય નહિ. વમન કરેલ પાછું ખાવાની ઇચ્છા કરનાર તું કામીના મનુષ્યત્વને ધિક્કાર છે. તે કરતાં મરણ સારૂં છે...' આ પ્રમાણે રાજીમતીએ પ્રતિબોધિત કરેલા રથનેમિ વારંવાર પશ્ચાતાપ કરતા સતા સર્વ પ્રકારે ભોગની ઇચ્છા તજી દઈને તીવ્રપણે વ્રત પાળવા લાગ્યા, અને ત્યાંથી તરત જ નેમિપ્રભુ પાસે આવી પોતાનાં સર્વ દુશ્ચરિત્રની આલોચના કરીને વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા રથનેમિ મુનિએ એક વર્ષ પર્યંત છદ્મસ્થપણામાં રહીને છેવટ કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું.

[ત્રિ. શ. પુ. ચ. પર્વ ૮મું પૃ. ૧૯૨ અને ૨૧૨.]

તંત્રી

શાર્દૂલ

માઝા અજબની વ્યોમમાં રવિમુખે છાઈ રહી કાલિમા,
ઘીટાયાં સર, શૈલ, શૃંગ સમ સૌ, અંધારના પાશમાં;
પ્રસ્થપત ગિરિ શૃંગ વન વિષે, વિદ્યુતના ઝાંખરા,
ગર્જ્યા સિંહગણો દિશા ગજવતા, ઉન્મત્ત ચિત્તે થઈ. 1

ઝંઝાવાત મચ્યો મહા પ્રલય શો, ઉત્પાત અદ્ભુત થયા!
વર્ષાથી ગિરનારમાં પ્રકૃતિનાં, રૌદ્ર સ્વરૂપો બન્યાં;
શૃંગો ત્યાં ગિરિરાજના વીજ તાપ્યા, નાદો ગમી ગૂંજતા,
આ શું દિવ્ય સુરમ્ય દૃશ્ય દિસતું પાસે અહો ગૂંફના! 2

દીપ્તિ પ્રાન્તિલા દિવ્ય તેજમયી ત્યાં, દીપી રહી પદ્મિની,
મુદ્રાથી પ્રતિભા પ્રતાપી વિલસે, મૂર્તિ શી કરૂણાની;
પ્રતિમા અમીરસ શાંત પ્રશાંત, ચિનેત્ર નિર્મોહતા,
તેના પૂર્ણ પ્રશાન્ત અન્તર વિષે જાગે વહે શું ઉંડા. 3

અનુષ્ટુપ્

નેમિભૂપ તણી રાણી, બાલા રાજીમતી સતી;
નેમિયોગી થકી દીક્ષા, અહીં વિચરતી હતી. ૪

શાર્દૂલ

વિદ્યુત્‌ના ગગડાટથી ગિરિતણાં શૃંગો ભલેને તુટે,
વૈરાગી મનને કદાપિ જગની વૃત્તિ ન ભેદી શકે;
ત્યાંથી ધૈર્યથી યોગિની વિચરતી આવી ગુફામાં ઠરે,
ભીંજી વસ્ત્ર ભીનાં બધાં સુકવતી, વારિ થકી પૂર્ણ જે. ૫

શિખરિણી

દીપન્તુ લાવણ્યે, ધવલ તન શ્વેતાંબર જતાં,
મૃદુ ગાત્રો તેનાં, કિસલય તણી કાન્તિ હરતાં,
દિસે દૈવી જ્યોતિ, સુરસદનની ચંદ્રવદના,
હશે રંભા રાધા, રતિપતિ તણી રમ્ય લલના! ૬

સુકાવી વસ્ત્રોને, સ્વમત મતમાં કૈં વદી રહી,
"અપૂર્વાનંદે આ, હૃદય સરિતા શું ઉછળતી.
"બધી આશા માયા, સકળ જગથી મેં ત્યજી દીધી,
"ખરી શાન્તિ આજે મુજ જીવનમાં મેં અનુભવી. ૭

"હવે જાણ્યું દીક્ષા, જગત પરની પૂર્ણ શુચિતા,
"અને મુક્તિમાર્ગે હૃદય ઢળતું એજ પ્રભુતા;
"અહો! મુક્તિમાર્ગે, પથિક થઇને હું વિચરતી,
"હવે આત્મોદ્ધારે, જીવન મુજ અર્પું નકી નકી." ૮

વદી એવું સાધ્વી લીન થઈ ગઇ મગ્ન વમળે,
અને દૈવી શાન્તિ, હૃદય મૃદુ તેનું અનુભવે;
પરંતુ આશ્ચર્યે નયન નિજ વિસ્ફુરિત કરી,
અહો! કો વ્યક્તિને, અનિમિષ દ્રગે શું નિરખતી. ૯

અનુષ્ટુપ્

નેમિયોગી તણા બંધુ, સાધુશ્રી રહનેમિ ત્યાં,
ગુફામાં યોગિની પાસે, ઉંડા ધ્યાન વિષે હતા. ૧૦

શિખરિણી

વનિતાને નિર્ખી, વસનરહિતા અંગીર વિષે,
પ્રભા કાન્તિયુક્તા, મધુરવદના સ્વર્ગીય રૂપે;
વિકારોની છાયા, વદન રહનેમિ પર વસે,
અહો યોગી ચિત્તે, પ્રણય રસનો ઉદ્ભવ દીસે. ૧૧

શાર્દૂલ

નિર્ખીને લલના તણા નયનને, યોગીય ભોગી બન્યા,
વિશ્વામિત્ર સમાન મહા કવિઓના ભોક્તા બન્યા કામના;
ભસ્મીભૂત કર્યો મહા મદનને જેણે અતિ ક્રોધથી,
રે! તે શંકર ભિલ્લસુંદરી તણા ભોગી બને પ્રીતથી ૧૨

મંદાક્રાન્તા

"છૂપાઇ તું તિમિરપટમાં, કોણ હે શ્યામ વ્યક્તિ?"
પૂછે સાધ્વી કુતુહલ થકી, ત્યાં સુણી નિમ્ન ઉક્તિ;
"વ્હાલી વ્હારા વદનકમલે, લુબ્ધ રહનેમિ હું છું,
"કાન્તે! પ્રિયે! તુજ પ્રણયને, મુગ્ધ હું થયું છું હું. ૧૩

"રે! રંભોરૂ! વિકસિત કલિ: કાં ભ્રુકુટિ ચઢાવે?
"રે માનિની કમલનયની, ઉર આશંક ધારે!
"વ્હાલી વ્હારા જડ હૃદયને, મન્મથે શું ન ભેદ્યું?
"ભેદી લેને ત્વરિત લલને! નાથશીવા પ્રીતે તું. ૧૪

"વ્હાલી આવા કઠિન વ્રતથી, કાં કૃશાંગી થતી તું?
"હોમી દેને નિયમવ્રત સૌ, પ્રેમના યજ્ઞમાં તું;
"રેલાવી દે રસિક રસિકા, પ્રેમ શૃંગાર મંત્રો,
"આલિંગીને રસબસ થવું. પ્રેમના એ જ તંત્રો." ૧૫

યોગીનાં એ પ્રણયવચનો, સુણીને યોગિની ત્યાં
ચોંકી, કંપી, હૃદય ધડક્યું, અશ્રુ આંખે ભરાયાં;
ત્યાં તો તેના વદનકમલે, દિવ્ય તેજો છવાયાં,
ને શાન્તિના કિરણ સમૂહો. આત્મતેજે પ્રકાશ્યા ૧૬

"રે! ભાનુના જ્વલત મુખડે, લાંછનો શું છવાયાં,
"કે કિર્ણોમાં રજનીપતિના, અગ્નિબિંદુ સમાયાં;
"શું નીતિનો જગત ત્રયમાં, પૂર્ણ વિધ્વંસ દીસે!
"રોગી! યોગી! દિયર મુજ તું, પાપમાં કાં પ્રવેશે? ૧૭

શાર્દૂલ

"છોને ધર્ષણ થાય આજ જગમાં, આકાશ પાતાલથી,
"મેરૂ શૈલ પ્રચંડ કંપી તુટતો, વજ્રોતણા પાતથી;
"ઓ બ્રહ્માંડ સમસ્ત સાગર અને આકાશ કંપી રહે,
"નારી જે કુલભૂષણા પતિવ્રતા ત્યાગે નહીં શીલને! ૧૮

"તું છે મુગ્ધ પતંગ તો દીપકની તેજસ્વી હું જ્યોત છું,
"ચેતીને તું વિચાર સાર ધરજે બાળી કરું ભસ્મ હું;
"પાતિવ્રત્ય મહાન તેજ તપતું, લાખો રવિના સમું,
"કામી ધૂક સમાન એ કિરણને, નિર્ખી કદી ના બન્યું!" ૧૯

મંદાક્રાન્તા

ત્યાં તો વ્યોમે ચમકી વીજળી ઝાડ ને પહાડ કંપ્યાં,
યોગિનીના વચન સુણતાં, યોગીનાં ગાત્ર કંપ્યાં;
ક્રુજ્યો આત્મા વદન ઉપરે વ્યાપતી શ્યામતા છે,
ને યોગીના પ્રણયી ઉરમાં પ્રેમની વાંચ્છના છે. ૨૦

"વ્હાલી! આવાં વચન-શરથી, પ્રેમીને વીંધતી કાં?
"રે! રે! કાન્તે પ્રણયી તુજ હું, પ્રેમીને ત્યજતી કાં?
"ના ના વ્હાલાં ઘટિત તુજને પ્રેમીને કૂરતા આ.
"રે! વારુણી તરુણીકર તો પ્રેમભીની દયાનાં ૨૧

" હે મુન્ને ! તું હૃદય વિભૂતિ પ્રેમની તું પ્રતિમા,
તું પ્રેમાબ્ધિ હૃદય હ્રાયે એટલે તું સરિતા,
" 'હું' 'તું' ત્યાગી તુજ મુજ તજી ઐક્ય પ્રેમી રહીશું,
ને આનંદે રસઝરણમાં સ્નાન પ્રીતે કરીશું. ૨૨

" આલેખાઇ મુજ હૃદયમાં, મૂર્તિ હે વ્હાલી ! તારી,
" ને આ સર્વે મુજ રૂધિરના, બિન્દુમાં મૂર્તિ તારી.
" જ્યાં નિહાળું ઘનદલ અને. વીજળી શ્યામ શૃંગો,
" ત્યાં દેખાતી કમલવદને, પ્રેમની મૂર્તિ તારી. ૨૩

" કાન્તે ! તારાં નયન નિરખી, વિદ્યુતો જો છુપાયે,
" નિર્ખી તારા ફણિધર સમા, કેશ અભ્રો લજાવે
" નિર્ખી તારા સ્તનકલશને શ્યામતા શૈલ ધારે,
" નિર્ખી હેતાં તુજ તન અહા ! કામનાં બાણ વાગે. ૨૪

" કાન્તે ! પ્રિયે ! હૃદયપટમાં પ્રેમની જ્વાળ લાગી.
" આલિંગીને શમન કરજે વ્હાલી લેજે ઉગારી;
" ના છે શક્તિ મદનશરની ઝીલવાની હવે ને,
" ત્યાગી લજ્જા હૃદયહૃદયે ચાંપી લે ભેટી લે ને." ૨૫

કામી એવાં વચન વદતો બાહુ લાંબા પ્રસારે,
ને યોગીનું ભ્રમિત મન છે કામબાણપ્રહારે;
રે ! કામીનું ક્ષણિક સુખ છે દુઃખ અંતે લખાયું,
તે પુણ્યાત્મા જડ હૃદયના યોગીને ના જણાયું. ૨૬

[અપૂર્ણ]

બાબુલાલ મોતીલાલ મોદી (વટોદરા)

૧ અભ્ર-વાદળાં, વ્યોમ-આકાશ, કાલિમા-કાળાશ, સર-સરોવર, શૈલ-પર્વત તેનાં શૃંગ એટલે શિખર, પ્રત્યાઘાત-સામા પડઘા, વિદ્યુત્-વીજળી, ગણો-સમુદાયો, ઉન્મત્ત-ગાંડા ૨ ઝંઝાવાત-તોફાન, ઉત્પાત-અદ્ભુત ભયંકર બનાવ, દશ્ય-દેખાવ. ૩ દીપ્તિ-પ્રકાશ, મુદ્રા-મુખમુદ્રા-ચહેરો, પ્રતિભા-કાંતિ, કારુણ્ય-કરૂણા, અમૃતસ્રોત-અમૃતનો ઝરો, નિર્મોહતા-મોહનો અભાવ. ૪ રાજ્ઞી-રાણી, સખી-સખ્ય ૫ વીજે-વીજળીઓ, વારિ-પાણીથી ભરેલાં-ભીનાં. ૬ લાવણ્ય-નમણાશ, ધવલતન-શ્વેત શરીર, શ્વેતાંબર-ધોળાં લૂગડાં, મૃદુ-કોમળ, ગાત્રો-શરીરનાં અંગો, કિસલય-ફુલની કળી, સુરસદન-દેવભુવન, ચંદ્રવદના-ચંદ્રમુખી, રતિપતિ-કામદેવ, લલના-સ્ત્રી. ૭ સરિતા-નદી ૮ શુચિતા-પવિત્રતા, પ્રભુતા-પ્રભુપણું, પથિક-મુસાફર. ૯ પ્રશ્નવમળ-હૃદયમાં ઉઠતા સવાલોના વમળમાં વિસ્ફારિત-ફાડેલાં, અનિમિષ-દૃગે—એક મીટે-મીટ માંડયા વગરની આંખે. ૧૧ વનિતા-સ્ત્રી, વસનરહિતા-વસ્ત્રવગરની-નગ્ન, ગહ્વર-ગુફા; પ્રભા ને કાન્તિ એટલે બહુ તેજવાળી, પ્રણય-પ્રેમ, ઉદ્ભવ-ઉત્પત્તિ. ૧૨ મદન-કામદેવ. ૧૩ તિમિરપટમાં-અંધારાના પડમાં, શ્યામ-કાળી, નીમ્ન-નીચેની, ઉક્તિ-વચન, મુગ્ધ-મોહ પામેલો. ૧૪ રંભોરૂ-રંભા જેવાં સાથળ જેને છે તે, મન્મથ-કામ, ઝીલા-ડોક. ૧૫ કૃશાંગી-પાતળા શરીરવાળી, આલિંગીને-ભેટીને ૧૬ વદનકમલે-મુખરૂપી કમલ ઉપર, કિરણ સમૂહો-ઘણાં કિરણો. ૧૭ ભાનુ-સૂર્ય, લાંછન-ડાઘા, રજનિપતિ-ચંદ્ર, વિધ્વંસ-નાશ; પ્રવેશ-દાખલ થાય ૧૮ ઘર્ષણ-ઘસાવું. પાતથી-પડવાથી, ત્યાગે-તજી દે. ૧૯ પતંગ-પતંગીઉં-કુદ્દું, ઘૂક-ઘુવડ, શ્યામતા-કાળાશ. ૨૧ વચનશર-વચનરૂપી બાણ, તરુણીઉર-યૌવનાનાં અંતઃકરણ ૨૨ હૃદયવિભૂતિ-હૃદયદેવી, પ્રતિમા-મૂર્તિ, પ્રેમાબ્ધિ-પ્રેમરૂપી સમુદ્ર, ૨૩ આલેખાઇ-ચિત્રાઇ, રૂધિર-લોહી, ઘનદલ-વાદળાંનો સમૂહ, ૨૪ ફણિધર-સર્પ. ૨૫ જ્વાળ-અગ્નિ, શમન કરજે શાંત કરજે, મદનશર-કામદેવનાં બાણ. ૨૬ પ્રસારે-પાથરે-પહોળા કરે.

[આ અર્થો અમે મૂક્યા છે. —તંત્રી]

આપણાં પ્રાભૃતો

લેખકઃ—મુનિ કલ્યાણવિજય

કરાળ કાળના મુખમાં જતા જૈનસાહિત્યનો જે થોડોક ભાગ બચવા પામ્યો છે તે ઘણો વિસ્તૃત અને બહુ કામનો છે. ત્યારે જો તે સંપૂર્ણ સાહિત્ય જળવાઇ રહ્યું હોત તો કેટલું વિશાળ હોત અને સાક્ષરસમાજમાં તેની કેટલી કીંમત અંકાત, તેની આજે કલ્પના થવી મુશ્કેલ છે.

જૈનસાહિત્ય જેમ જેમ સાક્ષરસમાજના પરિચયમાં આવતું જાય છે, તેમ તેમ તેની મહત્તા અને ઉપયોગિતા સિદ્ધ થતી જાય છે. આ હકીકત જૈન-કોમને જેટલી મગરુર બનાવે છે તેટલી જ — બલ્કે તેથી પણ વધારે એ વિષયની બીજી હકીકત તેને શરમ અને દુઃખ પેદા કરે તેવી છે. કાલની વિષમતા રાષ્ટ્રીય વિપ્લવો અને સાચવનારાઓની બેદરકારી વિગેરે કારણોથી જૈનસાહિત્યભંડારમાંથી કેટલાં બધાં સાહિત્યરત્નો નષ્ટ થઇ ગયાં છે તેની આજે સંખ્યા થાય તેમ નથી. ગોવિંદનિર્યુક્તિ, સિદ્ધિવિનિશ્ચય આદિ સમ્મતિતર્કની કોટિના દાર્શનિક ગ્રંથો, તથા ગુણાઢ્યની નરવાહનદત્તકથા (બૃહત્કથા) અને બાણભટ્ટની કાદંબરીને ટક્કર મારનારી તરંગવતી, મલયવતી, મગધસેના, ચેટકચરિત, અશોકવતી વિગેરે ઉચ્ચ કોટિની જૈન બૃહત્કથાઓ આજે દુનિયાના કોઇ પણ ભાગમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી, આ કેટલા દુઃખનો વિષય છે?

જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ ઘણો વિસ્તીર્ણ છે. તેની ઉન્નતિ અને અવનતિની કહાણી બહુ લાંબી છે. આનું સંપૂર્ણ વર્ણન એક લેખમાં તો શું એક મોટા ગ્રંથમાં પણ પૂરૂં થાય તેમ નથી એટલે બધી બાબતો ભવિષ્યને માટે રાખી આજે તો તેના એક જ ભાગના સંબંધમાં લખીશ કે જે ભાગ જૈન-સાહિત્યનો એક ઉપયોગી અંશ હોવા છતાં પણ આજે નામશેષ થયો છે; તે ભાગ આપણાં યોનિપ્રાભૃત, સિદ્ધપ્રાભૃત, નિમિત્તપ્રાભૃત અને વિદ્યાપ્રાભૃત એ ચાર પ્રાભૃતો છે.

આ પ્રાભૃતો આજે મૌજુદ નથી — ઘણા કાળથી વિચ્છેદ થયેલાં છે, એટલું જ નહિ પણ આજે આ નામો પણ પ્રાયઃ ભૂલાઇ જવા આવ્યાં છે, છતાં પણ જૈનશાસ્ત્રોમાં એની ઉપયોગિતાનો પરમ આદર થયેલો છે. છેદ સૂત્રોની માફક આ પ્રાભૃતો રહસ્ય-શ્રુત લેખાતાં અને તેના જાણ આચાર્યો પોતાના યોગ્ય શિષ્યોને એકાંતમાં ભણાવતા[1] અને લાભાલાભનો વિચાર કરી અવસરે તેનો શાસનહિતાર્થે ઉપયોગ પણ કરતા. મહાન્ આચાર્ય ભદ્રબાહુસ્વામી, વજ્રસ્વામી, આર્યસમિત, કાલિકાચાર્ય, ખપટાચાર્ય, પાદલિપ્તસૂરિ વિગેરેને આ વિષયમાં દૃષ્ટાંત તરીકે માની શકાય.

યદ્યપિ નિમિત્તશાસ્ત્રને કેટલેક સ્થળે 'પાપશ્રુત' તરીકે વર્ણવ્યું છે પણ તે ઉપરથી આ વિદ્યા અનાદરણીય છે, એમ સિદ્ધ થતું નથી.

પ્રસ્તુત ગ્રંથોનાં 'પ્રાભૃત' એ નામ જ કહી બતાવે છે કે આ શાસ્ત્રો પૂર્વાન્તર્ગત પ્રકરણો છે. દિગંબરાચાર્યોની પેઠે શ્વેતામ્બર જૈનાચાર્યોએ 'પ્રાભૃત' શબ્દ હર કોઇની કૃતિ સાથે જોડ્યો નથી પણ પૂર્વશાસ્ત્રના અમુક એક અંશને માટે અથવા પૂર્વથી ઉદ્ધરેલા પ્રકરણને માટે જ પ્રાયઃ 'પ્રાભૃત'

---

1 "णिसीहमादियस्सच्छेदसुत्तस्स जो अत्थो आगतो सुत्तं वा मोकलाणि वा पछित्तविहाणाणि मंताणि वा जोणिपाहुडं वा गाहंतो अणत्थ गाहेति।"

(निशीथचूर्णि ड० १८,४६९.)

શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ ઉપરથી આપણે સહજે અનુમાન ઉપર આવી શકીએ કે આ પ્રસ્તુત 'પ્રાભૃતો' કોઇ પૂર્વગત ગ્રન્થો હોવા જોઇયે. આપણી આ માન્યતાને સૂત્રકૃતાંગની ટીકાનો નીચે લખેલો ફકરો મદદગાર થઇ પડે તેમ છે.

" नवमपूर्वतृतीयाचारवस्तुविनिर्गतं सुखदुःखजीवितमरणलाभाऽलाभादि संसूचकं निमित्तमधीत्य लोकेऽस्मिन्नतीतानि वस्तूनि अनागतानि च जानन्ति । "

(અર્થાત્ નવમા પૂર્વના ત્રીજા 'આચાર' નામક 'વસ્તુ'થી નિકળેલ સુખદુઃખ જીવિત મરણ લાભાલાભાદિ વાતોને જણાવનાર નિમિત શાસ્ત્રને ભણીને લોકો ભૂત અને ભવિષ્યની બાબતો જાણી શકે છે.)

પૂર્વના મુખ્ય અધિકાર (પ્રકરણ) ને 'વસ્તુ' કહેવામાં આવે છે, અને 'વસ્તુ'ના પેટા વિભાગો 'પ્રાભૃતચ્છેદ' વા 'પ્રાભૃત' કહેવાય છે.

આ ઉપરથી એટલું તો ચોકસ થયું કે 'નિમિત્તપ્રાભૃત' નવમા પૂર્વના ત્રીજા વસ્તુમાંથી આવેલું છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે નિમિત્તશાસ્ત્રને પાપશ્રુત જણાવનારૂં કથન અનધિકારીની અપેક્ષાએ સમજવાનું છે. અનધિકારીના હાથમાં જવાથી આ શ્રુત કેવું અનર્થકારક નિવડે છે આ વાતનો જો બરોબર વિચાર કરવામાં આવે તો પાપશ્રુત કહેવાનો ભાવ સ્વયં સમજી શકાય તેમ છે.

ઉત્તરાધ્યયન વગેરે અનેક સૂત્રગ્રન્થોમાં નિમિત જ્યોતિષાદિનો આજીવિકા માટે પ્રયોગ કરવાનો પ્રતિષેધ કર્યો છે. આ ઉપરથી પણ નિમિત્તાદિ વિદ્યાઓ ભણવામાં અને આ ગાર કારણે જૈનશાસનના હિતાર્થે તેનો ઉપયોગ કરવામાં કોઇ જાતનો બાધ ગણાતો ન હતો, એટલું જ નહિ પણ આવા જ્ઞાનની આવશ્યકતા સમજીને આચાર્યો પોતાના સુપાત્ર શિષ્યોને તેના જાણકાર અન્ય આચાર્યોની પાસે ભણવા મોકલતા.[૨]

જેમ નિમિત્ત પ્રાભૃતની હકીકત છે, તે જ પ્રમાણે યોનિ પ્રાભૃતાદિને વિષે પણ સમજવાનું છે. આ વિષયને પણ શાસ્ત્રકારોએ ઘણું મહત્ત્વ આપેલું છે, એટલું જ નહિ પણ 'આ જ્ઞાન નિરુપયોગી છે' એમ કહેનાર સાધુને શ્રુતજ્ઞાનની આશાતના કરનાર ગણ્યો છે, આ વાત નીચે આપેલ નિશીથચૂર્ણિના વાક્યથી સ્પષ્ટ જણાશે—

" किं वा वेरग्गपवण्णाणं जोतिसेणं जोणीपाहुडेण वा निमित्तेण वा एवमादिसुयआसायणा "

(અર્થાત્ વૈરાગ્યમાર્ગને સ્વીકારનારા સાધુઓને જ્યોતિષ યોનિપ્રાભૃત અથવા નિમિત્ત જ્ઞાનની શી જરુરત છે? એવું બોલવું તે શ્રુતની આશાતના છે.) આજે આ જ્યોતિષનિમિત્તાદિ દિવ્ય જ્ઞાનનો જૈનસાધુઓમાં જોઇએ તેવો આદર નથી, જૈનાચાર્યો—કે જેમને આવા જ્ઞાનની જરુરતનો જૈનશાસ્ત્રો સ્વીકાર કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેના અભાવે દોષાપત્તિ જણાવે છે તેઓ—પણ આ જ્ઞાનથી આજે લગભગ વિમુખ જણાય છે તો બીજાની તો વાત જ શી કરવી!

નન્દી અને પાક્ષિકસૂત્રની ટીકામાં આચાર્યને માટે જ્યોતિષ નિમિત્તાદિ જ્ઞાનની અને દીક્ષા પ્રતોચ્ચારાદિમાં તેનો ઉપયોગ કરવાની કેટલી અનિવાર્ય જરુર જણાવી છે તે નીચેના લખાણ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાશે—

" ज्योतिषनिमित्तादिकं हि सम्यक् परिज्ञाय प्रव्राजन सामायिकारोपणोपस्थापनश्रुतोद्देशानुज्ञा गणारोपणदिशानुज्ञाविहारक्रमादिषु प्रयोजनेषूपस्थितेषु प्रशस्ते तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रयोगे यद्यत्र कर्तव्यं भवति तत्तत्र सूरिणा कर्तव्यं, तथा चेन्न करोति नहि महान् दोषः । उक्तं च—जोइस निमित्तनाणं गणिणो पव्वावणाइकज्जेसु । उवयुज्जइ तिहि करणाइ जाणगोऽन्नहा दोसो ॥ "

(અર્થાત્ જ્યોતિષ નિમિત્ત વગેરે યથાર્થ રીતે જાણીને દીક્ષા, સામાયિકવ્રતારોપણ, મોટી દીક્ષા, શ્રુતનો ઉદ્દેશ તથા અનુજ્ઞા, ગણાધિકાર આપવો, દિગ્બંધ અને વિહાર આદિ કોઇ પણ કામ કરવું થાય ત્યારે આચાર્ય પોતે શુભ તિથિ નક્ષત્ર કરણ

૨ " दैवज्ञा ' निमित्तशास्त्रादेस्तु नरक गोरिदनिरनुसारिपदा उपतिष्ठन्ति " । (नि० चू० १६-४४५)

ગેમ અને મુહૂર્તમાં જે જ્યાં કરવાનું હોય તે ત્યાં કરે, જો આમ ન કરે તો મ્હોટી દોષાપત્તિ થાય. એ જ વાત ગ્રંથાન્તરમાં પણ કહેલી છે 'જોઇસ' ઇત્યાદિ ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયો છે.)

આ બધું જોતાં એટલું તો ચોકકસ થાય છે કે આપણા પૂર્વાચાર્યોમાં જ્યોતિષ નિમિત્તાદિનો બહુ જ પ્રચાર હતો.[3]

[3] પૂર્વકાલમાં જૈન સાધુઓ જ્યોતિષજ્ઞાનમાં કેવા અદ્વિતીય હતા તે બાબત વિક્રમની સાતમી શતાબ્દીમાં ભારતવર્ષની યાત્રાએ આવેલ બૌદ્ધસાધુ હુએનસંગના ભ્રમણવૃત્તાંતમાંથી એક સ્પુષ્ટ હકીકત મળી આવે છે, જેનો ઉતારો નીચે આપીએ છીએ.

"जब कुमारराजको मालूम हुआ कि चीन देशसे एक प्रसिद्ध विद्वान् और भिक्षु हुएनसंग भारतवर्षमें आया है तब उसे उसके दर्शनकी उत्कट इच्छा उत्पन्न हुई। उसने हुएनसंगके पास एक दूत भेजा। उसके आनेके पहिले हुएनसंगके पास एक निर्ग्रंथि (जैन) आया। हुएनसंगको मालूम था कि इस पंथके अनुयायी ज्योतिषविद्याके अच्छे ज्ञाता होते हैं। उसने निर्ग्रंथिसे पूछा कि मैं चीन देशका निवासी हूं अब अपने देशको वापिस जाना चाहता हूं। परंतु मुझे मालूम नहीं कि मेरे लिये मार्ग सुखकर है या नहीं। मैं यह भी नहीं जानता कि मुझे ठहरना चाहिये या चल देना चाहिये। मुझे अपनी आयुका भी ज्ञान नहीं है। इस लिये मैं आपसे प्रार्थना करता हूं कि मेरे जन्मफलको बतला कर आप मेरे इस संदेहको दूर करें। उस ज्योतिषीने एक पत्थरके टुकडेसे पृथ्वी पर एक चक्र बनाया और बतलाया 'अभी तेरी आयुको दश वर्ष शेष हैं।"

पुनः हुएनसंगने कहा कि मैं अपने देशको शीघ्र ही वापिस जाना चाहता हूं। मालूम नहीं मुझे सफलता होगी या नहीं?।

निर्ग्रंथिने कहा कि स्वयं शिलादित्य और कुमारराज तुम्हें पहुंचानेके लिये सब प्रबन्ध कर देंगे। और तुम बिना किसी दुर्घटनाके अपने देशमें पहुंच जाओगे।

જે 'યોનિપ્રાભૃત' આજે છિન્નભિન્ન દશામાં આવીને પુનાની ડેક્કન લાયબ્રેરીના એક ખૂણામાં પડ્યું પડ્યું છેલ્લી દશા ભોગવે છે તે જ યોનિપ્રાભૃત એક વેળા સિદ્ધસેન દિવાકર જેવા ધુરંધર વિદ્વાનોના મુખમાં વાસ કરીને પોતાની ઉત્તમતા અને ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરતું હતું.

જે 'સિદ્ધપ્રાભૃત' આ દુનિયામાંથી ક્યારનું યે વિદાય થઇ ગયું છે તે જ 'સિદ્ધપ્રાભૃત' પૂર્વે આર્ય સમિત, સુસ્થિતસૂરિ અને પાદલિપ્તાચાર્ય જેવા મહાપુરુષોના પરમાદરનું પાત્ર થયું હતું.

જે 'નિમિત્તપ્રાભૃત'નો વિષય આજે ખંડ-વિખંડ થઇને નામમાત્રનો રહી ગયો છે તે જ 'નિમિત્તપ્રાભૃત' એક સમયે ભદ્રબાહુ અને કાલકાચાર્ય જેવા પ્રભાવક પુરુષોના મુખમાં શોભા પામતું હતું.

જે 'વિદ્યાપ્રાભૃત' આજે નામશેષ થયું છે તે પૂર્વ કાળમાં ખપટાચાર્ય જેવા સ્થવિરોના ઉપયોગની ચીજ હતી.

આ બધું આજે ક્યાં છે? જૈનો! આ તમારી પ્રમાદ દશાનું ફળ!

પ્રાભૃતોની બાબતમાં આટલું સામાન્ય વિવેચન કરી હવે પ્રત્યેક પ્રાભૃતનો વિચાર કરીયે.

हुएनसंगने कहा कि मैंने तो अभी इनमेंसे एक राजाको भी नहीं देखा। भला वे क्यों कर मेरी सहायता करेंगे?।

निर्ग्रंथिने उत्तर दिया कि कुमारराजने अपने पास तुम्हें बुलानेके लिये एक दूत भेजा है जो दो तीन दिनमें आवेगा। इसी प्रकार शिलादित्यका भी दूत तेरे पास आवेगा। यह कह कर निर्ग्रंथि वहांसे चला गया और हुएनसंग पठनपाठन और मूर्तियोंके एकत्रित करनेमें लग गया।"

(हुएनसंगकी भारतयात्रा १२४)

નોટ—ઉપર્યુક્ત નિર્ગ્રંથે કહેલું ભવિષ્યવચન સાચું થયું હતું, અને બંને રાજાઓની મુલાકાત કર્યા પછી તેમના પ્રબંધથી તે સ્વદેશ ગયો હતો.

—લેખક

૧ યોનિપ્રાભૃત

પ્રાભૃત શબ્દની વ્યાખ્યા પૂર્વે જણાવી દીધી છે એટલે હવે સર્વત્ર પૂર્વપદની જ વ્યાખ્યા કરવી રહી.

‘યોનિ’ શબ્દ અનેક અર્થમાં વપરાય છે છતાં આ સ્થળે એનો અર્થ ‘ઉત્પત્તિસ્થાન’ અને **‘જીવોત્પત્તિહેતુ’** આ બે પ્રકારનો અર્થ ઘટી શકે છે, તેથી યોનિપ્રાભૃતનો અર્થ ‘અમુક ચોક્કસ વસ્તુઓના સંયોગથી જીવોત્પત્તિ જણાવનાર શાસ્ત્રવિશેષ’ એ પ્રકારે થઇ શકે છે.

ભેંસના છાણ અને ગધેડાના મૂત્રના સંયોગથી વિંછીની ઉત્પત્તિ અને અંકોલના તેલના સંસ્કારથી વનસ્પતિનું તત્કાલ ઉત્પન્ન થવું અને ફળવું એ જો સાચું હોય તો (સાચું હોવામાં કંઇ પણ શંકા જેવું નથી) તે યોનિપ્રાભૃતના વિષયનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ છે.

નિશીથ ચૂર્ણિકાર લખે છે કે ‘યોનિપ્રાભૃતની પ્રક્રિયાથી એકેંદ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોની ઉત્પત્તિ કરાય છે અને આવી ક્રિયાને ‘નિર્વર્તનાધિકરણ’ કહે છે. એ જ ગ્રંથકાર આ વિષયમાં દૃષ્ટાંત આપે છે કે ‘યોનિપ્રાભૃતના બલથી આચાર્ય સિદ્ધસેને ઘોડા બનાવ્યા હતા.’ તે ચૂર્ણિનો લેખ નીચે પ્રમાણે છે — तत्थ ओरालिए एगिंदियादि पंच विधं तं जोणिपाहुडातिणा, जहा सिद्धसेणायरिएण अस्सा पकता ।”

સિદ્ધસેને અશ્વ બનાવ્યાની આ કથા બીજે સ્થળે પણ આવે છે.

એવી જ એક બીજી કથા પ્રભાવકચરિત્રમાં લખેલી મળે છે કે ‘એક આચાર્ય પોતાના શિષ્યોને એકાન્તમાં યોનિપ્રાભૃત ભણાવતા હતા તેમાં મત્સ્યોત્પત્તિનો અધિકાર ચાલતો હતો જે પાસે રહેનાર એક માછીએ સાંભળી લીધો અને તે પ્રમાણે પ્રયોગ કરીને માછલા વેચવાનો ધંધો ખીલવ્યો. જ્યારે પાછળથી એ વાત તે યોનિપ્રાભૃતના વ્યાખ્યાતા આચાર્યના જાણવામાં આવી ત્યારે તે માછીને તે ધંધો કરતાં અટકાવ્યો.

યોનિપ્રાભૃતના પ્રયોગથી સિંહની ઉત્પત્તિ કર્યાનો ઉલ્લેખ પણ એ જ કથામાં છે.

હજી સુધી પણ તાન્ત્રિક ગ્રંથોમાં જે કેટલાક જીવોત્પત્તિના પ્રયોગો લખેલા જોવામાં આવે છે તે આ યોનિપ્રાભૃતનાં જ સ્મરણો છે એમ કહેવામાં ભાગ્યે જ વાંધો લેવાશે.

ઇત્યાદિ અનેક સ્થળે યોનિપ્રાભૃતના સંબંધમાં ઉલ્લેખો થયેલા જોવાય છે. બૃહત્કલ્પની ટીકામાં તો ‘યોનિપ્રાભૃત’ પૂર્વગત અર્થાધિકાર છે એમ સ્પષ્ટતયા જણાવી દીધું છે.

આ બધું જોતાં યોનિપ્રાભૃતનું મહત્ત્વ અને પ્રચાર પૂર્વકાળમાં કેટલો હતો તે સહેજે સમજી શકાય એમ છે.

આજે પણ આ યોનિપ્રાભૃતનો થોડોક ભાગ પુનાની ડેક્કન લાયબ્રેરીમાં શીર્ણવિશીર્ણ સ્થિતિમાં સચવાઇ રહ્યો છે. વૃદ્ધ અને વિકલેન્દ્રિય મનુષ્યના જેવી સ્થિતિ ભોગવતો આ ગ્રંથ હવે કશા પણ ઉપયોગમાં આવે એમ તો લાગતું નથી, તથાપિ યોનિપ્રાભૃત જેવા ગ્રંથના અસ્તિત્વનો આ એક અનિવાર્ય પુરાવો છે.

૨ સિદ્ધપ્રાભૃત

સિદ્ધપ્રાભૃતની વ્યાખ્યા કરતાં કથાવલીના કર્તા આચાર્ય ભદ્રેશ્વરસૂરી નીચે પ્રમાણે લખે છે —

“जत्थ पायलेवंजणगुडियाईहिं सिद्धा ए (व ?)- रूविज्जंति तं सिद्धपाहुडं ।”

(અર્થાત્-જ્યાં પાદલેપ, અંજન, ગુટિકા અને આદિ શબ્દથી યોગ, ચૂર્ણ આદિથી સિદ્ધોનું સ્વરૂપ જણાવવામાં અથવા સિદ્ધોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે તે ‘સિદ્ધપ્રાભૃત’ મતલબ કે પાદલેપ, અંજન, ગુટિકાદિ ક્રિયાઓનું પ્રતિપાદન કરનારો પૂર્વગત અધિકાર વિશેષ તે ‘સિદ્ધપ્રાભૃત’ના નામથી ઓળખાય છે. આ સિદ્ધપ્રાભૃત ગ્રંથ આજે ક્યાંઇ પણ પ્રાપ્ય નથી, છતાં એનો વિષય ઘણા તાન્ત્રિક ગ્રંથોમાં સંગ્રહીત

નિમિત્તપ્રાભૃતનો વિષય આઠ અંગોમાં વહેંચાયેલો છે. તે આઠ અંગો નીચેની ગાથામાં બતાવ્યા પ્રમાણે છે —

" भोम सुमिणंतलिक्खं, दिव्वंअंगसरलक्खणं तह य ।
वंजणमठविहं खलु निमित्तमेव मुणेयव्वं ॥ "

(અર્થાત્ ૧ ભૌમ-ભૂકંપ વિગેરે પૃથિવી સંબંધી, ૨ સ્વપ્ન, ૩ આન્તરિક્ષ-આકાશમાં ભમતા ગ્રહમંડલનું ગ્રહયંતર ગમન ઉદયાસ્તાદિ, ૪ દિવ્ય-ઉલ્કાપાત ગંધર્વનગરાદિ દર્શન, ૫ આંગ-શારીરિક રચનાદિ ૬ સ્વર-મૃદુ, કઠોર, લઘુ ગંભીરાદિ સ્વર અથવા કોસલાગમાદિપ્રતિપાદિત સ્વરવિદ્યા, ૭ લક્ષણ-શ્રીવત્સાદિ શારીરિક લક્ષણો. ૮ વ્યંજન-મસા, તિલ આદિક શારીરિક ચિહ્ન. અનંતરોક્ત આઠ ભેદો નિમિત્તના છે.) ભૂત, ભાવિષ્ય અને વર્તમાન કાલથી ગણતાં નિમિત્તના ચોવીસ ભેદો પણ થઇ શકે છે.

બીજી રીતે નિમિત્ત ૭ પ્રકારનું કહ્યું છે તે ૭ પ્રકારો આ પ્રમાણે છેઃ ૧ સુખ, ૨ દુઃખ, ૩ લાભ, ૪ હાનિ, ૫ જીવિત અને ૬ મરણ.

ભગવતી સૂત્રમાં લખે છે કે મંખલિપુત્ર ગોશાલક આ ૭ પ્રકારના નિમિત્તકથનમાં ઘણો પ્રવીણ હતો અને તેથી જ તે જિન ન હોવા છતાં લોકોમાં પોતાને જિન તરીકે ઓળખાવતો હતો.

શકરાજાને વશ કરવામાં કાલકાચાર્યજીને એ જ જ્ઞાનની મદદ હતી એમ જૈન ગ્રંથકારો જણાવે છે. એટલું જ નહિ પણ નિમિત્તશાસ્ત્ર શ્લોક પ્રમાણ સુદ્ધાં જૈન પુસ્તકોમાં નોંધાયેલું છે, જે નીચે લખેલા સૂયગડાંગસૂત્રની ટીકાના ફકરાથી જણાશે.

" अत्र चाङ्ग वर्जितानां निमित्त शास्त्राणामनुष्टुभेनच्छन्दसा त्रयोदश शतानि सूत्रम तावन्त्येव सहस्राणि वृत्तिः तावत्प्रमाणा लक्षाणा (लक्षा) परिभाषेति ।

अङ्गस्य त्रयोदश सहस्राणि सूत्रं, तत्परिमाण लक्षाणा (लक्षा ?) वृत्तिः, अपरिमितं वार्तिकमिति ॥ "

(અર્થાત્ અંગ સિવાયના નિમિત્ત શાસ્ત્રોના મૂળ સૂત્રનું અનુષ્ટુપ્ છંદથી શ્લોક પ્રમાણ તેર સો, વૃત્તિનું તેર હજાર અને પરિભાષાનું તેર લાખ; અંગના મૂળનું પ્રમાણ તેર હજાર, તેની વૃત્તિનું તેર લાખ (?). અને વાર્તિકનું પ્રમાણ જ નથી !)

ઉપર લખેલું ગ્રંથપ્રમાણ નિમિત્તપ્રાભૃતનું અથવા તો તે ઉપરથી બનેલ કોઇ સંહિતા ગ્રંથનું હોવું જોઇએ. પણ જે શાસ્ત્રનું શ્લોક પ્રમાણ ઉપર બતાવવામાં આવ્યું છે તે ગ્રન્થો આજે વિદ્યમાન તો નથી જ.

પૂર્વે કહ્યું તે પ્રમાણે નિમિત્તપ્રાભૃત આજે વિદ્યમાન નથી; છતાં તેનો વિષય કેટલાક પ્રાચીન

નથી છતાં તેના લેખ ઉપરથી તે ઘણો જૂનો લાગે છે. તે પ્રાકૃત ભાષામાં ગદ્ય અને પદ્યમાં લખાયેલો છે. તેનું શ્લોક વા ગાથાપ્રમાણ ૯૦૦૦ નવ હજારનું છે. આ ગ્રન્થ ઘણા ખરા જૂના પુસ્તકભંડારોમાં મળી આવે છે.

૨ પ્રશ્ન વ્યાકરણ ગ્રન્થ પણ ઘણો જૂનો છે. એના પણ કર્તાનો પત્તો નથી. આ ગ્રંથ પ્રાકૃત ગાથાબદ્ધ છે, આની મૂલ ગાથા ચારસોથી અધિક છે. આશરે બે હજાર શ્લોકપ્રમાણ સંસ્કૃત ટીકાની સાથે આ ગ્રન્થ આજે પાટણના ભંડારમાં પ્રાચીન તાડપત્ર ઉપર લખેલો ઉપલબ્ધ થાય છે. તાડપત્રની અતિ જીર્ણતાને લીધે ક્વચિત્ ક્વચિત્ ગ્રંથાંશ ઘસાઇ ગયો છે. જો બીજું પુસ્તક ક્યાંઇ મળી આવે તો આ ગ્રંથની ખંડિત થયેલી ચાર૭ ગાથાઓ સંધાઇ જાય.

ગ્રંથને છેડે 'લીલાવતી' નામની એક પ્રાચીન પ્રાકૃત ટીકાનો થોડો ભાગ જળવાઇ રહ્યો છે. એ સિવાય વર્તમાન ટીકાના લેખકે ઘણેક ઠેકાણે ઠેકાણે જુદી જુદી ટીકાઓના પાઠાન્તરો આપેલા છે. આથી પણ જણાય છે કે આ ગ્રંથ અતિપુરાણો હોઇ અનેક વિદ્વાનોએ તે ઉપર ટીકાઓ રચી હતી.

શ્રીયુત ચીમનલાલ ડી. દલાલના લખવા પ્રમાણે 'ચૂડામણિ' 'જ્યોતિ' અને એક નામ વગરની ટીકા એમ ત્રણ ટીકાઓ હાલ આ ગ્રંથ ઉપર મૌજુદ છે, અમોએ જે ટીકાનો ઉતારો કર્યો છે તે નામ વગરની ટીકા છે.

શ્રીયુત સી. ડી. દલાલ આ ગ્રંથનું અપર નામ 'जयप्राभृत' હોવાનું જણાવે છે. દલાલ મહાશયનું આ કથન આ ગ્રન્થની તૃતીયગાથાના "पण्हं जय-पावडं वोच्छं" આ ચતુર્થ પાદના વાંચનભેદને આભારી હોવું જોઇએ. 'जयपावडं'ના સ્થાને તેમના વાંચવામાં 'जयगाहुडं' આવ્યું હોય તેમ લાગે છે, પણ અમોએ જોએલ પુસ્તકમાં તો સ્પષ્ટતયા 'जय-पावडं' એવો પાઠ છે, એટલું જ નહિ પણ ટીકા-કારને પણ એ જ પાઠ સમ્મત છે. આ ઉપરથી દલાલ મહાશયના જણાવેલા આ નામાન્તર ઉપર અમો વજન મૂકી શકતા નથી.

પ્રશ્નવ્યાકરણમાં નિમિત્તના સર્વ અંગોનું વર્ણન નથી પણ એમાં જાતકને મળતી પ્રશ્નવિદ્યાનું નિરૂપણ છે, રમલવિદ્યા અને આ પ્રશ્નવિદ્યાનો આબેહુબ મેળ છે. રમલમાં જેમ સોળ પ્રકારની શિકલોમાંથી અમુક એક શિકલ ઉપર હાથ મુકાવીને અથવા પાશા નાખીને જાણેલી શિકલ ઉપરથી પ્રશ્નના ફળનો વિચાર કરી નિર્ણય કરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે આ શાસ્ત્ર પણ પ્રષ્ટાના મુખથી નીકળેલા પ્રશ્નાક્ષરો ઉપરથી શુભાશુભ ફળનો નિર્ણય કરી બતાવે છે. ઇતર જ્યોતિષમાં પ્રશ્નના ફલાદેશ માટે તાત્કાલિક લગ્ન લેવામાં આવે છે અને તે ઉપરનો ગ્રહ-ચાર જોઇને જ્યોતિષિઓ ફલનિર્ણય જણાવે છે જ્યારે આમાં તેવા પ્રકારની કંઇ પણ ભાંજઘડ કરવાની હોતી નથી. માત્ર પ્રશ્નાક્ષરો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીને લખી લેવા જોઇએ, અને ત્યાર પછી તેની યોનિ જોઇને પ્રશ્નનિર્ણય કરવો જોઇએ. આની પ્રક્રિયા ઉપરથી જેટલી સુગમ દેખાય છે તેટલી જ તે જટીલ છે. જો અક્ષરોની જુદી જુદી સંજ્ઞાઓ, તેના અપવાદો અને અન્યાન્ય અક્ષરસંયોગોથી થતા વર્ણપરાવર્તનો અને તેના પ્રતિઅપવાદો વિગેરે તરફ લક્ષ ન હોય તો નૈમિત્તિકના ફલાદેશમાં વિસંવાદ થતાં વાર લાગે નહિ, એટલું છતાં પણ પ્રશ્નવિદ્યાની આ પ્રક્રિયા અપૂર્વ છે એમાં તો શક નથી. આ ગ્રન્થની પ્રક્રિયાની રુપરેખા નીચે પ્રમાણે છે —

આ ગ્રન્થકારે દુનિયાના પદાર્થમાત્રને જીવ, ધાતુ અને મૂળ એમ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી દીધા છે અને પ્રશ્નદ્વારા તેનો નિર્ણય જોવા માટે નીચે પ્રમાણે પાંચ વર્ગ માન્યા છે —

અ એ ક ચ ટ ત પ ય શ (પ્રથમ વર્ગ)
આ ઐ ખ છ ઠ થ ફ ર ષ (દ્વિતીય વર્ગ)
ઇ ઓ ગ જ ડ દ બ લ સ (તૃતીય વર્ગ)
ઈ ઔ ઘ ઝ ઢ ધ ભ વ હ (ચતુર્થ વર્ગ)
ઉ ઊ અં અઃ ઙ ઞ ણ ન મ (પંચમ વર્ગ)

આ પ્રમાણે તત્કાલીન પિસ્તાલીસ અક્ષરની વર્ણમાલાના નવ નવ અક્ષરના પાંચ વર્ગ કલ્પ્યા,

છે અને એટલા જ કારણથી આ વિદ્યાને 'વર્ગ-કેવલી'ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.[5]

નન્દી તથા સમવાયાંગ સૂત્રમાં પ્રશ્ન વ્યાકરણના વિષયની સૂચના કરતાં સૂત્રકાર લખે છે કે પ્રશ્ન-વ્યાકરણમાં અંગુષ્ઠ પ્રશ્ન આદિ એક સોને આઠ પ્રશ્નો છે.

અપૂર્ણ

---

૫ આવો એક વર્ગ કેવલીનો મૂલગ્રન્થ વારાણસી નિવાસી વાસુકિ નામક શ્રાવક પાસેથી યાકિની મહત્તરા-પુત્ર હરિભદ્રસૂરિને મળ્યો હતો જેની વૃત્તિ તેમણે પોતે રચી હતી. આ વિષે કથાવલીના કર્તા ભદ્રેશ્વરસૂરિ લખે છે કે આચાર્ય હરિભદ્રે આ વૃત્તિ સંઘના આગેવાન યોગ્ય પુરૂષોના કહેવાથી રચી હતી અને તે વૃત્તિને અનુસારે પરીક્ષા કરતાં ગ્રંથની વાતો સત્ય ઠરી હતી પરંતુ દુઃષમકાલમાં આવા રહસ્ય ગ્રંથોના સ્પષ્ટ વિવરણની જરૂરત નથી એમ ધારી તે જ સંઘના પ્રધાન પુરૂષોએ તે વૃત્તિનો લોપ કરાવ્યો હતો. આ હકીકત ભદ્રેશ્વરસૂરિ નીચેના શબ્દોમાં વિસ્તારથી જણાવે છે —

"इमो य वाणारसीए वासुगी नाम सावगो, तेण य कहंचि लद्धा वग (ग्ग) केवलियसुत्तपोत्थिया परं न किंचि बुज्झइ । समागओय सो कयाइ विवहारत्थं चित्तउडे, तं समप्पेइ हरिभद्दसूरिणो । तेणवि ओ (व) ग्ग-केवलित्ति नाउं निवेइया परिणयसंघपुरिसाणं । तेहिंवि वित्तिमिमीए तुब्मे कुणह जेणोवओगिण कहिंवि दरिसण कज्जे होज्जत्ति भणिएण सूरिणा कया ... . (वग्गकेवलिया) ए परिफुडत्था वित्ती । विण्णासिया य तव्वियरि याणुसारओ जायत्थेहिं परोप्परं केवइ ... ... पओगा जाव तहेव संवइया । तओ पुणो नेयारिसाणं पावगंथागमेयंमि काले पयासणं संगयंति परिभाविऊण संघपुरिसेहिं चेव फुसाविया सा वग (ग्ग) केवलीए वित्ती ।"

યશોવિજયજીનો ક્રિયાઉદ્ધાર

સુધારો દાખલ કરવામાં (૧) જ્ઞાન (૨) શુદ્ધ ધર્મવૃત્તિ (૩) પ્રતિષ્ઠા હોવાં જોઈએ. ધર્માચાર્યને પણ પ્રતિષ્ઠા હોવાનો પ્રશ્ન રહે જ. અલબત તેમની પ્રતિષ્ઠા તેમના શિષ્યના સમૂહમાં મોટી નૈસર્ગિક શ્રદ્ધાને લીધે હોય, તેથી તેમના દરેક સુધારાના પગલાને તેમનું શિષ્યવૃંદ આનંદથી વધાવી લે.

(૧) જ્ઞાન—પ્રયાસ ગમે તેવો ઉત્તમ હોવા છતાં જ્ઞાન વગર જોઈતું ફળ મળી શકતું નથી, કારણકે પ્રજા તરફથી જોઈતો આવકાર મેળવવા માટે તે પ્રજાને હૃદયમાં સચોટ છાપ પડે તેવી રીતે સુધારાનું શુદ્ધ અને સુત્ય સ્વરૂપ સમજાવવાની જરૂર રહે છે. જો લોકોને પોતાના સિદ્ધાંતો બરાબર શાસ્ત્રયુક્તિથી સમજાવ્યા વગર ઘણાં વર્ષોથી ચાલતી આવતી રૂઢીને એકદમ નાબુદ કરવાની સલાહ આપવામાં આવે, તો પ્રજાવર્ગને તે વાત રૂચિકર ન થાય અને તેથી સુધારાને પુરતો આવકાર પ્રજા તરફથી ન મળે. આથી જણાશે કે શાસ્ત્રયુક્તિથી પોતાના સિદ્ધાંતો લોકોને સમજાવવા માટે પૂરતા જ્ઞાનની જરૂર છે. વળી આ પણ સાથે લક્ષમાં રાખવાનું છે કે લોક-બંધારણ કે જે લોકો અમુક વર્ષ થયાં એક વલણ પર ઢળ્યા હોય છે તેથી બંધાય છે તે એક સૂક્ષ્મ-યંત્રની માફક છે; તેને ઘણી ચાલાકીથી વાપરવાની આવશ્યકતા છે. જો તેમાં પુરતી સંભાળ ન રાખવામાં આવે તો, અને તેને વાપરવામાં જરાકે બળાત્કાર કરવામાં આવે તો આખું યંત્ર ભાંગી જાય. આથી સમાજના બળ ઉપર અસર કરવા માટે સમતોલતા જાળવવાનું એટલે સમાજબંધારણના સૂક્ષ્મ યંત્રને એકદમ આંચકો મારીને અવ્યવસ્થિત ન કરવાના કૌશલ-જ્ઞાનની અવશ્ય અપેક્ષા છે.

(૨) શુદ્ધ ધર્મવૃત્તિ—સુધારામાં જ્ઞાનની સાથે હૃદયશુદ્ધ ધર્મવૃત્તિની પણ પૂર્ણ જરૂર છે, કારણકે જો તે ન હોય તો લોકો તરફથી સુધારાને આવકાર મળતો નથી. આપણે જોઈએ છીએ તો કેટલાક સુધારકો કેવળ સ્વાર્થ અગર કંબની ખાતર સુધારાનું કામ હાથમાં લે છે, નહિ કે ખરા હૃદયથી. આવા સુધારકો સુધારાના પવિત્ર નામને બેશક કલંકિત કરે છે.

આવા લોકો તરફથી દેશ કે ધર્મ કે સંસારસુધારાની આશા રાખવી ફોકટ છે.

(૩) પ્રતિષ્ઠા—ઉંચા શિખરપર ચઢવાનો ગતિક્રમ જેટલો કઠિન હોય છે તેટલું પ્રતિષ્ઠા વગર સુધારામાં પ્રવેશ કરવાનું કાર્ય કઠિન છે. ધર્માચાર્યમાં પ્રતિષ્ઠા રહેવાનું સ્વાભાવિક છે. પોતાના સદ્‌વિચારથી, જ્ઞાનથી અને ઉત્તમ ચારિત્રથી સામા ઉપર ઉત્તમ પ્રકારની છાપ તથા પ્રબળ આકર્ષણ કરી શકાય તો જ અને તેથી શિષ્ય-શ્રોતા સમૂહમાં નૈસર્ગિક શ્રદ્ધા જાગ્રત થઇ ધર્માચાર્યના સુધારાને હૃદયપૂર્વક આવકાર મળે. આવી રીતે પ્રતિષ્ઠા હોવાથી કરવા ધારેલા સુધારાને તોડનારને શાસન-શિક્ષા-દંડ આપવાની સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. કાયદાનો ભંગ કરનારને જો શિક્ષાનો ભય ન હોય તો તે કાયદો અમલમાં આવે નહિ, પરન્તુ માત્ર નામનો કાયદો કહેવાય. માટે પ્રતિષ્ઠાની ખાસ જરૂર છે.

આ સમયે ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાની ઘણી જ જરૂર હતી. તે તે સમયની શિથિલતા, અત્યાચાર, કુમતિઓ, કુમુનિઅવસ્થા, અંધશ્રદ્ધા વગેરેનું આબેહૂબ, હૃદયંગમ, અને કરૂણારસિક ચિત્ર ઉપાધ્યાયશ્રીએ પોતાના શ્રી સીમંધર સ્વામીના ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં સંપૂર્ણ આલેખ્યું છે.

હમેશાં દરેક પ્રજાનું જીવન તેના સાહિત્ય ઉપરથી જણાય છે. કવિતા, સંગીત અને નાટકો પ્રજાના વિચારપ્રવાહની અચૂક સાબિતી છે. જેમ પ્રજાના ઇતિહાસમાં અમૂક સમય, અમૂક હિલચાલ અને અમૂક ચળવળથી આચ્છાદિત થયેલો હોય છે, તેમ સાહિત્યમાં પણ ઐતિહાસિક તબક્કાને અનુસરતા કેટલાક સમય હોય છે. પ્રજાની ઐતિહાસિક ઉન્નતિના વિશિષ્ટ કાળના મહત્ત્વના વિચારો તેના સંગીત, કાવ્યો અને નાટકો ઉપરથી જણાઇ આવે છે. દરેક ઐતિહાસિક ચળવળ બહુધા વિચારશક્તિની ચળવળ હોય છે, અને એક રીતે કહીએ તો કવિઓ અને તત્ત્વચિંતકો તેમ જ ઉદ્ધારકો સાધારણ કાર્યકુશળ મનુષ્યોના કરતાં તે ચળવળના વધારે સબળ આત્મારૂપ હોય છે. દરેક દેશના સાહિત્યના ઇતિહાસમાં પ્રજાજીવનની અંદરની અને બહારની વિચારમાળામાં જે સૂક્ષ્મ સંબંધ રહ્યો છે તે તાદૃશ્ય બતાવી આપનાર દૃષ્ટાંત ઘણાં મળી આવે છે, પરંતુ આપણે અહીં જૈનદર્શનમાં સમયાનુસાર જે જે શ્રી યશોવિજયે ગાયું છે અને હજુ અસ્તિત્વમાં હોઇ સારી રીતે વંચાઇ મનન થાય છે તેની સાથે છે, તેથી તે હવે પછી તપાસીશું.

નલદવદંતી ગીત

નલદવદંતી નીસર્યાં, જૂવટે હારી દેશ, નલરાજા
વન માંહે રાતિવાસો વસ્યા, સૂતાં ભૂમિપ્રદેશ, નલરાજા૦ ૧
મુજને મૂકી તું કિહાં ગયો, અબલા કુણ આધાર, નલરાજા
સાદ કરે સગલી દિશે, દમદંતી નિજ નાર, ન૦ ૨
દમદંતી સુતી થકી, મુંકી ગયો નલરાય, ન૦
વસ્ત્ર કિપરિ અક્ષર લિખ્યા, સાસરે પીહર જાય, ન૦ ૩
દમદંતી દેખે નહિ, નયન સલૂણો નાહ, ન૦
દે ઓલંભા દૈવને, દુખ કરે મન માંહ, ન૦ ૪
હે હે પુરૂષ કઠિનહીયા, પુરૂષનો કેહો વિસાસ, ન૦
ઇમ અબલાને એકલી, કુણ તજે વનવાસ, ન૦ ૫
દમદંતી પીહર ગઇ, પાલ્યો નિરમલ સીલ, ન૦
સમયસુંદર કહે પિઉ મલ્યો, લાધા અવિચલ લીલ. ન૦ ૬

—સમયસુંદર (વિક્રમ ૧૭મું શતક)

બળદ કોઇ ચોરી ગએલ છે, તેથી તે ચોરનાં પગલાં જળમાં જોઇ તેને તે શોધવા માગે છે. જળમાં પગલાં જોઇ શકવાં એ તો આશ્ચર્યજનક, પણ તેવી વિદ્યા તેની પાસે હતી તે શીખવવાનું વિનવતાં તેણે ૭ માસ સુધી શિષ્ય તરીકે રહ્યા પછી જ શીખાય એમ જણાવતાં, કોટવાલનો પુત્ર શ્રીધર શીખવા રહ્યો. અન્ય ચાર મિત્ર ચાલતાં એક વનમાં ઘણા ઘાયદ (ઘાયલ) પુરૂષો નજરે પડયા. તેને પોતાની વિદ્યાના બળથી પાણી છાંટી સાજા કરનાર એક વિપ્રને જોઇને તેની પાસેથી તે વિદ્યા શીખવા શ્રુતરામ (પુરોહિત-સુત) ૭ મહિનાના વચનથી રહ્યો. અન્ય ત્રણ મિત્રો ચાલી નીકળ્યા. કંચનપુર નગર પાસેની અશોકતરૂ વાડીમાં વિશ્વકર્મા નામનો સુતાર ગજરજ ઘોડા બનાવી મંત્રબળથી આકાશે તેને ઉડાડતો હતો. સુતારસુત સાગર આ વિદ્યા શીખવા ૭ માસની બંધીથી આ સુતાર પાસે રહ્યો.

હવે રાજા અને પ્રધાનના પુત્રો બંને પ્રયાણ કરી પુષ્પપુરી નગરમાં આવ્યા. ત્યાં વરદત્ત નામનો વ્યવહારી વસ્ત્ર, પાત્ર, અન્ન અને પાનનું દાન જે માગે તેને આપતો હતો. રાજકુમારે વિચારતાં તેણે કહ્યું કે કોઇ યોગીએ આપેલ અક્ષીણ વિદ્યાથી આટલું દાન તે આપી શકે છે. અને તે વિદ્યાનો ઉપયોગ દાન દેવામાં પોતે કર્યો; કારણ કે

નરનું ભૂષણ જેહને નિધાન, ધનનું ભૂષણ જે જગદાન.૭૬
દાન તણું આભરણ સુપાત્ર, શાલિભદ્ર સુકોમલ ગાત્ર,
મૂલદેવ ધનો ધનસાર, દાને સુખ પામ્યો નયસાર. ૭૭
જો સાગર જળો કૃપણ થયો, તો મુખ લેઇ નીચો ગયો,
જો જલધર વરસી દત્ત દેઅ, તો સહુ મસ્તક ગાજે તેહ. ૭૮

આ વિદ્યા શીખવા પ્રધાનસુત સુરમિત્ર આ વ્યવહારી પાસે રહ્યો. રાજકુમાર એકલો નિકળી વચમાં આવતું વન ઉલંઘી અને નદીને પોતાની વિદ્યાથી ઉતરી એક શૂન્ય નગરમાં આવી ચડયો. મોટાં મોટાં મંદિરો, ચૌટાં, બજાર પણ એક પણ માણસનું નામ ન મળે. એક સપ્તભૂમિ પ્રાસાદમાં માંજારી દીઠી. ત્યાં જઇ જોતાં બે તુંબડી બાંધી હતી તે છોડી, તેમાંનું અંજન માંજારીની આંખે લગાવતાં તે કુમારી થઇ ગઇ. કુમારીએ સ્વવૃત્તાંત કહ્યું કે

કે કનકપુરીના કનકધ્વજ રાજાની કનકમંજરી રાણીથી થયેલ પોતે પ્રિયંગુમંજરી નામની કુમારી છે અને ચિત્રાંગદ નામનો મણિમંદિરનો રાજા માંસલોલુપી હતો તે પોતાની નગરીના માણસોને મારી તેનું માંસ ખાતો હતો, તેથી ત્યાંના વિદ્યાધર લોકોએ હાંકી કાઢયો. તે આ નગરીમાં આવતાં ને સૌને બીવડાવતા બધા લોક ભાગી ગયા. મને તે રાક્ષસે અહીં રાખી છે અને મને તે પરણશે. કુમારે પોતાનો વૃત્તાંત કહ્યો. કુમારીને રાગ થયો. પછી તે રાક્ષસને કુમારે મારી નાંખ્યો. બંને પરણ્યા.

એકદા બંને વનક્રીડા કરતાં હતાં. નદી વહેતી હતી. ત્યાં કુમારીનો સવા લાખનો કંચુક પડી ગયો. રાજા લેવા ગયો પણ હાથ ન આવ્યો. આ તણાતાં વિજયાપુર પાસે આવતાં એકને તે મળતાં તે ત્યાંના રાજા મકરધ્વજને ભેટ કર્યો. આ જોઇ તે રાજા કામાતુર થયો અને તેની પહેરનારીને મેળવી આપનારને પોતાનું અર્ધું રાજ્ય આપશે એવો ગામમાં પડહ વજડાવ્યો. એક કોશા નામની વેશ્યાએ તે કામ ૭ માસમાં કરવાનું માથે લીધું. રાજાનું એક ભૂષણ લઇ શોધતી શોધતી સુમિત્ર રાજાના શહેરમાં આવી. રાણીનું રૂપ જોઇ વેશ્યા ચમકી ગઇ.

કે કમલા એ સરસતિ રૂપ, કે ચક્કેસરી તણું સ્વરૂપ,
કે એ દેવી સુરસુંદરી, રંભ તણું રૂપ લીધું હરી. ૪૫
જસ મુખ દેખી લાજ્યો ચંદ, ગતિ પેખી ત્રાઠો ગયંદ,
ભમુહ ધનુષતણેં આકાર, ખંજન લોચન દીસે નારી. ૪૬
નાસિકા અતિ અણીઆલી આજ, તે દેખી લાજ્યો સુરરાજ,
અધર જિસ્યા પરવાલી રંગ, કંચનવરણું જેહનું અંગ. ૪૭
દંત જિસ્યા મોતીની માલ, રસના જેહની અતિ સુકુમાલ,
કંઠ ભલો કોકિલનો ત્યાંહિ, તેણે કાલે ગુરિં વનમાહિં. ૪૮
યુગલ પયોધર કંચન કુંભ, ચિત્રા લંકી દીસે રંભ,
જાણે ઉદર પોયણનું પાન, મધુર વચનેં મુખ ધરેં ધ્યાન, ૪૯
જંઘ સુકોમલ કદલી થંભ, પગ કરતલ અતિ રાતા રંગ,
દીઠો નારી રૂપ અચંભ, કોશ્યા પરખે થઇ થિર થંભ. ૫૦

તે વેશ્યાએ રાણી પાસે આવી કહ્યું કે તું મારી ભત્રીજી થા અને હું તારી ફઇ થઉં. ન્હાનપણમાં મને પરણાવી તેથી સાસરે ગઇ. ત્યાં મારો ધણી ગુજરતાં હું પિયર આવી. ત્યાં તો આ નગરીના રાજા કનકધ્વજ મારા બંધવનું મરણ થયું જોયું. કનકમંજરી

તેની રાણી અને પ્રિયંગુમંજરી તેની બેટી હતી. મેં ખૂબ શોધ કરી. આખર પુણ્ય સંયોગે પાછી અત્ર આવતાં તું મળી. પ્રિયંગુએ આ વાત સાચી માની પોતાના પતિને કહી બતાવી તેઓ સાથે રહેવાનું કર્યું. વેશ્યા ખૂબ હળી ગઇ. એક વખત પ્રિયંગુને કહ્યું કે આ નિર્જન શહેરમાં કેમ રહી શકો છો? તેના જવાબમાં કહ્યું કે મારા ધણીની પુંઠે બાંધેલા યંત્રના પ્રભાવે કોઇ પણ હથિયારથી કે ભૂતડાકણથી તે નિર્ભય છે. એક વખત રાજા ન્હાવા બેઠો એટલે વેશ્યા તેને નવરાવવા આવી અને માથે પ્રપંચથી કટોલી તેલ રેડી આંખ ચોળતો કર્યો. હથિયાર બાળી નાંખ્યા, યંત્રને અગ્નિ લગાડી. રાજા નિશ્ચેતન થયો. પ્રિયંગુ દોડી આવી ને જોયું કે ધણી મૃતપ્રાય થયેલ છે એટલે મૂર્છાગત થઇ ધરણી પર ઢળી પડી. ચેતન આવતાં વિલાપ કરવા માંડી કેઃ—

ઢાલ ચંદ્રાયણની—રાગ કેદારો ગોડી

પ્રીઉ પ્રીઉ મુખેં હમ ઉચ્ચરતી, ખિણુ ઉભી ખિણુ ભૂમિ પડતી,
હિયડામાંહિ બહુ દુઃખ ધરતી, લોચન બે આંસુજલ ભરતી ૧૭૧
'પ્રાણ શરણ દીસાવો કંતા? સ્યે અપરાધેં નવ બોલતાં,
ઉંડારી સત તે ગુણવંતા, તુઝ વિણુ કુણ કરે મુઝ ચિંતા ૧૭૨
જો મેં અવગુણ ઉચ્ચરીઓ તાહરો, તે અપરાધ ખમે પ્રભુ મારો
પુરવ રોષ કો મમ સંભારો,
સ્વખ અપરાધ કીઓ પ્રભુ મારો. ૧૭૩
નારી કુનારી હુઈ જો કુડી, તો નર પ્રકૃતિ કરવી રૂડી,
રે ગુણરાજ સંભારો ગુડી, કહો વિરહ કાદવમાં બુડી ૧૭૪
(દુહા) વિરહ કાદવમાંથી કાઢીઇં, ચાંદે ન દીજે ઘાય,
દુખિયાનેં નવિ દુહવિઇં, વિરહ મુઝ માતપિતાય ૧૭૫

(ઢાલ) સોંદલણી પરિ એકલો રે

આગેં માત વિછોડ્યાં રે, પિતા ગયો પરલોક
નાહલની જનિ મેં થઇ રે, કરમે કિંધા કુલેશેરે;
સ્વામી સંભાલીઇં
છાંડો અબોલણાની રે, નાર નિહાલીઇં—આંકણી ૭૬
મોહેં મૂંકી કામિની રે. કરતી મોટ વિલાપ,
આજ ઉદય મુઝ આવીઆં રે, પુરવ ભવનાં પાપ રે.
સ્વામી ૭૭
જો નવિ બોલો નાહલો રે, તો નહિ જીવિત આસ,
[illegible] સંભારશું રે પાડું ગલપાસ રે—સ્વામી ૭૮

પાશ લેઇ કંઠે ધરી આત્મઘાત કરવાનો વિચાર કરે છે ત્યાં વેશ્યા કહે છે કે 'એમાં શું રૂવે છે? તારા નાથને મેં માર્યો છે, અને તે નરમાં હતું શું? હું તને વિજયાપુરના મકરધ્વજ રાજા સાથે પરણાવું. તેની સાથે સુખ રાતદિન ભોગવ. આ સાંભળી રાણીને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો, ને કહ્યું કેઃ—

દોય પ્રકારે નારિતણાજી. પુષ્પ ધંતુરા રે જેમ
વિણસેં કે શંકર શિરેંજી, ત્રીજે વલી કહું કેમ, સોભાગિણી ૮૫.
તિમ સુકુલીણી ત્રિયા વલીજી, આવે નિજ નર કામ,
કે કાયા અગનેં બલેંજી, અવર ન ત્રીજે ઠામ સો૦ ૮૬

પછી વેશ્યાએ તેના કંચુકને દેખતાં કામી થયેલા નૃપની વાત જણાવી કહ્યું કે તેના કહેવાથી હું તને લેવા આવી છું. પ્રેમથી આવે તો તેમ નહિ તો તને ઘાત કરીશ. કુમારીએ કર્મની ગતિ વિચારી કંથે કહેલી પૂર્વ વાત સંભારી કે ચાર મિત્રો અહીં આવશે અને તે મારા કંથની સહાય કરશે. આથી ભોળી બની વેશ્યાને બનાવવા લાગી. પોતાના કંથને મંદિરમાં જઇ પેટીમાં ભર્યો અને તેને તાળું દીધું. વેશ્યા ઉક્ત રાજા પાસે લઇ ગઇ. રાજા પરણવા તૈયાર થયો એટલે આ કુમારીએ જણાવ્યું કે હમણાં મારા નાથના મરણનો શોક એક માસ માટે પાળવા દ્યો ને તે દરમ્યાન મને દાન દેવા દ્યો પછી પોતે પરણશે. આ વિનતિ રાજાએ સ્વીકારી એટલે કુમારી હમેશાં દાન દેવા લાગી.

પેલા ચારે મિત્રો પોતપોતાની ઇચ્છેલી વિદ્યા સાધિત કરી પેલા શૂન્યનગરમાં આવ્યા. કુમાર મળે નહિ એટલે તપાસ કરતાં પગલાં જોતાં આ કુમારી જ્યાં દાન દીયે તે નગરમાં આવ્યા. બધા મળ્યા. કુમારી સાથે આવવા તત્પર થઈ અને બધા સાથે નિકળે તે પહેલાં કુમારીએ રાજાને કહેવરાવ્યું કે તે પુરોહિતની, કોટવાલની, પ્રધાનની અને સુતારની એમ અનુક્રમે ચાર કન્યાઓ પેલી વેશ્યા સાથે મોકલાવો કે તેની સાથે રાજા પાસે પોતે આવે.

કામી નર રંગું રંગું નહિ કરે, વનિતા વચનેં પ્રતિબિંબ કરે
ચંડપ્રદ્યોતને પાડ્યો ફેર, અભયને નૃપ કીઓ બોલ ૨૨૬
નારી વચનેં નાચ્યો પ્રભુ, શાલ મુનિ બાંધું શીશ.

કામાતુર રાજા કન્યાને લઇ મહા ઉત્સવ સહિત સામો ગયો અને અશોક તરુની વાડીમાં આવ્યો. આ અવસરે સાગર સુતારે વિમલ વાહન ઘડી તેમાં પ્રિયંગુ તથા ચાર નારીઓને બેસાડી; ચારે મિત્રોએ કોસ્યા વેશ્યાને પકડી મારી ને રાજા ઉપર ફેંકી. રાજાનું કપાળ ફુટયું અને દાંત પડી ગયા. આ રીતે વેશ્યા ભુંડે હાલે મરણ પામી. 'ભુંડું કરતાં ભલું ન હોય' એ આ પરથી સાર નિકળે છે.

ચાર મિત્રો રાજાને 'રાક્ષસ કન્યા પરણજો' એમ કહી વિમાનમાં ચાલી નિકળ્યા, ને જ્યાં રાજાનો કુંવર હતો ત્યાં આવ્યા. પેટીમાંથી ભર્તારને પ્રિયંગુએ કાઢ્યો. અચેતનને મંત્રબલે કરી સુતરામે સચેતન કર્યો, ને પૂર્વની વાત કહી સંભળાવી. ચારે મિત્રો ચાર કન્યાઓને પોતપોતાના કુળ પ્રમાણે પરણ્યા. રાજાનો કુમાર સુમિત્ર રાજા તરીકે રાજ્ય અત્ર કરે છે, ત્યાં તેના પિતાના બીજા જે આવીસ પુત્રો હતા તે કર્મે કરી અનાથ થયા.

સરિખી વેલા સરિખો કાલ, સરિખા દિનાં નહિ નર ભૂપાલ
સુર નરનારિ અરિહા ઇંદ્ર, સરિખિ વેલા નહિ રવિ ચંદ,
વાસુદેવ બલદેવા કોડિ, કાલેં ચક્રિ પામ્યો ખોડિ ૨૫૧
એ દ્રષ્ટાંતે તૂઓ સંસાર, કવિ કહે માન તજો નર નાર્ય.

તેઓ કનકપુરમાં આવ્યા તે રાજા સુમિત્રે ગોખમાંથી જોયું એટલે રાજા તેમની પાસે જઇ પગે લાગ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે અમો ચંપાપુરીના ધવલવાહન રાજાના પુત્ર છીએ. શત્રુએ આવી રાજાને હણી ચંપાપુરી લઇ લીધી તેથી અમો ભાગી અત્ર આવ્યા છીએ. સુમિત્ર સર્વને ભેટ્યો અને પોતાની વાત જણાવી તેમને પોતાના રાજ્યમાં સુખે રહી આનંદ કરવા જણાવ્યું. તે સર્વેએ કરેલા અન્યાય અને દોષ માટે માફી માગી. સુમિત્રે કહ્યું કે તમારા પ્રતાપે તો આટલું બધું પામ્યો.

ચાર વસ્તુ લહી તે રાય, તે સહુએ બ્રમ્હતણો પસાય,
મિત્રસ્નેહ પરીક્ષા થઈ, કૌતિગ જોયું મેં ગહગહી
સીલ સ્ત્રીયાનું સુધું આજ, ચોથું વચન થયું જે રાજ્ય ૨૬૧
અનેક સુખ પામ્યો સંસાર, નૃપ કુમારિ પરણ્યો બહુ નાર
અનેક લક્ષ્મીલીલા લહિ, બંધવ સોય પસાય બ્રમ્હ સહી ૨૬૩

ભાઇઓએ જણાવ્યું કે જેમ (દુહા)

અગર દહંતો ગુણ કરે, ચંદન ઘાસંતાહિં
સુપુરૂષ દુહવ્યો ગુણ કરે, પાનરસ ચાવંતાહિં ૨૬૪

તેમ તમે સુપુરૂષ છો તેથી એમ જણાવો છો. હવે આપણા પિતાની પૃથ્વી શત્રુ ભોગવે તે બનવું ન. જોઇએ કારણકે તે ક્ષત્રિયને લજ્જા સમાન છે.

જેહમાં વેરી વહી ગયા, માંગણ ગયા નિરાસ,
તેહની જનની ભારે મુઇ, ઉદરે વહી દશ માસ. ૨૬૮
સિંહ પચાર્યું નવિ ખમે, સાયર જલધર ગાજ,
ખારો ક્ષત્રિ નવિ ખમે, વેગે ચડો મહારાજ. ૨૬૯

રાજા સેના લઇ સહુ ભાઇ અને મિત્રો સાથે ચડ્યો, ને વચમાં મધુરધ્વજ રાજાને હરાવી તેને સેના સાથ સાથે લઇ ચંપાનગરી આવ્યો. ત્યાં શત્રુ રાજા રણમલ સામો થયો.

ક્રોધે ક્રિમે અલગા નવિ થાય, ધસિ ધસિ રણ ઘાલેં ધાય,
ગજ સાથે ગજ તિહાં આથડે, રથે રથ તે સામ્હા ભડે,
પાલેં પાલા વિલગા બાથ, આયુધ ઉછાલેં નિજ હાથ,
અશ્વ ચડયા રણ કેતા ધસે, વિકતાં રણ પાછા નવિ ખસે
મૂકે નાલ હવાએ તીર, પાછા ડિંમે ન ભાજે વીર.
તરવારે રણતાલિ પડે, સૂરાને સૂરાતન ચઢે,
કાયર સંભારે નિજ બાપ, કહે પૂરવ એ લાગાં પાપ. ૨૭૭
અસ્યાં વચન રણકાયર કહે, સૂરા તે રણ માંડી રહે,
લીધી ભૂમિ ન આપે તેહ, જો સતખંડ થાયે તસ દેહ. ૨૭૮
એમ વિઢયો રણેં સબલો થાય, ગજે ચઢીઓ સુમિત્ર રાય,
જઈ બોલાવ્યો રાય રણમલ, આવે આયો જો હોય બલ. ૨૭૯
રણમલ રીસ ચડયો તિહાં ધસે, સુમિત્ર સજ્જ થયો તિહાં તિસે,
બેહુઇ નૃપ ઝુઝેં રણમલ, હાર્યો તિહાં રાજા રણમલ ૨૮૦

રાજા સુમિત્રે રાજ લઇ લીધું. રણમલ્લ નાસી ગયો. પછી સુમિત્રે ત્યાં થોડો વખત બાવીશે ભાઇઓને ચંપાપુરી સોંપી પોતે સૌની રજા લઇ માતાને સાથે લઇ કનકપુર આવી રાજ્ય કર્યું. એટલામાં ધર્મઘોષસૂરિ ત્યાં આવ્યા. પ્રવેશમહોત્સવ કરી રાજાએ દેશના સાંભળી. જીવ અનેક યોનિમાં ભ્રમણ કરી દુઃખ પામી મનુષ્યભવ પામ્યો છે ને તેમાં આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુલ, ઇંદ્રિય, ધનસંયોગ, નિરોગી દેહ વગેરે ચીજો મળવી દુર્લભ છે. વળી સદ્દગુરૂનો યોગ પણ દુર્લભ છે. આ સર્વ રાજા ! તું પામ્યો છે. હવે તૃષ્ણા છોડી તેનો નાશ કરવો યોગ્ય છે.

તૃષ્ણા તરણી પાપિણી, કદા ન ગરઢી તેહ,
ખાધું પીધું પહરીઉં, કદી ન જાણે દેહ. ૩૦૦
ગલા લગેં ઠાંસી ભરી, તે પિણ પાપી પેટ,
તોહી તે પણિ લાલચી, કદીઇ ન મૂકે નેટ

આ પર એક કથા છે કેઃ—કોસંબીમાં ચાર મંત્રી હતા. ૧ રાજાનો કુમાર, ૨ પ્રધાનપુત્ર, ૩ વ્યવહારીનો પુત્ર, ૪ તલાર જાતિનો પુત્ર. એક નિશાળે ભણી ગણી યુવાન થયા ત્યારે રાજા ત્રણ મિત્રને કહેવા લાગ્યો કે દૂપમેડક થવું નકામું છે માટે પરદેશ જવું, ને ધન મેળવી આવવું. એટલે તેઓ ચારે પરદેશ ચાલ્યા. એક ગામ આવ્યું કે જ્યાં ચોર આદિની બીક ઘણી હતી. ત્યાં કોટવાલના પુત્રે ભીલ-ચોરના આગેવાનને મારી નાંખ્યો. આથી લોકો રાજી થયા. ત્યાંથી ચાલી એક નગર આવતાં ત્યંના ઉંચા વડ પાસે ચારેએ વિસામો લીધો. એક એક પહોર દરેકે જાગી ચોકી કરવી એ પ્રમાણે ઠરાવ કરી પહેલે પહોરે રાજકુમાર જાગ્યો. તે વખતે 'પડું'એ શબ્દ થયો. 'અર્થ અનર્થનું મૂલ છું માટે વિચારી જવાબ આપજો' આ પણ ધ્વનિ સાથે થયો કે કુમારે તુરત જ હા પાડી; એટલે એક દેવ પુરુષ પડ્યો. તે સુવર્ણને દાટી દઇ કોઇને ન કહેવ નો નિશ્ચય કર્યો કે રખે ને બીજા ભાગ માગે. આ પ્રમાણે એક એક પહોર વીતતાં ત્રણેને એમજ થયું અને ત્રણેએ સુવર્ણ પુરુષ દાટયા. સવાર પડતાં કોઇ આગળ પ્રકાશ ન કરે. દરેકના મનમાં એમ કે બીજાઓ આઘા પાછા થાય તો તે દાટેલું લઇ લઉં અને તેમાં કોઇ ભાગ ન માગે માટે તેમને મારી નાખવા. પછી નાસ્તો કરી પ્રયાણ કરવું એમ ઠરાવ થયો કે જેથી એક જણે બીજાને ઝેર નાખી મારી નાખે. એક મિઠાઇ લાવ્યો, બીજો પાનબીડાં લાવ્યો, ત્રીજો કંઇ લાવ્યો. દરેકમાં ઝેર હતું. આથી બધા મરણ પામ્યા ને સુવર્ણ એમને એમ દટાયેલું રહ્યું.

સુમિત્રે સૂરિજીને પૂછયું કે આમ થવાનું કારણ શું ? ત્યારે તેમણે જણાવ્યું કે શ્રીપુરમાં રામ રાવત વસતા હતા. તેમણે આસની તકરારમાં ગામને બાળવા દાસને મોકલ્યા. ચાર દાસ ગામ બાળવા ગયા. બાળતાં દયા આવી એટલે એક ખેતર બાળ્યું તેમાં કણબી મરી ગયો. તે કણબી વ્યંતર થઇ તે વડમાં રહ્યો, ને તે ચાર દાસ મરીને ચાર કુમાર થયા. તે જેવા વડ નીચે આવ્યા કે તે વૃક્ષ કોપ્યો ને સુવર્ણની લાલચ આપી ચારેનાં મરણ સાધી શક્યો.

આથી સુમિત્રે ચિંતવ્યું કે 'મેં રણમાં ઘણાને હણ્યા છે તેથી મારો ઉદ્ધાર કેમ થશે ? માટે દીક્ષા લઇ તપ જપ સંયમ આદરૂં કે જેથી ભવનો પાર આવે.' ગુરૂને દીક્ષા આપવાની વિનંતિ કરતાં ગુરૂએ જણાવ્યું કે 'તારે હજુ ભોગ્ય કર્મ બાકી છે તો લક્ષ વર્ષ શ્રાવકધર્મ આદર.' આથી શ્રાવકનાં બાર વ્રત ગુરૂ પાસેથી લીધાં.

બાર વ્રત શ્રાવકનાં ધરે, બે પડિક્રમણાં નિત્યે કરે,
ત્રિણ કાલ પૂજે નિત દેવ, નિત સારે સદ્ગુરૂની સેવ. ૩૪૪
એક સહસ્ર રાજાને સાથિ, નૃપ પોસો પાલે દિનરાત,
પારેં નૃપ વાલણે સંચરે, પોષધ ધરસ્યું પારણું કરે. ૩૪૫
લક્ષ્મ ભોજન એક મારો કરે, સુકૃત ભંડાર તે પોતે ભરે,
શ્રાવક કોડિ તે સમકિત ધણી, વરસે ભગતિ કરે અતિ ઘણી
સાહમી કાજે વ્હોરી કરે, વિવિધ સુખડી એલા ભરે,
ભીસણ્ડારા બઇ નર શીરિ, કૃપણ સોય બહુ રક્ષા કરે. ૩૪૭
કીધા જિનપ્રાસાદ ઉત્તંગ, સુવર્ણબિંબ ભરાવ્યાં ચંગ,
વરસિં એકદા સંઘવી થાય યાત્રા કરે સુમીત્રદ રાય ૩૪૮
સ્નાત્રપૂજા તે નિતુ કરે, દુર્બલ સાહમીને ઉધરે,
શત્રુકાર મંડાવે સાર, રાંધ્યો કોરો આપે આહાર ૩૪૯
ચઉદ નિયમ સંભારે રાય, ધર્મ કરંતાં દિહાડા જાય.

હવે રાણીએ સ્વપ્નમાં સુર જોયો અને તેથી પંડિતે સ્વપ્ન વિચાર લહી એક પવિત્ર પુત્ર થશે અને તેનું નામ 'ઇંદ્રદત્ત' આપજો એમ જણાવ્યું. તે પ્રમાણે પુત્ર થયો.

શુભ લગને જનમ્યો તે સાર, હરખે દાન દીઇ ભૂપાલ,
તલીયાં તોરણ બાંધ્યાં બંધાય, ધવલ મંગલ નૃપનારી ગાય ૩૫૩
મંગલમાલા બારણે, ઓછવ અતિ મંડાણ,
સુખવિલસે નૃપ તિહાં રહ્યો, રાય સુમિત્ર સુજાણ. ૩૫૪

સુખમાં ઘણો સમય વીત્યા બાદ યશોભદ્રસૂરિના આગમનની ખબર વનપાલકે જણાવી કે વનમાં આવ્યા છે એટલે રાજા ત્યાં ઘોડા હાથી સેના પરિવાર લઇ વંદનાર્થે ગયો — સામૈયું કર્યું. પછી સૂરિએ દેશના આપી.

યશોભદ્ર દીઇ દેશનાએ બોલે મધુરી વાણ તો,
ધર્મ કરો જગ જીવડાએ, મકરો પરની હાંણિ તો. ૩૬૪
મૃષા મ બોલો માનવી એ, ચોરી ચિત્ત ઉતાર તો,
જો હિત વાંછે આતમાએ, તો છાંડો પરનાર તો. ૩૬૫
પરિગ્રહ પાપ ન મેલીઇ એ, નવિ ખાઇઇ અભક્ષ્ય તો
અનંતકાય નિતુ ઓલખોએ, ગુરુ ભાખે હીત શીખતો ૩૬૬
તૃષ્ણા તરૂણી પરિહરો એ, મુકો વિષય કષાયતો,
રાજરિદ્ધિ સુખ નહી ભલાએ, જેણે જીવ દુરગતિ જાય તો ૩૬૭
રાજ કરંતો જે મરે એ, લહે નરગિં અવતાર તો,
બુઝિ બુઝિ નૃપ રાજીયા એ, પાલ્યે શુભ સંયમ સારતો ૩૬૮

ગુરુવચન સુણી વૈરાગ્યવાન્ બની રાજપાટ છોડવાનો વિચાર કરી ગુરુ પાસે બે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો ને ચાર પ્રશ્નના ઉત્તર આપવા વિનતિ કરી. પૂર્વવૃત્તાંત-જન્મ જણાવો. કયા કર્મે રાજા થયો, કયા કર્મે દુઃખ આવ્યાં, કયા કર્મે મંત્રી મળ્યા અને શાનાથી સ્ત્રીસંકટ આવ્યું. આના ઉત્તરમાં ગુરુએ જણાવ્યું કે

'ક્ષેમસાર ને ક્ષેમશ્રી નામની ભાર્યા હતી ને ચાર મિત્ર નામે સોમ, સોહલ, લક્ષ્મણ અને ભીમ હતા. એક દિન માસક્ષમણમુનિ વહોરવા આવ્યા તેને 'સુઝતાં' અન્ન અને પાણી વહોરાવ્યા, તે વખતે તે ચારે મિત્ર પાસે હતા તેણે અનુમોદના કરી. આથી પાંચે અને છઠ્ઠી સ્ત્રી મરી સુધર્મા દેવલોકમાં દેવ થયા. આ દાનનો મહિમા. ત્યાંથી સુખ ભોગવી ક્ષેમસારનો જીવ તું નૃપ થયો, ક્ષેમશ્રી તારી સ્ત્રી થઈ ને ચાર મિત્ર તે મંત્રી થયા. તને શાથી આપદા થઇ? તેનું કારણ એ છે કે પૂર્વભવમાં ક્ષેમશ્રીને એક દાસી હતી તેને તેણીએ કંઇ કાર્ય સોંપ્યું પણ તે કરી ન શકી તેથી તેણી ખીજી ને તને કહ્યું તેથી તું પણ ખીજ્યો, તે દાસીને મંજૂષા (પેટી)માં પૂરી. તે ભૂખીતરસી મરીને વેશ્યા થઇ કે જેણીએ તને ત્રીસ દિવસ સુધી સંકટ આપ્યું. તારી સ્ત્રીને કષ્ટ પડયું તે તેણીની જીભનો દોષ છે. વાતમાં વિષ રેડી ક્ષેમસારને ખીજવ્યો તે કર્મના ઉદયથી તેણી કષ્ટ પામી.

આથી રાજા સુમિત્રને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થતાં તેણે પુત્રને રાજ્ય સોંપી સુત પાસેથી આજ્ઞા લઇ સંયમ લીધો. અને તે સાથે રાણી પ્રિયંગુમંજરી, તેમજ ચારે મિત્રોએ પણ યશોભદ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. આ રીતે રાજાએ દીક્ષા લઇ, શુદ્ધ અને નિરતિચારપણે સંયમ પાળી આયુષ્ય પુરૂં કરી મુક્તિ મેળવી. આ રીતે આ રાસ પૂરો થયો. કવિ છેવટે કહે છે કે:—

સુણતાં સુખશાતા ભણતાં હોય કલ્યાણો,
કવતાં કવિ સુખીઓ સોવે સોય સુજાણો. ૪૧૪
મિં ગાયો મુનિવર રાજઋષિ સુમિત્રો
દાનવિધાનો જ્ઞાની સોય પવિત્રો. ૪૧૫

દૂહા

પવિત્ર નામ જગિ જેહનું, હું વંદું તસ પાય,
કરજોડી નિત પ્રેમસ્યું, ઋષભ કવિ ગુણ ગાય. ૪૧૬

ચોપઇ

ઋષભ કવિ ગુણ તાહરા ગાય, હઇડે હરષ ઘણેરો થાય
સકલ કવિ લાગું પાય, ગાયો સુમિત્ર મુનિવર ઋષિરાય. ૪૧૭
ગાતાં સુણતાં કવતા ત્યાંહ, દૂષણ જે દીસે મનમાંહિ,
તે પંડિત ટાલયો તુહમો, ઈણ વાતે સુખ લહસ્યું અહ્મો. ૪૧૮
આગે જે મોટા કવિરાય, તાસ ચરણરજ કવિ ઋષભાય,
મુજ મુગટ શિરોમણિ સહી, ગુરુ સેવાઇ એ બુદ્ધિ લહિ. ૪૧૯
તે ગુરૂ જગમાં મોટો ધીર, શ્રી શાસ્ત્રે જેહવો ગંગાનીર
વિજયસેનસૂરિ તેહનું નામ, જિણિં વશિ કીધું વિરૂઇં કામ ૪૨૦
જંબુ પ્રભવો વયરકુમાર, શાલિભદ્ર ધનો અણગાર,
સૂરિ સુધર્મ જિસી ગુણકોડિ, વિજયસેનસૂરિ તેહની જોડી ૪૨૧
તાસ પાટે ઉદયો એ ભાણ, શ્રી વિજેતિલકસૂરિ ચતુરસુજાણ
લઘુ વયમાંહિં વેરાગી જેહ, સકલ મુનીશ્વર મોટો તેહ ૪૨૨
તેહ તણે ચરણે અનુસરી, રાજઋષિ ગુણસાલા કરી,
સંવત સોલ અડસઠિ જસિં, પોષ સુદ દિનિ ત્રિજે તસિં ૪૨૩
ગુરુવારિં કીધો અભ્યાસ, ત્રંબાવતીમહાં ગાયો રાસ,
પ્રાગવંશ વડો જે ખાસ, સાંગણસુત કવિ ઋષભદાસ ૪૨૪

કલશ

કવિ ઋષભ ગાયો સુમિત્ર ધ્યાયો સુખ ઉપાયો શુભપરિં,
ઋષિતણા ગુણ અભિરામ ગાતાં મંગલમાલા નિતુ ધરે ૪૨૫
તપગચ્છ ગાજે ગુણ વિરાજે અતિહિ દિવાજે જગગુરૂ,
શ્રી વિજયસેનસૂરીંદ સેવો સકલ સંઘ મંગલ કરૂં. ૪૨૬

—ઈતિ શ્રી દાનોપરિ સુમિત્ર રાજઋષિ રાસ સંપૂર્ણ સંવત ૧૭૭૦ વર્ષે આસો સુદ ૭ ભોમે. પંડિ૧ શ્રી ૫ શ્રી વિમલવિજય ગણિ તત્ શિષ્ય મુનિ વિનીત વિજય લિખિતં. ભવાલ નગરે. પાના. ૧૫ પંક્તિ ૧૫. (ધે રાજી મ૦ જ્ઞાનભંડાર.)

શ્રી શત્રુંજયતીર્થના ઉદ્ધારક

સમરસિંહ (તિલંગદેશનો સ્વામી)

(લેખક — પં. લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી, વડોદરા.)

સુપ્રસિદ્ધ શ્રી શત્રુંજયતીર્થની પ્રાચીનતા શ્રી **જ્ઞાતાસૂત્ર, અંતકૃદ્દશાંગસૂત્ર, સારાવલીપ્રકીર્ણક** વિગેરે જૈન શ્વેતાંબર સિદ્ધાંતમાં આવતાં વર્ણનો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ (વિદ્યાપ્રાભૃતથી ?) રચેલા, શ્રીવજ્રસ્વામીએ ઉદ્ધરેલા અને તે પરથી **પાદલિપ્તસૂરિએ** સંક્ષિપ્ત કરેલા **શ્રીશત્રુંજયકલ્પથી**[1] તેમજ તે પરથી રચાયેલ **ધર્મઘોષસૂરિના** અને **જિનપ્રભસૂરિના શત્રુંજયકલ્પથી** શત્રુંજયની પ્રાચીનતાને પુષ્ટિ મળે છે. દાક્ષિણ્યચિહ્નસૂરિની **કુવલયમાલા** (રચ્યા સં. ૮૩૫-શક સં. ૭૦૦) જેવી પ્રાચીન કથાઓમાં અને **શત્રુંજયમાહાત્મ્ય** (સોરઠ વિ. ૧૮ દેશના સ્વામી શિલાદિત્યના ગુરુ ધનેશ્વરસૂરિ રચિત) જેવા અનેક ગ્રંથોમાં આવેલા ઉલ્લેખો પરથી જૈનોનો શત્રુંજય પ્રત્યેનો પ્રાચીન કાળથી અવિચ્છિન્ન ચાલ્યો આવતો પ્રેમ-અભિમાન પ્રકટ જણાઈ આવે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ભરત, સગર[2] જેવા ચક્રવર્તિઓએ અને **પાંડવો** જેવા પ્રબળ પરાક્રમી રાજાઓએ આ તીર્થના ઉદ્ધારો કરાવ્યા હતા. એવી પ્રાચીન માન્યતા અનેક જૈનગ્રંથોમાં આલેખિત થયેલી છે. એ પછીના ઐતિહાસિક યુગ તરીકે ઓળખાતા સમયમાં પણ **વિક્રમ, સંપ્રતિ, શાલિવાહન, શિલાદિત્ય**, વિગેરેનાં નામો આ તીર્થના ઉદ્ધારક તરીકે આલેખાયેલાં છે. વિક્રમાદિત્ય પાસેથી બાર ગામ સાથે **મધુમતી** (મહુવા) ને સન્માનથી મેળવનાર ભાવડશાહના પુત્ર **જાવડશાહે**[3] વિ. સં. ૧૦૮ માં શ્રીવજ્રસ્વામીના સદુપદેશથી આ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યાના અનેક ઉલ્લેખો મળી આવે છે. (વિશેષ માટે જૂઓ. ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજય માહાત્મ્ય. સર્ગ ૧૪.)

જાવડશાહના ઉદ્ધાર પછી કેટલાક કાળે બૌદ્ધ લોકોની સત્તા વધતાં આ તીર્થ તેમના હસ્તગત થયું હતું, પરંતુ ચંદ્રગચ્છીય **ધનેશ્વરસૂરિએ** વિ. સં. ૪૭૭ માં વલ્લભીપુરનાયક **શિલાદિત્ય** રાજાને જૈનધર્મભક્ત બનાવી તેની મારફત પુનઃ આ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો; એમ એ જ **શિલાદિત્ય** રાજાના આગ્રહથી પૂર્વોક્ત **ધનેશ્વરસૂરિએ** રચેલા **શત્રુંજય માહાત્મ્યમાં** સૂચવ્યું છે.[4]

શ્રીશત્રુંજયની તલહટીમાં વસેલું **પાલિતાણા** ગામ આ તીર્થની પૂજાર્થે સુપ્રસિદ્ધ **પાલિત્ત** (પાદલિપ્ત) સૂરિ (પ્રાચીન લોકપ્રિય '**તરંગવતી**'[5] કથાના પ્રણેતા, **પ્રતિષ્ઠાન, ભરૂચ, માન્યખેટ, પાટલિપુત્ર** વિ.ના રાજાઓના ધર્માચાર્ય, **નાગાર્જુનયોગીના** ગુરુ)નું પવિત્ર નામ રાખી પ્રસિદ્ધ સિદ્ધયોગી **નાગાર્જુને** વસાવ્યાના પ્રામાણિક ઉલ્લેખો[6] પ્રાપ્ત થયા છે. આ **પાલિત્તસૂરિએ** પણ **શત્રુંજયની** યાત્રા[7] કર્યાના ઉલ્લેખો ભદ્રેશ્વરસૂરિની **કથાવલી** (પ્રા.) વિગેરે અનેક ગ્રંથોમાં છે.

સુપ્રસિદ્ધ ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજે આ તીર્થની યાત્રા કરી બાર ગામ બક્ષીસ તરીકે દેવદાયમાં આપ્યાના પ્રાચીન ઉલ્લેખો દષ્ટિગોચર થાય છે.[8]

પરમાર્હત કુમારપાલ ભૂપાલે આ તીર્થની કરેલ યાત્રાનું વર્ણન તેના અનેક ચરિત્ર–રાસોમાં પ્રકટ થયેલ[૮] છે. એ જ મહારાજાના મહામાત્ય વાગ્ભટ-દેવ (બાહડદે) મંત્રીશ્વરે[૯] વિ. સં. ૧૨૧૩ (પ્રબંધ ચિંતામણિ, કુમારપાલ ચરિત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વિ. સં. ૧૨૧૧)માં આ મહિમાવંત તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યાનું વૃત્તાંત અનેક ગ્રંથોમાં પ્રતિપાદિત છે, કે જેમાં મંત્રીશ્વરે[૯] એક કરોડ સાઠ લાખ રૂપીઆ (પં૦ સોમધર્મગણિ વિરચિત ઉપદેશસપ્તતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રણ લાખથી ન્યૂન ત્રણ કરોડ[૧૦]) નો વ્યય કર્યાનું પ્રબંધચિંતામણિમાં મેરુતુંગસૂરિએ સૂચવ્યું છે.

વિ. સં. ૧૨૯૬માં સ્વર્ગવાસી થયેલા નામાંકિત વીર મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે સંઘપતિ થઇ આ તીર્થ-રાજની સાડીબાર યાત્રા કર્યાનાં, આ તીર્થમાં અઢાર કરોડ છન્નુ લાખ દ્રવ્યનો વ્યય કર્યાનાં, આ તીર્થમાં ઇંદ્રમંડપ, પાર્શ્વનેમિજિનમંદિર અને શાંબ,પ્રદ્યુમ્ન, અંબા અવલોકન વગેરે શિખરો (ટુંક) કરાવ્યાનાં, ગુરુ, પૂર્વજ, સંબંધી, મિત્રાની તથા ઘોડેસ્વાર તરીકે પોતાની અને પોતાના નાના ભાઇ (તેજપાલ)ની મૂર્તિઓ કરાવ્યાનાં, સુવર્ણમય પંચકલશો સ્થપાવ્યાનાં, પૂર્વોક્ત બન્ને મંદિરામાં બે સુવર્ણ દંડ અને ઉજ્જ્વલ પાષાણમય મનોહર બે તોરણો આપ્યાનાં વર્ણનો તત્કાલીન વિદ્વાન લેખક કવિઓએ નજરે જોઇ–સાંભળી ગ્રંથારૂઢ કર્યાં છે.[૧૧] (જૂઓ ઉદયપ્રભસૂરિનું ધર્માભ્યુદયકાવ્ય, બાલચંદ્રસૂરિનું વસંતવિલાસ, અરિસિંહ કવિનું સુકૃતસંકીર્તન, સોમેશ્વરપુરોહિતની કીર્તિકૌમુદી, જયસિંહસૂરિનાં પ્રશસ્તિકાવ્ય, ઉદયપ્રભસૂરિની સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની, રાજશેખરસૂરિનો વસ્તુપાલપ્રબંધ, જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત્ર, કવિ સમયસુંદર વિ.ના રાસો)

વિશેષમાં આ જ મંત્રીશ્વરે વીરધવલ રાજા તરફથી આ તીર્થની પૂજા માટે શાસનમાં અર્કપાલિતક (આંકેવાલિય) ગામ અપાવ્યું હતું, પાલિતાણામાં લલિતાદેવીપત્નીના નામથી અતિ મનોહર મિષ્ટ જળથી ભરેલું લલિતાસરોવર કરાવ્યું હતું. શ્રીઆદીશ્વર જિનને સુવર્ણમય ઝલહલતું પૃષ્ઠપત્ર (ભામંડલ) અર્પણ કર્યું હતું, તેમજ મંદિર પર સુવર્ણના મનોહર ત્રણ કલશ સ્થાપ્યા હતાં. અને એ મંદિરના દ્વાર પર અતિ તેજસ્વી પાષાણમય (કોરણીવાળું) લક્ષ્મ્યાંકિત તોરણ કરાવ્યું હતું.[૧૧]

મંત્રીશ્વર તેજપાલે (મં. વસ્તુપાલના બંધુએ) આ શત્રુંજયમાં શ્રીનંદીશ્વરતીર્થની રચના કરાવ્યાના, શત્રુંજયના પરિસર પ્રદેશમાં પવિત્ર મિષ્ટ પાણીથી ભરપૂર, કમલોથી વિભૂષિત, શિલાબદ્ધ મનોહર 'અનુપમા' સરોવર અનુપમાદેવી પત્નીના સ્મારક તરીકે બંધાવ્યું હતું.[૧૨] એવા ઉલ્લેખો ઉપલબ્ધ થયા છે.

ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ માંડવગઢના પેથડકુમારે ભિન્ન ભિન્ન ૮૦ સ્થળોમાં જિનમંદિરા બંધાવ્યાં, તેમાં આ શત્રુંજયતીર્થ પર 'કોટાકોટિ' જિનેન્દ્રમંડપ સાથે શ્રીશાંતિજિનને વિ. સં. ૧૩૨૦ની આસપાસમાં સ્થાપ્યા હતા. [૧૩]

દુષ્કાળના વિકરાળ કાળ (વિ. સં. ૧૩૧૩ થી ૧૩૧૫) માં રાજા–મહારાજાઓની પણ લાજ રાખનાર ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ જગડૂશાહે શ્રીઆદીશ્વર પ્રભુથી પવિત્ર થયેલા આ વિમલાચલના શિખર પર સાત દેવકુલિકાઓ રચાવી હતી. અન્ય પણ પુનડ, આભૂ વિગેરે હજારો રાજમાન્ય ધનાઢ્ય શ્રેષ્ઠિઓએ અને રાજ્યના ઉચ્ચ અધિકારી મંત્રીશ્વરો વિગેરેએ લાખો અને કરોડો રૂપીઆ ખર્ચી સંઘ કાઢી દૂર દૂર દેશોથી આવી આ તીર્થરાજની અગણિત સોકો સાથે યાત્રા–પ્રભાવના કરી હતી — આ તીર્થને અનેક રીતે ઉન્નત કરવા પોતાનાં તન, મન અને ધન સમર્પણ કર્યાં હતાં. એમ ઇતિહાસનાં સુવર્ણપૃષ્ઠો જણાવે છે.

એ પૂર્વકાળની ઝલહલતી જાહોજલાલી પછી ગુજરાતનું રાજ્ય મુસલમાની સત્તા નીચે ગયું, તે વિકટ વખતમાં પણ આ શત્રુંજયતીર્થ અવનતિમાંથી ઉન્નતિના ક્રમમાં કેવી રીતે પસાર થયું, એનો ઉદ્ધાર કોણે ક્યારે અને કેવી રીતે કર્યો એ જાણવું

પરમાવશ્યક છે. આ અવનતિ-ઉન્નતિનો ઇતિહાસ તત્કાલીન દીર્ઘદર્શી વિચારચતુર જૈનાચાર્યોએ લખી રાખ્યો છે.

આ ઉન્નતિકારક ઉદ્ધારની (વિ. સં. ૧૩૭૧) ને નજરે નીહાળનાર, ઉદ્ધાર સમયમાં સમીપ રહેલ અંબ (આમ્ર) દેવસૂરિ (નિર્વૃતિગચ્છીય પાસડસૂરિના શિષ્ય) એ પ્રાયઃ વિ. સં. ૧૩૭૧ માં જ એક સંક્ષિપ્ત 'સમરારાસ' નામનો સુલલિત મનોહર રાસ પ્રાચીન ગૂજરાતી ભાષામાં રચ્યો છે, સદ્‌ગત સાક્ષર રત્ન ચીમનલાલ દલાલે સ્વર્ગસ્થ થતાં પહેલાં 'પ્રાચીનગૂર્જરકાવ્યસંગ્રહ'માં આ રાસને સંગૃહિત-સંપાદિત કરી ગા. ઓ. સિરીઝ્, વડોદરા દ્વારા પ્રકાશમાં મૂકાવ્યો છે.

આ શત્રુંજય તીર્થના અધિરાજ શ્રીઆદીશ્વર પ્રભુની પવિત્ર પ્રતિમાને વિ. સં. ૧૩૭૧ મા મહા શુ. ચોથે પ્રતિષ્ઠિત કરનાર ઉપકેશગચ્છીય સિદ્ધસૂરિના શિષ્ય કક્કસૂરિએ આ ઉદ્ધાર નજરે જોયા પછી અને પ્રતિષ્ઠામાં સહાયક રહેવા પછી વિ. સં. ૧૩૯૩માં કંજરોટપુરમાં રહી વિસ્તારથી સંસ્કૃતમાં પાંચ પ્રસ્તાવમાં પરિપૂર્ણ 'નાભિનંદનોદ્ધારપ્રબંધ' રચ્યો છે. ૧૬ આ કક્કસૂરિનું પૂર્વનામ (સૂરિપદ પહેલાં) 'મેરુગિરિ' હતું. વિ સં. ૧૩૭૧ ના ફા. શુ. ૫ (શત્રુંજયપ્રતિષ્ઠા પછી ૨૧ મા દિવસે) ખુનાગઢમાં પૂર્વોક્ત સિદ્ધસૂરિએ સૂરિપદ આપી તેમને 'કક્કસૂરિ' નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા. ૧૭ આ વિદ્વાન સૂરિએ પોતાના પ્રબંધમાં ઉપર્યુક્ત રાસકારનું સ્મરણ કર્યું છે. ૧૮ આ પ્રબંધ (સં.) ની તૈયાર કરાવેલી એક હસ્તલિખિત પ્રેસકૉપીનો ઉત્તરાર્ધ (પ્રસ્તાવ ત્રીજાના અંતથી પરિપૂર્ણ) ભાગ મ્હારા સ્નેહી મિત્ર પં. ભગવાનદાસ હર્ષચંદ્ર (દેશાવૃત્તિ ભાષાન્તરકાર, શ્રી 'શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય ગ્રંથાવલિ'ના સંપાદક) પાસેથી જેવા વાંચન ઉપર મને જોવા મળ્યો હતો. [આશા છે કે પંડિત ભગવાનદાસભાઇ સંશોધન કરી ટુંક સમયમાં આ પ્રબંધને પ્રકાશમાં મૂકશે.]

પ્રસ્તુત લેખનો આગળનો હવે પછીનો ભાગ પ્રાયઃ ઉપર્યુક્ત રાસ-પ્રબંધના આધારને આભારી છે, એથી વાસ્તવિક ધન્યવાદ એ રાસ-પ્રબંધના કર્તાને અને સંશોધક-પ્રકાશકોને ઘટે છે.

સંઘપતિ દેસલ અને સમરસિંહ

પૂર્વોક્ત રાસકાર જણાવે છે કે — "ભરત અને સગર એ બન્ને તો અતુલ બળવાળા ચક્રવર્તી હતા, તેમજ અતિ બલવંત પાંડવો પણ પૃથ્વીમાં પ્રચંડ સમર્થ હતા, તેથી તેમણે તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો.

સાહ જાવડનો સંયોગ પણ દુઃષમકાળના ઉદયમાં થયો હતો, બાહડદેવ મંત્રી પણ બહુ સારા સમયમાં થઇ ગયા; પણ હવે તો નવી જ વાત છે કે — જે દોહિલા દિવસોમાં ક્ષત્રિય ખડ્ગ લઇ શકતા નથી, સાહસિકોનાં સાહસ ગલી જાય છે, તેવા વિકટ સમયમાં જિનધર્મ રૂપી વનમાં સમરસિંહે દેખાવ દીધો. જેણે મરુમંડલમાં અમૃતની સારણિ વ્હાવી, કૃતયુગનો અવતાર કરી બાહુબલથી કલિયુગને જીતી લીધો.

ઓસવાલ કુલના ચંદ્ર સમરસિંહના પૂર્વજો પ્રસિદ્ધ પાલ્હણપુરમાં વસતા હતા, જ્યાં પાલ્હણવિહાર નામનું પાર્શ્વભુવન શોભતું હતું. ઉપકેશગચ્છના અલંકારરૂપ રત્નપ્રભસૂરિ ત્યાં ધર્મ પ્રકાશતા હતા, તેમના પટ્ટ પર અનુક્રમે યક્ષદેવસૂરિ, કક્કસૂરિ, સિદ્ધસૂરિ, દેવગુપ્તસૂરિ એ આચાર્યો થયા પછી સિદ્ધસૂરિ ધર્મરાજ્યનું પરિપાલન કરતા હતા, જેમની વાણીરૂપી કામધેનુ સિદ્ધાંતરૂપી વનમાં વિચરતી હતી.

ઉપકેશવંશમાં વેસટકુલમાં પુણ્યશાલી સલક્ષણના પુત્ર આજડના પુત્ર ગોસલસાહ થયા. તેમને ગોહિની ગુણમતીથી સં. આસધર, દેસલ અને લૂણ એમ ત્રણ પુત્રો થયા હતા. આસધરને રત્નશ્રી, દેસલને ભોલી અને લૂણાને લક્ષ્મી પત્ની હતી. દેસલસા. ને ભોલી પત્નીથી સહજો, સાહણ અને સમરસિંહ એ ત્રણ પુત્રો થયા

હતા, તેઓ લઘુવયથી જ અતિશય વિચારચતુર, અતિવિવેકી અને સુજાણ હતા, રત્નપરીક્ષા (ઝવેરાતના ધંધા)થી રાય-રાણાને રંજિત કરતા હતા. દેસલે પોતાના કુલપ્રદીપ ધન્ય પુત્રોને રૂપવંત શીલવંત કન્યાઓ પરણાવી હતી. ગોસલસુતે અણહિલપુર પાટણમાં નિવાસ કર્યો હતો.

ઉપર્યુક્ત ગચ્છ અને વંશને આવા ક્રમમાં ગોઠવી શકાય—

[ઉપકેશગચ્છ]

- રત્નપ્રભસૂરિ
- યક્ષદેવસૂરિ
- કક્કસૂરિ
- સિદ્ધસૂરિ
- દેવગુપ્તસૂરિ
- સિદ્ધસૂરિ (વિ. સં. ૧૩૭૧ના મહા શુદ ૧૪ શ્રી શત્રુંજય પર આદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરનાર. ફા. શુ પમે મેરુગિરિ મુનિને આચાર્યપદ આપી કક્કસૂરિ બનાવનાર વિ. સં. ૧૩૭૬ ચૈત્ર શુદ ૧૩ પાટણમાં સ્વર્ગવાસી)
  - કક્કસૂરિ (વિ. સં. ૧૩૭૧ના ફા. શુ. ૫ જૂનાગઢમાં સૂરિપદ મેળવનાર વિ. સં. ૧૩૯૩માં કંજરોટપુરમાં 'નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ' રચનાર)
  - ઉ. મુનિરત્ન
  - વા. સોમચંદ્ર
  - વા. કુમાર

[ઉપકેશ (ઓસવાલ) વંશ-વેસટકુલ]

- સલખણ (પાલણપુરવાસી)
- આજડ
- ગોસલ-પત્ની ગુણમતી
  - આસધર (પત્ની રત્નશ્રી)
  - દેસલ (પત્ની ભોલી) (પાટણનિવાસી વિ. સં. ૧૩૭૧ માં શ્રી શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર યાત્રા-સંઘમાં રૂ. ૨૭૭૦૦૦૦નો વ્યય કરનાર, વિ. સં. ૧૩૭૧ ની તીર્થયાત્રામાં રૂ.૧૧૦૦૦૦૦ થી વધારે દ્રવ્ય વ્યય કરનાર વિ. સં. ૧૩૭૬ માં સ્વર્ગવાસી)
    - સહજપાલ (દક્ષિણમાં-દેવગિરિ (દોલતાબાદ)મા ચોવીશ જિનાલયમાં પાર્શ્વજિનને મૂલનાયક સ્થાપનાર)
    - સાહણ (ખંભાતમાં રહી પૂર્વજોની કીર્તિ વિસ્તારનાર)
    - સમરસિંહ (વિ. સં. ૧૩૭૧ માં શત્રુંજયમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર, પિતાને સંઘપતિ કરી તીર્થોદ્ધાર યાત્રા સાથે શ્રીસંઘની અપૂર્વ સેવા બજાવનાર, અનેક રાજા-બાદશાહોનો માનનીય, તિલંગ દેશનો સૂબો—પરોપકારી મહાપુરુષ)
  - લુણો (પત્ની ભોલી)

જે પાટણમાં ૮૪ ચૌટાં, શ્રેષ્ઠ વસતિ (જૈન-ઉપાશ્રય), વિહાર (જિનમંદિરો), મઠ, ઉંચાં મનોહર મંદિર, પોળ, પ્રાકાર વિ. શોભતાં હતાં, જ્યાં સહસ્રલિંગ મહાસરોવર પૃથ્વીના કુંડલસમાન શોભતું હતું, આજ પણ જ્યાં ધર્મ કલિકાલથી ગાંજ્યા વિનાં જોવામાં આવે છે. ત્યાં વિક્રમના ૧૪મા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં પાતશાહી સુલતાનનો પ્રતિનિધિ (સુબો ?) અલપખાન રાજ્ય કરતો હતો, જે હિંદુ લોકને ઘણું માન આપતો હતો.

[શ્રી શત્રુંજયાદિની યાત્રા કરનાર સાહ જેસલે આ અલપખાનના સમયમાં વિ. સં. ૧૩૬૬માં ખંભાતમાં પોષધશાલાસહિત અજિતસ્વામિવિધિ-ચૈત્ય કરાવ્યું હતું. જુઓ પ્રા. ગૂ. કા. સંગ્રહનું પરિશિષ્ટ]

સાહ દેસલના પુત્ર (સમરસાહ) તેની સેવા (ઉચ્ચ અધિકારી તરીકે) કરતા હતા. કલા વડે રંજિત કરવાથી ખાને બહુ પ્રસાદ આપ્યો હતો. સમર્થ સમર મીર મલિકથી માન પામતો હતો, પરોપકારી પુરુષોમાં જેને પ્રથમ નંબરમાં મૂકી શકાય.

એ સમરસિંહના જ્યેષ્ઠ સહોદર સહજપાલે પોતાનું સ્વાભાવિક તેજ દક્ષિણદેશમાં પ્રકટ કર્યું હતું. ત્યાં દેવગિરિ (દોલતાબાદ)માં તેણે ધર્મ-વ્યાપાર કર્યો હતો — જે ધર્મધુરંધરે ચોવીસ જિનાલયમાં પાર્શ્વજિનેંદ્રને સ્થાપી આ ધરામાં ધર્મકંદ રોપ્યો હતો, જ્યારે બીજા બંધુ સાહણે ખંભાતમાં શ્રી પૂર્વ પુરુષોની કીર્તિને વિસ્તારી હતી. કલિકાલના વશથી વિ. સં. ૧૩૬૯માં મ્લેચ્છોએ શ્રીશત્રુંજયતીર્થરાજના અધિરાજ આદીશ્વર પ્રભુની પવિત્ર પ્રતિમાનો ભંગ કર્યો હતો, કે જે પ્રતિમા જાવડશાહે સ્થાપેલી હતી, એમ વિવિધતીર્થકલ્પ નામના તીર્થોના ઇતિહાસમાં — શત્રુંજયકલ્પ (રચના સં. ૧૩૮૫)માં જિન-પ્રભસૂરિ જણાવે છે.[૧૯] રાસકાર એ સંબંધમાં વિશેષ ઉલ્લેખ કરતા નથી.

સાહસિક વીર સમરસિંહે જ્યારે આ દુઃખ-દાયક દુર્ઘટના જાણી, ત્યારે તેણે તત્કાળ અભિગ્રહ લીધો કે — 'જીવિત, યૌવન અને બાહુબલથી પણ આદિજિનના બિંબનો મારે ઉદ્ધાર કરવો. નિયમ મૂકવો નહિ.' ત્યાર પછી સમરસિંહ ખાનને ભેટ્યા. તેમના ગુણોથી રંજિત થઈ ખાને આવવાનું કારણ પૂછતાં સમરસાહે જણાવ્યું કે —

"સામિય એ નિસુણી અરદાસિ, આસાલંબણ અમ્હ તણુ એ;
ભાઇલી એ દુનિય નિરાસ, હજ ભાગી ય હીંદૂઅ તણી એ."

અર્થાત — અમારી આશાના આધારભૂત સ્વામી ! અમારી અરજ સાંભળો. હિંદુઓની હજ ભાંગી નાંખી છે, એથી દુનિયા નિરાશ થઇ છે. વિગેરે.

ખાને સૌમ્ય નજરથી જોઇ સમરસાહને માન આપ્યું — તીર્થ માંડવા સર્વ વચનોથી ફરમાન આપ્યું. એ સંબંધી પોતે જ મલિક અહિદરને આદેશ કર્યો ફરમાન મેળવી આવતાં સમરસાહનો સંઘે આનંદિત થઇ સારો સત્કાર કર્યો. પ્રબંધકાર જણાવે છે કે — તે વખતે આવેલ મલિક બહિ-રામને સાહે વિવિધ ભેટથી પ્રસન્ન કરી વિસર્જન કર્યો હતો.

સમરસાહે પૌષધાલયમાં જઇ પૂર્વોક્ત સિદ્ધ-સૂરિને તીર્થોદ્ધાર-ફરમાનની પ્રાપ્તિ સૂચવી. સૂરિએ પ્રસન્નતા દર્શાવી. દેવદ્વેષી હોવા છતાં ખાને અનુમતિ આપી એથી ભાગ્યની શ્રેષ્ઠતા સૂચવી પ્રશંસાત્મક પ્રોત્સાહક વચનો ઉચ્ચાર્યાં. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે પહેલાં આણેલી મમ્માણશૈલ-ફલહી[૨૦] કે જે ભોંયરામાં સ્થાપેલી અગ્નનાંગ વિદ્યમાન હતી, તેનાથી આદીશ્વર પ્રભુના મૂર્તિ કરાવવા સંબંધી સમરસાહે સૂરિજી પાસે સંમતિ માગી. સૂરિજીએ દેસલસાહ વિ૦ ની સમક્ષમાં સૂચવ્યું કે — 'તે પૂર્વોક્ત ફલહી મંત્રીશ્વરે સંઘના ઉત્સંગમાં સ્થાપેલી હોવાથી ચતુર્વિધ સંઘની અનુમતિ લઇ તે ફલહીથી શત્રુંજય તીર્થમાં મૂલનાયકનું 'બિંબ કરાવ વ.'

સમરસાહે આચાર્ય, મેરના મુખ્ય શ્રાવકો વિ૦ ને અરિષ્ટનેમિ મંદિરે એકત્ર કરી સંઘ આગળ

વિજ્ઞપ્તિ કરી કે — 'કલિકાલના વશથી ધર્મવૈરી મ્લેચ્છોએ શ્રીશત્રુંજયતીર્થનો ઉચ્છેદ કર્યો છે, તીર્થ-તીર્થનાયકનો ઉચ્છેદ થતાં પૃથ્વીમાં શ્રાવકોના બધા ધર્મો અસ્ત થયા. તીર્થના અભાવમાં દર્શનતત્વના અધિકારી ભાવી શ્રાવકો દર્શનતત્વ કેવી રીતે આરાધે? ચાર પ્રકારના ધર્મોમાં ભાવની મુખ્યતા છે, કે જેનાથી શ્રેયસ્કરી પ્રભાવના થઇ શકે છે. ભાવના યાત્રામાં થાય, યાત્રા તીર્થપતિ હોય ત્યારે બને. આમ હોવાથી સંઘની અનુજ્ઞા થાય, તો હું તીર્થાધિપતિ-પ્રતિમા કરાવું. મં. વસ્તુપાલે પહેલાં મમ્માણ-ખાણથી આણેલી ફલહી ભોંયરામાં અક્ષત વિદ્યમાન રહેલી છે, કે જે સંઘના ઉત્સંગ (ખોળા)માં મંત્રીએ સ્થાપેલી છે; તેનાથી પ્રભુની મૂર્તિ ઘડાવું કે બીજી ફલહીથી?'

શ્રીસંઘે સમરાસાહ તથા તેના પિતા દેસલ-સાહની પ્રશંસા કરી પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે મંત્રી વસ્તુપાલ અને તેજપાલ શાસનના શણગારભૂત, પટ્દર્શનના દાતાર, જિનધર્મના બે નિર્મલ નેત્રરૂપ હતા. તેમણે રાય સુલતાનના આદેશથી (પ્રબંધ-કારના જણાવવા પ્રમાણે ઘણા દ્રવ્યના વ્યયથી) શ્રેષ્ઠ રત્નભૂત ફલહી આણેલી હતી. [૨૦] પરંતુ આ દુઃષમ કાળની આણ વર્તતાં તે સ્થાપવાનો આ અવસર નથી. આ જુગમાં મનુષ્યમાત્રનો વિશ્વાસ કરી શકાય તેમ નથી, તો અન્યનું શું કહેવું? તેથી તું આરાસણ ફલહીથી નવી પ્રતિમા કરાવી પુણ્યનો પ્રકાશ કરવા સાથે શ્રીજિનવર ધર્મનો ઉદ્ધાર કર.'

શ્રીસંઘના આદેશને શિરોધાર્ય કરી સમરાસાહે તે વૃત્તાન્ત પોતાના પિતા દેસલસાહ આગળ જણાવ્યો. ધર્મિષ્ઠ ચિત્તવાળા દેસલસાહ અતિ હર્ષિત થયા. સમરાસાહ સાથે સિદ્ધસૂરિ પાસે જઇ વિનતિ કરી કે — 'આપના પસાયથી અમે અનેક મનોરથ સફલ કર્યા છે. શત્રુંજયતીર્થ ઉદ્ધારવા ભાવ ઉપજ્યો છે; આપના એક તપોધન (મુનિ)ને સહાયક તરીકે આપો.'

પં. મદન આદેશ મેળવી ગુરુવચનને મનમાં દૃઢ ધારણ કરી આરાસણ પહોંચ્યા. દેસલસાહની આજ્ઞાથી સમરાસાહે વિજ્ઞપ્તિ અને ભેટણાં સાથે પોતાનાં આપ્ત મનુષ્યોને આરાસણ ખાણથી જિન-ફલહી લાવવા તે ખાણના સ્વામી પાસે મોકલ્યાં. [૨૧]

તે વખતે આરાસણખાણનો સ્વામી રાણો મહીપાલદેવ ત્રિસંગમપુરમાં રાજ્ય કરતો હતો. પ્રબંધકાર જણાવે છે કે — "આ મહીપાલરાજા જન્મથી માંસ, વિજયા કે મદિરા સ્વયં ખાતો-પીતો નહિ, બીજાઓને તેથી રોકતો હતો. ત્રસ જીવોની હિંસા કરતો નહિ. તેના રાજ્યમાં હિંસક સ્થિતિ પામતો નહિ. તેની આજ્ઞાથી નાના બોકડા અગર પાડાને પણ કોઇ હણી શકતું નહિ. જૂને અથવા બિછાનાને તડકે નાંખી શકાતું નહિ. જુગટામાં જુગારીઓ પણ સોગઠીથી રમતા છતા 'મારું' એમ કદાપિ બોલી શકતા નહિ. એના ઘોડાઓ પણ ગળણાથી ગળેલા પાણીને પીતા હતા. માહેશ્વર છતાં પણ જૈનધર્મ પ્રત્યે દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો તે રાજા હમેશા દિવસે જ ભોજન કરતો હતો." — (નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ પ્રસ્તાવ ૪, શ્લો. ૩૪૧થી ૩૪૭)

એ મહીપાલ રાજાના સુરાજ્યમાં શ્રેષ્ઠ મંત્રી પાતા નામનો હતો, કે જે ગંભીર પ્રકૃતિનો અને ગુણી હતો; ચંદ્ર પાસે રહેલ ચકોરની જેમ તે ઘણાં કાર્યોને સાધતો હતો.

સમરાસાહનાં માણસો (ડેપ્યુટેશન) ભેટણા-વિજ્ઞપ્તિ સાથે રાણા મહીપાલનાં દર્શને ગયા. રાણાના આદેશથી મંત્રીએ ઉંચા સ્વરે એ વિજ્ઞપ્તિ વાંચી. તેનો અર્થ જાણી મહીપાલ રાણાજી બોલ્યા, — "આ સમરસિંહ ધન્ય છે. એનો જન્મ સફલ છે કે જેની મતિ આ કલિકાલમાં પણ કૃત-યુગને અનુસરતી છે. હું પણ (એક રીતે) ધન્ય-વાદને પાત્ર છું; કે જેને આરાસણ પાષાણોની ખાણ છે. અન્યથા આ વિષયમાં હું સ્મરણોચિત કેમ થાત? પાતામંત્રી! સમરાસાહનું ભેટણું પાછું આપ. પુણ્ય માટે ધન કેમ લેવાય? ધન, પરિવાર અને જીવિત વડે પણ ધર્મ જોડાય છે, તો ભેટણા-માત્રથી તે ફોગટ હારી કેમ જવાય? તથા જિંબોનો

દલવિભાગ ગ્રહણ કરનારાઓ પાસેથી રાજાનો જે વિભાગ (કર) લેવાય છે, તે મેં હાલ મૂક્યો છે. આ કાર્ય કરવામાં જે કંઇ પણ જુવે, ત્યાં ત્યાં અમે પણ પુણ્યનો અંશ હો એમ હું કહીશ." એમ કહી રાણાજી મહીપાલ સમરાસાહનાં માણસો અને પાતામંત્રી સાથે સ્વયં આરાસણની ખાણ પાસે ગયા. ત્યાં દલપાટન કરનાર સઘળા સૂત્રધારોને સન્માનપૂર્વક બોલાવી મૂલબિંબ કલ્પ્યું. સૂત્રધારોએ યથેષ્ટ માગ્યે છતે રાણાજીએ-મહીપાલે તેનાથી અધિકની અનુમતી આપી. શુભ વાર અને શુભ મુહૂર્તે ખાણપૂજાપૂર્વક રાજાએ કાર્યનો આરંભ કરાવ્યો. સમરાસાહનાં આપ્તજનોએ-પ્રતિનિધિઓએ સોનાનાં આભૂષણો, વસ્ત્ર, ભોજન, તાંબૂલ વિ.થી સર્વ સૂત્રધારોનું સન્માન કર્યું. મહોત્સવ કરી, દાન આપી સત્રાગાર-ભોજનશાળા ખુલ્લી મૂકી. રાણાજી મહીપાલ કાર્યનો પ્રારંભ કરાવી મંત્રી (પાતા)ને ત્યાં સ્થાપી પોતે ત્રિસંગમપુર ગયા. (ધન્ય છે! આવા ધર્મપ્રેમી નિર્લોભી રાજવંશીઓને. ભારતવર્ષના રજવીઓમાં પુનઃ આવો ધર્મપ્રેમ પ્રકટો, ભારતનો અભ્યુદય થાઓ) (અપૂર્ણ)

'શ્રીશત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધારક'ની ટિપ્પણી

૧ श्रीभद्रबाहुस्वामिना प्रणीते श्रीवज्रस्वामि-नोद्धृते ततः श्रीपादलिप्ताचार्येण संक्षिप्तीकृते श्रीशत्रुंजयकल्पेऽप्युक्तम् ।

—વિ. સં. ૧૪૭૫માં લખાયેલી, પાટણ જૈનભંડારમાં રહેલી અપ્રસિદ્ધ કુમારપાલપ્રબંધની પ્રતિ (પૃ. ૮૨)

'मूर्तीन्दुः सगरः प्रभुस्सगरसूनुरामपूर्वः
श्रीरामोऽपि युधिष्ठिरोऽपि च शिलादित्यस्तथा जावडिः ।
मन्त्री वाग्भटदेव इत्यभिहिताः शत्रुञ्जयोद्धारिण—
स्तेषामन्तरतामियेष सुकृती यः सद्गुणालङ्कृतः ॥'

—બાલચંદ્રસૂરિકૃત વસંતવિલાસ (ગા. ઓ. સિરીઝ તરફથી પ્રકાશિત સર્ગ ૧૪, શ્લો. ૨૩)

૨ 'भंभइ-विक्कम-बाहड-हाल-पालित्त-दत्तरायाइ ।
जं उद्धरिहिंति तयं सिरिसत्तुंजय महातित्थं ॥'

—ધર્મઘોષસૂરિવિરચિત શત્રુંજયકલ્પ

૩ "विक्रमादित्यतश्चोर्ध्वं जावडस्य महात्मनः ।
अष्टोत्तरशताद्गन्ते भाविनुद्धृतिरुत्तमा ॥"

—ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજય માહાત્મ્ય (સર્ગ ૧૪, શ્લોક ૨૮૦)

अष्टोत्तरे च किल वर्षशते व्यतीते श्रीविक्रमाद्‌ृप बहुद्रविणव्ययेन ।
जावडिरिह प्रायश्चित्तादिदेवं श्रीपुण्डरीकयुगलं भवमानमोद ॥

—વિ. સં. ૧૫૧૭માં ભોજ પ્રબંધ વિ. રચનાર રત્નમંદિરગણિની ઉપદેશતરંગિણી પૃ. ૧૩૨

વિક્રમથી એકસો આઠે, વરસેં હુઓ જાવડશાહ રે;
તેરમો ઉદ્ધાર શેત્રુંજે કર્યો, થાપ્યા આદિજિનનાહ રે. ધ૦

—વિ. સં. ૧૬૩૮માં અમદાવાદમાં રચાયેલ કવિ-નયસુંદરકૃત શત્રુંજયોદ્ધાર રાસ ઢાલ ૯, કડી ૮૭

અઢોત્તર સો વરસાં ગયાં, વિક્રમ નૃપથી જિ વારો જી;
પોરવાડ જાવડ કરાવિયો, એ તેરમો ઉદ્ધારો જી.

—વિ. સં. ૧૬૮૨ (?)માં નાગોરમાં શત્રુંજયમાહાત્મ્યના આધારે રચાયેલ કવિસમયસુંદરકૃત શત્રુંજય રાસ ઢાલ ૪ થી, કડી ૧૬

સંવત એક અઠ્ઠોતરે રે, જાવડશાનો ઉદ્ધાર;
ઉદ્ધરીઓ દુજ સાદિબા'રે, તાવે ફરી સંસાર. હો જિનજી

—પં. વીરવિજયજીની વિ. સં. ૧૮૮૪માં રચેલી નવ્વાણું પ્રકારી પૂજા

૪ આ મૂળ ગ્રંથ પં. હીરાલાલ હંસરાજ જામનગર (કાઠિયાવાડ)થી પ્રકાશિત કરેલ છે. તેની રચના વિ. સં. ૪૭૭ માં વલભીપુરના શિલાદિત્યના સમયમાં જણાવી છે, ઐતિહાસિક અવેષણા કરનારાઓના અભિપ્રાયે પ્રથમ શિલાદિત્યનો સમય પણ એ પછીનો છે. વળી એમાં ભવિષ્ય ભાવિરૂપમાં કુમારપાલ, બાહડ, વાગ્ભટ, સમરા વિ. (વિક્રમના ૧૪મા સૈકાના ઉત્તરાર્ધ સુધીના પુરુષો)નાં નામો એમાં આવે છે-

'ततः कुमारपालश्च बाहडो वस्तुपालकः ।
समराद्या भविष्यन्ति पार्थिवोऽस्मिन् प्रभावकाः ॥'

—(સર્ગ ૧૪, શ્લોક ૨૮૭)

એથી આ ગ્રંથને અર્વાચીન ગણવામાં આવે છે, સત્ય શોધવાની આવશ્યકતા છે. —લેખક.

૫ एवं च सव्वंगकुसलत्तणेण विक्खायकित्ती पालित्तयसूरी वंदिऊणुज्जयंत-सत्तुंजयाइतित्थाणि गओ मण्णखेडपुरं।

—ભદ્રેશ્વરસૂરિની પ્રા. કથાવલી (પાટણની તાડપત્ર પ્રતિ પૃ. ૨૯૧)

આ પાદલિપ્તસૂરિની તરંગવતીની પ્રતિ અત્યારે ઉપલબ્ધ થતી નથી. તેના પરથી સંક્ષિપ્ત રચાયેલી કથાનો જર્મન અનુવાદ પ્રો. લોયમેને કર્યા પછી, તે પરથી ગુજરાતી અનુવાદ નરસિંહભાઇ ઇશ્વરભાઇ પટેલે કરેલો કે જે સાહિત્યપ્રેમી વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી બી. એ. એલ. એલ. બી. દ્વારા પ્રકાશમાં આવ્યો છે. સદ્‌ગુણાનુરાગી શ્રીકર્પૂરવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી જેની બીજી આવૃત્તિ પણ અમૂલ્ય વિતરણ થઇ રહી છે. કે. પ્રે. મોદીએ તેના પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલ નામ સિવાય અન્યાન્ય ગ્રંથકારોએ એ 'તરંગવતી'નું સ્મરણ કર્યું છે;—અનુયોગદ્વારસૂત્ર (આ સમિતિ, સુરતથી પ્રકાશિત પૃ. ૧૪૯)માં 'तरंगवइकारे' પદ જોવામાં આવે છે, તેમ પંચકલ્પ-ચૂર્ણિમાં પણ એનું નામ જોવાય છે. પ્રાયઃ તે આ તરંગવતીને ઉદ્દેશીને હશે. આચારાંગ સૂત્રકૃતાંગવૃત્તિકાર શીલાચાર્ય પોતાના મહાપુરિસચરિય (રચના સં. ૯૨૫)માં તેની પ્રશંસા કરતા આ પ્રમાણે પરિચય આપે છે કે "सा नत्थि कला, तं नत्थि लक्खणं जं न दीसइ फुडत्थं पालित्तयाइविरइयतरंगवइयासु य कहासु"—

—હંસવિજયજી મહારાજશ્રીના સંગ્રહની હસ્તલિખિત પ્રતિ, પત્ર ૧૪

અર્થાત્ તેવી કોઇ કલા નથી, તેવું કોઇ લક્ષણ નથી, જે સ્ફુટ અર્થવાળું પાલિત્તસૂરિ વિ. ની રચેલી તરંગવતી વિગેરે કથાઓમાં ન હોય.

આ સિવાય ભદ્રેશ્વરસૂરિની કથાવલી, ચંદ્રપ્રભોપાધ્યાયનું વાસુપૂજ્યચરિત્ર (પ્રા.) વિજયસિંહસૂરિની ભુવનસુંદરી કથા (પ્રા.), મુનિરત્નસૂરિનું અમમસ્વામિચરિત્ર વિગેરે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં તરંગવતીનું ઘણા માન સાથે સ્મરણ છે. ઘણા ખેદનો વિષય છે કે તે મૂળ ગ્રંથની એક પણ પ્રતિ દુર્ભાગ્યે અત્યારે જોવામાં આવતી નથી.

—લેખક

૬ "अह जिणमहिमं काउं अवयरिए खेयाओ सयलजणे। चलिओ कुमारवालो सत्तुंजयतित्थनमणत्थं ॥
पत्तो तत्थ कमेणं पालित्ताणंमि कुणइ आवासं।
अह कुमरनरिंदो हेमसूरिणा जंपिओ एवं ॥
पालित्ताणं गामो एसो पालित्तयस्स नामेण।
नागज्जुणेण ठविओ इमस्स तित्थस्स पुव्वत्थं ॥
पुइइपइट्ठाण-भरुयच्छ-मन्नखेडाइनिवइणो जं च।
धम्मे ठविया पालित्तएण तं कित्तियं कहिमो? ॥"

—વિ સં. ૧૨૪૧માં સોમપ્રભાચાર્યે પાટણમાં રચેલ કુમારપાલપ્રતિબોધ (ગા. ઓ. સિરીઝ, વડોદરાથી પ્રકાશિત પૃ ૧૭૯)

"कृतज्ञेन ततस्तेन विमलाद्रेरुपत्यकाम्।
गत्वा समृद्धिभाक् चक्रे पादलिप्ताभिधं पुरम् ॥
अधित्यकायां श्रीवीरप्रतिमाधिष्ठितं पुरा।
चैत्यं विधापयामास स सिद्धः साहसीश्वरः ॥
गुरुमूर्तिं च तत्रैवास्थापयत् तत्र च प्रभुम्।
प्रत्यष्ठापयदाहुयार्हद्बिम्बाण्यपराण्यपि ॥"

—વિં. સં. ૧૩૩૪માં પ્રભાચંદ્રસૂરિરચિત પ્રભાવકચરિત્ર (નિર્ણયસાગર પ્રેસ, મુંબઇથી પ્રકાશિત પૃ. ૬૫-૬૬, શ્લો૦ ૨૯૯ થી ૩૦૧)

" सिरिसत्तुंजयतलहट्टियाइ नागज्जुणेण निम्मवियं।
सूरिणं नामेणं सिरिपालित्तयपुरं तइया ॥"

—વિ. સં. ૧૪૨૨માં સંઘતિલકાચાર્ય વિરચિત સમ્યક્‌ત્વસપ્તતિવૃત્તિ (દે૦ લા૦ ફંડ, સુરતથી પ્રકાશિત પૃ. ૧૩૭)

૭ किञ्च तीर्थेऽत्र पूजार्थं द्वादशग्रामशासनम्
अदापयदयं मन्त्री सिद्धराजमहीभुजा

—વિ. સં. ૧૨૮૮ની આસપાસમાં ઉદયપ્રભસૂરિ રચિત ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય—(શત્રુંજય માહાત્મ્ય) પ્રાચીન સર્ગ ૭, શ્લો. ૭૭ પ્રતિ સં. લા. વડોદરા)

अन्यदा सिद्धभूपालो निरपत्यतयाऽर्दितः।
तीर्थयात्रां प्रचक्रमानुरागतस्तदवारतः ॥
हेमचन्द्रप्रभुस्तत्र सहानीयत तेन च।
विना चन्द्रमसं किं स्यान्नीलोत्पलमतन्द्रितम् ॥

× × ×

सन्मान्य तांस्ततो राजा स्थानं सिंहासना (सिंहपुरा)-
भिधम्।
दत्त्वा द्विजेभ्य आरूढ श्रीमच्छत्रुंजये गिरौ ॥
श्रीयुगादिप्रभुं नत्वा तत्राभ्यर्च्य च भावतः।

मेने स्वजन्म भूपालः कृतार्थमिति हर्षभूः ॥
ग्रामद्वादशकं तत्र ददौ तीर्थस्य भूमिपः ।
पूजायै यन्महान्तस्तां चा (स्वा) नुमानेन कुर्वते ॥

—वि० सं० १३३४ वर्षमां प्रभाचंद्रसूरिरचित प्रभावकचरित्र—(निर्णयसागर प्रेस, मुंबईथी प्रकाशित पृ. ३१५, श्लो० ३१०, ११, २३, २५)

अथ भूपः सोमेश्वरयात्रायाः प्रत्यावृत्तः श्री सिद्धाधिपो रैवतोपत्यकायां दत्तावासः। × × शत्रुंजयमहातीर्थसन्निधौ स्कन्धावारं न्यधात्। × × × गिरिमधिरुह्य गन्धोदकेन श्रीयुगादिदेवं स्नपयन् पर्वतसमीपवर्ति ग्रामद्वादशकशासनं श्रीदेवार्चायै विश्राणयामास ॥"

—वि. सं. १३६१ मां मेरुतुंगसूरिरचित प्रबंध चिंतामणि (रामचंद्र दीनानाथ शास्त्री तरफथी प्रकाशित पृ. १५०–१५१)

८ श्रीमद् वाग्भट देवोऽपी जीर्णोद्धारमकारयत्।
सदेवकुलिकस्यास्य प्रासादस्यातिभक्तितः ॥
शिखीन्दुरविवर्षे १२१३ च ध्वजारोपे व्यधापयत्।
प्रतिमां सप्रतिष्ठां स श्री हेमचन्द्रसूरिभिः ॥

—वि. सं. १३३४ मां रचायेल प्रभावकचरित्र (पृ. ३३९ श्लो. ६७०–६७२)

એટલા સંઘવી હુઆ હરે. ચઉદશમો ઉદ્ધાર વિશાલ રે;
બારતેરોત્તરે સોય કરે, મંત્રી બાહડદે શ્રીમાલ રે. ધન્ય૦

—કવિ નયસુંદરકૃત શત્રુંજયતીર્થોદ્ધાર રાસ (ઢાલ ૯ કડી ૯૦)

સંવત બાર તેરોત્તરે, શ્રીમાલી સુવિચારો જી;
બાહડદે મૂરતિ કરાવિયો, એ ચૌદમો ઉદ્ધારો જી.

—કવિ સમયસુંદર-શત્રુંજયરાસ (ઢાલ ૪થી, કડી ૧૦)

બાહડ મંત્રીએ ચૌદમો રે, તીર્થ કર્યો ઉદ્ધાર;
બાર તેરોત્તર વર્ષમાં રે, વંશ શ્રીમાલી સાર. દો જિન૦

—પં. વીરવિજયકૃત નવાણું પ્રકારી પૂજા, (પૂજા પમી)

९ परिकरयुता कोटो स्वर्णिता यत्र मन्दिरे ।
स श्रीवाग्भटदेवोऽत्र वर्ण्यते विबुधैः कथम् ? ॥

—प्रबंधचिंतामणि (सर्ग ४, पृ. २२०)

१० क्रमेण पूर्णतां प्राप्तः प्रासादोऽपि स मन्त्रिणः ।
तत्र द्रम्मप्रमाणं तु मूल्यं प्राहुरिदं बुधः ॥

लक्षत्रयीविरहिता द्रविणस्य कोटीस्तिस्रो
विविच्य किल वाग्भट मन्त्रिराजः ।
यस्मिन् युगादिजिनमन्दिरमुद्दधार
श्रीमानसौ विजयतां गिरिपुण्डरीकः ॥

—વિ. સં. ૧૫૦૩ માં પં. સોમધર્મગણિરચિત ઉપદેશ સપ્તતિ (આત્માનંદ સભા, ભાવનગરથી પ્રકાશિત પત્ર ૩૧)

११ अथ प्रसादाद् भूभर्तुः प्राप्य वैभवमद्भुतम् ।
मन्त्रीशः सफलीचक्रे स्वमनोरथपादपम् ॥
भक्त्याऽऽखण्डलमण्डपं नवनवश्रीकेलिपर्यङ्किकामयं कारयति स्म विस्मयमयं मन्त्री स शत्रुञ्जये ।
यत्र स्तम्भन-रैवतप्रभुजिनौ शाम्बाम्बिकाऽलोकनप्रद्युम्नप्रभृतीनि किंच शिखराण्यारोपयामासिवान् ॥

गुरु-पूर्वज-सम्बन्धि-मित्रमूर्तिकदम्बकम् ।
तुरङ्गसङ्गतं मूर्तिद्वयं स्वस्यानुजस्य च ॥
शातकुम्भमयान् कुम्भान् पञ्च तत्र न्यवेशयत् ।
पञ्चधा भोगसौख्यश्रीनिधानकलशानिव ॥
सौवर्णं दण्डयुग्मं च प्रासादद्वितये न्यधात् ।
श्रीकीर्तिकन्दयोर्द्वेन लताङ्कुरसोदरम् ॥
कुन्देन्दुसुन्दरग्रावचापनं तोरणद्वयम् ।
इहैव श्रीसरस्वत्योः प्रवेशायेव निर्ममे ॥
अर्कपालीतकं ग्राममिह पूजाकृते कृती ।
श्री वीरधवलक्ष्मापाद् दापयामास शासने ॥
श्रीपालिताख्ये नगरे गरीयस्तरस्तलीलादलिताङ्गतापम् ।
सदागमागण्यहेतुरेतत्कार मन्त्री ललिताभिधानम् ॥
दर्शोत्कर्षं न केषां मधुरयति सुधासाधुमाधुर्यगर्जत्तोयः सोऽयं तडागः पथि पथिकशिरस्तापनिर्वापणाय ।
प्रासादस्तम्भोज्ज्वलोदितमुदितमुदा लोलकल्लोलमाला-
रङ्गैस्तो दुग्धमुग्धां त्रिभुवनजगुदेव मन्त्री-
शकीर्तिम् ॥
पृष्ठस्थं च गौरवं श्रीयुगादिजिनेशितुः ।
प्रासादमेकं मन्त्रीशः सन्तापहरमिसारयत ॥

प्रासादे निदधे काम्यकाञ्चनं कलशत्रयम् ।
ज्ञानदर्शनचारित्रमहारत्ननिधानवत् ॥
किञ्चैतन्मन्दिरद्वारि तोरणं तत्र पोरणम् ।
शिलाभिर्विदधे ज्योत्स्नागर्वसर्वस्वदस्युभिः ॥
लोकैः पाञ्चालिकानृत्तसंरम्भास्तनिरीक्षणैः ।
इहाभिनीयते दिव्यनाट्यप्रेक्षाक्षणः क्षणम् ॥
प्रासादः स्फुटमच्युतैकमहिमा श्रीनाभिसूनुप्रभो-
स्तस्याभ्यस्यतिरेककुण्डलकुलां धत्तेतरां तोरणः ।
श्रीमन्त्रीश्वर वस्तुपाल ! कलशश्रेणीलम्भालम्बिता-
मत्युच्चैर्जगतीऽपि कौतुकमसौ नन्दी तवास्तु श्रिये ॥
अत्र यात्रिकलोकानां विशतां प्रमतामपि ।
सर्वथा साधुरंगास्ति लक्ष्मीस्वाविर्विर्तिनी ॥

—ઉદય પ્રભસૂરિ (વિજયસેન સૂરિ શિષ્ય) કૃત
(ધર્માભ્યુદય કાવ્ય (સર્ગ ૧૫, શ્લો. ૨૪થી ૩૮)

સેત્રુંજે દ્રવ્ય વયુઆ કીઓએ અઢાર કોડ છનુઁ
લાખ; કડી ૧૦
તોરણ ત્રિણ્ય ચઢાવીયા એ એક જ સેત્રુંજ ગિરિનારી;
સોનમયા ત્રિહું દાખનો એ એઓ અકાર. કડી ૧૭
સેત્રુંજના સંઘવ થયા એ સાડી ચા (બા) રેડ યાત્ર; પ.
વસ્તપાલ તેજપાલ કરી એ નિર્મલ કીધાં ગાત્ર. પ. કડી ૨૫
એ સાડી બારે યાત્રા કીધી, સેત્રુંજ સંઘવી પદ[વી]
લીધી. કડી ૩૪
—જુઓ 'જૈનયુગ'ના પ્રથમ અંકમાં પ્રકટ થયેલ વિ.
સં. ૧૫૮૨માં પાઠક સમય સુંદરકૃત વસ્તુપાલ-
તેજપાલ રાસ

૧૨ पुण्योल्लासविलासलालसधिया देनाय शत्रुञ्जये श्री
नन्दीश्वरनिर्मितमनन्तविस्मयमासूत्रितम् ।
एतदानुपमासरः परिसरोद्देशे शिलासञ्चय-
व्यानद्धंवितमन्यमुद्रपयः कल्लोलसम्भ्रमम् ॥
स्फुरत्फटिकदर्पणप्रतिमसलिलमिदं गाहते
सुधाहृतसुधाकरच्छविपवित्रनीरं सरः ।
निकस्वरसरोरुहप्रकरवारणतो सञ्चते
मदन सारदतनावदनबिम्बतावञ्चरः ॥
शत्रुञ्जये मः सरसी निवेश धारेयतासौ च
महाभराणान् ।
प्रागस्य दानेन को निदाघे स्वस्य सन्तापमपाचकार ॥
૧૯ પ્રભસૂરિકૃત ધર્માભ્યુદય (સર્ગ ૧૫ શ્લો૦
૪૩થી ૪૫)

૧૩ कोटाकोटिजिनेन्द्रमण्डपयुतः शान्तिश्च शत्रुञ्जये ।
—સોમતિલક સૂરિ (વિ. સં. ૧૩૮૭માં 'સત્તરિસ—
યઠાણ' રચનારરચિત પૃથ્વીધર સાધુ (પેથડશાહ)
કારિત ચૈત્ય સ્તોત્ર (મુનિસુંદર સૂરિકૃત ગુર્વાવલી
ય. વિ. ગ્રંથમાળાથી પ્રકાશિત પૃ. ૨૦, શ્લો. ૧૯૯)

૧૪ स्थाने स्थाने ध्वजारोपं चकार जिनवेश्मसु ।
जहार जनतादौःस्थ्यं जगडूर्जगतीतले ॥
असङ्ख्यसङ्घलोकेन समं यात्रां विधाय सः ।
शत्रुञ्जये रैवतके प्राप चात्मपुरं वरम् ॥
विमलाचलशृङ्गे स श्रीनाभेयपवित्रिते ।
सप्तैव देवकुलिका रचयामासिवान् शुभाः ॥
—સર્વાનંદ સૂરિરચિત જગડૂચરિત્ર મહાકાવ્ય
(મગનલાલ દલપતરામ ખખ્ખર તરફથી પ્રકાશિત
સર્ગ ૬, શ્લો. ૪૦-૪૧-૫૫)

૧૫ સંવચ્છરિ ઈકાસિ ઉત્તર એ થાપિઉ રિસહ જિણિંદો
ચૈત્રવદિ સાતમિ પહુત ઘરે, નંદઉ એ નંદઉ જાં રવિ
ચંદો. ૯
પાસડસૂરિહિં ગણહર નેઈ આગચ્છ નિવાસો,
તસુ સીસિહિં અંબદેવસૂરિહિં રચિયઉ એ રચિયઉ
એ રચિયઉ સમરારાસો;
એહુ રાસુ જે પઢઇ ગુણઇ નાચિઉ જિણહરિ દેઇ,
શ્રવણિ સુણઈ સો બયઠઉ એ તીરથ એ તીરથ એ
તીરથ જાત્રફલ લેઇ. ૧૦

૧૬ श्रीपुण्डरीकगिरिशेखरतीर्थनाथ—संस्थापनाविधिसु-
सूत्रणसूत्रधारः ।
श्रीसिद्धसूरिरभवद् गुरुचक्रवर्ती तच्छिष्य एतदतनोत्
गुणकसूरिः ॥
वैक्रमात्पुरस्येन श्रीमता फलरूपिणा ।
त्रिभवनिम्हदे वर्षे प्रबन्धोऽयं विनिर्मितः ॥
—નિમરાસિ રમંડન-નાભિનંદનોદ્ધારપ્રબંધ (પ્રાંત
શ્લો. ૧૦૨૭-૪)

૧૭ त्र्योदशशतवैक्रमवत्याऽप्यधिकैरतैः ।
फाल्गुने मासि पञ्चम्यां शुक्लायामिमवत् पदम् ॥
—નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૫, શ્લો. ૯૨૬)

૧૮ श्रीमज्जिनकृतिशेष(?)गच्छेया आम्रदेवाख्य-
मुख्यः ।
चित्तोऽयं (?) महस्वास्ति वात्रायां सम्यक् कृतः ॥
—નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૪, શ્લો. ૬૦૦)

૧૯ ह्री । महतुं-क्रियास्थानमहूल्ये विक्रमवत्सरे ।
जावडिस्थापितं बिम्बं म्लेच्छैर्भग्नं कलेर्वशात् ॥

—શત્રુંજયતીર્થકલ્પમાં જિનપ્રભસૂરિ.

૨૦ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે મમ્માણફલહી પ્રાપ્ત કર્યાનું વૃત્તાન્ત આ પ્રમાણે છે—"નાગપુર (નાગોર)માં સા. દેલ્હાનો પુત્ર પૂનડ હતો, તેને મોજદીન—સુલતાનની પત્ની બીબી પ્રેમકમલા (કલા)એ પોતાના બંધુ તરીકે માન્યો હતો. અશ્વપતિ, ગજપતિ, નરપતિઓના માન્ય એ પૂનડસાહે વિ. સં. ૧૨૭૩માં બિંબેરપુરથી શ્રી શત્રુંજયની પ્રથમ યાત્રા કરી હતી બીજી યાત્રા સુલતાનના આદેશથી વિ. સં. ૧૨૮૬માં નાગપુર (નાગોર)થી કરવા માંડી હતી. તે સંઘમાં ૧૮૦૦ ગાડાં હતાં. ઘણા મહાધરો હતા. તેને અનુસારે બીજો પરિવાર હતો. માંડલિ (માંડલ) ગામની સમીપમાં જ્યારે તે પૂનડસાહ સંઘ સાથે આવ્યા, ત્યારે તેજપાલ મંત્રી તેમની સામે જઇ તેમને ધોલકામાં લઇ આવ્યા. મં. વસ્તુપાલ સામે આવ્યા. સંઘની ધૂળ પવનને અનુસારે જે જે દિશા તરફ ઉડતી હતી, ત્યાં ત્યાં તે જવા લાગ્યા. સમીપમાં રહેલા મનુષ્યોએ કહ્યું કે: 'મંત્રીશ્વર! આ તરફ રજ ઉડે છે, આ તરફ પધારો.' મંત્રીએ જણાવ્યું કે—આ રજનો સ્પર્શ પુણ્યોથી પમાય છે, આ રજનો સ્પર્શ થવાથી પાપરૂપી રજ દૂર થાય છે. × × ત્યાર પછી સંઘપતિ પૂનડ અને મંત્રી પરસ્પર ભેટયા અને પ્રિય આલાપ થયા.

મંત્રી વસ્તુપાલ તરફથી નાગપુરના આ શ્રીસંઘને ભક્તિસત્કાર પૂર્વક ભોજનાદિ કરાવ્યા પછી મં. વસ્તુપાલ અને પૂનડ સંઘ સાથે શ્રી શત્રુંજય ગયા. શ્રી ઋષભદેવને વંદન કર્યું. એક વખત પ્રભુના સ્નાત્ર સમયમાં દેવના પૂજારીએ 'પ્રભુની નાસિકાને કલશથી પીડા-બાધા ન થાઓ' એવા આશયથી પ્રભુની નાસિકાને રૂઇથી ઢાંકી દીધી. તે જોઇને મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે—'કદાચિત દૈવયોગથી કલશ વિગેરે વડે અથવા પરચક્ર વડે દેવાધિદેવનું આપણા અમંગલ થવ તો સંઘની શી ગતિ?' આમ વિચાર કરી પૂનડને જણાવ્યું—ભાઇ! મને આ પ્રમાણે સંકલ્પ થયો છે, જો બીજું 'મમ્માણી' પાષાણમય બિંબ કરાવવામાં આવે, તો સારું; અને તે તો મોજદીન સુલતાનના મિત્ર તમે પ્રયત્ન કરો તો થઇ શકે, અન્યથા નહિં. પૂનડે જણાવ્યું—'ત્યાં ગયા પછી આ સંબંધી વિચાર કરવામાં આવશે'. ઇત્યાદિ વાતચીત કરી રૈવત (ગિરનાર) વિગેરે તીર્થોને વંદન કરી તે બન્ને પાછા ફર્યા. પૂનડ નાગપુર (નાગોર) ગયા, મંત્રી સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)માં રાજ્યનું શાસન કરવા લાગ્યા.

એવામાં એક વખત મોજદીન સુલતાનની માતા વૃદ્ધ થઇ હતી. હજયાત્રાને ચાહતી છતી ખંભાત આવી. નૌવિત્ત (ખારવા-ખલાસી)ના ઘરે અતિથિ તરીકે રહી. ચર (છાની ખબર લાવનાર) માણસો માર્ફત મંત્રીએ તેણીને આવેલી જાણી મંત્રીએ ચર માણસોને કહ્યું કે—'જ્યારે આ (મોજદીનની મા) જલમાર્ગે જાય, ત્યારે મને જણાવવું.' તે લોકોએ તે પ્રમાણે ખબર આપી —જતી જણાવી. મંત્રીએ પોતાના કોળી લોકોને મોકલી તેણીનું સઘળું કુટુંબમાં રહેલું વસ્તુ ગ્રહણ કરાવ્યું અને ક્યાંક સારી રીતે રખાવ્યું, ત્યારે ખલાસી (મલ્લાં)ઓએ મંત્રી પાસે જઇ પોકાર કર્યો કે—'સ્વામી! અમારા ઘરની એક ડોશી હજયાત્રા માટે જતી હતી. તેણીને તમારા પાદરમાં લુટારાઓએ લૂંટી છે.' મંત્રીએ પૂછયું—'એ ડોસી કોણ છે?' તેઓએ જણાવ્યું—'દેવ! શું પૂછો છો? તેણી મોજદીન સુલતાનની પૂજ્ય માતા છે.' મંત્રીએ માયાવડે કહ્યું—'અરે! વસ્તુ શોધો શોધો.' બે દિવસનો વિલંબ કરી, લાવીને સર્વ વસ્તુ આપી. ડોસીને તો પોતાને ઘરે આણી. વિવેધ ભક્તિ કરીને પૂછયું—'શું તમારી હજ જવાની ઇચ્છા છે?' તેણીએ કહ્યું—'હા.' 'ત્યારે થોડા દિવસ રાહ જુઓ.' તેણીએ રાહ જોઇ, તેટલા વખતમાં આરસ પત્થરનું તોરણ ઘડાવી આણ્યું. ગોળવી (સડેલી) જોયું. ફરીથી જૂદું થઇ ગયું. રૂથી બાંધ્યું. સૂત્રધારોને સાથે તૈયાર કર્યા. વચ્ચે માર્ગ ત્રણ પ્રકારનો છે. ૧ જલમાર્ગ, ૨ કરભ (ઉંટ)થી જઇ શકાય તેવો. ૩ ઘોડાથી જઇ શકાય તેવો જે માર્ગમાં જે રાજાઓથી જેવી રીતે માર્ગ ઉલ્લંઘન કરી શકાય, તેવી રીતે પ્રબંધ કર્યો. રાજાઓને ભેટ આપવા માટે દ્રવ્યો તૈયાર કર્યાં. એવી સામગ્રીથી પોતે સાથે થઇ તેણીને ત્યાં મોકલી મસીદને બારણે તોરણ રચ્યું. ત્યાં દીવો, તેલ વિગેરેની પૂજાચિંતા ત્યાંના રાજા પાસે શાશ્વતી નિરંતર કરાવી ઘણું ધન ત્યાં આપ્યું, ઘણો યશ થયો. ડોસી પાછી ફરી. તેણીને ખંભાત આણી. પ્રવેશ મહોત્સવ કરાવ્યો. પોતે તેના પગ ધોયા. એવી રીતે ભક્તિપૂર્વક દસ દિવસ પોતાને ઘરે રાખી, તેટલામાં પાંચસો ગોલા સિપાર (વાઘા) અને ચોકું પણ દુકુલ, ગંધ, લેપ કપૂર વિગેરે ભેટ દીધું. રજા લે કહ્યું—'માતા! હું જાઉં છું, જો દુરમાન અને ત્યાં માન અપાવે, તો હું પણ તને મળવા વાસ્તે આવું.' તેણીએ કહ્યું—'ત્યાં હું જ સ્વામી છું. સ્વેચ્છાથી આવ, ત્યાં તારો ઘણો સત્કાર થશે.'

રાજાશ્રી વીરધવલની અનુમતિથી રાજમાતાના વચનથી મંત્રીશ્વર ચાલ્યા. દિલ્હી પાસે પહોંચ્યા. બે કોશ દૂર રહ્યા. સુલતાન માતાની સામે આવ્યો. માતાને પ્રણામ કરી તેણીને સુખયાત્રા પૂછી વૃદ્ધાએ કહ્યું—મ્હને ભદ્ર-સુખ કેમ ન હોય? જેનો દિલ્લીમાં તું પુત્ર છે. અને ગુજરાતમાં વસ્તુપાલ છે. રાજાએ પૂછ્યું—'એ કોણ છે?' વૃદ્ધાએ તેનો વિનય-પ્રકટ કરવા પૂર્વક વૃત્તાન્ત કહ્યો. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે-'તેને અહીં કેમ ન આણ્યો?' વૃદ્ધાએ કહ્યું-'આણેલો છે.' 'ત્યારે દેખાડ.' અસવારોને મોકલી બોલાવી વસ્તુપાલને દર્શાવ્યો. મંત્રીએ ભેટ આપી. રાજાએ બોલાવી કહ્યું—'માજીએ મારાથી અધિક તને પુત્ર તરીકે માનેલો છે, તેથી તું મારો ભાઇ છે. અમારી માતા ત્હારી સ્તુતિ કરે છે.' એવી રીતે સુખવાર્તા કરી મોટા ઉત્સવપૂર્વક વસ્તુપાલને પોતાની માતાની આગળ કરી દિલ્હીમાં લઇ ગયા. પૂનડશાહના આવાસમાં આવાસ કરાવ્યો. પોતાના મુખે સુલતાને નિમંત્રણ કરી, પૂનડશાહને ઘરે ભોજન કરાવી મંત્રીશ્વરને પોતાને મહેલે બોલાવ્યા. વિનયપૂર્વક સત્કાર કરી પહેરામણી આપી. પ્રસાદસ્થાનમાં એક કરોડ સોનૈયા આપીને કહ્યું કે-'કાંઇક માગ' વસ્તુપાલે કહ્યું—'રાજન! ગુર્જરભૂમિ સાથે આપ બાદશાહને યાવજ્જીવ સન્ધિ હો, મમ્માણી ખાણથી પાંચ પાષાણ અપાવો.' રાજાએ તે સ્વીકાર્યું મીરજા (? રત્ન) આપી.

તે પાંચે ફલહી (મમ્માણી પાષાણ) રાજાના આદેશથી પૂનડે શત્રુંજય પર્વત પર મોકલી. તેમાં એક ઋષભદેવ—ફલહી, બીજી પુંડરીક-ફલહી, ત્રીજી કપર્દિયક્ષની, ચોથી ચક્રેશ્વરીની અને પાંચમી તેજલપુરમાં શ્રીપાર્શ્વ ફલહી.

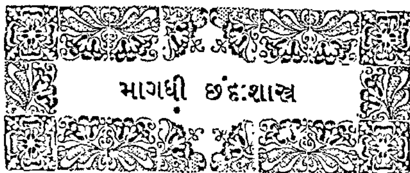
મંત્રીશ્વર પાછા ફરી પોતાના નગરે ગયા." વિ વિ.
—વિ. સં. ૧૪૦૫માં રચાયેલ રાજશેખરસૂરીનો
પ્રબંધકોષ (વસ્તુપાલપ્રબંધ) [હેમચન્દ્રાચાર્ય ગ્રંથાવલી, પાટણથી પ્રકાશિત.]

૨૧ 'શત્રુંજયતીર્થોદ્ધારક પ્રબંધ'ના (આત્માનંદ સભા, ભાવનગરથી પ્રકાશિત)ના સંપાદક શ્રીયુત જિનવિજયજીએ તેના ઉપોદ્ઘાત પૃ. ૪૨માં 'बादशाह के आधीनमें मम्माण की संगमर्मर की खानें थीं जिनमें बहुत ऊँची जातिका पत्थर निकलता था। समरासाहने वहांसे पत्थर लेने की इजाजत मांगी। बादशाहने खुशी पूर्वक लेने दिया।' આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે, પરંતુ તે ઠીક નથી. સમરાશાહે મહીપાલ રાજાના સ્વાધીનમાં રહેલી આરાસણ ખાણથી પાષાણફલહી મંગાવી હતી; એમ ઉપર્યુક્ત રાસ-પ્રબંધથી સ્પષ્ટ જણાય છે. વિશેષમાં તેની ટિપ્પણીમાં 'मम्माण' कहां पर है इसका कुछ पता नहीं लगा' જણાવે છે, પરંતુ અમારા જાણવા પ્રમાણે મમ્માણપાષાણોની ખાણ નાગપુર (નાગોર) પાસે હતી, એમ પ્રબંધકોષ વિ. ના ઉલ્લેખથી જણાય છે.

— લેખક.

ગૌતમસ્વામી ગીત

મુગતિ સમય જાણી કરી, જી રે તેં વીરજી! મુઝને મૂક્યો દૂર રે
મેં અપરાધ ન કો કીયો, જી રે વીરજી! રહતો તુમ્હ હજૂર રે. ૧
વીરજી! વીરજી! કિહાં રહ્યો, જી રે વીરજી! નયણ ન દેખું કેમ રે?
તુમ્હ પાખે કિમ હું રહું, જી રે વીરજી! સાચો તુજસું પ્રેમ રે. વીરજી ૨
જાણ્યો આડો માંડસ્યે, જી રે ગૌતમ લેસ્યે કેવલ ભાગ રે,
વિલવિલતાં મુકી ગયો, જી રે વીરજી એકપખો મ્હારો રાગ રે. વીરજી ૩
વીરજી વીરજી કેહને કહું, જી રે હિવે હું પ્રસન કરું કિણ પાસ રે,
કુણ કહિસ્યે મુઝ ગોયમા, જી રે વીર કુણ ઉત્તર દેસ્યે ઉભા લાસ રે. વીરજી ૪
હા હા વીર! તેં સ્યું કીયો, જી રે ગૌતમ કરતો અનેક વિલાપ રે,
જેતલો કીજે નેહલો, જી રે જીવડા તેતલો હુયે પછતાપ રે. વીરજી ૫
જગ માંહિ કો કેહનો નહી, જી રે ગૌતમ વાળ્યો મન વયરાગ રે,
મોહ પડલ દૂરે કીયો, જી રે ગૌતમ જાણ્યું જિન નીરાગ રે. વીરજી ૬
ગૌતમ કેવલ પામીઓ, જી ને ત્રિભુવન હરખ્યા સુરનર કોડ રે,
પાયકમલ ગૌતમ તણા, જી રે પ્રણમે સમયસુંદર કર જોડિ રે. વીરજી ૭

માગધી છંદઃશાસ્ત્ર

Bonn ૨૦ જુલાઇ ૧૯૨૦

Niebukrstrasseo 59.

પ્યારા સાહેબ,

ગત માસની ૨૮મી તારીખનો તમારો પત્ર આવ્યો તે માટે ઘણો આભાર. તે મને ગત અઠવાડીઆમાં મળ્યો ને સાથે अजित शान्तिस्तववृत्ति ની હસ્તલિખિત પ્રત મળી. તે સ્તવની તથા તે વૃત્તિમાં છંદો સંબંધીની સમજુતી છે તેની મેં નકલ કરી લીધી છે. છંદશાસ્ત્રના મારા અભ્યાસમાં તે ગ્રંથ અતિશય રસપ્રદ છે. જિનપ્રભે જે છંદ નિયમો ટાંક્યા છે તે એક એવી છંદઃપદ્ધતિને સ્પષ્ટ રીતે અનુસરે છે કે જે પદ્ધતિ હેમચંદ્રના છંદાનુશાસન માંની પદ્ધતિથી ભિન્ન છે, કારણ કે હેમનું છંદાનુશાસન દ ત ચ પ પ ને જે સ્થાન–નામો આપે છે (designates) – ગણગણાવે છે તે કરી રાખ્યું છે, તેથી મારે તમને તે પ્રકટ કરવાની સલાહ આપવી ઘટે: — તેમાં સ્તવનું મૂળ આપવું અને જિનપ્રભે ટાંકેલા નિયમો આપવા અને યતિ કેમ છુટા પડે છે (scanning) તે પંક્તિ ઉપરના નાના ઉભા લીટાથી સમજાવવું અને છંદની સંખ્યા શબ્દથી સમજાવવી. જેવી રીતે–દાખલા તરીકે

३ | ३
असुर | गरुल | परिवं | दिअं |

४ | ४ | ३
किंनरो | रुगनमं | 'सि' अं

३
देवदादि | सयसं | थुअं

६ | ३ | ४
समण | संघ | परिवं | दि | अं ॥ ३ ॥

પન્યાસ ગુલાબવિજયજી એ વીરવિજય ઉપાશ્રયમાં આપણને જે હસ્તલિખિત પ્રત બતાવી હતી તે

Bonn. ૧૭ સપ્ટેંબર ૧૯૨૦

વ્હાલા સાહેબ,

તમારો ૨૨ મી ઓગસ્ટનો કૃપાપત્ર બરાબર પહોંચ્યો. તમે સંદેહવાળા શ્લોકોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં જે તસ્દી લીધી તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું અને મને એ જણાવતાં શરમ આવે છે કે ૯ અને ૨૨ મા શ્લોકમાં મારી મુશ્કેલીઓ એ જ કારણે ઉપસ્થિત થઇ કે મેં જે નકલ ઉતારી હતી તે ઉતારવામાં હું કેટલાક અક્ષરો-પદો મૂકતાં વીસરી ગયો હતો. શુદ્ધ પાઠથી બરાબર છંદ શુદ્ધતાથી મળી રહે છે. પણ ૩૦ મા શ્લોકમાં કંઇ દોષ છે. તમે पणमिअ स्साने टगणो गुरू તરીકે યતિભાગ પાડો છો, પણ સ્સા (જોડાક્ષર) પહેલાંનો अ તે ગુરૂ થાય છે તેથી તે तगणो થાય, નહિ કે टगणो. આ દોષ દૂર કરવાને આપણે वयओ નો છેલ્લો અક્ષર લઘુ કરવો જોઇએ અને તેનો એ રીતે યતિ મૂકવો કે पयउ प, णमिअ, स्सा. આ જરા બળાત્કાર કરવા જેવું લાગે છે, પણ મને બીજો રસ્તો જણાતો નથી. હું પુનઃ તમને વિનંતિ કરૂં કે તમોએ તમારા પ્રયત્નનું પરિણામ મૂળ (text) ને સંશોધિત કરી તેની છાયા અને છંદોની પૂર્ણ સમજૂતી સહિત પ્રકટ કરવું જોઇએ. આવો નિબંધ ઘણા પ્રમાણમાં રસદાયક થશે અને આ માગધી છંદોનો અભ્યાસ પ્રથમ બતાવી આપનાર તરીકે તમો બહાર આવશો. આ છંદો મને જરા ગુંચવાડો એક એ બાબતમાં આપે છે કે એનો કોઇ પણ મારા ખ્યાલમાં નથી કે જે આ બોલી શકે યા જેણે કોઇને બોલતાં સાંભળ્યો હોય, કે જેથી તે જેમ આપણે श्लोक ને યા गाथा ને બોલતાં તરત જ તેને ઓળખી જઇએ તેમ અન્ય છંદો જેવા કે वेढ, કે आसुरय કે नाराच આદિને એકદમ ઓળખી શકે. આ દરેક છંદને ગાવાની અમુક વિલક્ષણ રીત હોવી જોઇએ કે જે છંદને ઓળખવામાં સહાયભૂત થાય. તમે એવું કંઇ જાણો છો? અથવા તમે કદિ अजितशान्तिस्तोत्र ને કોઇ કુશલ વ્યક્તિ કે મુનિ કે પરંપરાગત મળેલા શિક્ષણવાળા પાસે ગવાતાં-બોલાતાં સાંભળ્યું છે?

જો માગધી છંદો ઉપરના મૂળ ગ્રંથો યા તો તેના પરથી લખાયેલી નકલો મોકલાવો તો पन्यास गुलाबविजयजी નો તથા તમારો ઉપકાર અતિ ઘણો માનીશ.

'આર્યન રીસર્ચની એન્સાઇક્લોપીડીઆ' માટે હિંદના છંદઃશાસ્ત્ર પરનું 'મૅન્યુઅલ' પૂરૂં કરવા માટે આવાં સાધનોની ફક્ત હું રાહ જોઉં છું.

તમારો હૃદયપૂર્વક-
હર્મન જેકોબી.

ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ

સુજ્ઞ શ્રી,

આપને ચાલુ અંક સહિત ત્રણ અંક મોકલાયા છે. તો વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે આ અંક મળેથી જે આ-ને ગ્રાહક રહેવા ઇચ્છા હોય તેમણે સં ૧૯૮૨ના કારતક વદ ૩ સુધીમાં લવાજમના રૂ. ૨-૦-૦ અંકે બે નીચેના શીરનામે મોકલી આપવા. તેમ નહિ થશે તો ત્યાર પછીનો એટલે ચોથો અંક વી. પી.થી મોકલવામાં આવશે. તે સ્વીકારી લેવા વિનંતિ છે.

કૉન્ફરન્સની તમામ હિલચાલ અને આપણી ઉન્નતિના માર્ગદર્શક લેખો આવશે. માટે આપ જરૂર ગ્રાહક થશો. કદાચ ગ્રાહક થવા ઇચ્છા ન હોય તો એક કાર્ડથી ખબર આપવા તસ્દી લેશો કે જેથી વી. પી.ના ફોગટ ખર્ચમાં આ સંસ્થાને ઉતરવું પડે નહિ.

૨૦ પાયધુની મુંબઇ ૩

રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

કૉન્ફરન્સ અને જૈનસમાજ

ભવિષ્યનું માર્ગસૂચન

(૨)

(હેરલ્ડના ૧૯૭૩ના ચૈત્ર માસના અંકના અનુસંધાનમાં)

દ્રવ્ય માટે વધુ રસ્તા

વિદ્યાપ્રચાર માટે જોઇતા દ્રવ્ય માટે (૧) સુકૃત ભંડાર ફંડ અને (૨) કેળવણી ફંડ એ બે સાધનો ઉપરાંત બીજાં પણ સાધનો છે. શારદાપૂજન, મહાવીરજયંતી, અને સંવત્સરી : આ ત્રણ તહેવારો એવા છે કે જ્યારે પ્રત્યેક જૈનને કાંઇ નહિ ને કાંઇ દાન કરવાની ઇચ્છા અવશ્ય થવી જોઇએ. હવે જો સમસ્ત જૈનપ્રજાને કૉન્ફરન્સના જગાજગાના સ્થાનિક શુભેચ્છકો તરફથી, જૈનપેપરો તરફથી તેમજ મુનિમહારાજાઓ તરફથી એમ યાદ કરાવી આપવામાં આવે કે, વિદ્યાપ્રચારના કામમાં સહાય કરવી એ જ ખરેખરૂં શારદાદેવીનું પૂજન છે, એ જ જ્ઞાનના સાગર મહાવીર પિતાના જન્મની ખુશાલી તેમજ મોક્ષપ્રાપ્તિની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવાનો સારામાં સારો માર્ગ છે, તો એ તહેવારોને નિમિત્તે કેળવણી ફંડ માટે સારી આવકનું સાધન ઉભું થાય. વળી ગામોગામ દરેક જૈન વેપારીને ત્યાં કેળવણી ફંડ માટે પેટી મોકલી આપવામાં આવે અને દર વર્ષે તેમને પત્રો લખવામાં આવે તો તે રસ્તે પણ સારી આવક થવા લાગે.

વિદ્યાપ્રચારના રસ્તા

ટુંકમાં, વિદ્યાપ્રચાર માટે આપણે દર વર્ષે હજારોની રકમ એકઠી કરવા તરફ આપણું સઘળું ધ્યાન રોકવું જોઇએ છે, અને એ રકમમાંથી ધાર્મિક તેમજ વ્યવહારિક જ્ઞાનનો પ્રચાર આપણી સમાજમાં વિવેકપૂર્વક કરવો જોઇએ છે. હાલની જૈન શાળાઓને ધોરણસરની ધાર્મિક જ્ઞાન આપનારી સંસ્થાઓ બનાવવા માટે એ રકમ વડે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ છે, તેમજ એવી સંસ્થાઓ માટે યોગ્ય શિક્ષકો ઉત્પન્ન કરવા જોઇએ છે, અને એવી બે-ચાર સ્કૉલરશિપો પણ સ્થાપવી જોઇએ છે કે જે વડે ઉંચા સંસ્કૃત જ્ઞાનવાળા ગ્રેજ્યુએટો ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાની સગવડ પામી રહસ્ય જ્ઞાન શોધી શકે અને જૈનસમાજને તેમજ જૈનેતર જગતને એ રહસ્ય જ્ઞાન વડે ધર્માભિમુખ કરવાની સ્થિતિમાં મૂકાય; તેમજ એ રકમમાંથી ગરીબ જૈન વિદ્યાર્થીઓને પરદેશ મોકલી શકાય, તથા જ્યાં કેળવણીનાં સાધન ન હોય ત્યાં ત્યાં તેવાં સાધન પણ ઉભાં કરી શકાય. વ્યાપારી શિક્ષણ અને સ્ત્રી શિક્ષણના પ્રચાર માટે પણ આવું ફંડ બહોળું હોવાની પૂરેપૂરી આવશ્યકતા છે.

જૈનસમાજની ઉન્નતિ માટે આપણે સેંકડો કામો કરવાનાં છે, પરંતુ એ સેંકડોનો પાયો વિદ્યાવૃદ્ધિ છે. તે જો આપણે પ્રથમ પાકે પાયે કરીશું તો ઘણે ભાગે નિરાશ્રિત ફંડ વગેરે કરવાની જરૂર જ નહિ રહેવા પામે, અને જૈનોની પ્રતિદિન ઘટતી જતી સંખ્યાને માટે પણ કદાચ ફિકર કરવાની નહિ રહે. ગૃહસ્થો ! એટલા માટે અમે તમારૂં લક્ષ આ એક જ વિષય ઉપર — સઘળા વિષયોના તત્ત્વ કે માખણરૂપ આ એક જ વિષય ઉપર — ખેંચવાનો આગ્રહ કરીએ છીએ અને તમોને વિનંતિ કરીએ છીએ કે, થોડાં વર્ષોને માટે બીજી તમામ બાબતોને બાજુએ રાખી આ એક જ બાબત તરફ તમારૂં

સઘળું લક્ષ, તમારી સઘળી મહેનત અને તમારાં સઘળાં દાનનો પ્રવાહ વહેવા દેશો.

સાથે રહી કામ કરો — સહોદ્યોગ (Co-operation)

આપણી સમાજની ઉન્નતિ ઝડપથી ન થવાનાં જે ત્રણ કારણો અમે અગાઉ જણાવી ગયા તે ત્રણનાં નામ (૧) સમાજમાં વ્યાપી રહેલી અજ્ઞાનતા (૨) સહોદ્યોગનો અભાવ (૩) ખરા આગેવાનોની ન્યૂનતા. તે પૈકી પ્રથમ સમાજની અજ્ઞાનતા સંબંધે અમો અગાઉ જૈન શ્વે. કૉ. હેરલ્ડના સં ૧૯૭૩ના ચૈત્ર માસના અંકમાં પૃ. ૧૦૦ ઉપર કહી ગયા છીએ. તેમાંનાં બીજાં કારણ તરફ હવે અમે ફરીશું. તે કારણ સહોદ્યોગ (Cooperation) અથવા સાથે જોડાઈને કામ કરવાની લાગણીનો અભાવ છે. આ તો તમે મહાશયો સારી રીતે જાણતા હશો કે, માણસથી એકલા — છૂટાછવાયા — રહી શકાયું નહિ ત્યારે જ તેમને 'સમાજ'ની રચના કરવી પડી હતી. સમાજનો આશય જ Cooperation છે. જ્ઞાતિ, કોમ, સંઘ એ સર્વનો આશય પણ તે જ છે. જો મૂળ આશયને ભૂલવામાં આવે તો જેમ આત્મા વગરનું શરીર ગંધાઈ ઉઠે છે તેમ આશય વગરની સમાજ પણ ગંધાઈ ઉઠે છે અને ઉન્નતી અસાધ્ય બને છે. આપણી કૉન્ફરન્સ આટઆટલાં વર્ષો પછી સંગીન મજબૂતી ન પામી શકી હોય તો તેમાં Cooperationની ન્યૂનતા છે એમ તમારે ખુલ્લેખુલ્લું સ્વીકારવું જ પડશે. એ સ્વીકારવામાં શરમ રાખવાની કંઈ જરૂર નથી. (૧) ધનાઢ્ય ગૃહસ્થો, (૨) કેળવાએલા ગૃહસ્થો અને (૩) સામાન્ય ગણ એ ત્રણેની સામંજિત્યતાની આ કૉન્ફરન્સની સફળતા માટે જરૂર છે. ધનાઢ્ય ગૃહસ્થો દૂર રહેવાને બદલે કૉન્ફરન્સે ઉઠાવેલાં સંઘસેવાનાં કામોમાં મોટાં દાન આપે, કેળવાએલા ગૃહસ્થો પોતાની બુદ્ધિ અને અનુભવ વડે કૉન્ફરન્સના દરેક કામમાં સહાયભૂત થાય અને સામાન્ય ગણ કૉન્ફરન્સના ઠરાવોના અમલમાં બનતી મદદ કરે, તો જ આ મહાભારત કામ સિદ્ધ થઈ શકે.

ટીકાના ભેદ. ટીકા કોણ કરી શકે?

જ્યાં ત્યાંથી એવા કટાક્ષ થતા આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ, કે કૉન્ફરન્સે શું કરી બતાવ્યું છે? પ્રત્યુત્તરમાં કૉન્ફરન્સના ચાહનારાઓ આજ સુધીમાં થએલાં કામોનું લાંબું કે ટુંકું લિસ્ટ વાંચી સંભળાવે છે; પણ અમે તો એવો શ્રમ ન લેતાં એટલું જ કહીએ કે 'દલીલ ખાતર માની લ્યો કે કૉન્ફરન્સે કાંઈ જ કર્યું નથી. પણ એનો અર્થ એટલો જ કે તમે પ્રશ્ન પૂછનારે કાંઈ કર્યું નથી! કારણ કૉન્ફરન્સ એ આખા હિંદના જૈનોનું મંડળ છે, કે જેમાં તમારો પણ સમાવેશ થાય છે. એ પાલખીને ઉચકનારા તમારા જેવાઓ જો એક પછી એક ખસી જાય કે મૂળથી જ દૂર રહે તો પાલખી-ની શી દશા થાય તે તમારે જ વિચારી લેવું. જેઓ આજે કૉન્ફરન્સનું કામ કરે છે તેઓનાં ધીમાં પગલાંથી તમને સંતોષ ન હોય તો આવો તમે મોખરે અને કરી બતાવો વધારે સારૂં કામ.' ગૃહસ્થો' ટીકા કરવી એ ઠીક છે, પણ ટીકાકાર — ટીકાકારના ભેદ છે. જેઓ એક કાર્યમાં સામેલ થઈ યથાશક્તિ થોડુંઘણું પણ કામ બજાવવા સાથે ટીકા કરે છે તેઓ તે ટીકા શુભ નિષ્ઠાથી કરે છે અને તેથી તેમની ટીકા હમેશ તે કાર્યને લાભદાયક જ થઈ પડે છે. પણ જેઓ દૂર રહી ટીકા કર્યા કરે છે તેઓ તો દૂધમાં પોરા શોધનારા અને હાંસી કરવાની આદતવાળા જ હોઈ થતા કામને પણ તોડી પાડનારાં થઈ પડે છે. આખો જૈનસંઘ પહેલા નંબરનો ટીકાકાર બને એ ઇચ્છવા જોગ છે અને તે એટલે જ દરજ્જે ઇચ્છવા જોગ છે કે જૈનસંઘમાં બીજા નંબરનો ટીકાકાર એક પણ ન હોય. ખાસ કરીને અમોને કેળવાએલા જૈનો તરફથી કૉન્ફરન્સ પ્રત્યે થતી ટીકા સાંભળતાં બહુ દુઃખ થાય છે. કૉન્ફરન્સની પૂરી આવશ્યકતા છે તે વાત ગત કન્વેન્શન પ્રસંગે કાઢેલા પ્રશ્નાવલિના ઉત્તરોનો સમન્વય તે માટે રીપોર્ટ કરવા નીમાયેલી કમિટીએ કર્યો છે તે તે બહાર પડી ગયો છે તે પરથી સ્પષ્ટ જણાશે.

કેળવાયલા વર્ગની જોખમદારીઓ અને તેમનાં કર્તવ્યો

શું કેળવાયલાઓ એવું નામ છે કે કેળવણી સરખા એમના માનીતા વિષયની હીલચાલ વખતે પણ આરામથી સૂતા રહે? કૉન્ફરન્સ ઇચ્છિત ફળ ન આપી શકી હોય તો એમાં મોટો અને પ્રથમ દોષ અમે કેળવાયલા વર્ગની બેદરકારીનો જ સમજીએ છીએ. અમે તો તેઓ પાસે એટલે સુધી આશા રાખીએ છીએ કે કૉન્ફરન્સ જેવી સુધરેલા દેશોની પદ્ધતિ પર સ્થપાયલી સંસ્થાનું નાનામાં નાનું અને મોટામાં મોટું કામ કેળવાયલાઓએ આવીને ઉપાડી લેવું જોઇએ. વેપારીઓ અને બીજાઓ અત્યારે જે કાંઇ કામ બજાવે છે તે તો અમારી દૃષ્ટિએ કેળવાયલાઓએ ખાલી રાખેલી ગાદી સંભાળવાનો ઉપકાર માત્ર કરે છે. એક કૉન્ફરન્સથી બીજી કૉન્ફરન્સ વચ્ચેના વખતમાં જાહેર પેપરો દ્વારા લખાણો કરીને અને રજાના દિવસોમાં મુસાફરી કરી ભાષણો આપીને લોકમત કેળવવાનું તથા કેળવણી ફંડ માટે બનતી મદદ મેળવી આપવાનું કામ કેળવાયલા વર્ગનું નહિ તો બીજા કોનું હોઇ શકે? કૉન્ફરન્સ ઑફિસ સાથે ચાલુ પત્રવ્યવહાર રાખીને તે સંસ્થાના ચાલકોની મુશ્કેલીઓ સમજવાનું અને તે મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાના રસ્તા સૂચવવાનું તેમજ યથાશક્તિ પોતાની જાત વડે સહાય આપીને તે મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાનું કામ કેળવાયલા વર્ગ સિવાય બીજા કોને શિર વ્યાજબી રીતે મૂકી શકાય તેમ છે? પોતપોતાના પ્રાંતમાં કેળવણીના પ્રચાર માટે ધોરણસર પ્રવૃત્તિ કરવાનું અને સમાજસુધારણા સંબંધી કૉન્ફરન્સે કરેલા ઠરાવોનો અમલ કરવાનું કામ શું કેળવાયલા બાપુઓનું નથી! કેળવણી કે જેના તરફ હજુ સુધી સામાન્ય જનનું આકર્ષણ પુરતા પ્રમાણમાં થવા પામ્યું નથી અને એટલા માટે જેના પ્રચાર માટે જોઇતાં નાણાં પ્રથમ કેળવણીનાં મિષ્ટ ફળ ચાખનાર ભાગ્યશાળી થએલા અને સારી આવકવાળા વકીલો ડાક્ટરો અને અમલદારો તરફથી જ આવવાની જરૂર છે (કે જેથી બીજાઓ તેમનું અનુકરણ કરવા લલચાય) — તેવા કેળવણીના કામમાં પોતાની શક્તિ મુજબ દ્રવ્યનો ફાળો આપવાની પહેલ કેળવાયલાઓ ન કરે તો બીજાઓ કે જેમને તે કલ્પવૃક્ષનાં ફળ ચાખવાનું સદ્‌ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું નથી તેમના તરફની શી આશા રાખી શકાય? આ પ્રશ્નો અમે અમારા કેળવાયલા બંધુઓને સવિનય અર્પણ કરીએ છીએ, એવી આશા સાથે કે તેઓ તે ઉપર ફુરસદે અને કાળજીપૂર્વક વિચાર કરે.

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે અમારા કેળવાયલા બંધુઓ કે જેના ઉપર સમાજ અને દેશના ઉદયનો મોટો — કહો કે બધો — આધાર રહેલો છે તેઓ પોતાની તે જોખમદારી સમજવા લાગે અને કૉન્ફરન્સની દરેક હીલચાલમાં ભાગ લઇ તેને એક નમુનેદાર, વજનદાર અને મહાન સંસ્થા બનાવવાનો યશ ખાટવા ભાગ્યશાળી થાય.

દરેક ગ્રેજ્યુએટ બંધુ પોતાનાં નામ, ઠેકાણું, ધંધો, પદવીઓ વગેરેની વિગત સહિત કૉન્ફરન્સ ઑફિસમાં નોંધાવશે એવો ઠરાવ ગત કન્વેન્શનમાં કરવામાં આવ્યો છે તો તેની રૂએ તે નોંધાવવા તેઓ બાહને વિનતિ કરવામા આવે છે.

ખરો આગેવાન કોણ?

અને હવે વાચકો! અમે એક ઘણા જ નાજુક પ્રશ્ન પર આવીશું. આપણી ધીમી પ્રગતિનું ત્રીજું કારણ 'ખરા અર્થમાં આગેવાનોની ન્યૂનતા' અમે જણાવી ગયા છીએ. અમે આગેવાનોનો દોષ કાઢવા માગતા નથી પણ આગેવાન — ખરા અર્થમાં આગેવાન — ની સંખ્યા ઓછી છે એમ કહેવા માગીએ છીએ. આગેવાનપણામાં કયાં કયાં તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે તે આપણે પ્રથમ વિચારવા જેવું છે. (૧) પ્રથમ સમાજની સેવા કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા એ પહેલું આવશ્યક તત્ત્વ છે; (૨) પોતાના સમાજની સ્થિતિ અને તે સિવાયની દુનિયાની સ્થિતિ:— એ બન્નેનું બારીક જ્ઞાન હોવું એ બીજું આવશ્યક તત્ત્વ છે; (૩) સમાજસેવા કરવા માટે દ્રવ્ય અને સમયનો ભોગ આપી શકે એવી

જોગવાઇ હોવી એ ત્રીજું આવશ્યક તત્ત્વ છે; (૪) સમાજ પર વજન પાડી શકે એવી સ્થિતિ હોવી અથવા જો સ્થિતિ એવી ન હોય તો સમાજનું આકર્ષણ કરે એવું ઇચ્છાબલ (Will-power) હોવું એ ચોથું આવશ્યક તત્ત્વ છે. આ ચારે તત્ત્વો જેનામાં સાંગેલ હોય એવો એક જ પુરુષ પણ — તે એકલો હોવા છતાં — લાખો માણસના સમાજને દોરવાને પુરતો છે, પરંતુ સઘળા ગુણો અને તે સાથે સઘળી સગવડો ધરાવતા પુરુષોની કુદરતમાં હમેશાં ન્યૂનતા જ છે, માટે થોડા ગુણો અને થોડી સગવડો ધરાવતા પુરુષોને આગેવાન તરીકે ગોતીને સંતોષ પકડવો પડે એ સ્વાભાવિક છે.

વાનપ્રસ્થાશ્રમ પુનઃ ઉભો કરવાની જરૂર

આપણા આજના સંજોગો વિચારતાં આપણા આગેવાન તરીકે સૌથી વધારે ઉપયોગી થઇ પડે એવા વર્ગ તરીકે, અમુક ઉમર પછી ધંધાઓનો લોભ ન કરતાં રીટાયર થયેલા ફતેહમંદ વેપારીઓ, ડાક્ટરો, વકીલો અને પેન્શન લઇ સરકારી નોકરીમાંથી ફારક થયેલા અમલદારોને લેખી શકાય. સંસાર છોડી સાધુ બનવું એ તો ખરેખર બહુ કઠીન છે, પણ દ્રવ્યોપાર્જન સારી રીતે કર્યા પછી વિશેષ લોભને છોડી સમાજસેવામાં જોડાવું એ એટલું મુશ્કેલ ન હોવા સાથે મહાન્ ઉપકારનું કામ છે. એમને દુનિયાદારીમાં ફતેહમંદ થવાના પ્રયત્નો દ્વારા જે વિધવિધ અનુભવોમાં પસાર થવું પડ્યું હોય છે તે તે અનુભવો સમાજસેવાના રસ્તા વિચારવામાં બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે; એટલું જ નહિ પણ એક ફતેહમંદ વ્યાપારી કે ફતેહમંદ અમલદાર કે નામાંચા વકીલ, ડાક્ટર તરીકે લોકોમાં તેમણે મેળવેલી ખ્યાતિ સમાજસેવાના કામમાં જોડાયા પછી તે કામને પાર પહોંચાડવામાં ઘણી મદદગાર થઇ પડે છે. એ વૃદ્ધ પુરુષો શરીરથી મહેનત ન કરી શકે તેની કાંઇ ચિંતા નથી, પણ પોતાની અનુભવી સલાહો આપીને, કામ ઉપર નજર રાખીને તથા જરૂર પડ્યે પોતાની લાગવગ ચલાવીને તેઓ સમાજનેતા તરીકે સૌથી વધારે દીપી શકે એ નિર્વિવાદ છે. ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન સ્પાર્ટાની જાહોજલાલી તેના વૃદ્ધ સલાહકારો અને સ્વયંસેવકોને જ આભારી હતી, કે-જે વૃદ્ધોની સલાહ અને આજ્ઞા પ્રમાણે કામ કરવાને યુવાનોનું ટોળું હમેશાં કટિબદ્ધ રહેતું.

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થો ! જો આપણે અનુભવી અને આત્મભોગ આપવાની વૃત્તિવાળા આગેવાનોની પુરતી સંખ્યા મેળવીએ, તેઓની સાથે જોડાઇને કામ કરવાની લાગણી કેળવાયલાઓ, શ્રીમંતો અને સામાન્ય ગણમાં ઉત્પન્ન કરીએ, અને સૌથી પ્રથમ દરજ્જાની અગત્ય ધરાવતા વિદ્યાપ્રચારના સવાલ પર આપણું સઘળું લક્ષ અને સઘળી શક્તિઓને વિના-સંકોચે વહેવા દઇએ તો મને વિશ્વાસ છે કે આપણે જૈનધર્મની અને જૈનધર્માનુયાયીઓની ઉન્નતિ મક્કમપણે અને સંગીનપણે કરી શકીશું. સંસાર અને ધર્મને લગતાં બીજાં સેંકડો કામો પણ આ જ રીતે આપણે સાધી શકીશું. પરંતુ 'એકી વખતે એકજ કામ' એ સોનેરી નિયમને — મોક્ષફલદાયક 'ધ્યાન'ના પાઠના એ પહેલા નિયમને — આપણે કદાપિ ભૂલવો જોઇતો નથી.

બંધારણ

અને આ કારણને લઇને જ, વાચકો ! અમે આ લેખમાં ઐક્ય, સંસારસુધારો, જીર્ણોદ્ધાર, જીવદયા, નિરાશ્રીતોને આશ્રય, આરોગ્ય, રક્ષણ ઇત્યાદિ પ્રશ્નોને છેડવાનું પસંદ કર્યું નથી. જેમ થોડા બાબતો પર આપણા લક્ષને ગોંધી રાખીશું તેમ વધારે મક્કમ કામ કરી શકીશું. તથાપિ, એક સૂચના તમો મહાશયોને કરવાની લાલચને અમે દબાવી શકતા નથી; અને તે એ છે કે, આ કૉન્ફરન્સને વધારે સંગીન અને સરળ તથા વ્યવહાર બનાવવા માટે નવેસરથી અને ઉંડા વિચારપૂર્વક બનાવવા માટેનું બંધારણ મુંબઇની કૉન્ફરન્સે કર્યું છે તે પર જેટલું ધ્યાન આપશો તેટલો વિશેષ લાભ તમે ભવિષ્યમાં લઇ શકશો.

મુનિગણને પ્રાર્થના

અમારૂં વક્તવ્ય પૂરૂં કરતા પહેલાં અમને આપણા પૂજ્ય મુનિ મહાત્માઓને એક નમ્ર પ્રાર્થના

કરવાની પણ જરૂર જણાય છે. જેથી સંઘ અને જૈનધર્મની સેવા એજ કૉન્ફરન્સનો ઉદ્દેશ હોવાથી કૉન્ફરન્સ તરફ જનસમાજનો ચાહ ખેંચવો, એને લોકપ્રિય બનાવવા કોશિશ કરવી, એની હિલચાલોથી પોતે વાકેફ રહેવાની સાથે સામાન્ય ગણને વાકેફ કરવાની અને યથાશક્તિ તન-મન-ધનથી ઉપયોગી થવાની પ્રેરણા કર્યા કરવીઃ આ એ રસ્તાઓ છે કે જે વડે આપણા પુજ્ય મુનિવર્ગ આપણા ઉપર ઉપકાર કરી શકે. તેઓશ્રીમાં જનસમાજ જે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ધરાવે છે તેનો ઉપયોગ તેઓશ્રી આ રસ્તે કરે એવી તેમનાં બાળકો તરીકે આપણે આશા રાખીએ તો અમે નથી ધારતા કે તે વધારે પડતી આશા ગણાય.

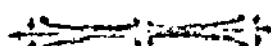
ઉપસંહાર

છેલ્લે બંધુઓ! અંગત અને સ્થાનિક વેરઝેર, ટુંકી દૃષ્ટિ, અવિશ્વાસ, અહંપદ, કિંવદંતિઓ ઉપર બાંધેલા ખોટા વિચારો એ સર્વને તિલાંજલિ આપી એક સાચા વીરપુત્રની પવિત્રતાથી તમે કૉન્ફરન્સના કામને ફત્તેહમંદ બનાવવામાં હાથ સાથે હાથ મેળવીને કામ લેશો એમ અમે આશા રાખીએ છીએ અને તમારા તે શુભ પ્રયાસને સંપૂર્ણ સફળતા સદાય મળો એવી શ્રી શાસનનાયક દેવ પ્રત્યે આપણે બધા પ્રાર્થના કરીએ. તથાસ્તુ.

સ્વીકાર અને સમાલોચના

રાધનપુર જૈનયુવકોદય મંડળનો ત્રિવાર્ષિક અહેવાલ સં. ૧૯૭૮ થી ૧૯૮૦. કાંકરોલી મંદિરને થયેલ આશાતના સંબંધી ખેદ, તેમજ જૈનાચાર્યો અને મુનિઓના સ્વર્ગવાસથી કરેલ ઠરાવો અને સભાઓ ઉપરાંત વિશેષ કાર્ય થયું જોવામાં આવતું નથી. આવી સભાઓ ને તેમાં કરાતા ઠરાવોથી સમાજમાં કાંઇક જાગૃતિ આવે છે એથી અમે તેની જરૂર સ્વીકારીએ છીએ પણ સાથે સાથે બીજાં કાર્યો મંડળના ઉદ્દેશને અનુસરી કરવાં ઘટે છે. લાયબ્રેરીમાં જે હસ્તલિખિત પુસ્તકો છે તેની ટીપ સારી અને પ્રમાણિક કરાવી છપાવવી ઘટે છે ને તેનો ઉપયોગ રાધનપુરથી બહારના સાહિત્યપ્રેમીઓને આપવો ઉચિત છે. નવીન ગ્રંથો કોઇ સારા વિદ્વાન પાસે લખાવી કે શોધાવી બહાર પાડવાની જરૂર છે. રાધનપુરના જૈનસમાજમાં દેખાતા કુરિવાજો દૂર કરવા સભાઓ મેળવવી ઘટે છે અને તે કુરિવાજોનું અનુસરણ જ્યારે જ્યારે દેખાય ત્યારે મંડળે ચળવળ કરી તેની સામે વિરોધ બતાવી તેનું બળ તોડવું આવશ્યક છે.

નૂતન જૈનપાઠશાળા બોરસદ, વીરાત્ સં. ૨૪૫૦-૫૧ અહેવાલ પ્ર. રાયચંદભાઇ અંબાલાલ શાહ. આ એક પાઠશાળા અને એક પુસ્તકાલય ચલાવે છે. શાળામાં બાળકો હાજરી બરાબર આપતાં નથી તેથી માબાપે એ તે માટે કાળજી રાખવાની વાત કહેવામાં આવી છે. કેળવણી ફંડ કરવામાં આવ્યું છે. શ્રીમહાવીર જયંતી શ. મગનલાલના પ્રમુખપદે કરવામાં આવી તે ઘણું યોગ્ય કર્યું. એવી રીતે શ્રીમાન્ પ્રભુ મહાવીરની જયંતી દરવર્ષે ઉજવવા ઇચ્છીએ છીએ.

श्री जैन श्वेतांबर कॉन्फरन्स

श्री जैन श्वेतांबर ऐज्युकेशन बोर्ड.

"१८" मी धार्मिक परीक्षा

जाहेर खबर

सदरहु संस्था तरफथी दरवर्षे लेवामां आवती "श्री जैन श्वेतांबर कॉन्फरन्स धार्मिक ईनामी परीक्षा" नी "१८" मी परीक्षा संवत १९८२ ना पोष शुदी १३ ता. २७-१२-२५ ने रविवारना रोजे लेवामां आवनार छे.

आ परीक्षानां चालू सेन्टरो शिवायनां जे जे गामो या शहेरोनी पाठशाळाओ सेन्टर खोलवा विचार धरावती होय तेओए नवेम्बरनी ता. १५ मी सुधीमां अरजी मोकली आपवी.

परीक्षामां बेसवा ईच्छनार विद्यार्थीओए ता. १ली डीसेम्बर पहेलां फोर्म मंगावी भरी मोकली आपवां. त्यार बाद फोर्म लेवामां आवशे नहि.

आ बाबतनो दरेक जातनो पत्रव्यवहार नीचेना शीरनामे करवो.

गोडीजीचाल २० पायधुनी
मुंबाई नं. ३, ता. ७-१०-२५

ली०
वीरचंद पानाचंद शाह (ओ. सेक्रेटरी)
श्री जैन श्वेतांबर एज्युकेशन बोर्ड

[illegible] શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ માટે શ્રી [illegible] અમદાવાદમાં [illegible]

卐 ॥ नमो तित्थस्स ॥ 卐

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧
અંક ૪

માર્ગશીર્ષ
૧૯૮૨

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઈકોર્ટ, મુંબઇ

!!! શી અદ્‌ભુત યોજના !!!

કહે છે કે— **અઠવાડીએ માત્ર એક જ પાઈ!** પ્રત્યેક વ્યક્તિ દીઠ

નિશ્ચયપૂર્વક

ખર્ચ કરો અને પરિણામે જૈનસમાજને આદર્શમય બનાવો!

જૈનસમાજ શું માગે છે?

સુશિક્ષિત સદ્‌ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ માગે છે;
વિશુદ્ધ વ્યવહારિક અને આધ્યાત્મિક જીવનસંસ્કૃતિ માગે છે;
અહિંસા ધર્મનું સર્વાંશે પરિપાલન ઇચ્છે છે;
નિરાશ્રિત (સમાજના) અંગભૂતોનો ઉદ્ધાર ઇચ્છે છે;
જ્ઞાનભંડારનાં સંશોધન અને સદુપયોગની આશા રાખે છે.

આ બધું તમે માત્ર થોડા જ ખર્ચે કરી શકો છો?

હા.

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સની
સુકૃતભંડાર ફંડની યોજના

વિચારો !! અમલ કરો !!

એક પાઈ જેટલી અઠવાડીએ બચત કરો, અને કેળવણી આદિ મહાન કાર્યો પ્રત્યે પ્રેરાઓ. એની અરધી રકમ કેળવણીસહાયમાં જાય છે. અરધી કૉન્ફરન્સ નિભાવમાં જાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય દીઠ વાર્ષિક ચાર આના! કેટલું સાધી શકે છે!

વધુ માટે લખો અને તમારો ફાળો મોકલો —

રેસીડન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.
પાયધુની, મુંબઈ—૩

"નૌકા મારા જીવનપથની આજ દેવી ઉગારી,
"ને સિન્ધુમાં નિબિડ તિમિરે સત્ય દિશા બતાવી;
"હું પાપીના જડ હૃદયમાં જ્ઞાનજ્યોતિ જગાવી,
"ને ફેંકેલા શ્રવણ પથમાં સત્ય બંસી બજાવી. ૪૫
"યાચું છું હું તુજ મુખ થકી, શબ્દ દેવી ક્ષમાનો,
"યાચું છું હું તુજ હૃદયથી, શબ્દ એ દિવ્યતાનો;
"તું માતા તું ગુરૂ મુજ અને, જ્યોતિ આ આત્મની તું.
"પાપાગ્નિનું શમન કરવા, એ ક્ષમા અર્પજે તું." ૪૬
"ના ના યોગી મુજ હૃદયની, છે ક્ષમા યોગ્ય તારે!
"પાપાગ્નિનું શમન કરવા, અર્પવી યોગ્ય મારે!
"યોગી! યોગી તુજ હૃદયની, યાચજે તું ક્ષમાને,
"તારો આત્મા શુચિતમ કરી, દિવ્ય સ્થાને જવાને." ૪૭
"અશ્રુભીના નયન કરથી, યોગી નીચું નિહાળી,
"જાઉં છું હું ભગવતિ! હવે, વાસના સર્વ ત્યાગી;"
આનન્દાશ્રુ વહન કરતી, યોગિની વાણી બોલી,
"હે! પુણ્યાત્મા! હૃદય ધરજે, મુક્તિના દિવ્ય ધામે." ૪૮

વરોડરા. બાપુલાલ મોતીલાલ મોદી

અર્થ—૨૭ પ્રણયી-પ્રેમી; મનસિજ-કામદેવથી, ગ્રસાયું-પકડાયું. ૨૮ નિરભ્ર-વાદળાં વગરનો. મદનપટમાં-કામદેવનો મેદાનમાં. નિરમિત-નિર્મિત-નક્કી થયેલાં. ૨૯ ત્યાં-તેવા અરસામાં. તંત્રીઓ-તાર, નેન-નયન-આંખ ૩૦ સૌકુમાર્ય-સુકુમારતા, સુંવાળપ; પીન-ભરેલાં, ચંડી-પ્રચંડ-દુર્ગા, ગાત્ર-શરીર, ૩૧ ઉત્પાતો-અગાભ અણધાર્યા પ્રસંગો, ૩૨ વિલોકી-જોઈ ૩૪ ઘનદલ-વાદળોનો સમૂહ, વિદ્યુતો-વીજળીઓ. ૩૫ ચપળ-ચંચળ, ચપલા-વીજળી, ૩૬ સરિતા-નદી, માયાવી-કપટવાળો, અવિશ્વસનીય. પ્રમાણું-નિશ્ચયે ઓળખું. ૩૭ જલધિ-દરિયો, બુદબુદો-પરપોટા, પળે છે-જાય છે, કાળમાં-લુપ્ત થાય છે. યાચે-માગે, પુનિત પવિત્ર, શ્યામ-કાળી, મલીન ૩૯ તરંગો-ખોટા વિચારો, કામાસક્તિ-વિષયની રૂચિ, શુચિ-પવિત્ર, ધ્વંસના-નાશનાં; ૪૦ સંચરી-વળી ૪૧ રતંજ્યા-અટકી રહ્યાં, વ્યોમે-આકાશે ૪૨ શૃંખલા-બેડી, મદનમદિરા-કામદેવરૂપી દારૂ, ૪૩ ઉચ્ચરે છે-બોલે છે ૪૪ દગ-નજર, ધૂલિ-ધૂળ, શિર્ષે-માથે, ૪૫ નૌકા-હોડી સિન્ધુ-દરિયો, નિબિડ-ગાઢ, શમન કરવા-બુઝાવવા, ૪૭ શુચિતમ-સૌથી પવિત્ર ૪૮ ધામે-સ્થાને. (તંત્રી)

તંત્રીની નોંધ

૧. શ્રી મહાવીર જયંતી અંક

શ્રીમન્ મહાવીર પ્રભુનો જન્મદિવસ ચૈત્ર શુદિ ત્રયોદશીનો છે. તો ચૈત્રમાસમાં જૈનયુગનો ખાસ અંક શ્રીમન્ મહાવીરપ્રભુના જીવન-ચરિત્ર સંબંધી લેખોવાળો કાઢવાનો અમારો વિચાર છે. તેઓશ્રીના ચરિત્ર સંબંધે જુદા જુદા વિષયો કે ખરા સૂચવીએ છીએ અને લેખક મહાશયોને વિનવીએ છીએ કે તે પૈકી પોતાની રૂચિ પ્રમાણે એકાદ વિષય પસંદ કરી તે પર મનનપૂર્વક વિચારશીલ લેખ પૂરો પાડવા કૃપા કરશો.

૧ (ક) શ્રી મહાવીરપ્રભુનું બાલ્યજીવન, (ખ) ગૃહસ્થજીવન (ગ) સાધક જીવન (ઘ) ઉપદેશક જીવન ૨ શ્રી મહાવીર અને બુદ્ધની સરખામણી ૩ શ્રી મહાવીર સમયની સમાજસ્થિતિ, રાજકીય સ્થિતિ, ધાર્મિક સ્થિતિ ૪ શ્રી મહાવીર અને શ્રાવકો ૫ શ્રી મહાવીરના ૧૧ ગણધરો ૬ શ્રી મહાવીર અને પરિવ્રાજકો ૭ શ્રી મહાવીર અને તેમનો શિષ્યવર્ગ ૮ શ્રી મહાવીર અને સ્ત્રીવર્ગ (તેમની માતા, સ્ત્રી, ભગિની આદિ) કૌટુંબિક સ્ત્રીઓ અને ગૃહસ્થ કે ત્યાગિની સ્ત્રીઓ—તે પ્રત્યેનો વ્યવહાર, ઉપદેશ અને તે માટેનો આચાર ૯ શ્રી મહાવીરનું તપ અને અન્ય તપસ્વીઓ, ૧૦ શ્રી મહાવીરની ખાસ વિશેષતાઓ (ક) અનેકાંતવાદ (ખ) અહિંસાની સૂક્ષ્મતા, (ગ) તપોવૃત્તિ—જ્ઞાન અને ક્રિયાનો પૂર્ણ સમન્વય (ઘ) વિકટ-ઉત્તેજક-કલુષિત પ્રસંગોમાં ઉદાસીનતા-સમભાવ ૧૧ શ્રી મહાવીર અને જાતિભેદ ૧૨ શ્રી મહાવીર અને યજ્ઞયાગ-વૈદિક ક્રિયાઓ ૧૩ શ્રી મહાવીર અને પૂર્વકાલીન નિર્ગ્રંથો (પાર્શ્વાપત્યો) ૧૪ શ્રી મહાવીર અને તેમનું સાહિત્ય ૧૫ શ્રી મહાવીર સંબંધી વિદ્વાનોના મતો ૧૬ શ્રી મહાવીર અને તેમનો ઉપદેશ—શ્રી મહાવીર પ્રવચન.

૨. શ્રી આગમોનો ઇતિહાસ

અત્યાર સુધીમાં સુભાગ્યે આગમોદય સમિતિ નામની સંસ્થા શ્રી સાગરાનંદ સૂરિએ સ્થાપી તે દ્વારા ઘણાં મૂળ આગમો તે તેની પ્રસિદ્ધ ટીકા સહિત નિર્ણયસાગર જેવા શુદ્ધ છાપનાર ઉત્તમ મુદ્રણાલયમાં પ્રસિદ્ધ કરાવી પોતાના 'વાચનાચાર્ય'ના નામને સફલ કરેલ છે અને આખી જૈનસમાજને ઉપકૃત કરેલ છે. આ ઉપરાંત બીજી સંસ્થાઓએ પણ કેટલાંક આગમો પ્રકટ કરેલ છે. આ સર્વ આગમોની ટીપ સવિસ્તર અમે હવે પછી આપવા ચાહીએ છીએ અને તે માટે તે આગમોદય સમિતિને તેમજ અન્ય પ્રકાશિની સંસ્થાઓને વિનવીએ છીએ કે તેમ કરવા માટે તે સંબંધીના ઉલ્લેખવાળા પોતાના રીપોર્ટ અમોપર મૂકથી તે અત્યાર સુધી મોકલાવી આપે મા તો તે સંબંધીની હકીકતો અમોને પૂરી પાડે.

જે થયું છે તે આજની વિવેચન પદ્ધતિ પ્રમાણેનું ન હોય છતાં પણ તેને માટે આપણે અતિ સંતોષ લેવો ઘટે છે. આગમપ્રકાશન માટે મહેલાં જે વાંધાઓ લેવામાં આવતા હતા તે વાંધાઓ ધીમે ધીમે ગળી ગયા છે અને તે માટે અનુકૂળ વાતાવરણ હાલ ઉપસ્થિત થયેલ છે. આના સંબંધે કહેવું ઘટે કે શ્રી સાગરાનંદસૂરિ એ 'વાચના'નો જે પ્રબંધ કર્યો હતો તે વિશેષ અનુકૂળતા સાધનારો થઇ પડ્યો.

હવે આ સંબંધમાં જે કંઇ કરવાનું રહે છે તે એ છે કે દરેક આગમોની ટીકાઓ છપાઇ તે ટીકાઓ પહેલાંનાં ભાષ્યો અવચૂર્ણિ-અવચૂરિઓ ખાસ પ્રકટ થવી ઘટે, કારણ કે તે ટીકા કરતાં વધુ પ્રાચીન હોવા ઉપરાંત મહા વિદ્વાન અને મહર્ષિ પ્રણીત હોવાથી વિશેષ વજનદાર, વિશ્વસનીય અને પ્રકાશપ્રદ છે.

બીજું તે આગમોનો તેમજ તેના પર થયેલ સર્વ ટિપ્પણટીકાઓનો ઇતિહાસ ગ્રથિત થવાની જરૂર છે. જર્મન ડૉક્ટર વેબરે જૈનોના પવિત્ર સાહિત્ય (Sacred Literature of the Jainas) પર એક વિસ્તીર્ણ નિબંધ લખ્યાને ઘણાં વર્ષો થઇ ગયાં છે છતાં તેમાંથી ઘણું મળી આવે તેમ છે. આનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ લખવા માટે દરેક આગમ પર વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખાવાની જરૂર છે. અને એ રીતે દરેક પર લખાયા પછી સમગ્ર આગમોનો પુરો ઇતિહાસ સંકલિત થઇ શકે. આ પ્રસ્તાવનામાં વિષયો છણવાની જરૂર રહે છે અને તેમાં અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓ રાખી અનેક જુદા જુદા મુદ્દા લઇ તે પર વિચારપૂર્વક પ્રમાણસર લખવાની અપેક્ષા રહે છે.

દાખલા તરીકે:—

શ્રી ભગવતીજીની આખી પ્રસ્તાવના લખતી વખતે જે વિષયો સંબંધે અધિક ચર્ચા કરવી ઘટે તે વિષયોનું સુચન અહીં કરીએ છીએ: ૧. શ્રીભગવતીજીનું મૂળ નામ અને તેનો ઉલ્લેખ બીજા કયા અંગોમાં અને ઉપાંગોમાં છે? ૨. ભગવતીજીની ભાષા અને લેખનશૈલી કયા સૂત્રોની સાથે મળતી છે અને કયા સૂત્રોથી જૂદી છે? ૩. ભગવતીજીમાં આવેલી પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિ તે માત્ર સંકલનારૂપ છે કે તેવા પ્રશ્નો તે તે પુરૂષોએ શ્રી મહાવીરને પૂછેલા? ૪. ભગવતીજી જેવી ગુંથણી બીજા ગ્રંથમાં છે કે નહીં? ૫. ભગવતીજીના મૂળ પ્રણેતા અને ઉદ્ધારક તથા ટીકાકારો સંબંધી ઇતિહાસ. ૬. ભગવતીજી અને તેના ઉપાંગનો પરસ્પર કેવી જાતનો સંબંધ છે? ૭. ભગવતીજી જેવા વિચારો બીજા કોઇ જૈન સૂત્રમાં છે કે નહી? ૮. જે જે ગ્રંથોની સાક્ષી ભગવતીજીના મૂળ પાઠમાં આવે છે તે તે ગ્રંથોનો રચવાનો કાળ અને તેનું રહસ્ય. ૯. જે સમયે ગણધર મુનિઓએ આ બાર અંગો રચ્યાં તે સમયે પણ શ્રીભગવતીજી અંગ આવું જ હતું? ૧૦. સર્વ તીર્થંકરોના કાળે ભગવતીજીનો શબ્દાકાર કે અર્થાકાર આવો જ રહે છે? ૧૧. શાસ્ત્રમાં કહેલ ભગવતીજીની શ્લોકસંખ્યા અને હાલે ઉપલબ્ધ થતી શ્લોકસંખ્યામાં કેટલું અંતર છે? ૧૨. ભગવતીજીમાં આવેલાં સ્થાનો સંબંધે પ્રાપ્ય થતો ઇતિહાસ. ૧૩. ભગવતીજીમાં આવતા સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, રાજા તથા બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોનાં નામો અને તેનો ઇતિહાસ. ૧૪. ભગવતીજીમાં આવતાં મતાંતરો અને તે સંબંધે બીજા ગ્રંથોમા લખાએલ હેવાલ. ૧૫. ભગવતીમાં આવતાં પાઠો ભગવતીના પ્રાચીન સમયે હતાં કે નહીં? ૧૬. ભગવતીજીની ભાષા

કઇ છે?—માગધી છે? અર્ધમાગધી છે? કે પ્રાકૃત છે? ૧૭. ભગવતીજીની ભાષા સાથે પાલિભાષાનો કાંઇ સંબંધ છે કે નહીં? ૧૮. ભગવતીજીની જેવી ભાષા ઇતર કોઇ જૈનગ્રંથમાં છે કે નહીં? ૧૯. ભગવતીજીના મૂળ પ્રણેતાએ કોઇ જાતનો ઉપોદ્ઘાત આપ્યો છે કે નહીં? ૨૦. ભગવતીજીમાં દર્શાવેલા વિચારો શૃંખલાબદ્ધ છે કે આડાઅવળા છે? ૨૧ ભગવતીજી ઉપર જૈનાચાર્યોનું સાહિત્ય અને ટીકાકારોની ટીકા કરવાની શૈલી ૨૨. ભગવતીજી અને વૈદિક વિચારો ૨૩. ભગવતીજી અને ઉપનિષદો તથા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોના વિચારો. ૨૪. ભગવતીજી અને બૌદ્ધોનું ત્રિપિટક. ૨૫. ભગવતીજી અને પુરાણો. ૨૬. ભગવતીજી અને ઇતર સાહિત્ય. ૨૭. ભગવતીરહસ્ય અને તેના વિષયો સંબંધે વિવેચન.

૩. શ્રી યશોવિજયજીના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો

શ્રી યશોવિજયજીએ ઉપયોગી ને મનનીય — પૂર્ણ ગવેષણાપૂર્વક ગ્રંથો અનેક રચ્યા છે તે પૈકી ઘણા પ્રગટ થયા છે પણ જે અપ્રગટ અને અલભ્ય રહ્યા છે તેની મહત્તા ઓછી નથી. એવા અપ્રગટ ને અલભ્ય ગ્રંથો પૈકી થોડા અપૂર્ણ ગ્રંથોની ભાળ લાગી છે એ સંબંધની વાત પૂજ્ય મુનિ મહારાજશ્રી અમરવિજયજીએ અમને પૂરી પાડી છે; તે વાચકોને જણાવવા જેવી હોવાથી તે સંબંધમાં તેમના શિષ્ય મુનિશ્રી ચતુરવિજયજીના પત્રમાંથી ઉલ્લેખ કરીએ છીએઃ—

"કચ્છ કોડાયના હેમરાજે ઉપાધ્યાયજી હસ્તલિખિત પ્રતોની ખોળ કરતાં વેરાવલ પાટણ ગએલા તેણે ત્યાંનો ભંડાર જોવા કહ્યું પણ કાર્યવાહકોએ તે ખોલ્યો નહિ તેથી પધરાવી દેવા માટે કચરો (રદીપો) કાઢી પોટલો વાળેલો તે છોડાવી જોતાં તેમાંથી ઉપાધ્યાયજીના હસ્તાક્ષરોના હજાર પાંચસો જેટલાં પાનાં ગત્યાં (શોધી કાઢ્યાં) તે લઇ જવા કહ્યું પણ તેની પણ મનાઇ થઈ તેથી જામીન આપી લઇ ગયા. તેના બદલામાં સ્તવનાદિનાં તેટલાં જ પત્રો પાછાં મોકલી જામીન છોડાવી લીધું. તે પત્રોની સંકલના કરતાં ૧ ज्ञानार्णव २ तिङन्वयोक्ति ३ तत्त्वविवेक ४ निशाभक्तविचार એ ચાર પુસ્તકો ત્રુટક મળ્યાં. તે પૂર્ણ કરવા માટે તેમણે પાટણમાં (મુનિમહારાજ) ભ્રાતૃચંદ્રજીને પત્ર લખી તે ગ્રન્થોની આદ્યન્ત ગાથા અને ત્રુટક ભાગ સાંધવા માટે બીજી પ્રતિઓની તપાસ કરેલી. (તે) મહારાજે શું ઉત્તર આપ્યો તે અમને ખબર નથી, પરન્તુ અમારા ગુરૂ મહારાજ (શ્રી અમરવિજયજી મહારાજ) લગભગ ૧૯૫૨ની સાલમાં પાટણ પધારેલા ત્યાં તાડા વગેરેની પડિલેહણ કરતાં તે હેમરાજ(જી)નો લખેલો પત્ર જોવામાં આવ્યો; તે પછી તે પ્રતો માટે ઘણી ઘણી તપાસ કરાવતાં તે પ્રતો મળી શકી નહિ. આખરે પૂનામાં કચ્છ કોડાયનો શ્રાવક આવેલો તેના વગે વગે ખાસ ઉપાધ્યાયજીના હસ્તાક્ષરની પ્રતો ત્રુટક મળી શકી તેના ઉપરથી ઉતારો કરાવેલી પ્રતો હમારી પાસે છે. હાલ તે ગ્રન્થો પ્રવર્તકજી શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજ પાસે છે. આચાર્ય વિજય મોહનસૂરિએ પણ હમણાં ઉતરાવી છે. ડભોઇ યશો૦ મહોપાધ્યાયના વખતનો ભંડાર છે નહિ, ચૂલો છે. મૂળ પ્રતો — અસલ ઉપાધ્યાયજીના હસ્તાક્ષરની હાલ કચ્છ કોડાયમાં મોજુદ છે."

આ ઉપરથી જણાશે કે કચરા — રદ્દી બનેલા હસ્તલિખિત પાનાંઓમાંથી કેવી કેવી અદ્ભુત અને મહાન પ્રસાદી મળી આવે છે; પણ તે તેને જ મળે છે કે જે તેનો જાણકાર હોય. હાલના સમયમાં જૂના હસ્તલિખિત ગ્રન્થોની લિપિ બેસાડી બરાબર વાંચી સમજી શકે તેવા શ્રાવકોમાં ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે, તો જે મુનિ મહારાજોમાં તેના પ્રત્યેનો શોખ — તે પર મહેનત — તેની લિપિ બેસાડી સમજવાની બુદ્ધિ હોય તેઓ પાસેથી શ્રાવકોએ આ વાંચનાભ્યાસ કરી પ્રાચીન લેખનપદ્ધતિ શીખી લેવાની છે. અમોને આ બાબતમાં અતિ રસ, શોખ છે ને તે સંબંધીનો અભ્યાસ નિરંતર ચાલુ જ છે, તો કોઇ મુનિ મહારાજશ્રી પોતપોતાના વિહાર પર્યટનમાં એવાં રદ્દી પાનાંઓ વગેરે મળે તે અમારા પર મોકલાવી આપશે તો તેનો સદુપયોગ સુયોગ મળ્યે જરૂર થશે જ એની અમો ખાત્રી આપીએ

છીએ. ને તેમ થતાં સાહિત્યની વૃદ્ધિ, મહદ્પુરુષોનો પરિચય અને નવીન જ્ઞાનનો પ્રકાશ થયાં કરશે.

સાથે સાથે જણાવી દઇએ કે પાલણપુરથી રા. મણિલાલ ખુશાલચંદ જણાવે છે. કે "આપ યશોવિજયજીનો જંબુસ્વામિનો રાસ કુંવરજીભાઇની મારફત આવનાર પ્રેસકોપી ઉપરથી છપાવવાના છો તેની ભાષા તે વખતની જાળવી રાખવાના છો તે સારૂં છે. પણ મારા ખ્યાલ મુજબ લિપિ પણ તે જ (તેમના હસ્તાક્ષરની) જળવાઈ રહે - તો વધુ સારૂં. તેથી હમણાં વીરશાસન તરફથી જેમ તેઓશ્રીનાં હસ્તલિખિત બે પાનાં બહાર પડેલ તેવી જ રીતે આ રાસ બહાર પડે તો ઘણો ઉપયોગી અને નમુનેદાર તથા એક સંગ્રહ થવા લાયક બનશે, કારણ તેવી વસ્તુઓ અલભ્ય હોય છે. હાલમાં તેવી જ રીતનું ગાંધીજીનું હસ્તાક્ષરનું લખેલું હિંદસ્વરાજ્ય બહાર પડયું તે આદરણીય થઇ પડયું છે માટે યોગ્ય લાગે તો લિપિ પણ તેમના હસ્તાક્ષરની રાખશો" — યશોવિજયજી એટલા બધા મહાન્ પુરૂષ થઇ ગયા છે કે તેમના હસ્તાક્ષરને બધા અભિનન્દે અને ઇચ્છે, પણ આખો રાસ તેમના હસ્તાક્ષરમાં છપાવવો એ તો અતિ વધારે ખર્ચાળ થઇ પડે. તે માટે તો સૌથી સારો માર્ગ અમને એ લાગે છે કે તેવા — લેખકના હસ્તાક્ષરોવાળા ગ્રંથોનો સંગ્રહ એક સારા પુસ્તકાલય નીચે તેના સંગ્રહાલયમાં રાખવો અને એ જ્યાં સુધી ન બને ત્યાં સુધીમાં પુસ્તકોનાં પ્રદર્શનો, સાહિત્યપરિષદ આદિ સંસ્થાના આશ્રય નીચે થાય તે વખતે સંભાળ અને સાવધાની રાખી તેમાં પ્રદર્શિત કરવા. પુસ્તક છપાવવામાં બહુ તો એટલું બની શકે કે એકાદ બે પૃષ્ઠનો ફોટો લેવરાવી તેનો બ્લોક કરાવી તેમાં તે મૂકાવી શકાય. કુંવરજીભાઇ હવે સત્વર પ્રેસકોપી ઉપાધ્યાયજીએ જે ઢબમાં લખેલ છે તે જ રીતે કરાવી લે, અને તેઓશ્રીના હસ્તાક્ષરનો ફોટો લેવરાવી બ્લોક કરાવી લે ને પછી તે પર પ્રસ્તાવના ટિપ્પણાદિ લખાવરાવી સુંદર રીતે બહાર પાડે તો જૈન ધર્મપ્રસારક સભા એક સુંદર કૃતિના પ્રકાશનનો યશ મેળવશે.

૪. આઠમી ગૂજરાતી સાહિત્યપરિષદ — ની બેઠક ઇ. સ.ના આવતા વર્ષના એપ્રિલ માસમાં મુંબઇમાં ભરવા માટે ભારે પ્રયત્ન થઈ રહ્યા છે ને તે માટે જૂદાં જૂદાં મંડળો તા. ૮મી અને ૧૦મી અકટોબરને રોજ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીના પ્રમુખપદ નીચે મળેલી સભામાં નીમવામાં આવ્યા છે. "રા. કૃષ્ણલાલભાઇ એક વિદ્વાન સાક્ષર મુંબઇમાં સૌને જાણીતા છે અને સાહિત્યવિષયક પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ ઘણો રસ લે છે" તેઓ કારોબારી મંડળના પ્રમુખ નીમાયા છે. દશ મંત્રીઓમાં જૈન તરીકે રા. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ ને સૌ. લીલાવતી શેઠ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. રા. મોતીચંદ જૈન વિદ્વાનો પાસેથી નિબંધો મેળવવા અને જૈનસાહિત્યને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં જે જે સાધનો દ્વારા મૂકી શકાય તે તે સર્વ સાધનો એકત્રિત કરી કરાવી પરિષદ્ સમક્ષ મૂકશે એવી આપણે આશા રાખીશું. પરિષદ્ને અંગે પ્રાચીન પુસ્તકો તથા વસ્તુઓનું તેમજ લલિતકળાનું પ્રદર્શન ભરવાની પણ યોજના કરવાનો વિચાર ચાલે છે. પરિષદ્ યશસ્વી નીવડે તે માટે નાણાંની જરૂર છે. સત્કારમંડળનું લવાજમ રૂ. દશ રાખવામાં આવ્યું છે. અમો આશા રાખીએ છીએ કે સાહિત્યપરિષદ્ આખી ગુજરાતી બોલતી સર્વ પ્રજાનું કેંદ્ર, અને રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક ભેદ વિના આખા ગુજરાતને એકતા અનુભવવાનું સ્થાન કાયમ તરીકે બને.

જૈન વિદ્વાનોને અમારી નમ્ર વિનતિ છે કે આ પરિષદ્માં પોતે પોતાની હાજરીથી તેમજ પોતે પોતાના નિબંધો તેમજ જૈન સાહિત્યને અંગે જે જે ઉપયુક્ત સાધનો હોય તે પૂરાં પાડીને સક્રિય ભાગ લે.

અમે આ આઠમી સાહિત્યપરિષદ્નો વિજય ઇચ્છીએ છીએ; અને તે કેંદ્ર નવું જ, કાર્યકારી અને આ યુગને સાચા ઉપયોગિતાવાળું કાર્ય કરી બતાવશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

આપણાં પ્રાભૃતો

લેખકઃ—મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજય

(ગતાંકથી સંપૂર્ણ)

પ્રશ્નવ્યાકરણના નામથી ઓળખાતા બે ગ્રન્થો છે—એક દશમું અંગ અને બીજો પ્રસ્તુત ગ્રન્થ, પરંતુ વર્તમાન દશમા અંગના વિષયની તરફ નજર કરતાં આ હુંડી દશમા અંગની હોય તેમ માની શકાય નહિ, કારણ કે વર્તમાન પ્રશ્નવ્યાકરણ-દશમા અંગનો વિષય સંવર અને આશ્રવદ્વારોમાંજ સમાપ્ત થાય છે, જ્યારે પૂર્વોક્ત સૂચી પ્રશ્નવ્યાકરણનો વિષય પ્રશ્નવિદ્યા હોવાનું જણાવે છે. બીજી તરફ પ્રકૃત પ્રશ્નવ્યાકરણનો વિષય પ્રશ્નવિદ્યા તો છે પણ તે પૂર્વોક્ત સૂચીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નથી. સૂચી પ્રમાણે અંગુષ્ઠપ્રશ્ન બાહુ પ્રશ્નાદિ એકસો ને આઠ પ્રશ્નોનું વ્યાકરણ પ્રશ્નવ્યાકરણમાં હોવું જોઇયે. પણ પરતુતગ્રંથમાં અંગુષ્ઠાદિ પ્રશ્નો નથી, માત્ર લાભાલાભાદિ વિષયક સામાન્ય પ્રશ્નો છે અને તેમાં સંખ્યાનો પણ નિયમ નથી. આ ઉપરથી નન્દીમાં જણાવેલી વિષયસૂચી પ્રકૃત પ્રશ્નવ્યાકરણની છે એમ કહેવું પણ સંશયયુક્ત છે. ગમે તેમ હો, પણ નન્દીમાં જેની વિષયસૂચી આપેલી છે તે પ્રશ્નવ્યાકરણ વર્તમાન દશમું અંગ તો નથી જ. કદાચ પૂર્વે દશમા અંગમાં નન્દીની સૂચીપ્રમાણેનો પ્રશ્નવિષય પણ હોય અને કાલાન્તરે તે પ્રશ્ન-રહસ્ય હરકોઇના હાથમાં જવાના ભયથી દશમા અંગથી જુદું પાડી નાખ્યું હોય તો અસંભવિત નથી. પ્રશ્નવ્યાકરણ અંગનું ઉપાંગ જે પુષ્પચૂલિકા તેના વિષય ઉપરથી પણ પ્રશ્નવ્યાકરણનો વિષય આજે છે તેવો સંવર આસ્રવ જ ન હોવો જોઇયે પણ તેનો વિષય કોઇ વિદ્યારહસ્ય હશે એમ સહેજે જણાઇ આવે છે, કારણ કે શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, ઇલાદેવી, સુરાદેવી, રસદેવી, ગંધદેવી આ પ્રમાણે દશ દેવિયોના વૃત્તાન્તથી ભરેલું પુષ્પચૂલિકા સૂત્ર આસ્રવ સંવર પ્રતિપાદક વર્તમાન દશમા અંગનું ઉપાંગ માનવામાં કંઇ જ યુક્તિ નથી બલ્કે તેમ માનવું તદ્દન સંબન્ધવગરનું લાગે છે, પ્રશ્નવ્યાકરણનો વિષય પુષ્પચૂલિકાને મલતો હોય તો જ તે પ્રશ્નવ્યાકરણનું ઉપાંગ માની શકાય આ એક સાદી સમજની વાત છે. અસ્તુ.

પ્રસ્તુત પ્રશ્નવ્યાકરણમાં સ્વવિષય ઉપરાંત બીજી પણ કેટલીક ઉપયોગી બાબતો મળી આવે છે, આ ગ્રન્થના રચનાકાલમાં અથવા તો જેના આધારે આ ગ્રન્થનું નિર્માણ થયું છે તે ગ્રન્થના રચનાકાલમાં બ્રાહ્મીલિપિની વર્ણમાલાનું કેવું સ્વરૂપ હતું તેનું વર્ણન આ ગ્રન્થમાં ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી કર્યું છે, નમૂના તરીકે નીચે આપેલી બે ચારેક ગાથાઓ વાંચો—

"पढमो (बीओ–पाठान्तरं) तइयो य सरो
सत्तम नवमो य तिरियमत्ताउ ।
मूलसर उड्ढमत्ता
पंचम छट्ठा य अहोमत्ता ॥ १६ ॥

× × × ×

दीहा वट्टा तंसा चउरंसा आयया य संठाणा ।
कलमादिणो उवग्गा विस्सा विस्सेसु णायव्वा ॥ १४९॥
दोवट्टा दोदीहा दो तंसा दो य होंति चउरंसा ।
दोन्निय होंति तिकोणा दो वंकखरत्ति णायव्वा ॥ १५०॥
अइ वट्टा आई दीहा उए तंसा ऊ ए चउरंसा ।
ओ अं तिकोणा औ अः वंकखरत्ति णायव्वा ॥१५१॥

(અર્થ—'અ (પાઠાન્તરમાં આ) ઇ એ ઓ' આ ચાર સ્વરો તિર્યક્ માત્રિક છે, 'ઈ ઐ ઔ' આ ત્રણ સ્વરો ઊર્ધ્વ માત્રિક છે, અને 'ઉ ઊ' આ બે સ્વરો અધોમાત્રિક છે. ૧૬.

'ક ચ ટ ત પ ય શ' આ સાત અક્ષરો લાંબા આકારના છે. 'ખ છ ઠ થ ફ ર ષ' આ સાત વર્ણો ગોળ આકારના છે. 'ગ જ ડ દ બ લ સ' આ સાત વર્ણો ત્ર્યસ્ર (તિરછા) આકારના છે. 'ઘ ઝ ઢ ધ ભં વ હ' આ સાત અક્ષરો ચતુરસ્ર (ચાર ખુણાવાળા) છે અને 'ઙ ઞ ણ ન મ' આ પાંચ અનુનાસિકોનો આકાર લાંબો ચતુરસ્ર છે. ૧૪૯

બે સ્વર ગોળ, બે લાંબા, બે ચતુરસ્ર, બે ત્રિકોણ અને બે વાંકા આકારના છે. ૧૫૦.

'અ ઇ' આ બે ગોળ, 'આ ઈ' આ દીર્ઘ, 'ઉ એ' આ ત્ર્યસ્ર, 'ઊ ઐ' આ ચતુરસ્ર, 'ઓ અં' આ ત્રિકોણ અને 'ઔ અઃ' આ બે વક્ર જાણવા. ૧૫૧

ઉપર જણાવેલા અક્ષરોના આકારો આજની વર્ણમાલાને બિલકુલ લાગુ પડતા નથી, પરંતુ આજથી બે હજાર વર્ષ પહેલાંની વર્ણમાલા જુઓ અને પછી આ અક્ષર સ્વરૂપ વાંચો, લગભગ સંપૂર્ણ રીતે મળતું આવશે. લિપિના આ સ્વરૂપ વર્ણન ઉપરથી આ વાત પણ સહેજે સિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રશ્ન વ્યાકરણની પ્રક્રિયા ઓછામાં ઓછી પણ બે હજાર વર્ષ પૂર્વની બનેલી હોવી જોઇએ. પ્રોફેસર પ્રિન્સેપ જેવાને જો આવા પ્રાચીન-લિપિપ્રતિપાદક ગ્રંથની મદદ મળી હોત તો તેમને અશોકના વખતની લિપિ વાંચવાને જે ચાલીશ વર્ષ જેટલા લાંબા સમયનો ભોગ આપવો પડ્યો હતો તે કદાપિ આપવો પડત નહિ.

આ પ્રસંગે 'ચૂડામણિ' નામક નિમિત્ત ગ્રંથનું સ્મરણ થઇ આવે છે કે જે ગ્રંથ આજથી લગભગ હજારેક વર્ષ ઉપર ભારતવર્ષના તત્કાલીન નિમિત્ત ગ્રંથોમાં પહેલે નંબરે મૂકાતો હતો. નિમિત્તવિષયક ગ્રંથોમાં તેની એટલી બધી ખ્યાતિ હતી કે નિમિત્ત અથવા નિમિત્તગ્રંથ તરીકે લોકો તેને જ ઓળખતા. બૃહત્કલ્પના ટીકાકારને 'નિમિત્ત' શબ્દનો અર્થ 'ચૂડામણિ' લખવો પડ્યો છેઃ

"त्रिविधं भवति निमित्तं तद्यथा-अतीतं प्रत्यु-त्पन्नमनागतं च । कालत्रयवर्ति लाभालाभादि परिज्ञान हेतुश्चूडामणि प्रभृतिः शास्त्रविशेष इत्यर्थः ।"

કથાવલીના કર્તા ભદ્રેશ્વરસૂરિ કહે છે કે પાદલિપ્તસૂરિજીએ ચૂડામણિ, જાતક વિગેરેના અવલોકનથી પોતાના ભાવિમૃત્યુને જાણી લઇને અનશન કર્યું હતું.

"पालित्तयसूरि चूडामणि जाइगाइ निहंकणेणाणागय-मेत्ता वेइयनियमच्चुसमयभाविमवभावो कालं काउंगओ देवलोगं ।"

મહાકવિ ધનપાલના પ્રબન્ધ લેખકો લખે છે જેનો પોતે સર્વજ્ઞપુત્ર હોવાનો દાવો કરે સંબંધમાં રાજા ભોજે વાધો લઈ ધનપાલને પ્રશ્ન કર્યો કે શું આ કથન સત્ય છે? મહાકવિએ કહ્યું, આ વિષયની આપ પરીક્ષા કરીને ખાત્રી કરી શકો છો. આ ઉપરથી ભોજે ધનપાલને પૂછ્યું કે હું આ કચેરીમાંથી ક્યાં થઇને બહાર નીકળીશ? ધનપાલે અર્હચ્ચૂડામણિને અનુસારે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર લખીને કવરમાં બંધ કરીને રાજાને આપ્યો. રાજાએ વિચાર્યું કે કચેરીના ત્રણ દરવાજા પૈકી કોઇ પણ એક દરવાજાથી નિકલવાનું લખ્યું હશે. ઘુણાક્ષર ન્યાયે પણ કવિની ભવિષ્યવાણી સાચી ન ઠરે એમ ધારી રાજાએ ત્રણે દ્વારોનો ત્યાગ કરીને એક નવો જ રસ્તો કાઢ્યો — કચેરીના અગાશીમાં થઇને બહાર નિકળ્યો. ત્યાર પછી ધનપાલની ચીઠી ખોલીને જોઇ તો તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું નીકળ્યું કે 'આપ અગાશીમાં થઇને બહાર નીકળશો.'

સુપાસનાહ ચરિયમાંના ચંપકમાલાના આખ્યાનમાં ગ્રન્થકારે ચૂડામણિનો કેટલો મહિમા જણાવ્યો છે તે એના વાંચકો જાણતા જ હશે.

એ તો માત્ર બે ચાર દાખલા ટાંક્યા છે. બાકી ચૂડામણિના ઉલ્લેખો તો મધ્યમકાલીન અનેક ગ્રન્થોમાં મળી આવે છે, એટલુંજ નહિં પણ આના ઉપર બનેલા કેટલાક ગ્રન્થો પણ મળી આવે છે.

ચૂડામણિસાર નામનો એક સાડા સાતસો શ્લોક પ્રમાણનો ગ્રન્થ પાટણના એક પુસ્તક ભંડારમાં લખેલો અતિ દુર્લભ સ્થિતિમાં મળી આવે છે. આ ગ્રન્થના બનાવનાર ભદ્રબાહુ ચૂડામણિના સંબન્ધમાં તેમજ તેના જ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતાની બાબતમાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરે છેઃ—

" પુરાપ્રોક્તમિદં જ્ઞાનં અનેન વ્યક્તમૂર્તિના ।
चूडामणिस्तु नामेदं सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥ २ ॥
तस्यार्थे सुखबोधार्थं संक्षेपात्सारमुध्धृतम्
नाम्ना चूडामणेः सारं भट्टलक्षणनिर्मितम् ॥ ३ ॥
बहुभिर्ग्रन्थभेदैश्च ज्योतिर्ज्ञानस्वरोदयैः ।
शारीरैः शाकुनैर्ध्यानैः प्रोक्तं ज्ञानमनेकधा ॥ ४ ॥
सर्वेषामेव ज्ञानानामुत्तमं सर्वमूर्धनि ।
स्थितं चूडामणेः सारं नृपादीनां सुखप्रदम् ॥ ५ ॥ "

(અર્થ-આ ચૂડામણિનામક તત્કાલ પ્રતીતિ કરાવનારૂં જ્ઞાન વ્યક્ત મૂર્તિધારી ઇશ્વરે કહેલું છે. ॥ ૨ ॥ તેના અર્થનો સુખપૂર્વક બોધ થવા માટે ભટ્ટલક્ષણે સંક્ષેપમાં તેના સારનો ઉદ્ધાર કરીને 'ચૂડામણિસાર' નામક ગ્રન્થ રચ્યો છે ॥ ૩ ॥ જ્યોતિષ, સ્વરોદય, શરીર, શકુનાદિ વિષયક અનેક પ્રકારના ગ્રન્થોવડે અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન કહ્યું છે ॥ ૪ ॥ પણ તે સર્વ જ્ઞાનોમાં શિરોમણિ સમાન રાજાદિને સુખ આપનાર 'ચૂડામણિસાર' સંબંધી જ્ઞાન સર્વ જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ જ્ઞાન છે. ॥ ૫ ॥)

આવી જ પદ્ધતિનો ચૂડામણિ ઉપર બનેલો બીજો ગ્રન્થ 'ચન્દ્રોન્મીલન' છે. આ ગ્રન્થ ચૂડામણિ સારથી મ્હોટો છે. આના કર્તાનું નામ જણાયું નથી છતાં કર્તા કોઇ જૈનાચાર્ય છે એમ તેના મંગલાચરણ વિગેરે ઉપરથી જણાય છે. ગ્રંથની શરૂઆત નીચે પ્રમાણે થાય છે.

" चन्द्रप्रभं नमस्कृत्य चन्द्राभं चान्द्रलाच्छनम् ।
चन्द्रोन्मीलनकं शास्त्रं वये लाभार्थ भासकम् ॥ १ ॥
आदि चूडामणीसारं स्वयं जैनेन्द्र भाषितम् ।
समुद्रे तु यथा-रत्नं शतपत्रे यथा मधु ॥ २ ॥
पाषाणाग्निः सृताः सव हिरण्याद्याः यथाक्रमम् ।
तथैव सर्वशास्त्राणां सारभूतं मयोद्धृतम् ॥ ३ ॥
दृष्ट्वा चक्राण्यनेकानि कोटिभेद शतानिच ।
तेन दृष्टेन मार्गेण चन्द्रोन्मीलनकं कृतम् ॥ ४ ॥ "

(અર્થ — ચન્દ્રમાના લાંછનવાળા ચન્દ્રકલ્પકાન્તિવાળા ભગવાન્ ચન્દ્રપ્રભ જિનને નમસ્કાર કરીને લાભાર્થનો પ્રકાશ કરનાર 'ચન્દ્રોન્મીલન' નામક શાસ્ત્રને કહીશ ॥ ૧ ॥

સમુદ્રમાં જેમ રત્ન સારભૂત છે, શતપત્રકમલમાં જેમ મકરન્દ સાર છે, પાષાણની ખાણોમાંથી નીકળેલ જેમ સુવર્ણાદિ ધાતુઓ સાર છે તેમ સર્વ શાસ્ત્રોમાં સારભૂત સ્વયં જિનેશ્વરે કહેલ આદિચૂડામણિનો સાર આ ચન્દ્રોન્મીલન મેં ઉદ્ધર્યું છે ॥ ૨-૩ ॥

અનેક ચક્રો અને સેંકડો કોટિના ભેદો (?) જોઇને તે પ્રમાણે 'ચન્દ્રોન્મીલન' શાસ્ત્ર રચ્યું છે. ॥ ૪ ॥)

એ સિવાય ચૂડામણિ ઉપર 'હસ્તકાણ્ડ' નામનો એક ગ્રંથ લગભગ બારમી સદીમાં પાર્શ્વચન્દ્ર[1] નામક જૈનાચાર્યે રચેલો પાટણના ભંડારોમાં મલી આવે છે.

શ્રીદેવેન્દ્રના શિષ્ય ધર્મપ્રભસૂરિએ પોતાના 'ત્રૈલોક્યપ્રકાશ' નામક જ્યોતિષ ગ્રંથમાં 'ચૂડામણિસારોદ્ધાર'ને અનુસારે અર્ઘકાણ્ડ લખ્યો છે, (अतः परं चूडामणिसारोद्धारेणार्घकाण्डमुच्यते) આ ઉપરથી ચૂડામણિસારોદ્ધાર નામનો ગ્રંથ પણ 'ચૂડામણિ' ઉપર બનેલો હશે એમ સિદ્ધ થાય છે. આ બધા ગ્રન્થો અને અનેક ગ્રન્થોમાં આવતા ઉલ્લેખોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ચૂડામણિ ગ્રન્થ એક સમયે ઘણો પ્રસિદ્ધ નિમિત્તગ્રંથ મનાતો અને તેના વર્તારા ઉપર લોકોનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. આ ગ્રંથ જૈનાચાર્યકૃત હોવા છતાં જૈનેતર વિદ્વાનોમાં પણ તેની ઘણી કદર થતી. એટલું જ નહિ પણ કેટલાક વિદ્વાનો તો તેને પોતાનો કરી લેવા પણ મથતા અને તેનો સાર લઇને ગ્રંથો પણ લખતા હતા. આ વિષયમાં ઉપર જણાવેલ લક્ષણભટ્ટ અને તેનો ચૂડામણિસાર વિદ્યમાન પૂરાવા છે.

આ માનનીય ગ્રંથ કોણે અને ક્યારે બનાવ્યો તેનો નિર્ણય થવો મુશ્કેલ છે, પણ ઇસવી સનની

---

૧. 'પાર્શ્વદેવગણિ—કે જેમણે 'ઉપસર્ગહર સ્તવવૃત્તિ' અને 'પદ્માવત્યષ્ટક વૃત્તિ' નામના મંત્રવિધાનના ગ્રંથો બનાવ્યા છે — તે અને આ 'હસ્તકાણ્ડ'ના કર્તા પાર્શ્વચંદ્ર એક જ હોવાનું મારૂં અનુમાન છે. પાર્શ્વદેવગણિનો નિશ્ચિત સમય બારમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ છે. સંવત ૧૨૦૩ના વૈશાખ સુદિ ૫ દિને તેમણે પદ્માવત્યષ્ટક વૃત્તિ સમાપ્ત કરી હતી એમ તે પોતે એ ગ્રન્થમાં લખે છે.

પાંચમી સદી પહેલાં આ ગ્રંથનું નિર્માણ થઇ ગયું હોય તેમ લાગે છે.

દ્રવિડ દેશના દુર્વિનીત નામક જૈનરાજાએ પાંચમી સદીમાં ૯૬૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ચૂડામણિ ગ્રંથ ગદ્યમાં લખ્યાનું જણાવવામાં આવે છે. જો આ હકીકત સાચી હોય તો ચૂડામણિ ગ્રંથ પાંચમી સદીની પૂર્વે પ્રસિદ્ધિ પામી ચૂક્યો હતો એમ કહેવું જોઇએ.

આ દિવ્ય જ્ઞાનનો ખજાનો ચૂડામણિ ગ્રંથ આજે ક્યાંએ પણ ઉપલબ્ધ થતો નથી અને ઘણું કરીને તે કાળના મુખમાં પહોંચી ગયો લાગે છે. છતાં પણ પૂર્વોક્ત તેના સારગ્રંથો તેના મહત્ત્વને ઘણા કાલ સુધી ટકવતું રાખશે.

નિમિત્ત વિષયના ગ્રન્થોના નિરૂપણ પ્રસંગે ભદ્રબાહુસંહિતા અને સામુદ્રિક શાસ્ત્રના સંબન્ધમાં પણ બે વચન લખવાં જરૂરી લાગે છે.

જ્ઞાનની બાબતમાં આ ગ્રન્થો ઘણા ઉપયોગી છે એમ તો કહેવું જ જોઇએ.

એ ઉપરાંત કર્તાના નામ વગરનું ન્હાનું સામુદ્રિક શાસ્ત્ર તેમજ નિમિત્તદ્વાર, સ્વપ્નદ્વાર, છિદ્રદ્વાર, શકુનદ્વારાદિ અનેક નૈમિત્તિક બાબતો વાળો એક નામ વગરનો ગ્રન્થ પાટણનાં ભંડારમાં અમારા જોવામાં આવ્યો હતો.

ઉપાધ્યાય મેઘવિજયજીનો 'હસ્તસંજીવન સામુદ્રિક' નામનો ગ્રન્થ પણ પ્રસ્તુત વિષયનો ઉત્તમ ગ્રંથ ગણી શકાય.

વરાહમિહિરના બૃહજ્જાતકમાં 'વંકાલક સંહિતા' નો ઉલ્લેખ છે, મ્હારા ધારવા પ્રમાણે આ નામ સાથે 'વં' એ અક્ષર ભૂલથી ઘુસેડી દેવામાં આવેલ જણાય છે. સંહિતાનું યથાર્થ નામ 'કાલક સંહિતા' એવું હોવું જોઇએ. એક જયપુરના જ્યોતિષીના મુખે અમોએ સાંભળેલ કે તેના પોતાના બૃહજ્જાતકના

(અર્થ-કાલકસૂરિજીએ પ્રથમાનુયોગ યાને ધર્મ-કથાનુયોગમાં જિન ચક્રવર્તી વાસુદેવ આદિનાં ચરિત્રો અને પૂર્વભવોનું વર્ણન કર્યું, અને લોકાનુયોગમાં નિમિત્તશાસ્ત્રની ઘણી રચના કરી.)

આ ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે કાલકાચાર્યે કોઈ પણ પ્રામાણિક નિમિત્ત ગ્રન્થની રચના કરી હતી.

સંસ્કૃત રમલશાસ્ત્રના કર્તા ભોજસાગરજી પોતાના ઉક્ત ગ્રન્થમાં લખે છે કે રમલવિદ્યાને હિન્દુસ્તાનમાં લાવનાર કાલકાચાર્ય છે, કારણ કે તેઓ પારસ દેશમાં ગયા ત્યારે ત્યાંથી આ વિદ્યા પણ શીખી લાવ્યા હતા.

ઉપરના પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન ગ્રન્થકારોના લખવા ઉપરથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે ગર્દભિલ્લ રાજાને સજા કરનાર મહાન્ કાલકાચાર્ય જ્યોતિષ-નિમિત્તના પ્રખર વિદ્વાન્ હતા એટલું જ નહીં પણ આ વિષયનો સંપૂર્ણ ગ્રન્થ પણ તેમણે લખ્યો હતો. અને આ ગ્રન્થ તે બીજો કોઇ નહિં પણ બૃહજ્જાતક વાળી 'કાલકસંહિતા' જ હોવી જોઇયે એમ મ્હારૂં માનવું છે. જો આ વાત ખરી જ હોય તો 'કાલકસંહિતા' એ ઇસવીસન પૂર્વે ત્રીજી સદીમાં બનેલો નિમિત્ત વિષયનો પ્રામાણિક ગ્રન્થ હતો કે જેનો ઉલ્લેખ બૃહજ્જાતકકારે કર્યો છે, પણ આજે આ ગ્રન્થ ક્યાંઇ પણ અસ્તિત્વ ભોગવતો હોય એમ જણાતું નથી.

ઉપરના સર્વ વિવેચનથી નિમિત્તપ્રાભૃતની મહત્તા લોકોપયોગિતા અને લોકપ્રિયતા સુજ્ઞ વાંચકોના સમજવામાં આવી ગઇ હશે.

૪ વિદ્યાપ્રાભૃત

'વિદ્યા' શબ્દનો અર્થ જો ધાતુ ઉપરથી ઉપજાવીએ ત્યારે તો 'જ્ઞાન' અથવા 'જ્ઞાનનો હેતુ' એવો થાય; પણ આ સ્થળે 'જ્ઞાનાત્મક વિદ્યા' નહિ પણ 'મંત્રસ્વરૂપિણી અક્ષરાત્મક વિદ્યા' સમજવાની છે, જેના વડે વિદ્વાન્ કહેવાય તે વિદ્યા નહિ પણ જેના વડે 'વિદ્યાધર' અથવા વિદ્યાસિદ્ધ કહેવાય તે વિદ્યાનું પ્રતિપાદન કરનાર પૂર્વશ્રુતાંતર્ગત અર્થાધિકાર વિશેષ તે 'વિદ્યાપ્રાભૃત'. આ વિદ્યાપ્રાભૃત આજે વિચ્છેદ થયેલ છે છતાં એના વિષયનો મહિમા હજી સુધી ઘણો તાજો છે; તમે કોઇ પણ આસ્તિક હિન્દનિવાસીની આગળ 'વિદ્યા' અથવા એનો જ બીજો પ્રકાર ગણાતા 'મંત્ર'ની વાત કરો તે ઘણી જ શ્રદ્ધાથી સાંભળશે. ભારતવર્ષની પ્રજાને આ વિષય ઉપર લાંબા કાળની અચળ શ્રદ્ધા છે. અજ્ઞાન બાળકોમાંથી આવાં થોડાં જ નિકળશે કે જેઓ વિદ્યામંત્રના ચમત્કારોની વાતોથી તદ્દન અજાણ્યાં હોય. ભારતવર્ષનાં ધર્મશાસ્ત્રો, પુરાણો, કથાગ્રંથો અને મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો પૈકી કોઈ પણ વિષયનું પુસ્તક જુઓ. વિદ્યામંત્ર અથવા તેના પ્રભાવના સંબંધમાં કંઇ ને કંઇ લખેલું તેમાંથી મળશે જ.

આ ઉપરથી વાચકગણ જોઇ શકશે કે પૂર્વે હિન્દુસ્તાનમાં આ વિદ્યામંત્રનો પ્રચાર ઘણો અસાધારણ હતો. પાંચમીથી દશમી સદી સુધીનાં પાંચસો વર્ષના ગાળામાં આ વિષયના નાના મોટા બેથી અઢી હજાર જેટલા ગ્રંથો તો એકલા બૌદ્ધ સાધુઓએ જ બનાવી કાઢ્યા હતા! આ ઉપરથી હિન્દુસ્તાનમાં મંત્રવિદ્યાનો ફેલાવો કેટલો હોવો જોઇએ તેનું વાચકો અનુમાન કરી શકશે.

આતો વિદ્યામંત્રના પ્રચારની એક સાધારણ વાત થઇ પણ જૈન સમાજનો આ વિષયમાં કેટલો આદર હતો તે બતાવવાની ખાસ જરૂર છે. જેમ બૌદ્ધ લોકોએ આ વિષયને ધાર્મિક રૂપ આપી અવશ્ય કર્તવ્ય તરીકે સ્વીકાર્યો હતો તેટલી હદે જૈનાચાર્યો બિલકુલ ગયા નહોતા. તેઓ મંત્રશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતા એટલું જ નહિં પણ કોઇ કોઇ પ્રસંગે પતત સાધુ અથવા ગૃહસ્થોની ખુશામદ કરીને પણ આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરતા,[૭] છતાં પણ એનો ઉપયોગ લાભાલાભ જોઇને કારણપરત્વે જ કરતા. વજ્રસ્વામી, પ્રિયગ્રન્થસૂરિ, આર્ય ખપટ, પાદલિપ્તસૂરિ, આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ, હેમચન્દ્રસૂરિ, વિગેરે અનેક પ્રાચીન

૭ "विज्जट्ठा उभयं सेवे त्ति । उभयं णाम पासत्थ गिहत्था ते विज्जमंत जोगादिणिमित्तं सेवे इत्यर्थः ॥" (नि० चूर्णि, १, ७०

તેમજ અર્વાચીન આચાર્યો આ વિષયના અનુભવી મંત્રવાદિઓ હતા અને પોતાની વિદ્યાનો ઉપયોગ પણ કરતા પરંતુ તે કારણ પ્રસંગે જ, કારણ વિના નહિ. સ્થૂલભદ્ર જેવા સ્થવિરો પણ કારણ વિના આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી શિક્ષાને પાત્ર થયા હતા, અને આવા સખ્ત પ્રતિબન્ધના કારણથી જ બૌદ્ધોની માફક જૈનોમાં આ મંત્રવાદથી આચાર માર્ગમાં વિકૃતિ થવા પામી નથી. બીજું એ પણ કારણ છે કે જેમ બીજા લોકો ઐહિક ફળની આશાથી જ મંત્ર અને વિદ્યાઓ જપતા ત્યારે જૈનાચાર્યોનો આમાં પણ મુખ્ય ઉદ્દેશ કર્મનિર્જરાનો હતો. સૂરિમંત્રનું અનુષ્ઠાન જે લગભગ પ્રત્યેક જૈનાચાર્યને કરવું પડતું તેનો પણ ફલાદેશ કર્મનિર્જરાને લગતો જ હતો. બૌદ્ધ અને ખાસ કરીને શાક્ત લોકોના મંત્રવાદથી જૈનોના મંત્ર અને વિદ્યાઓ તદ્દન પવિત્ર અને નિર્દોષ વિધિસાધ્ય હોવાથી પણ મંત્રવાદ જૈન આચાર્યોમાં કોઇ જાતની ખરાબ વિકૃતિ ઉત્પન્ન કરી શક્યો નથી.

વિદ્યામંત્રની સત્યતાની બાબતમાં આ પ્રસંગે ઘણું લખી શકાય તેમ છે પણ લેખના વિસ્તારભયથી તેમ કરી શકતા નથી. અત્ર એટલું જ કહેવું બસ થશે કે હિપ્નોટીઝમના નિયમો પર શ્રદ્ધા રાખનાર વાંચકો આ વિષયમાં ભાગ્યે જ અશ્રદ્ધાળુ થશે, કારણ કે અમુક ક્રમથી ગોઠવેલા અક્ષરોના માનસિક અથવા વાચિક અભ્યાસનો દ્વારા સ્વાત્મશક્તિની અન્યાત્મા ઉપર અસર ઉત્પન્ન કરવી તે જ વિદ્યામંત્રનો વિષય છે, અને મેસ્મેરિઝમ અથવા હિપ્નોટીઝમનો વિષય આનાથી ભાગ્યે જ જુદો પડે છે. અસ્તુ.

સ્ત્રીદેવતાધિષ્ઠિત તે વિદ્યા અને પુરુષદેવતાધિષ્ઠિત તે મંત્ર, અથવા પાઠ કરવા માત્રથી જ કાર્યસાધક થાય તે મંત્ર, અને જપહોમાદિ વિધિસાધ્ય તે વિદ્યા; એમ બે પ્રકારે મંત્ર અને વિદ્યાનો ભેદ જૈન ગ્રન્થકારોએ બતાવ્યો છે. જૈનોની માન્યતા પ્રમાણે હજારો વિદ્યાઓ છે જેમાં નીચે લખેલી સોળ વિદ્યાઓ મુખ્ય છેઃ—

૧ રોહિણી ૨ પ્રજ્ઞપ્તિ ૩ વજ્રશૃંખલા ૪ વજ્રાંકુશી ૫ અપ્રતિચક્રા ૬ નરદત્તા ૭ કાલી ૮ મહાકાલી ૯ ગૌરી ૧૦ ગાંધારી ૧૧ મહાજ્વાલા ૧૨ માનવી ૧૩ વૈરુટ્યા ૧૪ અચ્છુપ્તા ૧૫ માનસી ૧૬ મહામાનસી. આ સોળ વિદ્યાઓ અને એ જ નામની આની અધિષ્ઠાયક સોળ દેવિયો પણ માનેલી છે.

જૈનોમાં આજે જેટલા મંત્રો અને વિદ્યાઓ મોજુદ છે તે સર્વમાં સૂરિમંત્ર અને વર્ધમાનવિદ્યા એ બે અધિક પ્રાચીન છે.

મહાનિશીથસૂત્રને છેડે વર્ણવિક્ષેપ કરીને લખેલી વર્ધમાનવિદ્યા મળે છે તે સિવાય કોઇ પણ પ્રાચીન સૂત્રોમાં મંત્ર કે વિદ્યા જોવામાં આવતી નથી. નન્દી સૂત્રમાં આપેલી સૂચી પ્રમાણે પૂર્વે પ્રશ્નવ્યાકરણમાં ચમત્કારક વિદ્યાઓ હતી પણ આજે તેમાં તેનું નામનિશાન પણ નથી. છતાં પણ આ વિષયના અનેક ન્હાના મ્હોટા ગ્રન્થો આજે જૈન ભંડારોમાં મળી આવે છે જેની સંક્ષિપ્ત સૂચી નીચે આપીયે છીયે.

૧ સૂરિમંત્રકલ્પ	૧૩ ઋષિમંડલકલ્પ
૨ સૂરિમંત્ર સારોદ્ધાર	૧૪ ચિન્તામણિપાર્શ્વકલ્પ
૩ સૂરિમંત્રપ્રદેશ વિવરણ	૧૫ જ્વાલામાલિનીસાધન
૪ વર્ધમાનવિદ્યાકલ્પ	૧૬ પ્રસંગિરાઃ કલ્પસારોદ્ધાર
૫ મયૂરવાહિનીસાધન	
૬ મંત્રશાસ્ત્ર	૧૭ ઘંટાકર્ણકલ્પ
૭ વિદ્યાનુશાસન (શ્લોક ૫૦૦૦)	૧૮ પંચાંગુલીકલ્પ
	૧૯ ઉદ્યોતકરસ્તવ કલ્પ
૮ પદ્માવતીકલ્પ	૨૦ શક્રસ્તવકલ્પ
૯ સરસ્વતીકલ્પ	૨૧ પરમેષ્ઠિ મંત્રકલ્પ
૧૦ અર્હન્મહેન્દ્રકલ્પ	૨૨ ઉપસર્ગહરકલ્પ
૧૧ હ્રીંકારકલ્પ	૨૩ તિજયપહુત્તસ્તોત્રકલ્પ
૧૨ મંત્રાધિરાજકલ્પ	૨૪ નમિઊણ સ્તવકલ્પ
	૨૫ ભક્તામર સ્તોત્રકલ્પ

એ સિવાય પણ અનેક ન્હાના મ્હોટા માંત્રિક પ્રયોગો અને તેવા પ્રયોગવાળાં સ્તોત્રો વિગેરે જૈનોમાં પ્રચલિત છે.

વસુધારા અને જાંગુલી વિદ્યા પણ જૈનસંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ છે પણ એ બન્ને વિદ્યાઓ બૌદ્ધોની હોવાથી

ઉપરના લિસ્ટમાં નોંધી નથી. ઉપરની ગ્રન્થનામાવલીથી જાણી શકાશે કે વિદ્યાપ્રાભૃત મહાસાગરના બિન્દુ રૂપે રહેલા જૈન માંત્રિક ગ્રન્થો હજી પણ સારી સંખ્યામાં વિદ્યમાન છે, અને આ ઉપરથી જ જૈનોમાં મંત્રવાદનો પ્રચાર કેટલો થયો હશે તેનું પણ કાચું અનુમાન બાંધી શકાશે.

'આપણાં પ્રાભૃતો' એ કઇ જાતનું સાહિત્ય હતું, તેની કેટલી ઉપયોગિતા અને લોકપ્રિયતા હતી, જૈનસાહિત્યમાં પ્રાભૃતો કયું સ્થાન ભોગવતાં હતાં? ઇત્યાદિ વાતોનો ખુલાસો ઉપરના વિવેચનથી થઇ ગયો હશે. જે સાહિત્યની પૂર્વગત શ્રુત તરીકે ગણના થતી હતી તે જ સાહિત્યનું આજે નામ પણ સંસારમાંથી ભૂંસાઇ જવા બેઠું છે એ કેટલી શોચનીય દશા છે? આશા છે કે આ ઉપરથી સાહિત્યસેવકો કંઇક ધડો લેશે, અને શેષ રહેલ સાહિત્યનું સંરક્ષણ કરવામાં તત્પર રહેશે! તથાસ્તુ.

વિમલસૂરિનું પઉમ ચરિયમ્

[વિદ્વાન મુનિમહારાજશ્રી અમરવિજયજી તરફથી અમારી ખાનગી જાણ માટે યુગના ગતાંકમાં વાંચી નીચેનું જણાવ્યું છે, તે અતિ ઉપયોગી ધારી અમો અત્ર રજુ કરવા તેમની રજા લઇએ છીએ.]

"વિમલસૂરિકૃત **પઉમચરિય** વાંચતાં નીચે પ્રમાણે બીના મળે છે, તે ઉપરથી આ ગ્રંથ દિગંબરોનું છે કે શ્વેતાંબરોનું છે તેની સહજ ઝાંખી થશે.

પૃષ્ઠ ૫–आकंपिउ य जेणं मेरू अंगुट्ठएण लीलाए ।
तेणेइ महावीरो नामंसि कयं सुरिंदेहिं ॥ २६ ॥

ભાવાર્થ–પ્રભુએ અંગુઠથી લીલા માત્ર વડે મેરૂ પર્વત કંપાવ્યો તેથી સુરેંદ્રે **મહાવીર** એવું નામ આપ્યું. (૨૬) આ માન્યતા માત્ર શ્વેતાંબરોની જ છે.

પૃષ્ઠ ૧૩–सिद्धाण नमुक्कारं काऊण य पंचमुट्ठियं लोयं ।
चउहिं सहस्सेहिं समं पत्तो य जिणो परमदिक्खं १३६

ભાવાર્થ–સિધ્ધોને નમસ્કાર અને પંચમુષ્ટિ લોચ કરી ચાર હજાર જણની સાથે ઋષભદેવજીએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. (૧૩૬)

શ્વેતાંબરો–ચારમુષ્ટિ લોચ કર્યો અને એક મુષ્ટિ ઇંદ્રની વિનંતિથી રહેવા દીધાનું કહે છે–જૂઓ કલ્પ સૂત્રનો પાઠ "चउमुट्ठियं लोयं करेइ"

પૃ. ૧૫–जं जं उवणेइ जणो तं तं नेच्छइ जिणो विगयमोहो ।
लंबंतजडाभारो नरवइभवणं समणुपत्तो ॥ ८ ॥

ભાવાર્થ–લોકો (વહોરાવવાને) જે જે વસ્તુ પ્રભુ પાસે લાવતા તેને ઇચ્છતા નહીં. લબાયમાન જટાવાળા અને મોહરહિત પ્રભુ રાજભવન પાસે પહોંચ્યા.

આમાં કહેલ જટાનું વિશેષણ ઉપરોક્ત કથનને વિરોધ દર્શાવે છે કારણ પ્રભુને દીક્ષા લીધા પછી રોમરાજીની વૃદ્ધિ થતી નથી.

પૃષ્ઠ ૧૫–संमज्जिउवलित्ते वद्देसे तस्स परमसद्धाए ।
सेयंसनरवरिंदो इक्खुरसं देइ परितुट्ठो ॥ १२ ॥

ભાવાર્થ–વાળેલી અને લીંપેલી જગાએ અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક આનંદિત હૃદયે શ્રેયાંસકુમારે ઋષભદેવ પ્રભુને ઇક્ષુરસ વહોરાવ્યું. ૧૨

અહિં વાળેલી અને લીંપેલી જગ્યાનું શ્વેતાંબરો ખાસ કારણ માનતા નથી. શુદ્ધ અને અશુચિરહિત હરકોઇ જગ્યાએ વહોરાવી શકાય.

પૃષ્ઠ ૧૦૪–गयवसह सीह अभिसेयदामससिदिणयरं ज्झयं कुंभं
पउमसरसागरविमाणभवणरयणुच्चसिहिं च ॥ १३ ॥

આ ચૌદ સ્વપ્નની ગાથા શ્વેતાંબરોના માન્ય કલ્પસૂત્રને મળે છે.

પૃ. ૧૫૮–पक्खालिऊण रामो निज्झरसलिलेण साहुचलणजुए
लक्खण समप्पिएहिं अच्चेइ य वल्लिकुसुमेहिं ॥ १९ ॥

ભાવાર્થ–નિર્ઝરણાના પાણીથી સાધુના ચરણ-યુગલ પ્રક્ષાલન કરી લક્ષ્મણે આપેલા વલ્લિકુસુમોથી રામચંદ્રે અર્ચન કર્યું. ૧૯

આ માન્યતા પ્રથમ શ્વેતાંબરોમાં પ્રચલિત હોય અથવા દિગંબરોની હોય તો કંઇ કહી શકાય નહી. ખાસ કારણું તો કંઇ છે નહી.

પૃ૫૬ ૨૩૮–सोहम्मीसाणसणं कुमारमाहिंदबंभलोगो य ।
लंतय कप्पो य तहा छठो विय होई नायव्वो ॥३५॥
एत्तोय महासुक्को सहसारो आणउ तहय चेव ।
तह पाणउ य आरण अच्चुयकप्पो य बारसमो ॥३६॥

એજ હકિકત પૃ. ૩૦૦માં ફરીથી વિસ્તારથી આપવામાં આવી છે.

આ માન્યતા ખાસ શ્વેતાંબરોની જ છે. દિગંબરોના મત પ્રમાણે સૌધર્મ ૧, ઇશાન ૨, સનત્કુમાર ૩, માહેંદ્ર ૪, બ્રહ્મલોક ૫, બ્રહ્મોત્તર ૬, લાંતક ૭, કાપિષ્ઠ ૮, શુક્ર ૯, મહાશુક્ર ૧૦, સતાર ૧૧ સહસ્રાર ૧૨, આનત ૧૩, પ્રાણત ૧૪, આરણ ૧૫, અચ્યુત ૧૬,—આ ૧૬ દેવલોક હોવા જોઇએ

આ મુખ્ય ભેદનો ચર્ચાસ્પદ વિષય છે.

પૃ. ૨૫૮–नारीण सएहिं तिहिं पासे अज्जाइ पुहविसच्चाए ।
पव्वइया दढभावा सिद्धिपयं उत्तमं पत्ता ॥ १२ ॥

ભાવાર્થ–કેકઇરાણીએ ત્રણસો સ્ત્રીઓની સાથે પૃથ્વીસત્યા નામની સાધ્વી પાસે દીક્ષા લીધી અને દૃઢભાવવાળી ઉત્તમ સિદ્ધિપદ (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત થઇ "૧૨

આ માન્યતા કેવલ શ્વેતાંબરોની છે. દિગંબરો સ્ત્રીને મુક્તિ નિષેધે છે.

પૃ. ૨૭૮–सुयसोगसमावन्ना पव्वज्जं केगई विघेत्तूणं ।
सम्माराहियचरिया तियसविमाणुत्तमं पत्ता ॥ २६ ॥

પુત્ર (ભરત)ના શોકને પ્રાપ્ત થએલી કૈકઇ દીક્ષા લઇને સારી પેઠે ચારિત્ર પાળીને દેવવિમાણમાં ઉત્પન્ન થઇ.

આ કથન ઉપરની ગાથા સાથે વિસંવાદ જણાવે છે.

પૃ. ૩૦૬–बंभविमाणे देवी जाया अइललियरूवा सा ॥१०३॥
सा गुणवई कमेण, सिरिभूइपुरोहियस्स वेदवई ।
दुहिया बंभविमाणे देवी इह पढए सीया ॥ १२० ॥

ભાવાર્થ—શ્રીભૂતિપુરોહિત અને વેગવતીની પુત્રી ગુણમતી બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવી થઇ છે.

આ કથન કયા માન્યતાનું છે તેની કંઇ સમજણ પડતી નથી. શ્વેતામ્બરમત પ્રમાણે (સંગ્રહણીના કથનથી)
[illegible]
[illegible] ॥ २५० ॥

ભાવાર્થ—ભવનપતિથી લઇને ઇશાન (બીજા) દેવલોક સુધી દેવીઓની ઉત્પત્તિ છે. ઉપરના દેવલોકમાં ઉપજતી નથી. આઠમા સુધી અપરિગૃહીતા ઉપભોગ માટે જઇ શકે. બારમા દેવલોકથી ઉપર દેવતાનું પણ આવવું જવું નથી.

પૃ. ૩૦૮–रामेण तउ सीया दिट्ठा अज्जाण मज्झयारत्था
सेयंबरपरिहाणा तारा सहिय ससिलेहा ॥ १६५ ॥

ભાવાર્થ—ત્યારે રામચંદ્રે શ્વેતવસ્ત્ર પહેરેલી અને આર્યા (સાધ્વીઓ) ની વચ્ચે બેઠેલી સીતાને તારા સહિત ચંદ્રલેખા (ચાંદણી) ની પેઠે જોઇ. ૧૬૫

આથી પણ શ્વેતાંબરના મતને ટેકો મળે છે. આ પ્રમાણે બન્ને તરફની માન્યતા જણાવી છે તેમાં દિગંબરો સંબંધી દાખલા લુલા છે અને શ્વેતાંબરની માન્યતા સંબંધી પુરાવા મજબુત છે (મેરૂ હલાવ્યાની માન્યતા, ૧૨ દેવલોક. સ્ત્રી દીક્ષાના પુરાવા. માટે યોગ્ય વિચાર કરવો ઘટે છે. ઉપર જણાવેલા ૯ મુદ્દા પૈકીના ૧-૪-૬-૯ આ ચાર (૪) મુદ્દાઓ ખાસ શ્વેતાંબરની માન્યતા માટે મજબુત પુરાવા છે. ૨-૭ બીજો અને સાતમો વિસંવાદ (પરસ્પરભિન્નતા) જણાવે છે. અને ૩-૫-૮ એ ત્રણ મુદ્દા કોઇ પણ મત માન્યતાને ચોક્કસ પુરવાર કરતા નથી: દિગંબરમતની માન્યતા હોય તો પણ સંભવે અને કદાચ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં પણ પહેલાં આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો પણ કંઇ કહી શકાય નહીં.

આ પ્રમાણે આખા પઉમચરિયમાંથી મળેલા મુદ્દાઓ કોઇ પણ મતનો પક્ષ રાખ્યા સિવાય મધ્યસ્થ બુદ્ધિએ લખી આપના આગળ રજુ કરવા આવ્યા છે.

જો દિગંબરભાઇઓએ સંપૂર્ણ પઉમચરિય વાંચેલું હોય તો તેઓ પોતાના પક્ષના કયા સબળ પુરાવા આપે છે? તે પુછી ખુલાસો કરવા જરૂર છે.

પઉમ ચરિયનું નામ બૃહત્ ટિપ્પનિકામાં ઘણા વખતથી જુનું નોંધેલ છે એ પણ પુરાવો છે.

આખંડલભૂતિ અને નાગિલગચ્છ માટે પં. લાલચંદ ભગવાનદાસભાઇ જણાવે છે તે યોગ્ય છે. કલ્પસૂત્રમાં નાઇલ (નાગિલ) શાખા વજ્રસ્વામીથી

નિકળ્યાનું જણાવે છે. ગુર્વાવલીમાં નાગેન્દ્રાદિ ચાર શાખા નિકળ્યાનું લખેલું છે. તેથી બન્ને નામ એક જ જણાય છે પણ સેન-પ્રશ્નમાં પણ આ વાત ચર્ચાઇ છે. તેના ઉત્તરમાં ચાર નાગિલાદિ શાખા અને ચાર ચંદ્રાદિશાખા, એ સર્વે વજ્રસેનસૂરિથી નિકળ્યાનું જણાવે છે, વાચના ભેદથી કોઇ આચાર્ય કોઇ શાખાનું તો કોઇ અન્યનું વર્ણન કર્યાનું કારણ બતાવે છે.

કર્તાની પરંપરા માટે હજુ ઘણી તપાસની જરૂર છે. રચના સંવત્—પૃ. ૩૭૫

पंचेव य वाससया दुसमाए तीसवरिससंजुत्ता ।
वीरे सिद्धिमुवगए तओ निबद्ध इमं चरियं ॥१०३॥

અર્થ—વીર ભગવાન્ મોક્ષે ગયા પછી દુષમકાલના પાંચસે ત્રીસ (૫૩૦) વર્ષ વ્યતીત થએ આ ચરિત્ર રચાયું. ૧૦૩

આ ગાથાથી કર્તા પોતે વીર પ્રભુથી (૫૩૦) રચના કાળ જણાવે છે ત્યારે પુરાતત્ત્વના આચાર્ય શ્રી જિનવિજયજી મહારાજ વિમલસૂરિને રવિષેણાચાર્ય-થી પ્રથમના જણાવે છે તે પણ કંઇ અયોગ્ય નથી.

હજુ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ વિશેષ ચર્ચાશે તો ઘણું સારું અજવાળુ પડશે એવી આશા છે."

૨

વિશેષ ખુલાસો

પૃ. ૫-ગાથા ૨૨માં દેવાનંદાના ગર્ભમાં આવવાનું અને ગાથા ૨૯માં વિવાહ સંબંધી વર્ણન કરેલું નથી તેથી એ વિષેની વાત કર્તાને માન્ય નથી એમ કહી શકાય નહી.

પ્રભુના ૨૭ ભવ, માતાને ૧૪ સ્વપ્ન વિગેરે બાબતોની પેઠે એ સંબંધી કંઇ ઉલ્લેખ ન કરે તો કર્તાની મરજીની વાત છે.

પ્રાસંગિક અને સંક્ષિપ્ત વર્ણનમાં અમુક વિષય લેવો યા ન લેવો તે વિવક્ષાધીન હોય છે. પ્રશ્ન-શંકા ઉપજવાનું સ્થાન જ નથી. જો સંપૂર્ણ ચરિત્ર લખવાનો ઉદ્દેશ (આશય) હોય ને તેમાં કંઇ બાબત રહી જાય તો વિચારવાનું થાય ખરૂં.

પૃ. ૯૮ના ગાથા ૫૭-૫૮ કુંવારા દીક્ષા લીધી એ વાતને ટેકા આપવાનું લખ્યું, પરન્તુ ગાથાનું લખાણ યુક્તિ યુક્ત છે. માત્ર અર્થ કરતાં સમજભેદ થાય છે, તે નીચે મુજબ

ગાથા—मल्ली अरिट्ठनेमी पासो वीरो य वसुपुज्जो ५७
एए कुमार सीहा गेहाओ निग्गया जिणवरिंदा ।
सेसा वि हु रायाणो पुहइं भोत्तूण निक्खन्ता ॥५८॥

અર્થ—૧૯મા મલ્લીનાથ, ૨૨ મા અરિષ્ટનેમિ (નેમનાથ), ૨૩મા પાર્શ્વનાથ, ૨૪મા મહાવીરસ્વામી અને ૧૨મા વાસુપૂજ્ય એ ૫ કુમાર (રાજ્ય ભોગવ્યા વગર) ઘરથી નિકળી જિનવરેંદ્ર થયા, બાકીના ૧૯ જિને રાજા થઇ-પૃથ્વી ભોગવીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ૫૮મી આ ગાથામાં કુમારશબ્દનો અર્થ રાજ્ય ભોગવ્યા વગર યુવરાજ કુમાર આ પ્રમાણે થાય છે, પણ કુમાર એટલે કુમારાવસ્થામાં (અપરિણિત) એ અર્થ યોગ્ય નથી. જુઓ વિશેષ આવશ્યક ભાષાંતર. પૃ. ૫૫૮

वीरं अरिट्ठनेमिं पासं मल्लिं च वासुपुज्जं च ।
ए ए मुत्तूण जिणे अवसेसा आसि रायाणो २२१
रायकुलेसुऽवि जाया विसुद्धवंसेसु खत्तियकुलेसु ।
न य इच्छिअभिसेया कुमारवासंमि पव्वइया. २२२
संती कुंथू अ अरो अरिहंता चेव चक्कवट्टी य ।
अवसेसा तित्थयरा मंडलिया आसि रायाणो २२३

અર્થ—મહાવીરસ્વામી, અરિષ્ટનેમિ, પાર્શ્વનાથ, મલ્લીનાથ અને વાસુપૂજ્ય સ્વામી એ સિવાયના અવશેષ તીર્થંકરો રાજાઓ હતા. વિશુદ્ધ વંશવાળા ક્ષત્રિયજાતિના રાજકુળમાં જન્મ્યા છતાં પણ રાજ્યા-ભિષેકની ઇચ્છા વગર કૌમાર અવસ્થામાંજ દીક્ષા લીધી હતી. શાંતિનાથ, કુંથુનાથ અને અરનાથ તીર્થંકર રાજા તથા ચક્રવર્તિની બન્ને પદવી પામ્યા હતા. બાકીના તીર્થંકરો માંડલિક રાજાઓ હતા.

હારિભદ્રીય આવશ્યક પ્રથમ ભાગ-પૃ. ૧૩૬માં પણ એજ ગાથાઓ છે. માત્ર नयइच्छियाभिसेया ને ઠેકાણે नय इच्छियाभिसेया પાઠ લેખક દોષથી લખાએલ છે. અને નીચે ટિપ્પણ કરનારે પણ ગોથું ખાધું છે એ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. પૃષ્ઠ-૧૩૬

પ્રથમ ભાગ. તથા સપ્તતિશત સ્થાન પ્રકરણમાં (આત્માનંદ જૈન સભા તરફથી છપાયેલ પ્રત)માં નીચે પ્રમાણે ગાથા છે– પૃષ્ટ ૩૪.

मल्लि-नेमिं मुत्तुं वेसि विवाहो य भोगफला ॥३४॥

टीका–मल्लिजिनं नेमिजिनं च मुक्त्वा तेषां द्वाविंशति-जिनानामुक्तव्यतिरिक्तानां विवाहश्च जातो भोग्य-फलाद् भोग्यफलकर्मोदयादिति.

અર્થ–મલ્લીનાથ અને નેમનાથને છોડીને બાકીના ૨૨ ભગવાનને ભોગફલ કર્મનો ઉદય હોવાથી વિવાહ (લગ્ન) થયાં હતાં.

कुमरत्ते पढमवए वसुपुज्जो मल्लि नेमि पासो य ।
वीरो वि य पव्वइया सेसा पच्छिम वयंमि निवा ॥४८॥

टीका–कुमारत्वे राज्यावस्थामभुक्त्वैव प्रथमवयसि प्रव्रजि-ताः के ते ? इत्यत आह–वासुपूज्यजिनो १ मल्लिजिनो २ नेमिजिनः ३ पार्श्वजिनः ४ श्रीवीरोऽपि च, शेषाः १९ जिनाः पश्चिमवयसि प्रव्रजिता नृपाश्च बभूवुरिति गाथार्थः ४८

અર્થ–કુમારપણામાં (રાજ્ય અવસ્થા ભોગવ્યા સિવાય) પ્રથમ વયમાં દીક્ષા લીધી. કોણે ? તે કહે છે–૧ વાસુપૂજ્યજિન. ૨ મલ્લિનાથ. ૩ નેમિજિન. ૪ પાર્શ્વનાથ અને ૫ મહાવીર સ્વામી. બાકીના ૧૯ પાછલા વયમાં દીક્ષા લીધી. રાજ્ય પણ ભોગવ્યું હતું. તથા સિદ્ધસેન વિરચિત એકવિંશતિસ્થાન પ્રકરણ (અમારી બનાવેલી ટીકાયુક્ત) માં પણ આ પ્રમાણે જ કહ્યું છે—જુઓ પૃષ્ટ ૨૪.

वसुपुज्ज मल्लि नेमी पासो वीरो-कुमारपव्वइया ।
रज्जं काउं सेसा मल्ली नेमी अपरिणीया ॥ ३४ ॥

ટી.–પંચવિમાનગો મલ્લિસ્વામી, નેમિજિનઃ પાર્શ્વો વીર गुणवई कमेण, गिरिभृगुपुरोद्दिपइत वेदवई । ...
इगा वंभविमाणे देवा दद पइए दीया ॥ १२० ॥

ભાવાર્થ—શ્રીનૃતિપુરોદિત અને વેગવતીની ... શુભમતી બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવી થઇ છે.

આ કથન કંઇ માન્યતાનું છે તેની કંઇ સમજણ પડતી નથી. શ્વેતામ્બરમત પ્રમાણે (ચંદ્રપ્રભુના વચનથી)
इदवाउ,देवीनं वन्दु अं या इदग दी
[illegible] नगी अग्गुव पए गुगानं पि ॥ २५० ॥

૧૯ એ રાજ્યપાલન કરી વ્રત લીધું. તથા મલ્લિનાથ અને નેમિનાથ એ બેએ અપરિણિત–પાણિગ્રહણ કર્યા સિવાય પ્રવ્રજ્યા લીધી. અને ૨૨ જિને લગ્ન કર્યા પછી દીક્ષા લીધી હતી. ૩૪

તથા પ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત વિચારસારપ્રકરણમાં પણ એ જ ગાથા છે —

જુઓ પૃ૯ ૪૧— कुमाररज्जानुत्ति—

वसुपुज्ज मल्लिनेमी पासो वीरो कुमारपव्वइया ।
रज्जं काउ सेसा मल्लिनेमी अपरिणीया ॥ १५ ॥

અર્થ ઉપર પ્રમાણે જ છે. માટે પુનરૂક્તિ કરતો નથી. ઇત્યાદિપાઠોથી કુમાર શબ્દનો અર્થ રાજ્ય ગાદી બેઠા પહેલાં એવો જ અર્થ થાય છે, નહી કે લગ્ન કર્યા વગર.

તથા પઉમચરિયં પૃ. ૯૮ ની ગાથા ૫૮ ના ઉત્તરાર્દ્ધમાં સેસાવિહુ આવો પાઠ છે. એ પૂર્વે ગએલા (ઉપરોક્ત) કથનની અપેક્ષા રાખે છે. કારણ–પ્રથમ જણાવેલી વ્યક્તિઓમાંથી જુદા ટાળવાના સંબંધે જ બાકીના એવો શબ્દ વપરાય છે એ શબ્દ ઉપર ખાસ લક્ષ્ય આપવા જેવું છે.

વળી—મારા સાંભળવા પ્રમાણે દિગંબરસંપ્રદાયમાં ૧૯ મા તીર્થંકરના સંબંધે મલ્લી શબ્દનો પ્રયોગ થતો નથી તેઓ મલ્લનાથ એવું નામનિર્દેશ કરે છે. એ વિચારવા યોગ્ય છે.

હજુ વધારે ઊહાપોહ થશે તો ઘણુ અજવાળું પડશે.

પ્રાસંગિક અને સંક્ષિપ્ત વર્ણનમાં અમુક વિષય નહી આવ્યો હોય તો તેથી તે ગ્રંથ તે સંપ્રદાયના કર્તાનો નથી એમ શી રીતે કહી શકાય? તે સંપ્રદાયથી વિરૂદ્ધ ઉલ્લેખ થયે । જણાતો હોય તો તેના હોય ર વિચાર ચલાવી શકાય.

આપે છે શ્વેતાંબરોમાં હમેશાં બોલાતી સ્તુતિ આ પ્રમાણેઃ–

પંસ વીર વાસુપૂજ્યજી નેમ મલ્લિકુમારી,
રાજ્યતણુ વિહુણા એ થયા આપે વ્રતધારી.
શાંતિનાથ પ્રમુખા સવિ લહી રાજ્ય નિવારી,
લાખસ્ત્રી નેમ પરણ્યા નહી બીજા ઘરબારી. ૨

કાયઃ —શ્રી જ્ઞાનવિમલકૃત દીવાલીસ્તુતિ

૩

૧ દિગંબરો હરિવંશના યુગલને અહિં લાવી તેનાથી હરિવંશની ઉત્પત્તિ થયાનું માનતા નથી.

પઉમચરિયંમાં પૃ. ૧૦૪ પર બરાબર વર્ણન છે.

૨ દિગંબરો ભગવાન ઉપદેશ આપે છે એમ માનતા નથી. જુઓ આદિપુરાણ પૃ. ૪માં લખ્યું છે કે —

"भगवान् हे वीतराग असल्या मुळें बोलण्या ची इच्छा करीत नसूनही त्यांच्या मुखापासून दिव्यवाणीचा प्रसार झाला"

પઉમચરિયં પૃષ્ટ ૬ માં નીચે લખ્યા મુજબ—

तो अद्धमागहीए भासाए सव्वजीवहियजणणं ।
जलहरगंभीररवो कहेइ धम्मं जिणवरिंदो ॥ ५१ ॥

અર્થ — તે વારે મેઘ સમાન ગંભીર સ્વરથી અર્ધમાગધી ભાષામાં સર્વ જીવને હિતજનક ધર્મ જિનેશ્વર ભગવાન કથન કરવા લાગ્યા અહિં કર્તૃપ્રયોગ 'કહેમિ' લખ્યું છે. તે ઉપદેશ આપવાનું સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરે છે. તે વ્યાકરણ જાણનાર સહેજ સમજી શકે.

૩ ભગવાન અર્ધમાગધી નહોતા બોલતા. કેવળ માગધી બોલવાનું જણાવે છે, તેનું પણ એ ગાથાથી સમાધાન થાય છે. તેમજ પઉમચરિયંમાં પૃ. ૧૫માં ફરીથી આ પ્રમાણે લખ્યું છે —

अह साहिउं पवत्तो जलहरगंभीरमहुरनिग्घोसो ।
सुरमणुयमज्झयारे दुविहं धम्मं जिणवरिंदो २२

અર્થ — ત્યાર પછી દેવમનુષ્યની સભામાં મેઘ સમાન ગંભીર અને મધુર સ્વરથી બે પ્રકારનો (સાધુનો અને શ્રાવકનો) ધર્મ કથન કરવા જિનેશ્વર ભગવાન પ્રવૃત થયા.

૪ પ્રભુ સ્વર્ણ કમલો પર ચાલવાનું દિગંબરો માનતા નથી. જુઓ યશોવિજય ઉપાધ્યાયકૃત દિગંબર ૮૪ બોલ. ગા. ૧૩૫. પઉમચરિયંમાં નીચે મુજબ છે. પૃ. ૫

जत्तो ठवेइ चलणे तत्तो जायंति सहस्सपत्ताइं ।

જ્યાં પ્રભુ ચરણ મુકે ત્યાં કમલો થતાં. આ પ્રમાણે ૪ મુદ્દા ફરીથી મલ્યા છે તે અત્ર ઉમેર્યા છે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

[તા. ૩-૧૦-૨૫ને દિને સર પ્રભાશંકર દલપતરામ પટ્ટણીને હાથે આ વિદ્યાલયના બંધાયેલા ભવ્ય મકાનને જાહેર રીતે ખુલ્લું કરવાના થયેલા આનંદ પ્રસંગના મેળાવડામાં આપેલું ભાષણ]

મહાનુભાવ પ્રમુખ સાહેબ, સન્નારીઓ અને સદ્‌ગૃહસ્થો!

આ વિદ્યાલયને સ્થપાયે દશ વર્ષ વીતી ગયાં. તેની કાર્યવાહીનો ટુંક ખ્યાલ મંત્રીવર્ય શ્રી મોતીચંદભાઇએ આપને આપ્યો છે. હું માત્ર તે સંસ્થાના પ્રધાન તત્ત્વોનો જ સ્પર્શ કરવા માગું છું.

આ દશ વર્ષોમાં અનેક વાતો બની ગઇ. મહાભારતના યુદ્ધ કરતાં અતિ મહાભારતનું યુદ્ધ થઇ ગયું ને યુરોપીય પ્રજાઓ છિન્નભિન્ન થઇ તે ત્યાં પણ અહિંસાની વાતો થવા લાગી. હિંદના પર અનેક વીતકો થયાં. છતાં આ વિદ્યાલયને પ્રભુની કૃપાથી, ગુરુ મુનિની પ્રેરણા અને આશીષથી અને શ્રી સંઘની ઉદારતાથી આંચ ન આવતાં ઉત્તરોત્તર તેની પ્રગતિ થતી ગઇ.

૧૯૭૦ના સંવતમાં સમાજની સ્થિતિનો ઊહાપોહ તેના હિતચિંતકો કરવા લાગ્યા. 'અતિ પ્રમાદે નિરુત્સાહ-જડભાવથી, શ્વાસ લેતો અતિ બલ કરીને મથી, તે સમાજે ભરી છે નિરાશા બધી, ક્યાંથી ટકશે જીવન-પૂર ચિરકાળથી' એવી સમાજની સ્થિતિ હતી — સમાજની સંખ્યા દિન પ્રતિ દિન અનેક કારણોથી ઘટતી જાય છે, ધર્મભાવના ઓછી થતી જાય છે, તે ધ્યાનમાં લઇ મુનિશ્રી વલ્લભવિજયજીની પ્રેરણા અને આશિષથી શ્રીમહાવીર પ્રભુના નામથી આ વિદ્યાલયની સ્થાપના થઈ. તે સ્થાપનાદિન ખરેખર વીરશાસને ધન્યદિન ગણી શકાય.

શ્રીમહાવીર પ્રભુના બોધેલો આદર્શ જીવનમાં ઉતારવા માટે આ પ્રયત્ન છે. તેમનાં સર્વવ્યાપક સૂત્રો નામે 'પઢમં નાણં તઓ દયા'— પહેલાં જ્ઞાન

પછી દયા, 'ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં અહિંસા સંજમો તવો'—અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ઉત્તમ મંગલ રૂપ ધર્મ છે, એ લક્ષમાં લીધું છે. તેમની ભાવના 'સવી જીવ કરૂં શાસનરસી, ઇસી ભાવદયા મન ઉલ્લસી' એ હૃદયમાં ધારી સમાજના યુવકોમાં શાસનરસ રેડવા અને ઉતારવા પ્રત્યે દૃષ્ટિબિંદુ રખાયું છે અને તેમના નામની કૃપાથી અને શ્રીમંત, મધ્યમ, સામાન્ય જૈનોની ઉદારતાથી આ વિદ્યાલય આટલી સંતોષકારક સ્થિતિ પર આવ્યું છે.

હાલના પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ પર અપાતા શિક્ષણની મોટામાં મોટી ખામી ધાર્મિક શિક્ષણનો અભાવ એ છે. આત્મા ને જગત્ સાથેનો સંબંધ, જગત્ અને પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ, અને આત્મા અને પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ ધર્મ શિખાડે છે. ધર્મના શિક્ષણના અભાવને લીધે ધર્મભાવના જાગતી નથી તેથી જડવાદનો પેસારો દિવસે દિવસે વધતો ગયો.

પાશ્ચાત્ય કેળવણીએ બુદ્ધિનો અતિ વિકાસ કરાવ્યો અને સાથે સાયન્સ એટલે વિજ્ઞાનને જોડી તુલના અને પ્રશ્નોત્તરની પદ્ધતિથી why and wherefor — શા માટે અને શા કારણે એવો વાદ દાખલ થયો. આ વાદથી ધર્મના વિધિવાદ ને ક્રિયાકાંડ ઉપર અશ્રદ્ધા આવી ને ધર્મભાવના પર આઘાત થયો. વિધિઓમાં પણ રહસ્ય-તત્ત્વ છે, મનને સંયમમાં રાખવાની યોજના છે અને તેવો સંયમ આવતાં શુદ્ધધર્મ એટલે સર્વ વિશ્વને 'આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ'— એ પ્રમાણે માનવું ને વર્ત્તવું એ પમાય છે. તેવા વર્ત્તન ને ઉપદેશ માટે આત્મભોગ આપનાર ધર્મવીરોનાં ચરિત્રોથી ધાર્મિક અસ્મિતા જાગ્રત કરી ધર્મભાવના ચુસ્ત અને સતેજ રાખવાની આવશ્યકતા છે.

જડવાદને દૂર કરવા, ધર્મભાવના જાગ્રત કરવા અને વ્યાવહારિક સ્થિતિ સુધારવા સદ્ધર્મીઓ પ્રત્યેના જૈનોમાં સહજ રહેલા વાત્સલ્યભાવ — 'સ્વામીના સગપણ સમું અવર ન સગપણ કોઇ' એ ભાવ પર આધાર રાખી શ્રી વલ્લભવિજયજીએ શ્રીમંત, વિદ્વાન્ અને ભાવિક સજ્જનોને એકઠા કરી શ્રી મહાવીર વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી-કરાવી.

જૈનોનું સાહિત્ય અતિ વિશાળ છે. તેના દરેક અંગ અને ઉપાંગ પર જૈન મહાચાર્યોએ અસંખ્ય ગ્રંથો રચ્યા છે અને તે ભંડાર આદિમાં પડયા પડયા ઉધાઇને વશ થતા જાય છે ને તેથી અમૂલ્ય ગ્રંથોનો લોપ થવા સંભવ છે; જૈનોએ શિલ્પકળા અને વાસ્તુવિદ્યામાં જબરો ફાળો આપ્યો છે અને તેના સંબંધમાં ગ્રંથો રચ્યા છે તે ઉપરાંત ભવ્ય અને કલાના આદર્શરૂપ આબુ, રાણકપુર, શેત્રુંજય, ગિરનાર આદિ અનેક તીર્થસ્થળોએ તેમજ શહેરો ગામડાંમાં ઉભા કરેલાં મંદિરો હાલ જોવાય છે અને અસંખ્ય તો બેદરકારી તેમજ બીજાં અનેક કારણે કાળે કાળે નાબૂદ થયાં છે. ગૂજરાતના ઇતિહાસનાં સાધનો જૈનો પાસે પ્રબંધો આદિમાં મોજૂદ છે. અને ગૂજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ તે જૈનોનો ઇતિહાસ લગભગ છે. આ સર્વનો ઉદ્ધાર કરવા માટે કાર્યકરનારાઓની જૈનોમાં મોટી ખોટ પૂરી પાડવા માટે આ વિદ્યાલયનો હેતુ છે.

જૈન સમાજ અન્ય કોમોની સરખામણીમાં કંઇક શ્રીમંત ગણાતી, તે દિવસે દિવસે દરિદ્ર થતી જાય છે, તેના હાથમાંના ધંધાઓ બીજાના હાથમાં ચાલ્યા જાય છે, કુરિવાજો વધુ ને વધુ ખરાબી કરતા રહ્યા છે, ધર્માદા નાણાંનો ઉપયોગ ભોજન, વરઘોડા આદિમાં અનુત્પાદક રીતે થતો જાય છે અને ખરા નાયકો ઓછા થતા જાય છે અને નવા નાયકો થતા યા મળતા નથી. ઉંચી કેળવણી મોંઘી થતી જાય છે. આ સ્થિતિ દૂર કરવા ને માટે આ વિદ્યાલયની સ્થાપના છે.

પ્રોફેસર આનંદશંકર બાપુભાઈએ એક સ્થળે કહ્યું છે તેમ આપણા દેશનો ધાર્મિક ઉદ્ધાર કરવાનું ભાગ્ય તો ખરેખરૂં ત્યારે જ આવશે કે જ્યારે આપણા ગ્રેજ્યુએટો આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરશે, તે ઉપર અન્તરનાં તેજ અને ઉત્સાહથી ભરેલાં વ્યાખ્યાનો આપશે, શુદ્ધ શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ વડે શ્રી મહાવીરના નામને પોતાના જીવનનો મંત્ર કરી જપશે તથા જપાવશે, સારૂં જીવન ગાળશે અને પ્રતિદિન પોતાનો ધાર્મિક અનુભવ વધારે કરશે.

ગંભીર અને વિશાળ કરતા જશે. ગ્રેજ્યુએટ વર્ગથી જ આપણા સનાતન ધર્મનો ખરેખર ઉદ્ધાર થઇ શકશે. જગતનાં વર્તમાન જીવન તેઓ જ જાણે છે; અને સનાતન ધર્મને અજ્ઞાનના કૂપમાંથી કાઢી ક્યાં મૂકવો એનું ખરૂં સ્થાન તેઓ સમજે છે.

આ વિદ્યાલયના સંચાલકો ઇચ્છે છે કે સેના ગ્રેજ્યુએટો પોતાનું આ કર્તવ્ય ઝટ સમજી લે અને પોતે ધર્મનો મર્મ પામી આપણા ધાર્મિક ઉદ્ધાર માટે આત્મવીર્યની સ્ફુરણા કરે અને સૌજન્ય, ઉદારદૃષ્ટિ, અખૂટ ઉત્સાહ તથા અડગ નિશ્ચયના બળથી પૂર્ણ પ્રેમે સ્વાર્પણ કરવામાં પોતાનું શૌર્ય દાખવે.

વર્તમાન વિદ્યાર્થીઓ એજ ભવિષ્યના ખરા ગુરૂઓ બનશે, અને તેટલા માટે અમોને તેમના પર ભારે જબરી જબરી આશાઓ છે. બધા સર્વાંશે સ્વાર્પણ ન જ કરી શકે પણ દરેક અમુક અંશે તો જરૂર આત્મભોગ આપી શકે, અને પોતપોતાનું પ્રિય ક્ષેત્ર લઇ તેમાં પોતાનો ફાળો અર્પી શકે. કોઈ અણખેડાયેલું અને અપ્રકટ સાહિત્યને ખેડી પ્રકટ કરે-કરાવે, કોઇ સમાજના પ્રશ્નો હાથ ધરી તેમાં સુધારો કરાવે, અને કોઇ પોતાના જ્ઞાનનો લાભ અજ્ઞાનીને આપી શકે.

તે વિદ્યાર્થીભાઇઓને આપણા ભારતના મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીએ જે કહેલું છે તે સંપૂર્ણ રીતે લક્ષમાં રાખવા હું વિનવીશ. તેઓશ્રી એક સ્થલે જણાવે છે કે:—

'As education advanced, thought gradually developed itself in different directions. I realised that I had been educated at the expense of the poor to whom I myself belonged. The thought developed itself in my mind that as my education and all the benefits arising therefrom came from the people, I must return to them the best in me. I must devote myself to the service of the people.'

—'જેમ જેમ કેળવણી વધી તેમ તેમ જુદી જુદી દિશામાં વિચારનો વિકાસ થતો ગયો. મને તો એવી પ્રતીતિ થઇ કે હું કે જે ગરીબ વર્ગનો હતો તે ગરીબોના પૈસે જ કેળવણી પામ્યો હતો. મારા મનમાં એવો વિચાર વિકસાયમાન થયો કે મારી કેળવણી અને તેમાંથી મળતા સર્વ લાભો લોકોમાંથી જ મળેલા છે તેથી મારામાં જે કંઇ ઉંચામાં ઉંચાં તત્ત્વો હોય તે મા લોકોને બદલામાં આપવાં જોઇએ. મારી જાતને તે લોકોની સેવામાં જ અર્પવી ઘટે.'

આ મકાન વિદ્યાર્થીઓ માટે એક પીંજરૂં કે કેદખાનું નથી, પણ તેમનું પોતાનું જ ગૃહ છે—તેમનો આશ્રમ છે—તેમાં પણ પોતાનું નાનું સ્વરાજ સ્થાપી શકે છે. તેમાં તેઓ વ્યાવહારિક અને સાથે સાથે ધાર્મિક શિક્ષણ પોતાના પગ પર જ નીભી સ્વાવલંબનથી લે છે. કારણ કે તેમને આ મદદ મફત ધર્માદા નહિ પણ એક જવાબદારીવાળી લોન તરીકે છે.

આ સંસ્થાની કાર્યવાહીનાં પરિણામોથી આપ સૌને સંતોષ થયો હશે. તેનાં ગયાં દશ વર્ષો અનેક બનાવોથી ભરેલાં છે અને હજુ બીજાં વર્ષો આ કરતાં પણ વધુ મહત્ત્વનાં અમારી નજરે આવે છે. અત્યાર સુધીનું કાર્ય ટેનિસન કવિના શબ્દોમાં કહીએ તો 'A fair beginning of a time'. કાળની એક ઠીક-સારી શરૂઆત છે. હવે પછીનું કાર્ય ભવિષ્યમાં જણાશે, પણ એટલી તો અમારી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે જ્ઞાન એ પ્રકાશ છે અને પ્રકાશ પ્રત્યે કૂચ કરનાર માટે નિષ્ફળતા નથી. There is no failure for those who march towards the light of Knowledge.

આ સંસ્થા એમ અમુક સંપ્રદાયની—જૈનની છે, તેથી દેશહિતને બાધારૂપ નથી. અમારી કોમ અલ્પસંખ્ય અને ઓછી વિસ્તૃત છે તેથી તેમાં વ્યવસ્થા વધારે સારી અને વધારે સહેલાઇથી લાવી શકાય. જેમ આ મકાનના દરેક ઇંટ અને પથ્થરને સ્થાન અને મહત્તા છે, તેમ આ સંસ્થાને દેશના ઉદયરૂપી મહેલમાં એક નાની ઇંટ-સમજજો.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય વિષે કાંઈક

શ્રી મહાવીર જૈનવિદ્યાલયનું નવું મકાન પાશ્ચાત્ય રીતિએ ગઇ આસો વદિ ૧ ના દિવસે સર પ્રભાશંકર પટ્ટણીના હાથે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું. એ જ મકાન પૌર્વાત્ય રીતે લગભગ બે મહિના પહેલાં ખુલ્લું મૂકવામાં આવેલું એ સૌ કોઇ જાણે છે. એક જ પ્રસંગનું આવી રીતે પુનરાવર્તન કરવાની ખાસ જરૂર નહોતી. એ પ્રથા સ્વીકારીએ તો લગ્ન પણ બે પદ્ધતિએ કરવા પડશે, અને દીક્ષા પણ બે રીતે દેવી પડશે. એ બન્ને પદ્ધતિનો એક જ પ્રસંગમાં સુયોગ થઇ શકત અને તે વધારે સુંદર લાગત.

× × ×

એ બે માસની અંદર શ્રી મહાવીર જૈનવિદ્યાલય ભારે વાવાઝોડામાંથી પસાર થયું. બે પક્ષોએ ઠીક વાગ્યુદ્ધ કરી બતાવ્યું. એક પક્ષ કહે કે 'મહાવીર વિદ્યાલય તે ધર્મની સંસ્થા છે કે કસાઇની?' બીજા પક્ષના લેખકોમાંથી કોઇ કોઇએ વિદ્યાલય અને તેના અંગે ઉપસ્થિત થયેલા પ્રશ્નને બાજુએ મૂકી અંગત આક્ષેપોનો વરસાદ વરસાવ્યો. મૂળ ચર્ચા એ હતી કે 'જૈનોથી ડાક્તર થવાય કે નહિ?' સમસ્ત દુનિયા હસે એવી આ ચર્ચા અને તેમાં રહેલો પ્રશ્ન છે, છતાં જૈનસમાજનું શરીર એવું છિન્નભિન્ન છે કે નાનીસરખી પણ બહારની પવનલહરિ તેને ખળભળાવી શકે છે. થોડા વર્ષ પહેલાં કેસરની ચર્ચામાં પણ બીજું શું હતું? એ જ મુર્ખાઇ અને એ જ ડહાપણનો આડંબર! કોઇ કાંઇ ન જાણેલું ન સાંભળેલું અને ન ગમતું બોલે કે મોટા ધરતીકંપ!!! સાથે મારા જેવો ઉત્કર્ષપ્રાર્થી કાંઇક લખે તે અસ્થાને નહિ ગણાય. શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય એ મુનિ શ્રી વલ્લભવિજયજી મહારાજ અને તેમના સહકારીઓનાં પ્રયાસનું ફળ છે. વિદ્યાલયનો આદર્શ ઘણો ઉંચો છે અને પ્રદેશ ઘણો વિસ્તીર્ણ છે. તે ધોરણે અત્યારનું પરિણામ અતિ અલ્પ છે. પણ વસ્તુનું માપ આદર્શથી જ નથી થતું; વસ્તુનું માપ વર્તમાન કાળના સંયોગોને લક્ષીને પણ કરી શકાય છે અને તે રીતે વર્તમાન વિદ્યાલય, કાર્યકર્તાઓના શ્રમનું યશસ્વી પરિણામ છે.

× × ×

જેમ આર્યસમાજીઓએ હરદ્વારમાં ગુરૂકુળ રોપ્યું છે, જેમ મુસલમાનોએ અલીગઢમાં કૉલેજ સ્થાપી અને જે અત્યારે યુનીવર્સીટીમાં પરિણમી છે, જેમ હિંદુઓએ બનારસમાં હિંદુ યુનીવર્સીટીને વિસ્તારી છે, જેમ થીઑસૉફિસ્ટોએ અડિયારમાં મોટું થાણું જમાવ્યું છે તેમ જૈનોનું કેમ કાંઇ નહિ? પંજાબમાં આર્યસમાજીઓની પ્રવૃત્તિઓના પ્રત્યક્ષ સાક્ષી મુનિ શ્રી વલ્લભવિજયજી મહારાજના મનને આ પ્રશ્ન હંમેશા પીડતો અને તે પીડાનો ચેપ મુંબઇના કેટલાક વિદ્વાન્ તેમજ ધનિક આગેવાનોને લાગ્યો અને તેના પરિણામે ભવિષ્યની મોટી આશાઓ આપતી શ્રીમહાવીર જૈનવિદ્યાલયની સંસ્થાના પાયા રોપાયા.

\+ + +

આવનાર વિદ્યાર્થીઓને કેટલાક ધાર્મિક નિયમો પાળવાના હોય છે; હમેશાં દેવપૂજા કરવાની છે અને ધાર્મિક શિક્ષક પાસે હમેશાં એક કલાક શિખવાનું છે. આ ધાર્મિક શિક્ષણની ઘણી કિંમત આંકવામાં આવે છે. અલબત્ત, એથી એક લાભ તો જરૂર થાય છે અને તે એ કે, ધર્મ વિષયમાં તદ્દન અજ્ઞ વિદ્યાર્થીઓ ધર્મવિષયના થોડા ઘણા જાણકાર બને છે. પણ આ ધાર્મિક શિક્ષણથી વિદ્યાર્થીઓ ઉંડા ધર્મ સંસ્કારવાળા થાય છે અને પુરા ધર્મશીલ બને છે એ માન્યતા યથાર્થ નથી. પણ આમાં વિદ્યાલયનો કશો દોષ નથી. અત્યારે વિદ્યાલયને માત્ર કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ સાથે જ કામ લેવાનું હોય છે. મેટ્રીક સુધીનું ભણતર તો ગમે ત્યાં મળેલું હોય છે. ધર્મ સંસ્કાર સજ્જડ બંધાવાની વય વ્યતીત થવા બાદ વિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થી ભણવા આવે છે. કૉલેજનું ચાર વર્ષનું જીવન વિદ્યાર્થીજીવનમાં કેવો માનસવિપ્લવ કરે છે તે તો જેણે અનુભવ્યું હોય તે જાણે. જ્યાં બુદ્ધિ પ્રભુત્વ મેળવી સર્વ પ્રશ્નોનો નિકાલ કરવા બેઠી હોય, જ્યાં વિજ્ઞાનવાદનું પરિશીલન અંદરના સારા નરસા સર્વ ગ્રાહોનું ઉન્મૂલન કરી રહેલ હોય, જ્યાં મનોરાજ્યમાં અનેક આદર્શો બંધાતા હોય અને ક્ષણે ક્ષણે ભંગાતા હોય ત્યાં એક કલાકના દૈનિક ધાર્મિક શિક્ષણની બહુ મોટી અસર થવી સંભવિત જ નથી. જ્યાં દરિયો તોફાને ચઢ્યો હોય ત્યાં તેલના બસો પાંચસો દીપાં શું કરી શકે? એમ છતાં તેની ઉપયોગિતા તો વિના સંશય અબાધિત છે. ધર્મવિષયમાં જડતા તો હાનિકારક છે. ધર્મજ્ઞાન કોઇ પણ કાલે ઉદ્ધારક છે.

× × ×

અત્યારે વિદ્યાલય જે સેવા બજાવે છે તે તો જરૂર બજાવે. તેનું સેવાક્ષેત્ર અત્યારના કઠણ આર્થિક સંયોગોમાં આથી મોટા પ્રમાણમાં વિસ્તરી શકે તેમ નથી. માત્ર વિદ્યાલયને પ્રગતિની એક દિશા સૂચવી શકાય. જે વિદ્યાર્થીઓ કુશળ બુદ્ધિના અને ધર્માનુકૂળ વૃત્તિના લાગે તેઓને ખાસ સગવડો અને ભવિષ્યનો ટેકો આપીને ધર્મસાહિત્યના સંશોધનમાં, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોના પરીક્ષણ કાર્યમાં, ધાર્મિક ઇતિહાસના અન્વેષણમાં અને ધાર્મિક માન્યતાઓ અને અત્યારના વિજ્ઞાનના સિદ્ધાન્તોની સરખામણી અને સત્યાસત્યની તુલનાના કાર્યમાં નિયોજવાની જરૂર છે. વિદ્યાલય પ્રતિષ્ઠિત ડાકટરો, બાહોશ ઇજનેરો, કુશળ ધારાશાસ્ત્રીઓ, કે સાહસિક વ્યાપારીઓ નિપજાવે તેમાં અવશ્ય વિદ્યાલયની શોભા અને પ્રતિષ્ઠા છે પણ વિદ્યાલયના ધ્યેયની પરિપૂર્તિ તેથી નથી; તે તો જ્યારે ધર્મસંશોધક અને ધર્મોદ્ધારક વિદ્વાનો પેદા કરે ત્યારે જ થાય.

× × ×

વિદ્યાલયનું જે મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. તેનાં બહુ વખાણ કરવામાં આવે છે. મકાન બાંધવા બંધાવવામાં ભાગીદાર કાર્યકર્તાઓનો શ્રમ અતિ સ્તુત્ય છે. મકાન ઘણું જ વિશાળ અને મજબુત છે અને અસાધારણ કરકસરથી બાંધવામાં આવ્યું છે. તે મકાનનો મોટો હૉલ ભવિષ્યમાં જૈન ટાઉનહૉલ બનવાની ઉમેદ ધરાવે છે. બાજુએ નાજુક જિન મંદિર બંધાઇ રહ્યું છે. આ વિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને સારી સંખ્યામાં રાખી શકાશે અને ઠીક સગવડ આપી શકાશે. પણ કોઇ પણ જાહેર સંસ્થાના મકાન માટે આટલી વાત બસ નથી. આ વિષય ઉપર આપણા લોકોનું લક્ષ્યજ હોતું નથી તેથી તેનો અહિં કાંઇક ઉલ્લેખ કરવો જરૂરનો છે. પહેલાં તો કોઇ પણ મકાનનું બાહ્ય દર્શન તે મકાન શેને લગતું છે તે સૂચવવાને સમર્થ બનવું જોઇએ. જેમ કે દેવમંદિર. તેનો ઘાટ આપણા ઘર જેવો કેમ કરવામાં આવતો નથી? દૂરથી પણ દેવમંદિર કોઈ ઓળખી શકે તે માટે. તેવી જ રીતે વિદ્યાલય જેવી સંસ્થા સરસ્વતીમંદિર નહિ તો બીજું શું છે? તો આ સરસ્વતીમંદિર છે એમ ઉક્ત મકાનના બાહ્ય દર્શનથી કોઈ કહી શકે તેમ છે ખરૂં? ગોવાલીયા ટેંક રોડના બીજા મકાનોના ઘાટ અને ભવ્યતામાં હરિફાઈ કરતું આ મકાન માત્ર મોટા અક્ષરના બોર્ડથી કળી શકાય છે કે અહિં મહાવીર જૈન વિદ્યાલય છે. તદુપરાન્ત આવાં મકાનોના ઘાટ

ઈડરનો સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસ

ગૂર્જર સ્ત્રીઓ 'ઇડરીઓગઢ જીત્યા હો માણુ-જ' વળી 'અમે ઇડરીઓગઢ જીત્યારે આનંદ ભ્યા' એ ગીતો ગાઇ બતાવે છે કે ઇડરનો ગઢ ઇક દુર્ભેદ્ય હશે. ઇડરનું સંસ્કૃત નામ ઇલાદુર્ગ છે, એક પ્રાચીન શહેર છે. તે સંબંધી ઉલ્લેખ અર્વા ચીન ગ્રંથોમાં છે તે શોધ કરીએ તો મળી શકે મ છે. હાલમાં જેટલી શોધ બની શકી તેટલી પત્ર નિવેદન કરી છે:—

અનેક પટ્ટાવલિમાંની એક જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડના સને ૧૯૧૫માં કાઢેલા ખાસ ઐતિહાસિક અંકમાં ગૂર્જર ભાષામાં જેવી મળી છે તેવી રીતે પ્રસિદ્ધ કરેલી છે. તેમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે:—

"સંપ્રતિ રાજાએ × × પુનઃ ઇડરગઢે શ્રીશાંતિનાથનો પ્રાસાદ બિંબ નિપજાવ્યો."

પૃ. ૩૩૫-૩૩૬.

આ સંપ્રતિ રાજા શ્રીવીરાત્ ૨૮૫ (બસેં પંચ્યાસી) વર્ષે થયો એવો ઉલ્લેખ તે પટ્ટાવલિમાં પૃ. ૩૩૩ મે છે. એટલે બે હજાર વર્ષો કરતાં પણ જૂનું આ ઇડરગઢ છે તેમ આટલાપરથી જણાય છે. છતાં આ સિવાય આ શહેરની આટલી બધી પ્રાચીનતાનું પ્રમાણ મળી શકતું નથી. જે કંઈ મળી શકે છે તે હમણાં છેલ્લાં શતકોમાં લખાયેલ ગ્રંથમાંથી છે.

ખરતરગચ્છીય શ્રીજિનપતિસૂરિએ (જેઓ વિ. સં. ૧૨૧૦ થી ૧૨૭૭ ની વચમાં થયા છે) પોતાની બનાવેલી તીર્થમાળામાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

"ईडरगिरौ निविष्टं चौलुक्याधिपकारितं जिनं प्रथम"

આથી એપણ જણાય છે કે તેરમા સૈકામાં પણ આ શહેરને ઇડર કહેતા. વળી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે કુમારપાળ રાજાએ પ્રથમ જિનેશ્વરની સ્થાપના કરી હતી. હવે વિચારવાનું એ છે કે તપાગચ્છની પટ્ટાવલિમાં કહેવા પ્રમાણે જો અહીં શાંતિનાથનું મંદિર સંપ્રતિ રાજાએ બનાવ્યું હત તો જિનપતિસૂરિ (જેઓ ખાસ કુમારપાળના સમકાલીન છે) જરૂર તે સંબંધી કંઇક ઉલ્લેખ કરત. છેવટ એટલું તો અવશ્ય જણાવત કે કુમારપાળ રાજાએ, સંપ્રતિ રાજાએ બનાવેલા મંદિરનો ઉધ્ધાર કરાવ્યો માટે અહીં સંપ્રતિ રાજાએ શાંતિનાથનું મંદિર કરાવ્યું હતું, એવું કોઇ સબળ પ્રમાણ ન મળે ત્યાંસુધી ઉક્ત પટ્ટાવલી ઉપર આધાર રાખી શકાય નહીં. તેમજ—શ્રીમુનિસુંદરસૂરિએ ઇડરના શ્રીઋષભદેવનું સ્તોત્ર બનાવેલું છે તેમાં પણ કુમારપાલેજ મંદિર બનાવેલાનું ચોખ્ખું લખ્યું છે અને ઉદ્ધાર કર્તા તરીકે ગોવીંદનું નામ લખ્યું છે. એ માટે જુઓ યશોવિજયજી ગ્રન્થમાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલ જૈનસ્તોત્ર સંગ્રહ ભાગ ૨ જો.

ઇડરનું નાનું રાજ્ય હર્ષવર્ધ્ધનના સમયમાં (જન્મ ૫૯૦ ઇ. સ. રાજ્યારોહણ. ૬૦૬, મરણ ૬૪૮ આસપાસ) મેવાડની દક્ષિણ-પશ્ચિમે વિદ્યમાન હતું. તેની સ્થાપના ઇ. સ. છઠ્ઠા શતકની મધ્યમાં વલ્લભી ક્ષત્રીયવંશના ગુહાદિત્યના પુત્રે કરી હતી. ગુહાદિત્યના વંશજો ગેહલોટ કહેવાયા; અને તેમણે પાછળથી શીશોદીઆ કે જે નામ મેવાડના રજપૂતો હાલસુધી ધારેલ કહેલ છે, એ નામ ધારણ કર્યું. ઇડરના રાજાએ એ મેવાડના રાજ્યનો પાયો આઠમા સૈકામાં નાંખ્યો છે, કે જે મેવાડના રાજ્યનો સાંપ્રત ઇતિહાસ રજપૂતોના શૂરત્વ અને દ્દઢતાના ગુણોની જગજાહેર સાક્ષી પૂરે છે. હર્ષના સમયમાં એટલે સાતમા સૈકાના પહેલા અર્ધભાગમાં આ વંશનો

રાજા નાગાદિત્ય શીલાદિત્ય નામનો હતો કે જેનો ઉલ્લેખ ઇ. સ. ૬૪૬ના એક શિલાલેખમાં કર્યો છે. (જુઓ રજપુતાના ગેઝેટીઅર મેવાડ એજન્સી. વૉલ્યુમ બીજું) આ વંશમાં બપ્પા રાવળનો જન્મ થયો છે, કે જે બપ્પા રાવળે આઠમા સૈકાના પ્રારંભમાં ચીતોડ લઇ મેવાડના રજપૂત વંશનો પાયો નાંખ્યો. આ રીતે મેવાડના રાજાઓના વંશની ઉત્પત્તિનો પત્તો વલ્લભીરાજ્યના વંશમાં લાગે છે અને તે દંતકથાથી પ્રસિદ્ધ છે.[1]

સોમસુંદરસૂરિ એક પ્રભાવિક જૈનાચાર્ય થઇ ગયા, તેમનો જન્મ સં. ૧૪૩૦ માઘ વદિ ૧૪ શુક્રવારે થયો હતો. દીક્ષા ૧૪૩૭માં લઇ વાચકપદ સં. ૧૪૫૦, અને સૂરિપદ સં. ૧૪૫૭માં લીધું હતું. સ્વર્ગગમન તેમનું સં. ૧૪૯૯માં થયું હતું. આ સૂરિએ સં. ૧૪૮૫માં ઉદેપુર પાસે આવેલા દેલવાડા નામના તે વખતના ભવ્ય નગરમાં સ્થાપિત કરેલ નંદીશ્વરપટ્ટમાં વીસલ નામના શેઠીનું નામ આપેલું છે કે જે **વીસલે** તે પટ્ટ કરાવવા ઉપરાંત મંદિર પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી—વચ્છાલરાજને વાચકપદ આપવાનો ઉત્સવ ઉજવ્યો હતો—ચિત્રકૂટ (ચિતોડ)માં શ્રેયાંસનાથનું ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું હતું અને તેમા પ્રતિષ્ઠા સોમસુંદરસૂરિના હાથે કરાવી હતી.

આ પ્રસિદ્ધ શેઠ **વીસલ** મૂળ ઇડરના રહીશ હતા અને તે વત્સરાજ શેઠના પુત્ર હતા. આ સંબંધી પીટર્સનના છઠ્ઠા રિપોર્ટના પૃ. ૧૭ ૧૮ પર નીચેના શ્લોકો જોવામાં આવે છે:—

श्रियः पदं गंवदुर्गनगाना महेभ्यशोभाकलितयुलक्ष्म ।
प्रोत्तुंगदुर्गं प्रथिराश्चनाग मियदर म.म पुरं गमस्ति ॥१॥

શ્લોકમાં તે સમયના ઇડરના રાજા રણમલ્લનું વર્ણન છે:—

संग्रामसत्रा जितनैकशाखी दानैः पर.भूतमुपर्वशाखी ।
तेत्रास्ति कंदर्पसमानरूपः शूरेषु रेखा रणमल्लभूपः ॥२॥

તે વખતે ઉકેશ વંશના (ઓસવાલ) સંઘનો આગેવાન સંપદમાં રાજા સમાન એવો શ્રીવત્સરાજ નામનો હતો કે જે કૂબેર સમાન લેખાતો હતો.

'ऊकेशाभिधवंशवारिधिविधुः संघाधिपः संपदा
राज्ये तस्य बभूव भूपतिसमः श्रीवत्सराजाह्वयः ।
यो नवोत्कटकूटसंकटतनुः श्रे मन्दरागोप्यहो
आश्चर्यं घनदः श्वसन भजते ख्याति कुबेर स्वतः ॥ ३ ॥

આ વત્સરાજને રાણી * નામની સુંદર કાન્તા હતી કે જેનાથી તેને ચાર પુત્રો થયાઃ—૧ ગોવિન્દ, ૨ (ઉપરોક્ત) વીસલ, ૩ અકૂરસિંહ અને ૪ હીરો. આમાંના ગોવિન્દે ઇડરમાં આદિનાથનો ઉંચો પ્રાસાદ કરાવ્યો. વીસલ ચિત્તોડના (મેદપાટ) રાજા લાખા (લક્ષ)નો માનીતો હતો. તે દેલવાડામાં વસી પ્રતિષ્ઠિત થયો હતો.

ઉપરોક્ત સોમસુંદરસૂરિનું ચરિત્ર સોમ-સૌભાગ્ય કાવ્યમાં આંકવામાં આવ્યું છે તેમાંથી ઇડર સંબંધી કેટલીક હકીકત મળી આવે છે તે અત્ર નોંધી છે. તેમાં ઉપર જણાવેલા ગોવિન્દ સંઘાધિપ સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો છે.

---

* राणीरिति मृदुवाणी कान्ता जाताऽस्यमेनुर्सिरिव
गर्मदना सुरमणी रमणीयाभं दकल्पलता ॥ ७ ॥
चतुःसंहदास्तयोःपुत्राः श्रीदामोदरमा गुणाः
सद्दानवागनानुषाः पुरुषोत्तमाः धनाः ॥ ८ ॥

કુમારપાલ રાજાએ કુમારપાલ વિહાર પ્રાસાદ ઇડરના પર્વતપર કરેલો હશે એવું સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય[2]માં શ્રીવચ્છરાજના પુત્ર ગોવિંદ સાધુએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યાની વાત જણાવી છે તેપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.[3] આ ગ્રંથમાં ઇડર (ઇલાદુર્ગ)નું વર્ણન સુંદર શબ્દોમાં સાતમા સર્ગની શરૂઆતમાં આપેલું છે તે અત્રે નોંધવા યોગ્ય છેઃ—

पृथ्वीतलप्रथितनामगुणाभिरामं विश्रामधाम कमला कम-
लायताक्ष्याः ।
इलस्तीलदुर्गनगरं नगरम्यशोभम् स्वस्ति प्रशस्तवनपल्लव-
नाब्दपाथः ॥

—પૃથ્વીની સપાટીપર જેનું નામ પ્રખ્યાત છે એવું ઇલદુર્ગ નામનું એક નગર છે, કે જે લક્ષ્મીરૂપી સ્ત્રીનું ગુણોથી સુંદર એવું વિશ્રામનું ધામ છે (એટલે કે ત્યાં શ્રીમંતો બહુ વસતા હતા,) જે પર્વતોની રમણીય શોભાવાળું છે (એટલે ચારે બાજુ પર્વતોની હાર જ્યાં રહેલી છે), અને જે કલ્યાણરૂપી શ્રેષ્ઠ વનને પલ્લવિત કરવામાં મેઘના જળ જેવું છે.

यस्मिन युगादिजिनमंदिरतुंगशृंग
दंडाग्रगाम्रदनिलोर्मिचलत्पताका ।
मद्वत्समास्ति कमला चपला बुधास्तत् ।
सा दीयतामिति समादिशतीव नृणाम् ॥

—જે નગરમાં યુગાદિ પ્રભુના જિનમંદિરના ઉંચા શિખરપર રહેલા ધ્વજદંડના અગ્રભાગે પવનની ઉર્મિઓથી ચલાયમાન થયેલી પતાકા એવો બોધ લોકોને કરતી હોય એમ લાગે છે કે 'હે વિદ્વાનો— ડાહ્યાઓ! મારી પેઠે લક્ષ્મી ચપળ છે માટે તેને દાન કરી આપી દ્યો'.

[આપરથી જણાય છે કે ત્યાં ઋષભજિનપ્રસાદ પ્રાચીનકાલથી અસ્તિત્વ ધરાવતો હતો].

राका शशांगतपंकमरीचिवीची-
प्रच्छालितासुललिता निशि सौधपंक्ति ।
यस्मिन रराज वरराजतशैलशुभ्रा
मूर्तेव धर्मनृप कीर्तिरनेकरूपा ॥

—જે નગરમાં રાત્રે પૂર્ણિમાના ચંદ્રની અંદર રહેલા ઉજ્વળ કીર્ણરૂપી તરંગોથી ધોવાયેલી સુંદર મહેલોની હાર ઉત્તર પર્વત—કૈલાસ—વૈતાઢ્ય પર્વત જેવી શુભ્ર—શ્વેત લાગે છે તેથી જાણે અનેક રૂપવાળી મૂર્તિમાન્ ધર્મરાજાની કીર્ત્તિ હોય તેવી તે હાર શોભે છે.

આજ નગરમાં સોમસુંદરસૂરિએ જયચંદ્ર વાચકને સૂરિનું પદ આપ્યું હતું અને તેનો મહાન ઉત્સવ ઉપરોક્ત ગોવિંદ સાધુએ[4] કર્યો હતો.

આ વખતે ઇડરમાં રાજા રણમલ્લના પુત્ર શ્રીપુંજ (પહેલાં પુંજા) રાજ કરતા હતા કે જેણે પાતશાહની સેનાને હરાવી 'વીરાધિવીર' નામનું બિરૂદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. જુઓ સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય સર્ગ ૭ શ્લોક ૬ અને ૭.

तस्यांगजो हयगजोन्नति भूपरेन्द्र-
वृंदार्चितक्रमयुगो युगदीर्घबाहुः
राज्ञो शशांककिरणोज्वलकीर्तिपुंजः
श्रीपुंजनाम नृपति र्नृपतिर्गभानुः ॥ ६ ॥
यः पातसाहि वसुधेशचमूसमूह-
मुन्मूलयन्निजभुजप्रसूनौजसाजौ
वीराधिवीरबिरुदं विशदं हिमांशु-
बिंबेव्यलेखयदशेषनरेंद्रमौलिः ॥ ७ ॥

---

૨. સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય-ગુ૦ ભા૦ સહિત પ્ર૦ જૈન જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ વીરાત્ ૨૪૩૧ મૂલ્ય બાર આના. રચનાર સોમસુંદર સૂરિ શિષ્ય પ્રતિષ્ઠાસોમ સં. ૧૫૨૪.

૩. यः पर्वतोपरि गरिष्ट मतिः कुमारपालोर्वरेश्वर विहारमुदार चित्तः जीर्णं सकर्णमघवानघवासनावान् द्रव्य-व्ययेन बहुलेन समुद्दधार ॥ सर्ग ७ श्लो. १० ॥

જે મોટી બુદ્ધિવાળા, ઉદાર ચિત્તવાળા, વિદ્વાનોમાં ઇંદ્રરૂપ અને નિર્દોષ વાસનાથી યુક્ત એવા ગોવિંદ સાધુએ. ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી પર્વત ઉપર રહેલા કુમારપાલના જીર્ણ-વિહાર પ્રસાદનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો પૃ. ૧૦૭.

૪. રાજમાન્ય ગોવિંદ સાધુની હકીકત માટે વાંચો સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય સર્ગ ૭ મો. તેમણે શત્રુંજય, સોપારક આદિ તીર્થની જાત્રા કરી, તારણ (તારંગા) ગિરિપર અજિતબિંબની સોમસુંદરસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચ્યું વગેરે વગેરે.

—તેનો (રણમલ્લ રાજાનો) પુત્ર શ્રી પુંજ નામે રાજા થયો. ઘોડા તથા હાથીઓની ઉન્નતિવાળા રાજાઓના વૃંદોએ જેના ચરણ યુગલને પૂજ્યા હતા, જેના બાહુ ધોંસરા જેવા દીર્ઘ હતા, જેની કીર્તિનો સમૂહ ચંદ્રના કિરણ જેવો ઉજ્વલ હતો અને જે રાજાઓમાં સૂર્ય સમાન હતા, તે શ્રી પુંજ રાજાએ રણભૂમિમાં પોતાની ભુજાના બળથી **બાદશાહી રાજસેનાના** સમૂહનો વિનાશ કર્યો હતો, અને સર્વ રાજાઓમાં મુગટરૂપ એવા તેણે ચંદ્રના મંડળમાં 'વીરધિવીર' એવું ઉજ્વળ બિરૂદ આલેખ્યું હતું.

આમાં જણાવેલી બાદશાહી રાજસેના કયા બાદશાહની હોવી જોઇએ તેનો પત્તો મેળવતાં જણાઇ આવે છે કે તે બાદશાહ ગૂજરાતની રાજધાની અમદાવાદ (સન ૧૪૧૧ માં) સ્થાપનાર અહમદશાહ હતો. અહમદશાહને ઇડરનો આ રાજા બહુ જ હેરાન કરતો હતો. ઘણી વખત તે રાજ્યપર લશ્કર લઇ ગયો પણ રાવ પુંજા હાથમાં ન આવતો અને પાસેના પર્વતોમાં સહિસલામત રહેતો. આથી તે રાજાને આંજી નાંખવા અને તેની હીલચાલને કાયમ બંધ રાખવા અહમદે ઇડરની દક્ષિણ-પશ્ચિમે અઢાર મૈલ દૂર હાથમતિ નદીના કાંઠે એક કિલ્લો બાંધી તેનું નામ અહમદનગર રાખ્યું. (સન ૧૪૨૭-૨૮). અહીં પોતાની ટંકશાળા સ્થાપી પોતાના સિક્કા પાડ્યા. અહમદશાહ સન ૧૪૪૪માં મરણ પામ્યો.[૫]

અહીં વિક્રમની પંદરમી સદીમાં એટલે વિ૦ સં. ૧૪૬૬ ઇ૦ સ. ૧૪૧૧ માં રાવ પુંજાજી (પહેલા) ના રાજ્યમાં **શ્રી ગુણરત્નસૂરિએ** ભાષા અને ધાતુઓના વિચારરૂપ **શ્રી ક્રિયારત્નસમુચ્ચય** નામ ગ્રન્થ રચ્યો છે, જેમાં સંસ્કૃત અને તે સમયની ચાલુ પ્રાકૃત (જેને હાલ ગૂજરાતી પણ કહીએ છીએ)ના રૂપો અને વિભક્તિઓનો સંગ્રહ છે. પોતે ગ્રન્થાંતે લખ્યુ છે કે—"काले षड्रसपूर्व (१४६६) वत्सरमिते श्रीविक्रमार्काद् गते, गुर्वादेशावशाद् विमृश्य च सदा स्वान्योपकारं परम्; ग्रन्थं श्रीगुणरत्नसूरिरतनोत् प्रज्ञाविहीनोऽप्यमुम्, निर्हेतुप्रकृतिप्रधानजननैः शोध्यस्त्वयं धीधनैः ॥" "वाडारांघपतेद—दयरर—विमोर्मानिस्य धन्यः सुतः, शश्वद्दानविधिर्विवेकजलधिश्चातुर्यलक्ष्मीनिधिः; अन्यस्त्रीविरतः सुधर्मनिरतो भक्तः श्रुतेऽलेखयत्, साधुर्वीसल—संज्ञितो दश वरा अस्य प्रतीरादिमाः ॥".

આ પુંજારાવના નારણદાસ. તેના રાવભાણ (કે જે નારણદાસ તથા રાવભાણનો ઉલ્લેખ ઇલાપ્રાકાર ચૈત્યપ્રવાડી—ગૂર્જર કવિતામાં કરેલી છે તેમાં કરવામાં આવ્યો છે.) તે રાવભાણના સુરજમલજી, તે પછી રાયમલજી તેના ભારતમલજી તેના રાવ પુંજોજી બીજા અને તેના નારણદાસ. (બીજા).[૬]

આ નારણદાસ અકબર બાદશાહના વખતમાં થયા. તે બાદશાહે ખાન અઝીઝકોકા નામના એક મુસલમાન ઉમરાવને ગૂજરાતનો સુબો કરાવીને મોકલ્યો હતો, તેના સામું બંડ ઉઠાવવાને નારણદાસે મદદ કરી હતી (ઇ૦ સ. ૧૫૭૩). આ વખતે જૈનોમાં હીરવિજયસૂરિ, શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય વગેરે અકબર પ્રતિબોધક અને અહિંસા તથા તીર્થાદિ સંબંધી ફરમાન મેળવનાર મહાપુરૂષો થયા. શાંતિચંદ્ર સાથે દિગંબર ભટ્ટારકનો વાદ ઇડર રાજસભામાં થયો હતો.

ઇશ્વીસન પંદરમા સૈકામાં, તપગચ્છની ૫૩મી પાટે થએલા **શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિના** શિષ્ય ૫૪મા પટ્ટધર **શ્રીસુમતિસાધુસૂરિને** અત્રે આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું હતું. જે વખતે અત્રના કોઠારી કુંવરપાલ

૫. The chief of Idar long proved a troublesome neighbour to Ahmad Shah, who on more than one occasion led an army against that state, only to find that its ruler had retired to the safe convert of its hills. To overawe the Rav Punja, and permanently check his movements Ahmed constructed eighteen miles south west of Idar, on the banks of the Hathi Mati River, a fort, and to the city that sprang-up round it. he gave the name of Ahmednagar. (J. B. A. S. Bom. No. LVIII. The coins of Gujrat saltanat by the Rev. G. P. Taylor.) વગેરે.

૬. જુઓ રાસમાળા પૃ. ૩૫૫-૫૬.

શ્રીપાળ કોઠારીએ પોતાના ભાઇ **સહજપાળ** અને શ્રી સુહવદે સહિત ઘણું દ્રવ્ય ખરચ્યું હતું. કોઠારી **શ્રીપાળ** અને **સહજપાળ** અત્રેના કોઠારિ મહિરાજને ઘેર **માણેકદેવી** માતાની કુક્ષે જન્મ્યા હતા. **શ્રીપાળ**કોઠારીને અત્રેના તે વખતના રાજા **રાવભાણરાજ** સાથે ગાઢી મિત્રતા હતી. આ **ભાણ**રાજ પહેલા પુંજોજીના પુત્ર અને પહેલા **નારણ**દાસના ભાઇ થતા હતા જેઓ પહેલા **નારણ**દાસજીના પછી ગાદી ઉપર બિરાજ્યા હતા.

અમારા જોવામાં આવેલી પટ્ટાવલિઓમાંથી **શ્રીસુમતિસાધુસૂરિને** ક્યારે આચાર્યપદ આપ્યું તે જણાયું નથી. પરંતુ રાવભાણરાજ નીચેની હકીકતો ઉપરથી ઇ૦ સન ૧૪૪૫ વિ૦ સં. ૧૫૦૧ માં ગાદી ઉપર હતા તે ઉપરથી આ સમયનો કાલ ઇ૦ સ૦નો પંદરમો સૈકો આંકયો છે; તેમજ **શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિનો** જન્મ વિ૦ સં. ૧૪૬૪ (ઇ૦ સ. ૧૪૦૮), અને સૂરિપદ વિ૦ સં. ૧૫૦૮ ઇ૦ સ. ૧૪૫૨ હોવાથી તે ઉપરથી પણ તેજ અનુમાન પર આવી શકાય.

રાવભાણરાજે ઇ૦ સ. ૧૪૪૫માં **તરસંગમાના** મેઘજી ઉપર ચઢાઈ કરીને **તરસંગમો** જીત્યો હતો. આ ભાણરાજને મુસલમાન ઇતિહાસકોએ **"બીર"** અથવા **"વીર"** રાજા તરીકે લેખ્યો છે. એ ઉપરથી પણ ઇસ્વીસન ૧૫ મો અને વિક્રમનો ૧૬ મો સૈકો નિર્ણીત થાય છે.

શ્રીતપગચ્છના ૫૫ મા પટ્ટધર **હેમવિમલસૂરિની** પાટે થયેલા ૫૬ મા પટ્ટધર **આનંદવિમલસૂરિ** પણ અત્રેના જ રહીશ હતા. તેઓનો જન્મ અત્રે વિ૦ સં. ૧૫૪૭ માં થયો હતો. દીક્ષા સં૦ ૧૫૫૨, સૂરિપદ ૧૫૭૦ અને સ્વર્ગગમન અમદાવાદમાં સં૦ ૧૫૯૬ ના ચૈત્ર સુદિ ૭ મે થયું હતું.

તેઓને માટે એક પ્રાચીન સઝાયમાંથી આ પ્રમાણે મળે છે.

"ઇડરીનયરિ હુઓ અવતાર,
માતા માણકદે કુખિમલ્હાર;
"સા **મેઘા** કુલિ કમલદિણંદ,
શ્રીઆણંદ વિમલસૂરિંદ. ૩"
શ્રીવિનયભાવ કૃત.

તથા

"ઈડરનયર સોહામણુંરે, તિહાં હુઉ અવતાર;
"સાહ મેઘા કુલમંડણુંજી માણિકદે કુખિમલ્હાર. ૨"
"ઉસવંશકુલ દીપતુંજી દેખી ગુણહ ભંડાર. ૫"
શ્રીસોમવિમલ કૃત

તપગચ્છની ૫૫ મા પટ્ટધર હેમવિમલસૂરિની પાટે સં. ૧૫૮૨ માં શ્રી સૌભાગ્યહર્ષને શ્રીઆણંદવિમલસૂરિએ સ્થાપ્યા. આ સૌભાગ્યહર્ષે લઘુશાલા નામે એક શાખા ચલાવીને પોતાની પાટે સોમવિમલને સ્થાપિત કર્યો. આ સોમવિમલસૂરિને ઇડરમાં આચાર્યપદવી આપવામાં આવી હતી. ક્યારે આપવામાં આવી તેની ચોકસ સાલ મલી શકી નથી: પરંતુ તેઓએ લખેલા ચંપક શ્રેષ્ઠી રાસ, ક્ષુલ્લક કુમાર રાસ, એ બેની અંદર અનુક્રમે સંવત ૧૬૨૨ અને સં. ૧૬૩૩ ના વર્ષો આપવામાં આવ્યા છે.

દિગંબર સંપ્રદાયમાં સાધુઓ તદ્દન નગ્ન રહે છે. આજના જમાનામાં નગ્નપણે વિચરવું મહાકઠિન હોઈ તેવા સાધુઓ ક્વચિતજ જોવામાં આવે છે; નગ્ન સાધુઓ–ક્ષપણકો દિનેદિને ઉગ્ર વિહાર અને ક્રિયાની વિકટતાથી અવિદ્યમાન થતા ગયા, પણ તેને બદલે શિથિલાચારી ભટ્ટારકો થયા. તેને 'રક્તાંબરો' વેશને લઇને અગાઉ કહેવામાં આવતા. તે ભટ્ટારકોએ પોતાની ગાદીઓ જમાવી અને તેવી એક ઇડરમાં હતી અને તે હજુપણ વિદ્યમાન છે. આ ભટ્ટારકોમાંના એક દિગંબર ભટ્ટારક વાદીભૂષણ શ્રીહીરવિજયસૂરિના વખતમાં અને ઇડરમાં નારાયણ નામના રાજાના રાજ્યમાં વિદ્યમાન હતા. તેના સંબંધમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે[7]:—

---

7 કૃપારસકોશ–સંપાદક મુનિ જિનવિજય–જુઓ પ્રસ્તાવના પૃ. ૨૦–૨૧. આના પ્રમાણમાં મૂળ હકીકત ઉક્ત મુનિશ્રીએ અમોને પૂરી પાડી છે. તેઓ જણાવે છે કે:—

शब्दरूप वाक्य નામના પુસ્તકની અંતે–શાંતિચંદ્રોપાધ્યાયની પ્રશસ્તિ છે તેમાં અંતે આ પ્રમાણે છે–

ईडर पुराधिप महाराय श्रीनारायण समा समक्ष वादिभूषणक्षपणकजिराकारिणूनां, वागडदेशे घाटशिल

—તેનો (રણમલ્લ રાજાનો) પુત્ર શ્રી પુંજ નામે રાજા થયો. ઘોડા તથા હાથીઓની ઉન્નતિવાળા રાજાઓના વૃંદોએ જેના ચરણ યુગલને પૂજ્યા હતા, જેના બાહુ ધોંસરા જેવા દીર્ઘ હતા, જેની કીર્તિનો સમૂહ ચંદ્રના કિરણ જેવો ઉજ્વલ હતો અને જે રાજાઓમાં સૂર્ય સમાન હતા, તે શ્રી પુંજ રાજાએ રણભૂમિમાં પોતાની ભુજાના બળથી **બાદશાહી રાજસેનાના** સમૂહનો વિનાશ કર્યો હતો, અને સર્વ રાજાઓમાં મુગટરૂપ એવા તેણે ચંદ્રના મંડળમાં 'ગીરધિવીર' એવું ઉજ્વળ બિરૂદ આલેખ્યું હતું.

આમાં જણાવેલી બાદશાહી રાજસેના કયા બાદશાહની હોવી જોઇએ તેનો પત્તો મેળવતાં જણાઇ આવે છે કે તે બાદશાહ ગૂજરાતની રાજધાની અમદાવાદ (સન ૧૪૧૧ માં) સ્થાપનાર અહમદશાહ હતો. અહમદશાહને ઇડરનો આ રાજા બહુ જ હેરાન કરતો હતો. ઘણી વખત તે રાજ્યપર લશ્કર લઇ ગયો પણ રાવ પુન્જ હાથમાં ન આવતો અને પાસેના પર્વતોમાં સહિસલામત રહેતો. આથી તે રાજાને અંકુશે નાંખવા અને તેની હીલચાલને કાયમ બંધ રાખવા અહમદે ઇડરની દક્ષિણ-પશ્ચિમે અઢાર મૈલ દૂર હાથમતિ નદીના કાંઠે એક કિલ્લો બાંધી તેનું નામ અહમદનગર રાખ્યું. (સન ૧૪૨૭-૨૮). અહીં પોતાની ટંકશાળા સ્થાપી પોતાના સિક્કા પાડ્યા. અહમદશાહ સન ૧૪૪૪માં મરણ પામ્યો.[૫]

અહીં વિક્રમની પંદરમી સદીમાં એટલે વિ૦ સં. ૧૪૬૬ ઇ૦ સ. ૧૪૧૧ માં રાવ પુંજાજી (પહેલા) ના રાજ્યમાં **શ્રી ગુણરત્નસૂરિએ** ભાષા અને ધાતુઓના વિચારરૂપ **શ્રી ક્રિયારત્નસમુચ્ચય** નામ ગ્રન્થ રચ્યો છે, જેમાં સંસ્કૃત અને તે સમયની ચાલુ પ્રાકૃત (જેને હાલ ગૂજરાતી પણ કહીએ છીએ)ના રૂપો અને વિભક્તિઓનો સંગ્રહ છે. પોતે ગ્રન્થાંતે લખ્યું છે કે—"काले षड्रसपूर्व (૧૪૬૬) वत्सरमिते श्रीविक्रमार्काद् गते, गुर्वादेशावशाद् विमृश्य च सदा स्वान्योपकारं परम्; ग्रन्थं श्रीगुणरत्नसूरिरतनोत् प्रज्ञाविहीनोऽप्यमुम्, निर्हेतुप्रकृतिप्रधानजननं, शोध्यस्त्वयं-धीधनैः ॥" "वाडासंघपवेद—इयरर—विमोर्मानस्य धन्यः सुतः, शश्वद्दानविधिर्विवेकजलधिश्चातुर्यलक्ष्मीनिधिः; अन्यस्त्रीविरतः सुधर्मनिरतो भक्तः श्रुतेऽलेखयत्, साधुर्वीसल—संज्ञितो दश वरा अस्य प्रतीरादिमाः ॥"

આ પુંજારાવના નારણદાસ. તેના રાવભાણુ (જે નારણદાસ તથા રાવભાણનો ઉલ્લેખ ઇલાપ્રાકાર ચૈત્યપ્રવાડી—ગૂર્જર કવિતામાં કરેલી છે તેમાં કરવામાં આવ્યો છે.) તે રાવભાણના સુરજમલજી, તે પછી રાયમલજી તેના ભારતમલજી તેના રાવ પુંજોજી બીજા અને તેના નારણદાસ. (બીજા).[૬]

આ નારણદાસ અકબર બાદશાહના વખતમાં થયા. તે બાદશાહે ખાન અઝીઝકોકા નામના એક મુસલમાન ઉમરાવને ગૂજરાતનો સુબો કરાવી મોકલ્યો હતો, તેના સામું બંડ ઉઠાવવાને નારણદાસે મદદ કરી હતી (ઇ૦ સ. ૧૫૭૩). આ વખતે જૈનોમાં હીરવિજયસૂરિ, શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય વગેરે અકબર પ્રતિબોધક અને અહિંસા તથા તીર્થો સંબંધી ફરમાન મેળવનાર મહાપુરૂષો થયા. શાંતિચંદ્ર સાથે દિગંબર ભટ્ટારકનો વાદ ઇડર રાજસભામાં થયો હતો.

ઇસ્વીસન પંદરમા સૈકામાં, તપગચ્છની ૫૪મે પાટે થયેલા **શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિના** શિષ્ય ૫૪મ પટ્ટધર **શ્રીસુમતિસાધુસૂરિને** અત્રે આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું હતું. જે વખતે અત્રના કોઠારી કુટુંબ

૫. The chief of Idar long proved a troublesome neighbour to Ahmad Shah, who on more than one occasion led an army against that state, only to find that its ruler had retired to the safe convert of its hills. To overawe the Rav Punja, and permanently check his movements Ahmed constructed eighteen miles south west of Idar, on the banks of the Hathi Mati River, a fort, and to the city that sprang-up round it, he gave the name of Ahmednagar. (J. B. A. S. Bom. No. LVIII. The coins of Gujrat saltanat by the Rev. G. P. Taylor.) વગેરે.

૬. જુઓ રાસમાળા પૃ. ૧૪૫-૪૬.

ઇડરમાં એટલે-પોતાના જન્મભૂમિના શહેરમાં વિજયદેવસૂરિએ ત્રણ પ્રતિષ્ઠા કરી છેઃ—

इयदराह्वय नगरे स्वावतारेण सुन्दरे ।
प्रतिष्ठा त्रितयं चक्रे येन सूरिषु चक्रिणा ।।
जीर्णे श्रीमद्युगादीशे यवनैर्व्यंगिते सति ।
तत्पदे स्थापितो येन नूतनः प्रथमप्रभुः ।।

વિજય પ્રશસ્તિની છેલી પ્રશસ્તિ શ્લોક ૧૪-૧૫.

આ પરથી જણાય છે કે ઋષભદેવના જીર્ણ-પ્રાસાદ તથા મૂર્તિને યવનોએ બાધા આપેલી, તેથી વિજયદેવસૂરિએ નવા ઋષભપ્રભુની સ્થાપના કરી. આજસૂરિએ સં ૧૬૮૧ના વૈશાખ માસની છઠને સોમવારે ઇડરમાં કનકવિજય વાચકને સૂરિપદ આપી તેમનું નામ વિજયસિંહસૂરિ આપી પોતાના પટ્ટ પર સ્થાપિત કર્યા.[૧૦]

(આ વખતે ઇડરમાં **શ્રીકલ્યાણમલ્લ** રાજા રાજ્ય કરતા હતા અને પદવીદાન સમયે બે વાચકો અને આઠ પંડિતો બનાવવામાં આવ્યા હતા. તથા અત્રેના **સહજૂશાએ** મ્હોટો ઉત્સવ કર્યો હતો.)

ઉક્ત વિજયપ્રશસ્તિની ટીકા-વૃત્તિ કમલવિજય ગણિના શિષ્ય વિદ્યાવિજય ગણિના શિષ્ય ગુણવિજયે વિજયપ્રદીપિકા નામની સં. ૧૬૮૮માં સંપૂર્ણ કરી, પણ તેનો આરંભ ઇલાદુર્ગમાંજ કર્યો હતો.[૧૧]

વાચક ગુણવિજયે ગુર્વાવલિના પરિશિષ્ટરૂપે એક પ્રબંધ લખ્યો છે તેમાં વિજયદેવસૂરિના વૃત્તાંતમાં લખ્યું છે કે,

"વિજયદેવસૂરિના ઉપદેશથી ઇડરના રાજા કલ્યાણમલ્લે, ઇડરગઢના રણમલ્લ ચોકી નામના શિખર ઉપર એક ભવ્ય જિનમંદિર બનાવ્યું હતું. તે અદ્યાપિ વિદ્યમાન છે." *

એજ ગુણવિજયના પ્રબંધમાં જણાવ્યું છે કે—"જ્યારે વિજયદેવસૂરિએ પોતાની જન્મભૂમિ (ઇડર) માં પ્રથમ ચાતુર્માસ કર્યું તે વખતે ત્યાંના શ્રીસંઘે અનેક પ્રકારના મહોત્સવો વિગેરે કરી શાસનની અત્યંત શોભા વધારી હતી. આના મહિમાથી ત્યાંનો રાજા કલ્યાણમલ્લ અત્યંત હર્ષિત થયો. એક વખતે તેણે પોતાના આશ્રિત ભટ્ટો (વિદ્વાનો)ની સાથે આચાર્યશ્રીનો તર્કવાદ કરાવ્યો. તે સમયે સૂરિના પુણ્યોદયથી તેમની સાથે પ્રખર તર્કશાસ્ત્રવેત્તા પંડિત

---

૧૦ विक्रमार्के महीभर्तुर्विधु सिद्धिकलामिते । वर्षे हर्षेण सर्वेर्षि सुरर्षभ समश्रिया । येन श्रीमदिलादुर्गे प्रहर्या मासि च माधवे, पवित्रे पुण्यनक्षत्रे दिने कुमुदिनीपतेः ॥ कनकविजयाभिधानः श्रीवाचकमुख्य मंडलीसिंहः । संस्थापितो निजपदे सूरिर्नाम्ना विजयसिंहः ॥

વિજયપ્રશસ્તિની પ્રશસ્તિ શ્લો. ૨૩-૨૪-૨૫

૧૧ प्रारब्धेलादुर्गे वर्षा विदधे च योधपुरदुर्गे श्रीमाल्लेऽपि च कियती श्रीरोहिण्यां च पूर्णेयम् ॥ ६४ ॥

* આ મંદિર આજે પણ ઊભું છે પરંતુ થોડાક વર્ષ થયાં તેમાંની મૂર્તિઓ ઉપાડી લેવામાં આવી છે અને તેથી તે દિવસે દિવસે ખંડિત થતું જાય છે. આ મંદિર આકારમાં જોકે ન્હાનું છે તોપણ દેખાવમાં ભવ્ય લાગે છે. એ મંદિર ઉપરથી નજર કરતાં બહુ દૂર દૂર રમ્ય દશ્યો દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને આખું ઇડર શહેર-તેના મહોલ્લાઓ, રસ્તાઓ અને ઘરો વિગેરે હસ્તામલક જેવા જણાય છે. પશ્ચિમમાં આઘે નજર નાંખતાં, સાબરમતી નદી અને તેનો મંદ રીતે વહેતો રૂપેરી પ્રવાહ દર્શકના મનને આલ્હાદ આપે છે. આ એક આદર્શ અને ઐતિહાસિક સ્થળ ધ્વસ્ત થાય તે ઠીક નથી માટે, ઇડરના સંઘે તેનો પુનરુદ્ધાર કરવો જોઇએ.

Revised Lists of Antiquarian Remains in the Bombay Presidency, Revised by Henry Cousens, 1897 માં પાને ૨૩૬ માં VI.— Mahi Kantha ની અંદર ઇડરની વિગતમાં લખ્યું છે કે—(5) in the gad to the north of the town the Radmalni choki appears to be an unfinished Jaina temple, built of white sandstone. It measures 375x34 feet and 16 feet high, in the Jaina style. તથા —(7) In the gad, the temple of Santinatha of white sandstone, sculptured, and brick plastered is upwards of 400 years old and entire, measuring 160x125 and 56 feet high.

[આ ફુટનોટ અને ગુણવિજયના પ્રબંધમાંની લેખમાં મૂકેલી હકીકત પૂરી પાડવા માટે મુનિમહારાજ શ્રી જિનવિજયજીનો ઋણી છું. તંત્રી.]

શ્રી પદ્મસાગરગણિ હતા. તેમણે પોતાની ઉત્કટ તર્કશક્તિથી ભટ્ટ-પંડિતોનો ખૂબ પરાજય કર્યો તેથી તેઓ બધા લજ્જિત થયા. 'અહો 'સૂરિમહારાજની અપૂર્વ મહત્તા છે!' એમ સ્તુતિ કરતા થકા, રાજાની સાથે ૭ સૂરિજીના ચરણકમલમાં મસ્તકો નમાવ્યા." શ્રીવિજયદેવસૂરિએ સં૦ ૧૭૦૫માં ઈડરની અંદર ૨૪ સાધુઓને પંડિત બનાવ્યા હતા અર્થાત્ પંડિતપદ આપ્યું હતું.

વિનયવિજય મહોપાધ્યાયે (સ્વ. સં. ૧૭૩૮) ઇલાદુર્ગનો ઉલ્લેખ પોતાના ઇન્દુદૂતરૂપી આચાર્યપર લેખપત્રરૂપે સ્લેષક કાવ્યમાં કરેલો છે.[૧૨]

ઈડરગઢ ઉપર શત્રુંજય અને ગિરનાર પર્વતોની સ્થાપના હતી. આવી જ સ્થાપનાઓ વર્તમાન સમયમાં મારવાડમાં આવેલા નાડલાઈ ગામે છે, તેના પ્રમાણમાં શ્રીશીલવિજયજીએ સં. ૧૭૪૬ માં બનાવેલી તીર્થમાલામાં લખ્યું છે કે–

'અહનગર નિ વિજાપુરિ, શાબલિઇ નિ વલિ ઇડરિં;
'તિહા થાપ્યા સેત્રુજ ગિરનારિ, તે વંદું હું અતિ
સુપકારિ." ૩૦

વિ૦ સંવતના ઓગણીસમા સૈકામાં એટલે લગભગ આજથી એકસોત્રીશેક વર્ષ ઉપર શિવસિંહજીના સમયમાં રાજકુંવર ભવાનીસિંહ અને મોતા ગામના સુરતસિંહજીને આસની બોલતમાં કંઈ તકરાર ઉત્પન્ન થઇ તેથી મોતાના સુરતસિંહે બારવટું ખેડવા માંડયું. આ વાત મહારાજા શિવસિંહજીને રૂચી નહિ તોપણ કુમાર ભવાનિસિંહની બીકને લીધે કાંઇ બોલ્યા નહિ. સુરતસિંહજીએ બારવટું કરવા માંડયું તેવામાં તેઓએ મુડેટાવાડા અને બ્રહ્મખેડ ઉપર નાના નાના હલ્લા કરવા માંડયા. એક વખતે ઇડરના કેટલાક જૈનવાણિયાઓ આદરીખીજમાં ઋષભદેવની યાત્રા માટે નીકળ્યા

ત્યારે તે લોકોએ ધાણા ગામમાં ડાળો-મુકામ કર્યો ત્યારે સુરતસિંહજીએ ઘણા લોકોએ રાખવાનું કારણ પૂછવાથી સંઘે કહ્યું કે "આપ બારવટે છો તેથી અમારા રક્ષણ માટે". આથી સુરતસિંહજીએ કહ્યું કે "ઇડર તો મારે મા સમાન છે, તેનું વસ્ત્ર હું ખેંચીશ નહિ, તમારે મારો ડર રાખવો નહિ." એ પ્રમાણે કહી પોતે સંઘની સાથે ગયા અને શ્રીઋષભદેવની યાત્રા કરાવીને સંઘને પાછો ઇડર પહોંચાડયો. સુરતસિંહજીએ ઇડરના સંઘનું રખવાળું કર્યું તેથી યુક્તિથી મહારાજા શિવસિંહે તેમનો ત્રાસ ઓછો અપાવ્યો, પરંતુ ત્યાર પછી ૭ મહિને સં. ૧૮૪૧ માં સુરતસિંહજી મરણ પામ્યા.

રાસમાળા ઉપરથી આ વાત અમે જાણી છે. તે માટે ચોક્કસ વર્ષ મળી શકયું નથી પરંતુ સં. ૧૮૪૧માં સુરતસિંહજીએ કાળ કર્યો અને ઇડર પાસેની એક જૈનની છત્રી ઉપર લખ્યું છે કે— "સંવત્ ૧૮૪૦ (ઇ૦ સ૦ ૧૭૮૪), શ્રી મહારાજાધિરાજ મહારાજ શ્રીશિવસિંહજી" ઇત્યાદી, તેમજ ઇડરગઢમાં વજ્રમાતાની વાવ ઉપર લખેલું છે કે—"સંવત્ ૧૮૪૭ (ઇ૦ સ૦ ૧૭૯૧)મા ફાલ્ગુન શુદિ ૫ ને બુધવારે શ્રી શ્રી શ્રી ૧૦૮ શ્રી મહારાજાધિરાજ શ્રી શ્રી શ્રી શિવસિંહજી, શ્રીમહારાજકુંવર શ્રીભવાનીસિંહજીયે આ વાવ બંધાવી છે" ઇત્યાદિ.

આમાં જણાવેલી સંવત ૧૮૪૧-૪૦ અને ૪૭ ઉપરથી આ સંઘ તે પૂર્વે-વર્ષ બે વર્ષ પૂર્વે યાત્રા કરવા ગયાનું નિર્ણીત થાય છે. પરંતુ સંઘનો મુખ્ય આગેવાન શ્રાવક કોણ તે જાણી શકાતું નથી. તેમજ આદરીખીજમાં યાત્રા કરવા ગયા તે કયા ઋષભદેવજીની યાત્રા તેપણ જાણી શકાતું નથી. કદાચ નાની મારવાડમાંનું રાણકપુરજી પાસેનું આદરી ગામ હોય તો હોય!

આ રીતે ઇડર સંબંધમાં થોડુંઘણું મળ્યું તેટલું જણાવીને કહીશું કે ત્યાં જૈનોએ અનેક મંદિરો કરાવી પોતાના ધનાઢયતા, કીર્તિ અને સત્તા સ્તીનું

---

૧૨ દક્ષીણ પુષ્પદન્તમનુ નિલાદુર્ગમપ નગોડ્દ્યં પ્રાગાવ નોપરિ તિષ્ઠ લક્ષ્મિતરાંદિ લાલનૈય્યમ્ । બીજાના- નો સદુદરસત્તા મ્રાવને રમ્યંમત્તં સ્રાંતીવ સંવદ્ધિ મુનરોઉદ્દેગમાપિમ્પરોતિ ।। ૧૨૭ ।।
ઇન્દુદૂત વિજ્ઞપ્તિ ત્રિવેણી પ્ર. પૃ. ૧૭

માન કરાવ્યું છે. ઇડરનાં ચૈત્ય સંબંધમાં તપગચ્છીય હેમવિમલસૂરિના શિષ્ય અનંતહંસે જે સ્તવન કર્યું છે તેમાં જેટલાં ચૈત્યો તે શહેરમાં હતાં તે સર્વનાં દર્શન કરી—ચત્યપ્રવાડી—ચૈત્યપરિપાટી કરીને તેનું વર્ણન આપ્યું છે તેટલામાટે તેમજ તેનાથી જૂની ગૂર્જર ભાષાનો એક નમુનો પણ પૂરો પડશે એ હેતુથી જે પ્રમાણે પ્રત લખાઇ છે તે પ્રમાણે કંઇપણ ફેરફાર કર્યા વગર તેને જૈન કૉન્ફરન્સ હેરલ્ડમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

હાલમાં ઇડર મહીકાંઠા એજન્સીના ૭ તાલુકાઓમાંથી તાલુકે નાની મારવાડનું મુખ્ય શહેર છે. મહીકાંઠા રાજ્યધાનીનું પણ મુખ્ય શહેર છે.

આ મારવાડ તાલુકામાં ૪૪ ગામ શ્રાવકની વસ્તીવાળાં છે અને આખા તાલુકામાં ૫૦ મંદિર ૨૩ ઉપાશ્રય અને ૨૧ ધર્મશાલાઓ આવેલી છે. ૪૪ ગામપૈકી ટીંટોઇ અને એકલારામાં સાધારણ પુસ્તકભંડાર છે. ઇડરમાં તે બે કરતાં થોડો સારો ભંડાર અને પોસીનાના મંદિરમાં પ્રાચીન શિલાલેખો છે. તારંગા અને કુંભારીઆ એ બે મોટાં તીર્થો છે. ઇડરમાં ૫ ધર્મશાળા, પાંજરાપોળ, પાઠશાળા, સભા તથા નીચે ગામમાં પાંચ દેરાસરો વિગેરે છે. હાલના બાવન જિનાલયના જીર્ણોદ્ધારમાં અહમદનગર (હિમ્મતનગર)ની ખારા પથ્થરની ખાણના પથ્થરો વાપર્યા છે જે પૂર્વે પણ વપરાતા હતા.

જૈન કૉલેજ—એક પ્રશ્ન

ચાલુ પરિસ્થિતિને અંગે એક વિચારણીય પ્રશ્ન હું રજુ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. મારો અત્યાર સુધી એવો અભિપ્રાય હતો કે આપણે ઠામ ઠામ બોરડીંગો અથવા હોસ્ટેલો કરવી અને તે રીતે જમાનાને અનુસરતી કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો ઉપસ્થિત કરવાં. આપણે એ સંબંધમાં લગભગ પચાસ વર્ષ પછવાડે રહ્યા છીએ. જે વખતે અનેક કોમો આપણા કરતાં ઘણી આગળ વધી ગઇ હોય, જ્યારે કેળવણીનાં દરેક ક્ષેત્ર ઉભરાઇ જતાં હોય, જ્યારે દેશમાં કેળવણી ઉપરાંત કળાકૌશલ્ય કે વ્યાપારની કેળવણીની યોજનાઓ ચાલુ થઇ રહી હોય તે વખતે આપણે ગામેગામ બોર્ડિંગોની શરૂઆત કરવાની વાતો કરીએ છીએ. તે બતાવે છે કે અન્ય આગળ પડતી કોમોની હરોળમાં ઉભા રહેતાં આપણને વર્ષો જોઇશે અને આગળ વધવા માટે તેથી પણ વધારે વખત જોઇશે.

બોર્ડિંગનો સવાલ પ્રથમ ઉપસ્થિત કરવાનું કારણ એમ થયું લાગે છે કે શરૂઆતમાં આપણે લોકોને અંગ્રેજી ભણાવવા કે નહિ એ સંબંધમાં એક મત નહોતો. આપણે બત્રીસાનો લાભ લેવા તૈયાર હતા પણ આપણા જૈન ભાઇઓ એનો લાભ લે તે સમાજ દૃષ્ટિએ ઉચિત કે અનુચિત છે તેનો નિર્ણય નહોતા કરી શક્યા. મુંબઇશહેરમાં બીજી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન થયું ત્યારે કેળવણીના પ્રશ્નને અચકાતાં લીધો હતો પણ તેને જોઇએ તેટલું પ્રાધાન્ય મળી શક્યું નહોતું. સદર અધિવેશનનો રિપોર્ટ અને તત્રત્ય પ્રમુખશ્રીના ભાષણ પર વિચાર કરવાથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

ત્યારપછી જમાના સાથે આગળ વધ્યા. ધીમે ધીમે કૉન્ફરન્સે એ સવાલને એનું યોગ્ય સ્થાન આપ્યું. લાંબા સમયની ચર્ચા અને ચીવટથી એ સવાલ આખરે એટલા સુંદર રૂપમાં કૉન્ફરન્સ લાવી શકી કે ધીમે ધીમે એવો નિર્ણય થતો ગયો કે ચાલુ જમાનાના અનુરૂપ પ્રગતિ કરવી હોય તો માત્ર કેળવણીના પ્રશ્નને જ હાથ ધરવાથી બીજાં સર્વ કાર્યો થઇ શકશે. એક વખત આપણી સમાજમાં જવાબદારીનો ખ્યાલ કરાવો, લોકોને પોતાની ફરજ અને આખા ભારત સમાજમાં સ્થાન લેવાનું શીખવો, એટલે પછી આપણા બીજા સવાલોને હાથ ધરવાનું કાર્ય સમજદાર બંધુઓ ઉપાડી લેશે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યનો ફેલાવો, આપણા સંસ્કૃત સાહિત્યનો પ્રચાર, આપણા અહિંસાના સિદ્ધાન્તના સંદેશાઓ, આપણી પ્રાકૃત

માગધી ભાષાનો અભ્યાસ, આપણા વિસરાઇ જતા સાહિત્યનો અભ્યાસ અને પ્રચાર, આપણા જીર્ણ મંદિરોનો ઉદ્ધાર, આપણા નિરાશ્રિત બંધુઓનો ઉદ્યમ માર્ગે પ્રવાસ, આપણાં અવ્યવસ્થિત સખાવત ખાતાઓનો યોગ્ય માર્ગે વિકાસ, આપણી અઢળક ધર્મસંપત્તિનો યોગ્ય રસ્તે વિકાસ વિગેરે વિગેરે અનેક બાબતોનો નિર્ણય અને પ્રસાર કેળવણીના સવાલના નિર્ણયમાં થઇ શકશે એવું વાતાવરણ ત્યાર પછી ઉત્પન્ન થયું—એ પણ ત્યારપછીના અધિવેશનોના રિપોર્ટો ઉપરથી અને ખાસ કરીને દરેક પ્રમુખનાં ભાષણોથી જણાઇ આવે છે. આ લેખને તેવાં ભાષણોમાંના ફકરાથી લખાવી શકાય, પણ એમ જણાય છે કે કેળવણીની જરૂરીઆત તો હવે લગભગ આખી કોમ વગરસંકોચે સ્વીકારી ચૂકી છે તેથી તેની જરૂર નથી. આવું વાતાવરણ ફેલાવવાનું કાર્ય કોન્ફરન્સ કરી શકી, એ એના અસ્તિત્વને વ્યાજબી બનાવે છે.

કેળવણી આપવી તેરો લગભગ એક મતે નિર્ણય થતાં જ આપણે અટક્યા નહિ પણ ધીમે ધીમે એવા વિચારો ચોક્કસ થયા કે આપણે બીજા સવાલોને ગૌણ ગણી હાલ તો આખું કેળવણીનું કાર્ય જ ઉપાડી લેવું,—કેળવણીના પ્રશ્નને એવી જૂદી જૂદી દિશાએથી ચર્ચવો અને એને અમલમાં મૂકવાનું વાતાવરણ લોકમત કેળવીને કરવું.

આ સર્વ બાબતોને પરિણામે આપણે કેળવણીના સવાલને હાથ ધર્યો અને તે પર અનેક ચર્ચા કરી, અનેક ભાષણો થયાં, અનેક વિચારવિનિમય થયા અને અનેક યોજનાઓ અમલમાં મૂકાઇ. આપણને ગર્યા દરમ્યાન એમ ઘણીવાર લાગ્યું કે આપણે ઘણા મોટા ભગ્યા છીએ છતાં નગ્મા ત્યાંથી સવાર ગણી આપણે એ સવાલને ઉપાડ્યો અને અમલમાં મૂકવાને અંગે કટિબદ્ધ થયા

શરૂઆતમાં આપણી વ્યવહારકુશળ બુદ્ધિને ગમ્ય-તરીને અંગે એમ લાગ્યું કે અત્યારે જે હાઇસ્કૂલો અને કોલેજો ચાલે છે તેનો પૂરતો લાભ આપણા વિદ્યાર્થીઓને અપાવવાનાં સાધનો યોજી આપવાં અને તે માટે આપણે કોઇ જગ્યાએ બોર્ડિંગ, કોઇ જગ્યાએ હાઇસ્કુલ, કોઇ જગ્યાએ હૉસ્ટેલ, કોઇ જગ્યાએ ફી અને પુસ્તકની મદદ, કોઇ જગ્યાએ સ્કોલરશિપ, કોઇ જગ્યાએ ઇનામો, કોઇ જગ્યાએ મેળાવડાઓ, કોઇ જગ્યાએ પસાર થનારને માનપત્રો વિગેરે અનેક રીતે સહાય ઉત્તેજન આપવાના કામને હાર પાડવા પ્રયત્નો આદર્યા. એનાં પરિણામો આજે સંખ્યામાં અલ્પ છતાં પ્રમાણમાં સારી સંખ્યામાં છાત્રાલયો અને ઉત્તેજનનાં સ્થાનો આદર્યાં.

આપણે કોઇ કોઇ સ્થાને સ્કૂલો પણ કરી, પરંતુ કોલેજનો ખર્ચ જોતાં આપણે સારી કોલેજ કરવાના કાર્યથી પાછા હટ્યા. આપણને એમ વિચાર થયો કે જો આપણા વિદ્યાર્થીઓ ચાલુ કોલેજમાં જાય તો આપણે તેને ફી, પુસ્તક, ખાવાનું અને કેળવણીની જરૂરીઆતની બીજી ચીજો પૂરી પાડવાનું રહે અને એ દ્વારા હજારોનો ખર્ચ બચાવી આપણે ઉપલબ્ધ સાધનોનો પૂરતો લાભ લઇ શકીએ. એક આર્ટ લાઇનની કોલેજ સાધારણ ધોરણ પર કરીએ તો પણ તેમાં આપણને વાર્ષિક એક લાખનો ખર્ચ થાય અને તેમાં આપણા ૨૦૦ વિદ્યાર્થી રહે તો દરેકનો ખર્ચ રૂ. ૫૦૦) આવે અને તે ઉપરાંત બોર્ડિંગ વિગેરેનો ખર્ચ દરેકને માટે રૂ. ૪૦૦)નો આવે તથા મુકામ વિગેરે બંધાવવાનો મોટો ખર્ચ થાય. વળી આપણે ડાક્ટરી, ઇજનેરી, ખેતીવાડી, વ્યાપારી વિગેરેની કોલેજ તો કરી શકીએ નહિ તેથી મળી આવતાં સાધનોનો લાભ લેવાનો જ રહ્યો.

આની સાથે આપણા વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક સંસ્કાર દૃઢ રહે, તેઓ ભવિષ્યમાં જ્ઞાનના પાયા ઉપર સ્થાપેલી શ્રદ્ધાવાળા સંસ્કારી જૈનો બને તેટલા માટે આપણે લગભગ દરેક છાત્રાલયમાં ધાર્મિક કેળવણીની રૂઢિ દાખલ કરી અને ત્યાં ધર્મભાવના સ્થિર રહેવાનાં સાધનો સંયોગ અનુસાર યોજી આપ્યાં અને તે ધોરણે હાલ ઘણા સ્થળે જુદા જુદા પ્રકારે કેળવણીનો પ્રચાર થાય છે.

જે થયું છે તે ઠીક થયું છે, કૉન્ફરન્સના અધિ- અને પ્રચાર કાર્યનું એ જીવતું પરિણામ છે— ી પ્રસ્તાવના કર્યા પછી હવે એક નવા પ્રશ્ન તરફ ણુ વર્ગનું ધ્યાન ખેંચવા મન થાય છે. આ ધમાં મારા વિચારો માત્ર વિચારના પાયા ાંક) તરીકે રજુ કરૂં છું. તેના પર વિચાર કરી ય કરવાનું તો આગળ ઉપર જ રહી શકશે. આ લ જેટલો વિચાર કરવા જેવો તેટલો જ ચર્ચા ા યોગ્ય છે.

અત્યારની દેશની પરિસ્થિતિ જોતાં મને એમ ા છે કે આપણે શરૂઆતમાં એક જૈન આર્ટ્સ કૉલેજની સ્થાપના કરવી જરૂરી છે. બીજી લાઇનોનો ા વિચાર કરવાની જરૂર નથી. અનુકૂળતા પ્રમાણે પ્રયાસને લંબાવી શકાશે અને તે કેવી રીતે લાવવો અને શા માટે લંબાવવો તેનો ઉલ્લેખ રા હવે પછીના 'જૈન યુનિવર્સિટિ'ના શિર્ષક વેના લેખમાં કરીશ. જૈન કૉલેજ કરવાનાં હેતુ તે કારણો સંબંધમાં મારો જે મત થયો છે તે ગતવાર અત્ર આપું છું.

અત્યારે કૉલેજોમાં જે કેળવણી અપાય છે તેમાં ર્મભાવના રહી શકતી નથી. હિંદુસ્તાનમાં ધર્મો નેક હોવાથી અને દર્શન તથા મતોમાં નાના ાટા ભેદો અને પેટા ભેદો મોટી સંખ્યામાં હોવાથી ાલેજમાં ધાર્મિક કેળવણી આપવાનું બની શકતું થી. ધર્મમાં વચ્ચે ન આવવાનો સરકારનો ઢંઢેરો મે તે કારણે રજુ થયો હોય પણ આ સંબંધમાં ા તેને અક્ષરક્ષઃ અનુસરવામાં આવે છે. માત્ર આધુનિક કેળવણી લેનારો માણુસ મગજમાં સારો વેકાસ પામેલો પણ હૃદયમાં ઘણીવાર તદ્દન શૂન્ય ખાઇ આવે છે એ એનું અનિવાર્ય પરિણામ છે.

માત્ર ધાર્મિક કેળવણી વિજ્ઞાન વગર અધુરી રહે છે, તેમ માત્ર માનસિક કેળવણી ધર્મ સંસ્કાર વગર અધુરી રહે છે. વિજ્ઞાનના જ્ઞાનને અભાવે વીજળી, મોટર, એરોપ્લેન, ગ્રામોફોનના સંબંધમાં અભિપ્રાય આપનાર પંડિતો જેવી ગફલતી કરે છે તેવી જ હૃદયશૂન્યતા આધુનિક શિક્ષિતમાં ક્વચિત્ જોવામાં આવે છે તે ધાર્મિક કેળવણીની ગેરહાજરીને લઇને છે. આ હેતુથી બોર્ડિંગોમાં થોડો વખત ધર્મસંસ્કારનાં બીજો વાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને કેળવણીના પ્રેરક વિભાગ તરીકે તે ઠીક છે અને પ્રથમ દર્શને તેથી આપણે અત્યારે મોટા શહેરમાં જે પ્રયત્નો કરી રહ્યા છીએ તે યુક્ત છે.

હજુ કોઇ જગ્યાએથી નવીન કેળવણીની વિરૂદ્ધ વિચારો પ્રગટ કરવામાં આવે છે તેનો હેતુ આજ છે. કેટલીક વાર ભણેલા માણસોમાં ધર્મસંસ્કાર ન હોવાથી ધર્મ સંબંધમાં અસ્તવ્યસ્ત વિચારો જોવામાં આવે, ક્રિયાકાંડ તરફ અરૂચિ જોવામાં આવે અને કોઇ વાર તો આત્મા કે પરભવનું અસ્તિત્વ પણ ન સ્વીકારાય ત્યારે ખેદ થાય એમાં નવાઇ નથી, પણ એમાં ખેદ કરીને બેસી રહેવા જેવું નથી. કેળવણી વગર આપણો છૂટકો નથી, નવીન પ્રજાને ભણાવવાની ખાસ જરૂર છે, આપણે રીતસર પ્રયત્ન નહિ કરીએ તો પણ આપણો બાળવર્ગ કેળવણી લીધા વગર રહેશે એ માનવું ખોટું છે. તો આપણે એવો પ્રયાસ કરવો જોઇએ કે જેથી કેળવણી સાથે ધર્મસંસ્કાર મજબૂત થાય અને ભણેલા ખરા ધાર્મિક પંડિત થાય.

અને તેનો ઉપાય તે અત્યારનું વાતાવરણ જોતાં જૈન કૉલેજની સ્થાપના કરવી એમાં રહેલો છે. એથી આખી સંસ્થામાં એક પ્રકારનું જૈન વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય છે. સર સૈયદ મહમદે જે બીજ સને ૧૮૮૦માં વાવ્યું તેનું ફળ અત્યારે મુસલમાનભાઇઓને મળે છે. એ કેળવણીમાં તદ્દન પછાત વર્ગ અત્યારે કઇ સ્થિતિએ પહોંચતો જાય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે એની સાથે આવી કૉલેજમાં આપણે જુની શોધ ખોળની વાતો રાખીએ, એક કલાક જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ ફરજીઆત રાખીએ, ડીબેટીંગ સોસાયટીઓ રાખીએ, ત્યાં ધર્મભાવના જાગૃત થાય તેવા લેખો, ચિત્રો, ઓઇલપેન્ટો, વિગેરેની યોજના કરીએ, વારંવાર જૈન ધર્મની વિશિષ્ટતા બતાવવાના પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરીએ, સાથે હોસ્ટેલ હોય, તેમાં સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ શ્રદ્ધાળુ જ્ઞાની વિદ્વાન હોય, જૈન પ્રોફેસર સાથે રહેતા હોય વિગેરે વિગેરે અનેક ઘટનાઓ કરી એક જૈનાનવત

વરણ ઊભું કરવામાં આવે તો તેમાંથી જે ફાલ નીકળે તેનો ઉપરનો સારો વિભાગ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની આધુનિક ફીલોસોફી સાથે ઘટના કરે, નયજ્ઞાન સપ્તભંગી વિગેરે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના વિશિષ્ટ તત્ત્વોને, કર્મની ફીલોસોફીને સમજાવે, ગુંચવણને પ્રસંગે ચર્ચા કરે, અને બીજા અનેક લાભો થાય.

મારો આ સંબંધમાં નમ્ર અભિપ્રાય એવો છે કે જૈનો સારા હોદ્દા પર આવે, સારા વ્યાપારી થાય, સારા પ્રોફેસરો થાય કે વક્તા થાય તો તેથી આપણને ઘણો લાભ છે. પારસી કોમની પ્રગતિનો ઇતિહાસ વિચારવાથી આ સ્પષ્ટ થશે. એમાં આંકડા મૂકાતા નથી, કોણ કેટલું કામ કરશે એની શરતો હોતી નથી અને કરવાની જરૂર પણ નથી. ફરજનો ખ્યાલ, ધર્મનું જ્ઞાન, પરભવની ભાવના અને શુદ્ધ આદર્શો એ સર્વ કાર્ય કરશે અને એક બીજી વાત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે સારા સ્થાન પર રહેલા એક બંધુની નાની ચીઠ્ઠી જે કાર્ય કરી શકે છે તે ગમે તેટલા પ્રયાસથી, વકીલ બારીસ્ટરોને હજારો આપવાથી કે બીજું અન્ય શુદ્ધાશુદ્ધ રીતિથી થઈ શકતું નથી.

એક બીજી પણ વાત લક્ષમાં રાખવાની છે, દરેક વ્યક્તિ એવી કોલેજમાંથી નીકળે તે કામ કરનાર જ નીકળશે એવો વ્યાપારી હિસાબ પ્રથમથી રાખવો જ નહિ. લજ્જા, પ્રેમ, વાત્સલ્ય, ફરજનો ખ્યાલ અને જ્ઞાન જેટલું કાર્ય કરે તેટલું કરવા દેવું અને ન કરે તો તે પોતાનું અને પોતાનું કુટુંબનું સારી રીતે પોષણ કરે તેટલા પ્રશ્નો આપણે નિરાશ્રિતને આશ્રય આપ્યો એમ માનવું.

આ તો હિસાબની વાત થઇ હવે મુદ્દાની બીજી વાતો કરીએ. જૈન કૉલેજ કરવાથી કેળવણીની આપણી સર્વ હીલચાલો કેંદ્રસ્થ થાય છે, અને જ્યાં સુધી કોઇ પણ મોટી હીલચાલ કેંદ્રસ્થ ન થાય ત્યાં સુધી પ્રયત્નની સરખાઈ આવતી નથી.

કેળવણીની હીલચાલો કેંદ્રસ્થ થવાથી અન્ય અન્ય સ્થળોની સર્વ સંસ્થાઓને કેમ ચલાવવી એનો નિર્ણય થશે એટલે અસ્પષ્ટ કે અવ્યવસ્થિત પ્રયત્ન થતાં અટકી જશે.

સુંદર લાઇબ્રેરી સાથે હોવાથી જ્ઞાનનો પ્રચાર થઇ શકશે અને વિચારની નિર્ણિતતા આવતી જશે. લોકોને ચર્ચા કરતાં આવડશે અને મર્યાદાભંગ, ઔચિત્ય, શિષ્ટાચારના પાઠો મળશે.

આવી સંસ્થામાં એક ભય પણ છે. જો એનું સુકાન યોગ્ય અંકુશમાં ન હોય તો એનો લાભ લેનારા ઘણીવાર એકદેશીય થઇ જાય છે અને રાષ્ટ્રિય ભાવનાને મોટી હાની કરી બેસે છે. ધર્મભાવના જાગૃત થવા સાથે કોમ ભાવના ન ઉઠે એની બહુ સંભાળ રાખવાની છે. અત્યારે મુસલમાન અને હિંદુઓમાં જે વૈમનસ્ય દેખાય છે, દક્ષિણમાં બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણના પ્રશ્ને જે સ્વરૂપ પકડયું છે અને અન્યત્ર પણ જે સ્વાર્થદૃષ્ટિ દેખાય છે તેનો ઉપાય ધર્મની વિશાળતા અને સર્વદેશીયતા બતાવવામાં રહેલો છે. બહુ સંભાળ રાખીને રાષ્ટ્રિય ભાવનાની પોષણા આવી સંસ્થામાં થવી જોઇએ, વીરના પુત્રો વીર થાય એવી કેળવણી આપવી જોઇએ, નમાલા માંયકાંગલા, નામર્દ મનુષ્યો સ્વ કે પરનું શ્રેય સાધી શકતા નથી. એ વાત નિરંતર સન્મુખ રાખવી જોઇએ અને સંસ્થા કોઇ પણ રીતે એકદેશીય ન થઇ જાય તેની પૂરતી સંભાળ રાખવી જોઇએ.

જે કોમ સંખ્યામાં નાની હોય અને જેને માથે જવાબદારી ઘણી મોટી હોય, જેના તત્ત્વજ્ઞાનમાં અતિ વિસ્તીર્ણ વિશાળતા હોય, જેના અહિંસાના સંદેશા અત્યારના જગતને બહુ સુંદર સ્વરૂપે બતાવી શકાય તેવું હોય તેવી કોમે બહુ ડહાપણ રાખી આગળ વધવું જોઇએ, મક્કમપણે આગળ વધવું જોઇએ, વિચાર કરીને આગળ વધવું જોઇએ. એમાં અત્યારનો વખત વિચારકાળનો છે અને યોગ્ય વિચારણાનો અમલ કરી શકાય તેવું છે. જો કે મોડું થયું છે છતાં હજી બહુ મોડું થયું હોય એમ લાગતું નથી.

આ પ્રમાણે એક ચર્ચા ઉપસ્થિત કરી છે. જૈન યુનિવર્સિટિની પણ મને જરૂર લાગે છે તે પર હવે પછી લખીશ. આ વિષયને બીજી જનો બાબતના વિચારોને આપ સ્થાન આપશો તો ચર્ચાકાલ ઝાંખી વાતાવરણ ઊભું થશે એવી મારી માન્યતા છે.

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.

[જૈન કૉલેજ એ સંબંધી પ્રશ્ન ખાસ ચર્ચવા જેવો છે અને તે માટે બની શકે તો જૈન વિદ્વાનો અને વિચારકો ઉપરાંત જૈનેતર નિષ્પક્ષપાતી વિચારશીલ વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો પણ મેળવવા યોગ્ય છે. રા. મોતીચંદભાઇએ આ પ્રશ્ન પોતાના વિચારો સહિત સમાજની આગળ વિચાર માટે ધર્યો છે તે માટે અમે તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ. આશા છે કે સમાજના સમજુ હિતસ્વીઓ આ પર પૂર્ણ મનન કરી પોતાના વિચારો બહાર પાડશે.

તંત્રી.]

વિવિધ નોંધ

[મકનજી જે. મહેતા બાર-ઍટ-લૉ-જનરલ સેક્રેટરી]

૧ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટી અને જૈન ચેર (Jaina Chair)

ઇ. સ. ૧૯૧૭ ના ડીસેંબરની તા. ૩૦-૩૧ તથા ૧૯૧૮ ના જાન્યુઆરીની તા. ૧ લી ના રોજ કલકત્તામાં મળેલાં કૉન્ફરન્સના અધિવેશન વખતે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીમાં જૈન તત્વજ્ઞાન સબંધે એક 'ચેર' સ્થાપવા માટે એક ફંડ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું. લગભગ આઠ વર્ષ થઇ ગયાં છતાં એ સબંધે કાંઇ પણ કાર્ય થયું નથી તે માટે માત્ર દિલગીરી દર્શાવી બેસી ન રહેતાં એ બાબતમાં કાંઇ પણ ચોક્કસ કાર્ય થાય તે માટે કૉન્ફરન્સના હાલના કાર્યકર્તા પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. ઉક્ત યુનીવર્સીટી તેમજ આપણા કલકત્તાના ભાઇઓ સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કરવામાં આવ્યો છે. કલકત્તામાં થએલ ફંડ પૈકી શું વસુલાત થઇ શકી છે તેમજ તેઓએ આ બાબતમાં ઉક્ત યુનિવર્સીટીના સત્તાવાળાઓ સાથે શું પત્રવ્યવહાર કર્યો છે તેની વિગતો એકઠી કરે છે.

આ સંબંધે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીના સ્થાપક તથા વાઇસ ચાન્સેલર શ્રીયુત પંડિત મદનમોહન માલવીયાજી તથા બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટી બૉર્ડના સેક્રેટરી તેમજ આપણા કેટલાએક જૈન ભાઇઓ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે. થએલ પત્રવ્યવહાર પરથી માલૂમ પડે છે કે જૈન ફીલસુફીનો અભ્યાસ કરાવવા માટે પંડિત અંબાદત્તજી શાસ્ત્રીને રોકવામાં આવ્યા છે અને એક બીજા અધ્યાપકને આવતા માસથી રોકવાના છે. માસિક (રૂ. ૨૦૦) બસો વ્યાજની ઉત્પન્ન આવે એવી એક રકમ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીને સોંપવામાં આવે તો યુનિવર્સીટીના કાર્યવાહકોના માનવા મુજબ આ કૉન્ફરન્સ જણાવે તે નામથી જૈન ફીલૉસૉફીની એક 'ચેર' સ્થાપવા અડચણ આવે નહિ.

કૉન્ફરન્સની મુંબઇની ઑફીસ પાસે કલકત્તા ખાતે થએલ ફંડના આશરે રૂપિયા ૪૨૦૦૦) બેતાલીશ હજાર છે તેમાંથી ઉપર જણાવેલ 'જૈન ચેર' માટે કાંઇ રકમ આપવી કે કેમ અને આપવી તો કેટલી અને શું શરતોથી આપવી તેનો રીપોર્ટ કરવા નીચેના ગૃહસ્થોની એક પેટા કમિટી નીમવામાં આવી છે. રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી સોલીસીટર, રા હીરાલાલ મંછાચંદ શાહ સોલીસીટર, રા. હીરાલાલ અમૃતલાલ શાહ, બી. એ. રા. મકનજી જે. મ્હેતા. બાર ઍટ. લૉ.

આ કમિટી બે માસમાં પોતાનો રીપોર્ટ સ્ટેન્ડીંગ કમિટી પાસે રજુ કરશે. દરમીઆન કમિટીને કાંઇ પણ સુચના જે ભાઇઓએ કરવી હોય તે લખી જણાવવી.

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીમાં હાલ આઠ જૈન વિદ્યાર્થીઓ છે કે જેઓ જૈન શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે તથા બીજા આઠ વિદ્યાર્થીઓ એન્જીનીયરીંગ કૉલેજમાં અભ્યાસ કરે છે તેમાંથી એક જૈન વિદ્યાર્થીને સ્કૉલરશીપ મળે છે.

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીના અભ્યાસક્રમમાં જે જે જૈન પુસ્તકો દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે તેની યાદી નીચે મુજબ છે.

જૈનીઝમ ગ્રુપ. આઇ. (એમ. એ. માટે) ૧૯૨૭ ટેક્ષ્ટબુકો પ્રશ્નપત્ર ૬. અ. આચારાંગ બ. ઉત્તરાધ્યયન; પ્રશ્નપત્ર ૭. અ. તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર-

સભાષ્ય. બ. રાજવાર્તિક અધ્યાય ૧ થી ૪. પ્રશ્નપત્ર ૮. અ. દ્રવ્યસંગ્રહ બ. સ્યાદ્વાદ મંજરી ક. સપ્તભંગી તરંગિણી; તથા ગ્રુપ. જે. માં એપિગ્રાફી અને પેલીઓગ્રાફીના વિષયો રાખવામાં આવ્યા છે તેમાં પ્રશ્નપત્ર ૬ માં અ. અશોકના શિલાલેખ, બ. બુહ્લરની ઇન્ડીઅન પેલીઓગ્રાફી, ક. તક્ષશિલા, દસીપટન, સાવત્થી, રાજગૃહ, કુસીનાર, બીતનલન્દા, પાટલીપુત્ર અને અહિચ્છત્રના આરકીઓલૉજીકલ રીપોર્ટ.

પ્રશ્નપત્ર ૭ માં (અ) ખારવેલની હાથીગુફાના શિલાલેખો. (બ) સાતવાહન વંશના શિલાલેખો. (ક) રેપ્સન એન્સ્યંટ ઇન્ડિયન કોઇન્સ (પુરાણા હિંદુ સિક્કાઓ અને પ્રશ્નપત્ર ૮માં (અ) ગુપ્ત શિલાલેખો, (બ) કનિંગહામ Ancient Indian Geography with later Identifications. હિંન્દુસ્તાનની જૂની ભૂગોળ પાછળથી થયેલી ઓળખ સાથે—એ ટેક્ષ્ટ બુકો છે..

ગ્રુપ બી. તત્ત્વજ્ઞાન Philosophy જૈન-બૌદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy)

પ્રશ્નપત્ર ૫ માં જૈનતત્ત્વજ્ઞાન. નીચેનાં પુસ્તકોના અભ્યાસ માટે ભલામણ કરવામાં આવે છે: — તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર સભાષ્ય (રાયચંદ જૈનશાસ્ત્રમાળા સીરીઝ), સ્યાદ્વાદ મંજરિ (ચૌખમ્બા સંસ્કૃત સીરીઝ).

પ્રશ્નપત્ર ૬ માં બૌદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy) અભિધમ્મથ સંગ્રહ અને સંયુક્તનિકાયનિદાન વગ્ગ.

પ્રશ્નપત્ર ૭ માં નિબંધઃ વિદ્યાર્થીઓના ખાસ અભ્યાસને માટે નિયુક્ત થયેલા વિષયોમાંથી પ્રશ્નો વિકલ્પે મૂકવાના છે. (જેમાંના એકનો ઉત્તર આપવા યત્ન કરવાનો છે.)

૧૯૨૭ ની પ્રાચ્યવિદ્યાની મધ્યમા પરિક્ષામાં — (ઢ) જૈનદર્શન માં પ્રશ્નપત્ર ૩ માં પ્રમેય રત્નમાલા, સપ્તભંગી તરંગિણી.

પ્રશ્નપત્ર ૪ માં સ્યાદ્વાદ મંજરી, આપ્ત પરીક્ષા

પ્રશ્નપત્ર ૫ માં પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર (મૂળ માત્ર), તત્ત્વાર્થ સૂત્રમ્ (મૂળ માત્ર).

પ્રશ્નપત્ર ૬ માં સાંખ્યકારિકા (તત્ત્વકૌમુદી સહિત) સિદ્ધાંત મુક્તાવલી (મૂળમાત્ર)

૧૯૨૭ ની પ્રાચ્ય વિદ્યાની શાસ્ત્રી પરીક્ષામાં (ઢ) જૈન દર્શનમાં પ્રશ્નપત્ર નં. ૩ — પ્રમેય-કમલ માર્તણ્ડ પૂર્વાર્દ્ધ; નં. ૪ — પ્રમેય-કમલ માર્તણ્ડ ઉત્તરાર્દ્ધ. નં. ૫ — અષ્ટ સહસ્રી, નં. ૬ — સ્યાદ્વાદ રત્નાકરાવતારિકા, સમ્મતિ તર્ક (ઉપલબ્ધાંશ) નં. ૭ — પંચાધ્યાયી નં. ૮ — ષડ્દર્શન સમુચ્ચય (હરિભદ્ર કૃત ટીકા સહિત)

૨. મુંબઇયુનિવર્સીટી અને જૈનસાહિત્ય

જૈન સાહિત્ય દાખલ થયાને લગભગ ૧૭ વર્ષ થયાં છતાં એ વર્ષોમાં બહુ જ થોડા જૈન વિદ્યાર્થીઓએ જૈન સાહિત્ય લીધું છે. જૈન વિદ્યાર્થીઓ વિશેષ સંખ્યામાં જૈન સાહિત્ય બી. એ. તથા એમ. એ. ના અભ્યાસક્રમમાં લે તેને માટે જૂદા જૂદા સ્થળે પ્રયત્નો કરવાની જરૂર છે. જ્યાં જ્યાં જૈન બૉર્ડીંગ હોય ત્યાં ત્યાં તે બૉર્ડીંગના કાર્યવાહકોએ જૈન વિદ્યાર્થીઓનું જૈન સાહિત્ય લેવા તરફ ધ્યાન ખેંચવું જોઇએ અને જૈન સાહિત્ય લેવામાં જે અડચણ આવતી હોય તે દૂર કરી આપવી જોઇએ.

જે પુસ્તકો યુનિવર્સીટીમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે તે છપાવવા તરફ જુદી જુદી જૈન પુસ્તકો પ્રકટ કરનારી સંસ્થાઓનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. અને તેવાં પુસ્તકો ઉપર અંગ્રેજીમાં વિવેચન (annotation) કરવા માટે જૈન સાક્ષરોએ ખાસ લક્ષ્ય આપવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

આ બાબતમાં આ સંસ્થાની સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીએ તા. ૧૨-૧૧-૨૫ ની બેઠક વેળાએ જે ઠરાવ પસાર કર્યો છે તે નીચે મુજબ—.

" જુદી જુદી જૈન સંસ્થાઓમાં વસતા આર્ટ્સ કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓએ પહેલા વર્ષમાં (First year Arts) અને ઇન્ટરમીડીએટ (Intermediate Arts) ના અભ્યાસક્રમમાં અર્ધ માગધી લેવું તેવી મતલબના પત્રો તેવી દરેક સંસ્થાઓ પર લખવા તથા અર્ધ માગધીમાં પહેલાં વર્ષ તથા ઇન્ટરમીડીએટ માટે જે જે પુસ્તકો રાખવામાં આવ્યાં હોય તથા જે જે જૈન ફીલૉસૉફીના પુસ્તકો બી. એ તથા એમ. એ માટે યોગ્ય હોય તેનો સંગ્રહ કરવો અને તે પુસ્તકો

કોને કોને વિવેચન (Annotation) કરવા સોંપવા તે નક્કી કરી બે માસમાં રીપોર્ટ કરવા નીચેના સભ્યોની એક કમિટી નીમવામાં આવે છે; અને તેવા પુસ્તકો છપાવવા માટે કૉન્ફરન્સ ઑફીસે ગોઠવણ કરવી.

રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી, સોલીસીટર

રા. હીરાલાલ અમૃતલાલ શાહ બી. એ.

રા. હીરાલાલ મંછાચંદ શાહ સોલીસીટર

શેઠ મણીલાલ સુરજમલ ઝવેરી

રા શેઠ મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડીઆ સોલીસીટર.

મુંબઇ યુનીવર્સીટીમાં જે જે પુસ્તકો દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે તેમાંના કેટલાકની છાપેલી પ્રતો વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ કરવા મળતી નથી માટે જેઓ પાસે તેની પ્રતો હોય તેઓએ ઉપલી કમિટીના સભ્યોને ખબર આપવા તથા બને તો તેની પ્રતો મોકલી આપવી.

મુંબઈ યુનીવર્સીટીના અભ્યાસક્રમ માટે યોજાએલાં પુસ્તકોની યાદી —

આર્ટ્સ કૉલેજ પ્રથમ વર્ષ (F .Y. A) ૧૯૨૪–૨૬ માટે ૧ હરિભદ્ર–સમરાઇચ્ચકહા ભાવ ૩–૪ (બેચરદાસ કૃત બી બી. એન્ડ કંપની ભાવનગર) ૨ પઉમચરિયમ્-વિમલસૂરિનું ઉદ્દેશ ૧૯–૩૭ (જૈન બી. ભાવનગર ૧૯૧૪) ૩ પ્રાકૃત વ્યાકરણ—૧૯૨૫ પ્રમાણે.

૧૯૨૫ માટે ૧ હરિભદ્ર-સમરાઇચ્ચકહા ભાવ ૧–૨ (બેચરદાસ બી. બી. એન્ડ કં. ભાવનગર) ૨ પઉમચરિયમ્-વિમલસૂરિનું ઉદ્દેશ ૧–૧૮ જેકોબી ૩ પ્રાકૃતવ્યાકરણ–પ્રાકૃતમાર્ગોપદેશિકા (બેચરદાસ કૃત યશોવિ-યજી ગ્રંથમાલા)

આર્ટ્સ કૉલેજ દ્વિતીય વર્ષ (Intermediate) ૧૯૨૪–૨૬ માટે ૧ રાયપસેણી સૂત્ર ૨ હેમચંદ્ર કૃત વ્યાકરણ-અધ્યાય ચોથો ભાગ ૧–૩ બેનો સંસ્કૃત સીરીઝના કુમારપાલ ચરિતને છેડે છાપ્યા મુજબ.

૧૯૨૫ માટે ૧ કર્પૂરમંજરી (કૉનો–હાર્વર્ડ ઓરીએન્ટલ સીરીઝ) ૨ હેમચંદ્રકૃત વ્યાકરણ ૧૯૨૪ પ્રમાણે.

બી. એ. ની પરીક્ષા માટે ૧૯૨૪–૨૬
૧ આચારાંગ સૂત્ર–(આગમોદય સમિતિ,- જેકોબી અથવા પાલિટેક્સ્ટ સોસાયટી, લંડન.) ૨ હેમચંદ્ર– (All Prakrits compared) ૩ કુમારપાલ ચરિત–(Bombay Sanskrit series LX. એસ. પી. પંડિત કૃત ૧૯૦૦)

૧૯૨૫ ૧ સૂત્રકૃતાંગ. ૨ હેમચંદ્ર (All Prakrits Compared.) ૩ કુમારપાલ ચરિત– (Bombay Sanskrit series LX. એસ. પી. પંડિત કૃત ૧૯૦૦.)

એમ. એ ની પરીક્ષા માટે ૧૯૨૪–૨૬
૧ આવશ્યક સૂત્ર પૂર્વાર્દ્ધ (હરિભદ્રની ટીકાવાળું– આગમોદય સમિતિ ૧૯૧૬) ૨ ૧૯૨૫ પ્રમાણે. ૩ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy), સ્યાદ્વાદમંજરી મણીલાલની (રાયચંદ્ર જૈનમાળા નિર્ણયસાગર વિ. દર્શન ૧૯૨૫ પ્રમાણે) ૪ અર્ધમાગધીનું ભાષાંતર-સામેનું ભાષાંતર. (Translation from and into Ardhamagadhi)

૧૯૨૫ .૧) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (સંસ્કૃત ટીકા સમેત–મુંબઈ ૧૯૧૬) (૨) અ comparative Philology (તુલનાત્મક-ભાષાશાસ્ત્ર) (૧) સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતનો પરસ્પર સંબંધ અને પ્રાકૃતો વચ્ચેનો અરસપરસ સંબંધ (ભાંડારકરના Wilson Philological Lectures પ્રમાણે) (૨) સામાન્ય સિદ્ધાંતો General Principles વુલ્નેની (Introduction to Comparative Philology) બ. જૈનસાહિત્યનો ઇતિહાસ (૧) બુહ્લર Indian sect of the Jainas (૨) વેબર Sacred Literature of Jainas (૩) વોરન- Jainism

ઉપરનાં પુસ્તકોમાંથી કોઇ પણ પુસ્તકો ઉપર અંગ્રેજીમાં વિવેચન (Annotation) કરવા જૈન યા અન્ય બંધુ તૈયાર હોય તેણે ઉક્ત કમિટીને ખબર આપવી.

૩. કાયદાઓમાં ફેરફાર—ટ્રેઝરટ્રોવ (Treasure Trove) અને એન્સ્યંટ મોન્યુમેંટ (Ancient monument) ને લગતા કાયદાઓમાં જે સુધારો કરવો જોઇએ તેનો ખરડો તૈયાર કરવા તથાને સંબંધી

રીપોર્ટ કરવા માટે પણ એક પેટા કમિટી તા. ૧૨-૧૧-૨૫ ની મળેલી સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની બેઠક વેળાએ નીમવામાં આવી છે જેમાં નીચેના સભ્યોની પસંદગી કરવામાં આવી છે.

રા. રા. શેઠ. ચીનુભાઇ લાલભાઇ સોલીસીટર

" " " મોઘવજી ધનજી શાહ. સોલીસીટર

" " " મેકનજી. જે. મહેતા બાર-એટ-લૉ

૪. સુકૃતભંડાર ફંડ અને પ્રચારકાર્ય—આ સંસ્થા તરફથી જુદા જુદા સ્થળોએ ઉપદેશકો પ્રવાસ કરે છે અને સંસ્થાના ઉદ્દેશાનુસાર પ્રચારકાર્ય કરે છે. કોન્ફરન્સના ઠરાવો, હાનીકારક રીવાજો, કેળવણી આદિ વિષયો ઉપર ભાષણો આપે છે અને સુકૃત ભંડાર ફંડની યોજના સમજાવી અમલમાં મેલવામાં આવે છે.

સંવત ૧૯૮૧ ના આશ્વિન માસના અંકમાં આ ફંડમાં ભરાયલી રકમોની પહોંચ સ્વીકારવામાં આવી છે ત્યારબાદ જે જે ગામના ઉપદેશકો ફંડ વસુલ કરી શકયા છે તેની યાદી નીચે મુજબ.

અમલનેર	૫૩—૦—૦	બાદરપુર	૧૨—૦—૦	સીરસાળા	૨૬—૪—૦
બાલાપુર (બાકીનાં રહેલ)	૧—૮—૦	ધુલીઆ	૩—.—૦	સીરપુર	૨૮—૦—૦
		માલેગાંવ	૬૨—૪—૦	મનમાડ	૭—૦—૦
ઉમરાળા	૨૧—૦—૦	બોટાદ	૨૯—૧૨—૦	વીંછીયા	૧૩—૮—૦
પાલીયાદ	૮—૦—૦	ખસ	૨—૮—૦	અલાઉ	૫—૪—૦
બગડ	૧—૦—૦	તાનપુર	૨—૪—૦	બાદીવડ	૫—૮—૦
કારીયાણી	૩—૮—૦	લાખીઆણી	૫—૮—૦	સાંગાવદર	૧—૦—૦
નીંગાળા	૨—૧૨—૦	ઉગામેડી	૨—૧૨—૦	ગઢડા	૩—૧૨—૦
વળા	૨૧—૦—૦	અમદનગર	૩૨—૪—૦	એવળા	૪૬—૮—૦
ઘોડનદી	૧—૦—૦	નલેગામ	૩૧—૦—૦	કેન્દુર	૧૧—૦—૦
વાદેગામ	૧૨—૮—૦	લુણુંધામની	૨૫—૮—૦	બરોરા	૭—૧૨—૦
દાવડી	૧—૪—૦	પઢેગામ	૪—૮—૦	કંથારીઆ	૧—૪—૦
ચમારડી	૧—૮—૦	ચોગઠ	૩—૪—૦	વાલુકડ	૩—૮—૦
ભંડારીઆ	૧—૧૨—૦	સાણોદર	૧—૮—૦	વણુસા	૫—૦—૦
રાજપરા	૩—૪—૦	ત્રાપરા	૧૦—૮—૦	પાલણપુર (બાકીના)	૧૧—૮—૦
બાગળ	૧૪—૮—૦	પીપલી	૨—૦—૦		
લાખુસા	૧૨—૦—૦	જખોતરા	૧૦—૦—૦	મોટાથાડા	૨—૦—૦
દાંતા	૧૩—૪—૦	મોરીઆ	૨૦—૧૨—૦	ધનાલી	૯—૧૨—૦
રીસરાણા	૬—૪—૦	ચીતરોડા	૧૨—૦—૦	પાંચડા	૪—૮—૦
રાલેમકોટ	૧—૮—૦	મેંગાળ	૧૨—૪—૦	કોદરામ	૭—૮—૦
ટીંબા	૭—૦—૦	વાવ	૨૬—૦—૦	સતલાસણા	૨૧—૦—૦
માળવણ	૧—૪—૦	ઉંબરી	૧૦—૪—૦	દભાડ	૨૦—૧૨—૦
સુદાસણા	૧૦—૪—૦	તલાજા	૧૫—૪—૦	દારકોલ	૫—૮—૦
દીકોર	૫—૧૨—૦	જતદરાવણ	૩—૧૨—૦	વરણ	૬—૮—૦
દાણા	૭—૦—૦	દેવલીયું	૧—૦—૦	દામાણા	૧—૦—૦
ગજવરા	૦—૪—૦	પાલડી	૧—૧૨—૦	પીપલીયું	૧—૪—૦
સુરકા	૧—૧૨—૦	રોલીયાદ	૪—૪—૦	સજ્ઞાસણ	૨—૧૨—૦
જરીયા	૦—૧૨—૦	ગઢુલા	૦—૪—૦	બુધીયા	૧—૮—૦
રંપીલા	૩—૮—૦	માંઝારડું	૦—૧૨—૦	દેવલીયું	૦—૪—૦
પીપરાલી	૨—૮—૦	વાવડી	૧—૦—૦	ધમરીયું	૦—૮—૦

આ ઉપરાંત માલવણ મ.જુબારની મીરીસા ઓસવાળ એકડાના મહાજનની રૂ. ૬૧)ની ચીઠી મળી છે.

પત્રવ્યવહાર

[રા. રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુન્શી એક સિદ્ધહસ્ત લેખક-નવલકથાકાર છે, ને તેમણે ગૂજરાતના કર્ણ સોલંકીના રાજ્યના સમયથી શરૂઆત કરી 'પાટણની પ્રભુતા' એ નામની નવલકથા લખી અને પછી 'ગૂજરાતનો નાથ' ને 'રાજાધિરાજ' એ લખેલ છે. રા. કનુભાઈની વર્ણન શૈલી, અંતર્ગત વિચારોને પાત્રદ્વારા પ્રગલ્ભતાથી જોસબંધ મૂકવાની રીતિ સૌથી ચડી જાય છે. 'ગૂજરાતના નાથ'ની નવલકથા ચાલુ હતી તે વખતે અને રાજાધિરાજ લખાઇ નહોતી તે સમયે 'ગૂજરાતના નાથ'માં અમુક પ્રકરણ લખવા માટે પોતાને જોઇતી હકીકત મારી પાસે પૂછાવી હતી તે સંબંધમાં જે પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો હતો તે નીચે આપવામાં આવે છે. મારા ઉત્તરમાં આપેલી ચેતવણી છતાં પણ રા. મુન્શીએ જૈન ભાવનાંને—હેમચંદ્ર સૂરિશ્રીની પવિત્ર શુદ્ધ નૈષ્ઠિક આજન્મ બ્રહ્મચારી જીવનચર્યાને યથાસ્વરૂપે પોતાની નવલમાં આલેખી નથી ને પોતાના માનેલા કલ્પિત સ્વરૂપમાં અને ભ્રષ્ટ રીતે ચીતરેલ છે અને તેમાં જ પોતાની બહાદૂરી માનેલી છે. રૂબરૂમાં ચર્ચા કરતાં તેઓએ જણાવેલું યાદ છે કે હેમચંદ્રજી એક મનુષ્ય હતા અને મનુષ્યના વિકારો તેમને ન જ થાય આ ન થયા હોય એ અસંભવિત નથી, ને તે છતાં એક વખત થયેલ વિકારોને નિર્મૂળ કરે તેમાં તેમની કસોટી છે—દૈવિકતા છે. વાહ! કેવી વકીલાત! મુનિમહારાજશ્રી વિદ્યાવિજયજી સાથેનો રા. મુન્શીનો પત્રવ્યવહાર તેમના 'વિવિધ વિચારમાલા'માં બહાર પડી ગયેલ છે. તંત્રી]

Bombay, 24th Oct. 1922

My dear Mohanbhai,

I came to see you twice, but I failed to catch you.

We have decided to start a work on a history of literature and a Gujarati dictionary.

As a personal friend I have *already* guaranteed your co-operation and we are going to burden you with the whole load of old Jain literature in which you are the best available authority. I think we cannot give you any well-known author but we will have to give you the whole host of obscure Jain authors and you will have to do your utmost in producing the work on a line which will justify the existence of our 'Sahitya Sansad'.

I understand that you are returning by the beginning of November. I am coming back from Matheran on or about the 3rd. of November. Will you be good enough to look me up when you come. So that I can put you in touch with the work we have been doing upto now. It is a tremendous task and to carry it out through *within the short time i.e. before* March 1923 is well-nigh impossible but if the Sansad wants to justify the role which it has proposed to play there is no other alternative but to accomplish the impossibility. Any reply to the literary business can be sent to my office address and any personal communication can be sent at the "The" Dell, Matheran.

Hoping you doing well.

Yours Sincerely,

K. M. Munshi

(અનુવાદ)

મારા પ્રિય મોહનભાઈ,

તમને મળવા બે વાર હું આવ્યો પણ તમને ભેટવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યો.

અમોએ સાહિત્યનો ઇતિહાસ પર એક ગ્રંથ અને ગૂજરાતી શબ્દકોષ કાઢવા નિર્ણય કર્યો છે.

એક અંગત મિત્ર તરીકે મેં તમારા સહકારની જામીનગીરી ક્યારની આપી છે અને અમો જૂનું જૈન સાહિત્ય કે જેમાં તમે જેટલા હસ્તગત છે તેમાં શ્રેષ્ઠ પ્રમાણભૂત છો,. તેનો સર્વ ભાર તમો પર લાદવાના છીએ. હું ધારૂં છું કે તમોને કોઇપણ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથકારનું કાર્ય આપી શકતા નથી પણ તમને અપ્રસિદ્ધ જૈન ગ્રંથકારોના આખા સમૂહનું કાર્ય આપવું પડશે અને તમારે તે કાર્ય આપણી 'સાહિત્યસંસદ'ની વિદ્યમાનતાને સાર્થક કરે તેવી શૈલી પર તૈયાર કરવામાં તમારાથી બની શકે તે સર્વ કરવું પડશે.

હું સમજું છું કે તમે નવેંબરની શરૂઆતમાં પાછા ફરનાર છો. હું માથેરાનથી ત્રીજી નવેંબરે કે તે લગભગ પાછો વળનાર છું. તમે આવો ત્યારે મને મળવા મહેરબાની કરશો કે જેથી જે કાર્ય અત્યાર સુધી અમે કરતા રહ્યા છીએ તેનો તમને પરિચય હું કરાવી શકું. તે જબરૂં કામ છે અને તે ટુંક સમયમાં એટલે ૧૯૨૩ ના માર્ચ સુધીમાં પાર પાડવું એ લગભગ અશક્ય છે, પરન્તુ જો સંસદ જે ભાગ ભજવવા બહાર પડેલ છે તે કૃતાર્થ કરવા માંગતી હોય તો તે અશક્ય વાતને સિદ્ધ કરવા સિવાય તેને છૂટકો જ નથી. સાહિત્ય સંબંધીનું કામકાજ માટે તો કંઇપણ ઉત્તર મારી ઑફિસના ઠેકાણે આપી શકાશે અને કોઇપણ અંગત પત્રવ્યવહાર માથેરાન ધ ડેલ એ સરનામે મોકલી શકાશે.

તમે ખુશીમાં છો એવી આશા રાખી

તમારો સત્યનિષ્ટ

(અપૂર્ણ) કે. એમ. મુન્શી.

નંદિષેણની સઝાય

મુનિવર મહીઅલ વિચરે એકલો,
નંદિષેણ નિરૂપમ રૂપે અતિ ભલો,

(ત્રુટક)

અતિ ભલો રૂપેં જિસો મનમથ માનની મન ગોહ એ,
તપ તપેં દુકર છઠ અઠમ ચતુર ચારિત્ર સોહ એ,
એક વાર મુનિવર આહાર લેવા નયર માહેં સંચરે
તવ વેશ્યામંદિર કરમ વસેં જઇ ધર્મલાભ ઈમ ઉચરે. ૧

દેખી મુનિવર ઉભો આંગણે, વલતું વેશા ઉત્તર ઇમ ભણે
ઇમ ભણેં ઉતર વેશ વનિતા અરથ અમધરિ ચાહિએ,
રિખિ વરારે તુમે આવ્યા ઇમ વિમાસો નઈ હીયેં,
અભિમાન આણી તરણ તાણી ખંડ કર જ્ય નાખ એ,
વરસંતિ સોવન બાર કોડિ રયણ રાશિ અસંખ એ ૨

વલતો વેશે તતખીણ ચાલીઉ,
પ્રમદા પ્રેમેં કર ચલ ઝાલીઉ.

હરકમલ ઝાલી રહ્યા રામા નાહ ! નેહ નીવાહીએ,
તમેં અગાની પરેં ભોગ ભોગવો રમો રંગઇ માહીઇ,
તિણેં વેણ વેધો રહ્યો રસભર, ધર્મ ભુલો ભામિની,
ભોગફલ કર્મ ઉદય આવ્યાં કહિ સાસાન સામનિ. ૩

દસ દસ દિનપ્રતિ નર બુઝવે,
દેશના વાણી નરને રીઝવે

રીઝવે દેશના વાણિ મીઠી રાગ વેરાગીપણે
નંદિષેણ નિશ્ચલ નિયમ પાલેં નેધ રાખે ઘાપણેં
એકવાર દસમો નર ન બુઝેં બાર લાગી અતિ ઘણી,
તવ વેશ્યવનિતા વીનવે પ્રભુ ! ઉઠો પર ભોજન ભણી ૪

જિહાં લગી દસમો નર બુઝે નહી,
તાં લગિ જમવૂં નિશ્ચલ એ નહિ

એ નહી નિશ્ચલ હું નં જમું જાં ન બુઝેં એ વલી
તેહથાનકિ તુમે દસમા કહિ નારી આકુલી
તિહાં બાર વરસી નેહ તુટેં કર્મ ખુંટ્યં ભોગના
વયરાગ આણી ઇશું જાણી ચતુર ચારિત્ર જોગનાં. ૫

ગુણવંત ગિરૂઓ ઉઠો આદરી,
મારગ ચાલો ચિત્ત ચોખૂં કરી

ચિત્ત કરી ચોખું ચતુર ચાલો સમોસરણ પોહત એ.
શ્રી વીર જીનવર પાસ સંજમ લઇ વિષય વરત એ,
સો નંદીષેણ મુણીંદ મુનિવર સુખ સંપૂર ઈ ભોગવે
સુરલોક અપછર નારી સરિસું સુરવિ ચતુર ઇમ વીનવે.

ઢાળ—સારંગ મલ્હાર

રહો રહો વાલહા, તુમે કાં જાઉ છો રૂઠી લાલ રે
જેહને તન ધન સુંપીઇ તેહને ન દીજે પૂઠિ લાલ રે ૧ રહો.
રાત દિવસ જે ગુણ જપે, રાખે નેહ અપાર લા૦
તે માણુસ કીમ મેહલીઇ, જે હોઇ સેવક હજાર લા૦ ૨ ર૦
પાય પડું પ્રભૂ ! વીનવું હસતા મ ધારો રોસ લા૦
વાહિ ગયે જે શીખડા તો કેહને દીજે દોસ લા૦ ૩ ર૦
પંચસે નારી પરહરી જે શ્રીપી મુજ ભુઆલ લા૦
દિન દિન પ્રતિ દસ બુઝવેં નંદિષેણ વાણિ રસાલ લા. ૪ ર૦
બાર વરસ સુખ ભોગવી, લીધો સંયમ ભાર લા૦
વિનયવિજય ઉવઝાયનો રૂપવિજય જયકાર, લા૦ ૫ ર૦

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની–મુંબઈ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદ્દન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઇઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઇપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઇ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેલવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે ને બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમા સારી રકમ આપવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઇ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. "ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઈ મહેતા

મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડીઆ

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

Reg. No. B. 1996

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ

"૧૮" મી ધાર્મિક પરીક્ષા

જાહેર ખબર

સદરહુ સંસ્થા તરફથી દરવર્ષે લેવામાં આવતી **"શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ધાર્મિક ઇનામી પરીક્ષા"ની "૧૮"મી પરીક્ષા સંવત ૧૯૮૨ના પોષ શુદી ૧૩ તા. ૨૭-૧૨-૨૫ને રવિવારના રોજે લેવામાં આવનાર છે.**

આ પરીક્ષાનાં ચાલૂ સેન્ટરો શિવાયનાં જે જે ગામો યા શહેરોની પાઠશાળાઓ સેન્ટર ખોલવા વિચાર ધરાવતી હોય તેઓએ નવેમ્બરની તા. ૧૫ મી સુધીમાં અરજી મોકલી આપવી.

પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છનાર વિદ્યાર્થીઓએ તા. ૧લી ડીસેમ્બર પહેલાં ફૉર્મ મંગાવી ભરી મોકલી આપવાં. ત્યાર બાદ ફૉર્મ લેવામાં આવશે નહિ.

આ બાબતનો દરેક જાતનો પત્રવ્યવહાર નીચેના શીરનામે કરવો.

લી૦

ગોલીજીયાલ ૨૦ પાયધુની
મુંબઈ નં. ૩, તા. ૭-૧૦-૨૫

વીરચંદ પાનાચંદ શાહ (ઓ. સેક્રેટરી).
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ

卐 ॥ नमो तित्थस्स ॥ 卐

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧ | પોષ
અંક ૫ | ૧૯૮૨

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઈકોર્ટ, મુંબઈ

વિષયાનુક્રમ

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. બે.

લખો- જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ

૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પરબારો પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઈ પણ લેખ પૂર્વે જાતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૪. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાખિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે લોહારચાલ, મુંબાઇ } મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ, માનદ તંત્રી

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમને તે પુરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઑર્ડરથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી પી. કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થાય તેમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે.

જૈન યુગ

The country is crying for food, for clothes, for sanitary houses, for education, for work and wages, and we are fighting over words. The country is getting hopeless and soulless and we are wrangling over formulas. The country is going to the dogs and we are helping the latter in tearing us into pieces. The country is being denuded of all conditions of self-respect, and we are falling out for the prestige of individuals and parties. Hindus are fighting with Hindus, Muslims with Muslims and both with each other. The best among us are behaving like Nero. May I humbly venture to suggest that this is no time for quarrelling and making confusion worse confounded? Northing is immediately within reach. Nothing is immediately realisable. The goal is not in sight, the workers are so few. Let us weigh our words, balance our actions, lest the responsibility of making the situation absolutely irredeemable should fall on our heads. Let us never forget that millions are hanging on our words. They look at us for light and guidance and for eventual deliverance. We cannot expect any mercy or consideration from them if we fail them at this juncture. And fail them we must if we persist in our present vain-glorious attitude in playing upon words, and in wasting time and money over futile and and petty quarrels. I say this is no spirit of sermonising, nor in one of superior wisdom. I am only an humble worker in the ranks, prepared to work with and under anyone whom the country and its people choose to lead and guide. But I say this in all sincerity:

"Close up your ranks and be friends." — **Lala Lajpatrai**

પુસ્તક ૧ | વીરાત્ સં૦ ૨૪૫૨ વિ૦ સં૦ ૧૯૮૨ | પોષ અંક ૫

અમારા મનોરથ

[રાગ માઢ–ગુંજવંતી ગુજરાત, અમારી૦ એ લયમાં]

ઉપકારી મહાવીર, અમારા ઉપકારી મહાવીર,
વંદન કરીએ વીર! અમારા ઉપકારી મહાવીર.
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કરી ક્ષય, સર્વ જ્ઞાની ભગવાન્;
તેમ કરી અમ તુજ બાળકડાં, થઇશું તારી સમાન — અમારા૦
તુજ ગુણ નામ હૃદયમાં ધરશું, રાખીશું તુજ નામ;
વિજય વાવટો જગ ફરકાવી, રચીશું વિદ્યા-ધામ — અમારા૦
સ્યાદ્વાદ નય તત્ત્વ પ્રમાણો, તુજ શીલસુરી મહાન્;
શીખી પઢાવી સંત જનોનાં, ગાશું મંગળ ગાન — અમારા૦
તુજ મંદિરમાં આળેખીશું, પૂર્ણ સાધુનાં ચિત્ર;
તેને ને તુજ પગલે ચાલી, થાશું અમે પવિત્ર — અમારા૦

તંત્રીની નોંધ

૧. હિન્દુનું સંગઠન

હિન્દુ મહાસભાની બેઠક તા. ૫, ૬, અને ૭મી ડીસેંબરને રોજ મુંબઇમાં પંજાબના નરકેસરી લાલા લજપતરાયના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી અને તેમાં અનેકવિધ વિચારો અને ઠરાવો થયા હતા. પ્રમુખનું ભાષણ મનનીય અને બોધક હતું. તેમણે ઉચ્ચારેલા વિચારો દરેક જાતિએ તપાસવાના છે અને યોગ્ય લાગ્યે અનુસરવાના છે. મુખ્ય તાત્ત્વિક વિચારો એ છે કે:–

'સંગઠનનો અર્થજ પ્રભાવ, સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા છે. જેઓ સંગઠિત થવામાં બેદરકાર રહે છે તેઓએ સંગઠિત થયેલાને માર્ગ આપવો પડશે — તેમને નમવું પડશે. ખ્રિસ્તિઓની સત્તાનું ખરું કારણ તેઓની સંગઠન કરવાની શક્તિ છે. તેઓની સંખ્યા અતિશય નાની છે, પણ તેઓની સંગઠન કરવાની શક્તિ મહાન છે'

'સમાજ-ધર્મ હમેશ દેશ અને કાલને આધીન રહેલ છે. હિંદુઓએ વખતોવખત તે ધર્મમાં પોતાની બદલાયેલી જરૂરીઆતો અને સંજોગો અનુસાર ફેરફાર કર્યા છે, અને તેથી જ તેઓને સ્થિરતા-દૃઢતા અને કાયમીપણું પ્રાપ્ત થયેલાં છે. જીવનના અનેક અર્થમાં એક અર્થ દેશકાલાધીનતા — દેશકાલ પ્રમાણે અનુસરણ અને વૃદ્ધિ છે. હિંદુત્વ એક જીવંત સંસ્થા છે અને તે હમેશાં તેમ રહેલ છે. તેની સામાજિક નિયમાવલી દેશકાલની જરૂરીઆતો અનુસાર બદલાતી ગઇ છે, બદલાતી જાય છે અને બદલાતી જશે. બેહદ ઝડપી ફેરફાર સુધારા સામે અને વિચિત્ર પલટા સામે જૂના વિચારના હિંદુઓનો વિરોધ વાજબી છે પણ સમયને અનુસરીને પ્રગતિ સામે અને જીવનના પુનરુદ્ધાર સામે થાય ત્યારે તે ખરાબ અને હાનિકર્તા છે. હું મારા જૂના વિચારના દેશજનોને જે મહા ફેરફારો આપણા જીવનમાં, કેનાપર આપણો કાબુ નથી એવા શક્તિઓને લઇને પ્રવેશ પામ્યા છે તે પર ધ્યાન દેવાની આગ્રહ-વિનંતી કરું છું. રેલ્વે, આગબોટ, હવાઇ વિમાનો, છાપખાનું, પાણીનાં ખાતાંઓ, વીજળી—આ સર્વે તેમજ બીજી ઘણી અર્વાચીન શોધોએ એક નવુંજ જગત્ ખડું કર્યું છે. આપણે તેની ઉપેક્ષા કરીજ ન શકીએ. આપણે તેનો પ્રેરો ખપ હાથે ઝીલીએ ત્યાં સુધી આપણે વખત સાથે બદલાતા જઇએ છીએ, પણ બીજા કેટલાક ફેરફારો કે જે આમાંથી પરિણમે છે તેની સામે વાંધો લઇએ છીએ. આમ કરવામાં આપણને નિષ્ફળતા મળવાની છે. આવી નિષ્ફળતામાં વખત અને ધનનો દુર્વ્યય છે, અને તેને લીધે પ્રગતિની મંદતા થાય છે અને મળેલી તક ગુમાવીએ છીએ. આટલા માટે બદલાયેલી સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઇ તદનુસાર જીવનને સાનુકૂળ બનાવીએ. તેમાં જ સહીસલામતપણું, મુત્સદીપણું, દીર્ઘદૃષ્ટિ, ડહાપણ અને દૃઢતા રહેલાં છે. ચુસ્તપણે રૂઢિને વળગી રહેવું એમાં હ્રાસ અને હાનિ થતાં જ જાય છે અને નાહકના ઝઘડા અને કલેશો વધે છે. આપણે ડાહ્યા હોઇએ, તો તેને દૂર કરીએ. નહિ તો સમય પોતાનું વેર લેશે જ."

આ સામાન્ય રીતે સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતોને વળગીને કાર્ય દરેક વ્યક્તિ-સંસ્થા-જાતિ-કોમે કરવાનું છે. અને તેમ કરવામાં એક મહાસિદ્ધાંત તો ભૂલવો જોઇતો નથી કે દેશના ઉદ્ધારને કંઇ પણ બાધ આવવો ન જોઇએ.

દેશની સ્થિતિ જોઇએ તો જણાશે કે મુસલમાન ભાઇઓએ પોતે હિંદુની અપેક્ષાએ નાની કોમ તરીકે પોતાની કોમને ખાસ હક્કો આપવા જોઇએ એવી હીલચાલ ઉપાડી, અને બ્રિટિશોએ પોતાની રાજનીતિને અનુકૂળ રહી તેવો ભેદ રાખવામાં પોતાનું સંરક્ષણ માન્યું છે. અને મુસ્લિમ અને નૉન-મુસ્લિમ એમ બે ભેદો ધારાસભા આદિમાં રાખેલ છે તેથી એક રાજકીય પક્ષ મુસ્લિમોનો ઉપસ્થિત થયો અને બીજો પક્ષ કે જેમાં હિંદુ, પારસીઓ, ખ્રિસ્તીઓ વગેરેનો થયો. આ બીજા પક્ષમાં હજુ ભેદ પાડયા નથી વા સ્વીકાર્યા નથી એટલુંયે સારૂં છે; છતાંય તેમાં પણ દક્ષિણમાં બ્રાહ્મણ અને અબ્રાહ્મણ પક્ષના ભેદને ટેકો મળતો રહ્યો છે. વિશેષમાં હિંદુ કોમ આખી કેવી શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ ધરાવે છે ને તેનાં ખાસ લક્ષણો શું છે તે પણ તપાસવાનું છે. તેનામાં ઘણી અવ્યવસ્થા છે અને અંદર અંદરના ઝઘડાથી જર્જરીત થતી જાય છે. લાલાજીએ જણાવ્યું તેમ

—'હાલના હિન્દુઓમાં દૃઢ કાર્ય કરવાની શક્તિ નથી, તેમજ તેમનામાં હિંમત, સાહસ–પરાક્રમ, જીવનના ઉલ્લાસ, ઉત્સાહ, સંગીનતાનો અભાવ છે — એક વખતની મહાન પ્રજાના ટુકડાઓ અહીં તહીં વેરાયેલા છે, હાલનું હિંદુ જીવનનું જબરું લક્ષણ તેઓની કાર્યશૂન્યતા (passivity) છે. આખું માનસિક વલણજ એવું છે કે 'એમ થવા દો' 'જેમ થાય છે તે સારાને માટે' 'હશે, આપણે શું કરીએ' 'ચાલવા દો' એવા નિરાશાજનક અને ક્રિયાશૂન્ય ઉદ્ગારો નીકળ્યે જાય છે. જીવનના સંજોગો બદલાવવા, પોતાની વલણોનો પ્રવાહ ફેરવવા, પોતાના ભાગ્યના સ્વામી થવા અને જે મુશ્કેલીઓ પોતાની પ્રગતિ અને દૃઢતામાં આડે આવનારી છે તેની સામે બાથ ભીડવા માટે ગતિમાન્ પ્રયત્નોની પૂરી જરૂર છે. જે સ્થિતિ છે તે ભોગવી લેવાની તેઓને ટેવ પડી છે.'

આ ભયંકર સ્થિતિ દૂર કરવા માટે મહાભારત પ્રયત્ન, સંગઠન અને પરાક્રમ દાખવવા વગર છૂટકો નથી. તેમ થવા માટે સર્વ જાતિ–કોમ આદિને એકત્રિત કરી એક–સમાનભાવ બતાવી શકાશે ત્યારેજ હિંદુ કોમ સમગ્ર પ્રજાના સંગઠનમાં–સ્વરાજ્યમાં ભાગ લઇ શકશે.

હિંદના રહેવાસી એ હિંદુઓ એ વ્યાખ્યા પહેલાં હતી અને હિન્દ બહાર મિસર અને અમેરિકા આદિમાં હજુ એ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. પણ ખુદ હિંદુસ્થાનમાં વસ્તુસ્થિતિ જૂદી છે. હિન્દુ ધર્મ પાળનારી હિન્દુ કોમ હવે કહેવાણી. હિન્દુ ધર્મમાં અનેક સંપ્રદાયો–અનેક માર્ગો–અનેક જાતના સિદ્ધાન્તો છે. બ્રાહ્મણ અને અબ્રાહ્મણ એવા ધર્મના પ્રકાર પાડીએ તો તે આર્યધર્મની બે શાખા ગણી શકાય. અબ્રાહ્મણ ધર્મમાં જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મની ગણત્રી કરી શકાય. બૌદ્ધધર્મ હિન્દમાં પ્રાયઃ અવિદ્યમાન છે, જ્યારે જૈનધર્મ પોતાનું જાળવી ટકી રહ્યો છે. હિન્દુઓ અને જૈનો વચ્ચેનું અનેક જાતનું સામ્ય છે. બંને હિન્દુસ્થાનની પેદાશ છે અને એ રીતે હિન્દના વતની તે હિન્દુ, આર્યસંસ્કૃતિવાળા તે હિંદુ એ વ્યાખ્યા સ્વીકારીએ તો જૈનને હિન્દુમાં ગણી શકાય.

જીવ અને જીવ વચ્ચે તત્ત્વથી કંઇપણ ભેદ નથી, પણ કર્માનુસાર ભેદ પડે છે. મનુષ્ય અને મનુષ્ય વચ્ચે તો ભેદ હોવો ન જોઇએ — દરેક મનુષ્ય કર્મથી મુક્ત થઇ શકે. દરેક સિદ્ધિ મેળવી શકે અને તે મેળવવા શાસ્ત્ર–તત્ત્વચિંતન–પ્રભુ ભજન વગેરે કરવાનો સરખો અધિકાર છે એ સૂત્ર ભૂલવું જોઇતું નથી. હિંદુ મહાસભાએ હિંદુનું સંગઠન કરવા માટે એકત્રિત વિચાર કરવા માટે પરિષદ્ મેળવી તે યોગ્ય કર્યું છે. તેવી રીતે જૈનોએ પોતાની પરિષદ્ (કૉન્ફરન્સ) ઘણી વખત મેળવી પોતાનું સંગઠન કરવા માટે ઊહાપોહ, ફંડો, શિક્ષણપ્રચાર, અન્ય યોજના વિસ્તાર આદિ કરેલ છે, અને તેજ પ્રમાણે પણ વિશેષ મક્કમતાથી વિશેષ કાર્યગત યોજનાઓ અને સંગઠનના પ્રયત્નોથી જૈનો પરિષદ્ ભર્યાંજ કરશે તોજ પોતાનું અસ્તિત્વ વધુ વખત ટકાવી શકશે.

આમ કરવામાં ઉદ્દેશો હિંદુ મહાસભાની પેઠે આ તો અવિચળપણે હોવા જોઇએઃ— (૧) બધા વર્ગો વચ્ચે વધુ એકસંપી અને એકત્રતા સ્થાપવી. પડેલા વિભાગોને બને તેટલા વધુ નિકટપણે એકત્રિત કરવા. (૨) પોતાની કોમ અને અન્ય કોમો વચ્ચે શુભેચ્છાની લાગણી ફેલાવવી — દોસ્તી રાખવી કે જેથી હિંદી રાષ્ટ્ર સ્વરાજ ભોગવતું થાય (૩) કહેવાતા ઉતરતા વર્ગો સાથે બધા વર્ગોની હાલત સુધારવી અને (૪) જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે કોમના લાભો સાચવવા ને વધારવા (૫) સામાન્યપણે આખી કોમના ધાર્મિક, નૈતિક, શિક્ષણવિષયક, સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય લાભો આગળ વધારવા માટે જરૂરી પગલાં ભરવાં.

આ ભરાયેલી હિંદુ મહાસભાના ઠરાવ વિચારવા જેવા છે ને તે એ છેઃ (૧) દરેક સ્થળે શાખાઓ સ્થાપવી. (૨) અન્ય ધર્મમાંથી આવવા ઇચ્છનારને પ્રાયશ્ચિત્ત અને શુદ્ધિ આપી લેવા. (૩) શારીરિક સ્થિતિ સુધારવી–વ્યાયામ શાળાઓ તેમજ બીજાં સાધનોનો પ્રચાર કરવો (૪) સ્ત્રીમાં પડદાનો રીવાજ કાઢી નાંખવો અને લગ્નની ઉમર છોકરાની ૨૫ ને છોકરીની ૧૬ રાખવી. (૫) વિધવાને રાહત આપવી. રખડતી વિધવા માટે વિધવાશ્રમ ખોલવું. તે માટે કમીટી નીમાઇ. (૬) ચાર વર્ણના હિન્દુઓએ પોતાના વર્ણની અનેક પેટા

જ્ઞાતિઓમાં સમભાવ લાવવા અને ત્યાં સુધી એક વર્ણ બનવું વગેરે.

જૈનોએ આ ઉપરથી ચેતવા જેવું છે. પોતાના ક્લેશો દૂર કરી, શારીરિક, માનસિક, ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સુધારવા પ્રત્યે જૈનો લક્ષ નહિ રાખે તો તેઓનો મૃત્યુઘંટ બજી રહ્યો છે એ નિરાશાવાદીઓનો મત કદાચ ખરો પડે. પણ હજુ જૈન સમાજમાં વિચારવાનો – સુજ્ઞો અને દીર્ઘદૃષ્ટિ પુરુષોનો સાવ દુકાળ પડ્યો નથી. સાધુ સાધ્વીઓ સમજુ થઇ પોતાનું સંગઠન કરશે, શ્રાવક શ્રાવિકાઓ સમજુ થઇ સંગઠિત થઇ પોતપોતાની સ્થિતિ સુધારશે એવી આશા અમારા હૃદયમાંથી સાવ દૂર નથી થઇ.

नमो संघस्स-नमो तित्थस्स

૨. જૈન આરોગ્યભવનો

'દુઃખની વાતો દુઃખિયા જાણે. સુખિયા શાને જાણે રે' એ જે કહેવત છે તે ઘણે દરજ્જે ખરું છે. ઘણા ધનવાનો ધનપ્રાપ્તિમાં અને તેને અંગે નાટકના અને શરીરને સુખશીલીયું બનાવનારા વૈભવો-વિલાસોમાં મશગુલ રહે છે, અને ગરીબો કેવા દારિદ્ર્યમાં રહી રોગ, દુર્બળતા, અને છેવટે મૃત્યુને આધીન થાય છે તેનો કિંચિત્ માત્ર વિચાર સરખો પણ કરતા નથી. 'કોને પડી છે?' ક્યાંથી ખ્યાલ આવે? ગરીબાઇનો અનુભવ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી તેનાથી નિપજતાં અનેક સંકટો, હાડમારીઓ, અને સામાન્ય સુખોનો પણ અભાવ ગરીબોમાં જે ભયંકરતા જતાવી રહેલ છે તેના ઉપાયો કરવાનું પણ ક્યાંથી સૂઝે? આખો હિન્દ જે કચડાતો-દબાતો-ગુલામી અવસ્થા ભોગવતો હોય તો તે સ્વરાજ-સ્વશાસન તંત્રની ખામી અને ગરીબાઇ એ બે મુખ્ય કારણોને લઇને છે. કન્યાઓ વેચાતી હોય છે. તેનાં ઘણાં અજ્ઞાન-રૂઢની સાથે થતાં જોવામાં આવે છે ગરીબાઇને લીધે, સાધનોને અભાવે. લોકો-ખાસ કરી ધનવાન્ લોકો, યા સામાન્ય સ્થિતિના લોકોનો સહકાર એકત્રિત ફાળો કરી, જોઇતાં સાધનો ગરીબ બંધુઓ માટે પૂરાં ન પાડે, તો ગરીબનાં શિથિલ મૃત્યુ બની વહેલા તેઓ મરણના કોળીઆ બને એમાં નવાઇ નથી. દરેક કોમમાં ગરીબોની સંખ્યા વધુ હોય છે અને તેમને સુખ-સગવડતા કોમ પૂરાં પાડે તો જ તે કોમ ઉજળી અને દીપતી રહી શકે — કોમ કોમ તરીકે ટકી શકે.

જૈનોમાં મરણસંખ્યા વધુ છે ને તેથી તે કોમ દિવસે દિવસે ઘટતી જાય છે એ ફર્યાદ ચાલુ છે, તો ફર્યાદ દૂર કરવા માટે શું શું ઉપાયો યોજવા ઘટે તે માટે એવા પ્રકારની એક કમિટી નવમી કૉન્ફરન્સે નીમી હતી અને તેના રીપોર્ટમાં સુવાવડખાના, સસ્તાં ભાડાંની હવાઉજાસ વાળી ચાલીઓ યા ઘરો, આરોગ્ય-ભુવનો, અને દવાખાનાંઓ ઠેરઠેર ઉઘડાવાં જોઇએ અને શારીરિક સ્થિતિ સુધરે તે માટે ભાષણો, પુસ્તકો દ્વારા આખી કોમમાં આંદોલનો ફેંકવાં ઘટે. વ્યાયામશાળા દરેક બોર્ડિંગ — શિક્ષણશાળામાં એક હોવી જોઇએ.

આરોગ્યભુવન સંબંધમાં તે રીપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે 'હિંદુસ્તાનમાં સારી હવાવાળી જગ્યાઓમાં આરોગ્ય-ભુવનોની જરૂરીઆત છે કે જ્યાં દુઃખથી પીડાતા તમારાં જૈન ભાઇ બહેનોને સ્વચ્છ હવા, આરામ, શાંતિ અને તંદુરસ્તી મળે. અફસોસની વાત છે કે જ્યારે પારસી, ભાટીઆ, કપોળ (વણિક) જેવી કોમોએ આરોગ્યભુવનો ખોલેલાં છે ત્યારે જૈન જેવી કોમ પોતાની કોમના દુઃખથી પીડાતા અને આરોગ્યભવનની જરૂરીઆત વાળા વર્ગ તરફ હજુ સુધી આંખ મીંચી બેસી રહી છે. જ્યારે હજારો અને લાખો રૂપીઆ દેરાસરો, પાંજરાપોળો અને વરઘોડાઓ પાછળ ખર્ચમાં આવે છે ત્યારે તે દેરાસરોને પૂજનાર અને પોષણ કરનાર વર્ગ તરફ ખાસ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે.'

સાધનોને લઇને મુંબઈ છોડાતું નથી ને સ્વદેશ-વતનમાં જવાતું નથી, તેથી ગમે તેટલી હાડમારી ખમી — ડાક્તરની દવા પી સમય કાઢે છે ને આખરે મરણ-વશ થાય છે. આવા શહેરમાં શ્રીમંત જૈનો પણ અનેક વસે છે. તેઓ પોતાના ધનનો સદ્વ્યય આવા સ્વધર્મી, ગરીબ ને રોગી ભાઇઓને પરાંઓમાં આરોગ્યભુવન પૂરાં પાડવામાં કરે તો અનેક આશીશો લઇ પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે તેમ છે. આવાં આરોગ્યભુવનો સુરતી શ્રીમંત તરફથી અગાશી, મલાડ થયાં છે અને એક હમણાં નવું વિલેપારલેમાં શ્રી. *પેલાભાઇ કરમચંદની ઉદાર સખાવતના પરિણામે* એક સારા ઉજાસવાળું અને સગવડતાવાળું આરોગ્યભુવન ખુલ્લું મૂકવાનો મેળાવડો આ વર્ષના માગશર માસની શુદ ૧૦ ને દિને પં. શ્રી લલિતવિજયજી મહારાજની સમક્ષ થયો હતો, તે ખરેખરે આવકારદાયક બિના છે.

ક્ષયના દરદીઓને સૂકી હવાની જરૂર છે, તો કાઠિયાવાડમાં તેવી હવા માટે પંકાયેલા વઢવાણમાં, દરિયાની હવા અનુકૂળ અને શક્તિદાયક ઘણાને બને તો તેવાં સ્થળો — રૂમસ, ચોરવાડ, માંગરોળ, વેરાવળ તીથલ, આદિ સારાં સમુદ્રગામોમાં — એમ ઠેર ઠેર જૈન આરોગ્યભુવનો સ્થાપવા શ્રીમંતો પોતાની સખાવતનો ઝરો વહેવડાવશે અને રોગી ભાઇઓની આંતરડી ઠારશે એવું ઇચ્છીશું.

૩—હાલના ક્ષુદ્ર કલહો

કોઇપણ કોમ કે જાતિ પોતાના દેહને નાના નાના કલહોથી ભેદી-વીંખી નાંખે તો તે નિરોગ ન રહેતાં તેમાં ક્ષયનો મહારોગ લાગુ પડે છે, અને નિઃસત્વ બની જડમૂળથી લુપ્ત થવા પ્રત્યે — મરણ થવા પ્રત્યે ગમન કર્યા કરે છે. કોમના શરીરને આવા ક્લેશ – રોગથી મુક્ત રાખી તેને કવાયત અને તાલીમથી સુદૃઢ બનાવવું ઘટે અને તો જ તે કોમ પ્રગતિ કરી બીજી કોમો સાથે સહકાર કરી રાષ્ટ્રના ઉદ્ધારમાં મહાન્ ફાળો લઇ શકે ને આપી શકે. આજના કલહો એવા નજીવા છે કે બીજી કોમના વિચારકો એમ સવાલ પૂછે છે કે, 'શું જૈન કોમને જીવવાનો અધિકાર છે?' 'હાલના સાયન્સ'ના જમાનામાં જ્યાં ડાક્ટરી લાઇનમાં અમુક જીવને મૃત ચીરવામાં આવે તેથી તે લાઇન જ ન લેવી એવી વાત કરનાર અને તેને મોટું રૂપ આપી હોહા કરી મૂકનાર — કોલાહલ કરી મૂકનાર જૈનોમાં પડ્યા છે ત્યાં પ્રગતિ ક્યાંથી જ બની શકે?'—આવું કહેનારા શુભ આશયથી પ્રેરાઇને કહે છે, નહિ કે જૈનકોમ પ્રત્યે દ્વેષ કે તિરસ્કાર રાખીને એટલે તેમના કહેવામાં જો તથ્યાંશ હોય તો તે સ્વીકારવો ઘટે.

હિંસા ગમે તે નિમિત્તે થતી હોય તોયે તે હિંસા હિંસા ટળી જતી નથી. આદર્શ માનવી કોઇ પણ પ્રકારે-કોઇ પણ સમયે અને કોઇ પણ નિમિત્તથી હિંસા થતી હોય તો તે વર્જ્ય ગણી-માની તે આચરે નહિ; એવી આદર્શ કોટિના જ વહેલી મુક્તિ સાધી શકે. દરેક ક્રિયામાં તેમાંના 'પરિણામ' ઉપર કર્મનો બંધ પડે છે; તેથી પરિણામનું તારતમ્ય પણ દરેકમાં જોવું ઘટે. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ એટલે જમાના અનુસાર, ઘણી બાબતો હિંસાજનિત હોવા છતાં આદરવામાં આવે છે એ આ જમાનાની તાસીર છે. અનેક કીડાને ઉછેરી તેને મારી નાંખી તેના કાઢેલા તાંતણામાથી વણાતા રેશમી વસ્ત્રોનો ઉપયોગ ધર્મ-સ્થાનોમાં પણ ખુલ્લે છોગે થતો જોવામાં આવે છે, પરદેશી સાકર-ખાંડને શુદ્ધ બનાવવામાં અમુક પ્રાણીનું લોહી વાપરવામાં આવે છે એમ જણાવવામાં આવે છે છતાં તેનો ઉપયોગ સાધર્મી વત્સલ કરવામાં—સંઘ જમાડવામાં—દેવનિમિત્ત નૈવેદ્યમાં ધરવામાં આવતા પકવાનમાં કરવામાં આવે છે. મિલના કાપડમાં ચરબી વપરાય છે છતાં તે કાપડ ત્યાગીઓ સુદ્ધાં પહેરે છે; પરદેશી દવાઓમાં 'સ્પિરિટ-આલ્કોહોલ' વગેરે દારૂની જાતના પદાર્થો આવે છે છતાં તેનો ઉપયોગ છૂટથી થાય છે-કૉડલિવર ઑઇલ જેવા માછલીના કાળજામાંથી નીકળતાં તેલો શક્તિ અર્થે વપરાય છે, ફોટોગ્રાફીમાં અમુક હિંસાજનિત પદાર્થ વપરાય છે એવું સાંભળ્યું છે છતાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મોતી જે રીતે કાઢવામાં આવે છે તેમાં હિંસા જ થાય છે. આ સર્વના ઉપયોગ

અહિંસાને પરમોધર્મ ગણીને આચરનારા આદર્શ જૈનો ન જ કરે—જેટલે અંશે અહિંસાપણું તેટલે અંશે ધર્મ છે એ નિર્વિવાદ વાત છે. જેટલે અંશે હિંસા દૂર કરી શકાય તેટલે અંશે દૂર કરવી ઘટે. આ પરથી આદર્શ જૈન રેશમનો-ખાંડનો-મોતીનો-વિલાયતી સ્પિરિટવાળી તેમજ હિંસાવાળી દવાઓ-મીલનાં કાપડનો વાપર કે વેપાર કરે નહિ.

બીજી બાજુ મહાવ્રતધારી અને અણુવ્રતધારી એ બેની કોટિ જુદી જુદી છે. સંસારનો ત્યાગ કરનાર સંસાર જેનાથી બંધાય તેવા હિંસાદિનો વીસે વસા ત્યાગ કરે, જ્યારે ગૃહસ્થીથી તેટલો ત્યાગ બની શકતો નથી તેથી જેટલો બને તેટલો ત્યાગ કરે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં અનેક સાંસારિક, સામાજિક, કાર્ય કરવાનાં હોય છે, તે નિભાવવા માટે આજીવિકાનાં સાધનો વેપાર, નોકરી વગેરે કરવાં પડે છે. તે જેટલા અહિંસાપણે, પ્રામાણિકપણે અને ન્યાયની સાચી નીતિથી કરવામાં આવે તેટલા માર્ગાનુસારી થઇ પ્રગતિના માર્ગે લઇ જાય છે. આવા સાધનમાં જુદા જુદા ધંધા છે. તેમાં દાક્તરનો પણ એક ધંધો છે. મોતીના વેપારી, રેશમના વેપારી, ખાંડના વેપારી, વિલાયતી દવાના વેપારી એક બાજુએ લઇ તેની સાથે દાક્તરનો ધંધો સરખાવશો તો જણાશે કે દાક્તર થયા પછી તે ધંધો કેટલો પરોપકારી, અને માનવજીવનને શાંતિ આપનારો છે.

હવે દાક્તરી લાઇનને બીજી રીતે તપાસીએ. જ્યાં સુધી દાક્તરનું શરણું પગે પગે હાલ દરેક કંઇક [illegible]વાળા માનવ આ જમાનામાં લીધાં કરે છે તે બંધ ન થાય ત્યાં દાક્તરની જરૂર ઓછી ન થાય, તો દાક્તરને બોધ કરતા પહેલાં કોઇ પણ સાધુ કે શ્રાવક દાક્તરની સલાહ ન લે એમ કરવું જોઇએ. એમ બને ન બને તો પછી દાક્તરની જરૂર રહેવાની—પછી તે જૈન હો યા જૈનેતર. જૈનેતર કરતાં જૈન દાક્તર વિશેષ લાભકારી અને જૈનકોમને મદદરૂપ રહેશે એ સ્વાભાવિક છે. અંગ્રેજી દવા કરતાં દેશી દવા ઘણી રીતે ઉત્તમ, સાત્વિક, સસ્તી અને આપણાં શરીરને બંધ બેસતી છે, પણ દુર્ભાગ્યે દેશી દવા માટે ઉત્તેજનનાં સાધનો—દેશી દવાખાનાંઓ—કુશલ દેશી વૈદ્યોની અછત થતી જ જાય છે, તો તે પ્રત્યે શ્રીમંતો કંઇક કરશે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય એ વ્યાવહારિક શિક્ષણને મદદ કરનારી અને તે ઉપરાંત ધાર્મિક શિક્ષણ આપનારી વ્યાવહારિક સંસ્થા છે. તેના વિદ્યાર્થીઓને વ્યાવહારિક શિક્ષણ તે સંસ્થામાં જ અપાતું નથી, પણ તેઓ બહારની કોલેજોમાંથી શિક્ષણ લઇ આવે છે ને તેવા વિદ્યાર્થીઓને સસ્તા જમવા રહેવાની ગોઠવણ કરી આપે તેવું તે વસતિગૃહ છે, એ દીવા જેવી વાત છે. બીજું વિદ્યાર્થીઓને દેડકા મારવાનું ફરજીયાત નથી એ વાત મેડીકલ કમિટીના રીપોર્ટથી સાબીત થઇ છે. સંસ્થાને તોડવા આવી જાતની ચર્ચા ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે એમ કેટલાક માનવા દોરાય છે અને કેટલાક ત્યાં સુધી કહે છે કે 'દુઃખે છે પેટ ને કુટે છે માથું' પણ તેવો આશય હોય યા ન હોય, છતાં જે વાત રજુ કરવામાં આવે તેના ગુણદોષ તપાસી યોગ્ય અને હિતકારક વસ્તુ ગ્રહણ કરવી જોઇએ. પણ જે રીતે ચર્ચા થાય છે તે તરફ જોઇશું તો ધૃણા આવે તેમ છે. હાલના છાપાંઓમાં ગમે તે બીનજવાબદાર વ્યક્તિ ચડી જઇ યદ્વાતદ્વા લખી નાંખે છે ને સમાજના આવેશમય ભાગના આવેશને નીરો ચડાવે છે. એથી ભયંકર નુકશાન થાય છે, એ લખનારા તેમજ છાપનારા ભૂલી જાય છે ને પત્રકારનો પવિત્ર ધંધો દૂષિત બને છે.

મહાયુદ્ધ કરનારા શ્રાવકો, પ્રભુના સાક્ષાત્ અનુગામી રાજાઓના દૃષ્ટાંત લ્યો, સ્યાદ્વાદ — અનેકાંતવાદની શૈલી જૈનદર્શનની પેખો, સમાજના જ્ઞાન અને બલને એકત્રિત કરી કંઇક સંગીન બનાવવાનો ઉચ્ચાશય સ્વીકારો તો નજીવા કલહ ફેંકી દેવાની વૃત્તિ તુરતજ આવશે. લાલા લજપતરાયે આજકાલ સ્વરાજ્યપક્ષના આગેવાનોમાં વાગ્યુદ્ધ અને શાબ્દિક કલહ થતા હતા તે વખતે હમણાં જે અંગ્રેજીમાં ઉદ્ગાર પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તે મુખપૃષ્ઠ પર મૂકી તેનો અનુવાદ અત્રે રજુ કરીએ છીએ:—

'દેશ અન્ન માટે, લુગડાં માટે, ઝુંપડાની પૈસા માટે, શિક્ષણ માટે, કામને પગાર માટે રુદન કરે છે જ્યારે

(૩) તે રીતે પણ કદાચ ધારો કે સંતોષકારક પરિણામ નિપજાવી ન શકાય તો પછી અહિંસાવાદી આપણે અહિંસામય અસહકાર એ રીતે કરી શકીએ કે જ્યાં સુધી સંતોષકારક પરિણામ ન આવે ત્યાં સુધી તે મહાતીર્થની યાત્રા ન કરવી—મોકૂફ રાખવી અને તેમ કરવામાં વર્ષો વીતી જાય છતાંય સકળ જૈનસંઘે મક્કમ રહી ત્યાં તે રાજ્યની છાયામાં ન જવું. પછી પાલીતાણા કે જે જૈનોથી ઉજળું, દીપતું અને આબાદી ભોગવતું રહે છે તે ભલે જૈનો વગર જૈનોના લાભથી — સ્પર્શથી વંચિત રહે. જૈનો તે તે વખતે દૂરથી તે તીર્થરાજનાં દર્શન કરશે – મનથી તેની પૂજા કરશે, બાકી એ તીર્થને મૂકી બાજુમાં બીજા તીર્થનો આશ્રય લેવો એ તો ઠીક અને સુખરૂપ લાગતું નથી.

(૪)આ ત્રીજા ઉપાયને બદલે કેટલાક શૂરવીર બની 'ચમત્કાર વગર નમસ્કાર નથી' એ સૂત્ર જરા આગળ ધરી નમ્રપણે પણ જોસથી એમ જણાવે છે કે અહિંસામય-સવિનય સત્યાગ્રહ કરવો. કોઇને દુઃખ ન આપવું કે ઇજા ન કરવી પણ પોતે જ દુઃખ વહોરી આ પવિત્ર તીર્થસ્થળમાં તે પવિત્ર તીર્થરાજ ખાતર જેલયાત્રા કરવી પડે તો કરવી અને તેમ થયે જ તે ક્ષત્રિય રાજ્યીના હૃદયમાં રહેલા દયાના અંશોથી કાળે પણ તે હૃદય ભીંજાયા – દ્રવ્યા વગર રહેશે નહિ. વજ્ર જ્યાં ગળી જાય તો તેનું તો પૂછવું જ શું? માત્ર ટેક, અડગતા, અને દુઃખ સહન કરવા જેવાં શરીર અને મનો જોઇએ.

આ બધા ઉપાયમાં બ્રીટીશ સરકારનો આશ્રય લેવાની વાત આવતી જ નથી, જ્યારે ઘણાને તે આશ્રયને વળગી રહેવાનું યોગ્ય લાગતું હશે એ અમે સમજી શકીએ છીએ. એ પણ અમે જાણીએ છીએ કે તે સરકાર અગાઉ વચમાં પડી હતી અને વચમાં પડી પોતે બંને વચ્ચે અપીલ રૂપ છે એવું કરાર પત્રમાં સહી સીક્કાસહિત સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે— અને એ ધોરણ ન્યાયથા પોતે સ્વીકારે તો તેનો આશ્રય લેવો યોગ્ય ગણાય, પણ હાલ જ્યાં તેમની non-intervention policy—દરમ્યાનગીરી નહિ કરવાની પોલીસી સજ્જડ રીતે રાજ્યો પ્રજા સામે સ્વીકારાતી જોવામાં આવે છે અને અહીં તો રાજાની રાજપ્રજા એક પક્ષ ન હોવા છતાં પણ તેવી જ પોલીસી પોતે ધારણ કર્યાનાં સ્પષ્ટ ચિહ્ન બતાવે છે ને તે તેનો ત્યાગ નજીકના સમયમાં નહિ કરે એમ ઘણો મોટો ભાગ માને છેઃ જો એ વસ્તુસ્થિતિ હોય તો પછી ઉપરના ચારે ઉપાયો પૈકી કોઇ પણ યોગ્ય લાગે તે રસ્તો લઇ શકાય તેમ છે. કેટલાક એમ માને છે કે મહાત્મા ગાંધીજી પાલીતાણે ગયા હતા ત્યારે તેમની દ્વારા આનો નિકાલ કરાવી શકાતે; અને હજુ પણ કરાવી શકાય. આ ઉપાય પણ સાવ લક્ષ બહાર કાઢી નાંખ્યા જેવો નથી એમ અમારૂં નમ્ર માનવું છે.

જૈનોની લાગણીઓ ઉશ્કેરાયેલી છે તો તેને શાંત કરવા માટેના સર્વ શાંત ઉપાયો લેવાઇ છેવટે શાંતિ સર્વ સ્થળે પથરાઓ અને આ તીર્થના પ્રશ્નનો નિવેડો સંતોષકારક સત્વર લાવવામાં પરમાત્મા પાલીતાણાના નરેશ અને જૈનોને સન્મતિ આપો એટલું હાલ ઇચ્છીશું.

૫. **આનંદઘન બહોતરી** — આનંદઘનજી કરીને મહા આધ્યાત્મી ને યોગી મહાત્મા વિક્રમ સં. ૧૭માના અંતમાં ને ૧૮માની પ્રારંભ સુધીમાં થઇ ગયા. તેમણે ૨૨ જિનનાં બાવીસ સ્તવનો રચ્યાં છે ને છેલ્લા બે જિનનાં બે સ્તવનો બીજાએ રચી પૂરાં કરી — આનંદઘનની ચોવીશી બહાર પડેલ છે; આ ઉપરાંત તેમની આનંદઘન બહોતરી પદોની કહેવાય છે તે પરથી તેમણે ૭૨ પદો રચ્યાં હોય તેમ અનુમાન સહેજે થાય છે, પરંતુ હાલમાં બહોતેરી તરીકે બહાર પડેલાં પદોની સંખ્યા ૧૦૮ લગભગ થવા જાય છે તેથી તેમાં બીજાઓનાં પદો ઘુસી ગયેલાં કોઇને લાગે છે. હમણાં સ્વ. યતિશ્રી નાનચંદજીના ભંડારમાંથી તેમના સંતાન શ્રી મોહનલાલજી પાસેથી છૂટક છૂટક પાનાંઓની પ્રે.થી જોવા મળેલાં તેમાંથી શ્રી 'આનંદઘનજી કૃત અધ્યાતમ પંચોતરી' મળી આવેલ છે એટલે તેમનાં ૭૫ પદ મળી આવ્યાં છેઃ તે ૭૫ની સંખ્યા ને કહેવાતી બહોતરી

પરથી ૭૨ પદો એ સંખ્યા — બન્ને સંખ્યા લગભગ સરખી છે. તો તે ૭૫ પદોનો અત્ર ઉલ્લેખ કરીએ છીએ તેથી તેમનાં મૂળ પદો એ હોઈ શકે એવો સંભવ છે અને તે સિવાયનાં પદો પર આનંદઘનજીના કે અન્યનાં લાગે છે તે સંબંધીની વિવેચના કરવાની રહેશે અને તેથી તે કાર્ય તેટલું સુલભ થશે. પહેલાં જે ક્રમ ઉક્ત પોથીમાં છે તે પ્રમાણે દરેક પદની લીટી આપી છે ને પછી જે ક્રમમાં તે પદો છપાયાં છે તે ક્રમનો નંબર આપ્યો છે.

પત્રવ્યવહાર

(અનુસંધાન અંક ૪ થી)

૨

The Dell, Matheran 27-10-22

રા. ભાઇ મોહનભાઇ

હું શું કામ તમને મળવા માંગતો હતો તે વિષે તમને પત્ર મળ્યો હશે.

એક બીજી વાતમાં મદદ જોઇએ. મારી વાતમાં હેમચંદ્રસુરિ મંજરીને મળે છે. તે વિષેની વિગતમાં સાધુજીવનના નિયમથી વિચિત્ર હું કાંઇ ન લખી દઉં તેથી નીચેની માહીતી જોઇએ છે.

૧ સુરિ સ્ત્રીને મળી શકે (?), ૨ સાધુઓ પીંછી રાખે છે તેનું નામ શું ?

૩ કોઇ સ્ત્રીની છબી મનમાં આવે ને સાધુને મન શુદ્ધ કરવા વ્રત કરવાં પડે તો તે કેવાં ને કયાં કરે (?) તેનાં યોગ્ય જૈન સાહિત્યમાંથી, નામ આપશો.

૪ સાધુ પાટલા પર તો ન બેસે. કેમ ? તો શું ભોંય પર સાફ કરી બેસે (?)

૫ મંજરીને ત્યાં કાંઇ ખાય કે નહી (?) ૫ સૌ૦ સ્ત્રીને કેવા પ્રકારની આશિષ આપે-આવતાં ને જતાં ? ૬ હેમાચાર્યને મોઢે મુમતી-મોઢે કકડો-રાખે તે સંપ્રદાયના હતા કે નહીં એ ચીરાનો સંસ્કૃત શુદ્ધ શબ્દ શો છે ? ૭ વાદવિવાદ કરતાં પહેલાં સાધુ. ઓ ખાસ કરીને કાંઇ ઉચ્ચાર કરે ?)

વળતી ટપાલે આનો જવાબ આપશો કારણકે મારૂં પ્રકરણ અટક્યું છે. મને કોઇ એવું પુસ્તક સુચવશો કે જેમાં આ લોકના જીવનક્રમની વિગતો મળે એજ

લી.

કનુ મુનશી

પ્રત્યુત્તર

હાટકેશ્વરપાસે, રાજકોટ. તા. ૩૧-૧૦-૨૨

રા. ભાઇ કનૈયાલાલ

આપના બંને પત્રો મળ્યા. તા. ૨૪ તથા ૨૭-૧૦-૨૨ના.

આપે લીધેલી યોજના મહાભારત છે, અને તેમાં મારાથી યથાશક્તિ અને યથામતિ ફાળો અપાય તેમ પ્રયત્નશીલ રહીશ. હું મુંબઈ ૧૩મી નવેંબરે હોઇશ અને પછી મળીશું ત્યારે તે યોજનાના સંબંધમાં વિશેષ ઊહાપોહ કરવાનું બની શકશે. મને ર૩ના માર્ચ સુધીમાં તે બંને મહાકાર્યો પૂરાં થવાં અશક્ય લાગે છે, છતાં પ્રયત્નો ભગીરથ હશે તો જ સાધ્ય થવાનો 'ચાન્સ' લાગે છે.

બીજા પત્રના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે જૈનસાધુના જીવનની પ્રણાલિકા સંબંધી હું જેટલું જાણું છું તે પ્રમાણે ખુલાસો કરવા પ્રેરાઉં છું, કેટલાક પ્રશ્નો તો બહુ સામાન્ય છે અને તે તમારા જેવા પાસેથી પૂછાય, ત્યારે તો, તેવી સ્થિતિમાં તમે જૈન સાધુ માટે લખી શકો તેવા યોગ્ય ન જ ગણાએ.

૧ સૂરિ એટલે આચાર્ય પછી ઉપાધ્યાય ને પછી સાધુ—એમ સાધુના ત્રણ પ્રકાર થયા તે ઉત્તરોત્તર યોગ્યતા પ્રમાણે પડયા છે, છતાં તેમની દિનચર્યા અગર આચાર એક સરખા ગણાય: એટલું પ્રારંભમાં જણાવી,

સૂરિ=આચાર્ય સ્રીને મળી શકે?—ઉ. કોઇ પણ જૈન સાધુ સ્રીનો સ્પર્શ ન કરી શકે, તેમજ એકાન્ત ન સેવે. કોઈપણ સ્રીએ વંદન કરવું હોય તો ઉપાશ્રે આવી દૂરેથી કરી શકે; તેમ સાધુ અન્ન માટે 'ગોચરી' કરવા જાય, તો સ્રી પાસેથી પોતાના 'પાત્ર'માં શાસ્ત્ર પ્રમાણે 'કલ્પ્ય' એવું અન્ન-ભોજન લઇ શકે અને તે ઉપાશ્રયમાં આવી કોઇ સંસારી જોઇ ન શકે, તે રીતે પોતાના સાધુ સમૂહમાં ખાઇ શકે:—બાકી કોઇ શ્રાવકને—શ્રાવિકાને ત્યાં ખાઇ ન શકે. સામાન્ય રીતે સૂરિ-આચાર્યને પોતાનો શિષ્ય સમુદાય બહોળો હોય છે, તેથી અન્નાદિ લઇ આવવાનું શિષ્યવર્ગમાંથી જ કરે. સૂરિ તો પોતાના સ્થાનમાં જ રહે. કદાચ સૂરિ-આચાર્ય કોઇ મહાજન શ્રીમંતને ત્યાં યા રાજસભામાં કોઇ ખાસ ધાર્મિક કાર્ય માટે જાય તો સૂરિ પોતાના શિષ્યો સમેત જાય, પણ એકલા ન જાય. 'ઉપાશ્રય' એટલે હાલ જે સાધુઓ માટે વસવા-રહેવા માટે ખાસ કરેલ મકાન શ્રી હેમચંદ્રના સમયમાં નહોતું. તે વખતે તો અમુક શ્રીમંત શ્રાવકની રહેવાની જગા માગી લેવામાં આવતી ને તેને 'વસતિ' એ વિશિષ્ટ નામ આપવામાં આવતું. તેના દાખલામાં જણાવવાનું કે તે તે સમયમાં લખાયેલાં પુસ્તકોની પ્રશસ્તિમાં પણ કેટલેક સ્થળે કેટલાક ગ્રંથકારોએ અમુક 'વસતિ'માં રચ્યું એમ જણાવ્યું છે તેમજ લહીઆઓએ અમુકની 'વસતિ'માં લખ્યું એમ સ્પષ્ટ જણાય છે; માટે તે વખતે અમુક 'દેવભદ્રનો અપાસરો' કે અમુકનો અપાસરો એમ કહેવાતું જ નહિ. 'ઉપાશ્રય' અને 'ઉપ શ્રય' તરીકે ઓળખાતાં હાલનાં મકાનો, પાછળથી ઉદ્ભવેલ હોય તેમ જણાય છે તે વખતે સાધુ અને શ્રાવકો જ્યાં ધર્મક્રિયા (ઉપદેશાદિ) કરે તેને 'પૌષધશાળા' કહેવામાં આવતું કે જેનો હાલ તો synonym (પર્યાયશબ્દ) ઉપાશ્રય છે.

૨ સાધુઓ પીછી રાખે છે તેનું નામ શું?—ઉત્તરમાં—દિગંબર સાધુઓ કે જે પ્રાયઃ નગ્ન રહેતા તેઓ મોરપીંછી-પીંછી રાખતા, પણ શ્વેતામ્બર સાધુઓમાં તેવી પીંછી રખાતી નહોતી તેમ હાલ રખાતી નથી. તેઓ (શ્વે૦) ઉનનો ગુચ્છો લાકડાના દંડ સાથે જોડેલો રાખતા અને હાલ રાખે છે. તેને પ્રૌંચ્છન ને ખાસ નામ 'રજોહરણ' કહેવામાં આવે છે. તેનાથી ભૂમિ-સ્થલ સાફ કરી તે પર ચાલવામાં—બેસવામાં—સુવામાં આવે છે. રજને દૂર કરનાર માટે 'રજોહરણ.'

૩. કોઇ સ્રીની છબી મનમાં આવે તે સાધુને મન શુદ્ધ કરવા વ્રત કરવાં પડે તો તે કેવાં ને ક્યાં કરે તેના યોગ્ય જૈન સાહિત્યમાંથી નામ આપશો—ઉ૦ કોઇ સ્રીની છબી મનમાં આવે તે એક પ્રકારે બ્રહ્મચર્યનું ખંડન ગણાય—બ્રહ્મચર્ય અચલ-સ્થિર રાખવા માટે 'નવવાડ' કહી છે તેમાંની એક વાડ ન પળાઇ તેમ ગણાય. બ્રહ્મચર્યવ્રત એ જૈનોમાં ચોથું વ્રત છે. સાધુઓ માટે 'મહાવ્રત' અને શ્રાવકો માટે 'અણુવ્રત' કહેવાય છે. તે વ્રત તેમજ બીજાં વ્રતોના સાધારણ ભંગનું 'આલોચન'—પ્રાયશ્ચિત્ત 'પ્રતિક્રમણ'ની ક્રિયાથી થાય છે. શ્રાવકો માટેનું 'પ્રતિક્રમણ' (જેને લૌકિક ભાષામાં 'પડકમણું' કહેવામાં આવે છે) જુદૂં હોય છે ને સાધુઓ માટે જુદૂં હોય છે. તે બન્ને પ્રતિક્રમણ જુદાં જુદાં છપાયાં છે તે તમોને ઝવેરી જીવણચંદ સાકરચંદ પાસેથી મળશે. નહિ તો હું ત્યાં આવીશ ત્યારે મારી પાસેથી લેઇ આવીશ.

સાધારણ ભંગ જેમકે સ્રીનો સ્પર્શ અજાણતાં કોઈ રીતે થયો હોય તે 'પ્રતિક્રમણ' ક્રિયાથી નિવારાય. પણ વિશેષ ભંગ તો ખાસ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાથી થાય.

શ્રાવકો સાધુ પાસે જણાવી તેની પાસેથી પ્રાયશ્ચિત્ત લે. તે કહે કે આટલા ઉપવાસ કરજો કે આટલાં 'આયામ્લ' વ્રત (અલૂણું ખાવું — ઘીદૂધાદિ વગરનું લુખું ખાવું) કરજો. સાધુ વર્ગમાં શિષ્ય ગુરૂ પાસેથી તેમ લે. સૂરિ પોતે પોતાના મનથી તે પ્રમાણે લે.

[શું હેમચંદ્ર ને મંજરીનો મેળાપ કરાવી મંજરીની છબી હેમચંદ્રના મનમાં લાવી તેને તેથી થયેલ વ્રતખંડનથી તેની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવરાવી — 'મિચ્છામિ દુક્કડ' કરાવી — તેને તેવા આકારમાં મૂકી તમારી નવલકથા ભૂષિત કરવા માગો છો? — એક રસિક પ્રસંગ પૂરો પાડવા ચાહો છો? મુંજાલને મિનલનો આશક કર્યો. ઉદાને પરસ્ત્રી અપહરણ કરનાર ચીતર્યો, આમ્રભટ્ટને મૂર્ખો — પરસ્ત્રી-લુબ્ધ બતાવ્યો, વગેરે વગેરે — આનંદસૂરના કલ્પિત પાત્રને જબરો political jain monk (રાજદ્વારી જૈન સાધુ) તરીકે represensible (તિરસ્કરણીય) સ્વરૂપમાં સર્જીને મૂક્યો ને હવે હેમચંદ્રને મંજરીમાં મોહ પમાડી પછી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવડાવી શુદ્ધ કરવા માગો છો? પદ્મિનીને નગ્ન રાખી તપ કરી સરસ્વતિનું વરદાન લેનાર આ જન્મ બ્રહ્મચારી હેમચંદ્ર આવું સ્વપ્ને પણ કરે કે? સર્વ પર વિચારતાં જૈનપાત્રો અને જૈનત્વ પ્રત્યે આપનો કેવો સ્નેહાલ આદરભાવ છે તે આપ પ્રત્યક્ષ કરતા નથી? આપે 'પાટણની પ્રભુતા' પછી જે ખુલાસો ઘડ્યો હતો તે યાદ છે કે? — અલબત નવલકથાકાર પ્રતિક્ષણે ઐતિહાસિક જ રહી ન શકે એ ખરૂં છે — તેને અનેક પાત્રો ઉપજાવવા પડે છે અને ખરાં પાત્રોમાં અનેક ઉપજાવેલી ઘટનાઓ મૂકવી પડે છે, પણ તે સ્વતંત્રતાને સ્વચ્છંદમાં પરિણમાવી ન ઘટે. આપના માનીતાં પાત્રો 'સિદ્ધરાજ, ત્રિભુવનપાલ, કાકભટ્ટ' તે તો સર્વગુણસંપન્ન. સિદ્ધરાજ ને રાણકદેવીનો પ્રસંગ કેમ ચીતર્યો નથી? જસમા ઓડણ ને સિદ્ધરાજનો પ્રસંગ ક્યાં લુપ્ત થયો? એતો તમારા રસિક હૃદયને સિદ્ધરાજના રસિક પ્રસંગો લાગતા હશે—ખરૂંને'—આ જરા પ્રાસંગિક ઉદ્‌ગાર થાય છે તે દરગુજર કરશો.)

૪. સાધુ પાટલાપર તો ન બેસે કેમ? તો શું ભોંય પર સાફ કરી બેસે?

ઉ. પાટલા પર—પાટ પર બેસવામાં વાંધો નહિ. પણ તે રજોહરણથી સાફ કરી બેસે. ભોંય પર બેસે તો પણ વાંધો નહિ પણ તે રજોહરણથી સાફ કરી તે પર ઉન વગેરેનું વસ્ત્ર રાખી બેસે.

૫. મંજરીને ત્યાં ખાય કે નહિ?—ઉ. ના. બિલકુલ નહિ.

૬. સૌ. સ્ત્રીને કેવા પ્રકારની આશિષ આપે —આવતા ને જતાં. ઉ. તેણીને ને સર્વને (કોઇપણ તફાવત વગર) એક જ જાતની આશીષ આપે અને તે એ જ કે 'ધર્મલાભ'—ધર્મની પ્રાપ્તિ થાઓ; એ સિવાય જૈનસાધુ બીજું કહે જ નહિ. છણકે નહિ

૭ હેમાચાર્ય જે મોઢે મુમતી મોઢે કકડો રાખે તે સંપ્રદાયના હતા કે નહિ?

ઉ. ના. તે સંપ્રદાય વિક્રમ સોળમી સદીમાં ઉદ્‌ભવ્યો છે ને તેને હાલમાં સ્થાનકવાસી—ઢુંઢીઆ કહે છે કે જેના અનુયાયીઓ પૈકી રા. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ, પ્રો. ખુશાલ ટી. શાહ વગેરે છે. એ ચીરાનો સંસ્કૃત શબ્દ શો છે?—ઉ. 'મુખવસ્ત્રિકા'. આ જ્યારે ઉપદેશ આપવામાં આવે—કહેવામાં આવે ત્યારે સાધુ હાથમાં રાખી મુખની સામે રાખે છે કે જેથી થુક ઉડે નહિ વગેરે...કેટલાક 'મુખપટ્ટિકા' કહે છે.

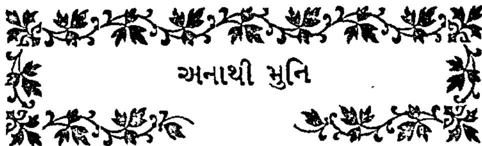
૮ વાદવિવાદ કરતાં પહેલાં સાધુઓ ખાસ કરીને કાંઇ ઉચ્ચાર કરે?

ઉ. ખાસ કાંઇ જાણવામાં નથી. છતાં વિસ્તાર માટે જુઓ 'મુદ્રિત કુમદચંદ' (યશશ્ચંદ્રકૃત)—તેમાં વિવાદ છે

ટુંકમાં હેમચંદ્ર માટે કલ્પેલો પ્રસંગ જૈનોના આત્માને દુભવશે એ હું જણાવી દઉં છું, છતાં હવે તે કહાણીને લખવો—પ્રકટ કરવો કે નહિ તે તમારી સ્વાધીનતા પર છે એટલે કે પછી 'ધણીનો કોઇ ધણી નથી'—આ બાબત રૂબરૂ ઇચ્છા હશે તો ચર્ચા કરીશું

આપનો

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ

અનાથી મુનિ

આવા ઘોર ! વનમાંહી યુવાન કોણ આ હશે ?
તપસ્વી એ મહાભાગ ! યોગમાં રમતા રસે ! ૧

સૌંદર્ય શું ! વનતણું અહીં રમ્ય વ્યાપ્યું
કોકિલ ગાન મધુરે શ્રવ સુખ થાતું;
મીઠો પરાગ અનિલો દશ દિશ વેરે
દેવા મહીં મદન ભાવ અમાપ પ્રેરે ! ૨

સૃષ્ટિ બધી બની રહી રસ રાગ રંગી
કિંતુ યુવાન દિસતો કંઇ અન્ય-સંગી;
મહોઝનો વિવિધ ભાવ રહ્યાં બતાવી
શું નૃત્ય ! આ મચી રહ્યું ! નિજ ભાવ ચારી. ૩

ઈચ્છે મનેથી કરવા નિજ ભાવ-રક્ત
પણ હા ! સુધીર દિસતો તે'થી વિરક્ત !
સુણીને હૈયાસુણ્યા કંઇ ગૂઢ શોધે
પરમાર્થ સત્ય જે'નું નિજ આત્મ બોધે ૪

ત્રિયોગ એકય સધિને પરબ્રહ્મ લીન
બાવા તદ્ ભવ પામે મથતું અદીન !
આત્મા મલિન મહીં કેમ વિશુદ્ધ થાય ?
અધ્યાત્મ ચિંતન નિમગ્ન રહે સદાય. ૫

આ ભાવ ધારી દિનરાત નિઃસંગ સેવે
સંસારસુખ તજીને મવત્યાગે લેવે;
સંતુષ્ટ આત્મ રહીને ફરતા ભૂમંડ
બાપી ક્ષમા છે વનમાં મવમા અખંડ ! ૬

મગધાધિપ શ્રેણિક આવ્યો તો મૃગયા મિષે
દેખતાં એક મુનિને ચિંતવે આમ તે વિષે ! ૭

ત્યાંગ એમનો શો છે ? ઇચ્છા જાણવા થઈ !
પ્રભુમી પાદને પૂછે વિનયે સમીપે જઈ. ૮

"યોગને શું ! આ તુમ વનૂ મુનિ ! મંદિરની કાંતિ હારી !
તારુણ્ય પણ મંજુલ મનું ધરે ! વય લઘુ છે તમારી;
મીઠા સુરભિ મંજુલ કુસુમો ખીલતાં સર્વ કેડી !
શું માટે આ કઠણ મનથી આપની રતિ એહી ? ૯

પ્રશ્ન કર્યો રાજન્ ઠીક આપે
દેખો ધરે વનર એ જ માટે
મિત્ર ન સ્નેહિ ન કશું કદાપિ
તેથી ખરેખર ! હું છું અનાથી ! ૧૦

સુણી એમ મુનિવાણ રાયને હાસ્ય વ્યાપ્યું
ન થાઓ તુમ નિરાશ ! કહી એ ભય કાપ્યું;
થઇ હું તમ નાથ સર્વ મનભાવ પૂરે
ન કહી રહો અનાથ—તો પછી શું અધૂરે ? ૧૧

તમે જ ક્યાં છો અનાથ પુરા !
સનાથ થાવા ક્યાં થાવ શૂરા !
હોયે ન કોડી જ્યાં નિજ હાથે,
દારિદ્ર બીજા તણું કેમ કાપે ? ૧૨

નથી કહી મુનિ એમ આપ કાં આમ ભૂલો !
મગધ અધિપતિને ! આપ શું આમ મૂલો ?
હય ગય રથ પાલા કોરો જ્યાં ગ્રામ મારે
રહો તદપિ અનાથ ! નાથ કહેવાઉં ક્યારે ? ૧૩

ઠીક, રાજન્ કહી એમ, પણ પૂરી સુણો કથા
મત બાંધવો પડેલો ! વિભુધોની નહિ પ્રથા ! ૧૪

કૌશાંબીના પ્રભુધનનો (તણો) પુત્ર હું પ્રાણ પ્યારો
આંખો માંહે અતિ દુઃખમયી દાહ વાધ્યો અકારો;
વિશ્વાસુ ને નિપુણપણું જે વૈદ્ય ને ઔષધીમાં
મુકાવે ના ! જરિય દુઃખથી એમ ભાખે અનાથી ! ૧૫

પીતાએ ધનનો વ્યય ખૂબ કીધો
તોયે દુઃખે અંગે દાહ દીધો !
માતા બિચારી રોકાર્ત રૈહતી
હો વિધિ ! શું દુઃખ ! ભૂખ એમ કે'તી ૧૬

હે ! વત્સ શું દુઃખ કારે કહું હું ?
તું દુઃખી હોતાં ક્યું પ્રાણો ધરે શું !
પરિતાપમાં બંધુગણ સહુ પડેલો
અનાથ જેવો તોપણ રહેલો ! ૧૭

માત હૈ જ્યાં ભગિનિ સહુ નિહાળે,
અનિમેષ નેત્રે વહી અશ્રુ ઢાળે !
પ્રિયા ! મને આખરી પ્રિય માને,
તો યે અનાથી રહ્યો હું ભાને ! ૧૮

ક્ષણ જરિ પડખું ના મેલતો નિત્ય પાસે !
પતિવ્રત મને લક્ષ્મી રાખવાની અમાં ત્યાંપિ;
અશ્રુપાત રાખ્યું થાતા રાજ્ય ના કોઇ ધરે !
સમય જ્યારે કઠણ હું દુઃખી પડું ત્યારે. ૧૯

અભિગ્રહ કરી એવો વિરક્ત જ્યારથી થયો
નષ્ટ થયો સહુ રોગ ભાવ ત્યાં મનનો ફળ્યો. ૨૦
ઇતિહાસ એ રીત છે રાય મારો
અનાથ હું કેમ ? હવે એ વિચારો:
મુનિ દઇ વ્રત જો તે ન પાળે
અનાથ ! તે પણ છે સર્વ કાળે ! ૨૧
મહાત્મન્ ! છે એ સત્ય આજથી સદ્દહું સહુ
પ્રસાદ આપનો પામ્યો અધિક શું ! એથી કહું ? ૨૨
મોટા છો નિર્ગ્રંથ આપ જીનના ! પામ્યા સનાથીપણું
વય ને રૂપ લહ્યું વળી જીવન જે સાફલ્ય થયલું ગણું;
ક્ષમજ્યો મારું સમાધિ ભંગ તમને અજ્ઞાનથી જે કર્યો,
ભોગવો ભોગ તમે હજુ વય નથી કાં ? ઘેરથી નિસર્યા ! ૨૩
સીનોરઃ ૧૯૮૨ કાર્તિક શુદ ૮ રવિ.

— શાહ ગોરધનભાઈ વીરચંદ

કથાપ્રસંગ—અનાથી મુનિની કથા ઉત્તરાધ્યયન નામના સૂત્રમાં महानियण्ठिज्जं નામના ૨૦ મા અધ્યયનમાં છે. આ સૂત્ર ડૉ. હર્મન જેકોબીએ સંશોધન કરી વિસ્તારપૂર્વક પ્રસ્તાવના લખી તેનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરી છપાવ્યું છે. કથા ૬૦ શ્લોકોમાં પુરી થાય છે. મેં નાની ઉમરમાં આજથી લગભગ ૧૮–૧૯ વર્ષ ઉપર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની મોક્ષમાળામાં એમની કથા વાંચેલી. તે પછી થોડા વર્ષે તે કથાને કાવ્યમાં ગુંથવાની ઇચ્છા થયેલી અને તે પ્રમાણે તેનો ઘણોખરો ભાગ રચેલો. પણ એ રચનાનાં કાગળો પૈકીનું એક પાનું ખોવાઇ ગયું. તે પછી આટલે વર્ષે તેને સુધારી વધારી વાચકવર્ગ આગળ રજુ કરૂં છું. મૂળ કથા જેને જોવી હોય તેને અમદાવાદથી ડોક્ટર જીવરાજ ઘેલાભાઇએ પ્રસિદ્ધ કરેલા ઉત્તરાધ્યયન સુત્ર મૂળ ગુજરાતી અર્થ સાથેના ગ્રંથનું પૃષ્ટ ૨૦૩ આગમોદય સમિતિએ પ્રસિદ્ધ કરેલ શાંતિસૂરિની ટીકાવાળા પ્રતનું પાન ૪૬૬ તથા આત્માનંદ સભાએ પ્રસિદ્ધ કરેલ, ભાવવિજયજીની ટીકાની પ્રતનું પાન ૪૦૫ તથા બાબુ ધનપતસિંહજીએ પ્રસિદ્ધ કરેલ ટીકા અને અર્થવાળા ગ્રંથનું પૃષ્ટ ૬૧૨, જોવું. તેમ ઉપદેશપ્રાસાદ પ્રથમ ભાગ તૃતિય સ્થંભ પૃષ્ટ ૮૬ થી પણ એ કથા છે. (જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ પ્રસિદ્ધ કરેલ મૂળ ગ્રંથ) દરેકમાં કંઇ ને કંઇ વૈવિધ્ય છે. (કથાની વસ્તુમાં નહિ)

૧: ધીર–ગાઢ: મહાભાગ—ઉત્તમ ભાગ્યવાળા: યોગ-સમાધિધ્યાન. વન–રાજગૃહનો મંડિકુક્ષી નામનો બાગ (ઉપદેશ પ્રાસાદ) (અનુષ્ટુપ્)

૨: શ્રવ–સાંભળવાની ઇંદ્રિ કાન: પરાગ–સુગંધી: મદનભાવ–કામવિકાર: અમાપ–હદ વગરનો:

नाणा दुमलता इण्णं नाणा पक्खिनिसेवियं ।
नाणा कुसुम संछन्नं उज्जाणं नंदणोवमं ॥ ३ ॥

સૃષ્ટિ–મનુષ્ય અને પ્રાણીઓનો સમૂહ, રંગી–રક્ત, સંગી–આસક્ત; પ્રલોભનો–હૃદયને અતિ બળથી ખેંચે એવી મોહક વસ્તુઓ.

૪ રક્ત–તદાકારપણું, સુધીર–ઉત્તમ ધૈર્ય, શારીરિક પરાક્રમ નહિ, પણ આત્મિક બળ; સાત્વિક વૃત્તિવાળો, સુરૂપા–સંસ્કાર, પરમાર્થ સત્ય–છેવટનું સારત્વ.

૫ ત્રિયોગ–મન, વચન, કાયા; પરબ્રહ્મ–પરમાત્મા; અદીન–સમતાપૂર્વક; અધ્યાત્મ–આત્મસ્વરૂપ.

૬ નિઃસંગ–એકાંત; પ્રવ્રજ્યા–ત્યાગીપણું, સાધુ; ભૂમંડ–પૃથ્વી (વસંતતિલકા).

૭ શ્રેણિક–મગધનો રાજા, એમના પિતાનું નામ પ્રસેનજીત અને માતાનું નામ કળાવતી એમનું બીજું નામ ભંભસાર; એઓ બૌદ્ધધર્મમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે.

મૃગયા – શિકાર પभूय रयणो राया सेणिओ मग हाहिवो । विहार जतं निज्जाओ मंण्डि कुच्छिसि चेइए ॥ २ ॥ विहार जत्तं—નો અર્થ, ઘોડા ફેરવવાની ક્રિડાને અર્થે એમ કરી, ભાવાર્થમાં શિકાર કરવાને; એમ ડા૦ જીવરાજ ઘેલાભાઇ દોશીવાળા ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ છે. જ્યારે ભાવવિજયજી વાળી ટીકામાં — 'विहारजत्तंति' विहारयात्रया कीडार्थमश्ववाहनिकादिरूपया निर्यातो निर्गतो नगराद्गतश्च मंण्डितकुक्षिनाम्नि चैत्ये उद्याने ॥ २ ॥ શાંતિસૂરિની ટીકાઃ— 'विहार जत्त'न्ति सुब्व्यत्ययाद् विहारयात्रया क्रीडार्थमश्व वाहनिकादिरूपया 'निर्यातः निर्गतो नगरादिति गम्यते,– બાબુએ પ્રસિદ્ધ કરેલ ગ્રંથમાં ટીકા—विहारयात्रया उद्यानक्रीडया निर्यातः—યાત્રાયાઃ ક્રીડાર્થે નીર્ગતઃ તે શ્રેણીકરાજા ક્રીડા અર્થે નીકળ્યો.

ઉપદેશ પ્રાસાદઃ— राजग्रहोपवन एकदा मगधेशः क्रीडां कुर्वन्नेकं, મણિ સમય સુંદરે અનાથી મુનિ ઉપર સજ્ઝાય કરી છે તેમાં (શ્રેણિક રયવાડી ચઢયોઃ (રયવાડીનો અર્થ નીચે નોટમાં 'હવા ખાવા' એમ કર્યો છે તથા કનકવિજયે કરેલી સજ્ઝાયમાં —(ખાયક સમકિત વરીયો કે રાજન, રયવાડી સંચરીયો ... વિવિધ પ્રકારની ક્રીડા કરતો, જોતો વનમાં ઠામ, (સજ્ઝાય સંગ્રહ પૃષ્ઠ ૨૯-૩૧ પ્રગટ કર્તા શ્રી જ્ઞાન પ્રસારક મંડલ સં. ૧૯૬૨) આ વિષે વિશેષ હકીકત મેળવવા માટે કથારત્નકોષના ભાગો જોયા પણ તેમાં આ કથા જોવામાં આવી નથી. વખતે દૃષ્ટિદોષ હશે. અમોએ મૃગયા શબ્દ પદ્યાનુકૂળતા માટે કાયમ રાખ્યો છે. (૭-૮: અનુષ્ટુપ)

૮ વૃત્તાંત-હકીકત; ઉત્કંઠા-આતુરતાવાળી ઇચ્છા; પાદ-પગ;

૯ તારુણ્ય પણ મળ્યું ન મળ્યું ધરે !— જુવાનપણું પામેલા છો પણ ન પામ્યા જેવું; પંક્તિ ૩જી; જે ભોગોમાં ફુલની સુગંધ અને સ્વાદિષ્ટ મધુ છે; અર્થાત્ તારુણ્ય આનંદજનક છે; કઠણ-શરીરને કષ્ટદાયક; રતિ-મનેચ્છા મુનિથી કનકવિજયજી પોતાની સજ્ઝાયમાં — 'કંચનવરણી કાયા દંડી એ શી ધીય ધમંડી' એમાં ધમંડીનો અર્થ મમરૂ઼ી આપ્યો છે; આવો ભાવ મૂળમાં કે ટીકામાં કોઇ સ્થળે નથી. આવા તોછડાપ ભરેલા શબ્દે ચિત્ર કુત્સિત અંકાયું છે. (મંદાક્રાંતાવૃત્ત)

૧૦ અનાથીઃ— યોગ ક્ષેમ કરનાર કોઇ નાથ (ધણી) નહિ, અનુકંપાએ કરી સુખ આપનાર કોઇ મિત્ર નહિ તેથી. (ઉપજાતિવૃત્ત)

૧૧ ડૉક્ટર જીવરાજના ગ્રંથમાં વહતિયાંનો અર્થ હસો એમ કર્યો છે; બીજી ટીકાઓમાં વિસ્મય અર્થ કર્યો છે; હસવાયું — એ શબ્દ — મુનિનો સુંદર મુનિની મુગ્ધ સ્થિતિ સમજવતાં જે મુગ્ધવૃત્તિ થાય — તે અર્થમાં — વાપર્યો છે વિસ્મય શબ્દ પણ એ જ ભાવના પ્રદર્શન અર્થે છે (માલિનિવૃત્ત)

૧૨ મર્મવેધક ઉત્તર— દારિદ્ર-નિર્ધનતા; કોપે-ભરાઈ; (ઉપજાતિવૃત્ત)

૧૩ મૂલો ગણના; હય-હાથી; ગય-ઘોડા; પાલા-પગે ચાલતું લશ્કર. ડોક્ટર જીવરાજ ઘેલાભાઇવાળા પુસ્તકમાં:—

अस्साहत्थीमणुस्सा मे पुरं अन्तेउरं च मे ।
भुञ्जाहि माणुसे भोगे आणा इस्सरियं च मे ॥

ગાથા ૧૪ નો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે આપે છેઃ તેત્રીસ હજાર હાથી, તેત્રીસ હજાર ઘોડા, તેત્રીસ હજાર રથ, તેત્રીસ હજાર પાયક, એક કરોડ ને છોતેર લાખ ગામ નગર મનુષ્યને વિષે......આવો સંખ્યાવાચક અર્થ કોઇપણ ગ્રંથમાં નથી. અમોએ 'ફેરો ત્યાં ગ્રામ મારે' એ પંક્તિમાં—લોકવ્યવહાર ભાષાનો આશ્રય લીધો છે. (માલિનીવૃત્ત)

૧૪ આક્ષેપનો પ્રહાર મૃદુ છતાં કેટલો મર્મવેધક છે ! તેમ શિષ્ટાચાર પણ ભૂલાયો નથી. અને રાજાના સ્વમાનને ક્ષતિ પહોંચતી નથી.

કથા-વાત; મત-સિદ્ધાંત; વિબુધો-ડાહ્યા-જ્ઞાનવાન્; વેદીયા-વ્યવહારશૂન્ય, ગ્રંથીપંડિતાઇપણું નહિ; પ્રથા-ચાલ, રિવાજ. (અનુષ્ટુપવૃત્ત)

૧૫ કોસંબી નામનું નગર ત્યાંના રાજા પ્રભુતધનસંચય; તેનો પુત્રઃ ઉપદેશપ્રાસાદમાં गंदपत्नादप नृगो मम जनक आसीत् એમ કહ્યું છે (પ્રભુતધનસંચય-ઘણા ધનનો સંગ્રહ) દાહ-બળતરાવાળી વેદના: વાધ્યો-વધ્યો; અકારો-અતિ ત્રાસદાયક. (મંદાક્રાન્તા વૃત્ત)

૧૬ વ્યય-ખર્ચ; શોકાર્ત-શોકે દુઃખી; વિધિ-ભાગ્યવિધાતા. ૧૬-૧૭-૧૮ (ઉપજાતિવૃત્ત)

૧૭-૧૮ પરિતાપ-દુઃખ; અનિમેષ-અસ્ખલિત: માળે ગણે; પરાણે-અનીચ્છાએ

૧૯ તિવ્ર-અતિશય, પરિજન-બધી જનતના સંબંધી. શ્રમણ-નિર્ગન્થ. સાધુ. (માલિનિ)

૨૦ અભિગ્રહ પચ્ચખાણ, વિરક્ત ગાત્ર, મોહ રહિત; નષ્ટ-નાશ. મન ત્યાં મનનો ઉત્સાહ—રોગ જાણી આ હું સાધુ-મનના અભિગ્રહ પ્રમાણે કરીશ પૂં

૨૧ ઇતિહાસ બનેલો બનાવ; આ અધ્યયનનો સ્વીનાર્થ — 'મુનિસુવ્રત મ. મ.'માં સમાયલો છે.
[illegible] अनाशे मदा दुरी [illegible]
[illegible] नगं [illegible] ॥४६॥

આ અને આવી જાતના શ્લોકો સુત્રકારે મુનિના મુખે શ્રેણિક રાજા આગળ ૩૮થી ૫૦ સુધી કહેવડાવ્યા છે. ઉપદેશ પ્રાસાદકારેપણ ૩ શ્લોકો મુનિના મુખમાં મૂક્યા છે. આપણે સર્વ જીવો માટે તોઃ—

अप्पा नदी वेयरणी अप्पा मे कूड सामली।
अप्पा कामदुहाधेणू अप्पा मे नन्दणं वणं ॥३६॥

ગીતાકાર પણ — मन एव मनुष्याणां कारणं बन्ध मोक्षयोः એ જ, મુદ્રામાંની છાપ હૃદયમાં બરાબર ઉપકશે તો ઘણું છે.

૨૨ સદરહુ મારા આત્મા સાથે નિરધાર કરું છું; પ્રસાદ–અનુગ્રહ — સમ્યગ્–વિતરાગ માર્ગની પ્રાપ્તિઃ धम्माणुरत्तो विमलेण चेयसा ॥ ५८ ॥ મિથ્યાત્વ રૂપ મેલ રહિત થવાથી નિર્મલ ધર્માનુરક્ત થકો ... (અહીં શ્રેણિક રાજા બુદ્ધ ધર્મ તજીને જૈન ધર્મ ગ્રહણ કરી સમકિત ધારી થયો. (ડૉ. જીવરાજવાળું પુસ્તક) ' विमलेण त्ति ' विगत मिथ्यात्वमलेन चेतसोपलक्षितः (શ્રીભાવવિજય ટીકા) ' विमलेन ' विगतमिथ्यात्वमलेन। (શાંતિસુરિ ટીકા) धर्मानुरक्तः વિમલેન શુદ્ધેન ચેતસા ધર્મને વિષે રક્ત હુઓ–નિર્મળ શુદ્ધ ચિત્ત હુઓ (ભાણુવાળું પુસ્તક) धर्मानुरक्तः (ઉપદેશ પ્રાસાદ), આટલા લાંબા ઉતારા કરવાનું પ્રયોજન એટલું જ છે કે શ્રેણિક રાજાને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અનાથી મુનિથી થાય છે. અને તેમાં સઘળા એકમત છે.

જ્યારે, રા. રા. નંદલાલભાઇ લલ્લુભાઇએ 'મહાવીર ચરિત્ર' નામનું નવું પુસ્તક લખ્યું છે; તેમાં શ્રેણિક રાજાના સમકિત પ્રાપ્તિ વિશે ઉલ્લેખ કરતાં પ્રસંગોપાત અનાથી મુનિની કથા પણ — ઉપદેશ પ્રાસાદના આધારે આપી છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે વાંચીએ છીએઃ

"શ્રેણિક રાજાએ પ્રભુની પાસે સમકિત અંગીકાર કર્યું હતું અને પછી શુદ્ધ શ્રદ્ધા યોગે ભોગ સમકિત પ્રાપ્ત કર્યું હતું, પ્રભુના શાસનમાં થયેલા અનાથી નામના મુનિની સજ્ઝાય, જે સજ્ઝાયમાલા ભાગ ૧ લાના પૃષ્ઠ ૭૪ ઉપર તથા બીજા ગ્રંથોમાં છપાયેલ છે તેના કર્તા ગણિ સમયસુંદરે સજ્ઝાયની ગાથા આઠમાં નીચે પ્રમાણે જણાવે છેઃ

કરજોડી રાજા ગુણ સ્તવે ધન ધન એહ અણગાર
શ્રેણિક સમકિત પામીઓ વાંદી પહોત્યોરે નગર મંઝાર ૮

આ ઉપરથી એવી માન્યતા કેટલાકની થયેલી જણાય છે કે, શ્રેણિક રાજાને અનાથી મુનિના ઉપદેશથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થયેલી છે. પણ આ કથનને શાસ્ત્રીય આધાર હોય એમ જણાતું નથી. ઉપદેશ પ્રાસાદ વ્યાખ્યાન ૪૨ માં સમકિતના બીજા સંવેગ નામના વિવેચનના સમર્થનમાં અનાથી મુનિની કથા આપવામાં આવી છે (આ પછી કથા છે)... ......ઇત્યાદી કહી...રાજા 'ધર્મમાં અનુરક્ત થઇ'— પોતાની નગરીમાં આવ્યા...ઉપર પ્રમાણે અનાથી મુનિનો વૃત્તાંત આપવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરથી ગણિ સમયસુંદરની બનાવેલી સઝાયમાં જણાવેલા સમકિતના ભાવાર્થને ટેકો મળતો નથી, અને સામાન્ય રીતે ભગવંતથી સમકિત પ્રાપ્ત કર્યું એમ માનવું સયુક્તિક છે! (પૃષ્ઠ ૫૫૬–૫૮) ઉદ્ગાર ચિહ્ન અમારૂં મુકેલું છે. ગણિ સમયસુંદર સિવાય, મુનિ કનકવિજયજીની તેમ હમણાં એક નવી સઝાય જુનાં પુસ્તકો તપાસતાં મલી આવી છે. પણ તેમની હકીકત બાજુ પર મુકીએ. અને જે ગ્રંથને આધારે નિર્ણય આપવામાં આવ્યો છે તેનો જ વિચાર કરીએ. તો શું સમજાય છે? રાજા ધર્મમાં અનુરક્ત થઇ, તો એ ધર્મ કયો? જૈનશાસ્ત્રકારો સમ્યગ્ વિચાર વગરના ધર્મને ધર્મ કહેશે? અને ત્યાં સુધી આત્મા મિથ્યાત્વથી આવરિત છે ત્યાં સુધી ધર્માનુરક્ત છે એમ જૈનશાસ્ત્રો વકીલાત કરશે? ઠીક, પણ ઉત્તરાધ્યયનના મહાનિયણ્ઠિજ્જં નામના ૨૦ માં અધ્યયનની ૫૮ મી ગાથા અને તે ઉપરની જુદા જુદા ટીકાકારોની ટીકા અને અર્થકારોના અર્થનું શું? આથી વધારે શાસ્ત્રીય આધારની જરૂર રહેશે? મહાવીર ચરિત્રની બીજી આવૃતિ પ્રગટ કરતી વખતે આ સામી દલીલોનો યોગ્ય વિચાર થશે, એમ રા. નંદલાલભાઇ જેવા આત્માર્થી સત્યપ્રિય ગૃહસ્થ માટે આશા રહે છે.

૨૩ નિર્ગંથ–ગ્રંથી રહિત, જૈનસાધુ માટે પારિભાષિક શબ્દ. સાફલ્ય–સફળ, કરજ્યો માફ–એનો સંબંધ એ પછીની સઘળી પંક્તિઓ સાથે છે. (શાર્દૂલવિક્રીડિત)

૨૪ જિનસ્તુતિ

(માલિની છંદ)

૧ ઋષભસ્તુતિ

કનક તિલક ભાલે હાર હિઇ નિહાલેં
ઋષભ પાય પખાલેં પાપના પંક ટાલે
અરચી નવર માલે ફુલરી ફુલ માલેં
નરભવ અજૂઆલેં રાગ નેં રોસ ટાલે. ૧

૨ અજિતસ્તુતિ

અજિત કુંણે ન જીત્યો જેહને માન વીત્યો
અવનિવર વદીત્યો માનીએ માન વીત્યો
લહે તે સુખ ન ચિત્યો પૂજિ રે માંનવીત્યો
જો જન મન ચિંત્યો મકાઈ માંન પીત્યો. ૨

૩ સંભવસ્તુતિ

સમવસરણેં બઇઠા ચિત્ત મોરેં પઇઠા
અસુખ અતિ અરીઠા ઉપડ્યા તે અરીઠા,
સુપરિ કર ગરીઠા સુખ પામ્યા અનીઠા
ભવ ભય મુઝ નીઠા સંભવ સ્વામી દીઠા. ૩

૪ અભિનંદનસ્તુતિ

લહકે શિર ધ્વજનો ધ્યાન કેરો ખજાનો
જિનવર નહિ નાનો સ્વામિ સાચો પ્રજાનો
જગે જસ વરવાનો વિશ્વમાંહે ન છાનો
સુત સમરથ માંનો માત સિદ્ધારથાનો. ૪

૫ સુમતિસ્તુતિ

વિષય વિષય વામી કેવલ જ્ઞાન પાંમી
દુરગતિ દુખ દાગી જે હુઓ સિદ્ધિ ગામી
હૃદય ધરી તે ધામી પૂરવે પુન્યકાંમી
સકલ સુમતિ સ્વામી સેવીઈ શીશ નામી. ૫

૬ પદ્મપ્રભસ્તુતિ

મકર અરથ માદરો સોભના લોક વારો
ભવિક ભવ મહારો પિંડ પાપે મ ભારો
નરમ અતિ નિવારો ચિત્ત ચિંતા ન ધારો
પદમપ્રભુ જુહારો સાબદો બોલ સારો. ૬

૭ સુપાર્શ્વજિનસ્તુતિ

શિવ શિવપુર પામો સ્વામી લીલાવિલાસો
સ્વજતિ રમ સુપાસો જેહને દેવ દાસો
વવિધ કર્મ જાઓ રામ નાશે નિરાસો
સા સુખ જુ પામો કામ પેં રોર દમો. ૭

૮ ચંદ્રપ્રભસ્તુતિ

મદ મદન કુમાયા, ક્રોધ જોધા નમાયા,
ભવ ભમર ભમાયા રોગ સોગા ગમાયા
સકલ ગુણ સમાયા લખમણા જાસ માયા
પ્રણમે સુજિન પાયા, ચંદ્ર ચંદ્રા પ્રભાયા. ૮

૯ સુવિધસ્તુતિ

સુવિધ સુવિધ માંડિ પાપનાં પુર છાંડિ
મયણ મદન છાંડિ ચિત્ત ચોખું લગાડિ
કુગતિ મતિ નસાડિ મુક્તિ કન્યા રમાડિ
સુણી ન સુણી નમાડિ દેખવાની રહાડિ. ૯

૧૦ શીતલસ્તુતિ

કનકવરણી પીલા જીણે જીત્યા પ્રમીલા
સિર ધરીય સુશીલા દુરે કીધા કુશીલા
પ્રગટિત તપ લીલા શીતલ સ્વામિ લીલા
મ કરી સવિ અહિના જેહનેં લીલ લીલા. ૧૦

૧૧ શ્રેયાંસ સ્તુતિ

ભવિક નર ભણી જે સંતનો માર્ગ લીજે
અહનિશ જિન સમરીજેં સેવ શ્રેયાંસ કીજે
વિવિધ સુખ વરીજે પુન્ય પીયૂષ પીજે
તિમ તમ ઘર ખીજે લક્ષ્મીનો લાહો લીજે. ૧૧

૧૨ વાસુપૂજ્યસ્તુતિ

જસ મુખ અરવિંદો ઉગીઓ કે દિણંદો
કર અભિનવ ચંદો પુન્ય માંનો અમંદો
નયણે અમીય બિંદો જાસ સેવે સુરીંદો
પય નમય નરિંદો વાસપૂજ્ય જિણંદો. ૧૨

૧૩ વિમલસ્તુતિ

અસુખ અસુખ દણેવા સૌખ્યના લક્ષ લેવા
ભવજલધિ તરેવા પુન્ય પોતુ ભરેવા
મુગતિ વધૂ વરેવા દુર્ગતિ દાન દેવા,
વિમલ વિમલ સેવા ચિત્ત ચિંત કરેવા. ૧૩

૧૪ અનંતસ્તુતિ

અકલ નવી કલાયો પાર કિણે ન પાયો
ત્રિભુવન ન સમાયો જેહનો જ્ઞાન માયો
જગ જિનવર જાયો રોગનો અંત આયો
હાથ કમલ માધો તે અનંતો સુહાયો. ૧૪

૧૫ ધર્મસ્તુતિ

ધરમ ધરમ ભાખે મુક્તિ મારગ દાખે
જગ જિનવર ભાખે પાપ જાયેં પખાખે
વરસ દિવસ પાખે જે પ્રભુ ચિત્ત રાખે,
પુરવ અણીય યાખે સૌખ્ય તે ચંગ ચાખે ૧૫

૧૬ શાંતિસ્તુતિ

મયગલ ધરઆરી નાર શૃંગાર ભારી
નયનકનક સારી કોડિ કેતિ વિચારી
પ્રભુતમ પરિહારી ગ્યાન ચારિત્ર ધારી
ત્રિભુવન જયકારી શાંતિ સેવો જુહારી ૧૬

૧૭ કુંથુસ્તુતિ

વર કનક ઘડાયા હાર હીયે જડાયા
મુગટ શિર અડાયા સૂર તેજે નડાયા
તિવડિ તડતડાયા પાપ પુઠિ પડાયા
કુસુમ શિર ચડાયા કુંથુ પૂજિત રાયા ૧૭

૧૮ અરનાથસ્તુતિ

કરમ મરમ જાલી પુન્યની નીકવાલી
રતિ અરતિ ટાલી કેવલ ગ્યાન પાલી
અખય સુખ રસાલી સિદ્ધિ પ્રામી સુંહાલી
અર અરચીસુ માલી આપિ રે ફૂલ ટાલી. ૧૮

૧૯ મલ્લીસ્તુતિ

સુણી ન સાણી ન હલી પુન્યની પુર ધલી
ઘર તરૂ અરવલિ પૂત પુનેહિ ભલી
નિતુ નવ નવલી ભૂરી ભોગેહિ કુલી
પ્રણુમય જિન મલ્લી ભસ કલ્યાંણ વલ્લી. ૧૯

૨૦ મુનિસુવ્રતસ્તુતિ

વિગતિ કરિ કુસિંગા પામીયા પુન્ય તંગા
નવી લગ વિજંગા દુખ દોષા દુરંગા
જવ દૂઆ (જિન) જિન સંગા સુવ્રતસ્વામિ ચંગા
કરે તસે તુરંગા આલસૂ માંહિ ગંગા. ૨૦

૨૧ નમીસ્તુતિ

નમી નરય નિવારે ચાન માયા વિડારે
ભવ જલધિ અપારે હેલ હેલાં ઉતારે
ભગતિ જિન સુધારે લોભ નાંણે લગારે
જિન જુગતિ જુહારે તે સવ્વે કાજ સારે. ૨૧

૨૨ નેમસ્તુતિ

કુગતિ કુમતિ છોડિ પાપની પાલ ફોડિ
ટલી સયલ ખોડિ મોહની વેલિ મોડિ
જિન સેવે બહુ કોડિ કો નહિ નેમ જોડિ
પ્રણમે સુરનર કોડિ નાથ બે હાથ જોડી. ૨૨

૨૩ પાર્શ્વસ્તુતિ

જલ ન જલ વિજોગા નાગ સંગ્રામ સોગા
હરી મયમલ ભોગા વાટ ચોરાસી રોગા
સવિ ભય હર લોગા પામીયા પાસ જોગા,
ન રહે કહી વિજોગા પૂજય તાં ભૂરિ ભોગા. ૨૩

૨૪ મહાવીરસ્તુતિ

કઠિન કમ મેહલી કાઢીઆ તેર ઠેલી,
વિમલ વિનય વહેલી ભાવ ભોલી ગહેલી
નિસુણી હરખ હેલી ભેટ પામે દુહેલી
રવિ ઉદય પહેલી વીરવંદો વહેલી. ૨૪

૨૫ સર્વજિનસ્તુતિ

દુરગતિ દુરિ દુકાલા પુન્ય પાંણી સુગાલા,
જસ ગુણ વરમાલા રંગે ગાઇ રસાલા
ભવિક નર ત્રિકાલા ભાવે વંદુ મયાલા
જય જીનવર માલા નામ લચ્છી વિશાલા. ૨૫

૨૬ વાણીરસસ્તુતિ

અમીય રસ સમાંણી દેવ દેવે વખાણી
વયણુ રયણુ પાણી પાપવલ્લી કૃપાણી
સુણી સુણીને પ્રાણી પુન્યની પટરાણી
જગે જિનવર વાણી સેવીએ સાર જાણી. ૨૬

૨૭ દેવીસ્તુતિ

રમ્મઝમ્મ ઝમકારા નેઉરી ના ઉદારા
કટિ તટી ખલકારા મેખલા દા અપારા
કમલિ રમલિ સારા દેહ લાવણ્ય ધારી
સરસતિ જયકારા હુઓ મે ગ્યાન ધારા. ૨૭

૨૮ કલશ

તપગછ દિણયર લછી સાયર સોમદેવ સૂરીશ્વરો
શ્રી સોમજસ ગણધારસેવી સમયરત્ન મુનીસરો
માલિનિ છદે એમ જંપે સ્તવ્યા જિન ઉલટ ઘણે
એમ લહે લાભ અનંત મુનિવર લાવણ્યસમય સદા ભણે. ૨૮

—(લાવણ્યમય વિક્રમ સોળમું શતક)

વિમલસૂરિનું પઉમ ચરિયમ્

[સાક્ષર મુકુટમણિ શ્રીમાન્ કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવની નોંધ પરથી]

આમાં નીચે પ્રમાણે વૃત્તો છેઃ-

શાર્દૂલ૦ – ૧, ૧૧, ૨૦, ૩૦, ૩૩, ૭૫, ૯૭

માલિની ૨, ૬, ૧૫, ૧૮, ૨૩, ૨૪, ૨૬, ૩૮, ૫૩, ૫૯, ૬૫, ૯૫, ૧૦૯

વસંતતિલકા ૩, ૫, ૧૦, ૧૨, ૧૩, ૧૯, ૨૫, ૩૭, ૩૯, ૪૨, ૪૪, ૪૭, ૫૫, ૬૧, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૭૪, ૭૭, ૮૮, ૯૨, ૯૩, ૯૯, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૬, ૧૧૮

ઉપજાતિ ૪, ૯, ૨૭, ૩૨, ૩૪, ૪૦, ૪૧, ૪૩, ૫૭, ૬૯, ૭૧, ૮૧, ૮૬, ૮૯, ૯૦, ૧૦૪

સ્રગ્ધરા ૭, ૭૩, ૮૨, ૧૦૭

દ્રુતવિલંબિત ૮, ૨૮

ઇન્દ્રવજ્રા ૧૪, ૨૧, ૩૬, ૬૪, ૮૦, ૮૩, ૮૫, ૯૧

ગીતિ ૧૬, ૯૬ (યમક)

દોધક ૧૭, ૨૨, ૩૫, ૪૬, ૫૮, ૮૭, ૯૪

મંદાક્રાંતા ૨૯, ૪૫, ૫૪, ૫૬

જગતી ઉપજાતિ ૩૧

રથોદ્ધતા ૪૮, ૭૯, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૪, ૧૧૭

ઉપેંદ્રવજ્રા ૪૯, ૬૦, ૬૨, ૬૩, ૧૧૩

ઇંદ્રવંશા ૫૦

તોટક (૫૦)

પ્રમિતા. ૫૧, ૭૦, ૭૨, ૭૬, ૭૮, ૮૪, ૯૮

અડિલ્લ (માત્રા ૨૨) ૫૨, (માત્રા ૨૧નો) ૨૭,

વંશસ્થવિલં. ૧૦૫, ૨૮

આર્યાસ્કંધ (૨૭, ૩૨) ૧ ૪

આલિની ૧૧૬

શરભ (૧૪ લ + ૧ ગ) ૪૯

ત્રીસ અને બત્રીસ માત્રાની ગાહિણી, તથા સત્તાવીસ અને બત્રીસ માત્રાની નવી આર્યાની વિકૃતિ, તેમજ પંદર વર્ણનો શરભ (૧૪ લ + ૧ ગ) એ સૌ અર્વાચીન છંદ જણાય છે. સર્ગાન્તે સ્રગ્ધરાનો ઉપયોગ પણ જૂનો નથી. નવોદયના રથોદ્ધતા જેવો ગીતિમાં યમકનો પ્રયોગ પણ તેવોજ છે. વિમલ મુદ્રાનો પ્રયોગ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. પ્રાકૃત અર્વાચીન છે.

एयं वीरजिणेण रामचरियं सिट्ठं महत्थं पुरा ।
पच्छा खण्डल भूइणा उ कहियं सीसाण धम्मासयं ॥
भूओ साहुपरंपराइ सयलं लोए ठियं पायडं ।
एत्ताहे विमलेण सुत्तसहियं गाहाणिबद्धं कयं ॥
पञ्चेव य वाससया दुसमाए तीस वरिस संजुत्ता ।
वीरे सिद्धिमुवगए तओ निबद्धं इमं चरियं ॥
राहू नामा चरिओ ससमय परसमय गहिय सब्भावो ॥
विजओ य तस्स सीसो नाइल कुल वंसनंदियरो ॥
सीसेण तस्स रइयं राहवचरियं तु सूरि विमलेण,
सोऊणं पुव्वगए नारायण सीरि चरियाइं ॥

पुष्पिका—इइ नाइल वंसदिणयर राहु सूरि पसीसेण महप्पेण पुव्वहरेण विमलायरिएण विरइयं समत्तं पउम चरियं

(નાઈલ તે નાગેન્દ્ર)

નાઈલ (નાગિલ) ગચ્છની સ્થાપના ક્યારે થઈ? એની પટ્ટાવલી મળે છે? એ શ્વેતામ્બર.

મહાવીર પછી રામચરિત રચનાર આખણ્ડલભૂતિ તે ઇન્દ્રભૂતિ. એ ઇન્દ્રભૂતિ ક્યારે થયા? એ પૂર્વધર હતા? એ ક્યા ગચ્છના?

પદ્મપુરાણ ઉર્ફે પદ્મચરિત—રવિષેણ વીરસંવત ૧૨૦૪ (શક સંવત ૬૦૦) (નાથુરામપ્રેમી)

પઉમચરિય વિમલસૂરિ.

કુવલયમાલા દાક્ષિણ્યાંક ઉદ્દ્યોતનસૂરિ શકસં. ૬૯૯ હરિવંશ જિનસેન શકસંવત્ ૭૦૫.

કુ. મા. માં રવિષેણ (શક ૬૦૦) અને વિમલસૂરિ ઉભયનો તેમજ વિમલાંક પઉમચરિઅ અને હરિવંશ ચરિઅનો પણ ઉલ્લેખ છે. હરિવંશપુરાણના કર્તા જિનસેન આચાર્યે પદ્મપુરાણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જો જિનસેનના (શક ૭૦૫) હરિવંશપુરાણ ઉપરથી વિમલાંક હરિવંસચરિઅ રચાયું હોય તો રવિષેણ પછી વિમલસૂરિનો પઉમચરિઅનો સમય, પરંતુ દાક્ષિણ્યાંક ઉદ્દ્યોતનસૂરિની કુવલય માલાની પૂર્વે.

[આ પ્રમાણે ટૂંકાં ટાંચણો કરેલાં, તે પરથી ટૂંકમાં નોંધ ધ્રુવમહાશયે કરી છે તે નીચે આપીએ છીએ. આ એક અભ્યાસના અરસામાં નિર્ણય કરવા માટેની હકીકતો છે; સિદ્ધાંત અને પાકા નિર્ણય પર આવવાનું બાકી છે ને તે જેમ જેમ શોધખોળ થતી જશે તેમ તેમ તેની સમીપે વધુ ને વધુ અવાશે.]

પઉમ ચરિઅ

ઉદ્યોતનસૂરિ (દાક્ષિણ્યાङ्क) કૃત કુવલયમાલા શક ૬૯૯. તેમાં રવિષેણનો, વિમલ સૂરિનો, વિમલાંક પઉમ ચરિઅનો અને વિમલાંક હરિવંશચરિઅનો ઉલ્લેખ છે.

સંસ્કૃત પદ્મપુરાણ કિંવા પદ્મચરિત દિગંબર રવિષેણે વીરસંવત ૧૨૦૪ એટલે શક ૬૦૦ માં રચ્યું હતું.

સંસ્કૃત પદ્મપુરાણ કિંવા પદ્મચરિત અને પ્રાકૃત પઉમચરિતમાં એટલું મળતાપણું છે કે દિગંબર કવિના ગ્રંથનો શ્વેતાંબર કવિએ આધાર લીધો હોય એમ કહેવા મન લલચાય છે.

ઉપરની કલ્પના ખરી હોય, તો પઉમ ચરિઅ કાવ્ય શક ૬૦૦ અને શક ૬૯૯ના ગાળામાં રચાયું કહેવાય એટલે કે ઈ. સ. ૬૭૮ અને ઈ. સ. ૭૭૭ ના ગાળામાં.

છન્દના વપરાશ ઉપર દૃષ્ટિ નાંખતાં પઉમ ચરિઅ ઈસવી આઠમા સૈકાના મધ્યમાં થયું સંભવે છે.

અપ્રાપ્ય હરિવંસ ચરિઅનો સમય પણ શક ૬૯૯ એટલે ઈ. સ. ૭૭૭ પૂર્વે. દિગંબર કવિ જિનસેનનું હરિવંશ પુરાણ તે પછી શક ૭૦૫ (ઈ. સ. ૭૮૩) માં રચાયું હતું.

પૂર્વદલ ત્રીસ અને ઉત્તરદલ બત્રીસ માત્રાનું મળી થનારી ગાહિણીનો પ્રયોગ બાજુ ઉપર. મૂકતાં પૂર્વદલ સત્તાવીસ અને ઉત્તરદલ બત્રીસ માત્રાનું જોડી રચેલો નવો માત્રામેળ છંદ તો છેક અજાણ્યો છે અને અર્વાચીન જણાય છે.

સર્ગને અંતે સ્રગ્ધરાનો ઉપયોગ પણ જૂનો નથી.

ચૌદ લઘુ અને એક ગુરુનો શરભ પણ અર્વાચીન જણાય છે.

કાવ્યના પ્રત્યેક વિભાગને અંતે કવિએ પોતાની નામમુદ્રાનો ઉપયોગ કર્યો છે તે પ્રાચીનતાની વિરુદ્ધ જાય છે.

કાવ્યનું પ્રાકૃત જૂનું જણાતું નથી.

[નાથુરામ પ્રેમીજીએ તા. ૨૨-૫-૨૫નો પત્ર ધ્રુવ મહાશય પર હિંદીમાં લખેલો તેનો અનુવાદ અનેની આજ્ઞાથી કામ પુરતો અત્ર આપું છું.]

શ્રીમાન્ પંડિત કેશવલાલજી ધ્રુવની સેવામાં આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. ૬-૭ વર્ષ પહેલાં મેં 'પઉમચરિય'નો અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો અને ૧૦-૧૨ સર્ગોને 'પદ્મપુરાણ' સાથે મિલાન પણ કર્યું હતું. એક નાનો લેખ પણ આ વિષયે 'જૈન હિતૈષી'માં તે સમયે પ્રકાશિત કર્યો હતો. પરંતુ પછી અસ્વસ્થતા આદિ કારણોએ કંઇ વિશેષ વિચાર કરી શકાયો નથી.

'નાઇલ' નામનો કોઇ ગચ્છ તો હજુ સુધી સાંભળ્યો નથી. દિગમ્બર સાહિત્યમાં હજુ સુધી આનો કંઈ ઉલ્લેખ જોવામાં નથી આવ્યો. શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાયના નાગેન્દ્ર ગચ્છ સાથે પણ તેનો કોઇ સંબંધ માલૂમ નથી. તે ઉપરાંત 'નાઇલ વંશ દિવાકર' યા 'નાઇલ કુલ દિવાકર' પરથી એમ કઇ રીતે કહી શકાય કે આ કોઈ 'ગચ્છ' જ હશે. સંભવ છે કે 'નાઇલ વંશ' કોઇ આ સમયનો પ્રસિદ્ધ વંશ હોય અગર તેમાં ઉક્ત આચાર્યનો જન્મ થયો હોય. ઘણું કરી આચાર્ય પોતાના ગૃહસ્થાવસ્થાના વંશનો પણ ઉલ્લેખ કર્યા કરતા હતા.

આખંડલભૂતિ યા ઇન્દ્રભૂતિ ભગવાન્ મહાવીરના ગણધર ગૌતમનું જ નામાન્તર છે.

'પદ્મપુરાણ' યા 'પદ્મચરિત' નામનો એક સંસ્કૃત ગ્રંથ વીર નિર્વાણ સંવત્ ૧૨૦૪ નો બનેલો છે. તેના કર્તા રવિષેણ નામના આચાર્ય છે કે જે લક્ષ્મણસેનના શિષ્ય છે. આ ગ્રંથ વિમલસૂરિના પ્રાકૃત 'પઉમચરિઅ'નો પ્રાયઃ સમ્પૂર્ણ સંસ્કૃત અનુવાદ છે. કેટલેક સ્થળે તો શબ્દશઃ મળે છે. અધ્યાયોનાં નામ આદિ પણ એક જેવાં છે. આ સમયે પદ્મપુરાણ મારી પાસે મોજુદ નથી, નહી તો હું દશવીશ પદ્યો બન્નેનાં આપી બતાવત કે બન્નેમાં કેટલી સમાનતા છે. જુઓ.

अह एवं परिकहिए पुणरवि मगहाहिवो पणमीऊणं
पुच्छइ गणहरवसहं मणहरमहुरेहिं वयणेहिं ॥६४॥
वण्णा सनुप्पती निण्हं विंहुधा मए अर्वी (सेसा)
एत्तो कहेह भयवं उप्पत्ती सुत्तकंठाणं ॥ ६६॥
—पउमचरिअ, चतुर्थ समुद्देश ।

अथैवं कथितं तेन गौतमेन महात्मना ।
श्रेणिकः पुनरप्याह वाक्यमेतत्कुतूहली ॥ २६॥
वर्णत्रयस्य भगवन् संभवो मे त्वयोदितः ।
उत्पत्तिः सूत्रकण्ठानां ज्ञातुमिच्छामि सांप्रतं ॥ २७॥
—पद्मपुराण, चतुर्थ पर्व.

શબ્દશઃ અનુવાદ કર્યો છતાં પણ રવિષેણે ક્યાંય આ વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી કે આ ગ્રંથ વિમલસૂરિના ગ્રંથને દેખીને યા તેના આધાર પર લખ્યો છે. પદ્મપુરાણ મૂલ અત્યાર સુધી ક્યાંય છપાયો નથી. તેનો હિન્દી અનુવાદ કલકત્તામાં છપાયો છે, પરન્તુ મૂલ દુર્લભ નથી. પ્રાયઃ સર્વ જૈન ભંડારોમાં ઉપલબ્ધ છે. પુસ્તક ભંડારકર મ૦ માં કેટલીક પ્રતિઓ છે.

રવિષેણ પ્રાચીન આચાર્ય છે. હરિવંશપુરાણ (જિનસેન)—એમણે આ પદ્મપુરાણ અને વરાંગચરિતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, વરાંગચરિત ઉપલબ્ધ નથી.

પહેલાં મારો ખ્યાલ એવો હતો કે વિમલસૂરિ શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાયના હશે. શ્વેતામ્બર ભંડારોમાં પણ 'પઉમચરિઅ' ઉપલબ્ધ છે, પરન્તુ જરા ધ્યાનથી વાંચવાથી માલૂમ પડ્યું છે તે શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાયના નથી. આચાર્ય હેમચંદ્રની જૈન રામાયણના કથાનકથી આમાં બહુ અન્તર છે. આ સિવાય.

૧—પઉમચરિય પૃષ્ટ ૫ ગાથા ૨૨માં મહાવીરના ત્રિશલા રાણીના ગર્ભમાં આવવાનું લખ્યું છે: પરન્તુ શ્વે૦ સં. માં પહેલાં દેવાનન્દા બ્રાહ્મણીના ગર્ભમાં આવવાનું મનાય છે.

૨ શ્વે૦ સં. માં મહાવીરને વિવાહિત અને સન્તાનવાન્ માને છે, પરન્તુ આ ગ્રંથની ૨૯મી ગાથાપરથી માલૂમ પડે છે કે તેમણે કુમારાવસ્થાને છોડીને જ, દીક્ષા લઇ લીધી હતી. પૃષ્ઠ ૯૮ની ગાથા નં. ૫૭ અને ૫૮માં પણ આ બાબતની પુષ્ટિ થાય છે. આમાં મલ્લિ, નેમિ, પાર્શ્વ, મહાવીર અને વાસપૂજ્ય—આ પાંચ તીર્થંકરોને કુમારાવસ્થામાં જ ગૃહત્યાગી બતાવ્યા છે અને આ વાત શ્વેતામ્બર માન્યતાથી વિરૂદ્ધ છે. આ જાતની બીજી પણ અનેક વાતો આના દિગમ્બરત્વને પુષ્ટ કરનારી છે, પરન્તુ આશ્ચર્ય તો એ છે કે દિગમ્બરીઓને આ ગ્રંથની ખબર પણ નથી.

આ ગ્રંથ વીરનિર્વાણ ૫૩૦માં બન્યો છે, એવું આની પ્રશસ્તિ પરથી માલૂમ પડે છે. શું આપ એને એટલો પ્રાચીન સમજો છો? વીરનિર્વાણની આ ગણના પણ કોણે લીધી છે તે જાણમાં નથી. ×××

ભવદીય—નાથુરામ

[આ પ્રમાણે જેજે હકીકત અમને પ્રાપ્ત થાય છે તે સાદર રજુ કરીએ છીએ. ઉપરના અભિપ્રાયો માત્ર વિચાર રૂપે છે—સિદ્ધાંત રૂપે તો જેમ જેમ ચર્ચા થતી જશે, બન્ને પક્ષોનું સાંભળવામાં આવશે અને શોધખોળ થતી જશે તેમ તેમ છેવટે અમુક આકારે ખરૂં રહસ્ય પામી શકીશું. વિદ્વાન મુનિમહારાજાઓને વિનતિ છે કે આ ગ્રંથ પર વિશેષ પ્રકાશ પાડે. જૈન ધર્મપ્રસારકસભા આ ગ્રંથ અમારા પર મોકલી આપશે તો તે તેના જ્ઞાતા—વિદ્વાનને આપી યા અમે વાંચી વંચાવી કંઇ વિશેષ હકીકત મેળવવા-આપવા પ્રયત્નશીલ રહીશું.

તંત્રી]

શ્રી શત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધારક

સમરસિંહ (તિલંગદેશનો સ્વામી)

[અનુસંધાન અંક ૩, પૃ. ૧૦૮]

[લેખક-પંડિત લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી-વડોદરા]

રાણો મહીપાલ અને સમરાશાહ પ્રતિદિવસ જતાં-આવતાં માણસોથી તેના સમાચાર મેળવતા અને શિક્ષા—સૂચના કરતા હતા. થોડા દિવસમાં ફલહી કાઢી, પરંતુ તેને જ્યારે પાણીથી ભીંજાવીને જોઇ, ત્યારે તે મધ્યમાં ફૂટેલી રેખાવાળી જણાઇ. સમરાશાહે પણ તેને દોષિત જણાવી આવેલા માણસો સાથે નવી કરાવવા શિક્ષા મોકલી. ફરીથી કામ આરંભતાં ફૂટેલી તે ફલહીના બે કટકા થઇ ગયા. આથી રાણાનો મંત્રી અને સમરશાહના અધિકારી માણસો ખિન્ન થયા. અને અટ્ઠમ તપ કરી ડાભને સંથારે રહ્યા. પ્રબંધકાર કહે છે કે-ત્રીજી રાત્રે સાક્ષાત્ શાસનદેવી અને કપર્દીયક્ષ પ્રત્યક્ષ થઇ મંત્રી પ્રત્યે બોલ્યા કે-'મંત્રીશ્વર ! આપ શ્રાવકોમાં શિરોમણિ અને જૈનધર્મના વિજ્ઞ હોવા છતાં પણ અજ્ઞાની જેમ કેમ થયા ? અમ્હારૂં સ્મરણ કર્યા વિના આરંભ કેમ કર્યો ? તેમ કરવું શું તમને ઉચિત છે ? સમરસિંહના ભાગ્યથી કાર્યસિદ્ધિ થશે. ખાણના અમુક ભાગથી તે બિંબ મેળવો.' શાસનદેવ-દેવીના વચન પ્રમાણે સ્ફટિકરત્નસદૃશ નિર્દોષ શિલા-ફલહી મેળવી.

મંત્રી(પાત્ર)એ પાટણમાં સમરાશાહને સમાચાર પહોંચાડ્યા. દેસલશાહે વધામણી લાવનારને પુત્ર (સમરાશાહ)દ્વારા બે પટ્ટસૂત્ર અને સોનાની જીભ દાંત સાથે અપાવી. આચાર્યો, સાધુઓ, શ્રાવકો વિગેરે સંઘને એકત્ર કરી મહોત્સવ આરંભ્યો. સંઘ-પૂજા, દાન વિગેરે કર્યા પછી દેસલશાહે સંઘ આગળ બે હાથ જોડી વિજ્ઞાપના કરી કે—'સંઘના આદેશ-પસાયથી મૂલનાયકની મૂર્તિ માટે ફલહી દૂષણરહિત થઇ છે, તો આ ફલહીથી બિંબ કરાવું કે મંત્રિ(વસ્તુપાલ)સંબંધી ફલહીથી ?' સંઘે પૂર્વોક્ત પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

તે વખતે સંઘના માણસોએ જણાવ્યું કે-દેવ-મંદિર વિગેરેના સર્વ પરવ (?) પણ કરાવો. કારણ કે-મ્લેચ્છોએ મુખ્ય પ્રાસાદ વિનાશ પમાડ્યો[22] છે. તેની ફરતી દેવકુલિકા(દેરી)ઓ પણ પાડી નાખી છે, તો યથાયોગ્ય વહેંચીને સર્વના પુણ્ય માટે કર્મ-સ્થાય કરવા માટે સંઘ શિક્ષા આપો. ત્યાં કોઇ પુણ્યવાન બોલ્યો કે-'મુખ્ય પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર હું કરાવીશ, મ્હને અનુમતિ આપો.' સંઘે કહ્યું કે-જે બિંબ (મૂલનાયક)ને કરાવે છે, તે જ તે (મુખ્ય પ્રાસાદ)નો કરાવનાર થાઓ. જેનું ભોજન, તેનું

---

૨૨ સાક્ષર શ્રીયુત જિનવિજયજી શત્રુંજયતીર્થોદ્ધાર પ્રબંધના ઉપોદ્ઘાત (પૃ. ૨૮) માં જણાવે છે કે 'वर्तमानमें जो मुख्य मंदिर है और जिसका चित्र इस पुस्तकके प्रारंभमें लगा हुआ है वह, विश्वस्त प्रमाणोंसे जाना जाता है कि गुर्जर महामात्य बाहड (संस्कृतमें वाग्भट) मंत्रीके द्वारा उद्धृत है। પરંતુ પ્રબંધકારના ઉપર્યુક્ત કથન પ્રમાણે બાહડમંત્રી દ્વારા ઉદ્ધૃત મુખ્ય મંદિરનો પણ મ્લેચ્છોએ નાશ કર્યો હતો. જ્યાંથી એનો ભંગ થયો હતો, ત્યાંથી કલશ પર્યંત મુખ્ય મંદિરના શિખરનો ઉદ્ધાર પાછળથી દેસલશાહ અને સમરાશાહે કરાવ્યો હતો, એમ પ્રબંધમાં આગળ જણાવ્યું છે. લેખક.

તાંબૂલ પણ યુક્ત છે. ધર્મકૃત્યની વહેંચણી કરી-કર્તવ્ય સ્વીકારી સૌ પોત પોતાને ઘરે ગયા.

આદેશ મળવાથી દેસલશાહ તથા સમરાશાહને પરમ આનંદ થયો. ફરી પણ માણસો અને ધન મોકલાવ્યું. પાતા મંત્રીએ પણ આ શિલા નીકળતાં સૂત્રધારોને સોનાનાં કંકણો અને વસ્ત્રોના દાનથી પ્રસન્ન કર્યા હતા. મહીપાલ રાણાજી આ સમાચાર સાંભળી વધાવવા ખાણે આવ્યા અને તેમણે ફલહીને પ્રત્યક્ષ જિનસમાન માની કાશ્મેય, ઘનસાર, કપૂર-પુષ્પાદિથી પૂજી હતી. મહાદાન, નૃત્યાદિ પૂર્વક રાણાએ મહોત્સવ કરાવ્યો.

સૂત્રધારોએ ફલહીને પર્વતથી આદરપૂર્વક નીચે ઉતારી. આરાસણમાં પ્રવેશમહોત્સવ કર્યો. આરાસણની સમીપનાં ગામોમાંથી આવી ભાવિકો તે ફલહીની પણ ફૂલ, કપૂર આદિથી પૂજા કરતા હતા ગીત-ગાન, વાદ્ય અને હર્ષનો કોલાહલ થતો હતો. મહીપાલ રાણાજી પોતાના મંત્રી પાતાને સઘળી શિક્ષા આપી પોતાના નગરમાં ગયા.

મંત્રીએ શ્રેષ્ઠ રથમાં સ્થપાવેલી આગળ પાછળ દોરડાએ વળગેલા ઘણા માણસો વડે તેમજ બળવાન બળદો વડે ખેંચાતી આ શિલાને મહા પરિશ્રમથી પર્વતથી ઉતારી. કુમારસેના ગામના સમભૂમિ ઉપવનમાં રથ સ્થાપ્યો, ત્યાં ત્રિસંગમપુર વિગેરે સ્થાનના નિવાસી સંઘે આવીને સ્પર્ધાપૂર્વક ઉત્સવ કર્યો. મંત્રીએ સમરાશાહને સમાચાર આપવા પાટણ માણસ મોકલ્યો કે ફલહી કુમારસેનામાં આવેલ છે.

સમરાશાહે બળવાન્ બળદો માટે શોધ કરાવી. લોકોએ સમરાશાહ અને તેના પિતા દેસલશાહની પ્રશંસા કરવા પૂર્વક દ્રવ્ય ન લેતાં ઘણી ખુશીથી બળદો આપ્યા. તેમાંથી ૨૦ બળદો લીધા. જેના બળદો ન લીધા તેને ખિન્નતા થઇ. સમરાશાહે મધુર વચનોથી તેઓનો સત્કાર કર્યો. બળદો સાથે દૃઢ ગાડું કુમારસેના ગામે મોકલ્યું. માર્ગોપચારકુશલ માણસો સાથે મોકલ્યા. ફલહીના વિશેષ ભારથી લોહબદ્ધ ગાડું પણ ચૂર્ણ થઇ ગયું. મંત્રી (પાતા) એ ફરી સમરાશાહ પાસે ગાડું મંગાવ્યું, તે પણ ભાંગી ગયું. આ ખબર મળતાં ચિંતાથી સમરાશાહની નિદ્રા દૂર થઇ હતી. શાસનદેવીથી આશ્વાસન મળતાં ઝંઝા ગામથી દેવતાધિષ્ઠિત ગાડું મળ્યું, ત્યાર પછી ગાડું ચાલતા પદે પદે વંદાતી-પૂજાતી ફલહી ખેરાલુ-પુરમાં આવી. સંઘ તરફથી પ્રવેશોત્સવ થયો.

પ્રબંધમાં જણાવેલ ઉપર્યુક્ત વિસ્તૃત વર્ણન સમરારાસમાં નથી. રાસમાં માત્ર સંક્ષેપમાં જણાવ્યું છે કે-રાણાજી (મહીપાલ) પોતે જાતે ખાણને કાંઠે હાજર રહ્યા હતા. સૂત્રધારો ટાંકણાનો ઉપયોગ કરી ઘન ગાંઠો ભાંગતા હતા. જેમ સમુદ્ર વિલોડન કરી વાસુકિ દ્વારા રત્નો મેળવ્યાં હતાં, તેમ નીર સમ અતિ જયણાપૂર્વક ફલહી આણી. કૂઆરસે(કુમારસેન ગામે) અને ત્રિસીંગમ(ત્રિસંગમપુર-મહીપાલ રાણાની રાજધાની)નગરમાં ઓચ્છવ થયો. ફલહી દેખી ધર્મી જનોના મનમાં આનંદ માતો ન હતો. અભય દાનમાં અગ્રેસર કરુણારસમાં ચિત્તવાળા શાહે ખેરાલુમાં ફલહી આવતાં કેદીઓ મૂકાવ્યા હતા. ઘણું ધન આપ્યું હતું.

પ્રબંધકાર જણાવે છે કે કેટલેક દિવસે ફલહી ભાંડુ ગામે આવી ત્યારે દર્શનોત્કંઠા થતાં સિદ્ધસૂરિ તથા પાટણના લોકોને લઇ દેસલશાહ ભાંડુ ગામે ગયા હતા, પૂજા કરી પ્રસન્નતા મેળવી હતી. હજારો ગવૈયાઓ, બંદીઓ ત્યાં એકત્ર થયા હતા. સમરાશાહે પિતાના આદેશથી વસ્ત્રો વિગેરેથી તેઓનો સત્કાર કર્યો હતો. સર્વ લોકોએ ફલહીનું પૂજન કર્યું દેશલશાહની પ્રશંસા કરી હતી. સાહમ્મિવચ્છલ થયું હતું. પારિતોષિક અપાયાં હતાં. ઠેકાણે ઠેકાણે રાસ ગીતો ગવાતાં હતાં. એ સાંભળતાં દેસલે ફલહીને આગળ ચલાવી પોતે કેટલાક માર્ગ સુધી અનુગમન કર્યું હતું. પછી દેશલશાહ ઘરે આવ્યા. રાસકાર આ સંબંધમાં સંક્ષેપમાં જણાવે છે કે ભાંડૂ ગામમાં ભવ્યજનો ઘણા ભાવથી આવ્યા હતા અને ફલહી પૂજી હતી. જેમ જેમ ફલહીને પૂજવામાં આવતી હતી, તેમ તેમ કલિકાલ ધ્રૂજતો હતો. નવીન પ્રકારથી નાચ-રંગ થતા હતા. ધાર્મિક લોકોનું આચરણ દેખી ચિત્ત ચમત્કાર પામતું હતું.

પાલિતાણા નગરમાં સંઘે ફલહીને વધાવી હતી. બાલચંદ્ર મુનિએ શીઘ્રતાથી શ્રેષ્ઠ કર્મસ્થાયં કરાવ્યું

હતું. શું કપૂરથી અથવા ક્ષીરસાગરના સારથી દેહ ઘડી હશે એવી ભાસતી સ્વામીની મૂર્તિ સંસાર પર કૃપા કરી પ્રકટ થઇ. વધામણી મળતાં મનમાં હર્ષ માતો ન હતો. દેસલપુત્ર (સમરાશાહ)ના ચરિત્રથી સહુ રલિયાત થયા હતા.

પ્રબંધકાર જણાવે છે કે—અનુક્રમે ફલહી પુંડરીકગિરિની નીચે આવી. પાદલિપ્ત(પાલિતાણા)ના સંઘે આગમનોત્સવ કર્યો. શત્રુંજયગિરિએ પહોંચ્યાના સમાચાર શાહને આપ્યા. શાહે વધામણી લાવનાર માણસો દ્વારા પર્વત પર ચડાવવાની શિક્ષા—સૂચના મોકલી. સારામાં સારા અતિકુશલ ૧૬ સૂત્રધાર—કારિગરોને પાટણથી બિંબ ઘડવા માટે મોકલ્યા. નવ સોરઠના સ્વામી મંડલીક રાજા જેમને પિતૃવ્ય (કાકા) શબ્દથી બોલાવતા હતા, તે બાલચંદ્ર નામના મુનિને શાહે માણસો મોકલી જૂનાગઢથી જલ્દી શત્રુંજયગિરિ પર આણ્યા હતા.[૨૩] બાલચંદ્ર મુનિએ સૂત્રધારો દ્વારા ફલહીને ગાડામાંથી ઉતરાવી પર્વતપર ચડાવવા યોગ્ય નાની બનાવી હતી. ૮૪ સ્કંધવાહન પુરુષો દ્વારા ૭ દિવસે ફલહી પર્વત પર ચઢી હતી. તે મનુષ્યોનો ભોજન-શયનાદિ સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. કહે છે કે જાવડશાહે પહેલાં ૭ મહિને ચડાવી હતી. દેવમંદિરના દ્વારતોરણના આગળ રહેલી તે ફલહીને શ્રેષ્ઠ વૈજ્ઞાનિકો-શિલ્પવિજ્ઞાનના જાણકાર લોકો ઘડવા લાગ્યા. બાલચંદ્રમુનિની શિક્ષા પ્રમાણે સુઘટિત ઘૃષ્ટ ઉત્તેજિત થયેલા બિંબને મુખ્ય સ્થાનમાં આણ્યું હતું. દુર્જનોએ કંઇક દુર્જનતા કરી હતી, પરંતુ દેસલશાહના પુણ્યપ્રભાવથી, સાહણપાલની બુદ્ધિથી, સમરાશાહના સત્ત્વથી દુર્જનતા મૂકી કાર્ય કરનાર થયા હતા. બિંબને મૂલ સ્થાનમાં પધરાવી બાલચંદ્ર મુનિએ પાટણમાં દેસલશાહને સમાચાર પહોંચાડ્યા હતા. દેસલશાહ, પ્રત્યે આનંદવચન ઉચ્ચાર્યું કે હવે 'ચતુર્વિધ સંઘ સાથે યાત્રાએ જઇ પ્રતિષ્ઠા કરાવીએ ત્યારે કૃતકૃત્ય થઇએ.

ઉદ્ધાર.

ત્યાર પછી પિતા-પુત્ર (દેસલશાહ અને સમરાશાહ) પોસહશાલામાં સિદ્ધસૂરિને વાંદવા આવ્યા. પ્રણામ કરી તેઓ બોલ્યા કે આપ પૂજ્યના ઉપદેશરૂપી પાણીથી સિંચિત થયેલો અમ્હારો આશારૂપી વૃક્ષ જે પહેલાં અંકુરિત થયો હતો, તે નિરંતર તે જ શ્રેષ્ઠ જલથી સિંચાતો બિંબને મૂલસ્થાનમાં સ્થાપવાથી હાલ ફલોન્મુખ થયેલ છે, તેને પ્રતિષ્ઠા કરવાના પ્રસાદરૂપ શ્રેષ્ઠ દોહલાથી શીઘ્ર સફળ કરો. મુખ્ય મંદિરના શિખરનો ઉદ્ધાર છેદક(ભંગ)થી કલશપર્યંત પરિપૂર્ણ કરાવેલ છે. તથા દેવની દક્ષિણ દિશામાં અષ્ટાપદના આકારવાળું ચોવીશ જિનેશ્વરોથી યુક્ત નવું ચૈત્ય કરાવ્યું છે. પૂર્વજોના ઉદ્ધાર માટે સિંહે ત્રિભુવન(મંડપ) આગળ બલાનક મંડપનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો છે. તથા હાલ પૃથ્વીપર વિચરતા અર્હતોનું નવું મંદિર જિનની પાછળ કરાવ્યું છે. સ્થિરદેવના પુત્ર સા. લંઢુકે ચાર દેવકુલિકાઓ કરાવી છે. જૈત્ર અને કૃષ્ણ નામના સંઘવીએ જિનબિંબ સાથે આઠ શ્રેષ્ઠ દેહરીઓ કરાવી છે. શા. પૃથ્વીભટ (પેથડ)ની કીર્તિલતાતુલ્ય સિદ્ધકોટાકોટિ ચૈત્ય જે તુર્કોએ પાડી નાખ્યું[૨૪] હતું, તેને હરિશ્ચંદ્રના પુત્ર સા. કેસવે ઉદ્ધર્યું છે. તેમજ દેવકુલિકાના લેપ વિગેરે બીજું જે નષ્ટ થયેલ હતું, તે સર્વ પુણ્યશાલીઓએ કોઇએ કાંઇ કોઇએ કંઇ એમ કરાવ્યું છે. તીર્થમાં સર્વ સ્થાનકો પૂર્વની જેમ થઇ ગયાં છે કે, જેથી કોઇ ક્યાંય ભંગ જાણી શકે નહિ; તો હવે કલશની, દંડની તેમજ બીજા સર્વ અર્હતોની પ્રતિષ્ઠા કરાવવી છે.

---

૨૩ तथा श्रीजीर्णप्राकारात् मण्डलीकमहीभुजा ।
नवपट्टस्यसुराष्ट्राणामधिपेन य उच्यते ॥
पितृव्य इति तं साधुर्बालचन्द्राभिधं मुनिम् ।
आनाययत्पुरान् प्रेष्य शीघ्रं शत्रुञ्जये गिरौ ॥
—નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૪થો, શ્લોક. ૪૮૩-૪)

૨૪ રત્નમંદિરગણિ (વિ. સં. ૧૫૧૭માં ભોજપ્રબંધ વિ. ના કર્તા) ઉપદેશતરંગિણી (ય. વિ. ગ્રંથમાલાથી પ્રકાશિત પૃ. ૧૩૬-૧૩૭)માં જણાવે છે કે યોગિનીપુર (દિલ્હી)થી સોરઠમાં આવેલ એક લાખ એંશી હજાર લશ્કરે (મ્લેચ્છોએ સં. પેથડ અને ઝાંઝણશાહના કરાવેલા સોનાની ખોલથી મઢેલા આ મંદિરને લેઇ શત્રુંજય પર ચઢી જાવડશાહની સ્થાપેલી પ્રતિમાનો ભંગ કર્યો હતો.
—લેખક

સંઘ-પ્રયાણ.

સા. દેસલે શ્રેષ્ઠ સૂરિ, જ્યોતિષી, શ્રાવકો વિગેરેને બોલાવી પ્રતિષ્ઠા-મુહૂર્ત જોવરાવ્યું. નિર્ણય થતાં લગ્નપત્રિકા મુખ્ય જોશીથી લખાવી, તેનો સત્કાર કરી ઉત્સવ કર્યો. પ્રતિષ્ઠાસમય સમીપ આવતાં દેસલે સર્વ દેશોમાં પોતાના કુટુંબનાં માણસો, પુત્ર, પૌત્ર, મંત્રીઓ વિગેરેને મોકલી સંઘને આમંત્રણ કર્યું.

રાસકાર પાંચમી ભાષામાં જણાવે છે કે સંઘે બહુ ભક્તિથી પાટે સ્થાપેલા ગણધર-આચાર્યે લગ્ન-મુહૂર્ત ગણીને વિચાર્યું. સર્વ શ્વેતાંબર સૂરિ, મુનિઓ હર્ષિત થયા. કેટલાકને ઘરે બેસી મનાવ્યા, કેટલાક ધર્મિષ્ઠ લોકો ધર્મના હર્ષથી દોડી આવ્યા. બહુ દેશોમાં કુંકુમપત્રિકાઓ પાઠવી. સારી રીતે સજ્જ થઇને સંઘ મળ્યો. કલ્પતરુ જેમ અમૃતથી સિંચિત થાય, તેમ શુભગુરુ સિદ્ધસૂરિના વાસથી સંઘપતિ અભિષિક્ત થયા. કુલદેવી સચિયા ભુજામાં ઉતર્યા. સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રીએ શેષ ભરી, તિલક મંગલ કર્યું. પોષ વ. ૭ ને દિવસે સુમુહૂર્તે શુભ-ચિત્તવડે દેવાલયમાં આદિજિનને સ્થાપ્યા. કુંકુમથી પિંજરિત કરેલા કામધેનુપુત્ર ધર્મધોરી બે ધવલ-વૃષભ ધુરાએ જુત્યા. જયરથમાં ચડી ઇંદ્રની જેમ સંચર્યા. સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રીના શિર પર રહેલ શાલિનો થાલ નિહાળ્યો, શ્રેષ્ઠ ઘોડાએ હણહણાટ કર્યો, વૃષભે શુભ શબ્દ કર્યો. આ પ્રમાણે મહાસિદ્ધિકારક શુભ શકુન થતાં આગળ મુનિવરનો સંઘ અને શ્રાવકજનો ચાલ્યા. તલ પણ ન ખરે, તેમ ઘણા લોકો એકઠા મળ્યા હતા. મૃદંગ, વાંસલી અને વીણાની ધ્વનિ થતી હતી. ભેરીના ગંભીર અવાજથી આકાશ ગાજતું હતું. નવા પાટણમાં નવો રંગ ઉત્પન્ન થયો હતો. સુખપૂર્વક દેવાલય સંખારે સંચર્યું. ઘરે બેસી કરીને કેટલાકને સમજાવ્યા હતા. સમરના ગુણથી રંજિત થયેલો કોઇ વિરલો જ રહ્યો હતો. જયતો અને કાન્હો બન્ને સંઘપતિ ચાલ્યા. હરિપાલ અને લંડુક એ મહાધર દૃઢ થયા.

પ્રબંધકાર આ સંબંધમાં જણાવે છે કે દેસલ-શાહે નવું દેવાલય રથસદૃશ કરાવ્યું, તેને સિદ્ધસૂરિની પોસહશાલામાં લઇ જઇ વાસક્ષેપ નંખાવ્યો. સારે દિવસે દેવાલયનું પ્રસ્થાન વિચાર્યું. શુભ દિવસ આવતાં પ્રસ્થાન સાધવા ઇચ્છતા શાહે પોસહશાલામાં સર્વ સંઘ મેળવ્યો. ભક્તિપૂર્વક સંઘનું બહુમાન કરી દેસલશાહ સિદ્ધસૂરિ આગળ વાસક્ષેપ કરાવવા બેઠા. ગુરુએ (ગોરે) તેના લલાટમાં શુભહેતુ તિલક કર્યું. ગુરુ(સિદ્ધસૂરિ)એ સ્વયં તેના મસ્તક ઉપર વાસચૂર્ણ સ્થાપ્યું, પછી સમરાશાહના મસ્તક ઉપર વાસક્ષેપ નાખી આશિષ્ આપી કે 'સંઘપતિયોમાં તું મુખ્ય થા.'

ત્યાર પછી ગુરુએ કહેલા સમયે (પોષ વ. ૭) વાજતે ગાજતે ગૃહમંદિરમાંની આદિનાથ પ્રભુની પ્રતિમાને દેસલશાહે માંગલિક ક્રિયાપૂર્વક દેવાલયમાં સ્થાપી. કપર્દી યક્ષ અને સત્યદેવી શાસનદેવી સમરા-શાહના શરીરમાં પધાર્યાં. રથને બળદ જોડ્યા. સં. દેસળ અને સમરાશાહના મસ્તક પર સુવાસિની સ્ત્રીએ અક્ષત નાખી મંગળ કર્યું. સામંતે દેવાલય ચલાવ્યું. શુભ શકુનો થયાં. પ્રથમ સંઘ ચાલ્યો. માર્ગ સંકીર્ણ થઇ ગયો હતો. દેવાલયની આગળ ચાલતા સંઘથી પરવરેલા અને સુખાસન (પાલખી)માં બેઠેલા દેસલશાહ સંઘનાયક થયા. સમરાશાહ પણ અસ્વાર બની અસ્વારોથી પરિવૃત થઇ ચાલ્યા. વાજિંત્રોની ધ્વનિ થઇ. પગલે પગલે પૂજાતું દેવાલય પહેલે દિવસે શંખારિકાએ પહોંચ્યું.

સમરાશાહ શંખારિકાગામથી સંઘ સાથે પાટણ આવ્યા હતા, તેઓએ પોસહશાલામાં જઇ સર્વ સૂરિઓને યાત્રા માટે ખમાસમણ (વંદન) આપ્યું હતું. સંઘ સાથે ગૌરવપૂર્વક પ્રત્યેક ઘરે જઇ સર્વ શ્રાવકોને આદરપૂર્વક પ્રાર્થના કરી હતી. સમરાશાહના ગુણોથી ખેંચાઇ તેઓ જલ્દી આવ્યા હતા.

મુખ્ય આચાર્યો.

અગાધ સર્વ સિદ્ધાંતરૂપી મહાસાગરને તરી જવામાં નૌકાસમાન શ્રીવિનય-સંઘમાં આવેલા ચંદ્રસૂરિ યાત્રા માટે ચાલ્યા હતા. બૃહદ્ગચ્છરૂપી આકાશમાં ચંદ્રસમાન મનોહર ચારિત્રને ધારણ કરનાર

શ્રી રત્નાકરસૂરિ સંઘ સાથે ચાલ્યા હતા. સર્વત્ર ગૌરવયુક્ત અંતઃકરણવાળા શ્રીદેવસૂરિગચ્છના શ્રી. પદ્મચંદ્રસૂરિ, જિનદર્શન કરવામાં ઉલ્લસતી વાંછાવાળા ચંચલતારહિત(ધીર) પં (સં) કેરગચ્છના શ્રીસુમતિસૂરિ, ભાવડારગચ્છની લક્ષ્મીના મુખને વિભૂષિત કરવામાં તિલક સમાન શ્રીવીરસૂરિ પ્રસન્ન અંતઃકરણે યાત્રામાં ચાલ્યા હતા. થારપદ્રગચ્છના શ્રીસર્વદેવસૂરિ તથા બ્રહ્માણગચ્છના શ્રીજગતસૂરિ ચાલ્યા હતા. શ્રીનિવૃત્તિગચ્છના આમ્રદેવસૂરિ ચાલ્યા હતા, જેઓએ દેસલની યાત્રાનો રાસ[૨૫] કર્યો છે નાણકગણરૂપી આકાશને ભૂષિત કરવામાં સૂર્યસમાન સિદ્ધસેન આચાર્ય દેસલ સાથે ચાલ્યા હતા. બૃહદ્ગણના શ્રીધર્મઘોષસૂરિ ઉચ્છળતા આનંદપૂર્વક ચાલ્યા હતા. રાજગુરુ એવા અપરનામને ધારણ કરનારા નાગેન્દ્રગચ્છના શ્રીપ્રભાનંદસૂરિ ચાલ્યા હતા. શ્રીહેમસૂરિસંતાનીય શુદ્ધભાવનાવાળા પવિત્ર શ્રીવજ્રસેનસૂરિ પધાર્યા હતા. બીજા પણ ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છના આચાર્યો સંઘપતિ દેસલ સાથે ચાલ્યા હતા. ચિત્રકૂટ વાલાક, મરુ, માલવ વિગેરે દેશોમાં રહેલા પદસ્થ પ્રાયઃ સર્વે મુનિઓ મળ્યા હતા. શુભ વાર અને શુભ મુહૂર્તે શ્રીસિદ્ધસૂરિ સર્વ દર્શની અને દેસલની સાથે ચાલ્યા; દેસલે તેમનો પ્રવેશોત્સવ કર્યો હતો.

સંઘપતિ જૈત્ર અને કૃષ્ણ સં. દેસલના સ્નેહ-
ગુણથી બંધાઈ ચાલ્યા હતા.
અન્ય સંઘે અને ગોતીઓમાં ગુણસંયોગ કરનાર
વ્યવસ્થા (પરોવનાર) હરિપાલ, ચતુર સં.
દેવપાલ, શ્રીવત્સકુલના સ્થિરદેવના

પુત્ર લૂંઢક યાત્રામાં ચાલ્યા. સમરાશાહના સન્માનથી ઉત્સાહિત થઇ સોની પ્રહ્લાદન, સત્યવચની ઉત્તમ શ્રાવક ગોઢાક મળ્યા. ધર્મવીર વીર શ્રાવક, દાનેશ્વરી દેવરાજ વિગેરે સમરાશાહના અનુરાગથી યાત્રામાં સાથે ચાલ્યા હતા. પ્રબંધકાર કહે છે કે તે વખતે ગૂર્જરભૂમિમાં જે કોઇ પણ શ્રાવકો હતા, તેમાંથી કોઇ પાછળ રહ્યું ન હતું. એવી રીતે સકળ દેશોમાંથી સંઘ મળ્યા પછી દેસલે સંઘનું પ્રયાણ આગળ કરાવ્યું. મંડપમાં સ્તંભની જેમ સંઘમાં જૈત્ર, કૃષ્ણ, લૂંઢક અને હરિપાલ એ ચાર મહાધર હતાં.

અલપખાનને અનુજ્ઞાપિત કરવા મોટું ભેટણું લઇ સમરાશાહ રાજમંદિરે ગયા. ખાનની આગળ ભેટણું ધર્યું. ખાને સંતુષ્ટ થઇ ઘોડા સાથે તસરીફ આપી. સમરાશાહે રાજા (ખાન) પાસે દુષ્ટ-નિગ્રહ કરી શકે તેવા મમહારકો (જમાદાર) માગ્યા. ખાને પણ વીર ધીર મુખ્ય દસ મહામીરો સંઘરક્ષા માટે આપ્યા. તેઓને અને પાછળ રહેલા સંઘને લઇ સમરાશાહ સંઘનાયક સાથે નિર્દોષ સંઘમાં મળ્યા.

રાસકાર છઠ્ઠી ભાષામાં ચાર કડીથી સંઘ-પ્રયાણનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે શંખ વાગ્યા, અસંખ્ય નાદથી કાયરો ખળભળ્યા. ઘોડે ચડીને સેલ્લાર રાજપૂત અસ્વારો સજ્જ થયા, દેવાલય વેગથી ચાલતાં ઘુઘરીઓના અવાજ થતા હતા. સમ વિષમ કોઇ ગણતું નહિ, કોઇ વાર્યો રહેતો નહિ. વાહિની બહુ વેગથી ચાલતાં ધરણી ધડકતી હતી, ધૂળ ઊડતી હતી, માર્ગ સૂઝતો ન હતો. ઘોડા હણહણતા હતા. ઊંટ અવાજ કરતા હતા, બેલ વેગથી ચાલતા હતા. સાદ કર્યો સંભળાતો ન હતો, તેથી બીજે માણસ બોલ-જવાબ દઇ શકતો નહિ. રાત્રે જેમ તારાગણ ઉગ્યો હોય તેમ દીવીઓ ઝલહલતી હતી. પાયદલનો પાર પામી શકાતો ન હતો. સુખાસન (પાલખી) વેગથી ચાલતું હતું બુદ્ધિવંત બહુ પુણ્યવંત પરિકર્મમાં અતિનિશ્ચલ દેસલશાહ આગેવાન થઇ સંચરતા હતા. પાછેવાન તરીકે સોમસિંહ-સા. સહજાનો પુત્ર સાંગણશાહ-ઊજિગના પુત્ર સોમજીથી યુક્ત થઇ ચાલતા હતા. સમરાશાહ અસવારમાં પોતાની જોડ કરી ઘોડા પર ચડી ચારે તરફ દોડતા હતા અને સંઘને જે અસુખકર હોય, તે જોતા હતા-તપાસ કરતા હતા.

૨૫ જૂઓ ટિપ્પણી ૧૮ તથા ૧૫મી. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે કે દેસલની યાત્રાનો રાસ અપરનામ સમરારાસનામનો પ્રસ્તુત રાસ નિવૃત્તિગચ્છના અંબ (આંમ્ર) દેવસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૯૩ પહેલાં પ્રાયઃ વિ. સં. ૧૩૭૧ માં ચૈત્ર વ ૭ યાત્રા કરી પાટણ પહોંચ્યા પછી તરત રચ્યો હોવો જોઇએ. એથી વિક્રમના ૧૪ મા સૈકાના ઉત્તરાર્ધની પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાની મનોહર કૃતિ તરીકે આ રાસને ઉચ્ચ સ્થાન મળી શકે. —લેખક

પ્રબંધકાર જણાવે છે કે-દેસલશાહ સુખાસનમાં આરૂઢ થઇ દેવાલયના માર્ગદર્શીની જેમ આગળ ચાલતા હતા. સોમસિંહ-સહજપાલનો પુત્ર સંઘની પાછળ રક્ષા કરતા હતા. સમરાશાહ શ્રેષ્ઠ ભોજન આચ્છાદનોથી શ્રાવકોની ન્યૂનતા દૂર કરતા હતા, અને સેલ્લાર અસ્વારોથી ચોતરફથી પરવરેલા, તેઓ છત્રથી વિભૂષિત થઇ, અશ્વરત્ન પર આરૂઢ થઇ સંઘની રક્ષા કરતા હતા. વાજિંત્રોના નાદ સાથે ગમન થતું હતું. માર્ગમાં ગામના ઠાકોરો સમરાશાહને આવેલા જોઇ દહીં, દૂધ વિગેરે ભેટ ધરતા હતા. ગામે ગામના ધાર્મિક સંઘ દેસલ સંઘપતિના ચરણ પૂજતા હતા. 'ભૂખ્યો ભોજન કરે' એવી ઉંચા સ્વરે ઉદ્‌ઘોષણા કરાવવા પૂર્વક સં. દેસલશાહે દાનશાલા ખુલ્લી મૂકી હતી.

રાસકાર જણાવે છે કે-કલિકાલમાં પણ સકલ (સપ્રભાવ) પાર્શ્વપ્રભુને સેરીસામાં પૂજ્યા. સરખેજ થઇને સકલ સંઘ ધોલકામાં આવ્યો. ધોલકા થઇ લોલિયાણા પહોંચ્યો, નેમિજિન-મંદિરમાં ઓચ્છવ કરી પિપલાલી પહોંચ્યો.

સેરીસાતીર્થની ઉત્પત્તિ.

પ્રબંધકાર જણાવે છે કે-એવી રીતે અહર્નિશ સંઘ સાથે પ્રયાણ કરતા સં. દેસલ સેરીસા પહોચ્યા. ત્યાં પાર્શ્વજિન ઊર્ધ્વ પ્રતિમાએ (કાઉસ્સગ્ગધ્યાને) રહેલા છે. ધરણેંદ્રથી પૂજાતા ચરણવાળા જે પ્રભુ આ કલિકાલમાં પણ સકલ (સપ્રભાવ) છે. જે (બિંબ)ને પહેલાં સૂત્રધારે પોતાની આંખે પાટો બાંધી એકજ રાત્રિમાં દેવના આદેશથી ઘડ્યું હતું, મંત્ર-શક્તિથી સકલ ઇચ્છિત પ્રાપ્ત કરનાર શ્રીનાગેન્દ્રગણના અધીશ શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિએ જેની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તે જ દેવેન્દ્રસૂરિએ સમ્મેતગિરિથી વીશ તીર્થંકરો (બિંબો)ને અને કાંતીપુરીમાં રહેલ ત્રણ તીર્થંકર (બિંબો)ને મંત્રશક્તિથી આણ્યા હતા. ત્યારથી આ શ્રેષ્ઠ તીર્થ દેવેન્દ્રસૂરિએ સ્થાપ્યું છે, જે દેવપ્રભાવથી ભવ્ય જનોના વાંછિતને પૂરે છે.[26]

—ચાલુ

[26] संघप्रयाणकेष्वेवं दीयमानेष्वहर्निशम् ।
श्रीसेरीसाह्वयस्थानं प्राप देसलसङ्घपः ॥
श्रीवामेयजिनस्तस्मिन्नूर्ध्वप्रतिमया स्थितः ।
धरणेन्द्रार्चितांह्रिः सकले यः कलावपि ॥
यः पुरा सूत्रधारेण पट्टाच्छादितचक्षुषा ।
एकस्यामेव शर्वर्यां देवादेशादघट्यत ॥
श्रीनागेन्द्रगणाधीशैः श्रीमद्देवेन्द्रसूरिभिः ।
प्रतिष्ठितो मन्त्रशक्तिसम्पन्नसकलेहितैः ॥
तैरेव सम्मेतगिरेर्विंशतिस्तीर्थनायकाः ।
आनिन्यिरे मन्त्रशक्त्या त्रयः कान्तीपुरी स्थिताः ॥
तदादीदं स्थापितं सत् तीर्थं देवेन्द्रसूरिभिः ।
देवप्रभावविभवैसम्पन्नजनवाञ्छितम् ॥

—નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૪ થો, શ્લો૦ ૬૪૬-૫૧)

કોશ્યાગીત

એણે આંગણે મે પીઉ રમીયો, રસ લેઇ ભમર પર ભમીઓ
આજ એકલડો વીસમીયોરે, ચાંદલીયા ! ૧
ચાંદલીયા ! તું વેગે આવે, જઈ કરીને સમાચાર લ્યાવે,
માહરો રૂઠડો નાહ મનાવેરે, ચાંદલીયા ! ૨
તું તો વાહન વેગો ચલાવે, સ્થૂલભદ્રને વાત જણાવે,
માહરો કામ કરી ઘેર આવેરે, ચાંદલીયા ! ૩
પ્રાઇં પ્રીત કેહસ્યું ન કરીઇ, ધરીઇં તો છેહ ન કરીઇં,
નિરુઆલ્યાં કિમ વિછડીઇંરે, ચાંદલીયા. ૪
નેહ વિચે હાર ન માતો, વિરહો ખિણ ખિણ ન ખમાતો,
તેહ વિણ દિરો કાલ જાતોરે, ચાંદલીયા ! ૫
દોઈ માસ દેઈ ગયો તાલી, પાપિયડે વાચ ન પાલી,
ઇમ જપે કોસ્યા બાલીરે, ચાંદલીયા. ૬
કવિ સહેજસુંદર ઇમ ભાષે, જે શીયલ ગુણે કરી વાસે,
તેહની વાટ જોઉં ચોમાસેરે. ચાંદલીયા ! ૭

— સહજસુંદર (૧૭ મું વિ. શતક)

૩. પ્રાઇં-પ્રાયઃ-ઘણું કરીને, કેહસ્યું કોઇ સાથે, છેહ- છેદ-ભંગ, વિછડીએ-તજીએ.

નેમિ બારમાસ

[શીલવતી રાસના કર્તા પ્રસિદ્ધ નેમિવિજયની આ કૃતિ છે]

દૂહા

સમરીઇ શારદ નામ સાચું, એહ વિના જાણીએ સર્વ કાચું,
જ્ઞાનવિજ્ઞાન ને ધ્યાન આપે, મહિરની લહિર અજ્ઞાન કાપે. ૧
ચરણ નમી ગુરૂતણાં માસ ગાઉં, નેમરાજુલ ને ચિત્ત ધ્યાઉં,
જે પ્રભુ સત્ય સંપત્તિ દાતા, એ જિનભૂષણ સહી જગત્રાતા. ૨
નેનના હેતસ્યું નેહ જણાવે, માવ બારે કહી પ્રીઉ મનાવે,
માંસ એ માગસિર મન્ન ભાવે, રાજલ વયણસ્યું નેમ સુણાવે. ૩

ઢાલ પ્રણમું રે ગિરજા રે નંદન એ દેશી.

માગસિર છે હિતકારી રે. પ્યારી જોવે છે રે વાટ
સહીયરને મન આવીયો, વાધીયો વિરહ ઉચાટ
હાસ્ય વિનોદ ને દોહરા, ભાવે નહી મુઝ મન્ન,
ચિત્તમાંહે લાગી ચટપટી, અટપટી બોલું વચન્ન. ૪
વનખંડ તે વિરહનાં ગોપી ગાવે રે ગીત,
નિસદિન સમરૂં રે નાહલો, વહાલો મોરે રે ચિત્ત
પીયુ વિના દિન એ સખી નારીને જાવે રે નિત
સંહેજ સલુણા રે આવિયે, બોલિયે વયણ સુમીઠ. ૫
હાય હાય સખી શું કરૂં, મન્મથ પાડે રે જોર,
લોક માંહિ ઘણું લાજીએ, કીજીએ કેહો કહોર,
આણ પ્રીઉ વિના કિમ રહું, આ મુઝ દિલની રે પ્રીતિ,
ખણ ન વીસારૂં ખંતિ કરી, કંતે કાધી કુરીતિ. ૬

દૂહો

રૂલ્યાં ખેત્ર ને ખગા આવે, ગોપી વિનોદનાં ગીત ગાવે,
તેહ સુણિ મોહનાં મોહ વ્યાપે, પ્રીઉ વિના વિરહિણી
કિમ ધરતપે (?) ૭

રોસ કિસ્યો ઇણ પોસમેં, દોસ વિના જગ નાહ,
વિણ બોલ્યાં કિમ દીજીએ, વાલભ દિલનો રે દાહ,
અવગુણને ગુણ લેખવે, જે હોય ચતુર સુજાણ,
તપ જપ મુકીને વેગલો, આવોને જીવન પ્રાણ. ૮
એક ઘડીની રે પ્રીતડી કિમ મૂકે ઉત્તમ જેહ,
છયલ છબીલા રે રાજવી છિટકી ન દીજે રે છેહ
ઉત્તમ એહ આચારડો, જતમ લગેં વહે નેહ,
કાટિ પણ ફીટે નહી, જેમ પટોલે રે રેહ. ૯
ફુલ્યો તે મનમથ મોગરો, ઉલ્લરયાં તન્ન કઠોર
ચિતડે રે ચાલા માંડિયાં દિલ્લ ધૂમે ઘમઘોર,
ચીર પીતાંબર ચોસરા, ઉર ઠવ્યા મોતીનો હાર,
રખે જાણ્ પ્રીઉ પહેલડી તો, ભોગવે થઇ ભરતાર. ૧૦

દૂહો

તું ઉપગારિયો તું હિજ ઈશ, કહું એતલું તુઝ નામિ સીસ,
મહિર કરી મોહનાં મંદિર પધારો, નારિનાં નેહનાં નયન ઠારો ૧૧
માહે મનોરથ માહરા મનમાંહે રહ્યો રે હજાર,
સુખ દુખ મનની રે વારતાં, કોણ સુણે નિર્ધાર;
જેહને મન છે રે નેહલો, તે ભમે વિકલ શરીર,
કુતકી વિના જિમ ભમરને, ભાવે ન ફુલ કરીર. ૧૨
અહલી ઉતાર્યાં રે ગજબરી, પુરૂષ ન રાખું રે પાસ
લાલ ભોગવે ભામિની, મદન તણી ધરી આસ,
સુજની સેજ તલાઇને, ને હું સેઉં દીન ને રે રાત,
પ્રીયુ પરદેસે સિધાવિયા રખે હોવે કિસી ઘાતી. ૧૩
તાહિ રે ગાઢા ફરા ભર્યા આહિ જ સુના આવાસ
થર થર કંપેરે દેહડી મુક્યા જેહ નિરાસ,
સુંદર સેજ ગમે નહી સુતાં રે નીંદ ન આય,
તોહી વિના પ્રભુ માહરા, ઇણીપરિ દિન કિમ જાય. ૧૪

દૂહો

ઇમ ન કીજે સુણી પ્રાણનાથ, ચાલીઇ પ્રીતડી ગ્રહીય હાથ,
મયણનો વાસ એ માસ ફાગ, સામી સંભારીએ એહ લાગ ૧૫
ફાગણના દિન ફુટરા, આકરા (લા)ગેરે મુજ્જ
વિરહે તપે તન કોમલ. મન ભાવે નહી ગુજ્જ,
કેઇ ખેલે લાલ ગુલાલસું અબીર અરગજા પ્યાલ,
હું રહી એક દોભાગણી, આવ્યા ન નાહ મયાલ. ૧૬
સમર સંતાપે સાહેલડી, બેઠી રહો મુઝ દેહ,
આપણપું કિમ રાખસ્યું, પોહતે યૌવન વેહ,
પ્રીઉ નાવ ના ઇણ મંદિર મનમથ કેરા રે ચોર,
દુઃખ આપે દૂણો દેહડી, ઉઠયા તન ને કોર. ૧૭
કે જિન પૂજે રે પદમિની, ભામિની આપદ દૂરિ,
કે નૃત્ય નાચે નવનવો, પાપ પખાલે દૂર,
કે પ્રીઉ સંગે રંગ ઢંગે ખેલે બહુ ખ્યાલ,
સરિખા સરિખી જોડી મિલી ખેલે ફાગ ખુસ્યાલ. ૧૮

દૂહો

પ્રેમદા મનમથ જોર પીલે. ડસી નાગણી જેમ ડોલે
હવે સહી રાજ ચિત્ત ચાપે, ચિત્રમાં નેમ એ દુઃખ કાપે. ૧૯
ચિહું દિસે તરવર ચાતર્યા ચૈત્રે સુવાસ,
જાઇ જૂઇ નવ માલતી, મોગરા મરૂઆ જે ખાસ,
દમણા ચંબેલી રે ચંપક ષટ્પદ લાગા રે ચિત્ત,
નેમતણી હું વાટડી ઇણી રીતિ જોઉ રે નીતિ. ૨૦

નિઠુર હજી લાજે નહિ, જે કરે વનમેં ગુંજાર.
રમણ વસંત આવી મિલ્યો, ભૂમિ તણો ભરતાર
પરિમલ આવે રે કુસુમના, બીડું હું નિજ નાક,
પ્રીઉ વિના સી સુગંતા, મદને મુકી ઘણું હાક. ૨૧
મંદિર સુને રે મહિલા તણું, મોહન કિમ રહે મન્ન,
કોકિલ કલ કુંજિત કરે, તિમ દહે વિરહિણી તન્ન,
નયને રે નીંદ આવે નહી, અતિ તીખી ચંદની રાત
ઉપી રહી પ્રીઉ પ્રીઉ જીભડી, વાલ્હા વિછોહાંની વાત. ૨૨
વિરહિણી વિરહની સાંકલી, રાતડી ગમીએ રે કેમ

* * * *

કેમ ગમુ ઘડી સાહિબ બિણુ વરસાંસો રે થાય,
પ્રહરની સી વાતડી માસ વરસ કિમ જાય. ૨૩

દૂહા

વિરહની વેદના જગતિ મોટી, પ્રીત વિના નારિ સંસાર ખોટી
ખિણિ ખિણિ નેમની વાટ જોતી, સહીયરો ઉતરી ચિત્ત હુંતી. ૨૪
વૈશાખે રે વન પાકીયાં, ભાવિયા દાડિમી કામ,
રાજાદની રલીયાંમણી, જાંબૂ કદલી સુઠામ,
આવો હિત ધરી ચિતસૂં, મીસ્યું કાવલી લાખ,
અંબ તણી જે પાકી બાકા સાકર દ્રાખ. ૨૫
છાકી મનમય માનની ફુલી જિમ વનરાય
વિરહી સુણી મુખિ બોલડા ઉન્મત્ત તિમ ઉન્માય,
કેહને દાખુ સાહેલડી આ મારા મનનાં રે દુખ,
મંદર સુનાં એ દેહડી કીઉ પેખ્યાં હોઇ સુખ. ૨૬
નાહ નિઠુર નવિ કીજે રે એમ વિસાસી રે ધાત,
કોન કરે તિમ તેં કર્યું સઘલે વંચાસ્યે રે ખ્યાત,
વિરહણી તન નવિ ઓલખે, તેસ્યું લખે મનવાસ,
આકુલી પ્રાણ પ્રીઉ વિના જાયેં છે દિનરાતે ૨૭

દૂહા

મૂર્ખને વેણ સ્યું સીખ દીજે, પણિ જગિ જાણને સ્યું કહીજે
તો હવે નેઠ એ જ્યેઠ જ આવે, કલા કામિની કેલિ સુહાવે ૨૮
જ્યેઠ તપે અતિ આકરો સી કરો એવડી ધીજ,
આવો તો ઉષ્ણ નિવારીએં, સીત સંચાર્યે પતીજ,
પંથી પણિ પંથી આંકલા, નારિને મિલય અનેક,
પાએ પડી પણ વીનવું, આણોને ચિત્ત વિવેક. ૨૯
આગનિ તણી પરિ પરજલે, ઉત્તમ એહ અવાસ,
ભૂમિ તપે અતિ ભુંડીરે, કિમ રહે તન મેરે સાસ,
પિણ મંદિર બિણ બાહિર રયણી કેમ વિહાય,
પ્રીતમ વિહૂંણી પ્રેમદા, તલફિ તલફિ બિણ જાય. ૩૦
પશુઅ પુકારથી ચાલ્યોરે, પાલ્યો ન એકણ બોલ,
રાજિ ને આપણે રાખીયો નિગુણ નિટોલ,
નવ તવ નેહ નિવારીયે, વારીયો નવિ રહ્યો નાહ,
નવયૌવન-વય કામિની યામિની લીધો ન નાહ. ૩૧

દૂહા

ભરિ ભરિ જોર નીસાસ મૂકે,
નયણથી આંસુડા બિણ ન ચુકે,
કાયા કોમલ તેજ સોઝે,
નિરદયી નાહ તોહે ન સીઝે. ૩૨
આકરી રતિ રે આસાઢની, વિરહની વ્યાપી છે પીર,
વાયે ઘટા ઘન મેઘની, અતિ સ્યામ વરસે રે નીર,
કામ કલા રસ કેલવી, દેખી કરે રે સિંગાર
બાપીયડો પીઉ પીઉ કરે, વીજલીયાં ઝબકાર. ૩૩
યૌવન જાયે સાહેલડી જાણે જલના રે પૂર,
કહેને કહું દુઃખ બહેનડી, પ્રીતમ રહે ઘણું દૂર,
સાલે બિણ બિણ સુરદર (? સુંદર) દિવસ ને રજનીના ભોગ
થિરતા નહી મન માંનિની, દૂહલો નાહ વિયોગ. ૩૪
કામી ચિંતે રે કામિની, રામને સીતસ્યું () ર
ચાતુક ને મન મેહલો, પોપટીને મન કીર
ચકોર તણુ મન ચંદ જ્યું તરસ્યાં ભાવે રે નીર,
તિમ વિરહી ઘરી ઇણિ રતિ જીવ ધરે નહી ધીર ૩૫

દૂહા

મેહ અંધારતો નર છાંટે, દેખતાં વિરહિણી હીય ફાટે
દિન વિયોગના શ્રાવણે નીટ નાખે, વલવલે રાજુલ જગતનાથ
પાખે. ૩૬
શ્રાવણ શ્રવણે રે મેં સુણ્યો દુખિયાં દાઝરે દેહ
સરવડાં વરસી મયણનાં સયનાં દાખે છેહ,
નયણ ધરીને રે નેહલો વેહલો આવે રે નાહ
પ્રીત પરમ સુખ પાવન યૌવન લીજે રે લાહ. ૩૭
તાપે મનમથ મહિલા રે તનકતનક દહે દેહ,
કાદમી દીલ વસેં ઘણી, જિમ ઘન ભૂમિનો ત્રેહ,
ગાજે જિમ ઘન ઘોરો રે સોર કર અનંગ,
ભમર વીના સી ભામની કેહો બીજાસ્યું સંગ. ૩૮
પ્રીતિ ભલી પારેવાની વારૂ રાખે રે રીત
હીય હેજે હિત આણી ટાલે વિરહકુ પ્રીતિ,
એક એક વિના હીસે નહી જો હોવે અતિ ઘણે દૂર
હુ મુજ પ્રીણ વાયેસર આવે ન કેમ હજૂર. ૩૯

દૂહા

પ્રીતની રીતિ પારેવ પાલે, પ્રીય સંગથી આપદા સવ ટાલે,
(ભાદ્રવે સહીયરો નેમ પધારે), નાહ વિના નારિને કુણ
સંભારે. ૪૦
વાર ચડોતર (ભાર વડોભર) જોરસું ઘોર વહે નદી પૂર
બજલ સરોવર પૂરિયાં-ચુસ્યિા દારિદ્ર દૂર

અહુલાં સરસ્યૈં ઉપનાં હરખ્યાં જગતનાં જન,
સુભિક્ષ કિસ્યો હુવાં પ્રભૂ વિના મોંધાં ઉક ને અન્ન. ૪૧
જિમ જિમ વરસે રે મેહલો તિમ તિમ મયણનાં બાણ
પાપી પ્રેમ હરે મતિ ખાંચે અંતર પ્રાણ,
યૌવન દિન જોગ દોહિલો સોહિલો નહી રે વિચાર
વાદલા વિહુણી વિરહણી ધિગ ધિગ તસ અવતાર. ૪૨
પ્રીઉં વિના કિસ્યાં ભોજન પ્રીઉ વિના કિસ્યાં હેજ
પ્રીઉં વિના કિસ્યાં બોલડાં, પ્રીઉ વિના કિસી સેજ
પ્રીઉ વિના કિસ્યાં ભૂષણ પ્રીઉવિના સિ વાત
પ્રીઉ વિના સ્યાં મંદિરપ્રઉ વિના સી રાતિ. ૪૩

દુહા

પ્રીઉ તણા વિયોગથી મયણ વ્યાપે, ખિણ ખિણ દેહડી તેહ તાપે,
વિરહિણી વિરહનાં બાણ લાગાં, આવતાં આંસોઇ દૂખ
બાગાંમાં ૪૪

આસોઇ આસ હુંતી ઘણી, મન તણી આવસ્યે નેમ,
નવનવ ભૂષણ લેઇ દેઇ ધરસે રે પ્રેમ,
મેં જાણ્યુ પ્રભુ સાંભલો આમલો ઘાલસ્યે ઘેર,
પૂરવ કરમને પોગઉ બાંધ્યું મોહું રે વેર. ૪૫
મોહન એહ દીવાલીયે બાલી મનમથેં કાય,
કાય તણી પરિ દોહિલો કિમ તે મુખિ કહિવાય,
ભૂષણ દૂષણ પરિ ગમે નવિ ગમેં સહીયર સાથ
વિરહ દાવાનલ દાઝતાં વાલિભ કીજે સનાથ. ૪૬
સાસરે જીવે રે સુંદરી, હરખે પ્રીતમ હેજ
પરણી મહિયલિ પદમિની, નિત્ય રમે નિજ સેજિ,
અતરને ચંદન અરગ જે પરમલ મહકે રે તન્ન,
સુંધે સું ભરિ બહુ સુંદર દેખતાં કિમ રહે મન્ન. ૪૭
ધીરજ જીવ ધરે નહી દેખી પરાયારે લાડ,
સારણ સખી સયાજ()ડી ઉગ્યાં દુખનાં રે ઝાડ,
કેહને દાખૂ સાહેલડી મનનાં અંતર ગુજ્ઝિ,
મંદિર સુને ભમતી રહું કલ ન પડે કાંઈ સુઝ. ૪૮

દુહા

નાહલે નાવતે આસ ભાંગી, વિરહ દાવાનલે દેહ જાગી,
વાસં મન્મથ યૌવન જીવેં, નેન નકવેસર મૃગ કીર દીપે. ૪૯
કોતી માતી રે કામિનિ દામિનીની અનુહારિ
મદમાતી પ્રીઉ સંગથી રાતી અંગ ઉદાર,
અંગના અનંગ ખેલાવતી ભેલતી અંગો અંગ,
રેમણ કરે રમણી મહી કાં તું તજે રસ ચંગ. ૫૦
શશિવયણી મૃગ નયણી રે સોવનવાન શરીર
સાકર માંણી દેહડી જિમ મૃગ વાગે રે તીર
જિમ પંખી જન જલ વિના તપે સુકે રે કંઠ,
તિમ મુઝ વાલિમ તુમ વિના, મયણ સંતાપે ઉકંઠ. ૫૧
કામણગારી રે કામિની જો હોવે પ્રીતમ સંગ
માચે મનની મોહસું ખેલે અંગ અનંગ
શરીર સુનું સખી સુંદર મંદિર નહી જ્વ નાથ,
દોરિલાં દિન હું નીગમું મોહન નહી મુઝ હાથિ. ૫૨
માસ ૧૨.

એમ ન કીજે રે નાહલા વાહલાસ્યું કેહો વાદ,
કામ રસેં રસે ચાખો રે રાખો દૂરિ વિષાદ,
આવયો શિવને રે મંદિર સુંદર મિલસ્યું રે દાય,
એહવો સદેસડો નેમનો રાજુલે સુણિયો રે સોય. ૫૩

દુહા

વેદના વિરહની સર્વ ટાલી
પ્રીતડી અવિચલ તેણ પાલી
પર્યાં સંજોગને વિયોગ ભાગ્યાં
પ્રસર તિહાં પુન્યને પ્રહણ લાગાં. ૫૪
દીખ દીધી શીખ લીધી રે પામી તે કેવલ જ્ઞાન
પીઉ પહેલી શિવ મંદિર પોહતી નિરમલ ધ્યાન,
રાજીમતીને નેમજી પામ્યાં જે અવિચલ વાસ,
જનમમરણ ભય ટાલિયાં પાલીયાં બોલ ઉલ્લાસ. ૫૫
જ્ઞાન દિવાયર સાયર નેમી ને રાજુલ દોય,
અંતર જામીનાં નિસિદિન જાપ જપે સુખ હોય,
બાલ બ્રહ્મચારી સદા નેમ તેમ વલી રાજુલ નારિ
કામિત પૂરે મન તણા નેમ જિન્યજયકાર. ૫૬
નેમ રાજુલ મેરેં ગાઇયાં પાઈયાં આનંદ અપા()ર
પરમેસર પદ ધ્યાયતાં જાઈ જે વિરૂઆં પાપ,
તપગછ વિબુધ શિરોમણિ તિલકવિજય ગુરૂ જસ,
દીવબંદિર માંહિ વિરચીઆ નેમીના રે બારે માસ. ૫૭

દુહા

વેદ પાંડવોને મન્ત આણો, નવ ચંદ સંવત એ વખાણો
ઉદ્યોત અષ્ટમિ માસ માહ, માર્તંડવારે પૂરણ ઉમાહ. ૫૮

...ઇતિ શ્રી રાજીમતી ( ) કૃત નેમીશ્વરદ્વાદશ માસ સંવત ૧૮૦૬ના ચઇત્ર સુદ ૧૦ દીને પં. પ્રમોદ કુશલ લપીતંગ મંગલપૂર મધ્યે ઉભે કુશલ વંસી બાઇ સોના અમુલક તલસીની થી. પઠનારથે શ્રી. રસતુ,
—એક ચોપડી પૃ. ૩૭ . . પંક્તિ ૧૮ ના. બં.

મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

[તા. ૩-૧૦-૨૫ ને રોજ થયેલી મેળાવડાનો એક આગંતુક પ્રેક્ષકે પોતાના વિચાર અને ટીકા સાથે અહેવાલ લખી મોકલ્યો તે ઉપયોગી ધારી અત્રે પ્રકટ કરીએ છીએ.]

જૈનોથી ડૉક્ટર થવાય ? ! આ ઉપસ્થિત થયેલી ચર્ચાથી જેના જાણવામાં નહિ આવેલી, તેઓને પણ પોતાનું અસ્તિત્વ જણાવનાર આ સંસ્થાનો તા. ૩-૧૦-૨૫ના રોજ પોતાનું નવું ભવ્ય મકાન ખુલ્લું મુકવાનો મેળાવડો થયો.

આત્માને જ્યારે મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેની આત્મશક્તિઓ વધારે બલવત્તર અને જ્વલંત થાય છે. આસપાસની વસ્તુસ્થિતિનો તેને ખ્યાલ આવે છે. અને તે ઉપર ચિંતવન કરી તેનું રહસ્ય ખોલે છે. એ પ્રમાણે જે રહસ્ય હાથ આવે છે તેનો તે તે પ્રમાણે ઉપયોગ કરવા પ્રેરાય છે. આથી મનુષ્યની દરેક કૃતિમાં વિચારને સ્થાન છે. વિચારથી આદરેલાં દરેક કામો સુંદર, સુઘટિત અને હિતાવહ હોય છે. આ ઉપરથી મનુષ્ય જાતની ખાસીયતને અનિવાર્ય જે જે ક્રિયાઓ છે તે સર્વે વિચારે નીર્મી આપેલા સ્વરૂપ પ્રમાણે થવી જોઇએ એ નિર્વિવાદ છે.

હવે આપણે એટલું જ પુછીશું કે—આટલી વાત નિર્વિવાદ છતાં દરેક મનુષ્ય એ પ્રમાણે કૃતિ કરે છે? ઉત્તર સખેદ આપણે 'ના'માં જ આપવો પડશે. કારણ એ છે કે ખાસીયતો કેટલી માનવી અને કોને માનવી ? આ, મનુષ્યના સ્વભાવવિચિત્રપણાને લઇને તકરારનો મોટો વિષય છે. શરીર છે એટલે ખાવું પડે છે. ટાઢ તડકાથી તેને રક્ષણ આપવા માટે કપડાં ઘર અને બીજી અનેક ચીજોની તેને જરૂર પડે છે. આ સિવાય મનની સ્વસ્થતા સાચવવા માટે બીજી અનેક પ્રકારની જરૂરીયાતો ઉભી થાય છે. મનની સ્વસ્થતા ઉપર આત્માના હિતાહિતનો આધાર અવલંબેલો છે અને એને છોડીને આત્મા એકલાથી ડગલું પણ ભરી શકાય એમ નથી એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ વાત છે;* વળી આત્માની બાબતમાં પણ જોઇએ તો તેને પણ પોતાને પોતાનાપણું પ્રાપ્ત કરવા માટે અન્યની અપેક્ષા રહે છે.†

આમ ખાસિયતપરંપરા ઉભી થાય છે અને આત્મા તેમ મનની જેટલી વિશુદ્ધિ તેટલી ખાસીયતોની અપેક્ષા ઘટે છે. અહીંયાંથી મનુષ્યનો પ્રવાહ બે ભાગમાં વહેંચાઇ જાય છે. એક પોતાની ખાસીયતો સ્વલ્પ પ્રમાણમાં કરી તેના મમત્વમાંથી છુટી જીવનનિર્વાહ કરતો અને બીજો યથારૂચિ ખાસીયતોને વધારતો અને મમત્વ રાખતો. જેઓએ પોતાની ખાસીયતો ઘટાડી છે અને તેમાં મમત્વ રાખ્યું નથી તેને તે મેળવવા માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર હોતી નથી અને તેથી તે તેના ઉત્પાદકકાર્યથી વિરમેલો હોય છે. જ્યારે બીજાની એથી ઉલટી જ પરિસ્થિતિ છે. એને જેટલી જરૂરીયાતો આવશ્યક છે, તેટલી તેને જાતે ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ, આથી વહેવારે સમાજવ્યવસ્થા, રાજ્યવ્યવસ્થા વિગેરે ઘટનાઓ ઉપસ્થિત થાય છે. આટલા વિવેચન પછી એટલું તો ચોકસ માનવાની જરૂર પડે છે કે ઉપરોક્ત ઘટનામાંની એકપણ ઘટના સાથેનો સંબંધ મનુષ્યના અમુક ચોક્કસ વર્ગને તોડવો પાલવે તેમ નથી. જેઓએ એમાંથી પોતાની વૃત્તિ વારી લીધી છે તેઓ પણ પરંપરાએ તેની અસરથી મુક્ત રહી શકે એમ નથી.

હવે આપણે આપણા મુખ્ય મુદ્દા ઉપર આવીશું. પ્રાણીમાત્રનું ખરૂં કલ્યાણ ધર્માચરણ ઉપર આધાર રાખે છે અને એ ધર્માચરણ મનની સ્વસ્થતા વગર બનતું નથી. એ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગો દરેકને માટે એકસરખા હોતા નથી, માટે જો ઘણા માણસોને કલ્યાણનો માર્ગ સરળ કરી આપવો હોય તો મનને સ્વસ્થતા જેનાથી પ્રાપ્ત થતી હોય તે દરેકનો સ્વીકાર

* આ સિદ્ધાંત છદ્મસ્થ જીવોને માટે છે.

† કોઇ આત્માને જરૂર નહિ હોય પણ અહીંયાં તો આપણે વિશ્વના સર્વ જીવોને લેઇ વાત કરીએ છીએ.

વિવેકપૂર્વક આવશ્યક મનાવો જોઇએ. જૈન પ્રજાને પોતાનું પારલૌકિક કલ્યાણ કરવાનું છે. પણ તે વિશ્વના નિયમથી કાંઈ બહાર નથી. વિશ્વના નિયમને ઓળખવામાં જેટલું અજ્ઞાન વપરાશે, તેના તરફ જેટલી બેદરકારી બતાવાશે, તેટલું પ્રાણીઓના કલ્યાણમાં અંતરાયને સ્થાન મળશે.

જૈન પ્રજા એ માણસ કોટીમાંની જ છે અને જૈનત્વનો સંપૂર્ણ આવિર્ભાવ એ માણસ જાતિમાંથી જ સંભવિત છે. જો માણસ જાતિને જૈનત્વના એક અંશથી માંડીને સંપૂર્ણ જૈનત્વ સુધી પહોંચવાને અવકાશ હોય — અગર તે પ્રમાણે બનવું જોઇએ એવી જેની ઇચ્છા હોય તેમને, એ જૈનત્વનો આશ્રય જેને શોધ્યો છે અને હવે પછી બીજાઓને એ આશ્રયાભિમુખ કરવા છે તે દરેકના મનમાં સ્વાસ્થ્યની અનુકૂળતા કરી આપવી પડશે. આ અનુકૂળતાનું ક્ષેત્ર જેમ ટુંકું, તેમ જૈનત્વના વિસ્તાર અને વિકાસનું ક્ષેત્ર પણ ટુંકું:

અહીંઆં આ જાતની ચર્ચા કરવાનું કર્તવ્ય એટલા માટે જ પ્રાપ્ત થયેલું છે કે — સાંસારિક વિદ્યા અને કાર્યો એ જૈનત્વનો ધ્વંશ કરે છે, એમ જે મનાય છે તેનું તાત્વિક સ્વરૂપ શું છે? જૈન ધર્મ એ એમ કાંઇ કહેતો નથી કે તમે વહેપાર ખેડો, ઉદ્યોગ હુન્નર વધારો, પ્રજોત્પત્તિ વધારો, રાજ્યસત્તા જમાવો પણ એટલું સ્વીકારે છે કે આ સ્થિતિ પ્રાણીને તેમાં મુખ્યત્વે મનુષ્ય માત્રને સ્વાભાવિક છે. આ જાતની ક્રિયાઓથી જ એનું જીવન ઓતપ્રોત થયેલું છે. જ્યારે એ કૃતિઓ કરે જ છે ત્યારે એ કૃતિ સંસ્કારી અને સુઘટતાવાળી થાય અને તે દ્વારા તેની સ્વસ્થતા સચવાય અગર જેઓના સ્વાસ્થ્યનો આધાર એમના ઉપર અવલંબેલો છે તેઓનો એ કારણભૂત થાય એવાં નિમિત્તોને આવકાર મળવો જોઇએ.

મહાવીર વિદ્યાલય આજ દૃષ્ટિબિન્દુથી કાર્ય કરે છે કે જેઓ અનેકવિધ ખાસીયતોની સત્તામાં આવેલા છે તેની સાથે તે એક રસ થવાને ઇંતેજારી રાખે છે. તેને તેની તે ઇંતેજારી સંતોષાય અને મનને સ્વાસ્થ્ય મળે કે જેથી કલ્યાણનો માર્ગ નિરાબાધ થાય હવે આ વિચારોને ગંભીર સ્વરૂપના જ રહેવા દઇએ છીએ. પ્રસંગે એનું આંતર તત્ત્વ ખોલીશું.

× × × ×

રા. રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇના અનુગ્રહથી મેળાવડામાં ભાગ લેવાનું સદ્દભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. જેવો મંગળ પ્રસંગ હતો તેવો જ મંગળ સ્વાંગ પહેરી મંદિર દેવી ઉભી હતી. મંદિર ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા કરવા ભાવનગરથી નામદાર સર પટ્ટણી આવવાના હતા અને તે વખતસર (દિવસના ત્રણ વાગે) કેટલાક માનનીય ગૃહસ્થો સાથે આવ્યા. સભાજનોએ ઉભા થઇ માન આપ્યું અને હર્ષની લાગણી પ્રદર્શિત કરી.

સંગિત થયું અને તેમાં રા. રા. દેશાઇની કૃતિનું મંગળ ગીત ગવાયુ. ઑ. સેક્રેટરી રા. રા. મોતીચંદભાઈ કાપડીઆએ નિમંત્રણ પત્રિકા વાંચી. હાજર રહેવા અશક્ત એવા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોએ સહાનુભૂતિના તારો અને કાગળ મોકલેલા તેમાંથી મુદ્દાના માણસોના સંદેશા મુદ્દાસર કહી બતાવ્યા.

પ્રમુખ માટેની દરખાસ્ત કરતાં રા. રા. શેઠ છોટાલાલ પ્રેમજીએ નામદાર પટ્ટણીના ગુણો વર્ણવી બતાવ્યા. જૈન કોમ ઉપર અનેકવિધ ઉપકારો કરેલા અને સહાનુભૂતિ બતાવેલી તેનું સ્મરણ તાજું કરાવ્યુ અને તેમને પ્રમુખની ખુરસીએ બિરાજવા વિનંતી કરી. રા. રા. શેઠ લલ્લુભાઇ દીપચંદે અને રા. રા. શેઠ મોહનલાલ હેમચંદે તેને વિશેષ અનુમોદન આપ્યુ અને તેઓની આગેવાની નીચે આજનું કામ ફતેહમંદ રીતે પાર પડશે અને સંસ્થાનું ભવિષ્ય ઉજળું નિવડશે એમ શ્રદ્ધાના અને આશાનાં વચનો કહ્યાં. આમ વક્તવ્ય પુરૂં થયું કે — નામદાર પટ્ટણીએ તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે પ્રમુખાસન સ્વીકાર્યું.

માનદ મંત્રી મોતીચંદભાઇએ તે પ્રસંગ માટે તૈયાર કરેલો રિપોર્ટ કે જે સભામાં વ્હેંચવામાં આવ્યો હતો, તેમાંથી કેટલીક મહત્વની હકીકત વાંચી સંભળાવી. એમની વાંચવાની પદ્ધતિ ખાસ આકર્ષક અને ઝડપવાળી હતી. એમના વક્તવ્યમાં સંસ્થાનો ઇતિહાસ, મકાનનો આવિર્ભાવ અને તેની બાંધણીનું વિશાળપણું ને સસ્તાપણું; અભ્યાસ, ધારા ધોરણો,

મેળવેલાં નાણાં અને કરેલો ખર્ચ, ફળપ્રાપ્તિ હાલ શું છે અને કેટકેટલું કરવા ઉમેદ છે, વિગેરે વિષયો સમાયલા હતા. આકાંક્ષાઓ એમણે નિચે પ્રમાણે જણાવી.

(૧) સંસ્થાને બોર્ડિંગોનું કેંદ્ર બનાવવી.

(૨) સ્થળે સ્થળે બોર્ડિંગો બંધાવવાની પ્રેરણા કરવી સહાય કરવી, અને સર્વત્ર બોર્ડિંગો ઉત્પન્ન થાય તેવી ગોઠવણ કરવી.

(૩) આધિપત્ય કે કબજો મેળવવાનો મોહ ન રાખવો પણ સૂચન કાર્ય અને અન્ય સહાય જરૂર કરવી.

(૪) સાહિત્ય યુનિવર્સિટિને યોગ્ય તૈયાર કરાવવું.

(૫) તત્ત્વાર્થાધિગમ પર સરળ અને વિદ્વતા ભરેલી નોટ તૈયાર કરાવવી.

(૬) માગધી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરાવવો.

(૭) બી. એ. થયેલા ને શોધખોળ ખાતામાં રોકવા.

(૮) છેવટે એક જૈન યુનિવર્સિટી બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરવા.

(૯) જૈન વિદ્યાર્થી વર્ગમાં પરિચય વધે તેવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરવા.

(૧૦) ધર્મ, શ્રદ્ધા, જ્ઞાનના વિશાળ પાયા ઉપર રચાય તેવી ગોઠવણ કરવી.

(૧૧) ગુજરાતી સાહિત્યને વિકસાવવું, પ્રસિદ્ધ કરવું કરાવવું.

કેવી સુંદર સહેચ્છા પણ આમ એકલી મનોરથોની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાથી શું ? આ યાદી જરા વ્યવહારૂ રૂપે ધર અને બીજી અનેક [illegible] પડે છે. આ સિવાય મનની સ્વસ્થતા સાચવવા માટે બીજી અનેક પ્રકારની જરૂરીયાતો ઉભી થાય છે. મનની સ્વસ્થતા ઉપર આત્માના હિતાહિતનો આધાર અવલંબેલો છે અને એને છોડીને આત્મા એકલાથી ડગલું પણ ભરી શકાય એમ નથી એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ વાત છે;* વળી આત્માની બાબતમાં એમની જ સહાય કારણભુત થશે. આના સમર્થનમાં એમણે પ્રિન્સિપાલ શ્રી આનંદશંકર ધ્રુવનો એક ફકરો ટાંકી બતાવ્યો અને સંસ્થાના આશ્રયથી આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓને, તેઓ પોતાનું ઋણ અદા કરવાના કર્તવ્યમાંથી ચ્યુત ન થાય તે માટે દેશભક્ત મહર્ષિ દાદાભાઇ નવરોજજીએ પોતાના વિશે જે ઉદ્‌ગારો કાઢેલા તે જ ઉદ્‌ગારો તેમણે વાંચી સંભળાવ્યા. સંસ્થાની ઉપયોગીતા કેટલી છે, તેની સમજુતી આપી. અંગ્રેજી વિદ્યા અને સંસ્કૃતિ ધર્મશ્રદ્ધાના પાયા ઢીલા કરે છે તે દોષનું ઉન્મૂલન આપી સંસ્થાથી શક્ય છે તે સાચા ધર્મી પુરૂષો ઉત્પન્ન કરશે અને જરૂર પડે ધર્મસંરક્ષણનો ઝંડો પકડી રાખી ફરકાવશે. છતાં પણ તે રાષ્ટ્રહિતને નડતરરૂપ ન થતાં રાષ્ટ્ર મહાલયના ચડતરમાં ઇંટનું સ્થાન લેશે—(અમો ઇચ્છીએ છીએ કે જૈન કોમ ઉન્નત સંસ્કાર મેળવી રાષ્ટ્ર મહાલયના ગુંબજ રૂપ બને) — આમ છેલ્લો ઉદારચિત્ત ઉદ્‌ગાર નિકળ્યો કે શ્રોતાવર્ગમાંથી ભારે તાળીઓનો ગડગડાટ થયો.

હવે શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ બોલવાની શરૂઆત કરી. એમના શરીર ઉપર વૃદ્ધત્વનાં ભારે ચિહ્નો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અવાજનું મોટાપણું કૃત્રિમ રૂપે વધારી નામદાર પટ્ટણીના વખાણમાં જ ઘણો વખત ગાળ્યો. તેમના અને પોતાની વચ્ચેના અંગત બનાવો વર્ણવ્યા — પણ આમ કરવામાં કાઠિયાવાડી સંસ્થાનની પ્રજાની રીત અખત્યાર ન કરતાં કાંઇક સભાનું અને પોતાનું ગૌરવ સાચવ્યું હોત તો ઠીક થાત — આમ અપ્રસ્તુતતામાંથી છુટી સર્વ વિરતિ, દેશવિરતિ, સમ્યગ્ દૃષ્ટિ અને સંવેગ-રા[illegible]ક્ષી અર્થાત્ માર્ગાનુંસારી આમ ધર્મી જનોના બનતુ[illegible]ગ પાડી અત્યારે જે કોલાહલ ઉત્પન્ન થયો માટે [illegible]ી સામો પ્રતિવાદ કર્યો અને પોતે પોતાની કલ્યાણ[illegible] શાસ્ત્રાર્થથી સિદ્ધ કરી આપવા તૈયાર છે સ્વસ્થતા[illegible]નું આવ્હાહન કર્યું. અંગ્રેજી ભણેલાઓના [illegible] એમની કુટુંબ પરંપરાઓની ધાર્મિકતા આપણે જઇ, કંદમૂળ રાત્રી ભોજન વિગેરે પ્રવેશી છે, અને હવે ધાર્મિક સંસ્કાર જાગ્રત કરવા . આવી સંસ્થા વિના છુટકો નથી, એમ પુરાણ

* આ સિદ્ધાંત છદ્મસ્થ જીવોને માટે છે.

રૂઢ પુરૂષોને ઉદ્દેશીને કહ્યું પણ જમાનો નહિ ઓળખો તો ખાસડાં ખાવાં પડશે આવો હલકો વાગ્વ્યાપાર ના પ્રવર્તાવ્યો હોત તો ઠીક હતું. મકાનનું સસ્તાપણું અને એવી બીજી બાબતો ઉપર બાકીનું બોલી પોતાનું કથન પૂરૂં કર્યું.

આ પછી અંગ્રેજી પોશાકમાં રા. રા. ગુલાબચંદ દેવચંદ ઝવેરી બોલવા ઉભા થયા. ધીમા અને શાંત અવાજે શરૂઆત કરતાં આપણી કોમમાં આવી જાતની જે જે સંસ્થાઓ અત્યાર આગમગ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તેની હકીકત કહી અને કેળવણી વધારનાર હજુ પણ વધારે સંસ્થાની જરૂર છે એમ ભારપૂર્વક કહ્યું. એમના ધીમા અવાજને લઇને એમનું કથન પૂરેપૂરૂં સાંભળવામાં અમને અડચણ ઉભી થઇ પણ એટલું માનવાને કારણ મળે છે કે એઓ મુદ્દાસર અને ઉત્તમ શબ્દોમા બોલ્યા હશે. આ પછી

રા. રા. મકનજીભાઇ જુઠાભાઇ બેરીસ્ટર પણ સંસ્થાની તરફેણમાં બોલ્યા. આટલા ગૃહસ્થો બોલી રહ્યા પછી

જુના વિદ્યાર્થી રા. ઓધવજી ધનજીએ ભાષણ કર્યું અને મોહક શૈલીથી શ્રોતાજનોનાં દિલ એમણે હરી લીધાં. ક્ષણભર એમ થયું કે આવા જો થોડાક વક્તાઓ કોમમાં પાકે તો કોમને ગૌરવરૂપ નિવડે. એમણે પોતે આ સંસ્થામાં રહી કેળવણી લીધી છે અને તેથી મારા ઉપર અને મારા જ સ્થિતિના બીજા જનો ઉપર આ સંસ્થાનું મોટું ઋણ છે. વળી જ્યારે સંસ્થાને અમારી સેવાની જરૂર પડશે અગર તેના જીવનને હાનિ પહોંચશે તેવે પ્રસંગે અમારી સર્વ શક્તિઓને કામે લગાડવામાં જરા પણ પાછી પાની કરીશું નહિ એમ અંતરના જુસ્સાથી જાહેર કર્યું. આમ કૃતજ્ઞતા દર્શાવી આપણા પ્રજાજીવનને બલવત્તર કરવામાં કારણભૂત રાજકીય વિષમમાં પ્રવિણતા મેળવવાનું એકપણ સાધન નથી એ બાબત તરફ સર્વેનું ધ્યાન ખેંચ્યું. રાજકિય લાગવગથી ધર્મને જોર મળે છે, એમ ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ કરી જણાવ્યું અને તે બાબતના શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ કુમારપાલરાજા અને શ્રી હીરવિજયસૂરિએ અકબર પાદશાહ ઉપર પ્રભાવ પાડી જે ધાર્મિક અભ્યુદય વધાર્યો હતો તેના દાખલા આપ્યા. ખરેખર ! જો આપણે આપણો પ્રાચીન ઇતિહાસ અવલોકીશું તો આને સમર્થન આપનારા ઘણા દાખલાઓ તેમાં પેરાયલા છે. આશા છે કે આ યુવાન જે કાંઇ બોલ્યા હશે તે પોતાના અંતઃકરણને પ્રમાણિક રાખીને બોલ્યા હશે.

નવા વિદ્યાર્થી રા. બાબુ પ્રસન્નમુખે પણ પોતાના તરફથી બે વચનો કહ્યાં. તે શું બોલ્યા તે કાંઇ સમજાયું નહિ કારણ કે મારી બેઠક જરા દુર હતી અને એમનો અવાજ અલ્પવિસ્તારી હતો. પણ એઓ બોલવામાં સારા હતા.

આ પ્રમાણે જુદા જુદા વક્તાઓ બોલી રહ્યા પછી પ્રમુખે ભાષણ કર્યું.

આરંભ કરતા—પોતાનાં યોગ્યતા બહાર વખાણ કર્યા છે અને તે કેવાં સ્વરૂપનાં છે તે, કચ્છના રાજાના એક દૃષ્ટાંત સાથે તુલના કરી પોતે તેમાં મુઝાશે નહિ એમ સ્પષ્ટતા કરી. હવે બોલવાના વિષય ઉપર આવી, પુરૂષો માટે કેળવણીની સવડનો વિચાર થાય પણ સ્ત્રીઓ માટે ઉપેક્ષા રાખવામાં આવે તે ઘણું અણઘટતું થાય છે એમ લાગણીપૂર્વક દર્શાવ્યું અને એ પછી એમણે ઘણું વિસ્તારી વિવેચન કર્યું. શાંત અને મોહક શૈલીથી લગભગ અડધો કલાક એ ભાષણ ચાલ્યું હશે. એમનું પણ ભાષણ પુરેપુરૂ સંભળાયું નહિ પણ જેટલું સંભળાયું તેમાં ઉત્તમ બોધ તરતો હતો. એમનું બોલવું પુરૂ થયું કે રા. રા. શેઠ દેવકરણ મુલજીએ નામદાર પ્રમુખને મકાન ખુલ્લું મુકવા વિનંતિ કરી. એ વિનંતિ પ્રમાણે મકાન ખુલ્લું પોતે મુક્યું અને સર્વત્ર હર્ષ છવાઇ રહ્યો.

બાકીની ક્રિયા શિષ્ટાચાર પ્રમાણે થઈ. પરસ્પર આભારનાં વચનો કહેવાયાં.

મીઠાઇ, ફળો અને ચાહની ગોઠવણ ક્ષુધા મટાડવા માટે રાખી હતી અને રાત્રી ભોજનનું કારણ મટાડ્યું હતું.

શાસન દેવતાને પ્રાર્થીશું કે આ સંસ્થાનો વિજય કરો.

ગોરધનભાઇ વીરચંદ શાહ

૯૩ આયંગર [એમ. એસ. રામસ્વામી] studies in South Indian Jainism and Rao (B. Sheshagiri)
૯૪ ઝવેરી (H. L.) Frsi Prinbiples of the Jain Pustakalay
૯૫ ગાંધી (V. R.) યોગ ફીલોસોફી
૯૬ ,, કર્મ ફીલોસોફી
૯૭ ,, જૈન ફીલોસોફી
૯૮ વિદ્યાવિજયજી સતી સુલસા (હીંદી)
૯૯ રામમિશ્ર સુજનસંમેલન (હીંદી ભાષણ)
૧૦૦ વિજયધર્મસુરી જૈનતત્ત્વ દિગ્દર્શન (હીંદીમાં નિબંધ)
૧૦૧ ,, જૈનશિક્ષા દિગ્દર્શન ,,
૧૦૨ ,, ,, (ગુજરાતી ,,)
૧૦૩ વિદ્યાવિજય વિજયપ્રશસ્તિસાર (હીંદી)
૧૦૪ જૈનશાસન દીવાળીનો ખાસ અંક વીર સંવત્ ૨૪૩૮
૧૦૫ વિદ્યાવિજયજી પ્રાચીન શ્વેતાંબર અર્વાચીન દીગંબર (ગુજરાતી)
૧૦૬ વિજય ધર્મસૂરી અહિંસા દિગ્દર્શન (હીંદી)
૧૦૭ હેમચંદ્રજી શ્રી. હૈમશબ્દાનુશાસનમ્ (બૃહદ્વૃત્તિ લઘુ ન્યાસ સહીતમ)
૧૦૮ યશોવિજયગણી મહાવીર સ્તવન પ્રકરણમ્
૧૦૯ અષ્ટક પ્રકરણમ્ હરિભદ્રસુરીકૃત
૧૧૦ ઉપદેશરહસ્ય પ્રકરણમ્ યશોવિજય ઉપાધ્યાયકૃત
૧૧૧ પ્રમાલક્ષણમ્
૧૧૨ પ્રમાણમીમાંસા હેમચંદ્રકૃત
૧૧૩ યશોવિજયગણી ભાષારહસ્ય
૧૧૪ હરિભદ્રસુરિ અને કાંતજયપતાકા
૧૧૫ પ્રાકૃત શબ્દ રૂપાવલિ

મદ્રાસ કલકત્તા વિગેરે યુનિવર્સીટીઓ કે જેના લીસ્ટ અમને મળ્યાં છે અને મળશે તે આવતા અંકમાં છાપીશું.

૨ યુનિવર્સીટી અભ્યાસક્રમ અને જૈન પુસ્તકો

મુંબઇ યુનિવર્સીટીના પ્રથમ તથા દ્વિતીય (F. Y. A & Intermediate Arts) વર્ષમાં તેમજ બી. એ અને એમ. એ ના અભ્યાસના વર્ષો માટે વિદ્યાર્થીઓ માટે જે અર્ધમાગધી અને જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તેની યાદી ગતાંક પાને ૧૫૭ મે આપવામાં આવી છે. તેમાં દર્શાવેલ પુસ્તકોની અમુક પ્રતો આ સંસ્થાની ઑફીસમાં રાખવામાં આવશે અને તે અભ્યાસક્રમ સ્વીકારનાર વિદ્યાર્થીઓ પૈકી કોઇને જરૂરીઆત હશે તેઓને લોન તરીકે ઉક્ત પુસ્તકો વાપરવા આપવા ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. તે મુજબ જેને તેવી જરૂરીઆત હશે તેને આપવામાં આવશે. આ પુસ્તકો પૈકી જે પાઠ્ય પુસ્તકોના વિવેચન તથા ટીકા છપાવવાની જરૂર હશે તેવાં પુસ્તકોના વિવેચન તથા ટીકા (annotations) છપાવવા આ સંસ્થા પ્રયાસ કરશે.

૩ જૈન સંસ્થાઓ અને તેમાં વસનારા વિદ્યાર્થીઓ

તા. ૧૨ ૧૧-૨૫ ની મળેલી આ કૉન્ફરન્સની સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના ઠરાવ અન્વયે દરેક જૈન બૉર્ડીંગ યા વિદ્યાલયના કાર્યવાહકોને પત્રો લખવામાં આવ્યા છે અને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરવામાં આવી છે કે તેમની સંસ્થામાં રહેનાર બી. એ. તથા એમ. એ. ના દરેક જૈન વિદ્યાર્થીએ જૈન સાહિત્ય લેવું. આશા છે કે આવી જૈન સંસ્થાના કાર્યવાહકો આ કાર્યમાં યોગ્ય કરશે જ.

૪ સુકૃત ભંડાર ફંડ

આ યોજના સંબંધે જૈન સમાજ ઘણી રીતે વાકેફગાર હોય જ અને તેથી એ સંબંધે વિશેષ નોંધ લેવી આવશ્યક ન ગણાય. આ એકલું જ એવું ખાતું છે કે જે વડે સમાજના ઉત્કર્ષ માટે અનેક કાર્યો હાથ ધરી શકાય. જ્યાં સુધી જૈન સમાજ આ યોજના પરત્વે ઉદાસીનતા દાખવે ત્યાં સુધી આ સંસ્થા જીવ જેવું કંઇ પણ કાર્ય હાથ ધરી શકે નહિ. એ સહજ સમજી શકાય તેવી બાબત છે. વર્ષ દીવસે **માત્ર ચાર આના** વ્યક્તિ દીઠ એ વધારે ગણાય નહિં. એવા ચાર આના વર્ષમાં દરેક માણસ ઘણી જગ્યાએ ફોગટ ખર્ચી નાખે. આ ચાર આના માટે કોઇ જગાએ પોતાના બજેટમાં કાપ મૂકવા પણ જરૂર પડે તેવું લાગતું નથી અને સહેલથી આપી શકાય તેવું છે. આવી રીતે ઉત્પન્ન થતી રકમ ખર્ચ જતાં બાકી આ સંસ્થાના નિભાવ માટે

તથા અર્ધી કેળવણી આદિ કાર્યોમાં વપરાય છે એટલે તેની ઉપયોગિતા કેટલી છે તે સૌ સમજી શકે તેવું છે. દર અઠવાડીએ માત્ર સહીક એક જ પાઇ આપવાની છે. તે કાંઇ ભારે ગણાય કે ?

આ ફંડમાં કન્વેન્શન વખતે જે ભાઇઓએ સારી રકમ યથાશક્તિ ભરી આપી છે તેઓ પૈકી જેમના તરફથી ફક્ત રકમો વસુલ આવી છે તેની પહોંચ આવતા અંકમાં સ્વીકારવામાં આવશે. જે ભાઇઓ તરફથી તે રકમો હજુ સુધી મોકલવામાં આવી નથી તેમને પોતે ભરેલ તે રકમ તુરત ચેક અગર હુંડીથી મોકલી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ —

આ સંસ્થા તરફથી દર વર્ષે લેવામાં આવતી ધાર્મિક પરીક્ષા ચાલુ સાલમાં તા. ૨૭-૧૨-૨૫ પોષ શુદી ૧૩ ને રવિવારના રોજ લેવામાં આવનાર છે. આ વર્ષે સેન્ટરો વધારવા માટે લગભગ જુદા જુદા સ્થળે મળી ૭૫ પત્રો લખવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી નીચેના સેંટરો વધારવામાં આવ્યાં છે.

બીકાનેર (મારવાડ) બારામતી (દક્ષિણ) પાલણપુર, રાધનપુર, ઉંઝા, સમી, માણસા, મહુવા. આ નવાં સેન્ટરો સહિત કુલે ૨૫ સેન્ટરોમાં આ પરીક્ષા લેવામાં આવનાર છે. અને આશરે ૫૦૦) પાંચસે વિદ્યાર્થીઓ તેમાં બેસનાર છે.

અને ૧૯૮૧ની સાલ આખરીએ આ સંસ્થા તરફથી શ્રી. જૈ. શ્વે. એજ્યુકેશન બોર્ડને રૂ. ૪૪૬૩-૧૦-૮ આપવામાં આવ્યાં છે.

૬ ઉપદેશકો અને પ્રચાર કાર્ય

આ સંસ્થાના ઉપદેશકો નીચે દર્શાવેલ સ્થળોએ ગયા હતા અને પ્રચાર કાર્ય કર્યું હતું. અને તે તે ગામોએથી જે ફંડ રકમો સુકૃતભંડાર ફંડમાં વસુલ આવી હતી તે નીચે મુજબ —

ઉપદેશક વાડીલાલ સાંકલચંદ—દક્ષિણમાં પાબલ ૯-૦-૦, વાડા ૧૬-૦-૦, પુના ૪૭-૮-૦, ચાસ ૯-૪-૦, ખેડ ૬-૮-૦, ચાકન ૪-૪-૦, દેહુ ૪-૦-૦

ઉપદેશક પુંજાલાલ પ્રેમચંદ—ચાણસ્મા ૩૮-૮-૦, વીરોડા ૧૮-૮-૦, પીલુસા ૨૯-૪-૦, ડાલવાણા ૧૧-૪-૦, થલવાડા ૪-૪-૦, મોટા કોટાસણા ૧૩-૧૨-૦, બાલુસણા ૧૪-૪-૦, નાદોત્રા ૯-૦-૦, પેશા ૭-૪-૦, રૂપાળ ૧૦-૮-૦ નાવીસણા ૫-૦-૦, ઓદરાણા ૩-૦-૦.

ઉપદેશક ગુલાબચંદ શામજી—સેજકપુર ૦-૧૨-૦, લોઘસડા ૦-૪-૦ આંકોલાલી ૧-૦-૦ સતપર ૦-૧૨-૦ જામગુવાવ ૦-૧૨-૦ મહુડા ૨-૪-૦ ખુદાણા ૨-૮-૦ ટંડોલા ૦-૧૨-૦ મોટી વાવડી ૨-૪-૦ પરવડી ૧-૮-૦ ગારીયાધર ૫-૧૨-૦ વીરડી ૨-૧૨-૦

પ્રવૃત્તિનાં સન્માર્ગ

જૈન કૉલેજની ઉપયોગિતા સંબંધે રા. રા. મોતીચંદભાઇના વિચારો મને સર્વથા આવકારદાયક છે. હવે માત્ર તેની સાર્થકતાને અંગે કેવા પ્રકારનાં સાધનો ઉપસ્થિત કરવાં એ વિચારવાનું રહે છે. પરંતુ તેના અંગભૂત 'જૈન યુનિવર્સિટી' સંબંધે તેઓ વિશેષ લખવાના હોઇ ચર્ચા રૂપે કંઇ પણ લખવા હાલ હું મૌન ધારણ કરૂં છું. અને જૈન કોમની પ્રગતિરૂપ પ્રવૃત્તિના અન્ય સન્માર્ગો તરફ જૈન સમાજનું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું.

જૈન કોમની અધોગતિના પ્રશ્નોને સંપૂર્ણ રીતે ઉકેલતા પ્રત્યેક અગ્રગણ્ય વ્યક્તિઓને ફરજનો ખ્યાલ, ધર્મનું જ્ઞાન, પરભવની ભાવના અને શુદ્ધ આદર્શો હોતા નથી એમ કહેવું એ તો એક પાતક કરવા જેવું છે. પરંતુ એ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થયું છે કે આવા મહાનુભાવોના વિચારોનું વહન અન્ય કોમની સરખામણીએ ચોક્કસ દિશાએ સંગીન રીતે થયું નથી. એ ઉપરાંત વિપુલ સાધનસામગ્રીનો ઉપયોગ પણ અમુક ચોક્કસ સ્થળોએ જ થયેલ જોવામાં આવે છે. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે જૈન કોમ અનેક સાધનસંપત્તિ છતાં છેવટ સુધી ગરીબ રહી જવા પામી છે.

અમારી એ ખાસ માન્યતા છે કે જૈન કોમ પાસે જે સાધનસંપત્તિ છે અને જે રીતે તે પરોપકારના માર્ગમાં આગળ પડતી ગણાય છે તેનું આધિપત્ય હાલ છે તેના કરતાં કંઇ વિશિષ્ટ રીતે જૈન કૉન્ફરન્સને અર્પવું અને તે કેન્દ્ર સ્થળ દ્વારા ખાસ જવાબદારી લેતા જૂદા જૂદા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા દરેક નાનાં મોટાં શહેરો અને ગામોના ઉન્નતિના માર્ગે રફતે રફતે હસ્તગત કરવા. આમ થવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે; કારણ કે એ નજરે જોવાયું છે કે અપવાદ સિવાય જૈન કોમના દરેક સ્થળનાં ખાતાં ઘણી જ કઢંગી હાલતમાં છે. મોટાં મોટાં સ્થળોએ જગત્ અંજાઇ જાય એવા બહારનાં સાધનોથી જૈન ધર્મની જાહોજલાલી ગણવાની નથી; એટલે કે ધર્મને નામે અંગત ઝગડાઓને કોઇ પણ જોખમે શમાવી દેવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જૈન કોમ આગળ વધતી હોય એવું અમો માનતા નથી.

વળી, જૈન કૉલેજને નામે કેળવણીની આપણી બીજી હીલચાલો કેન્દ્રસ્થ થતાં વર્ષો જાય તેના પહેલાં સારી અને સાધનસંપન્ન વસ્તીવાળાં ગામોમાં જ્યાં સંપ અને સમજણ વગર અસ્તવ્યસ્ત ખાતાંઓ ચલાવવામાં આવે છે ત્યાં સત્વર સુધારો કરવાની જરૂર છે. દરેક નાના મોટા શહેરમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં કેળવણીને ઉપયોગી પ્રાઇમરી કે સેકન્ડરી સ્કુલ, આદર્શ ધાર્મિક પાઠશાળા અને સમૃદ્ધ લાયબ્રેરી જ્યાં સુધી નહિ ખોલવામાં આવે ત્યાં સુધી આપણી કોમની ઉન્નતિ આકાશકુસુમવત સમજવી. સમાજને ઉપયોગી દરેક ખાતું, આદર્શ નહિ સમજાવાવાળા અને અંકુશ વગરના જે હસ્તોમાં ચાલે છે ત્યાં આધિપત્ય ભોગવતી કૉન્ફરન્સ દ્વારા રીતસર અંકુશ મૂકાવો જોઇએ અને વહીવટની તમામ લગામ આબાદ કરવાની રીત પોતાના હસ્તક રહેવી જોઇએ.

ધર્મને નામે ફરજનો ખ્યાલ આવિર્ભાવ થાય એટલે ગરીબોના નિભાવ માટે બીજાં હુન્નર ઉદ્યોગના ખાતાંઓ સ્વતઃ ખુલી જશે એમ અમો માનીએ છીએ. આ ઉપરાંત દેશની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે દરેક મોટું શહેર પોતે જ નીભાવી શકે એ રીતે ગરીબોની સેવાને ખાસ ઉપયોગી બાહોશ વકીલ, મુત્સદીવર્ગ અને ડાક્તરો ઉત્પન્ન કરે તો વધારે ખુશી થવા જેવું છે.

બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન કે બીજી ન. ઇચ્છવા યોગ્ય રૂઢિઓના અમલ નહિ થવામાં પણ પૈસાપાત્ર અને સત્તાધારી વર્ગ આડે આવે છે, એ ઓછા દુઃખની વાત નથી. પરંતુ મનુષ્યોને પેટની ફિકર ન રહે અને તેમની ધર્મ પ્રત્યેની સાચી ભાવના ઉદય થાય તો આ કાંઇ એટલું બધું મુશ્કેલ નથી.

ઉપર પ્રમાણે પ્રવૃત્તિના સન્માર્ગો તરફ જૈન-સમાજનું જેટલા અંશે ધ્યાન ખેંચાશે તેટલા અંશે આ લેખની સાર્થકતા માનીશ.

તા. ૧૪-૧૧-૨૫
રણછોડ લાઇન,
કરાંચી
ચતુર્ભુજ ખીમચંદ કોઠારી

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની–મુંબઈ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઇઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઇપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઇ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેલવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને, આ ફંડમા સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આનો પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઇ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. "ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઈ મહેતા

મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડીઆ

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

Reg. No. B. 1996

માટે શ્રી નવજીવન મુદ્રણાલય, સારંગપુર, અમદાવાદમાં રા. હરિલાલ
શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ ઓફીસ, ૫૬૬ મુંબઈમાંથી પ્રગટ કર્યું

卐 ॥ नमो तित्थस्स ॥ 卐

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧
અંક ૬

માઘ
૧૯૮૨

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઈકોર્ટ, મુંબઇ

વિષયાનુક્રમ

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદ્‌ના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. બે.

લખો- જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ
૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પરબારો પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઈ પણ લેખ પૂર્વે જાતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૪. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાબિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે લોહારચાલ, મુંબાઇ — મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ, માનદ તંત્રી

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમને તે પૂરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી. પી. કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થાય તેમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે.

જૈન યુગ

પણ આમ માત્ર ભૂતકાળની મહત્તા ઉપર જ જીવવું એ તો મૃત્યુને નોતરવા જેવું, દુનિયાની સપાટી ઉપરથી સાફ થઇ જવા જેવું છે. આપણો ભૂતકાળનો વારસો, માત્ર પૂર્વજોના ગુણગાનથી નહીં, પણ તેમની સિદ્ધિ અને તેમના વિજયો કરતાં યે મોટી સિદ્ધિ અને મોટા વિજયો સાધીને આપણે શોભાવી શકીએ. આપણા પિતામહોને માટે સર્વજ્ઞતા અને સર્વ શકિતમાનપણાનો દાવો કરવામાં તેમની સાચી સ્તુતિ નથી; પણ જ્ઞાનની શોધમાં જીન્દગીભર અથાક પરિશ્રમ સેવનારા તે જ્ઞાનના પરિવ્રાજકો હતા એમ કહેવામાં અને એમ કહી એ પગલે ચાલવામાં તેમની સાચી સ્તુતિ છે. કેટલા સહસ્ત્ર સંવત્સરોના અવિરત પરિશ્રમને પરિણામે તે આપણે માટે આટલો કીમતી જ્ઞાનનો વારસો મૂકતા ગયા એ કલ્પનારી સમર્થ કલ્પના પણ આજે આપણામાં ક્યાં રહી છે? આજે આપણમાં નથી એ શક્તિ કે નથી એ પ્રતિભા, નથી એ કલ્પના કે નથી એ ઉદ્યમ. એ હિસાબે આપણે અત્યારે સાવ કંગાલ, ચીંથરેહાલ બની ગયા છીએ. આજે આપણને પ્રમાદ અને નિરાશાએ ઘેર્યા છે. પણ મૃત્યુના પુરોગામી જેવાં એ પ્રમાદ અને નિરાશાનાં પંજામાંથી છુટી આપણે ફરીવાર જીવન અનુભવવું જ જોઇશે; અને એ નવજીવન, એ પુનરુજ્જીવન ક્યાંય બહારથી નહિ, પણ ભીતરમાંથી જ પ્રગટશે. આજે ચોમેર પ્રસરતી જતી રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા એ આ આવતા નવજીવનનાં શુભ સંકેતચિન્હો છે.

—જગદીશચંદ્ર બોઝ.

પુસ્તક ૧ વીરાત્ સં૦ ૨૪૫૨ વિ૦ સં૦ ૧૯૮૨ માઘ અંક ૬

તંત્રીની નોંધ

૧. અહિંસા ઉપર લાલા લજપતરાય

'અહિંસા પરમો ધર્મઃ' એ હિન્દુ સિદ્ધાન્ત છે અને લાલા લજપતરાયે પોતાના 'પીપલ' નામના પત્રમાં તેની સ્પષ્ટ ચર્ચા કરી છે. તે જણાવે છે કે:—

The doctrine of Non-Violence (Ahinsa) is an integral part of Hindu Culture. In my judgment it is the highest evolution of ethics that can be conceived by man. Non-Violence at any cost and under any circumstances is a doctrine that ennobles individuals and raises them to the status of angels, but to communities and nations as such it has proved demoralising. It is a feature of Hinduism which raises it above every other religion in the world.

—અહિંસાનો સિદ્ધાંત હિંદુ સંસ્કૃતિમાં એક પ્રાધાન્ય ભાગ લે છે. મારા નિર્ણયમાં મનુષ્ય કલ્પી શકે તેટલો ઉચામાં ઉચાં ઉત્ક્રાંતિ નીતિશાસ્ત્રમાં થઇને તે સિદ્ધાન્ત થયો છે. કોઇ પણ ભોગે અને કોઇ પણ સંજોગોમાં અહિંસા રાખવી એ સિદ્ધાંત વ્યક્તિઓને ઉદાત્ત બનાવે છે અને દેવદૂતની કક્ષામાં તેઓને લઇ જાય છે. પણ કોમોને અને પ્રજાઓને માટે જે રીતે કોમો અને પ્રજાઓ છે તે રીતે તે સિદ્ધાંત હતવીર્ય — નિસ્તેજ બનાવે છે, એમ સિદ્ધ થયું છે."

હિંદુધર્મનું એક એવું લક્ષણ છે કે તેણે તે સિદ્ધાંતને જગતના અન્ય દરેક ધર્મ કરતાં વધુ મહત્ત્વ આપ્યું છે. પોતાની શું માન્યતા છે તે નીચે પ્રમાણે ઉપસંહાર કરી બતાવે છે:—

While non-violence generally is a beautiful doctrine and almost the highest form of morality in the case of individuals, it is subject to certain obvious limitations which ordinary people usually disregard in applying it in the affairs of corporate and national life. They make it synonymous with the shirking of duty, with taking no risks, in brief, with cowardice. While professing and pretending to be non-violent, they commit all kinds of violence in thought, word and deed, short of taking such risks as are involved in taking or sacrificing life even when the latter is required in the defence of one's honour, the honour of one's females and the honour and safety of one's motherland. This mentality grows so strong, that it makes people callous to all sentiments of honour. It makes them prefer slavery and dependence to freedom and independence. It may turn them into hair-splitting logicians and philosophers, but it destroys completely their manhood and their sense of honour.

"—જ્યારે વ્યક્તિઓને અંગે અહિંસા સામાન્ય રીતે એક સુંદર સિદ્ધાંત છે અને પ્રાયઃ તે નીતિનું ઉંચામાં ઉંચું સ્વરૂપ છે, ત્યારે સામુદાયિક અને પ્રજાકીય જીવનના કાર્યોમાં તે સિદ્ધાંતને કેટલીક દેખીતી મર્યાદાઓ છે તેની ઊપેક્ષા સામાન્ય લોકો તે સિદ્ધાંતને લાગુ કરતાં કરે છે. તેઓ તેનો એવો જ ભાવાર્થ કરે છે કે ફરજથી અળગા રહેવું, કોઈ પણ જોખમ-સાહસ ન ખેડવું—ટુંકામાં તેનો અર્થ કાયરતા કરે છે. તેઓ બહારથી અહિંસક હોવાનો દેખાવ કરે છે યા દંભ કરે છે તેની સાથે તેઓ વિચાર, શબ્દ અને કૃતિમાં બધી જાતની હિંસા કરે છે અને તેમાં એટલો બાધ રાખે છે કે જ્યારે પોતાની પ્રતિષ્ઠાના બચાવમાં, પોતાની સ્ત્રીઓની આબરૂના બચાવમાં અને પોતાની સ્વદેશભૂમિની સહીસલામતીના રક્ષણાર્થે કોઇનો જીવ લેવામાં યા પોતાનું જીવન અર્પવામાં જે જોખમો હોય છે તે ખેડતા નથી. આ મનોદશા એટલી બધી ક્રમે ક્રમે પ્રખર બને છે કે તે લોકોને પ્રતિષ્ઠાની સર્વ ભાવનાઓ પ્રત્યે લક્ષરહિત બનાવે છે. તે તેમની પાસે મુક્તિ કે સ્વતંત્રતા કરતાં ગુલામગીરી અને પરતંત્રતા પસંદ કરાવે છે. તે તેમને સૂક્ષ્મતમ ચર્ચા કરનાર નૈયાયિકો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ બનાવે છે પરંતુ તે તેઓના મનુષ્યત્વ અને પ્રતિષ્ઠાના ભાવોનો નાશ કરે છે."

આ રીતે લાલા લજપતરાય પોતે જ નૈયાયિક બની અહિંસાનો સિદ્ધાંત વ્યક્તિગત અને સમષ્ટિગત એમ ભેદ પાડી તેનાં જૂદાં જૂદાં પરિણામ સમજાવે છે. આનો અંતર્ગત આશય તો મહાત્મા ગાંધીજીના અહિંસાના ઉચ્ચ સિદ્ધાંત પર આક્ષેપ હોય તેમ અમને લાગે છે, પણ તે તેમણે સ્પષ્ટ જણાવ્યું નથી. મહાત્માજીના અહિંસાના સિદ્ધાંત એક ઘેલછા છે એવું તો તેમણે ઉઘાડી રીતે સને ૧૯૧૬માં જણાવ્યું હતું, પણ ત્યાર પછી મહાત્માજીએ પોતાના આત્મબળથી તે સિદ્ધાંતને રાજકીય વિષયમાં સંપૂર્ણ રીતે કાર્યગત સ્વરૂપમાં મૂકી આખા દેશને પોતાની સાથે લઇ લીધો, તેથી લાલા લજપતરાય ઉઘાડી રીતે તેમના પર સ્પષ્ટ રીતે આક્ષેપ કરવા કરતાં સામાન્ય રીતે ટીકા યથાપ્રસંગે કર્યા જાય છે; તેમજ તેમણે જૈનોના સંબંધે—તેમના સિદ્ધાંતો સંબંધે પોતાના હિંદીમાં લખેલા 'ભારતવર્ષકા ઇતિહાસ'માં કેટલુંક અજ્ઞાન-ભ્રમજનિત લખી નાંખ્યું છે કે જેનો રદીઓ મુંબઇની જૈન એસોસીએશન ઑફ ઇંડિયા તરફથી નીમાએલી કમિટીએ અંગ્રેજીમાં 'Historical Facts About Jainism' એ નામથી તૈયાર કરેલો હાલ છપાઇ ગયો છે.

લાલાજીના પહેલાના અહિંસાના વિચારમાં અને ઉપર જણાવેલા છેલ્લા વિચારમાં ઘણો ફેર

પડેલો જણાય છે. આ છેલ્લા વિચારમાં અહિંસાના સિદ્ધાંતને ઘેલછા કે એવી રીતે કહી ઉતારી પાડવામાં આવ્યો નથી. વ્યક્તિઓને માટે તો નીતિને ઉચ્ચામાં ઉંચી કોટિએ લઇ જતાં જે સિદ્ધાંત પ્રતિફલિત થાય તે અહિંસાનો છે એવું તેમણે યથાર્થપણે સ્વીકાર્યું છે પણ સમુદાય કે પ્રજા માટે તો તે કાયરતામાં પરિણમે એવું અત્યાર સુધી સામાન્ય રીતે માનવામાં આવે છે તેનો જ પડઘો તે પાડે છે. અહિંસાનો સિદ્ધાંત પૂરી રીતે ન સમજવાથી, કાર્યશૂન્યતા, કાયરતા, નિસ્તેજતા જન્મે છે એ સ્વીકારી શકાય, પણ તે સિદ્ધાંતને સંપૂર્ણપણે જાળવવાથી કોઇ પણ પ્રજા પોતાનું પરાક્રમ, આત્મબળ જબરા પ્રમાણમાં દાખવી પ્રતિપક્ષી ગમે તેવો સમર્થ હોય તેને પણ હાર આપી શકે છે. કાયરતા, નિશ્ચેતનતા, નિસ્તેજતાનો ત્યાગ દરેક અહિંસાવાદીએ — જૈનો તેમજ હિંદુઓએ કરવો જોઇએ.

૨. જૈન શિલ્પ

આ વિષય અંગે ધર્મબન્ધુ જામનગરના સ્ટેટ એન્જીનીયર રા. ડાહ્યાભાઇ બાલાભાઇ કોરા એલ. સી. ઇ. તા. ૧૮-૧૨-૨૫ના પત્રમાં જણાવે છે કેઃ

'જૈનયુગમાં છેલ્લા (૪થા) અંકમાં શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની નોંધને અંતે જૈનના શિલ્પ સંબંધે લેખક યોગ્ય જ સૂચના કરી છે. મારા પોતાના તે સંબંધે અમુક વિચારો ઘણા વખતના છે. પ્રસંગોપાત લાગતા વળગતાને મેં ખાનગી કહ્યા પણ છે. પ્રસંગ લઇ આપને ટુંકામાં લખવા માગું છું.

જૈનોના શિલ્પ સંબંધે ઉચ્ચતા, કારીગરી, ભવ્યતા, સંગીનતા સંબંધે આ દેશ કે વિદેશના કળા વિજ્ઞાનથી જાણીતા કોઈ પણ માણસને બે મત છે જ નહિ. હરકોઇ મુક્તકંઠે વખાણ કરે છે. જૈન મંદિરો જેવાં સ્વચ્છ જળવાયેલાં રહે છે તેવાં બીજાં કોઇ પણ ધર્મનાં મંદિરો રહેતાં નથી એમ પણ સારા સારા અન્યદર્શની માણસોના મુખે મેં સાંભળેલું છે.

હવે તે મળેલા વારસાનું થાય છે શું? ૧ તેમની ભવ્યતા, પવિત્રતાને હરકત પહોંચે તેમ મરામત, સુધારા વધારા કે આજુબાજુ નવાં બાંધકામો થાય છે. ૨ નવાં બાંધકામો — જૈનોનાં જાહેર બાંધકામો આ જમાનાનાં શિલ્પ અગર જુનાં નજીકનાં જૈન બાંધકામથી તદ્દન બીજી જ રીતે, આપણા શિલ્પને નામોશી લગાડે કે આપણી બેદરકારી બતાવે તેવાં થાય છે.

તેમ થવાનું કારણ યોગ્ય સારા સલાહકારની ખામી, લોકોની બેદરકારી, કાર્યવાહકોનું અજ્ઞાનપણું.

સુધારો વધારો કરનારા, મરામત કરનારા, કામ કરનાર બંધુઓ તેમજ સખી ગૃહસ્થો દાન-પૈસા પુરાં પાડવાનું, પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી નિઃસ્વાર્થપણે પોતાની યથામતિ શક્તિ બીચારા કરે છે પણ શું કરે છે, કેવું દેખાશે, શું અથર (અસર) થશે તેનું તેમને પુરૂં ભાન હોતું નથી. ઘણી વાર તેઓ કારીગર મીસ્ત્રીની આવડત, બુદ્ધિના ભોગ થઇ પડે છે. પરિણામે જૈન શિલ્પ અને કોમને સહન કરવું પડશે. ધર્મને હાલની સ્થિતિએ પણ ટકાવી રાખવામાં આપણું ઉંચી કોટિનું શિલ્પ ઘણો મોટો ભાગ બજાવે છે એમ મારૂં માનવું છે.

જૈન શિલ્પ પ્રમાણે બાંધવું હમેશાં મોંઘું છે તેમ નથી. મુખ્ય નિયમો, મોટી 'આઉટલાઈન' જૈન શિલ્પ કળાની કાયમ રાખી વધારે પડતું sculpture-ornament મૂકી દઇ વ્યાજબી હદમાં કામ થઈ શકે.

મારા જામનગર દાખલ થયા પછી શહેરમાં ચાલતી પાડતોડ — Improvement ને અંગે અત્રેનાં જૈન દહેરાસરોની આજુબાજુ પડતી જગ્યાઓ પછી જૈનોનાં Improvement ની લાઇન પ્રમાણે કરવાના બાંધકામમાં યોગ્ય સમજુતીથી કામ લેવાથી હું પોતે ખાત્રીથી જોઇ શક્યો છું કે જૈન દહેરાસરની આસપાસનું બાંધકામ સાદી રીતે પણ તેમાં ભળે તેવું કરવામાં તે નિઃસ્વાર્થ યોગ્ય સલાહ આપવામાં આવે તો લોકો ખુશીથી તે પ્રમાણે કરે છે — સમજે છે ને તેમ કરવામાં સ્ટેટ તથા લોકો ઉભયનો સંતોષ મેળવવા હું ભાગ્યશાળી થયો છું એટલું જ નહિ પણ આ જમાનામાં દહેરાની આજુબાજુ સુધારા વધારા કેવા કેવી રીતે થવા જોઇએ, જૈનોનાં બાંધકામ કેમ થવાં જોઇએ, તેનો નમુનો પુરો પાડવાની મને ઉમદા તક મળી છે. જે જે જૈન આગેવાનોને તે દરમિયાન જામનગર આવવા જોવા તક મળી છે તેમની ખાત્રી થઇ છે. (જુઓ ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયા ઇલસ્ટ્રેટેડ વીકલી ૨૨-૧૧૨૫નો અંક)

બીજી રીતે થયેલાં કામો સંબંધે લખવું અસ્થાને કે અયોગ્ય ગણાય, પણ એક સાધારણ દાખલા તરીકે હું લખીશ આપ પણ જોતા હશો કે પવિત્ર શેત્રુંજય પર પણ ઘણે ઠેકાણે 'ટાઇલ્સ' ચોડાય છે. અમદાવાદ, મુંબઇથી સખી ગૃહસ્થો તે થોકબંધ મોકલતા હશે, ને

ત્યાં કંઇ પણ મેળ, રંગ, ભાતની સરખામણી વિના અમુક જાતે ચોડતાં થોડાં ઘટે તો કારીગર પોતા પાસે બીજી જે શીલક જાત હશે તે ગમે તેમ વચમાં કે ઘટે ત્યાં લગાડી દે છે. ઘટતાં તે જ જાતનાં મંગાવવાની કે મેળવવાની તસ્દી કોણ લે ? વળી આગળ એક મંડપ હાલ કરેલો છે. ક્યાં જુનું મંદિરોનું જૈન શિલ્પ ને ક્યાં લોખંડનો 'રોમન થિયેટર' જેવો મંડપ. દોષદૃષ્ટિથી નહિ પણ દાખલા તરીકે જ લખું છું.

મોટાં સાર્વજનિક નવાં જૈન બાંધકામ માટે કે જૂનાં શિલ્પના જગમશહુર જૈન મંદિરોની સંભાળ જાળવણી ખાસ કરી કળાની દૃષ્ટિએ (વહીવટ નહિ) તે માટે સલાહકાર તેમાં રસ લેતા ગૃહસ્થોનું મંડળ જોઇએ તેમ હું માનું છું. ફરજ નહિ પણ યોગ્ય સલાહસમજુતીથી પણ ઘણો ફેર પડી ભવિષ્યમાં તેનું થોડું થશે."

આ પત્ર લાંબો છતાં ઘણો વિચારવા યોગ્ય હોવાથી આખો અત્ર આપ્યો છે. જૈન શિલ્પ સંબંધી આથી પણ વિશેષ હકીકતવાળો ને તે સંબંધીની માહિતીવાળો લખી મોકલવાની રા. કોરા સાહેબને વિનંતિ કરીએ છીએ; સાથે શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી અનેક તીર્થોના વહીવટો કરે છે તેઓ અને નવાં મંદિરો હવે પછી બાંધવામાં દ્રવ્ય ખર્ચનાર જૈન શ્રીમંતો આ વાત ધ્યાનમાં લેશે. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું અંધ અનુકરણ આખી શિલ્પકૃતિને બગાડી દે છે, નવાં મરામત કામોમાં રહેતી બેદરકારીએ જૂના શિલ્પ સાથે જૂના શિલાલેખોનો પણ નાશ કર્યો છે અને તેથી પ્રાચીન કલાનું ખૂન કરવા ઉપરાંત ઐતિહાસિક પ્રમાણોનો ધ્વંસ કરવામાં આવ્યો છે તેથી પારાવાર ખેદ થાય છે. હવે એ સ્થિતિ અટકશે ? તે સ્થિતિ અટકાવવા માટે આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી એક કુશળ જૈનશિલ્પના જ્ઞાનવાળા ને પ્રાચીન શિલ્પકલા પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવનારા એન્જીનીયર રાખી શકે, ઉપર જણાવેલ એવું સલાહકારોનું મંડળ કરી શકે; અમે આવી વાત પર ઘણા વર્ષો પહેલાં 'હેરલ્ડ' પત્રદ્વારા ધ્યાન ખેંચ્યું હતું, પણ 'કોણ સાંભળે છે!' એવો જ ધ્વનિ સંભળાયાં કરે છે ને હૃદયને ચીરે છે. છતાંય આ ફરીથી અવાજ કરીએ છીએ અને એ શબ્દબ્રહ્મ તેની ધારેલી અસર કરે એટલું ઇચ્છીએ છીએ. શ્રીમતી કૉન્ફરન્સ આ સંબંધમાં યોગ્ય ઠરાવ કરી તેનો અમલ વ્યવહારૂપણે કરાવવામાં પ્રયત્નશીલ રહેશે એવું સૂચન કરીએ છીએ.

૩. શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી ને શ્રી શત્રુંજયાદિ તીર્થો

શ્રી શત્રુંજય તીર્થ સંબંધી અમે ગયા અંકમાં લખી ગયા છીએ. તેમાં જણાવેલી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની સભા તારીખ બીજી ત્રીજી ને ચોથી જાન્યુઆરીએ મળી ગઇ અને તેમાં કેટલાક ઠરાવો પસાર થઇ ગયા તે સર્વ ઠરાવોનો સાર તે પેઢીની સ્થિતિ મજબૂત કરવા પ્રત્યે હતો. તે ઠરાવોની કેટલીક હકીકત વર્તમાનપત્રોમાં આવી ગઈ. તેમાં 'જોડ તોડ કે સમાધાન'ની વાત સ્પષ્ટપણે જોવામાં આવતી નથી. કરવા ધારેલા ઠરાવોને તેમાં થોડા સુધારા ને ઘટાડા કરી સર્વ સભ્યો તેમજ આમંત્રિત આગેવાનોએ ટેકો આપ્યો છે અને પોતાના હાથને જે જોર જોઇતું હતું તે આપ્યું છે. કોઇપણને પેઢીની સ્થિતિ તીર્થોના મહાન્ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાના પ્રયત્નમાં ઢીલી પોચી કરવાનું સ્વપ્નમાં પણ આ વખતે હોય એવું જણાયું નથી, તેમ તેવું ધારી લેવાનું અનુમાન પણ ખોટું જ હોય એવું સર્વને જણાયું છે.

મુંબઇના આગેવાનોએ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં આમંત્રણને માન આપી હાજરી આપી હતી, અને સભાના કાર્યવ્યવહારમાં પોતાના ખુલ્લા વિચાર જાહેર કરવા ઉપરાંત દરેક જાતની સવળતા સુગમતા આપી હતી. તે સભામાં જુદે જુદે સ્થળેથી આવેલી સૂચનાઓનો સમગ્ર સાર મૂકવામાં નહોતો આવ્યો. પહેલાં તો કાર્યશ્રેણીનું ખોખું મૂકવામાં નહોતું આવ્યું પણ ચર્ચા — ઊહાપોહ થતાં અનેક જાતની સૂચનાઓ હાજર થયેલા પૈકી કેટલાકે મૂકતાં તે મારેના વિચારોની આપલે કરતાં વાતાવરણ ધીમે ધીમે આર્દ્ર, સ્પષ્ટ અને નિરાવેશી થતું ગયું અને પછી ગોઠવેલા પ્રસ્તાવો પ્રત્યે ગમન થયું.

અમે ઠરેલી સૂચનાઓ — મુચિત ઉપાયો પૈકી અહિંસામય અસહકારની મૌખિક ચર્ચા જોસબંધ

થઇ, પણ તે માટેનો રીતસરનો સ્પષ્ટ ઠરાવ થયો નથી. ડેપ્યુટેશન માટેની વાત તીર્થો માટે જબરી લાગણીના દબાણથી પ્રેરાઇ સ્પષ્ટપણે સ્વીકારવામાં નથી આવી. બીજી એક મુદ્દાની વાતનો અમે સ્પષ્ટ ઇસારો કર્યો હતો કે 'આવી સભામાં એક નાની વગદાર આગેવાનોની કમિટી નીમવી કે બીજા ઉપાયો યોજવા — ચળવળ ગામેગામ અમુક પ્રકારની કરવી વગેરે સંબંધી નિર્ણય થઇ શકે તેમ છે'— આનો સ્વીકાર આખરે પણ એક ખેલાડીની ભાવનાથી (sportsman's spirit થી) થયો છે એ આનંદદાયક બિના છે.

આ સભાનું સમસ્ત કામ સમસ્તપણે બહાર ન પાડવાની દરખાસ્ત મંજૂર થઇ હતી તેથી તેમાં સમસ્તપણે ઉતરી શકીએ નહિ, પણ જે ઠરાવો 'ઓફીશ્યલી' બહાર પડેલ ગણીએ છીએ તે પર તેમજ અમે પોતે આ સભામાં હાજરી આપી તેની કાર્યવાહીમાં શાંતિથી, સૂચક તરીકે તેમજ અવિરોધક બંધુભાવે ભાગ લીધો છે તેથી તેવા એક ભાગ લેનાર તરીકે અને એક પત્રકાર તરીકે ત્યાંની સભાના વાતાવરણ પર સમુચ્ચયપણે ટુંકમાં ખ્યાલ આપવો આવશ્યક અને યોગ્ય છે તેથી જ લખવા પ્રેરાયા છીએ 'કમિટી' નીમવાની વાત મુખ્યપણે આવશ્યક ઘણાએ માની હતી અને તેનું પગરણ કરી તે વાત અગ્રસ્થાને મૂકવાની વિનંતિ અમુક ભાઇઓએ કરી હતી, પણ તેનો સંપૂર્ણપણે સ્વીકાર કરવામાં વહિવટદાર પ્રતિનિધિઓ પૈકી કેટલાંકને બંધારણનો સવાલ આડો આવે છે, યા તેનો અર્થ તેમનામાં અવિશ્વાસ છે એમ પણ લેવાય — એવા એવા ખ્યાલથી પ્રેરાઇ કામટી નીમવાના પ્રસ્તાવ માટે ભારે જુંબેસ થઇ હતી. બંધારણનો સવાલ ઉપસ્થિત થતાં સન ૧૯૧૨ માં ઘડાયેલા બંધારણનો ૧૬ મો ઠરાવ બતાવી તે પ્રમાણે કરવામાં કંઇપણ વાંધો રહેતો નથી, તેમજ 'એક કરતાં બે ભલા', તેમજ કમિટીમાં જેના નામો સૂચવાયાં તેઓ અતિ પ્રતિષ્ઠિત, ઉંચા દરજ્જાવાળા, લાગણીવાળા અને બાહોશ કુશળ આગેવાનો છે તેમની સલાહ અને સહાય અતિ ઉપયોગી નિવડશે એજ આશય આ કમિટી નીમાવાનો છે અને તેમાં અવિશ્વાસ જેવું નથી એ પણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું. બંધારણની ૧૬મી કલમ પ્રમાણે આ સભા સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ ઉપરાંત આમંત્રિત આગેવાનોની હોવાથી આ સભા તે કમિટીનો પ્રસ્તાવ ભલામણરૂપે કરી શકે અને પછી તે ઠરાવ સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓની પાસે વહીવટદાર કરનાર પ્રતિનિધિઓ મૂકે અને તેઓ પોતાને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે તેના સંબંધી કરી શકે એમ ચર્ચા થઇ. ઉપર જણાવેલ બંધારણનો ૧૬ મો ઠરાવ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

'વહીવટ કરનાર પ્રતિનિધિઓને ઉપરના ઠરાવો પ્રમાણે વહીવટ કરવાના દરમ્યાન કાંઇ અડચણ પડે તો અગર જરૂર જણાય તો તે હકીકત સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓને જાહેર કરી તેમની મીટીંગના બહુ મત પ્રમાણે જે ઠરાવ થાય તે પ્રમાણે વર્તવું અને તે ઠરાવ આખો હિન્દુસ્થાનના સકળ સંઘે કરેલો છે એમ ગણાશે.'

આ પરથી સકળ સંઘની મીટીંગ બોલાવી તેમની સંમતિ લેવાની જરૂર નથી. અત્યારે emergency પડી છે — જરૂર છે માટે કમિટીનો ઠરાવ કરવામાં વાંધો નથી...આમ અનેક ચર્ચા થતાં પહેલાં આગેવાનો મિશ્રિત આ સભાએ ભલામણરૂપે ઠરાવ કર્યો કે જેનો સાર નીચે મુજબ છેઃ—

"આ સંઘની મળેલી મીટીંગ સ્થાનિક પ્રતિનિધિની મીટીંગને ભલામણ કરે છે કે શ્રી શેત્રુંજય તીર્થને અંગે ઉપસ્થિત થયેલા જ્યુરિસ્ડિકશન તથા રખોપાના પ્રશ્નને અંગે કેવાં પગલાંઓ ભરવાં તેનો નિર્ણય કરી તે મુજબ અમલ કરવા માટે નીચેના સાત ગૃહસ્થોની કમિટિ કુલ સત્તા સાથે—બંધારણની કલમ ૧૬ની રૂએ—નીમવી ૧ શેઠ અંબાલાલ સારાભાઇ, અમદાવાદ, ૨ શેઠ ફકીરભાઇ પ્રેમચંદ મુંબઇ ૩ શેઠ શાંતિદાસ આશકરણ-મુંબઇ."

આ ઠરાવ રા. મોતીચંદ ગિરધર કાપડીઆ સોલીસીટર મુંબઇવાળા (કૉન્ફરન્સના હાલના એક જનરલ સેક્રેટરી) એ મૂકયો અને રા. સુરચંદ પી. બદામી બી. એ. એલ એલ. બી. એ તેને ટેકો આપ્યો. પછી તે ઠરાવ પર રીતસરનો ઠરાવ કરવા

માટે સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓની સભા બોલાવાઇ, અને તે વખતે ઘણી ચર્ચા થયા પછી અને વહીવટદાર પ્રતિનિધિ સાહેબો તરફથી પોતાની મુશ્કેલીઓ મૂકાયા પછી વિચારને અંતે નીચે મુજબનો ઠરાવ થયો કે જે તેના સમસ્ત શબ્દોમાં ક્યાંય બહાર પડેલ અમને જાણવામાં આવ્યો નથી તેથી અમને તેની નકલ પ્રાપ્ત થઇ છે તે પ્રમાણે સહાબરો જણાવીએ છીએઃ—

"સુરતવાળા શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદે નીચે પ્રમાણે ઠરાવ રજુ કર્યો કે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના વહીવટ કરનાર પ્રતિનિધિઓને એમ જણાય છે કે શ્રી પવિત્ર શત્રુંજય તીર્થના સંબંધમાં હાલ જે જે સવાલો ઉપસ્થિત થયેલા છે તેમાં રખોપા તથા જ્યુરિસ્ડિકશન (હકુમત)ના સવાલોના સંબંધમાં કોમના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની સલાહ અને શક્તિનો લાભ લેવાથી આપણી કોમને વધુ ફાયદો થશે તે પ્રમાણે તેમણે જાહેર કરવાથી આજની મળેલી સ્થાનિક પ્રતિનિધિની મીટીંગ ઠરાવ કરે છે કે નીચેના ત્રણ ગૃહસ્થો એટલે કે શેઠ કીકાભાઇ પ્રેમચંદ, શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈ તથા શેઠ શાંતિદાસ આસકરણને વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓમાંથી જે ચાર પ્રતિનિધિ સાહેબોને વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓની કમિટી ચુંટી કાઢે તેમની સાથે મળીને ઉપરના બન્ને સવાલોનું નિરાકરણ કરાવવા માટે જે જે ઉપાયો લેવા યોગ્ય જણાય તે લેવા સંપૂર્ણ સત્તા સાથે નીમવામાં આવે છે.

"ઉપરની કમિટી હાલમાં જ્યુરિસ્ડિકશન અને રખોપાના સવાલો ભેગા થવાથી અસાધારણ પ્રસંગને લીધે નીમવામાં આવેલ છે. કદાપિ રખોપાના સવાલનો નિર્ણય પહેલાં થઇ જાય અને પછી આ કમિટીની વધારે જરૂરીઆત જો વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓને ન લાગે તો ત્યારે આ કમિટી બંધ થશે.

'આ ઠરાવ અસાધારણ સંજોગમાં કરવામાં આવ્યો છે ને તે ભવિષ્યમાં દાખલારૂપે ગણવામાં આવશે નહિ."

આ આખો ઠરાવ અખંડ સ્વરૂપે પસાર થયો, અને તે સરલતાથી સમજાય તેથી અમે તેના એક પારાને ત્રણ પારામાં વહેંચીને મૂક્યો છે. આ ઠરાવની રૂએ હવે કાર્ય ઘણું ઉત્તમ, ઝડપથી અને સંતોષકારક રીતે થશે એમાં અમને વિશ્વાસ છે અને તેથી વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓ તુરત જ પોતાના તરફથી આ કમિટીમાં કામ કરવા માટેના ચાર પ્રતિનિધિઓ અત્યાર સુધીમાં નીમેલા ન હોય તો તુરત નીમી લેશે, અને તેમની સાથે મળી ઉક્ત ત્રણ મહાજનો પોતાની સર્વ શક્તિઓ ખર્ચી ઉત્સાહથી અને પ્રેમથી કાર્ય કરી સમસ્ત જૈનસંઘને સંતોષ આપશે. સંઘે તે કમિટીને સર્વ પ્રકારની સત્તા આપી છે. તેથી હવે સંઘ તેના પ્રત્યે એક મીટ માંડી તે જરૂર આ મહાતીર્થના પ્રશ્નનો નિવેડો સંતોષકારક સત્વર લાવશે એવી ખાત્રી રાખી જોયાં કરશે. જે કંઇ કાર્ય કરવામાં આવે તેમાં મુંબઇ વગેરેના જૈન ધારાશાસ્ત્રીઓની સલાહ અને મહેનતનો ઉપયોગ સવિશેષપણે કરી શકાય તો વધારે યોગ્ય થશે.

વિશેષમાં સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ તથા તેમાં એકઠા થયેલ આગેવાનોએ પોતાના ગામોમાં જઇ જે અરજી વગેરે કરવા માટે ઠરાવ કર્યો છે તે પ્રમાણે હમણાંથી જ તુરત જ વગર વિલંબે કરવા કટિબદ્ધ થશે.

એકંદરે સભાનું કાર્ય, નિર્વિઘ્ને અને લાગણીનાં પુર છતાં શાંતિથી થયું હતું તે માટે તેના સંચાલકો તેમજ પ્રમુખ સાહેબ શ્રીમાન્ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇને ધન્યવાદ ઘટે છે. પ્રમુખ સાહેબે સભાનું કાર્ય પાર ઉતારવા માટે અનેક જનોએ — સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ તરફથી શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ અને નિમંત્રિત ગૃહસ્થો તરફથી અમોએ તેમજ રા. લલ્લુભાઇ દલાલે ઉપકાર માન્યો હતો. તેમ કરતાં અમોએ ટુંકમાં જણાવ્યું હતું કેઃ—

'દરેક ક્રિયા તદ્દન ભૂલ વગરની જ હોય એમ હોતું નથી. કાર્ય થયે જાય તેમાં ભૂલો પણ થાય, પણ તે ભૂલોને સુધારવી અને હવે પછી ભૂલો ન થાય એમ કરવું એજ આપણી ફરજ છે. આ મહાકાર્ય સુદૃઢપણે અસરકારક રીતે કઇ રીતે પાર પડે તેનો વ્યવહારૂ વિચાર કરવા મળેલી આ સભાનું કાર્ય એક તોફાની સમુદ્રમાં નૌકાના કુશળ નાવિક સફળતાથી કાર્ય કરે તે પ્રમાણે પ્રમુખ સાહેબે પાર પાડ્યું છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. દરિયો તોફાની હતો એવી માન્યતા કોઇએ રાખી હોય તો તે ભ્રમણા હતી એ આ સભાએ પુરવાર કરી આપ્યું છે. પ્રમુખ સાહેબ (જે આપણી જૈન કૉન્ફરન્સના

પ્રમુખ હતા) કે જેમના પિતાથી તેમજ પૂર્વજોએ આપણી સમાજનાં અનેક શુભ કાર્યોમાં પ્રત્યે તન મન અને ધન આપી શાસનહિતમાં જબરો ફાળો આપ્યો છે તે તેમના પગલે ચાલી ફાળો આપતા રહે છે અને આપશે. એમણે આ સભાનું કાર્ય એકંદરે પ્રેમ નિષ્પક્ષપાત અને કાર્યદક્ષતાથી નિર્વિઘ્ને અને શાંતિથી પાર પાડ્યું છે તે માટે હું નિમંત્રિત ગૃહસ્થો તરફથી તેમજ મારા તરફથી ઉપકાર માનું છું તેમાં બધા સહમત થશે જ. હવે આપણે જે કાર્ય કરવાનું છે તે તે પ્રમુખ સાહેબને આપણો બને તેટલો સહકાર, સહાય-સલાહ વગેરેથી આપી તેમનું કાર્ય વિશેષ યશસ્વી, જાજ્વલ્યમાન અને ચમકતું થાય એ પ્રમાણે કરવાનું છે."

શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી એક વહીવટદાર પ્રતિનિધિ શેઠ લાલભાઇ ત્રિકમલાલનું હમણાં અવસાન થયું છે તેથી તેમની પડેલી ખાલી જગ્યા તેમજ બીજી ખાલી જગ્યાઓ પૂરવાનું કાર્ય તુરત જ હાથમાં લેશે અને કમિટી મારફત શ્રી શત્રુંજય તીર્થ સંબંધી રખોપાની પુરી થતી મુદત તા. ૩૧ માર્ચ ૧૯૨૬ સુધીમાં સારૂં કાર્ય કરી બતાવશે એમ અમો આશા રાખીએ છીએ. તે પેઢી લોકોને તથા લોકોના આગેવાનોને વિશેષ વિશ્વાસમાં લે, પૂછાતા સવાલોના પૂરા અને સંતોષકારક જવાબ આપે, જોઇતી માહિતી પૂરી પાડે તો તેનો વિજય અને પ્રભાવ સમસ્ત સંઘમાં ફેલાશે. જે અન્ય તીર્થોના ઝઘડા ચાલે છે તેમાં મદદ કરવા સાથે તેની સર્વ માહિતી પોતાના કબજામાં લેવી જ ઘટે અને એજ શરતે મદદ આપવાનું અને ખાસ કરી પૈસાની મદદ આપવાનું પેઢી સ્વીકારશે.

સમેતશિખર અપિલ અર્થે ઇંગ્લંડ મોકલેલા વકીલ રા. કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી બી. એ. એલ. એલ. બી. યુરોપમાં પણ જઇ જૈન સાહિત્યમાં રસ લેતા હર્મન જેકોબી આદિ અનેક વિદ્વાનોને મળી આવી ગત ૮ મી જાન્યુઆરીએ અત્ર પાછા ફર્યા છે. તેમના ત્યાગ અને પ્રેમ માટે અમે તેમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. તેમને વહીવટદાર પ્રતિનિધિ નીમવામાં આવે તો ઘણું યોગ્ય થશે. તેઓ યુરોપના પ્રવાસની જાણવાયોગ્ય હકીકત પૂરી પાડશે—જાહેરમાં લાવશે એમ અમે ઇચ્છીશું.

૪. આઠમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્

આ સંબંધે ગત માર્ગશીર્ષના અંકમાં અમે કહી ગયા છીએ. મુંબઇમાં પરિષદ્ અંગે પ્રદર્શન ભરવું કે નહિ તે સંબંધી નીમાયેલી પેટા સમિતિએ રીપોર્ટ મોકલી આપ્યો છે ને તે અનુસાર પ્રદર્શન ભરવાનું નક્કી થયું છે. સત્કારમંડળ નીમાઇ ગયું છે અને તેના ઉપપ્રમુખો લગભગ ૧૭ ની સંખ્યા પૈકી જૈન સદ્‌ગૃહસ્થો ત્રણ નામે શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ, રા. મકનજી જે. મહેતા બૅરિસ્ટર અને શેઠ માણેકલાલ પ્રેમચંદ રાયચંદ નીમાયા છે. ભાવનગરની સાતમી પરિષદ્‌માં જે વિભાગો પાડવામાં આવ્યા હતા તે પૈકી એક જૈનવિભાગ હતો, પણ આ પરિષદ્‌માં વિભાગો ન પાડવાનું નક્કી થયું છે. પરિષદ્ ભરવા માટેના દિવસો ઇસ્ટરના તહેવારોમાં તારીખ ૨-૩ અને ૪ એપ્રિલ ૧૯૨૬ શુક્ર, શનિ અને રવિ એમ નક્કી થઇ ગયા છે. હવે જૈનોએ આ પરિષદ્ સંબંધે શું કરવાનું છે તે જણાવીશું:

૧. જૈન વિદ્વાનો અને લેખકોએ જૈન શિલ્પ, કળા, ભાષા, સાહિત્ય આદિ સંબંધે નિબંધો-લેખો પૂરાં પાડવાં ઘટે છે.

૨. જે જે ગૂજરાતી ભાષાના હસ્તલિખિત ગ્રંથો કેટલાયે ભંડારમાં મોજૂદ છે તે તે પ્રદર્શનમાં મૂકાવા યોગ્ય છે. રાસા, ચોપાઇ, પ્રબંધ, સ્તવન, સ્વાધ્યાય, પૂજા, પદો આદિ વિવિધ પ્રકારનું ગૂજરાતી જૈન સાહિત્ય છે અને તેમાં લોકકથા સાહિત્ય પણ છે — એ સર્વ પ્રદર્શનમાં મૂકાવાની ખાસ જરૂર છે કે જેથી જૈનેતર વર્ગની ખાત્રી કરાવી શકાય કે જૈનોએ બહુ જબરો ફાળો ગૂજરાતી સાહિત્યમાં આપ્યો છે.

૩. કેટલાય ગ્રંથોમાં ચિત્રો છે તે પણ આ પ્રદર્શનમાં મૂકવાથી જૈનોની ચિત્રકળા — દેશની ચિત્રકળાનો ખ્યાલ આપી શકાશે.

આપણા ગ્રંથોના ભંડાર ઘણે સ્થળે—જેસલમેર, અમદાવાદ, પાટણ, ખંભાત, લીંબડી, કચ્છ-કોડાય, ભાવનગર, વઢવાણ, પાલી, બીકાનેર, આદિ સ્થળે

મોટા છે, તેમજ સ્થળે સ્થળે તેવા નાના ભંડારો પટારા આદિમાં ઉપાશ્રયોમાં મોજુદ છે, તો તે દરેક સ્થળના ભંડારોના રખેવાળ ધર્મભાઇઓ ગૂજરાતી તેમજ ચિત્રિત કૃતિઓ ચુંટી પ્રદર્શનમાં મોકલાવી શકશે; વળી આપણા પૂજ્ય મુનિમહારાજશ્રી પાસેના પણ અતિ અમૂલ્ય ભંડારો છે — ગ્રંથોનો મોટો નિધિ છે દાખલા તરીકે શ્રી વિજયનેમિસૂરિના અમદાવાદ ખંભાતના શ્રી સાગરાનંદસૂરિના છાણી આદિ સ્થળોના શ્રી કાંતિવિજયજી અને હંસવિજયજી નો વડોદરામાંના, શ્રી મોહનલાલજી મહારાજનો તેમજ બીજા સુરતમાંના, શ્રી વિજયધર્મસૂરિના આગ્રામાંનો, મુનિ શ્રી અમરવિજયજી પાસેનો સીનોરનો વગેરે અનેક છે. આ સર્વે પોતાના ગ્રંથો વગેરે દર્શનીય ચીજો પ્રદર્શનમાં મોકલી આપે તો તેથી જૈન સાહિત્યના તેમજ શાસનના પ્રભાવમાં એક આગળ પડતું કાર્ય કર્યું ગણાશે અને ધન્યવાદના પાત્ર બનશે.

આ સર્વ ગ્રંથો, ચીજોની સહિસલામતી માટે અમે જણાવીએ છીએ કે તે માટે જૈનશ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફિસ, ૨૦ પાયધુનિ મુંબઇ ઉપર યા જૈનયુગના તંત્રી તરીકે અમારા દ્વારા મોકલવા વધુ યોગ્ય થશે અને તે માટે કૉન્ફરન્સ ઑફિસ યા અમો પ્રદર્શનને સોંપતી વખતે બરાબર પહોંચ લઇશું, અને તે પાછા મેળવી જ્યાં જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં ત્યાં મોકલી આપવાનો પ્રબંધ કરીશું. પરિષદ્‌માં આપણી કૉન્ફરન્સના બન્ને જનરલ સેક્રેટરીઓ હોદ્દા પર છે — એક સત્કારમંડળમાં ઉપપ્રમુખ છે અને એક મંત્રી છે. અમો કારોબારી સભાના તેમજ સત્કારમંડળના તેમજ તે અંગે નીમાયેલી એક સમિતિ નામે નિબંધ પરીક્ષક સમિતિના એક સભ્ય છીએ એટલે પ્રદર્શનના અંગે મોકલાતી ચીજો-ગ્રંથોની સહિસલામતી — તેને આબાદ સ્થિતિમાં પાછાં વાળવાની ખાત્રી અમો પૈકી કોઇ પણ આપી શકીએ તેમ છીએ. વળી જે જે ગૃહસ્થ જે જે નામથી મોકલશે તે તે નામે જ તે પ્રદર્શનમાં રજુ થશે; અને તે દર્શકો માટે જાહેર પદકો આપવાનું થશે ને અપાશે તે પદકો — સુવર્ણ રૌપ્ય પદકો જે જેને અપાશે તે તેને મોકલી આપવામાં આવશે.

આ સંબંધમાં ભાવનગરથી ડોસાભાઇ અભેચંદ સંઘનાં ભંડારનાં પુસ્તકો તેમજ પોતપોતાની સભામાં રહેલા હસ્તલિખિત ગ્રંથો શેઠ કુંવરજી આણંદજી તેમજ રા. વલ્લભદાસ ત્રિભુવનદાસ ગાંધી, અમદાવાદથી ડહેલાના અપાસરામાંથી શેઠ મંગળભાઇ અને વિમલ આદિના—લોહારપોળના અપાસરામાંથી રા. કેશવલાલ પ્રેમચંદ વકીલ, જૈન એસોસીએશન ઑફ ઇંડિયા ને મોહનલાલજી સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાંથી તેના મંત્રીઓ, તેમજ શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી વગેરે મોકલવાનો પ્રબંધ કરશે એમ અમે ખાત્રી રાખીશું.

જૈન વિદ્વાનો ને લેખકો અમારા પર પોતાના નિબંધો મોકલાવશે, તો તે નિબંધ પરીક્ષક સમિતિમાં રજુ કરી પાસ થયે અને તો તેને છપાવી પરિષદ્‌માં વહેંચવાનો પણ પ્રબંધ કરી શકાશે. વિશેષમાં તેમને વિનંતિ છે કે પરિષદ્‌માં જરૂર ભાગ લ્યે, અને તે જ સમયમાં એટલે તા. ૩-૪ અને ૫મી એપ્રિલ શનિ, રવિ અને સોમના દિનોમાં આપણી જૈન કૉન્ફરન્સ ભરવાનું નક્કી થયું છે તેથી તેમાં ભાગ જરૂર લેવાનો છે એટલે સાહિત્ય પરિષદ્‌માં પણ ભાગ એક દિવસ અગાઉ આવીને પણ લઇ શકાશે.

સાહિત્યપરિષદ્ તેમજ જૈન કૉન્ફરન્સ બંનેના સંચાલકોને અમારી વિનંતિ છે કે બંને મળી પોતપોતાનો ત્રીજી અને ચોથી એપ્રિલ — એ બે બંનેને સામાન્ય દિનોમાં સમય એવો તે જૂદો જૂદો રાખે કે જેથી બંનેમાં જૈનો ભાગ લઇ શકે.

સત્કારમંડળના પ્રમુખ સાહેબ તરીકે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એલએલ. બી. ની નિમણુંક સર્વાનુમતે થઇ છે. તેઓશ્રી જૈન સાહિત્યમાં પણ સારો રસ લે છે અને તે પ્રત્યે સહાનુભાવ અને લાગણી હમેશાં બતાવે છે. તેઓ સાહિત્યપરિષદ્‌નું કાર્ય સફળ અને વિજયપૂર્વક કરવામાં સર્વ કાંઇ કરશે એમ અમારી ખાત્રી છે, અને પોતાના ભાષણમાં જૈનો અને જૈનસાહિત્યને નહિ ભૂલી જાય એમ તેમને વિનંતિ છે.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૪૦)

ગૂજરાતના શ્વેતામ્બરોનું સાહિત્ય

(જોહન્સ હર્ટલના એક અંગ્રેજી લેખનો અનુવાદ)

યુરોપીય પ્રજાના સુશિક્ષિત વર્ગમાં કોઇપણ સ્ત્રી કે પુરૂષને પ્રશ્ન કરો કે 'બુદ્ધ કોણ હતો અને બૌદ્ધ ધર્મ શું છે?' તો તેણી અગર તે તુરત જ તમારા તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપશે કે બુદ્ધ તે એક મહાન ધર્મનો સ્થાપક હતો કે જે ધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાંત ખાસ કરી આપણા જગતના સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા આચારમાં મૂકીને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ કરવાની છે તે છે અને તે ધર્મે બુદ્ધના મરણ પછી હિંદને જીતી લીધું એટલું જ નહિ, પણ તે બે એક શત વર્ષોમાં તો પૂર્વ એશિયાના ભાગમાં કે જેમાં જાપાનનો સમાવેશ થાય છે, ઇન્ડો-ચાયનામાં અને પાસિફિક સમુદ્રના ટાપુઓમાં પ્રસરી ગયો. બુદ્ધ અને બૌદ્ધ ધર્મને લગતું સાહિત્ય યુરોપમાં અને ખાસ કરી જર્મનીમાં વિશાળ પ્રમાણમાં છે.

તે જ સ્ત્રી કે પુરુષને એવો પ્રશ્ન કરો કે 'જિન કોણ હતો અને જૈન ધર્મ શું છે?' તો તેણી અગર તે જાણે કંઈ જવાબ આપી ન શકે તેવા દીન થઇ ગુંચવાડામાં પડી તમારા સામું તાકીને જોઇ રહેશે. વળી યુરોપીઅન પંડિતોમાં પણ જૈન ધર્મની પૂર્ણ ઉપયોગિતા, અને જે જબરો પ્રભાવ તેણે પૂર્વે હિંદની સંસ્કૃતિ પર અને ખાસ કરી હિંદના ધર્મ અને નીતિ, કળા અને વિદ્યાઓ, સાહિત્ય અને ભાષાઓ પર પાડેલો હતો અને હજુ પાડતો જાય છે, તે સર્વ પીછાણનારા ઘણા થોડા છે, (જ્યારે અન્ય ધર્મ સંબંધી જાણનારા ઘણા છે).

એક વેળા બૌદ્ધ ધર્મના પ્રભાવનો વખત હતો, અને હિંદના સાહિત્ય અને વિદ્યાના પ્રદેશમાં તે પ્રભાવ અલ્પ હતો. એક બીજી પ્રજાના જાવડાર-વાળા (આંતર્પ્રજાકીય) વાર્તાસાહિત્યમાં જે એક કથાગ્રંથ બૌદ્ધોના બીજા ધાર્મિક પુસ્તકોમાં ખાસ મહત્તા ધરાવે છે તે પણ એક મૂળ ગ્રંથ હોય નહિ તેમ, તેની હદથી બહાર કિંમત આંકવામાં આવે છે, અને સાહિત્યની દૃષ્ટિથી તે સ્પષ્ટ રીતે વિવાદગ્રસ્ત છે — ટીકાને પાત્ર છે. હવે વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતું જાય છે કે બૌદ્ધસાહિત્યનું મૂળપણું (originality) તેના ધાર્મિક સિદ્ધાંતોમાં અલ્પ છે અને તેના સાહિત્યની કૃતિઓમાં તો તેથી પણ વધુ અલ્પ છે, અને કપાલીએ જે એક કથન णमो बुद्ध अ — બુદ્ધને નમસ્કાર એવો જપ કરનાર બૌદ્ધસાધુને સંબોધી કહ્યું છે તેમાં કંઇ યથાર્થતા છે. તે કથન એ છે કે: नमः खरपटायेति वक्तव्यं येन चौरशास्त्रं प्रणीतम् । अथवा खरपटादप्यस्मिन्नधिकारे बुद्ध एवाधिकः । कुतः ।

वेदान्तेभ्यो गृहीत्वार्थान् यो महाभारतादपि ।
विप्राणां मिषतामेव कृतवान् कोशसञ्चयम् ॥

— અર્થાત્ એવું (તારે) કહેવું જોઇએ કે જેણે ચોરનું શાસ્ત્ર રચ્યું છે એવા ખરપટને નમસ્કાર હો; અથવા (હું ભૂલ્યો) ખરપટ કરતાં તો આ અધિકારમાં — સંબંધમાં બુદ્ધ જ ચડી જાય છે. શા માટે?

વેદાન્તમાંથી-ઉપનિષદ્માંથી અને મહાભારતમાંથી પણ અર્થ ગ્રહણ કરીને વિપ્રો સૂતા હતા ત્યારે પોતાનો કોશ ભરી લીધો. (જુઓ ત્રિવેન્દ્રમ સંસ્કૃત સીરીઝ નં. ૪૫, પૃ. ૧૫ નામે મત્તવિલાસ પ્રહસન. આ કટાક્ષમય નાટકનો કર્તા મહેન્દ્ર વિક્રમવર્મન્ છે કે જે ઇ. સ. ૭ મા સૈકાના પ્રથમના ભાગમાં થયો.)

આશરે ઇ. સ. ના આઠમા સૈકાથી હિન્દભૂમિમાંથી બૌદ્ધધર્મ સંપૂર્ણપણે અદૃષ્ટ થયો, જ્યારે જૈનધર્મ ત્યાં અસ્તિત્વ ધરાવતો રહ્યો એટલુંજ નહિ પણ તેણે હિન્દની સંસ્કૃતિની દરેક શાખાના વિકાસમાં અતિશય ચંચલતાથી ભાગ લેવા માટે પોતાનું અસ્તિત્વ ચાલુ રાખ્યું. જૈનધર્મના અનુયાયીઓ બે મહાવર્ગ — સંપ્રદાય નામે દિગંબર અને શ્વેતામ્બરમાં વહેંચાયેલા છે. તે પૈકી શ્વેતામ્બર સંબંધી અને ખાસ કરી ગૂજરાતના શ્વેતામ્બરો વિષયે નીચે પ્રમાણે થોડા શબ્દોમાં કહેવા માટે વાચકોની હું રજા લઉં છું.

જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દરેક પ્રાણી દરેક ભવમાં સારાં અને નરતાં કર્મોનો અમુક જથ્થો એકઠો કરે છે અને પૂર્વ કર્મોનો આ જથ્થો 'કર્મ' એ નામથી ઓળખવામાં આવેલ છે. આ કર્મ કંઇક ભૌતિક (પૌદ્‌ગલિક છે) એમ જણાવવામાં આવે છે અને આત્મા ભવભ્રમણ–સંસારમાંથી છૂટી 'નિર્વાણ'— 'મોક્ષ' ત્યારે મેળવી શકે કે જ્યારે તે કર્મને સંપૂર્ણ રીતે અવશ્ય ભસ્મીભૂત–નષ્ટ કરવામાં આવે. એક જીવ પછીના ભવોમાં એક જાનવરનો, કે મનુષ્યનો કે દેવનો કે રાક્ષસનો દેહ ધારણ કરે કે આ પૃથ્વી પર કે સાત દેવલોક યા નરકભૂમિ પર ધરે તેનો આધાર જેવાં તેણે કર્મ કર્યાં હોય તેના પર છે. દરેક જીવ કેટલું સુખ કે દુઃખ ભોગવનાર છે, કઇ જાતિમાં પોતાનો જન્મ લેનાર છે, અને તેના બુદ્ધિ તથા નીતિના સદ્‌ગુણો કેટલા પ્રમાણમાં ધરાવશે તેનો આધાર તેનાં કર્મ પર છે. દરેક નવા ભવમાં જીવ નવાં કર્મ એકઠાં કરે યા તો જૂનાં કર્મને ખપાવે. ઓછામાં ઓછું શુભ કાર્ય પણ શુભ ફલને આપે છે અને ઓછામાં ઓછું ખરાબ કાર્ય (કર્મ) ખરાબ ફળ આપે છે. જીવનાં પોતાનાં કર્મોથી જન્મેલ ભાગ્ય સિવાય, બીજા અન્ય ભાગ્યનો પ્રભાવ પડે છે એવું કંઈ નથી, તેમ મનુષ્ય અથવા મનુષ્યેતર જીવોના ભાગ્યને વ્યવસ્થામાં રાખનાર— ઘડનાર એવો કોઇ ઇશ્વર નથી. 'પુરૂષકાર' એટલે કે મનુષ્યનાં પોતાનાં કર્મો તેમનું સારૂં તેમજ તેમનું ખરાબ નસીબ, નિશ્ચિત રીતે ઘડે છે અને તે કર્મો, જીવનના તડકા છાંયા, સંસારમાં એક યોનિમાંથી બીજી યોનિમાં અનંતકાલ સુધી પરિભ્રમણ, યા સંસારથી નિતાંત મુક્તિ એનો નિર્ણય કરે છે. અલબત્ત, જૈન ધર્મમાં શક્ય રીતે એવો સિદ્ધાંત આવી ન શકે કે જે પાપની માફીના અને જનાવરનો ભવ લઇને કે ખુદ 'તારણહાર'નું પ્રાયશ્ચિત કરનારૂં મરણ પામીને આત્મોદ્ધારના સિદ્ધાંતો (કે જે બીજા ધર્મમાં – ખ્રિસ્તીમાં જોવામાં આવે છે) ને મળતો આવતો હોય.

કર્મના સિદ્ધાંતે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓમાં પોતાના માત્ર સ્વધર્મી પ્રત્યે જ નહિ, પણ સર્વ સહજીવી જીવો પ્રત્યે પોતાનું જે વર્તન જોવામાં આવે છે તે પરથી તેમના પર કર્મના સિદ્ધાંતે કલ્યાણકારી અસર કરી છે તેની કોઈ પણ ના નહિ પાડી શકે. દરેક પ્રાણીનો જીવ એ જૈનને મન મનુષ્યના જીવ જેવો પવિત્ર છે,

જૈનોની નીતિનું વિવરણ કરવાનો અહીં મારો ઉદ્દેશ નથી. તે નીતિનું ઘણું ઉંચું સ્થાન છે, અને તે નીતિમાં સત્ય રીતે ગૌરવ ભર્યું સ્વરૂપ રહેલું છે એટલું કહીને તેમજ સાથે સાથે, ગુજરાત અને બીજા દેશોમાં જ્યાં જ્યાં જૈનોની અસર પડી ગઇ છે, ત્યાં જૈન સિદ્ધાંતે બીજા ધર્મોના અનુયાયીઓ ઉપર પણ પોતાની ઘણી ઉદારતાભરી અસર પાડી છે એટલું ઉમેરીને મારે સંતોષ (અહીં) પકડવો જોઇએ. જૈનોએ અંતઃકરણપૂર્વક અને દૃઢતાથી તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય પ્રાણીવધથી થતા યજ્ઞો સામે અને શિવની પૂજા કરવામાં આવતી દુષ્ટ – ભયંકર વિધિ ક્રિયાઓ સામે યુદ્ધ કર્યું છે, અને રાજાઓ તેમજ પ્રજાજનો મધ્યે ને ગ્રામવાસીઓ મધ્યે જે સદા સફળ અને નિઃસ્વાર્થ સેવાકાર્ય બતાવી આપ્યું છે તે તેમનાથી અને તેમના કાર્યથી પરિચિત એવા દરેક મનુષ્યની ઉંચામાં ઉંચી માનબુદ્ધિ જરૂર મેળવશે.

જૈનોનું આ ઉદાર–કલ્યાણકારી કાર્ય માત્ર ધર્મ-પ્રદેશમાં જ સંકુચિત રાખવામાં આવ્યું નથી;

ગૂજરાતમાં શ્રાવકોમાં અગત્ય ધરાવતો ભાગ વેપારીઓનો છે; તેમની અને રાજાઓની અપ્રતીમ ઉદારતાને લઈને ગૂજરાત એ હિંદની શિલ્પકળા તેમજ હિન્દની સ્થાપત્યકળામાં ખાસ શિષ્ટ (classical) દેશ બંન્યો છે. મન્દિરો, મઠો અને શાળાઓ બાંધવા માટે લાખોના લાખો — કરોડો રૂપીઆના ખર્ચનો હિસાબ ન ગણતાં તે વેપારીઓ દેશને ઉંચમાં ઉંચી કીંમતી ચીજોથી ભવ્ય મકાનોથી ભૂષિત કરી ગયા છે અને હજુ પણ કરી રહ્યા છે. ડલ્લમાન્ન કરીને એક વિદ્વાન્ થયો છે કે જે રોમન કેથોલિક નામના ખ્રિસ્તી પંથનો એક સાધુ હતો અને તેથી તેને હિન્દના ધર્મો પ્રત્યે ખોટા અભિનિવેશ વગરનો ચુકાદો આપનાર તરીકે ન ગણી શકાય; તેણે જે ઉત્સાહમાં આવી વર્ણન આપ્યાં છે તે વાંચશો, તો જૈન ધર્મે હિન્દની શિલ્પકળા તથા તેને લગતી કળાઓમાં શું ફાળો આપ્યો છે તેનો ખ્યાલ આવી શકશે.

૧૮૦૭ જેટલા પહેલાના કાળમાં હિન્દ તત્ત્વશોધક પ્રસિદ્ધ કોલ્બ્રુકે પોતાના 'એશીઆઇ શોધખોળ — 'Asiatick Researches' નામના પુસ્તકમાં પોતે મેજર મેકૅન્ઝી સાથે અગાઉ કરેલા પત્રવ્યવહાર ઉપરાંત જૈનો સંબંધી એક નિબન્ધ પ્રકટ કર્યો. અને ત્યાર પછી ઘણા નિબંધો અને પુસ્તકો બીજા પંડિતોએ બહાર પાડયાં અને તેથી આપણને જૈનો અને તેઓની ચળવળનો કંઇક વિશેષ પરિચય થતો આવ્યો. આ પંડિતોએ જૈનોનાં શાસ્ત્રો અર્થાત્ સિદ્ધાંતમાં સમાવેલાં વિધાનો તપાસ્યાં; તેઓએ તે શાસ્ત્રો જે ભાષામાં રચાયાં છે તે ભાષા — પ્રાકૃતનો અને પછીના જૈન સાહિત્યનો મોટો ભાગ કે જે બીજી પ્રાકૃતમાં લખાયેલ છે તે ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો. હેમચંદ્રાચાર્ય (કે જે ઇ. સ. ૧૦૮૮ માં જન્મ્યો અને જે ૧૧૭૮ ઇ. સ. પછી પણ વિદ્યમાન હતો) તે એક પ્રસિદ્ધ સકલવિદ્યાનિપુણ થઇ ગયો કે જેણે સાહિત્ય વિષયક નિપુણતાનું એટલું બધું જ્વલંત વિદ્વાન્ અને મહા પ્રતિભાવાન્ અતક થાના હતા કે જે એક ચુસ્ત અને સતત્ અવિરત કાર્ય કરનાર અને વિજયવંતા જૈન સાધુ હોવા ઉપરાંત એક શ્રેષ્ઠ કવિ પણ હતા તેના જીવન અને કાર્યનું આબેહુબ ચિત્ર દોર્યું છે. પરંતુ જૈન સાહિત્યનો બાકીનો ભાગ હજુ હમણાં જ યુરોપીય હિન્દ પુરાતત્ત્વજ્ઞોનું ધ્યાન ખેંચવા લાગ્યો છે.

આ સાહિત્ય અતિશય વિસ્તીર્ણ અને રસથી પૂર્ણ છે. હિન્દના અને યૂરોપીય પુસ્તકાલયો, જે જૈન હસ્તલેખિત પુસ્તકો અત્યાર સુધી ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યાં નથી તેનો એક મોટો જથ્થો ધરાવે છે. ૧૯૦૯ માં જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સે સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષામા રચાયેલાં જૈન ગ્રંથોનું એક કેટેલોગ બહાર પાડયું છે કે જેના કર્તાઓ પ્રાયઃ સાધુઓ જ માત્ર છે. તે કેટેલોગ (યાદી) માં લગભગ ૩૨૦૦ જૂદા જૂદા ગ્રંથોનાં નામો તથા ૭૨૩ જૂદા જૂદા ગ્રંથકર્તાઓનાં નામ છે, કે જે ગ્રંથકર્તાઓમાં ઘણાએ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ગ્રંથો રચ્યા છે. બીજી બાજુએ તે કેટેલોગમાં દર્શાવેલા પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો ગ્રંથ કર્તાના નામ વગરનો છે; પણ તે કેટેલોગ સંપૂર્ણ નથી, કારણ કે બીજાં હસ્તલેખિત પુસ્તકો વિદ્વાન સાધુઓ પોતાના એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને વિહાર કરતાં છૂપા રહેલ પુસ્તકભંડારોની આતુરતાથી શોધ કરતા રહે છે તેથી જડતા જાય છે, અને અત્યાર સુધી અજ્ઞાત ગ્રંથોના ઘણાખરા કર્તાઓ વખત જતાં પ્રકાશમાં આવી શકશે અને આપણા ધ્યાનમાં અત્યાર સુધી અજ્ઞાત રહેલાં એવાં ઘણાં પુસ્તકો આવતાં જાય છે અને આવતાં રહેશે. છેલ્લાં વર્ષોમાં સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃતમાં લખાયેલાં, અને દેશી ભાષાઓના પ્રાચીન સ્વરૂપની ભાષામાં લખાયેલાં ઘણાં પુસ્તકો હિન્દમાં છપાઇ ગયાં છે અને આ પ્રદેશમાં પ્રસિદ્ધ શ્વેતામ્બર પંડિત શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજયધર્મસૂરિ અને તેમના વિદ્વાન શિષ્યો કે જેમણે

આ સાહિત્યના ખજાનારૂપી ગ્રંથોનું સંશોધન કર્યું છે અને જૈન વ્યાપારીઓ કે જે અતિશય દીર્ઘદૃષ્ટિથી તેમને પ્રકટ કરવા માટેનાં સાધનો પૂરાં પાડે છે, તેઓ કરતાં બીજા કોઈએ વધુ કર્યું નથી.

જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સે પ્રકટ કરેલ કેટલોગ (જૈન ગ્રંથાવલિ)માં સમાવેલા જૈન ગ્રંથો પૈકી લગભગ ૩૬૦ સંબંધી નિશ્ચિત-પ્રમાણભૂત ઉલ્લેખ-તેમના દરેકના રચનારનાં નામ તથા તેઓના પૂર્વ ગુરૂ-પ્રગુરૂ વગેરેનાં નામ સંબંધીના ઉલ્લેખો રચ્યાની સાલ તથા સ્થળ સહિત કરવામાં આવેલ છે. આ વાતનું મહત્ત્વ, બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધોના સાહિત્ય સંબંધી આ હકીકતને લગતી જે સ્થિતિ વર્તે છે તેથી જેઓ પરિચિત છે તેઓ, ઓછું આંકશે નહિ.

આ કેટલોગ જોકે અતિ ઉપકારક છે છતાં તેમાં દેશી ભાષામાં રચાયેલ જૈન ગ્રંથોનો મોટો સમૂહ છે તેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો નથી; પણ આ પ્રદેશમાં પણ વિજયધર્મ અને તેના વિદ્વાન્ શિષ્યોએ તેના સંબંધમાં જે અંધકાર પ્રસર્યો હતો તે દૂર કરવા માટે શરૂઆત કરી છે; અને તે એ રીતે કે તેમણે ઘણાં કિંમતી પુસ્તકોનું સંશોધન કર્યું છે ને કરતા જાય છે. આ પુસ્તકો જાતે કિંમતી છે એટલું જ નહિ પરન્તુ રાજકીય અને ધામક ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી તેમજ હિન્દના સાહિત્યના અને હિન્દની ભાષાના ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી કિંમતી છે.

આ વિસ્તીર્ણ શ્વેતામ્બર સાહિત્યમાં જે વિષયો છે તે વિધવિધ પ્રકારના છે. સૌથી પહેલાં તો સિદ્ધાંતો આવે છે કે જે પર ટીકા-ભાષ્યનું અતિ વિશાલ સાહિત્ય છે; તે ઉપરાંત અતિ સમૃદ્ધ એવું વિદ્યાવિષયક સાહિત્ય છે. જૈનોએ વિધિશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનની ખાસ વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ ઉત્પન્ન કરી છે; બીજી બાજુએ બ્રાહ્મણની સર્વ વિદ્યાઓનો વિકાસ ઘણી ફત્તેહમંદીથી કર્યો છે. સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃતનાં વ્યાકરણો અને કોશો ઘણી સંખ્યામાં તેઓએ રચ્યાં છે. ગૂજરાતીનાં કેટલાંક વ્યાકરણો અને કોશો પણ છે અને પર્શીઅન ભાષાનો એક કોશ છે. અલંકારશાસ્ત્ર, પિંગલ, નીતિની બે શાખા નામે રાજનીતિ (રાજ્યખટપટ) અને સામાન્ય નીતિ કે જેમાં જીંદગીની ખબરદારીથી વ્યવહાર કરવાના નિયમોનો સમાવેશ થાય છે, તેના પર જૈન ગ્રંથો અસંખ્ય છે. રાજપુત્રોની કેળવણી અર્થે જૈન ગ્રંથકર્તાઓએ હાથીઓ, અશ્વો, યુદ્ધ, રથ, ધનુષ્યબાણની વિદ્યાઓ અને શૃંગાર પર પુસ્તિકાઓ લખેલ છે, અને બાકીના પ્રજાજનના ઉપયોગાર્થે તેઓએ જાદુગરી, ભવિષ્યવિદ્યા, શકુનવિદ્યા અને oneiro-criticsપર કૃતિઓ રચી છે કે જે વિદ્યાએ હિંદીના જીવનમાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. તેઓએ વળી શિલ્પવિદ્યા, સંગીતવિદ્યા પર અને સુવર્ણ અને રત્નો પર પણ ગ્રંથો લખ્યા છે.

વીરરસ કાવ્યો અને નાટકો, તેમજ વીણાકાવ્યો અને ઔપદેશિક કાવ્યો સંસ્કૃતમાં રચીને અને અલંકારના કડકમાં કડક નિયમોને વળગી રહીને કવિઓ તરીકે શ્વેતાંબર સાધુઓએ બ્રાહ્મણ રાજ-કવિઓ સાથે હરીફાઇ કરેલી છે. અને આ કાવ્યના સંબંધમાં તેમજ જૂદી વિદ્યાઓને લગતા સાહિત્ય સંબંધે ટીકાઓનો મોટો સમૂહ રચવામાં આવ્યો છે. જૈન વિદ્વાનોએ તે છતાં જૈન કવિઓએ રચેલાં આલંકારીક — કવિતા વિષયક તેમજ અન્ય વિદ્યા-વિષયક પુસ્તકો પર ટીકા લખી છે એટલું જ નહિ પણ બ્રાહ્મણ ગ્રંથકારોનાં પુસ્તકો પર પણ ટીકા લખી છે.

જૈન કવિઓએ હિંદુ તેમજ મુસલમાન રાજાઓની સભાઓમાં ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે; પણ તેની સાથે તેઓએ પ્રજાજનની વસ્તી સાથે અને ખાસ કરી વેપારી વર્ગ સાથેનો સંબંધ -વ્યવહાર કદિ પણ છોડયો નથી. જ્યારે બ્રાહ્મણ ગ્રંથકારોએ પોતાનાં પુસ્તકો માત્ર વિદ્વાન રાજાઓ અને રાજપુરુષો માટે જ લગભગ લખ્યાં છે, ત્યારે જૈન કવિઓએ પોતાના દેશજનોની સાહિત્યવિષયક જરૂરીઆતો તે જ સમયમાં પૂરી પાડી. તેથી તેઓએ માત્ર સાદી સંસ્કૃતમાં જ નહિ, પરંતુ પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, હિંદી, ગૂજરાતી અને તેવી જ રાજસ્તાની

ભાષાઓમાં પણ કવિતાનું ઘણું વિશેષ સાહિત્ય ઉત્પન્ન કર્યું. **તેઓ ઘણા વિશાળ લોકપ્રિય સાહિત્યના સૃષ્ટા છે.**

ઉપર જણાવેલ જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સના કૅટેલૉગ (સૂચિપત્ર ગ્રંથ નામે જૈનગ્રંથાવલિ)માં ઉપદેશને લગતા સાહિત્યથી (જૈન ઔપદેશિક એ મથાળા નીચે) તે આખા ગ્રંથના પૃષ્ઠ ૩૯૭ માં ૧૩૦ પૃષ્ઠ એટલે ઘણો મોટો ભાગ ભરાઇ ગયો છે. આમાં જણાવેલા ગ્રંથોમાં સિદ્ધાંતને તેમજ તે પરની ટીકાને લગતા ગ્રંથો સિવાયના કાવ્ય સાહિત્યના છે, અને તેઓ જૈન ગૃહસ્થવર્ગ–શ્રાવકોને બોધ આપવા તથા નીતિમાન્ બનાવવા માટે નિર્મિત કરવામાં આવ્યા છે. આ પુસ્તકો તેમજ સિદ્ધાંતો પરની ટીકાઓમાં જૈનોને અત્યંત કિંમતી એવું આખ્યાનાત્મક સાહિત્ય પ્રાપ્ત થએલું છે કે જેમાં દરેક જાતની વાર્તાઓ — અદ્ભુત રસવાળી ઉપન્યાસો, નવલકથાઓ, ધર્મવિષયોમાં ઘટાવેલી રૂપક કથાઓ (parables), પશુઓની કલ્પિત વાતો, દંતકથાઓ, પરીની વાર્તાઓ, અને દરેક જાતની રમુજી વાતોનો સમાવેશ થાય છે. શ્વેતાંબર સાધુઓ પોતાના દેશનાઓમાં સ્વધર્મના સિદ્ધાંતોને ફેલાવવા માટે આવી વાર્તાઓનો અતિ અસરકારક સાધન તરીકે ઉપયોગ કરતા અને તેથી ઉપર જણાવેલી સર્વ ભાષાઓમાં ગદ્ય અને પદ્યમાં કાવ્યમય, તેમજ હમેશની ઘરગતુ સાદામાં સાદી શૈલીમાં આખ્યાનો કરવાની કળાનો વિકાસ કરી શક્યા. એકવડી કથાઓ ઉપરાંત તેઓએ એવી રચનાઓ કરી હતી કે તેમાં પંચતંત્રમાં છે તે પ્રમાણે તેમજ ગ્રિમ બંધુએ ગૃહોપયોગી કથાઓનો સંગ્રહ કર્યો છે તે પ્રમાણે ઘણી વાર્તાઓ તેમજ સંગ્રહો એક બીજા સાથે એક ચોકઠામાં ગુંથતા હતા.

જૈન સાધુ ધર્મોપદેશક તરીકે પોતાનો ઉપદેશ આપતાં શરૂઆતમાં હમેશાં (પોતાના ઉપદેશ — ધર્મદેશનાના વિષયને થોડા ગદ્યમાં શબ્દોથી યા શ્લોકોમાં સમજાવે છે) અને પછી એક રસિક વાર્તા થોડા ઘણા વિશાળ પ્રમાણની, કહેવાનું આગળ ચલાવે છે કે જેમાં ઘણા અદ્ભુત બનાવો લાવીને મૂકવામાં આવે છે અને મોટે ભાગે તો ઘણી એક બીજા સાથે સંબંધ ધરાવતી વાર્તાઓ જોડવામાં આવે છે. પોતાની વાર્તાનો અંત આવે ત્યારે તે કેવલી (એટલે કે સર્વજ્ઞતા પામેલ જૈન સાધુ) નો એવો પરિચય કરાવે છે કે તેઓ જે શહેરમાં પોતાની વાર્તાનાં પાત્રો રહેતાં હોય છે ત્યાંના ઉદ્યાનમાં આવી સમોસરે છે—ઉતરે છે. આ સર્વજ્ઞ સાધુનો ઉપદેશ સાંભળી આ પાત્રો તેમને પ્રશ્ન પૂછે કે આ બધાં વીતકો પોતાના જીવનના સામનો કરતાં વેઠવા પડયાં તેનું શું કારણ? એટલે કેવલી તે બધા સુખમય તેમજ દુઃખમય પ્રસંગોનું કારણ તેમના પૂર્વ ભવોની વાતથી કહી સમજાવે છે.

આ જૈન ધર્મોપદેશોનું સ્વરૂપ સાહિત્ય દૃષ્ટિએ જોતાં બૌદ્ધની જાતક કથાને મળતું આવે છે, પણ તે તેના કરતાં ઘણું ઉચ્ચ રીતે ચઢીઆતું છે. જાતક કથાનો પ્રારંભ એવી કથાથી થાય છે કે જે ઘણી બાબતોમાં તદ્દન અર્થ વગરની હોય છે. અમુક અમુક સાધુને અમુક અમુક બન્યું. બુદ્ધ પધાર્યા. બીજા સાધુઓએ તેમને તે સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો અને બુદ્ધે તે સાધુના પૂર્વ ભવને વર્ણવી તે સંબંધી ખુલાસો કર્યો. આવી પૂર્વ ભવની કથા એ જાતકમાં મુખ્ય કથા સ્વરૂપ છે (જ્યારે જૈન ઉપદેશોમાં તે માત્ર અંતિમ સ્વરૂપે પરિણમે છે); બોધિસત્ત્વ યા તો ભવિષ્યત્ બુદ્ધ પોતે તેમાં અમુક પાઠ ભજવે છે, અને આ પાઠ અલબત તેમને અનુરૂપ જ આવવો ઘટે; આખી વાર્તા, વિશેષમાં ઉદાત્ત હોવી ઘટે. આ જાતકો રસિક છે પરંતુ બૌદ્ધોની સ્વકૃતિ નથી; તેઓ સમગ્ર ભારતમાં પ્રસરાઇ ગયેલી વાર્તાઓના વિશાલ ભંડારમાંથી ઉદ્ધૃત કરેલ છે. આ લોકપ્રિય કથાઓનો બહોળો ભાગ તર્કપ્રધાન, અથવા તો રમુજી યા કેટલીક બીજી રીતે રસિક છે, પણ તે કથાઓ ઉદાત્ત બનાવે તેવી નથી. તેથી બૌદ્ધસાધુઓ કે જેના જાતકો ઉદાત્ત હોવાં ઘટે અને તેનાં જાતકોમાં બોધિસત્ત્વને અનુરૂપ પાઠ જ આવવા ઘટે, તેઓને પોતાનાં કાર્ય માટે લોકપ્રિય થઇ ગયેલી વાર્તાઓને

ફેરવી નાંખવાની ફરજ પડે છે અને તેથી ખેદજનક પરિણામ સામાન્ય રીતે એવું આવે છે કે, આવું જાતક કંઇ નહિં તો નિરસ કથા થઇ જાય છે કે જે કથામાંથી મૂળનો હાસ્યરસ અદષ્ટ થાય છે; અને તેનો વિકાસ ઘણી વખત સર્વ જીવનમય સંભવિતતાથી વિરોધી બને છે. બૌદ્ધો પોતાના સિદ્ધાન્તો **સીધી રીતે એ પ્રકારે દાખવે છે કે જેમાં બોધિસત્તનું દૃષ્ટાંત આપી કોઇ પણ જીવે નીતિના બૌદ્ધસંમત ખ્યાલો પ્રમાણે કેમ વર્તવું જોઇએ તે બતાવેલું હોય છે;** અને જે લોકપ્રિય કથાને જાતકમાં ફેરવી નાંખવા માટે પસંદ કરેલી હોય છે તેમાં જો આવું નીતિમય પરિણમન ન હોય તો આ કથનને તેવી રીતે બદલાવી નાંખ્યા વગર છૂટકો જ નહિ. બૌદ્ધને અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ એક પાપ સમાન છે. હમણાં તો ઉત્તમ એવી ભારતીય કથાઓમાંનો ઘણો ભાગ આ અર્થશાસ્ત્રમાં વિકસિત કરવામાં આવ્યો છે. બૌદ્ધ સાધુઓ પોતાના કથાસંગ્રહોમાં આવી નીતિ-કથાઓના અતિ મોટા ભાગને અંતર્ગત કરે છે; પણ તેઓના સિદ્ધાન્તને અનુસરી તેઓને મુખ્ય મુદ્દાના ભાગને ફેરવી નાંખવાની જરૂર પડે છે, અને તેથી આ વાર્તાઓનાં અતિ મહત્ત્વનાં લક્ષણો બદલાવવાં પડે છે અને તેમ કરવાથી તેઓ અચૂક તે કથાઓને સત્ત્વહીન કરે છે.[1] પંચતંત્રની અસંખ્ય પ્રતોમાં એક પણ પ્રત બૌદ્ધની નથી, જ્યારે જૈનોની પ્રતો નામે પંચાખ્યાન યા તો પંચાખ્યાન કે આ પ્રાચીન નીતિ-ગ્રંથને ઇન્ડો-ચાઇના અને ઇન્ડોનેસિયા સહિત સમગ્ર હિન્દમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો — એ માત્ર આકસ્મિક ઘટના છે એમ નથી. આ સર્વ દેશોમાં પંચાખ્યાન સંસ્કૃત અને બીજી જૂદી જૂદી લોકભાષાઓમાં એટલી બધી પ્રસિદ્ધી પામ્યો કે તેનું જૈન કર્તૃત્વ સમૂળગું વીસરાઇ ગયું અને તે એટલે સુધી કે જૈનો પણ તે ભૂલી ગયા.

બૌદ્ધ કથાકારોએ, તે છતાં, લોકોમાં અદ્ભુત, વિલક્ષણ, ઘાતકી તત્ત્વો પ્રત્યે તિરસ્કાર હોય છે એ હકીકતનો બહુ સફળતાથી ઉપયોગ કર્યો છે; એક જ વાર્તામાં એક જ જાતના ઉદ્દેશોનું તેઓ વારંવાર પુનર્કથન કર્યા કરે છે, અને જીવનને અનુરૂપ ઉદ્દેશો કે પરિણામોનો તેઓને ખ્યાલ નથી. **તેમની કથાઓ લાક્ષણિક બૌદ્ધ હોય છે, પરન્તુ કોઇ પણ રીતે લાક્ષણિક ભારતીય કથાઓ હોતી નથી.**

ભારતીય કથાનકની કળાની લાક્ષણિક કથાઓ તો જૈનોની છે. તેમાં ભારતીય પ્રજાનાં જીવન અને રીતભાતો તેના સર્વ જૂદા જૂદા પ્રકારમાં અને તે પણ વાસ્તવિકતા— યથાર્થતાને સંપૂર્ણ સંગત રહીને વર્ણવેલી હોય છે. તેથી જૈન કથાનકસાહિત્ય, ભારતીય સાહિત્યના વિશાલસમૂહમાં લોકકથાને તેના અત્યંત વિસ્તૃત અર્થમાં લેતાં—લોકકથાનું જ માત્ર નહિ, પરંતુ સાથે સાથે ભારતીય સંસ્કૃતિના ઇતિહાસનું પણ સૌથી કિંમતિ ઉત્પત્તિસ્થાન છે.

જૈનોની કથા કહેવાની રીતિ બૌદ્ધોની રીતિ કરતાં કેટલાક ઘણા અગત્યના મુદ્દામાં ભિન્ન પડે છે. જૈનોની મુખ્ય કથા ભૂતકાળ સંબંધેની નહિ પરંતુ વર્તમાનકાળગત હોય છે; તેઓ પોતાના સિદ્ધાન્તો સીધેસીધા— પ્રત્યક્ષ રીતે નહિ, પણ આડકતરી રીતે— ધ્વનિથી ઉપદેશે છે; અને પોતાની કથાઓમાં એવો ભવિષ્યમાં થનારો જિન આવીને પાઠ ભજવતો નથી.

આ સંજોગોપરથી સ્પષ્ટ છે કે જૈન કથાકારો તદ્દન સ્વતંત્રતામાં વિહરે છે. તેઓને બિલકુલ એવો આશય નથી હોતો કે પોતાની કથાનાં પાત્રોને નીતિપ્રમાણે વર્તતાં બનાવવાં, તેથી તેઓ જે રૂપમાં આ કથાઓ સાહિત્યની નજરેથી યા લોકસમૂહમાં કર્ણોપકર્ણ યા મુખોપમુખ ચાલી આવી હોય તે જ રૂપમાં કહી બતાવવા તેઓ સ્વતંત્ર હોય છે. પોતાની વાર્તામાંનાં પાત્રોનાં કાર્યો નીતિમય કે અનીતિમય

---

[1] આ લેખકના બીજા લેખો બર્લિનના પત્રો વગેરેમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા જુઓ.

હોય, આ પાત્રો સુખી થાય કે દુઃખી બને, તે આ કથાકાર જોતો નથી. કારણ કે તે વાર્તાથી નીકળતો નીતિનો સાર ખુદ પ્રસંગોમાં ભરાતો નથી. પણ જે ખુલાસો આ વાર્તાના અંતભાગમાં કેવલી આવીને કરે છે તેમાં સમાય છે. આ કેવલી દાખવે છે કે આ કથામાં પાઠ ભજવતાં પાત્રોએ જે દુઃખો સહન કર્યાં તે તેમના પૂર્વભવોમાં કરેલાં નઠારાં કર્મોથી ઉદ્દભવ્યાં છે અને જે સુખ માણ્યાં છે તે પૂર્વનાં સારાં કર્મોથી મળ્યાં છે. આ સ્પષ્ટ છે કે નીતિનો ઉપદેશ આ રીતે આપવાની શૈલી કોઇ પણ કથા લ્યો તેમાં મળી આવશે, કારણ કે દરેક રસિક કથામાં જે જીવોનાં સાહસો વર્ણવેલાં હોય તે જીવોએ જૂદી જૂદી જાતના ચડતીપડતીના પ્રસંગો અનુભવેલા હોય જ. આ હકીકતનું પરિણામ એ આવ્યું કે કોઇપણ કથાકાર જૈન સાધુને પરંપરાથી ચાલી આવેલી કથાને બદલી નાંખવાની જરૂર પડી નહિ અને આ કારણે જૈન કથાઓ બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં પરંપરાગત ચાલી આવેલી કથાઓ કરતાં લોકકથા-સાહિત્યનાં વધારે વિશ્વાસપાત્ર ઉત્પત્તિ-સ્થાનો છે.

તેમ છતાં, જૈન સાધુઓ માત્ર કહેલું કથનારા નહોતા, તેઓ કથાઓના સ્વયં નિર્માતા હતા. તેઓએ પોતાના ઉપદેશોને અર્થે, અને પોતાના ધર્મપ્રચારના ગ્રંથો અર્થે નવી વાર્તાઓ અને નવલ-કથાઓ સ્વયં ઉત્પન્ન કરી અને સાહિત્યદૃષ્ટિથી કથાનક કહેવાનું પોતાની શાળાઓમાં શીખવાતું. આ વાત ચારૂચન્દ્રના ઉત્તમકુમાર ચરિત્રની ૫૦૨ થી પંક્તિમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.

> श्री भक्तिलाभशिष्येण चारुचन्द्रेण गुंफिता ।
> चारित्रसारगणिना बोधितेयं कथा मुदा ॥
> बालत्वेऽपि कथा चेयमभ्यासार्थं कृतामया ।
> बालावस्था कृतं सर्वं महतां प्रीतये भवेत् ॥

પરંપરાથી કથાસાહિત્ય જે આપણને મળી આવ્યું છે તેમાં એ જણાય છે કે બૌદ્ધ અને જૈનોના કથાસાહિત્ય કરતાં વધુ પ્રાચીન બ્રાહ્મણોનું કથા સાહિત્ય છે.

—અપૂર્ણ

રાજુલ રહનેમિ સંઝાય

છેડો નાંખ, નાંખ નાંખ નાંખ, છેડો નાંખ

દેવરિયા મુનિવર, છેડો નાંખ, સંયમવ્રત ભાંગે, છેડો નાંખ,
યાદવ કુલને ખંપણ લાગે, છેડો નાંખ૦ ૧

અગનિ કુંડમાં જે તનુ હોમે, ખિણ વમ્યું વિષ નવી લેવે,
તેહ અગંધન કુલના ભોગી, તે કિમ ફિરી વિષ સેવે. છેડો૦ ૨

લોક હસે વલી ગુણ સવિ નિકસે, વિકસે દુર્ગતિ બારી,
ઇમ જાણીને કહો કુણ સેવે, પાપ પંક પરનારી. છેડો૦ ૩

વલી વિશેષે સંયતિની સંગે, બોધબીજ બળી જાવે,
સાહિબ બંધવના અધવારે, તો કિમ લાજ ન આવે. છેડો૦ ૪

મૂરખ કોઇ કહો કરી ચંદન, છાર કોઇલો લેવે,
વિષ હલાહલ પાન નિકંદન, ચિરંજીવીને સેવે. છેડો૦ ૫

રાજુલ બોલો વચન રસાલાં, જિમ અંકુશ શિર ઢાલા,
ઇમ થિર કરી રહનેમિ પ્રગટ્યો, જ્ઞાનવિમલ ગુણમાલા. છેડો૦ ૬

— જ્ઞાનવિમલસૂરિ (૧૮મું વિ. શતક

સિદ્ધાર્થ રાજન્ અને યશોધરા દેવી

સંવાદ

સિ૦—અરે ! આ ચીસ ક્યાંથી ? ? દેવી યશોધરા, આ શું ? ? આટલી બધી આકુળ વ્યાકુળ કેમ ? ? અશ્રુનો અખંડ પ્રવાહ ખાળ્યો ખળતો નથી. તારા કોમળ દિલને કોણે દુભવ્યું છે ? બોલ તો ખરી ? (એમ કહી યશોધરાને બાહુ-પાશમાં લઇ હૃદયસાથ દાબે છે અને આશ્વાસન દઈ ભયમુક્ત કરે છે.)

ય૦—સિદ્ધાર્થ રાજન્, કંઇ નહીં, અમસ્તુ, સ્હેજ.

સિ૦—યશોધરા, 'કંઇ નહીં, અમસ્તુ, સ્હેજ,' એ વચનો વદવામાં તારો ધ્વનિ ન હોય પણ તેનો પ્રતિધ્વનિ તો છે જ. મારા જેવા રાજ-રિદ્ધિવાળા રાજકુમારની રાણી હોવા છતાં, તું શા માટે શોચ ધરે અને કાલ્પનિક દુઃખ ભોગવે, એ સમજાતું નથી. મને દુઃખ થાય એવા આશયથી તું વાત છુપાવતી હોય એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ એમ કર્યે મારૂં દુઃખ વિશેષ વધતું જાય અને તારૂં દુઃખ કિંચિત્ પણ ઓછું ન થાય, એ મહત્વનો વિચાર તારે નથી કરવાનો એમ નથી પણ સાથે સાથે ભયમુક્ત બની હૃદય ખોલવું ને હળવું કરવું, એ વિચારવું પણ જરૂરનું છે. અંતરની કથની કથનાર એક અંતર છે અને સાંભળનાર અન્ય અંતર જ છે. દેહે જુદા છતાં એક જ દેહી છીએ.

ય૦—રાજન્, સૌભાગ્ય, અહોભાગ્ય મારાં કે જેના સ્વામીનાથ સિદ્ધાર્થ છે. આવા રાજવિભવમાં મને શા પ્રકારનું દુઃખ હોય ? એ સંભવે જ કેમ ? માત્ર કાલ્પનિક સ્વપ્ન એ દુઃખની ક્ષણિક કથા. ગાઢ નિદ્રામાં ભય ભર્યું, અનિષ્ટ અમંગળ સ્વપ્ન આવ્યું; પરિણામે ઝબકી, એકદમ જાગી ઉઠીને ચીસ પાડી.

સિ૦— સ્વપ્નાં તો મને ય આવે છે; પણ ઠીક, તારી વાત આગળ ચલાવ.

ય૦— પ્રીતમ દેવ, " આસો માસની શરદ્ પૂનમની રાત " એટલે શું ? ? ? સૌંદર્યદેવીનો સાક્ષાત્કાર. ઉલ્લાસવંતો ચંદ્રમા નગર, વન-ઉપવનની શોભાને પૂર્ણ ટોચે લાવવાને પોતાની સોળે કળાનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે; અને એ ચાંદલીઓ ચોકમાં ચમકીને સન્નારીઓના મધુર કંઠમાંથી નીકળી આવતા રાસડાઓને ખીલવી રહ્યો છે. આવે સમયે હું રાજમહેલની અગાસી પરની એક બેઠક પર બેઠી શીતળ શશીની શોભાને એકી ટશે જોઇ રહી હતી. અચાનક જંગલના ખુલ્લા પ્રદેશ પર નજર ખેંચાઇ. વિશેષે જોતાં જણાયું કે હિમ જેવો સફેદ અને તેજસ્વી અશ્વ પવન વેગે દોડ્યો જતો હતો. સ્વાર પણ સ્વાંગમાં દિવ્ય યુવક હતો. તેના ફેંટાનું ફુમકું પછાડી હવામાં ફરફર ફરકતું વિદ્યુત્ની માફક ઝબકારા મારતું હતું.

સિ૦—દેવી, યશુ ! આમાં ભય પામવા જેવું શું, અને રડવા જેવું શું ? પ્રતાપ અંશી રાજાની રાણીઓ 'સબળા' નામથી સંબોધાય છે. અત્યારે તું તો અબળા કે ?

ય૦—પરમ દેવ, કેસરીયાં કરી રણમાં લડનાર ને મરનાર શુરવીર રજપૂતની અંતિમ કાળની પ્રધાન-વાસના જે રહી જાય છે તે વાસનાને તૃપ્ત કરવાનું પછાડીનું કાર્ય-કર્તવ્ય રજપૂતાણીઓનું હોય છે. ઝગઝગ બળતી ચિતાઓ જ્યારે એ રમણીઓનું છેવટનું આરામ-સ્થાન —રામનું-સ્થાન— બને છે ત્યારે જ તેમને સબળા કહેવામાં આવે છે. ચારિત્ર્યનો મહાન્ પ્રશ્ન ત્યાં ઉપસ્થિત થતો અને તેનો તોડ પણ ત્યાં જ કઢાતો. આ સિવાય અન્ય તમામ બાબતોમાં અમોને શાશ્વત અબળાવાદ જ ગળથુથીમાં પાયો છે.

સિ૦—(સતી થવાની પ્રથાપર ચિંતન કરતાં વદન કરૂણ-મૂર્તિ બને છે.)

ય૦—આર્ય કુમાર, વાત અવળે પ્રવાહે વહી. એ પાતાળ-પ્રવેશી અશ્વ આપણી હયશાળાનો જ; અને અશ્વારૂઢ યુવક તે એ જ કે જેની સામે હું અત્યારે નિર્ભય બની વાત કરી રહી છું. જો કે આપનું મુખ જોયાનું યાદ નથી તો પણ અશ્વપરની બેસવાની છટા અન્યની ન દેખાઈ પણ આપની જ. રાજમહેલ તરફ પુનઃ આવવા ઘણી ઘણી અરજ કરી, બુમો પાડી, રોઇ, રડી, આક્રંદ અાહ્લદ કર્યું; પરંતુ બધું વ્યર્થ. ગયા તે ગયા જ. જંગલમાં પ્રવેશતી સમયે એક અણખીલ્યું ગુલાબનું પુષ્પ ફક્ત ફેંકતા ગયા. હૈયું હાથ ન રહ્યું ને અગાસી પરથી પડતું મૂક્યું. ચીસ પાડી જાગી ઉઠી ને અનિષ્ટ સ્વપ્નની સમાપ્તિ થઇ.

સિ૦—પણ દેવી, વાસ્તવિક રીતે સ્વપ્નમાં કહ્યું યે સત્ય હોતું નથી. ક્ષણ બે ક્ષણ રંક પણ રાજ-વિભવ ભોગવી લે છે અને રાજા ભીખારી બની જઇ ભાખરીના ટાઢા ટુકડાનો સ્વાદ અનુભવી લે છે. યશુ, શોચ મા કર, દુ:ખ ના ધર, ધૈર્ય ધર અને શાંત થા. વારંવાર એજની એ જ વાત પર વિચાર કરવાથી દિલની આગ ઓલવાતી નથી — બળતા અગ્નિમાં ઘીના હોમની જેમ — તારી પાસેથી હું તો એટલે સુધી યે આશા રાખી શકું કે કદાચ તારૂં સ્વપ્ન સત્ય નિવડે, તો યે તને કંઇ આઘાત ન થવો જોઇએ, નિર્મિતને અનિર્મિત કરનાર તું અગર હું કોણ માત્ર ? ?

ય૦—દિલના દેવ, કદી કોઇ કાળે નહિ પણ આ કાળે આપના વચનોને હૃદયમાં ઉતરતાં કેમ વાર લાગે છે ? ફક્ત બે દિવસમાં બનેલી કાલ્પનિક બીનાએ જ્યારે મારી આ દશા કરી ત્યારે આપ અચાનક મને અહીં એકલી મૂકીને ક્યાંક ચલ્યા જાઓ તો મારી અહીંની શી ગતિ થાય ! ! ક્ષણ-ભરનું સ્વપ્ન આટલું બધું અકળાવે છે ને રીબાવે છે તો પછી સ્વપ્નના સત્યે તો:— (મૂર્છાવશ થઇ જઇ સિદ્ધાર્થના ખોળામાં ઢળી પડે છે. કુમાર આસનાવાસના કરી તેને જાગ્રત કરે છે ને દેવી નિસ્સાનું પાન કરાવે છે.)

સિ૦—યશુ, તારૂં શરીર સારૂં નથી. શરીર પરનો અધિકાર તેં ગુમાવ્યો છે, માટે હવે અન્ય પ્રસંગે આ વાત કરીશું.

ય૦—નહીં, નહીં નાથ, શરીર સારૂં હો યા ન હો, દેહ ટકે યા છેહ દે. કોણ જાણે, મારૂં માનસિક દુઃખ દૂર દૂર જતું દીસે છે. હૃદય કંઇક બળવાન બન્યું હોય એમ ભાસે છે. મારામાં મને મજા નથી. મારી સાચી મજા આપના વચનામૃતનું પાન કરવામાં ઓતપ્રોત થઇ ગઇ છે. આપ કહે જાઓ ને હું સાંભળ્યે જઇશ ને આનંદ લઇશ.

સિ૦—યશોધરા, તું કંઇક સંસ્કારી જીવ તો છે; છતાં યે તારી ભૂમિકા — ઉચ્ચ ભૂમિકા ન બંધાઇ. મારા સહવાસમાં તેં પૂરાં દશ વર્ષ ગાળ્યાં; પરંતુ મહત્ત્વના ફેરફાર ન થયા....અજ્ઞાન તિમિર દૂર ન થયું. પ્રભાતે ગગનાંગણમાં ઉગતા સૂર્યનું શીતળ મધુર તેજ પણ અંતરમાં ન ઉતર્યું. ટુંકમાં પ્રભુનો તનખો તારામાં ન પ્રગટ્યો. કસ્તુરીની પ્રાપ્તિ માટે હજારો ગાઉનો પ્રવાસ કસ્તુરીમૃગ માટે તો તદ્દન નકામો છે. કસ્તુરી તેના શરીરમાં છે ને વાસ-ફોરમ બહાર પ્રસરી રહી છે. પરમાત્માની ફોરમ અંદર ને બહાર બન્ને છુટી રહી છે. પરમાત્મા પોતે અંદર છે એટલે બહારથી એને શોધનારની ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ-પ્રયાસ હોય તો તે પણ અફળ જાય છે જ. છેલ્લા લાંબા સમય થયાં તું જાણે છે કે મને રાજવિભવ ભોગવવાની જરાયે સ્પૃહા નથી. હું જે જે વાચતો, વિચારતો, અનુભવતો તે બધામાં તું મારૂં અનુકરણ કરતી અને તને લેશ પણ પ્રતિબંધ ન હતો. મારા શરીર પરનો મોહ એ તારી પ્રબળ વાસના છે, અને એને તો જ્ઞાનભઠ્ઠીમાં બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યે જ છુટકો.

ય૦—સિદ્ધાર્થ સ્વામિન્ ! સત્ય વાત છે—આપની. આપનો અમૂલ્ય ઉપદેશ વિશેષ આકર્ષે છે. અત્યારે તો રાજ-રાણીનો મોહ તેમજ તેને અંગે ઉપસ્થિત થતા વૈભવનો મોહ સાવ ગળી ગયો છે. આપ ગમન-

વિહારી છો. આપની દિવ્ય ભવ્ય ભાવનાઓને યત્‌કિંચિત્ સમજવાને પણ મારામાં સામર્થ્ય નથી. અલ્પમતિ અનુસાર મારી સમજમાં જે આવે છે તે એ છે કે આપની તમામ પ્રવૃત્તિ એક યા અન્ય સ્વરૂપમાં નિવૃત્તિ જ છે અને અંતિમ હેતુ નિર્વાણ પદને પ્રાપ્ત કરવું એ છે. આ ધ્યેયબિંદુ લક્ષ્યમાં લઇ જંગલનિવાસ ઇચ્છતા હો એમ હું માનું છું. જંગલમાં ન જાઓ એમ કહેવા હિંમત થતી નથી. ઉમેદ માત્ર એટલી છે કે આપ મને સાથે લઇ જઇ સહચરી-સહચારિણી બનાવો. ગમે તેવા પ્રતિકુળ વાતાવરણમાં પણ આપને યોગ્ય અનુકુળ સંજોગો ઉત્પન્ન કરી શકીશ એ શ્રદ્ધા આ દિલમાંથી ખસતી નથી. જ્યાં મારા...મહારાજ ને તાજના તાજ ત્યાં આ શીર ને આ શરીર સદા સર્વદા ઝુકેલું જ રહેવાનું. કોઇ મહાન્ રાજાની સામાન્ય રાણી પટરાણીની પદવી પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે પોતે જેટલી ભાગ્યશાળી માને છે તેના કરતાં અનંતગણી સદ્‌ભાગ્યશાળી હું પોતાને ગણું છું. અહોભાગ્ય મારાં છે, સ્વામીનાથ!

સિ૦—(મનમાં કંઇક મુંઝવાય છે.) જંગલવાસ મારે એકલાને જ સ્વીકારવાનો આવશે. હજુ કશા નિર્ણય પર આવ્યો નથી. પ્રિયે, તારા કથનનો છેવટનો ભાગ અતિ ઉક્તિ ભર્યો જણાય છે.

ય૦—નાથ! નથી એમ એ. ગત અનંત ભવના સંયુક્ત પુણ્યબળના યોગે મારો સંબંધ-લગ્નસંબંધ, આપ સાથે સધાયો છે—બંધાયો છે. આપણા બન્નેનાં લગ્નમાં કંઇક વિવિધતા છે—કળાયુક્ત વિવિધતા ને વિશેષતા છે; બળાત્કાર, હરણ, ગાંધર્વ વિધિ અગર તો (રાજકુમારીઓના) સ્વયંવરથી આપણાં લગ્ન નથી થયાં. (પયુજી, માફ કરજો. કુહેતાં કહી દેવાય છે કે આપ એક રાજકુમારિકા બન્યાં ને આપે આપનો સ્વયંવર જાતે યોજ્યો ને મારા જેવા રાજકુમાર (?) પર કૃપયા વરસી. લગ્નની વિશેષતા એ છે કે આપણું જીવન આત્મવિકાસને પંથે સંચરી રહ્યું છે. વિશેષ તો હવે આપ સમજાવો, રાજન્.

સિ૦—સંસ્કારી યશોધરા, 'તું નથી સમજતી,' એમ કહીને પણ કંઇક સમજી છો અને વિશેષ સમજવા પ્રયત્ન કરી રહી છો. તારું હવે કલ્યાણ થશે એ ચોક્કસ છે; પરંતુ મને બરોબર જો. મારા ખાવામાં, પીવામાં, હરવા ફરવામાં, સુવામાં એમ તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં ફક્ત એક જ ધ્વનિ ઘંટના ડંકાની માફક નિરંતર કર્ણ પર અથડાય છે. શો મધુર એ ધ્વનિ, "**ગૌતમ, જાગ્રત થા, ઉઠ, ઉભો થા, જંગલમાં જા અને ત્રણ જગતના તમામ જીવોના કલ્યાણનો-મોક્ષનો માર્ગ સ્થાપન કર.**" આ ધ્વનિ મારૂં ધ્યેય છે. તું સુખી થા ને ભવસાગર તરી જા એ મારા છેવટનાં આશીર્વાદ છે.

ય૦—કૃપા એ સિદ્ધાર્થ દેવ રાજનની! નાથ, આપ મારા નાથ છો, જગતના નાથ છો અને આપ અનાથના યે નાથ છો, પ્રાણેશની આજ્ઞા હોય તો એક સંગીત ગાઉં.

સિ૦—સુખેથી ગા ને બજાવ.

ય૦— યોગી તું,
અનંત કાળનો યોગી.
(એકજ દે ચીનગારી, વિશ્વાનલ, એકજ...એ લય)
યુગ અનંત તરનારો, યોગી તું,
યુગ અનંત તરનારો.
મન જીત્યું ને જગ જીતાર્યું;
જગ ત્રણ પણ જીતનારો,
કર્મ યોગ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો;
યુગ-સિંધુ તરનારોઃ—યોગી તું.
કર્તવ્યો કંઈ કંઇ કીધાં તેં,
ઝળક્યો ઝગમગ તારો!
નીતિ ન્યાય પ્રભુનાં સ્થાપ્યાં
યુગ-રમતો રમનારોઃ—યોગી તું.
સમતા ભાવ સદા સુખ દુઃખમાં
મુખ સ્મિતમાં હસનારો
સ્મરણ નિરંતર ચિંતન ચેતન;
ગૌત્તમ પ્રીત્તમ પ્યારો.—યોગી તું

દેશાઇ મગનલાલ દલીચંદ.

કોઈલ કરઇ ટહૂકડાએ, વિહસિય સુહ વણરાય,
પરબઇ પરબઇ લહસિયએ, સીતલ વાયઈ વાય ૨૪
મરૂદેવા ગઇવર ચડિય, અચિરાનંદણ સંતિ,
દીપક વસહિય વંદિયઇએ, અદ્ભુદ સોવન કંતિ ૨૫
અનુપમ સરવર પેખિયઇએ, સરગા રોહિણિ ચંગ
વાધિણિ નિરખી બારણઇએ, રોમંચિય મહ અંગિ ૨૬

વસ્તુ

આદિ જીણવર આદિ જીણવર નમિય બહુ ભત્તિ,
દેવાસુર સંથુણિય કુમયમોહમહિમા વિહંડણ;
ખરતર વસહિય પઢમજીણ નેમિનાહ ગિરનાર મંડણ,
રાયણ તલિ હિવ પૂજીયઇ, સામિ આદિલ પાઇ;
નાગ મોર બે ધ્યાઇયઇ, જે હૂઆ સુરકાઇ ૨૭
ઇણિપરિ યાત્રા વિમલગિરે, કીધી મન ઉલ્હાસિ;
કેવડ જક્ષ સુપસાઉલઇએ, ટલઇ વિઘન દુહ રાસિ
પાટણ પહવંઇ વરનયર, જીહ વિમસેણ મલ્હાર;
અવર બિંબ બહુ વંદિયઇએ, તિહાં ન લાભઇ પાર ૨૯
સિરિ સંભવપહુ વાવિપુરે, લોદ્રાહઈ સિરિસંતિ:
જીવનયર સિરિ વીર જીણ, જસુ પસઈ સુહ સંતિ ૩૦
તેત્રીસ વરછર વિગયમચ્છર ઠામિ ઠામિ જીણેસરા,
નય ભાવસત્તિહિ વિવિહ ભત્તિઇ ભવિય કમલ દિણેસરા;
બહુ સંઘ સાથઇ દેવરાજઈ વરછરાજી નમંસિયા,
તે દેવ સુહભર બાવટૂયિર શ્રીસાધુચંદ્રિ પ્રસંસિયા. ૩૧
— ઇતિ તીર્થરાજ ચૈત્યપરિપાટી સ્તવનં.

ચાલુ ગુજરાતી ભાષામાં

પ્રણમી ઋષભજીનેંદ્ર, પુંડરિક ગણધર સહિત
વિરચીસું ચૈત્યપરિપાટી સંઘની સાથે જિમ વિહિત (કરી) ૧

ભાષ

પહેલાં વિક્રમપુર નગર, જીહાં શ્રીનાભિમલ્હાર
બીજે જીનઘરે વંદિયે એ ત્રિશલાસુત સુવિચાર ૨
શ્રીઉકેશાહ મંડન એ, સ્વામી વીર જીતેંદ્ર
તિમરીપુરવરે સુખકરણ, પાર્શ્વનાથ જગતચંદ્ર ૩

ભાષ

જોધનગરે શ્રી કુંથુનાથ વિધિ ચૈત્યમંડણ
પાર્શ્વ શાંતિ બે વાંદયે એ દુઃખદાહ વિખંડણ ૪
ગૂઢા નગરે શ્રી કુંથુદેવ. ભવજલનિધિ તારણ
બીજે જીનઘરે પૂજીયેએ, શીતલ સુખકારણ. ૫

વસ્તુ

પાર્શ્વ જીનવર પાર્શ્વ જીનવર નગર જાલોરે
આદીશ્વર પ્રભુ ભેટીયે એ, સકલ સુખસંપત્તિકારણ.
અચિરાનંદન શાંતિજીન, ભવિકલોકદુઃખતાપચંદન
હરિકુલ અંબર સહસ્ર કર, સ્વામી નેમિકુમાર
વીર જીનેશ્વર ભુવન ગુરૂ, ત્રિભુવન તારણહાર ૬

ભાષ

શાણાપુરે શ્રી વર્ધમાન નિશ્ચયે ભયવારણં,
મુનિ સુમતપ્રભુ પૂજીએ એ. ગતિ નિર્જીત વારણ. ૭
નારદિ શ્રી વીરનાથ, ભવતિમિર દિનેશ્વર
ઓડાપુર મુખમંડણો એ શ્રી વીર જીનેશ્વર. ૮

ઢાળ

સીરોહી સુરપુર અવતાર ગઢ મઠ મંદિર પોળ પ્રાકાર
કનક કલશ ધ્વજદંડ વિશાલ, દીસે દેવકુલ નયનરસાલ ૯
ખરતર વસતીએ શાંતિ જીનેંદ્ર, ભવિકકમલ પ્રતિબોધ દિનેંદ્ર
ત્રણે ચૈત્યે શ્રી આદિ જીનેંદ્ર, અજીતનાથ હરિ (નિરખી)
પૂનેમચંદ્ર ૧૦
નાભિરાજ ઘરે શોભતો એ સ્વામી ઋષભ જીનેંદ્ર
મકોડે સ્થિર થઇ રહ્યો એ, ત્રિભુવન નયનાનંદ ૧૧
મંડવાડિએ પ્રભુ પાર્શ્વજીન, કાજલ કોમલ કાય
નાંતોડે શ્રી આદિપ્રભુ, સુરનર વંદિત પાદ ૧૨
ચોસીને શ્રી પ્રથમજીન. બે ચૈત્યે શ્રી શાંતિ
પાર્શ્વ વીર રંગે પૂજીએએ, ટાલીયે નિજ મન ભ્રાંતિ ૧૩
મોડે મહિમાનિલય એ, સૌભાગ્ય સુંદર પાર્શ્વ
મહાવીર પ્રભુ આગિધેએ, તોડે ભવદુઃખ પાશ. ૧૪
નગર વડાલીએ શાંતિ જીન, ત્રિભુવન પ્રણમિત સ્વામી,
ઈડર નગરે બે જીન, ઋષભ પાર્શ્વ શિવગામી. ૧૫
ચંદ્રપ્રભ પ્રભુ ભેટીયે એ, ઓડાનગર મધ્યે.
અષ્ટ કર્મ રિપુ નિર્જીત્યે (જીતીને) જે પહુંતો ભવપાર ૧૬

વસ્તુ

વડનગરે આદી પ્રભુ વીર, જીવિત સ્વામી લેપમય
કનકવર્ણ પદુકા રાયણ
વાલક બકુલ માલતી પ્રમુખ ફૂલ તે ડર (માળ) રચાવી
કુંકુમ ચંદન નવનવી, પૂજા રચાવું અંગે,
ભાવના ભાવું વિવિધ પરે જગદ્ગુરૂ આગળ રંગે ૧૭
વીસલનગરે આદિ વીર, મનવંછિત સુરતરૂ
મહિસાણે પ્રભુ પાર્શ્વ શાંતિ શ્રી આદિ સુમતિ વર. ૧૮
જોટાણે પ્રભુ પાર્શ્વનાથ, શ્રીસુમતિ જીનેશ્વર
સુઆલે શ્રીનેમિદેવ, ભવભયવનકુંજર ૧૯
વારમગામે સુમતિ શાંતિ, જાંબુ મુનિ સુવ્રત
ટોટર ગામે પાર્શ્વનાથ, બહુ લોકોને સમ્મત ૨૦
સોઇકે શ્રીઆદિનાથ, રંગપૂરે પ્રભુ પાર્શ્વ
ધંધુકે શ્રી પાંચ શાંતિ વાંદો વલી પાર્શ્વ ૨૧

ફાગુ

ઋષભજિનમેરે વલ્લભનયરે શ્રી શાંતિજિનરાજ
અમ્બારીપુરે શાંતિજિન, ભવિક લોક લોચન નિશાકર
પાલીતાણે માર્ગ પ્રભુ વિહિત સેવ સુરઅસુર કિન્નર
લલિત સરોવરે હર્ષભરી, સ્વામી વીર નમીશ
અંગ પખાલી વિમલ જલે, પાપ પંક ટાલીશ ૨૨
ગહુગહંતા હૃદયે ગિરી ચઢિને, પાંજે પરમાનંદ્દત
દશ દિશી પ્રસરિત વિવિધ પરે. સિંહદ્વાર મચકુંદત ૨૩
કોકિલ કરે ટહુકડાએ, વિકસિત શુભ વનરાજી ત
પર્વે પર્વે બેસીયે એ, શીતલ વાજે વાય ત ૨૪
મરૂદેવા ગજવર ચઢીને. અચિરાનંદન શાંતિ
છીપક વસતીયે વાંદયે એ, અદ્ભુત સૌવર્ણ કાંતિ ૨૫
અનુપમ સરોવર પેખીયે એ સ્વર્ગારાહણી ચંગ
વાઘણી નિરખા બારણે એ, રોમાંચિત મ્હારા અંગ ૨૬

વસ્તુ

આદિ જીનવર આદિ જીનવર નમી બહુ ભક્તે
દેવાસુર સંસ્તુત, કુમત મોહમહિમા નિખંડન
ખરતર વસતીએ પ્રથમ જીન, નેમિનાથ ગિરનારમંડન
રાયણ તળે હવે પૂજીએ, સ્વામી આદીશ્વર પાય
નાગમોર બે ધ્યાઇએ જે હુઆ સુરકાય ૨૭
ઇણિ પરે યાત્રા વિમલગિરીએ, કીધી મન ઉલ્લાસે
કપર્દિયક્ષ સુપસાયથી, ટલે વિઘ્ન દુઃખ રાશિ ૨૮
પાટણ પૃથ્વીએ વર નગર જીહાં વિશ્વસેન મલ્હાર
અપર બિંબ બહુ વંદિયેએ તિહાં ન લાભે પાર ૨૯
શ્રી સંભવપ્રભુ પાવિપુરે. લોદ્રાડે શ્રી શાંતિ
ફીચ નગરે શ્રીવીર જીન, જેના પ્રસાદે સુખ થાય. ૩૦
તેત્રીસ વરસર વિગત મત્સર સ્થાને સ્થાને જીનેશ્વરા
નિજ બાલશક્તિએ વિવિધ ભક્તિએ, ભવિક કમલ દિનેશ્વરા
બહુ સંઘ સાથે દેવરાજે વત્સરાજ નમ્યા,
તે દેવ સુખકર નંદૂ ચિર શ્રી સાધુચંદ્રે પ્રસંસ્યા. ૩૧
— ઇતિ શ્રી તીર્થરાજ ચૈત્યપરિપાટી સ્તવનમ્.

કર્તાનું નામ સાધુચંદ્ર જણાવેલું છે પરન્તુ ઘણી ઘણી તપાસ કર્યા છતાં એ મુનિ કયા ગચ્છમાં કોના શિષ્ય હતા તે સંબંધી કશો ઉલ્લેખ મળી શકતો નથી. સંઘપતિ દેવરાજ વચ્છરાજ માટે તપાસ કરતાં પુરાતત્વના આચાર્ય શ્રીજિનવિજયજી સંપાદિત પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભાગ બીજામાં લેખ નં. ૩૮૦ રાજગૃહ સંબંધી છે, તેના અનુવાદમાંથી નીચે પ્રમાણે હકીકત મળે છે. મંત્રી દલીયના વંશમાં સહજપાળ નામે એક પ્રખ્યાત પુરૂષ થયો તેનો પુત્ર તિહુણપાલ અને તિહુણપાલનો રાહા નામે પુત્ર હતો. આ રાહાનો પુત્ર ઠકુર મંડન થયો. તેને વિરાદેવી નામે સુશીલ ગૃહીણી હતી. આ મંડનને નીચે પ્રમાણે પાંચ પુત્રો થયા નામે સહદેવ, કામદેવ, મહરાજ, વચ્છરાજ અને દેવરાજ. આ પાંચ પૈકીના ઉક્ત દેવરાજ વચ્છરાજ સંઘપતિ થયા. આ બંનેનો વંશવિસ્તાર થયો છે. લેખની અંતે ગદ્યમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે:

"વિક્રમ સં. ૧૪૧૨ આષાઢ વદિ ૬ ના દિવસે ખરતર ગચ્છના આચાર્ય જિનલબ્ધિસૂરિના પટ્ટધર જિનચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી મંત્રી વંશના મંડનભૂત એવા ઠકુર મંડનના પુત્ર નામે ઠ. વચ્છરાજ અને દેવરાજ ઠ. કે જેમણે પં. હરિપ્રભગણિ, મોદમૂર્તિગણિ, હર્ષમૂર્તિગણિ અને પુણ્યપ્રધાનગણિ સાધુઓ સાથે ભુવનહિતોપાધ્યાયને પૂર્વ દેશમાં વિહાર કરાવી બધા તીર્થોની યાત્રા કરાવીને સંઘને આનંદિત કર્યો. તેમના કરાવેલા શ્રીપાર્શ્વનાથના મંદિરની આ પ્રશસ્તિ પૂર્ણ થઇ" આ લેખથી ચૈત્યપરિપાટીકાર ૧૫ માં સૈકામાં થયા જણાય છે. પ્રાયઃ ખરતર ગચ્છીય હોવાનો સંભવ છે.

૨ વિક્રમપુરનગર—રાજપુતાના મારવાડનું મુખ્ય શહેર બીકાનેર. અહિં આ ચૈત્યપરિપાટીકારની વખતે ઋષભદેવ અને મહાવીર સ્વામીના જ દેહરાસર હશે. સત્તરમી શતાબ્દીમાં થએલ કવિવર શ્રીસમયસુંદરજી પોતાની તીર્થમાળામાં—"બીકાનેરજ વંદીયે ચિરનંદીઆરે અરિહંત દેહરાં આઠ તીરથ તે નમું રે." આઠ દેહરાસર જણાવે છે; અત્યારે એથી પણ વિશેષ નજરે પડે છે.

૩ ઉકેશપુર—ઓશીયાજી. અહિં વીર સંવત્ ૨૦૦ લગભગમાં શ્રીરત્નપ્રભસૂરિએ કંઇ કારણ પામીને રૂની પૂણીનો સર્પ બનાવી ચમત્કાર દેખાડી રાજાને પ્રતિબોધ કરી આખા ગામને જૈન બનાવ્યું અને ઓશવાળ જ્ઞાતિની સ્થાપના કરી. એ સંબંધી વિશેષ હકીકત મેળવવા માટે જૈનસંપ્રદાયહિતશિક્ષા ગ્રંથ જોવો.

તિમરી — જોધપુર રાજ્યમાંનું એક ગામ. 'તિમરી પાસે વડલું ગામ' આ દેશી સમયસુંદરજી

વિગેરે કવિઓએ પોતાના રાસાઓમાં વાપરેલી જોવાય છે. અહિંના પાણીમાં તથા માટીમાં ગેરૂનો ભેલ હોવાથી ત્યાં વસનારનાં વસ્ત્રો પ્રાયઃ ગેરૂ જેવાં બની જાય છે — એ સંબંધી જોધપુર અને વીશલપુરના વણિકજનો વચ્ચે થયેલો વાર્તાલાપ 'આ પ્રમાણે જનપ્રસિદ્ધ છે —' વીશલપુરના વાણિયા, થેં માનેં કઇ હશો. વિના ગેરૂ ભગવા કરો તો તિમરી જાય વશો.'

૪ જોધનગર — જોધપુર, શ્રીવિજયહીરસૂરિના વખતના કમલવિજયગણિના શિષ્ય વિદ્યાવિજયગણિના શિષ્ય ગુણવિજયે વિજયદીપિકા નામની વિજયપ્રશસ્તિની ટીકાનો કેટલોક ભાગ અહિં લખ્યો હતો 'प्रारब्धेलादुर्गे बह्वी विदधे च योधपुरदुर्गे । श्रीमालेऽदधि च कियती श्रीरोहिण्यां च पूर्णेयम् ॥ ६४ ॥ વિજયપ્રશસ્તિ પ્રશસ્ત.

વિહિચેઇય-વિધિચૈત્ય, સુવિહિત અને ગીતાર્થે પ્રતિષ્ઠા કરાવેલું દેહરાસર.

૫ ગુઢાનયર—નાની મારવાડમાં આવેલ — એનલાશે ગુડો અથવા ગુઢાવાલોતાન હોવાનો સંભવ છે, પણ એકે ઠેકાણે હાલમાં કુંથુનાથનું તથા શીતલનાથનું દેહરાસર નથી. એનલાના ગુડામાં સં. ૧૮૭૨ માં પ્રતિષ્ઠિત ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું ગામ વચ્ચે દેહરાસર છે.

૬ જાલઉર—જાલોર. આ શહેરમાં અત્યારે એકંદર ૧૪ દેહરાસરો છે. પરન્તુ કેટલાંક બંધાવ્યાની સાલો મળતી નથી. અને કેટલાક આધુનિક (-સો બસો વર્ષમાંના) છે.

૭ શાણાનયર—એરણપુર સ્ટેશનથી ૩૬ મૈલ ઉપર આવેલું શિમાણા ગામ. અહિં પરિપાટીકાર વર્દ્ધમાનસ્વામી અને મુનિસુવ્રતસ્વામીનાં દેહરાસરો જણાવે છે પરન્તુ હાલમાં સં. ૧૨૧૪ માં ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલ રાજાએ બંધાવેલું શિખરબંધી દેહરાસર સરકારી કોટડી પાસે છે. એનો નામનિર્દેશ કેમ નહી હોવો જોઇએ? કદાચ કંઇ અન્યત્ર કુમારપાળ રાજાનો બંધાવેલ દેહરાસર ખંડિત થયો હોય અને તે પ્રતિમા પછીથી અહિં પધરાવી હોય તો બનવા જોગ છે.

૮ નારાદ—પિંડવાડા સ્ટેશન પાસે. અહિં બજાર વચ્ચે શિખરબંધી દેહરાસર છે, મૂલનાયકની ખબર નથી.

ઓડાપુરે—નાની મારવાડ શીરોહી જીલ્લામાં કિરવલી સ્ટેશનથી ૩ મૈલ ઉપર આવેલું ઓડ ગામ. અહિં વીરભગવાનનું ચૈત્ય જણાવે છે, પરન્તુ હાલમાં શીતલનાથનું છે.

૯ સીરોહી — નાની મારવાડનું રાજ્યસ્થાન હાલમાં અહીં એકેક લાઇનમાં શિખરબંધી ૧૧ દેહરાસરોનું જૂથ છે. પ્રતિમાઓ પણ ભવ્ય (મનોહર) છે.

૧૧ મકોડા—કડી જીલ્લાના વિશનગર તાલુકે મહેસાણા સ્ટેશનથી ૭ મૈલ દૂર મગરોડા ગામ છે. અહિં અત્યારે એકે દેહરાસર દૃષ્ટિગોચર થતું નથી.

૧૨ મંડવાડા—કડી જીલ્લાના સિદ્ધપુર તાલુકે સિદ્ધપુર સ્ટેશનથી ૭ મૈલ ઉપર આવેલું મુંડવાડ ગામ હોય એમ અનુમાન થાય છે. હાલમાં ત્યાં એકે દેહરાસર નથી.

૧૩ પોસીના — નાની મારવાડ મહીકાંઠા એજન્સીમાં આબુરોડ સ્ટેશનથી ૧૫ મૈલ છેટે આવેલું ગામ. અહિં પરિપાટીકારના કથન મુજબ પ્રાચીન પાંચ દેહરાસર મોજુદ છે. પાર્શ્વનાથનું તીર્થ છે. ધર્મશાળા છે. યાત્રાળુઓને સગવડ છે. દિગંબરીનાં ૧૦ ઘર છે.

૧૪ મટોડા—નાની મારવાડ મહીકાંઠા એજન્સીમાં ઇડરરોડથી ૧૫ મૈલ ઉપર આવેલું મુટોડી નામનું ગામ હોવાનો સંભવ છે. હાલ તો અહિં એકે દેહરાસર નથી.

આગીઆ—પાલણપુર એજન્સી, તાલુકે રાધનપુર. પાટણ સ્ટેશનથી ૪૦ મૈલ ઉપર આવેલા અગિઆણા ગામ હોવાનું અનુમાન થાય છે. હાલમાં અહિં એકે દેહરાસર નથી.

૧૫ વડાલી—ઇડરરોડ સ્ટેશનથી ૨૨ મૈલ ઉપર આવેલું નાની મારવાડ મહીકાંઠા એજન્સીના તાબાનું ગામ. અત્રે હાલ બે દેહરાસરો છે.

ઇડર—મહીકાંઠા એજન્સીનું પ્રસિદ્ધ અને પુરાતન રાજ્યસ્થાન શહેર અત્રે શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, આનંદ-

વિમલસૂરિ આદિ અનેક મહાપુરૂષો-નરરત્નો પાકયા હતા. અને તેમણે ઘણા શાસન પ્રભાવિક કાર્યો કર્યાના ઉલ્લેખો મળે છે. વાંચો-ઇડરનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (જૈનયુગ માસિક વર્ષ ૧ અંક ૪)

૧૬ ઓડા—ઇડરરોડથી ૮ મૈલ છેટે ગામ. અહિં હાલ એકે દેહરાસર નથી.

૧૭ વડનયર—વડનગર. અહિં એકંદર ત્રણ દેહરાસરો છે. તેમાં એક સં. ૧૯૪૪ માં બંધાવેલું નવીન છે. બાકી બે પરિપાટીકારના કથન મુજબ પ્રાચીન જણાય છે.

વીર તસ્વામી—મહાવીરસ્વામીની હયાતીમાં એમના સગા મોટાભાઇ નંદીવર્ધને ભરાવેલા મહાવીર પ્રભુના બિંબનું નામ.

૧૮ વીસલનયર—વીસલદેવરાજાએ વસાવેલું વિસનગર શહેર. અહિં અત્યારે એકંદર ૧૦ દેહરાસરો છે, તેમાં એકે મહાવીરપ્રભુનું દેહરાસર જણાતું નથી.

મહિસાણા—મહેસાણા—

૧૯ જોટાણા—હાલ પણ અહિં પાર્શ્વનાથનું દેહરાસર છે પણ સં. ૧૮૯૬ માં બંધાવેલ છે.

૨૦ વિરમગામ—અહિં કુલ ૧૫ દેહરાસર છે પણ બહુ પ્રાચીન હાલ કોઇ નથી.

૨૧ રંગપુર—કાઠિયાવાડ મોરબીથી ૫ ગાઉ ઉપર આવેલું રંગપર ગામ હોવાનું અનુમાન થાય છે. પરન્તુ આના પછી ધંધુકાનું નામ જણાવ્યાથી કોઇ અન્ય હોવું જોઇએ.

ધંધુકા—અમદાવાદ જીલ્લે રાણપુર સ્ટેશનથી ૧૫ માઇલ ઉપર આવેલું પ્રાચીન ગામ. અત્યારે અહીં નવીન બંધાવેલ આદીશ્વર ભગવાનનું દેહરાસર છે. હેમચંદ્રાચાર્યની જન્મભૂમિ.

૨૨ વલહ્નનગર—વલ્લભીપુરનગર. હાલમાં કહેવાતું વળા ગામ. અહિં વીર સંવત્ ૯૮૦ અને વિક્રમ સંવત્ ૫૧૦ દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાશ્રમણે જૈનાગમોને પુસ્તકારૂઢ કર્યાં હતાં. તે પછી સૂર્યવંશી શિલાદિત્ય રાજા બૌદ્ધાનુયાયી થયો, તેણે બૌદ્ધ અને જૈનો વચ્ચે વાદ કરાવી બૌદ્ધ લોકોનો કબજો કરાવ્યો, તેના જ ભાણેજ મલ્લવાદિએ લઘુવયમાં દીક્ષા લઇ ગીરનારમાં છ માસની તપસ્યાના અંતે સરસ્વતીદેવીનો વર મેળવી, ફરીથી બૌદ્ધો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી જય મેળવ્યો હતો. એમને સૂરિપદ અહિં જ પ્રાપ્ત થયું હતું. વિક્રમ સંવત્ ૩૭૫ (ઇ. સ. ૩૧૯) માં કાકુ પતાકુના કારણે આ નગરનો વિનાશ થયો એમ જૈનગ્રંથકારો જણાવે છેઃ

'पणसयरी वाससयं, तिण्णि सयाइं अइक्कमेऊणं ।'
विक्कमकालाऊ तउ वलहीभंगो समुपन्नो ॥

પરન્તુ આધુનિક સમયના વિદ્વાનોમાં આ વિષય હજુ સુધી વિવાદાસ્પદ ગણાય છે.

ચમારીપુર—હાલમાં કહેવાતી પાલીતાણા નજીકની ચમારડી.

પાલીતાણા—જૈનોનું પ્રાચીન અને પવિત્ર તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય પર્વતની ઉપત્યકા (તળેટું ગામ)

લલિય સરોવર—શ્રી વસ્તુપાલ મંત્રીએ પાલિતાણામાં લલિતાદેવી પત્નીના નામથી કરાવેલું અતિ મનોહર મિષ્ટજલથી ભરેલું 'લલિતા સરોવર'.

श्रीपालिताख्ये नगरे गरीयस्तरंगलीलादलितार्कतापम् ।
तडागमागः क्षयहेतुरेतच्चकार मन्त्री ललिताभिधानम् ॥२१॥
हर्षोत्कर्षं न केषां मधुरयति सुधा साधुमाधुर्य गर्ज-
त्तोयः सोऽयं तडागः पथि मथितमिलत्पान्थ-
सन्तापवारः ।
साक्षादम्भोजदम्भोदित मुदित मुखं लोलरोलम्ब शब्दै-
रब्देव्यो दुग्धमुग्धां त्रिजगति जगदुर्यत्र मन्त्रीश-
कीर्तिम् ॥२२॥

— श्री विजयसेनसूरि शिष्य उदयप्रभसूरि
कृत धर्माभ्युदय काव्य. सर्ग १५

રૈપ છીપક વસતિ—શીવા સોમજીની ટુંક શત્રુંજય પર છે તે. તે બંને અમદાવાદના હતા ને ચીભડાનો વ્યાપાર કરતા હતા. પછી તેઓ સુભાગ્યે ધનવાન થયા ને શત્રુંજય પર 'મીરાતે અહમદી' ના લખવા પ્રમાણે પાંચ લાખ રૂપિયા ખર્ચી શત્રુંજય પર ચોમુખ મંદિર બંધાવ્યું, તે ટુંક છીપા વસહી પણ કહેવાય છે. અદ્દભુદ–અદ્દભુત.

૨૬ અનુપમાસરોવર—મંત્રીશ્વર તેજપાલે (મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના લઘુબંધુએ) પોતાની પત્ની અનુપમાદેવીસ્મારક તરીકે શત્રુંજયના પરિસરમાં બંધાવેલું પવિત્ર અને સ્વાદુ જલથી પૂર્ણ, કમલોથી વિભૂષિત, શિલાબદ્ધ, મનોહર અનુપમાસરોવર.

पुण्योल्लासविलासलालसधिया येनाऽत्र शत्रुञ्जये
श्रीनन्दीश्वरतीर्थमतिजगत्यां विरचयामास त्रिनम् ।
एतच्चाऽनुपमासरः परिसरोद्देशे 'लालसत्तय
च्यानद्धोद्धतवंद्धमुद्धरपयः कलं ल्लसत्कमम् ॥
स्फुरत्स्फटिकदर्पणप्रतिमतामिदं ।
गाहते सुधाकृतसुधाकरच्छविपवित्रनीरं सरः ॥
विकस्वरसरोरुहप्रकरलक्ष्यतो लक्ष्यते ।
यदत्र परिदृढनावदनविभ्रताडम्बरः ॥

ઉદયપ્રભસૂરિકૃત ધર્માભ્યુદય સર્ગ ૧૫, શ્લોક ૪૩ થી ૪૫

૨૭ खरतरवसति—શત્રુંજયની એક ટુંક

૨૮ कवडयक्ष—કપર્દિયક્ષ, એની કથા શત્રુંજય મહાત્મ્ય ભાષાંતર પૃષ્ઠ ૫૦૬ ઉપર છે.

૨૯ પાટણ—ગુર્જરેશ્વર કુમારપાલનું રાજ્યતખત.

૩૦ વાવિ—ડીસા સ્ટેશનથી ૪૫ મૈલ ઉપર આવેલું વાવ ગામ હાલ અહિં ૫ દેહરાસર છે.

આ ચૈત્ય પરિપાટીમાં જણાવેલાં ગામો બરોબર વ્યવસ્થિત-ક્રમવાર હોય એમ જણાતું નથી પરન્તુ છેટે છેટેના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોનો ઉલ્લેખ કર્યો હોવો જોઇએ. જેમ કે બીકાનેરથી ઉદયા ત્રીસ ચાલીસ કોશના અંતરમાં આવેલા ઓસિઆજી ત્યાંથી તિમરી-જોધપુર વિગેરે નાની મારવાડમાંના સીરોહીથી મંડેરા, મંડવાડીઆ અને નીતોડાથી એકદમ પોસીનો અને ધંધુકાથી લાગલાજ વળા. માટે કેટલાંક ગામો રસ્તેથી આગળ પાછળ પણ લખ્યાં હશે મારાથી બની તેટલી તપાસ કરી લક્ષ્ય રાખી જણાવ્યા છે છતાં ભૂલચૂક થઇ હોય ત્યાં વિદ્વાનો સુધારો કરી પોતાની સજ્જનતાનો પરિચય આપશે એવી આશા રાખી વિરમું છું.

તા. ૧-૧૨-૨૫ સીનોર

दक्षिणविहारि श्रीमद् अमरविजय मुनिवर्य
चरणकिङ्कर चतुरविजय मुनि.

રાજુલ રહનેમિ સઝાય

રાજુલ ચાલી રંગસ્યું રે લાલ, યદુપતિ વંદન જાઇ, સુકુલીણી રે
મેહરયું ભીની મારગે રે લાલ, ઉભી ગુફા માંહે આઇ સુકુલીણી રે. રા૦ ૧
રાજુલ કહે રહનેમિને લાલ, મ કર માહરી આલ, સુ૦
આપ કયા કુલે ઉપન્યા રે લાલ, ચતુર તું ચરિત્ર પાલ, સુ૦ રા૦ ૨
અંગ ઉઘાડા દેખિને રે લાલ, ચુક્યો રહનેમિ ચિત્ત, સુ૦
આવ્ય આપે સુખ ભોગવા રે લાલ, પાલસાં પુરવ પ્રીત, સુ૦ રા૦ ૩
લૌકિક ન રહે લોકમાં રે લાલ, વિષય થકી મન વાલી, સુ૦
કામ રે ભોગ ભુંડાં કહ્યાં રે લાલ, નરકનાં દુઃખ નિહાલ, સુ૦ રા૦ ૪
દૂધ ઉફાણો દૂર કીયો રે લાલ, રાખ્યો રહનેમિ શીલ, સુ૦
સમયસુંદર સ્યાબાશ દે રે લાલ, લીધાં અવિચલ લીલ, સુ૦ રા૦ ૫

સ્વીકાર અને સમાલોચના

પ્રીતમદાસની વાણી—

જાતે બારોટ સં. ૧૭૭૪ થી ૮૦ માં જન્મ પામેલા ને સં. ૧૮૫૪માં વિદેહ થયેલા પ્રીતમદાસની વાણીમાં રસિકતા, જોસ, પ્રેરણા અને કલ્પના છે તેથી તે બહુ મીઠી અને હૃદયસ્પર્શી છે. તેઓ ખરેખરા સંત હતા — સંતહૃદયમાંથી સરળ ઝરણાની માફક નિસરતી વાગ્ધારાને પિંગલના અક્ષર કે માત્રાના માપની જરૂર હોતી જ નથી. તે સ્વયંભૂ છે અને એવી ધારાને 'વાણી' એ અભિધાન લાક્ષણિક આપ્યું છે તે યોગ્ય જ આપ્યું છે.

પ્રીતમદાસ સંબંધી જે કંઈ આપણે જાણતા હતા તેનાથી ઘણી બાબતો તપાસ કરતાં જૂદી જ મળી આવી છે અને તે પણ તેમના શિષ્યમંડળમાંથી ખાસ તપાસ કરીને; આવી તપાસ કરવા માટે પ્રકાશક મંડળને ધન્યવાદ ઘટે છે. તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમી હતા જ નહિ ને તેથી તેની સ્ત્રી કર્કશા હોવાનું કે તેને પુત્ર થવાનું રહેતું જ નથી. વળી તેઓ નાનપણથી અંધ હતા. એથી તેઓ જે પદો રચતા તેને લખી લેવા બીજા લહીઆઓ પોતે પાસે રાખતા. એ રીતે લખાયેલ સાહિત્ય જળવાયું ને તેમાંથી લગભગ સંપૂર્ણ વાણી પ્રીતમદાસની આપણને આ મંડળદ્વારા મળી. સંશોધન પણ સારી રીતે કરવામાં સંશોધકે કાળજી બતાવી છે.

તેમનામાં પ્રભુપ્રીતિ ભરપૂરી છે અને તે અંગે કૃષ્ણાદિ ઉપાસનાનાં સુંદર કાવ્યો તેમણે રચ્યાં છે તે ઉપરાંત વૈરાગ્યપદો પણ અંતરની ઉર્મિએ ઉછાળ્યાં છે. તે પૈકી ઘણાં તો સર્વ ધર્મના અનુયાયીઓ એકસરખી રીતે ગાઇ આનંદ લઇ શકે તેમ છે; જેમકે સંત કેવો હોય તે માટે પદ છે કેઃ—

સંત શિરોમણિ સર્વથી શીતળ શબ્દ રસાળ,
કરુણા સૌ પ્રાણી ઉપર, પૂરણ પરમદયાળ, — સંત૦
ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્યવંત, નિત્યા નિત્ય વિવેક
સમદૃષ્ટિ સૌને લેખવે, દેખે આતમા એક—
ચરણે આવે જે ચાહીને, તેને આપે અભયદાન,
આત્મતત્ત્વ ઉપદેશ દઇ, કરે આપ સમાન —
નિર્ગુણ નિર્મળ નિશ્ચળ સદા, જીવનમુક્ત જન જેહ,
વૃત્તિ અખંડ સમાધિમાં, વર્તતું રૂપ વિદેહ —
દર્શન દુર્લભ દેવને, વશે હરિહર આજ઼છે ? (તેને આજ)
પ્રીતમ પૂરણ પ્રીતસું, પરસે તનપદરાજ.

પૃ. ૨૧૦

મૂરખ કેને કહેવો તે માટે પદ નિસરે છે કેઃ—

મૂરખં સરખાં તે માણસાં, જેને સમજણ નહિ રેખ
ભાવ ભરોસો ભક્તિ નહિ, ન મળે જ્ઞાન વિવેક— મૂરખ
ભોજન મૈથુન ભય નિંદરા, તે સહુ પ્રાણીને હોય,
જેણે હરિને જાણ્યા નહિ, સેરો ભરીયા સહુ કોઈ—મૂ૦૨
ડાહ્યા દિસે વ્યવહારમાં, ગાયા નહિ રે ગોવિંદ,
કાયા સદા એ સુતકી, વાહ્યા માયા એ મંદ,—
જેવાં જંગલનાં રોઝડાં, પામર પશુ સમાન,
ભુંડ તણું સુખ ભોગવે, રૂદે નહિ હરિનું ધ્યાન—
શબ્દ માને નહિ સંતના, ન મૂકે દેહાભિમાન,
કહે પ્રીતમ તે પ્રાણીને, પડશું નરક નિદાન—

પૃ. ૨૧૧

એક વધારે પદ અત્ર ઉતારીએ તેમાં મનને વાણીઆનું રૂપક આપી સુંદર વર્ણન કર્યું છેઃ—

મન વાણીડા લટકે લાભ કમાજે અવસર જાણી
શું સુઈ રહ્યો, અચેત અંગે અતિશે આળસ આણી.
તન ત્રાજવાં દીલ કરજે ડાંડી, બેસી ચિત્ત ચોટે પેઢી ગાંડી,
રખે ધ્યાનદૃષ્ટિ કરતો ખાંડી — મન૦
તજ કુડાં કાટલાં અશુભ કર્મ, રાખ સત્યવચન વિશ્વાસ ધર્મ
તેણે રાજી રહેશે પૂરણબ્રહ્મ — મન૦
તું વોહોર વસાણું સો સારૂં, તેણે વણસે નહિ સોરજ તારૂં,
હૈયે હીંમત રાખ હવે નહિ હારૂં — મન૦
લે લેખણ લક્ષ્મીવર હાથે, સુધો રહે શામળીયા સાથે,
તારે દોષ નહિ આવે માથે —
કર નામું લેખું સૌ ચોખ્ખું, તારી કાયાનું દસ્તું પોખ્યું,
તું ઓછું અદકું શિદ લેખું—
ખોટ વાણિયાણી તારા ઘરમાં, કરે કુડાંકબાડાં બહુ કર્મો,
લઈ સોમલ ભેળે સાકરમાં —
કર પરૂગાર્થ કંઈ પાપ બાળે, તારે લખચોરાશીનું લગડું ટળે
કહે પ્રીતમ તારે સાચ ફળે — મન૦

પૃ. ૧૬૬

આજ રીતે શરીરને રેંટિયાનું રૂપક આપ્યું છે તે હાલનો રેંટિયાના યુગમાં જોવા જેવું છે. પૃ. ૧૬૭

"આપણામાં જ્ઞાનદ્રવ્ય, તથા દેવદ્રવ્યના સંબંધમાં બહુ દોષ બતાવવામાં આવ્યા છે. અને દ્રવ્યસત્તરી ગ્રંથમાં આને માટે બહુ વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. કાયદામાં આનાં સંબંધમાં સખ્ત ફરમાન છે. ટ્રસ્ટીથી વહીવટ કરનાર તથા પોતાથી જ વહીવટ કરનારને પણ કાયદો ટ્રસ્ટીઓ જ ગણે છે એટલે ટ્રસ્ટી તરીકેની સર્વ જવાબદારીઓ તથા ફરજો તેવાઓને લાગુ પડે છે. વળી કાયદામાં તેવા વહીવટ કરનારાઓને 'ઇમ્પ્લાઇડ ટ્રસ્ટી'– ગર્ભિત ટ્રસ્ટીઓ – ગણવામાં આવ્યા છે. તેથી તેમની બેદરકારી કે ગફલતીથી થયેલા કામ માટે પણ તેઓ જવાબદાર ગણાય છે. ટ્રસ્ટીઓના સંબંધમાં મુદતનો કાયદો લાગુ થઇ શકતો નથી એટલે પચીશ કે પચાસ વરસના હિસાબ પણ ગમે ત્યારે ઉઘાડી શકાય છે.

"આપણે ગમે તેવા શુભ ઇરાદાથી સંઘનું કે જ્ઞાતિનું કાંઇ કાર્ય કરતા હોઇએ તો પણ લોકો તો તેના પરિણામ તરફ માત્ર જુએ છે તેથી તેઓએ આપેલા પૈસાનો તેમ જ આપણા હસ્તક રહેલા એવાં જાહેર કામોનો હિસાબ આપણે જ્યાં સુધી યોગ્ય રીતિ અનુસાર ન બતાવી શકીએ ત્યાં સુધી આપણા કાર્ય તરફ શકની નજરે જોવામાં આવતું હોય તો તેના માટે આપણે જ જવાબદાર ગણાવા જોઇએ. આ પ્રમાણે લાંબો વખત ચાલે તો પછી અવિશ્વાસની લાગણી વધુ ફેલાય અને પરિણામ માઠું આવે તે સ્વાભાવિક છે."

સુંદર બાળવચનામૃત — લેખક અને સંપાદક ભાઇચંદ સુંદરજી મહેતા. ઝીંઝુવાડા કિં. ચાર આના. પૃ. ૮૦. આમાં હિતવાક્યો તેના શરૂ થતા પહેલા અક્ષરથી એમ અ થી માંડી ક્ષના મથાળા નીચે આપ્યાં છે અને પછી જિનેશ્વરસૂરિના ઉપદેશ–રત્નકોષનું માલિની છંદમાં અવતરણ આપ્યું છે. ને પછી સિદ્ધચક્રની ઓળીની વિધિ ને થોડી સ્તુતિ તેમજ બાર ભાવનાની જયસોમકૃત સઝાય મૂકી છે, સુંદરજીના પુત્રે લખેલ માટે નામ સુંદર બાળ વચનામૃત આપ્યું જણાય છે. પ્રયાસ ઠીક છે. સ્તુતિ સઝાયો એક લીટી પર બીજી લીટી એ પ્રમાણે હાલની શૈલીમાં છપાવવાં ઘટે.

સરળ ભગવદ્‌ગીતા — લે. કાનજી કાલીદાસ જોશી. પ્ર૦ મણિલાલ કે. દેસાઇ બી. એ. એલ. એલ. બી. નં. ૧૦૦ ભુલેશ્વર મુંબઇ. મૂલ્ય આઠ આના.) આમાં મૂળ શ્લોક, તેનું સરળ ગુજરાતીમાં સમશ્લોકી ભાષાંતર આપેલું છે. તે ઉપરાંત સંસ્કૃત સ્તવનો ને ચર્પટ પંજરિકા સ્તોત્ર મૂળ પદ્ય ભાષાંતર સાથે આપેલ છે. ૧૬ ચિત્રો આપ્યાં છે. ખીસામાં રહી શકે તેવું કદ છે ને મૂલ્ય સ્વલ્પ છે. ગીતાનો સંદેશ સર્વ દેશના ધર્મજિજ્ઞાસુઓને ઉપયોગી છે અને તેનું વાંચન મનન કરવા યોગ્ય છે. અમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે આની ચોથી આવૃત્તિ ૨૪ ચિત્ર સહિત તે જ કિંમતે બહાર પડી છે.

જૈનયુવક — કાર્તિક ૧૯૮૨. માસિક વાર્ષિક લવાજમ બે રૂપિયા. પ્ર૦ સુરત જીલ્લા જૈન યુવક મંડળ નવાપુરા સુરત.) માનદ તંત્રી તરીકે બે ગ્રેજ્યુએટો નામે અમીચંદ ગોવિંદજી શાહ અને હરિલાલ શીવલાલ શાહ છે. તેથી લેખો આવ્યા છે તે કરતાં [ ] વિચારશીલ, સમાજોપયોગી અને સેવાધર્મના મૂલ્યવાન પાઠો શિખવનારા આવશે એવી આશા રાખીએ છીએ. સમાજને ઉન્નત પંથે દોરી ક્લેશને નિવારી તેના સંગઠન માટે પ્રયાસ કરવા આવાં પત્રોની જરૂર છે. શહેરે શહેરમાં જૈન સ્વયંસેવકોનું મંડળ ઉત્પન્ન થાય, તે સર્વે મંડળોની એક પરિષદ્ થાય, તે માટેના ધારાધોરણ થઇ, તાલીમ દેવાની ગોઠવણ થાય તો સમાજ કંઇ પગભેર થાય. યુવકો પર જ આશા લટકે છે. આ જમાનો યુવકોની સેવા — યથાર્થ સમજણવાળી સેવા — મૌન સેવા માગે છે. આ ધ્યેય રાખી મંડળને તેનું આ મુખપત્ર કાર્ય કર્યા કરશે એ જ હાલ ઇચ્છીશું.

સુમન — દીપોત્સવી અંક સં. ૧૯૮૧ તંત્રી પ્રાગજી જ. ડોસા. આ હસ્તલિખિત માસિક છે તેમાં કાવ્યો, સંવાદ, ટૂંકા લેખો અને હસ્તચિત્રો વગેરેનો સંભાર સુવર્ણબંધુઓએ સારી રીતે આપ્યો છે. લખનારાએ જોડણી પ્રતે ધ્યાન આપવું ઘટે છે. મંગાવવાનું ઠેકાણું સુમન કાર્યાલય નં. ૧૩ ચોપાટી મુંબઇ.

[બીજા પુસ્તકો આદિનું અવલોકન અવકાશાભાવે તેમજ સ્થાનાભાવે અત્ર આપી શકાયું નથી.— તંત્રી]

વિવિધ નોંધ

[રા. મકનજી જે. મહેતા બાર. એટ. લૉ. જનરલ સેક્રેટરી.]

૧ કૉન્ફરન્સના કેટલાક અગત્યના ઠરાવો

આપણી કૉન્ફરન્સ આજે કેટલો સમય થયાં દશાવિપર્યય અને કર કાળના અવનવા વિપ્લવોમાંથી પસાર થતી યથાતથા સ્થિતિએ આજકાલ આળસ મરડી ફુરતી થઇ છે, ત્યારે તેના યથાસ્થિત અસ્તિત્વને દીપાવવાનો પ્રશ્ન આપણી સમક્ષ આવી ખડો થાય છે. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સે કરેલા ઠરાવો એટલે શું ? આ પ્રશ્ન પૂછવાપણું પણ આ યુગમાં હોઇ શકે નહિ. કેમકે આવી સંસ્થાની જરૂરીઆત અને તેનું જ્વલંત અસ્તિત્વ સ્વીકારીને જે જૈન સમાજે અન્ય કોમોને પાઠ શીખવ્યો છે તેજ જૈન સમાજ સંજોગોને વશ થઇને પણ પોતાનો શીખવેલો પાઠ ભુલી જવા જેટલો વિસ્મરણશીલ થાય એમ માનવું ઘટે નહિ.

આ સંસ્થા સંબંધે વધારે વિવેચન અને ઉહાપોહ હવે કર્તવ્ય નથી રહેતો. આદિથી અત્યાર સુધીમાં તેના હસ્તક થએલ પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યોથી સા કોઇ વાકેફ છે. તેથી આ અગર આવી સંસ્થાઓ શું કરી શકે તે પ્રશ્નને પણ સ્થાન રહેતું નથી. આવી અનેકવિધ સંસ્થાઓ પ્રત્યે ઉડતી નજર કરીએ તો ઘણુંયે જાણવાનું મળે એમાં સંદેહ નથી. આપણી કૉન્ફરન્સે અત્યાર સુધીમાં જે જે ઠરાવો તેના અધિવેશનો વખતે કર્યા છે તે દરેક અતિ મનનીય અને વિચારવા લાયક છે. એટલું જ નહિ, પણ તે ઠરાવો અમલમાં મૂકવા એ સમાજના પ્રત્યેક અંગની ફરજ છે. કૉન્ફરન્સના ઠરાવો એટલે નહિ કે પોથાઓમાં બાંધી રાખવા લાયક વસ્તુ યા એમ પણ નહિ કે તેની અગત્ય અને ઉપયોગિતા માત્ર સ્વીકારી બેસી રહેવું અને આચરણ તેવા ઠરાવોથી અબાધિત રાખવું !

દરેક મહાસભાના નિર્ણયો આપણા જીવન સિદ્ધાન્ત હોઇ શકે. સિદ્ધાન્ત વિનાનું આચરણ એ મનુષ્યદેહનું કલંક છે. અને કલંકિત યા કલુષિત જીવન એ મનુષ્યજન્મની મોટામાં મોટી નિષ્ફળતા છે. ભવિતવ્યતા ઉપર આધાર રાખી બેસનાર વ્યક્તિ જીવન આ પ્રવૃત્તિશાલી જગતમાં કોઇ રીતે હિતાવ નથી; પુરૂષાર્થવાદી પ્રવૃત્તિઓ એજ ખરો માર્ગ હો શકે. 'મનુષ્ય પ્રયત્ન અને ઇશ્વરેચ્છા' એટલે ન દેહધારીએ પ્રયત્ન કરવો જ જોઇએ અને ફલ માટે રાહ ન જોતાં પોતાનું કાર્ય કરવા યથામ[તિ] મહાત્માઓએ અગર મહાસભાઓએ બતાવેલ માર્ગે પ્રયત્નના પંથે તો પડવું જ જોઇએ.

જ્યાં એક માણસની મતિ મુંઝાઇ જાય કે અગર માર્ગ ખોળી શકતી નથી ત્યાં આવા નિર્ણયોનો જ લાભ લેવો ઇષ્ટ છે. તેની પાછળ બહુમતિનું, ઘણી શક્તિનું, અનેકવિધ નિઃસીમ બળ રહેલું છે. એવા નિર્ણયો, એવા ઠરાવો સર્વમાન્ય હોવા જ જોઇએ. તેવા ઠરાવો કરી અને પોથાઓમાં બાંધી મૂકી રાખવા અને આચારમાં ન મૂકવા એ ઘણું જ હાસ્યાસ્પદ ગણાય.

સર્વ ભાઇઓ અને બહેનોએ પ્રથમ અધિવેશનથી અદ્યાપિ પર્યન્ત કરવામાં આવેલ પ્રત્યેક ઠરાવને માન આપી અમલમાં ઉતારવા પોતાની ફરજ સમજવી જોઇએ. આ ઠરાવો આપણને વ્યવહારના સમયાનુકૂળ ખરા માર્ગદર્શક છે અને તે તે સમયના ડાહ્યા પુરૂષોએ બહુ જ વિચારપૂર્વક ઘડેલા અને જૈન જનતાએ વધાવી લીધેલા નિર્ણયો છે. આ નિર્ણયો પ્રમાણે વર્તન થાય તો 'શું કરી શકીએ' એ પ્રશ્નને સ્થાન ન રહેતાં એવો જ પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવવા પામે કે 'શું નહિ કરી શકીએ ?'

દરેક પ્રવૃત્તિ સહકાર વિના પોતાની સફલતા સિદ્ધ કરી શકતી નથી. સમાજનો સહકાર એ આવશ્યક સ્થિતિ છે. અને તે વિના કાર્યસિદ્ધિ બને નહિ. પ્રત્યેક ભાઇ અને બહેન દરેક ઠરાવને જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે ત્યારે પોતાના જીવનવ્યવહારમાં ઉતારવા પ્રયાસ કરશે ત્યારે જ સમાજની ખરી ઉન્નતિ થશે.

જૈન કૉન્ફરન્સના ઠરાવની અગત્ય સમજવી અને સમજાવવી અને જીવનમાં ઉતારી ઉતરાવવી એ પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની અનેક ફરજો માંહેની એક મ્હોટી ફરજ સમજતાં થવું જોઇએ. આ ઠરાવો અને નિશ્ચયો જેને અંગ્રેજીમાં gospel truths કહે છે તેવાં ધર્મના સ્વતઃસિદ્ધ સિદ્ધાન્તો જેવા ગણતાં શીખવું જોઇએ, એટલું જ નહિ પણ તેટલી જ માનની દૃષ્ટિથી અમલમાં મૂકવા જોઇએ. અને જ્યારે તેમ બને ત્યારે જ આપણે ખરૂં સંગઠન કરી શકીએ, સમાજની ઉત્કૃષ્ટતા સાધી શકીએ.

આવા ઠરાવો આપણા અનેક અધિવેશનોમાં પસાર થયા છે અને એક કરતાં વધારે વખત પુષ્ટિ પામ્યા છે. તેઓ પૈકી કેટલાક નીચે ટાંકવામાં આવ્યા છે. જેની વાચકવર્ગ બરાબર નોંધ લઈ પોતાના જીવનમાં મૂકવા અને બીજાઓ પાસે અમલ કરાવવા પોતાથી બનતું કરશે.

(૧) ધાર્મિક શિક્ષણ

"ધાર્મિક સંસ્કાર વગરની કોઇ પણ જાતની કેળવણી નકામી છે અને હાલ જડવાદનો નિરંકુશ પવન જોસભેર ફેલાય છે તેવા સમયમાં દરેક જૈને ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન જાણવાની જરૂર છે તેમજ પોતાના કુટુંબમાં અને સમાજમાં ધાર્મિક શિક્ષણનો પ્રસાર કરવાની પણ જરૂર છે તે માટે—

(૧) દરેક સંઘે પોતાના ગામ યા શહેરમાં બાળકો અને બાળાઓ ધાર્મિક શિક્ષણ સહેલાઇથી અને સંગીન રીતે લે તે માટે સુવ્યવસ્થિત જૈન-શાળા-કન્યાશાળા સ્થાપવાની અને વિદ્યમાન શાળાઓને સંગીન પાયા પર મૂકવાની જરૂર છે.

(૨) આવી સર્વ જૈનશાળાઓમાં વ્યવસ્થિત શિક્ષણ માટે તેમાં ચલાવવાનાં પુસ્તકો (ટેક્સ્ટ બુકો) અને વાંચનમાળા સહેલી ભાષામાં સ્પષ્ટ અર્થ સાથે ઓછી મહેનતે શીખી શકાય તેવી હાલની શિક્ષણ પદ્ધતિએ રચી તૈયાર કરાવવાની અને તેમાં એક જાતનો (uniform) અભ્યાસક્રમ ઘડી તૈયાર કરાવવાની જરૂર છે તો તેવો પ્રબંધ કરવાની જૈન એજ્યુકેશન બોર્ડને ભલામણ કરવામાં આવે છે.

(૩) દરેક જૈનશાળામાં તથા વિદ્યાલયમાં બને ત્યાં સુધી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાનું જ્ઞાન આપવાનું અને ધાર્મિક પુસ્તકાલય રાખવાનું આવશ્યક છે એ પર તેના કાર્યવાહકોનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે.

(૪) ધાર્મિક શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ તૈયાર થાય તે માટે ઉચ્ચ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાનું તથા ધાર્મિક જ્ઞાન જૈનયુવકો અને સ્ત્રીઓને આપવાની જરૂર આ કૉન્ફરન્સ સ્વીકારે છે."

(૨) સામાન્ય શિક્ષણ

"જૈન સમાજમાં એક પણ જૈન કેળવણીથી બેનસીબ રહે નહિ એવી સ્થિતિ લાવવાની ખાસ અગત્ય છે, તો તે માટે આ કૉન્ફરન્સ ભલામણ કરે છે કેઃ—

(૧) પ્રત્યેક જૈને પોતાની પુત્રી અને પુત્રોને વ્યાવહારિક શિક્ષણ અવશ્ય આપવું.

(૨) દરેક સ્થળના આગેવાન જૈનોએ પોતાના સ્થાનિક જૈન વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ લેવા માટેનાં દરેક સાધનો જેવાં કે ચોપડીઓ વિગેરે પૂરાં પાડવા પ્રબંધ કરવો.

(૩) હિંદનાં મુખ્ય મુખ્ય શહેરો કે જ્યાં કેળવણી-લેવાનાં સારાં સાધનો હોય ત્યાં જૈન વિદ્યાર્થીઓને માટે જૈન શ્રીમંતો, નેતાઓએ બોર્ડીંગ સ્થાપવી.

(૪) ઉચ્ચ શિક્ષણ લેવા ઉત્સુક જૈન વિદ્યાર્થીઓને અને ખાસ કરીને ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી દેશ પરદેશ અભ્યાસ આગળ કરવા ઇચ્છનાર વિદ્યાર્થીઓને મોટી સ્કૉલરશીપ જૈન શ્રીમંતો તથા જાહેર સંસ્થાઓએ આપવી."

(૩) વેપારી કેળવણી

"હાલના જબરી હરીફાઇના જમાનામાં જૈન કોમનો અસલી દરજ્જો જાળવી રાખવા માટે નીચેના ઉપાયોની જરૂર છે, તો તે ઉપર આ કૉન્ફરન્સ સર્વ જૈનોનું લક્ષ ખેંચે છે—

(૧) જૈનોના હસ્તક હાલમાં જે જે રોજગાર છે તેને કાયમ રાખી આબાદ કરવા માટે તે તે ધંધાના અગ્રેસરોએ પ્રયત્ન કરવા.

(૨) જૈન વેપારીઓએ પોતાના વેપારમાં સ્વધર્મી સુશિક્ષિત યુવાનોને દાખલ કરી તેમાં કુશળ બનાવી સામેલ કરવા જરૂર છે.

(૩) પાશ્ચાત્ય વ્યાપારીઓ પોતાના વેપારને આબાદ અને વિસ્તારવાળો જે જે રીતે બનાવે છે તે તે રીતિઓ જાણી તેનું અનુકરણ હિંદના વેપારના સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખી કરવું એ જૈન વેપારીઓનું કર્તવ્ય છે.

(૪) ઉંચા વેપારી શિક્ષણ પ્રત્યે જૈન વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ ખેંચવું અને વેપારી કૉલેજમાં તેઓ અભ્યાસ કરે તે માટે ખાસ સ્કૉલરશીપો સ્થાપવી.

(૫) ઉંચું શિક્ષણ ઘણું મોંઘું હોવાથી સામાન્ય સ્થિતિના જૈનો સામાન્ય શિક્ષણ લઇને પોતાની આજીવિકા આબરૂસર ચલાવી શકે તે માટે તેઓ સારૂ દેશીનામાના વર્ગો એટલે સ્વદેશી હિસાબ પદ્ધતિનું શિક્ષણ આપનાર કલાસ જૈન શ્રીમંતો અને જૈન જાહેર સંસ્થાઓએ ખોલવા."

(૪) સ્ત્રી કેળવણી

"જૈનસમાજમાં સ્ત્રીશિક્ષણનો સર્વત્ર પ્રચાર કરવા માટે આ કૉન્ફરન્સ નીચેની જરૂરીઆતો સ્વીકારે છેઃ—

(૧) દરેક જૈને પોતાની પુત્રીને ઓછામાં ઓછું લખતાં અને વાંચતાં આવડે તેટલું તેમજ સામાન્ય ગણિતનું જ્ઞાન આપવાનો અવશ્ય પ્રબંધ કરવો.

(૨) જેનાથી બની શકે તે દરેક જૈને પોતાની પુત્રીને માધ્યમિક (secondary) અને ઉચ્ચ (Higher) શિક્ષણ આપવું અને તેવું શિક્ષણ પોતાની પુત્રી લઇ શકે તે માટે તેના લગ્ન નાની ઉમ્મરમાં નહિ કરવાં.

(૩) જે જે સ્થળે જૈનોની સારી સંખ્યા છે તે તે સ્થળે જો સાર્વજનિક કન્યાશાળા ન હોય તો ત્યાં પોતાની તરફથી કન્યાશાળા સ્થાનિક અગ્રેસરોએ ખોલાવવા ગોઠવણ કરવી, તેમજ

(૪) મોટી ઉંમરની શ્રાવિકાઓને બપોરના ફુરસદના વખતમાં વ્યવહારોપયોગી સામાન્ય જ્ઞાન આપવા માટે સ્થળે સ્થળે ખાસ વર્ગ ખોલવાની જરૂર છે કે જે ખાસ વર્ગોમાં આરોગ્ય વિ[illegible] મૂળ તત્વો, દરદીની સારવાર અને અકસ્માત[illegible] લેવા જોઇતા તાત્કાલિક ઇલાજ, ભરત, [illegible] ઇત્યાદિનું શિક્ષણ મળે તેમ કરવું.

(૫) જૈનકન્યાશાળા તેમજ શ્રાવિકાશાળા[illegible] સ્ત્રીશિક્ષકો મેળવવા અર્થે એ ખાસ જરૂરી [illegible] શ્રાવિકાઓ અને ખાસ કરી વિધવાઓએ [illegible] ટ્રેનીંગ કૉલેજમાં મોટા પ્રમાણમાં દાખલ થઇ અ[illegible] કરવો અને તેવી અભ્યાસ કરતી સ્ત્રીઓને [illegible] પ્રકારની સગવડો જોઇએ તે સ્કોલરશીપ વ[illegible] પૂરી પાડવી."

(૫) યુનિવર્સિટી અને જૈન સાહિત્ય

"(૧) મુંબઇ, કલકત્તા તથા મદ્રાસ યુ[illegible]સિટીમાં જૈન સાહિત્ય દાખલ થયેલું છે તે [illegible] સમસ્ત જૈન કોમનું લક્ષ આ કૉન્ફરન્સ ખેં[illegible] અને તે તે યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરનાર [illegible] વિદ્યાર્થીઓ જૈન સાહિત્ય લે તે માટે તે વિદ્યા[illegible]ઓને તથા તેમના વાલીઓને ભાર મૂકી આ[illegible] કરવામાં આવે છે.

(૨) ઉપલી યુનિવર્સિટીઓમાં જે જે [illegible] પુસ્તકો દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે અને આવે[illegible] પુસ્તકો ટીકા તથા વિવેચન સહિત તૈયાર ક[illegible] જૈન વિદ્વાનોનું અને તેને છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા [illegible] સંસ્થાઓ તથા શ્રીમંતોનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે [illegible]

(૩) મુંબઇ યુનિવર્સિટીમાં જૈન સાહિત્ય [illegible] ખાસ સ્કોલરશીપ સ્વ. શેઠ અમરચંદ તલક[illegible] તરફથી સ્થાપવામાં આવી છે તેવી રીતે બ[illegible] યુનિવર્સિટીમાં પણ સ્કોલરશીપો સ્થાપવા [illegible] શ્રીમંતોને ભલામણ કરવામાં આવે છે.

(૪) નવીન સ્થાપિત થયેલ હિંદુ યુનિવર્સિટી જૈન સાહિત્ય દાખલ થાય તે માટે ફંડ વિગેરે સગવડ કરી આપવાની અને સ્કોલરશીપો સ્થાપવા આપણી ફરજ છે એમ આ કૉન્ફરન્સ માને છે અ[illegible] તે પ્રમાણે ફંડ સ્કોલરશીપ વિગેરેનો પ્રબંધ કર[illegible] જૈન શ્રીમંતો તથા સંસ્થાઓને આગ્રહપૂર્વક વિનં[illegible] કરે છે.

વિધવાઓ અને બાલકોની સ્થિતિ સુધારી, તેમને નિર્વાહનાં સાધનો મેળવી આપવા તેમજ બાલાશ્રમ, અનાથાશ્રમ પુનામાં આવેલાં કર્વે વિધવાશ્રમના જેવું જૈનધર્મની શૈલીને અનુસરતું વિધવાશ્રમ વિગેરે સંસ્થાઓ સ્થાપવા અને તેમને દ્રવ્યની દરેક પ્રકારે મદદ આપવા દરેક શ્રીમંત જૈન બાંધવોને આ કૉન્ફરન્સ ખાસ વિનંતિ કરે છે અને દરેક સ્થળે તે માટે વ્યવહાર પ્રગલાં ભરવા માટે ખાસ આગ્રહ કરે છે."

(૧૧) ઐક્ય

"આપણી સામાજીક, ધાર્મિક તેમજ ઔદ્યોગિક અવનતિનું મુખ્ય કારણ આપણો પરસ્પરનો કુસંપ છે, માટે પોતપોતામાં સંપની વૃદ્ધિ થાય તેવો પ્રયત્ન કરવા આ કૉન્ફરન્સ આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે અને અરસપરસના ટંટાઓનો નીવેડો લવાદ મારફતે કરવા આ કૉન્ફરન્સ એક લવાદ કમિટી નીમવાની જરૂર ધારી મોટા શહેરોના અગ્રેસરો અને જુદા જુદા પ્રોવીન્સીયલ સેક્રેટરીઓ મારફત એવી લવાદ કમિટીઓ જરૂરી પ્રસંગે નીમવા ભલામણ કરે છે."

(૧૨) હાનિકારક રિવાજો

"કન્યાવિક્રય, બાળલગ્ન, કજોડાં, વૃદ્ધવિવાહ, એક પત્નીની હૈયાતીમાં બીજી કરવી, મૃત્યુ વખતે રડવું કુટવું, મૃત્યુ પાછળ જમણવાર, જૈનધર્મ વિરૂદ્ધ પર્વોનું પાલન કરવું વિગેરે આપણામાં ઘર કરી બેઠેલા કેટલાક દુષ્ટ રીતરીવાજો તથા અનાચારો છે તે સત્વર દૂર કરવા માટે આ કૉન્ફરન્સ દરેક બંધુનું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. અને તે પ્રમાણે વર્તનારા તરફ બહુ જ ધિક્કારની લાગણીથી જુવે છે અને જેઓ તે બંધ કરે છે તેમને ખરા અંતઃકરણથી ધન્યવાદ આપે છે."

(૧૩) સોળ સંસ્કારો

"આપણામાં લગ્નાદિ સોળ સંસ્કારો હોવા છતાં આપણા પવિત્ર ધર્મ વિરૂદ્ધ જે જે સંસ્કારો આપણે આદરીએ છીએ, અને આપણી ધાર્મિક વૃત્તિને દૂષિત કરી રહ્યા છીએ, તેમજ લગ્ન જેવા પતિપત્નીની પવિત્ર ગાંઠ બાંધતી વખતે પણ તે (સોળ) સંસ્કારોને વીસારી મુકીએ છીએ તેને માટે આ કૉન્ફરન્સ પોતાનો અત્યંત ખેદ જાહેર કરે છે અને દરેક કુટુંબમાં આપણા સંસ્કારો પ્રચલિત કરવા માટે ખાસ આગ્રહ કરે છે."

જે જે બંધુઓ પોતાના સંસ્કારો ધાર્મિક રીતિ મુજબ કરીને પોતાનો વ્યવહાર ચલાવી રહ્યા છે અને ચલાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેને આ કૉન્ફરન્સ અંતઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપે છે. આ કામમાં જેઓ નડતર કરે છે તેની તરફ આ કૉન્ફરન્સ ખેદની નજરથી જુએ છે."

(૧૪) તીર્થ સંરક્ષણ

"હાલ આપણાં મોટાં પવિત્ર તીર્થો જેવાં કે સમેતશિખરજી અંતરીક્ષજીના સંબંધમાં જે ખેદજનક બનાવો બન્યા છે અને અડચણો થઇ છે, તેમજ તે અગાઉ આપણાં બીજાં તીર્થો જેવાં કે શત્રુંજય, મક્ષીજી વિગેરે માટે પણ આપણે ખર્ચોમાં ઉતરવું પડ્યું હતું તે દરેક બીના ધ્યાનમાં લેતાં આ કૉન્ફરન્સ એક સમસ્ત ભારત વર્ષીય તીર્થસંરક્ષણ કમિટી સત્વર નીમવાની આવશ્યકતા ધારે છે... ... ...કે જેઓ (કમિટીના સદ્‌ગૃહસ્થો) આપણાં સઘળાં તીર્થો, મંદિરો, પુસ્તક ભંડારો, જુના શિલાલેખો વિગેરેના સ્થળો જે આપણાં છે, તેમનું બરાબર સંરક્ષણ કરવા માટે તથા જરૂર પડે ત્યારે નામદાર બ્રીટીશ સરકાર, રાજા રજવાડાઓ તથા આપણા નીમેલા વહીવટદારો વિગેરે સાથે પત્રવ્યવહાર કરે અને સ્થાનિક શ્રીસંઘની તેમજ જરૂર પડે તે વખતે સમસ્ત ભારતવર્ષીય જૈન સમુદાયની સભાઓ પણ મેળવે એટલે કે તીર્થસંરક્ષણ માટે દરેક પ્રકારનાં પગલાં ભરે."

(૧૫) ધાર્મિક ખાતાના હિસાબોની ચોખવટ

"દરેક ધાર્મિક ખાતાના હિસાબો ચોખ્ખા રહે અને તેમાં વહીવટ સંબંધી ગેરસમજુતી થવાનો સંભવ દૂર થઇ વિશ્વાસ બેસે, અને તેથી આવક પણ વૃદ્ધિ પામે તે માટે હિસાબ તૈયાર રાખવાની, સરવૈયાં કાઢવાની, તે જોવા માગે ત્યારે બતાવવાની, અને દર વર્ષે છપાવી પ્રગટ કરવાની આ કૉન્ફરન્સ જરૂર ધારે છે તેમજ આ ખાતા તરફથી નીમાએલા

હિસાબ તપાસવા આવનારાઓને તે બતાવવાને આ કૉન્ફરન્સ ખાસ આગ્રહ કરે છે અને તે કામમાં બનતી મદદ આપવા માટે દરેક બંધુનું ધ્યાન ખેંચે છે તેમજ આ ઠરાવનો સર્વત્ર ત્વરિત અમલ થઇ ધર્માદા દ્રવ્યને પૂર્ણ રક્ષણ મળે અને ધારેલા ઉદ્દેશ પાર પડે તે માટે સૌથી પહેલો દાખલો બેસાડવા શ્રી સંઘોને નામે વહીવટ કરતી આપણી ધાર્મિક જાહેર સંસ્થાઓના હિસાબો જેમ બને તેમ છપાવી પ્રગટ કરવા આ કૉન્ફરન્સ તેવી સંસ્થાઓના વહીવટકર્તાઓ પ્રત્યે આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

જે જે ખાતાઓએ રાજીખુશીથી તુરત પોતાના હિસાબો તપાસાવ્યા છે તથા પ્રગટ કર્યા છે તેઓને આ કૉન્ફરન્સ ધન્યવાદ આપે છે."

(૧૬) જૈન બેંક

"આપણી વ્યાપારિક ઉન્નતિ અર્થે અને જૈન ધર્માદા ફંડો તેમજ વિધવાઓ વિગેરેના નિર્વાહની રકમો યોગ્ય સંરક્ષણમાં રહી તે રકમ યોગ્ય રીતે વૃદ્ધિ પામે તે માટે જૈન આગેવાનો તથા બાહોશ નરોની સંપૂર્ણ દેખરેખ નીચે ચાલતી એક જૈન બેંક સ્થાપન કરવાને આ કૉન્ફરન્સ આગ્રહ કરે છે અને તેને સત્વર વ્યવહારૂ રૂપમાં મૂકવા માટે મોટા શહેરોના ધનાઢ્યોનું આ કૉન્ફરન્સ ધ્યાન ખેંચે છે."

(૧૭) સ્વદેશી (સ્વદેશી અને સ્વકોમની ઉન્નતિ તથા આબાદી સંબંધી)

" આપણો સમસ્ત હિંદ દેશ બીજા દેશો કરતાં લાંબો વખત થયાં ઉદ્યોગ હુન્નરાદિ સાહસ તેમજ કળાકૌશલ્યમાં પછાત પડતો જાય છે અને તેમ થવાથી કંગાલ સ્થિતિને પામતો જાય છે. એટલું જ નહિ પણ આપણી કોમનો મોટો ભાગ પણ ધંધા વગર ગરીબાઇમાં આવી પડયો છે તેથી ફરી આપણા દેશની તેમજ આપણી પોતાની ગએલી જાહોજલાલી ફરીથી પ્રાપ્ત કરવા માટે—

૧. જે જે વ્યાપારો અને ઉદ્યોગ હુન્નરાદિ પ્રાચીન સમયમાં આપણા દેશમાં ચાલતા હતા તેનો પુનરુદ્ધાર કરવા,

૨. જે બીજા દેશો વ્યાપાર હુન્નરાદિમાં સ્પર્ધામાં ઉતરી આપણાથી આગળ વધ્યા છે તેનું મૂળ શોધી કાઢી તેમના કરતાં ઉત્તમ વસ્તુઓ આપણા દેશમાં બનાવવા,

૩. આપણા દેશમાં હયાત રહેલા ઉદ્યોગ હુન્નરો હોય તેને પુરતું ઉત્તેજન આપવા,

૪. ખાસ કરી આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થતી ચીજો વાપરવા અને તેનો વધુ ખપ કેમ થાય તે માટે બનતો પ્રયાસ કરવા,

૫. હમેશની આપણી ઉપયોગી ચીજો જેવી કે ખાંડ, કેશર, મીણબત્તી વગેરે જે વાપરવામાં આપણો ધર્મ ભ્રષ્ટ થાય છે તેવા પદાર્થો એકદમ બંધ કરવા વિગેરે—

આ બાબતો માટે કાળજીપૂર્વક અવશ્ય ધ્યાન આપવા તેમજ તે મુજબ વર્તવા માટે આ કૉન્ફરન્સ દરેક બંધુને ખાસ આગ્રહ કરે છે."

(૧૮) જીવદયા

" (૧) સર્વ જીવોની રક્ષા કરવા તેમજ તેમની હિંસા થતી હોય તે અટકાવવા માટે યોગ્ય પ્રયાસ કરવા, તથા

(૨) પાંજરાપોળમાં જાતિ દેખરેખની ખામીથી પાંજરાપોળમાં રાખવામાં આવતા કમનસીબ મૂંગાં પ્રાણીઓને જે દુઃખ સહન કરવું પડે છે તે ઓછું કરવાનો બંદોબસ્ત કરવા, તથા

(૩) મનુષ્યના ખોરાક, તેમજ ધર્મ, શિકાર, ફેશન વિગેરે માટે, જુદી જુદી રીતે જાનવરો ઉપર ત્રાસદાયક ઘાતકીપણું ગુજરે છે તેમાંથી તેઓને બચાવી લેવા પ્રયત્ન કરવા, તથા

(૪) જાનવરોના શરીરના અવયવોમાંથી બનતી વસ્તુઓ જેવી કે હાથીદાંત, કચકડા વગેરેનો બહિષ્કાર કરી તેને બદલે નિર્દોષ વસ્તુઓ ઉપયોગમાં લેવા,

માટેનું જાહેર પ્રજામાં જ્ઞાન આપવા માટે પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે અને તેવા પ્રયાસ અત્યાર સુધી જે જે તરફથી થાય છે તેનો આભાર માનવામાં આવે છે અને તેમને તે દિશા તરફ નિરંતર વધુ પ્રયત્ન ચાલુ રાખવા આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે."

૪૮૦-૧૩-૯ ધી કૃષ્ણ પેપર માર્ટ ખાતે ઉધાર

૧૬૭૧-૧૦-૬

૮૫૬૩૦-૫-૯ાા

The above Balance Sheet is drawn up, according to the requirements Law, & to my understanding repre-sents the true & correct state of the onference as on Ashvin Vad Amas, 1981 A. V. I have compared the ash Book & the Ledger & I have also seen the securities mentioned ove 10-12-1925.

Sd. Narottam Bhagwandas Shah
Hony. Auditor

સંવત ૧૯૮૧ ની સાલનો આવક જાવકનો હિસાબ

ઉ

૧૧-૮ાા શ્રી કૉન્ફરન્સ નિભાવ ફંડ ખાતે જમા.	૧૫૦૯—૦-૬ કૉન્ફરન્સ નિભાવ ફંડ ખાતે ઉધાર
૪૦૪૦-૦-૧૦ ગઇ સાલ આખર બાકી દેવા	૯૨૫-૧૧-૯ શ્રી પગાર ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૩૫-૧૨-૬ વ્યાજના આવ્યા	૨૫-૧૦-૬ ટપાલ ખર્ચના
૪૪૬૩-૧૦-૭ાા સંવત ૧૯૮૧ ના આસો વદી ૦)) સુધીના સુકૃત ભંડાર ફંડમાંથી વધારાના અર્ધા ભાગના	૯-૧૧-૬ ટ્રામ ગાડીભાડાના
૨૪—૩—૯ વ્યાજના એજ્યુકેશન બોર્ડ પાસેથી	૧૦૮—૦-૦ સંવત ૧૯૮૧ ના ચૈત્ર સુદી ૨ સુધીના રીપોર્ટની છપાઇ
	૧૦૯—૬-૯ સ્ટેશનરી પ્રીન્ટીંગ વિગેરે
	૫૮-૧૫-૦ પેપર લવાજમના
	૧૮૪—૮-૦ મકાનભાડા ખાતે ઉધાર
	૮૭—૧-૦ પરચુરણ ખર્ચ ખાતે ઉધાર
૮૫૬૩-૧૧-૮ાા	૧૫૦૯-૦-૬
૧૧—૦ શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ ખાતે જમા	૯૯૩૪-૧૧-૦ શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ ખાતે ઉધાર
૧૩૧૨—૯-૦ ઉપદેશકો મારફતે વસુલ આવ્યા	૩૨૬—૬-૦ શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડની

૨૭૬—૦-૦ શ્રી સ્વયંસેવક મંડળ મારફતે આવ્યા તે
૧૫૨—૪-૦ પર્યુષણ ઑફીસમાં આવ્યા તે
૨૮-૧૦-૦ બેંકમાંથી વ્યાજના આવ્યા તે

૯૯૩૪-૧૧-૦

૧૬૭૬૨-૧૩-૮ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડના ખાતે જમા
૧૨૧૮૦—૩-૬ બાકી દેવા
૧૧૮-૧૫-૬ વ્યાજના આવ્યા
૪૪૬૩-૧૦-૮ શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડના સં. ૧૯૮૧ ના વધારાના અર્ધા ભાગના

૧૬૭૬૨-૧૩-૮

૧૩૫—૯-૬ શ્રી જૈનયુગ ખાતે જમા
૧૩૫—૯-૬ છુટક વેચાણ તથા લવાજમના મળીને આવ્યા

૮૧૩૯—૩-૧ શ્રી પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ ખાતે જમા
૮૦૨૦—૩-૭ બાકી દેવા
૧૧૮-૧૫-૬ વ્યાજના

૮૧૩૯-૩-૧

૩૪૦૯—૦-૩ શેઠ ફકીરચંદ પ્રેમચંદ સ્કોલરશીપ ખાતે જમા
૩૩૬૮—૪-૩ બાકી દેવા
—૪૦-૧૨-૦ વ્યાજના

૩૪૦૯-૦-૩

૧૧૮૨૨-૧૪-૭ શ્રી મુંબઇની બીજી રીસેપ્શન કમીટી ખાતે જમા
૧૧૬૪૧-૧૦-૭ બાકી દેવા

૨૬—૮-૦ ટપાલ મનીઓરડર કમીશન વિગેરેના—
૪૮-૧૨-૦ સ્ટેશનરી પ્રીન્ટીંગના
૪૧૫—૯-૭ ઉપદેશકોના પગાર ખર્ચના
૪૪૬૩-૧૦-૮ શ્રી એજ્યુકેશનલ બોર્ડને ખાતે ઉધાર
૪૪૬૩-૧૦-૭॥ શ્રી કૉન્ફરન્સ નિભાવ ફંડ ખાતે ઉધાર

૯૯૩૪-૧૧-૦

૧૮૨૪—૩-૯ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડના ખાતે ઉધાર
૧૮૦૦—૦-૦ રોકડા આપ્યા
૨૪-૩-૯ વ્યાજના

૧૮૨૪-૩-૯

૪૧૬—૬-૩ જૈનયુગ ખાતે ઉધાર
૫૫—૪-૬ સ્ટેશનરી પ્રીન્ટીંગ બીલબુક તથા રસીદબુકોના
૮૮-૧૨-૩ ટપાલ ખર્ચના
૫૬-૧૦-૦ જાહેરખબર ખર્ચના
૧૯—૮-૬ પર્યુષણ, ટ્રામ, મજુરી ડેકલેરેશન વિગેરેના—
૧૯૬—૩-૦ અમદાવાદ કાગળ મોકલ્યા તેના

૪૧૬-૬-૩

૧૮૨૫—૦-૩ શ્રી મુંબઇની બીજી રીસેપ્શન કમિટી ખાતે ઉધાર
૧૬૫૮-૭-૩ શ્રી કન્વેન્શનના ખર્ચ માટે આપ્યા
૧૬૬-૮-૦ શ્રી કન્વેન્શન રીપોર્ટની છપાઇ
૦-૧-૦ ડીવીડંડ વારંટ ઉપર સ્ટાંપના

૧૮૨૫-૦-૩

તંત્રીની નોંધ

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૦૮ થી)

૫. યતિઓનું સંગઠન

જૈન જાતિમાં યતિઓનું સ્થાન અવસ્ય છે અને તેનો સમાજમાં આદર ઓછો થતો ગયો તેથી તેમનું પતન વિશેષ વિશેષ થતું ગયું. તે એક ઉપયોગી સંસ્થા છે, તેને હતકારી કે ધૂતકારી નાંખવાથી સમાજને તેની ઉપયોગીતાનો પૂરો લાભ મળતો નથી. તેઓએ અનેક હસ્તલિખિત ગ્રંથો સાચવી રાખ્યા હતા, તેઓ વૈદક અને જ્યોતિષમાં એક્કા ગણાતા, વિધિવિધાનમાં સાધનાવાળા હતા, સંઘની મુશ્કેલી પ્રસંગે માર્ગ કાઢી આપતા વગેરે અનેક બાબતો તેમનો ઇતિહાસ તપાસતાં મળી આવે તેમ છે. જ્યાં સાધુઓનો અભાવ છે ત્યાં જૈન ધર્મની દીપજ્યોત તેઓ જ બળતી રાખે છે. સમાજે તેના પ્રત્યે દુર્લક્ષ આપવું જોઇતું નથી. શત્રુંજયતીર્થ માટે તેઓની સહાય લઇ શકીએ. તેઓ સત્યાગ્રહ માટે કટિબદ્ધ થઈ શકે અને તે માટે સંઘે તેમની પીઠ પાછળ ઉભા રહેવું જોઇએ. હાલ આટલો ઇસારો કરી સમાજનાં કર્ત્તવ્ય વિષયમાં હવે પછી સમજાવીશું.

બીજી બાજુ યતિઓએ પોતે પોતાના ઉદ્ધાર માટે કટિબદ્ધ થવું ઘટે. તેમણે પોતાનું સંગઠન કરવું જોઇએ. અગાઉ ત્રણ પરિષદ્ ભરી હતી તેને ઘણાં વર્ષો થઇ ગયાં. યતિબાળકોને તાલીમ આપી સુસંસ્કાર પાડી કેળવવાનું જારી રાખ્યું હત તો આજે તેનાં સુમિષ્ટ ફળો મેળવી શકાયાં હત. 'જાગ્યા ત્યાંથી સવાર' એમ ગણીને હાલ શત્રુંજય તીર્થ પર કંઇ કામ કરી બતાવવાનો મોકો છે તે વખતે પોતાનું સંમેલન મુંબઇ જેવી નગરીમાં તેઓ ભરે, યોગ્ય સુધારા આદરે અને તીર્થ માટે સત્યાગ્રહ જેવું કંઇ કરી બતાવે તો સમાજ તેમને અપનાવે એને આદર આપે તેમ છે. ખાનગામવાળા યતિશ્રી બાલચંદ્રજી આ સંમેલનની હીલચાલ ઉપાડી લે એમ અમે તેમને વિનવીએ છીએ. સમાજ જરૂર તેમને ટેકો આપશે.

આપણી કૉન્ફરન્સે પણ તેમને માટે કંઇક કરવું જોઇએ. તેમને કૉન્ફરન્સમાં બોલાવવા ઘટે, તેમને ડેલીગેટ (પ્રતિનિધિ)નો હક આપવો ઘટે, તેઓમાંના સારા સારા વક્તા અને ઉપદેશકોને કૉન્ફરન્સના સભાપીઠ પર ભાષણ આપવાની તક આપવી ઘટે અને તેઓમાં કેમ સુધારો થાય — તેઓ કેમ આગળ વધે અને સમાજ તેમજ કૉન્ફરન્સને ઉપયોગી થઇ શકે તે માટે સર્વ પ્રયત્નો કરવા ઘટે. સુકૃત ભંડાર ફંડને અંગે તેઓ આપણા ઑનરરી ઉપદેશકો બની શકે, અને તેમ થાય તો જે કાર્ય આપણા પગારદાર ઉપદેશકો છ માસમાં ન કરી શકે તે તેઓ થોડા વખતમાં કરી શકે એટલું જ નહિ પરંતુ યોગ્ય અને વ્યવસ્થિત રીતે તે ફંડમાં સારો ફાળો મેળવી આપી શકે. હવે યતિઓએ જાગ્રત થવાની જરૂર છે, અને આપણે તેમને જાગ્રત કરવાની જરૂર છે. જેટલા તેઓ વહેલા જાગશે તેટલું તેઓને અને સમાજને માટે વધુ હિતાવહ છે. તેમનો ઇતિહાસ પણ મેળવી પ્રગટ કરવાની જરૂર છે.

વૈરાગ્ય સંવાદચાય

ચઉપઇ

તો સુખ જો મતિ આવૈ સંતોસ, તો સુખ જો મન નાવૈ રોસ,
તો સુખ જો મમતા હુઈ દૂર, હંસ રમે સમતા ભરપૂર. ૧
ટુક ઇક ટલી કલહ વારીયે, ટુક ઇક રોસ મને મારીયે,
ટુક ઇક નમાયે દુર્જન લોક, સંપદ વિપદ હરષ ન શોક. ૨
જબ લગ જરા દૂર દેહથી, જબ લગિ રોગ સોગ ભય નથી,
જબ લગિ ઇંદ્રી તણી નહિ હાંણી, તૂં તપ કરસ્યો મ કરિસ કાંણુ. ૩
ગહિલા ! ગર્બ ન કીજે, કિમે, ગાંઠે ગરથ હુઇ જિણ સમે,
વિસમે માગે તેહજ ભીખ, હરિચંદ રાજા દેખી શીખ. ૪
ડાહો નર ન કરે અન્યાય, ડાહો મરમ ન બોલે ઘાય,
ડાહો ન દીએ કહને કલંક, ડાહો માણસ હોએ નિકલંક. ૫
હૃદય પગાયો નવિ સાંસહે, ફિરિ ફિરિ આધી પાછી કહે,
જનમ લગે પિશુન પાપીયો, નિશ્ચે ઉજાડે તેહનો હીયો. ૬
નવિ કીજે નિંદા પારકી, નિંદક હોએ નિશ્ચે નારકી,
જેહને હોઇ નિંદાનો ઢાલ, તે કહીયે ચોથો ચંડાલ. ૭
વિદ્યા વિનય કરી માગીયે, વઇરી વાસ વસતાં જાગીઇ,
મદ આઠે જે નર પરિહરે, તેહનો મહિમા જગ વિસ્તરે. ૮
લાવણ્ય સમે કર જોડી કહે, સાચા વચન પ્રાંણી સદ્દહે,
જિનવર-ભગતિ ભલી પરિ કરે, મુગતિવધુ તે નિશ્ચે વરે. ૯

— લાવણ્યસમય (વિ. ૧૬મું શતક)

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની-મુંબઇ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઈઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઈપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેલવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાન બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. " ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય " એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઈ મહેતા

મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડીઆ

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

રૂપીઆ પાંચનો ગ્રંથ રૂપીઆ અઢીમાં.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ તરફથી મહાન લાભ લઈ શકો તો લ્યો અને આપી શકો તો આપો.

વિવિધ પૂજાસંગ્રહ.

જૈન પત્રનો અભિપ્રાય.

તા. ૫-૯-૨૪.

સચિત્ર કિં. રૂ. અઢી. જૈન બુકસેલર મેઘજી હીરજી તરફથી વિવિધ પૂજાસંગ્રહના સાત ભાગનો દળદાર ગ્રંથ વિધિ તથા ચિત્રો સાથે રૂ. પાંચની કિંમતમાં અપાય છે તેજ ગ્રંથ પાલીતાણાના શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળે સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય શ્રી વીરવિજયજી મહારાજના સ્મરણાર્થે અર્ધી કીંમતે આપવાને ગોઠવણ કરેલી લાગે છે આ ગ્રંથમાં પંડીત શ્રી વીરવિજયજી, રૂપવિજયજી, પદ્મવિજયજી, યશોવિજયજી, આત્મારામજી, બુદ્ધિસાગરજી, ગંભિરવિજયજી, વલ્લભવિજયજી, હંસવિજયજી વગેરે પ્રખર પંડીતોની રચેલી પ્રસિદ્ધ વિવિધ પૂજાઓનો સંગ્રહ છે; તેમજ અઢીસે અભિષેક મંગળાચાર જીનપૂજાના દુહા, અમદાવાદ, પાટણના દેરાસરો તથા ઉપાશ્રયોની ટીપ વગેરેનો બહોળો સંગ્રહ કરવા ઉપરાંત પૂજાની જુદી જુદી ઢાળોના અર્થનો આદર્શ ખ્યાલ આવે તેવા ઉપજતાં ચિત્રો દોરાવીને તેના ફોટાઓ તથા અષ્ટાપદજી, સમેતશીખર, પાવાપુરી, કેસરીયાજી આદિ તિર્થોની પૂજામાં તે તિર્થના દાર્શનીક ફોટા સમવસરણ રચના, ચક્રેશ્વરી-પદ્માવતી આદિ દેવીઓ-પ્રભુ મહાવીર-ગૌતમ સ્વામી વગેરે શાસનસ્થંભ પુરૂષો ચોવીશી નવપદજી આદિ ઘણાં ચિત્રો મુકીને આ ગ્રંથને આકર્ષક તેમજ દાર્શનિક બનાવ્યો છે. તો દરેક નાના મોટા ગામોના દેરાસરોમાં અને બની શકે તેમને ઘરની લાયબ્રેરીમાં રાખવા ભલામણ છે. આવા ઉપકારક ગ્રંથનો અર્ધી કીંમતે પ્રચાર કરાવવા માટે શ્રી પાલીતાણાના યશોવિજયજી ગુરૂકુળના સંચાલકોએ કરેલી ગોઠવણ સાહિત્ય પ્રચાર માટે પ્રશંસનીય છે. અઢી રૂપીયામાં મેળવવા ઇચ્છનારે " શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ ઓફીસ, ઠે. પાયધુની-ગોડીજીની ચાલમાં શેઠ કેશરીચંદ ભાણાભાઇની પેઢી ઉપર. મુ. મુંબઇ" આ સિરનામે લખવાથી મળી શકશે.

રૂપીઆ પાંચનો ગ્રંથ રૂપીઆ અઢીમાં.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ તરફથી મહાન લાભ લઈ શકો તો લ્યો અને આપી શકો તો આપો.

વિવિધ પૂજાસંગ્રહ.

જૈન પત્રનો અભિપ્રાય.

તા. ૫-૯-૨૪.

સચિત્ર કિં. રૂ. અઢી. જૈન બુકસેલર મેઘજી હીરજી તરફથી વિવિધ પૂજાસંગ્રહના સાત ભાગનો દળદાર ગ્રંથ વિધિ તથા ચિત્રો સાથે રૂ. પાંચની કિમતમાં અપાય છે તેજ ગ્રંથ પાલીતાણાના શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળે સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય શ્રી વીરવિજયજી મહારાજના સ્મરણાર્થે અર્ધી કીંમતે આપવાને ગોઠવણ કરેલી લાગે છે આ ગ્રંથમાં પંડીત શ્રી વીરવિજયજી, રૂપવિજયજી, પદ્મવિજયજી, યશોવિજયજી, આત્મારામજી, બુદ્ધિસાગરજી, ગંભિરવિજયજી, વલ્લભવિજયજી, હંસવિજયજી વગેરે પ્રખર પંડીતોની રચેલી પ્રસિદ્ધ વિવિધ પૂજાઓનો સંગ્રહ છે; તેમજ અઢીસેં અભિષેક મંગળાચાર જીનપૂજાના દુહા, અમદાવાદ, પાટણના દેરાસરો તથા ઉપાશ્રયોની ટીપ વગેરેનો બહોળો સંગ્રહ કરવા ઉપરાંત પૂજાની જુદી જુદી ઢાળોના અર્થનો આદર્શ ખ્યાલ આવે તેવા ઉપજતાં ચિત્રો દોરાવીને તેના ફોટાઓ તથા અષ્ટાપદજી, સમેતશીખર, પાવાપુરી, કેસરીયાજી આદિ તિર્થોની પૂજામાં તે તિર્થના દાર્શનીક ફોટા સમવસરણ રચના, ચક્રેશ્વરી-પદ્માવતી આદિ દેવીઓ-પ્રભુ મહાવીર-ગૌતમ સ્વામી વગેરે શાસનસ્થંભ પુરૂષો ચોવીશી નવપદજી આદિ ઘણાં ચિત્રો મુકીને આ ગ્રંથને આકર્ષક

વિષયાનુક્રમ.

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી સંજાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદ્‍ના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર ૩. બે.

લખો-**જૈન શ્વે૦ કોન્ફરન્સ ઑફીસ**

૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩.

આ માસિક બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો પામવાની ખાત્રી રાખે છે તો **જાહેરખબર આપનારાઓને** માટે તે ઉપયોગી પત્ર છે; તો તેઓને ઉપરને સરનામે લખવા કે મળવા ભલામણ છે.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પરબારો પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઇ પણ લેખ પૂર્વે જાતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન-મોકલવો.

૫. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાબિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે લોહારચાલ, મુંબાઇ.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ
B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ,
માનદ તંત્રી.

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમને તે પૂરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઑર્ડર થી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી. પી. કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થાય તેમાંથી કોન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે.

જૈન યુગ.

धर्मं धर्मेति जल्पन्ति तत्त्वशून्या कुदृष्टयः ।
वस्तुतत्त्वे न बुध्यन्ते तत्परीक्षाऽक्षमा यतः ॥

—તત્ત્વથી શૂન્ય એટલે અનભિજ્ઞ કુદૃષ્ટિ-મિથ્યાદૃષ્ટિ ધર્મધર્મ એમ બકયા કરે છે. (પરન્તુ) વસ્તુતત્ત્વને જાણતા નથી, તેથી વસ્તુતત્ત્વની પરીક્ષા કરવામાં તેઓ અસમર્થ હોય છે.

અમે તો અત્યાર સુધી એ સમજી લીધું છે કે જીવ માત્ર સાથે મિત્રભાવ રાખવો, ગુણીને જોઈ પ્રસન્ન થવું, દુઃખી જીવો પર દયા કરવી અને જે વિપરીત વૃત્તિવાળાં છે-અર્થાત જેના વિચાર અમારાથી વિરૂધ્ધ છે-જે કુમાર્ગગામી છે અને અમારા માર્ગને ઠીક સમજતા નથી, તેમના પ્રત્યે મધ્યસ્થ ભાવ રાખવો, યા ઉદાસીન રહેવું એ જૈન ધર્મનો સર્વ શ્રેષ્ઠ અને લોકપૂજ્ય ઉપદેશ છે. તે પોતાનો ધર્મ યા પોતાનો વિચાર કોઈપર જબરદસ્તીથી લાદવાનું કહેતો નથી. તેના અનુયાયી વધુમાં વધુ એ કરી શકે છે કે વિપરીત વૃત્તિવાળાને પ્રેમપૂર્વક સમજાવે, અને કલ્યાણ માર્ગ સૂઝાડે, જ્યારે ધર્મપર સંકટ આવે છે, ત્યારે સાચો જૈન તે સંકટ લાવનારના લોહીનો તરસ્યો થતો નથી, બલ્કે જરૂર પડયે તેના માટે પોતાનાજ લોહીને વહેરાવે છે અને આ ઉપાયથી તે ધર્મની સાચી રક્ષા કરે છે. એ કહેવું તો તદ્દન જુઠું છે કે ભારતે અત્યાર સુધી ધર્મરક્ષા માટે રક્તની નદીઓ વહેવરાવી છે. ભારતના, વિશેષે કરી જૈનધર્મના ઇતિહાસમાં આ પ્રકારની લોહી વહેવડાવનારી એક પણ ઘટના મળી શક્તી નથી.

જૈનજગત, ૧૬-૨-૨૬.

પુસ્તક ૧ | વીરાત્ સં. ૨૪૫૨ વિ. સં. ૧૯૮૨ | ફાગણ અંક ૭

તંત્રીની નોંધ

૧. જૈન સ્વયંસેવક સંમેલન.

મુંબઇ, અમદાવાદ, સુરત વગેરે સ્થલોમાં જૈન સ્વયંસેવક મંડલો ઉપસ્થિત થયાં છે એ ખુશી થવા જેવું છે. જૈન સમાજના અનેક અંગો યુવકવર્ગની સેવાનાં ક્ષેત્રો છે અને તે દરેક અંગને યુવકોની સેવા મળી રહે તો સમાજ શરીર વધુ દૃઢ, શક્તિવાન્ અને કાર્યકર થાય. આવાં મંડલો જૂદીજુદી દિશાએ કાર્ય કરી રહ્યાં છે, અને તેઓ સર્વે મળી એક બીજાની મુશ્કેલીઓ જણાતી તે ઉકેલવાના માર્ગો કાઢે, સેવાના નવિન માર્ગો શોધી કાઢે અને તેને વ્યવહારમાં મૂકવાની તાલીમ લે એ જરૂરનું છે.

હમણાં શ્રી ભારતીય જૈન સેવક પરિષદ્ એ મથાળા નીચે મુંબઈની સ્વયંસેવક સંસ્થા તરફથી પ્રશ્નાવલી કાઢવામાં આવી છે તેમાં સોળ પ્રશ્નોના ઉત્તર માંગવામાં આવ્યા છે. કેટલાક જરૂરી અને કેટલાક બીજા પ્રશ્નોમાં અંતર્ગત થનારા પ્રશ્નો છે; કેટલાક સામાન્ય અને કેટલાક ઝીણી વિગતમાં ઉતરનારા છે. અમે તે દરેક લઇ તેને તેના ઉત્તરમાંજ ટુંકમાં મૂકીએ છીએ.

૧. આ પરિષદ્ સ્થાપન કરવાની તથા તેનું અધિવેશન ભરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારીએ છીએ,

૨. તેનું કેંદ્ર (મુખ્ય ઑફીસ) મુંબઇ સૌથી યોગ્ય લાગે છે અને સાથેસાથે તેની શાખાઓ જુદા જુદા

મુખ્ય શહેરમાં હોઇ શકે, ૩. જ્યારે જુદાંજુદાં મંડળોનો સહકાર અને સહવૃત્તિ જોવામાં આવે અને કંઇક દેખાય તેવું કાર્ય થઇ શકે ત્યારે અધિવેશન ભરવું અને પહેલી પરિષદ્ મુંબઇમાં ભરવી યોગ્ય જણાશે. ૪. આવી પરિષદ્‌થી સ્વયંસેવક મંડળોનું 'સંગઠન બળ' વધશે તેમ અમે માનીએ છીએ અને આવું 'બળ' વધારવાની જરૂરીઆત અમે સ્વીકારીએ છીએ. ૫. સ્વયંસેવક મંડળોની જરૂરીઆત અવશ્ય છે. તેના ઉદ્દેશો કાર્ય પ્રમાણે દોરી શકાય, પણ મુખ્યત્વે જૈન સમાજને ઉન્નત પંથે દોરનાર, ક્લેશ નિવારક, શાંતિમય પ્રયત્નો કરવા—તે માટે સમાજની સેવા દરેક પ્રકારે કરવી, અને તે સેવા સમજણવાળી, અને મૌન છતાં પુરૂષાર્થવાળી હોવી જોઇએ. બંધારણ તો આવાં મંડળોનાં જોઇ ગમે ત્યારે બાંધી શકાશે. કરવાનાં કામોનો તૂટો નથી-તેમાં નીચેનાં ગણાવી શકાયઃ—

(૧) સમગ્ર જૈનોની મહાસંસ્થા રૂપ જૈન કૉન્ફરન્સની સર્વ હિલચાલોને ટેકો આપવો—તેના ઠરાવો જેમજેમ વધારે જાણીતા થાય—તેનો અમલ થાય તે પ્રમાણે કરવું (૨) સુકૃત ભંડારફંડ દર વર્ષે સંગ્રહિત કરી આપવું (૩) વ્યાયામ તથા વ્યવસ્થાની તાલીમ લેવી (૪) રાષ્ટ્રીય હિલચાલ તેમજ કોમી હિલચાલોના સાર્વજનીક મેળાવડામાં—શ્રી મહાવીર જયંતી આદિના મેળાવડામાં—વ્યવસ્થા આદિ કરવામાં ભાગ લેવો (૫) પોતપોતાનાં ગામ શહેરની ફર્યાદોનો અભ્યાસ કરી તે ફર્યાદો કૉન્ફરન્સ કે બીજી યોગ્ય સંસ્થા દ્વારા દૂર થઇ શકે તે માટે પ્રયત્નો કરવા, તેમજ આરોગ્ય અને જનસુખાકારી માટે પ્રયત્નો કરવા—જેમ ડાકટર હરિપ્રસાદજીએ અમદાવાદમાં કર્યું તેમ. (૬) દેહરાસરો—ઉપાશ્રયો આદિ ધર્મસ્થાનોમાંની અસ્વચ્છતાઓ દૂર કરવી (૭) ગામમાંના ક્લેશો દૂર કરાવવા અને ક્લેશકારક પ્રવૃત્તિઓ સામે ઝુંબેશ ઉઠાવવી (૮) શ્રી મહાવીર જયંતી ઉજવવી યા ગામમાં ઉજવાય તેમાં સહાય આપવી (૯) ધર્માદા ખાતાંઓનાં હિસાબ ચોખા રહે અને તે ખાતાંઓનો વહીવટ સુયોગ્યપણે ચાલે તેવા પ્રયત્ન કરવા, વગેરે અનેક કાર્યો છે.

૬ આવાં મંડળોથી કોમહિત, સંઘહિત, દેશહિત થશે એમ અમે માનીએ છીએ. ૭ જમણવારો, વરઘોડાઓ, સભાઓ, અધિવેશનો, મેળાઓ વગેરેમાં હાલ જે સેવા આ મંડળો કરે છે તે ફાયદાકારક અમને લાગે છે. તેમાંની ત્રુટીઓ સુધારવાના માટે જણાવવાનું કે જમણવારોમાં ખાસ કરી જૈન જાતિમાં જે અવ્યવસ્થા, અસ્વચ્છતા ચાલે છે તેને દૂર કરવા માટે ભારે જહેમત હજુ ઉઠાવવાની રહે છે; તે દૂર ન થાય ત્યાં સુધી સંતોષ લઇ શકાશે નહિ. એક પંગતમાં એક સરખી રીતે સર્વે બેસી શકે, બેસવા માટેની રીતસરની પાટલા વગેરેની ગોઠવણ કરી શકાય, ઉતરેલાં લૂગડાં માટે ખાંતી વગેરે તેમજ તેમની સલામતી માટે નિર્ભયતા ઉપજાવી શકાય, બધાને એક સરખી રીતે પીરસી શકાય, વાસણો બરાબર મળે અને એક પંગત એક સાથે જમીને ઉઠે કે પછી બીજી પંગત બેસે—અને સાથે એક પંગત જમી ઉઠે કે એઠવાડો કે અસ્વચ્છતા ન રહે અને સાફ ભૂમિ થઇ જાય એ વગેરે સર્વનો બંદોબસ્ત આવાં મંડળદ્વારા કરાવી શકાય. જ્યાં સુધી તેવું નથી બન્યું ત્યાં સુધી તેટલી ત્રુટી જ છે. તે ત્રુટી સુધારવાના રસ્તા સ્વયંસેવકોના પુરૂષાર્થ, વિનયી વૃત્તિ, સેવા-પ્રેમ ઉપરજ અવલંબે છે. વિશેષ માટે વાંચો રા. પરમાનંદના સ્વામી વાત્સલ્ય પરના જૈનધર્મ પ્રકાશમાં હમણાં આવતા લેખો. ૮. સર્વન્ટ ઑફ ઇંડિયા સોસાઇટી, હિન્દ સેવાદળ, ખિલાફત વૉલન્ટીયર કોર વગેરેનો અનુભવ તે તેના રીપોર્ટ પરથી તેમજ તેમનો અંગત જાતીય અનુભવ લેવાથીજ આવી શકે. બાકી અમારા અનુભવ વિગતવાર લખવાથી શું ફાયદો ? હિંદ સેવાદળ તો કોન્ગ્રેસ વખતે જે વ્યવસ્થા અને તાલીમ બતાવે છે તેની તો અમે નજરે જોઇ પ્રશંસાજ કરીએ છીએ. ૯. આ કાર્યમાં આપણા વડીલો, આગેવાનો તથા દરેક સંસ્થાઓ તથા સામાન્ય વર્ગ મદદ આપશે એમ અમે માનીએ છીએ. ૧૦ નાણાં ને સહકાર મળશે કે નહિ એના જવાબમાં જણાવીશું કે અન્ય તરફથી

નાણાં ને સહકાર મળે તો કાર્ય કરવાનો ખ્યાલ છોડી દેવો ઘટે અને કાર્ય કરી બતાવીશું તો નાણાં ને સહકાર અન્ય તરફથી સ્વતઃ મળીજ રહેશે; એવી શ્રદ્ધા રાખીને જ આપણે કાર્યો હાથમાં લઇ એક પછી એક પાર પાડતે જઇશું, તો તે નાણાં ને સહકાર સદૈવ મળી રહેશે. પહેલાં નાણાંની જરૂર ન રહે એવાં સેવા કાર્યો ઉપાડી કરી બતાવવાં ઘટે અને પછી જેમજેમ નાણાં મળતાં જાય તેમતેમ જે કાર્યમાં નાણાંની જરૂર પડે તેવાં કાર્ય હાથ ધરતા જવાશે. નાણાં ને સહકાર મેળવવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય સુવ્યવસ્થિત કાર્ય કરી બતાવવાનો છે. બીજા ઉપાયો મેળાવડાઓ, નાટકની ટીકીટો, લવાજમ, ફાળાઓ આદિ સામાન્યપણે લેવાતા જોવાય છે.

૧૧. તાલીમ આપવી એ પહેલી વાત છે, પછી તે અખાડાથી; ડ્રિલથી અને છેવટે સ્કાઉટના ધોરણે —ગમે તે રીતે મેળવવી ઘટે. દરેક ગામમાં 'વ્યાયામ શાળા' જોઇએ. લાઠી—લાકડીનો સરસ ઉપયોગ સ્વરક્ષા અર્થે અને બંદોબસ્ત જાળવવા અર્થે કરવાનું શીખી લેવું ઘટે. દેશી રમતો ઓછી ખર્ચાળ ને વધુ કસરત આપે છે તેનો પુનરૂદ્ધાર કરવો ઘટે. ૧૨. આવાં મંડળો દરેક ગામ અને શહેરમાં ઉભાં કરવાની જરૂરીઆત છે અને તેમ બને તો તેના જેવું એકે નથી, પણ તેમ કરવા સાથે બધાં મંડળો સાથેનો સંબંધ-પત્ર વ્યવહાર-સૂચનાઓ આપવાનું રહી શકે તેમ કરવું યોગ્ય છે. એક બીજા એક બીજાના અનુભવો—કડવા મીઠા કહી શકે ને તેથી કાર્ય પ્રણાલિકા મજબૂત અને યોગ્ય કરી શકે. ૧૩ દુષ્કાળ, પ્લેગ, જળપ્રલય, હુલ્લડ વગેરે વખતે મંડળો ઘણી સેવા તાલીમ લરી આપી શકે. દાખલા તરીકે દુકાળ વખતે ઢોર તથા અનાથની ડીરેક્ટરી કરવી, તેને ઘાસ—ખોરાક મળે તે માટે જ્યાં જ્યાંથી મેળવી શકાય ત્યાંથી મેળવી આપવાં, કૂવા, જળાશયો જ્યાં ન હોય ત્યાં તેની વ્યવસ્થા કરી શકાય, પ્લેગમાં નિર્ભયતા પોતાને રહેવી જોઇએ; ડાક્ટર; દવા વગેરેની સગવડતા કરી આપવી, ગામ બહાર સફી અને તડકાવાળી જગ્યામાં ઝૂંપડાં બંધાવી આપવાં, લોકોના માલની સલામતી માટે પ્રબંધ કરવો—પહેરો ભરવો પડે તો ભરવો હુલ્લડ વખતે લોકોની સેવા તેવાજ માર્ગે થઈ શકે. આ સર્વ પ્રસંગોમાં આખી ટુકડીઓજ કામ સત્વર અને સારૂં કરી શકે. મંડળના સભાસદો ગામના બીજા ભાઇઓના સહકાર, સલાહ અને સહાય લઇ શકે.

૧૪ અધિવેશન માટે વિશેષ નાણાંની જરૂર ન પડે. જે થોડાં નાણાંની જરૂર પડે તે કોઈ શ્રીમંત આપી શકે યા શ્રીમંતો પાસેથી ફાળો કરી મેળવી શકાય. અધિવેશન પહેલું મુંબઈ ભરવું અને કૉન્ફરન્સના અધિવેશન સિવાયના વખતે જો આ સંમેલન ભરી નજ શકાય તોજ કૉન્ફરન્સના અધિવેશન પ્રસંગે આ સંમેલન ભરવું એ બીજો સારો માર્ગ છે. કૉન્ફરન્સમાં ભાગ લેનારને વિશેષ વખત નથી રહેતો, તેથી આ સંમેલનમાં બહુ ઓછો ભાગ તે લઇ શકે; પણ વિશેષ લાભ તે વખતે ભરવાથી એ છે કે જૂદાજૂદા ગામમાંથી આવેલ કૉન્ફરન્સના પ્રતિનિધિઓને તેમના કર્ણદ્વારા સેવકમંડળની ઉપયોગિતા સોંસરી પહોંચાડી શકાશે અને તે જેવો તેવો લાભ નથી. ૧૫-પરિષદ્‌ના ઉદ્દેશો, બંધારણ, ધારા ધોરણની રૂપરેખા દોરી આપવાનો પ્રશ્ન પૂછયો છે તે અતિ સૂક્ષ્મ વિગતોમાં ઉતારનારો, લાંબા જવાબની અપેક્ષા રાખનારો છે. સામાન્ય રીતે તેની રૂપરેખા બીજી પરિષદો આદિપરથી નક્કી કરી શકાશે, અને તે માટે પહેલું એ કરવું યોગ્ય છે કે પોતે વિચાર કરી પોતાને યોગ્ય લાગે તેવી રૂપરેખાનો ખરડો આ અધિવેશનના સંચાલકોએ દોરવો, અને પછી તે વિચારશીલ આગેવાનોને મોકલી અભિપ્રાયો માંગી તે પરથી તે છેવટે અધિવેશનમાંજ નક્કી કરવો યોગ્ય છે. ૧૬ મો ને છેલ્લો પ્રશ્ન એ છે કે મુસલમાન, પારસી, હિન્દુ, શીખ વગેરે ધર્મવાળાઓ પોતાનું 'સંગઠન બળ' વધારે છે, તાલીમ લીધેલા સ્વયંસેવકો તૈયાર કરે છે તેવીજ રીતે આપણામાં થાય તેની જરૂરીઆત આપ સ્વીકારો છો?—આનો જવાબ અમે એ આપીએ છીએ કે હા; પણ તે આપણા સમાજની સ્થિતિ અને જરૂરીઆતો ધ્યાનમાં રાખી તેને બંધ બેસતી રીતે આપણું સંગઠન બળ વધારવું. આપણા સમાજની જે ખાસ સ્થિતિ અને

ખાસ જરૂરીઆતો લાક્ષણિક જૂદી હોય તેનો અભ્યાસ કરી તેને પહેલાં પહોંચી વળવું જોઇએ, કારણ કે આપણો આધાર આપણી સમાજના પર પહેલો છે; અને વળી જે બીજાં મંડળો દેશહિતાદિ કાર્યો કર્યે જાય છે તેમાં આપણી સહાનુભૂતિ પણ હોવી ઘટે. વિરોધ ન થવો ઘટે.

૨ સદ્ગત નરોત્તમદાસ ભાણજી.

આ મૂળ ભાવનગરવાસી મુંબઇમાં એક જબ્બર વેપારીએ પોતાની કાર્ય કુશલતાથી અનેક વેપારીઓના ઝઘડાઓનું સમાધાન કરી વેપારી આલમમાં ભારે નામ કાઢ્યું હતું. તેઓ ૫૦ વર્ષની વયે સારી તંદુરસ્તી ભોગવતા હતા ત્યાં થોડા દિવસની બિમારીમાં આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ગયા તેથી તેમના કુટુંબ પર, મિત્રો ઉપર અને જૈન સમાજને કારી ઘા વાગ્યો છે એમાં શક નથી. જૈન સમાજે હમણાં ત્રણ નેતાઓ—સ્વ૦ શેઠ મોતીલાલ મૂળજી, સ્વ૦. શેઠ હીરાલાલ બકોરદાસ અને આ સદ્ગત નરોત્તમદાસ ખોયા છે, તેથી તેના સંગઠનમાં, તેના બળમાં, અને એકતામાં જે ખામી આવી છે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ હાલના ચાલતા ક્ષુદ્ર કલહો અને તે અંગે ભવિષ્યમાં આગાહી આપતાં ભયંકર પરિણામો જ કાલાનુક્રમે આપશે.

શેઠ નરોત્તમદાસ એક ભડ, સાહસિક, બહાદુર અને વ્યવહારદક્ષ વણિક હતા. પોતાની સમજાવટની પદ્ધતિથી ગમે તેવો વિકટ પ્રસંગ સહીસલામતીથી ઉકેલી શકતા. રાજા રજવાડામાં લાગવગ ધરાવતા અને તેમની પાસેથી શાંતિથી ધાર્યું કામ લઈ શકતા ને આપી શકતા. વેપારી કુનેહ પુષ્કળ હતી અને વેપાર ખીલવવા માટે વિલાયત જઇ ત્યાંનો અનુભવ પણ કર્યો હતો. વિલાયત અભ્યાસ અર્થે જતા જૈન યુવકોને જરૂર પડયે નાણાંની સારી જોગવાઇ કરી આપતા અને તેને પરિણામે સીવીલીઅન, ઇંડિઅન મેડિકલ સર્વીસ વગેરે ઉંચી પરીક્ષામાં પાસ થનારા જૈનયુવકો આપણને સાંપડયા છે. કેળવણી પ્રત્યે તેમનો અતિ પ્રેમ અને સત્કાર હતો. શિક્ષણ સંસ્થાઓ—જેવી કે પાલીતાણાનાં સિદ્ધક્ષેત્ર બાળાશ્રમ, મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, વગેરેને હમેશાં દ્રવ્યની સહાય તેમજ સલાહ આપ્યે જતા. બાલાશ્રમના તો તેઓ એક ઉત્પાદક અને પોષકજ હતા. તેમના ગૃહમાં આતિથ્ય સત્કાર તો સર્વથી ચડી જતો.

શ્રીમતી કોન્ફરન્સ માટેની તેમની સેવા ઓછી નથી. ભાવનગરની પરિષદ્માં સ્વયંસેવકના અગ્રણી હતા; મુંબઇમાં છેલ્લી પરિષદ્ થઇ ત્યારે પણ તેમણે તેજ પદ સ્વીકાર્યું હતું. તે પરિષદ્માં આવેલા વંટોળિયાને દૂર કરવામાં, અને સને ૧૯૨૫ના એપ્રિલમાં ભરાયેલ કન્વેન્શનમાં શાંતિ સમાધાની લાવવાના કાર્યમાં તેમણે જબરો ભાગ લીધો હતો, અને નૌકાને સહીસલામત તીરે લાવી શકયા હતા. ગયા જાન્યુઆરી માસમાં આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની મળેલી સભામાં જે ખાસ અને મહત્વનો ઠરાવ સાતની કમિટીદ્વારા શત્રુંજય તીર્થના ઝઘડાનું કાર્ય લેવાનો થયો, તેમાં પણ તેમનો હાથ ઓછો ન હતો. આવા મહાપ્રસંગોએ પણ તેમની કાર્ય કરવાની પદ્ધતિ ઉઘાડી મોટા દેખાવવાળી અને આંજી નાંખનારી નહિ, પણ અંતરંગના એક અંગ તરીકે અપ્રકટપણે પણ સંગીનતાથી, નવીન અને પ્રાચીન વિચારોનો સમન્વય કરીને કાર્યની ગંભીરતા વિકટતા બતાવી ભવિષ્યપર નજર ચલાવરાવી પ્રેમ અને આવેશમય સમજૂતિથી બંને પક્ષને આપ અને લેના ધોરણથી મધ્યમ માર્ગ કાઢી એકતાપર લાવનારી હતી. આવા સફળ વટી ચલાવનારા નેતાઓ મળવા દુર્લભ છે. તેમના જવાથી પડેલી ખોટ ભવિષ્યમાં ક્યારે પૂરાશે એ કહી શકાતું નથી. અમે તે સદ્ગતના આત્માને શાંતિ અને સદ્ગતિ ઇચ્છીએ છીએ, ને અમે તેમના કુટુંબપર પડેલ શોકમાં ભાગ લઈએ છીએ છેવટે અમે ઇચ્છીશું કે તેમના કુટુંબીઓ તે સ્વર્ગસ્થના પગલે ચાલી તેઓ જે જે સંસ્થાના સ્થંભરૂપ હતા, તે તે સંસ્થાઓને વિશેષ પગભર કરી અને સમાજની વિશેષ સેવા કરશે. આપણે સૌ તેમના જીવનના સદ્ગુણો સ્મરી અંતરમાં ઉતારી આ દેહની નશ્વરતા ચિંતવી ધર્મપરાયણ રહી 'મરણ પગલાં છે હેઠ' એવું સમજી શ્રીમંતો દ્રવ્યદાન સુમાર્ગે આપી, અને વિદ્વાનો તથા બીજા પોતાની પાસે જે

હોય-તન, મન, આદિની સેવાઓ આપી કાર્ય કર્યે જઈશું તો સમાજ વિશેષ ઉન્નત અને પ્રગતિશીલ બનશે.

૩ જેસલમેર પુસ્તકોદ્ધાર—સં. ૧૪૯૭ માં ખરતર ગચ્છના શ્રી જિનભદ્રસૂરિએ જૈન આગમો તથા અપૂર્વ પુસ્તકોના ભંડાર તાડપત્ર વગેરેપર લખાવી જેસલમેર અને અન્ય સ્થળોએ સ્થાપિત કર્યા હતા, બીજા ભંડારો પાટણઆદિનાં પુસ્તકો મુસલમાની જેસલમેરમા આક્રમણને લઇને લાવવામાં આવ્યાં હતાં કે જેથી તે સુરક્ષિત રહે. ત્યાર પછી દેખરેખ ઓછી હોવાથી જેસલમેરના ભંડારની ઉપેક્ષાને કારણે અનેક પુસ્તકો જીર્ણ-વિશીર્ણ થયાં. ત્યાં સાધુઓનો વિહાર નહિવત્ થવાથી સંઘની વ્યવસ્થા બગડી ગઈ. તેમજ વિહાર કઠિન, પાણી વગેરેનું દુઃખ તેથી સાધુઓ ખાસ કરી તપગચ્છીય સાધુનો વિહાર નહોતો. ખરતર ગચ્છના સાધુઓનો વિહાર કંઇ કંઇ હતો. તપગચ્છમાં સં. ૧૩૩૨માં સૂરિપદ ધરાવનાર સોમપ્રભસૂરિ થયા. તપગચ્છના આનંદ વિમલસૂરિના સબંધમાં પટ્ટાવલિમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'પુનઃજેસલમેર દેશે જલ દુર્લભ જાણિ શ્રી સોમપ્રભસૂરિએ વિહાર નિષેધ્યો હતો પણ લુંકામત વ્યાપતો જાણી ઉ૦ શ્રી વિદ્યાસાગરને વિહારની આજ્ઞા દીધી' અને તેથી આનંદવિમલ સૂરિ (ગચ્છનાયકપદ સં. ૧૫૮૦) ના સમયમાં તપગચ્છીય સાધુઓનો ત્યાં વિહાર થયો. સં. ૧૬૧૬ અને ૧૬૧૭માં ખરતરગચ્છના કુશલ લાભ ઉપાધ્યાયે ત્યાંના રાજા માલદેવના પાટવી કુંવર હરરાજને માટે માધવાનળ તેમજ ઢોલામારણી ચોપાઈ રચ્યાં હતાં. આમ અનેક હકીકત જેસલમેર અને જૈનોના સંબંધની ઇતિહાસમાં ઉતરતાં મળી આવે તેમ છે.

જેસલમેરમાં ઘણા જૂના ગ્રંથોનો સંગ્રહ છે ત્યાં ડા. બુહલર અને ડા જેકોબી જેવા જર્મન વિદ્વાનો જઇ આવી તે સંગ્રહ થોડો ઘણો જોઇ આવ્યા છે. આ ગ્રંથોની ટીપ કરવા લગભગ સં. ૧૯૬૧ માં આપણી જૈન કૉન્ફરન્સ તરફથી શ્રાવક હીરાલાલ હંસરાજને મોકલાવ્યા હતા. તેણે કિલાના ભંડારની ટીપ કરી હતી અને તેમાંથી મળતા ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ જૈન ગ્રંથાવલીમાં કરવામાં આવ્યો છે. આ પંડિત હીરાલાલની કરેલી ટીપ વડોદરા સેંટ્રલ લાયબ્રેરીમાં કાર્યકર્તા સદ્‌ગત સાક્ષર શ્રી ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલે મંગાવતાં કૉન્ફરન્સ ઑફીસે મોકલી આપી હતી અને તે હાલ વડોદરા સેંટ્રલ લાયબ્રેરીમાં છે.

ઉક્ત દલાલજીએ વડોદરા સરકાર તરફથી જઇ ત્યાં જેસલમેર કેટલોક વખત રહી સંઘ વગેરેનાં મન મેળવી રાજ્યની મદદ લઇ (લગભગ સં. ૧૯૭૬માં) ભંડાર તથા શિલાલેખોની ટીપ તથા ઉતારાવાળી સૂચિ ઘણી મહેનત લઇ કરી હતી અને તે પ્રસિદ્ધ થાય તે પહેલાં તેમનું શોકજનક અવસાન થયું હતું. આ પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ ઘણું અટપટું અને વિષમ હોવા છતાં વડોદરા સેંટ્રલ લાયબ્રેરીવાળા જૈન પંડિત લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધીએ ઘણી નોટ્સ અને હકીકતો પોતાના તરફથી પ્રસ્તાવનામાં પૂરી પાડી સંશોધન કરી. તે સૂચી ગાયકવાડ ઓરીએન્ટલ સીરીઝમાં નં. ૨૧ માં છપાઇ ગઈ છે. તેમાં લીધેલી અવિરત અને ઉત્સાહપૂર્ણ મહેનત માટે તે પંડિતજીને ધન્યવાદ ઘટે છે.

આથી આ ભંડારમાં શું જબરો અમૂલ્ય વારસો ભરેલો છે તે જણાયું છે. હવે તેનો પુનરૂદ્ધાર કરવાની જરૂર છે. અમને આનંદજનક ખબર મળી છે કે ખરતર ગચ્છના શ્રી જિનકૃપાચંદ્ર સૂરિના ઉપદેશથી ભંડારના જીર્ણોદ્ધાર યાને તાડપત્રનાં પુસ્તકો વગેરે જીર્ણ થઇ જવાથી પુનઃ તે પુસ્તકોના જીર્ણોદ્ધારની જરૂર સમજી તેના પરથી બીજી પ્રતો લખાવવાનું, અધૂરી પ્રતને પૂરી કરવાનું કરવા માટે જેસલમેર 'આગમ ઉદ્ધાર કમિટી' સ્થાપિત કરવામાં આવી છે અને તેમાં સારા વિદ્વાન લહીઆ-લેખકોની જરૂર પડશે, તેથી નિવેદન કરવામાં આવે કે જે કોઇ યતિજી યા કોઈ શ્રાવક વર્ગ યા બ્રાહ્મણ વગેરે ગ્રંથ લખનારા હોય તેમને જેસલમેરમાં જવું અને તે કાર્યમાં જોડાવું અને તે માટે યોગ્ય બદલો મળશે. આ માટે પહેલાં પત્રવ્યવહાર કરી ભાવ નક્કી કર્યા પછી, આવવાનું ખર્ચ કમિટી

આપશે. પત્ર વ્યવહાર-પ્રાચીન જૈન આગમ ઉદ્ધાર કમિટી-જેસલમેર-એ સાથે કરવો.

૪ કેટલાક અનુપલબ્ધ-ઉપલબ્ધ ગ્રંથો.

ગૂજરાત પુરાતત્ત્વમંદિર તરફથી શ્રીમદ્ સિદ્ધસેન દિવાકરનો સંમતિતર્ક નામનો સુપ્રસિદ્ધ ન્યાયનો ગ્રંથ તેની ટીકા સાથે સંપાદિત થાય છે અને તેનો પહેલો ભાગ બહાર પડી ગયો છે. આ સંપાદન કાર્ય સંપૂર્ણ થતાં તેમાં ઘણા હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ થશે-તે કાર્ય એટલું બધું સુંદર અને પ્રામાણિક થાય છે કે તેની પ્રશંસા અનેક વિદેશી વિદ્વાન્ ગ્રંથકારોએ કરી છે. આ પરથી જણાય છે કે દેશી વિદ્વાનો પણ કુશલ સંપાદકો થઇ શકે છે-માત્ર તેમની પાસેથી કાર્ય લેતાં આવડવું જોઇએ, તેમ તેમને સર્વ સાધનો-પુસ્તકો વગેર પૂરાં પાડવાં જોઇએ. આના સંપાદકો પંડિત સુખલાલજી અને પંડિત બહેચરદાસજી છે. આ બહેચરદાસજીએ, માર્ગશીર્ષના અંકમાં આગમોનો ઇતિહાસ એ સંબંધી લખતાં જે મુદ્દાઓ ભગવતીજી સંબંધે અમે મૂકયાં હતા તે અમોને પૂરા પાડયા હતા. સુખલાલજી સાથે અમદા-
-વાદમાં આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની સભામાં ભાગ
અંગે ભવિષ્યમા ...નું થતાં તેમણે અનેક વાત કરી
મો જ કાલાનુક્રમે આપ..ધ ગ્રંથો સંબંધની વાત ટુંકમાં

શેઠ નરોત્તમદાસ એક જ
અને વ્યવહારદક્ષ વણિક હતા. મો..માં ઉંડા ઉતરતાં
પદ્ધતિથી ગમે તેવો વિકટ પ્રસંગ સ...જ દિગંબરી
ઉકેલી શકતા. રાજા રજવાડામાં લાગવગ ધરા... પ્રગટ થયેલ છે.
અને તેમની પાસેથી શાંતિથી ધાર્યું કામ લઈ શકતા
ને આપી શકતા. વેપારી કુનેહ પુષ્કળ હતી અને
વેપાર ખીલવવા માટે વિલાયત જઇ ત્યાંનો અનુભવ
પણ કર્યો હતો. વિલાયત અભ્યાસ અર્થે જતા જૈન
યુવકોને જરૂર પડયે નાણાંની સારી જોગવાઇ કરી
આપતા અને તેને પરિણામે સીવીલીઅન, ઇંડિઅન
મેડિકલ સર્વીસ વગેરે ઉંચી પરીક્ષામાં પાસ થનારા
જૈનયુવકો આપણને સાંપડયા છે. કેળવણી પ્રત્યે તેમનો
અતિ પ્રેમ અને સદ્કાર હતો. શિક્ષણ સંસ્થાઓ-
જેવી કે પાલીતાણાનાં સિદ્ધક્ષેત્ર બાળાશ્રમ, મહા-

મહત્ત્વ એ છે કે જીતકલ્પ ચૂર્ણિ વિગેરે શ્વેતાંબર ગ્રંથોમાં પણ આ ગ્રંથને સંમતિતર્ક જેવો પ્રભાવક અને માન્ય ગ્રંથ ગણ્યો છે. શ્વેતાંબર દિગંબર ગ્રંથને માન્ય ગણે અને શ્વેતાંબર ગ્રંથ નામે સંમતિ તર્ક પર દિગંબરીય ટીકા થાય એ પરથી જણાય છે કે શ્વેતામ્બર દિગંબર એ ભેદ દર્શનના ગ્રંથે સંબંધે પહેલાં રાખવામાં ન્હોતા આવતા. દિગંબરમાં અકલંક આચાર્યની જબરી મહત્તા છે. તેઓ એક પ્રખર ન્યાય શાસ્ત્રી થઇ ગયા છે. તેમના ન્યાયના ત્રણ ગ્રંથો છે તે પૈકીનો આ એક ગ્રંથ છે. આ ત્રણેનો ક્રમ એવો છે કે (૧) લઘીયસ્ત્રયી મૂલ માણેકચંદ પાનાચંદ ગ્રંથમાલામાં છપાયેલ છે અને તેની ટીકા નામે ન્યાયકુમુદચંદ્રોદય, પ્રભાચંદ્રસૂરિ (પ્રમેય કમલ માર્ત્તંડના રચનાર) એ કરી છે પણ તે હજુ સુધી છપાયેલ નથી. તે ન્યાયકુમુદ ચંદ્રોદયનો ક્રમજ શ્રી દેવસૂરિ કૃત સ્યાદ્વાદ રત્નાકર અને રત્નપ્રભ કૃત રત્નાવતારિકામાં લીધેલો છે એટલે તે તેનું પ્રતિબિંબ-પલ્લવ છે. (૨) ઉક્ત સિદ્ધિવિનિશ્ચય. (૩) ન્યાયવિનિશ્ચય મૂલ. તેના પર વાદિરાજે અઢારથી વીસ હજાર પ્રમાણ શ્લોકની ટીકા રચી છે. આ અકલંકના ત્રણે ગ્રંથો પરની ટીકાઓનું પ્રમાણ અઢારથી વીસ હજાર શ્લોક છે અને તે ત્રણે ગ્રંથો સુખલાલજીને સંમતિને ઉપયોગી સાહિત્યની શોધ કરતાં મળ્યા છે. સંમિતિના ટીકાકારે આ ત્રણેનો ઉપયોગ કર્યો હોય એવી કંઇક કલ્પના પ્રથમ દર્શને થાય છે. સિદ્ધિવિનિશ્ચય ટીકા કોડાયના ભંડારમાંથી મળેલ છે.

શાંતિ અને ...રાંત પાટણના ભંડારમાંથી તાડપત્રપર
તેમના કુટુંબપર ... ઉપયોગી પુસ્તકો મળ્યાં છે તેનાં
છેવટે અમે ઇચ્છીશુ ... તત્ત્વોપપ્લવ.
સ્થના પગલે ચાલી તે કર્તા બૌદ્ધ ધર્મકીર્તિ છે કે,
૨૫ હતા, તે તે સંસ્થા ...રિએ પોતાના અનેકાંતજય-
અને સમાજની વિશેષ ... પદે પદે ન્યાયવાદિના નામથી
તેમના જીવનના સદ્ગુણો ... તેજ ધર્મકીર્તિ. (આ પરથી
દેહની નશ્વરતા ચિંતવી ... નિર્ણય પુરાતત્ત્વ મંદિરના
પગલાં છે હેઠ' એવું સમજ... એ કર્યો છે એજ વધારે સં-
આપી, અને વિદ્વાનો તથ... ...ભદ્રસૂરિના શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચ-

પની રચના, અને આ હેતુબિંદુની રચના કુમારિલ ભટ્ટના શ્લોકવાર્તિકની પદ્ધતિપરજ છે. એ વખતમાં કારિકાના ક્રમે ગ્રંથ રચવાની પદ્ધતિ હતી. આવીજ પદ્ધતિ પર બૌદ્ધ શાંતિરક્ષિતનો તત્ત્વ સંગ્રહ છે (કે જેનો સમગ્રઉપયોગ ટીકાકાર અભયદેવે કરેલો છે.) વિદ્યાનંદીનો શ્લોકવાર્તિક તે તત્ત્વાર્થ પર ટીકા છે ને તે આવીજ શૈલીપર છે.

તત્ત્વોપપ્લવ એ ગ્રંથમાં દરેક દર્શનનાં તત્ત્વોનો ઉપપ્લવ એટલે ખંડન છે. એ ગ્રંથ તાડપત્ર પર છે, અને એનો ઉલ્લેખ દિગંબરાચાર્ય વિદ્યાનંદીની અષ્ટ સહસ્રી (કે જે પર પ્રસિદ્ધ શ્વેતામ્બર ઉપાધ્યાય યશોવિજયે ટિપ્પણ કરેલ છે) માં છે એટલુંજ નહિ પણ અકલંકની અષ્ટશતી કે જેના પર ઉક્ત અષ્ટ સહસ્રી એ ટીકા છે, તેમાં પણ તત્ત્વોપપ્લવનો ઉલ્લેખ છે. અષ્ટ સહસ્રીમાં તો ઉલ્લેખ ઉપરાંત તત્ત્વોપપ્લવ માંથી આખા પાઠો વગેરેનાં અવતરણો છે.

કોઇ પણ દિગંબર ભંડારમાં સિદ્ધિવિનિશ્ચય ની કોઇ પ્રતિ હોય તો સૂચના આપશે યા તેની પ્રત લખાવવી હોય તો સુખલાલજી પંડિત તેનો પ્રબંધ કરાવી શકશે. આમ એક બીજા એક બીજાની પ્રતોનો સંગ્રહ બંનેનાં એટલે શ્વેતામ્બર દિગમ્બરોમાં થતો તે પરથી બંનેના આચાર્યોની વિદ્યાશીલતા અને ઉદારતા હતી. સિદ્ધાંતમાં અમુક મતભેદ હોવા છતાં એક બીજાનું લેતા અને સંગ્રહતા. આજે મતભેદ કલહનાં કારણ રૂપ થયેલ છે ને આજની કૂપ મંડુકતા બંનેમાં દેખાય છે. વળી બીજી વાત એ જણાય છે કે ન્યાયનું સાહિત્ય દશમા શતક પહેલાં દિગંબરોનું શ્વેતામ્બર કરતાં વધી જાય છે અને દશમા સૈકા પછી શ્વેતામ્બરનું દિગંબર કરતાં વધી જાય છે. ત્રીજી વાત એ છે કે બંનેમાં જે વાદમહાર્ણવ ગ્રંથનો ઉલ્લેખ થાય છે તે ગ્રંથ સંમતિ તર્કપરની ટીકા છે.

૫. શ્રી મહાવીર જયંતી અંક.

હવે, બે ચૈત્ર માસ આવે છે તો બીજા ચૈત્ર શુદ ૧૩ દિને શ્રી મહાવીર પ્રભુનો જન્મ દિવસ છે તે પ્રસંગે આ પત્રનો ખાસ અંક કાઢવાનો અમારો મનોરથ ગત માગશરના અંકમાં અમે જાહેર કર્યો હતો અને તેઓશ્રીના ચરિત્ર અંગે જૂદા જૂદા વિષયો સૂચવી તે પૈકી એકાદ પર પોતાની રૂચિ પ્રમાણેનો વિચારશીલ લેખ મોકલવા લેખક મહાશયોને વિનતિ કરી હતી; હવે તે પ્રસંગ અતિ નિકટ આવતો જાય છે, છતાં હજુ સુધી તે વિનતિનો સ્વીકાર વિશેષપણે થયો નથી, તેટલા માટે જૂદાં વિનંતિ પત્રો લેખકોને મોકલ્યાં છે ને મોકલીશું, છતાં કોઇને ન પહોંચે તો તેમને અમારી આથી વિનતિ છે કે તેઓ લેખ સત્વર મોકલાવી આભારી કરશે. સમય ટુંકો છે એ યાદ લાવીએ છીએ.

૬ ઇડરનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ—અમે માગશર માસમાં પ્રકટ કર્યો હતે તો તેના સંબંધમાં અસહિષ્ણુ, અવિચારી, અવિવેકી અને અઘટિત હુમલા બેદિગંબરી ભાઇઓએ સુરતના 'દિગંબર જૈન'ના માઘ અને ફાગણના અંકમાં 'ભટ્ટારક વાદિભૂષણપર અસત્ય આક્રમણ,'–'મિથ્યા આક્ષેપ' એ લેખોના મથાળા નીચે કર્યા છે તેનો ટૂંકમાં પણ ઠીક ઉત્તર હવે પછી જરૂર આપીશું.

૭. પ્રેસમાં ફેરફાર.

અત્યાર સુધી આ પત્ર 'નવજીવન મુદ્રણાલય' અમદાવાદમાં છપાતું હતું અને આ અંકથી 'ડાયમંડ જ્યુબિલિ પ્રિ. પ્રેસ' અમદાવાદમાં છપાવવાનું થયું છે, આ ફેરફારને અંગે આ અંક મોડો બહાર પડે છે તે માટે વાચકવર્ગ ક્ષમા કરી નિભાવી લેશે એમ અમો ઇચ્છીએ છીએ.

આ પત્રની છાપવા છપાવવાની, મોકલવાની, લવાજમ લેવા વગેરેની સર્વ વ્યવસ્થા જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફિસ, ૨૦ પાયધુની મુંબાઈ કરે છે તે સાથે તંત્રીને કોઇ જાતનો સંબંધ નથી, છતાં તે બાબતનો પત્ર વ્યવહાર કેટલાક ભાઇઓ તંત્રીની સાથે કરે છે તે યોગ્ય નથી; તો સર્વ ભાઇઓ આ હકીકત લક્ષમાં રાખશે.

જૈનજાતિનું અવસર્પણ.

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો મારા શ્યામને-એ દેશીમાં)

જૈન કોમ તું જાહોજલાલીથી પડી !
ધન, વૈભવ કયાં જૂનો હાલ જણાય જો !
વ્યાપારે વાખા ને ધંધો ધૂળનો,
જ્યાં ત્યાં એવાં વચનો બહુ સંભળાય જો;
અંતર કમ્પે દેખી કહો કોમનાં ! ૧
ગૌરવવંતી પ્રતિભા તારી તે ગઈ,
જેણે જગવ્યાં જ્યાં ત્યાં જબરાં ગાન જો;
મંત્રીપદથી શોભ્યા સર્વે મોખરે,
એ બુધ્ધિ વૈભવથી હાલ અજાણ જો,—અંતર૦ ૨
ગરીબ બિચારી વિધવા બ્હેનો ટળવળે !
મર્યાદાથી ગોંધી ખૂબ રીબાય જો !
બાળલગ્ન ને વૃધ્ધલગ્નની કાઠડી,
તોપણ ઠામોઠામ બધે બંધાય જો !—અંતર૦ ૩
ચીંતાના સાગરમાં ડુબી રડવડે,
શોક ઘસારે ક્ષયથી ખૂબ ઘસાય જો;
આડંબરના તોયે ઉધમાતો હરે,
એ તો દીપક ઓલાતો ભભુકાય જો;—અંતર૦ ૪
સરખે સરખું જોડાયું સૌ વાતમાં,
સૌ સ્વાર્થોના પંથે વહેતું જાય જો;
નેતાઓ નચવે નાચે અજ્ઞાનીઓ,
કોમી હિતનો દીર્ઘ વિચાર ન થાય જો—અંતર૦ ૫
શિક્ષણ દેવા સગવડ ઘરમાં ના મળે,
શાનો હોયે જાતીયતાનો ખ્યાલ જો;
મોસામાં ભરવાનું મધ્યમ વર્ગને !
વટ વ્યવહારે શા થાતા બેહાલ જો,—અંતર૦ ૬
બૈરી જાણે ડાબા પગનું જૂતિયું,
એ ભાવોએ ઘરઘર રોમોકાણજો;
સ્ત્રીનો આદર હાય ! મનાયે ઘેલછા,
ગૃહચાપોચી દગ્ધ કુટુંબ મશાણ જો,—અંતર ૭
જ્ઞાતિ સંઘ ને સ્વજનોમાં ના એકતા,
ક્લેશ કજીઆ ઘરઘર જોયાં જાય જો;
ભક્તિ વિનય મર્યાદા જાણે કયાં ગયાં,
આછાં ઓછાં લાડ વિરૂપ લડાય જો,—અંતર૦ ૮
ઘોર અંધાર ને દુઃખમાં ડુબી હા ગઈ,
નીચ જનોનો આદરી રહી આચાર જો;
પાકે કોઈ નિઃસ્પૃહ સજ્જન વીરલો,
જેહ નિડર થૈ ઉધરે ઉર કૃપાળજો.
અંતર કમ્પે દેખી કહો કોમનાં ! ૯

અમદાવાદ, રતનપોળ. સિદ્ધિમુનિ.

જિનવાણી.

રાગ કાફી.

જિનવાંણી વિના કૌ જગ તારે, જિન૦
કુમત કુસંગી બહુ મત જંગી,
એસે હઠીલે કો પાર ઉતારે. ૧ જિ૦
કિરિયાવાદી અસ્તિવિવાદી,
અકિરિયાવાદિ નાસ્તિ પુકારે. ૨ જિ૦
અજ્ઞાની કહે જ્ઞાન હૈ નિષ્ફલ,
વિનયવાદી વિનય ગુણ ધારે. ૩ જિ૦
તીનો સૈં ત્રસઠે સબમિલે,
અપની અપની વડાઈ વધારે. ૪ જિ૦
યા મુનિ વિકલ ભએ જગવાસી
તત્ત્વકી વાત કછુ ન નિહારે. ૫ જિ૦
જિન વચનામૃત પાના કએથે,
વિકલતા સબ દૂર નિવારે. ૬ જિ૦
એસી જિનબાંની સુન એતેં,
ભાનુચંદ નિજ કાજ સુધારે. ૭ જિ૦

જિનવાણી.

રાગ મલ્હાર.

અગીયરસ વરસે આંની, જિન ઘન શિવ સુખદાની,
નવરસે મિલાની નિતુ અગલાનિ,
સબ સમુજનની બહોત સુહાની પેતીસ વચના તિસથેં
મહાનંદ નીશાની. અ૦ ૧
હુએ નય પ્રવાહાં ચલે બહુ શાઢ નદીયાં અથાહાં
મિલિ સયરાહ,
સ્યાદ્વાદ મહાસાગર સમાંની. અ૦ ૨
હર્ષે સહુ દોરાં ભવિજન મોરા, કરત જિંગોરાં નાચત જોરાં,
સુની સુની કૂંની કૂંની ગરજિત મધુરાંની. અ૦ ૩
સુરજ નવગપતિ નિરમલ કાંતિ, દિવિ વિલસંતી કેલકરંતિ,
સમવરસન પરેકોર પરેકોર સુમદાંની. અ૦ ૪
નવ પહુવ ધરતી હિરદે કરની, ભાઇ મનહરની ફલભર
ભરની,
ભાનુચંદ કો સબદિન આબાદાની. અ૦ ૫

શ્રી પૂજ્યશ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિ

વિક્રમનો ૧૯મો સૈકો જે ઘણુંજ ગીતાર્થીના જ્ઞાન-તેજથી દેદીપ્યમાન છે, તેમાંના શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિ એક છે. ઉપદેશ પ્રાસાદ, જ્ઞાનપંચમી, દેવવંદન, વીશ સ્થાનક પદ પૂજા, એ અને બીજી એમની સંસ્કૃત અને ગુજરાતી, ગદ્ય અને પદ્ય કૃતિઓ જેઓ જૈન સાહિત્ય સાથે પરિચય ધરાવે છે અથવા પૌષધ અને પૂજા મહોત્સવમાં પ્રત્યક્ષ ભાગ લે છે, તેઓ તે દ્વારા તેમના નામને જાણે છે.

જગદ્‌ગુરૂ હીરવિજયસૂરિના વખતમાં તપ ગચ્છ અને ખરતર ગચ્છને પરસ્પર જબરૂં ઘર્ષણ થયું; એ ઘર્ષણમાં ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયે અગ્રેસર ભાગ લીધેલો અને તે પ્રસંગને અનુસરીને પ્રતિપક્ષી ગચ્છો સાથે કડક ભાષામાં ગ્રંથાલેખન કર્યું. આવા વખતે શ્રી હીરવિજયજી જેવા મહાપુરૂષ ન હોત તો આ ઉત્પન્ન થયેલો કલહ અગ્નિ કેવું ભયંકર સ્વરૂપ પકડત તે કલ્પવું મુશ્કેલ નથી. હીરવિજયસૂરિએ 'કુમતિ કુદ્દાલ' નામનો ધર્મસાગરજીએ લખેલો ગ્રંથ જળ-શરણ કરાવ્યો. અને પોતાના પક્ષને અંકુશમાં રાખ્યો પણ આ તાત્કાલિન ઉપર ઉપરથી શાંતજેવા લાગતા કલહનો અગ્નિ અંદરથી ધૂંધવાયાં કરતો હતો. હીરવિજયસૂરિ અને તે પછી એમની પાટ ઉપર આવનાર વિજયસેનસૂરિનો દેહ વિલય થયો; અને પાછો એ અગ્નિએ પોતાની જ્વાલાઓ પ્રકાશ-માન કરવા માંડી. એનું એક અનિષ્ટ પરિણામ એ આવ્યું કે પોતાના ગચ્છમાં જ ફાટફુટ થઇ.

વિજયસેનસૂરિ વિ. સં. ૧૬૭૧ જેઠ વદી ૧૧ રવિવારે ખંભાતમાં દેવલોક પામ્યા, તેમની પાટ ઉપર વિજ્યતિલકસૂરિ આવ્યા. એમનો જન્મ ૧૬૩૫માં વિશલનગરમાં પોરવાડ જ્ઞાતિય પિતા દેવજી અને માતા જયવંતીને ઘેર થયો હતો. ૧૬૪૪ માં વિજયસેનસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી તે વખતે તેમનું રામવિજય નામ રાખેલું. અમદાવાદમાં સંઘે વૃદ્ધ પોસાલી વાગદીયા વિજયસુંદરસૂરિ પાસે એમને આચાર્ય પદવી અપાવી; આ વખતે એમનું વિજયતિલકસૂરિ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું. આ જ પાટ ઉપર એક બીજા આચાર્યની પણ સ્થાપના થઇ—જેમનું નામ વિજયદેવસૂરિ. વિજયતિલકસૂરિ સં. ૧૬૭૬ પોસ સુદ ૧૪ શુક્રવારે સિરોહીમાં કાલધર્મ પામ્યા. સિરોહીમાં એ ચોમાસું રહેલા તે દરમ્યાન એમને પોતાનું જીવન પૂરૂં થવા આવ્યું છે એમ જાણેલું, અને હવે પોતાના પાછળના આચાર્યની ગોઠવણ કરવી જોઇએ એમ વિચાર થતાં કમલવિજય ગણિને અમદાવાદથી તેડાવ્યા અને તે આવ્યા એટલે તેમને પ્રથમ ઉપાધ્યાય પદવી આપી અને પછી આચાર્ય પદથી વિભૂષિત કરી પોતાના પટ્ટધર બનાવ્યા. અને નામ પણ બદલી વિજયઆણુંદસૂરિ એમ રાખ્યું.

અત્યાર સુધી તપ ગચ્છ જે અવિચ્છિન્ન ધારાએ ચાલ્યો આવતો હતો તેના ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાયની ચળવળના પરિણામે બે ભાગ થયા; દેવસુર અને આણુંદસુર. વિજયદેવસૂરિની આજ્ઞા સ્વીકારનાર દેવસુર કહેવાતા અને વિજયઆણુંદસૂરિની આજ્ઞા હેઠળ રહેનાર આણુંદસૂર (આણસુર) કહેવાતા.

વિજયલક્ષ્મીસૂરિ આણુંદસૂર શાખાની ૬૭ મી પાટના પટ્ટધર છે. એમના પૂર્વ આચાર્યો પોતાના કોઇ કાર્યથી બહુ જાણીતા નથી તોપણ એમનો ઇતિહાસ જાણવાની ઉત્કંઠા થઇ આવે છે. આ ઉત્કંઠાને આધીન થઇ એમનો જે ઇતિહાસ મળી આવે છે તે અત્રે નોંધીશું.

+વિજયઆણુંદસૂરિ તપ ગચ્છની ૬૧ મી પાટ

+ આ-વિજયઆણુંદસૂરિની હકીકત રા. રા. તંત્રીએ પોતાના જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા નામના ગ્રંથમાં આપી છે. જે ભાવવિજયજીની સજ્ઝાયનો આધાર એમણે લીધો છે, તે સજ્ઝાય અને બીજી પટ્ટાવલીઓની હસ્તલિખિત પ્રતો સિનોરનો ભંડાર તપાસતાં મળી આવી, તેના આ-ધારે અમે ઉપરની હકીકત આપી છે. રા. તંત્રોના પુસ્ત-કની હકીકત તે પછી અમારા લેવામાં આવી.

ઉપર આવ્યા અને એમનો પરિવાર આણંદસુર એવા નામથી ઓળખાયો, એમ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ. તેઓ ૧૬૪૨ શ્રાવણ સુદ ૮ના રોજ રોહ નગરમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતા પોરવાડ હોઇ નામ શ્રીવંત હતું; અને માતાનું નામ શણગારદેવી હતું. સંવત ૧૬૫૧ માં હીરવિજયસૂરિ પાસે એમણે દીક્ષા ૯ જણ સાથે લીધેલી માહા સુદ ૬ના દિવસે. જે વખતે ૭૦ જણને પંડિતપદ પણ મળ્યું. ૧૬૭૦ માં એમને પણ પન્યાસ બનાવવામાં આવ્યા અને તે પછી સં. ૧૬૭૬ પોષ સુદ ૧૪ શુક્રવારે 'સૂરિપદ પામી ગચ્છપતિ બન્યા. એમના સૂરિપદ કાળે ૧૦ને વાચકપદ અને ૮૨ને પંડિતપદ આપવામાં આવ્યું. સં. ૧૭૧૧ આષાઢ વદ ૧ દિને સ્તંભતીર્થમાં એ આચાર્યનું નિર્વાણ થયું. એમની પાદુકાની સ્થાપના સિરોહીમાં કરવામાં આવી.

તે પછી વિજયરાજસૂરિ પાટ ઉપર આવ્યા. કડીના ખીમા શાહ અને ગમનાદે એમના પિતા માતા હતાં અને એમનું નામ કુંવરજી હતું. જ્ઞાતે શ્રીમાળી હતા. વિજયઆણંદસૂરિથી પ્રતિબોધ પામી પિતા પુત્રે સં. ૧૬૮૯માં દીક્ષા લીધી. પુત્રને સં. ૧૭૦૩માં સિરોહી નગરમાં સૂરિપદ મળ્યું અને ૧૭૦૫ માં ખંભાતમાં વિમલાદે શ્રાવિકાએ એમનો વાંદણા મહોત્સવ કર્યો*

એ વિજયરાજસૂરિએ પોતાની પાટ ઉપર વિજયમાનસૂરિને બેસાડયા. એમનો બરાનપુરમાં શાહ વાઘજી કે જેની ભાર્યાનું નામ વીમલાદે હતું અને વંશે પોરવાડ હતા તેને ત્યાં જન્મ થયો હતો. સં. ૧૭૦૭માં. સં. ૧૭૧૯માં એમના ભાઇ સાથે દીક્ષા લેઇ ૧૭૩૬માં સિરોહીમાં આચાર્ય થયા. એ જ્યારે અમદાવાદમાં હશે ત્યારે એમના વ્યાખ્યાન વખતે જશવંતશાહ નામના મારવાડમાં આબુ પાસે સ્થાણુના વતની કે જે જ્ઞાતે વીશાપોરવાડ હતા તે આવેલા, વ્યાખ્યાનમાંના ઉપદેશથી એમને સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય આવ્યો; અને દીક્ષા લીધી જે વખતે નામ સુરવિજય રાખવામાં આવ્યું. આ રીતે દીક્ષા આપી વિજયમાનસૂરિ સુરવિજય સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા. સાણંદમાં જ્યારે વિજયમાનસૂરિ આવ્યા. ત્યારે તેમનો રાજનગરના ગંગાજીશાહે વાંદણા મહોત્સવ કર્યો હતો. વિજયરાજસૂરિની પાટ ઉપર એઓ ૧૭૪૨ના ફાગણ વદ ૪ ના રોજ બેઠા. સં. ૧૭૬૬ માં એ જ્યારે સિરોહી આવ્યા ત્યારે પોતાનું આયુષ્ય પુરૂં થવા આવેલું જાણી નવા આચાર્યની સ્થાપના માટે સૂરિમંત્રના આરાધનપૂર્વક દેવારાધન કર્યું. દેવાજ્ઞા પ્રમાણે એમને સૂરિવિજયને 'વિજયઋદ્ધિસૂરિ' નામ આપી આચાર્ય સ્થાપ્યા. તે પછી ગુજરાતમાં સાણંદ આવ્યા ત્યાં એમનો સં. ૧૭૭૦ મહા સુદ ૧૩ના રોજ સ્વર્ગવાસ થયો; અને તેમણે ગચ્છ વિજયઋદ્ધિસૂરિને ભળાવ્યો.

વિજયઋદ્ધિસૂરિએ અંજન શલાકા અને બીજાં કેટલાંક રૂડાં કામ કર્યાં. એ આચાર્યનું સં. ૧૭૯૭ માં અવસાન થયું. તે વખતે એમના ગચ્છમાં સો યતિઓ હતા.

એમની પાટ ઉપર વિજયસૌભાગ્યસૂરિ આવ્યા જે આપણા ચરિત્રનાયકના ગુરૂ થાય. તેમનું જન્મસ્થાન પાટણ હતું અને જ્ઞાતે ઓસવાલ હતા. એમને સં. ૧૭૯૫માં પોસ સુદ ૨ રવિવારના રોજ ગોડવાડમાં સાદડી ગામે આચાર્ય પદવી મળી હતી.* અને વાંદણાં મહોત્સવ અમદાવાદમાં મનીઆ દોસીને ઘેર થયો હતો. એ જ્યારે વિજયઋદ્ધિસૂરિના સ્વર્ગવાસ પછી પટ્ટધર થયા ત્યાર પછી તેઓ ખંભાતના જીવણશાહના આગ્રહથી જિન બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવવા ખંભાત ગયા. ત્યાંથી અમદાવાદ આવ્યા

* એક કાગળના બે પાનીઆ ઉપર આચાર્યની નામાવલિ નોંધેલી છે. તેમાં કોઇ કોઈ આચાર્યના નામ સાથે તેમના વિષે ઉલ્લેખ કરેલો છે. આવો ઉલ્લેખ વિજયમાનસૂરિના નામ સાથે કરતાં 'કડીના વાસી શ્રીમાલી ખીમા માતા ગમનાદે પુત્રઃ એમ લખ્યું છે. અમે જે પટાવલીના આધારે આ હકીકત વિજયરાજસૂરિને લાગુ પાડી છે; તેનું લખાણ ઘણું અસ્પષ્ટ છે. આ વિષે વિશેષ ખુલાસો કોઇ આધાર મળી આવતાં પ્રગટ કરીશું. જેઓ પાસે વજનદાર આધાર હોય તેઓ, તે પ્રગટ કરી આભારી કરશે.

* બીજી પટ્ટાવલીમાં સિરોહી ગામ લખ્યું છે.

અને તે પછી સુરતના સંધના વિશેષ આગ્રહથી સુરત ચાતુર્માસ માટે ગયા.

આ વખતે અમદાવાદમાં, મારવાડમાં આબુ પાસેના પાલઠી ગામના રહીશ હેમરાજ નામના પોરવાડ વણિક એક '૭' વરસના છોકરા સાથે યાત્રા નિમિત્તે નીકળેલા આવી ચડયા. વિજયસૌભાગ્યસૂરિએ કોઇ યતિને ત્યાં ચોમાસું રાખેલ હશે તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા તેઓ ગયા. શિશુને જોઈ સંઘનું મન આકર્ષાયું. આથી તેના પિતા પાસે તેની માગણી કરી. એ પુત્ર એની માતા આણંદના ગર્ભમાં આવ્યા હશે, ત્યારે તેની માતાએ સુવર્ણનો ગેરૂ જોયેલો. આથી માતા અને પિતાના મનમાં થયેલું કે આ કોઈ ઉત્તમ પુરૂષ થશે. હેમરાજે દાક્ષિણ્યવશાત સંઘની માગણી માન્ય રાખી, કે જમાંબાઈ નામની શ્રાવિકાના ખોળામાં એ બાળક બિરાજ્યો. પરિચિત પિતૃ વાત્સલ્ય એક છોડીને પરાયા અજાણ્યા સંબંધમાં આવતાં, અને પુત્રસ્નેહથી ભરેલા હૃદયને તેનો ત્યાગ કરતાં, પરસ્પર કેવા પ્રકારની લાગણીઓ થઇ આવી હશે, એ સ્નેહિ હૃદયોને કલ્પવું મુશ્કેલ નથી.

અમદાવાદના સંઘે એ પુત્રને વિજયસૌભાગ્યસૂરિ પાસે સુરત મોકલ્યો. સૂરિ અને સંઘ એ બાળકને જોઈ આનંદ પામ્યા, અને તેને શિક્ષણ આપવાની સર્વ ગોઠવણ કરી. આવશ્યકથી શરૂ કરેલો અભ્યાસ સર્વ જૈન શાસ્ત્રો અને અલંકાર, કાવ્ય, જ્યોતિષ, પુરાણ, કોષ, ન્યાય, વ્યાકરણ વિગેરે વિદ્યાના જુદાંજુદાં ક્ષેત્રો સુધી ફેલાયો, જેનો પરિપાક આપણે એમના ગ્રંથોમાં સવિશેષપણે જોઇએ છીએ. વિશેષાવશ્યક એમણે ન્યાય શાસ્ત્રની મદદ વડે સારી રીતે ધાર્યું હતું. વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રસંગ વિશે બોલતાં રાસકાર કહે છેઃ—

જો દે દેવ જતિપણું તો દેજે વાનાં ચાર,
સકંઠી ને સ્વરૂપતા પઢવું ને ગુરૂ પ્યાર.

વિજય સૌભાગ્યસૂરિ, વિહાર કરતાં કરતાં સિણોર આવ્યા, અને સંઘની વિનંતિથી ચાતુર્માસ રહ્યા. આ ગામનો ઉપાશ્રય કુદરતની અસાધારણ રચના વચ્ચે આવેલો છે. પાસેથી નર્મદા વહે છે. તેના પ્રવાહ પાસે આરાઓની લાઇનની લાઇન બાંધેલી છે. સામે દૂર વિંધ્યાની હાર આવેલી છે. તેમાંથી થતો સૂર્યોદય, શુક્લ પક્ષમાં ચંદ્રનાં કિરણોનું નદીના જળમાંથી થતુ અદ્‌ભુત પરાવર્તન, પાણીની સપાટી ઉપર ફરતાં સઢવાળાં હોડકાં, વિગેરે સૌંદર્યનું ચમત્કારિ દર્શન, હૃદયને અપૂર્વાનંદમાં સમાવી દે છે. સૂરિને અહીંયાં નવા શિષ્યને દીક્ષા આપવા વિચાર થતાં એ વાત તેમણે શ્રાવકોને જણાવી. શ્રાવકોએ પોતાનો આ કામ માટે હર્ષ પ્રદર્શિત કર્યો. જેથી સં. ૧૮૧૪ માહા સુદ ૫ શુક્રવારે સૂરિએ તેમને દીક્ષા આપી. અને સુવિધિવિજય એવું નામ પાડવામાં આવ્યું; આ પ્રસંગ ઉપર છીના વસનજીએ મહોત્સવ કર્યો હતો; તે વખતે વરઘોડો, પરભાવના વિગેરે સારી રીતે થયાં હતાં. આચાર્યની ઉમર હવે થવા આવેલી હતી અને તેથી પોતાની પાટ ઉપર નવા આચાર્યની સ્થાપના કરવાની જરૂર હતી. આ સ્થાન પોતાના નવદીક્ષિત શિષ્યને આપવું યોગ્ય ધાર્યું અને તેજ વર્ષના ચૈત્ર શુદ નવમી ગુરુવારના રોજ સુવિધિવિજયને 'લક્ષ્મી વિજયસૂરિ' એવા નામાભિધાન સાથે આચાર્ય પદ ઉપર નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા. વિજય સૌભાગ્યસૂરિએ પોતાનું જીવન પુરૂં કર્યું. સિનોરમાં જ્યાં એમને અગ્નિદાહ દેવામાં આવ્યો છે, ત્યાં એક સુંદર ઉંચો શિખર અને ઘુમટ સાથેનો સ્તુપ કરવામાં આવ્યો. એમણે ચૌદસનાં દેવ વંદન અને સુખસાગર શ્રી પાર્શ્વનાથનું સ્તવન રચ્યાં છે.

વિજયલક્ષ્મીસૂરિ સાથે એક બીજા આચાર્યની પણ સ્થાપના થએલી જણાય છે. અને તે પણ વિજય સૌભાગ્યસૂરિની પાટે આવેલા લાગે છે. વિજય સૌભાગ્યસૂરિના સમસ્થાની વિજય પ્રતાપસૂરિનું નામ પણ મળે છે. એ બે મળી એક પાટ ગણાય છે ત્યારે વિજય સૌભાગ્યસૂરિની ૬૫ ની પાટ. પછી ૬૬ મી પાટ ઉપર વિજય ઉદયસૂરિને ગણ્યા છે અને તે પછી ૬૭ મી પાટ ઉપર વિજયલક્ષ્મીસૂરિને ગણવામાં આવે છે. વિજય ઉદયસૂરિ માત્ર બે વર્ષ જ આચાર્ય પદ ભોગની કાળને આધીન થયા છે.

વિજયલક્ષ્મીસૂરિની, આચાર્ય તરિકેની કારકિર્દિ

ઘણી ઝળકતી છે. એઓ જ્યારે સાણંદમાં ચોમાસુ રહ્યા હશે ત્યારે ખંભાતમાં ચાર્તુમાસ રહેલા એમના આજ્ઞાવર્તિ પંન્યાસ જીનવિજય અને તેમની સાથેના પંન્યાસ મેઘવિમલ, પંન્યાસ ભુપતવિજય, પંન્યાસ મોહન વિજય, પંન્યાસ જીવવિજય તથા પંન્યાસ ન્યાયવિજય વિગેરે યતિ, અને દોશી મુલચંદ સાંકરચંદ અને બીજા શ્રાવકોએ મળીને એક વિજ્ઞપ્તિ પત્ર લખ્યો છે. જે નવ હાથ લાંબો હોઈ ગુર્જર ભાષામાં પદ્ય બંધ છે તેમાં એમની ગુણ સ્તુતિ કરવા ઉપરાંત, એમનું જન્મસ્થાન પિતા, માતા, ગુરૂ, દીક્ષા અને અભ્યાસની હકિકત આપવામાં આવી છે. અભ્યાસ વિષે આગળ એમના રાસકારે જેમ કહ્યું છે તેમ આમાં પણ, છંદ, કાવ્ય, પુરાણ, તર્કશાસ્ત્ર, પોતાના અને પરના અને આગમ, ટીકા, નય, ભંગી ઉત્સર્ગ અપવાદના જાણ જેમાં વિસંવાદીપણું નહિ વગેરે ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ પત્ર પન્યાસ જીનવિજયજી કવિએ સં. ૧૮૨૧ ના કારતક સુદ ૫ સોમવારના રોજ લખેલો છે. એ પ્રેમ અને ભક્તિથી ઉભરાતા હૃદયે લખેલો હોઇ ખંભાતનાં શ્રાવક શ્રાવિકા એમને કેવા આંતરના ઉમળકાથી ચાહતાં હતાં, તે એમાંથી સારી રીતે જણાઇ આવે છે. આ જીનવિજયજીએ સં. ૧૮૨૮ પોસ સુદી ૧૪ સે પાલીતાણા એ સુરતના સંઘ સાથે ગયેલા, તે વખતનું–શત્રુંજયનું સ્તવન રચ્યું છે. તે કેટલીક સારી ઐતિહાસિક હકિકત પુરી પાડે છે.

સં. ૧૮૨૭ માં પાછા એ સિનોર પધાર્યા, જે વખતે સારો મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો. અને તે પ્રસંગના ઉલ્લાસમાં એમના જીવનની મૂખ્ય બીના દર્શાવતો રાસ પણ કોઇકે રચ્યો; તે અહીં સુધી જ કલસ વિગેરે કરી પુરો કરવામાં આવ્યો છે.

સં. ૧૮૪૪ માં તેઓ આમોદ પધાર્યા અને ત્યાં તે વર્ષના માહ વદ ૧૪ ના રોજ આદીજીનની પ્રતિષ્ટા કરી જે પ્રસંગ ઉપરનું તેમણે વર્ણાત્મક પદ રચ્યું છે. આમોદમાં એક દીવસ એમણે વ્યાખ્યાનમાં સંઘપતિનું વર્ણન વાંચ્યું હશે. આ ઉપરથી ત્યાંના ભાઇદાસ રાઘવજીને સંઘ કાઢવા વિચાર થયો. સંઘ સુરિજી અને જ્ઞાનવિજય વિગેરે સાથે વહાણમાં બેસી ભાવનગર ઉતર્યો, ત્યાંનું ... ... આપી પાલીતાણે ગયા અને ત્યાં પણ રાજાને ... ... સિધ્ધગિરી ઉપર ચઢયા. સં. ૧૮૫૦ ના માગસર સુદી ૧૦ મી. આ પ્રસંગનું આનંદ દર્શાવનારૂં અને યુગાદિદેવની સ્તવનાવાળું એક પદ જ્ઞાનવિજયજીએ રચ્યું છે.

એમને એમના જીવન દરમ્યાન, પ્રતિષ્ટાઓ (સિનોરના વાસુપૂજ્ય ભગવાનના દહેરાસરમાંના ભોંયરાની પ્રતિમા ઉપરના લેખો પણ વિજયલક્ષ્મી સુરિએ તે પ્રતિષ્ટિત કર્યાનું જણાવે છે, બીજા–તે મંદિરના ઉપરના ભાગની–અને બીજા સુમતિનાથ ભગવાનના દહેરાસરની–પ્રતિમા ઉપરના લેખો–જોવાનું બન્યું નથી) ઢૂંઢીયા વિગેરેને બોધ, અને બીજાં શાસનહિતનાં પ્રભાવશાળી કામો કર્યા છે. એઓ મંત્ર તંત્રમાં કુશલ હોઇ એક પ્રભાવિક આચાર્ય તરિકે એમની સારી ખ્યાતિ છે. એમના વિષે કેટલીક દંતકથા સીનોરમાં ચાલે છે. આમાંની એક દંતકથા એમની અંતર વૃત્તિને પ્રગટ કરતી હોવાથી અત્રે જણાવવી યોગ્ય ગણાશે.

કહે છે કેઃ—સિનોરની એમની પાટ ઉપર એઓ વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા જે અરસામાં સુરતથી એક માણસ કાગળ લેઇ આવ્યો. આ કાગળ એમના ગુરૂની સુરતની પાટ ઉપર બેસનાર આચાર્યનો હતો (આ આચાર્ય તે કદાચ વિજય ઉદય સુરિ હોય એમ માનવા સંભવ છે) માણસે કાગળ આચાર્યને આપ્યો અને તે તેમણે વાંચવો શરૂ કર્યો; આમ કરતાંની સાથેજ સુરિનું દાંતવાળું જડબું નિકળી પડ્યું. આ જોઇ એમના મુનિવર્ગનો મિજાજ ગયો. અને આવેશમાંને આવેશમાં કોઇને કોઇ પ્રતિપક્ષીને (પૂરો) કરી નાખવાનું ધાર્યું પણ સુરિજીએ મનની શાંતિ જરા પણ ન ખોતાં ઉકળેલા શિષ્ય વર્ગને શાંત પાડયો. અને યતિના ભૂષણ રૂપ ક્ષમાથી એઓ બોલ્યાઃ—

'શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમાન દૃષ્ટિ રાખનાર યતિએ, બુરૂં કરનારનું દ્વેષથી કે ક્રોધથી જરા પણ અહિત ચિંતવવું નહિ, તેમ દુર્ધ્યાન કરવું નહિ. આત્મકલ્યાણની ઇચ્છાવાળો જો તેમ કરે છે તો

તે તેથી ભ્રષ્ટ થાય છે, અને અશુભ બંધ કરી પોતાની અધોગતિ કરે છે.'

પોતાની ઉપર થઈ આવેલો ઉપદ્રવ, સ્વશક્તિથી દુર કર્યો અને કાગળને ભોંયમાં પાઠવી દીધો પણ સાથે વિચાર થયો કે આ ઉન્મત્ત માણસને જરા અક્કલ મળવી જોઇએ. એથી એમને કાગળ લખનાર માણસને સામો કાગળ લખી આપ્યો જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, વિજયલક્ષ્મીસુરિ ઉપર કાગળ મોકલનાર સુરિને એ કાગળ મળતાં તે ગાંડો થઇ ગયો.

એમનું પોતાનું લાંબુ જીવન બીજી અનેક ઘટનાઓથી ભરેલું હશે પણ તપાસ કરતાં વિશેષ કાંઇ મળી આવ્યું નથી મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી પાસે એમના રાસની એક પ્રત છે અને તેના આધારે એમણે કેટલાંક વર્ષો ઉપર 'જૈન' પત્રમાં એક ટુંકી નોંધ પ્રગટ કરી હતી એમ અમારા સ્મરણમાં છે. આશા છે કે એઓશ્રી તેને મૂળરૂપમાં પ્રગટ કરી જૈન પ્રજાને આભારિ કરશે.

વિજયલક્ષ્મીસુરિએ જેમ ગચ્છાધિપતિ તરિકે પ્રભાવશાળી જીવન ગાળ્યું છે તેમ એક ગ્રંથકાર અને કવિ તરીકે પણ એમનું સ્થાન ઉંચું છે. બાલ્યવયમાં ઉત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને પ્રૌઢ વયે તેઓ લેખન વ્યવસાયમાં ગુંથાયા છે. એ વ્યવસાયના ફળ રૂપે એમની જે કૃતિઓ અત્યારે જાણમાં છે તે નિચે મુજબ છે.

૧ ઉપદેશ પ્રાસાદ વૃત્તિ સહિત, સં. ૧૮૪૩ કારતક સુદ ગુરૂ.

૨ વીશ સ્થાનક પૂજા સં. ૧૮૪૫ વિજયાદશમી ખંભાત.

૩ ચોવીશી.

૪ જ્ઞાનપંચમી દેવવંદન.

૫ રોહિણીજી સઝાય.

૬ ૭. અઠ્ઠાઇનું સ્તવન સં. ૧૮૩૪ ચૈત્ર સુદ ૧૫ સિનોર શ્રાવિકાબાઇ ફકુના પઠનને અર્થે પ્રત પાનાં૪,

૭ આમોદ પ્રતિષ્ટાનું સ્તવન સં. ૧૮૪૪ માધ સુદ ૧૧ ગાથા ૧૦.

આ એમની દરેક કૃતિમાં એમના હૃદયનું તાદૃશ્ય ચિત્ર પડેલું છે. ઉપદેશ પ્રાસાદ જેવી સંસ્કૃત કૃતિ (કે જે પ્રેમવિજયને માટે બનાવવામાં આવી છે. એ પ્રેમવિજયને એમની આચાર્ય પદવી વખતે પન્યાસપદ મળેલું છે અને તેમની પાદુકા સિનોરમાં એમની પાદુકા સાથે છે.) એમાં વ્યાપેલો ઉપદેશ અને બહુશ્રુતપણું વીશ સ્થાનક પુજા અને પંચમી દેવવંદનમાં કવિત્તમય તત્વજ્ઞાન અને ચોવીસીમાં, હૃદયના અનેક કોમળ રંગોથી આળેખાયેલાં ભક્તિ ચિત્રો, માન અને ભક્તિથી આપણું મસ્તક એમના પાદમાં નમાવે છે.

એ પોતાની કૃતિ માટે જરા પણ ગર્વ રાખતા નથી પણ એક સાચા ગ્રંથકાર અને ગીતાર્થને શોભે એમ 'શુદ્ધ કરજો શ્રુતધરા પૂણ્ય જાંણી' એમ જણાવે છે. કેટલો નમ્રભાવ, અને શ્રુત જ્ઞાનિઓ તરફ પૂજ્ય ભાવ!

એમના સમકાલિન વિદ્વાનોમાં સત્યવિજય પન્યાસની પરંપરાના શ્રી પદ્મવિજય ગણિ અને ખરતર ગચ્છીય શ્રી કુશળચંદ્ર ગણિ થયા છે.

ગચ્છાધિપતિ તરિકેનું સૌભાગ્યશાળી જીવન ગુજારી શ્રી વિજયલક્ષ્મી સૂરિએ સં. ૧૮૫૯ માં પાલી ગામે કાળ કર્યો સિનોરમાં એમના ગુરૂના સ્તુપમાં એમનાં અને શ્રી પ્રેમવિજય વિગેરે યતિનાં પગલાં સ્થાપન કરવામાં આવ્યાં છે. જે ઉપર નીચે મુજબ લેખ છે.

संवत् १८१५ वर्षे चैत्र सुदी १० वार चंद्र भा० श्री श्री विजय सौभाग्य सुरिभ्यो नमः श्री सिणोर नगरे समस्त संघेन कारापितं ॥ श्री कल्याणमस्तु ॥ शिव मस्तु.

संवत १८६८ ना श्रावण वदी १२ बुध श्री शिणोर संघ समस्त कारापित श्री विजय लक्ष्मी सुरि पादुकेभ्यो नमः

श्री प्रेमविजय पादुकाभ्यां नमः श्रीहेत विजय वासित...पादुका कारापि.

(આ લેખો આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસુરિ, પ્રતિમા લેખ સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે)

જ્યાં આ લેખોવાળો સ્તુપ છે ત્યાં એક સુંદર

બગિચો છે. એમના સમાધિ મંદિરના વિશાળ ઘૂમટ ઉપર સુખડના વૃક્ષોની ઘટા આવેલી છે, જે શાંતિમાં વૃદ્ધિ કરે છે. સ્તુપ, ધર્મશાળા અને કુવાનો હાલ પાંચ હજારના ખર્ચે જીર્ણોદ્ધાર થયો છે.

વિજયલક્ષ્મીની પાટ ઉપર વિજય દેવેન્દ્ર સુરિ આવ્યા જેઓ સુરતના હતા અને જેમનો વાંદણા મહોત્સવ વડોદરામાં સં. ૧૮૫૭ માં થયો હતો. સંવત ૧૮૬૧ માં અમદાવાદ સ્વર્ગસ્થ થયા. તેમની પાટ ઉપર વિજય મહેંદ્રસુરી થયા જ્ઞાતે ઓસવાળ. ભીન્નમાલના આમોદમાં જેઠા ગાંધીને ઘેર ૧૮૨૭ માં દીક્ષા મહોત્સવ સં. ૧૮૬૧ માં અમદાવાદમાં વાંદણા મહોત્સવ સં. ૧૮૬૩ માં નિર્વાણ પામ્યા. તેઓ જ્યારે સાણંદમાં હતા ત્યારે સિનોરથી પન્યાસ જ્ઞાનવિજયના હીમતવિજયજીએ, સં. ૧૮૬૨ ના ચૈતર સુદ ૫ રવીવારે એક લાંબો પત્ર લખ્યો છે. લખનાર મુનિ રામવિજય છે. વિજય મહેંદ્રસુરિ પછી ૭૦ મી પાટે વિજય સુરિંદ્ર સુરિ આવ્યા. ૐ શાંતિ.

પોસ દશમ.
પાર્શ્વનાથ જન્મ.

શાહ ગોરધનભાઇ વીરચંદ
સિનોર.

[આ વિષય પર લેખક પોતાનાં સાધનો મોકલશે તો તે અમે અમારી પાસેનાં સાધનો પરથી બીજી જાણવા યોગ્ય વિગતો પૂરી પાડવા હવે પછી ઉમેદ છે. તંત્રી.]

ઉદ્‌બોધન

તમે જાગો મોહન પ્યારે ! ચેતન ! તમે જાગો મોહન પ્યારે !
કોમલ કર સુલલિત વદનથી તુમ પ્રિયા નિંદ ઉડાડે !
ચેતનજી જાગો આ રસને લ્હાણે !
સુખકર શ્રમહર શીત અનિલની, લ્હેરો પ્રમાદ હઠાવે
અંગે અંગ ઉત્સાહ ભરીને જીવન મંત્ર સુણાવે,
ચેતન એ ઝીલો મોહન પ્યારે !
તિમિરની સત્તા ટાળી દિનકર, નભ મંડળ પર આવે,
ઝળહળ જ્યોતિ જગપર ઢોળી નિજ કર્તવ્યો પ્રિછાવે.
ચેતન તમે જાગો મોહન પ્યારે !

સિનોર. ગોરધનભાઈ વીરચંદ શાહ.

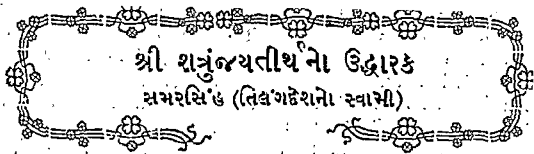
ગીત.

રાગ લલિત.

આજ મેં પ્રભુકો દરિસન પાયો,
વંછિત પૂરણ પાસ શંખેસર, દેખી દુરિત ગમાયો. આજ ૧
મોહન મૂરતિ મહિમાસાગર, કીરતિ સબજગિ છાયો.
ભાનુચંદ પ્રભુ સકલ સંઘકું, આણંદ અધિક ઉપાયો. આજ ૨

—ભાનુચંદ્ર.

[ભાનુચંદ્ર વિક્રમ સત્તરમી સદીના આધારભૂત જૈન પંડિતો—વિદ્વાનો પૈકી એક સમર્થ વિદ્વાન હતા. સમ્રાટ્ અકબર પાસે રહી સૂર્ય સહસ્ર નામ સુણાવનાર, કાદંબરીના પ્રથમ ભાગ પર, વિવેક વિલાસ, સારસ્વત વ્યાકરણ અને શોભન સ્તુતિ પર ટીકા વગેરે રચનાર હતા.

શ્રી શત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધારક

સમરસિંહ (તિલંગદેશનો સ્વામી)

[ગતાંક પૃ. ૧૮૮ થી ચાલુ]

(પંડિત લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી–વડોદરા)

સં. દેસલે સેરીસામાં[૨૭] સ્નાત્ર, મહાપૂજા, મહોત્સવ કરવા પૂર્વક મહાધ્વજા અર્પી આરતી કરી. સમરાશાહે ભોજનાદિ દાન આપ્યું. અષ્ટાહ્નિકા પછી પ્રયાણ કરી સંઘ સાથે દેસલશાહ ક્ષેત્રપુર પહોંચ્યા. ત્યાં પણ અતિભક્તિથી અર્હત્પ્રતિમા પૂજી ધોલકા ગયા. પ્રત્યેક ગામ, નગર વિગેરેમાં ચૈત્યપરિપાટી કરતા, મહાધ્વજા, પૂજા આદિથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરતાં સં. દેસલ અનુક્રમે પિપ્પલાલીપુરે પહોંચ્યા. ત્યાંથી પુંડરીકગિરિને જોઇ દેસલશાહ અમૃતમગ્ન હોય તેમ પ્રસન્ન થયા. જયંત સમાન સમરને આગળ કરી ચતુર્વિધ સંઘ સાથે મહાકાર્યો સાધતા દેસલશાહે લાપશી કરાવી મહોત્સવ કરી ગિરિરાજને પૂજ્યો. એક દૃષ્ટિથી પુંડરીકને જોઇ દર્શનથી પરમાનંદને વશ થયા. સમરશાહે મહાદાનો આપ્યાં.

પાલિતાણામાં પ્રવેશ. બીજે દિવસે તીર્થનાથનાં દર્શન કરવાંની ઉત્કંઠાથી પ્રયાણ કરી શત્રુંજયગિરિ સમીપ પહોંચ્યા. લલિતાદેવી (વસ્તુપાલની પત્ની)એ કરાવેલા સરોવરના તટ પર સમરશાહે સંઘના આવાસ કરાવ્યા.

રાસકાર સાતમી ભાષામાં જણાવે છે કે–સંઘે ત્યાં (પિપલાલીમાં) નગરના પરિસર (પાદર)માં પડાવ નાખ્યો. વિમલગિરિનાં દર્શન થતાં અંગમાં આનંદ માતો ન હતો; પર્વતરાજને પૂજ્યો, બહુ ભક્તિથી પ્રણામ કર્યાં. દેસલે માગણ જનોને દાન દીધાં. અજિતજિનેંદ્રને મનરંગે જુહાર કરી, શત્રુંજય શિખરના સ્વામીનું સ્મરણ કરી પ્રણામ કર્યો.

પાલિતાણા નગરમાં સંઘનો પ્રવેશ થયો, લલિત સરોવરના તીર પર સંઘે નિવેશ (ઉતારો) કર્યો. કાર્યસહાયક લઘુભાઇ સહજો અને સાહણો જલ્દી આવી મળ્યા, ત્યારે ત્રણે (સમરાશાહ સાથે) બંધુ ગંગાપ્રવાહની જેમ શોભતા હતા.

આગમન. પ્રબંધકાર જણાવે છે કે–સં. દેસલ વિમલાચલ પર ચડયા ન હતા, તેવામાં ખંભાતના સંઘનું ભાતથી વધામણી લાવનાર માણસે આવી જણાવ્યું કે–'દેવગિરિ (દૌલતાબાદ)થી સહજપાલ અને ખંભાતથી સાહણ સંઘ સાથે આવ્યા છે' તે સમાચાર સાંભળી સંઘપ્રેમ અને ભ્રાતૃપ્રેમથી સમરાશાહ અતિ હર્ષિત થયા. સંઘ સાથે સં. સમર એક યોજન સામે ગયા, બંધુને મળ્યા, ભાણેઓને ગાઢ ભેટી પ્રણામ કર્યો, તેવું મહત્વ અને તેવી ભક્તિ જોઇ લોક

---

૨૭ રત્નમંદિરગણિ સેરીસા સંબંધમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે–" तथा सेरीसकतीर्थे देवचन्द्रक्षुल्लकेनाराधितचक्रेश्वरीदत्तसर्वकार्यसिद्धिवरेण त्रिभूमिमय–चतुर्विंशतिगुरुकायोत्सर्गिश्रीपार्श्वादिप्रतिमासुन्दरः प्रासाद एकरात्रिमध्ये कृतः । तत् तीर्थं कलिकालेऽपि निस्तुलप्रभावं दृश्यते ।"

—ઉપદેશતરંગિણી (ય. વિ. ગ્રંથમાલા તરફથી પ્રકાશિત પૃ. ૫)

અર્થાત્—સેરીસાતીર્થ, દેવચંદ્રક્ષુલ્લકે આરાધેલ ચક્રેશ્વરીએ આપેલ સર્વકાર્યસિદ્ધિવરદાનવડે ચોવીશ, મોટા કાઉસ્સગ્ગીઆ શ્રીપાર્શ્વ વિગેરે પ્રતિમાઓથી સુંદર ત્રણ ભૂમિવાળો પ્રાસાદ એક રાતમાં કર્યો હતો. તે તીર્થ કલિકાલમાં પણ અતુલ પ્રભાવી જોવાય છે. લેખક.

વિસ્મય પામ્યા. તે બન્ને (સહજપાલ અને સાહણ) પણ સમરસિંહને ભેટી હર્ષિત થઇ બોલ્યા કે-'ભાઇ! બીજા સંઘપતિને પાળ'

ખંભાતના સંઘમાં જે ઘણા આચાર્યો હતા, તેમને સમરાશાહે વન્દન કર્યું. પાતાકમંત્રીના ભાઇ મં. સાંગણ ખંભાતથી તે બન્ને (સહજ અને સાહણ) સાથે આવ્યા હતા, વંશપરંપરાગત સંઘપતિત્વને પ્રાપ્ત કરનાર સં. લાલા, ભાવસાર સં. સિંહભટ ઉત્તમ શ્રાવક, મં. વસ્તુપાલના વંશના મં. વીજલ હર્ષથી સંઘમાં આવ્યા હતા. તથા મદન, મોલ્હાક, રત્નસિંહ વિગેરે અસંખ્ય શ્રાવકો ઉત્કંઠિત થઇ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગમાં આવ્યા હતા. સમરાશાહે સર્વનો યથોચિત સત્કાર કર્યો હતો. સહજ અને સાહણ બન્ને ભાઇઓએ સંઘમાં આવી પિતા સં. દેસલનાં ચરણોને ભક્તિપૂર્વક વન્દન કર્યું. દેસલશાહ આનંદિત થયા. વિમલગિરિશિખર પર ચડવા માટે ઉદ્યમી થયા.

રાસકાર કહે છે કે—સરોવરના તીર પર રહેલ
પાર્શ્વ અને વીરજિનને વંદન કર્યું.
ગિરિરાજ પર સરોવર બહુ પાણીથી ભર્યું હતું.
ગમન પક્ષીઓ જલક્રીડા કરતાં હતાં.
શત્રુંજય-શિખર પર ચડી સંઘ
સ્વામિ (આદીશ્વર)નાં દર્શન કરવા ઉત્કંઠિત થયો.
સુલલિત ગુણગીત ગાતાં દેહ રોમાંચિત થતો હતો.
નાતો હતો, તે સંસારના દાહને ઓલહવતો
નાને નમી સંઘ શાંતિભુવન-જિન-
જિનબિંબને પૂજી, કપર્દી યક્ષને
આજ મેં પર થઇ સિંહદ્વારે પહોંચ્યા.
વંછિત પૂરણું પંચ આવી પહોંચતાં
મોહન મૂરતિ મહિમાસાગર, કીરતિ સબ
ભાનુચંદ પ્રભુ સકલ સંઘકું, આણંદ અધિક

[ભાનુચંદ્ર વિક્રમ સત્તરમી સદીના આધારભૂત જૈન પંડિ... સમર્થ વિદ્વાન હતા. સમ્રાટ્ અકબર પાસે રહી સૂર્ય સહસ્ર નામ ... પ્રથમ ભાગ પર, વિવેક વિલાસ, સારસ્વત વ્યાકરણ અને શો... વગેરે રચનાર હતા.

હતી, કિંનર જગદ્ગુરુના ગુણોને ગાતા હતા. લગ્નમુહૂર્ત સુરગુરુ સાધતા હતા. સિદ્ધસૂરિગુરુએ પ્રતિષ્ઠા કરી. ભુવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષી દેવો જય જય શબ્દ કરતા હતા, સમરાશાહે ધર્મકંદ (આદિજિનબિંબ)ને દઢ રોપ્યો. દેવલોકમાં દુદુંભિ વાગ્યાં, ત્રિભુવનમાં અમૃતરસ સિંચ્યો.

સંઘપતિ દેસલે મહાધ્વજ થઇ એકોત્તેર (૧૦૧) ફુલ ઉદ્ધર્યાં. ઉલટથી શિખર પર ચડી વીરે રૂપું, સોનું અને ધન-રત્ન વરસાવ્યું. રૂપ્યમય બે ચામર, મેઘાડંબર અને બીજી બે ચામરજોડી આપી. આદિજિનને કુસુમની જેમ ઝલહલતાં કનકમય આભરણોથી પૂજ્યા. ભાવલભર્તારે આરતી ધરી સ્વર્ગમાં રહેલા પૂર્વ પુરુષોને રંજિત કર્યા. સમરશાહે દાનમંડપમાં રહી યાચક જનોને સોનાના શણગાર આપ્યા. શ્રેષ્ઠ મુનિઓને આહારપાણી આપી દુઃસ્થિતદીનજનોને ઉદ્ધર્યા. સિદ્ધક્ષેત્રમાં સુધર્મે વિત્ત વાવરી, ઇંદ્રોત્સવ કરી ઉતર્યા. ભોલીનંદન-સમર ભલે મહોત્સવે આવાસે આવ્યા. સં. ૧૩૭૧ માં થયેલો આ તીર્થોદ્ધાર જ્યાં સુધી ગગનમાં સૂર્ય-ચંદ્ર છે, ત્યાં સુધી યાવચ્ચન્દ્ર-દિવાકરૌ નંદો-જયવંત વર્તો.

પ્રબંધકાર પાંચમા પ્રસ્તાવમાં જણાવે છે કે પ્રભાતમાં પાદલિપ્ત (પાલિતાણા) શત્રુંજયની યાત્રા. પુરનિવાસી પાર્શ્વજિનને પ્રણામ કરી, તીર પર રહેલ વીરજિનને પૂજી સં. દેસલ પર્વત સમીપ ગયા. ત્યાં નેમનાથ પ્રભુને પૂજી સિદ્ધસૂરિ સાથે ગિરિરાજ પર ચડયા. પર્વત પરનાં વૃક્ષો, પક્ષીઓ, નિર્ઝરણાં વિગેરેની મનોહરતા નિહાળતાં ત્રણે પુત્રો સાથે ચડતાં પ્રથમ પ્રવેશે યુગાદીશ્વરની માતા (મરુદેવી)નાં દર્શન કરી, શાંતિનાથના ચૈત્યમાં ગયા. ત્યાં પૂજા કરી ... સાથે આદિનાથ વિગેરે જિનોની ... ે ઉદ્ધરેલી કપર્દિયક્ષની મૂર્તિનાં દર્શન ... ઘ સાથે સંઘપતિ દેસલ ફરકતી ... ને એક દૃષ્ટિથી જ જોતા અનુક્રમે ... દ્વારે ગયા. ત્યાં રહી યુગાદિદેવનાં ... હર્ષથી ધન, સોનું, વસ્ત્ર, ... ગેરેની વૃષ્ટિ કરી, ત્યાર પછી

મંદિરમાં પ્રવેશ કરી પોતાના કરાવેલ આદિજિનને વંદન કરવામાં ઉત્કંઠિત ચિત્તવાળા સંઘપતિ દેસલશાહ ભૂમિ પર લુંઠન કરતા યુગાદિનાથ સમીપે ગયા–સર્વાંગે ભેટયા. આદીશ્વરને ભક્તિથી પ્રણામ કરી, તે લેપ્યમૂર્તિને પુષ્પોથી પૂજી પ્રદક્ષિણા આપતાં કોટાકોટિ-ચૈત્યમાં રહેલ અર્હતોને પૂજ્યા. સં. દેસલે પાંડવોની પાંચ મૂર્તિને તથા કુંતીને પૂજ્યાં, રાયણ ઝાડ નીચે રહેલ યુગાદિજિનની પાદુકા પૂજી, પોતે કરાવેલી લોકોને આશ્ચર્ય પમાડનારી મયૂરમૂર્તિનાં દર્શન કરી હર્ષિત થતાં મોતી, સોનું, વિભૂષણ વિગેરેની વૃષ્ટિ કરી. 'રાયણ પણ આદીશ્વરના તીર્થમાં જે ઉગેલ હતી, તે તે પ્રમાણે જ છે' એવા વિચારથી દર્શન કરતા દેસલશાહની પરમભક્તિ જોઇ રાયણ અમૃતસમાન દૂધ ઝરતી હતી. મહોત્સવ કરી, યાચકોને વસ્ત્રાદિ દાન આપી, ૨૨ તીર્થંકરોને પૂજી, સર્વ તરફ પ્રદક્ષિણા કરી, આદીશ્વરને પ્રણામ કરી પુત્રો સાથે પોતાના આશ્રમે ગયા, પ્રતિષ્ઠા કરાવવા જલ્દી ઉદ્યમી થયા.

પ્રતિષ્ઠાવિધિ. સં. દેસલશાહે પ્રતિષ્ઠાવિધિ કરાવવા પોતાના પુત્ર સમરને આદેશ કર્યો. પિતાના આદેશને પામી સમરાશાહ અતિહર્ષિત થયા. ૧૮ સ્નાત્ર મધુર (? પ્રચુર) પિંડ પક્વાન્ન સાથે મૂલશત વિગેરે પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં ઉપયોગિ સર્વ વસ્તુ કરાવી મેળવી. પ્રતિષ્ઠાવિધિ જોવા ઉત્કંઠિત થઇ સુરાષ્ટ્રાનવકથી અને વાલાકથી પણ ઉત્તમ, મધ્યમ, જઘન્ય માણસો આવ્યા હતા.

સમરાશાહે માઘ શુ. ૧૩ ને ગુરુ (? રવિ) વારે યાત્રા કરવાને ચતુર્વિધ સંઘ મેલવ્યો. સિદ્ધસૂરિ વિગેરે શ્રેષ્ઠ સૂરિ અને સંઘ સાથે

દિક્પાલ, ગ્રહ વિ. પૂજન કુંભસ્થાપન. સં. દેસલશાહ તથા સમરાશાહ પાણી લાવવા કુંડે ગયા. દિક્પાલ, કુંડાધિષ્ઠાયક દેવ વિગેરેની અને ગ્રહો વિ. ની વિધિપૂર્વક પૂજા કરી, સિદ્ધસૂરિએ ઉચ્ચારેલ મંત્રોથી પવિત્ર પાણી વડે સમરાશાહે કુંભો ભર્યા. વાજિંત્રનાદ સાથે કલશોથી શોભતા સૌ આદીશ્વર–મંદિરે આવ્યા. કલશોને યોગ્ય સ્થાને સ્થાપ્યા.

શતમૂલ ચૂર્ણ. પ્રતિષ્ઠા–વેલડીની મૂલભૂમિ સદૃશ મૂલશતને સારી રીતે પીસાવવાનો આરંભ કરાવ્યો. 'જે સ્ત્રીઓનાં માતા પિતા, સસરો, સાસૂ અને પતિ એ પાંચ જીવતાં હોય, તેવી સુવાસિની સ્ત્રી મૂલશત પીસવામાં યોગ્ય છે' એવી ચારસો સ્ત્રીઓ સમરાશાહને મળી હતી, તેણીઓને ક્રમથી બેસારી, સિદ્ધસૂરિએ અનુક્રમે તે સ્ત્રીઓના મસ્તક પર વાસક્ષેપ નાખ્યો. સ્પર્ધાપૂર્વક અધિક અધિક દ્રવ્યના વ્યયથી પ્રથમશત (? મૂલશત)ને પામી તે સ્ત્રીઓ મંગલગીત–ગાનપૂર્વક હર્ષથી પીસવા લાગી. સમરાશાહે તેણીઓને વિવિધ પટ્ટસૂત્ર આપી પોતાના પુણ્યનિક્ષેપની જેમ એ શતમૂલચૂર્ણ શરાવમાં નાખ્યું. . . .

વેદિકા, નંદ્યાવર્ત પટ્ટ વિ. તૈયારી. જિનાલયની ચોતરફ નવાંગ વેદીઓ સ્થાપી જવારા સ્થાપ્યાં. દેવની આગળ નંદ્યાવર્ત પટ્ટ રાખવા માટે મંડપના મધ્ય ભાગમાં એક હાથ ઊંચી ચોરસ વેદી સમરાશાહે કરાવી. તે વેદીના ઉપર ચોરસ થાંભલાઓવાળો, સોનાના કલશના શિખરવાળો, તીર્થંકરોના માન પ્રમાણે મંડપ (માંડવો) બનાવ્યો, જેને વિવિધ વસ્ત્રો, કેળો વિગેરેથી સુશોભિત કર્યો હતો. તેની પાસે આદીશ્વર પ્રભુના મુખ્ય મંદિરના ધ્વજયુક્ત મહાદંડને પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે સજ્જ કરી સૂત્રધારો દ્વારા સ્થપાવ્યો. આદીશ્વર જિનમંદિરની ચોતરફ પ્રતિષ્ઠા કરવા તેણે બીજાઓની પણ વેદિકાઓ મૂલ, ડાભ સાથે સારી વેળુ પાથરેલી તૈયાર કરાવી. દ્વારમાં આંબાનાં મનોહર પાનવડે વંદનમાલિકા (તોરણ) સ્થાપી હતી. ગોરોચન, કુંકુમ, ચંદ્ર (કપૂર), કસ્તૂરી, ચંદન વિગેરે વસ્તુઓના લેપપૂર્વક મહામૂલ્યવાળી વસ્તુથી નંદ્યાવર્તપટ્ટ સિદ્ધસૂરિએ આળેખ્યો.

ત્યાર પછી ઘડીકારે ઘડો વારિપૂર્ણ કુંડમાં નિરંતર ભર્યે છતે વેલા જોઇ અતિશુદ્ધ-

પ્રતિષ્ઠાવિધિનું વિશેષ વર્ણન. શુદ્ધિ સિદ્ધસૂરિ જિનમંદિરે ગયાં, તે વખતે બીજા આચાર્યો પણ પ્રતિષ્ઠા કરવા ચૈત્યમાં જઇ પોતપોતાને આસને રહ્યા. દેસલ પુત્રો સાથે સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ મનોહર વિશુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી શ્રીખંડમુદ્રા–ચંદન તિલકથી લલાટને અલંકૃત કરી ભક્તિપૂર્વક ચૈત્યમાં આવ્યા, અન્ય શ્રાવકો આવ્યા. સિદ્ધસૂરિ જિનની સામે રહ્યા, દેસલશાહ સાહણ(પુત્ર) સાથે આદીશ્વરની જમણી બાજૂએ અને સમર સાથે સહજ ડાબી બાજૂએ રહી જિનેશ્વરના મજ્જનમાં સજ્જ થયા. સાંગણ બંધુ સાથે સામંત ચામર લઇ જિનની આગળ રહ્યો. ચક્ષુરક્ષા માટે અરિષ્ટ (અરીઠા)ની માલા ઉરઃસ્થલે સ્થાપી. કપૂર, ચંદન, ફૂલ, અક્ષત, ધૂપ કાલેયક, અગરુ, કસ્તૂરી વગેરે પ્રતિષ્ઠાયોગ્ય વસ્તુઓ તૈયાર કરી, ગુરુએ (? ગોરે) દેસલ વિગેરે શ્રાવકોને કંકણુ વિનાના હાથમાં મદનફલ (મીંઢોળ) કૌસુંભસૂત્રે બાંધ્યું.

એવી રીતે પ્રતિષ્ઠા–સામગ્રી કરી સિદ્ધસૂરિએ સ્નાત્રકરો દ્વારા મન્ત્રપૂર્વક સ્નાત્રનો આરંભ કરાવ્યો. જિનનાં સર્વ સ્નાત્ર કરાવ્યાં. સિદ્ધસૂરિએ સ્વયં અન્ય સૂરિયોગ્ય તે જલ્દી મોકલ્યાં. લગ્નઘટી સ્થાપી એકાગ્રચિત્તવાળા સિદ્ધસૂરિએ અધિવાસના મુહૂર્ત સાધ્યું, જિનપ્રતિમાને શ્રેષ્ઠ રાતા વસ્ત્રથી ઢાંકી શ્રીખંડ, વાસ વિગેરેથી પૂજી મંત્રોથી સફલ કરી. સમરાશાહ ગુરુની પોસહશાલામાં જઇ નંદ્યાવર્તનો પટ સુવાસિની સ્ત્રીના મસ્તકપર મૂકાવી જલ્દી આદીશ્વર પ્રભુના મંદિરે ગયા, વાજતે ગાજતે મંડપ–વેદીમાં મૂકાવ્યો. સિદ્ધસૂરિએ પટ્ટની સમીપ આવી વિધિપૂર્વક આલેખાયેલા સુયંત્રને કપૂર સમૂહથી પૂજ્યો. સિદ્ધાચાર્યે નંદ્યાવર્ત મંડલ માંડીને અને માંત્રિક તાંત્રિકોએ કપૂર વિગેરેથી તેને પૂજીને દોષ દૂર કર્યા. સર્વ આચાર્યોએ નંદ્યાવર્તની પૂજા કરી. પછી ફરી સિદ્ધસૂરિ આદીશ્વર પ્રભુ પાસે આવી લગ્ન સાધવા સાવધાન થયા. કૌસુંભ કંકણુ બંધાયાં.

અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા. લગ્નસમયે એક હાથમાં રૂપાની કચ્ચોળી અને બીજા હાથમાં સોનાની સળી લઇ સિદ્ધસૂરિ સજ્જ થયા. પ્રતિષ્ઠા સંબંધી સમય સમીપે આવ્યો, ત્યારે પ્રભુ આદીશ્વર આગળ રહેલા લોકો ઉંચા સ્વરે 'સમયો' 'સમયો' પ્રવર્તો એ પ્રમાણે બધી દિશામાં બોલવા લાગ્યા. પ્રતિષ્ઠા સમયે સિદ્ધ[૨૮]સૂરિએ જિનેશ્વરથી વસ્ત્ર દૂર કરી બન્ને નેત્રોને સૌવીર–સિતાયુક્ત ઉન્મીલન કર્યું, ગાજતે વાજતે વિ. સં. ૧૩૭૧ ના તપ (માહ) માસ શુ. ૧૪ સોમવારે યુગાદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી. અહિં પહેલાં શ્રીજંબૂસ્વામીએ અને હાલમાં સિદ્ધસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી, તેથી તે બન્નેની સમતા કહી શકાય. તે વખતે મુખ્ય મંદિરના દંડની પ્રતિષ્ઠા સિદ્ધસૂરિની અનુજ્ઞાથી વાચનાચાર્ય નાગેંદ્રે કરી હતી.

---

૨૮. વિ. સં. ૧૩૭૧ની આ પ્રતિષ્ઠા ઉપકેશગચ્છના શ્રીસિદ્ધસૂરિદ્વારા થઇ હતી, એ ઉપર દર્શાવેલ પ્રામાણિક રાસ–પ્રબંધના ઉલ્લેખથી સુસ્પષ્ટ છે. છતાં વિ. સં. ૧૪૯૪ માં રચાયેલ, ગિરનાર પરના વિમલનાથ પ્રાસાદની પ્રશસ્તિ (બૃહત્પોશાલિક પટ્ટાવલીમાં સૂચિત શ્લોક ૭૨)માં, પં. વિવેકધીર ગણિએ વિ. સં. ૧૫૮૭ માં રચેલ શત્રુંજયતીર્થોદ્ધારપ્રબંધ (આત્માનંદ સભા, ભાવનગરથી પ્રકાશિત ઉલ્લાસ ૧, શ્લોક ૬૩)માં, વિ. સં. ૧૬૩૮ માં નયસુંદરગણિએ રચેલ શત્રુંજય રાસમાં અને એને અનુસરતા પાશ્ચાત્ય લેખકોએ રત્નાકરસૂરિને પ્રતિષ્ઠા કરનાર જણાવ્યા છે, તે પૂર્વોક્ત રાસ–પ્રબંધ જોયા વિના જણાવ્યું હોય તેમ જણાય છે. તેમના ઉલ્લેખો આ પ્રમાણે છે–

"आसन् वृद्धतपागणे सुगुरवो रत्नाकराह्वा पुरा
ऽयं रत्नाकरनामभृत् प्रववृते येभ्यो गणो निर्मलः ।
तैश्चके समराह्वसाधुरचितोद्धारे प्रतिष्ठा शशि-
द्वीप-त्र्येकमितेषु १३७१ विक्रमनृपादब्देष्वतीतेषु च ॥६३॥

प्रशस्त्यन्तरेऽपि—

वर्षे विक्रमतः कु–सप्त–दहनैकस्मिन् (१३७१) युगादिप्रभुं
श्रीशत्रुंजयमूलनायकमतिप्रौढप्रतिष्ठोत्सवम् ।
साधुः श्रीसमराभिधस्त्रिभुवनीमान्यो वदान्यः क्षितौ
श्रीरत्नाकरसूरिभिर्गणधरैर्यैः स्थापयामासिवान् ॥

(ગિરનાર–વિમલનાથ પ્રાસાદની પ્રશસ્તિ.)

પં. વિવેકધીરગણિકૃત શત્રુંજયોદ્ધારપ્રબંધ (સંપાદક મુ. જિનવિજય, પ્રકાશક આત્માનંદ સભા, ભાવનગર

સં. દેસલે બધા પુત્રો સાથે ચન્દન, ધનસારાદિ
વિલેપનથી અને પુષ્પ, નૈવેદ્ય, ફલ
પૂજનાદિ તથા વિગેરેથી પૂજા કરી. પ્રથમ જિનના
દંડકલશાદિ હાથને કંકણુબંધસહિત જોઇ ભવ્યો-
સ્થાપન. ને આનંદ થયો, નૃત્ય-ગીત થયાં,
કસ્તુરી વિગેરેથી વિલેપન તથા
પુષ્પાદિથી પૂજન કરી લોકો મૂર્તિ કરાવનારના-
ચૈત્યોદ્ધાર કરાવનારના પુણ્યની પ્રશંસા કરતા હતા.
દેસલશાહ મહોત્સવપૂર્વક દંડ ચડાવવા તત્પર થયા.
સિદ્ધસૂરિના હસ્તાશ્રયને પામેલા સં. દેસલ પુત્રો સાથે
દંડવડે મંદિરના શિખરપર ચડયા. સિદ્ધસૂરિએ મંદિ-
રના કલશ પર વાસક્ષેપ નાખ્યો. સં. દેસલે સૂત્ર-
ધારો દ્વારા દંડ સ્થપાવ્યો, ધ્વજા બાંધી. પાંચ પુત્રો
સાથે રહેલ દેસલશાહ અપુર્વ શોભતા હતા. પહેલાં
જાવડે વાયુપત્ની સાથે નાચ કર્યો હતો, તેને કોઇ
જાણતું નથી; પરંતુ સં. દેસલ મનોરથસિદ્ધિ થતાં
સકલ સંઘ અને પુત્રો સાથે હર્ષથી નાચ્યા હતા.
એ પ્રત્યક્ષ જોવાતું હતું. નાચનાં આમલસારમાં રહ્યા
છતાં ચૈત્ય ઉપરથી સોનું, ઘોડા, વસ્ત્ર, વિભૂષણ વિગેરે
દાન આપતા હતા. અને કલ્પવૃક્ષની જેમ સુવર્ણ,
રત્ન, આભરણ, વસ્ત્રો વરસાવતા હતા. પાંડવસદૃશ
સહજપાલ, સાહણ, સમર, સામંત અને સાંગણ એ
પાંચે ધનવૃષ્ટિ કરી.

સં. દેસલે શિખરથી ઉતરી પ્રભુ સામે જઇ દેર
શિરોભાગથી માંડી, બલાનક મંડ-
મહાધ્વજા, છત્ર- પના આગળના ભાગથી (કાઢી)
ચામરાદિ અર્પણ ચૈત્યદંડ સુધી પટ્ટકુલમયી મહાન
મેરુ પૂરવો. ધ્વજાઓ બાંધી. અનેક ચિત્રવાળાં
હિમાંશુ, પટ્ટાંશુ, હાટકાંશુ ત્રણ છત્ર
અને ઉજ્જવલ બે ચામર આદિનાથને આપ્યા, તથા
સોનાના દાંડાવાળા, રૂપાના તાંતણાઓથી બનાવેલાં
બીજાં બે ચામરો આપ્યાં, સોના-રૂપાના અને પિત્ત-
ળના કલશો આપ્યા. રૂપ્યમય મનોહર આરતી,
મંગલદીવો વિગેરે આપ્યું. સઘળી ચોકીઓ અને
મંડપોમાં પટ્ટકુલવાળા મોતીઓના ઝુંમખાવાળા
ચંદરવા બાંધ્યા. જિનેશ્વરની આગળ અખંડ અક્ષત,
મગ, સોપારી, નાળિયેર અને વિભૂષણો વિગેરેથી
સં. દેસલે મેરુ પુર્યો. મેરુ પર થયેલ જિનજન્માભિ-
ષેકનું અનુકરણ કર્યું.

ઉપવાસી વ્રતનિષ્ઠ સં. દેસલે પુત્ર પૌત્ર સાથે
બીજા સર્વ જિનોને પુજી દસ દિવ-
દશ દિવસનો સનો ઓચ્છવ કર્યો. ધનસાર, શ્રી-
ઓચ્છવ, ભક્તિ. ખંડ, પુષ્પ, કપુરથી વિલેપન કર્યું.
રાત્રે (?) સાહણપાલે કસ્તૂરીના
વિલેપનથી શોભાવ્યું. વિવિધ લાખ ફુલોથી સાહણે
વિચિત્ર મહાપુજા કરી. સમરાશાહે જિનેશ્વરની આગ-
ળ ધનસારથી શ્રેષ્ઠ કાલાગરુ ધૂપ પ્રજ્વલિત કર્યો.
દેસલે સહજપાલ સાથે મંડપમાં બેસી, અરિહંત
પ્રભુ તરફ દૃષ્ટિ સ્થાપી, તીર્થનાયના ગુણોમાં સાવ-
ધાન થઇ પ્રેક્ષણક્ષણ કરાવ્યો.

ભાવાર્થ—વૃદ્ધતપાગણમાં પહેલા રત્નાકર સુગુરુ થયા. જેમનાથી આ નિર્મલ રત્નાકર નામનો ગણ [ગચ્છ] પ્રવર્ત્યો; તેઓએ સમરશાહના રચેલા ઉદ્ધારમાં વિ. સં. ૧૩૭૧ માં પ્રતિષ્ઠા કરી. અન્ય પ્રશસ્તિમાં પણ કહ્યું છે કે વિ. સં. ૧૩૭૧ માં ત્રિભુવનમાન્ય, પૃથ્વીમાં વદાન્ય સમરાશાહે અતિપ્રૌઢ પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવપૂર્વક શ્રીશત્રુંજયમાં મૂલનાયક યુગાદિપ્રભુને જે રત્નાકરસૂરિદ્વારા સ્થપાવ્યા હતા.

"સંવત તેર એકોત્તરે, શ્રીઓસવંશ—શણગાર રે;
શાહ સમરો દ્રવ્ય—વ્યય કરે, પંચદશમો ઉદ્ધાર રે, ધન્ય૦
શ્રીરત્નાકરસૂરીશ્વર, વડતપગચ્છ શણગાર રે;
સ્વામી ઋષભજી થાપીયા, સમરેશાહે ઉદ્ધાર રે. ધન્ય૦"

વિ. સં. ૧૬૩૮ માં કવિ નયસુંદરે રચેલ શત્રુંજય-રાસ (ઢાલ ૯, કડી ૯૩-૯૪)

કક્કસૂરિએ નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૪. શ્લોક ૫૬૪) માં જણાવ્યું છે કે—' બૃહદ્‌ગચ્છના રત્નાકરસૂરિ સંઘ સાથે ચાલ્યા હતા.' પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગમાં અન્ય આચાર્યો સાથે આ આચાર્ય પણ સંમિલિત હતા. આમાં જણાવેલ બૃહદ્‌ગચ્છના રત્નાકરસૂરિ અને વૃદ્ધતપાગણ (વડતપગચ્છ)માં થયેલ રત્નાકરગચ્છના પ્રવર્તક રત્નાકરસૂરિ એ બન્ને એક હોય તો પણ વિ. સં. ૧૩૭૧માં શત્રુંજયતીર્થના મૂલનાયક આદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરનાર ઉપકેશગચ્છના સિદ્ધસૂરિજી મુખ્ય જણાય છે. આ પ્રસંગમાં રત્નાકરસૂરિએ અન્ય પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હોય એમ સંભવી શકે. સત્ય સ્વીકારવું ઘટે.—લેખક

દાન વિગેરે

સવારે (બીજે દિવસે) દેસલે સિદ્ધસૂરિ ગુરુને પગે લાગી સુવિહિત સર્વ સાધુઓને સંપૂર્ણ તૃપ્તિકારક ભક્તપાનથી પડિલાભી પુત્રો સાથે પારણું કર્યું. ચારણ, ગાયક, ભાટ વિ. સર્વને યથેષ્ઠ ભોજનાદિ આપ્યું. દીન, અનાથ, દરિદ્રો માટે સત્રાગાર (દાનશાળા) ખુલ્લું મૂક્યું.

દશ દિવસ ઓચ્છવ થયા પછી ૧૧ મા દિવસે પ્રભાતે દેસલશાહે સંઘ સાથે સિદ્ધસૂરિ ગુરુના હાથે પ્રભુનો કંકણબંધ-મોક્ષ કરાવ્યો. સં. દેસલે વિશ્વપ્રભુને પોતાનાં કરાવેલાં નવાં આભૂષણો મુકુટ, હાર, ગ્રૈવેયક (કંઠો), અંગદ, કુંડલ વિગેરેથી પૂજ્યા. બીજા ભવ્યોએ પણ અનુક્રમે મનોહર મહાધ્વજો બાંધ્યા, મેરુ ભરાવ્યા, સ્નાત્રો કરાવ્યાં, સંઘમાં આવેલા સંઘ પુરુષોએ પોતપોતાના વારાએ સર્વ મહાપુજા કરી દાનસત્રો કરાવ્યાં.

આરતી, તીર્થમાલ.

સંઘ સાથે સુગુરુની પાસે રહેલા દેસલે આદિજિનની સામે રહી હાથમાં આરતી રાખી આરતી ઉતારી, તે વખતે સાહણ અને સાંગણ એ પુત્રો બે બાજૂએ ચામરધારી બન્યા હતા. સામંત અને સહજપાલ એ બન્ને પુત્રો હાથમાં શ્રેષ્ઠ ભૃંગાર ધરી રહ્યા હતા. ભક્તિમાન્ સમરાશાહે પિતાનાં પગથી આરંભી નવે અંગોને ચંદનનાં તિલકોથી પૂજ્યાં,૨૯ ચંદનતિલકવાળા લલાટમાં અખંડ અક્ષત ચોડયા, પિતાને પુષ્પમાલા પહેરાવી. બીજા સંઘના પુરુષોએ સાહ (દેસલ)ના પદ અને લલાટમાં તિલક કરી, આરતી પૂજી સંઘપતિના કંઠમાં માલા નાખી હતી, સુવર્ણ વૃષ્ટિ કરી હતી. જિનેંદ્રના ગુણ ગાનાર ગવૈયાઓને સમરાશાહે સોનાનાં કંકણો, ઘોડા અને વસ્ત્રોના દાનથી પ્રસન્ન કર્યા હતા. દેસલે આદિદેવની આરતી કરી, પૂજી પ્રણામ કરી મંગલદીવો લીધો. દ્વારભટ્ટ (બારોટ), ભાટ વિગેરે યુગાદીશ્વરની ગુણાવલી ભણતા હતા. બંદીજનો દેસલ અને સમરાશાહની કીર્તિ ઉચ્ચરતા હતા. સમરાશાહે હર્ષથી રૂપું, સોનું, રત્ન, ઘોડા હાથી, વસ્ત્રો વિગેરે દાન બારોટ વિગેરે ભાટોને આપ્યું. વાગતાં વાજિંત્રો સાથે દેસલે કપૂર સળગાવી મંગલદીવો ઉતાર્યો. સંઘ સાથે શક્રસ્તવથી આદિજિનની સ્તુતિ કરી, સિદ્ધસૂરિ પણ શક્રસ્તવ પછી સ્તવન (અમૃતાષ્ટક)થી સ્તુતિ કરી દેસલશાહ સાથે પાછા આવ્યા. પાંચે પુત્રોએ પણ એવી રીતે સંઘ સાથે આરતી ઉતારી.

નૃત્ય, વિજ્ઞપ્તિ, પૂર્ણાહુતિ.

એવી રીતે આદિનાથજિનની પ્રતિષ્ઠા કરી પુત્રો અને સંઘ સાથે દેસલશાહે નાચ કરી વિજ્ઞપ્તિ કરી કે—'પ્રભો ! પુનઃ પુનઃ દર્શન દેજે' યુગાદિદેવની એવી રીતે રજા લઇ દેસલ કપર્દિયક્ષના સ્થાને આવ્યા. મોદક, નાલિયેર, લાપશી વિગેરેથી યક્ષને પૂજી, યક્ષના મંદિરે અપૂર્વ પટ્ટમયી મહાધ્વજા બાંધી જિનપૂજા-બદ્ધકક્ષ યક્ષને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે-'સર્વ ધર્મકાર્યોમાં સહાયક થજે, વિઘ્ન-વિનાશક થજે' એવી રીતે યક્ષને પ્રાર્થના કરી સં. દેસલ સિદ્ધસૂરિ સાથે પર્વતથી ઉતર્યા. પુત્રો સાથે દેસલશાહ તીર્થમાં વીશ દિવસ રહી સર્વ અરિહંતોનાં બિંબોને નમી પ્રભાતે પર્વતથી ઉતર્યા. પાંચ પુત્રો અને સંઘ સાથે, સેંકડો ઘોડેસ્વારોથી પરવરેલા સં. દેસલ વાજિંત્રો વાગતાં મહોત્સવ પૂર્વક સંઘના આવાસે આવ્યા.

સંઘપૂજા, સાધર્મિક વાત્સલ્ય

દેસલે મુનિવરોને સ્વયં પ્રાર્થના કરી પકવાન્ન વિગેરેથી સત્કાર કર્યો. પરિવાર સાથે સકલ સંઘને મધુર વચનોથી ભક્તિપૂર્વક વિવિધ ભોજન કરાવ્યું. ચારણો, ગાયકો, ભાટો, યાચકો વિગેરેને યથેચ્છાએ ભોજન કરાવ્યું. વિદેશથી આવેલ દીન, દુઃસ્થિત, જોગી વિગેરે માટે અવારિત સત્રાગાર કરાવ્યું.

આચાર્ય, વાચનાચાર્ય, ઉપાધ્યાય વિગેરે પદસ્થ પાંચસો સાધુઓ આ મહોત્સવમાં આવેલા હતા. સાહ સહજપાલે મહારાષ્ટ્ર, તિલંગથી જે ચારુ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો આણ્યાં હતાં, તે શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રો વડે સં. દેસલે

---

૨૯ चन्दनस्य पितुः पादावारभ्याथ नवाप्यसौ। अङ्गानि तिलकैः साधुर्भक्तिमनार्चयत् स्मरः॥ નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૫, શ્લો. ૮૧૮)

પદસ્થ પાંચસો સાધુઓને પરમભક્તિથી આનંદપૂર્વક પડિલાભ્યા હતા. બીજા પણ બે હજાર પ્રમાણ સાધુઓને વિવિધ વસ્ત્રો અર્પણ કર્યાં હતાં.

દાન, ફૂલવાડીઓની વ્યવસ્થા.

સમરાશાહે દાનમંડપમાં બેસી સાત સો ચારણો, ત્રણ હજાર બંદી, એક હજારથી વધારે ગવૈયાઓ એ સર્વને ઘોડા, સોનું, વસ્ત્રો વિગેરે દાન આપી સન્માન કર્યું. ભાંગી ગયેલી અરઘટ્ટ (રેંટ) વાળી, કૂવાના અભાવથી ઉખડી ગયેલ ઝાડવાળી, વાડ વગરની ત્યાં જે વાડી હતી, તે સઘળી વાડીઓને પ્રભુની નિત્યપૂજા માટે માળીઓને ધન આપી ફરી નવી બનાવી હતી. જિનેંદ્રની સેવામાં તત્પર સઘળા પૂજારી, ગાયન કરનારા, સૂત્રધાર,[30] ભાટ વિગેરે લોકોને ઇચ્છિત આજીવિકા આપવાથી વાગ્ભટની જેમ સ્થાપ્યા હતા. એવી રીતે સં. દેસલ શત્રુંજય તીર્થમાં પુણ્યવૃક્ષ રોપી ઉજ્જયંતતીર્થ નમવા ચાલ્યા.

ગિરનાર તરફ યાણ રા. મંડલિક અને મહીપાલદેવે કરેલ મહિમા.

રાસકાર નવમી ભાષામાં જણાવે છે કે-વીરે (સં. સમરે) ભલું સંઘવાત્સલ્ય કર્યાં પછી સંઘ સોરઠ દેશમાં સંચર્યો. ચઉંડ (?)માં વહાણું વાયું. આદિભક્ત દેસલજાયો સમર અમરેલીએ આવ્યો. સોરઠરાય મંડલિક ઉત્કંઠાથી મલ્યા. ઠામઠામ ઓચ્છવ થયા. જૂનાગઢે પહોંચ્યા, સંઘ પ્રત્યે અનુરક્ત રાઉલ મહીપાલ સામે આવ્યા હતા. મહીપ અને સમર મલ્યા છતા ઇંદ્ર અને ગોવિંદની જેમ શોભતા હતા. તેજથી અગંજિત સંઘ તેજલપુરમાં આનંદપૂર્ણ થયો.

પ્રબંધકાર કહે છે કે-શુભમુહૂર્તે દેવાલય આગળ ચાલ્યું, તેની પાછળ દેસલશાહ સર્વ સંઘ લોકો સાથે ચાલ્યા. અમરાવતી (અમરેલી) વિગેરે નગર-ગામોમાં અદ્ભુત કૃત્યોથી જિનશાસન દીપાવતા ઉજ્જયંતગિરિ ગયા. જૂનાગઢ નગરના સ્વામી મહીપ (મહીપાલ) દેવ, સં. દેસલ-સમરના ગુણોથી આકર્ષિત થઇ સંઘ સાથે આવતા સંઘપતિના સામે આવ્યા હતા. ઇંદ્ર-ઉપેંદ્રની જેમ શોભતા વજ્ર ચક્રયુક્ત હાથવાળા મહીપાલ અને સમરાશાહ પ્રીતિતત્પર બની મલ્યા, પરસ્પર ભેટી આસને બેઠા. ક્ષેમપ્રશ્ન વિગેરે આલાપોથી બન્ને પ્રીતિ-હર્ષયુક્ત થયા. વિવિધ ભેટથી સાહે (સમરે) મહીપાલને પ્રસન્ન કર્યો. મહીપાલે પણ દ્વિગુણ પ્રસાદ આપી સમરને પ્રસન્ન કર્યો. સમરાશાહ સાથે ગમન કરતા મહીપાલદેવે સં. દેસલનો પ્રવેશમહિમા કર્યો. સમરદ્વારા સંઘનો વાસ તેજપાલપુર પાસે કરાવી રાજા સ્વયંસ્વાવાસે ગયો.

ગિરનારગિરિમાં દર્શન-પૂજન.

રાસમાં જણાવ્યું છે કે-વણથલીની ચૈત્યપરિપાટિ કરી, તલહટીગઢમાં થઈ ચતુર્વિધ સંઘ ઉત્કંઠાથી ઉજ્જિલ (ગિરનારગિરિ) ઉપર ચાલ્યા. દામોદર હરિ પાંચમો કાલમેઘ ક્ષેત્રપાલ જોયો.

---

૩૦ રત્નમંદિરગણિ જણાવે છે કે-તે (પ્રતિમોદ્ધાર) ઉત્સવમાં સંઘપૂજામાં ૧૪૦૦ સોનાના નકર વેઢ આપ્યા તે અવસરે વિસ્મૃતિથી વણિક્પુત્રો (વાણોતર-મહેતાઓ) એ પરદેશી મલ નામના ભાટને લાખથી ભરેલો વેઢ આપ્યો. ત્યાર પછી સાધર્મિક વાત્સલ્ય (સંઘજમણ) થતાં ભાટોના ભોજન વખતે ઊના ચોખા-દાલ પીરસાતાં તે ભાટે તે વેઢને હાથથી ઉતારી ભૂમિ ઉપર મૂકયો, તે સમરાશાહે જોયો, કારણ પૂછ્યું. ભાટે કહ્યું કે— તમ્હારૂં પુણ્ય ઘરે ગયા પછી દેશાંતરમાં તમ્હારા સાધર્મિકોને અનુમોદન કરવા માટે પ્રકટ કરવાનું છે. જો ન ઉતારવામાં આવે તો ગરમ પદાર્થના યોગથી લાખ ઓગળી જાય, પછી ખાલી વેઢ શોભારહિત હલકો દેખાય." ત્યાર પછી સમરશાહે દસ આંગલીઓમાં દસ નવા વેઢ આપ્યા ત્યારપછી ભાટ સર્વ સંઘ સમક્ષ બોલ્યો કે—હે સંઘલોકો ! સાંભળો સાંભળો ! !

अधिकं रेखया मन्ये समरं सगरादपि ।
कलौ म्लेच्छबलाकीर्णे येन तीर्थं समुध्धृतम् ॥

અર્થાત્ " સગરથી પણ સમરશાહને હું રેખાવડે અધિક માનું છું. જેણે મ્લેચ્છોના બલથી વ્યાપ્ત કલિકાલમાં તીર્થને ઉદ્ધર્યું." સમરશાહે તુષ્ટ થઈને તેને યાવજ્જીવ યોગ્ય આપ્યું.

—ઉપદેશતરંગિણી (ય. વિ. ગ્રંથમાળાથી પ્રકાશિત પૃ. ૧૩૭)

પં. શુભશીલગણિ વિ. સં. ૧૫૨૯ માં રચેલ પંચશતી પ્રબંધ (કથાકોષ)ના ૨૫૬ મા સંબંધમાં જણાવે છે કે-ઉપર્યુક્ત શ્લોક સંઘપૂજા વખતે રામભટ્ટે કહ્યો હતો.

લેખક.

ત્યાં સુવર્ણરેખા નદી વહેતી હતી, તરુવરોની ઝાડી નજરે પડતી હતી. પાજ ચડતાં પગલે પગલે ધર્મિજનોનાં સુકૃત શોભતાં હતાં. ઊંચે પર્વત-શિખર પર ચઢીને નીચી ગતિ ટાળતા જાદવરાય-નેમિનાથનું ભુવન પામી, ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઇ, શિવાદેવીસુત-નેમિજિનને ભેટી ગઢમાં ઉતર્યા. ગજેંદ્રપદ (કુંડ)માં કલશ ભરી નેમિજિનને ન્હવણ કર્યું. પૂજા કરી, મહાધ્વજ આપી, છત્ર, ચામર મેલ્યા.

અંબા, અવલોકન શિખર, સાંબ-પ્રદ્યુમ્નની ટુંકે ચડ્યા. સર્વ વનરાજી વિકસિત થયેલી હોવાથી સહસારામ મનોહર જણાતો હતો. કોયલનો સાદ સોહામણો લાગતો હતો, ભમરાઓનો ઝંકાર સંભળાતો હતો. નેમિકુમારના આ તપોવનમાં-દીક્ષાસ્થાનમાં દુષ્ટ જીવ સ્થાન પામતા નહિં. આવા ત્રિભુવનદુર્લભ તીર્થમાં નિશદિન દાન દેવાતું હતું.

'સમુદ્રવિજય રાજાના કુલમાં તિલકસમાન હે પ્રભો! વીનતડી અવધારો, આરતીના મિષથી ભવિજનો કહે છે કે-ચાર ગતિના ફેરાને વારો. જો જગત્‌માં માત્ર એક આપનુ જ મુખ જોઇયે, તોય તૃપ્તિને પામીયે. હે સામલ ધીર! નેમિજિન! તું સાર કરજે, વળી વળી દર્શન દેજે' ઇત્યાદિ વિનતિ કરી પુરુષપ્રધાન સમર રલિયામણા રૈવતગિરિથી ઉતર્યા. ઘોડા સાંકલે સીકરી રાઉલે બહુ માન દીધું.

પ્રબંધમાં જણાવ્યું છે કે-ઉજ્જયંતગિરિ-શિખરેખા મૌલિરૂપ નેમિજિનને નમસ્કાર કરવા દેસલ ગુરુ અને સકળ સંઘ સાથે ગિરિપર ચડ્યા. સં. દેસલશાહે શત્રુંજયતીર્થની જેમ મહાધ્વજા, પૂજા, દાન વિગેરે સર્વ વિધિ ત્યાં કર્યો. પ્રદ્યુમ્ન, શાંબ, ઊંચા સુવર્ણ વૃષ્ટિ કરી હતી. જિનેંદ્રના ગુણ વિગેરે અર્થયાઓને સમરાશાહે સોનાનાં કંકણો, ઘોડા અને વસ્ત્રોના દાનથી પ્રસન્ન કર્યા હતા. દેસલે આદિદેવની આરતી કરી, પૂજી પ્રણામ કરી મંગલદીવો લીધો. ડૂરભટ્ટ (બારોટ), ભાટ વિગેરે યુગાદીશ્વરની ગુણા-

૨૬ चन्दनस्य पितुः पादावाराध्याथ नवाप्यसौ। अङ्गानि तिलकैः साधुर्मार्क्षमनार्चयत् स्मरः॥ નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૫, શ્લો. ૮૧૮)

છે' સમરાશાહને આ પુત્રપ્રાપ્તિથી પ્રસન્ન થયેલ દેસલશાહે અંબાની વિશેષે પૂજા કરી. 'ધર્મ શીઘ્ર ફળે છે' એવું વિચારતાં પુત્રલાભ થવાથી વર્ધાપન કરાવ્યું. ગજેંદ્રપદકુંડના પાણીમાં દેસલશાહે અને સહજ વિગેરે પુત્રોએ પણ સ્નાન કર્યું. આનંદ પામ્યા. દસ દિવસ આ તીર્થમાં રહી સં. દેસલ નેમિનાથ પ્રભુની રજા લઇ ગિરનારથી ઉતર્યા.

તે વખતે દેવપત્તનનો અધિપતિ મુગ્ધરાજ સમરસિંહના દર્શનનો ઉત્કંઠિત થયો, દેવપત્તનના રાણા મુગ્ધરાજે પોતાના પ્રધાનો સાથે મુગ્ધરાજનું આ વિજ્ઞપ્તિવાળો લેખ મોકલી સમરામંત્રણ, મહીપાલ શાહને જણાવ્યું કે 'સમરાશાહ!. દેવ-તરફથી સન્ પવિત્ર કલાધર (ચંદ્ર) એવા આપે ન્માન. તેવી રીતે કરવું કે જેથી મ્હારો ચિત્તરૂપી ચકોર પ્રીતિમાન થાય.' લેખનો અર્થ જાણી સમરાશાહ ત્યાં જવામાં ઉત્સુક થયા. ભૂખ્યાને ભોજન સમાન આ નિમંત્રણ થયું હતું. કામદેવસદૃશ સમરાશાહ ભેટણું હાથમાં લઇ મહીપાલદેવની[31] રજા લેવા ગયા, સંતુષ્ટ થયેલ

૩૧ આ મહિપાલ તે રાખેંગાર પછી ગાદીએ આવેલ. રા. મંડળીકના પુત્ર રા. નોઘણનો પુત્ર. રા. મંડળીકના વખતમાં દિલ્હીના બાદશાહ સુલતાન અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ અલફખાનને ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો હતો. તેણે સોમનાથનું દહેરૂં જે મહમદ ગિઝનીએ તોડ્યા પછી પાછું સમરાવ્યું હતું તે તોડી પાડ્યું. અને ઘોઘા તથા માધવપુર વચ્ચેનો દરીઆ કાંઠાનો પ્રદેશ સર કીધો. કહે છે કે આ વખતે રા. માંડળીકે અલફખાનના લશ્કરની ટકડી હરાવી હતી, પણ સંભવ એવો જણાય છે કે તેણે ને મુકેલા હાકેમો પૈકી એકને હરાવ્યો હશે. ગમે પાચ્ચકો િ. પણ રૈવતીકુંડના ઉપરના લેખમાં મંડળિકને થી આવેલ જીતનાર કહ્યો છે. ગિરનાર ઉપરના એક લેખમાં અવારિત સત્રા. તેણે નેમિનાથના દહેરાને સોનાનાં પતરાંથી હતું રા. મંડળિક પછી તેનો પુત્ર રા. આચાર્ય, ગાદીએ બેઠો. ગિરનારના લેખમાં લખ્યું છે પાંચસો સાધુઓ ધોર રોક્યો હતો. એ બે વર્ષ સુધી રાજ્ય સાહ સહજપાલે ા. એટલે એનો પુત્ર મહીપાલ ત્રીજો વસ્ત્રો આપ્યાં હ. રા મહીપાલે સોમનાથનું દેહરૂં સમરા પૈસા ધર્મદાનમાં ખરચ્યા. એણે સત્તર વર્ષ

મહીપાલે સમરાશાહને સ્વયં ત્રિપદ(દ) વસ્ત્રથી સંબંદ્ધ ઘોડો શ્રીકરી સાથે આપ્યો.

રાસકાર દશમી ભાષામાં જણાવે છે કે સુગંધી પુષ્પના પરિમલને પૂરનાર વસંતઋતુનું આગમન થતાં સમર(સ્મર)ની વિજયઢક્કા વાગી. માર્ગમાં આવતાં વિવિધ વૃક્ષો, નવાં નવાં ગામ અને નીઝરણાંની શોભા જોતો સંઘ ચાલ્યો. દેવાલય દેવપટ્ટણમાં આવ્યું, ત્યાં અપુર્વ એ થયું કે સોમેશ્વરછત્ર મહારાણો મૂધરાજ સ્વયં ગૌરવકારણે સામે આવ્યો હતો. [ચાલુ]

દેવપાટણમાં ગમન, મહારાણા સુધરાજનું સામે આવવું.

કેવળ કસોટી—એક સંવાદ

પાત્રોઃ—મેઘરથ કુમાર, પારેવું ને બાજ પક્ષી.

સમયઃ—મધ્યાન્હ કાળ પછીનો.

સ્થળઃ—રાજ-મહાલનો એક ભાગ [રાજ-દરબાર ભરાયો છે. મેઘરથ રાજા રત્ન-જડિત સિંહાસન પર બેસી પ્રજા-કલ્યાણનાં કાર્યો પરત્વેની યોજનાઓ વિચારી રહ્યા છે; કચેરીના અન્ય કામકાજમાંથી પરવારી સ્વસ્થ ચિત્તે તે શાંત બેઠા છે—એવામાં ડાબી બાજુની બારીમાંથી અચાનક એક તરફડતું, હાંફતું અને શરણુ શોધતું ભયભીત પારેવું પ્રવેશ કરી કુમારનો ખોળામાં જઈ પડે છે.]

મેઃ—અરે, આ શું ! મારા અંકમાં આ આધારહીન કબુતર ક્યાંથી ?! અને કઇ રીતે આવ્યું ?! કોઇ પણ જીવ મારા રાજ્યમાં જરાયે દુઃખી ન હોવો જોઇએ; છતાંયે આમ કેમ ? કંઇ સમજાતું નથી. અનુકંપા યાચતી આંખમાં, અહો-કેવું તેજ તરવરી રહ્યું છે ! (કુમાર આ સમયે પોતાનો કોમળ હસ્ત એ પંખીપર ફેરવી એને ભયમુક્ત કરે છે.) દેહના દરેક અવયવ સંકોચતો દેહી-જીવ જે દયા મુંગી ભાષામાં માગી રહ્યો છે ને માળામાં પરોવાયલાં મૌક્તિકની જેમ અખંડ શ્રદ્ધા અનુભવી રહ્યા છે, એ યાચનાનો અધિકાર હું રાજા કરું એ સંભવે જ શી રીતે? અત્યારે મને એમ ભાસ થાય છે કે આ શીકારની પછાડી કોઇ શીકારી આવતો હોવો જોઇએ. આ સામેનું દશ્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે. (પોતાની પવન-વેગી ગગન-વિહારી પાંખો ફફડાવતો સિંચાણો—બાજ પક્ષી રાજમહલની આરસની અગાસીની આસપાસ ઘુમતો હતો. અતિ થાકી ગયો હતો. તો પણુ તેનાં તીવ્ર નયન શિકારની શોધમાં સતત ખેંચાયલાં જ દેખાતાં. ચાર ચક્ષુ-કુમારનાં અને બાજનાં-મળ્યાં કંઇક આપ લે થઇ અને બાજ પક્ષી સત્વર અંદર દાખલ થયો. શીકાર જોયો ને શાંતિ થઇ.)

બાઃ-(સ્વગત);—હા......શઃ હવે નિરાંત વળી. પ્રયુક્તિ વડે રાજાજીને આ પારેવું મને સુપ્રત કરવાનું સમજાવી લેવાય તો દેવેંદ્રની કરેલ સ્તુતિ વ્યર્થ જાય અને આ દેવની મહત્તા વધે. કુમાર છેવટ નહીં જ માને તો શયતાનીયત શક્તિઓનો ઉપયોગ પણ કરવાનો અને વિજય પ્રાપ્ત કરવા તો આકાશ પાતાળ એક કરવા પડે તોયે શું ? (પ્રગટ):—રાજા સાહેબ; આપના ખોળામાં ગેલ કરતું પંખી એ મારી માલિકીનો શિકાર છે, અને એ મને સોંપાવું જોઇએ, એ અરજ આપ રાજન્‌ને છે.

મેઃ—બાજ પક્ષી, જરા શાંત થા, જરા શાંત થા. હું તારામાં તેમજ આ નાના પંખીમાં વિભુની એકજ વિભૂતિ અનુભવી રહ્યો છું; એટલે કે......
" **वसुधैव कुटुंबकम्', 'आत्मवत् सर्वभूतेषु'** "
એ સિદ્ધાંત અનુસાર તમો બંન્ને મને સરખા પ્રિય છો. હું વચન આપું છું કે તારી વાસનાને સંપૂર્ણ

સુધી રાજ્ય કર્યું. એના પછી એનો કુંવર રાખેંગાર ઇ. સ. ૧૩૨૫ માં અધીપતિ થયો. તેણે ૧૩૫૧ સુધી રાજ્ય કર્યું. (કાઠીઆવાડ સર્વ સંગ્રહ પૃ ૪૦૦-૪૦૧ આવૃત્તિ ૧૮૮૬

તૃપ્ત કર્યાં પછી જ તને શાંત વિદાયગીરી મળશે. જરા જો આ બાજુ. તેનાં નિર્મળ નયન કેવાં ટગર ટગર જોયાં કરે છે! એનું નમણું મુખ-મ્હોં કેવું સફેદ પુણી જેવું ફીક્કુ બની ગયું છે. થરથર ધ્રુજતા ને કંપતા દેહ પર તારે દયા કરવી ઘટે.

બાઃ—મેઘરથ રાજા; જ્ઞાન એમને મુદ્દલ ગમતું નથી., જરા વારમાં આ શીકાર પકડી આવું છું,' એમ ભુખ્યાં પત્નિ અને બાળકોને કહી ચાલી નીકળ્યો છું. કમભાગ્યે ત્રણ દિવસ પસાર થઈ ગયા. એઓનું હવે શું થયું હશે એ તો કોણ જાણે? જેના પર મારૂં જીવન છે એ મારા ખાદ્ય પદાર્થને કોઇ રીતે છોડી શકું તેમ નથી. દયા! અહિંસા! ને તેની માગણી પણ મારી પાસેથી! જાઓ જાઓ, તમારા ભગવાનનું નામ લ્યો. હિંસા-સ્વાદિષ્ટ હિંસા એ મારો ઉત્તરોત્તર વારસો છે-મારો 'જન્મસિદ્ધ હક્ક' છે......

(પારેવા પ્રતિ) "એ ઘડીના મ્હેમાન-પંખી! તારા ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કર ને મરવા તૈયાર થા. તારૂં શરીર મારૂં સુંદર ભોજન થશે." કુમાર, મને વધારે કાંઇ ન જોઈએ, મારૂં જે છે તે મને આપી દ્યો એટલે આશીર્વાદ દેતો હું પંથે પડું.

મેઃ—અન્ય પશુ પંખી કરતાં તારામાં કંઇક વિશેષતા જોવાય છે અને દયાની—અનુકંપાની મહત્તાનો ખ્યાલ આપવા હૃદય પ્રેરાય છે. હરકોઇ વ્યક્તિ કે જે સતત ત્રણ દિવસ સુધી ભૂખ ને તેને અંગે ઉત્પન્ન થતાં અનેક દુઃખોને સહન કરવાનું અજબ સામર્થ્ય ધરાવે છે તે વ્યક્તિને મારો બોધ ન લાગે એમાં મારા આત્માની નરી નબળાઇ જોઉંછું. કર્મમાં શૂરો જીવ ધર્મમાં પણ શૂરોજ બને છે. (कम्मेसूरा धम्मेसूरा) પશુ પંખીઓ સુદ્ધાં શુભ ભાવના વડે મોટા દેવ લોક પ્રાપ્ત કરે છે, એ વાત તારે ભૂલવા જેવી નથી-ભાઇ...ઉપરાંત તું પણ એક પંખીનો રાજા મનાય છે અને એ ન્યાયે પણ આ તારી પ્રજા છે; તો તે નિર્દોષ પંખીને અભયદાન દેવું ઘટે. શરણે આવેલ અશરણ જીવ ગમે તે યોનીનો હો; પરંતુ મારો રાજધર્મ મને સત્ય રાજા બનાવશે એ અચળ શ્રધ્ધાં હું અનુભવું છું...... તને જેમ શાતા ઉપજે તેમ કર. (जहा सुखं देवाणुप्पिया.

બાઃ—આર્યકુમાર, આપનો શુષ્ક ફિલસુફ-વાદ મને શી રીતે માન્ય હોય? મારો રાજ-ધર્મ મને એમ ઓળખાવે છે કેઃ-જ્યાં પેટમાં ઉંડા ખાડા પડ્યા હોય, અન્નને અભાવે બાળકો રોતાં હોય ત્યાં તમારો બોધ તદ્દન નિરર્થક છે. 'जीवो जीवस्य जीवनम्,' આ અમારૂં અંતિમ કથન છે.—(એક પગ ઉંચો કરીને) હવે આ દેહની ભૂખ—કડકડતી ભૂખ સહન નથી થતી-રાજકુમાર! ઇચ્છિત વસ્તુ જોઇ મ્હોંમાંથી પાણી છૂટે છે; પણ આશાની દોરી કયાં સુધી લંબાશે? હું...તુટી તો નહીં જાય ને! કૃપા કરી છેવટની 'હા' અગર 'ના' કહો. દુધ ને દહીંમાં પગની જેમ આપનું કથન સમજવું અતિ મુશ્કેલ પડે છે. ના પાડી દ્યો એટલે આપને સલામ ભરી વિદાય થાઉં.

મેઃ—પંખીના સરદાર, આમ ઉતાવળો મા થા. તારી દિલની લાગણી સ્હેજ પણ દુભાવી ન જોઇએ. ચાલ મારી સાથે, તને ક્ષુધા અતિશય લાગી છે-ખરૂંને? મારા ખાસ ભોજનગૃહમાં સર્વ ઉન્હી રસોઇ તૈયાર છે. માંસના જેવો જ લગભગ સ્વાદ આવે એવી ઉત્તમ વાનીઓ પીરસાશે; જેમાં તારી વાસના-તૃપ્તિ પણ થશે. આ સિવાય અન્ય જે કંઇ તારે માટે કરી શકું તે સુખેથી જણાવ; બાકી તો તું નથી સમજતો કે શાસ્ત્રમાં દાન સર્વોત્તમ છે. અન્નદાન, વિદ્યાદાન, જ્ઞાનદાન એમ વિવિધ પ્રકારનાં દાન છે; પરંતુ "અભયદાન" શીખરની ટોચ સમ મહતા ધરાવે છે.-વાત, હવે તો સમજી જા. તું અભયદાન આ પંખીને નહીં દે તો મારી સ્થિતિ અતિ વિચિત્ર ને પંથ ભૂલેલ પ્રવાસીના જેવી થઇ પડશે.

બાઃ—(સ્વગત):—લાગ હવે ઠીક છે, (પ્રગટ): રાજન્! સુડી વચ્ચે સોપારીના જેમ તમારી દશા છે-ખરી વાતને?

મેઃ—ભાઇ બાજ! એમજ છે. કંઇક નિરાકરણ કર.

બાઃ—શરત એક છે, પણ......

મેઃ—કઈ? અને તું કેમ અટકયો? સંકોચ વગર સ્પષ્ટ કર.

બાઃ—અતિ આકરી છે એ કસોટી, રાજન્!

મેઃ—ભાઇ બાજ, એ મારે જોવાનું છે; કારણ કે એ મારા હાથની બાજી છે. શરત કહી બતાવવી તે તારૂં કામ છે. જો આ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ-સમૃદ્ધિ, રાજ-વિભવ રાજ-પાટ-ગાદી ઇત્યાદિ જે જે વસ્તુઓનું સ્વામીત્વ હું ભોગવી રહ્યો છું તે તમામ આજ ક્ષણે ત્યાગવા તૈયાર છું, તદુપરાંત અરધે વસ્ત્રે જંગલમાં ચાલ્યા જવાનો હુકમ હોય તો તેયે શીરમાન્ય છે.

બાઃ—નરપતિ, મને તમારા ખાદ્ય પદાર્થ ન ખપે; રાજ સાહબીનું પણ...તેમજ સમજો. વટ વૃક્ષનાં મૂળની જેમ પાતાળે પહોંચેલી વાસના ઇચ્છિત વસ્તુના યોગ વગર સદૈવ શું અધુરી-અતૃપ્ત રહેશે?

મેઃ—બાજ, આનો અર્થ શો? વચન દઇ ચાલાકી મા અજમાવ.

બાઃ—એ સૂચવવા મન થતું નથી; કારણ કે ઉપાય બતાવવા મારા જીવને હું જોખમમાં જોઉં છું.

મેઃ—જેમ ખોળામાં રમતું આ પંખી નિર્ભય છે તેમ તું પણ તને નિર્ભય સમજ. આ પ્રાણ છે. ત્યાં સુધી તો તું સલામત છે.

બાઃ—(સ્વગત)-જાળ પથરાઇ ગઇ છે. (પ્રગટ) કુમાર, આ તમારી કોમળ કાયા જોઇને મને એમ લાગે છે કે એ કાર્ય આપથી નહીં બને તે...... નહીંજ બને. મને શ્રદ્ધા બેસતી નથી ને મારી નજર આપની કેડે લટકતી તલવાર પર થીજી રહી છે.

મેઃ—(દરબાર બરખાસ્ત કરે છે. સર્વ અલંકાર કપડા ઉતારી એક સાદુ વસ્ત્ર પહેરી બાજની નજીક જઇ તેના વદન પર પોતાનો કોમળ હસ્ત ફેરવી ભયમુક્ત કરે છે.) ભાઇ બાજ, જરાયે અંદેશો આણ્યા વગર હવે બેધડક કહે.

બાઃ—(નિર્ભયતાનો ખોટો દંભ દૂર કરી), મેઘરથ કુમાર, શ્રવણ કરો. હું પણ એક રાજા હોઇ ન્યાયથી જેટલું માંગવું ઘટશે તેટલુંજ માંગીશ. મારો ન્યાય એ છે કે આ પારેવાના શરીરની ભારોભાર માંસ તમારી કાયાના કોઇ પણ ભાગમાંથી કાપી તોળી દો કે એ લઇ હું સંતોષ પામી પધારી જઉં.

(અમાત્યાદિ મંડળ ભયભીત ને આભું બન્યું. કુમારે સર્વને જવા આજ્ઞા દીધી. ત્યાર પછી એક રત્નજડીત કટાર ને એક ત્રાજવું એમ બે વસ્તુ સભામાં લાવવામાં આવી.)

મેઃ—પંખી રાજા, આમાં તું આટલો ગભરાયો? કંઇક વિશેષ તો માંગવું હતું. ધાંધલ ખૂબ કરી; પણ અંતે ડુંગર ખોદીને તો માત્ર ઉંદર જ કાઢયો. મારો રાજ-ધર્મ બજાવાશે એ વિચારે વિશેષ સંતોષની વાત છે. હવે જો, આ એક પલ્લામાં અનુકંપા પામતું પારેવું બેસાડયું છે ને આ બીજામાં— (એક પછી એક પોતાના દેહના અવયવ કટારથી કાપી બીજા પલ્લામાં મૂકયે જાય છે; પરંતુ પારેવાનું ત્રાજવું રજભર પણ ન ઉંચું આવ્યું.) (સ્વગત) સત્ય ભેદ સમજાયો-નથી આ પારેવું કે નથી આ બાજ; બન્ને દેવો મારી કેવળ કસોટી કરી રહ્યા લાગે છે; હવે તો અભયદાન નિમિત્તે આ દેહ વોસરાવ્યે જ રંગ રહેશે.

(આમ વિચારી બાજને ઇચ્છિત સૂચના દઇ પોતે ત્રાજવામાં......બેસી જાય છે ને ધ્યાનસ્થ દશા અનુભવે છે. એવામાં સ્વર્ગથી દિવ્ય મધુર ધ્વની સંભળાય છે, અમર પુષ્પોની વૃષ્ટિ થાય છે. આકાશમાં ઇંદ્રાદિ દેવો જય જયકારના ગીતો ગાઇ રહ્યાં છે. અંતિમ દ્રશ્યઃ-એજ સિંહાસન, એજ દરબાર ને એજ મેઘરથ રાજન.)

ભાવી કથાઃ—અનુષ્ટુપ્.

કથા એ દિવ્ય આત્માની, શાંતિનાથ પ્રભુ થશેઃ
અભયદાને મહા દાને, શાસનસ્થાપક એ થશે.

મગનલાલ દલીચંદ દેશાઇ.

શત્રુંજયનું ઐતિહાસિક વર્ણન

આસોની સ્વચ્છ ચાંદનીમાં આકાશ પટમાં દુનિયાને દર્શન દેતા તારાગણ નિરખવામાં બહુ આનંદ આવે છે. જનતા એ તારાગણ હોંશથી નિહાળે છે ત્યારે ખગોળવેત્તાઓ એ તારાઓની ચિકિત્સા કરી દુનિયાના ભાવિનો આંક ગણે છે. તેની અનેક વિધ ચર્ચાઓ કરી નિર્ણયો બાંધે છે એવામાં અચાનક આકાશ પટ ઉપર યદિ પૂંછડીયો તારો જુવે ત્યારે જે ખળભળાટ જે મંથન ખગોળજ્ઞોને થાય છે તે અકથ્ય છે. આ ઉપરથી તે દુનિયાના ભાવીનો નિર્ણય કરી જનતા સન્મુખ રજુ કરે છે. આજે તેવોજ અનુરૂપ થોડો ફેરફાર સાથે આપણામાં બનાવ બન્યો છે. જૈન સમાજ રૂપી વિસ્તૃત આકાશ પટમાં અનેક પ્રશ્નોને તારાની જેમ જન સમુહ જોઇ રહ્યો છે તેની ચર્ચા કરી રહ્યો છે. ત્યાં ચાલીસ વર્ષ પછી ઉગતો–ઉગેલો શત્રુંજયના હક્કનો પ્રશ્ન પૂછડીઆ તારાની જેમ જૈન સમાજના નેતાઓના હૃદયમાં અનિર્વચનીય મંથન ખળભળાટ મચાવી રહ્યો છે. આ પ્રશ્ન–શત્રુંજયના હક્કના પ્રશ્નથી જૈન સમાજનું ભાવિ તાત્કાલીક ઘડાવાનું છે. આજે આખી સમાજ એ પ્રશ્ન ઉપર મીટ માંડી જોઇ રહી છે. તેનું પરિણામ શું આવશે તે હજી ભાવિના ગર્ભમાં છે. મોટા મોટા જ્યોતિષીઓ પણ આ પ્રશ્નનો કોયડો ઉકેલવામાં મુંઝાય તેમ છે.

આજે જૈન કોમ સન્મુખ શ્રી શત્રુંજયનો પ્રશ્ન બહુ મહત્વનો છે. શત્રુંજય જૈનોનું પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થલ મનાય છે. જેમ હિંદુઓનું કાશી, હરદ્વાર, દ્વારકા ઇ., મુસલમાનોનું મક્કા મદીના, પારસીઓનું ઉદવાડા, સ્વામિનારાયણોનું વડતાલ, ક્રિશ્ચિઓનું જેરૂસલામ, બુદ્ધોનું ગયા ઇ. તેમ તેથીએ અધિક તરણતારણ, પૂનિત શ્રી શત્રુંજય મનાય છે. આજે એ પવિત્ર તીર્થના હક્કોનો પ્રશ્ન જૈનો ચિંતાની નજરે નિહાળી રહ્યાછે–છણી રહ્યા છે. પોતાના એ પરમ પુનિત તીર્થના હક્ક ઉપર ક્યારે કુહાડો પડશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. એ તીર્થ જૈનોને આત્મિક શાંતિ મેળવવાનું કારણ છે. જ્યારે તેમની આત્મિક શાંતિનો ભંગ થાય છે. ત્યારે તેમને પારાવાર દુઃખ થાય તેમાં નવાઇ નથી. આ દુઃખ કાંઇ અપરિચિત કે તદ્દન નવું નથી, વર્ષો પહેલાંનું તેમનું આ તીર્થ જોખમમાં છે. મેજર કીટીંજ કાંન્ડી આદિ કા. પો. એ. ના હાથે નાનાં પ્રકારના અન્યાયો સહન કરી પોતાના હક્કોને જતા કરવામાં જૈનોએ બાકી નથી રાખી. જૈનોના પૂર્વજોએ શ્રી શત્રુંજય ઉપર લાખો ક્રોડો રૂપિયા ખર્ચી સુંદરમાં સુંદર મંદિરો બંધાવી પોતાના આત્માને પુનિત બનાવ્યો છે. આજે હિંદુસ્તાનમાં તે શું પણ આખી દુનિયામાં એવું એક પણ સ્થલ નથી કે જ્યાં થી શત્રુંજય જેટલાં ને જેવાં મંદિરો વિદ્યમાન હોય. શ્રી શત્રુંજય એટલે દેવનગર, મંદિરનગર કહીએ તો તેમાં કાંઇ પણ અત્યુક્તિ જેવું નથી. છેલ્લામાં છેલ્લો મંદિરોનો સમૂહ. ટુંક શેઠ શાંતિદાસના વંશજોના હાથમાં જ્યાં સુધી વહીવટ હતો ત્યાં સુધી બંધાયેલ છે ને ત્યાર પછી અત્યારના પાલીતાણાના નામદાર ઠાકોર સાહેબના પૂર્વજોના હાથમાં છેલ્લામાં છેલ્લો વહીવટ ગયા પછી એક પણ ટુંક નવી નથી બંધાઇ–સિવાય કે તલાટીનું મંદિર.

આગળના વખતના હિન્દુરાજાઓના સામ્રાજ્યોમાં એ પવિત્ર તીર્થના હક્કનો પ્રશ્ન ન્હોતો ઉઠતો. આગળના એ ચુસ્ત હિન્દુરાજા–પ્રજાપાલકો સમજતા કે અમે તો પ્રજાના સેવક છીએ, વળી પણ તેઓ સમજતા કે પ્રજાની આબાદીમાં રાજ્યની આબાદી છે,

પ્રજાની શાંતિમાં રાજ્યની (પોતાના રાજપદની પણ ખરી) શાંતિ છે, પ્રજાથી સમૃદ્ધિમાં રાજ્યની સમૃદ્ધિ છે. આટલું તેઓ સમજતાજ એમ નહિ પરન્તુ એ પ્રમાણે પ્રજાને અનુકુળતા કરી આપી આચરણમાં ઉતારતા. એટલે કોઇ પણ જાતની ડખલ સિવાય જૈનો પોતાના પવિત્ર સ્થલમાં–તીર્થમાં આત્મિક શાંતિ ભોગવી શકતા ને તે આત્મિક શાંતિ નિશ્ચિંતપણે ત્યારેજ ભોગવી શકાય કે જ્યારે હકકોની મારામારી, કે કોઇ પણ જાતની બીજી કનડગત ન હોય. ત્યાર બાદ બૌદ્ધ સમ્રાટ્ **અશોકના સમયમાં** પણ જૈનોના હકકો ન્હોતા હણાયા. ત્યારબાદ મહારાજા **શિલાદિત્યના સમયમાં** જ્યારે બૌદ્ધોની સાથેના વાદમાં જૈનો પરાજય પામ્યા છે; ત્યારે એ તીર્થ બૌદ્ધોને તાબે ગયું છે, અને જૈનોને પણ પોતાનો દેશ સૌરાષ્ટ્ર છોડવો પડયો છે. પરન્તુ સદ્ભાગ્યે આ દુઃખદ સ્થિતિ વધુ સમય ટકી નથી એજ મહારાજા શિલાદિત્યના સમયમાં તેનીજ રાજસભામાં જૈનોના મહાન્ આચાર્યવર્ય **શ્રીમલ્લવાદિસૂરિજીએ** બૌધ્ધોને પરાજય પમાડી–ઝકક ખવડાવી પોતાનું ગત તીર્થ પાછું વાળ્યું હતું—શ્રી જૈનસંઘને કબજે કરાવ્યું હતું.

ત્યારબાદ વલ્લભીના મહારાજાઓએ પણ જૈનોના હક ઉપર તરાપ ન્હોતી મારી. તેમની પછી **વનરાજ ચાવડો, મૂળરાજ, ભીમદેવ, કર્ણદેવ, સિધ્ધરાજ જયસિંહ** આ ચાવડાને સોલંકી વંશના રાજાઓએ પણ એ તીર્થ ઉપર ઉદારતાભર્યું વર્તન ચલાવ્યું હતું. સિદ્ધરાજ જયસિંહ તો શ્રી શત્રુંજય ઉપર પ્રેમથી પ્રભુનાં દર્શન કરવા ગયો હતો તેણેતો તેના નિર્વાહ અર્થે અમુક ગામો ભેટ આપ્યાના દાખલા જૈન ગ્રંથોમાં મલી આવે છે. ત્યાર પછી **કુમારપાલના સમયમાં** તો તેની ખુબજ આબાદી થઇ છે–હતી. ઉદયન મંત્રી (ખંભાતનો મોટો સત્તાધીશ ને ગુજરાતનો મહામાત્ય)ના પુત્રોએ તો તેનો પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચી ઉદ્ધાર પણ કરાવ્યો છે. (તે પુત્રો પણ તેના મરણ પહેલાં ને પછી પણ સારા સત્તાધીશો ને મંત્રી તરીકે શોભ્યા હતા.) ત્યાર પછી [1]**વસ્તુપાળ તેજપાળ** તો સાડા બાર વાર સંઘ કહાડી શ્રીશત્રુંજય ઉપર ગયા હતા (જૂઓ વસ્તુપાળ ચરિત્ર)–તેમણે તેનું ગૌરવ ખુબજ વધાર્યું હતું. એકજ વ્યક્તિ આટલી બધીવાર સંઘ કહાડે ત્યારે તો–અર્થાત્ સિદ્ધ થાય છે કે તે વખતે કોઇ પણ જાતની ડખલગીરી નહિ હોય તેમ હકની મારામારી પણ નહિજ હોય; યદિ હોય તો પણ તેવા મહર્દ્ધિક સત્તાશાલી પુરૂષ ટકવા દેજ નહિ. આખો સૌરાષ્ટ્ર તે વખતે ગુર્જરેશ્વરને તાબે હતો. એ બન્ને ભાઇઓ ગુર્જરેશ્વરના મુખ્ય પ્રધાન હતા.

ત્યાર પછી આવે છે ધીમે ધીમે મુસલમાન બાદશાહોનો સમય. અમુક એકાદ બે બાદશાહોને છોડી બીજા કોઇ પણ બાદશાહે આ તીર્થની વચ્ચે ડખલગીરી નથી કરી. જે એકાદ બે છે તે પણ ખુદ બાદશાહો તો નથીજ, તેના મદાંધ સુબાઓનુંજ તે કામ હતું ને તે પણ જૈનોનો કોઇ મહર્ધિક પુરૂષ ખુદ બાદશાહને વિનંતિ કરી સમજાવતો એટલે ત્યાર પછી તો તે તોડનાર સુબો પણ પશ્ચાત્તાપ કરી તેને સમરાવવામાં મદદ કરતો–તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવામાં બનતી સહાય આપતો. સંવત ૧૩૭૧ માં પંદરમો ઉધ્ધાર કરાવનાર **સમરાશાહે** સુબાની મદદથીજ જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યાના દાખલા મલી આવે છે. એટલે મુસલમાન બાદશાહોના સમયમાં પણ જૈનોનાં તીર્થો નિર્લેપ રહી શકયાં છે–હતાં. **અલ્લાઉદ્દીન ખુની** જેવા **ધર્માંધ** ને **સ્થિતિચુસ્ત પાદશાહને** પણ અમુક કારણથી એ મંદિર તોડયા સિવાય પાછું જવું પડયું હતું ને તે વખતે પણ તીર્થ નિર્લેપ રહી શકયું હતું. ત્યારપછી તઘલખ વંશના કે ઘોરી વંશના રાજાઓએ પણ તેના હકમાં દખલ કર્યાના દાખલા મલતા નથી. તેમજ જૈનોના તે વખતના મહર્ધ્ધિક પ્રભાવશાલી પુરૂષોએ તેના હકકો નિષ્કંટકપણે જાળવ્યા છે.

હવે આવો મુગલ સમ્રાટોમાં. મહાન મોગલ કુલ તિલક **સમ્રાટ અકબરે** તે **જગદ્ગુરૂ શ્રી**

[1] અહીં મેં જે નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે દરેક ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ છે; તેમાંથી કેટલીક વ્યક્તિઓના પ્રભાવ ને કીર્તિથી તો ગુજરાતનો ઇતિહાસ શોભે છે એટલે તેમની ઓળખાણ આપવાની જરૂર નથી જોતો. લે.

હીરવિજયસૂરીશ્વરના ઉપદેશથી ૭ મહીના અમારી પટહ વગડાવી જૈનોનાં દરેક-પાંચ મહાતિર્થોને તેના લેવાતા કોઇ પણ જાતના કરોમાંથી મુક્ત કરી તેની પવિત્રતા જાળવવાનાં ફરમાનો બહાર પાડયાં હતાં એ તો જગજાહેર છે. આજે તેની સનંદો પણ મોજુદ છે. નહિં તો (મોગલરાજ્યોના વખતમાં તો જીભ એ કાયદો ગણાતો.) આજે જે આનંદને મોજમાં હરતો ફરતો હોય તેની કાલે કઇ સ્થિતિ હશે તે કલ્પવું મુશ્કેલ હતું. આવી પરિસ્થિતિમાં પણ જૈનોનાં પવિત્ર તીર્થો નિષ્કંટકપણે નિર્ભય રહી શકયાં હતાં ને આ સુરક્ષિતતા ઠેઠ મોગલ વંશના અંત પર્યંત રહી હતી. **અકબર પછી જહાંગીર-** જહાંગીરે તો જૈનસાધુઓ પાસે અભ્યાસ કર્યાના ઉલ્લેખો પણ મળી આવે છે. જહાંગીરે પોતાના બાપની સનંદો કાયમ રાખી હતી. એવીજ રીતે શાહજહાં (ખુશરૂ) એ પણ જૈન તિર્થોની સનંદો કાયમ રાખી હતી; તેના પુત્ર મુરાદે જ્યારે ગુજરાતનો સુબો હતો ત્યારે શત્રુંજયની તલાટીમાં આવેલ પાલીતાણું પણ શત્રુંજયને ભેટ આપ્યું હતું. આ ભેટ ખુદ શાંતિદાસ શેઠને મલી હતી. ઇ. સ. ૧૬૫૭ માં અને પોતે ગાદીએ બેઠા પછી તે સનંદ કાયમ રાખી હતી, કે જે બે સનંદો અત્યારે વિદ્યમાન છે. એટલે તે વખતે **તો શત્રુંજય સહિત પાલીતાણા જૈનોને ઘેર હતું કે જે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ સિદ્ધ થાય** છે અને જેના પુરાવા આજે બાદશાહના અક્ષરમાં જ મોજુદ ઉભા છે. ત્યાર પછી મરાઠાઓના સમયમાં પણ એ પવિત્ર તીર્થ નિર્ભય હતું અને તે વખતે શેઠ શાંતિદાસના વંશજો તેનો વહીવટ ચલાવતા. અત્યાર સુધીના ટુંકા ઇતિહાસમાં આપણે જોઇ ગયા કે શ્રી શત્રુંજયને પાલીતાણા જૈનોને તાબેજ હતાં. તેનો વહીવટ પણજૈનો જ કરતા. તેના ઉપર સત્તા ને પ્રભાવ પણ જૈનોજ ચલાવતા. જૈનો કેવી સુંદર રીતે વહીવટ ચલાવતા તે તો એક જ દૃષ્ટાન્તથી સમજાઈ જાય છે. "શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજની આજુબાજુ પાલીતાણાને છોડી દરેક ગામો મુસલમાનો અને કાઠીઓનાજ હાથમાં હતાં છતાં એ બધાની વચ્ચે મુગટ રૂપે તદ્દન સ્વતંત્ર પાલીતાણા ને શત્રુંજય શોભતાં હતાં. કોઈ પણ ત્યાં તરાપ મારવા ન્હોતું લલચાતું. દરેક એમજ સમજતા કે એ શત્રુંજયની પવિત્ર છાયામાં આપણે નિર્ભય છીએ. જ્યારે શ્રી શત્રુંજય સહિત પાલીતાણા જૈનોના હાથમાં હતું, તો પછી અત્યારના નામદાર ઠાકોર સાહેબના પૂર્વજના હાથમાં તે કયાંથી આવ્યું? આ પ્રશ્ન સહજ છે. તેનો ઉત્તર અત્યારના પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબના પૂર્વજનાં લખાણો-હસ્ત પત્રોથી ઐતિહાસિક રીતે મલી આવે છે. તેમાં પણ ખુબ ઉંડા ઉતરીએ છીએ ત્યારે મૂળમાં જણાઇ આવે છે કે શત્રુંજય સહિત પાલીતાણા જૈનોના હાથમાં હતું ને ધીમે ધીમે જૈનોની નબળાઇને લીધે 'શુચિ પ્રવેશે મુશલપ્રવેશ' એ ન્યાયથી અત્યારના ઠાકોર સાહેબના પૂર્વજના હાથમાં પાલીતાણા ગયું ને ખુદ પવિત્ર તીર્થરાજ પણ અમુક ડખલ સિવાય જૈનોના હાથમાં રહ્યું છે.

આ પ્રશ્ન ચર્ચવા પહેલાં અગત્યનો એક પ્રશ્ન
ઉદ્ભવે છે કે પાલીતાણાના ગાદી
જૈનોના હાથમાંથી વારસોનું મુળ શું? આને માટે
પાલીતાણા કેવી આપણે ભૂતકાલીન ઇતિહાસનાં
રીતે ગયું? થોડાં એક પાનાં ઉકેલવાં
પડશે. પાલીતાણાના વંશજો

ચંદ્રવંશી ગોહેલ છે. તેમના મૂળ પુરૂષ સેજકજી હતા કે જેઓ મારવાડમાંથી આવ્યા હતા. તેઓ ઇ. સ. ૧૨૯૦ માં દેવ પામ્યા હતા. તેમના વંશજોએ જુદે જુદે સ્થલે શિહોર, ભાવનગર, લાઠી, વળા, ગાળીયાધાર, અત્યારે (પાલીતાણા) ગાદી સ્થાપી. તેમાં ગાળીયાધારમાં ગાદી સ્થાપનાર મૂળ પુરૂષ **શાહાજી હતા.** તેમણે ગાળીયાધાર વસાવી શત્રુંજય ગિરિરાજની પવિત્ર છાયામાં પોતાની પવિત્રતા માની હતી. ત્યારપછી અનુક્રમે સરજણજી, અરજણજી, નોંઘણજી, જસોજી, શવોજી, બનોજી, હદાજી અને કાંધાજી (પહેલા) થયા. સને ૧૬૫૧ નો તેમનો એક લેખ મલે છે કે જેમણે પાલીતાણાની ચોકીનો ભાર સ્વીકાર્યો હતો. ત્યાર પછી નોંઘણજી બીજા થયા તેમને તાબે અમુક ગામો હતાં. તેમને એક વખતે ત્યાંના મુસલમાન ખરેડીના

લોમા ખુમાણ સાથે તકરાર થઇ હતી તેમાં ઠાકોર હારી ગયા અને અન્તે ગાળીયાધાર છોડી નાસી જવું પડ્યું. ત્યાંથી મૂળ વતનમાં મારવાડમાં ચાલ્યા જવું પડ્યું ત્યાં પણ સંતોષ ન થવાથી પાછા ગાળીયાધાર તરફ ચાલ્યા. ત્યાં રસ્તામાં અમદાવાદમાં આવ્યા ત્યાં આવી ગાળીયાધારની નજીકમાં પાલીતાણાના વહીવટ કર્તા શેઠ **શાંતિદાસના વંશજોને મલી કાંઈ મદદ માંગી.** ઉદાર દીલના શેઠે પોતાને ત્યાં—પાલીતાણામાં **તેમને શુરવીર જાણી ચોકી કરવા રાખ્યા** ને કહ્યું કે ઠાકોર હમણાં શાંતિથી પાલીતાણામાં રહો ને સમયે ગાળીયાધાર ઉપર છાપો મારશો તો ફાવશો. તે વખતે તમને ધન ને માણસોની મદદ આપીશું. અનુક્રમે સમય આવ્યે ગાળીયાધાર ઉપર છાપો માર્યો, અને ઉદાર દીલના શેઠે કહેવા પ્રમાણે બધી—ખુબ મદદ કરી પોતાનું વચન પાળ્યું. ત્યાર પછી એ ગાળીયાધારના ઠાકોરે પણ કૃતજ્ઞ શેઠના અહેશાનમાં દબાઇ ચોકી કરવાનું કબુલ્યું ને તેના બદલામાં શેઠ કુટુંબ તરફથી અમુક અપાતું. ધીમે ધીમે ચોકી પેટે અમુક આપવાનું ખત પત્ર થયું છે કે જે મોજુદ છે. તેમાં પ્યાદા દીઠ ૦ા જમી (૧ આનો) ૧૦૦ માણસદીઠ ૬૦ જમી. (૭ રૂ. ૮ આ.) આપવાનું ઠરાવ્યું છે આ સિવાય મલણું આદિ કાંઇ પણ લેવાનું નથી. આ ખત પત્રમાં ત્રણ જણની સહી છે તેમાં કાંધાજી અને બે બીઓ **પદમાજી ને પાટમદેની** સહી છે ભેગા બે ભાટોની પણ સાક્ષી છે. તેમાં લખ્યું છે કે " આ લખ્યા **પ્રમાણે અમે પાળીશું ઇશ્વરની શાખે બાપના બોલથી પાળશું. નહિં તો અમદાવાદ જઇ જવાબ દઇશું."** ઇ. આ શબ્દો સુચવે છે કે જરૂર અત્યારના પાલીતાણા ઠાકોર સાહેબના પૂર્વજો પાલીતાણાના કે શત્રુંજયના રાજા કે ઠાકોર ન્હોતા, ફક્ત જૈનોએ તેમને રક્ષણ આપી પોતાના તીર્થમાં યાત્રીઓના રક્ષણ અર્થે—પાલીતાણાને ચોર લુંટારાના રક્ષણ અર્થે તેમને ચોકી માટે નીમેલા હતા. બહાદુર રજપુતે કહ્યા પ્રમાણે પાળ્યું છે. તેમના દીકરા નોંઘણજી બીજા કે જેઓનો ઉલ્લેખ હું ઉપર કરી ગયો તેમણે પણ બાપનું વચન પાળ્યું છે. આ બધો સમય તેમણે જોયેલો. જૈનોની ઉદારતા તેમની મદદ આદી આ નોંઘણજી ન્હોતા ભૂલ્યા—તેઓ કૃતજ્ઞ હતા. પરન્તુ કમભાગ્યની વાત છે કે ત્યારપછી તેમની અમુક પેઢીએ થયેલા તેમના જ વંશજો એ લખાણને પુરેપુરા વફાદાર નથી રહી શક્યા. અન્તે જૈનોની નબળાઇને લીધે પાલીતાણા જૈનોના હાથમાંથી ગયું. ત્યારબાદ ઉનડજીના સમયમાં પાછું પાલીતાણા પરગણું જૈનોને ત્યાં ગીરવી રહ્યું. (જુઓ પાલીતાણાનો ઇ. **રાજમાં ઘણું કરજ થઈ ગયું. તેથી અમદાવાદના નગર શેઠ વખતચંદ ખુશાલચંદને રાજનાં ગામોનો ઇજારો માંડી આપીને નાણાં ઉપાડી કરજ પતાવ્યું.**) ને તે ઠેઠ ચોથા નોંઘણજી સુધી રહ્યું. ઉનડજી પછી કાંધાજી ને નોંઘણજી થયા. કાંધાજીના સમયમાં તકરારનાં બી વવાયાં છે,—કજીયાનું મૂળ રોપાયું છે. કાંધાજીના રાજ્યમાં ખુબ અંધેર ચાલેલું—જૂઓ આ રહ્યાં આર. બારનવેલના શબ્દો: તે ભલા સાહેબ લખે છે કે " **હાલનો ઠાકોર ગાદીએ આવ્યા પછી સંસ્થાનમાં ઘણું અંધેર ચાલ્યું છે.** " ત્યાર પછી ગોહેલકાંધાજીના સમયમાં ૪૫૦૦ નો કરાર ૧૮૨૧માં થયો છે. આમાંથી **અઢીસો રાજગર** ને અને અઢીસો ભાટને દેવાના છે. ત્યાર પછી નોંઘણજી સુધી ઉપર્યુક્ત કરારનામું ચાલ્યું છે. તેમની પછી, ગોહેલ શ્રી **પ્રતાપસિંહજી ને સુરસિંહજી થયા** (કે જેઓ અત્યારના નામદાર ઠાકોર સાહેબની ત્રીજી પેઢીએ વિદ્યમાન હતા. ઇ. સં. ૧૮૮૬ માં તેઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા.) તેમણે મુસદ્દીગીરીથી પોતાના કબજામાં પાલીતાણા લેવા માંડયું ને જૈનોની નબળાઇનો લાભ લઇ બન્યું તેટલું પોતાના કબજામાં કર્યું છે. તેમ કરવામાં બાકી નથી રાખ્યું. ત્યાર પછીનો ક્રમ અધિકાધિક જૈનોના હકકો ડુબતાજ ગયા છે. કનડગતોની સારી રીતે વૃદ્ધિ થઇ છે. હવે પાલીતાણા કેવી રીતે ગયું તે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવું. મહુંમ ઠાકોર સાહેબે સુરસિંહજીના પિતા પ્રતાપસિંહજીના સમય સુધી પાલીતાણા પરગણાનો વહીવટ શેઠ શાંતિદાસના વંશજો કરતા. (કહે છે કે વચ્ચે અમુક કારણસર

પાલીતાણા જૈનોના હાથમાંથી સરી ગયું હતું ને પાછું ગીરવી આવ્યું હતું આનું શું કારણ હશે તે નથી સમજાતું) તે વખતના ચોકી તરીકે નીમાયેલ ઠાકોરની એવી સામાન્ય પરિસ્થિતી હતી કે મોતિચંદ (કઠીયા) મોતીશા શેઠના મુનિમ, જેટલું અનાજ—દાણો પાણી આપે તેટલું લેવું પડતું. આ સ્થિતિ જુવાન પ્રતાપસિંહજીને અસહ્ય લાગી ને પોતાના વંશજો ઉપર ઉપકાર કરનારનું ઋણ ભૂલી જઇ અમુક કારણવશાત્ ક્રોધમાં આવી જઇ ત્યાંના શેઠના મુનિમને હાંકી કહાઠી પાલીતાણા પોતાના કબજામાં કર્યું. ત્યારથી અત્યાર સુધી અવિછિન્ન ધારાએ પાલીતાણા તેમના વંશજોના કબજામાંજ છે. અને તેઓ ત્યાંના ઠાકોર સાહેબ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. અસ્તુ તે સંબંધી વિશેષ વાદ વિવાદમાં કાળક્ષેપ કરવો નિરર્થક સમજું છું. ત્યાર પછી તો એ બહાદુર મુસદ્દીરાજાએ ધીમે ધીમે બધું પોતાને તાબે કર્યું ને જૈનોને કનડગતીનો પાર ન રહ્યો. ત્યાર પછી મર્હુમ ઠાકોર સાહેબ સુરસિંહજી આવ્યા તે વખતે પણ ઉપર્યુક્ત સ્થિતિજ હતી **અનેકવાર રાજકોટની કોર્ટનાં બારણાં જૈનોને અને ઠાકોર સાહેબને જોવા પડયાં હજારો બલ્કે લાખો રૂપિયાનો ધુમાડો થયો જેમ બે બિલાડીઓની લડાઇમાં વાંદરો ફાવી જાય તેમ કોર્ટોમાં લખલુટ પૈસો ખર્ચાયો છતાં યોગ્ય ન્યાયના અભાવે જૈનોને પોતાના લાભમાં નુકશાન સહન કરવું પડેલું** હું પ્રથમ જણાવી ગયો તેમ ૪૫૦૦ જે ચોકી પેટે નક્કી થયા હતા તે પણ પાકી ચોકી પેટેજ હતા. યદિ કાંઇ પણ માલની ચોરી થઇ હોય તો તે ચોકીઆતે ભરી આપવા પડતા અને તે વખતે એક વખત ચોરી થઇ છે તેમાં માલની બધી કીંમત ભરી આપ્યાનો દાખલો મોજુદ છે. એ પીસ્તાલીસો મટી આ ઠાકોર સાહેબ (સુરસિંહજી) ના સમયમાં રૂ. ૧૦૦૦૦—દશ હજાર નક્કી થયા. ઇ. સ.૧૮૬૪ થી આ રકમ આપવાનું ઠરાવ્યું હતું. તે પાછું ૧૮૮૬ માં કર્યું ને તે વખતે અનેકવિધ કનડગતો ને હાડમારીઓને અન્તે કે. સી. એસ. આઇ મર્હુમ ઠાકોર સાહેબ **માનસિંહજીના સમયમાં દશ હજારના** ૧૫૦૦૦ પંદર હજાર ચાલીસ વર્ષ માટે થયા કે જે રકમ ૧૯૨૬ માર્ચની ૩૧ મી સુધી કાયમ રહેશે.

નિષ્કર્ષ—આ ઉપરથી ઐતિહાસિક દષ્ટિએ એમ સિદ્ધ થાય છે કે પાલીતાણા ઇ. સ. ૧૬૫૭માં મુરાદે જૈનોને ભેટ આપ્યું હતું. અને પોતે પાદશાહ થયા પછી તે સનંદ કાયમ રાખી હતી. ત્યાર બાદ પાલીતાણા કયારે ને કયા સંયોગોમાં જૈનોના હાથમાંથી ગયું, તેનો ઐતિહાસીક પુરાવો નથી મલતો માટે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. તે ઠેઠ ઉનડજી ગોહેલના સમયમાં પાછું પાલીતાણા પરગણું જૈનોને ત્યાં આવ્યું. તે ઠેઠ નોંઘણજી ચોથા સુધી કાયમ રહ્યું. ત્યારબાદ પ્રતાપસિંહજી ગોહેલ ને તેમના પુત્ર સુરસિંહજી ગોહેલે મુસદ્દીગીરીથી પાલીતાણા પોતાના કબજામાં કર્યું કે જે અત્યારે પણ તેમના વંશજોના હાથમાં છે. (જો કે મર્હુમ ઠાકોર સાહેબ માનસિંહજીના સમય સુધી ગાદીનું મુખ્ય સ્થલ **ગારીયાધાર** હતું તેમના અભિષેક ને ગાદીએ બેસવાની ક્રિયા ત્યાં ગારીયાધારમાં જ થતી પરન્તુ અત્યારના નામદાર ઠાકોર સાહેબ બહાદુરસિંહજીથી તે બદલી પાલીતાણા ગાદીનું મથક કરવામાં આવ્યું છે. તેમના અભિષેકની ક્રિયા પાલીતાણામાંજ થઇ હતી,) રક્ષણની શરૂઆત ગોહેલ કાંધાજી તથા નોંધણજીથી થઇ. તે વખતે બહુ થોડું તેમને રક્ષણ પેટે અપાતું; ત્યાંથી ઠેઠ કાંધાજી ચોથાના સમયમાં ૪૫૦૦ રક્ષણ પેટે આપવાનું ઠર્યું. ઇ. સ. ૧૮૨૧માં આ કરાર નક્કી થયો હતો ત્યારપછી સુરસિંહજીના સમયમાં ઇ. સ. ૧૮૬૪ દશ હજાર આપવાનું ઠર્યું ને અન્તે ૧૮૮૬માં પંદર હજાર ચોકી પેટે આપવાના નક્કી થયા. મેં જણાવ્યું તેમ તે કરાર ૧૯૨૬ના માર્ચની ૩૧ મીએ પુરો થાય છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે જૈનોએ શું કરવું? આ પ્રશ્ન ઘણો અગત્યનો છે તે હવે પછી ચર્ચીશ.

અમદાવાદ. } **મુનિ ન્યાયવિજય.**

વિવિધ નોંધ.

(કૉન્ફરન્સ ઑફીસ તરફથી).

૧ શ્રી બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટી અને જૈનચેર.

બનારસ હિંદુ યુનીવર્સીટીમાં 'જૈનચેર' સ્થાપવા સબંધે જે પેટા સમિતિ આ સંસ્થાની સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની તા. ૧૨-૧૧-૨૫ ની મળેલ બેઠક વખતે નીમવામાં આવી હતી, અને જેના સબંધે ઉલ્લેખ 'જૈનયુગ'ના માર્ગશીર્ષના અંક પૃષ્ઠ ૧૫૫ ઉપર કરવામાં આવ્યો છે. તે પેટા સમિતિએ પોતાનો રીપોર્ટ તૈયાર કરી સ્થાનિક સ્ટેન્ડિંગ કમિટીની તા. ૧૦-૨-૨૬ ની મળેલ બેઠક વખતે રજુ કર્યો હતો. ઉક્ત રીપોર્ટ સર્વાનુમતે મંજૂર રહેતાં તે રીપોર્ટની નોંધ અત્રે કરવામાં આવે છે.

We the uudersigned, appointed by the Standing Committee of the Jain Swetamber Conference in its meeting held on 12th November 25, to report about the question of establishing a Jain Chair in the Benares Hindu University, whether the same should be established or not and if so on what terms beg to suggest in view of the correspondence passed with the Authorities of the Benares Hindu University and all the available information regarding the objects with which the Fund was collected at the Calcutta Session.

1. That a chair of Jain Philosophy and Logic be founded in the Benaras Hindu University.
2. That a sum of Rs. 40,000/ Forty thousand be donated towards the establishment of the said chair which should be kept intact by the said Hindu University.
3. That the amount of ths said Fund (Rs. 40000/) be deposited as "Jain Philosophy Fund", and that only the interest be expended towards maintaining the said "Chair."
4. That a full time Professor should be engaged and the Jain Course be introduced from the First year Classes upto the highest examination in Art and Shastri.
5. That the proper sanction of the General Secretaries of the Jain Swetamber Conference be obtained prior to the appointment of the said Professor and if the said body is not in existence the two Swetember members of the Board be consulted.
6. That the General Secretaries of the Jain Swetamber Conference should be consulted in prescribing the courses.

Sd/- M. J. Mehta
M. B. Jhaveri
H. A. Shah

અનુવાદ.

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીમાં 'જૈનચેર' સ્થાપવી કે કેમ અને સ્થાપવી તો શી શરતોએ સ્થાપવી તે સબંધે જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સની સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની તા. ૧૨-૧૧-૨૫ ની મળેલી બેઠક વખતે નીમાએલ નીચે સહી કરનારાઓ અમે-બનારસ હિંદુ યુનીવર્સીટીના સત્તાધીશો સાથે ચાલેલ પત્ર વ્યવહાર તેમજ કલકત્તાની બેઠક વખતે શા હેતુઓથી

ઉક્ત ફંડ એકઠું કરવામાં આવ્યું હતું તે સબંધી સઘળી યથોપલબ્ધ હકીકતો ધ્યાનમાં લેતાં-નીચે પ્રમાણે સૂચવવા રજા લઇએ છીએ કે.

૧. બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીમાં જૈન તત્વજ્ઞાન અને ન્યાય (Jain philosophy & Logic)ની એક 'ચેર' સ્થાપવી.

૨. ઉક્ત 'ચેર' સ્થાપવા માટે રૂા. ૪૦૦૦૦) ચાલીશ હજારની રકમ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીને આપવી કે જે રકમ ઉક્ત યુનીવર્સીટી અખંડ રાખે.

૩. ઉક્ત ફંડની રકમ (રૂા. ૪૦૦૦૦,) "જૈન ફીલોસોફી ફંડ" એ નામથી અનામત રાખવી અને ઉક્ત 'ચેર'ના નિભાવ માટે માત્ર વ્યાજ ખર્ચવું.

૪. આખો વખત કામ કરે તેવા એક પ્રોફેસરની નીમણુંક કરવી અને 'આર્ટસ' અને શાસ્ત્રીના પ્રથમ વર્ષના વર્ગોથી માંડી ઉંચામાં ઉંચી પરીક્ષા પર્યંત જૈન અભ્યાસક્રમ (Jain course) દાખલ કરવો.

૫. ઉક્ત પ્રોફેસરની નીમણુંક કર્યા પહેલાં જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સના જનરલ સેક્રેટરીઓની યોગ્ય મંજૂરી મેળવવી. અને જો આ સંસ્થા અસ્તિત્વમાં ન હોય તો બનારસ હીંદુ યુનીવર્સીટી કોર્ટના બે શ્વેતાંબર સભ્યોની અનુમતિ મેલવવી.

૬. અભ્યાસક્રમ દાખલ કરતી વેળાએ જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સના જનરલ સેક્રેટરીઓની અનુમતિ મેલવવી.

(સહી) એમ. જે. મ્હેતા.
એમ. બી. ઝવેરી.
એચ. એ. શાહ.

૨. પાઠય પુસ્તકો અને વિવેચન—

આ માસિકના માર્ગશીર્ષના અંક પૃ૪ ૧૫૬-૫૭ માં જણાવ્યા મુજબ નીમાએલ પેટા કમિટીનો રીપોર્ટ નીચે મુજબ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સની તા. ૧૨-૧૧-૨૫ ની મળેલી સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની બેઠક વેળાએ નીમવામાં આવેલ યુનીવર્સીટીનાં પાઠય પુસ્તકો પર વિવેચન કરવાનું કોને સોંપવું તે સબંધી પેટા કમિટીના નીચે સહી કરનાર સભ્યો જણાવવા રજા લઇએ છીએ કે—

હાલ જે પુસ્તકો Text-books પાઠય પુસ્તકો તરીકે મુંબઇ યુનીવર્સીટીએ જૂદાં જૂદાં વર્ષોના અભ્યાસક્રમ માટે નક્કી કર્યા છે તે પૈકી નીચેનાં પુસ્તકો પર ખાસ વિવેચન કરવાની જરૂર છે અને તે વિવેચન કરવાનું કામ કરવાની વ્યવસ્થા પણ નીચે જણાવવામાં આવે છે.

પુસ્તકનું નામ	વિવેચન કરનાર.
આચારાંગસૂત્ર	રા. મોતીચંદ ગિ. કાપડીઆ.
સૂયગડાંગસૂત્ર (સૂત્રકૃતાંગ)	,, મોહનલાલ બી. ઝવેરી.
આવશ્યકસૂત્ર	,, કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી.

સ્યાદ્વાદ મંજરી—આ સબંધે પ્રોફેસર આણંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવને લખી નક્કી કરવું કે તેઓએ માથે લીધેલ કામ ક્યાં સુધી તૈયાર છે અને ક્યારે બહાર પડશે.

આ સિવાય બીજાં પાઠય પુસ્તકો માટે વિવેચનની જરૂર હાલ અમે જોતા નથી.

સહી. Mohanlal B. Jhaveri
,, Motichand. G. Kapadia
,, Manilal Suralmal Javeri

૩ ઉપદેશકો અને પ્રચાર કાર્ય

આ સંસ્થાના ઉપદેશકો નીચે દર્શાવેલ સ્થળોએ ગયા હતા અને પ્રચાર કાર્ય કર્યું હતું અને તે તે ગામોએથી જે ફંડ રકમો સુકૃત ભંડાર ફંડમાં વસુલ આવી હતી તે નીચે મુજબ—

ઉપદેશક વાડીલાલ સાંકલચંદ મારફત—તલેગામ ૧૮-૮-૦, લાનોલી અગર લોનાવલા ૧૫-૧૨-૦ કારલા ૫-૦-૦, આંબેગામ ૫-૦-૦, વલવાન ૮-૧૨-૦ ખંડાલા ૨-૮-૦, પુના ૬૩-૮-૦ (તેમાં રૂ. ૫૮॥ આવ્યા. રૂ. ૫) બાકી) પુના લશ્કર ૪૨-૮-૦, પુના લશ્કર ૧-૦-૦ (પાછલથી) ખડકી રૂ. ૯-૮-૦, મંચર ૧૭-૧૨-૦, આંબેગામ ૧૬-૮-૦, સીનોલી ૪-૦-૦

(પોષના અંકમાં પુનાના ૪૭-૮-૦ જણાવ્યા

છે તેમાં ૩૬-૧૦-૦ આવ્યા છે ને ૧૦-૧૪-૦ બાકી છે.)

ઉપદેશક પુંજાલાલ પ્રેમચંદ મારફત—(માગશર અંકમાં પાલણપુરના બાકીના ૧૧-૮-૦ જણાવ્યા છે તે ન ગણવા કારણકે આસોમાં જણાવેલ રૂ ૧૮૨-૪-૦ માં તે આવી જાય છે તેમજ મોટા શકાના રૂ. ૨-૦-૦ છે તે રૂ. ૨-૮-૦ ગણવા) કોદરાલ ૧-૦-૦, આશપુર ૩૭-૪-૦, બ્રભરાણા ૧૪-૦-૦, વડોદા ૨૬-૦-૦, કાવજા ૯-૦-૦, માર ૧૦-૮-૦, પુંજપુર ૧૫-૪-૦, સાબલા ૮-૪-૦ બોડીગામ છોટા ૫-૪-૦, બોડીગામ મોટા ૫-૦-૦, જોગીવાડા ૫-૦-૦, વનકોડા ૭૦-૮-૦, પૂનાલી ૧૨-૦-૦. પડોલી ૧-૮-૦, કલીયાણા ૨-૪-૦.

ઉપદેશક ગુલાબચંદ શામજી મારફત—(માગશરના અંકમાં ઉગામેડીના રૂ ૨-૧૨-૦ છે તે ૧-૧૨-૦ જાણવા) ચોખડકા ૧-૮-૦, ભંડારીયા ૫-૮-૦, મોરસૂપણા ૨-૧૨-૦, ચોક ૨-૦-૦, હાથસણી ૪-૪-૦, વરતેજ ૩-૮-૦, કમલેજ ૨-૦-૦, વડીયા (ભાવનગર તાબાનું) ૧-૦-૦, વડીયા (પાલીતાણા, તાબાનું) ૦-૮-૦, વાલુકડ ૧-૧૨-૦, હણોલ ૧-૮-૦, નોંઘણવદર ૩-૮-૦, નવાગામ ૧-૮-૦, બડેલી ૦-૧૨-૦ કુંભણ ૨-૦-૦, ખાખરીયા ૦-૧૨-૦, રાજથલી ૦-૮-૦, થાવડી ૧-૦-૦ ઉંચડી ૧-૪-૦, પીથલપુર ૦-૧૨-૦, ઝીંજનર ૨-૪-૦, પરતાપર ૦-૮-૦, મેથલા ૧-૪-૦ વાલર ૧-૮-૦, તલા ૧-૦-૦, ગાધેસર ૦-૮-૦, બોરડા ૦-૧૨-૦, જશુધાર ૦-૮-૦, લોગઠી ૦-૧૨-૦ દાઠા ૧૧-૪-૦, રાણીવાડા ૦-૧૨-૦, ઓથા ૦-૧૨-૦ નાનાખુંટવડા ૦-૧૨-૦, ઝાપરી ૧-૪-૦, ભાદરોડ ૧-૪-૦, તલગાજરડા ૧-૧૨-૦, મહુવા ૪૧-૮-૦, કુંભણ ૨-૮-૦, ગોરસ ૧-૦-૦, મોટા ખુંટવડા ૪-૪-૦, બામણીયા ૦-૮-૦, ડુંગર ૦-૧૨-૦, ગાધકડા ૩-૮-૦, કુંડલા ૨૧-૦-૦, ધારગિણિ ૨-૦-૦, છીરારોડ ૧-૧૨-૦, સામરણ ૧-૦-૦, ચરખાચાંપરાજ ૦-૧૨-૦, ચલાળા ૧-૧૨-૦, આંબા ૪-૮-૦, ભેસવડી ૧-૧૨-૦, જુનાસાવર ૧-૪-૦, કાંકચ ૨-૪-૦. ઈંગોરાલુ ૧-૦-૦, ઘોબા ૧-૦-૦, રૂપાવટી ૨-૧૨-૦, પાંવડી ૦-૪-૦, ભલવદર ૧-૦-૦, ભગોદરા ૦-૮-૦, પીપાવાવ ૧૨-૦ વડા ૩-૧૨-૦, ભેકડા ૦-૧૨-૦, ડીફાદ ૪-૦-૦, સેલણા ૨-૦-૦, ઠવી ૧-૧૨-૦, વીરડી ૦-૪-૦, રાણીગામ ૨-૦-૦, દેપલા ૨-૮-૦, ઉસરડ ૦-૪-૦, દાડચ ૧-૪-૦, ધાટરવડું ૦-૪-૦, છાપરી ૧-૦-૦, કુદાણા ૨-૪-૦, રાલગામ ૧-૦-૦, ડ્લીયા ૩-૦-૦, કુંઢડા ૦-૧૨-૦, રાયલી ૦-૧૨-૦, ચોક ૦-૪-૦, (પાછલથી) રાણીવાડા ૦-૪-૦ (પાછલથી).

૪ મરહુમ શેઠ નરોત્તમદાસ ભાણજી—

આ સંસ્થાની સ્થાનીક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના મરહુમ શેઠ નરોતમદાસ ભાણજી એક સભ્ય હતા. તેઓની અમૂલ્ય સેવા આ સંસ્થાને ઘણે પ્રસંગે મલી છે. અને છેવટના પ્રસંગની નોંધ લઇએ તો પણ આ સંસ્થા જે સ્થીતિ અત્યારે ભોગવી રહી છે, તે તેમને આભારી છે. કન્વેન્શન વખતે જે કટોકટીનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો તે તથા બીજી ઘણી મૂશ્કેલીઓના પ્રસંગો તેમની સમજાવટ શક્તિ યુક્તિ અને વાણીથી તેઓ હમેશ દૂર કરી શક્યા છે. સદ્ગત શેઠ ઘણી સંસ્થાઓના સહાયક હતા અને વખતો વખત કીમતી સલાહ અને મદદ આપતા હતા-કેલવણીના અડગ હીમાયતી હતા અને તેમની સહાય વડે સમાજમાં આઈ સી. એસ. અને આઈ. એમ. એસ. રૂપે જલવંત દ્રષ્ટાંત છે. યુવક વર્ગ અટકી પડે તે વખતે તેમના તરફથી બહોળે હાથે મદદ મળતી હતી. કુનેહ વાળા વ્યાપારી હતા. એટલુંજ નહિ પણ જૈન અને જૈનેતરમાં ઘણીજ લાગવગ ધરાવનાર હતા. આવા એક વિરલ પુરૂષનાં અવસાનથી સંસ્થાને તેમજ સમાજને મ્હોટી ખોટ પડી છે. તેઓશ્રીના દેહવિલય નિમિત્તે આ સંસ્થાની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની તા. ૧૦-૨-૨૬ ની મળેલી બેઠક વખતે દીલગીરીનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો. અને તેની નકલ તેમના કુટુંબીઓ પર મોકલવામાં આવી હતી. આ ઠરાવ નીચે પ્રમાણે છે.

ઠરાવ.

"મર્હુમ શેઠ નરોતમદાસ ભાણજી કાપડીઆ જેઓએ કૉન્ફરન્સનાં અને કન્વેન્શનના અધિવેશનો

વખતે ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો અને જેઓ એક ઉત્સાહી કાર્યવાહક હતા તેઓના અવસાનની નોંધ આજની સ્ટેન્ડીંગ કમિટી અત્યંત દીલગીરી સાથે લે છે. અને તેઓના આત્માને શાંતિ ઇચ્છે છે. "

૫ ઉપદેશ અને પ્રચાર કાર્યની અસરનો એક નમુનો—

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ. મુંબાઈ–જયજીનેંદ્ર સાથ લખનાર જુન્નેરનો જૈન સંઘ સમસ્ત= આપણી સંસ્થા તરફથી ફરતા ઉપદેશક વાડીલાલ સાંકલચંદ આવતાં તા. ૩૦ ૧/૨૬ થી તા. ૫ ૨/૨૬ સુધી કૉન્ફરન્સના હેતુઓ તેમ હાનિકારક રીવાજ નાબુદ કરવાનાં તેમ ધાર્મિક ભાષણોથી–તેટલા દિવસથી સંતોષ ન થતાં સકળ સંઘે તેમને પૂર્ણ આગ્રહ પૂર્ણ ભાવથી દશ દિવસ બીજા રહેવા જણાવતાં તેમણે ના પાડી. હમેશ પ્રમુખ સ્થાને યતીજી લખમીચંદજી બીરાજતા હતા. તેમના અને સંઘના પૂર્ણ ભાવથી છેવટે વાડીલાલે દરખાસ્ત મુકી કે જો તમને ઉપદેશ લાગ્યો હોય અને અસર થયેલી હોય ને રાખવા અંતઃકરણથી કહેતા હો તો તમામ સંઘે દરરોજ સામાયિક એક કરવી. તે પરથી નાનાં છોકરાં બાદ કરતાં–બાકીના સ્ત્રી પુરૂષો મોટાઓએ સકળ સંઘે બાર મહીના સુધી સામાયિક કરવાની યતીજી પાસે જૈન ઉપાશ્રયમાં સભાઓ થતી હતી ત્યાં બાધાઓ લીધી—ગુરૂ મહારાજે કહ્યું છત્રીશ હજાર સામાયિકનો લાભ આપે તો તમારે રહેવુંજ જોઇએ.–તેથી રોકાવું થયું. તેમજ જો તમે મરેઠી જાણતા હોત તો હિંસકને સારી અસર થાત એમ અમને જણાવ્યું તો બે મહીના સુધી રજા ના આપત આ બદલ વાંચી નીચેના સંઘની તેમ ગુરૂજીની સહીયો છે.

૫. લક્ષ્મીચંદ તરફથી લખવાનું–તેમના રહેવાથી અહીં અણધાર્યો સામયિક ૩૬૦૦૦ નો અપૂર્વ લાભ થયો સાથે કાલે શિવાજી છત્રપતીના જન્મ સ્થાનીય કિલ્લા પર શત્રુંજય મિત્ર મંડળની સ્થાપના થઈ પોતાની તાત્કાલિક કવિત્વ શક્તિથી અહીંના સર્વ લોકોના મન હરી લીધા અને શત્રુંજય બાબતના ચાર ઠરાવો પણ તેમની રૂબરૂમાં થયા તેથી સંઘ અત્યાગ્રહથી ફા. શુ. ૨ પર્યન્ત અહીં રોકાવું થશે. લીઃ લક્ષ્મીચંદજી.

ઉપદેશકજી અહીં રોકાવાથી આગે વિશેષ લાભો થયા તે નીચે પ્રમાણે.

૦. રડવાં કુટવાનો રીવાજ બંધ. ૨ અન્યદર્શનીય પર્વો કરવા નહિ. ૩ ફટાણા ગીત ગાવા નહિ અને શત્રુંજય મંડળની સ્થાપના. ઉપરના કાર્યો સકળ સંઘની સમક્ષ થયા અને તે કાર્યો સર્વેએ કર્યાં છે. **સહીઓ રમણીકલાલ ચુનીલાલ. શા. ગોતમ માણેકચંદ. અને બીજી સહીઓ.**

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

સંવત ૧૯૮૧ ની સાલનો આવક જાવકનો હીસાબ.

જ		ઉ	
૧૩૩૦૩—૭–૬	આગલી બાકી	૭૫—૭–૩	હેડ ઉઘરાણીના માંડી વાળ્યા
૪૦૦—૦–૦	લાઇફ મેમ્બરોના લવાજમના	૩૦–૧૨–૦	પોસ્ટ ખર્ચના
૧૩૫—૦–૦	વાર્ષિક સભાસદોનાલવાજમનાં	૮—૧–૬	પરચુરણ ખર્ચનાં
૪૮૮–૧૧–૩	વ્યાજના.	૨૪૯—૭–૬	સ્ટેશનરી તથા છપામણી ખરચના રિપોર્ટ; ધામીક પરિક્ષાના સવાલો વિગેરેના મલી,
૪૪૬૩–૧૦–૮	શ્રી. સુંકૃત ભંડાર ફંડના અડધા		

	ભાગના આવ્યા. કૉન્ફરન્સ માર્ફતે આશો વદી ૦)) સુધીના.	૧૧૧૭–૧૨–૦	સ્કોલરશીપના આપ્યા વિદ્યાર્થીઓને
		૭૩૬—૬–૦	પાઠશાળાઓને મદદના આપ્યા
રૂા. ૧૮૭૯૦—૧૩–૫		૯૨૮—૭–૬	ધાર્મિક પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને ઇનામના તથા પરચુરણ ખર્ચના
		૩૬૦—૦–૦	પગાર ખરચનાં
		૩૦—૨–૦	પેપરોમાં જાહેર ખબર આપી તેના બીલનાં.
		૩૫૩૬—૭–૯	
		૧૫૨૫૪—૫–૮	બાકી પુરાંત.
		૧૮૭૯૦—૧૩–૫	

વાઉચર, રોજમેળ ખાતાવહી તથા બીલોથી આ હીસાબ તપાસ્યો છે અને તે બરાબર છે.

નાનાલાલ હરીચંદ શાહ.
ઑ. ઓડીટર.
તા. ૯–૨–૨૬

વીરચંદ પાનાચંદ શાહ.
ઑ. સેક્રેટરી.
તા. ૧૪—૨–૨૬.

સંવત ૧૯૮૧ ની સાલનું સરવાયું

જ		ઉ	
૧૫૨૫૪–૫–૮	શ્રી. જૈન શ્વે. એજ્યુકેશન બોર્ડ ખાતે	૧૪૯૩૮–૯–૧૧	શ્રી. કૉન્ફરન્સ ખાતે
			૭૫૦૦–૦–૦ પ્રોમેસરી નોટો.
			૫૦૦૦–૦–૦ ફીકસ્ટ ડીપોઝીટ ઇન્ડીયા બેંકમાં
			૨૪૪૮–૯–૧૧ રોકડા
		૨૫૦–૦–૦	શા. ભોગીલાલ તારાચંદ પાસે લેણા
૧૫૨૫૪–૫–૮		૧૫૧૮૮–૯–૧૧	
		૬૫–૧૧–૯	રોકડા શીલીક
		૧૫૨૫૪–૫–૮	

સરવાયું બરાબર છે. કૉન્ફરન્સ તરફનો તા. ૧૨–૨–૨૫ જા. નં. ૧૬૮૪ નો પત્ર કૉન્ફરન્સ ઓફીસનો સામેલ હતો

તા. ૧૩–૨–૨૫
નાનાલાલ હરીચંદ શાહ.
ઑ. ઓડીટર

વીરચંદ પાનાચંદ શાહ
ઑ. સેક્રેટરી.
તા. ૮૪–૨–૨૫

૭ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડના કામકાજની ટુંક હકીકત.

(વીરચંદ પાનાચંદ શાહ. બી. એ.)

ધાર્મિક પરીક્ષા

અગાઉથી જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું તે આધારે તા. ૨૭-૧૨-૨૫ ને રવીવારના રોજે જુદા જુદા ૨૮ સેન્ટરોમાં આ પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી. અરજીઓ ૬૦૦ વિદ્યાર્થીઓની આવી હતી. તેમાંથી ૫૦૦ ના આશરે વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપી હતી. દરેક સેન્ટરોમાંથી પરીક્ષાની બુકો આવી ગઇ છે. આ બુકો પરિક્ષકો ઉપર મોકલવામાં આવી છે તેમાંથી થોડી બુકો આવવી બાકી છે તે બુકો આવ્યા બાદ પરીક્ષાનું રીઝલ્ટ બહાર પાડવામાં આવશે જે પરીક્ષક સાહેબોએ હજુ બુકો ના મોકલી હોય તેઓ હવે જલદીથી મોકલી આપશે તેવી વિનંતિ છે.

પાઠશાળાઓને મદદ.

જુન માસમાં આવેલ અરજીઓ ઉપરથી જેમની અરજીઓ પાસ કરી મદદ આપવાની નક્કી કરી હતી તેમને જુનથી ડીસેમ્બરનો પહેલો હપ્તો અગાઉ મોકલવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે બીજો હપ્તો તા. ૨૩-૧-૨૬ ના રોજે મ. ઓ. થી નીચે મુજબ મોકલવામાં આવ્યો છે. વડવા. (ભાવનગર) શેઠ. ફુલચંદ મીઠાભાઇ રૂા. ૨૪, ભદ્રાવલ શેઠ. લલ્લુભાઇ ગાંડાલાલ રૂા. ૧૮), ઉન. શેઠ. ભોગીલાલ ઉત્તમચંદ રૂા. ૧૨); દાઠા. શેઠ દલીચંદ તારાચંદ રૂા. ૧૮), ધંધુકા શેઠ. નગીનદાસ છગનલાલ ભાવસાર રૂા. ૧૮), તણસા. શેઠ પ્રેમચંદ રામજી રૂા. ૧૮), દીહોર શેઠ માણેકચંદ રામજી રૂા. ૧૨), બોટાદ શેઠ મણીલાલ ગોપાલદાસ રૂા. ૩૦), પરા. વકીલ આલમચંદ મગનચંદ રૂા. ૩૦), ઝીંઝુવાડા શેઠ મોહનલાલ કાળીદાસ રૂા. ૩૦), બોરસદ. શેઠ મોતીલાલ ગિરધરલાલ રૂા. ૨૪), બોટાદ, શેઠ લક્ષ્મીચંદ ભવાન રૂા. ૨૪) પાલીયાદ, શેઠ હરીચંદ ઓધવજી રૂા. ૨૪) ગાધકડા, શેઠ ભુરાભાઈ પાનાચંદ દેશાઇ રૂા. ૧૨) ખડસલીયા શેઠ વર્ધમાન કેશવજી રૂા. ૧૨) દેવગાણા શેઠ. મગનલાલ દયાલભાઇ રૂા. ૧૨) મુદ્દેરા, શેઠ મોહનલાલ મુલચંદ ગાંધી રૂા. ૧૮), બગશરા દોશી પોપટલાલ કેશવલાલ રૂા. ૧૮) કુલ રૂા. ૩૫૪) તા. ક. ગા. મુદેરાનો મ. ઓ. પાછો આવ્યો છે અને ગામ બગશરાના સેક્રેટરી રૂપિયા લઇ ગયા નથી.

સ્કૉલરશીપ—

જુન માસમાં આવેલ વિદ્યાર્થીઓની અરજીઓમાંથી જેમની અરજી પાસ કરવામાં આવી હતી તેમને જુનથી ડીસેમ્બર સુધીનો પહેલો હપ્તો અગાઉ મોકલવામાં આવ્યો હતો અને બીજો હપ્તો તા. ૨૩-૧-૨૬ ના રોજે નીચે મુજબ મ. ઓ. થી મોકલવામાં આવ્યો છે. શા. રતીલાલ ત્રીકમલાલ અમદાવાદ રૂ. ૨૪) શા. નાનાલાલ ખીમચંદ સુરત રૂા. ૧૮) ભાવનગર શેઠ. સુંદરજી ગીરધર રૂા. ૩૬) શેઠ હીમતલાલ લીલાધર ગાંધી ભાવનગર રૂા. ૨૪) શા. ચંપકલાલ રાયચંદ ભાવનગર રૂા. ૨૪) શા. મણિલાલ મોહનલાલ અમદાવાદ રૂા. ૩૦) પટેલ રામભાઇ છોટાલાલ ભાવનગર રૂા. ૩૦ શા. રતીલાલ અમુલખ વઢવાણ કેમ્પ ૨૪) શા. રતીલાલ ચતુરદાસ ભરુચ (વેજલપુર) રૂા. ૩૦) શા. જમનાદાસ જેસીંગભાઈ અમદાવાદ રૂા. ૩૦) શા. અમૃતલાલ ચતુરભુજ વઢવાણ કેમ્પ રૂા. ૩૦) શા. રતીલાલ ટોકરશી અમદાવાદ રૂ. ૧૮) શા. માનચંદ જેઠાભાઇ અમદાવાદ રૂા. ૩૦) શા. વાડીલાલ લહેરચંદ અમદાવાદ રૂા. ૧૮) શા નેમચંદ ઉત્તમચંદ અમદાવાદ રૂા. ૩૦) કંદોઇ નારાણદાસ પરષોત્તમદાસ વીશનગર રૂા ૧૨) શા. બબલદાસ કાલીદાસ વીશનગર રૂા. ૧૨) શા. હીંમતલાલ કેશવલાલ અમદાવાદ રૂા. ૨૪) શા. ચુનીલાલ. ઝવેરચંદ કરાંચી રૂા. ૩૦) શા. પ્રેમચંદ ગુલાબચંદ દોશી. ભાવનગર રૂા. ૩૦) ખાખીયા અરજુનલાલ ભનવરલાલ. મુંબઈ. રૂા. ૩૦) કુલ રૂપિયા. ૫૩૪).

લી.
વીરચંદ પાનાચંદ શાહ.
ઓ. મંત્રી.
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

રૂપીઆ પાંચનો ગ્રંથ રૂપીઆ અઢીમાં.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ તરફથી મહાન લાભ લઈ શકો તો લ્યો અને આપી શકો તો આપો.

વિવિધ પૂજાસંગ્રહ.

જૈન પત્રનો અભિપ્રાય.

તા. ૫-૯-૨૪.

સચિત્ર કિં. રૂ. અઢી. જૈન બુકસેલર મેઘજી હીરજી તરફથી વિવિધ પૂજાસંગ્રહના સાત ભાગનો દળદાર ગ્રંથ વિધિ તથા ચિત્રો સાથે રૂ. પાંચની કિમતમાં અપાય છે તેજ ગ્રંથ પાલીતાણાના શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળે સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય શ્રી વીરવિજયજી મહારાજના સ્મરણાર્થે અર્ધી કીંમતે આપવાને ગોઠવણ કરેલી લાગે છે આ ગ્રંથમાં પંડીત શ્રી વીરવિજયજી, રૂપવિજયજી, પદ્મવિજયજી, યશોવિજયજી, આત્મારામજી, બુદ્ધિસાગરજી, ગંભિરવિજયજી, વલ્લભવિજયજી, હંસવિજયજી વગેરે પ્રખર પંડીતોની રચેલી પ્રસિદ્ધ વિવિધ પૂજાઓનો સંગ્રહ છે; તેમજ અઢીસેં અભિષેક મંગળાચાર જીનપૂજાના દુહા, અમદાવાદ, પાટણના દેરાસરો તથા ઉપાશ્રયોની ટીપ વગેરેનો બહોળો સંગ્રહ કરવા ઉપરાંત પૂજાની જુદી જુદી ઢાળોના અર્થનો આદર્શ ખ્યાલ આવે તેવા ઉપજતાં ચિત્રો દોરાવીને તેના ફોટાઓ તથા અષ્ટાપદજી, સમેતશીખર, પાવાપુરી, કેસરીયાજી આદિ તિર્થોની પૂજામાં તે તિર્થના દાર્શનીક ફોટા સમવસરણ રચના, ચક્રેશ્વરી–પદ્માવતી આદિ દેવીઓ–પ્રભુ મહાવીર–ગૌતમ સ્વામી વગેરે શાસનસ્થંભ પુરૂષો ચોવીશી નવપદજી આદિ ઘણાં ચિત્રો મુકીને આ ગ્રંથને આકર્ષક તેમજ દાર્શનિક બનાવ્યો છે. તો દરેક નાના મોટા ગામોના દેરાસરોમાં અને બની શકે તેમને ઘરની લાયબ્રેરીમાં રાખવા ભલામણ છે. આવા ઉપકારક ગ્રંથનો અર્ધી કીંમતે પ્રચાર કરાવવા માટે શ્રી પાલીતાણાના યશોવિજયજી ગુરૂકુળના સંચાલકોએ કરેલી ગોઠવણ સાહિત્ય પ્રચાર માટે પ્રશંસનીય છે. અઢી રૂપીયામાં મેળવવા ઇચ્છનારે " શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ ઓફીસ, ઠે. પાયધુની–ગોડીજીની ચાલમાં શેઠ કેશરીચંદ ભાણાભાઇની પેઢી ઉપર. મુ. મુંબઇ" આ સિરનામે લખવાથી મળી શકશે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

આ સંસ્થાની સ્થાપના આપણી કૉન્ફરન્સનાં થએલ સાતમા અધિવેશન વખતે પુના મુકામે કરવામાં આવી છે.

ઉદ્દેશ.

૧. જે જે સ્થળોએ જૈનોમાં ધાર્મિક તેમજ વ્યવહારિક કેળવણી આપનારી પાઠશાળા કે વિદ્યાલય હસ્તી ધરાવતી હોય તેનાપર દેખરેખ રાખવી, અથવા તેમાં જે ખામી હોય તે સુધારવી અને જ્યાં તેવી સંસ્થાનો અભાવ હોય તેવા સ્થળોમાં શિક્ષણ માટે તાત્કાલીક યોગ્ય પગલાં લેવાં.

૨. જૈન વાંચનમાળા ક્રમસર તૈયાર કરાવવી. અને દરેક પાઠશાળા અથવા વિદ્યાલયમાં એકજ સરખો અભ્યાસક્રમ દાખલ કરાવવો. તેવી સંસ્થાની વાર્ષિક પરીક્ષા એકી વખતે લેવી તથા પરીક્ષામાં પાસ થનાર વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણ પત્રો ઇનામો વગેરે આપવાં.

૩. વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ તેમજ પુસ્તકોની મદદ આપવી તેમજ જૈન બોર્ડીંગોમાં તેમને મફત દાખલ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

૪. દર વર્ષે બોર્ડ તરફથી "ધાર્મિક હરિફાઇની ઇનામી પરીક્ષા" લેવામાં આવે છે અને તેમાં પસાર થનાર વિદ્યાર્થીઓને "ઇનામ" તથા "પ્રમાણ પત્ર" આપવામાં આવે છે.

૫. જે બંધુ દર વરસે રૂ. ૫ નું લવાજમ આપશે તે બોર્ડના મેમ્બર ગણાશે અને જે બંધુ એકી વખતે રૂ. ૧૦૦ આપશે તે બોર્ડના લાઇફ મેમ્બર થઈ શકશે. બધા મેમ્બરોને એજ્યુકેશન બોર્ડમાં મત આપવાનો હક છે. બોર્ડની જનરલ મીટીંગ બોલાવવામાં આવે ત્યાં સુધી બોર્ડનો વહિવટ કરવાને ૨૫ મેમ્બરોની મેનેજીંગ કમિટી નીમવાની સત્તા મુંબઇના મેમ્બરોને આપવામાં આવે છે. આ કમિટી બોર્ડનું કામ કૉન્ફરન્સની આગામી બેઠક સુધી કરશે.

લાઇફ મેમ્બરોને મેનેજીંગ કમિટીના એક્સ ઓફીશીઓ મેમ્બરો ગણવામાં આવશે.

૬. (ક) જુદી જુદી ધાર્મિક તેમજ વ્યવહારિક કેળવણી આપનાર જૈન સંસ્થાઓ છે તેવી સંસ્થાઓ માટે તૈયાર કરેલું છાપેલું ફૉર્મ કાર્યવાહક પર (ભરી મોકલવાની વિનંતી સાથે) મોકલવામાં આવે છે, આ ફૉર્મમાં નીચે મુજબ વિગતો માગવામાં આવે છે. ૧ સંસ્થાની સ્થાપના, ૨ ઉદ્દેશ ૩ ફંડ, ૪ ખર્ચ, ૫ વ્યવસ્થા, ૬ અભ્યાસ, ૭ વિદ્યાર્થીની સંખ્યા, ૮ રીપોર્ટ, ૯ તે સિવાય જાણવા જોગ હકીકત વિગેરે. આ ફૉર્મ ભરીને કેટલીક સંસ્થાઓ તરફથી મોકલવામાં આવે છે જે સ્થળે આવી સંસ્થા ના હોય તેવા સ્થળોને મદદ વિના તેવી સંસ્થાઓ સ્થાપવાનું મુશ્કેલ હોય તો મદદ માટે બોર્ડને લિખિત અરજી કરવા માટે જાહેર પેપરોમાં વારંવાર ખબર આપવામાં આવે છે. તેવી અરજીઓ આવે ત્યારે તે સ્થળમાંથીજ ખર્ચ માટે કેટલી ગોઠવણ થએલી છે વિગેરેના તપાસ કરતા મદદને યોગ્ય સ્થિતિ માલુમ પડે તો બોર્ડ તેના સાધનોના પ્રમાણમાં યોગ્ય મદદ આપે છે.

બધી જાતના પત્ર વેહવારઃ-
ઓ. સેક્રેટરીના નામથી કરવો.
૨૦, પાયધુની.
મુંબઈ નં. ૩

લી૦
વીરચંદ પાનાચંદ શાહ.
ઓ. સેક્રેટરી.
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની–મુંબઇ નં. ૩.

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઈઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઈપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરતા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેળવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરુષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. "ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપનાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઇ મહેતા
મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

આ પત્ર મુંબઇની શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ માટે ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, અમદાવાદમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું અને હરિલાલ નારણલાલ માંકડે જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફીસ, ૨૦ મુંબઇમાંથી પ્રગટ કર્યું.

॥ नमो तित्थस्स ॥

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧ — બન્ને ચૈત્ર

અંક ૮ — ૧૯૮૨

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ

શ્રી મહાવીર-જન્મ.

(લેખક—શ્રી જિનવિજયજી

जयइ जगजीवजोणीवियाणओ जगगुरु जगाणंदो ।
जगनाहो जगबंधू जयइ जगपियामहो भयवं ॥
जयइ सुयाणप्पभवो तित्थयराणमपच्छिमो जयइ ।
जयइ गुरु लोयाणं जयइ महप्पा महावीरो ॥

ચૈત્ર શુદિ ૧૩ નો દિન મહાવીર-જન્મ દિવસ છે. આજની પુણ્ય તિથિએ સંસારના સર્વ શ્રેષ્ઠો-માંના એક મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો. આજના સ્મરણીય દિવસે એવા મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો, જેણે પરાધીન સંસારને શાશ્વત સ્વાતંત્ર્યનો રાજ-માર્ગ દેખાડયો હતો, સત્યના જિજ્ઞાસુઓને તેના સાક્ષાત્કારનો યથાર્થ સિદ્ધાંત બતાવ્યો હતો અને દુઃખી દુનિયાને સાચા સુખનો અમોઘ ઉપદેશ આપ્યો હતો. એ મહાપુરુષ તે જૈનધર્મના મહાન્ પ્રવર્તક શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર છે. વર્તમાન સૈકાથી પૂર્વે ૨૫મા સૈકાના એક ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૩ ના દિવસે, જ્ઞાત જાતિના ક્ષત્રિય કુલમાં એ મહાપુરુષનો અવતાર થયો હતો. જગતના સનાતન નિયમ પ્રમાણે જેમ દરેક મહાપુરુષના અવતારનું કોઇ વિશિષ્ટ રહસ્ય કે ઉદ્દેશ્ય હોય છે, તેમ ભગવાન્ મહાવીરના જન્મનું પણ તેવું ખાસ રહસ્ય-ઉદ્દેશ્ય હતું. તેમના એ જન્મ-રહસ્યને સહજવા માટે આપણે ભારતવર્ષની તત્કા-લીન પરિસ્થિતિના ઇતિહાસ સરોવરમાં એક ડુબકી મારવી જોઇએ. તેમ કરતાં જણાશે કે તે વખતનું ભારતવર્ષ પણ લગભગ આજની માફક એક પ્રકા-રની પરાધીનતાની સાંકળથી જકડાએલું હતું. એ પરાધીનતા તે કોઇ વિદેશી રાજસત્તારૂપે ન હતી, પરંતુ સ્વદેશી અંધશ્રદ્ધારૂપ હતી, સત્તાની ગુલામી કરતાં શ્રદ્ધાની ગુલામી વધારે બન્ધનકારક અને વધારે સ્વાતંત્ર્યવિઘાતક હોય છે. સત્તાની ગુલામીથી મુક્ત થવું સહેલું છે, પરંતુ શ્રદ્ધાની ગુલામીમાંથી મુક્ત થવું કઠિન છે. શ્રદ્ધાની ગુલામીએ સંસારમાં જેટલો ક્ષોભ અને ઉદ્વેગ મચાવ્યો છે તેટલો સત્તાની ગુલામીએ નહીં. જગતમાં હિંસા અને અધર્મના સામ્રાજ્યનું કારણ મૂળ અંધશ્રદ્ધા જ છે. એવી અંધશ્રદ્ધાની સત્તાથી તે વખતનું ભારતવર્ષ જકડા-એલું હતું.

ભારતવર્ષ ધર્મપ્રધાન દેશ છે. ભારતની પ્રજાની બહુમૂલ્ય સંપત્તિ તે તેની ધર્મભાવના છે. છે. ધાર્મિક સત્તા એ ભારતીય પ્રજાના મને સર્વો-પરિ સત્તા છે. જેમ એ ધર્મપ્રિયતાએ ભારતવર્ષને સંસારમાં સર્વ શ્રેષ્ઠપણું સમર્પ્યું છે તેમ તેને હીણ-પણું પણ તેને આપ્યું છે. જેમ એક જાતની ધર્મ-પ્રિયતાએ ભારતને જગતના ગુરુપદે સ્થાપ્યું છે તેમ બીજી આજની ધર્મપ્રિયતાએ તેને જગતમાં ગુલા-મીના આસને પણ બેસાડયું છે. એમાંથી પ્રથમ પ્રકારની ધર્મપ્રિયતાને હું આદર્શ શ્રદ્ધાનું નામ આપું છું, અને બીજા પ્રકારની ધર્મપ્રિયતાને અંધશ્રદ્ધા તરીકે જણાવવા ઇચ્છું છું. ભગવાન્ મહાવીરના અવતાર સમયે આદર્શ શ્રદ્ધાનો લોપ થઇ, દેશમાં અન્ધ શ્રદ્ધાનું વાતાવરણ છવાઇ રહેલું હતું. ધર્મગુરુ બ્રાહ્મણોએ બ્રહ્મ-ચિંતા છોડી દ્રવ્ય-ચિન્તાના મોહમાં સપડાયા હતા, અને તેના લીધે ધર્મગુરુના ઝબ્બા નીચે તેઓ જાત્યભિમાન કુલાભિમાન અને સત્તા-ભિમાનનાં અનેક છુપાં પહેરણો પહેરી રહેતા હતા. ધર્મ-કર્મની સર્વે સત્તા તેઓ પોતાના કબ્જામાં કરી બેઠા હતા અને જેઓ તેમના એ ઝબ્બાને માન આપી તેમનું પ્રભુત્વ સ્વીકારતા તેમને જ તેઓ આસ્તિક કે આર્યપણાનો ખિતાબ આપી તેમના માટે મોક્ષના દ્વાર તેઓ ઉઘાડા રાખતા. તે સિવા-યના લોકો તેમના મતે શુદ્ર, વ્રાત્ય, અનાર્ય કે નાસ્તિક ગણાતા અને તેઓ મોક્ષના અનધિકારી કહેવાતા. એક તરફ તેઓ આવી રીતે પોતાના

આ બાલ યુવાનવયે દીક્ષા-અભિનિષ્ક્રમણ સ્વીકારે છે તે વખતે 'દેવો' કહે છે કેઃ—

સવ્વ જગજ્જીવહિઅં,
ભયવં ! તિત્થં પવત્તેહિં. ૨૧૫ આવસ્યક.

—હે ભગવન્! સર્વ જગના જીવ હિતાર્થે તીર્થ પ્રવર્તાવો.

આજ પ્રમાણે નેમિચંદ્ર સૂરિ પોતાના વીર ચરિતમાં જણાવે છે કેઃ—

હત્થાલંબોડસિ તુમં,
સામિય ! નિવડન્તયાણ ભવકૂવે,
સવ્વ જગજ્જીવહિઅં,
તા પહુ ! તિત્થં પવત્તેહિ. ૮૨૪

—હે સ્વામિ ! ભવકૂપમાં પડનારાઓનો તમે હસ્તાલંબન છો, તો પ્રભુ ! સર્વ જગજીવના હિતાર્થે તીર્થનું પ્રવર્ત્તન કરો.

દીક્ષા લેતાંજ મનઃપર્યવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તપ-વિહાર કર્યો. 'ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં', અહિંસા સંજમો તવો'-એ સ્વ-પ્રવચન આચરણમાં મૂકયું. 'વીરસ્ય ઘોરં તપઃ'-તે પ્રમાણે શ્રી મહાવીરનું અન્ય તીર્થંકરોની અપેક્ષાએ અતિ ઉગ્ર-ઘોર તપ હતું. આચારાંગ ટીકામાં (૨૭૭) જણાવ્યું છે કેઃ—

સવ્વેસિં તવોકમ્મં
નિરવસગ્ગં તુ વણ્ણિયં જિણાણં,
નવરં તુ વદ્ધમાણસ્સ,
સોવસગ્ગં મુણેયવ્વં.

—સર્વ જિનોનું તપકર્મ નિરૂપસર્ગ (ઉપસર્ગ વગરનું) વર્ણિત થયેલું છે, જ્યારે વર્દ્ધમાનનું કેવલ (ઉત્તમ) સોપસર્ગ (ઉપસર્ગ સહિત) જાણવું.

આ તપ કેવા ઉપસર્ગવાળું હતું તે તેમના ચરિત્રપરથી જણાશે. તે ઉપસર્ગ સંબંધીનો લેખ મુનિશ્રી ન્યાય વિજયજી તરફથી આવ્યો છે તે ઉપયોગી છતાં અતિ લાંબો હોવાથી આ અંકમાં પ્રકટ થઇ શકયો નથી તે માટે અમે ક્ષમા ઇચ્છીએ છીએ. તે અમે આવતા અંકોમાં ખંડશઃ પ્રકટ કરીશું.

આવા તપોમય જીવન સંબંધી આવશ્યક સૂત્ર ઉપધાન સુત અંકમાં ૨૮૪ ગાથામાં પૃ. ૩૦૦ પર જણાવેલું છે કેઃ—

એવં તુ સમણુચિન્નં
વીરધરેણ મહાણુભાવેણં
જં અણુચરિત્તુ ધીરા
સિવમચલં જન્તિ નિવ્વાણં.

—આવી રીતે-આવી વિધિથી મહાનુભાવ વીરવર્ય-મહાવીરે સમ્યક્ પ્રકારે અનુષ્ઠિત કરેલું (ભાવોપધાન-જ્ઞાનાદિ તપોનુષ્ઠાન) છે, તે અનુચરિત કરવાથી-અનુસરવાથી ધીર, શિવ, અચલ એવું નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

અત્યારના અસંયમના જમાનામાં-હડહડતા જડવાદના યુગમાં સાક્ષાત્ સંયમાવતાર-સંયમ મૂર્ત્તિ શ્રી મહાવીરનું જીવન અને પ્રવચન અતિ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થાય તેમ છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ અહિંસા-સંયમનો જે માર્ગ બતાવ્યો છે તે શ્રીમન્ મહાવીર પ્રભુના ઉપદેશેલા સૂક્ષ્મતમ અહિંસા માર્ગના ખંડ રૂપે છે, અને એ પ્રમાણે બતાવી આ યુગને એક રીતે 'જૈનયુગ' તરીકે ઘણે અંશે પરિણમાવ્યો છે.

આવા, લલિત વિસ્તરામાં હરિભદ્ર સૂરિ ઉલ્લેખે છે તેમ;

'જો દેવાણવિ દેવો,
જં દેવા પંજલી નમંસંતિ;
તં દેવ દેવ મહિઅં,
સિરસા વંદે મહાવીરં.

—જે દેવોના પણ દેવ છે, જેને દેવો અંજલિપૂર્વક (વિનયથી હાથ જોડી) નમે છે, તે દેવાધિદેવ (ઇંદ્રાદિ)થી પૂજિત મહાવીરને મસ્તકથી વંદું છું.

તેમને વાંદવાથી ઉક્ત હરિભદ્ર સૂરિ જણાવે છે તેમ

એક્કોડવિ ણમોક્કારો,
જિણવરવસહસ્સ વધ્ધમાણસ્સ,
સંસારસાગરાઓ
તારેઇ નરં વ નારિં વા.

—જિનવર ઋષભને, વર્દ્ધમાનને એક પણ નમસ્કાર નર કે નારીને સંસાર-સાગરથી તારે છે.

તો આપણે સૌ તે શ્રી મહાવીર પ્રભુને સમજી, તેમના ચરિત્રને અનુસરી, તેમના ઉપદેશોને આચરી-તેમને 'ત્રિકાલવંદન' કરી સંસાર-સાગરથી તરી જઇએ એજ અભિલાષા પૂર્વક આ નિવેદન અમે પૂર્ણ કરીએ છીએ. તથાસ્તુ.

શ્રી મહાવીર-જન્મ.

(લેખક—શ્રી જિનવિજયજી

जयइ जगजीवजोणीवियाणओ जगगुरु जगाणंदो ।
जगनाहो जगबंधू जयइ जगपियामहो भयवं ॥
जयइ सुयाणप्पभवो तित्थयराणमपच्छिमो जयइ ।
जयइ गुरु लोयाणं जयइ महप्पा महावीरो ॥

ચૈત્ર શુદિ ૧૩ નો દિન મહાવીર-જન્મ દિવસ છે. આજની પુણ્ય તિથિએ સંસારના સર્વ શ્રેષ્ઠોમાંના એક મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો. આજના સ્મરણીય દિવસે એવા મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો, જેણે પરાધીન સંસારને શાશ્વત સ્વાતંત્ર્યનો રાજમાર્ગ દેખાડયો હતો, સત્યના જિજ્ઞાસુઓને તેના સાક્ષાત્કારનો યથાર્થ સિદ્ધાંત બતાવ્યો હતો અને દુઃખી દુનિયાને સાચા સુખનો અમોઘ ઉપદેશ આપ્યો હતો. એ મહાપુરુષ તે જૈનધર્મના મહાન્ પ્રવર્તક શ્રમણ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર છે. વર્તમાન સૈકાથી પૂર્વે ૨૫મા સૈકાના એક ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૩ ના દિવસે, જ્ઞાત જાતિના ક્ષત્રિય કુલમાં એ મહાપુરુષનો અવતાર થયો હતો. જગતના સનાતન નિયમ પ્રમાણે જેમ દરેક મહાપુરુષના અવતારનું કોઇ વિશિષ્ટ રહસ્ય કે ઉદ્દેશ્ય હોય છે, તેમ ભગવાન્ મહાવીરના જન્મનું પણ તેવું ખાસ રહસ્ય-ઉદ્દેશ્ય હતું. તેમના એ જન્મ-રહસ્યને સમજવા માટે આપણે ભારતવર્ષની તાત્કાલીન પરિસ્થિતિના ઇતિહાસ સરોવરમાં એક ડુબકી મારવી જોઇએ. તેમ કરતાં જણાશે કે તે વખતનું ભારતવર્ષ પણ લગભગ આજની માફક એક પ્રકારની પરાધીનતાની સાંકળથી જકડાએલું હતું. એ પરાધીનતા તે કોઇ વિદેશી રાજસત્તારૂપે ન હતી, પરંતુ સ્વદેશી અંધશ્રદ્ધારૂપ હતી, સત્તાની ગુલામી કરતાં શ્રદ્ધાની ગુલામી વધારે બન્ધનકારક અને વધારે સ્વાતંત્ર્યવિઘાતક હોય છે. સત્તાની ગુલામીથી મુક્ત થવું સહેલું છે, પરંતુ શ્રદ્ધાની ગુલામીમાંથી મુક્ત થવું કઠિન છે. શ્રદ્ધાની ગુલામીએ સંસારમાં જેટલો ક્ષોભ અને ઉદ્વેગ મચાવ્યો છે તેટલો સત્તાની ગુલામીએ નહીં. જગતમાં હિંસા અને અધર્મના સામ્રાજ્યનું કારણ મૂળ અંધશ્રદ્ધા જ છે. એવી અંધશ્રદ્ધાની સત્તાથી તે વખતનું ભારતવર્ષ જકડાએલું હતું.

ભારતવર્ષ ધર્મપ્રધાન દેશ છે. ભારતની પ્રજાની બહુમૂલ્ય સંપત્તિ તે તેની ધર્મભાવના છે. છે. ધાર્મિક સત્તા એ ભારતીય પ્રજાના મને સર્વોપરિ સત્તા છે. જેમ એ ધર્મપ્રિયતાએ ભારતવર્ષને સંસારમાં સર્વ શ્રેષ્ઠપણું સમર્પ્યું છે તેમ તેને હીણપણું પણ તેને આપ્યું છે. જેમ એક જાતની ધર્મપ્રિયતાએ ભારતને જગતના ગુરુપદે સ્થાપ્યું છે તેમ બીજી આજની ધર્મપ્રિયતાએ તેને જગતમાં ગુલામીના આસને પણ બેસાડયું છે. એમાંથી પ્રથમ પ્રકારની ધર્મપ્રિયતાને હું આદર્શ શ્રદ્ધાનું નામ આપું છું, અને બીજા પ્રકારની ધર્મપ્રિયતાને અંધશ્રદ્ધા તરીકે જણાવવા ઇચ્છું છું. ભગવાન્ મહાવીરના અવતાર સમયે આદર્શ શ્રદ્ધાનો લોપ થઇ, દેશમાં અન્ધ શ્રદ્ધાનું વાતાવરણ છવાઇ રહેલું હતું. ધર્મગુરુ બ્રાહ્મણોએ બ્રહ્મ-ચિંતા છોડી દ્રવ્ય-ચિન્તાના મોહમાં સપડાયા હતા, અને તેના લીધે ધર્મગુરુના ઝબ્બા નીચે તેઓ જાત્યભિમાન કુલાભિમાન અને સત્તાભિમાનનાં અનેક છુપાં પહેરણો પહેરી રહેતા હતા. ધર્મ-કર્મની સર્વ સત્તા તેઓ પોતાના કબજામાં કરી બેઠા હતા અને જેઓ તેમના એ ઝબ્બાને માન આપી તેમનું પ્રભુત્વ સ્વીકારતા તેમને જ તેઓ આસ્તિક કે આર્યપણાનો ખિતાબ આપી તેમના માટે મોક્ષના દ્વાર તેઓ ઉઘાડા રાખતા. તે સિવાયના લોકો તેમના મતે શુદ્ર, વ્રાત્ય, અનાર્ય કે નાસ્તિક ગણાતા અને તેઓ મોક્ષના અનધિકારી કહેવાતા. એક તરફ તેઓ આવી રીતે પોતાના

વિરોધીઓને તિરસ્કારતા અને બીજી તરફ તેઓ પોતાના ભક્તોને પણ યજ્ઞ-યાગના મહાન્ આડંબરો અને દક્ષિણાના જબરદસ્ત કરોથી અપ્રીતિ ઉપજાવતા. દેશ બહારની જે પ્રજાઓ ભારતવર્ષનો આશ્રય લેવા આવતી તેમને અસ્પૃશ્ય અને અયોગ્ય કહી-ધર્મ અને જ્ઞાનના અનધિકારી બતાવી મનુષ્યતાની કોટિમાંથી પણ બહિષ્કૃત કરતા-કરાવતા. અશ્વમેધ, છાગમેધ, ગોમેધ, નરમેધ જેવા હિંસક યજ્ઞોમાં જીવઘાત કરી સદય અને ઉદાર આર્યોનાં અંતઃકરણ દુભાવતા. દેશમાં આવી રીતે અંધશ્રદ્ધાના યોગે દ્વેષ ક્લેશ અને ઘૃણાની ભાવના સર્વત્ર ફેલાઇ રહી હતી અને ધર્મના નામે અધર્મનું રાજ્ય ચાલી રહ્યું હતું. એવા જ સમયમાં ભગવાન્ મહાવીરનો જન્મ થયો હતો. આર્ય પ્રજાનું ધર્મના નામ નીચે આવું અધર્માચરણ જોઇ તેમનું મન બહુ ઉદ્વિગ્ન થયું. અન્ધશ્રદ્ધાના બલી થએલા લોકોને પોતાના ઐહિક સુખ માટે અસંખ્ય પ્રાણીઓનો સંહાર કરતા જોઇ તેમનું દયાલુ હૃદય થરથરી ઉઠ્યું. તેમના અગાધ અંતઃકરણમાંથી ઉંડો ધ્વનિ ઉઠયો કે—

" બુજ્ઝાહિ ખત્તિયવરવસહા ! સયલ જગજ્જીવ હિય પવત્તેહિ ધમ્મતિત્થં. હિમ સુય નિસ્સેયસકરં સવ્વલોએ સવ્વજીવાણું ભવિસ્સઇ ત્તિ ॥

" હે ક્ષત્રિયવરશ્રેષ્ટ ! ઉઠ, જગતના જીવોના હિતાર્થે ધર્મ તીર્થ પ્રવર્તાવ ! તારો ધર્મ બધા જીવોને હિત, સુખ અને નિશ્રેયસકર થશે ! " પોતાના અંતઃકરણમાં ઉઠેલા આવા અવાજને માન આપી એ ક્ષત્રિયકુલ નેતાએ સર્વસ્વનો ત્યાગ કીધો અને પૂર્ણ નિર્ગ્રન્થ બની જગતના ઉદ્ધારનો માર્ગ ખોળી કાઢવા માટે નિર્જનવનોની ગહન ઝાડિઓનો આશ્રય લીધો. સાઢા બાર વર્ષની ઘોર તપશ્ચર્યાના અંતે એ મહાવીર નરને મુક્તિનો માર્ગ પ્રત્યક્ષ જણાયો. અને પછી તદનુસાર જીવનના છેલ્લા ૩૦ વર્ષો સુધી સતત પરિભ્રમણ કરી આર્ય પ્રજાને તેમણે પોતાના મોક્ષમાર્ગનો સાચો સદ્બોધ આપ્યો. તેમણે જગતને પોતાના પેગામો આપતાં, અન્ધશ્રદ્ધાને દૂર કરવા માટે કહ્યું કે—

' સતતં મૂઢે ધમ્મં ણાભિજાણાતિ '

(અન્ધશ્રદ્ધાળુ ધર્મને જાણી શકતો નથી) જાત્યભિમાનને દૂર કરવા માટે જણાવ્યું કે—

' ણો હીણે, ણો અતિરિત્તે '

(જગતમાં કોઈ ઉંચ કે નીચ નથી.)

સંસારમાં સર્વ પ્રાણિઓને પોતાનું જીવિત પ્રિય હોય છે-માટે કોઇને પણ દુઃખ ન આપવું જોઇએ, તેવા અહિંસાના મહાન્ સિદ્ધાન્તને સમજાવતાં કહ્યું કે

" સવ્વે પાણા પિયાઉયા, સુહસાયા, દુઃખપડિકૂલા, અપ્પિયવહા, પિયજીવિણો, જીવિઉકામા । ણાતિવાએજ્જ કિંચણં । "

' સર્વ પ્રાણિઓને આયુષ્ય પ્રિય છે. સર્વ સુખને ઇચ્છે છે, દુઃખ બધાને પ્રતિકૂલ છે, વધ બધાને અપ્રિય છે. જીવિત સૌને પ્રિય છે. સર્વ જીવવા ચાહે છે. તેથી કોઇને મારવું કે દુઃખ નહીં આપવું. ' અહિંસાના સિદ્ધાન્તને આવી સરલ, સાદી, સ્વાભાવિક અને સત્ય રીતે સંસારમાં બીજા કોઇએ સમજાવ્યો હોય તેમ અમારી જાણમાં નથી.

આત્મસંયમ અને બન્ધ-મોક્ષના રહસ્યને સ્પષ્ટ કરતાં એ વીરે જણાવ્યું કે—

" પુરિસા ! અત્તાણમેવ અભિણિગિજ્ઝ, એવં દુઃક્ખા પમોક્ખસિ—બન્ધમોક્ખો ય તુજ્ઝ અજ્ઝત્થમેવ । "

' હે પુરુષ ! તું તારા આત્માનેજ આશા તૃષ્ણાથી દૂર રાખ, જેથી દુઃખથી મુક્ત થશે-બન્ધ અને મોક્ષ એ બન્ને તારા અંતરમાંજ છે ' વ્યક્તિ કે રાષ્ટ્રના ઉદ્ધાર માટે તેમણે જે એ માર્ગ બતાવ્યો છે તે પૂર્ણ સત્ય અને સનાતન છે. પુરુષ કે દેશને બન્ધનમાંથી મુક્ત કરનાર અન્ય કોઇ નથી પણ કેવલ આપણું પોતાનું જ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને આચરણ છે. શુદ્ધ શ્રદ્ધાપૂર્વક, સદસદ્વિવેકબુદ્ધિને જાગૃત રાખી જો આપણે સદાચારનું યથાર્થ પાલન કરીશું તો અવશ્ય પરાધીનતામાંથી મુક્તિ મેળવીશું.

એજ એ મહાવીરનો આર્ય પ્રજાને એક, નિત્ય અને અમોઘ ઉપદેશ છે.

એ ઉપદેશની મહત્તા આપણને જેટલી આજે જણાય છે તેટલી ભાગ્યેજ અન્ય કોઇ સમયે જણાઇ હોત. મોક્ષમાર્ગના એ મહાન્ ઉપદેષ્ટા ભગવાન્ મહાવીરના સિદ્ધાન્તો અને સત્યોને યથાર્થ સ્વરૂપમાં જનતા આગળ મુકવા માટે અને જૈન સમાજને પણ પોતાના એ પરમ પિતાના વીરત્વનું ભાન કરાવી, તે પ્રમાણે પોતાનું કર્ત્તવ્ય બજાવવા માટે, તૈયાર કરવાના ઉદ્દેશથી આજે તે મહાપુરૂષના પવિત્ર અને ઉત્સાહપ્રેરક ચરિત્રાંશોથી અંકિત એવા આ અંકનું પ્રકાશન થાય છે.

['મહાવીર' પત્રના જન્મ સમયે લખેલ, અને તેમાંથી ઉધ્ધૃત. તંત્રી.]

વીર સ્તુતિઓ.

૧

અશેષકર્માંશતમઃસમૂહ-
ક્ષયાય ભાસ્વાનિવ દીપ્તતેજાઃ ।
પ્રકાશિતાશેષજગત્સ્વરૂપઃ
પ્રભુઃ સ જીયાજ્જિજન વર્ધમાનઃ ॥

—મલયગિરિ-સપ્તતિકા-મંગલાચરણ.

—જે સર્વ કર્મોના અંશ રૂપી અંધકારના સમૂહના ક્ષય માટે દીપતું જેનું તેજ છે એવા સૂર્ય રૂપ છે અને જેણે સર્વ જગતનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું છે એવા વર્ધમાન જિન જીવન્ત રહો.

૨

નિરૂપમ મનન્તમનઘં.
શિવપદમધિરૂઢમપગતકલંકં ।
દર્શિતશિવપુરમાર્ગં,
વીરજિનં નમત પરમશિવં ॥

—મલયગિરિ-સપ્તતિકા પ્રશસ્તિ.

—નિરૂપમ, અનન્ત, અનઘ-નિષ્પાપ, શિવપદ પર આરૂઢ થયેલા, નિષ્કલંક, જેણે શિવપુરનો માર્ગ બતાવ્યો છે એવા પરમશિવ વીરજિનને નમસ્કાર કરો.

૩

નમો દુર્વારરાગાદિ-
વૈરિવાર નિવારિણે ।
અર્હતે યોગિનાથાય,
મહાવીરાય તાયિને ॥

—હેમચંદ્રજી.

—દુઃખે કરી નિવારાય એવા રાગાદિ શત્રુઓના સમૂહને નિવારનાર, અર્હત્ યોગિનાથ, તારક મહાવીરને નમસ્કાર.

૪

ન વેદ સિદ્ધાર્થભવોપિ યઃ સ્વયં,
ચકાર સિદ્ધાર્થભવત્વમાત્મનઃ ॥
સુસંવરઃ સંવર વૈરિનિર્જયાત્,
સસંમદં વીર જિનસ્તનોતુ વઃ।

—મુનિભદ્ર કૃત શાન્તિ ચરિત.

—પોતે સિદ્ધાર્થભવ (સિદ્ધાર્થ રાજાના પુત્ર) હોવા છતાં તે ન ગણકારતાં પોતાની મેળેજ પોતાનું સિદ્ધાર્થ ભવત્વ (જેણે અર્થ સિદ્ધ કર્યો એવા સિદ્ધા-

ર્થનું હોવાપણું-અર્થસિદ્ધિ-મોક્ષ મેળવવાપણું) પ્રાપ્ત કર્યું; સંવર (કર્મનાં આવરણનો અટકાવ)ના વેરી એવા આસ્રવ (કર્મનાં આવવાનાં દ્વારો) પર વિજય મેળવી પોતે સુસંવર (સમ્યગ્રીતે જેણે સંવર કર્યો છે એવા) થયા, તે વીરજિન આપણું કલ્યાણ કરો.

૫

યસ્યોપદેશપદમવગત્ય નિત્યં
મુક્તિશ્રિયં તનુભૃતઃ સપદિ શ્રયન્તે ।
સ્વર્ભૂર્ભુવઃ કમલકોશવિકાસનૈક-
પ્રદ્યોતનઃ સ જયતાજ્જિન વર્ધમાનઃ ॥

—રામભદ્ર કૃત પ્રબુદ્ધરૌહિણેય નાટક.

—જેના ઉપદેશ-પદને જાણીને શરીરધારી-જીવો મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીને એકદમ નિત્ય મેળવે છે, તે સ્વર્ગલોક-ભૂર્લોક-ભૂલોક (સરખાવો બ્રાહ્મણોની ગાયત્રી 'ૐ ભૂર્ભુર્વસ્વસ્તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્)-ના કમલકોશને વિકસાવનાર પ્રદ્યોતન-સૂર્ય રૂપ જિન વર્ધમાન જય પામો.

૬

જયતિ વિનિર્જિતરાગઃ
સર્વજ્ઞસ્ત્રિદશકૃતપૂજઃ ।
સદ્‌ભૂતવસ્તુવાદિ,
શિવગતિનાથો મહાવીરઃ ॥

—જેણે રાગ જીત્યા છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જેની દેવતાએ પૂજા કરી છે, જે સદ્‌ભૂત વસ્તુવાદી, અને શિવગતિનો સ્વામી છે તે મહાવીર જય પામો.

૭

સદ્દષ્ટીનાં સમસ્તાર્થી,
ગોભિર્યસ્ય પ્રકાશિતાઃ ।
તં નત્વા શ્રી મહાવીર-
તિગ્મરશ્મિં તમોઽપહં ॥

—અભયદેવ સૂરિ પંચાશક વૃત્તિ.

—જેણે સમ્યગ્દષ્ટિના સમસ્ત અર્થો વાણીથી પ્રકાશેલ છે એવા તમોપહારી, તિગ્મરશ્મિ-પ્રખર તેજવાન્ મહાવીરને નમન કરીને.

૮

ચલનકોટિવિઘટ્ટનચંચલી-
કૃતસુરાચલવીરજગદ્‌ગુરો ।
ત્રિભુવનાશિવનાશ વિધૌ જિન
પ્રભવતે ભવતે ભગવન્નમઃ ॥

—ચરણની અણીઓના ઘસવાથી સુરાચલ-મેરૂ પર્વત કીધો ચંચલ-ચપલ જેણે, એવા શ્રી વીર! જગદ્ગુરૂ! ત્રણ ભુવનના અશિવને નસાડવાની-નાશ કરવાની વિધિમાં સમર્થ એવા હે જિન! હે ભગવન્! આપને નમસ્કાર હો.

—જિનપ્રભ સૂરિ.

૯

દાણાણ સેટ્ઠં અભયપ્પયાણં,
સચ્ચેસુ યા અણવજ્જં વયંતિ ।
તવેસુ યા ઉત્તમ બંભચેરં.
લોગુત્તમે સમણે નાયપુત્તે.

—જેમ સર્વદાનમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે, સત્ય વચનોમાં જેમ અનવદ્ય-દોષ કે પાપરહિત વચન શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ તપોમાં જેમ બ્રહ્મચર્ય શ્રેષ્ઠ છે, તેમ શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર (મહાવીર) લોકોત્તમ છે.

—સૂત્રકૃતાંગ વીરસ્તુતિ ગાથા ૨૩.

હિતશિક્ષા સ્વાધ્યાય.

મંગલકરણ નમીજે ચરણ, જનમ મરણ ચિહું ગઈહરણ;
જીવ જગાવે હવે આપણો, ઇણે સંસારે રસીઓ ઘણો. ૧

ઉઠિરે જીવ તૂં સૂતો જાગિ, જઇ જિનવરનેં પાએ લાગિ;
વિકથા વાતતણો રસ છાંડિ, અરિહંતધ્યાન સમકિત મુહમાંડિ.

સત્ય સીલ પાલે આતમા, પાપે જાઇસ નરગે સાતમા;
દેવ પૂજે ગુરૂને ધે દાન, કરિ પડિકમણું કરિ પચખાંણ. ૩

ધંધો કરતાં દિન બહુ ચઢે, પોરસિ કરે તો પોતે પડે;
વિણુ પચખાણ દિન બહૂ ગયો, કાંઇરે જીવ ગોરૂપરિ રહ્યો.

બિહું ઘડી દિન વ્યાલૂ કીજીઇ, અણગલ પાંણી નવિ પીજીઇ;
રાતે કરે ત્રિવિહાર ચોવીહાર, જાણે ચિંતે અથિર સંસાર.

વહેલો ઉઠે રાતિ પાછલી, સામાયક તું લેજે વલી;
પહેલું લેજે દેવગુરૂ નાંમ, જોઇ પૂંજી કરજ્યે કાંમ. ૬

છાંણું ઇંધણ નિત સોધાઇ, ચૂલો હાંડી પછે પૂંજીઇ;
ઘરટી ઉખલ જોએ ઘણું, દીવે મેલ્હે નિત ઢાંકણું. ૭

રે જીવ પહેલું દેહરે જઈ, ચૈત્ય વંદન કરે એકમનો થઇ;
પછે વંદે ગુરૂના પગ બિહુને, ધર્મવિચાર સુણે ગુર કન્હે. ૮

સાધુ અધર્મી દેખે જિહાં, નીચૂં સિર નામે વલી તિહાં;
વિનય વહે વડાનો ઘણો, પંચ પર્વ કરે એકાસણો. ૯

પ્રહ ઉઠિને પઢયું ગણે, ઘણું સંભાલે કેહસ્યું મમ વઢે;
નોકરવાલી એક બે ગુણે, વાત તાત કેહની મમ સુણે. ૧૦

મનગમતો વલી સાચો ભાખિ, મ ભરીસ કેહની કૂડી સાખિ;
ગાઢિ મ બોલીસ રાતિ પાછલી, સૂતો મ જગાડીસ કેહને વલી·

થોડાથી વાત ઘણી મ જોડિ, અદેખાઈ અધિકેરી છોડિ,
રે-જીવ મ કરીસ કેહની તાતિ, કૂડા કલંક સહે પાંચ સાત.
લોક અપવાદ તણો ભય ધરે, કૂડા સાચા સમ મત કરે;
. થાલ સાહમૂં જોઇને જિમેં, સારેપસિં (સરપસિં) રામતિ
મતિ રમે.

પાંણી મ પીજે ઉંચે મુખે, દુખીઓ થાઇ પરાઇ દુખે;
નીલ ફૂલ મ ચંપે સેવાલ, નાચ ગીતના જોણાં ટાલિ. ૧૪

ફલફૂલ કાચૂં નવિ છૂટીઇ, થાપણ દેણું દેઇ છૂટીઇ;
પરસ્ત્રી દેખી નીચૂં જોઇ, પડયો વીસર્યો મ લેજ્યો કોય.

આલિંગાલ ન દીજેં કહી, કંઠોલેમાં મ-જિમસ્યો દહીં;
નિજ ગુણ ઢાંકી પરગુણ બોલિ, મરમ મોસા કેહનાં મમ ખોલિ.

મંત્ર યંત્રનાં ભામાં છાડિ, જડીબૂટી મમ આંણે બોડિ;
સરજ્યો નિમિત્ત તણો નવિ ટલે, ચિંતાઇ ચિંતવીકેં ફલે,૧૭

મ કરીસ કેહસ્યૂં કલહ વિવાદ, આરતિ રૂદ્ર હોવે વિષવાદ;
હરખ ઉચાટ હીઇ મમ ધરે, નિરતિ વિરત ખિમા આદરે;

રે જીવ ભૂં જોઇ પગ મૂંકિ, રે જીવ રજ ઘાલી ભૂંઈ થૂંકિ;
ચાલત ઉઠત બેસત સયણ, મત બોલે ઉઘાડે વયણ. ૧૯

છતે આલે વઢવાડિ મ ઘાલિ, મોડે બોલે ગોડે ચાલિ;
ચૂંડી ગંધે નાક મ મોડિ, આખાં ફલ રાંધ્યે હોઈ ખોડિ.

છાનું લીધૂં દીધૂં માન, ખાધૂં પીધૂં કહે નિધાંન;
થોડૂં સૂએ થોડું જિમે, થોડૂં બોલે થોડું ભમે. ૨૧

બે જણ વાત કરતાં હોએ જિહાં, ત્રીજો ઉભો મત રહેજ્યો તિહાં
નવિ રહીઈ કાંઈ કરતો હોઇ ગોઠિ, વિરૂઉં મ બોલીસ કેહને હોઠિ

નિસુણી વાત કાને કેહતણી, આંખે દેખી પરતિખ ઘણી;
કેહનો કહ્યો પાછો મત કહે, મૈન કરી અણબોલ્યો રહે.

આપનિંદા પરનિંદા જાંણિ, ભૂખ્યાં તરસ્યાં ઘાલે ધાંન;
કૂડાં કઠિણ કેહસ્યૂં મત બોલિ, ઓછો અધિકો કિમે મ તોલિ·

ગુણ કીધો પરનો જાંણીઇ, આપણપૂં નવિ વખાણીઇં;
વિજયભદ્રની એ સીખ કરે, ગરભવાસ તે નહી અવતરે. ૨૫

વિજયભદ્ર (વિ. ૧૫ મું શતક).

ભગવાન મહાવીર અને જમાલિના મતભેદનું રહસ્ય.

તુલના.

[લેખક—પંડિત સુખલાલજી.]

જેમ બુદ્ધ ભગવાનના અનેક હરીફોમાં એક હરીફ તેમનો શિષ્ય દેવદત્ત હતો તેમ ભગવાન મહાવીરના પણ અનેક હરીફોમાં એક હરીફ તેમનો શિષ્ય જમાલિ હતો. આ દેવદત્ત અને જમાલિ વચ્ચે કેટલુંક સામ્ય હતું. આ સામ્ય જાણવાથી ભગવાન મહાવીર અને જમાલિ વચ્ચેના મતભેદના આંતરિક કે બાહ્યકારણો ઉપર કેટલોક પ્રકાશ પડવાનો સંભવ છે. તેથી પ્હેલાંજ તે જણાવી દઇએ. દેવદત્ત ક્ષત્રિય અને જમાલિ પણ ક્ષત્રિયજ. દેવદત્ત ભિક્ષુક સ્થિતિમાં બુદ્ધ ભગવાનનો શિષ્ય હતો અને સાંસારિક સ્થિતિમાં પણ તેઓનો સગોજ હતો. જમાલિ પણ ભગવાન મહાવીરનો શિષ્ય અને સગો હતો. ફેર એટલો કે દેવદત્ત બુદ્ધનો સાળોજ હતો. અને જમાલિ મહાવીરનો ભાણેજ તથા જમાઇ હતો. સગો અને શિષ્ય છતાં દેવદત્તને બુદ્ધ ભગવાનના શિષ્ય વર્ગમાં પ્રધાનપદ મળ્યું હતું. જમાલિના સંબંધમાં પણ તેમજ હતું. સગપણને લીધે મહત્તા પારખવાની સામાન્ય ઉણપ, જન્મસિદ્ધ ક્ષત્રિય સ્વભાવની ઉગ્રતા અને પોતાના ગુરૂ સમક્ષ પોતા સિવાય બીજાઓનું પ્રધાનપણું—આ ત્રણે કારણો જેનાથી સામાન્ય રીતે મતભેદનો વધારે સંભવ છે તે દેવદત્ત અને જમાલિમાં સમાન હતાં. તે બન્નેને લગતી જે હકીકત મળે છે તે ઉપરથી એ વાત જાણી શકાય તેવી છે. જેવી રીતે દેવદત્તે અનેક પ્રપંચો રચી બુદ્ધને મારવા કોશિષ કરી હતી તેવું જમાલિએ કાંઇ પણ કર્યું હોય તે માટે એક પણ પ્રમાણ નથી છતાં એટલું ખરૂં કે દેવદત્તે અને જમાલિએ પોતપોતાના ગુરૂ વિરૂદ્ધ પોતપોતાનો ખાસ અનુયાયિ વર્ગ સ્થાપ્યો હતો. દેવદત્ત અને જમાલિ પછી તેઓનો અનુયાયિવર્ગ કે તેઓના પંથનું સાહિત્ય કાંઇ પણ રહ્યું હશે તેમ માનવાને પ્રમાણ નથી. દેવદત્તનો ઉલ્લેખ જૈન કે વૈદિક સાહિત્યમાં ક્યાંય નથી. માત્ર બૌદ્ધ સાહિત્યમાં છે. જમાલિનો ઉલ્લેખ પણ માત્ર જૈન સાહિત્યમાં છે. બૌદ્ધ સાહિત્યમાં દેવદત્તને સૌથી પ્હેલો સંઘભેદક કહ્યો છે. *જૈન સાહિત્યમાં પણ જમાલિને પ્રથમ 'નિહ્નવ' કહ્યો* છે. સંઘભેદક અને નિહ્નવ બન્ને શબ્દનું તાત્પર્ય એકજ છે. દેવદત્ત અને જમાલિ એ બન્ને પોતપોતાના ગુરૂની હયાતીમાંજ કાળધર્મ પામ્યા હતા.

વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં તો જમાલિનો ઉલ્લેખ નથીજ પણ જૈન સાહિત્યમાં સુદ્ધાં તેનો ઉલ્લેખ એકપાક્ષિકજ છે. દિગંબરીય સાહિત્યમાં જમાલિનું મહાવીરના જામાતારૂપે વર્ણન ન હોય તે સ્વાભાવિક છે, કારણકે દિગંબરો મહાવીરને અવિવાહિતજ માને છે. પણ મહાવીરના ભાણેજ તથા શિષ્યરૂપે પણ જમાલિનું વર્ણન દિગંબરીય સાહિત્યમાં નથી એ વાત શ્વેતાંબર અને દિગંબર સાહિત્યના મૌલિક અભ્યાસી માટે ખાસ અર્થસૂચક છે.

જીવન સંબંધી સાહિત્ય.

શ્વેતામ્બર સાહિત્યમાં અંગ અને ઉપાંગ એ બન્ને પ્રકારનાં શાસ્ત્રો પ્રાચીન ગણાય છે. તે બન્નેમાં જમાલિનો ઉલ્લેખ છે. સ્થાનાંગ નામના ત્રીજા અંગમાં–સાતમા સ્થાનકમાં (પૃ. ૪૧૧ સૂ૦ ૫૮૭) નિન્હવો (એટલે મહાવીરની આજ્ઞાના ઉત્થાપકો)ના ઉલ્લેખમાં જમાલિનું પ્રથમજ નામ આવે છે. ઔપપાતિક નામના ઉપાંગમાં પણ જમાલિનો નિન્હવ તરીકે ઉલ્લેખ છે. આવશ્યક નિર્યુક્તિ, વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય વિગેરે પાછળના ગ્રંથોમાં તેનું વર્ણન નિન્હવ તરીકેજ આવે છે, પણ વધારે વિસ્તૃત અને વધારે,

માહિતી આપનારૂં વર્ણન તો [1]ભગવતી નામના પાંચમા અંગના નવમા શતકમાં ને ત્રીશમા ઉદ્દેશકમાં છે. તે સમગ્ર વર્ણન આપવાનું આ સ્થળ નથી. માત્ર પ્રસ્તુત લેખના મૂળ વિષયમાં ઉપયોગિ થાય તેવી દૃષ્ટિથી અને તે વખતની સામાજિક મર્યાદા, ધાર્મિક જીવન અને તત્વજ્ઞાનની માન્યતા જાણવામાં ઉપયોગી થાય તે દૃષ્ટિથી જમાલિના જીવનવૃત્તનો કેટલોક ભાગ અહિં આપવો આવશ્યક છે.

જીવનવૃત્ત.

ક્ષત્રિયકુમાર જમાલિ એ, મહાવીરના જન્મ-સ્થાન ક્ષત્રિયકુળનો નિવાસી હતો. તે મહાવીરની બ્હેન પ્રિયદર્શનાનો પુત્ર અને મહાવીરની પુત્રી સુદર્શનાનો પતિ હોઈ મહાવીરનો ભેત્રડો સગો હતો. એ મ્હોટો રાજા ન હતો. છતાં વૈભવશાળી તો હતોજ એક વખતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ક્ષત્રિયકુંડની બહાર ચૈત્યમાં (ઉદ્યાનમાં) પધાર્યા. તેઓને વંદન કરવા અનેક લોકોની જેમ મોટા ઠાઠમાઠ સાથે તે ઉદ્યાનમાં આવ્યો. ભગવાન પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો અને તેથી આકર્ષાયો. પ્હેલાં તો તેણે ભગવાનને કહ્યું કે હું નિર્ગ્રંથપ્રવચન એટલે આપનું શાસન સ્વીકારૂં છું કારણકે તે મને રૂચે છે; પછી તેણે ભિક્ષુ થવાની ઇચ્છા પણ પ્રકટ કરી. શ્રમણ ભગવાને તે માટે જરાએ ઢીલ ન કરવા કહ્યું કે તુરતજ ભિક્ષુપદ માટે અનુમતિ મેળવવા જમાલિ ઘેર આવ્યો અને માતાપિતાને તે માટે બહુ વિનવ્યા. પુત્રના તીવ્ર વૈરાગ્યની ખાત્રી છતાં છેવટે માતાપિતાએ ભિક્ષુપદ માટે પોતાની ન છુટકે અનુમતિ આપી. મ્હોટી ધામધુમ પૂર્વક જમાલિએ બીજા પાંચસો પુરૂષો સાથે શ્રમણ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી અને અધ્યયન શરૂ કર્યું. ટુંક વખતમાં સામાયિકાદિ અગ્યાર અંગો શીખી ગયો અને પછી અનેક પ્રકારે ઉપવાસોના તીવ્ર તપોવ્રતથી આત્માને ઉન્નત કરતો વિચરવા લાગ્યો. ક્યારેક જુદા વિચરવાની ઇચ્છાથી જમાલિએ શ્રમણભગવાન પાસે આવીને વંદનપૂર્વક કહ્યું કે ભગવન્! હું પાંચસો ભિક્ષુકો સાથે આપની અનુજ્ઞા પૂર્વક જુદો વિચરવા ઇચ્છું છું. શ્રમણ ભગવાને મૌન સ્વીકાર્યું ને તેથી માગણીનો સ્વીકાર ન કર્યો. ત્રણવાર પુછ્યાં છતાં પણ જ્યારે શ્રમણ ભગવાને મૌન ન તોડ્યું ત્યારે છેવટે જમાલિ પોતાના પાંચસો સહચારી ભિક્ષુકો સાથે છુટો પડી સ્વતંત્ર વિચરવા લાગ્યો. અને વિચરતાં વિચરતાં શ્રાવસ્તીમાં આવી પહોંચ્યો

નીરસ, રૂક્ષ, તુચ્છ અને અનિયમિત ખાનપાનથી તેને જ્વર આવ્યો. પિત્તજ્વરથી બહુ વેદના થતાં તેણે આરામ માટે સહચારી ભિક્ષુકોને શય્યા પાથરવા કહ્યું. ભિક્ષુકોએ વિનય પૂર્વક તેની આજ્ઞા સ્વીકારી. જ્વરની તીવ્ર વેદનાથી વ્યાકૂળ થયેલ તેણે તુરતજ ફરીથી ભિક્ષુકોને પુછ્યું કે શું શય્યા કરી કે કરો છો ? ભિક્ષુકોએ ઉત્તર આપ્યો શય્યા હજી થઈ નથી પણ થાય છે. આ ઉત્તર સાંભળી જમાલિને વિચાર થયો કે શ્રમણભગવાન એમ કહે છે કે 'જે કર્મ ચલિત થતું હોય, ક્ષીણ થતું હોય, અથવા આત્માથી છુટું પડતું હોય તે ચલિત થયું, ક્ષીણ થયું, આત્માથી મુક્ત થયું કહી શકાય'-એ કથન મિથ્યા છે કારણ કે એ કથન અનુભવથી વિરૂદ્ધ છે. આવો વિચાર આવતાં જ તુરતજ તેણે સહચારી ભિક્ષુકોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે ' જુઓ શ્રમણ ભગવાન કહે છે કે જે કર્મ ચલિત થવા, ક્ષીણ થવા અને વિપાક આપી આત્માથી છુટું રાખો તેને ચલિત થયું, ક્ષીણ થયું, છુટું થયું એમ કહી શકાય. આ કથન કેટલું અનુભવ વિરૂદ્ધ છે ? તમો સંથારો કરો છો ત્યારે તેને કર્યો એમ નથી કહેતા પણ કરીએ છિએ એમ કહો છો અર્થાત્ ચાલુ ક્રિયાને ચાલુજ માનો છો, પૂર્ણ નથી માનતા અને શ્રમણ ભગવાન તો ચાલુ ક્રિયાને પણ પૂર્ણ કહે છે. આ કથન ખરેખર અનુભવ વિરૂદ્ધ છે."

આ વિચાર જમાલિ પાસેથી સાંભળતાંજ તે કેટલાક ભિક્ષુકોને પસંદ આવ્યો પણ કેટલાકને પસંદ ન આવ્યો. જેઓને પસંદ આવ્યો તેઓ જમાલિ સાથે રહ્યા અને બીજા તેનાથી છુટા પડી શ્રમણભગવાનને જઈ મળ્યા.

1 આ માટે જૂઓ પં૦ બેચરદાસના અનુવાદવાળું ભગવતી સૂત્ર પૃ૦ ૪૧.

આ વખતે શ્રમણભગવાન ચંપાનગરીમાં હતા. જ્વર-મુક્ત થઈ શકિત મેળવ્યા પછી જમાલિ પણ શ્રમણ-ભગવાન પાસે આવ્યો અને વંદન નમસ્કાર કર્યા સિવાય એમજ ઉભો રહી કહેવા લાગ્યો કે જેમ તમારા અન્ય શિષ્યો અપૂર્ણ અવસ્થામાં તમારાથી છૂટયા પડયા અને પાછા અપૂર્ણ સ્થિતિમાંજ તમારી પાસે આવ્યા છે તેમ હું નથી આવ્યો. હું તો અર્હત્, જિન, સર્વજ્ઞ, અને પૂર્ણ થઇ અહિં આવ્યો છું. આ સાંભળી શ્રમણ ભગવાનને પાસે બેઠેલ તેઓના પ્રધાન શિષ્ય ગૌતમે જમાલિને કહ્યું કે, જો તું સર્વજ્ઞ હોય તો 'લોક શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ?'' તેમજ 'જીવ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત?' એ બે પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપ. જમાલિ વિચારમાં પડી ગયો અને ઉત્તર ન આપી શક્યો એ જોઇ શ્રમણ ભગવાને કહ્યું કે 'જમાલિ, મારા ઘણાં છદ્મસ્થ (અસર્વજ્ઞ) શિષ્યો છે જેઓ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર મારી પેઠે આપી શકે છે. છતાં તેઓ તારી પેઠે પોતાને સર્વજ્ઞ નથી કહેતા એમ કહી શ્રમણભગવાને તે પ્રશ્નોનો ઉત્તર આ પ્રમાણે આવ્યો. લોક અને જીવ શાશ્વત પણ છે કારણકે તે ઉત્પન્ન કે નષ્ટ થતા નથી તેમજ અશાશ્વત પણ છે કારણકે તે બન્ને અનેક પરિવર્તનો પણ અનુભવે છે. શ્રમણ ભગવાનનો આ ઉત્તર જમાલિએ ન માન્યો અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. છુટા પડી તેણે અનેક વર્ષ સુધી ભિક્ષુપદ પર કાયમ રહી શ્રમણ ભગવાન વિરૂદ્ધ હીલચાલ કરી. અને પોતાને તથા બીજા અનેકને આડે રસ્તે દોર્યા. છેવટે પંદર દિવસની સંલેખના (અનશન) કરી મરી નીચ દેવરૂપે પેદા થયો.

મતભેદની બાબત.

જમાલિ ને શ્રમણ ભગવાન વચ્ચે બીજી કોઇ પણ બાબતમાં મતભેદ હતો કે નહી તેનું વર્ણન મળતું નથી. માત્ર એક બાબત વિષેના મતભેદનું વર્ણન મળે છે. અને તે આ—જમાલિનું કહેવું હતું કે ધારેલું ફળ ન આવે ત્યાં સુધી તે માટે ચાલતા પ્રયત્નને સફળ નજ કહી શકાય. શ્રી મહાવીરનું કહેવું હતું કે ધારેલું છેવટનું ફળ મળ્યા પ્હેલાં પણ તે માટેના ચાલુ પ્રયત્ન ને સફળ પણ કહી શકાય. આ મતભેદ જે શબ્દોમાં અહીં મુકવામાં આવે છે, તેવા શબ્દો જો કે શાસ્ત્રોમાં નથી છતાં શાસ્ત્રોમાં વર્ણન કરેલ મતભેદનું સ્વરૂપ વ્યાવહારિક ભાષામાં આ રીતે મુકવું સરલ ને યોગ્ય કોઇને જણાયા વિના ન રહે.

મંખલિપુત્ર ગોશાલક મહાવીરની સાધક અવસ્થામાંજ તેઓ સાથે રહેલો અને છુટો પડેલો એવું વર્ણન જૈન ગ્રંથોમાં છે. પણ મહાવીરના ઉપદેશક જીવનમાં તેઓની આજ્ઞા અવગણી તેઓથી છુટો પડનાર અને જુદો સંપ્રદાય ચલાવનાર તેઓના શિષ્યમાં આ જમાલિજ પ્રથમ ગણાય છે. તેથી જેમ બૌદ્ધશાસ્ત્રોમાં દેવદત્ત પ્રથમ સંઘભેદક તરીકે વર્ણવાએલ છે તેમ જૈન શાસ્ત્રોમાં જમાલિ પ્રથમ નિન્હવ મનાએલ છે.

અહીં વિચારક વાચકને સ્હેજે પ્રશ્ન થશે કે અહિંસામાં ને ક્ષમામાં જગતગુરૂ ગણવા યોગ્ય દીર્ઘ તપસ્વી મહાવીરે પોતાના ભાણેજ, જમાઇ અને શિષ્યનાં નજીવા મતભેદની ઉપેક્ષા ન કરતાં વિરોધ કર્યો અને પરિણામે સંઘમાં પ્રથમ જ ફાંટો પડ્યો, એ કરતાં જો તેઓએ આટલા ન્હાના મતભેદને ખમી ખાધો હોત તો શું વધારે ગંભીર ન ગણાત ? અથવા શું તેટલા માત્ર મતભેદ ઉપરાંત સિધી રીતે વિરોધનાં કારણો હશે ? ઉપરના મતભેદ ઉપરાંત સિધી રીતે વિરોધનાં અન્યકારણો હોય તેમ માની લેવાને અત્યારે કાંઇ સાધન નથી. એટલે મહાવીરના વ્યક્તિત્વના વિચારની દૃષ્ટિએ પણ એ વિચારવું પ્રાપ્ત થાય છે કે એ મતભેદનો વિરોધ કરવામાં મહાવીરનું તાત્પર્ય શું હશે ? જો ઘણા કારણુસર આપણે એમ માની લઇએ કે મહાવીર એ ખરેજ મહાવીર, દીર્ઘ તપસ્વી, સહિષ્ણુ અને ક્ષમા તથા અહિંસાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ હતા તો એ પણ સ્વીકારવું જોઇએ કે જમાલિના મતભેદની ઉપેક્ષા કરવામાં તેઓએ પરિણામે સંઘનું કાંઇ વધારે અહિત ધાર્યું હશે. એ અહિત તે શું ? એ અત્યારે આપણે આપણીજ દૃષ્ટિએ વિચારી શકીએ. તે વિચાર કરવો એજ પ્રસ્તુત લેખનું ધ્યેય હોવાથી નીચે તેનો વિચાર કરીએ.

વાંધો લેવાનું રહસ્ય.

ભગવાન મહાવીરનો સિદ્ધાંત અનેકાંત હતો. અનેકાંત એટલે કોઇ પણ એક વસ્તુને પ્રામાણિકપણે અનેક દૃષ્ટિએ તપાસવી. અનેકાંત એ માત્ર વિચારનોજ વિષય નથી. પણ આચરણ સુદ્ધામાં તેનું સ્થાન છે. જો કે અનેકાંત પ્રામાણિક અનેક દૃષ્ટિઓનો (અપેક્ષાઓનો) સમુચ્ચય છતાં સંક્ષેપમાં તે બધી દૃષ્ટિઓને બે ભાગમાં વ્હેંચી નાખવામાં આવી છે. પ્હેલી વ્યવહાર દૃષ્ટિ અને બીજી નિશ્ચય દૃષ્ટિ—પારમાર્થિક દૃષ્ટિ.

વ્યવહાર દૃષ્ટિ એટલે સ્થૂલ અનુભવ ઉપર ઘડાએલી માન્યતા અને નિશ્ચય દૃષ્ટિ એટલે સૂક્ષ્મ અનુભવ ઉપર ઘડાએલી માન્યતા. પ્હેલી દૃષ્ટિમાં સ્થૂલતાને લીધે અનુભવોની વિવિધતા હોય છે. જ્યારે બીજીમાં સૂક્ષ્મતાને લીધે અનુભવોની એકતા હોય છે. પ્હેલીમાં છલકપણું અને બીજીમાં ઉંડાણ હોય છે. તેથીજ પ્હેલીમાં સાધ્ય ને સાધનનો ભેદ અને બીજીમાં સાધ્ય સાધનનો અભેદ મનાય છે. પ્હેલી દૃષ્ટિના અધિકારી સાધારણ અને ઘણા લોકો હોય છે, બીજીના અધિકારી બહુ થોડા હોય છે.

મહાવીરનું કથન હતું કે વ્યવહાર અને નિશ્ચય બે બન્ને દૃષ્ટિને આધારેજ કોઈ પણ માન્યતા સ્થિર કરવામાં આવે અગર પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તોજ સર્વત્ર સમાધાન અને વ્યવસ્થા રહી શકે. જો નિશ્ચય વિનાની કેવલ વ્યવહાર દૃષ્ટિનું અનુસરણ કરવામાં આવે તો ભેદ તથા વિરોધબુદ્ધિ વધારે કેળવાય અને ટુંકી દૃષ્ટિને લીધે ધૈર્ય જલ્દી ખુટી જવાથી લક્ષ્ય સુધી નજ પહોંચી શકાય. તેવી રીતે વ્યવહારવિનાની કેવળ નિશ્ચય દૃષ્ટિને ખરા અર્થમાં અનુસરવામાં આવે તો જો કે કાંઇ નુકસાન નજ થાય પણ તેવી નિશ્ચય દૃષ્ટિને અનુસરનાર મળે કોણ? એકાદ વ્યક્તિ ભલે તેવી હોય પણ તેથી સામુદાયિક હિતની સંભાવના ઘણીજ ઓછી રહે છે. મ્હોટે ભાગે તેવી દૃષ્ટિના નામ નીચે દંભજ ચાલવા માંડે છે. તેથી નિશ્ચય દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખી વ્યવહાર દૃષ્ટિને અનુસરવામાં જ ક્રમિક વિકાસનો વધારે સંભવ છે.

મહાવીરના અનેકાંતવાદનું ઉપર્યુક્ત ધ્યેય સમજી લીધા પછી જમાલિના મતનો તેઓએ શા સારૂ વિરોધ કર્યો એ વાત ધ્યાનમાં આવી શકશે.

ભગવાને અનુભવથી જોયું કે સાધારણ જનસ્વભાવ ધીરજ વિનાનો અગર ઓછી ધીરજવાળો હોય છે. તેથી દરેક માણસ કોઇ પણ પ્રયત્ન શરૂ કરી તેનું ફળ તરત ઇચ્છે છે, તે માટે આપવો જોઇતો ભોગ આપવા તે તૈયાર નથી હોતો. ઘણીવાર તો ફળપ્રાપ્તિ નજીક આવ્યા છતાં અધીરજને લીધે એકાદ નાની મોટી મુશ્કેલી આવતાં તે મોટે ભાગે સિદ્ધ થએલ પ્રયત્નને પણ નિરાશ થઈ છોડી દે છે. અને નિષ્ફળતા મળતાં પોતાની ધીરજની ઉણપને ન જોતાં તે બહારની મુશ્કેલીઓને તરછોડે છે, તેના ઉપર કંટાળો લાવે છે. કેટલાંક લોકોને પોતાના પ્રયત્નોમાં વિક્ષેપ નાંખનાર ગણી તેની સાથે દુશ્મનાવટ બાંધે છે અને આ રીતે માનસિક ભૂમિકા મલિન કરી મૂકે છે. જેમ દુન્યવી કામોમાં તેમ પારમાર્થિક માર્ગમાં પણ અધીરજથી ઘણાએ પાછા હઠે છે. કોઇ સાધક અમુક વખત સાધના કર્યા બાદ ઇષ્ટ પ્રમાણમાં ફળ ન મળતાં નિરાશ થઇ તરતજ તે સાધના છોડી બેસે છે, અને નિરાશ થઇ આડે રસ્તે દોરાય છે. ઘણા ભિક્ષુઓ ઘણાં તપસ્વીઓ એજ કારણથી અડધે માર્ગે જઇ નીચે પડયાના દાખલા આપણે ક્યાં નથી જાણતા? સામાજિક અને રાજકીય પ્રયત્નો પણ ઘણીવાર અધુરા રહી જાય છે તેનું એજ કારણ છે. એ વાત લક્ષ્યમાં રાખી ભગવાને કહ્યું કે કામ ચાલુ હોય, જેનો પ્રયત્ન હજી ચાલતોજ હોય તે કામ પણ કરાયું એમ કહી શકાય. ભગવાનના આ કથનનો સાર એ છે કે દરેક માણસ આરંભેલ પ્રયત્નને વચ્ચેથી ન છોડે, કારણ કે દેખી શકાય તેવું ધારેલ સ્થૂલ ફળ તો લાંબા પ્રયત્નને અન્તેજ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ પ્રયત્ન ચાલતો હોય ત્યારેય જેટલે જેટલે અંશે પ્રયત્ન સિદ્ધ થયો હોય તેટલે તેટલે અંશે ફળની પ્રાપ્તિ પણ થએલી હોય છે. આ માત્ર આશાવાદ નથી પણ ઉંડું ખરૂં સત્ય છે. આ સત્ય

ધ્યાનમાં ન હોય તો પરમાર્થ કે વ્યવહારમાં ક્યાંએ પ્રયત્ન સ્થિર ચાલી ન શકે. તેથી ભગવાને નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને દૃષ્ટિએ ધ્યાનમાં રાખવાનો અનેકાંત ઉપદેશ આપ્યો અને જમાલિના મતનો વિરોધ કર્યો.

દૃષ્ટાંત અને તે દ્વારા સિદ્ધાંતનું સ્પષ્ટીકરણ,

ભગવાનનો સિદ્ધાંત 'कडेमाणे कडे'નો છે. જે કામ કરવામાં આવતું હોય, જે હજી ચાલુ હોય જેનું છેવટનું ફળ ન આવ્યું હોય, અર્થાત્ જે પૂર્ણ ન થયું હોય, તેને પણ થયું કહી શકાય. તેને પણ સફળ લેખી શકાય. આ 'कडेमाणे कडे'–નો ભાવ છે. એ સિદ્ધાંત પ્રયત્ન અને ફળ વચ્ચે ભેદ નથી સ્વીકારતો. તેથી એ સિધ્ધાંત પ્રમાણે કોઇ પણ પ્રયત્નના આરંભના પ્રથમ ક્ષણથી તે પ્રયત્નની સમાપ્તિના છેલા ક્ષણ સુધીની અખિલ પ્રયત્નધારા એજ ફળ છે, અને નહિ કે પ્રયત્નને અંતે તેનાથી નિષ્પન્ન થતું માત્ર જુદુંજ ફળ.

પણ જમાલિનો વાદ એથી જુદો હતો. તે કહેતો કે कडेमाणे कडे નહિ પણ कडे कडे એટલે કે જે કામ ચાલુ હોય તેને કરાયું કે સફળ નજ કહી શકાય પણ જ્યારે તે કામ સમાપ્ત થાય, તેનું છેવટનું ફળ આવે ત્યારેજ અને તોજ તે કામ કરાયું અર્થાત્ સફળ કહી શકાય. આ વાદ પ્રયત્ન અને ફળનો ભેદ સ્વીકારે છે. તેથી એ મુજબજ કોઇ પણ કામના પ્રારંભથી તેની સમાપ્તિ સુધીનો પ્રયત્ન એ સાધન છે. અને તેને અંતે નિષ્પન્ન થનારૂં તેનું છેવટનું ફળ એ તે સાધનથી તદ્દન જુદું છે.

ભગવાનને જમાલિનો વાદ કબુલ છે. પણ તે એકજ દૃષ્ટિએ. તે દૃષ્ટિ એટલે વ્યવહાર; જ્યારે જમાલિને માત્ર વ્યવહાર દૃષ્ટિ કબુલ છે અને ભગવાનની બીજી નિશ્ચય દૃષ્ટિ કબુલ નથી. એટલે બન્ને વચ્ચે એકાંત અનેકાંતનું અંતર છે. આ અંતર જીવનમાં ઉતરે તો પરિણામ શું આવે તે એક દૃષ્ટાંતથી તપાસીએ.

કોઈ બે જણે ફળ પેદા કરવાની ઇચ્છાથી જુદાં જુદાં આંબાનાં વૃક્ષ રોપ્યાં. બન્નેએ સરખી રીતે ઉછેર આરંભ્યો. ઘણો વખત વિત્યો. મૂળો બાઝયાં, થડો જામ્યાં, ડાળો ફુટી, પલ્લવ અને પત્રો વિસ્તર્યાં. અચાનક એકથી વધારે વાર આંધી અને બીજાં પ્રાકૃતિક તોફાનો આવ્યાં કે બન્ને વૃક્ષો ઉપર મોર આવવાની ક્રિયા ધાર્યા કરતાં વધારે વખત માટે લંબાઇ. નિરાશતાનો અને આશાનો પ્રસંગ બન્ને જણ માટે એકજ સરખો ઉપસ્થિત થયો જ્યારે એક જણ અત્યાર સુધીનાં પોતાનાં દીર્ઘ પ્રયાસને સર્વથા નિષ્ફળ માની કંટાળો અને અધીરજથી વૃક્ષના પોષણનું અને સંવર્ધનનું કાર્ય છોડી દે છે, ત્યારે બીજો જણ પોતાના તેટલાજ દીર્ઘ પ્રયાસને સફળ સમજી ધૈર્યબળથી વૃક્ષના સંવર્ધનનું કાર્ય વિધિવત્ ચાલુ રાખે છે. પરિણામે પહેલો જણ આંબાનું ફળ પેદા નથી કરી શકતો, અને બીજો કરી શકે છે.

અહીં આમ્રવૃક્ષ રોપનાર બે જણ ભલે કાલ્પનિક પાત્રો હોય પણ વિશ્વના મનુષ્ય સમાજની બે માનસિક પ્રકૃતિઓ એ કાલ્પનિક પાત્રોમાં આબેહુબ ચિત્રિત થાય છે તેની ભાગ્યેજ ના પાઠી શકાશે. આ બે પ્રકૃતિઓ માનુષિક માનસમાં છે, અને તે ઉંડી કે છીંછરી સમજ ઉપર રચાયલી છે. પ્રથમ પ્રકૃતિનો (છીંછરી સમજવાળો) માણસ મૂળને બાઝેલું, થડને લાગેલું, ડાળોને ફુટેલી, અને પલ્લવ પત્રોને વિસ્તરેલાં જુએ પણ તેની નજરે હજી આમ્રનું મધુર અને પકવફળ નથી ચડયું. તેતો એવા ફળને પૂર્વના મૂળ, સ્કંધ યાવત્ મંજરી (મોર) સુધીના બધા પૂર્વવર્તિ પરિણામોને અને તે માટેના પ્રયત્નને પકવ એને મધુર ફળથી તદ્દન જુદાજ માની બેઠો છે, તેથી તે પદેપદે ને ક્ષણે ક્ષણે પૂર્વવર્તિ અવશ્યંભાવિ પરિણામો જોવા છતાં જ્યાં સુધી આમ્રફળને નથી જોતો ત્યાં સુધી પોતાના પ્રયત્નને નિષ્ફળજ માનતો જાય છે, અને તેથી ભયાનક આફત આવતાં તે સામે તે જણ ટકી શકતો નથી. વચ્ચેજ નિરાશ થઈ યત્ન છોડી બેસે છે.

ત્યારે બીજી પ્રકૃતિનો (ઉંડી સમજવાળો) માણસ મૂળમાં, સ્કંધમાં, ડાળોમાં, પત્રોમાં, અને મંજરી

આદિમાં આમ્રફળનાં ક્રમિક અંશો જુએ છે. એવી સૂક્ષ્મદૃષ્ટિમાં આમ્રફળ એ બીજું કાંઇજ નહિં પણ પૂર્વવર્તિ સમગ્ર પરિણામોનો સરવાળો. એમાંના જે પરિણામ આણવા સુધી પ્રયત્ન થયો હોય તેટલું આમ્રફળ તેની દૃષ્ટિએ થએલુંજ છે. આ કારણથી તેની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ તેને ભયાનક આફતો સામે ઉભો રાખે છે, અને તેને કોઈ કારણસર વચ્ચેથી વૃક્ષસંવર્ધનનું કામ છોડવું પડે તોએ મારો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો—એવી ઉલટી સમજથી તેને તે દૃષ્ટિ—બચાવી લે છે. તે માણસ તેવી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિને લીધે એમ દૃઢપણે માનતો હોય છે કે યથાવિધિ પ્રયત્ન એજ ફળ છે; અને જેટલા પ્રમાણમાં પ્રયત્ન સેવ્યો તેટલા પ્રમાણમાં ફળ આવેલુંજ છે. પકવ અને મધુરરસયુક્ત ફળનો સરવાળો પૂર્ણ કરવા જેટલા અંકો બાકી રહ્યા છે તેટલુંજ તે ફળ બાકી છે. બીજું સિદ્ધ થઇ ગયું છે. આ માન્યતાને લીધે તે માણસ ફરી પ્રયત્નની તક શોધે છે, અને પરિણામે તક મળે છે; તેમજ ભાવના પ્રમાણે સંપૂર્ણ ફળનો અધિકારી તે થાય છે.

આવો અધિકારીજ ભગવાનના સિદ્ધાંતનું તત્ત્વ જીવનમાં ઉતારનાર હોય છે, કહેમાણે કડેના સિદ્ધાંતમાં જે વસ્તુ સચવાઇ છે, તેજ વસ્તુ બીજા રૂપમાં અને બીજા શબ્દોમાં 'ગીતા'માં ગવાઈ છે. એનો બીજો અધ્યાય વાંચો તેમાં કહ્યું છે કે કર્મયોગમાં પ્રારંભેલ પ્રયત્નનો નાશ નથી, તેમાં પ્રત્યવાય (અંતરાય) પણ નથી, કર્મયોગ ધર્મનું થોડું પણ આચરણ તેના આચરનારને મહાન્ ભયથી બચાવી લે છે.

કર્મપરજ (પ્રયત્નપરજ) તારો અધિકાર છે, ફળ ઉપર કદિએ નથી, માટે પ્રયત્નજન્ય ફળની તૃષ્ણાનું તું નિમિત્ત ન થા. તેમજ અકર્મ (કર્મત્યાગ) પણ ન સેવ.

नेहाभिक्रम नाशोस्ति प्रत्यवायो न विद्यते।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो
भयात् ॥ ४० ॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोस्त्व कर्मणि॥४७॥

ગીતાના—કેટલાક સૂક્ષ્મ ભાવોનું જૈન દૃષ્ટિ સાથે સમીકરણ અથવા જૈન દૃષ્ટિએ ઉદ્ઘાટન કરવું એ માર્ગ અત્યારના એક દેશીય સાંપ્રદાયિક અભ્યાસીઓને નવો ન લાગે તે માટે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીની સાંપ્રદાયિક છતાં ગીતા આદિના સમન્વય વાળી અધ્યાત્મસાર, જ્ઞાનસાર આદિ કૃતિઓ તરફ વાંચકોનું લક્ષ્ય ખેંચી વિરમીશ.

વીર વિનતી.

મુજરો લેયો અરજ સુણેયો
થેં રાજો છો મોહલઉપરિં
ખબર અરદાસરી લેયો.

આઠ પહર ઉભા સેવાંછાં, સાહિબ સુનજરિં દેજ્યો,
બાંહ ગ્રહ્યારી લાજ વહેયો, પૂરણ પ્રીતિ ધરેયો—

દરસણરી અભિલાષ મ્હેં છાં, દરસણ મત વારેયો,
કરમ વિવર વિણ ઓર પોલિયા, વિઘન કરત પાલેયો—
જબ મ્હેં થારો દરસણ પાવાં, સુખીયા તબ જાણેયો,
જબ મ્હે તુમ્હ દરિસણથી દૂરિં, દુખીયા તબ માનેયો—
સાહિબ માંન્હઇ દરસન થારૂં, સુરમણિ સાચ ગણેયો,
નિજસેવકમાંહિ લેખવયો, વિરહ વ્યથા ટાલેયો—
વર્દ્ધમાન જિન ઇણિપરઇ વીનવ્યો, સુજસવિલાસ કરેજ્યો,
શ્રી નયનવિજય વિબુધ સેવકને, ભવભયથી ઉધરેયો—

(મારવાડી ભાષાં)—યશોવિજયજી.

શ્રી મહાવીર પ્રભુની ખાસ વિશેષતાઓ.

વર્તમાન કાળમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુનું શાસન ચાલે છે, એટલે શ્રી મહાવીર પ્રભુની વિશેષતાઓ કહીએ કે તેમણે જૈન ધર્મને છેવટનું રૂપ આપ્યું, તે જૈન ધર્મની વિશેષતાઓ કહીએ તો તેમાં મને તો ભેદ લાગતો નથી.

દરેક ધર્મ, જે ધર્મના નામને પાત્ર છે તેની અમુક ખાસ વિશેષતાઓ હોય છે જ. દાખલા તરીકે પારસી ધર્મનું ખાસ લક્ષણ મનની, વચનની, અને શરીરની પવિત્રતા છે. મહોમેદન ધર્મનું ખાસ લક્ષણ ઇસ્લામ–એટલે પ્રભુની ઇચ્છાને આધીન થવું એ છે. ખ્રીસ્તી ધર્મની વિશેષતા વ્યક્તિત્વની ખીલવણી અને વ્યક્તિત્વનો પરમાર્થે ભોગ. હિંદુધર્મનું મુખ્ય લક્ષણ ધર્મ છે, એટલે પોતાના વિકાસની અપેક્ષાએ પોતાને વાસ્તે જે આગલું પગથિયું લેવું તે તેનો ધર્મ-કર્તવ્ય છે.

આજે આપણે આ લેખમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુની –જૈનધર્મની ખાસ વિશેષતાઓ સંબંધમાં વિચાર કરીશું. તેમાં પ્રથમ વિશેષતા એ જૈનોનો સ્યાદ્વાદ અથવા એકાંતવાદનો સિદ્ધાંત છે, સ્યાદ્વાદ એટલે જેટલી જેટલી અપેક્ષાઓ જેટલા જેટલા દષ્ટિબિન્દુઓ હોય, તે બધી અપેક્ષાઓ અથવા દષ્ટિબિન્દુથી કોઇ પણ વસ્તુ અથવા સિદ્ધાંતને તપાસી તેના સંબંધમાં નિર્ણય બાંધવાની પદ્ધતિ. બને તેટલા દષ્ટિબિન્દુઓની વસ્તુને તપાસવાથી આપણે સત્યની વધારે સમીપમાં આવીએ છીએ. સત્ય એટલું વિશાળ, એટલું મહાન્, એટલી બધી અપેક્ષાવાળું છે કે તે આમજ છે, અને આમ નથી, એમ કહેવામાં આપણે તે સત્યને અન્યાય આપીએ છીએ, અને આપણને અર્ધસત્યથી સંતોષ માનવો પડે છે.

સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતને ઘણા થોડા પુરૂષો સમજે છે, અને તેથી ઘણીવાર સ્યાદ્વાદને અનિશ્ચિતવાદનું નામ અજ્ઞાનતાથી આપવામાં આવે છે. વિવિધ ધર્મો અથવા વિવિધ ગુણો એકજ વસ્તુમાં શી રીતે રહી શકે એ ઘણા વિદ્વાનોના પણ સમજવામાં આવતું નથી, અને તેથી જૈનો પાસે પણ નિશ્ચિત–ચોક્કસ કથન નથી, એવો આક્ષેપ મૂકવામાં આવે છે.

જો સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત બરાબર સમજવામાં–સમજાવવામાં આવે તો આવા આક્ષેપોને સ્થાન મળી શકે નહિ.

દાખલા તરીકે જૈનો કહે છે કે રેત ભારે છે, તેમજ રેત હલકી પણ છે. આ સાંભળી કોઇને લાગે કે જૈનો રેતને ભારે તથા હલકી એક સાથે કહેવામાં ભૂલ કરે છે. એક હાથમાં આરો લઇ બીજા હાથમાં રેત લઇ પૂછવામાં આવે કે રેત ભારે કે હલકી, તો તરતજ જવાબ મળશે કે રેત ભારે છે. પણ એક હાથમાં રેત અને બીજા હાથમાં સીસાનો ભૂકો લઇ તેજ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તો એવો જવાબ મળશે કે રેત હલકી છે, એટલે જૈનો રેતને ભારે અમુક અપેક્ષાએ કહે છે, અને હલકી અમુક અપેક્ષાએ કહે છે. તે દષ્ટિબિન્દુ સમજવાની જરૂર છે.

કોઇ મનુષ્યને ૧૦૫ ડીગ્રી તાવ આવ્યો હોય, હવે તે ઉતરીને ૧૦૨ ડીગ્રી થાય; તે વખતે કોઈ પૂછે કે તાવ કેવો છે તો કહે ઓછો છે. ૧૦૫ ડીગ્રીની અપેક્ષાએ ૧૦૨ ડીગ્રી તાવ ઓછો ગણાય, પણ ૯૯ા ડીગ્રીની અપેક્ષાએ ૧૦૨ ડીગ્રી તાવ વધારે ગણાય તો તેમાં ખોટું શું ? એટલે ૧૦૨ ડીગ્રી તાવ ઓછો પણ કહેવાય અને ભારે પણ કહેવાય. પણ તે અમુક અપેક્ષાએ.

આવા ઘણાં દૃષ્ટાંતો વિચાર કરવાને જડી આવશે ચંદુલાલ વાડીલાલનો પુત્ર, પણ કાલિદાસનો બાપ થાય છે. હવે ચંદુલાલ પુત્ર તેમજ પિતા છે એમ કહેવું તે ગાંડા મનુષ્યના પ્રલાપ જેવું નથી. ચંદુલાલ પિતા છે, પુત્ર છે, એટલુંજ નહિ પણ કાકો છે, મામો છે. ભાઇ છે, ભત્રીજો છે. ફુઓ છે, વગેરે. કઇ અપેક્ષાએ અમુક પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે, તેના પર તેના જવાબનો આધાર છે. જૈન ધર્મ તેથી એમ જણાવે છે કે ચંદુલાલ સ્યાત્-અમુક અપેક્ષાએ પુત્ર છે-પણ પુત્રજ છે, અને બીજો કોઇ નથી એમ નથી. આ દૃષ્ટિબિન્દુથી શ્રીમદ્ આનંદઘનજીએ લખ્યું છે કેઃ—

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જુઠો કહ્યો,
વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો.

સાપેક્ષ—અપેક્ષાવાળું વચન સત્ય છે, અને નિરપેક્ષ-અપેક્ષા વગરનું વચન અસત્ય છે.

ધર્મમાં, કોમમાં, વ્યક્તિઓમાં જે જે ઝઘડા, કલહો અને કંકાસો ઉભા થયા છે, તેનું મોટું કારણ એ છે કે સામાનું દૃષ્ટિબિન્દુ શું છે, તે સમજ જવાને દરકાર રાખવામાં આવતી નથી. જે મનુષ્ય અમુક વિચાર શ્રેણિને વળગીને બેસી રહે, અને તેને જ સત્ય માને અને તે સિવાય બીજું કાંઈ સત્ય હોઇ શકે નહિ, તેવું જણાવે, તેમનુષ્યે હજી વાદવિવાદની પદ્ધતિ પરાજય મેળવ્યો નથી, અને કલહ કર્યા વિના રહી શકે નહિ.

ખરો સ્યાદ્વાદ સર્વથા વિશાળ હૃદયનો અને ઉદારભાવના વાળો બને છે. તે અમુક બાબતમાં સત્યનો નિર્ણય કરવામાં પોતાના દૃષ્ટિબિન્દુ ઉપરાંત બીજાઓના દૃષ્ટિબિન્દુ જોવાને ઉત્સુક હોય છે; અને જ્યારે તે કોઇ નવીન અપેક્ષા અથવા દૃષ્ટિ બિન્દુ જોઇ શકે છે, ત્યારે ખિન્ન થવાને બદલે કે તેની સાથે તકરાર કરવાને બદલે, વિશેષ આનંદી બને છે કે મારૂં સત્ય એટલું વિશાળ બન્યું.

આ વિશ્વમાં ઘણાં અર્ધ સત્યો છે. લોકો તેને સત્ય તરીકે માને છે, મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તેથી જ તે સત્યની બીજી બાજુને માનનાઓ જોડે તકરારમાં ઉતરે છે. દાખલા તરીકે હાલના અમેરિકન માનસશાસ્ત્રીઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે બધા રોગો મનથી. વિચારથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે રોગની દવા પણ શુદ્ધ વિચારો છે, આ તેમનું કથન અમુક અપેક્ષાએ સત્ય છે, પણ સર્વથા સત્ય નથી. કોઇ મનુષ્ય સારા વિચારો ધરાવતો હોય, છતાં જો હદ ઉપરાંત ખાસ તો તેને અજીર્ણ થાય. એમાં આશ્ચર્ય શું? ચિંતા, ઇર્ષ્યા, લોભ, વગેરે માનસિક અશાંતિના વિચારો શરીર પર અસર કરી રોગ, પ્રકટાવે છે. પણ માનસિક કારણો સાથે શારીરિક કારણો પણ રોગ લાવવામાં કારણભુત હોય છે, એ તે લોકો ભૂલી જાય છે.

કોઇ પણ કાર્યની સિદ્ધિ વાસ્તે પાંચ કારણો જૈનો જણાવે છે. ઉદ્યમ, કર્મ, સ્વભાવ, કાળ અને નિયમિ હવે પુરૂષાર્થવાદી એમ કહે કે બધું પુરૂષાર્થથીજ થાય છે. ત્યારે જૈન એમ કહેશે કે "અને ઉદ્યમને. પુરૂષાર્થને કાર્ય સિદ્ધિના એક કારણભુત ગણીએ છીએ, પણ તે એકલું જ કારણ નથી. બીજાં કારણો જેવાં કે ભૂતકાળનાં કર્મો વસ્તુનો સ્વભાવ, અમુક યોગ્ય કાળ, નિયતિ, ભવિતવ્યતા આ પણ કાર્ય સિદ્ધિના કારણો છે."

સ્યાદ્વાદી કોઇને તેનું દૃષ્ટિબિન્દુ તજવાને કહેતો નથી. તેનું પણ વિશ્વમાં સ્થાન છે, તેમ સમજાવે છે, પણ સાથે એમ પણ જણાવે છે કે બીજાં પણ દૃષ્ટિબિન્દુઓ છે, અને પોતાના દૃષ્ટિબિન્દુ સાથે બીજાં દૃષ્ટિબિન્દુઓ મેળવવાથી મનુષ્ય પૂર્ણ સત્યની સમીપ આવતો જાય છે.

આ સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત બીજા ધર્મ વાળાઓ સમજતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ જૈનો પણ બહુ જ થોડા સમજે છે, અને તેથીજ સ્યાદ્વાદી કહેવાના જૈનો પણ સામાનું દૃષ્ટિબિન્દુ નહિ સમજીને માંહોમાંહે લડી મરે છે.

શ્વેતાંબરો અને દિગંબરો વચ્ચે જે મતભેદનાં થોડા ઘણા પ્રશ્નો છે, તેમાં એક પ્રશ્ન સ્ત્રીઓના મોક્ષગમન સંબંધી છે. શ્વેતાંબરો માને છે કે સ્ત્રીઓ મોક્ષે જાય, ત્યારે દિગંબરો એમ માને છે કે સ્ત્રીઓ મોક્ષે જઇ શકે નહિ. હવે સ્ત્રી એટલે

કોણ? જેનામાં પ્રકૃતિ કરતાં આત્મા, જડ કરતાં ચેતન–વધારે પ્રબળ હોય તે પુરૂષ, અને જેનામાં આત્મા કરતાં પ્રકૃતિ જબરી હોય, અને આત્માને દબાવતી હોય તે સ્ત્રી. આ દૃષ્ટિએ આપણે વિચારીએ તો પુરૂષ શરીર હોય કે સ્ત્રી શરીર હોય, પણ જ્યાં આત્મા પ્રકૃતિપર જય મેળવે ત્યાં તે આત્મા જરૂર મોક્ષ મેળવે. પણ જ્યાં આત્માને પ્રકૃતિ દાબી દેતી હોય ત્યાં પછી પુરૂષ શરીર હોય કે સ્ત્રી શરીર હોય, પણ મુક્તિ મળતી નથી. માટે મુક્તિનો આધાર પુરૂષ શરીર સ્ત્રી શરીર પર રહેલો નથી, પણ આત્માની સ્થિતિપર રહેલો છે. આવી દૃષ્ટિથી જો શ્વેતાંબરો કે દિગંબરો જુએ તો વૈરવિરોધનું અને મતભેદનું કારણ રહે નહિ, અને બન્ને પંથો એક બીજાની સાથે વધારે પ્રેમથી રહી શકે, અને જૈન શાસનને વધારે ઉજ્વલ બનાવે.

તપોવૃત્તિ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય.

કેટલાક એમ જણાવે છે કે જ્ઞાનથીજ મોક્ષ મળે છે, ત્યારે કેટલાક એમ નિવેદન કરે છે કે મોક્ષનું કારણ ક્રિયા છે. પણ જૈન શાસ્ત્ર એમ જણાવે છે કે **ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः॥** ભણીને બેસી રહેવાનું નથી, પણ જ્ઞાન પ્રમાણે ક્રિયા કરવાની છે, જ્ઞાનને વર્તનમાં મૂકવાનું છે. કોઇ પણ ક્રિયા કરવામાં આવે તે પૂર્વે જ્ઞાનની જરૂર છે, તે માટે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે **पढमं नाणं तओ दया.** " પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી અહિંસા. " જો મનુષ્યને જ્ઞાન ન હોત તો અહિંસા–દયા કરવા જતાં હિંસા કરી બેસે. માટે દરેક ક્રિયા પાછળ જ્ઞાનની જરૂર છે, અને દરેક ક્રિયાનો હેતુ ચિત્તશુદ્ધિ છે. ક્રિયા ક્રિયાને માટે નથી, પણ ક્રિયા કરવાનો મુખ્ય હેતુ ચિત્તને શુદ્ધ કરવાનો છે. જ્યાં ક્રિયા કરવાનો આ હેતુ ભૂલી જવામાં આવે છે, ત્યાં ક્રિયા નિરર્થક થાય છે, અને જીવન વગરની ક્રિયા ઘણીવાર ખાલી ખોખાં અથવા વ્હેમ રૂપ થાય છે. પ્રતિક્રમણ, પૂજા, સામાયિક, દેવદર્શન આ અને બીજી અનેક ક્રિયાઓનો હેતુ ચિત્તને પવિત્ર કરવાનો છે.

વળી ઉમાસ્વાતી સ્વામીએ પ્રશમરતિમાં લખ્યું છે કે **ज्ञानस्य फलं विरतिः** એટલે જ્ઞાન–સદ્ અસદ્ વસ્તુનો વિવેક–જડ અને ચેતન વચ્ચેના ભેદનું જ્ઞાન–પ્રાપ્ત થતાં વૈરાગ્ય આવવોજ જોઇએ. જો જ્ઞાન દઢ થાય, જો તે જ્ઞાન ખરૂંજ છે એવું દર્શન થાય–એવી શ્રદ્ધા થાય તો તે પ્રમાણે આચરણ થવુંજ જોઇએ. ઘણીવાર જ્ઞાનની વાતો કરનારા તે આચરણમાં મૂકી શકતા નથી. કારણ બુદ્ધિએ તે કબુલ કર્યું હોય પણ હૃદયમાં તેની પ્રતીતિ થયેલી હોતી નથી, માટે તે ક્રિયારૂપે–કાર્યરૂપે પરિણમાવવાનો સમય આવે છે, ત્યારે મનુષ્યો સુસ્ત બની જાય છે, મંદ પડી જાય છે. માટે જ્ઞાનને આચરણમાં મૂકવા માટે ક્રિયાની જરૂર છે. જ્ઞાન વગરની ક્રિયા આંધળી છે, અને ક્રિયા વગરનું જ્ઞાન લુલું છે. પણ પ્રશ્ન એટલો જ છે કે ક્રિયાઓનો હેતુ ચિત્તશુદ્ધિ છે. માટે તે જ્ઞાનપૂર્વક થવી જોઇએ. પણ જે મનુષ્યને ભૂતકાળનાં શુભ કાર્યોના પરિણામે ચિત્તશુદ્ધિ થઇ હોય તેણે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવી કે કેમ? તેને વાસ્તે ક્રિયાઓ જરૂરની નથી, પણ તે છતાં બીજાઓના હિત વાસ્તે જ્ઞાનીઓ ક્રિયા કરે છે. જે જે મોટા પુરૂષો કરે છે, તે તે પ્રમાણે સામાન્ય મનુષ્યો આચરે છે, તેથી સામાન્ય જીવોના હિત વાસ્તે જ્ઞાનીઓ, પોતાને અમુક ક્રિયાઓની જરૂર ન હોય, છતાં આચરે છે. અમુક ધાર્મિક ક્રિયાઓજ ધર્મમય થવી જોઇએ, એટલુંજ નહિ પણ વ્યાવહારિક કાર્યો પણ ધર્મમય થવાં જોઇએ. શ્રીમદ્ યશોવિજયજી લખે છે કેઃ—

નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી, પાલે શુદ્ધ વ્યવહાર;
પુણ્યવંત તે પામશેજી, ભવસમુદ્રનો પાર,

આપણાં વ્યાવહારિક કાર્યો પણ ધર્મથી રંગાવા જોઇએ. સત્ય, ન્યાય, નીતિ, દયા, વગેરે તત્ત્વો પ્રમાણે કરાવાં જોઇએ. તોજ આપણો વિકાસ થઈ શકે. તેથીજ દશ વૈકાલિકમાં લખ્યું છે કે દરેક કાર્ય યતનાપૂર્વક કરવું. બેસવામાં, ઉઠવામાં ખાવામાં, પીવામાં, દરેક કાર્યમાં યતના રાખવી. યતના–ઉપયોગ પૂર્વક સાધ્યબિન્દુને હૃદયમાં રાખી કરેલી

ક્રિયા જરૂર આત્મવિકાસને મદદગાર નીવડે છે. મનુષ્યો ધર્મની ક્રિયાઓ સારી રીતે કરે પણ વ્યવહારમાં-બીજાઓ સાથેના વર્તનમાં ધર્મના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે, તો લોકોમાં ધર્મની છાપ પડતી નથી. વ્યવહાર એ ધર્મનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે. જે દિવસથી વ્યવહાર અને ધર્મને જુદા પાડતાં શીખ્યા, ત્યારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ એવા ભેદ પડયા. અને વ્યાવહારિક કાર્યોમાં તો અન્યાય-સાચજુઠ-બધુંએ ચાલે એવી લોકોની માન્યતા થઇ, અને ત્યારથી ધર્મ પ્રત્યેનું લોકોનું સન્માન ઘટવા લાગ્યું. માટેજ દશ વૈકાલિકનાં વચનોની જરૂર છે કે દરેક ક્રિયા યતનાપૂર્વક-જ્ઞાનપૂર્વક-ઉપયોગપૂર્વક-સમજીને-ધર્મના નિયમો પ્રમાણે થવી જોઇએ. વળી દશવૈકાલિકમાં લખ્યું છે કે—

धम्मो मंगलमुक्किट्ठं अहिंसा संयमो तवो ॥

ધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે, અને તે અહિંસા સંયમ અને તપમાં સમાઇ જાય છે. સંયમ અને તપ એ બેનો પ્રદેશ ઘણીવાર એક બીજામાં આવી જાય છે, છતાં તેમાં આટલો ભેદ તો લાગે છે કે ઇન્દ્રિયો, શરીર, લાગણીઓ, મન વગેરેને કાબુમાં લાવવાને જે બાહ્યથી ક્રિયાપદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવે તેનું નામ અને તપ, તેજ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને અંદરથી આત્માની શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તે સંયમ, છતાં આ લેખમાં એવા ભેદ નહિ પાડતા જે વડે ઇન્દ્રિયો, મન, લાગણીઓ કાબુમાં રહે તેને સંયમ અથવા તપના નામથી ઓળખીશું, તપશ્ચર્યા આત્માના સંકલ્પ બળને ખીલવવામાં પરમ કારણભૂત બને છે. મનુષ્યે અમુક નિશ્ચય કર્યો કે આજે હું એકાશન કરીશ, અથવા ઉપવાસ કરીશ, અને પ્રલોભનો આવવા છતાં પોતાના નિશ્ચય પ્રમાણે વર્તે, તેથી તેનું મનોબળ ઘણું ખીલે છે, તેથી તે ઉત્તમ ચારિત્રશીલ મનુષ્ય બને છે. આ સાથે એ વાત ઉપર વાચકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવા માગું છું કે તપશ્ચર્યાનો હેતુ શરીરને મારી નાખવાનો નહિ પણ કાબુમાં રાખવાનો છે. ઉપદેશતરંગિણીમાં લખ્યું છે કે:—

सोय तवो कायव्वो जेण मणो मंगुलं न चिंतेइ
जेण इंदिअहाणी जेण य जोगा न हायन्ति.

તપ એવું કરવું કે જેથી મન અશુભ ચિંતવે નહિ, ઇન્દ્રિયોને હાનિ ન પહોંચે, અને મન, વચન અને કાયાના જે ત્રણ યોગ તે મ્લાન ન થાય.

પણ તપશ્ચર્યા કરવામાં આ બધી બાબતો ભૂલી જવામાં આવે છે. અત્યારે ઘણીવાર શરીરની શક્તિ ઉપરાંત એવી તપશ્ચર્યા કરવામાં આવે છે કે તે કરનારાઓના મનમાં શાંતિ રહેતી નથી, શરીરે અશક્તિ આવી જાય છે, ધર્મધ્યાન ચાલ્યું જાય છે, શાસ્ત્ર શ્રવણમાં ચિત્ત રહેતું નથી, અને કોઇક વારતો મરણ પણ નીપજે છે. ત્યારે અહીં પ્રશ્ન થાય કે શ્રી મહાવીર પ્રભુએ આટલી બધી તપશ્ચર્યા કેમ કરી? જ્યારે ખરેખરા મહાન્ પુરૂષો કોઇ એક જ વસ્તુના ચિંતનમાં પડયા હોય છે, ત્યારે કેટલા કલાક, કેટલા દિવસો અન્નજળ વિના ચાલ્યા જાય તે તરફ તેમનું લક્ષ રહેતું નથી. ફોનોગ્રાફ વગેરે અનેક યંત્રોનો શોધનાર પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી મી. એડીસન જ્યારે કોઇ શોધની પાછળ એકાગ્રચિત્ત થયેલો હોય છે, ત્યારે ૪૮ કલાક-બે દિવસ સુધી ખોરાક પાણી વિના તેની પોતાની ખુરશીમાં પડી રહે છે. તે એક જાતનો છઠ્ઠ-બે દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. (આપણે તેની તે ક્રિયાને છઠ્ઠનું નામ ભલે ન આપીએ.) તેવીજ રીતે શ્રી મહાવીર પ્રભુ પોતાના વિચારોમાં તલ્લીન થઇ જતા ત્યારે કોઈ વાર બે દિવસ સુધી, કોઇવાર ત્રણ દિવસ સુધી; કોઇવાર પંદર દિવસ સુધી, કોઈવાર મહિના સુધી, અને કોઇ વાર ૭ માસ સુધી અન્ન પાણી વિના ચલાવતા હતા. એટલે આત્મવિકાસમાં આગળ વધેલા મનુષ્યોનો શરીર પર એટલો કાબુ આવે છે અને તેઓનું સંકલ્પબળ એટલું ખીલેલું હોય છે કે તેઓ કેટલાક દિવસ સુધી-કેટલાક મહિના સુધી પણ અન્ન જળ વિના રહી શકે છે; પણ તપશ્ચર્યાથીજ આત્મવિકાસ થાય છે, એમ ફલિત થતું નથી. તપશ્ચર્યા એ આત્મવિકાસનું એક સાધન છે. કારણ કે તેથી શરીર તથા ઇન્દ્રિયો કાબુમાં આવે છે. તેથી સંકલ્પ-

બળની વૃદ્ધિ થાય છે, અને આત્મા સાથે બંધાયેલાં કર્મોને છૂટાં કરવાને કર્મની નિર્જરા કરવાને તપશ્ચર્યા ઘણી મદદગાર થાય છે. જે સત્તામાં રહેલાં કર્મો, તેની ઉદીરણા કરી તેને બાળી નાખવામાં તપશ્ચર્યા મોટો ભાગ ભજવે છે. આ હેતુથીજ શ્રી મહાવીર પ્રભુ અનાર્ય ગણાતા પ્રદેશોમાં વિચર્યા હતા. ત્યાં તેમને ઘણા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં આવવું પડ્યું હતું. છતાં તેમણે તે કષ્ટો વીરતાથી સહન કર્યાં હતાં, અને તે ઉચ્ચ પ્રકારની તપશ્ચર્યા હતી.

सहनं सर्वदुःखानामप्रतिकारपूर्वकम्
चिंताविलापरहितं तत्तप उच्यते बुधैः॥

—વેર લેવાની વૃત્તિ વગર, ચિંતા કે વિલાપ કર્યા વિના સર્વ દુઃખોને સહન કરવા તેને જ્ઞાનીઓ તપશ્ચર્યા કહે છે.

शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्—શરીર એ ધર્મનું પ્રથમ સાધન છે, એ વાત ભૂલી જઇ શરીરને કેવળ કષ્ટ આપવું તે દેહદમન અથવા અજ્ઞાન કષ્ટ છે, અને તેતો કોઇ પણ રીતે ઇષ્ટ નથી. તેથી તો શરીરને દુઃખ પડે છે. એટલું જ નહિ પણ શરીરમાં રહેલો આત્મા પણ દુઃખી થાય છે. માટે તપશ્ચર્યા પણ જ્ઞાનપૂર્વક અને અમુક હેતુ સિદ્ધ કરવાને થવી જોઇએ.

જૈનધર્મમાં પ્રાતઃકાળમાં કેટલાક જૈનબંધુઓ તથા બ્હેનો ચૌદ નિયમ ધારે છે, તે પણ એક જાતની તપશ્ચર્યા છે. તેમાં નિયમો ઘણા નાના હોય છે પણ તેથી ઇચ્છાશક્તિ ખીલે છે, અને મનુષ્ય લાલચોની વચમાં પોતાના નિશ્ચયો પ્રમાણે વર્તવાને દોરાય છે. આથી મનુષ્ય ઉપયોગપૂર્વકનું–સાવધ જીવન ગાળવાને દોરાય છે, અને તે બોલતાં પહેલાં–કાર્ય કરતાં પહેલાં વિચાર કરતો થાય છે.

તપશ્ચર્યાના બે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે–બાહ્ય અને આભ્યંતર. બાહ્ય તપ શરીરને વશ રાખવા માટે છે, અને આભ્યંતર તપ મનને સંયમમાં રાખવા માટે છે. બન્ને પ્રકારનાં તપ પરસ્પર ઉપકારી છે.

કેટલાક હિંદુ સંન્યાસીઓ તપ નિમિત્તે શરીરને ઘણુંજ કષ્ટ આપતા હતા. એક હાથ ઉંચો કરી રાખતા હતા, કડવાં પાંદડાં ચાવતા હતા. કેટલાક જીભ કાપી નાખતા હતા, કેટલાક આંખો ફોડી નાખતા હતા ત્યારે કેટલાક પોતાની ગુહ્ય ઇન્દ્રિયને પણ કાપતા હતા. આવી રીતે અનેક પ્રકારે દેહને દમી રહ્યા હતા. વાસનાઓ દેહની નથી. પણ દેહતો વાસનાઓને પ્રકટ થવાનું સાધન છે, એ બાબત તેઓ ભૂલી જતા. અને પખાળીના વાંકે પાડાને ડામ! તેમ વાસનાઓની ભૂલને ખાતર શરીરને પીડા કરતા હતા. બુદ્ધ ભગવાને પણ તેજ માર્ગ શરૂઆતમાં અંગીકાર કર્યો, ઘણી કઠોર તપશ્ચર્યા કરી, એક દાણાને પાણીમાં રાખી તે પાણીથી ચલાવ્યું. છેવટે શરીર જર્જરિત થયું. અને નિરંજના નદીના કિનારે થાકીને પડયા.

તે પછી તેમણે ધ્યાનનો માર્ગ સ્વીકાર્યો; સુજાતાના હાથની ખીરનું ભોજન કર્યા પછી તેમના શરીરમાં શક્તિ આવી અને બોધિવૃક્ષ નીચે પ્રકાશ મેળવવા માટે ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ચાર પહોરના ધ્યાનના અંતે સંપૂર્ણ પ્રકાશ તેમણે મેળવ્યો અને તેમણે જે માર્ગનો ઉપદેશ આપ્યો તે મધ્યમ માર્ગ છે. એક તરફ દેહને અજ્ઞાન કષ્ટ આપવું તે ખોટું છે, તેમ બીજી બાજુ શરીરને લાલનપાલન કરી ઇન્દ્રિયોના સુખોમાં આસક્ત રહેવું તે પણ તેટલું જ ખોટું છે. મધ્યમ માર્ગ ઉત્તમ છે, ઇન્દ્રિયોને તેમજ શરીરને મારી નાખવાનાં નથી, તેમજ બ્હેકાવવાંનાં નથી પણ તેમને કાબુમાં રાખવાનાં છે.

શ્રી મહાવીર પ્રભુએ મોક્ષના સાધન તરીકે તપશ્ચર્યાને બૌદ્ધ ધર્મ કરતાં વિશેષ પદ આપ્યું છે, એમ પ્રથમ દૃષ્ટિએ જોનારને લાગે. પણ તપશ્ચર્યાના વિભાગો જોઇએ તો આપણને જણાશે કે બુદ્ધ ભગવાને ધ્યાનને જે અગત્ય આપી છે, તે ધ્યાનને શ્રી મહાવીર પ્રભુએ આભ્યંતર તપના એક ભાગ રૂપે વર્ણવ્યું છે. એટલે શ્રી મહાવીર પ્રભુએ બતાવેલી તપશ્ચર્યા કેવળ શરીરને નિગ્રહમાં લાવવા માટે જ નથી. પણ તેમાં કેટલાક અંગો એવા છે કે જે માનસિક સંયમ તથા વિકાસને, અને છેવટે આત્મ વિકાસને મદદગાર થાય તેવા છે. દાખલા તરીકે આભ્યંતર તપના બે વિભાગ ધ્યાન અને સ્વાધ્યા-

થનો વિચાર કરીએ. આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનના ચાર ચાર વિભાગોનો વિચાર નહિ કરતાં ધર્મ ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનના ચાર ચાર ભેદોનું ચિંતન કરવામાં આવેતો તેમાં સ્વર્ગ અને મોક્ષ અપાવવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે. વળી સ્વાધ્યાયનો અત્યારે સંકુચિત અર્થ એવો થઈ ગયો છે કે અમુક ગ્રંથનું અથવા અમુક સ્તોત્રોનું પઠન પાઠન; પણ વિશાળ અર્થમાં વિચારીએ તો સ્વાધ્યાય એટલે સ્વનો-આત્માનો અધ્યાય-ચિંતન. મનુષ્યે વિચાર કરવો જોઇએ હું કોણ છું? મારૂં શું કર્તવ્ય છે? મારૂં સ્વરૂપ શું છે? હું કયાંથી આવ્યો? હું કયાં જવાનો? મારે કોની કોની સાથે વલ્ગના છે? તે રાખવા જેવી છે કે ત્યાગ કરવા જેવી છે? આ બધા વિચારો એ સ્વાધ્યાય છે, અને તે પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આભ્યંતર તપનો એક વિભાગ છે. વળી શરીરને નિગ્રહમાં રાખવા માટે પણ બાહ્ય તપનાં છ સાધનો બતાવવામાં આવ્યાં છે, તેમાંથી આપણે ઉણોદરી વ્રત અને વૃત્તિ સંક્ષેપણનો વિચાર કરીશું.

ડોકટરોનો એવો અભિપ્રાય છે કે ઓછું ખાવાથી દુકાળના વખતમાં મનુષ્યો મરે છે, પણ સુકાળના વખતમાં પણ વિશેષ ખાવાથી-હદ ઉપરાંત ભોજન કરવાથી ઘણા લોકો મૃત્યુને શરણ થાય છે. ઘણા રોગોનું મૂળજ અજીર્ણ છે. આ અજીર્ણ શાથી થાય છે? શરીરમાં ખોરાક પચાવવા જેટલી શક્તિ હોય, તેના કરતાં વધારે ખાવાથી અજીર્ણ થાય છે. માટે તે અજીર્ણ જ ન થવા પામે, તે માટે મહાવૈદ્ય મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ઉણોદરી વ્રત લ્યો. એટલે ઉદરને જેટલો ખોરાક સમાવવાની-પચાવવાની શક્તિ હોય તેના કરતાં કાંઇક ઓછો લો. એક અમેરિકન ડોકટર આ સંબંધમાં લખે છે કેઃ—

Eat less, drink more, take exercise and your disease will starve.

થોડું ખાઓ, વધારે પાણી પીઓ, કસરત કરો, અને તમારો રોગ ભૂખે મરી જશે.

માટે રોગની ઉત્પત્તિને અટકાવવાને રામબાણ દવા ઉણોદરી વ્રત છે, તે છતાં કોઇ વખત લાલચને વશ થઇ વધારે ખાવામાં આવે, અને અજીર્ણ થાય તો તેને વાસ્તે એકાશન, ઉપવાસ વગેરે સાધનો બતાવવામાં આવ્યા છે. એકાશન કે ઉપવાસને દિવસે જઠરાગ્નિને ઓછું કામ કરવાનું હોવાથી પ્રથમનો નહિ જીર્ણ થયેલો ખોરાક પચાવવામાં બાકીની શક્તિનો ઉપયોગ થાય છે.

આ રીતે તપશ્ચર્યા શરીરને નીરોગી રાખવામાં કારણભૂત બને છે પણ ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખવાને શું કરવું? તો કહે છે કે વૃત્તિનું સંક્ષેપણ કરો. અર્થાત્ ખાવાપીવાની બાબતોમાં તમારા મનના વળણને કાબુમાં રાખો. દાખલા તરીકે આજે પાંચ કે સાત વસ્તુઓજ ખાઇશ. એવો નિયમ લો. અને તે પ્રમાણે વર્તો. ખાવાની વસ્તુઓ થાળીમાં પડેલી હોય તે વખતે જીભ ના પાડશે. જીભ તમને તે ખાવાને લલચાવશે, પણ તે વખતે જીભને તમે કહો કે "હું તારો સ્વામી છું, અને તને આજ્ઞા કરૂં છું કે તું તે વસ્તુને ખાઇશ નહિ" જીભ થોડી વારમાં કાબુમાં આવશે. આવી રીતે પાંચે ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં આપણે જ્ઞાનપૂર્વક પ્રયત્ન કરી તેમને વશ કરી શકીએ. આનું નામ જ ખરી તપશ્ચર્યા. તપશ્ચર્યાથી શરીર, તથા ઇન્દ્રિયો કાબુમાં આવે છે. અને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આભ્યંતર તપ મનને કેળવવામાં અને સંયમમાં લાવવામાં મોટો ભાગ ભજવે છે.

આવી બાબતમાં તપનો હેતુ અને તપનાં સાધનોનો વિવેક કરવાનો છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ કદાપિ શરીરને મારી નાખવાની આજ્ઞા કરી નથી. તેમના ઉપદેશનો આશય એજ છે કે શરીરને મજબૂત બનાવો, પણ શરીર તમારા સંયમમાં રહે, અને તમારૂં સ્વામી ન બની જાય તેની કાળજી રાખો.

શ્રી મહાવીર પ્રભુએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં મોક્ષના ચાર સાધનોમાં જ્ઞાન, દર્શન (શ્રદ્ધા), ચારિત્ર સાથે તપને પણ મહત્ત્વનું પદ આપ્યું છે ૨૮ અધ્યાયમ છેવટના બે શ્લોકોમાં તેમણે કહ્યું છે કેઃ

'જ્ઞાનથી મનુષ્ય વસ્તુને જાણે છે, દર્શનથી તેમ શ્રદ્ધા રાખે છે, ચારિત્રથી મનુષ્ય કર્મથી મુક્ત થાય છે, અને તપથી પવિત્રતા મેળવે છે. તપ અ

સંયમ વડે કર્મોનો નાશ કરી દુઃખમાં મુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા જ્ઞાનીઓ સિદ્ધિને પામે છે. જેમ કોઇ શત્રુને મારવો હોય તો અંદરથી તેના પર દબાણ લાવવું અને બહારથી તેને ખોરાક ન મળે તેવા ઉપાયો યોજવા. તેવીજ રીતે તપશ્ચર્યાનો પુર્ણ અર્થ વિચારીએ તો તે અંદરથી આત્માની શક્તિ ફેરવી મનને, તથા ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં લાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને બહારથી ઇન્દ્રિયોને તથા મનના વિકારોને જેથી પોષણ મળે તેવા પદાર્થોથી દૂર રહેવા ફરમાવે છે. આ રીતે જો તપશ્ચર્યાનો વાસ્તવિક અર્થ સમજવામાં આવે તો તપશ્ચર્યા કરનાર પોતાની ઇન્દ્રિયો શરીર, તથા લાગણીઓને કાબુમાં રાખનાર પ્રબળ જીતેંદ્રિય બની શકે; અને તપશ્ચર્યાની સાથે સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન, અને સમ્યક્ ચારિત્ર હોય તો તેવો મનુષ્ય પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે એમાં આશ્ચર્ય શું?

શ્રી મહાવીર પ્રભુએ જગત ઉપર જગતની બાહ્ય વસ્તુઓ અને સંયોગો પર જય મેળવવા માટે એ આજ્ઞા આપી કે પ્રથમ તમે તમારી અંદર રહેલા કષાયોના જેતા બનો.

The earth's bravest truest heroes
Fight with an inward foe
And win a victory grander
Than you or I can know.

(જગતના ખરા વીર પુરૂષો-મહાવીરો આંતર શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરે છે, અને તમે કે હું જાણી શકીએ તેના કરતાં મોટો જય મેળવે છે.)

જેણે પોતાના આંતર શત્રુઓ પર જય મેળવ્યો છે, તે ત્રણ ભુવનને જીતનાર વીર કરતાં મહાન્ છે, તેજ મહાવીર છે. જેને આંતર શત્રુઓ પર જય મેળવ્યો છે, તેને ત્રણ જગત્ નમે છે. તેના પગમાં ત્રણ જીવનની સમૃદ્ધિ આવી આલોટે છે. તેવા

नमो जिणाणं जिअभयाणं

ભયને જીતનાર જિનેશ્વરોને નમસ્કાર હો.

રતનપોળ અમદાવાદ. } **મણિલાલ નથુભાઇ દોશી.**
તા. ૨૪-૩-૨૧ } **B. A.**

મેરૂ ઉપર જન્મોત્સવ

(પ્રિયે! રે! રે તે કયમ વિસરાય—એ પ્રો. મણિલાલની પ્રસિદ્ધ લાવણીની ચાલ.)

[1]પતો [2]સુ! ઘોષા ઘંટા ઘોર !
દેવગણું કરતા શોર બકોર.
આજ છે આજ્ઞા શી દેવેન્દ્ર ?
જાણવા તલસે એનું કેન્દ્ર !
કમલ નયણી નયન દીપ્તિથી વેરતી તેજનું નુર
ઉર દેશથી ઉછળી જોતું ! મૂખે હાસ્યનું પુર !

ગતિ અતિ વેગવતિ સોહાય !
ચપળતા અંગે અંગ ભરાય !

ઘેલી તું દેવી કેમ છું આમ ?
ઉલ્લસિત આટલી થઈ શા કામ ?
દબાઈ હર્ષે આમ અતુલ !
આજ શું ? કારણ એવું અમૂલ.
પ્રાણ વલ્લભ ! કહું શું ! ત્હમને ! જાંણી ન ! ત્હમે એ વાત ?
દેવ ભૂવન સહુ હર્ષે ગાજે ત્હમે કેમ ? અજ્ઞાત !

સુણો :—તો કથા કહું છું એહ—
રખે જો ! કરતા મમ સમ દેહ !

જંબુનું ભારતક્ષેત્ર છે જેહ
આવીઓ મગધ દેશ ગુણગેહ
સોહતું ક્ષત્રિયકુંડ જ્યાં ગ્રામ
ભૂપતિ સિદ્ધાર્થ જેનું નામ.
તીર્થપતિ જન્મ્યા ત્યાં આજે વર્ધમાન ભગવાન !
જન્મોત્સવ મેરૂ પર થાશે ! થાઓ સજ્જ તમામ

વદ્યા પ્રભુ ઇંદ્ર શ્રી મૂખે વાણ
બજાવી ઘંટા કરવા જાણ.
જાંણી એ ઇંદ્ર તણો આદેશ
આવી હું સજવા નૌતમ વેશ !
અમર સહુ થઈ ગયા તૈયાર
પિયુ! ત્હમે કરો નહિ હવે વાર !
કહી આવી છું સખીવૃંદને આવું પ્રિયતમ સાથ;
ઉતાવળ કરવા એ કારણ જુઓ ! જુએ સહુ વાટ !

પરસ્પર કરતા પ્રેમકલ્લોલ !
સદન સુર થયાં રંગ તરબોળ
વહે સહુ દેવ દેવીનો વૃંદ
આવી શોભે જ્યાં મેરૂશૃંગ
મંડ્યા તૈયારી કરવા કાજ
લાવતા દિશ દિશ ઉત્સવ સાજ
[3]પ્રભાસ, માધવ ક્ષીર તીર્થનાં ભર્યાં મનોહર ! નીર !
રત્નજડિત કળશા રચ્યા શોભે ! ખરે ! સુંદરિ ! પીન !

સુગંધી વસ્તુ વિધવિધ જાત
મેળવ્યો પાંડુક વન એ ઠાઠ
[4]કર્યાં છે રૂપ પંચ નિજ અંગ
ભક્તિ સહ લેવા પ્રભુને સંગ
આવીઆ હરિ લેઇ ઉદ્યાન[5]
સિંહાસન શોભે જ્યાં એ સ્થાન !

(ટીપ—જન્મોત્સવનો પ્રસંગ; જૈન ધાર્મિક ક્રિયામાં મંગલિક ક્રિયા તરિકેનું સ્થાન ભોગવતો હોઇ 'વિધિ લક્ષણ'નું સ્વરૂપ પામ્યો છે. 'સ્નાત્ર ભણાવવું' એ રૂઢ શબ્દથી તેની પ્રસિદ્ધિ છે અને તેનો પ્રચાર સર્વ સાધારણ છે)

૧ દેવ લોકમાં જ્યારે ઇંદ્ર મહારાજને આજ્ઞા કરવાની હોય છે, ત્યારે સુઘોષા નામની ઘંટા તેઓ વગડાવે છે. ૨ વચમાં (1) ઉદ્ગાર ચિનહ મુકી શ્લેષ બતાવ્યો છે. સુ = સારી ઘંટા – ઘંટ સુઘોષા : એ નામનો ઘંટ.

૩ અભિષેક માટે જુદા જુદા તીર્થનાં જળ મર્ત્યલોકની ભૂમિમાંથી લાવવામાં આવે છે (મર્ત્ય લોકની સમજ માટે જુઓ જૈન ગ્રંથોમાં વર્ણવેલું ભૂગોળ સ્વરૂપ).

૪ ઇંદ્ર મહારાજ તરત જન્મેલા તીર્થંકરને લેઈ જન્માભિષેક માટે મેરૂ ઉપર જાય છે. તેને માટે તેઓ વૈક્રિય શક્તિના બળે પાંચ રૂપ કરે છે. એક રૂપે પ્રભુને લે છે બે રૂપે ચામર ઢાળે છે એક રૂપે છત્ર ઉપર ધરે છે અને એક રૂપે આગળ વજ્ર લેઇ ચાલે છે. આ કામ સૌધર્મેંદ્ર નામના પહેલા દેવલોકના ઇંદ્ર કરે છે. અર્થાત્ તેમનો એ આચાર છે.

૫ ઉદ્યાનઃ—મેરૂ ઉપરનું પાંડુકવનઃ જ્યાં શિલા ઉપર અભિષેકમાં વાપરવા માટે સિંહાસન ગોઠવેલું હોય છે.

અહીં અંક સુરપતિ બિરાજ્યા અનન્ય જેની સેવ !
અદ્દભૂત્ રૂપ પ્રભા જિન કેરી ! ઝાંખા જુઓ સહુ દેવ

દેવીઓ ચકિત નયન નિરખંત !
ભાગ્ય ક્યાં? સાંપડે આવો કંથ !

વધાંયું અભિષેકને કાજ
[૬]ઋષભનું રૂપ ઇંદ્ર મહારાજ
નમ્યાં શૃંગો વહી ઉજ્વલ ધાર
ઘોષણા ઉઠી જય ! જય ! કાર !

કલશ નમાવા જિનપતિ દેહે હેગ્રે અતિ ઉલ્લસંત !
થશે આજ્ઞા સુરપતિની ક્યારે? જુએ નયન વિકસંત!

થયા તત્પર ! કરવા અભિષેક !
ઇંદ્રનો થાય નહિ આદેશ !

થાય છે વિલંબ કેમ તે આમ?
સ્તંભિયા અમરો કેમ? તમામ?
જોઈ પ્રભુ કારણ જાણે એહ
ટાળે; [૭]પ્રજ્ઞા અવધિ સંદેહ !

અહો ! શક ! ચિંતાએ પડિયા લઘુ પ્રભુનો દેહ !
કોડો ભર કળશા જળ ભરિયા જોજન ભર છે જેહ

ખમે કયમ ? અભિષેકની ધાર !
સુઝે ના ! કરતાં કોઇ વિચાર !

હતા જે ત્રેવીશ જિનવર દેવ
[૮]કાળ બળ હતા જેહ મહાદેહ

તીર્થંપતિ ચોવીસમા જિન ચંદ
નાની શી ! જેણે દેહ ધરંત !

સૌધર્મ પતિ મુંઝાઇશ મા તું ! જો ! મુજ બળ તું દેખ !
[૯]અનંતવીર્યવંતા જિન જન્મે ! સૂત્ર સનાતન પેખ.

હોય ભલે ! શિશુ સિંહનું જેહ !
વિદારે મસ્તક હસ્તિ તેહ !

પધરો ! અંગૂઠો ચાંપત !
ધ્રુજીઓ ! મેરૂનો ત્યાં શૃંગ !
ખળભળ્યાં ! સમુદ્રનાં સહુ નીર !
વિશ્વ સહુ થઇ ગયું ભયભિત.

થયાં રક્ત લોચન આ દેખી સુરપતિ કોપ ન માય !
કોણ દુષ્ટ આ મંગળ સમયે કરે આમ અંતરાય—

જીવિત નો ખપ નહિ હોય જરાય?
મતિ મન ઊંધી તેથી ભરાય.

[૧૦]અવધિથી જાણ્યો સર્વ સંબંધ
અહો ! પ્રભુ બળ છે કેવું ! પ્રચંડ?
રંક છું ! હું તો આપની પાસ
ખમાવું ! થયો અનાદર આપ.

પ્રફુલ્લ વદન થઇ હરી, આપે અભિષેક આદેશ
જળ વર્ષણ થઇ રહ્યું અહો ! શું ! હશે કયો આ મેઘ ?

પ્રભા ! જયમ ચંદ્ર થકી વેરાય !
વિશ્વ એ તેજ થકી પુરાય !

---

૬ સૌધર્મેન્દ્ર અભિષેક માટે ઋષભનું રૂપ નવું વધારે છે અને એ રૂપે શિંગડાં નમાવી દુધ સરખા ઉજ્વલ નીરની ધારા એ શિંગડાંમાંથી ઝરાવી અભિષેક કરે છે.

૭ દરેક જિનેશ્વરો અવધિજ્ઞાન સહિત જન્મે છે. એ અવધિજ્ઞાન તેઓ જે ભવમાંથી જે સ્થળેથી આવ્યા હોય ત્યાં તેઓ જેટલું ધરાવતા હોય તેનું તે, તે-સ્થાન અને ભવ છોડવા છતાં-કાયમ રહે છે. એવો સનાતન નિયમ છે. (અવધિજ્ઞાન બાબત જેને વિશેષ જાણવા ઇચ્છા હોય તેને નંદીસૂત્ર, ભગવતીસૂત્ર, અને ખાસ કરી વિશેષ આવશ્યકસૂત્ર જોવું. સિવાય ઘણા જૈન તત્ત્વ ગ્રંથોમાં એની વ્યાખ્યા છે–' જ્ઞાન પંચમીના દેવ વંદન 'નો ગ્રંથ જે શ્રી વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ રચ્યો છે તેમાં પણ આ વિશે ઉપયોગી ઉલ્લેખ છે.

૮ પ્રથમ તીર્થંકરની પાંચસો ધનુષ્ય દેહથી માંડી ૨૩ મા પાર્શ્વનાથની દેહ નવ હાથ હતી. વર્ધમાન ભગવાન સાત હાથની દેહવાળા થયા (પુરેપુરી દેહની ઉંચાઇ).

૯ તીર્થંકરનું શરીર બળ અનંત હોય છે, બળના પ્રમાણવાળી તુલના-નું વર્ણન કલ્પસૂત્રમાં છે, તેમ બીજા ગ્રંથોમાં પણ છે. આ પ્રમાણવાળી ગાથાઓએ ધુરંધર આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ (યાકિનિ મહત્તરા સુત)ના જીવનનું અદ્દભુત પરાવર્તન કર્યું હતું. બ્રાહ્મણ ધર્મ તજી નિર્ગ્રંથ દીક્ષા લેવડાવનાર એ ગાથા બની હતી.

૧૦ દેવ અને નારક જીવોને જન્મથી અવધિજ્ઞાન હોય છે. એ જ્ઞાન ભવ પ્રત્યયી છે. જેઓને સમ્યક્ત્વ હોય છે; તેનું તે જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે. પણ જેને તેમ નથી, તેને તેનું જ્ઞાન વિભંગ કહેવાય છે. દેવલોકના ચઢતા ક્રમ પ્રમાણે એ જ્ઞાન પણ ઉત્તરોત્તર ચઢતી પાયરીનું હોય છે.

ધવલ તેમ પ્રભુ દેહ સોહંત !
તેજ નીર ! દિશ દિશમાં વેરંત
સ્વર્ગપતિ [૧૧]ચાસઠ નિજ પરિવાર
ભક્તિ દર્શાવે વિવિધ પ્રકાર !
ચામર છત્ર ઢળ્યા કંઇ અગણિત ! કુસુમવૃષ્ટિ અનિમેષ !
દિવ્ય દુંદુભિ ગગન ગર્જતી વાગે વાદ્ય વિશેષ
[૧૨]કિન્નરિ ! ગાન સુરસ મૂખ ગાય
ગોહનિ અજબ ! બધે પથરાય !

પ્રગટે એમ હૃદય હૃદય ઉચ્છરંગ !
ધન્યતા ! પામ્યો હરી ઉત્સંગ !
બાળ રવિ સમ સોહે ભગવાન !
કોણ જગ ? એ સમ લે સન્માન !
[૧૩]પ્રક્ષાલન પુરૂં થઇ જતાં લીધા ઇંદ્રે પ્રભુ હાથ
જઇ ત્રિશલા માતાને સોંપ્યા પ્રભુ વીર [૧૪]સાક્ષાત્
વદન થયું માતનું અતિ પ્રસન્ન !
ભાગ્ય વર ! પામી પુત્ર [૧૫]રતન !

તાણખલા-વિંધ્યાટવી
૧૩ – ૧ – ૨૬

ગોરધનભાઇ વીરચંદ શાહ
સિનોરવાળા.

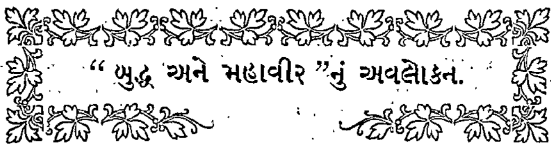
---

૧૧ જૈનોની મુખ્ય બે શાખાઃ—શ્વેતાંબર અને દીગંબરઃ શ્વેતાંબર ગ્રંથો દેવલોક ૧૬ હોવાનું જણાવે છે ત્યારે દીગંબર ગ્રંથો ૧૪ હોવાનું કહે છે. તે સિવાય બીજા દેવલોકો છે. દેવલોકના મૂખ્ય બે ભાગ છે. એક કલ્પ અને કલ્પાતીતઃ જેઓ કલ્પ વિભાગમાંના છે તેઓ ઇંદ્રની આજ્ઞાને આધિન છે, તેના ઇંદ્ર ચોસઠ છે. કલ્પ એટલે આચાર. આચારને આધિન જે દેવો છે તે કલ્પ અને સ્વઇચ્છિતપણે વર્તનારા તે કલ્પાતીત. ચોસઠ ઇંદ્ર અને તેના પરિવારનો જન્માભિષેક અને બીજી ક્રિયા કરવાનો કલ્પ છે. અને તેથી તે ફરજ તરિકે ગણી કરે છે. ધર્મ બુદ્ધિવાળા (સમ્યગ્દૃષ્ટિ) દેવો તેમાં ભક્તિ–ધર્મવૃતિ ભેળવે છે.

૧૨ સ્વર્ગભૂમિમાં (દેવલોક) ગાયન કરનારી જાતઃ ૧૩ પ્રક્ષાલનઃ પખાળવું, ધોવું, સાફ કરવું, અભિષેક કરવો તે.

૧૪ ઇંદ્ર, તીર્થંકરના શરીરને, અભિષેક માટે મેરૂ ઉપર લેઇ જાય છે, તે પ્રભુનું મૂળ રૂપ લેઇ જાય છે અને માતા પાસે બીજું કૃત્રિમ રૂપ મૂકે છે. ઉત્સવ પુરો થયા પછી ઇંદ્ર તે મૂળરૂપ પાછું મૂકી જાય છે અને કૃત્રિમ રૂપ અપહરિ લે છે.

૧૫ જેટલા જિનેશ્વરો જન્મે છે તેઓ દરેકનો જન્માભિષેક–મહોત્સવ ઇંદ્રો કરે છે. એ મહોત્સવ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તેનું વર્ણન કલ્પસૂત્રમાં છે. એ કલ્પસૂત્ર અને તે ઉપરની ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજીની કરેલી સુખબોધિકા નામની ટીકાનું ગુજરાતી ભાષાંતર બુકસેલર મેઘજી હીરજીએ પ્રગટ કર્યું છે. સંસ્કૃત નહિ જાણનાર જિજ્ઞાસુઓએ તે જોવું.

“બુદ્ધ અને મહાવીર”નું અવલોકન.

(મૂળ નિબંધ લેખકઃ અર્નેસ્ટ લાયેમેન).

લેખકના સૂચન મુજબ તેની શરૂઆત ચમકાવનારી છે; પણ તે સંભવનીય તો છે. તે કહે છે કે આર્યો યૂરપ અને એસીયા વચ્ચેના પ્રદેશમાં વસતા હતા, જ્યાંથી એક ટોળી પૂર્વમાં અને એક પશ્ચિમમાં ગઇ. અમુક મૂળ જગ્યાએથી આર્યો ભરતમાં આવ્યા તે સંભવિત તો લાગે છે કેમકે સામાન્યતઃ જોતાં જૈન તિર્થંકરો, રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ આદિના જન્મ સ્થાન ઉત્તર હિંદના પ્રદેશમાંજ હતા. પ્રથમના તિર્થંકરો સંયુકત પ્રાન્તમાં જન્મ્યા હતા; એટલે તે કાળમાં પંજાબ અને સંયુકત પ્રાન્ત સુધી તેમનો ફેલાવો થયો હોય; પાછળથી મગધ, બિહાર અને બંગાલ સુધી આગળ ફેલાયા; અને ત્યાર બાદ ચારે બાજુએ હિંદમાં સારી રીતે ફેલાયા. આ પ્રમાણે આર્યો હિંદમાં આવ્યા તે પ્રશ્નનો ઉકેલ થાય છે; પણ તે કયા સમયે તે બરાબર ધ્યાનમાં આવી શકતો નથી. આ રીતે આર્યો હિંદમાં આવ્યા તે સંભવિત તો લાગે છે-જો કે તે શરૂઆત કયારે થઇ તે કાળ સંબંધમાં મતભેદ હોઈ શકે.

તે વખતના આર્યોનો ધર્મ પ્રકૃતિ હતી; અને તેથી તેઓ ઇંદ્ર, અગ્નિ, વરૂણ, સમુદ્ર, નદી આદિને દેવસ્વરૂપે ઓળખતા. આ પણ કાંઇક વધારે સંભવિત લાગે છે કેમકે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ થયા ત્યાર પહેલાં યુગલીક જીવો કલ્પવૃક્ષ પર નિર્વાહ કરતા હતા, એટલે કે જીવન નિર્વાહ માટે કુદરત-પ્રકૃતિ ઉપર આધાર હતો અને તેથી તે વખતે પ્રકૃતિ ધર્મ પ્રચલીત હોય તે સંભવનીય તો છે.

વખત જતાં અને નવીન ભૂમિના સ્વાદ સાથે જાતિ ધર્મ અને બ્રાહ્મણોનું જોર, યજ્ઞયાગાદિની પ્રવૃત્તિ, તેમાં હિંસાની પ્રણાલિકા, કર્મ સિદ્ધાંતની માન્યતા, પૂર્વજન્મના વિચાર અને તે માન્યતા, વર્ણાશ્રમ ધર્મ, વાનપ્રસ્થાવસ્થા, મઠમાં વસવાટ; આદિ મન્તવ્યોના ફેરફારો થતા ગયા અને છેવટે શ્રમણ સંપ્રદાયનો પણ ઉદ્‌ભવ થયો. ઉપરોકત મન્તવ્યો ઉપરાંત યજ્ઞોમાં પ્રચલિત હિંસક પ્રવૃત્તિ, જાતિધર્મની પ્રબળતા, અને મઠમાં કાયમનો વસવાટ જનિત માનસિક અશાંતિ દૂર કરવા બે મહાન વિભૂતિ પ્રકટી અને તેમને શ્રમણ સંપ્રદાય સ્થાપ્યો. જો કે જૈન શ્રમણ સંપ્રદાય ચાલુ તો હતો, પણ તેની પુનઃ રચના થઇ; તે બે મહાન વિભૂતિ કયી? એક શ્રી મહાવીર સ્વામી, બીજી શ્રી બુદ્ધ.

લેખક કહે છે કે શ્રી વીર મહાન તપસ્વી હતા; કીર્તિ અને લૌકિક સુખ અર્થે તપ કરવાને બદલે તેઓ મોક્ષને માટેજ તે કરતા હતા. તે તપમાં તેઓ પાર ઉતર્યા અને તે ઉપર પોતાના ધર્મની પુનઃ રચના કરી. બાહ્ય અને અભ્યંતર તપની સમાલોચના કરતાં લેખક કહે છે કે તેમના નૈતિક અને ધાર્મિક પ્રયત્નો તપ ઉપર છે; તેમને શારીરિક બંધનો અને સંસારીક પ્રલોભનોમાંથી બળપૂર્વક મુકત થવું છે; અને તેથી તેઓ વિનય, સદાચાર આદિ નૈતિક અને માનવધર્મને પણ આત્મભોગ, આત્મસંયમ, આત્મ-શાસન અને આત્મ વિજયમાં લાવે છે.

વળી તે કહે છે કે શ્રી બુધ્ધે તપથી શરૂઆત કરવાં છતાં મધ્યમ માર્ગે ચાલ્યા અને તેમની ભાવના સમ્યક્ પર વળી-લેખક બુધ્ધને જ્ઞાની કહે છે. અહીં કાંઇક કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. જૈન સિધ્ધાંતમાં પણ સમ્યક્ પર ભાર મુકાએલો છે; તે સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રને મોક્ષ માર્ગ કહ્યો છે તે પરથી સ્પષ્ટ છે. તપની જરૂરીઆત સૌને માટે

એક સરખી હોઇ શકતી નથી કેમકે શ્રી વીરને પોતાનાં અનેક કર્મો હતાં તેથી તે ચૂર્ણ થાય તે અર્થે તપની જરૂર હતી; જ્યારે તેમનાજ પહેલા શ્રી પાર્શ્વનાથનું તપ તેમના પ્રમાણમાં ન હતું, કેમકે તેમને તેવાં ભારે કર્મ ન હતાં કે જેથી મૂક્ત થવાનું હતું. એટલે કે શ્રી વીર આત્મસંયમ પર ધર્મ રચતા હોવા છતાં તે તપના અંતિમ છેડાને મુદલ માનતા નથી.

શ્રી. મહાવીર અને શ્રી બુધ્ધ તે બન્ને મહાન વ્યક્તિઓ હતી; બન્નેનું જ્ઞાન વિશાળ હતું અને બંનેએ હિંસા ત્યાગ માટે પ્રયત્ન કર્યો, મઠનો વસવાટ દૂર કરી શ્રમણપંથ ચાલુ રાખ્યો, છતાં પણ જ્ઞાનમાં શ્રી બુધ્ધ પરિમિત લાગે છે: (૧) બોધિસત્વ પામ્યા પછી શ્રી બુધ્ધે વિચાર કર્યો "મને જે ધર્મજ્ઞાન થયું છે તેનો બોધ સંસારી મનુષ્યને થવો શક્ય નથી; જો હું ઉપદેશ કરીશ અને જો લોકોને મારા ધર્મનું જ્ઞાન થશે તો મને વિના કારણ ત્રાસ થશે! તો હવે ધર્મોપદેશની ખટપટમાં ન પડતાં એકાંતમાં કાળક્રમણ કરવું તેજ સારૂં છે"—આ મનોવૃત્તિ જ્ઞાનનું પરિમિતપણું, સંકુચિતવૃત્તિ અને ત્રાસની બીક સ્પષ્ટ કરે છે. બ્રહ્મદેવ ગૈતમને ઉપદેશ આપવા વિનતિ કરે છે કે "અજ્ઞાન મળનાં પડ આછાં હોય તેવા આ જગતમાં પુષ્કળ જીવ છે...તેથી તારો ધર્મ સમજનારા ઘણા લોક તને મળ્યા વગર નહિ રહે" આ વસ્તુ સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોત તો પોતે જોઈ શકત અને (૨) ઉપદેશ આપવાનો વિચાર કરી કોને ઉપદેશ આપવો તે માટે આળાર કાલામને પસંદ કર્યો અને તે પસંદગી કરતાં પહેલાં તે આ જગતમાંથી પરલોક ગયો હતો તે પછી ઉપયોગ મૂકતાંજ તે દેખી શક્યા. તેવીજ રીતે ઉદ્રક રામ પુત્ર બાબત પણ બન્યું અને છેવટે પોતાના સાધુ જીવનની શરૂઆતના પાંચ તપસ્વી સાથીઓને ઉપદેશ દેવા બનારસ ગયા. આમાં પણ જ્ઞાનના પરિમિતપણાનાં ચિન્હ સ્પષ્ટ છે. જ્ઞાન પરિમિત હોવા છતાં તે કાળના સંપ્રદાયોની ધુરિ વહન કરનાઓ પૈકી તેઓ એક ઉચ્ચ કોટીના હતા; જેમ શ્રી મહાવીર પણ હતા. શ્રીવીરના પ્રસંગમાં કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્તિ પછી આવા પ્રસંગો નથી. કિંમત આપીને વસ્તુ મેળવનાર તે વસ્તુનો ઉપભોગ સારી રીતે કરી શકે તેમ તપ દ્વારા આત્મ વિજયથી કૈવલ્ય પ્રાપ્ત કરી તરતજ ધર્મોપદેશ દીધાનું શ્રીવીરની બાબતમાં પ્રમાણ છે; તેમજ આવા પ્રકારની વિચાર પરંપરા પણ શંકાશીલ દીલ બતાવે છે જે શ્રી વીરમાં નથી દેખાતું.

શ્રી બુદ્ધને લાગ્યું કે મનુષ્ય પોતા-માટે નથી પણ સમાજ માટે છે; પોતાનું આત્મબલિદાન સૌ માટે છે અને તેથી તેમનો ધર્મ લોકધર્મ થયો; પણ ઉપરની વસ્તુસ્થિતિપર વિચાર કરીશું તો આ વાત શ્રી બુદ્ધ કરતાં શ્રી વીરને વધારે લાગુ પડી શકશે. આ વસ્તુસ્થિતિ ખરી હોય છતાં રહેલો ધર્મ તરીકે બુદ્ધધર્મ લોકધર્મ બન્યો અને અન્ય ધર્મના પ્રબળ સંઘટ્ટમાં આવતાં તે જન્મભૂમિમાંથી દેશનિકાલ પામી બહાર સંઘર્ષોના અભાવમાં વિશાળ ક્ષેત્રમાં ફેલાયો અને ફાલ્યો ફુલ્યો.

ઓછા અભ્યાસને પરિણામે લેખક અણજાણ્યે એક બીજાને અન્યાય પણ કરે છે. શ્રી વીર સંકુચિત વૃત્તિના હતા કેમકે તેઓ ઉપદેશ સ્થાનમાંજ ઉપદેશ આપતા; પૂછનાર મનુષ્યની શક્તિ કે મંતવ્યો જાણ્યા વગર પોતાનો આકરા માર્ગનો ઉપદેશ દઇદેતા. સર્વજીવોનું કલ્યાણ કરવું તે બન્ને વિભૂતિની સ્વાભાવિક ઇચ્છા હતી; પણ બન્નેના માર્ગોમાં ફરક હતો. જ્યાં ત્યાં ઉપદેશ દેવો અને ઉપદેશ સ્થાનમાંજ ઉપદેશ દેવો તે તો નજીવી બાબત છે; પણ લેખક કહે છે તેમ શ્રી વીર બેદરકાર હતા તો તે વાત પણ ખોટી ઠરે તેમ છે. કડક આજ્ઞાઓ વાળો ધર્મ અને ઉપર સૂચવી તે પ્રમાણની બેદકારી જરૂર અનુયાયીમાં ન્યૂનતા રૂપજ હોય. છતાં તેમના નિર્વાણ વખતની અનુયાયીઓની સંખ્યા જોતાં તે ખોટું ઠરે છે.

શ્રી વીર ઉદાર હતા અને સંકુચિત ન હતા; કેમકે તેમને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિથીજ ભિક્ષુણી સંઘ સ્થાપ્યો હતો જ્યારે શ્રીબુદ્ધ પાસે મહાપ્રજાપતિ ગૌતમી પ્રવજ્યા લેવા આવી ત્યારે પોતે તે સંઘ સ્થાપવા ના પાડી; આનંદના સવાલના જવાબમાં તેમણે કહ્યું કે આ ભાંજગડમાં તું ન પડીશ. આનંદે પૂછ્યું શું સ્ત્રીઓ ધર્મ ન પામી શકે ? બુદ્ધે જવાબ આપ્યો પામી શકે.

ત્યારે આનંદે ફરી કહ્યું કે મહાપ્રજાપતિની વિનતિ માન્ય કરી સ્ત્રીઓથી પ્રવ્રજ્યા લેવાય તેવા નિયમ કરો; આમ ભિક્ષુણી સંઘની સ્થાપના બુદ્ધ સંપ્રદાયમાં થઈ. તે વખતે આ કારણથી પોતાનો ધર્મ ઓછો ચાલશે તેમ પણ તેમણે કહ્યું હતું. આ પ્રશ્ન પણ વિચારણીય છે.

અહિંસાની બાબતમાં બન્ને સરખી આજ્ઞાઓ કરે છે; પણ તેમની ભાવનાઓમાં ફેર છે. શ્રી મહાવીરની ભાવના જીવ રક્ષણની છે, તે કારણે "સૌ જીવ સરખા" એ રીતે સૃષ્ટ જગત સાથે પોતાનો સંબંધ જોડી પાંચ મહાવ્રતનો ઉપદેશ કરે છે. શ્રી બુદ્ધ આત્મભોગના આધાર રૂપ દયા અને સહાનુભૂતિની ભાવનાને જોડી દુઃખનો ઉપદેશ કરે છે. અહિંસામાં આમ શ્રી મહાવીર આગળ વધે છે; તે સમસ્ત પ્રકૃતિમાં જીવનું આરોપણ કરી તેના રક્ષણ માટે આજ્ઞા કરે છે; મનુષ્ય, પશુ આદિ ઉપરાંત તે પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ તે એકેન્દ્રિય આદિ જીવોને રક્ષણ કરવા ઉપરાંત જીવવાળાં કે જીવ વગરના કોઈ પણ પદાર્થનો જરૂર પુરતોજ ઉપયોગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે; સૂક્ષ્મ જંતુ રક્ષણ માટે જમતાં વાસણનો ઉપયોગ, બોલતાં મુહપત્તિનો ઉપયોગ, તેમજ પ્રવાહી પદાર્થો ખુલ્લાં ન રાખવાં અને તે ગાળીને વાપરવાનો ઉપદેશ કરે છે. આ એક ભવ્ય સિદ્ધાંત છે. અશ્રુતપૂર્વ ઉપદેશ છે. ગરમ અને વનસ્પતિએ ફાલ્યા ફુલ્યા દેશમાં સૂક્ષ્મ જંતુથી સાવધ રહેવું જરૂરી છે; બગડેલ પાણી, બગડેલ ફ્લ, કોહવાએલી વનસ્પતિ, એંઠા કે વાસી ખોરાક આદિ ન વાપરવાનો ઉપદેશ તંદુરસ્તી જાળવવા કરતાં જીવ રક્ષણની ભાવનાથીજ પડેલા છે તેની તો ના નજ પાડી શકાય.

શ્રી બુધ્ધે દયા અને સહાનુભૂતિની ભાવનાને લઈ દુઃખ અને તે દુઃખથી મુક્ત થવાના ઉપાયો શોધવામાં પુરૂષાર્થ માન્યો અને તેથી તેને ચાર આર્ય સત્યોઃ (૧) દુઃખ, જન્મ, જરા, મરણ આદિ સંસારદુઃખ, (૨) દુઃખોત્પાદઃ અજ્ઞાન અને તૃષ્ણાદિ દુઃખના કારણો, (૩) દુઃખનિરોધ=દુઃખ રોકનાર સાધનો અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ; (૪) અને દુઃખનિરોધમાર્ગ= સંપૂર્ણ રીતે દુઃખથી મુક્ત થવાનો માર્ગ (આર્ય અષ્ટાંગિક માર્ગ) પ્રવર્તાવ્યાં. ક સમ્યગદૃષ્ટિ=સાચી શ્રધ્ધા, ખ સમ્યક સંકલ્પ=સાચો વિચાર, ગ સમ્યગ વાગ=સાચું વચન, ઘ સમ્યકકર્મ=સત્કર્મ, ચ સમ્યગ આજીવ=સાચી જીવનચર્યા, છ સમ્યક પ્રયત્ન=ખરો પ્રયત્ન, જ સમ્યક સ્મૃતિ=સાચી યાદ શક્તિ અને ઝ સમ્યક સમાધિ તે આઠનો અષ્ટાંગિક માર્ગ બન્યો છે. આ રહી શ્રી બુદ્ધની ભાવના અને તેનો વિસ્તાર.

વિશેષ સમજવા ખાતર સ્પષ્ટ કરવુંજ જોઈએ કે દુઃખનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી તેથી મુક્ત થવાનોજ શ્રી વીર પણ ઉપદેશ દેતા હતા, અને તદઅનુસાર સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષના માર્ગ પણ બતાવ્યા છે. સમ્યગ દૃષ્ટિ, મન ગુપ્તિ, વચન ગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ અને ચારિત્ર રૂપે તેમનો માર્ગ આલેખાએલ છે. શ્રી બુદ્ધની દુઃખની ભાવના અને શ્રી વીરની બાર ભાવના (૧) અનિત્ય, (૨) અશરણ (૩) સંસાર (૪) એકત્વ. (૫) અન્યત્વ (૬) અશુચિત્વ. (૭) આશ્રવ, (૮) સંવર (૯) નિર્જરા (૧૦) લોકસ્વરૂપ (૧૧) બોધિ દુર્લભ અને (૧૨) અનુચિંતન-સરખાવી શકાય.

લેખક શ્રી વીર પ્રતિ માનપૂર્વક લખે છે કે તેઓ અલૌકિક પુરૂષ હતા; તેમના વિચારની પ્રબળતા, તેમની તપશ્ચર્યા, સાધુ જીવનમાં (ઉપસર્ગે) દુઃખ સહન આદિ જોઈ આગળ વધતાં તેમને સંસારીક બંધનોથી બાંધનાર કર્મના સિદ્ધાંતના રચનાર તરીકે જોઈ શકીએ છીએ. તપસ્વીમાં તેઓ આદર્શ છે, વિચારકમાં મહાન છે, આત્મ વિકાસમાં અગ્રેસર દર્શનકાર છે અને તે સમયે પ્રચલીત સર્વ વિદ્યાઓમાં પારંગત પણ છે, તપના બળે તે વિદ્યાઓને રચનાત્મક સ્વરૂપ આપી તેમણે તે જનસમૂહ સમક્ષ મૂકી છે. (૧) પાંચ (ધર્માસ્તિકાયઃ Fulcrum of motion અધર્માસ્તિકાયઃ Fulcrum of stationariness આકાશઃ space પુદ્ગલઃ Matter અને જીવઃ Atman) દ્રવ્યો અને તેના સ્વરૂપરૂપ તત્વવિદ્યાઃ Ontology (૨) સાત નર્ક, પૃથ્વી અને નક્ષત્ર પ્રદેશ, બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન આદિ તેવીજ બાજુના પ્રદેશ રૂપ વિશ્વ-

વિદ્યા: Kosmology (૩) દૃશ્ય અને અદૃશ્ય (નરક ભૂત, પ્રેત દેવ આદિ) જીવોના સ્વરૂપરૂપ જીવવિદ્યા: Biology (૪) ચૈતન્યરૂપ આત્માના આધ્યાત્મિક વિકાસના પગથીયાંના સ્વરૂપે માનશશાસ્ત્રી: Psychology આદિને તેમણે રચનાત્મક સ્વરૂપ આપ્યું અને જનસમૂહ પાસે મૂક્યું, આ ઉપરાંત તેમણે પરિધ અને વ્યાસ વચ્ચેના સંબંધના અંક પણ શોધી કાઢ્યો જે પરિધ=વ્યાસ× √ ૧૦ હતો જે અત્યારના ૩ ૢ બરાબર છે. આ શોધન બહુ ચિંતનનું પરિણામ છે જે તેમના જેવા વિચારકને શોભારૂપ છે. પ્રવર્તમાન સર્વ વિદ્યાને વિચાર કરી તેને વિચારમાળામાં ગોઠવી તે સમયના બનાવ વિષે, ગરમ પાણીના ઝરા વિષે તેમણે લખ્યું છે અને તપસ્વી જીવન અર્થે નિયમો અને પોતાનું દર્શનશાસ્ત્ર પણ રચ્યાં છે. આમ જોતાં શ્રી વીર માત્ર સાધુ નથી કે તપસ્વી નથી. પણ પ્રકૃતિના અભ્યાસક અને વિદ્વત્તા ભર્યાં નિર્ણય આપી સમસ્ત વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરી પોતાની સાધુભાવના તે સાથે જોડે છે. અનેક કલ્પના ચલાવનાર પુરૂષોને પોતાની નિર્ણયાત્મક અને વ્યવસ્થિત વિચાર સરણી વડે તેમણે આશ્ચર્ય પમાડયા છે.

શ્રી વીર સાધુજીવનના ચરમ ઉદ્દેશ મુકિતને અચિંતનીય શૂન્યરૂપ આપે છે; તેને વિચારપૂર્વક ગોઠવી પોતાના દર્શન રૂપે વ્યવસ્થિત કરે છે અને પૂર્વે કથેલ તેત્રીશમાળના પ્રદેશની ટોચે મુક્ત જીવનો પ્રદેશ યોજે છે; તેવા જીવો સાંસારીક કાર્યોથી, પુરૂષાર્થથી, કર્મરૂપ ભારથી પરિપૂર્ણ મુક્ત થઇ ત્યાં ચડે છે; તે પ્રદેશ અત્યંત સફેદ અને હલકો છે, ત્યાં બધો કર્મભાર ઉતરી પડે છે અને આત્માને કર્મ બાંધનાર સૌ અશુદ્ધિ ત્યાં પહોંચતાં પહેલાંજ ધોવાઇ જાય છે. ત્યાં અપૂર્વ શાંતિ છે, આરામ છે, કલ્યાણમય ભારવિહીનતા અને શુદ્ધિ પણ છે.

આવાજ પ્રશ્નો શ્રી બુદ્ધને તેમના શિષ્યોએ કરેલા; જગત નિત્ય છે કે નહિં? તે સાન્ત છે કે અનન્ત છે? આત્મા શરીર સાથે જોડાએલ છે કે સ્વતંત્ર છે? જીવન શક્તિ શું છે? મુક્ત જીવની હૈયાતી છે કે નહિ? આવા પ્રશ્નો શ્રી બુદ્ધે જરૂર વિચાર્યાં તો હશેજ પણ તેમનું ધ્યાન દુઃખરૂપ સંસાર પરજ હતું; તેમને માત્ર ધાર્મિક આચરણ કે આદર્શ જીવનની દરકાર હતી અને તેથી આવા પ્રશ્નોના ઉત્તરોમાં તેમને જોખમ જોયું. (૧) આવા પ્રશ્નોની પાછળ પડતાં સાચી જીવનચર્યામાંથી લપસી જવાનો ભય અને (૨) જુદા જુદા દર્શનોના જુદા જુદા સ્વરૂપોની વિષમતા આ બે જોખમને જોઇ તેઓ આવા પ્રશ્નો પ્રસંગે મૂગા રહેતા. આ પ્રકારનું આવા પ્રશ્નોના ઉત્તરો બાબતનું મૌન હિતકર કે અહિતકર હતું તે આપણે કહી શકીએ તેમ નથી. કાં તો આ મૌન પૂર્ણતાનનું પરિણામ પણ હોય, કાં તો તે પરિમિત જ્ઞાનનું પરિણામ પણ હોય કે કાં તો તે સંકુચિત વૃત્તિનું પરિણામ હોય. લોકના અહિતની ચિંતાને લઇ મૌન રાખ્યું હોય તો તે હિત દૃષ્ટિ હતી અને પૂર્ણ જ્ઞાનની સાબિતી રૂપ હોઇ શકે; વળી તેમના જેવા વિચારકને સ્પષ્ટ લાગવુંજ જોઇએ કે જેમ દરેક વસ્તુને સારી અને ખરાબ બાજુ હોય છે તેમ આવા પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરવાથી તેનો સદુપયોગ કે દુરૂપયોગ અધિકારી પર અવલંબે છે, માટે ગમે તેમ થવાનું હોય તે થાઓ પણ આ સત્ય પ્રશ્નોનો ઉકેલ આ છે. આ ઉપરાંત આવા પ્રશ્નોના ઉકેલ દ્વારા કેટલાક જીવો જેમ અકલ્યાણ કરી જાત તેમજ આત્મકલ્યાણ પણ કરી શકત. પોતે આત્મભોગ દ્વારા જે સત્ય મેળવ્યું તે જનસમાજ સમક્ષ મૂકવાની જરૂર હતી કે જેથી સર્વ જીવોને તે પ્રકારનું જ્ઞાન મળે; એટલે કે આ પ્રકારના મૌનથી દુનીયા તે પ્રશ્નોના શ્રી બુદ્ધના વિચારોથી અજ્ઞાતજ રહી.

લેખક મહાશય આ દેશના આચાર વિચાર, બન્ને દર્શનોના આચાર વિચાર, રહેણી કરણી આદિથી બીનવાકેફગાર છે; દરેક દર્શનોમાં ઘણો અભ્યાસ પણ પચાવવાનો હોય છે એટલે આછા અભ્યાસને લઇ અજાણતાં ગમે તે દર્શનપર કે બન્ને દર્શનપરના રચયિતાને આવા સરખામણીના પ્રસંગે અન્યાય થઇ જવા સંભવ રહે છે. એટલે આ લેખિનીનો ઉદ્દેશ લેખક પર ટીકા કરવાનો કે શ્રી બુદ્ધની પોલ શોધી કાઢવાનો હતો, તેમ છેજ નહિ પણ તે નિબંધમાં જે કાંઇ વસ્તુસ્થિતિ બનાવી છે તેમાં ક્યાં

ક્યાં કંઈક ઉમેરો કરવો જરૂરી છે તેજ દર્શાવ્યું છે. હું પણ સામાન્ય અભ્યાસી છું; સર્વ દર્શનના વિચારો જાણવા ઉત્કંઠાવાળો છું; અને ગમે તે દર્શનના રચયિતા હોય તે જોનાર પણ નથી, પણ અભ્યાસના પરિણામે જે કાંઇ સત્ય દેખાય તે રજુ કરવાની ફરજ સમજી આ વસ્તુ રજુ કરી છે. વાંચકવર્ગ આ બાબત વિચારી ઉહાપોહ કરશે.

ચીમનલાલ દ. શાહ.

શ્રી મહાવીર સ્વામી અને સ્ત્રી વર્ગ.

"**નમો તિથ્થસ્સ**" એમ કહી સમવસરણમાં બીરાજમાન શ્રી મહાવીરપ્રભુજી દેશના દેતાં પહેલાં તીર્થને નમસ્કાર કરે છે. આ તીર્થમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચારેનો સમાવેશ થાય છે અને એને આપણે ચતુર્વિધ સંઘ કહીએ છીએ. વળી શ્રી મહાવીર પ્રભુજીએ ચંદનબાળાને અને સુલસા શ્રાવિકાને સમોવસરણમાં બીરાજી ધર્મલાભ કહાવેલો છે અને સ્વમુખે સભાસન્મુખ તેમની મહત્તાનાં વખાણ કરેલાં છે.

આપણાં શાસ્ત્રોમાં સોળ સતીઓના પ્રભાવને વર્ણવેલો છે જેમના નામોને પવિત્ર ગણીને પ્રાતઃકાળમાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ ભક્તિભાવથી સંભારીએ છીએ. વળી શ્રી મલ્લીકુમારી ઓગણીસમા તીર્થંકર થયાં છે તે શું સુચવે છે? મહાપુરૂષો અને સ્ત્રીઓને જન્મ આપનાર સ્ત્રીઓ એ રત્નપ્રસુતાઓ છે. સ્ત્રીઓનું ગૌરવ એજ સમાજનું અને ધર્મનું ગૌરવ છે. જે સમાજ કે દેશમાં સ્ત્રીઓમાં રહેલી મહત્તા જોવાતી નથી અને હલકી દ્રષ્ટિથી તેમને જુએ છે, અને સ્ત્રીઓ માટે હલકી ભાવનાઓ રાખે છે. તે સમાજ અને ધર્મની તથા દેશની પડતીની નીશાની છે. જેમના વડે મનુષ્ય જીવનને પ્રથમથી પોષણ મળે છે, જેમના વાત્સલ્ય પ્રેમવડે મનુષ્યો ઉછરી શકે છે, જેમની કુક્ષીથી મહાન સ્ત્રીપુરૂષોએ જન્મ લીધેલો છે એમને જેમના સંસ્કારવડે ઉત્તમ પ્રકારનું સંસ્કારબળ જન્મથીજ મળેલું છે અને જેઓ પોતાના જીવનના અતિ ભોગે માણસોને ઉછેરે છે, તેઓની મહત્તાને પગતળે છુંદી નાખવામાં આવે તો એ મહત્ પાપ છે અન્યાય છે—એમાંથી બચો અને બચાવો સમાજને, અને ધર્મને, તથા પોતાની જાતને.

સ્ત્રી જાતિના વખાણ તો શ્રી મહાવીર પ્રભુએ કરેલાં છે અને સ્ત્રીઓને યોગ્ય સ્થાન તેઓશ્રીએ આપેલું છે. જ્યાં પ્રભુ પોતેજ નમસ્કાર કરે છે એવા ચતુર્વિધ સંઘમાં બીજે સ્થાને સાધ્વીજી અને ચોથે સ્થાને શ્રાવિકાઓની સ્થાપના કરેલી છે, કેવી મહત્તા અને ગૌરવ સ્ત્રીઓની જણાવી ગયેલા છે?

કદાચ સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિબળ ઓછું જણાતું હોય પણ હૃદયબળ એ તો સ્ત્રીઓમાં જન્મથીજ પુરૂષો કરતાં વધુ ભાગે ચઢીયાતું વારસામાં મળેલું હોય છે, ઉત્તમ ચારિત્ર, ઉત્તમ પ્રકારનો સંયમ, ઉત્તમ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય પાળવાને માટે અને ઉત્તમ જીવન ગાળવા માટે જ્ઞાનની નહિ પણ હૃદયબળની જરૂર છે અને તે મોટા ભાગે સ્ત્રીઓમાં ઉત્તમ પ્રકારે જોવામાં આવે છે, માટેજ શ્રી વીરપ્રભુએ સાધ્વી અને શ્રાવિકા વર્ગની સ્થાપના કરેલી છે અને સંઘ સ્થાપનામાં સ્થાન સ્ત્રીઓને આપેલું છે.

વર્તમાનમાં વિચાર કરી જોશો તો ગૃહસ્થ ધર્મમાં શ્રાવકો કરતાં શ્રાવિકાઓ, વ્રત, તપ, નિયમ, સંયમ, ત્યાગ, વૈરાગ, વૈયાવચ્ચ, અને દાન શીયલ ભાવના વિગેરે ધર્મકાર્યો વધારે પ્રેમથી કરતાં જોવામાં આવે છે, વળી દરેક તીર્થંકરની વખતમાં ચતુર્વિધ સંઘની સંખ્યામાં સાધુ અને શ્રાવકો કરતાં સાધ્વી અને શ્રાવિકાઓની સંખ્યા વધુ હોવાની શ્રી કલ્પસૂત્ર સાક્ષી પુરે છે. આ જોતાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો કોઇ પણ રીતે શ્રી મહાવીરના શાસનમાં ઉતરતો હોય એમ જણાતું નથી, વીર પુત્ર પુત્રીઓને જન્મ આપનાર માતાઓજ છે એજ સ્ત્રીઓની મહત્તા સુચવે છે.

સ્ત્રીઓ પ્રસેલિન કરનારી છે નરકની ખાણ છે

વિદ્યા: Kosmology (૩) દશ્ય અને અદશ્ય (નરક ભૂત, પ્રેત દેવ આદિ) જીવોના સ્વરૂપરૂપ જીવવિદ્યા: Biology (૪) ચૈતન્યરૂપ આત્માના આધ્યાત્મિક વિકાસના પગથીયાંના સ્વરૂપે માનસશાસ્ત્રી: Psychology આદિને તેમણે રચનાત્મક સ્વરૂપ આપ્યું અને જનસમૂહ પાસે મૂકયું, આ ઉપરાંત તેમણે પરિધ અને વ્યાસ વચ્ચેના સંબંધના અંક પણ શોધી કાઢયો જે પરિધ=વ્યાસx√૧૦ હતો જે અત્યારના ૩કુ બરાબર છે. આ શોધન બહુ ચિંતનનું પરિણામ છે જે તેમના જેવા વિચારકને શોભારૂપ છે. પ્રવર્તમાન સર્વ વિદ્યાને વિચાર કરી તેને વિચારમાળામાં ગોઠવી તે સમયના બનાવ વિષે, ગરમ પાણીના ઝરા વિષે તેમણે લખ્યું છે અને તપસ્વી જીવન અર્થે નિયમો અને પોતાનું દર્શનશાસ્ત્ર પણ રચ્યાં છે. આમ જોતાં શ્રી વીર માત્ર સાધુ નથી કે તપસ્વી નથી. પણ પ્રકૃતિના અભ્યાસક અને વિદ્વત્તા ભર્યો નિર્ણય આપી સમસ્ત વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરી પોતાની સાધુભાવના તે સાથે જોડે છે. અનેક કલ્પના ચલાવનાર પુરુષોને પોતાની નિર્ણયાત્મક અને વ્યવસ્થિત વિચાર સરણી વડે તેમણે આશ્ચર્ય પમાડયા છે.

શ્રી વીર સાધુજીવનના ચરમ ઉદ્દેશ મુક્તિને અચિંતનીય શૂન્યરૂપ આપે છે; તેને વિચારપૂર્વક ગોઠવી પોતાના દર્શન રૂપે વ્યવસ્થિત કરે છે અને પૂર્વે કથેલ તેત્રીશમાળના પ્રદેશની ટોચે મુક્ત જીવનો પ્રદેશ યોજે છે; તેના જીવો સાંસારીક કાર્યોથી, પુરુષાર્થથી, કર્મરૂપ ભારથી પરિપૂર્ણ મુક્ત થઇ ત્યાં ચડે છે; તે પ્રદેશ અત્યંત સફેદ અને હલકો છે, ત્યાં બધો કર્મભાર ઉતરી પડે છે અને આત્માને કર્મ બાંધનાર સૌ અશુદ્ધિ ત્યાં પહોંચતાં પહેલાંજ ધોવાઇ જાય છે. ત્યાં અપૂર્વ શાંતિ છે, આરામ છે, કલ્યાણમય ભારવિહીનતા અને શુદ્ધિ પણ છે.

આવાજ પ્રશ્નો શ્રી બુદ્ધને તેમના શિષ્યોએ કરેલા; જગત નિત્ય છે કે નહિ? તે સાન્ત છે કે અનન્ત છે? આત્મા શરીર સાથે જોડાએલ છે કે સ્વતંત્ર છે? જીવન શક્તિ શું છે? મુક્ત જીવની હૈયાતી છે કે નહિ? આવા પ્રશ્નો શ્રી બુદ્ધે જરૂર વિચાર્યા તો હશેજ પણ તેમનું ધ્યાન દુઃખરૂપ સંસાર પરજ હતું; તેમને માત્ર ધાર્મિક આચરણ કે આદર્શ જીવનની દરકાર હતી અને તેથી આવા પ્રશ્નોના ઉત્તરોમાં તેમને જોખમ જોયું. (૧) આવા પ્રશ્નોની પાછળ પડતાં સાચી જીવનચર્યામાંથી લપસી જવાનો ભય અને (૨) જુદા જુદા દર્શનોના જુદા જુદા સ્વરૂપોની વિષમતા આ બે જોખમને જોઇ તેઓ આવા પ્રશ્નો પ્રસંગે મૂગા રહેતા. આ પ્રકારનું આવા પ્રશ્નોના ઉત્તરો બાબતનું મૌન હિતકર કે અહિતકર હતું તે આપણે કહી શકીએ તેમ નથી. કાં તો આ મૌન પૂર્ણજ્ઞાનનું પરિણામ પણ હોય, કાં તો તે પરિમિત જ્ઞાનનું પરિણામ પણ હોય કે કાં તો તે સંકુચિત વૃત્તિનું પરિણામ હોય. લોકના અહિતની ચિંતાને લઇ મૌન રાખ્યું હોય તો તે હિત દૃષ્ટિ હતી અને પૂર્ણ જ્ઞાનની સાબિતી રૂપ હોઇ શકે; વળી તેમનાં જેવા વિચારકને સ્પષ્ટ લાગવુંજ જોઇએ કે જેમ દરેક વસ્તુને સારી અને ખરાબ બાજુ હોય છે તેમ આવા પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરવાથી તેનો સદુપયોગ કે દુરૂપયોગ અધિકારી પર અવલંબે છે, માટે ગમે તેમ થવાનું હોય તે થાઓ પણ આ સત્ય પ્રશ્નોનો ઉકેલ આ છે. આ ઉપરાંત આવા પ્રશ્નોના ઉકેલ દ્વારા કેટલાક જીવો જેમ અકલ્યાણ કરી જાત તેમજ આત્મકલ્યાણ પણ કરી શકત. પોતે આત્મભોગ દ્વારા જે સત્ય મેળવ્યું તે જનસમાજ સમક્ષ મૂકવાની જરૂર હતી કે જેથી સર્વ જીવોને તે પ્રકારનું જ્ઞાન મળે; એટલે કે આ પ્રકારના મૌનથી દુનીયા તે પ્રશ્નોના શ્રી બુદ્ધના વિચારોથી અજ્ઞાતજ રહી.

લેખક મહાશય આ દેશના આચાર વિચાર, બન્ને દર્શનોના આચાર વિચાર, રહેણી કરણી આદિથી બીનવાકેફગાર છે; દરેક દર્શનોમાં ઘણો અભ્યાસ પણ વધારવાનો હોય છે એટલે આછા અભ્યાસને લઇ અજાણતાં ગમે તે દર્શનપર કે બન્ને દર્શનપરના રચયિતાને આવા સરખામણીના પ્રસંગે અન્યાય થઇ જવા સંભવ રહે છે. એટલે આ લેખિનીનો ઉદ્દેશ લેખક પર ટીકા કરવાનો કે શ્રી બુદ્ધની ખોડ શોધી કાઢવાનો હતો, તેમ છેજ નહિ પણ તે નિબંધમાં જે કાંઇ વસ્તુસ્થિતિ બતાવી છે તેમાં ક્યાં

ક્યાં કંઈક ઉમેરો કરવો જરૂરી છે તેજ દર્શાવ્યું છે. હું પણ સામાન્ય અભ્યાસી છું; સર્વ દર્શનના વિચારો જાણવા ઉત્કંઠાવાળો છું; અને ગમે તે દર્શનના રચયિતા હોય તે જોનાર પણ નથી, પણ અભ્યાસના પરિણામે જે કાંઇ સત્ય દેખાય તે રજુ કરવાની ફરજ સમજી આ વસ્તુ રજુ કરી છે. વાંચકવર્ગ આ બાબત વિચારી ઉહાપોહ કરશે.

ચીમનલાલ દ. શાહ.

શ્રી મહાવીર સ્વામી અને સ્રી વર્ગ.

"નમો તિથ્થસ્સ" એમ કહી સમવસરણમાં બીરાજમાન શ્રી મહાવીરપ્રભુજી દેશના દેતાં પહેલાં તીર્થને નમસ્કાર કરે છે. આ તીર્થમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચારેનો સમાવેશ થાય છે અને એને આપણે ચતુર્વિધિ સંઘ કહીએ છીએ. વળી શ્રી મહાવીર પ્રભુજીએ ચંદનબાળાને અને સુલસા શ્રાવિકાને સમોવસરણમાં બીરાજી ધર્મલાભ કહાવેલો છે અને સ્વમુખે સભાસન્મુખ તેમની મહત્તાનાં વખાણ કરેલાં છે.

આપણાં શાસ્રોમાં સોળ સતીઓના પ્રભાવને વર્ણવેલો છે જેમના નામોને પવિત્ર ગણીને પ્રાતઃકાળમાં પુરૂષો અને સ્રીઓ ભક્તિભાવથી સંભાળીએ છીએ. વળી શ્રી મલ્લીકુમારી ઓગણીસમા તીર્થંકર થયાં છે તે શું સુચવે છે? મહાપુરૂષો અને સ્રીઓને જન્મ આપનાર સ્રીઓ એ રત્નપ્રસુતાઓ છે. સ્રીઓનું ગૌરવ એજ સમાજનું અને ધર્મનું ગૌરવ છે. જે સમાજ કે દેશમાં સ્રીઓમાં રહેલી મહત્તા જોવાતી નથી અને હલકી દ્રષ્ટિથી તેમને જુએ છે, અને સ્રીઓ માટે હલકી ભાવનાઓ રાખે છે. તે સમાજ અને ધર્મની તથા દેશની પાતીની નીશાની છે. જેમના વડે મનુષ્ય જીવનને પ્રથમથી પોષણ મળે છે, જેમના વાત્સલ્ય પ્રેમવડે મનુષ્યો ઉછરી શકે છે, જેમની કુક્ષીથી મહાન સ્રીપુરુષોએ જન્મ લીધેલો છે એમને જેમના સંસ્કારવડે ઉત્તમ પ્રકારનું સંસ્કારબળ જન્મથીજ મળેલું છે અને જેઓ પોતાના જીવનના અતિ ભોગે માણસોને ઉછેરે છે, તેઓની મહત્તાને પગનજે છુંદી નાખવામાં આવે તો એ મહત્ પાપ છે અન્યાય છે—એમાંથી બચો અને બચાવો સમાજને, અને ધર્મને, તથા પોતાની જાતને.

સ્રી જાતિના વખાણ તો શ્રી મહાવીર પ્રભુએ કરેલાં છે અને સ્રીઓને યોગ્ય સ્થાન તેઓશ્રીએ આપેલું છે. જ્યાં પ્રભુ પોતેજ નમસ્કાર કરે છે એવા ચતુર્વિધ સંઘમાં બીજે સ્થાને સાધ્વીજી અને ચોથે સ્થાને શ્રાવિકાઓની સ્થાપના કરેલી છે, કેવી મહત્તા અને ગૌરવ સ્રીઓની જણાવી ગયેલા છે?

કદાચ સ્રીઓમાં બુદ્ધિબળ ઓછું જણાતું હોય પણ હૃદયબળ એ તો સ્રીઓમાં જન્મથીજ પુરૂષો કરતાં વધુ ભાગે ચઢીયાતું વારસામાં મળેલું હોય છે, ઉત્તમ ચારિત્ર, ઉત્તમ પ્રકારનો સંયમ, ઉત્તમ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય પાળવાને માટે અને ઉત્તમ જીવન ગાળવા માટે જ્ઞાનની નહિ પણ હૃદયબળની જરૂર છે અને તે મોટા ભાગે સ્રીઓમાં ઉત્તમ પ્રકારે જોવામાં આવે છે, માટેજ શ્રી વીરપ્રભુએ સાધ્વી અને શ્રાવિકા વર્ગની સ્થાપના કરેલી છે અને સંઘ સ્થાપનામાં સ્થાન સ્રીઓને આપેલું છે.

વર્તમાનમાં વિચાર કરી જોશો તો ગૃહસ્થ ધર્મમાં શ્રાવકો કરતાં શ્રાવિકાઓ, વ્રત, તપ, નિયમ, સંયમ; ત્યાગ, વૈરાગ, વૈયાવચ્ચ, અને દાન શીયલભાવના વિગેરે ધર્મકાર્યો વધારે પ્રેમથી કરતાં જોવામાં આવે છે, વળી દરેક તીર્થંકરની વખતમાં ચતુર્વિધ સંઘની સંખ્યામાં સાધુ અને શ્રાવકો કરતાં સાધ્વી અને શ્રાવિકાઓની સંખ્યા વધુ હોવાની શ્રી કલ્પસૂત્ર સાક્ષી પુરે છે. આ જોતાં સ્રીઓનો દરજ્જો કોઇ પણ રીતે શ્રી મહાવીરના શાસનમાં ઉતરતો હોય એમ જણાતું નથી, વીર પુત્ર પુત્રીઓને જન્મ આપનાર ગાનાઓજ છે એજ સ્રીઓની મહત્તા સુચવે છે.

સ્રીઓ પ્રલોભન કરનારી છે નરકની ખાણ છે

એવાં કેટલાંક અછાજતાં વચનો શાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે, તે કદાચ પુરુષોને વૈરાગ્યભાવ શીખવા માટે મુકવામાં આવ્યાં હશે. પણ એ દ્રષ્ટિએ તો પુરુષો ક્યાં સ્ત્રીઓને ઓછા પ્રલોભનમાં નાખનારા છે? સ્વદારાસંતોષ વ્રત પુરુષો માટે તેમ સ્ત્રીઓ માટે શાસ્ત્રોમાં જુદાં નથી, બ્રહ્મચર્ય પાળવું શ્રાવક શ્રાવિકા બન્નેને માટે છે. ધર્મના અને નીતિના નિયમો પુરુષો માટે જુદા અને સ્ત્રીઓ માટે જુદા બતાવવામાં આવ્યાં નથી, ને કર્મના નિયમો પણ બન્નેને સરખાજ લાગુ પડે છે. તેમ સ્ત્રીઓ શરીરથી સ્ત્રીઓ છે પણ આત્માથી નહિજ. આત્મ શક્તિ પુરુષ સ્ત્રીમાં સરખીજ છે. પણ પુરુષો કરતાં હૃદયબળની શક્તિ સ્ત્રીઓમાં વધારે જોવામાં અને અનુભવવામાં આવે છે. માટે શાસ્ત્રના કોઇ અપવાદરૂપ વાક્યને પકડી નહિ ગણકારતાં સ્ત્રીઓ એ મહાન આત્માઓની જનેતા તરીકે માનને પાત્ર છે એવી દ્રષ્ટિથી જુઓ અને સુખી થાઓ.

વળી વિચાર કરતાં જણાય છે કે હાલમાં પુરુષોએ દોષારોપ કરીને સ્ત્રીઓને હલકી ગણી, અને સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનવશ શાસ્ત્રોમાં સાંભળીને પોતાને હલકી ગણવા લાગી, જેના પરિણામે સમાજમાં ધર્મવીર અને કર્મવીર સંતાનો ઓછાં જોવામાં આવે છે. શ્રીમહાવીર પ્રભુ ક્ષત્રીપુત્ર હતા, અને આપણે એમનાં સંતાનો છીએ. સંતાનોને વારસામાં શ્રી વીર પ્રભુનું બળ, બુદ્ધિ, શક્તિ, શાન્તિ, ક્ષમા, દયા પુરૂષાર્થ, સંયમ, ત્યાગ, વૈરાગ વગેરે ગુણો મળવા જોઇએ પણ ક્યાં છે એ સ્થિતિ? વળી શ્રી મહાવીર પ્રભુનો માતપ્રેમ કેવો આદર્શ છે. જ્યારે ગર્ભાવાસમાં હતા ત્યારથી માતાના વાત્સલ્ય પ્રેમથી, માતાપિતા છતાં ચારિત્ર ન લેવું એ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. આ પ્રતિજ્ઞા શું સુચવે છે? તે એજ કે માતૃભક્તિની પરિસીમા બતાવી પોતાનો દાખલો જગતના જીવો માટે મુકી ગયા છે, અને આ રીતે માતાના પ્રેમની મહત્તા જણાવી ગયા છે. પણ સ્ત્રીઓ એટલે અબળાઓ, આ માન્યતાથીજ સમાજની નબળી સ્થિતિ થઇ છે. અબળાઓના પુત્રો અબલ-નિર્બળજ જન્મે છે. આવા વિચારો કરતાં જણાય છે કે પુરુષની આ જન્મદાતા બાલ્યાવસ્થાથી સંસ્કાર આપનાર માતાઓની અવગણના કરવામાં પાછળના આચાર્યોએ ભૂલ કરેલી જણાય છે. પુરુષો પોતાના વિકારોને કાબુમાં ન રાખે, અને તેને વાસ્તે સ્ત્રીઓને કારણભૂત ગણે એ તો પારકા ખેતરમાં આપણી ગાયો ચરવા જાય અને તેને માટે ખેતરના માલિકને દોષ આપવા જેવી ભૂલ છે. સ્ત્રીઓ પુરુષોના સમાન છે એટલુંજ નહિ પણ પુરુષો કરતાં એ ઉત્તમ છે કારણકે ભવિષ્યની પ્રજાને અને થઇ ગયેલા મહાન આત્માઓને જન્મ આપનાર ને સંસ્કાર આપનાર માતાઓ છે.

સ્ત્રીજાતિને હલકી ગણનાર અથવા કહેનાર, પોતાની માતા પુત્રીઓ અને બ્હેનોને હલકી ગણે છે તેમનું અપમાન કરે છે. જ્યારે કોઇ પણ માણસને એમ સમજાય છે કે અમોતો બીજાઓને દુર્ગતિમાં લઇ જનાર છીએ, અને અમો પણ દુર્ગતિમાં પડનાર છીએ, ત્યારે તે માણસોના જીવનમાં નીરાશા અને હતાશપણું આવી જાય છે. આવી માન્યતા જેમના મનમાં થઈ તેઓના જીવન રસહીણ બની જાય એ સ્વાભાવિક છે. જ્યારે સભાની અંદર કથાઓમાં સ્ત્રીઓનું વર્ણન આવે છે ત્યારે કેટલાક તો એ વાતને એટલી તો શણગારીને કરે છે કે ત્યાં સાંભળનાર બ્હેનનાં મુખ એટલી વાર તો તદ્દન નિસ્તેજ થઇ જાય છે અને એમના હૃદયને માઠી અસર થાય છે ને પરિણામ નબળાઇનાં આવે છે. માટે જે શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રીઓની નિન્દા કરેલી હોય એવાં શાસ્ત્રોને ભંડારમાંજ રાખવાં જોઇએ અને આ સંકટમાંથી સ્ત્રી જાતિનો બચાવ કરવો જોઇએ.

॥ **યાદૃશી ભાવના તાદૃશી સિદ્ધિ** ॥ આ કહેવત પ્રમાણે સમાજની ભાવનાઓ ફેરવવા પ્રયત્ન કરો કે સ્ત્રીઓમાં નવું જીવન ને બળ આવે. મ્હારી બ્હેનો એવું સમજતાં થાય કે અમો આત્માઓ છીએ, અને અનંત શક્તિ અમારામાં રહેલી છે, અમો શક્તિરૂપ છીએ-આવી ભાવનાઓ સ્ત્રીઓમાં દૃઢ થાય તો તેઓ સંતાનોને નવુંજ જીવન આપી શકે અને પોતાના સંતાનોને ધર્મવીર અને પુરૂષાર્થિ

બનાવે અને માતૃપદને શોભાવનાર થાય, દરેક સમાજ શિક્ષણમાં અને સુધારાઓમાં વધતી જાય છે અને કુધારાઓના પ્રશ્નોનો તોડ કાઢતી થઇ છે, તેવી રીતે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ, ને ભાવ પ્રમાણે આપણી સમાજે શિક્ષણમાં અને રૂઢીઓમાં સુધારો વધારો કરવો જોઇએ. બાળલગ્ન, વૃદ્ધવિવાહ, કન્યાવિક્રય અને સાટાંઓના રીવાજો બંધ થવા જોઇએ અને સ્ત્રીઓને વ્યાવહારીક અને ધાર્મિક યોગ્ય સંસ્કારી શિક્ષણ આપવું જોઇએ, શ્રી. મહાવીર પ્રભુના શાસનમાં અમારૂં સ્થાન છે એવું દસાવી એગના હૃદયમાં પડઘો પાડવો જોઇએ, અને દરેક ભાઇઓએ પણ એમજ માનવું જોઇએ, ને સ્ત્રીઓમાં મહત્તા છે એ દ્રષ્ટિ કેળવવી જોઇએ. વર્તમાન જન્મમાં સ્ત્રી શરીર છે, પણ દરેક જન્મમાં સ્ત્રીઓ તે સ્ત્રીઓજ થવાની નથી, તેમ પુરુષો પુનર્જન્મમાં પુરુષોજ બનવાનું પ્રમાણ જણાતું નથી. માટે સ્ત્રી પુરુષ, બાળક અને વૃદ્ધ સર્વે સુખને ઇચ્છે છે અને શ્રી મહાવીર પ્રભુજીના શાસનમાં સર્વેને સર્વના સ્થાનમાં યોગ્ય સ્થાન મળેલું છે. એવી રીતે આપણે પણ સૌને પ્રેમ ભાવની દ્રષ્ટિથી જોવાં અને સર્વને માટે સારી ભાવના કરવી એજ મંગળમય છે.

બાઇ વહાલી વીરચંદ.
વનિતા વિશ્રામ–મુંબઇ.

શ્રી મહાવીર જીવનની અદ્ભૂત ઘટનાઓ.

રા. ત્યાલચંદ લક્ષ્મીચંદ સોની બી. એ. એલ. એલ. બી. વકીલ સાદરા—મહીકાંઠા.

શ્રીમતે વીરનાથાય, સનાથાયાદ્ભુતશ્રિયા ।
મહાનંદ સરોરાજ—મરાલાયાર્હતે નમઃ ॥
કૃતાપરાધેઽપિજને, કૃપામંથરતારયોઃ ।
ઇષદ્બાષ્પાર્દ્રયોર્ભદ્રં, શ્રી વીરજિનનેત્રયોઃ ॥
જયતિ વિજિતાન્યતેજાઃ, સુરાસુરાધીશસેવિતઃ ।
શ્રીમાન્ વિમલસ્રાસ વિરહિતસ્ત્રિભુવનચુડામણિર્ભગવાન્ ॥
વીરઃ સર્વસુરાસુરેંદ્રમહિતો
  વીરં બુધાઃ સંશ્રિતાઃ
વીરેણાભિહતઃ સ્વકર્મનિચયો
  વીરાય નિત્યં નમઃ
વિરાત્તીર્થં મિદં પ્રવૃત્તમતુલં
  વીરસ્ય ઘોરં તપો
વીરે શ્રી ધૃતિકીર્ત્તિકાંતિનિચયઃ
  શ્રી વીર ! ભદ્રં દિશ
સર્વેષાં વેધસામાદ્ય માદિમં પરમેષ્ઠિનામ્ ।
દેવાધિદેવં સર્વજ્ઞં શ્રી વીરં પ્રણિદધ્મહે ॥

ઉપર જણાવેલા મહદ્ અર્થ–ગાંભીર્ય યુક્ત શ્લોકોથી તેમજ તેવા અનેકાનેક શ્લોકો—સ્તવનો ભજનો અને પદોથી, જેમની સ્તુતિ કરીને સુરેંદ્રો, નરેંદ્રો, ગણધર મહારાજો, આચાર્ય ભગવાનો અને ઋષિ–મુનિઓએ પોતાના આત્માને કૃતકૃત્ય કરેલ છે તેવા શ્રી વીર ભગવાનનું સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર લખવાનું કાર્ય મારી શક્તિ અને ગજા ઉપરાંતનું મને સમજાય છે તેમજ તે માટે હાલનો પ્રસંગ અને સ્થાન પણ અનુકુળ જણાતાં નથી અને તેથી જ આ "જૈનયુગ" ના માનદ તંત્રીના સ્નેહ ભર્યા–આગ્રહપૂર્વકના આમંત્રણને માન આપી, પરમ ઉપગારી શ્રી મહાવીર જીવનની અદ્ભુત ઘટનાઓ સંબંધમાં યથાશક્તિ કંઇક લખવા પ્રેરણા થાય છે.

ચરમ તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામિનું જીવન, હવે આ ચાલુ જમાનામાં ફક્ત જૈન બંધુઓના જ અભ્યાસનો વિષય ગણી શકાય નહી પરંતુ આધુનિક પરમ જાગૃતિના યુગમાં—દુનીઆના એક છેડામાં બનતા બનાવોની માહિતી દુનીઆના બીજા છેડાના દૂરમાં દૂરના ભાગમાં વસતો જનસમુદાય ટુંક વખતમાં મેળવી શકે છે તેવા સમયમાં—પ્રતિદિન થતી જતી અવનવી વૈજ્ઞાનિક શોધખોળોથી જીવન કંઇક અંશે ધાર્મિક નજરે ક્લિષ્ટ થતું જાય છે તેવા વખતમાં—કેવળ આત્મિક ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ આપણે આગળ વધતા જઇએ છીએ કે પાછળ પડતા જઇએ

છીએ તે એક વિચારવા યોગ્ય—સંશયગ્રસ્ત પ્રશ્ન થઇ પડેલ છે તેવા જમાનામાં—આપણા જૈનોના છેલ્લા –ચોવીશમા તીર્થંકર અને પરમ યોગીશ્વર શ્રી મહાવીર સ્વામિનું જીવન, આ પૃથ્વિની સપાટી ઉપર વસતા તમામ ધર્મશીલ—અભ્યાસી વિચારકોનું મુમુક્ષુ જનોનું, સારવસ્તુ માટે ખરી ખોજબુદ્ધિ ધરાવતા વિદ્વાનજનોનું, ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર જવાની કોશેશ કરતા જૈન યા જૈનેતર સર્વ કોઇ મહાશયના પરમ અભ્યાસનો વિષય ગણાવો જોઇએ અને "સવી જીવ કરૂં શાસન રસી" એવી ઉચ્ચતમ ભાવના ધરાવતા જૈન ભાઇઓએ—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજાઓએ પોતાની અમોઘશક્તિને અયોગ્ય માર્ગે નહી ખર્ચી નાંખતાં, શ્રી મહાવીર સ્વામિના જીવનના ભાવો, સર્વ કોઇના જીવનમાં વધારે અને વધારે ઉંડા ઉતરે અને કેવળ સપાટી પરના ન રહેતાં હૃદયના દૂરના ખુણામાં સ્થાન મેળવી, તેમનું સદ્દવર્તન રચવામાં (Character building) કારગત થાય તે રીતે અસાધારણ પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

આ વિષયના અભ્યાસી બંધુઓએ આકર્ષક શૈલીથી રસમય ભાષામાં–રચનાત્મક પદ્ધતિથી તેમજ સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રને બાધા ન પહોંચે તે રીતે સ્વાતંત્ર્યમય વિવેચક દૃષ્ટિથી તથા તુલનાત્મક સમન્વય સાથે શ્રીમન્ મહાવીર પ્રભુના જીવનચરિત્રના જુદા જુદા અંશોને સંપૂર્ણ પ્રકાશ સાથે સમસ્ત પ્રજાગણ સન્મુખ રજુ કરવાની જરૂર છે અને તે નિમિત્તે જુદા જુદા પત્રકારો તરફથી જયંતી પ્રસંગે તેમજ નિર્વાણ તિથિ પ્રસંગે ખાસ અંકની યોજના કરી સમાજને જે લાભ આપવામાં આવે છે તે દરેક રીતે આવકારદાયક છે પરંતુ તેમાં સવિશેષ સુધારાના માટે હજુ ઘણો અવકાશ છે તે હકીકત ખ્યાલ બહાર જવી જોઇએ નહી.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ ચાલુ યોજનાનો લાભ ફક્ત જૈન ભાઇઓને જ અને તે પણ ઉપલક રીતે જ મળે તેથી મહત્વાકાંક્ષી જૈનોને સંપૂર્ણ સંતોષ થાય નહી એ સ્વાભાવિક છે અને તેથીજ લખવાની જરૂર પડે છે કે આ યોજના સંબંધમાં સંપૂર્ણ વિચાર કરી તેને વધારે સારા અને મોટા પ્રમાણમાં સંગીન બનાવવાની જરૂર છે.

આ પ્રસંગે એક મહત્વની વાત ખાસ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે અને તે એજ કે પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા પ્રશસ્ત રીવાજને ખરાહૃદયથી માન આપી આપણે પ્રતિવર્ષ પર્યુષણ પર્વમાં શ્રી મહાવીર સ્વામિનું અત્યંત બોધદાયક જીવનચરિત્ર ઘણાજ રસથી અને એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળીયે છીએ અને આવા અપૂર્વ જીવનની પ્રત્યેક ઉપયોગી ઘટનાઓ આપણી નજર સન્મુખજ આપણને જણાય છે–પર્યુષણ પર્વના દિવસોમાં વ્યાખ્યાન પ્રસંગે-પ્રતિક્રમણ પ્રસંગે-સ્તવન–સ્વાધ્યાય તેમજ રાત્રિ જાગરણ પ્રસંગે એક યા બીજારૂપમાં આ પ્રત્યેક ઘટનાઓ આપણા દૃષ્ટિપથમાં-વિચારશ્રેણીમાં તેમજ ઉચ્ચારણમાં ઓતપ્રોત થતી જોવામાં આવે છે. ક્રિયાનિષ્ઠ ધર્મબંધુઓ તો આખા વરસ ભર આવો અપૂર્વ લાભ મેળવી શકે છે છતાં આપણે દીલગીરી સાથે કબુલ કરવું પડશે કે મહાત્માઓનાં જીવનચરિત્રોની કેવળ સ્તુતિમાત્ર કરવાથીજ–કેવળ શ્રુતિ-સ્મૃતિથીજ આપણે સર્વસ્વ મેળવી લીધું એમ કહી શકાય નહી. આપણું સાધ્ય તો તદન જુદુંજ છે અને તે કોઈ પણ રીતે લક્ષ્ય બ્હાર જવું જોઇએ નહિ–પ્રતિક્ષણ આપણે યાદ કરવાનું રહે છે કે મહાત્માઓના જીવનચરિત્રના અભ્યાસની સાર્થકતા આપણા–પોતાના વર્તનની સુધારણામાંજ–ચારિત્રની ઉચ્ચતર ભૂમિ પ્રાપ્ત કરવામાંજ–અનેક ઉમદા ગુણોની ખીલવણીમાંજ રહેલી છે. સાધ્યની સમિપ પ્હોંચવામાં આપણી જે કંઇ ઉણપ જણાય તે આપણી નબળાઇને જ આભારી છે. ઉપર જણાવેલ પ્રસંગોને બધાં અનુકુળ સાધનો ઉપલબ્ધ છતાં પણ આપણે જોઇએ તેટલો વિશેષ લાભ લેતા નથી–લઇ શકતા નથી તો તેનું શું કારણ? તે સંબંધમાં ખાસ વિચાર કરવાની–પુરતો ઉહાપોહ કરવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા જણાય છે.

બાહ્ય દેખાવ-આડંબર-ખાલી ધામધુમો આપણું ધ્યાન એટલું બધું રોકી લેતી જણાય છે કે મૂળવસ્તુ તદન લક્ષ્ય બ્હારજ ચાલી જાય છે. અંદરની મુળ વસ્તુ લક્ષ્ય બ્હાર જતાં–ઉપરના ખાલી ફોતરામાંજ આપણે ઘુંચવાઇ જઇએ છીએ અને તેનું પરીણામ છેવટ એવુંજ આવે છે કે શ્રી મહાવીર

સ્વામિ જેવા દેવાધિ દેવની જીવનકલાની ઉત્તમોત્તમ ઘટનાઓ પણ આપણે શુષ્ક ચિત્તથીજ સાંભળ્યે જઇએ છીએ અને તેની સાર વસ્તુ અને તેટલે અંશે આપણા જીવનમાં ઉતારવા માટે પુરતો પ્રયાસ કરવાને બદલે-બીજા સન્મુખ તે કહી જવા પુરતી-તેમજ આપણે તે જાણીએ છીએ તે બતાવવા પુરતીજ આપણે યાદ રાખતા હોઇએ એવો દેખાવ થાય છે. વરસોના વરસો સુધી આપણે જે પદ્ધતિથી-જે ધોરણે કામ લીધે જઇએ છીએ તેમાં કંઇ સુધારણાનો અવકાશ છે કે કેમ તે સંબંધમાં કંઇક શાંત ચિત્તે વિચાર કરવાની જરૂર છે એટલું પણ કહેવું અગર લખવું તે પણ સ્થિતિ-સુસ્ત મહાનુભાવોને કદાચ વિશેષ પડતું લાગવા સંભવ ખરો પરંતુ આપણે તો આપણા વર્તનની સુધારણામાં-ચારિત્રની ખીલવણીમાં સ્ખલના કયાંથી થાય છે-પ્રત્યવાયો કયા માર્ગેથી આવે છે અને તે કઇ રીતે અટકાવી શકાય વગેરે વગેરે બાબતોનો વિચાર કરવા જતાં હરેક સાધક બાધક કારણોનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને તે ખાસ આવશ્યક છે.

હવે મુળ મુદ્દા તરફ આવતાં આપણે વિચારીશું. શ્રી મહાવીર જીવન સંબંધીના લેખો જૈનેતર બાંધવોમાં પણ વિશેષ પ્રચાર પામે તે રીતે આપણા વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજાઓ અને સાક્ષર બંધુઓએ પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે; એટલુંજ નહી પરંતુ તેથી કંઇક આગળ વધી, ઉદારતાથી જોઇએ તેટલું ખર્ચ કરી અન્ય સાક્ષરરત્નો પાસે જુદી જુદી અનેક ભાષાઓમાં શ્રી મહાવીર જીવનના પ્રસંગોને અવતરણ કરાવવાની આવશ્યકતા માટે સુશિક્ષિત જૈનોમાં મતભેદ હોઇ શકે નહી. જે જીવનની જુદી જુદી અનેક ઘટનાઓમાંથી આપણને પ્રત્યેક વિષયમાં અવનવો બોધ અને પ્રભાવશાળી પ્રેરણા મળતા રહે છે-જે પ્રભુની સેવા કરવા માટે ચક્રવર્તિઓ અને દેવેંદ્રો પણ સ્પર્ધા કરે છે-પંક્તિ જનો જેમનો આશ્રય હમેશાં શોધતા ફરે છે-પોતાના સઘળા કર્મના સમુહનો જેમણે સર્વથા નાશ કરેલ છે-જેમના ઉપદેશથી આ જૈન શાસન જયવંતુ વર્તે છે-તેમની ઘોર તપશ્ચર્યા, અપ્રતિમ ત્યાગ ભાવ-અપ્રતિબંદ્ધ વિહાર શક્તિ-ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવૈભવ-અતુલ સહન શક્તિ અને અસાધારણ ધૈર્ય, અથાગ હીમત, ઉદાર સેવાભાવ, અનુકરણીય વડીલ-ભક્તિ વગેરે અનેકાનેક ગુણો આપણને પરમ આદર્શરૂપ છે તેવા પ્રભુનું જીવન પરમ સરાભુત તત્વની ખોજ કરતા સર્વકોઇ ધર્મશીલ મહાત્માઓને પરમ આકર્ષકજ ગણાવું જોઇએ. અન્ય કોઈ મતમતાં તરોના ધર્મ સંસ્થાપકોમાં જો શું બલ્કે અન્ય તીર્થંકર મહારાજોના જીવનચરિત્રોમાં પણ શ્રી મહાવીર પ્રભુના જીવનચરિત્રમાંથી જેવી અદ્દભૂત ઘટનાઓ આપણને જે મોટા પ્રમાણમાં મળી આવેશે તેવી અદ્દભૂત ઘટનાઓ ઉપલબ્ધ થતી નથી અને તેથીજ ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુના જીવનમાંથી આપણને અનુકરણ કરવા યોગ્ય-આદરવા યોગ્ય કઇકઇ વસ્તુ અનુપલબ્ધ છે તે કહેવુંજ મુશ્કેલ છે. આવા જીવનની અદ્દભૂત ઘટનાઓ પૈકી અમુક ઘટનાઓ સંબંધમાંજ આ પ્રસંગે ઉહાપોહ કરવાનું બની શકશે અને તેટલી ઉણપ માટે સ્થળ અને સમયના સંકોચ કરતાં મારી અલ્પશક્તિ કે અશક્તિજ વધારે જવાબદાર ગણાવી જોઇએ.

શ્રી મહાવીર સ્વામિનો જીવ દશમા દેવલોકમાંથી ચ્યવીને પ્રથમ જાલંધર કુળની દેવાનંદાની કુક્ષીમાં અવતર્યો હતો. આ દેવાનંદા, બ્રાહ્મણકુંડ નામના ગામમાં રહેતા કુડાલસ કુળમાં ઉત્પન થયેલ રૂષભદત્ત નામા બ્રાહ્મણની ધર્મપત્ની હતા. ઇક્ષ્વાકુ વગેરે ઉત્તમ ક્ષત્રીય કુળ મુકી ઉપર જણાવેલ નીચ કુળમાં પ્રભુનું અવતરણ થવાનું શક્રઇંદ્રના જાણવામાં આવતાં તેમને તે **અસંગત** લાગવાથી પ્રભુ દેવાનંદાના ગર્ભમાં આવ્યા બાદ બ્યાશી દિવસે, ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં ઉત્પન થયેલ, ક્ષત્રીયકુંડ નગરના સિદ્ધાર્થ રાજાની મુખ્ય પટરાણી ત્રિશળા ક્ષત્રીયાણી તે વખતે દૈવયોગે ગર્ભવંતા હોવાથી કોઇને બાધા ન પ્હોંચે તે રીતે દૈવી શક્તિથી આ દેવાનંદા બ્રાહ્મણી અને ત્રિશળા ક્ષત્રીયાણીના ગર્ભને અદલ બદલ કરવામાં આવ્યાની ઘટના સૌ કોઇનું લક્ષ્ય ખેંચે તેવી છે.

ઉપર્યુક્ત ઘટના સંબંધમાં નાસ્તિકમતવાદીઓ, વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ અસુર તો માનસશાસ્ત્રના

પ્રોફેસરો ગમે તેવા તર્ક-વિતર્ક કરી, ગમેતે અનુમાન બાંધી ફાવેતેવો અભિપ્રાય પ્રગટ કરે પરંતુ દૈવી શકિતમાં જેમને શ્રદ્ધા છે તેમજ આ મનુષ્ય લોકથી અલગ-જુદો સ્વર્ગ લોક અને સ્વર્ગ ભુવન હોવાની જેઓ માન્યતા ધરાવે છે તેમને આવા બનાવો કોઇપણ સંયોગો વચ્ચે કલ્પિત-અઘટીત કે અસંભવીત ભાસવા સંભવ નથી-સબબ આવી આશ્ચર્યજનક ઘટનાથી આપણે શું સાર ગ્રહણ કરવાનો છે તેમજ આ બનાવથી શ્રી મહાવીર સ્વામિના સમય સંબંધમાં આપણને શું ભણવાનું કે શીખવાનું મળે છે તે પ્રશ્ન ખાસ વિચારણીય છે. કર્મના સિદ્ધાંતતમાં અડગ શ્રદ્ધા ધરાવનારાઓને એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે હરકોઇ બાબતમાં અભિમાન, કે મદને વશ થતાં મનુષ્યને તેજ જન્મમાં અગરતો ભાવી જન્મમાં તેનું માઠું ફળ ભોગવવા માટે તૈયારજ રહેવું પડે છે અને તેજ સિદ્ધાંત અનુસાર શ્રી મહાવીરસ્વામિના જીવે મરીચીના ભવમાં અપ્રશસ્ત કુળાભિમાન દાખવવાથીજ તેમને દેવાનંદાની કુક્ષીમાં ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયેલ અને તે પ્રસંગે એવું તો મહાન્ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું કે જૈન શાસ્ત્રની પરિભાષામાં લખતાં આ અવસર્પિણી કાળમાં જે દશ અછેરા (આશ્ચર્યકારી ઘટના) થયાનું કહેવામાં આવેલ તે દશ અછેરા પૈકીનું આ એક અછેરૂં ગણવામાં આવેલ છે. બીજીરીતે વિચાર કરતાં આ ઘટના, વર્ણાશ્રમ ધર્મના સિદ્ધાંતને જે મ્હોટું સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે તેના સામે એક પ્રતિકાર તરીકે ધરી શકાય તેમ છે. આજથી પચીસ સો વરસ ઉપર પ્રાચીન કાળમાં શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયમાં આપણા ભારત વર્ષમાં-આર્યાવર્તમાં-વર્ણાશ્રમ ધર્મને અને યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયાઓને જન સમુદાયમાં અસાધારણ અગત્ય આપવામાં આવતી હતી-મનુષ્ય વર્ગના બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એવા ચાર વિભાગ પાડી બ્રહ્મ વર્ગને પ્રથમ દરજ્જો આપવામાં આવેલ અને તે દરજ્જો ધરાવતા વર્ગને એટલા બધા અગ્ર હકો આપવામાં આવેલ કે સામાન્ય રીતે મનુષ્યના ગુણ કર્મ તરફ પુરતું લક્ષ્ય નહી અપાતાં-કેવળ જન્મના સુયોગથી તે જે જાતિમાં જન્મ્યો હોય તેજ જાતિના દરજ્જાના સર્વ હક તેને સ્વતઃ આવી મળવાના. બ્રાહ્મણ જાતિમાં જન્મેલ મનુષ્ય પ્રથમ દરજ્જાના ઉચ્ચ વર્ગને અને ક્ષુદ્ર જાતિમાં જન્મેલ મનુષ્ય છેલ્લા દરજ્જાના નીચ વર્ગનોજ ગણવો પછી તેના ગુણ કર્મ ભલેને ગમે તેવા ઉત્તમ અગર અધમ હોય. આ ખ્યાલ સામાન્ય રીતે જન સમુદાયમાં એટલો બધો રૂઢ થઈ ગયેલ કે તે સામે કંઇ વિચાર પ્રદર્શિત કરવો અગરતો તે સામે કોઇ પણ રીતે કંઇ અવાજ ઉઠાવવો તેને એક પાપ કર્મ ગણવામાં આવતું હતું. આ પ્રકારની પરંપરાથી 'ગુણાઃ પૂજાસ્થાનં ગુણિષુ ન ચ લિંગં ન ચ વયઃ' એવા પરમ માન્ય સિદ્ધાંતને અનેક રીતે બાધા પ્હોંચે એ સ્વાભાવિક થઇ પડ્યું. બ્રાહ્મણ વર્ગે પણ ગમે તેવા ઉચ્ચ આશયથી વર્ણાશ્રમ ધર્મના સિધ્ધાંતની યોજના તેના પ્રયોજકો તરફથી કરવામાં આવેલ હોય છતાં તેનો લાભ યોગ્ય યા અયોગ્ય રીતે એવી હદ સુધી લેવા માંડયો કે તે વખતના અગર તો તે વખતને આશ્રયીને લખાયેલાં પુસ્તકોમાં, નામ માત્રથી બ્રાહ્મણ કહેવાતા મનુષ્યને, બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ મેળવવાના સદ્‌ભાગ્ય માત્રથીજ પરમાત્માના ઘેરથી અનેક હકોના પેટન્ટો-પરવાના આપવામાં આવ્યાની માનીનતાના અનેક દાખલા મળી આવે છે. ખુન જેવા ગુન્હા માટે પણ બ્રાહ્મણ વર્ગને જવાબદાર ગણી શકાય નહી અગરતો અન્ય વર્ણના પુરૂષના મુકાબલે તેને અલ્પ અગર નજીવીજ સજા થઇ શકે. દાતણ જેવી સામાન્ય વસ્તુના ઉપયોગમાં પણ બ્રાહ્મણ વર્ગ અમુક આંગળનું દાતણ કરી શકે અને અન્ય વર્ણના મનુષ્યો ઉત્તરોત્તર તેથી ઉતરતા માપનુંજ દાતણ કરી શકે એવા નિયમોને ધર્મના સિદ્ધાંત તરીકે ઠોકી બેસાડવામાં આવ્યા અને ધાર્મિક તેમજ વ્યાવહારીક પ્રસંગોમાં પણ તેવા નિયમોનું અનુશીલન એટલું બધું ફરજીયાત કરી દેવામાં આવ્યું કે તેના સાથે કોઇથી કંઇ અવાજ જ ઉઠાવી શકાય નહી. આવા ધર્મશાસ્ત્રના યોજકો અને પ્રવર્તકો પણ ઘણે ભાગે બ્રાહ્મણ વર્ગમાંથીજ બહાર આવ્યા અને તેને પરીણામે આવા હકોના પેટન્ટો તેમનાજ વર્ગમાં અવિચ્છિન્ન રીતે ઉત-

રોત્તર વંશપરંપરાં જળવાઇ રહે અને અન્ય વર્ગના મનુષ્યો પોત-પોતાના નિયત સ્થાનમાંજ ગોંધાઇ રહે અને પોતાનાથી નીચા ગણાતા વર્ગ ઉપર પોતાનું ઉચ્ચ સ્થાન જાળવવા પુરતી મીઠી લાલચને વશ થઇ પ્રથમ દરજ્જો ભોગવતા મનુષ્યોને અપ્રતિમ માન આપવા પ્રેરાય તેવી યોજના યુક્તિપૂર્વકની ગોઠવણથી કાયમ કરી લેવામાં આવી અને 'ગતાનુગતિકો લોકઃ' એ ન્યાયે આવી પુરાણ સ્થાપીત રૂઢીઓનાં બંધનો જન સમુદાય ઉપર વધારે અને વધારે મજબુત થતા ગયા. આવી રૂઢીઓના અંતરપટમાં કંઇ પણ સ્વાર્થનો અંશ હોવાનું કોઇને જણાયું નહીં.

રૂઢીનાં બંધનોથી તે વખતનો સમાજ એટલો બધો સ્થિતિચુસ્ત અને પરાધીન બનતો ગયો કે ગુણ કર્મના સિદ્ધાંતને પ્રધાનતા આપવાનું અશકય થઇ પડયું.

સામાન્ય રીતે ગુણ કર્મથી વિહીન તેમજ ધિક્કારવા ગોગ્ય દુર્ગુણોનું સેવન કરતો ઉચ્ચ દરજ્જાનો મનુષ્ય પોતાનાથી ઉતરતા દરજ્જાના મનુષ્ય ઉપર અઘટિત સરસાઇ ભોગવવા લાગ્યો.

આવા એક પ્રકારની અંધાધુધીના વખતમાં બનેલ ઉપર્યુકત ઘટનાએ તે સમયના સમાજ બંધન સામે એક પ્રકારનો બેંડો બળવો જગાવ્યાનું કહી શકાય. તે વખતે સર્વકોઇને પોતાની શક્તિથી આંજી નાંખતા ક્ષાત્રતેજ આગળ નમણું આપવાનું સદર ઘટના આપણને શીખવે છે.

સદ્વર્તનના બંધારણ માટે—ગુણ કર્મની ખીલવણી માટે, ઉચ કુળની ખાનદાની વગેરે ગુણોથી સંસ્કારી થયેલ આજુબાજુનું શુદ્ધ વાતાવરણ કંઇક અંશે મદદગાર થઇ પડે છે એવું કબુલ રાખવામાં આવે તો પણ આ ઘટનાથી વર્ણાશ્રમના રૂઢ બંધનને એક રીતે ફટકોજ પડેલ અને તે બંધન શ્રી મહાવીરના ઉપદેશથી વધારે વધારે ઢીલું પડતું ગયું. આ ઘટનાના મુંગા—ગર્ભિત ઉપદેશથી શ્રી મહાવીરના વધારે ઉદાર કાર્યક્ષેત્રના માટેની ભૂમિને યોગ્ય સિંચન મળતું રહ્યું.

અમુક વર્ણના મનુષ્યોજ અમુક ધાર્મિક ક્રિયા અને તેથી નીપજતા લાભો માટે અધિકારી ગણી શકાય એવો ખ્યાલ દિન પ્રતિદિન ઘસાતો ગયો અને છેવટે ચાલુ જમાનામાં ઉંચ નીચના ખ્યાલ સંબંધમાં જુદા જુદા અનેક પ્રકારના મત ભેદો અને જુદી જુદી ભૂમિકા ઉપરના અવનવા વાતાવરણ વચ્ચે આપણે ચારે તરફ નજર કરવાની રહે છે.

શ્રી મહાવીર જીવનની બીજી અદ્ભુત ઘટનાઓ સંબંધમાં ક્રમસર ઉલ્લેખ કરવા જતાં—આપણું ધ્યાન ઉપરની ઘટના પછીથી તરતજ પ્રભુ એ ગર્ભમાં રહ્યા રહ્યા "માતા પિતાના જીવતાં હું દીક્ષા લઇશ નહી" એવો જે અભિગ્રહ કરેલ તે તરફ જાય છે અને આપણે જોયું કે આ અભિગ્રહ નિશ્ચયપૂર્વક પાળવા ઉપરાંત—પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ શ્રી નંદિવર્દ્ધનના આગ્રહથી માતા પિતાના વિયોગ પછી પણ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ એક વરસ બાદ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો હતો.

આ ઘટના આપણને શ્રી મહાવીર પ્રભુના અપૂર્વ ત્યાગ ભાવ ઉપરાંત અપ્રતિમ વડીલ ભક્તિ-વડીલો તરફનો પૂજ્યભાવ વગેરે અનેક સદ્ભાવ સદ્બોધે છે. ગર્ભસ્થિતિમાં મારા ફરકવાથી-હલનચલનથી મારી માતાને વેદના ન થાઓ એવા ખ્યાલથી હિતબુદ્ધિથી પ્રભુએ ગર્ભાવાસમાં યોગીની માફક નિશ્ચલ નિષ્કમ્પ વૃત્તિ ધારણ કર્યાથી ત્રીશલા માતાને ચિંતા થઇ કે શું મારો ગર્ભ ગળી ગયો, યા શું કોઇએ હરી લીધો કે શું નાશ પામ્યો કે સ્થંભિત થયો? આવી રીતના આક્રંદથી-આર્ત્તધ્યાનથી ઘણોજ કલેશ કરવા લાગ્યા અને રૂદન કરવા લાગ્યા. આખા રાજ્ય કુટુંબમાં સૌ સ્વજનો પણ ખેદ પામ્યા. તે અવસરે ત્રણ જ્ઞાનના ધારક પ્રભુએ જ્ઞાનવડે પોતાના માતાપિતા વગેરે સ્વજનોની દુઃખદ સ્થિતિ જાણીને એક અંગુલી ચલાયમાન કરી એટલે પોતાનો ગર્ભ અક્ષત છે એમ જાણી ત્રીશલા દેવી હર્ષ પામ્યા અને રાજ્ય મહેલમાં સર્વત્ર આનંદ પસરી ગયો.

પ્રભુએ આ પ્રસંગે ચીંતવ્યું કે હજુ તો હું અદૃષ્ટ છું છતાં મારા માતા પિતાનો મારા ઉપર

આટલો બધો સ્નેહભાવ વર્તે છે. માટે જો હું તેઓના જીવતાં દીક્ષા લઇશ તો જરૂર તેઓ સ્નેહના મોહ બંધનથી આર્તધ્યાનવડે ઘણું અશુભ કર્મ ઉપાર્જન કરશે માટે તેમના જીવતાં હું દીક્ષા લઇશ નહીં. સંસારત્યાગ જેવા ઉત્તમ ધાર્મિક કાર્યમાટેના શ્રીમહાવીર પ્રભુના આવા દૃઢ નિશ્ચયથી–અભિગ્રહથી આપણને ઘણું ઘણું શીખવાનું અને સમજવાનું મળે છે. સ્નેહના મોહપાસનાં બંધનો વધારે મજબુત કરતા જવું: આ અસાર સંસારમાં કેવળ આનંદ માની રચ્યા પચ્યાજ રહેવું, ત્યાગ ભાવની ઝાંખી પણ ન થવા દેવી એવી ભાવના તરફ આપણને ઉપરની ઘટના પ્રેરતી નથી પરંતુ સદર ઘટના ગર્ભ સ્થાનમાંથી દીક્ષા લેવાના નિશ્ચયને વધારે અને વધારે દૃઢીભૂત કરી તેમાં ત્યાગભાવનો ઉત્તમ સિદ્ધાંત આપણી નજર સન્મુખ ખડો કરે છે અને તેમાંથી આપણે આપણા ક્ષયોપક્ષમ અનુસાર લઇ શકીએ તેટલો સદ્‌ભાવ–સાર લેવા પ્રેરણા કરે છે. આ અભિગ્રહથી પ્રભુએ દીક્ષા લેવા માટે કરેલ નિશ્ચયની સાથે તે માટેના વખતની અને આજુબાજુના સંયોગોની પણ કંઇક ઝાંખી કરાવી છે.

શ્રી વીરના શાસનમાં ઘણી નાની ઉમરે દીક્ષા લીધેલ વ્યક્તિઓ મ્હોટા ધુરંધર શાસનોન્નતિકારક આચાર્યો થયાના છુટાછવાયા દાખલા મળી આવે છે ખરા, પરંતુ તેનો કંઇક અંશે અપવાદ રૂપજ ગણાવા જોઇએ. પ્રાચીન સમયમાં ભવ્ય મુખાકૃતિ વિશાળ લલાટ ઉર્ધ્વ રેખા ચિત્રો વગેરે અનેક લક્ષણોથી ઉજ્વળ ભવિષ્યની આગાહીની ખાત્રી મેળવી પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી વર્તાય એ સૂત્રને સાર્થક કરતા આજુબાજુના સર્વ સંયોગોના અથંગ અભ્યાસી શાસનના નાયકોએ કેવળ પરમાર્થ બુદ્ધિથીજ શાસનને અથાગ લાભ થવાની ગણતરીએ કોઇ કોઈ પુરૂષોને બાળવયમાંજ દીક્ષા આપવાનું ઉચિત ધારેલ–તેવા દાખલાઓ આગળ કરી હાલમાં પણ કોઇ કોઈ સ્થળે બાળ દીક્ષાના પ્રસંગને અસાધારણ મહત્વ આપવામાં આવે છે તે એક વિવાદગ્રસ્ત પ્રશ્ન છે. બંને બાજુની દલીલ ઘણી રીતે વિચારવા યોગ્ય મનન કરવા યોગ્ય છે. એકજ પક્ષનો આગ્રહ ધરી કદાગ્રહ બુદ્ધિથી પોતાનોજ કક્કો ખરો માનવાની લાલસાથી એક બાજુ ન ઢળી જતાં દરેક પ્રસંગે આજુબાજુના સઘળા સંયોગો ધ્યાનમાં લેઇ શાસનની હીલનાના પ્રસંગ ઉપસ્થિત ન થાય તે ધોરણે પરમ વિવેક બુદ્ધિથી અને ઉદાર ભાવનાથી કામ લેવાની જરૂર છે. અત્યુત્કટ શિષ્ય લાલસાની વૃત્તિનેજ વશ વર્તી, કેવળ એકજ બાબતને અણછાજતું–અયોગ્ય મહત્વ આપી વગર કારણે ક્લેશકંકાશ વ્હોરી લેવામાં આવે, ન્યાયની કોર્ટોમાં ઘસડાવા પ્રસંગ આવે, કાવા દાવા અને પ્રતારણાના પ્રયોગોથી નાસભાગ કરાવવામાં આવે તે કોઇ પણ રીતે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. અંધશ્રદ્ધા અને સ્થિતિચુસ્તતા હવે લાંબાકાળ સુધી જેની તે સ્થિતિમાં ટકી રહે તેમ જણાતું નથી. ધર્મગુરૂઓના વિવેકહીન–અવિચારી સાહસોને સમાજ નભાવી લે તેમજ તેમના હરકોઇ કાર્ય તરફ સુશીક્ષીત વર્ગ કેવળ આંખ વીચામણાં કે આંખ આડા કાન કરે તેવી સ્થિતિ હવે રહી નથી.

દેશ કાળ અનુસાર સમાજ સ્થિતિનો યથાસ્થિત ખ્યાલ કરીનેજ આપણે આગળ વધવાની જરૂર છે. ધર્મભાવનાની વૃદ્ધિ થવાને બદલે ઉલટું તેને ક્ષતિ પહોંચે તેવા કાર્યમાં ઝંપલાવતાં પણ ઘણી ઘણી રીતે વિચાર કરવાની જરૂર છે. શાસનની ઉન્નતિ કે રક્ષણ એ એકહથુ સત્તાના ઇજારાનો વિષય બની શકે તેમ નથી. આ આગળ વધતા અગર કહો કે કોઇ કોઇ બાબતમાં પાછળ પડતા જમાનામાં સર્વ કોઇ આગેવાન મનુષ્યનું જાહેર જીવન હરેક રીતે જાહેરની ટીકાને પાત્ર છે તેવા સમયમાં સમુદાયના નાયકોએ કેવળ એકજ ધુનથી ધપ્યે જવું તે આપણા સ્યાદ્‌વાદ માર્ગને–અનેકાંતપ્રરૂપક સિદ્ધાંતોને કવચિત્ નુકશાનકારક થઇ પડે તેવો સંભવ છે. આ વિષયની ચર્ચામાં વધારે ઉંડા ઉતરવા જતાં વિષયાંતર થઇ જવાનો ભય રહેતો હોવાથી એટલુંજ પ્રતિપાદન કરવાનું આવશ્યક ધારવામાં આવે છે કે શ્રી વીર પ્રભુના ઉપર જણાવ્યા મુજબના અભિગ્રહની ઘટના સંબંધમાં આપણે શાંત ચિત્તે આપણા પોતાના આત્માને તેમજ સામુદાયિક રીતે શાસનને વિશેષ લાભ થાય તે રીતે વિચાર કરવાની જરૂર છે. સમુ-

દાયના લાભમાંજ આપણું પોતાનું હિત રહેલું છે. સમાજના લાભ સાથેજ વ્યક્તિગત હિત પણ અવિચ્છિન્ન રીતે સંકળાયેલું છે: આવા સામાન્ય સિદ્ધાંતોની પણ અનેક દષ્ટિથી વિચારણા કરવાની જરૂર છે. વડીલ–આપ્તજનો તરફનો ભક્તિભાવ–આપણા આજ્ઞાંકિતપણાના ગુણને સવિશેષ ખીલવી આપણું ચારિત્ર વધારે ઉજ્વળ બનતું રહે તે રીતે આપણે કામ લેવાની જરૂર છે,

ઉપલક દષ્ટિએ તદન સામાન્ય જણાતો એક લજ્જાગુણ પણ ઉચ્ચ ચારિત્રના બંધારણમાં તેટલો બધો લાભ કારક છે તે સંબંધમાં જૈન શાસ્ત્ર પ્રણીત ક્ષુલ્લક કુમારનું કથાનક ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે. યુવાન વર્ગને આ કથાનક ખાસ આદર્શ તરીકે પોતાની નજર સન્મુખ રાખવાની જરૂર છે. લજ્જાગુણને બીજા અનેક સદ્ગુણનો ઉત્પાદક અને પોષક તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે.

શ્રીમહાવીર ચરિત્રની અનેક ઘટનાઓ પૈકીની આ એક ઘટના આપણને ન્યાય માર્ગની ઉત્કૃષ્ટતા તરફ લક્ષ રાખવાનું આપણને શીખવે છે તે ઉપરાંત વડીલ સ્વજનો તરફ સ્નેહયુક્ત પૂજ્યભાવ–રાખવાનું તેમજ તેમની શુભેચ્છાઓ તરફ માનની દષ્ટિથી જોવાનું સદબોધે છે અને આ સ્વાતંત્ર્યપોષક જમાનામાં સ્વાતંત્ર્યને ક્વચિત્ સ્વચ્છંદની હલકી કોટીમાં ઉતારી પાડના જમાનામાં ઉપર બતાવેલ ગુણોની ખીલવણી તરફ બહુજ સંભાળપૂર્વક લક્ષ આપવાની જરૂર છે. પરમ ઉપકારી શ્રી મહાવીરના જીવનની બીજી અનેક અદભુત ઘટનાઓ સંબંધમાં અનુકુળ પ્રસંગે આપણે હવે પછી વિચાર કરીશું. ચાલુ પ્રસંગે આવી ઉત્તમ તક આપવા માટે વિદ્વાન્ તંત્રીનો આભાર માની હાલ તુરત વિરમું છું. ૐ શાંતિ.

અભિનંદન.*

પધારો પધારો નાથ ! ભગવાન્ જ્ઞાતનંદન !
તમોને છે તમોને છે ! અમારાં કોટિ વંદન.
ઓજસ આપના આજે પૃથ્વીતલને ઓપતાં
કૃતાર્થતા અવધિ પામી હૈયાં શાં ! અમ શોભતાં
નયનો આપને નિરખી તૃપ્તિ નો પામતાં હજી
જોઇ લેઉં ! જરા જોઉં ! વાંચ્છના વધતી જતી !
વસંતની નવી લક્ષ્મી વધામણી આપે અહીં
જગન્નાથનું આતિથ્ય અર્થે આતુર થૈ ઉભી !
વધાવા આપના પાદો સમારંભો થઈ રહ્યા;
મંગળ વાદ્યના નાદો દિગંતમાં વ્યાપી ગયા.
આજનો ઉત્સવ પામી ધન્ય જાત ગણે ધરા;
અલંકારો સજી રહી છે નાથ–ચરણો પામવા.
મર્ત્યલોક પુર દ્વારે થાય પ્રવેશ આપનો !
ત્રૈલોક્ય માંહેના જંતુ જપે છે જાપ આપનો.
રંગ્યાં છે પુરનાં ભુવનો રજત શ્વેત રંગથી;
ચંદ્રિકા ધન્ય થાયે છે ! ભક્તિ કરી સ્વ અંગથી.
સ્વસ્તિકો પુરાએ છે મૌક્તિકોના ગૃહે ગૃહે
પંચરંગા પુષ્પોથી પૂજાઓ છે સ્થળે સ્થળે !
અર્ચા પૂજા કરું શાથી રંકતા હસ્તને વરી !
કૃતપુણ્ય થઉં છું આ, કાવ્યમાળ ગળે ઠવી !
સ્વામીનાથ પધાર્યા છે, અહો કુંડગ્રામનંદન !
સ્વીકારોને સ્વીકારોને ! સ્નેહે આ અભિનંદન !

—ગોરધનભાઈ વીરચંદ શાહ

---

*ભગવાન્ વર્ધમાન–મહાવીર દેવ ચૈત્ર સુદ ૧૩ ની મધ્ય રાત્રીએ જન્મ્યા તે પ્રસંગનું અભિનંદન.

શ્રી મહાવીર જયંતિ.

(બોરસદમાં શ્રી મહાવીર જયંતિ વીરાત્ ૨૪૫૧ ના ચૈત્ર માસમાં થઈ હતી તે વખતે શ્રીયુત કિશોરલાલ ઘનશ્યામલાલ મશરૂવાલાએ પ્રમુખ તરીકે જે ભાષણ આપ્યું હતું તે આ ખાસ અંકમાં ઉપયોગી ગણી અત્ર મૂક્યું છે. **તંત્રી.**)

શ્રી. ગોપાલદાસભાઈની ચિઠ્ઠી લઈને રાયચંદભાઈએ આવી જે આગ્રહ કર્યો, તેને ઠેલી ન શકવાથી હું આજે હાજર થયો છું. એમના આગ્રહની પાછળ જે મારે માટે પ્રેમ રહેલો છે, તેમને માટે હું તેમનો ઋણી છું. એ પ્રેમના બદલામાં હું કાંઇક સેવા કરી શકું તો સારૂં એમ ઇચ્છું છું. પણ આજના પ્રસંગે એવું કાંઇ થઇ શકે એમ મને ઝાઝું લાગતું નથી. આનાં કારણોમાં મુખ્ય એ કે હું જૈન ધર્મ વિષે બહુ ઓછું જાણું છું. અને જૈન સમાજ વિષે એથીયે ઓછું જાણું છું. હું આશ્રમમાં રહેવા આવ્યો તે પહેલાં જૈન ધર્મ વિષે જરાયે જાણતો નહોતો. જે જાણતો તે જૈન ધર્મ પ્રત્યે અણગમો ધરાવનારા મારફતે બંધાયેલી કેટલીક કલ્પનાઓજ, અને જૈન કુટુંબોના સહવાસમાં આવવાનું પણ મને કદી થયું નહોતું. આજે પણ મને જૈન સમાજનો બહુ ઓછો પરિચય છે. જૈન કુટુંબોના સમાગમમાં હાલમાં હું આવ્યો છું તે સામાન્ય જૈનોથી ઘણા આગળ વધેલા કહેવાય. તેમની તરફથી જૈન ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન હું જાણી શકું છું, પણ જૈન વાતાવરણ અને જૈન સંસ્કારોનો મને પરિચય થયો નથી. તેથી આજના પ્રસંગે મારા જેવાથી આપની શી સેવા થાય એ વિષે મને શંકા છે.

મારી બીજી મુશ્કેલી પણ કહું. હું જાણતો તો હતો પણ હવે દિવસે દિવસે વધારે ચોખ્ખી રીતે જોઉં છું કે ગુજરાતના પ્રજાજીવનને પણ હું બહુ પિછાણતો નથી. મારૂં પૂર્વજીવન બધું શહેરમાં અને ગુજરાત બહારજ ગયેલું છે. એટલે બોરસદ જેવા ગામમાં હું આવું છું, ત્યારે ગૂજરાતી છતાં પરદેશીની માફક મને એક રીતે પારકાપણું લાગે છે. ગૂજરાતી પ્રજાજીવનમાં ભળી જતાં હજુ મને આવડ્યું નથી. આને લીધે એવું બને છે કે તમારે માટે બોલું કે લખું તેનો તમને તમારા જીવનમાં બહુ ઓછો ઉપયોગ થાય છે, અને મારૂં બોલેલું-લખેલું તમારા ઉપયોગાર્થે નહિ પણ મારા વિનોદાર્થે બની જાય છે. બીજાં કારણો પૈકી આ પણ એક કારણને લીધે મને બોલવા-લખવા પ્રત્યે અભાવ ઉત્પન્ન થતો જાય છે. અને આવા પ્રસંગો મને મૂંઝવનારા થઇ પડે છે. તમારી હું સેવા કરી શકું તે પહેલાં તમારા જીવનમાં હું સારી રીતે ભળું એ જરૂરનું છે.

આથી આજના પ્રસંગને શોભે એવી મારાથી કાંઇ સેવા ન થઈ શકે તો મને ક્ષમા કરશો. હું તમારી આગળ જૈન ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે, કે જૈન સંસ્કારો, રૂઢિઓ તથા પૂજા વિધિઓ વિષે પણ નહિ બોલી શકું, પણ કેટલીક સામાન્ય વાતો જ કરી શકીશ.

પ્રથમ તો આજના જેવી જયંતિઓ ઉજવવાની પાછળ રહેલો ઉદ્દેશ વિચારવા હું આપને વિનંતી કરૂં છું. આજે આપણે બધા બોલ-વા અને લખ—વા એટલે બોલવા અને લખવાના વાયુ-થી પીડાઇએ છીએ. બોલવાના અને લખવાના વિવિધ પ્રસંગો આપણે શોધ્યાજ કરીએ છીએ. જયંતિઓ ઉજવવાનો વા પણ એ વાયુનો જ એક પ્રકાર થઇ ગયો છે. ઘણી ખરી વાર આ પ્રવૃત્તિઓમાં મને કોઇપણ જાતની ગંભીર વૃત્તિનો અભાવ જણાયો છે. જે મહાપુરૂષની જયંતિ ઉજવીએ, તેમના પ્રત્યેના કોઇ હદયના ઉમળકાથી પ્રેરાઇને અથવા તેમના જેવા થવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી પ્રેરાઇને આપણે આ પ્રવૃત્તિ માંડતા નથી, પણ વિનોદ-મનોરંજન કરવાની ઇચ્છા જ પ્રધાન હોય છે એવું મને જણાયું છે. આથી

સભાઓને નિમિત્તેજ મોટા વરઘોડાઓ, સારા સારા સંવાદો, સંગીતો અને વ્યાખ્યાનો સાંભળવા મળે, બે ઘડી આનંદમાં જાય, એટલુંજ ફળ મેળવવાની ઈચ્છાથી આવી પ્રવૃત્તિઓ યોજાય છે. આમાં એક છેતરામણ પણ થાય છે. સભા બોલાવનારાઓને અને સભામાં આવનારાઓને બંનેને એવો પણ ભાસ થાય છે કે આવી જયંતિ ઉજવવાથી આપણે એક મહત્વનું કામ કરીએ અને આરાધીએ છીએ અને તે મહાપુરુષની યોગ્ય કદર કરીએ છીએ.

હું બીજી રીતે ગંભીર માણસ નહિ હોઉં, પણ આવા પ્રસંગો વિષે મારી વૃત્તિ અતિશય ગંભીર છે. જીવનને હું એક અતિશય ગંભીર વસ્તુ સમજું છું. અને મહાવીર જેવા પુરુષો જીવનના સાથી હોવાથી એમની જયંતિની ગંભીર પ્રસંગોમાં ગણના કરૂં છું. મારી તુલના તમે કેટલે અંશે સમજી શકશો તે હું જાણતો નથી, પણ ગાંભીર્ય એટલે શું તે તમને દાખલાથી સમજાવવા પ્રયત્ન કરૂં છું. બોરસદના સત્યાગ્રહ વખતે તમે વિચાર કરવા બેઠા હશો, અથવા બાબરાની બાબતમાં વિચાર કરવા બેઠા હશો, અથવા તમારા ઘરમાં કોઇને મોટું ઓપરેશન કરાવવું હોય તેનો તમે વિચાર કરવા બેસો ત્યારે તમારા મનની વૃત્તિ કેવી ગંભીર હોય તેનો ખ્યાલ કરો. એ જેમ જીવનની સાથે જોડાયેલી વાતો છે, તેવાજ આ મહાપુરુષો તમારા જીવન સાથે જોડાયેલા તમને લાગવા જોઇએ. જેમ ઉપલા પ્રસંગોમાં તમને જાન માલની ચિંતા હોય, તેમ આ પ્રસંગમાં યે તમને તમારા જીવની ચિંતા લાગવી જોઇએ. ફરક માત્ર એટલો જ કે પેલા પ્રસંગોમાં કદાચ કાંઇક ગભરામણ અને ખેદ હોય તેને બદલે આ પ્રસંગમાં ઉત્સાહ અને હિંમત હોય. હું આ વૃત્તિને ગંભીર વૃત્તિ કહું છું.

જો તમે આવી ગંભીર વૃત્તિથી મહાવીર જયંતિ ઉજવો, તો તેમાંથી તમને ફાયદો થશે. પ્રત્યેક જયંતિએ તમે જીવન—વિકાસના માર્ગમાં એક એક પગલું આગળ માંડો છો એમ અનુભવ થશે. પણ એમ ન હોય તો આવી જયંતિઓ ઉજવવામાં હું કોઇ જાતનો લાભ જોતો નથી. જયંતિ ઉજવવાથી શ્રી મહાવીરની કોઇ જાતની કદર થાય છે એવો ખ્યાલ હોય તો તે ભૂલ ભરેલો છે. મહાવીરની કદર કરવાની કોઇ જાતની આવશ્યકતા જ નથી, કારણ કે મહાવીરના જીવનની કિંમત, તમે એની કદર ન કરો તેથી ઘટવાની નથી, અને કદર કરવાથી એમના જીવનને વધારે ઉન્નત થવાનું રહ્યું નથી. તમારી પોતાનીજ ઉન્નતિને માટે તમે મહાવીરના ઉપાસક છો અને તેટલાજ માટે તમારે એમની જયંતિ ઉજવવી જોઇએ. જો જીવનને ઉન્નત કરવાની તમને તીવ્ર ઉત્કંઠા ન હોય તો જયંતિ ઉજવવાથી કોઇ હેતુ સરવાનો નથી.

આથી મારી તમને વિનંતિ છે કે તમે જો આ જયંતિ ઉજવવા ઇચ્છતા હો, તો ગંભીર ભાવેજ ઉજવજો. મનોરંજનની, કે તમારા પંથની વાહ વાહ કહેવડાવવાની, કે સ્વર્ગનું કે આ લોકનું કોઇ સુખ મેળવવાની તમને કાંઇ આશા રહેતી હોય તો તેને છોડી દેજો અને તે આશાઓ ન છૂટે તો જયંતિ ઉજવવાનું છોડી દેજો. અને એ ચિત્તરંજન, વાહ વાહ કે પુણ્ય કોઈ બીજે માર્ગે મેળવજો.

જો આવા ગંભીર ભાવથી તમારે જયંતિ ઉજવવી હોય, તો તે કેમ ઉજવવી જોઇએ એ વિષેના મારા વિચાર કહું છું. પણ એ વિચારમાંથી ઘટે તેટલાજ તમારે લેવાના છે. એમાંથી જે વિચારો તમારા સંસ્કારોને માટે અનુકૂળ ન હોય તે છોડી દેજો.

આવી જયંતિઓ કેવળ ઉપાસકો, ભકતો કે જિજ્ઞાસુઓએજ ભેગા થઇ ઉજવવી જોઇએ. આમાં મોટો સમારંભ કરવાની, ખૂબ માણસો ભેગા કરવાની કે બધા માટે એકજ જાતનો કાર્યક્રમ રચવાની ખટપટ ન હોય.

દરેક પંથમાં પાંચ જાતના અનુયાયીઓ હોય છે. ઉપાસકો, ભકતો, જિજ્ઞાસુઓ, પંડિતો અને સામાન્ય વર્ગ. ઉપાસક એટલે જેમના હૃદયમાં મહાવીરના જેવું પોતાનું જીવન રચવાની, મહાવીરના મહાન ગુણો પોતાના જીવનમાં ઉતારવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય તે. ભકતો એટલે જેમને મહાવીર પ્રત્યે એવો પ્રેમ ઉપજતો હોય કે એમને માટે પોતાના

જાન-માલને કોઇને કોઇ રીતે વાપરી નાખવાની તીવ્ર ઇચ્છા રહેતી હોય તે. એ પોતે મહાવીરના જેવો થવાની અભિલાષા નથી કરતો પણ મહાવીરને પોતાના નાથ, મિત્ર, માતા, પિતા જેવા સમજી એને માટે શું ને શું કરી નાખું એવી ઇચ્છા રાખે છે. જિજ્ઞાસુ એટલે જેને જૈન સંપ્રદાયનું તત્ત્વજ્ઞાન અનુભવમાં ઉતારી લેવાની ઇચ્છા છે તે. પંડિત એટલે જૈન શાસ્ત્રોના અભ્યાસી; અને સામાન્ય વર્ગ એટલે જે જીવતાં સુખી રહી કુટુંબ, ધન, વેપાર, રોજગારને જીવનનાં મુખ્ય અંગો માને છે, પણ જેમને એવી એક શ્રદ્ધા રહેલી છે કે એ બધી વસ્તુઓ મહાવીરની દિવ્ય શક્તિનો આશરો લેવાથી કાયમ રહે છે, અને એમના પંથમાં દાન, પુણ્ય કરવાથી અહીં સુખી રહેવાય છે અને બીજો જન્મ સારો આવે છે તે.

મારા વિચાર પ્રમાણે કોઇ પણ પંથ જગતની દૃષ્ટિએ પંડિતો અને સામાન્ય વર્ગની સંખ્યાથી ઓછો વત્તો બળવાન જણાય છે. પણ પંથમાં જન્મ લઇ એનો સદુપયોગ કરી પોતાની ઉન્નતિ કરી લેનારા તો જે સાચે ભાવે ઉપાસક, ભક્ત, કે જિજ્ઞાસુ હોય તેઓ જ છે. એ પંથનો ઉત્કર્ષ કે પંથ બહારના સામાન્ય મનુષ્ય સમાજનો ઉત્કર્ષ આ ત્રણ વર્ગના અનુયાયીઓથીજ થાય છે. એવું પણ બને છે કે આગળ જતાં એ ઉપાસક, ભક્ત કે જિજ્ઞાસુ પોતાના ભાઇબંધોથી એટલો બધો જુદો પડી જાય છે, કે એને પોતાના પંથનો માનવાને પણ કોઈ તૈયાર નથી હોતું. છતાં એ પંથનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવી લેનારા એ ત્રણેનાજ હોય છે. પારસનાથના પંથમાં જન્મ લઈ જૈનોને અને આખા જૈન ધર્મને ઊંચે ચઢાવનાર મહાવીર સ્વામી આ વાતનુંજ એક દૃષ્ટાંત છે. કેટલેક અંશે રાજચંદ્રનું પણ આવુંજ દૃષ્ટાંત કહેવાય.

આ ત્રણ વર્ગના અનુયાયીઓ માટે જયંતિઓ બરાબર ઉજવાયતો વિશેષ લાભદાયી થઇ શકે. આવી જયંતિઓ ઉજવવાની રીત તો એજ કે સત્સમાગમનાં મંડળો રચી, પોતાના જેવાજ ઉપાસકો, ભક્તો અને જીજ્ઞાસુઓ સાથે એક બીજાની ઉન્નતિના માર્ગો વિચારવા. આમાં ઉપાસકો બેસી મહાવીરનાં ચરિત્રો અને ગુણોનો વિચાર કરી, તેનું અનુકરણ કરવાના માર્ગો શોધે; એવા ગુણોનો ઉદય થાય એવો કર્મ માર્ગ વિચારે. ભક્તો ભેગા મળી મહાવીરના ગુણાનુવાદ ગાય, એનો મહિમા વિચારે અને એની મૂર્તિને પ્રેમથી હૃદયમાં ધારે. જિજ્ઞાસુઓ જ્ઞાની સદ્ગુરૂની શોધ કરી એમનો સમાગમ કરે અને સાધના કરે, અથવા પરસ્પર અનુભવની દૃષ્ટિથી તત્વ ચર્ચા કરે.

આ ત્રણે વર્ગો એક બીજાથી તદ્દન જુદા હોય એમ માનવાનું નથી. બધામાં થોડા થોડા અંશો ત્રણે વૃત્તિઓના હોય; પણ પોતાના જીવનના અમુક કાળમાં દરેક માણસ વિશેષ કરીને ઉપાસક, ભક્ત કે જિજ્ઞાસુ હોય.

જયંતિ ઉજવવા માટે આવાં અનુયાયીઓનાં નાનાં નાનાં અનેક મંડળો રચાય તેમાં દોષ નથી પણ લાભ છે. બહુ મોટાં મંડળોમાં વૃત્તિઓ ડોળાઇ જાય છે અને બાહ્ય ઉપાધિઓ વધી પડે છે. આવાં મંડળો બહુ મોટાં નહિ તેમ બહુ નાનાં નહિ, એક બીજાની સાથે સુહાણુ થાય એવા સ્વભાવવાળા, લગભગ એક જ વૃત્તિનાં માણસોનાં હોય તો ઘણો લાભ થાય. હું તમને આ વસ્તુ વિચારવા મૂકું છું કે તમે આવા મોટા જલસા અને વરઘોડા કરવાને બદલે ઉપાસક, ભક્ત, અને જિજ્ઞાસુ બનો અને આવી જયંતિઓના પ્રસંગો નાનાં સત્સંગી મંડળો રચી તમારી શુભવૃત્તિઓનો ઉત્કર્ષ થાય એવી રીતે ઉજવો. તમે જો ગંભીરપણે મહાવીરના અનુયાયી હો તો મોટા જલસાઓથી દૂર રહેવામાં તમને લાભ છે. અને જો એ ગાંભીર્ય ન હોય તો મારી દૃષ્ટિએ આવી જયંતિઓની કશી કિંમત નથી, અને મારા જેવા માણસને બોલાવીને ઉલટો તમારો રસભંગ થવાનો સંભવ છે.

હવે જે મહાપુરૂષની જયંતિ તમે આજે ઉજવી રહ્યા છો તેમના જીવન વિષે બે-ચાર વિચાર રજુ કરૂં છું.

તમારૂં પહેલું ધ્યાન હું મહાવીરની માતૃભક્તિ પ્રત્યે ખેંચું છું. મહાવીર વીષે એમના જીવન ચરિત્ર લખનારે કહ્યું છે કે ગર્ભમાં ફરકવાથી માતાને વેદના

થશે એ વિચારથી તેઓ ફરકતા પણ નહોતા. આ વાતમાં કવિની અતિશયોક્તિ હશે. પણ એમના વિવાહ વગેરેના પ્રસંગો પરથી સાફ જણાય છે કે એમનું હૃદય નાનપણથીજ માતૃપ્રેમ અને કોમળ ભાવોથી તરબોળ હતું.

બીજાને માટે દુઃખી થયા વિના, અને તેનું દુઃખ નિવારણ કરવા માટે દોડી પહોંચ્યા વિના ચાલેજ નહિ એવો જેમનો સ્વભાવ પડી ગયો છે, એવા મહાવીર, બુદ્ધ, ગાંધી કે એન્ડ્રુઝ-કોઇપણ સંતપુરુષનું કૌટુંબિક જીવન તપાસીશું તો ઘણું ખરૂં માલુમ પડશે કે એમનું બાલ્ય જીવન એવા કુટુંબમાં વીત્યું હશે કે જ્યાં પરસ્પર અત્યંત સ્નેહ પસરેલો હોય, અને એનું મોટપણનું જીવન પણ એવી જ રીતે સ્નેહથી ભરેલું હશે. એણે કદી ભાગ-વિભાગના કજિયા નહિ કર્યા હોય; પોતાનાં અને ભાઈનાં બાળકોમાં ભેદ નહિ માન્યો હોય; એણે સંકુચિત વૃત્તિને પોતાના હૃદયમાં પોષણ નહિ આપ્યું હોય. એથી ઉલટું જ્યાં માતા-પિતાએ પોતાનાં બાળકોને પૌષ્ટિક અન્નો ખવાડવાની અને છૂટથી પૈસો ખરચી ઉછેરવાની વ્યવસ્થા કરી છે, છતાં હૃદયના ઉમળકોથી પોષ્યાં નથી, જ્યાં બાળકો માતા-પિતાથી ભયભીત રહીને જ ઉછર્યાં છે, જાણે માતા-પિતા પારકાં માણસો હોય તેમ જ્યાં બાળકોને મન ખોલીને પોતાના હૃદયની સર્વે વાતો કહેવાનું વાતાવરણ નથી, જ્યાં નાના ભાઇઓને મોટા ભાઇઓથી જાણે દુશ્મન હોય તેમ પોતાના બચાવ માટે પ્રયત્ન કર્યા કરવો પડે છે, જ્યાં સર્વે કુટુંબીઓ માત્ર સ્વાર્થનાજ સગાં છે એવો અનુભવ થાય છે, ત્યાં કોઇપણ જાતના ઊંચા ગુણો પોષાતાં નથી. તેવા કુટુંબમાંથી પરદુઃખભંજન માણસો નીકળવાં મુશ્કેલ છે. કારણ કે ત્યાં સમભાવનાની લાગણી ઘણું ખરૂં બુઠ્ઠી થઈ જાય છે.

આ કૌટુંબિક પ્રેમપર હું વધારે આગ્રહપૂર્વક આજના રાષ્ટ્રીય ભાવનાના યુગમાં બે ભાર મૂકું છું, કારણકે મારી દિવસેદિવસે વધારે ને વધારે ખાત્રી થતી જાય છે કે આપણા હિંદુ સમાજની નિર્બળતાનું-આપણી છિન્ન ભિન્ન સ્થિતિનું-મૂળ કારણ આપણા કુટુંબોમાંજ છે. માબાપ અને પુત્ર, ભાઇ-ભાઇ; ભાઇ-બ્હેન; પતિ-પત્ની, મિત્રો, શેઠ અને નોકર વચ્ચે રસબસ પ્રેમ એ હિંદુ કુટુંબની આજે સામાન્ય સ્થિતિ નથી. આપણે પોષેલી સર્વ વિચારસરણીજ એ પ્રેમની વૃદ્ધિને વિરોધી છે. આપણે પ્રેમ વૃત્તિને વૈરાગ્યની વિરોધી માની છે; અને વૈરાગ્ય વૃત્તિ ઉન્નતિકર હોવાથી, આપણે કુટુંબમાં રહેતાં છતાં પણ જાણે-અજાણે એક એવી વૃત્તિ પોષી છે કે જે વૈરાગ્ય વૃત્તિના જેવી દેખાય છે છતાં વૈરાગ્ય વૃત્તિ નથી, પણ પ્રેમ-પ્રતિબંધક વૃત્તિ છે. આને પરિણામે આપણે વિવિધ અનર્થકારી ભાવનાઓ પોષીએ છીએ. પરણીએ છીએ ખરા, અને તે પણ ઉપરા ઉપરી, છતાં પત્ની પર પ્રેમની લાગણી બતાવતાં શરમાઇએ છીએ, ન બતાવવા માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, અને એને દાબી નાંખવાને પુરૂષાર્થ કરીએ છીએ. આપણને બે છોકરાં હોય છે, છતાં પાંચ વરસનો થયા બાદ આપણે એને પ્રેમથી સંબોધી શકતા નથી, વહાલથી રમાડી શકતા નથી, એના ઉપર મમતા દેખાડી શકતા નથી, એની વાતોમાં રસ લઇ શકતા નથી. કવચિત્ જ્યારે મોતનો પંજો એના ઉપર આવી પડે, ત્યારેજ આપણે પ્રેમવૃત્તિ પર ઢાંકેલી શિલાને કાંઇક ઊઠવા દઇએ છીએ, અને જે સમયે ધૈર્ય રાખવું જોઇએ ત્યારેજ ધૈર્યહીન પ્રેમનું દર્શન કરાવીએ છીએ. કોઇ પણ પ્રજા પોતાનાં બાળકોને પરણાવવાની ઇન્તેજારી રાખે તેના કરતાં આપણે બાળકોને ખૂબ વધારે ઇન્તેજારીથી પરણાવીએ છીએ, પણ ત્યાર પછી છોકરાંઓનું કૌટુંબિક સુખ કે દંપતીનું પ્રેમળ વર્તન અણગમા વિના નીરખી શકતા નથી. આ સર્વનું પરિણામ એ આવે છે કે કામ વાસનાની પાશવ વૃત્તિ કે સંસારનો મોહ ઓછાં થતાં નથી. પણ ભાવનાહીન કૌટુંબિક જંજાળ વધે છે,-જેમાં નથી ઐક્ય, નથી સુખ, નથી વિકાસ.

આપણે પણ ઊંચ-નીચના ભેદો, ન્યાત-જાત, ખેતીવાડી, દેશવતન બધુંયે રાખી રહ્યાં છીએ; એ બધાંનો ઉપયોગ કરી આપણું જીવન ચલાવીએ છીએ. એના વધવાથી આપણે પોતાને મોટા થયેલા માનીએ છીએ; આપણી ઉઘરાણીની પાછળ પાઈ

વસુલ કરવામાં, બજારની રૂખની કાળજી રાખવામાં, સટ્ટા ખેલવામાં, ન્યાતવરા કરી વાહવાહ કહેવડાવવામાં, ગાનતાનનો આનંદ લૂંટવામાં, સાધુ થયા હોઇએ તો લુગડાં-લત્તાં, પોથીઓ અને ભિક્ષા ભેગાં કરવામાં, આપણે કોઇ વ્રત, તપ કે દાન કર્યાં હોય તો તેને જગજાહેર કરવામાં, દુનિયાના કોઇપણ દેશની સંસારમાં રચેલી-પચેલી પ્રજાના જેટલાજ આપણે સાવધાન રહીએ છીએ; છતાં જ્યારે જે ગામમાં કે દેશમાં આપણે રહેતા હોઇએ તેને માટે ઘસાવાનો કે કાળજી કરવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે "એ સંસારના કુટણાથી કાંઇ જીવનો ઉદ્ધાર થાય છે ?" "આપણી તો આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ, એવી દુન્યવી વાતોની આપણને શી પરવા ?" એવું તત્ત્વજ્ઞાન માંડી બેસીએ છીએ. ભાઇઓ અને બ્હેનો, હું તમને ખાત્રીપૂર્વક અને આગ્રહપૂર્વક કહું છું કે આ કેવળ શુષ્કજ્ઞાન છે. આથી તમારો કોઇ કાળે પણ ઉદ્ધાર નહિ થઇ શકે.

ખરી રીતે તો કોઇપણ માણસને પરણવાની, છોકરાં હોવાની, છોકરાંને પરણાવવાની, ધન-મિલકત સંઘરવાની, કે ગામમાં કે શહેરમાં રહેવાની ફરજ નથી. પણ જો એણે એવા સંબંધો રચ્યા હોય, તો તે સંબંધોનો વિવેક અને પ્રેમથી નિર્વાહ કરવાની જરૂર ફરજ છે. પરણ્યા ત્યારેજ બંધન થઇ ગયું; ત્યારપછી તમારી સ્ત્રીને તમારા સુખ દુઃખની, ઉન્નતિ અને અધોગતિની ભાગીદાર કરી તમારો અને એનો બન્નેનો ઉદ્ધારનો માર્ગ સાથે રહીને કાપવાની ફરજ છે. એ સ્ત્રી મરી ગયા પછી જેમ ઢોર મરી જાય અને બીજું ઢોર લાવો તેમ બીજી સ્ત્રી ન લાવી શકો. એ રામના માર્ગથી, મહાવીરના માર્ગથી, સર્વ સાધુ પુરુષોના માર્ગથી ઉલટું છે. એ પશુતા છે. માણસાઇ નથી. એ સ્ત્રીને તમે તુચ્છકારી ન શકો, મારી ન શકો, એનો ત્યાગ ન કરી શકો.

વિષયોપભોગ કરવાની તમારા ઉપર ફરજ નથી; પણ તમે સંસાર માંડો અને છોકરાં થાય, કે તેનું બંધન તમારે સ્વીકાર્યેજ છુટકો. જેમ બકરાં કે મરઘાં પાળવાવાળા એનાં બચ્ચાંની કિંમતને માટેજ એની કિંમત સમજે છે, તેમ કેટલા પૈસા કમાઇ ને લાવશે એ ભાવનાથી તમે છોકરાંઓ તરફ દૃષ્ટિ ન માંડી શકો. એને માટે ખૂબ પૈસો ખર્ચો કે પૈસો મૂકી જાઇ એનું પોષણ કરવાની તમારી ફરજ નથી. પણ એનું પ્રેમથી પોષણ કરવું, એમની શુભ ભાવનાઓને વધારવી, જે સંસારમાં તમે લુબ્ધ થયા છો, તેમાં એ લુબ્ધ થવા ન ઇચ્છે, તેમાંથી એ આગળ વધવા ઇચ્છે, તો તે જોઇ રાચવું એ તમારી ફરજ છે.

છોકરાંને પરણાવવાની તમારી ઉપર કોઇ જવાબદારી નથી; પણ તમે પરણાવો તો વહુઆરને દીકરી જેવી ગણવાની, છોકરાંઓનો સુખી સંસાર જોઇને રાજી થવાની તમારી જરૂર ફરજ છે.

તમને ઘટે તો ગામ કે દેશને છોડી જાઓ; પણ ગામ કે દેશમાં રહીને તમારાથી તમારા જાન કે માલના જોખમે પણ એનું અહિત થાય એવું કાંઇ કામ ન થઇ શકે. જો તમારા ગામમાં પાણીનું દુઃખ હોય, અને તમારા કુવામાં પુષ્કળ પાણી હોય તો એ કુવો ગામને સોંપી દેવોજ જોઇએ; જો વિલાયતી કાપડના વેપારથી તમને પુષ્કળ નફો થતો હોય પણ એથી દેશનું નુકસાન થતું હોય તો તમારે એ વેપાર બંધ કરવોજ જોઇએ. જો તમારી શાળાઓ સરકારથી સ્વતંત્ર રાખવામાંજ દેશનું હિત હોય તો ગમે તેટલું નુકસાન વેઠીને પણ તમારે એમ કરવુંજ જોઇએ: જો લોક-કલ્યાણને માટે તમારે ખાદી પહેરવાની, રેંટિયો ફેરવવાની, મજુરી કરવાની, ગરીબ થવાની, કે પ્રાણ અર્પણ કરવાની ફરજ આવે તો તે તમારે કરવુંજ જોઇએ. ગામમાં-દેશમાં રહીને એના પ્રત્યેની ફરજથી વિમુખ રહો તો તમે પરમાર્થ સાધવાની કદી આશા રાખશો નહિ. જેને તમે પરમાર્થની સિદ્ધિ માનશો તે પરમાર્થ નહિ હોય પણ કલ્પના હશે.

વૈરાગ્ય અને પ્રેમ એ બે વિરોધી વૃત્તિઓ છે. એવો જો તમારો ખ્યાલ હોય તો તે ખ્યાલ તદન ખોટો છે, એમ હું તમને નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું. એ ખ્યાલે આપણી પ્રજાને ઉન્નત કર્યા વિના શુષ્ક અને ભાવના વિનાની અને સત્યમાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને

કલ્પનામાં સત્યદૃષ્ટિ કરવાવાળી કરી મૂકી છે. એથી ઉલટું હું તમારી આગળ એ વિચાર મૂકું છું કે નિઃસ્વાર્થ અને શુદ્ધ પ્રેમ વિના કોઇ મનુષ્યની ઉન્નતિ થવીજ શક્ય નથી. જો તમારામાં વિવેક અને વૈરાગ્ય નહિ હોય, તો સંત સમાગમથી તે આવી શકશે; પણ જો તમારૂં હૃદય પ્રેમ વિનાનું હશે, તો તમારો ઉદ્ધાર ચોવીશે તીર્થંકરો મળીને પણ નહિ કરી શકે. પ્રેમ વિનાના હૃદયમાં ભગવાન પ્રત્યેની ભક્તિ પણ ઊંડાં મૂળ નહિ ઘાલે; અને ભગવાન પ્રત્યેની ભક્તિ નહિ હોય છતાં એક પણ જીવને શુદ્ધ અને સાચા પ્રેમથી ચાહવાની તમારામાં શક્તિ હશે, તો તમે ઉન્નતિને માર્ગે જઈ શકશો. મેં એક પણ મહાન સંતનું ચરિત્ર એવું નથી જોયું કે જેનામાં મા, બાપ, બંધુ, ગુરુ, મિત્ર, દેશજન ઇત્યાદિમાંનાં કોઇક પ્રત્યે પણ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની પરાકાષ્ઠા જણાતી ન હોય. મહાવીરને ઇશ્વરનું આલંબન નહોતું, પણ જીવ પ્રત્યે પ્રેમનો પ્રવાહ વહેતો હતો તો એ તીર્થંકરપદે જઇ શક્યા. અજામીલનેયે ઈશ્વરનું આલંબન ભાગ્યેજ હતું; પણ એ પુત્ર પર અપાર સ્નેહ રાખી શકતો હતો. એ જોઈ સંતોએ એના ઉદ્ધારની આશા રાખી. મહાવીર અને અજામીલની સરખામણી કરવાની નથી. અજામીલમાં મહાવીરની લાયકાત ન આવી શકે એ દેખીતું છે; પણ એનું કારણ બીજો પુરૂષાર્થ, તપશ્ચર્યા, અને પૂર્વ જીવનની શુદ્ધતા છે. પણ અજામીલ જેવોયે કેવળ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમને બળે–સંત કૃપા અને ઇચ્છા હોયતો– મરણ પહેલાં શાંતિ અનુભવી શકે. દેવભક્તિનું, દેશાનુરાગનું, ભૂત દયાનું મૂળ બાળપણમાં કુટુંબમાં પોષાયેલી પ્રેમવૃત્તિમાં છે. એજ પ્રેમ વધારે શુદ્ધ થાય અને વિસ્તૃત ક્ષેત્રમાં ફેલાય તો દેવભક્તિ, દેશભક્તિ, ભૂતદયા, અહિંસામાં પરિણામ પામે.

ત્યારે વૈરાગ્ય એટલે શું? વૈરાગ્ય એટલે કર્તવ્યનો ત્યાગ કે બંધનોનો જબરદસ્તીથી ત્યાગ કે કંટાળો નહિ. પણ વૈરાગ્ય એટલે સ્વાર્થનો ત્યાગ, સુખ મેળવવાની ઇચ્છાનો ત્યાગ, ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છાનો ત્યાગ.

મહાવીર સ્વામીના જીવનચરિત્રમાં જોશો તો તીવ્ર વૈરાગ્ય અને તીવ્ર પ્રેમ, બીજા પ્રત્યે જુઇ જેવી કોમળતા, અને પોતા પ્રત્યે વજ્ર જેવી કઠોરતા બંને સાથે રહેલાં જોશો. અને તેનું પોષણ કૌટુંબિક વાતાવરણથી થયેલું દેખાશે. જેવો એમના કુટુંબમાં મા દિકરા વચ્ચેનો પ્રેમ હતો, તેવોજ બંધુપ્રેમ પણ હતો. એમના મોટાભાઇ એમને ઘરમાં રાખવા માટેજ એમને રાજપાટ આપી દેવા તૈયાર જણાયા છે. ભાઇ પ્રત્યે કેવી સ્નેહવૃત્તિ છે! હું તમને અંતઃકરણથી કહું છું કે જો તમારે તમારૂં કે તમારાં બાળકોનું કે બીજાં કુટુંબી જનોનું કલ્યાણ સાધવું હોય, તો તમે તમારા કુટુંબનું વાતાવરણ પ્રેમયુક્ત કરો; સ્વાર્થ વૃત્તિ, ક્ષુદ્ર વૃત્તિથી કુટુંબનું વાતાવરણ અશુદ્ધ ન કરશો.

બાળપણથીજ મહાવીરમાં જણાતી એક બીજી વૃત્તિ તે એમનાં પરાક્રમ, પુરુષાર્થ અને દૃઢ નિશ્ચય છે. જૈન ધર્મમાં એવું મનાયું છે કે ક્ષત્રિયજ તીર્થંકર પદનો અધિકારી થઇ શકે; એનો અર્થ હું એમ સમજું છું કે તીર્થંકરપદને માર્ગે પુરુષાર્થી અને શૂર પુરુષજ ચાલી શકે. આ તદ્દન સાચી વાત છે. જ્યાં પુરૂષાર્થ નથી ત્યાં કોઇપણ મહાન વસ્તુની પ્રાપ્તિ નથી. ઐહિક માર્ગમાં કે પરમાર્થિક માર્ગમાં જો કોઇપણ મહાન વસ્તુ તમારે સિદ્ધ કરવી હોય. તો શૂરતા અને પુરુષાર્થ જોઇએજ. શૂરતાનો અર્થ એ વસ્તુની પાછળ બીજું બધું કુરબાની કરવાની તૈયારી; જીવવું તે પણ એનેજ માટે અને મરવું તેપણ એનેજ માટે, પુરુષાર્થ એટલે એ વસ્તુ સિદ્ધ કરવા માટે રાતદહાડો પ્રયત્ન. પરસહાયની અપેક્ષા ન કરવી, કાઉસગ કરીને રહેવું, દિગમ્બર દશા પર્યંત અપરિગ્રહી થવું, ઉપસર્ગો અને પરિષહોને સહન કરવાં, કોઈના ઉપર અવલંબન ન કરવું–આ બધા નિશ્ચયો મહાવીરમાં રહેલા અખૂટ પુરુષાર્થને સુચવનારા છે. જે ગુણો આ દુન્યવી જીવનમાં મોટા થવાને જોઇએ છે, તેજ ગુણો પરમાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે જોઇએ છે. આ ગુણોવાળો દુન્યવી પુરુષ વીર કહેવાય છે. એજ ગુણોનો પરમાર્થમાં ઉપયોગ કરવાથી શ્રી વર્ધમાન મહાવીર કહેવાયા.

મોક્ષને માર્ગે ચાલવા ઇચ્છનારો પુરૂષ અત્યંત

દૃઢ નિશ્ચયી; શ્રદ્ધાવાળો, સાહસી, અને પુરૂષાર્થમાં શ્રદ્ધાવાળો હોવો જોઇએ એ વાતની સાક્ષી રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, મહાવીર ઇત્યાદિ દરેકનું જીવન પુરે છે. તેને બદલે આપણામાં આજે એવી માન્યતા પેસી ગઈ છે કે સાંસારિક કાર્યોમાં નાલાયક નીવડનારા મોક્ષના અધિકારી છે. પુરુષાતન ઓછું થઇ જાય, સ્ત્રી ખરાબ નીકળે, વ્યાપારમાં ખોટ આવે, છોકરો મરી જાય, લડાઇમાં હાર થાય, રાજકારણમાં ખોટ આવે, એટલે આપણા દેશમાં મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાનામાં ઉત્પન્ન થએલી નિરાશા અને ઓછા થએલા પુરુષાર્થને પોતે વૈરાગ્યની અને મુમુક્ષતાની નિશાની માને છે. કામ કરવાનો ઉત્સાહ ન રહે, કંટાળો ઉત્પન્ન થાય એટલે એમ માની લે છે કે હવે એને સંસારની વાસના રહી નથી. બંગાળાના મામલા પછી રાજકારણમાં જ્યારે ઓટ આવી હતી, ત્યારે અનેક રાજકારણી પુરૂષોએ હિમાલયનો આશ્રય લીધો હતો એવું મેં સાંભળ્યું છે. આજે પણ રાજકારણમાં ઓટ જણાતા કેટલાક યુવાનોને હિમાલયમાં જવાની ઇચ્છા કરતા જોયા છે. મારે વિનયપૂર્વક પણ સાચે સાચું જણાવવું જોઇએ કે ઇશ્વરનો માર્ગ લોઢાના ચણા ચાવવાનો છે. ઉત્સાહ ઓછો થઇ ગયેલા, પુરુષાતન ઘટી ગયેલા, જીવનથી કંટાળેલા માણસો મોક્ષ નહિ મેળવી શકે. કદાચ કોઇ બીજી વસ્તુને મોક્ષ સમજી લઈ સંતોષ માની લે એવો સંભવ છે, પણ ઉપશમનું પ્રત્યક્ષ સુખ એમને માટે છેટું છે.

ઉપર વૈરાગ્યનો એક અર્થ કહ્યો, બીજી રીતે સમજાવું તો વૈરાગ્ય એટલે સંસારના કારભાર ચલાવવાની અશક્તિ નહિ પણ શક્તિ છતાં એની નિઃસારતા જાણી એને માટેનો રસ ઉડી જવો અને કોઇ વિશેષ સાર રૂપ વસ્તુ ખોળવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવી તે. જેમ તમે ગાંધીની દુકાન ચલાવતાં ચલાવતાં મુંબાઇનો વેપાર ખેડવા માંડો અને ગાંધીની દુકાન છોડીદો તેનું કારણ ગાંધીની દુકાન ચલાવવાની શક્તિ નથી રહી એમ ના હોય, પણ ગાંધીની દુકાન કરતાં મુંબાઇના વેપારમાં વધારે માલ જણાયો એજ હોય; તેમ સંસારનો કારભાર સારી રીતે ચલાવતાં ચલાવતાં એમાં કેટલો માલ છે, એ જાણી લઇ આત્મસુખનો વેપાર ખેડવા માટે એ છોડી દો ત્યારે જે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય તે ટકનારો અને તમારી તથા પ્રજાની ઉન્નતિ કરનારો થાય.

એવા એવા મહાવીરના કેટલાયે ગુણો ગણાવી શકાય. એ ગણાવા બેસું તો રાત ચાલી જાય. ટૂંકામાં એટલુંજ કહું કે ગીતાના સોળમા અધ્યાયમાં જે જે દૈવી સંપત્તિઓ ગણાવી છે, એ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કર્યા વિના ધર્મને માર્ગે ચાલી નહિ શકાય.

પણ મહાવીરના સંબંધમાં બોલતાં હું અહિંસાનું નામ ન લઉં તો તમે મને ભૂલ્યો ગણશો. અહિંસા તો જૈન ધર્મનુંજ ખાસ અંગ મનાયું છે. અહિંસા પરમધર્મ છે એમ સિદ્ધાંત રૂપે વૈદિક અને બૌદ્ધોએ માન્યો છે, પણ એને આચરણમાં ઉતરાવનાર મહાવીરજ એમ માન્યતા છે. જીવનો ઘાત ન કરવો એ અર્થમાં જૈનોએ અહિંસા ધર્મ ખૂબ ઝીણવટમાં ઉતાર્યો છે એ વિષે ના નહિ. પણ છતાં આજની આપણી સ્થિતિ તપાસતાં 'અહિંસા' શબ્દ બોલતાંયે શરમ આવવા જેવું થાય છે.

આજે આપણા મનમાં અહિંસાનો અર્થ લોહી જેવા રંગની ચીતરી એના જેવો થઇ ગયો છે. લોહીને મળતું કાંઇ દેખાય કે આપણે તે જોઇ ન શકીએ. પછી એ કોઇ માણસ કે પ્રાણીનો ઘા હોય, મસુરની દાળ હોય, પાકા ટમાટાનું કે લાલ નોલગોલનું શાક હોય, કે તડબુચ હોય, કે ગાજરનો કંદ હોય. એ રંગ દેખાયા વિના જો આપણા વર્તનથી કોઇ માણસ રિબાઇ રિબાઇને મરી જાય, આપણે એનું સર્વસ્વ લુંટવી લઇને એનાં હાડકાં પાંસળાં ચૂસી લઇએ, તોપણ આપણે હિંસા કરીએ છીએ એવું ભાન ન થાય. પણ કોઇ ગાડી તળે ચગદાઇ જવાથી કે કોઇનું ગુમડું ફૂટવાથી કે ઉલટીમાં લોહી દેખાય તો આપણી હિંમત નથી કે આપણે ચીતરી ચઢયા વિના કે ઉબકો આવ્યા વિના પાસે ઉભા રહી શકીએ અને તેની સારવાર કરી શકીએ. પણ અહિંસા એટલે લોહી કે લોહીને મળતા રંગની ચીતરી નહિ. અહિંસા એટલે પ્રેમ,

દયા. હિંસા એટલે ક્રોધ, વેર, નિષ્ઠુરતા, નિર્દયતા. જીવનો ઘાત ન કરવો–કરાવવો એ અહિંસા ધર્મનો માત્ર એક ભાગજ. અહિંસાની પૂર્ણતા નહિ.

અહિંસા ધર્મને આપણે પ્રાપ્ત કરી શકીએ તે પહેલાં તો આપણે બીજા કેટલાએ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા જોઇશે; અને તેમાંનો એક મુખ્ય ગુણ નિર્ભયતાનો છે. જ્યાં સુધી ભય છે, ત્યાં સુધી અહિંસા ધર્મની સિદ્ધિ થઇ શકેજ નહિ. સાપને આપણે મારવા ન દઇએ એ ઠીક છે; એ અહિંસાનો એક ભાગ છે. પણ આપણી અહિંસા પૂરી તો ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે આપણે સાપનું નામ સાંભળતાંજ ચોંકીએ નહિ, અને સાપની હિંસા કર્યા વિના સાપથી આપણું રક્ષણ કરવાની આપણી શક્તિ હોય. દ્વેષ કરવાની શક્તિ છતાં જે પ્રેમ કરે છે તે અહિંસક છે. અહિંસા એટલે વેરનો ત્યાગ. ડરનારાની અહિંસા તે અહિંસા નથી. જ્યાં વેર રાખવાની શક્તિજ નથી. ત્યાં અપ્રતિકારનું જે વર્તન થાય તે અહિંસા નથી.

દ્વેષ કરવાની, વેર રાખવાની શક્તિ હોવી એ શબ્દોનો કોઇ અનર્થ ન કરશો. એનો અર્થ એ નથી કે આપણે બીજાઓ પ્રત્યે દ્વેષ કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો. આપણે બીજાથી ભયભીત રહીએ છીએ કે નિર્ભય એ આપણું મન સારી રીતે જાણે છે; અને એ ભયવૃત્તિ આપણે વિવેકથી, અને પ્રસંગ આવે વર્તનથી કાઢી શકીએ છીએ. કોઈ ગોરા સાહેબ આગળ, અમલદાર આગળ, પઠાણ આગળ, ચોર આગળ, સિપાઇ આગળ જતાં આપણું મન જાણે ખીડાઇ જતું હોય, આપણું શરીર જાણે સંકોચ પામતું હોય, આપણે જાણે પૃથ્વી પાસે માર્ગ માગવાની તૈયારીમાં હોઇએ એવું લાગતું હોય તો તે બધી ભયની નિશાનીઓ છે. એને–આપણે ઉપદ્રવ ન કરીએ, એને ખુશ કરીએ, એ પ્રેમ કે અહિંસા નથી. પણ એ આપણા જેવાજ માણસ છે એ વિચારથી આપણે નિઃસંકોચપણું કેળવીએ, એની શેહ આપણી મનોવૃત્તિ સુધી ન પહોંચવા દઇએ, એની જોડે આપણને સમાનતા લાગે તો આપણે એના પ્રત્યે અહિંસા વૃત્તિ કેળવી શકીએ, અને પ્રસંગ પડે ત્યારે દક્ષતા અને ધીરજ રાખી ઉપયોગ કરી શકીએ. એમાં કોઇવાર દ્વેષ—હિંસા થવાનોયે સંભવ આવી જાય. પણ ડરપોક વૃત્તિની અહિંસા કરતાં એ હિંસા સારી. સાંભળ્યું છે કે થોડા દહાડા ઉપર માંડળમાં થયેલાં રમખાણમાં આપણા વાણિયાઓ પોતાનાં સ્ત્રી અને બાળકોને નિરાધાર મૂકીને સંતાઈ ગયા. આ અહિંસકનું વર્તન ન હોય, એટલે અહિંસાનો ઉત્કર્ષ થાય તે પહેલાં આપણામાં નિર્ભયતા આવવીજ જોઇએ.

અહિંસા ધર્મને પરાકાષ્ઠાએ પહોંચાડનાર મહાવીર સ્વામીની અહિંસા આવા પ્રકારની હતી. એ ધારે તો સર્પને ફુલની માળાની માફક ઉંચકીને ફેંકી દેવાની, દુશ્મનને પછાડવાની શક્તિ ધરાવતા હતા. એમને ગરીબાઇનો ભય નહોતો, તાઢ, તડકાનો ભય નહોતો, વિકરાળ કે ઝેરી પ્રાણીઓનો ભય નહોતો, પણ એ સર્વને ભય પમાડવાની એમનામાં શક્તિ હતી. પણ એ સર્વને એમણે અભયદાન આપ્યું. અહિંસાનો બીજો અર્થ અભયદાન થઈ શકે. મારી પાસે ધન હોય તો હું ધનદાન કરી શકું; વસ્ત્ર હોયતો વસ્ત્રાદાન કરી શકું; બુદ્ધિ હોય તો બુદ્ધિદાન કરી શકું; વિદ્યા હોય તો વિદ્યાદાન કરી શકું; તેમ મારી પાસે અભય હોય તોજ હું અભયદાન આપી શકું.

બહારથી જોનારને જૈન સમાજની બે વાતો ધ્યાન ખેંચે છે–એકતો એમની તપપ્રિયતા અને બીજી વરઘોડા પ્રિયતા. આ બંને વિરોધી વસ્તુઓ છે. જેમ બ્રાહ્મણ ધર્મમાં કોઇપણ ધાર્મિક ક્રિયાની શરૂઆતમાં અને અંતમાં સ્નાન હોય છે, તેમ તમારામાં દરેક ક્રિયા સાથે વરઘોડો હોયજ એમ જણાય છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ વરઘોડો–દરેક પ્રસિદ્ધિ માટે થતાં કર્મો–વિઘ્નરૂપ છે. એથી જેને માટે વરઘોડો થાય છે એની અવનતિ થાય છે, અને વરઘોડો કરનારાને કશો લાભ થતો નથી. જેમ કોઇ માણસે ખૂબ અન્નનાં ભંડાર ભર્યા હોય. અને તોફાની લોકો તે ભંડારને તોડી નાંખે અને દાણો લઇ પણ ન જાય પણ ધૂળમાં વેરી નાખે, તેમ કોઈ માણસ કઠણ તપ કરે, અને તેનો તમે વરઘોડો કાઢો, એટલે એના તપનો એને યે લાભ ન લેવા દો, તમે એ લાભ ન લો, અને એ તપને કેવળ

ધૂળમાં મેળવી નાંખો છો. મહાવીરના ચરિત્રમાં કોઇ ઠેકાણે પણ એમની ભારે તપશ્ચર્યાના માનમાં વરઘોડો નીકળ્યાનું મારા વાંચવામાં આવ્યું નથી. ઉલટું એ પ્રસિદ્ધિથી દૂરના દૂર નાસતા હોય એમ મારી ઉપર છાપ પડી છે. આ ઉપરથી વરઘોડામાં ભાગ લેવાના રાયચંદભાઇના નિમંત્રણને હું કેમ સ્વીકારી ન શક્યો તે પણ આપ જોઈ શકશો.

મહાવીરનું-સર્વે જ્ઞાની પુરૂષોનું-જીવન મને આવા વિચારો પ્રત્યે દોરે છે. આનો અર્થ એવો ન કરશો કે આવી કોઇ લાયકાત હું મેળવી શક્યો છું, પણ ગમે ત્યારે પણ આવી લાયકાત મેળવ્યા વિના છુટકો નથી, એવી મારી ખાત્રી થઈ છે, અને સંતોના અનુગ્રહથી એવી લાયકાત મેળવવા શક્તિમાન થઇશ, એવી શ્રદ્ધા છે, એટલે આટલું બોલવા હિંમત કરી છે. નહિતો આ વાક્યો અધિકાર વિનાનાજ ગણાય.

આમાંની એકે એક વસ્તુ એકે એકને ઉપયોગી હશે એમ માનવાનું નથી. મેં કહ્યું છે તે બધું સાચું જ છે એમ માની લેવાનું નથી, પણ તમને લાગુ પડે તેટલી વસ્તુનો એમાંથી વિચાર કરજો. અને તમારી વિવેકબુદ્ધિ જેટલું સાચું ઠરાવે તેટલાનો સ્વીકાર કરજો. આમાં જે જૈનોને ઉદ્દેશીને ટીકા જેવું કહ્યું છે તે જૈનોને લાગુ પડે છે અને બીજા હિંદુઓને લાગું નથી પડતું એમ માનશો નહિ. બ્રાહ્મણ ધર્મી કે જૈન ધર્મી બધા આપણે એકજ માટીનાં પુતળાં છીએ. બધામાં એકજ જાતના સારા નરસા ગુણો વસે છે. આજનો પ્રસંગ જૈનોનો હોવાથી જૈનોને નિમિત્ત કર્યા છે, એટલુંજ માનશો.

જે માર્ગે મહાપુરૂષો ગયા, તે માર્ગે જવાની આપણામાં શક્તિ આવો. ૐ શાન્તિઃ

શ્રી વીરજયંતીની સાર્થકતા.

'પ્રભુ વીરની જયંતીની ખરી સાર્થકતા તો ત્યારે જ થઇ શકે કે જ્યારે આપણામાં રહેલા મોહ, મત્સર આદિ જંજાળોનાં ઓઢણાં ઓછાં થાય. પ્રભુનાં ગાન ગાઇ બેસી રહેવાથી આપણે કૃતાર્થ થતા નથી, પણ જીવનમાં હૃદયની કરૂણા, વીરતા, ત્યાગ અને આત્મોન્નતિની ભાવના જગાડતાં તેમણે પ્રસરાવેલો અહિંસાધર્મ આપણે હાથ ધરી તેને દુનિયાની દશે દિશાએ ફેલાવવા ચાલી નીકળીએ, અને તેમનાં વચનામૃતોનું મનન કરી તેને માટે અગર ધર્મને કાજે જે કંઈ બલિદાન આપવું ઘટે તે વિના સંકોચે આપવાને ન ચુકીએ. [જૈન ચૈત્ર વદ ૮, ૧૯૭૯]

'આપણે પ્રભુની જયંતી ઉજવ્યાની સાર્થકતા ત્યારે જ કરી કહેવાય કે જ્યારે પ્રભુના (જીવનના) અનેક બોધપાઠોનું ચિંતવન કરતાં સ્વમાન, સ્વધર્મ અને સ્વદયાને પીછાણી શકીએ. શાસનના ઉદ્યોતને ઘુંદી રહેલી માયાવી સત્તાથી અંજાઇ ન જતાં પ્રભુની સરલતા, સમાનતા અને સત્યપ્રિયતાને જ્યારે આપણે પીછાણતા થશું, ત્યારે જ શાસનસેનામાં છુપાઇ રહેલ માન, અહંકાર તેમજ આડંબર ખસી જવાથી શાસન તથા સમાજનું ગૌરવ દીપી નિકળશે. [જૈન ચૈત્ર શુદ ૮, ૧૯૭૯]

શ્રી મહાવીરસ્તવન.

[આમાં કવિ શ્રી મહાવીરના પત્નિ યશોદા પાસે પોતાની નણંદને સંબોધી પોતાના પ્રભુ દીક્ષા લે છે તે સમયે બોલાવે છે. આ સ્તવન જૂના પાનામાંથી અક્ષરશઃ ઉતારી મુનિ જ્ઞાનવિજયજીએ મોકલી આપ્યું છે.

સિધારથ સુત સુંદરૂં, ગુણનિધિ બહુ ગુણવન્ત. નંણદલ૦
ત્રિશલા કુખે ઉપનો, એહ અમીણો કંદ. નંણદલ૦ ૧
થાંકો વીરો ચારિત્ર લીઇ, તું કિમ લેવણ દેસ. નંણદલ૦
માહરો મનાવ્યો માને નહિં, કાંઇક ઉપાય કરેસ. નંણદલ થા૦ ૨
ભોગ ભલા નવિ ભોગવે, નવી ખાએ ફોફલ પાન. નંણદલ૦
બોલાવ્યો બોલે નહિ, નવી દીઇ કેહને માન. નંણદલ થા૦ ૩
સેહજ સુંહાલી નવિ સુએ, બોલે નહિં હેજે બોલ, નંણદલ૦
યોવન લાહો નવિ લીઇ, ન કરઇ છાકમ છોલ. નંણદલ થા૦ ૪
કેઇ કેઇ વાંના મે કર્યાં, કેંઇ કર્યાં ઉપાય, નંણદલ૦
પણ નવિ ભેદ્યા ભેદસું કરડુ મગ કહેવાય, નંણદલ થા૦ ૫
જાણ્યો હતો ખટ ખંડનો પાલસ્યે રાજકુઆર, નંણદલ૦
હય ગય રથ પાયક ઘણાં હોસ્યઇ વિવિધ પ્રકાર. નંણદલ થા૦ ૬
છયલ છબીલા રાજવી, સેવતા એહના પાય, નંણદલ૦
વૈરાગી જબ જાણીયો, તબ મનમેં પછતાય. નંણદલ થા૦ ૭
જનમ થયો જબ એહનો, ચોસઠ ઇન્દ્ર મલેસ. નંણદલ૦
મેરૂ શીખરે નવરાવીયો ભાવે ભગતિ કરેસ. નંણદલ થા૦ ૮
ગુંણ એહના કેતા કહું કમલ સરીખો સાસ, નંણદલ૦
સોવન વાંન તનુ જલકતું જોતાં ઉપજૈ ઉલ્લાસ. નંણદલ થા૦ ૯
વિરહ એહના મેં સહ્યાં ઘડી એક સહ્યો નવિ જાય, નંણદલ૦
માસ વરસ દિન એહવિના કહોને કેમ સેવાય. નંણદલ થા૦ ૧૦
કેહનો બોલ્યો નવિ ગમઇ, ચિત્તમાં કો ન સુહાય, નંણદલ૦
સવિ સિણગાર અંગારડાં, એહ દુખ કેહને કેવાય. નંણદલ થા૦ ૧૧
રાણી જસોદા ઇ કહ્યો, સુંદર સુંણી બાઇના બોલ, નંણદલ૦
બેંને ભાઇ સંમજાવીયો, પ્રભુજી વીર અમોલ. નંણદલ થા૦ ૧૨
ચોસઠ ઇન્દ્ર તિહાં મિલ્યા, સુરનર કોડા કોડિ, નંણદલ૦
પંચ મહાવ્રત ઉચર્યાં મદ મછર સવિ છોડિ. નંણદલ થા૦ ૧૩
બાર વરસ બહુ તપ તપ્યો; પામ્યો કેવલ નાણ, નંણદલ૦
ભવિક જીવ પડિબોહતા, સિદ્ધ થયા નિરવાંણ. નંણદલ થા૦ ૧૪
શ્રી મહાવીર જીણન્દનો નામ જપંતાં સુખ થાઇ. નંણદલ૦
હર્ષવિજય કવિરાજનો પ્રીતવિજય ગુણ ગાઇ. નંણદલ થા૦ ૧૫

શ્રી વીરપ્રભુનો જન્મોત્સવ.

(જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિંત્યો નહીં......એ રાહ.)

ધન્ય દિન આજનો, ધન્ય આ સુભગ ઘડી,
શ્રી પ્રભુ વીર ભગવંત જન્મે.
સ્વર્ગથી દેવ દેવેંદ્ર આવે અહા !
ઉજવવા કાજ ઉત્સવ ઉમંગે. ધન્ય......

પમરતી વાસ સુવાસ સહુ સૃષ્ટિ પર,
શાંતિ સામ્રાજ્ય અદ્ભુત વ્યાપે
અજબ આશ્ચર્ય પ્રભુ જન્મનું આજ છે,
શીવ થવા પ્રેરણા જીવ પામે. ધન્ય......

અંગબળ દાખવ્યું બાળ-ક્રીડા કરી,
દંપતિ-જીવન દૈવી ગુજાર્યું.
તાત ને માતના દિલ ન દુભવ્યા જરી;
માસ પણ બાર બહુ દાન દીધું. ધન્ય......

આત્મબળ સંયમે ચંડકૌશિક બુઝવ્યો,
પૂર્વભવનો મહા ઉગ્ર તપસી.
શિષ્ય ગૌતમ પ્રભુના થયા પલકમાં,
જાણવી જહેમણે વીર વાણી. ધન્ય......

જેહના ચરણમાં ભવિકજન મુનિ મહા,
યોગી યોગેંદ્ર દેવેંદ્ર નમતા;
કેમ વિસરાય એવા પ્રભુ આપણા,
શાસનોદ્ધાર કરનાર પ્યારા ? ધન્ય......

સ્મરણ પ્રભુ ધ્યાનથી દિવ્ય આદિલનો,
નીતરે નયનમાં રસ-સમાધિ;
આત્મ ઉલ્લાસ આલ્હાદ જાગે અતિ,
ભસ્મ સર્વસ્વ મનની ઉપાધિ. ધન્ય......

ધન્ય એ ધીર, મહાવીર ત્રિ-ભુવનતણા
ધન્ય એ જન્મ દેનાર ત્રિશલા;
ભાવથી જાઇ પ્રભુ મંદિરે વંદવા,
ગાઇયે ગીત ગુણગાન મધુરાં. ધન્ય......

—દેશાઈ મગનલાલ દલીચંદ.

ભગવાન મહાવીર અને ભગવાન બુદ્ધ.

(તુલનાત્મક સિંહાવલોકન.)

લખનાર—રા. હરગોવિન્દ કાનજી ભટ્ટ.

[વીરાત્ ૨૪૫૦ માં ભાવનગરની શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા તરફથી ઈનામી નિબંધ ત્રણ વિષયો નામે શ્રી મહાવીર અને બુદ્ધ, મહાવીરની સાધક દશા અને મહાવીરનો સંદેશ–એ પર માંગ્યા હતા તેના પરિણામે પહેલું ઇનામ આ લેખકને આ લેખ માટે મળ્યું હતું. તે અપ્રકટ લેખ અત્ર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. ભગવાન મહાવીર અને બુદ્ધ સમકાલીન હતા. બંનેમાં સમાનતા અને ભિન્નતા અનેક પ્રકારે છે તેથી તેઓશ્રીનાં જીવન, ઉપદેશ, આચાર વગેરેમાં દીર્ઘ અભ્યાસથી ઉંડા ઉતરતાં ઘણું મળી આવે તેમ છે. બંને એકજ હતા એવી ભ્રમવાળી માન્યતા દૂર થઇ છે તે આનંદની વાત છે છતાંય અનેક બાબતોના ભ્રમ ચાલી રહ્યા છે ને ચાલુ થતા જાય છે તે દૂર કરવા માટે તુલનાત્મક અભ્યાસ જૈન વિદ્વાનોએ કરી પોતાના લેખો–નિબંધો–પુસ્તકો બહાર લાવવાની જરૂર છે. તેવા વિદ્વાનોને ઉત્પન્ન કરવા, ઉત્તેજિત કરવા માટે શ્રીમંતો અને સંસ્થાઓ બેસી નહિ રહે એટલી આશા રાખીશું. તંત્રી.]

૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાંના ઇતિહાસની એ ધન્ય ઘડી હતી. ભારતવર્ષના ધાર્મિક ઇતિહાસના પરિવર્તનનો એ અનેરો સમય હતો. પુણ્ય પળ હતી. કે જે "**અહિંસા**" અને "**સમાનતા**"ના તીર્થંકરો–ભગવાન્ મહાવીર અને ભગવાન્ બુદ્ધના પ્રાદુર્ભાવનો ચેતનવંતો–વીર પ્રભુત્વવાળો–સમય હતો.

ભૂલોની પરંપરાવાળી સીડીપર ચડવાની મનુષ્ય જાતને આદત પડી ગઈ છે, એટલે કેટલીયે જવાહીર જેવી વાતો માણસજાત ભૂલી જાય છે. છતાં કેટલીયે વાતો ભૂલાતી નથી, ભૂલી શકાતી નથી; અને કદાચ ભૂલી જવાય છે તો ઇતિહાસ સાક્ષીરૂપે સંસ્મરણો તાજાં કરાવે છે. મહાવીર અને બુદ્ધને થયાને ૨૫૦૦ વર્ષ જેટલો લાંબો સમય થઇ ગયો છે તો પણ એ પ્રાતઃસ્મરણીય પુણ્યવંતાં નામો હજી ભૂલાયાં નથી; અને ભૂલોની પરંપરાવાળો સમુદ્ર ગમે તેટલો મહાન હોય તો પણ ભૂલાશે નહિ. ભૂલોનો સમુદ્ર ઓળંગવા માટે માત્ર સ્મરણનો પુલ પુરતો છે. એ દિવ્યજ્યોતિ–જન્મયોગીઓના નામસ્મરણ વખતે પણ વંદન હો !

બંને મહાનકોટિના પુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો લખવાં હોય તો સંક્ષેપમાં લખી શકાય છે કે તેઓ જન્મ્યા, પરણ્યા, સાધુ થયા; અને નિર્વાણ પામ્યા. રાજપુત્રો છતાં બીજા પામર રાજપુત્રોની કથા પેઠે આમાં લખવાનું મળતું નથી કે "ખાધું પીધું અને રાજ્ય કર્યું." પરંતુ મહાવીર અને બુદ્ધના જીવનમાં સુજનકાર્ય અને ત્યાગ એ બંને પ્રસંગોમાં કંઇક અનોખી અને સંસારીઓને બોધપાઠ સમી વિશેષતા છે. "Leaders in the true sense of the word" ઘણા થોડાજ ઉત્પન્ન થાય છે. કે જેણે આશા અને ભય વિનાનું જીવતર જીવવા માટે જીવનની લાલસા અને મરણભયને ભસ્મ કરતાં શિખવ્યું હોય; અને આપબળથીજ સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્ર્ય મેળવવા પોતાના ચારિત્ર્યથીજ પ્રજાને બોધપાઠો આપ્યા હોય. પૃથ્વિના પડપરથી એક પ્રજાની નાબુદી થવાના ભય ભરેલા પ્રસંગેજ મહાપુરૂષો ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેથીજ મહાપુરૂષોનાં ચારિત્રો અનેક ચમત્કૃતિથી ભરપૂર હોય છે.

વર્ષાઋતુમાં ઘોર અંધારી રાત્રિએ ઘનઘોર ઘટા છવાઇ રહી સ્મશાન સમી શાન્તિ પ્રસરી રહી હોય ત્યારે એકાએક વીજળીનો ઝબકારો થાય અને આંખને આંજી નાંખે છતાંયે એકાદ આશાનું કિરણ પ્રકટાવે તે પ્રમાણે ભારતવર્ષની ધાર્મિક ઘનઘોર ઘટામાં અહિંસાના અરિહંતોનો અદ્દભુત ચળકતો પૂર્ણ આશામય ઝબકારો થયો. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે

જડમાંયે ચેતન કિરણોના વિદ્યુત તણખા ઉડે છે તે પ્રમાણે સમાજશાસ્ત્રના વિદ્વાનો કહે છે કે મહાન પુરૂષોનાં જીવનચરિત્રોમાંથી પણ એવા ચેતન કિરણોના વિદ્યુત તણખા ઉડે છે; પણ એ જોવા અને જાણવા માટે "દિવ્યચક્ષુ" વાળું સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર જોઇએ. મનુષ્ય પ્રાણીનું જીવન વસંતરૂતુનું સામ્રાજ્ય છતાં મોર વિનાના આંબા જેવું છે. અને કોઇ કોઈ પુણ્યશાળી જન્મયોગીઓનેજ દિવ્યચક્ષુ પ્રાપ્ત થવાને બદલે દરેકને પ્રાપ્ત થતાં હોય તો કેવું સારૂં! જીવતા જીવોને જીવતાં આવડે તો મહાપુરૂષોનાં જીવનચરિત્રો પારસમણિ સમાં, અરે! દિવ્યચક્ષુ સમાં છે, વાંચે તેનેયે દિવ્યચક્ષુ મળે છે તો પછી વિચારી સમજણ પૂર્વક આચરણ કરે તેને કૈવલ્યપદ પ્રાપ્ત થાય તેમાં શી નવાઇ!

દેવમંદિરનો ઘંટ વાગી રહે તોપણ તેનો રણકાર ચાલ્યાંજ કરે છે. શંખ ફુંકાતો બંધ થાય તોપણ થોડીક પળો સુધી તેના ધ્વનિનાં મોજાં અથડાયાંજ કરે છે. ચંદનનો ધુપ બળી રહે તો પણ તેની સુગંધી કેટલોક વખત સુધી વાયુ લહરીમાં રહી જાય છે. સમુદ્રની ભરતી ઉતરી જાય તો પણ મોજાં તો આવ્યાંજ કરે છે. તે પ્રમાણે મહાવીર અને બુદ્ધને અઢી હજાર વર્ષો થઇ ગયા છતાં તેના "અહિંસા" "સત્ય" અને "સમાનતા"નાં-શંખધ્વનિનાં-મોજાં હજીપણ અથડાયાં કરે છે.

એ મોજાં કેમ અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયાં અને જગતને બોધપાઠરૂપે તેણે શા શા દિવ્ય સંદેશા આપ્યા તે બંનેના જીવનની તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ આપણે સંક્ષેપમાં જોઇએ.

તે સમયે વેદોક્ત ધર્મનાં શાસ્ત્રના બહાના નીચે આપખુદી ચાલી હતી. વૈદિકક્રિયાકાંડમાં શાસ્ત્રોક્ત સીધી લીટીની મર્યાદા રહી નહોતી. પ્રતિદિન હજારો અવાક્ પશુઓનું વૈદિક હિંસાથી બલિદાન અપાતું એટલે લોહીની નદીઓ ચાલી રહેતી હતી. જાતિભેદ-ઉચ્ચનીચ-ની વિષમ ભાવનાથી લોકોનાં હૃદય તિરસ્કારપૂર્ણ હતાશ થઇ ગયાં હતાં; અને ધર્મનું સુકાન માત્ર એક બ્રાહ્મણ જાતિના હાથમાં હોવાથી મનુષ્યજાતિનો એક મોટો સમૂહ "શૂદ્ર" સંજ્ઞાથી ભિન્ન પડી ગયો હતો. એટલે એ વર્ગનું ધાર્મિક અને સામાજિક જીવન છેક પામર દશામાં મુકાઇ ગએલું હોવાથી આત્મકલ્યાણનો માર્ગ વિકટ થઈ પડયો હતો. આવી વિષમતા જડમૂળથી ઉખેડી નાખી મનુષ્યજાતિ માટે ધર્મની અહિંસક સમાનતાનો વિશ્વપ્રેમી દરવાજો ખુલ્લો કરી આપવાના મહાન્ કાર્ય માટે-"ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય" કાજે જૈન ધર્મના છેલ્લા તીર્થંકર તરીકે ઋષભદેવ બ્રાહ્મણ અને દેવાનંદા બ્રાહ્મણીના[1] વીર્યથી શરીર બંધાઇ ત્રિશલા નામની [2]ક્ષત્રિયાણીના ઉદરથી મહાવીર સ્વામીનો જન્મ થયો (ઇ. સ. પૂર્વે ૫૯૯) અને એજ હેતુ પુરઃસર શુદ્ધોદન રાજાની પત્ની માયાદેવીના ઉદરથી સિદ્ધાર્થ બુદ્ધનો પણ લુંબીનીવનમાં શાલવૃક્ષ નીચે જન્મ થયો[3] (ઇ. સ. પૂર્વે......)

૧-૨ "आर्य" શબ્દનું મૂળ ઋર (હડવું) ધાતુ વધુ સંભવિત છે. અને આર્ય શબ્દ નૈતિક અને સામાજિક ભાવના સાચવવા માટે વપરાયો છે. જે ભાવનામાં સુવ્યવસ્થિત જીવન, સરળતા, સભ્યતા, મહત્તા, પ્રામાણિકતા, હિંમત, નમ્રતા, પવિત્રતા, દયા, અશક્તની રક્ષા, ઉદારતા, સામાજિક કર્તવ્યોનું પાલન, જ્ઞાનની પિપાસા, ડાહ્યા અને મોટા તરફ માનની લાગણી ઇત્યાદિ ગુણોનો સમાવેશ હોય. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો બ્રાહ્મણની ભાવના (Ideal) અને ક્ષત્રિયની ભાવના એ બંનેનો સરવાળો તે આર્યત્વ; અને પૂર્ણતા પામેલા-એવા સંપૂર્ણ આર્યત્વવાળો—સિદ્ધિપદને પામેલા—આર્ય તેનું નામ સિદ્ધ; અને દરેક વખતના ચક્રમાં અમુક અમુક સમયે થનારા ૨૪ માંથી એક તે "अर्हत" (શ્રી૦ અરવિંદ ઘોષના વિચારો ઉપરથી "જૈન હિતેચ્છુ"માં તંત્રીએ જણાવેલા વિચારોના આધારે) બાલ્યકાળમાં પવિત્ર સંસ્કારોવાળું શિક્ષણ લઇ શમ, દમ, તપ, શૌચ, શાન્તિ, આર્જવ, જ્ઞાન; અને વિજ્ઞાન એ નવ ગુણ પ્રાપ્ત કર્યા તે બ્રાહ્મણવિર્ય, અને પછી કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વિગેરે શત્રુઓ સામે ધીરપણે થઇ વિજય મેળવ્યો તે ક્ષત્રિયપણું. આમ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયના ગુણોનો સંયોગ થયો.

૩ ડૉ૦ હંટર બુદ્ધનો જન્મ ઈ. સ. પૂર્વે ૬૨૩ અને નિર્વાણ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૪૩ લખે છે. જ્યારે બીજા જન્મ

માતાના ઉદરમાંથીજ મહાવીરે પડકાર કર્યો કે " सव्वे जीववि इच्छंति जीविउं न मरिज्जउं" દરેક જીવો જીવવાને ઇચ્છે છે મરવાને કોઇ ઇચ્છતું નથી. અને કહ્યું કે વૈદિક હિંસાના ઉપાસકો! "मा हिंस्यात् सर्व भूतानि" એ તમારી શ્રુતિ યાદ કરો. બુદ્ધે એ પડકારને વધાવી લઇ વધુ ગતિ આપી.

પુણ્યશાલિ આત્માના પુનિત પગલાંથી રાજ્ય તેમજ પ્રજાનાં સુખસમૃદ્ધિમાં વૃદ્ધિ થતી રહેવાથી 'વર્ધમાન' એવું નામ રાખ્યું, અને એક મહાન આત્મા-બોધિસત્વનો જન્મ થવાથી તેના દ્વારા પ્રાણીમાત્રનું રક્ષણ થઈ મોક્ષનું દ્વાર ઉઘડશે એમ અસતિ ઋષિના કહેવાથી તેનું નામ 'સિદ્ધાર્થ' પાડ્યું.

વર્ધમાન જન્મ સંસ્કારી હોવાથી રાજકુમાર છતાં ભોગવિલાસ અને લાલસા વિના માતાના[૪] ગર્ભમાંથીજ ચાર વેદ તથા શિક્ષા કલ્પ વ્યાકરણ વિગેરે છ અંગો ભણી બાલ્યકાળ વિતાવી યુવાનીને આંગણે આવી પહોંચ્યા. ત્યારે સિદ્ધાર્થનું મન શિક્ષણ અને ધનુષ્ય તરવાર ભાલો વિગેરે વાપરવાની યુદ્ધ-કળા શિખેલ છતાં ચિંતામગ્નજ રહેતું હતું. સિદ્ધાર્થનાં માતા પિતાને પુત્રની ઉદાસિનતાથી સાધુદીક્ષા લેશે એ ભય ઉત્પન્ન થયો હતો; જ્યારે વર્ધમાન સાધુદીક્ષા લેશે એ એમનાં માતાપિતાથી અજાણ્યું નહોતું. છતાં બંને મહાપુરુષોએ માતાપિતાને આનંદ આપવા માટે વાત્સલ્ય પ્રેમની કદિયે અવગણના કરી નહિ. "मातृदेवो भव" 'पितृदेवो भव" એ સૂત્રનું કાયિક વાચિક અને માનસિક સંપૂર્ણપણે પાલન કર્યું. માતાપિતા પાસે પ્રભુતા ન બતાવી, પરંતુ મહાવીરે મેરૂગિરિપરના અભિષેક મહોત્સવ પ્રસંગે ઇન્દ્રને ચમત્કારથી આત્મબળ બતાવી આપ્યું હતું.

બંને ઉમર લાયક થતાં લગ્નગ્રંથિથી જોડવા તેમનાં માતાપિતાની ઇચ્છા થઇ એટલે નિર્વિકારી સંસ્કારી આત્માઓ સ્નેહભીક્ષાની આડે ન આવ્યા. જન્મયોગી વર્ધમાનનું લગ્ન રાજપુત્રી યશોદા સાથે; અને સિદ્ધાર્થનું લગ્ન રાજપુત્રી યશોધરા સાથે થયું એટલે બંને સાધુતાનો શઢ ઓઢેલા પુણ્યશાલિ દેહ-ધારીઓ સંસારી બન્યા. મહાવીરે સંસારી તરીકે પ્રકૃતિને વિહરવા દીધી, અને સિદ્ધાર્થે પણ સંસારી વેશ ભજવ્યો. દુનિયાનાં સર્વ સુખ દુઃખથી જન્મ-સંસ્કારી મહાવીર જ્ઞાત હતા. એટલે જળકમળની પેઠે અલિપ્ત રહેતા હતા. જ્યારે સુખ દુઃખના વિષયમાં બુદ્ધની દશા ભારેલા અગ્નિ સમ હતી. લગ્નની ફલસિદ્ધિ રૂપે વર્ધમાનને એક કન્યારત્ન સાંપડ્યું, સિદ્ધાર્થને એક પુત્ર સાંપડ્યો.

જ્યારે સંસારી વર્ધમાનને આનંદ, ઉદાસિનતા, સુખ, દુઃખ, અમીરી, ફકીરી સઘળું સમાન હતું ત્યારે સિદ્ધાર્થને સઘળું સુખમય ભાસતું હતું. એક વેળા નગર અને નગરજનોને જોઇ બહાર ગએલ

ઇ. સ. પૂર્વે ૫૫૭ અને નિર્વાણ ૪૭૭ માં થયાનું કહે છે. ડૉ૦ કનિંગહામ નિર્વાણકાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૮ કહે છે. પ્રો૦ મેક્સમૂલર બારીક ગણત્રીથી ઇ. સ. પૂર્વે ૫૫૩ બુદ્ધનો જન્મકાળ માને છે અને ડૉ૦ બુલ્હર અશોકના શિલાલેખો ઉપરથી તેજ સમય ઠરાવે છે. પ્રો૦ હ્રિસડેવિડ્સ અને ડૉ૦ કેર્ન તે કાળ કરતાં ૬૫ કે ૧૦૦ વર્ષ આ તરફ લાવવાનું કહે છે. ત્યારે પ્રો૦ ગાયગરે છેલ્લી શોધ પ્રમાણે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૬૩ જન્મકાળ અને ઇ. સ. પૂર્વે ૪૮૩ મું વર્ષ બુદ્ધના નિર્વાણનો કાળ ઠરાવ્યો છે. લાલાલજપતરાય બુદ્ધનો જન્મકાળ ઈ. સ. પૂર્વે ૫૭૭ કહે છે. એક ઠેકાણે મેં એમ પણ વાંચ્યું છે કે મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી બુદ્ધ ૧૬ વર્ષ પછી નિર્વાણ પામેલ છે. એ પ્રમાણે બુદ્ધનો નિર્વાણ કાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૧૧ કહે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગયા પ્રદેશમાં જન્મ લેનાર બુદ્ધને "जिनसुत" કહેલ છે, અમરકોશમાં "बुद्ध અને जिन" બંને નામો એકજ જણતાં લખેલ છે પરંતુ ટીકાકારે તેને અવાંતર ભેદ કહેલો છે.

બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયમાં વિશેષ તફાવત રહેતો નથી. કેટલાકો બુદ્ધને પ્રથમ માને છે ત્યારે કેટલાકો મહાવીરને પ્રથમ માને છે જ્યારે કેટલાકો બુદ્ધમાંથી જૈન ધર્મ પ્રગટ્યાનું માને છે. આ વિષય ઘણો ચર્ચાઇ ગયો છે અને સંશોધકોએ નક્કી કર્યું છે કે ઉભય ભિન્ન છે અને ઉભય ધર્મો પણ ભિન્ન છે. પરંતુ બંને મહા પુરૂષો સમકાલીન છે. અને જૈનધર્મ બુદ્ધની પહેલાંનો છે.

૪ જૈનશાસ્ત્રો એમ કહે છે. બ્રાહ્મણ વિદ્વાનો માને છે કે બ્રાહ્મણ પાસે શિક્ષણ લીધું હતું.

તે વખતે જીવનભારરૂપ થઇ પડેલ દુઃખી વૃદ્ધને જોયો, રોગપિડિત મનુષ્ય જોયું, આત્મા વિનાના શરીર-શવ-ને સ્મશાનભૂમિ તરફ લઇ જતાં જોયું અને તેની પાછળ થતી ત્રાસદાયક રોકકળ પણ જોઇ. આમ બધું દુઃખમય વાતાવરણ જોઇ તેને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. માની લીધેલ સુખમાત્રમાં તેમણે દુઃખ છૂપાયલું જોયું એટલે એની શાન્તિ અને આનંદ ઉડી ગયાં. જન્મ, જરા, અને મૃત્યુપર વિચાર કર્યો તો તેમનું હૃદય વધુ હલી ગયું. દુનિયાનાં દુઃખોથી સિદ્ધાર્થનું હૃદય ચીરાઇ ગયું; જ્યારે દુનિયા દુઃખમય છે એમ મહાવીર સ્વયં જાણતા હતા. તેમનું હૃદય ચીરાતું નહોતું એમ કંઇ નહોતું પરંતુ જગતને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ બતાવવાના શુભ સમયની અવધિ હતી. સિદ્ધાર્થને એક દૈવી પુરૂષે આદેશ આપ્યો કે "સંસાર છોડ અને સાધુ થા" ત્યારેજ સિદ્ધાર્થે નિશ્ચય કર્યો કે "હું વૈભવ માત્રને તિલાંજલિ આપીશ, નિર્વાણનો માર્ગ શોધીશ; અને બુદ્ધ થઇ લોક હિતાર્થે વિચરીશ."—જ્યારે વર્ધમાનનો નિશ્ચય હતો કે "સંસાર છોડી સાધુ થઇશ અને મહાવીર બની નિર્વાણનો માર્ગ શોધીશ અને લોકોને મહાવીર બનાવવા લોકહિતાર્થે વિચરીશ."

તેજ રાત્રએ ૩૦ વર્ષની ઉમરે સિદ્ધાર્થે ગૃહત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય પત્ની અને બાળ રાજપુત્રના છેલ્લાં દર્શન વખતે હૃદય વલોવાવા લાગ્યું પણ ચિત્તને સ્થિર કરી:—

"જન પશુ જગનાં કલ્યાણ યત્ન પર—
હોમું અંગ સઉ મારાં......"

એમ બોલી પ્રીતિ અને વિશ્વાસની મૂર્તિ-સ્ત્રી, પુત્ર; અને ધન ધામને ધરાવાળા રાજ્યસુખવાળા ગૃહનો ત્યાગ કર્યો, અને પ્રાતઃકાળે સાધુવેશ ધારણ કરી લીધો. તે વખતે અહિંસા અને સમાનતા રૂપી દેવીઓએ ઉલ્લાસિત હૃદયે મધુરું હાસ્ય કર્યું.

વર્ધમાનની ૨૮ વર્ષની ઉમરે માતાપિતા સ્વર્ગસ્થ થયાં તે સમયે માતાપિતા જીવતાં સંયમ નહિ લેવાનો અભિગ્રહ લીધેલો તે પૂર્ણ થવાથી મોટાભાઇની રજા માગી, પરંતુ બે વર્ષ લંબાવવાની મોટાભાઇની પ્રાર્થનાને માન આપ્યું. તો પણ કાયોત્સર્ગ, બ્રહ્મચર્યનું પરિશીલન, ધ્યાન વિ૦ નિયમોનું પાલનતો શરૂ રાખ્યું. હવે મોટાભાઇની રજાથી દીક્ષા પર્યાય શરૂ થયો અને રાજકુમારે વિરક્તને છાજતો વેશ ધારણ કરી લીધો. સંયમની કફની પહેરી લીધી (ઉમર વર્ષ ૩૦) પ્રિયપત્ની પુત્રી અને રાજ્યવૈભવવાળા ગૃહનો ત્યાગ કર્યો. ગૃહસ્થાશ્રમ વાસ મૂકી સાધુ થયા[૫] પંચ મહાવ્રતધારી થયા. મહાવીરનો દીક્ષામહોત્સવ મનુષ્યોએ અને દેવદેવીઓએ આનંદથી ઉજવ્યો. અને મહાવીરને ચોથું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

ભગવાન્ મહાવીરનો ગૃહત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે. ભગવાન્ બુદ્ધનો ગૃહત્યાગ અસાધારણ છે. કોનો ગૃહત્યાગ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. એનો [illegible] માયાદેવી [illegible] ઉદરથી પુણ્યશાલિ [illegible] લુંબીનીવનમાં શાલવૃક્ષ નીચે બંનેના ગૃહત્યાગ (ઈ. સ. પૂર્વે......) [illegible]ટલી વાત સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ—

"કુદરતની ગહન ક્રિયાઓ શાન્તિમાંજ થાય છે. પૃથ્વિના ઉદરમાં સોના ચાંદી અને હીરા પાકે છે ત્યારે બહારના પડળ ઉપર ઉત્પાત થતો નથી. મહાસાગરની ભીતરમાં અનેક મહાપ્રવાહો વહે છે તેથી તેની સપાટી ઉપર પાણી ઉછાળા મારતું નથી. જ્વાળામુખી ફાટવાની ભયંકર તૈયારીઓ તેના અંતરમાં ચાલતી હોય છે ત્યારે પણ તે તો શાંત જ દેખાય છે. વિચાર અને લાગણીના પરિવર્તન માટે તો શાન્તિ આથીયે વધારે આવશ્યક છે. અભ્યાસીઓ અને સાધુ સંતો નિરંતર અરણ્ય અને ગિરિશિખરની શાંતિ શોધે છે."

બંને મહાપુરૂષોને જનકલ્યાણ માટેની ચમકતી તલવારો રૂધીરપાન કરી લે ત્યાર પછીની સ્મશાનસમી મુડદાલ પશુબલોત્પાદક શાન્તિ નહોતી જોઇતી; પરંતુ તેમને તો શુદ્ધ મર્દાનગીવાળી વીરત્વયુક્ત આત્મબળની અજર અમર શાન્તિ જોઇતી.

૫-અહિંસા[૧], સત્ય[૨], અસ્તેય[૩], બ્રહ્મચર્ય[૪], અપરિગ્રહ[૫]. પ્રાચીન પ્રણાલિકામાં બ્રહ્મચર્ય ભિન્ન નહોતું. શ્રી મહાવીરે બ્રહ્મચર્યને ભિન્ન ગણી ચારને બદલે પાંચ મહાવ્રત ગણ્યાં.

હતી. એવી શાન્તિ મેળવવાનો માર્ગ લીધો: અને કેવળ પેટભરા વેડા કરવા માટે પાપના પોટલા બાંધી મલકાય છે એવી મનુષ્ય જાતિને ઉજ્વળ પંથ બતાવ્યો.

શ્રી મહાવીર અને શ્રીબુદ્ધનો ગૃહત્યાગ સુધીનું જીવન તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ જોયા પછી હવે એમનું સાધુજીવન જોવાનું રહે છે, પરંતુ એ જોયા પહેલાં બે મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખવાના છે. (૧) મહાવીરે[૬] નવો ધર્મ ચલાવ્યો નથી, ચલાવવાની ઇચ્છા પણ કરી નથી. જૈનધર્મનાં ચાલ્યા આવતાં તત્વો અને નિયમોને ચુસ્તપણે વળગી રહી કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. (૨) બુદ્ધે નવા અખતરાઓ વડે [૭]નવો ધર્મ ચલાવ્યો છે અને કૈવલ્યજ્ઞાન મેળવ્યું છે. જૈનધર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે મહાવીર તીર્થંકર થવાનાજ હતા કે જેને પૌરાણિક ભાષામાં "અવતાર" કહેવાય છે. મહાવીર સ્વામીનો જ્ઞાનવારસો વિશાલ હતો એ જેમ જૈન આગમોપરથી જણાય છે, તેમ બૌદ્ધગ્રંથો પણ શ્રીબુદ્ધને મહાસત્ય જ્ઞાની હોવાનું કહે છે. આમ છતાં કૈવલ્યપદ પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાંના બંનેના જીવનક્રમમાં જે તફાવત છે તેનો ખરો નિર્ણય તો એ ઉત્તમકોટિના પુરૂષ સમો કોઇ વિરાટ પુરૂષજ કરી શકે.

[૮]" જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાનિ થાય છે અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે ત્યારે-પ્રાણાંતે પણ[૯] સ્વધર્મનો ત્યાગ ન કરનારા-સત્પુરૂષોનું સારી રીતે રક્ષણ કરવા માટે તથા પાપીઓનો નાશ કરવા માટે ધર્મનું સંસ્થાપન કરવા માટે" ભગવાન્ અવતાર લે છે એ સનાતન ધર્મનો સિદ્ધાંત લઇએ કે " જ્યારે જ્યારે વહેમો અને ધર્માન્ધતા તથા જડવાદનું જોર વ્યાપીને અંધકાર છવાઇ રહે છે" ત્યારે ત્યારે તીર્થંકરનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે એ જૈન સિદ્ધાંત લઇએ, કે "વિશ્વપ્રેમી સમાનતા"ના પ્રચાર માટે બુદ્ધનું અવતરણ થાય છે એ બૌદ્ધનો સિદ્ધાંત લઇએ પરંતુ સરવાળે બધુંય સરખું છે. કેમકે એવો અવતારી વીર બુદ્ધ લાંબા વખત સુધી "સ્વાધ્યાય મનન, સત્સંશોધન રૂપી તપ કરીને ઉચ્ચતમ આદર્શ શોધી કાઢે છે, અને પછી એ આદર્શને સમાજની દૃષ્ટિ સમક્ષ મુકવાને એક ક્ષત્રીય જેટલી વીરતાથી પ્રયાસ કરે છે. પરિણામે નૂતન જાગ્રતિ તેમની હયાતિ દરમિયાનજ આવે છે. હજારો-લાખો મનુષ્યો દૈવી જીવન ગુજારતા થાય છે. અને પ્રાણી માત્રને સુખ ઉપજાવનારી" ભાવનાનો વ્યવસ્થિત અમલ થાય છે. આ એક કેવળ નિર્વિવાદ સિદ્ધાંત છે કે " Acts are born of Ideals. " એટલે એટલું તો નિઃસંશય છે કે " દૈવી અને આસુરી સત્વોના વિગ્રહમાં જ્યારે આસુરી તત્વ પોતાના ઉચ્ચ પ્રકારના સ્થૂળ બળના પ્રભાવથી દૈવી સત્યને દબાવી દે છે અને પોતાનું અધર્મશાસન પ્રવર્તાવે છે ત્યારે તેના પ્રતિશાસક તરીકે દૈવી સત્વનો પક્ષ લઇ અસત્યનું નિકંદન કરવા અને સત્યધર્મનું પુનઃ સંસ્થાપન કરવા કુદરતના ગર્ભાગારમાંથી એક અમોઘ વીર્યવાન આત્મા જન્મે છે." પછી આ આત્માને લોક દૃષ્ટિએ શ્રી મહાવીર, શ્રીબુદ્ધ, શ્રીરામ, કે શ્રીકૃષ્ણ, જરથોસ્ત, કે મહમ્મદ પેગંબર કે જીસસક્રાઇસ્ટ એવા નામ આપીએ; કે જગતને નવું બળ પ્રેરનાર બ્રહ્મા, જૂની માન્યતાઓનો સંહાર કરનાર શંકર, સર્જનકાર્યનું પાલનપોષણ કરનાર વિષ્ણુ એવું ભાવવાહક નામ આપી તેને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરીએ; પરંતુ એ મહાપુરૂષ[૧૦] ત્રણે કાર્યનો જ્ઞાતા સુજ્ઞ (જાણ-

૬-૭—કોઈ માને છે કે જૈનધર્મ શૈવ ધર્મમાંથી નીકળ્યો છે. જ્યારે જૈનો તેને અનાદિ માને છે. કોઇ માને છે કે બુદ્ધમાંથી જૈનધર્મ નીકળ્યો છે. પરંતુ બૌદ્ધ ગ્રંથોજ એ વાતની ના પાડે છે. આ વિષય હજી પણ ચર્ચાસ્પદ રહેલો છે. આના સંબંધે સમર્થ અભ્યાસી વિદ્વાન પ્રાતઃસ્મરણીય લોકમાન્ય તીલક કહે છે કેઃ—

"જૈનધર્મની પેઠે બૌદ્ધધર્મ પણ વૈદિક ધર્મરૂપ "પોતાના પિતા પાસેથી જોઇએ તેટલી મીલકતનો હીસ્સો "લઇ કોઇ કારણને લીધે જૂદા નીકળેલ પુત્રસ્થાને છે. "અર્થાત્ તે પારકો નથી."

૮—શ્રીગીતા અ૦ ૪/૭-૮.

૯—સ્વધર્મ શબ્દ અતિશય વ્યાપક છે. જૂદા જૂદા પંથની દૃષ્ટિએ તેનો જૂદો જૂદો અર્થ થાય છે. પરંતુ પંથભેદ ભૂલી જઇ સર્વવ્યાપિ સ્વધર્મ એ રીતે અર્થ લેવાનો છે.

૧૦—I creative works. II Active life of human service. III. Destructive work.

નાર), **મહાવીર** (સમર્થ પુરૂષ) હોય છે; કે જે અમોઘ વીર્યવાન આત્માના પુનિત પગલાંથી જનસમાજ અમોઘ વીર્યવાન બને છે.

એ આદર્શ વિરાટ પુરૂષે, મનુષ્ય પ્રાણીએ અમુક પ્રકારનાં ટીલાં ટપકાં કરવાં, અમુક પ્રકારનાં વસ્ત્ર પરિધાન કરવાં કે સત્ય—ન્યાયને નામે અમુક પ્રકારનો દંભ કરવો એ આજ્ઞા કરી નથી અને કરશે પણ નહિ. એતો બુલંદ પહાડી અવાજે કહે છે કેઃ—
" आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेवच "

એ રીતિએ શરીર રથને આત્મા રથવાહકથી ચલાવી આત્મશુદ્ધિને પંથે ચાલો, આત્મજ્યોતિ પ્રકટાવો; અને **"अहं ब्रह्मास्मि"** શાબ્દિક આડંબર વિના બનો; પોતાની અંદરની સર્વ શક્તિઓનું પ્રકટિકરણ કરી **बुध महावीर** બનો. એતેજ **"सर्वखल्विदं ब्रह्म"**નું જ્ઞાન થતાં કૈવલ્યજ્ઞાન થકીજ નિર્વાણ પદ—મોક્ષપદ મળે છે. જન્મમરણના ફેરા ટળે છે. મહાપુરૂષોના દિવ્ય સંદેશાવાળા બોધપાઠો લાંબાં ટાયલાં સમાં નહિ, પરંતુ સૂત્રભૂત હોય છે.

નૈયાયિકો કહે છે કે **"अनुकूल वेदनीयं सुखं"** જે સંવેદન અનુકૂળ લાગે તે સુખ, અને **"प्रतिकूल—वेदनीयं दुखं"**—જે સંવેદન પ્રતિકૂળ લાગે તે દુઃખ. આ વ્યાખ્યા તો મનુષ્યના મનના સમાધાન માટે છે કેમકે " દુઃખથી ભરપુર " તેનુંજ નામ સંસાર. તો પછી એવા સંસારમાં સુખ હોયજ ક્યાંથી? પરંતુ મહાવીરો મનુષ્યજાતિ માટે સન્માર્ગ સૂચક જે નિયમોવાળો જીવનક્રમ દર્શાવે તેમાં પ્રતિકૂળ સંવેદન જરૂર ઓછાંજ હોય છે; અને તેથીજ એ સ્વધર્મનું પાલન કરવાનો મનુષ્ય પ્રાણીનો પરમધર્મ છે. અને એ સ્વધર્મનું પાલન કરી રક્ષણ કરવું એ પણ મનુષ્ય પ્રાણીનો પરમધર્મ છે. પારકા રક્ષણ નીચે સ્વધર્મ સચવાતો નથી. સાચવી શકાતો નથી. પારકી રક્ષા નીચે કોઇ પણ પ્રજા મુડદાલ બની જાય છે તો પછી તેનો સ્વધર્મ કઇ સ્થિતિમાં મુકાય! **"परधर्मो भयावहः"** એ ત્યારેજ ઉચ્ચારી શકાય કે **"परक्षाभयावह"** એ સૂત્ર પણ ભૂલાયું ન હોય. આવું સત્સજ્ઞાન તો બુદ્ધ મહાવીરને જ હોય છે. પ્રત્યેક જીવંત પ્રજા ગતિશીલ હોય છે પરંતુ પ્રજા મુડદાલ, ઉન્માર્ગગામી, કે સંસ્કૃતિનો ધ્વંસ પામેલી ગતિશીલ છે કે કઇ સ્થિતિમાંથી પસાર થાય છે એ જોઇ તપાસીનેજ લોકસંગ્રહ કરનારા **"बुध महावीरो'** પ્રજામાં સંસ્કૃતિનું ચૈતન્ય ભરવાની કળા અજમાવે છે, આત્મકલ્યાણનો પરાવલંબી નહિ પરંતુ સ્વાશ્રયી માર્ગ બતાવે છે; અને તેટલા ખાતરજ એ અમોઘ વીર્યવાન મહાવીર ગમે તેવાં ભયાનક કષ્ટોની—ઉપસર્ગોની સામે પોતાની આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રવાહને છૂટો મુકી દે છે. જાતે આપભોગ આપી આપભોગ આપતાં શિખવે છે, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે; અને ગુપ્ત આત્મશક્તિ ધરાવનાર છતાં મેંઢાંનાં ટોળાં જેવા. મનુષ્ય વર્ગને ડીંડીમનાદથી કહે છે કે " પારકી રક્ષામાં શરમાઓ, ઉપસર્ગો—ભયંકર કષ્ટો સહન કરવાવાળાં જોખમો ખેડવામાં મઝા માનો. આત્મશક્તિ ખીલવવામાંજ મનુષ્ય જીવન ખતમ થવું જોઇએ. આત્મબળ વિનાનું—**"बुध् महावीर"** થયા વિનાનું મનુષ્યજીવન નરપશુ સમું છે."

અને શ્રી મહાવીર તથા બુદ્ધના સાધુ જીવનની શરૂઆત આપભોગથીજ થાય છે. આત્મશક્તિને વધુ ખીલવવા માટે જનસમાજના આત્મકલ્યાણના થઇ પડેલા વિકટ માર્ગ સામે તપરૂપી બેડો ખળવો કર્યો; અને એમ કરવામાં ત્યાગ વૃત્તિને પ્રથમ સ્થાન આપી મહાવીર સ્વામી અને બુદ્ધદેવે સ્વાવલંબી માર્ગ સ્વિકાર્યો, બીજા શબ્દોમાં ગૃહત્યાગ એટલે પારકા રક્ષણનો ત્યાગ કર્યો. આત્મરક્ષણથી મેદાને પડ્યાં. પારકી રક્ષામાં શરમ માની જોખમ ખેડવામાં મઝા માનનારા મહાવીર સ્વામીની કસોટી પ્રથમ ઉપસર્ગ વખતેજ થઇ. વહેમાયલો ગોવાળ બળદ ચોરવાનો મહાવીર સ્વામીપર આરોપ કરે અને ઇન્દ્રને મદદ કરવા દોડવું પડે એ દેવ અને તીર્થંકરના સંબંધ પ્રમાણે અથવા તો મનુષ્ય દષ્ટિએ ગમે તેટલું ઇષ્ટ હોય, પરંતુ ગોવાળને સમજાવી લીધા પછી ઇન્દ્ર બાર વર્ષ સુધી મદદે રહેવાની પ્રાર્થના કરે અને શ્રી—મહાવીર તેનો પ્રફુલ્લ વદને અસ્વીકાર કરી કહે " તીર્થંકરો પારકાની સાહાય્યની કદિ પણ અપેક્ષા

રાખતા નથી. અર્હંતો બીજાની મદદથી કેવળ જ્ઞાન ઉપાર્જે તેમ કદિ બનતું નથી. આત્મા પોતાનીજ શક્તિથી કેવળજ્ઞાન પામે છે અને મોક્ષે જાય છે." આ વચનો એક તીર્થંકરને જેટલે દરજ્જે શોભારૂપ છે તેટલેજ દરજ્જે મનુષ્ય દૃષ્ટિએ મહાવીર નામને પણ શોભારૂપ છે. શ્રી મહાવીરે પારકી મદદની ઈચ્છા કરવામાં અપમાન અને પાપ માન્યાં; રક્ષાના બ્હાના નીચે નિર્માલ્યતા જોઇ, આત્મબળનો ધ્વંસ જોયો; અને નિર્વાણને બદલે અ–નિર્વાણનો માર્ગ જોયો. આજે પણ શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ ઉંચે મોઢે કહે છે કે શ્રી મહાવીર આત્મદ્રોહી ન બન્યા. પણ કેમ બને ? એને તો જગતના નરપશુઓને આપભોગથી બોધપાઠ આપવો હતો. આ થઇ શ્રી મહાવીરના આરંભના તપની કસોટી. શ્રીબુદ્ધે આરંભના કે છેલ્લા જે કહીએ તે સાધુ થયા પછી, ૭ વર્ષ સુધી મંત્રવત્ તપ કરેલ છે અને તે દરમિયાન આ પ્રકારની કસોટી થઇ નથી. પરંતુ બુદ્ધે તપથી પરમ શાન્તિ ન મળતાં તપ છોડી ભોજન લીધું; એ પ્રસંગને કેટલાકો કસોટી રૂપ ગણી ત્યાં બુદ્ધની નિર્બળતા જણાવે છે. હું માનું છું કે એમાં નિર્બળતાની ભાવના નથી કેમકે શ્રી મહાવીર ગર્ભજ્ઞાની હતા એટલે સત્યશોધન માટે એમનો ક્રમ નક્કી હતો અને બુદ્ધને સત્ય શોધન માટે અખતરાઓ કરવાના હતા એટલે ઉપવાસનો ભંગ કરી તપ બંધ કરવામાં ક્રમના બીજા નંબરની ભાવનાને ત્યાં સ્થાન છે. તીર્થંકર તરીકે મહાવીર સ્વામીનું સ્થાન ચોક્કસ હતું એ એક પ્રકારે તેમને સરળતા હતી. જ્યારે બુદ્ધને સત્ય શોધનના નવા માર્ગમાં જરૂર કઠિનતા હતી. તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ બંનેનાં સ્થાન અને માર્ગ ભિન્ન ભિન્ન છે.

શ્રી મહાવીરને પહેલાં ૪ જ્ઞાન થયેલાં હતાં ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃ પર્યવજ્ઞાન. તેમણે કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સુધી ૧૨ વર્ષ અને ૧૨ દિવસ તપ કરી કષ્ટોની પરંપરા સહન કરેલ છે તેમાં ૧૧॥ વર્ષ અને ૨૫ દિવસ નિરાહાર રહેલ છે, અને નિરંતર કાયોત્સર્ગ રહી ધરતીપર બેઠા વિના તપશ્ચર્યા કરી સર્વઘાતી કર્મને ખપાવી દીધેલ છે. બુદ્ધે ૭ વર્ષના તપ પછી બોધિવૃક્ષ નીચે ધ્યાન આરંભ્યું, અને એ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાંજ ૪૯ મે દિવસે એમને[11] ચાર સનાતન સત્યોનું દર્શન થયું, અને તે વખતે જ શ્રી બુદ્ધના મોઢામાંથી પહેલું વાક્ય નીકળ્યું કે " **धर्मं कुरु धर्मं कुरु, प्रसारय धर्मध्वजां, प्रताड्य धर्मदुंदुभी, प्रापूरय धर्मशंखं, ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः** "

શ્રી બુધ્ધે " ધ્યાન " થી સત્ય શોધ્યું—કૈવલ્યજ્ઞાન મેળવ્યું! તે પ્રમાણે શ્રી મહાવીરે બાર વર્ષ સુધી મૌન ધારણ કરી કેવળ આત્મચિન્તનદ્વારા યોગાભ્યાસમાંજ જીવન વ્યતિત કર્યું હતું.[12] ૭ પ્રકા-

---

૧૧–૧લું આર્યસત્ય. "જન્મ, જરા, વ્યાધિ અને મૃત્યુ કેવળ દુઃખ રૂપજ છે. અપ્રિયનો સંયોગ એ દુઃખ છે અને તેથી મોટું દુઃખ પ્રિયનો વિયોગ છે અને સૌથી મોટું દુઃખ અપ્રાપ્યની લાલસા છે."

૨જું ,, "પ્રત્યેક દુઃખ સકારણ છે. દુઃખમાત્રનું મૂળ વાસના છે. અને વાસના સંગથી ઉત્પન્ન થાય છે. અહંતા અનિત્ય વસ્તુની તૃષ્ણા જગાડે છે. અને એ તૃષ્ણા દુઃખ માત્રનું મૂળ છે."

૩જું ,, પ્રત્યેક દુઃખ નિવારી શકાય છે જે મમત્વને જીતે છે તે મુક્ત છે. તેને ભોગેચ્છા પકડી શકતી નથી તૃષ્ણામાત્ર તેની આગળ શમી જાય છે.

૪થું ,, દુઃખનિવારણનો માર્ગ આર્ય અષ્ટાંગમાર્ગ છે.

આર્ય અષ્ટાંગમાર્ગ.

૧ સમ્યગ્દૃષ્ટિ—સારી સમજણ, જ્ઞાન.
૨ ,, સંકલ્પ—સારો સંકલ્પ (ક્રિયા કરવાનો નિશ્ચય).
૩ ,, વાક—સારી વાણી (અસત્ય ભાષણ ન કરવું, ચાડી કે નિંદા ન કરવી, ગાળ ન દેવી, મિથ્યા બકવાદ ન કરવો).
૪ ,, કર્મ—સારાં કર્મ: શિલ અને દાન
૫ ,, આજીવ—સારી આજીવિકા, સારો ધંધો કરીને ગુજરાન ચલાવવું.
૬ ,, વ્યાયામ—સારો પ્રયત્ન.
૭ ,, સ્મૃતિ—સારી સ્મૃતિ યા વિચાર.
૮ ,, સમાધિ—સારી સમાધિ. ચિત્ત એકાગ્ર કરવું.

૧૨—"अणसणमूणोअरिआ वित्तीसंखेवणं रसच्चाओ कायकिलेसो संलीण यायवन्नो तवो होइ"

રનો બાહ્ય તપ અને[13] ૭ પ્રકારનો અભ્યંતર તપ શ્રી મહાવીરે જૈનધર્મના નિયમાનુસાર કરેલ છે. પરંતુ તપ એ આત્મશુદ્ધિનું જેમ એક અંગ છે તેમ[14] યોગાભ્યાસ (ધ્યાન) અને કાયોત્સર્ગ (સમાધિ) એ અંગવાળા ક્રમનો પણ કૈવલ્યજ્ઞાન મેળવવામાં આત્મચિન્તન માટે શ્રી મહાવીરે અનુભવી પ્રયોગ કરેલો છે. એટલે બુદ્ધનો "ધ્યાન" નો ક્રમ ભિન્ન રૂપ[15] નિંદાપાત્ર તો નથીજ. શ્રી મહાવીરે દેહદમનને અગ્રસ્થાન આપ્યું અને આત્મચિન્તન કર્યું, શ્રી બુદ્ધે દેહદમનને—કષ્ટપ્રધાન તપને બદલે[16] મધ્યમ પ્રતિપદા માર્ગ"ને અગ્રસ્થાન આપી આત્મચિન્તન કર્યું. અને બંનેએ નિવૃત્તિતત્વની પ્રાધાન્યતા સ્વિકારી. જ્યારે શ્રી મહાવીરે જગતને અનાદિમાની એમ પણ સ્વિકાર્યું કે આત્મા નિત્ય છે-કરેલાં કર્મનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ભોગવવું પડે છે-પાણીમાં પણ જીવ છે; ત્યારે શ્રી બુધ્ધે જગતને અનાદિ માન્યું પરંતુ બ્રહ્મ અને[17] આત્માને ભ્રમમૂલક માન્યાં. જોકે આત્માનું અસ્તિત્વ શ્રી બુદ્ધને માન્ય નહોતું પણ મન શાંત વિરક્ત અને નિષ્કામ કરવું એ નિર્વાણ પ્રાપ્તિ માટે જરૂરનાં માન્યાં. તેની સાથે એમ પણ સ્પષ્ટ કહ્યું કે [18]આત્મા એ ભ્રમ છે તો પછી વિરામ કોને

અર્થાત્—[1]અનશન, [2]ઉણોદરી, [3]વૃત્તિસક્ષેપ, [4]રસ-ત્યાગ, [5]લોચાદિક દેહકષ્ટ, [6]આંગોપાંગ દેહાવયવનો કાબુ. આ ૭ પ્રકારનો સમાવેશ બાહ્યતપમાં થાય છે.

૧૩—" पायच्छितं विणए वेयावच्चं तहेव सज्झाओ झाणं उस्सगोपिअ अब्भितरओ तपो होइ ॥ "

અર્થાત્—[1]પ્રાયશ્ચિત્ત, [2]વિનય, [3]સેવા, [4]અધ્યયન, [5]ધ્યાન, અને [6]ઉપસર્ગોની સહનશિલતા આ છ ભેદે અભ્યંતર તપ થાય છે.

૧૪—જૈન સંપ્રદાયના મૌલિક ગ્રંથો "આગમ" કહેવાય છે તેમાં જે સાધુચર્યાનું વર્ણન છે તે જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે પાંચ યમ, તપ, સ્વાધ્યાય,-આદિ નિયમ ઇન્દ્રિયજય રૂપ પ્રત્યાહાર ઇત્યાદિ જે ખાસ યોગના અંગો છે તેઓનેજ સાધુજીવનના મુખ્ય પ્રાણ માનવામાં આવેલ છે. (જુઓ આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, ઉત્તરાધ્યયન, દશ-વૈકાલિક, મૂલાચાર આદિ) અને આગમોમાં યોગ અર્થ માટે ઘણેભાગે ધ્યાન શબ્દ વપરાયો છે. ધ્યાનનાં લક્ષણો તેના ભેદ, પ્રભેદ, આલંબન, આદિનું વર્ણન અનેક જૈન આગમોમાં છે (જુઓ સ્થાનાંગ, અ. ૪ ઉદ્દેશ ૧; સમ-વાયાંગ સ. ૪; ભગવતી શતક–૨૫, ઉદ્દેશ ૭; ઉત્તરાધ્યયન અ. ૩૦ શ્લો. ૩૫).

૧૫—જૈનશાસ્ત્રમાં યોગ ઉપર ત્યાં સુધી ભાર આપ-વામાં આવ્યો છે કે આત્મચિન્તન માટે તૃતીય પ્રહર સિવાય ત્રણે પ્રહરોમાં મુખ્યપણે સ્વાધ્યાય અને "ધ્યાન" કરવુંજ જોઇએ. (જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૬)...(આ ફુટનોટ ૩-૪ આર્ય વિદ્યાવ્યાખ્યાન માળાના "યોગદર્શન" લેખના આધારે લખેલ છે).

૧૬—અતિ તપશ્ચર્યા પણ નહિ અને અતિ દેહાધ્યાસ પણ નહિ એ "મધ્યમપ્રતિપદામાર્ગ".

૧૭ આ મહાપુરૂષ આત્મવાદી છે, તોપણ તેમની પછીના તેમના કેટલાક અનુયાયીઓની તર્કજાળને લીધે તેમના ઉપર "અનાત્મવાદી" તરીકેનો જે આરોપ આજ ઘણા વખતથી મૂકવામાં આવેલો છે તે અવિવેકથી થએલો છે અને ખોટો છે. એ માટે એમના પાલી ભાષામાં લખા-એલા ગ્રંથોને મનનપૂર્વક વાંચવાની પાઠકોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે. "જૈનદર્શન" પૃ. ૬૩ની ફુટનોટમાંથી.

૧૮—"બૌદ્ધધર્મી લોક આત્મા અથવા પરબ્રહ્મનું અસ્તિત્વ માનતા નથી પણ બ્રહ્મજ્ઞાન કે આત્મજ્ઞાન તેમને માન્ય નથી તો તેમના ધર્મગ્રંથોમાંથી "अत्तना" (આત્માના) चोदयऽत्तानं" પોતે પોતાની મેળેજ માર્ગ કરવો જોઇએ એમ ઉપદેશ કરવામાં આવેલો છે અને તેના સમર્થનમાં

" अत्ता (આત્મા) हि अत्तनो नाथो अत्ताहि अत्तनोगति।
" तस्मा सञ्ञामयऽत्तणं अस्सं (अश्वं) भद्द व वाणीजो ॥

"આપણે આપણા માલીક છીએ. આપણા આત્મા સિવાય આપણને તારનાર બીજો કોઈ નથી. માટે જેમ કોઇ વેપારી પોતાના સારા ઘોડાને કાબૂમાં રાખે છે તેમ આપણે પણ આત્માનું સારૂં સંયમન કરવું જોઇએ."

આ સંબંધી લો. માન્ય તીલક વધુ સ્પષ્ટ કરે છે કે-
" આત્મા અગર બ્રહ્મ-પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વજ નાકબુલ
" કર્યાથી ભક્તિવડે પરમેશ્વર પ્રાપ્તિ કરવાનો માર્ગ બુદ્ધ
" બુદ્ધને પોતાની હયાતિમાંજ ઉપદેશવો શકય નહતો,
" અને તેની સભ્યમૂર્તિ અને ચરિત્રક્રમ લોકોની નજર
" આગળ જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષ હતાં ત્યાં સુધી તે માર્ગની
" જરૂર ન પડી પણ આ ધર્મ સામાન્ય લોકોને પ્રિય
" થાય અને તેનો વધારે ફેલાવો થાય તે માટે સંસાર
" છોડી અને ભિક્ષુ થઇ મનોનિગ્રહથી ત્યાંને ત્યાંજ

કહેવો ? અને તે શાથી મળે છે ? એ પ્રશ્નજ સિલીકમાં રહેતો નથી અને ડાહ્યા પુરૂષોએ આં ગૂઢ પ્રશ્નોનો વિચાર કરવા બેસવું નહિ. સર્વ પદાર્થોની ક્ષણિકતા–પ્રત્યેક સમયે વિનશ્વરતા ઇષ્ટ છે એ બુદ્ધની માન્યતા સ્પષ્ટ છે; ત્યારે શ્રી મહાવીરે માન્યું કે સમસ્ત પદાર્થમાં પર્યાય (પરિવર્તન) રૂપે ક્ષણિકતાનો અને વસ્તુના વસ્તુગત મૂલ સ્વરૂપે અક્ષણિકતા–અવિનશ્વરતાનો એમ બંને ધર્મ છે. મહાવીરે કહ્યું કે આત્મા પોતેજ પરમાત્મા થઇ શકે છે. એમણે જે મહાવીરપણું પ્રાપ્ત કર્યું. તે પત્થરને પૂજીને નહિ પણ પોતાના આત્માને પૂજીને પ્રાપ્ત કર્યું. અને એના મુખ્ય સાધન તરીકે ત્યાગ તપ અને કાયોત્સર્ગને સિદ્ધ કર્યાં. વેદાંત અને જૈન તત્વજ્ઞાન કરે છે કે "મન જીત્યા પછી કૈંક બાકી રહે છે;" ત્યારે બુદ્ધે કહ્યું કે "મન જીત્યું. તેણે સર્વ જીત્યું," પરંતુ એકલા મનને જીતવાથીજ કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી–મોક્ષ મળતો નથી. આત્માનો સાક્ષાત્કાર થવો જોઇએ છીએ. શ્રી મહાવીરે આત્માનો સ્વિકાર કર્યો, પુનર્જીવનનું કારણ કર્મવિપાક માન્યું અને "अप्पाडे ते पाडे" એ સૂત્રમાં વિશાળ તત્વજ્ઞાનનો વારસો માની આત્માને પરમાત્માને સ્થાને આરૂઢ કર્યો. આને વેદાંતી પરિભાષામાં "अहं ब्रह्मास्मि" હું પરબ્રહ્મ છું એ જેણે જાણ્યું તેણે સર્વ જાણ્યું એમ કહી શકાય છે, અને શ્રી મહાવીરે પોતાના આત્માને પૂજવાનો–ઓળખવાનો પ્રજાને દિવ્ય સંદેશો આપ્યો તે પણ એકજ વાક્યમાં વેદાંતમાં સમાઇ જાય છે કે "तत्वमसी"તું તારા[19] આત્માને ઓળખીશ એટલે તને સઘળું સમજાશે. જૈન પરિભાષામાં કહીએ તો આત્માને ઓળખીશ એટલે તને કૈવલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે, જ્યારે બુદ્ધની એકની એક વાત છે કે વૈરાગ્યથી મનને નિર્વિષય કરવું. આત્માની કોઇપણ કલ્પના બુધ્ધને માન્ય નહોતી છતાં પણ (૧) કર્મવિપાકના કારણથી નાશવંત દેહને (આત્માને નહિ) નાશવંત જગતમાં–સંસારમાં ફરી ફરીને જન્મ લેવો પડે છે અને (૨) આ આ પુનર્જન્મનો ફેરો કિંવા એકંદર સંસારજ દુઃખમય હોવાથી તેમાંથી છુટકારો લેવાની અને કાયમની શાન્તિ કે સુખની જરૂર છે. એ બે વાતો બુધ્ધને સંપૂર્ણ માન્ય હતી; અને એનો સમૂળગો નાશ કરવા માટે દુઃખ, સમુદય, નિરોધ અને માર્ગ એ ચાર સત્યોનું એને દર્શન થયું કે જે આર્યઅષ્ટાંગ માર્ગમાં વધુ સ્પષ્ટ કર્યું. બુધ્ધનો આ સિધ્ધાંત અધ્યાત્મ દષ્ટિએ અનાત્મવાદિ છે, છતાં કર્મવિપાકને માની કાયમની શાન્તિ કે સુખની જરૂરીયાત જણાવી. પરંતુ સુખ એ કાલ્પનિક શબ્દના ઓઠા નીચે મોક્ષ મળતો હોય તો કર્મવિપાકના સત્તાવીશ ભવ સુધી ફેરા ફરી મહાવીર તરીકે જન્મ લેનારને બાર વર્ષની કઠિન તપશ્ચર્યા સાથે ઉપયોગ સહન કરવાની શી જરૂર હતી ? શ્રી મહાવીર તો કહે છે કે કેવળ મનનેજ વૈરાગ્યથી નિર્વિષય કરવાથીજ મોક્ષ મળતો નથી,[20] એતો એક સાધન છે; અને તેથી બીજી અનેક જરૂરીયાત રહે છે. દુઃખ દુઃખમયજ હોય છે તેથી સુખ પણ સુખમયજ હોય છે એમ કંઇ ઠરતું નથી. તેમ કેવળ

" (શેમાંથી એમ ન સમજતાં) નિર્વાણ પદ પામવું.
" આ નિરીશ્વર નિવૃત્તિમાર્ગ કરતાં બીજો કોઇપણ
" સહેલો અને પ્રત્યક્ષમાર્ગ લોકોને બતાવવાની જરૂર
" પડી એટલે બુદ્ધના ભક્તોએ વૈદિક ભક્તિમાર્ગનું અનુ-
" કરણ કરી બુદ્ધને અનાદ્યનંત પુરૂષોત્તમનું રૂપ આપ્યું.

૧૯ " नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
" न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयाति मारुतः ॥
श्री गीता अ. २/२३.

અર્થાત્—આત્માને શસ્ત્રો છેદતાં નથી. અગ્નિ બાળતો નથી. પાણી પલાળતું નથી કે પવન સુકવી શકતો નથી. (આત્માનો નાશ કરવા કોઇપણ સમર્થ નથી.)

ત્યારપછીના ૨૪ અને ૨૫ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે:—
" આ આત્મા છેદી ન શકાય તેવો, બાળી ન શકાય તેવો,
" સૂકવી ન શકાય તેવો તેમજ નિત્ય રહેનારો સર્વઠેકાણે
" વ્યાપિ રહેલો, સ્થિર, અચલ, ને અનાદિ છે વળી
" આત્માને ઇન્દ્રિયોવડે જાણી ન શકાય તેવો, મનવડે
" ચિંતવી ન શકાય તેવો કહ્યો છે. તથા આ આત્મા
" વિકાર ને થઈ શકે એવો છે."

૨૦ શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય પણ કહે છે કે "જ્ઞાન એજ મોક્ષ મેળવવાનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે." પરંતુ મોક્ષ કોનો દેહનો કે આત્માનો ?

મારેલા મનની શાન્તિથીજ મોક્ષ મળી જાય છે એમ પણ કંઈ નથી. સ્વયંપ્રકાશ પામેલાઓજ મોક્ષમાં બિરાજે છે. એ સ્વયંપ્રકાશ કોનો? દેહનો કે આત્માનો? આત્માનો કે ઇશ્વરનો? કે આત્મા એજ ઇશ્વરનો? શ્રી બુદ્ધ કહે છે કે "**સર્વક્ષણુ પરંપરાનો અભાવ થવો-વાસનાનો નાશ થવો તેનું નામ મોક્ષ.**" શ્રી મહાવીર કહે છે કે "**સર્વ કર્મજન્ય ઉપાધિનું ઓલવાઈ જવું એટલે સર્વ કર્મોપાધિ રહિત સચ્ચિદાનંદમય આત્મસ્વરૂપ પ્રકટ થવું** તેનું નામ મોક્ષ." શ્રી મહાવીરની નિર્વાણની વ્યાખ્યામાં ખુલ્લો અર્થ સમજાય છે ત્યારે શ્રી બુધ્ધની નિર્વાણની વ્યાખ્યામાં શબ્દાર્થની દૃષ્ટિએ અધુરાપણું છે. શ્રી બુધ્ધે નિર્વાણ એટલે "વિરામ પામવું" અથવા દીવો બુઝાય છે તે પ્રમાણે વાસનાનો નાશ થવો, એવું ક્રિયાદર્શક નામ આપ્યું એટલે "મૃત્યુ" એ શબ્દ નિર્વાણને લગાડી શકાય નહિ. મરણ શબ્દ પુનર્જન્મ પહેલાંનો ભાવયુક્ત અર્થસૂચક શબ્દ છે, ત્યારે નિર્વાણ પામેલને પુનર્જન્મનો ફેરો ટળી જાય છે. એટલે નિર્વાણને મૃત્યુનું મૃત્યું કહેવું કે "મૃત્યુતરી જવાનો માર્ગ" કહેવો? જ્યારે મહાવીર સ્વામીનો નિર્વાણ શબ્દાર્થ વધુ સ્પષ્ટ છે. "સચ્ચિદાનન્દમય આત્મરૂપનું પ્રકટ થવું" એનું નામજ ખરો મોક્ષ.

શ્રી મહાવીરે દર્શન—તત્વજ્ઞાનમાં આત્માનું અસ્તિત્વ બતાવી તે આત્માનું અંતિમ લક્ષ સાધવા માટે એકલું જ્ઞાન એકલી ક્રિયા એકલું તપ એકલી ભાવના એકલું વીર્ય એકલી સાધ્યદૃષ્ટિ; એકલું કથન-કહેણી, એકલો આચાર-રહેણી એ નિષ્ફળ છે. પણ તે સમસ્તની જરૂરછે-સફળતા માટે એ સમસ્તનો યોગ આવશ્યક છે જગતની અને આત્માની નિત્યતા અનિત્યતા અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, વક્તવ્યતા અવક્તવ્યતા એમ બંને જૂદી જૂદી દૃષ્ટિથી જોતાં જણાય છે. આમ સર્વેનું મિશ્રણ અને સર્વથી સ્વાતંત્ર્ય એ બંને સ્વરૂપ જણાવી વિશ્વવ્યવસ્થા આત્મસ્વરૂપ અને મુક્તિમાર્ગ વિશાલ દૃષ્ટિથી દર્શાવેલ છે અને તેથી તે સમયવાદને સ્યાદ્વાદ અથવા તે દર્શનને અનેકાંત દર્શન એવું વ્યાપક નામ આપેલું છે.

કર્મવિપાકથી થતા જન્મમરણના ફેરામાંથી છુટવા માટે પ્રથમના આવશ્યક અંગ તરીકે શ્રી મહાવીરે સાધુદીક્ષાનું આચરણ કર્યું, તે પ્રમાણે શ્રી બુદ્ધે ભિક્ષુ ધર્મ સ્વિકારી લોકોને સન્માર્ગ દાખવ્યો. પરંતુ આ વિષયમાં પણ તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ જરા વધુ વિચાર કરવાની અગત્યતા છે. શ્રી મહાવીરે વસ્ત્ર-પ્રાવરણ આદિક ઐહિક સુખોને તિલાંજલિ આપી અહિંસાવ્રત પાળવાનો કડક નિયમ આચરણ કરી સાધુધર્મના આદર્શ તરીકે બતાવ્યો, ત્યારે શ્રી બુદ્ધે વસ્ત્ર સિવાય નગ્ન દશામાં રહેવું એ ગુન્હો માન્યો. આ બંને નિયમોમાં શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધની માન્યતા પ્રમાણેના આચરણમાં આકાશ પાતાળનું અંતર છે. શ્રી બુદ્ધે તુંબડીનું ભીક્ષાપાત્ર અને લાલ રંગી વસ્ત્રોથી ભિક્ષુનું આચરણ માન્ય કર્યું, ત્યારે શ્રી મહાવીરે એ નિયમમાં ડંકો માર્યો છે એમ મુક્ત કંઠે કહેવું જોઇએ. દીક્ષા સમયે શ્રી મહાવીરને ઇંદ્રે ડાબે ખભે દેવદુષ્ય વસ્ત્ર નાંખેલું તે પણ સોમદેવને આપી દઇ ભગવાન વસ્ત્રરહિત થયા. અને તે પણ દીક્ષા લીધા પછી ફક્ત તેર મહિના જેટલા અલ્પ સમયમાંજ. દુનિયાની જાળને દુનિયા તરફ ફેંકી દીધી. એટલે ઉચ્ચ કોટિને માટે વધુ લાયકાત પ્રાપ્ત કરી. અહિંસાવ્રત શ્રી બુદ્ધે પાળ્યું છે પરંતુ શ્રી મહાવીર જેટલું કડક તો નહિજ. "[21]હિંસા કરો નહિ એટલુંજ નહિ પણ એક ક્ષુદ્ર જંતુને સંરક્ષો" એમ શ્રી બુદ્ધે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું છે. તે પ્રમાણે "જે યુદ્ધમાં મનુષ્ય જીવનની હાનિ થાય તે યુદ્ધ ત્યાજ્ય છે" એવો સિંહ નામના સેનાપતિને ઉપદેશ આપેલો છે અને બિંબિસાર રાજાના યજ્ઞ વખતે પણ ઉપદેશ આપેલો છે કે "રાજન્! પ્રાણી માત્રને જીવવું ગમે છે. આ બિચારાં પશુઓને હોમવાથી ધર્મ થાય છે એમ આપ માનતા હો તો આપની મોટી ભૂલ છે. બીજાને દુઃખ દેવાથી આપણને પુણ્ય થાયજ નહિ. હિંસા તો બધા અધર્મનું મૂળ છે." પરિણામે રાજાએ આ ઉપદેશથી પશુઓ છોડી મુકેલાં. પરંતુ શ્રી બુદ્ધના અહિંસા-

૨૧. મનના દશ દોષોથી સદૈવ મુક્ત રહેવા માટે શ્રી બુદ્ધે જે દશ નિયમો કરી આપ્યા છે તેનો પહેલો નિયમ-

વ્રતમાં એક અતિશય આશ્ચર્ય જેવી હકિકત મળે છે કે પોતાને માટે-નિમિત્તે-હેતુપૂર્વક મુદ્દામ મારેલું ન હોય એવા પ્રાણીનું તૈયાર માંસ ("**पवत्त**"-"**प्रवृत्त**") શ્રી બુદ્ધે ખાધેલું છે. છતાં સમસ્ત જીવનમાંથી "**अहिंसा**" ધર્મ પાળ્યાનું મળી આવે છે.

આમ છતાં તેજઃપુંજ શ્રી બુદ્ધે "**अहिंसा**" વ્રતનું શમા અને શાંતિથી ઉરવીલામાં કાસ્યપને ત્યાં ભયંકર સર્પના ઉપસર્ગ સામે પાલન કરેલું છે. મધ્ય રાત્રિએ પ્રચંડ અગ્નિ વર્ષાવતો સર્પ આસપાસનું સઘળું ભસ્મ કરે છે ત્યારે પણ શ્રી બુદ્ધ ધ્યાનસ્થ બેસી રહ્યા અને પરિણામે સર્પ પોતાની વિષજ્વાળામાં બળીને ભસ્મ થયો; અને શ્રી મહાવીર ચંડકૌશિક નામના દૃષ્ટિવિષ સર્પને કરડયા પછી પણ ક્ષમાપૂર્વક પ્રસન્ન મુખે શાંતપણે ઉપદેશ આપી પૂર્વ ભવની સ્મૃતિ કરાવે છે. ક્ષમા રૂપી પવિત્ર જળમાં સર્પને સ્નાન કરાવી કૃતકૃત્ય કરે છે. ખરેખર "**क्षमा वीरस्य भूषणम्.**"

કલ્પસૂત્રકાર અને અન્ય ઇતિહાસોના કહેવા પ્રમાણે મહાવીરસ્વામીને ઘણાં કષ્ટો સહન કરવાં પડયાં છે તેમાં પ્રથમ ઉપસર્ગ ગોવાળે કર્યો તેમ છેલ્લો ઉપસર્ગ શ્રી મહાવીરના કાનમાં શરકટ વૃક્ષની મેખો ઠોકવાનો પણ ગોવાળે કર્યો છે. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ ઉપસર્ગ કાનમાંથી મેખો કાઢવાનો થયો છે. ઉપસર્ગોની પરંપરામાં શ્રી મહાવીરનો આત્મા જોખમો ખેડી ખેડીને કૈવલ્યજ્ઞાનની આત્મદર્શની પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો. તેમ બુદ્ધના પર શ્રાવસ્તીમાં ખુનનો આરોપ આવ્યો ત્યારે તેમણે અસાધારણ શાંતિ જાળવી છે. અને ગાંડા હાથીને પણ તેમણે ક્ષમાથી શાંત કર્યો છે. મહાવીર પર સંગમ દેવના તરફનો મધ્યમ ઉપસર્ગ શ્રી બુદ્ધના મારના પ્રસંગને મળતો છે. મહાવીર સર્વાંગ સુંદરીઓના નાચમાં કે કામદેવના બાણમાં ન ફસાયા, વિષયના માધુર્યમાં ન લોભાયા, યોગભ્રષ્ટ ન થયા. પણ જન્મયોગીઓ યોગભ્રષ્ટ થાય કેમ? "**विकार हेतौ सति विक्रियन्ते, येषां न चेतांसि तएव धीराः**"॥

અને પુત્રી પ્રિયદર્શના તથા જમાઇ જમાલીને શ્રી મહાવીરે દીક્ષા આપી તે પ્રમાણે શ્રી બુદ્ધે પત્ની યશોધરા પુત્ર રાહુલ અને માતાને દીક્ષા આપી આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો. એટલુંજ નહિ પરંતુ મનુષ્ય પ્રાણી માત્રને આત્મ કલ્યાણને માર્ગે ચડાવવા બંનેએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો. **ब्राह्मण क्षत्रीय वैश्य**"ની જેમ "**स्त्रियो शूद्रा**" માટે પણ દરવાજો ખુલ્લો છે. એમ કરીને ઇતિહાસને પાને બંનેએ "વિશ્વ પ્રેમી" તરીકે અમરપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. ઉચ્ચ નીચના જાતિભેદને આત્મ કલ્યાણના માર્ગમાં મુસાફરી કરવાનો સમાન હક્ક આપ્યો. બંનેએ જાતિ કરતાં શિલને શ્રેષ્ઠ ઠરાવ્યું એટલે પછી આત્મકલ્યાણમાં જાતિભેદના નામને પણ સ્થાન ન રહ્યું. એ સમયના સંયોગો વચ્ચે "**समानता**" થી મનુષ્ય પ્રાણીને અસાધારણ જન્મ સ્વાતંત્ર્ય હતું. તે કુદરતી હક્ક ખરા સ્વરૂપમાં પાછો મળ્યો. સમાનતાનું પુનર્જીવન થયું. હક્ક આપનારની ધાર્મિક જીત હતી. ઘણાં સ્ત્રી પુરુષો દીક્ષા લઈ આત્મકલ્યાણના પંથે પડયાં; અને ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ તથા બીજા ગણધરો દીક્ષા લઇ "**अहिंसा**"ના રચનાત્મક કાર્યક્રમ પાછળ લાગી ગયા. શ્રી બુદ્ધના પણ આનંદ અને અન્ય ભિક્ષુઓ એ પ્રમાણેજ કામે લાગી ગયા. આ પ્રમાણે "**અહિંસક વિશ્વપ્રેમી સમાનતા**"ના શ્રી મહાવીર અને બુદ્ધના ઝુંડા નીચે મનુષ્ય પ્રાણીને સ્થાન મળ્યું.

શ્રી મહાવીરસ્વામિએ વસ્ત્ર—પ્રાવરણ અને ઐહિક સુખનો ત્યાગ કરી અને અહિંસાવ્રત પાળી દાન, શિલ, તપ અને ભાવના યુક્ત પાંચમહાવ્રતોથી કસીને ધર્મ પાળવા માટેની વ્યવસ્થાપૂર્વક સંઘવ્યવસ્થા કરી; અને શ્રી બુદ્ધે ભિક્ષુઓને વિહારોમાં એટલે મઠમાં શરીરને અતિ કષ્ટ ન થાય અને પ્રાણાયામાદિ થઇ શકે, અને લાલવસ્ત્રો તથા તુંબીપાત્ર ધારણ કરી શકે એવી વ્યવસ્થા કરી. ચાતુર્વર્ણ્ય ભેદ શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધને માન્ય ન હતો. તેમ ગાર્હસ્થ ધર્મના હિંસાત્મક શ્રૌત યજ્ઞ યાગ પણ તેમને માન્ય ન હતા. પરંતુ પંચ મહાયજ્ઞ પ્રત્યેક ગૃહસ્થે એટલે ઉપાસકે કરવા એમ શ્રી બુદ્ધે કહેલું છે. અને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, સર્વભૂત-અનુકમ્પા અને (આત્મા માન્ય નહોતો તો પણ) આત્મૌપમ્ય દૃષ્ટિ, શૌચ કિંવા મનઃપૂતતા એ નિયમો બૌદ્ધ ઉપાસકે પાળવાનું

કહેલ છે. તથાપિ અર્હતાવસ્થા કિંવા નિર્વાણ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિશ્વપ્રેમી સમાનતા અને પવિત્ર જીવનથી શાંન્તિ મેળવવા મનુષ્યે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડવોજ જોઇએ એ તત્વને તો કાયમ ઠરાવેલું છે. આ પ્રમાણે અહિંસક વિશ્વપ્રેમી સમાનતાના-શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધ-માર્તંડનો પૃથ્વિપર પહેલોજ ઉદય થયો કે જેનાં જીવ પ્રાણીમાત્રે ઉછળતા ઉરે અને ચકિત નયને દર્શન કર્યાં.

શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધ નિજાનંદમાંજ મસ્ત હતા, એટલે બહારના સુખની કે લૌકિક આનંદની તેમને ઇચ્છા નહોતી; પરવા નહોતી. લોકૈષણાની બેડીનો ત્યાગ કર્યો ત્યારથીજ લોકોની વાહવાહની કે તિરસ્કારની એમને દરકાર નહોતી.

શ્રી મહાવીર કે શ્રી બુદ્ધ રસ્તામાં કે ગિરિશિખરો પર નથી પાકતા કે નથી મળતા. સંસારમાંજ પાકે છે અને સંસારમાંજ મળે છે. પણ એ અમોઘ શક્તિના ફુવારા તો સેંકડો વર્ષોએ—યુગે યુગે છૂટે છે. અને તે પણ જે યુગની પ્રજાનું સદ્ભાગ્ય હોય તેનેજ માટે.

એમના હાર્દિક શબ્દકોષમાં "મદદ" શબ્દ શોધ્યોયે જડતો નથી ત્યારે આત્મબળ લીટીએ લીટીએ નજરે પડે છે. આત્મબળવાળી અહિંસાની શાન્તિ એટલે નામર્દાઇ નહિ પણ શુદ્ધ મર્દાનગી, વીરતા; અને એ વીરત્વપણું પોતે પોતાને પૂજીનેજ મેળવ્યું. મર્દાનગી વાળી અહિંસાના સિદ્ધાંત વડે **"ભૂતદયા"** દાખવી. અગોચર એવા સૂક્ષ્મ જંતુથી માંડીને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ સુધી સર્વ જીવોનું કલ્યાણ ઇચ્છ્યું, વિશ્વપ્રેમ દાખવ્યો. અને પોતે પોતાને ઓળખી વીર બની નિર્વાણનો માર્ગ શોધી લોકહિતાર્થે વિચર્યાં.

વિષયોનું ધ્યાન કરનારા પુરૂષને વિષયમાં સંગ ઉપજે છે. સંગથી કામના ઉત્પન્ન થાય છે. કામનાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધથી સંમોહ ઉપજે છે. સંમોહથી સ્મૃતિનો નાશ, સ્મૃતિના નાશથી બુદ્ધિનો નાશ; અને બુદ્ધિના નાશથી પુરૂષ નાશ પામે છે—આત્મા પદચ્યુત થાય છે. એટલેજ શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધે 'મૃત્યુ' સામે થઇ ક્ષત્રિયપણું દાખવી **" અહિંસા, સત્ય "** થી ચડાઇ કરી જીત મેળવી. પશુબળના ઉપાસકોને આત્મબળનું નવું હથીયાર આપ્યું.

કુતર્કવાદ કે ખોટો બુદ્ધિવાદ એમને ગમ્યોજ નહિ. એટલુંજ નહિ પરંતુ સંસારીઓનો બુદ્ધિવાદ પર એઓ હસ્યા. પરાયું સંરક્ષણ અને બુદ્ધિવાદ પર એમણે અટ્ટહાસ્ય કર્યું ત્યારેજ એ તેજઃપુંજ મહાત્માઓના હૃદયમાંથી વિશ્વપ્રેમ પ્રગટ્યો. બુદ્ધિની ભાવનામાં તો એમણે દાસત્વ દીઠું, મદદ લેવામાં અપમાન અને પાપ દીઠાં, બાપડા થવામાં અધઃપતન જોયું, ખોટી દયા અને રક્ષાના બ્હાના નીચે નિર્માલ્યતા જોઇ, ક્રુરતા અને ભક્ષણમાં વિનાશ જોયો, માત્ર અહિંસા અને વિશ્વપ્રેમી સમાનતા વાળા સત્યમાં એમણે ઇશ્વરને જોયા. પોતે પોતાને ઓળખ્યા.

અહિંસાનો ઉપાસક **" अर्हन्त "** સદા મુક્તજ છે. છતાં એણે સ્પષ્ટ કહ્યું, આચરણથી શિખવ્યું કે કોઇપણ પ્રકારની મુક્તિ રક્ષાથી કે દયાથી મળી શકવાની નથી. આપ ભોગ આપો, અનિવાર્ય કષ્ટો હસ્તે મોઢે સહન કરો એટલે મુક્તિ આપો-આપ મળી જશે. " **जयति राग द्वेषशत्रून् इति जिनः** " જિન પારકી દયાપર કેમ જીવી શકે! વીરને કોની સાહાય્યની જરૂર છે ? જયની સ્વાભાવિક ઉત્કંઠાવાળો અહિંસાથી ઓતપ્રોત થએલો ભવ્ય પુરૂષ એજ જૈન; અને સત્યનું શોધન કરી પ્રાણી માત્રપર પ્રેમ કરવાવાળો વિશ્વપ્રેમી એજ બુદ્ધ ભિક્ષુ.

"प्राणस्य प्राणः" સમો પ્રેમીનો શુદ્ધ અદ્વૈત અખંડ પ્રેમ થયા કરે છે. એનાં નિર્મળ અને સતત ઝરણાં વહ્યાં કરે છે. પ્રેમ પ્રેમને આમંત્રણ કરે છે. મનુષ્ય સ્વભાવજ જન્મથી અહિંસક છે. પ્રેમી છે. આમ છતાં શ્રી મહાવીરે "जीवो जीवस्य जीवनम् " નો હિંસાવાળો જીવનક્રમ જોયો. પાણીનો એક ઘુંટડો પીવામાં પણ હિંસા જોઈ. હવામાં એક શ્વાસ લેવામાં પણ કેટલાયે વાયુ સંતાનોનો સંહાર જોયો અને તેટલાજ ખાતર અહિંસામય જીવન

ગુજારવાનો મહા મોંઘો[22] સંદેશો આપ્યો. અને કહ્યું કે આત્માંરૂપી "सच्चस्साणाए उवट्ठिए मेहावी मारं तरई" સત્યની આજ્ઞાથી ઉભો થએલો પુરુષ સંસાર સમુદ્રને તરી જાય છે, ત્યારે શ્રી બુદ્ધે "न धनेन प्रजया त्यागे नैकेन अमृतत्व मानशुः" કહી ધર્મ અને અમૃતનો પ્યાલો સંસારને પાયો. એ સર્વસંગપરિત્યાગી પરિવ્રાજક–ભિક્ષુ અને તીર્થંકરે અંધકારનો પહાડભેદી માર્ગ કરી આપ્યો. લોકોને પૂર્ણ પ્રકાશ આપ્યો.

શ્રી મહાવીરે કહ્યું છે કેઃ—

[23](૧) पुरिसा ! तुममेव तुमंमित्तं, किं बहिया मित्त मिच्छसि !"

હે પુરુષ! (પ્રકૃતિનાયે સ્વામિ) તું પોતેજ તારો મિત્ર (દોસ્ત અથવા સૂર્ય) છે. શા માટે બહારથી મિત્ર મેળવવા ઇચ્છે છે?

(૨) "जे एगं णामे से बहु णामे, जे बहु णामे से एगं णामे."

જે મનુષ્ય એકને (પોતાના બહિરાત્માને) નમાવે છે તે સર્વને (દૃશ્ય જગતને) નમાવી શકે છે અને જે સર્વને (દશ્યજગતને) નમાવે છે તે એકને (પોતાના બહિરાત્માને) નમાવવાને સમર્થ છે. (અંતરથી બહાર અને બહારથી અંતર એમ બંને રીતે શક્તિની પ્રગતિ થઇ શકે છે.)

(૩) "सव्वतो पमत्तस्स भयं, सव्वतो अपमत्तस्स णत्थि भयं."

પ્રમત્ત (પ્રમાદી) ને સર્વ દિશાથી ભયજ હોય; અપ્રમાદિ (જાગ્રત આત્મભાનવાળા) ને કોઇ દિશાનો ભય સ્પર્શે નહિ. (પ્રમાદ–આળસ, નિદ્રાવસ્થા, સ્વમાનનું વિસ્મરણ, સ્વશક્તિનું વિસ્મરણ.)

(૪) "जे आसवा ते परिस्सवा, जे परिस्सवा ते आसवा."

જે જે 'આશ્રવ' (કર્મબંધના હેતુ) છે તે તેજ 'પરિશ્રવ' (=કર્મક્ષયના હેતુ) છે; અને જે જે કર્મક્ષયના હેતુ છે તે તેજ કર્મબંધનના હેતુ છે. (જે વડે અજ્ઞાની બંધાય છે તે વડેજ જ્ઞાની બંધમુક્ત થાય છે.) જે વર્તનવડે એક વ્યક્તિ કે પ્રજા મુક્ત થાય છે તેજ વર્તનવડે બીજી વ્યક્તિ કે પ્રજા ઉલટી વધારે જકડાય છે. ક્રિયા પોતે સારી કે ખોટી નથી, બધો આધાર ક્રિયા કરવાની વૃત્તિ પર છે.

(૫) "संमत्तदंसी ण करेति पावं."

સમ્યક્ પ્રકારે જોઇ શકનાર "પાપ"જ કરતો નથી. રાજા ગુન્હાથી પર છે અને સમ્યગ્જ્ઞાની 'પાપ' થી પર છે કોઇ પણ કાર્ય એને બાંધતું નથી.

શ્રી બુદ્ધ કહે છે કેઃ—

[24](૧) "હિંસા કરો નહિ. એટલુંજ નહિ પણ એક ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર જંતુને સંરક્ષો."

(૨) "ચોરી કરો નહિ એટલુંજ નહિ પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના શ્રમનું ફળ પ્રાપ્ત કરવામાં વિઘ્ન ન નાખો."

(૩) "મલિનતાનો ત્યાગ કરો એટલુંજ નહિ પરંતુ વિશુદ્ધ જીવન ગાળો."

(૪) "અસત્ય ન વદો એટલુંજ નહિ પરંતુ સત્યજ વદો; વિવેકપૂર્વક, ભય વિના અને પ્રેમપૂર્વક સત્યનું પાલન કરો.

(૫) "સોગંદ લ્યો નહિ. પરંતુ દઢતા અને વિનયથી સત્ય બોલો."

(૬) "નિંદાનો ત્યાગ કરો. નિરંતર સારગ્રાહી બનો અને અસાર વસ્તુને તજો."

(૭) "વૃથા પ્રલાપમાં સમય વ્યતિત ન કરો; માત્ર જરૂર જેટલુંજ બોલો અથવા મૌન ધારણ કરો."

22 સર્વ પ્રાણીને, સર્વ ભૂતોને, સર્વ જીવો, સર્વ સત્વોને હણવાં નહિ, તેમનાપર હકૂમત ચલાવવી નહિ, તેમને કબજે કરવાં નહિ તેમને પરિતાપ આપવો નહિ તેમને હેરાન કરવાં નહિ.

(આચારાંગસમ્યકત્વ નામનું ચોથું અધ્યયન)

23 "મહાવીર કહેતા હતા" નામક પુસ્તકના પૃ. ૩૦ નો ઉતારો.

24 શા. ગીરધરલાલ ભાઈકૃત ભગવાન બુદ્ધ પૃ. ૫૨–૫૩ નો ઉતારો. આ દશ નિયમો ભગવાન મહાવીરે આચરણ કરી, પાંચ લોકોને સંદેશારૂપે

(૮) "લોભ ન કરો, દ્વેષથી દૂર રહો, અન્યના સહભાગ્યથી સદૈવ હર્ષ પામો."

(૯) "હૃદય નિર્મળ રાખો, દ્વેષને તેમાં સ્થાન ન આપો. શત્રુને પણ પ્રેમથી ચાહો અને પ્રાણી માત્ર પ્રતિ સમભાવ રાખો."

(૧૦) "અજ્ઞાનને દૂર કરી સત્યને સેવો ત્યાગ એજ મહાન ધર્મ છે. એજ નિર્વાણનો માર્ગ છે."

એજ પ્રમાણે શ્રી બુદ્ધે સ્ત્રીઓને દીક્ષા આપી ત્યારે ભિક્ષુઓને સ્ત્રીઓ તરફ કેમ વર્તન કરવું તેના ૨૧ નિયમો બાંધી આપેલા છે તેનો સાર એટલોજ છે કે "કામવાસનાને બાળજો. એ સ્ત્રી વૃદ્ધ હોય તો માતા જેવી જાણજો, યુવતી હોય તો ભગિની સમ લેખજો; અને બાળા હોય તો પુત્રીવત્ સમજશો."

એક જૈન મુનિના અભિપ્રાય પ્રમાણે "મહાપુરૂષ મહાવીરના છાદ્મસ્થ્યમાં આત્મશ્રદ્ધા બલ, સંકુચિત વિહાર (અપ્રતિબંધ) અને શાંત પ્રવૃત્તિની મહાવીરતા ઝળકે છે. પ્રભુ મહાવીરે સાડાબાર વર્ષ અને પંદર દિવસના આત્મભોગે કેવલ જ્ઞાન એટલે નિરાવરણ સર્વ વસ્તુના તાદાત્મ્યદર્શક સ્વગુણને પ્રકટ કર્યો હતો; જ્યારે ગૌતમ બુદ્ધના છાદ્મસ્થ્યવસ્થામાં પરાનુવૃત્તિ, જીવની અનાસ્થા; અને રીસામણાની ઝાંખપ લાગે છે. અને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તો પણ સર્વ વસ્તુના સમસ્ત ભાવો દેખાયા નહોતા."

ચારિત્ર્ય, ચિત્તશુદ્ધિ, અને દૈવી સંપત્તિનો વિકાસ એ બુધ્ધે નિર્વાણનો પાયો માની મનનો નિરોધ કરવા અતિશય ભાર મુકેલો છે. પરંતુ ઇચ્છાનિરોધ કરવામાંજ જો શ્રી બુદ્ધે સર્વસ્વ માન્યું હોય તો એને કેવળજ્ઞાન કહી શકાય કે કેમ ? એ એક વાદગ્રસ્ત ગંભીર પ્રશ્ન છે. અને દેહને ઇચ્છા થાય છે કે નહિ ? એ પણ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. દેહને તો પંચભૂત માટીનું પૂતળું કહેવામાં આવે છે. આલંકારિક ભાષામાં કહીએ તો દેહ એ આત્માનું મંદિર છે. ગૃહમંદિર મનુષ્યે બાંધ્યું છે તેમાં સૂર્ય પ્રકાશ આવશ્યક છે. આત્મમંદિર કોણે બાંધ્યું છે એ વિશે વધુ પિષ્ટપેષણ ન કરીએ તો પણ તે આત્મમંદિરમાં આત્મજ્યોતિ પ્રકટવાની પણ જરૂર છે. અરે ! એ આત્મજ્યોતિ અખંડ ઝળહળે છે. દિવ્યચક્ષુથી દર્શન કરો અને પાવન થાઓ.

તુલનાત્મક ઐતિહાસિક વિચાર પરંપરાને સીમાડે આવી પહોંચતાં હવે માત્ર એકજ પ્રસંગ બાકી રહે છે અને તે નિર્વાણનો.

શ્રી મહાવીર ૭૨ વર્ષની ઉમરે બે પગે પલાંઠી વાળી બેઠા અને શિવ એટલે નિરૂપદ્રવ મોક્ષસ્થાનકે પહોંચ્યા—નિર્વાણ પામ્યા. શ્રી બુદ્ધ ૮૦ વર્ષની ઉમરે ધ્યાનસ્થ થયા એ સ્થિતિમાં સમાધિસુખ અનુભવી નિર્વાણ પામ્યા.

મહાપુરૂષો લોકકલ્યાણ માટે આદર્શ રજુ કરી તે પ્રમાણે આચરણ કરી માર્ગ બતાવી ચાલ્યા જાય છે ત્યારે જનસમૂહને શોક થાય છે. શિષ્યવર્ગને વજ્રાઘાત થાય છે. પરંતુ ગૌતમ અને આનંદને વીતરાગ નિઃસ્નેહિ થવા સંકેત શિખામણ આપી તેમ સૌને એજ શિખામણ આપતા જાય છે.

શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધને નિર્વાણ પામ્યાં ૨૫૦૦ વર્ષ થયાં તોપણ તેમણે ઉપદેશેલા અમૃતસમા શંખધ્વનિનાં મોજાં હજી પણ અથડાયાં કરે છે કેઃ—

"માત્ર સત્યજ ચિરસ્થાયિ છે. પરરક્ષા વિના "મહાવ્રતોથી[૨૫] અહિંસક સમાનતાના વિશ્વપ્રેમી બની

---

[૨૫] કેટલાકો કહે છે કે અહિંસાધર્મથી નરી ભીરતા પેદા થાય છે અને અહિંસાના ઉપાસકો નામર્દ બની જાય છે. આમ કહેનારાને ઇતિહાસના જ્ઞાનનું તો નહિ પરંતુ આત્મજ્ઞાનનું ભાન નથી એમ કહીએ તો જરૂર ચાલે; અને ક્યાં નથી ચાલતો ? છતાં પણ વિનયભાવથી એટલું પણ જો પૂછી શકાતું હોય તો પૂછીશ કે હિંસાના ઉપાસકોનાં ઉજળાં વૃત્તાંતો ઇતિહાસને પાને નોંધાયાં છે તેમ અહિંસાના ઉપાસકોનાં ઉજળાં વૃત્તાંતો નોંધાયાં છે કે નહિ ? ભલે આંગળાને વેઢે ગણાય તેટલાંજ નામો મળે પરંતુ શ્રી મહાવીર સમો એક ખરો વીર અહિંસક અનુકરણ માટે બસ છે. આકાશના તારા સમૂહની વચમાં ચન્દ્ર એકજ હોય છે અને ગમે તેવા ગાઢ અંધકારને ભેદવા એક સૂર્યનારાયણ બસ છે. વર્તમાનયુગના અહિંસાના પરમ પૂજારી મહાત્મા ગાંધીજીને આપણે નામર્દ

"જનકલ્યાણ કરો, સર્વ કર્મોપાધિ રહિત સચ્ચિદાન-"ન્દમય આત્મસ્વરૂપ પ્રકટાવો; અને નિર્વાણ પામો."

ઉપસંહાર.

અમોઘ વીર્યવાન આત્મશક્તિનો જળધોધજ લોકોનો રથવાહક-નેતા થઇ શકે છે. એ પ્રખર વિરાટ પુરૂષ પ્રકૃતિથીજ નેતા "a leader by instinct[26]" હોય છે. પોતાને નેતૃત્વ મળે કે નહિ તેની એને પરવા હોતી નથી. એ નિષ્કામકર્મયોગીને માત્ર "लोकसंग्रह"ની કાળજી હોય છે. એ પોતાની અગાધ શક્તિના સામર્થ્ય થકી સ્વયં નેતૃત્વ ભોગવે છે. "[27]बुध [28]महावीर" સાગર સમો ઉંડા અને વિશાળ હૃદયવાળો, તથા "वज्रादपि कठोराणि मृदुनि कुसुमादपि" તેમજ ગુપ્તદૃષ્ટા (mystic) હોય છે.

આવા પ્રભાવશાલિ મહાત્માનો જન્મ "सर्वभूतहिते रताः" પ્રાણી માત્રના હિત માટેજ હોય છે. એટલેજ પ્રજાવર્ગ આવા વીરોની વિભૂતિની પૂજા કરે છે. તિથિઓ ઉજવે છે. પરંતુ એમના જીવન રહસ્યનું-'अहिंसा' અને 'विश्वप्रेमीसमानता' નું-પ્રજા અનુકરણ પૂર્વક આચરણ કરે તોજ પૂજા સાચી ગણાય, પૂજનીય ભાવ ઝળકી ઉઠે તો સ્થાને ગણાય. જે પ્રજા વીર બને છે તેજ વીરની વિભૂતિની પૂજા કરી શકે છે. પૂજા કરવાને લાયક ગણાય છે. ત્યારેજ પૂજ્યભાવની સાર્થકતા થાય છે. કાર્લાઇલ કહે છે કે "valets cannot worship heroes" શ્રુતિ પણ કહે છે કે "देवो भूत्वा-देवं यजेत." શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધે અહિંસા અને વિશ્વપ્રેમી સમાનતાનો વરસાદ વરસાવ્યો અને "magnanimity of soul" એજ મનુષ્ય પ્રાણીએ જીવનધ્યેય રાખવાનું શિખવ્યું. આત્મશક્તિનો ફુવારો વધુ ને વધુ ઉડે ત્યારેજ વીરપૂજા સાચી ગણાય. બાકી તો ગુલામોને શૂરવીરની પૂજા કરવાનો હક્ક નથી. વીર બનો અને વીરની પૂજા કરો.

આ ચરિત્રોજ એવાં અગાધ સાગરદેવ સમાં વિશાળ છે કે "यस्यान्तं न विदुः सुरा सुरगणाः" સર્વ દેશના અને સર્વ ભાષાના મનુષ્યોએ ગુણાનુવાદ ગાયા છે, છતા કોઇ પાર પામ્યા નથી; અને ગાશે તો પણ પાર પામવાના નથી. વાણી કહીશું કે વીરમર્દ? ભવિષ્યનો ઇતિહાસકાર એમની શી નોંધ લેશે? અકાલીપ્રજા અહિંસા ધર્મ આચરી રહી છે તેને શું નામર્દી કહીશું? શું લોહીની નદીઓ વહેવરાવવામાં મર્દાનગી ઝળકી ઉઠે છે? ને એમજ હોયતો લોહીની સેંકડો નદી વહેવરાવનાર સમ્રાટ અશોકે બૌદ્ધધર્મ સ્વિકારી રાજમાન્ય કરી તે ધર્મનો દેશાંતરમાં પ્રચાર કરવા કાં રાજ્યાશ્રય આપ્યો હતો? અને વધુ નહિ તો બિંબીસાર, અશોકચન્દ્ર, ચેટક, વિજયરાજ, રાજદત્ત, પ્રિયચન્દ્ર, કૃષ્ણમિત્ર, વાસવદત્ત અને નવગ્રેવિચ્છિક રાજાએ શામાટે અહિંસાધર્મ સ્વિકાર્યો હતો? શું તેમને લોહીની નદીઓ વહેવરાવવાવાળી મર્દાનગી નહોતી ગમતી? જૈનધર્મ શ્રેષ્ઠ કે બૌદ્ધધર્મ શ્રેષ્ઠ? એ મારો વિષય નથી. મારો ધર્મ પણ નથી પરંતુ "અહિંસક વિશ્વપ્રેમી સમાનતા" મને માન્ય છે. "बुध महावीर" થવું અને અમે છે.

વાંચક! વીરતાની મહાજ્યોતિ તો મારા અને તારા સૌના હૃદયસાગરમાં જળનિધિ સમી વિસ્તીર્ણ અને વ્યાપક છે, એ પ્રગટાવી જાણે તોજ નામર્દનો મહાવીર થાય-નરનો નારાયણ થાય. માત્ર પ્રગટીકરણ થવાનીજ વાર છે. જડમાર્ગને પંથે સંક્રાંત જીવન થએલા બુદ્ધિવાદ-કુતર્કવાદિ પારધીના રક્ષણ નીચે જીવવાઓની દશા ખરેખર દયાને પાત્ર છે! હાલની માણસ જાત માટે એક કવિ કહે છે કે "પશુઓથી પામર માનવી!!"

બારીમાંથી વિશાળ આકાશ જેને બારી જેવડું દેખાતું હોય તેને આત્મપ્રભુ એવડાથી વેંતીયા અને બીરૂ-નામર્દ જણાય. વીસમીસદીનાં પરતંત્ર પુતળાંઓને આત્મામાં શ્રદ્ધા નથી તો પછી આત્મબળમાંતો ક્યાંથી હોય?

શું તમે આ જડવાદના જમાનામાં આત્માને માનો છો? માનતા હોતો પધારો મેદાને અને તમારી આત્મજ્યોતિ પ્રકટાવો. એમાંથીજ અહિંસક વિશ્વપ્રેમી સમાનતાનો તમને સાક્ષાત્કાર થશે આત્મયોગ, આત્મજીવન અને આત્મસમાધિ પરમ સુખદાઈ છે. આત્મા એજ પરમાત્મા છે એ જાણ્યું તેણે સઘળું જાણ્યું. આત્માનંદનો લ્હાવો અવધિ છે. મોક્ષદાયી છે.

લેખક.

26—Natural knowledge of directing power.
27—बुध् (बोध) To know or understand.
28—महावीर—great hero.

અનંત છે તેમ "**बुधमहावीर**" સમા મહાપુરૂષોના ગુણો પણ અનંત છે; એનો પાર જ નથી. અને તેથી જ "**गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः**" અને એ સદ્ગુણોના ભંડારનો સામર્થ્ય ખજાનો પણ **अजो नित्यं शाश्वतोयं पुराणम्** " છે.

વાચક! જન્મયોગીઓના ચમત્કૃતિથી ભરેલા તુલનાત્મક ચારિત્ર્યમાંથી તને તારાં ચારિત્ર્યબળ માટે કંઇપણ સારૂં લાગે અને મળે તો તે "**पत्रं पुष्पं फलं**" તરીકે તારા "**बुधमहावीर**" આત્માને ચરણે ધરજે; અને તું પણ "**पुनरपि जननं पुनरपि मरणं**"નો ભય ટાળવા તારી આત્મજ્યોતિ પ્રકટાવજે. સચ્ચિદાનન્દ આનન્દ સ્વરૂપમય બનજે. "**यो यमुपासते स तदेव भवति**" જે પુરૂષ જેની ઉપાસના કરે છે તે તેના સ્વરૂપને પામે છે. **यतो वाइमानी भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत् प्रयन्त्यभिसं विशन्ति तद् विजिज्ञासस्व: आनंदाध्यय खल्विमानीजायन्ते आनन्दे न जातानि जीवन्ती आनन्दं प्रयन्त्यमी संविषति. ॥**

મહાવીર.

[Superman.]

બહારના તેમજ અંદરના કલેશ માત્રપર જય મેળવનાર પુરૂષ 'મહાવીર' કહેવાય. દુનિયાનો ઓછો વધતો પણ અનુભવ પામેલો દરેક મનુષ્ય જાણે છે કે જીવન સ્થૂલ તેમજ સૂક્ષ્મ કાંટાઓથી ભરપૂર છે અને એક કાંટો દૂર કરવા જતાં ચાર કાંટા ભોંકાય છે. તે છતાં કોઇ એવા પણ કુશળ પુરૂષ હોય છે કે જીવનને નિષ્કંટક, કલેશ રહિત, આનંદમય બનાવી શકયા છે. જનતાથી જે નથી બની શકતું તે જેનાથી બની શકયું તેવા પુરૂષને Superman અથવા પુરૂષોત્તમ, મહાવીર, પુરૂષસિંહ, પરમપુરૂષ ઇત્યાદિ સંજ્ઞા અપાય છે.

એ અસાધારણ જય કેવી રીતે મેળવ્યો એ જાણવું દરેક મનુષ્યને જરૂરનું છે. પરન્તુ જાણવાની શકયતા ત્યાંજ છે કે જ્યાં જાણવાની **તીવ્ર જરૂર** ઉત્પન્ન થઇ ચૂકી હોય; અર્થાત્ બહારના તેમજ અંતરના કલેશોથી એક વ્યક્તિ પૂરી મુંઝાઇ હોય. 'આરામ' અને 'સુખ' એવા ઠગારા છે કે જે 'જાણવાની ગરજ'ને ભડભડતી જ્વાળારૂપે પ્રકટવા દેતાજ નથી. આજ કારણ છે કે કોઇ અનુભવી પુરૂષ દુનિયામાંથી દુઃખો અને કલેશોને સદંતર નાબુદ થયેલ જોવાનું ઇચ્છતો નથી. અને કષ્ટ પામતી વ્યક્તિને જોઇ તાત્કાલિક સહાય વડે હેની દયા કરવાનુંય પસંદ કરતો નથી. તે મનુષ્ય પ્રકૃતિને જાણનારો હોઇ એને ખબર છે કે એક વ્યાધિને તાત્કાલિક દૂર કરનાર એલોપથીક ઉપચાર ચાર નવા વ્યાધિને જન્મ આપનાર થઇ પડે છે.

તીવ્રગરજ—એક પુરૂષે કલેશમાત્ર પર જય કેવી રીતે મેળવ્યો એ જાણવાની ઉગ્ર ગરજ જ્યાં સુધી વ્યક્તિમાં ઉદ્દભવ પામે નહિ ત્યાં સુધી એને સઘળાં શાસ્ત્રો, સઘળા ધર્મો, સઘળી ફીલસુફીઓ, સઘળાં ચરિત્રો-માત્ર ઘડીભરની ગમ્મત કે સાહિત્યની સહેલ, અથવા બુદ્ધિની સાઠમારી જેવાં લાગે છે. એનામાં ગંભીરતા (seriousness) અને અંતરથી લાગવાપણું હોતું નથી. આવી વ્યક્તિઓએ સાંભળીને કે વાંચીને જે કાંઇ ગ્રંથો જયસ્વરૂપ, જયમાર્ગ જયવિધિ અને વિજેતાનાં લક્ષણો સંબંધે લખ્યા હોય છે તે એકદમ ઉપલકીઆ, છીછરા, ચેતન વગરના ખોખા જેવા, નિઃસાર હોય છે. કમનશીબે આજે દુનિયામાં આ કોટિના લેખોની એટલી બધી બહુલતા થઇ ગઇ છે કે જાણવાની તીવ્ર ગરજ ઉત્પન્ન થતાં શું વાંચવું અને શું ન વાંચવું, કોનો સંગ કરવો ને કોનો ન કરવો એ બાબતની **પસંદગી** કરવામાં ભારે મુશ્કેલી અનુભવવી પડે છે. ટુંકા આયુષ્ય અને કોઇ પણ જમાના કરતાં વિશેષ ધાંધળ ઉપાધિ, અસ્થિરતા એ લક્ષણોવાળા આ જમાનામાં વાચન અને સંગ તરીકે જે કાંઇ મળી આવે છે તે બહુધા નુકસાનકારક નહિ તો નિરૂપયોગી તો હોય છે જ.

તે વ્યક્તિ ભાગ્યશાળી છે કે જેને જયમાર્ગ જાણવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયા બાદ કોઇ વિજેતાની અંગત મુલાકાતનો જોગ મળે. **જય પિપાસાપરથી જ યોદ્ધાને પીછાની શકાય છે** અને વિજેતા એવાનો રાહબર થવામાં સ્વભાવથી ઉત્સાહી હોય છે. જિજ્ઞાસુ અથવા યોદ્ધા અથવા સાધક પછી પોતાના રાહબરના જીવન પ્રવાહના અવલોકનમાંથી જ ડહાપણ (Wisdom enlightenment) મેળવે છે અને એની મસ્તીના ચેપથી શક્તિ મેળવે છે. પરંતુ 'વિજેતા'ને બદલે કોઇ 'વિજેતાનો પડછાયો' અર્થાત્ જયની કલ્પનાઓ (concept) માં રમનારો કે વિજેતાની નકલ કરનારો નાટકી અથવા પાખંડી મળી ગયો—કે જેમ થવાના ૧૦૦૦ માં ૯૯૯ સંભવો છે—તો જિજ્ઞાસુની મુંઝવણમાં એટલો બધો વધારો થવા પામે છે કે વિજયની ખરી ઇચ્છાને અંતે 'આત્મઘાત એજ વિજય' એવા પરાજયમાં તે વિરમે છે.

સાક્ષાત્ વિજેતા કે મહાવીરનો જોગ ન મળે ત્યાં તેથી ઉતરતી કોટિની વ્યક્તિ કે જે પોતાનું જીવન 'સાધના'ને અર્પણ કરી ચૂકી હોય ત્હેનો–અર્થાત્ 'સાધુ'નો સંગ ઇચ્છવા જોગ સાધન થઇ પડે. પણ તે સાધનરૂપ ક્યારે થઇ શકે? જો તે પોતાને વફાદાર હોય, જો તે પોતાની અશક્તિઓ જાણતો હોય અને તે તે અશક્તિઓને હટાવવા જે જે 'ઇલાજ' કોઈ શાસ્ત્ર કે કોઇ ચારિત્ર ગ્રંથને આધારે અજમાવતો હોય તે દરેકનાં 'પરિણામ'ની નોંધ રાખતો હોય, જો તે પોતાની પાસે આવનાર જિજ્ઞાસુને પોતાની ભૂમિકા અને પોતાના અખતરાની સફલતા કે નિષ્ફલતાના ખરા રિપોર્ટ આપવા જેટલો પ્રમાણિક હોય–તો જ એ સંગ 'ઉપયોગી' થઇ શકે પરંતુ આજે, પોતાની નિષ્ફલતાનું પોતે અવલોકન કરવા જેટલીજ સચ્ચાઈ જ્યાં નથી ત્યાં તે નિષ્ફલતા બીજાને જણાવી ચેતવવા જેટલી હિંમતની તો આશાજ શી રાખવી? ન્હાના કે મ્હોટા, જે કોઇ 'સાધક'નાં જીવનચરિત્રો લખાયાં છે તે બધાં વાંચી જવા છતાં 'શત્રુંજય' 'પહાડ'પર ચ્હડવાની 'શ્રેણિ' પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે. આત્મ ચિકિત્સા માટે જોઇતી ઉંડી દૃષ્ટિ, પોતાપર બલાત્કાર કરવા જેવી સખ્તાઇ, અને પોતાની નબળાઇ જાહેર થવા દેવામાં જોઇતી 'બેશરમી'–એ ગુણો વગર જેઓ પોતાનાં ચરિત્રો લખે છે કે લખાવે છે ત્હેમના જેવા બેશરમા કે નફટ આ દુનીયામાં બીજા કોને કહેવા? આવી વ્યક્તિઓ તો પરમ પુરૂષોના નામ પર અને એમના નામથી ચોક્ખતી કલ્પનાઓ પર પોતાનું ગુજરાન ચલાવનાર કીટ માત્ર છે. કાયમી પરાજયના–નિષ્ફલતાના એ નમુના છે. સાધના છે જીવનમંત્ર જેનો તેણે પ્રતિક્ષણ સંકટ વચ્ચેજ રહેવું આવશ્યક હોય, સંકટની ન્યુનતા લાગે તો સંકટ સરજીને પણ સંકટ સાથે નિરંતર યુદ્ધ કરવાની અને જયવંત ચહેરે બહાર નીકળી આવી ફરી એથી વધુ ઉચ્ચકોટિના સંકટને શોધવાની દરકાર કરવી પડે. આરામ, સગવડ, સહાય, સુખસાધન એ સર્વ જેને હજી પસંદ પડે છે તે 'સાધક' જ નથી, 'જીતારૂ' જ નથી, 'જીજ્ઞાસુ'જ નથી. તે હજી 'શત્રુંજય'ની તળેટીપર પણ નથી પણ 'શત્રુંજય પહાડ'–ઉચ્ચગામી વિકાસની દૃષ્ટિ મર્યાદાથી પણ દૂર છે અને માત્ર પહાડના પડછાયાના પ્રદેશમાં સડતો કીડો હોય છે. બાલકો અને સ્ત્રીઓનાં કે બાલક અને સ્ત્રી જેવાં ભગતડાઓનાં ટોળાં જમાવી તે વચ્ચે યોગના ચમત્કારો અને નિશ્ચય નય (Absolute Standpoint) ની કલ્પનાઓ કૂદી કૂદીને બોલનારા, એકાંત (Solitude and solilogy) મુદ્દલ સહન ન કરી શકનારા, યશોગાન વગર ક્ષણ પણ ચેન ન પડે એવા, ઉપાલમ્ભ (eye opner) તો શું પણ આડકતરા સૂચનમાત્રથી પણ દાઝી જનારા, સ્થૂલની મસ્તીને ચૈતન્યની દિવ્ય મસ્તી તરીકે ભૂલનારા, ઇચ્છા (desire) અને ઇચ્છાશક્તિ (will)નો ભેદ નહિ સમજનારા, ઇચ્છા શક્તિપર બુદ્ધિ (intellect)નો અંકુશ સ્થાપી તેણીને દિવ્ય બનાવવાની કળા ન જાણવા છતાં પોતાને યોગી બનાવનારા,–ખરેખર આવા કીડાઓની બહુલતાએ હિંદી વ્યક્તિગત જીવનને તેમજ જાહેર જીવનને તંદુરસ્ત બનતું અને પ્રગતિ કરતું અટકાવી દીધું છે. મહાવીરોના સ્વરૂપનો અને માર્ગનો ખ્યાલ પણ આવવો આવા ઍક્ટરોને લીધે જનતા માટે અશક્ય થઇ પડયો છે.

સંગના સાધન પછી ગ્રંથનું સાધન તપાસીએ. માત્ર સ્વાનુભવથી લખાવવા ગ્રંથોજ ઉપકારી થઇ શકે છે. તર્કવાદ (rationalism) 'હકીકત' ને પહોંચી શકતો નથી. નરો નીતિવાદ પણ બસ થતો નથી,–જો કે નીતિમય વર્તન વ્યક્તિને શ્રેણિ પર ચ્હડાવી 'જોવા'ની સ્થિતિમાં લાવી મૂકનાર તે અવશ્ય થઇ પડે છે. નીતિવાદ અને તર્કવાદની હદ ઉલટી વિકાસક્રમને બાધક થવા પામે છે. અમુક હદ સુધીના વળાવા (guides) અને ભાવવાહક (conveyance) તરીકે તે ઉપયોગી છે. ભક્તિ અને ભજનો વિકાસક્રમની નીચલી ભૂમિકા પરની વ્યક્તિઓને ઉત્ક્રમણમાં લાગતા થાકને ભૂલવવામાં 'કેફ' તરીકે ઉપયોગી છે. એનો વિશેષ ઉપયોગ પુરૂષાર્થને મંદ કરનાર પ્રમાદી કવચિત્ 'વ્યભિચારી' બનાવનાર થઇ પડે છે. આત્માને દૃષ્ટિમાં રાખી પરમ પુરૂષનાં ભજન ગાવાં અને

તે પણ 'પોતાના એકાંતમાં' એને કાંઇ ઉપલી કોટિમાં ગણાય નહિ; એ તો પોતાપણાને પરમાત્મપદમાં જોડવાનો પુરૂષાર્થ છે. શાસ્ત્રગ્રંથો અને 'વિજેતા'ઓ-નાં જીવનચરિત્રો વાંચવા સૌથી વધારે ઉપકારી થઇ પડે. પણ જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી મૂળ ગ્રંથોજ વાંચવા જોઇએ. ભાષાન્તરકારો અને ટીકાકારોને પ્રાયઃ મૂળ લેખકના અનુભવને-આત્માને-ચૈતન્યને-મારી નાખ્યો હોય છે કે ચગદી નાખ્યો હોય છે. અથવા ભેંડોળ કરી નાખ્યો હોય છે. આજે લોકો ભાષાનાં વ્યાકરણ, કાવ્ય, ન્યાય આદિ શિખે છે તે સાહિત્યશાસ્ત્રી બનવા માટે શિખે છે, લાંબા-પહોળા-ઉંચા-ઉંડા **અનુભવી** બનવા માટે નહિ, આધ્યાત્મિક દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે નહિ. આજે સાહિત્ય નામની સ્ત્રી 'રાણી' બની છે. એક વખત પ્રખર વીરોના યુગમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્ત્રી દાસી ગણાવામાં ગર્વ લેતી. જે જમાનામાં 'સંયમ'નું મૂલ્ય ન રહ્યું હોય તે જમાનામાં પ્રજા રાજા થવા ઇચ્છે અને દાસી રાણીપદ જંખે, ઇન્દ્રિયોના ગુલામો ઇન્દ્રના સ્વામીનું પદ માગે એ બધું બનવા જોગજ છે, 'સમાન હક' ! 'બધું' બ્રહ્મ-ભેદ કાંઇ જ નથી ' ! અને ખરેખર બ્રહ્મ અને બ્રમ વચ્ચે હવે ભેદ રહેવા પામ્યો નથી!

શાસ્ત્રની **ભાષા** એ સ્થૂલ શરીર છે. એ ભાષાની અંદરનો **ભાવ** એ આંતર શરીર અથવા અંતઃકરણ છે, કે જે અંતઃકરણ પોતે વળી **ચૈતન્યને** પડદો કરે છે. એ અંતઃકરણને-એ ભાવને પણ ચીરીને ચૈતન્યના પ્રદેશમાં જવાય છે. અને ચૈતન્યના પ્રદેશમાં જવું એટલે જ ચૈતન્યમય બની જવું. ત્યાં કાંઈ 'જોવાનું' હોતું નથી, 'જોવા'નું-'જાણવા'નું ભાવનાપ્રદેશ સુધીજ હોય છે.

શાસ્ત્ર રચનાર **અનુભવી** નો આશય વાંચનારને **ચૈતન્ય પ્રદેશમાં લઈ જવાનો** હોય છે. એ દૃષ્ટિબિંદુને વફાદાર રહી તે ભાવો સરજે છે અને ભાવોને બરનાજ 'શબ્દો અને શબ્દ ગુંથણીઓ' (=ભાષા) રચે છે. શાસ્ત્રકારની ભાષા બરાબર ભાષા જબરામાં જબરામાં જબરો પંડિત યોજી ન શકે. અમુક ભાવ દર્શાવવા એ કલાવિદ (artist)નું ધ્યેય હોય છે, અને ભાવ પ્રકટાવીને ભાવની પેલીપાર ખેંચી જવાની કલા તો વીરલો શાસ્ત્રકાર જ જાણતો હોય છે, અને તે પણ સાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યા વગર જ જાણતો હોય છે! શાસ્ત્રકારની યોજના સ્હેલી કદાપિ ન હોય; "દાંત'ને અને 'હોજરી'ને પુષ્કળ શ્રમ આપે એવી જ હોય. જેને ખરી 'ભૂખ' હોય ત્હેની હોજરીતો પ્રદિપ્ત જ હોય છે અને દાંતની દયા ખાવાનું ત્હેને પાલવતું નથી હોતું. આ લેખમાં આગળ જતાં શ્રી મહાવીરના અનુભવ પરથી ઉપદેશ લખનાર શાસ્ત્રકારનાં થોડાક વચનોની વાનગી તપાસીશું.

પરમપુરૂષો કે મહાવીરોના જીવનવૃત્તાંત શાસ્ત્રગ્રંથોમાંથી મળી આવે તે વાંચવાથી પણ જિજ્ઞાસુને પ્રકાશ અને શક્તિ મળી શકે છે. પરંતુ અહીં એકાદ બે વાતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. શાસ્ત્રગ્રંથોમાં જીવન વૃત્તાંત કે ઇતિહાસ રૂપે જે લખાયું હોય તે બહુધા 'કલા' તરીકે લખાયું હોય,-સ્થૂલ જગતમાં સ્થૂલ દેહથી બનતાં કાર્યો જ માત્ર કથવાનો ત્હેમનો આશય નથી હોતો; ઘણીએક સ્થૂલ ઘટનાઓ આંતરિક ઘટનાઓને દર્શાવવા માટે યોજાતી હોય છે. Historical sense અને Scientific Sense કરતાં Philosophic Sense શાસ્ત્રકારનાં ઇતિહાસ કથનમાં વિશેષ અંશે કામ કરતી હોય છે. બીજું એકે, સામાન્યગણ માટે યોજાયલા ચરિત્ર ગ્રંથોમાં અતિશયોક્તિઓ, આડંબરો ઇત્યાદિ બુદ્ધિને અને અનુભવને ખુંચે એવું ઘણું હોય છે, પણ તે તો 'પંડિતો'નું લખાણ હોય છે અને જનરંજન માટે, પાણ્ડિત્ય પ્રદર્શન માટે પંથમોહથી, એવાં કાંઈ કાંઇ કારણથી થવા પામ્યું હોય છે. જિજ્ઞાસુએ સાંબેલું તેમજ સુપડું વાપરી જાણવું જોઇએ. તૈયાર ચોખા ખાવા મળી જાય એવી ઇચ્છા જિજ્ઞાસુને ન પાલવવી જોઇએ. 'તપ' (exertion, self-imposed duty) એ તો જિજ્ઞાસુનું જીવનસૂત્ર હોય; અને સાંબેલું તથા સુપડું નિરંતર વાપરવાનો શ્રમ સેવવા જેવો લાભકારી બીજો કયો તપ જિજ્ઞાસુને મળી શકે ?

હવે આપણે એકાદા મહાવીર અથવા Superman ના ચરિત્ર તરફ નજર કરીએ. 'જૈનધર્મ' નામથી જાણીતી ધર્મસંસ્થાના ચોવીસમા અને છેલ્લા

સાક્ષાત્ વિજેતા કે મહાવીરનો જોગ ન મળે ત્યાં તેથી ઉતરતી કોટિની વ્યક્તિ કે જે પોતાનું જીવન 'સાધના'ને અર્પણ કરી ચૂકી હોય ત્હેનો–અર્થાત્ 'સાધુ'નો સંગ ઇચ્છવા જોગ સાધન થઇ પડે. પણ તે સાધનરૂપ ક્યારે થઇ શકે? જો તે પોતાને વફાદાર હોય, જો તે પોતાની અશક્તિઓ જાણતો હોય અને તે તે અશક્તિઓને હટાવવા જે જે 'ઇલાજ' કોઈ શાસ્ત્ર કે કોઇ ચારિત્ર ગ્રંથને આધારે અજમાવતો હોય તે દરેકનાં 'પરિણામ'ની નોંધ રાખતો હોય, જો તે પોતાની પાસે આવનાર જિજ્ઞાસુને પોતાની ભૂમિકા અને પોતાના અખતરાની સફલતા કે નિષ્ફલતાના ખરા રિપોર્ટ આપવા જેટલો પ્રમાણિક હોય–તો જ એ સંગ 'ઉપયોગી' થઇ શકે પરંતુ આજે, પોતાની નિષ્ફલતાનું પોતે અવલોકન કરવા જેટલીજ સચ્ચાઈ જ્યાં નથી ત્યાં તે નિષ્ફલતા બીજાને જણાવી ચેતવવા જેટલી હિંમતની તો આશાજ શી રાખવી? ન્હાના કે મ્હોટા, જે કોઇ 'સાધક'નાં જીવનચરિત્રો લખાયાં છે તે બધાં વાંચી જવા છતાં 'શત્રુંજય' 'પહાડ'પર ચ્હડવાની 'શ્રેણિ' પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે. આત્મ ચિકિત્સા માટે જોઇતી ઉંડી દૃષ્ટિ, પોતાપર બલાત્કાર કરવા જેવી સખ્તાઇ, અને પોતાની નબળાઇ જાહેર થવા દેવામાં જોઇતી 'બેશરમી'–એ ગુણો વગર જેઓ પોતાનાં ચરિત્રો લખે છે કે લખાવે છે ત્હેમના જેવા બેશરમા કે નફટ આ દુનીયામાં બીજા કોને કહેવા? આવી વ્યક્તિઓ તો પરમ પુરુષોના નામ પર અને એમના નામથી યોજાયલી કલ્પનાઓ પર પોતાનું ગુજરાન ચલાવનાર કીટ માત્ર છે. કાયમી પરાજયના–નિષ્ફલતાના એ નમુના છે. સાધના છે જીવનમંત્ર જેનો તેણે પ્રતિક્ષણે સંકટ વચ્ચેજ રહેવું આવશ્યક હોય, સંકટની ન્યુનતા લાગે તો સંકટ સર્જીને પણ સંકટ સાથે નિરંતર યુદ્ધ કરવાની અને જયવંત ચહેરે બહાર નીકળી આવી ફરી એથી વધુ ઉગ્રાકારના સંકટને શોધવાની દરકાર કરવી પડે. આરામ, સગવડ, સહાય, સુખસાધન એ સર્વ જેને હજી પસંદ પડે છે તે 'સાધક' જ નથી, 'જીજ્ઞાસુ' જ નથી, 'જીજ્ઞાસુ'જ નથી. તે હજી 'શત્રુંજય'ની તળેટીપર પણ નથી પણ 'શત્રુંજય પહાડ'–ઉચ્ચગામી વિકાસની દૃષ્ટિ મર્યાદાથી પણ દૂર છે અને માત્ર પહાડના પડછાયાના પ્રદેશમાં સડતો કીડો હોય છે. બાલકો અને સ્ત્રીઓનાં કે બાલક અને સ્ત્રી જેવાં ભગતડાઓનાં ટોળાં જમાવી તે વચ્ચે યોગના ચમત્કારો અને નિશ્ચય નય (Absolute Standpoint) ની કલ્પનાઓ કુદી કુદીને બોલનારા, એકાંત (Solitude and soliloqy) મુદ્દલ સહન ન કરી શકનારા, ઘરીંગાત વગર ક્ષણ પણ ચેન ન પડે એવા, ઉપાલમ્ભ (eye opner) તો શું પણ આડકતરા સૂચનમાત્રથી પણ દાઝી જનારા, સ્થૂલની મસ્તીને ચૈતન્યની દિવ્ય મસ્તી તરીકે ભૂલનારા, ઇચ્છા (desire) અને ઇચ્છાશક્તિ (will)નો ભેદ નહિ સમજનારા, ઇચ્છા શક્તિપર બુદ્ધિ (intellect)નો અંકુશ સ્થાપી તેણીને દિવ્ય બનાવવાની કળા ન જાણવા છતાં પોતાને યોગી બનાવનારા,–ખરેખર આવા કીડાઓની બહુલતાએ હિંદી વ્યક્તિગત જીવનને તેમજ જાહેર જીવનને તંદુરસ્ત બનતું અને પ્રગતિ કરતું અટકાવી દીધું છે. મહાવીરોના સ્વરૂપનો અને માર્ગનો ખ્યાલ પણ આવવો આવા ઍક્ટરોને લીધે જનતા માટે અશક્ય થઇ પડ્યો છે.

સંગના સાધન પછી ગ્રંથનું સાધન તપાસીએ. માત્ર સ્વાનુભવથી લખાયલા ગ્રંથોજ ઉપકારી થઇ શકે છે. તર્કવાદ (rationalism) 'હકીકત' ને પહોંચી શકતો નથી. નરો નીતિવાદ પણ બસ થતો નથી,–જો કે નીતિમય વર્તન વ્યક્તિને શ્રેણિ પર ચ્હડાવી 'જીવ'ની સ્થિતિમાં લાવી મૂકનાર તો અવશ્ય થઇ પડે છે. નીતિવાદ અને તર્કવાદની હદ ઉલટી વિકાસક્રમને બાધક થવા પામે છે. અમુક હદ સુધીતો વળાવા (guides) અને ભાવવાહક (conveyance) તરીકે તે ઉપયોગી છે. ભક્તિ અને ભજનો વિકાસક્રમની નીચલી ભૂમિકા પરની વ્યક્તિઓને ઉત્ક્રમણમાં લાગતા થાકને ભૂલવવામાં 'કેફ' તરીકે ઉપયોગી છે. એનો વિશેષ ઉપયોગ પુરુષાર્થને મંદ કરનાર પ્રમાદી કવચિત્ 'વ્યભિચારી' બનાવનાર થઇ પડે છે. આત્માને દૃષ્ટિમાં રાખી પરમ પુરુષનાં ભજન ગાવાં અને

તે પણ 'પોતાના એકાંતમાં' એને કાંઇ ઉપલી કોટિમાં ગણાય નહિ; એ તો પોતાપણાને પરમાત્મપદમાં જોડવાનો પુરૂષાર્થ છે. શાસ્ત્રગ્રંથો અને 'વિજેતા'ઓ-નાં જીવનચરિત્રો વાંચવા સાથી વધારે ઉપકારી થઇ પડે. પણ જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી મૂળ ગ્રંથોજ વાંચવા જોઇએ. ભાષાન્તરકારો અને ટીકાકારોને પ્રાયઃ મૂળ-લેખકના અનુભવને-આત્માને-ચૈતન્યને-મારી નાખ્યો હોય છે કે ચગદી નાખ્યો હોય છે. અથવા બેડોળ કરી નાખ્યો હોય છે. આજે લોકો ભાષાનાં વ્યાકરણ, કાવ્ય, ન્યાય આદિ શિખે છે તે સાહિત્યશાસ્ત્રી બનવા માટે શિખે છે, લાંબા-પહોળા-ઉંચા-ઉંડા અનુભવી બનવા માટે નહિ, આધ્યાત્મિક દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે નહિ. આજે સાહિત્ય નામની સ્ત્રી 'રાણી' બની છે. એક વખતે પ્રખર વીરોના યુગમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્ત્રી દાસી ગણાવામાં ગર્વ લેતી. જે જમાનામાં 'સંયમ'નું મૂલ્ય ન રહ્યું હોય તે જમાનામાં પ્રજા રાજા થવા ઇચ્છે અને દાસી રાણીપદ જંખે, ઇન્દ્રિયોના ગુલામો ઇન્દ્રના સ્વામીનું પદ માંગે એ બધું બનવા જોગજ છે, 'સમાન હક' ! 'બધું' બ્રહ્મ-ભેદ કાંઇ જ નથી ' ! અને ખરેખર બ્રહ્મ અને ભ્રમ વચ્ચે હવે ભેદ રહેવા પામ્યો નથી!

શાસ્ત્રની **ભાષા** એ સ્થૂલ શરીર છે. એ ભાષાની અંદરનો **ભાવ** એ આંતર શરીર અથવા અંતઃકરણ છે, કે જે અંતઃકરણ પોતે વળી ચૈતન્યને પડદો કરે છે. એ અંતઃકરણને-એ ભાવને પણ ચીરીને ચૈતન્યના પ્રદેશમાં જવાય છે. અને ચૈતન્યના પ્રદેશમાં જવું એટલે જ ચૈતન્યમય બની જવું. ત્યાં કાંઈ 'જોવાનું' હોતું નથી, 'જોવા'નું-'જાણવા'નું ભાવનાપ્રદેશ સુધીજ હોય છે.

શાસ્ત્ર રચનાર **અનુભવી** નો આશય વાંચનારને **ચૈતન્ય પ્રદેશમાં લઈ જવાનો** હોય છે. એ દૃષ્ટિ બિંદુને વફાદાર રહી તે ભાવો સ્રજે છે અને ભાવોને બરનાજ 'શબ્દો અને શબ્દ ગુંથણીઓ' (=ભાષા) રચે છે. શાસ્ત્રકારની ભાષા બરાબર ભાષા જબરામાં જબરામાં જબરો પંડિત યોજી ન શકે. અમુક ભાવ **દર્શાવવા એ** કલાવિદ્ (artist)નું ધ્યેય હોય છે, અને ભાવ પ્રકટાવીને ભાવની પેલીપાર ખેંચી જવાની કલા તો વીરલો શાસ્ત્રકાર જ જાણતો હોય છે, અને તે પણ સાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યા વગર જ જાણતો હોય છે! શાસ્ત્રકારની યોજના સ્હેલી કદાપિ ન હોય; 'દાંત'ને અને 'હોજરી'ને પુષ્કળ શ્રમ આપે એવી જ હોય. જેને ખરી 'ભૂખ' હોય ત્હેની હોજરીતો પ્રદિપ્ત જ હોય છે અને દાંતની દયા ખાવાનું ત્હેને પાલવતું નથી હોતું. આ લેખમાં આગળ જતાં શ્રી મહાવીરના અનુભવ પરથી ઉપદેશ લખનાર શાસ્ત્રકારનાં થોડાક વચનોની વાનગી તપાસીશું.

પરમપુરૂષો કે મહાવીરોના જીવનવૃત્તાંત શાસ્ત્રગ્રંથોમાંથી મળી આવે તે વાંચવાથી પણ જિજ્ઞાસુને પ્રકાશ અને શક્તિ મળી શકે છે. પરંતુ અહીં એકાદ બે વાતો ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. શાસ્ત્રગ્રંથોમાં જીવન વૃત્તાંત કે ઇતિહાસ રૂપે જે લખાયું હોય તે બહુધા 'કલા' તરીકે લખાયું હોય,-સ્થૂલ જગતમાં સ્થૂલ દેહથી બનતાં કાર્યો જ માત્ર કથવાનો ત્હેમનો આશય નથી હોતો; ઘણીએક સ્થૂલ ઘટનાઓ આંતરિક ઘટનાઓને દર્શાવવા માટે યોજાતી હોય છે. Historical sense અને Scientific Sense કરતાં Philosophic Sense શાસ્ત્રકારનાં ઇતિહાસ કથનમાં વિશેષ અંશે કામ કરતી હોય છે. બીજું એકે, સામાન્યગણ માટે યોજાયલા ચરિત્ર ગ્રંથોમાં અતિશયોક્તિઓ, આડંબરો ઇત્યાદિ બુદ્ધિને અને અનુભવને ખુંચે એવું ઘણું હોય છે, પણ તે તો 'પંડિતો'નું લખાણ હોય છે અને જનરંજન માટે, પાણ્ડિત્ય પ્રદર્શન માટે પંથમોહથી, એવાં કાંઈ કાંઇ કારણથી થવા પામ્યું હોય છે. જિજ્ઞાસુએ સાંબેલુ તેમજ સુપડું વાપરી જાણવું જોઇએ. તૈયાર ચોખા ખાવા મળી જાય એવી ઇચ્છા જિજ્ઞાસુને ન પાલવવી જોઇએ. 'તપ', (exertion, self-imposed duty) એ તો જિજ્ઞાસુનું જીવનસૂત્ર હોય; અને સાંબેલું તથા સુપડું નિરંતર વાપરવાનો શ્રમ સેવવા જેવો લાભકારી બીજો કયો તપ જિજ્ઞાસુને મળી શકે ?

હવે આપણે એકાદા મહાવીર અથવા Supermanના ચરિત્ર તરફ નજર કરીએ. 'જૈનધર્મ' નામથી જાણીતી ધર્મસંસ્થાના ચોવીસમા અને છેલ્લા

સ્થંભરૂપ એક વ્યક્તિવિશેષ આજથી શુમારે અઢી હજાર વર્ષ ઉપર પ્રગટી હતી, જેને ગુણનિષ્પન્ન 'મહાવીર' એવું નામ પાછળથી અપાયું હતું. એમના જીવનનો ટુંક ઇતિહાસ 'આચારાંગ સૂત્ર' માં છે. એ શાસ્ત્રીય ગ્રંથ છે. એક વિદ્વાન કોટિના પુરૂષ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પણ શ્રી મહાવીરનું ચરિત્ર વિસ્તારથી લખવા ઉદ્યુક્ત થયા હતા અને હેમનો એ ગ્રંથ 'ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર' નામે પ્રસિદ્ધ છે.

આ લેખનો આશય શ્રી મહાવીર નામક વ્યક્તિનો ઇતિહાસ શોધવાનો નથી તેમ આખું જીવનવૃત્તાંત આપવાનો પણ નથી. આ લખનાર 'સ્વાર્થી' હોઇ અને સ્વાર્થથી પ્રેરાઇનેજ ઇતિહાસો ફેંદતો હોઈ, ઇતિહાસો તદ્દન ખરા હો વા અંશે ખરા હો વા સદંતર કલાની ક્રિયારૂપ હો, અમુક ગ્રંથોમાં આલેખાયલી વ્યક્તિઓ સ્થૂલ જગત્‌માં સ્થૂલ દેહે જન્મી હો યા મુદ્દલ જન્મીજ ન હો,-એ કશાથી આ લખનારને લાભ-હાનિ નથી. ખુદ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, સ્ત્રી સ્ત્રી ખાતર પ્રિય નથી, પણ **પોતાખાતર** પ્રિય છે, ધન ધનખાતર પ્રિય નથી પણ પોતાખાતર પ્રિય છે, ઇત્યાદિ. તેમ મ્હને પણ શાસ્ત્ર, શાસ્ત્રકાર, ઇતિહાસ, ઇતિહાસકાર અને ઇતિહાસનું પાત્ર એ સર્વ મ્હારે ખાતર પ્રિય છે, નહિ કે તેઓની ખાતર-પછી હેમની સ્થૂલ વાસ્તવિકતા માટે મ્હને ચિંતા કરવાની રહેતી જ નથી.

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર પ્રમાણે શ્રી મહાવીરનો જન્મ "આ અવસર્પિણીના સુખમસુખમા, સુખમા અને સુખમ દુઃખમા એવા ત્રણ 'આરા' વ્યતીત થયા ઉપરાંત ચોથા દુખમસુખમા નામના આરાના પણ માત્ર ૭૫ વર્ષ અને ૯ માસ બાકી રહ્યા હતા ત્યારે" થયો હતો. કાળની ગણત્રીથી તે ઘટનાને આજે ૨૪૫૨ વર્ષ થયાં. આજે પાંચમો દુઃખમા નામનો આરો પ્રવર્તે છે, ને પછી દુઃખમદુખમા આરો આવશે અને ત્યારબાદ કાળચક્રની દિશા 'ઉપરની નીચે અને વધુ "નીચે' ને બદલે 'નીચેથી ઉપર અને વધુ ઉપર' એ પ્રમાણેની થશે. અર્થાત્ જગત્‌ના અવક્રમણ કાળના ૭ ભાગ કલ્પતાં શ્રી મહાવીર પાંચમા ભાગની લગભગ શરૂઆતમાં થયા, કે જે વખતે પ્રાણી પદાર્થના રસ-કસ-મહત્ત્વ પ્રતિદિન ન્યુન થતાં જતાં હતાં અને એ ન્યુનતા પુરવાને મનુષ્ય સ્થૂલ તરફ વધુ ને વધુ આકર્ષાતો હતો. આજે-મહાવીર પછી અઢી હજાર વર્ષે-તે સ્થૂલ તરફનું વલણ ઓર વિશેષ બન્યું છે. અને હજી વધુ બનશે. સ્થૂલ દેહ અને સ્થૂલ જગત્ સિવાય બીજું જોવાની જ્યારે યોગ્યતાજ નહિ રહે એટલી હદ સુધી જડભાવનું સામ્રાજ્ય થશે અને વિનાશકારી ફીઝીકલ સાયન્સની વધુમાં વધુ પ્રગતિથી એટલી હદની ખુવારી અને તુચ્છતા વ્યાપશે કે તે સ્થિતિજ મનુષ્યનાં આંતર્ચક્ષુ ખોલાવનાર થઇ પડશે અને નીચેને બદલે ઉંચે ગતિ કરવાનો પ્રારંભ થશે. જેમ જેમ ઉંચે ગતિ થતી જશે તેમ તેમ દુઃખમદુઃખમાને સ્થાને દુઃખમા, પછી દુઃખમસુખમા, સુખમદુઃખમા, સુખમા, સુખમ સુખમા કાળ આવશે, અર્થાત્ ક્રમશઃ પ્રાણી-પદાર્થનાં રસકસ-મહત્વ ખીલતાં જશે અને એ પ્રમાણમાં સુખની લાગણીની બહુલતા થતી જશે.

આમ બાર રૂપાન્તર પામતી મનુષ્યજાતિ (human race) એ આખી મુસાફરીનો અનુભવસર્વ મનુષ્યબીજમાં નાખે છે અને એ બીજ વધુ ને વધુ ઉજ્જ્વલ થતું જાય છે.

કાળના પ્રવહનમાં જ્યારે સુખની માત્રા વિશેષ હોય છે ત્યારે મુક્તિ (Freedom)ની કઠીનતા વિશેષ હોય છે, કારણકે સુખમાં રમવાનો ગુણ છે-તે એક કેફ છે. જેમ દુઃખની માત્રા વધતી જાય છે તેમ વ્યક્તિને અલ્પકાળમાં મુક્ત થવાની શક્યતા વધે છે, કારણ કે સુદ્ધિની ખીલવટ પછીનું દુઃખ આંખ ઉઘાડનાર સાધન થઇ પડે છે.

કાળનું રહસ્ય તપાસવા ખાતર થોભવાનું પ્રયોજન એ છે કે, જિજ્ઞાસુને એ ભાન થવા પામે કે આ જે વખત જાય છે અને હવે પછી આવવાનો છે હેમાં દુઃખની માત્રાની બહુલતા છે અને એમાં ટકી રહેવા માટે માત્ર 'જાણપણું' કામ લાગવાનું નથી પણ જાણપણા સાથે પોતાને કસવાની-કસરત

આપી રીઢા બનાવવાની-તાલીમ (Culture) વડે પોતાને દુઃખોનો સામનો કરવાને યોગ્ય બનાવવાની -ટુંકમાં તપનું શસ્ત્ર વાપરવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. બહારથી આવતા પ્રહારો સહવાની શક્તિ કેળવવા માટે ગ્રીકો પોતાનાં બાળકોને માથે ભયંકર પીડાઓ નાખતા અને જોખમોમાં ધકેલતા. એકાએક ગ્રીક લડાયક, સંકટમાં જ જીવી શકે એવી પ્રકૃતિવાળો, લાપરવાહ, જીવતરને વળગી રહેવાની ઇચ્છા (will-to-live) વાળો નહિ પણ જીવતરના મૂલ્યે જયની લહેજત ચાખવાની પ્રકૃતિ (will-to-Power) વાળો, કોઈની તાબેદારી નહિ સહવા છતાં પોતાપર પોતાનો સમ્પૂર્ણ કાબુ ધરાવતો (સંયમી), સાદો છતાં તેજસ્વી હતો. અને તે સંસ્કારેજ સુકીભર ગ્રીક પ્રજાને દુનિયાના દેવ બનાવ્યા હતા.

શ્રી મહાવીરે પણ સંકટોની ટેકરીઓ વચ્ચેજ જીવનપ્રવાહને વહેવડાવ્યો હતો. કેટલાંક ભયંકર કષ્ટો તો સામી કરીને-'ઉદીરણા' provocation, invitation) કરીને ઉભા કરવા સુધીની હિમત (Courage) એમણે ખીલવી હતી. લાગણી વિષયક અડોલપણું પોતામાં સાધવા ઉપરાંત બુદ્ધિવિષયક અડોલપણું સાધવા માટે એમણે ભયંકર આંતરયુદ્ધો જગાડયાં હતાં અને દરેક સિદ્ધાન્તને હજમ કરી પોતાનાં અનુભવસાગરના અંશ તરીકે બનાવી શકયા હતા,-જેને પરિણામે જ એમના શિષ્યો અનેક દૃષ્ટિઓ રૂપી પ્રવાહોના 'સુખ'ને પોતાના સાગરમાં મેળવી સર્વવ્યાપક 'અનેકાંત દષ્ટિ' પ્રકટાવી શકયા હતા. સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાંતવાદ શિખનારે તર્કશાસ્ત્રના ગુલામ થવું ન જોઇએ. પોતામાં છીછરાપણાને સ્થાને ઉંડાણ, મર્યાદિતપણાને સ્થાને વિસ્તાર, અને ગમેતેવા સ્વભાવવાળો ઝરો આવી ભળે તો પણ પોતામાં તે વિકાર ન ઉપજાવી શકે એટલા માટે પોતામાં 'ખારાશ' પ્રગટાવી શકે તે જ અંતઃકરણ અનેકાંત બની શકે, અનેકાંત જીરવી શકે-સહી શકે. જે અંતઃકરણ વિશાળ, ઉંડું, તળેથી શાન્ત અને સપાટીપર ભયંકર મસ્તી કરતું, કોઇ પણ ભાવ અને સિદ્ધાન્તને ચાવી હજમ કરવાની તાકાદવાળું અને 'ખારૂં' નથી બન્યું તેને માટે સ્યાદ્વાદ વિષ છે.

શ્રી મહાવીરના જન્મ સંબંધી ઘટના 'આશ્ચર્ય' રૂપ છે,-જો કે નહિ સમજી શકાય તેવી તો નથી જ. શાસ્ત્ર કહે છે કે, મહાવીર બ્રાહ્મણકુંડપુરસ્થાને ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણના ઘેર દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષીએ ગર્ભ રૂપે આવી, બ્રાહ્મણકુંડપુરસ્થાનથી ઉત્તરે આવેલા ક્ષત્રિયકુંડ પુરસ્થાનમાં કાશ્યપગોત્રીય સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયના ઘેર વાશિષ્ટગોત્રવાળી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી-દ્વારા જન્મ પામ્યા.*

બુદ્ધિ અને નીતિના સંસ્કાર તો બ્રાહ્મણકૂળમાં હોયજ પણ ક્રિયાશક્તિની વિશેષતા તો ક્ષત્રિયમાંજ હોઈ શકે. બુદ્ધિવિકાસ અને સંયમનું Culture પામ્યા પછી ક્રિયાશક્તિની ખીલવટ, જનતાનો નવો ઘાટ ઘડવાનું કામ જેને હાથે થવાનું છે તેવા જીવાત્મામાટે, આવશ્યક છે. 'કેવળી' અને 'તીર્થંકર' બન્નેમાં કૈવલ્ય તો હોય છે જ, પણ તીર્થંકરમાં Ruler તરીકેની વિશેષતા હોય છે. એણે કાંઇ સ્રજન કાર્ય કરવાનું હોય છે-અને સ્રજન કાર્ય સંહાર કાર્ય પછી જ સંભવે છે. સંહાર અને સ્રજન કાર્ય, 'ધંધા' કે 'કર્તવ્ય' તરીકે નહિ, શ્રમપૂર્વક નહિ, પણ 'બાળકના ખેલવા' માફક, વિલાસરૂપે, પોતાના આત્મિક આનંદની મસ્તી કે સ્ફુર્તિ તરીકે, કરી શકે એ પુરૂષ જ્ઞાન અને ક્રિયાશક્તિ બન્નેથી ભરપૂર હોવો જોઇએ. અને એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારોએ આલેખેલા

* Superman-hood is generated by the consecration of Intellect and Will, the culture whereof must have commenced in the blood of parents and great-grand parents and brought to fruition by one's own victory over himself through constant self-imposed intellectual as well as physical discipline. બ્રાહ્મણકુંડપુરસ્થાન=the intellectual type. ક્ષત્રિયકુંડપુરસ્થાન=the ruling type, Note the names of the Gotras (moulds) which are કાશ્યપ અને વાશિષ્ટ. કશ્ય is spiritual liquor, hence will-to-power, જ્ઞાનકેફ; કાશ્યપ is one who has drunk કશ્ય. વશિષ્ટ was the guru of kings of the solar race.

મહાવીરના જન્મ **પહેલાંના** અને જન્મ **પછીના** સંસ્કારમાં જ્ઞાન તેમજ ક્રિયાશક્તિને લગતા **સંસ્કારો**નો સમાવેશ ઇચ્છિવાજોગ હતો. જન્મ પહેલાં આદર્શ બ્રાહ્મણની છાપ અને આદર્શ ક્ષત્રિયની છાપ પડી હતી અને જન્મ પછીનો ઇતિહાસ બતાવે છે કે બાર વર્ષ સુધી બાહ્ય અને અભ્યંતર તપ વડે પૂર્ણતા મેળવ્યા પછી અર્થાત્ આંતરસૃષ્ટિમાં સંહાર અને સ્રજન કાર્ય કર્યાં પછી બાહ્ય સૃષ્ટિમાં જનતાને દિવ્યતા આપવાનું મિશન ઉઠાવ્યું હતું, કે જે મિશનમાં પણ કાંઈ કાંઈ સંહાર અને સ્રજન કાર્યો બજાવવાનાં હતાં.

ત્રીસ વર્ષની ઉમર સુધી મહાવીરે ગૃહસ્થાશ્રમ સેવ્યો. સંતતીમાં ત્હેમને માત્ર એક પુત્રી–પ્રિયદર્શના–હતી, કે જેને જમાળિ નામના રાજપુત્ર સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. ત્હેમની ૨૮ વર્ષની ઉમરે માતાપિતાનો વિયોગ થયો. જ્યેષ્ઠબંધુ નંદિવર્ધનના રાજ્યાભિષેક બાદ એક વર્ષ ગૃહવાસ સેવી મહાવીરે યોગવહન અર્થે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો. તેમ કરવા પહેલાં એક વર્ષ સુધી છૂટે હાથે દાન દીધાં કર્યું. દાન એ સ્થૂલ યજ્ઞ છે અને યોગવહનની પ્રસ્તાવના તરીકે અર્થસૂચક છે.

યોગી કે શ્રમણ તરીકેના જીવનમાં પ્રવેશ કરવાની ક્રિયા, બીજાઓએ કરેલી ધામધૂમ બાદ કરતાં, ઘણી સાદી અને ટુંકી હતી. મસ્તકપરના બાલ, જમણા હાથે જમણી તરફથી અને ડાબા હાથે ડાબી તરફથી પોતેજ ખેંચી કાઢ્યા–એવો નિશ્ચય જણાવવા અર્થે કે આ ક્ષણથી હું **કોઇને કે કશાને મ્હારા શિરપર સ્થાન લેવા નહિ દઉં.** હું જ મ્હારો આજ્ઞા કરનાર અને આજ્ઞા ઝીલનાર બનું છું. સઘળી 'ગુલામી'ઓનું હું ઉચ્છેદન કરીશ અને પૂર્ણ 'સ્વાતંત્ર્ય' મ્હારામાં પ્રગટાવ્યા બાદ જગજ્જીવોને સ્વાતંત્ર્યનો માર્ગ ત્હેમની યોગ્યતા અનુસારનો સૂચવીશ.

આભ્યંતર રિપુઓનો ક્ષય અને ઉપશમ જેમાં મુખ્ય છે એવા આંતરયુદ્ધરૂપ સામાયિક ચારિત્રને અંગીકાર કરતાંજ પ્રચંડ ભાવને પરિણામે મહાવીરને તે જ સમયે મનઃપર્યવ જ્ઞાન પ્રકટ્યું. વિશેષ પ્રગતિ અર્થે બાર વર્ષનો Schooling નો નિશ્ચય કર્યો, જે Schoolingને શાસ્ત્રીય ભાષામાં 'તપ' કહે છે. ભૂખ, થાક, ઉજાગરા, વ્યાધિ, પીડન, અપમાન આદિ દરેક સ્થિતિમાં પોતાને મૂકીને એ દરેક સ્થિતિ વચ્ચે સરેરાસ મનુષ્યને જે તડફડાટ અવસ્ય થવા પામે છે તે પોતામાં થવાજ ન પામે એવી આંતરિક અડોલતા પ્રકટાવવા માટેની એ તાલીમ હતી, જેમાં કોઇ શાસ્ત્ર, શાસ્ત્રકાર, ગુરુ, સલાહકાર, કે કોઇ પ્રણાલિકા કે સિદ્ધાંતનું માર્ગસૂચન સ્વીકારવા જેટલું પણ દાસત્વ ન કરતાં પોતેજ પોતાપર નિત્યનવાં અખતરા કરતા અને મનની વિવિધ સ્થિતિઓ મધ્યસ્થભાવે–દૃષ્ટાભાવે અવલોકતા.

આ બાર વર્ષ, ભયંકર સંકટોનો સામનો કરવામાં અને આંતરસૃષ્ટિની જરાએ જરા જેટલી નિર્બળતાને હાંકી કહાડવામાં ગુજાર્યા બાદ તે વિજય-પરંપરા એમને પરમોત્કૃષ્ટ 'ભૂમિકા'પર–કૈવલ્ય ભૂમિકા પર–લઈ જનાર થઈ. અને એ પ્રમાણે 'સમ્પૂર્ણતા' પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જ–'પોતાને તથા લોકને સમ્પૂર્ણતઃ અવલોકીને' પ્રથમ 'દેવો'ને અને પછી 'મનુષ્યો'ને અનુકુળ ધર્મ ઉપદેશ્યો. શિક્ષક, ઉપદેશક, નેતા કે પ્રોફેસર થવા પહેલાં પોતે પ્રોફીસીઅન્સી–પૂર્ણતા મેળવવી જોઇએ–અને જ્યાં સુધી અંદર પૂર્ણતા ન પ્રગટે ત્યાં સુધી બહારની દોડાદોડ રોકવા જેટલો આત્મનિગ્રહ–સંયમ અવશ્ય હોવો જોઇએ, એ પાઠ તો શ્રી મહાવીરના ચરિત્રપરથી આજના જમાનાને કિમતીમાં કિમતી વારસા તરીકે મળે છે. જો આટલુંજ માત્ર અનુકરણ થઈ શકે, જો **તપ** ન બને તો છેવટે પોતાના શિક્ષક કે નેતા બન્યા પહેલાં બીજાના શિક્ષક કે નેતા બનવાના મોહ પર **નિગ્રહ** કરવા જેટલી પણ શક્તિ આજના લોકોમાં કેળવાય, તો શિક્ષણ-વિષયક, શાસનવિષયક, ધર્મવિષયક તેમજ વાણિજ્ય-વિષયક અને વિતાનવિષયક પ્રગતિ સંગીન થવા પામે. પણ તેમ થાય તો શરૂઆતમાં દુનિયાના દરેક દેશમાં અને ખાસ કરીને હિંદમાં પૉલીટીશ્યનો, પત્રકારો, ધર્મોપદેશકો, ન્યાયાધીશો, તબીબો ઈત્યાદિ 'જ્ઞાતિ'ઓમાં એક ટકા જેટલી પણ સંખ્યા ભાગ્યેજ રહેવા પામે! એક વાત તો ચોક્કસ છે કે, સઘળા

રોગોનું મૂળ **સંયમની ખામીમાં** છે,–પોતા તરફની **વફાદારીના અભાવે** જ પોતાને અને જનતાને દરેક વ્યક્તિ પ્રતિક્ષણ ભારે હાનિ કરી રહી છે. **પ્રથમ સંયમ** કેળવવો, પછી સંયમદ્વારા **સ્થૈર્ય** પ્રકટાવવું, અને સ્થૈર્ય પછી જ **વિકાસક્રમમાં** જવું, અને વિકસિત થયા પછી જ **પ્રાપ્તિઓ** ઇચ્છવીઃ એ પ્રાપ્તિઓ બોજારૂપ કે ભયરૂપ નહિ થઈ શકે, એટલું જ નહિ પણ સ્હેલાઇથી હસ્તગત થશે. પ્રત્યેક વ્યક્તિએ, જ્યારથી ત્હેને સ્હમજાયું કે પોતા તરફની વફાદારી વગરજ આજ સુધીની પ્રવૃત્તિઓ થઇ છે ત્યારથી, નવો જન્મ શરૂ થયો માની પોતે પોતાના કાનુન ઘડનાર, મેજીસ્ટ્રેટ તેમજ જેલર બની પોતાપર સખ્તાઇ કરવારૂપ 'દિક્ષા' ગ્રહણ કરવી જોઇએ. આ જાતનો પ્રયત્ન જ્યારે ત્યારે પણ આદર્યા સિવાય દુઃખના ડંખથી બચવાનું શક્ય જ નથી. એ ખરૂં છે કે, આ જાતના પ્રયાસને ગૃહસ્થાશ્રમ કરતાં ત્યાગી આશ્રય **વધુ સગવડભર્યો** અને વધુ સહાયક થઈ પડે. **દેખીતી રીતે** જો કે શારીરિક સગવડોની ન્યૂનતાને લીધે ત્યાગીપણું કષ્ટદાયક લાગે છે, પરંતુ શારીરિક અગવડો કરતાંય ગૃહસ્થજીવનની–અને ખાસ કરીને **આ જમાનાના** ગૃહસ્થજીવનની–ઉપાધિ વધુ મર્મભેદક અને શક્તિઓનો વ્યય કરાવનારી થઈ પડે છે એ ભૂલવું જોઈતું નથી. મતલબ કે જેનામાં હજી સ્થૈર્ય અને ધૈર્ય કેળવાયાં નથી તેઓ હજી છેક જ બાલ્યાવસ્થામાં છે,–ભલે ઉમર ગમે તેટલી હોય; અને બાલ્યાવસ્થામાં ગૃહસ્થજીવનનો બોજો એની નમાલી તાકાદનો બધો ભોગ લેતો હોવાથી પ્રગ અવકાશ જ મળતો નથી. ત્યાગી જીવનની હું **જીવન તરીકે** ભલામણ કરતો નથી, પણ **વિધ જીંદગીની સારામાં સારી સગવડ તરીકે** ભ મણ કરૂં છું. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જેઓ એ જ ઉઠાવવા સાથેજ આંતરિક વિકાસ ક્રમશઃ કરી શ હોય એમને પણ **સમ્પૂર્ણ એકાંતસેવનની** સ તો ત્યાગી જીવનમાં જ મળી શકે, કે જે એકાંત (Solitude and Deep Meditation) વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે.

૩૦ વર્ષની ઉમરે ગૃહસ્થાશ્રમ છોડયા બાદ વર્ષ સુધી ત્યાગી તરીકે સિંહની જેમ પૃથ્વ ભ્રમણ કરતા શ્રી **મહાવીરે** ૭૨ વર્ષની ઉમરે ર દેહનો ત્યાગ કર્યો. એમના ગૃહસ્થજીવનની પ્ર સંબંધીમાં શાસ્ત્રકારો પ્રાયઃ મૌન ધરે છે. ત્ય તરીકેના એમના જીવનનાં કેટલીક ઘટનાઓ તેઓ અવશ્ય વર્ણવી છે, અને પુરાણશૈલિના રસિક પ તોએ કાંઈ કાંઈ રસિક પ્રસંગો પણ યોજ્યા. અહીં આપણે થોડીએક ઘટનાઓની નોંધ લઇ પણ આપણે એ ૪૨ વર્ષના ઇતિહાસને બે ભાગ આપણા મનનની ગરજે–વ્હેંચી નાખીશુંઃ (૧) ર સમય, અને (૨) **અમલ** સમય; અથવા (૧) આ વિકાસકાળ અને (૨) **સમાજ** વિકાસકાળ; અ (૧) કૈવલ્ય **પહેલાંનો** સમય અને (૨) કૈ **પછીનો** સમય. [શેષ આવતા અંકમ

પ્રભુનાં તેજ.

મંગળ અંબર તેજ–વિલાસ,
    પ્રભુનાં પ્રિયતમ પુણ્યપ્રકાશ—
દિવ્ય પ્રભામય દેવતણા દગ, છલકે સ્નેહ–સરિત!
પ્રસન્નવદન પરમાનંદ પ્રગટે! લીલા રમ્ય લલિત;
    પ્રભુનાં મુખપર મંદ સુહાસ—
તેજકિરણ વિલસે અવનિનભ સુંદર રંગ સુહંત
ચેતન ચારૂ–પ્રગટે ચૌદિશ–ઉષ્મા અંગ અનંત
    પ્રવૃત્ત પ્રાણ તણા સુવિકાસ—

—नयन

भगवान महावीर.

(ગ્રંથ પૃ. ૨૮૦) લેખક બાબુ કામતાપ્રસાદજી જૈન, પ્રકાશક મૂળચંદ કિસનદાસ કાપડિયા, ચંદાવાડી, સુરત. મૂ. ૧-૧૨-૦

(સમાલોચક—પંડિત બહેચરદાસ.)

આર્યાવર્તમાં આજ કેટલાયે કાળથી શ્રમણસંસ્કૃતિ અને બ્રાહ્મણસંસ્કૃતિ ચાલી આવે છે. બ્રાહ્મણસંસ્કૃતિમાં આમ તો કેટલાયે મહાપુરૂષો થયા હશે પણ તેમાંના છેલ્લા ક્ષત્રિયવર **કૃષ્ણ અત્યારે પ્રધાનપદે** છે, એ પ્રમાણે શ્રમણસંસ્કૃતિના મહાપુરૂષોમાં ભગવાન **મહાવીર** અને ભગવાન **બુદ્ધનું** નામ અત્યારે અગ્રસ્થાને છે. બાબુ **બંકિમે** શ્રીકૃષ્ણનું ગવેષણાપૂર્ણ, ઐતિહાસિક એક સુંદર ચરિત્ર લખીને સમાજ ઉપર સારી છાપ પાડવા સાથે ઇતિહાસસાહિત્યમાં એક સરસ ભરણું કર્યું છે. ભગવાન બુદ્ધ વિષે પણ અંગ્રેજી અને મરાઠીમાં ઘણું મહત્ત્વનું લખાએલું છે અને હવે અ૦ **કૌશાંબીજી** મારફત ગૂજરાતીમાં પણ લખાવા લાગ્યું છે. ભગવાન મહાવીર સંબંધે પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં તો ઘણુંજ લખાઇ ગએલું છે પણ લોકભાષામાં એ વિષે તદ્દન નહિજેવું લખાયું છે અને જે લખાયું છે તે પણ માત્ર ભક્તિની દૃષ્ટિએ, તેથી ઇતિહાસના આ જમાનામાં શ્રી મહાવીર વિષે કાંઇજ નથી લખાયું એમ કહેવાય.

ભાઈ સુશીલે '**મહાવીરજીવનવિસ્તાર**' નામનું પુસ્તક લખેલું છે પણ હું ન ભૂલતો હોઉં તો તેમાં તુલનાત્મકશૈલી કે ઇતિહાસને પ્રધાન સ્થાન નથી, મહાશય મશરૂવાળાએ '**બુદ્ધ અને મહાવીર**' નામનું પુસ્તક લખેલું છે તે પણ માત્ર ગુણાનુવાદની દૃષ્ટિએજ.

વર્તમાનકાળના પાઠકો તો 'મહાવીર કયા સંયોગોમાં થયા?' 'મહાવીર અને બુદ્ધના ઉપદેશોમાં કયાં કયાં સમાનતા છે?' 'મહાવીરને ધર્મચક્ર પ્રવર્તાવવાનું શું કારણ હતું?' 'મહાવીરના સમયમાં દેશ, કાલ, રાજ્યપદ્ધતિ, સમાજપદ્ધતિ વગેરે કેવાં હતાં?' એ પ્રકારના અનેક પ્રશ્નોના સચોટ પણ પ્રામાણિક ઉત્તરો શોધે છે, આ માટે એકાદ એવું મહાવીરચરિત્ર લખાવું જોઇએ કે, જેમાં મહાવીરની વાસ્તવિક માનુષી સ્થિતિ બતાવેલી હોય અને સાથે તુલના અને ઇતિહાસને પણ ન વિસારેલાં હોય.

આ ચરિત્રના પ્રકાશક રા. કાપડિયા જણાવે છે કે, "**यों तो सारी जैनसमाजमें कइ महावीर चरित्र अनेक भाषाओंमें प्रगट हो चुके हैं- तौ भी आज तक जिसके द्वारा अजैन समाज पर जैन धर्मकी प्राचीनता व उतमताकी छाप पडे, व जैनधर्मका हिंददेश तो क्या विदेशमें भी प्रचार हो एसा कोइ भी महावीर चरित्र उपलब्ध न होनेसे एसे ग्रंथकी बडी भारी आवश्यक्ता थी, ×इस आवश्यक्ताकी पूर्ति हमारे मित्र बाबू कामताप्रसादजी जैन ने अतीव परिश्रम करके कर दी है-(निवेदन)**"

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ૩૪ પ્રકરણો છે, ત્રણ પરિશિષ્ટો છે, તદુપરાંત શરૂઆતમાં નિવેદન, પ્રસ્તાવના, ભૂમિકા, વિષયસૂચી અને છેલ્લે શુદ્ધિપત્ર અપાએલાં છે. બાબુ દેવેંદ્રપ્રસાદજી જૈનને ગ્રંથનું સમર્પણ કરાએલું છે અને સામે તેમનું ચિત્ર પણ છપાએલું છે.

પુસ્તક તો દળદાર છે પણ વાંચતાં કંટાળો આવે એવું છે. છપાઇ ઠીક ઠીક છે પણ ઠેકઠેકાણે અશુદ્ધિઓ રહી ગઈ છે. વાંચતાં જણાય છે કે, જાણે કોઇએ જુનાં જૈનપુરાણોનો અને યુરોપીઅન પંડિતોના લેખોનો ફાવે તેમ અનુવાદ ન કર્યો હોય, જાણે લેખકને મન અત્યારે અઢારમી સદી ચાલતી ન હોય- એથી જ એ કેટલીક અમાનુષી વાતોને લખતાં પણ અટકયા નથી-જો એવી વાતો લેખકે લખી છે તે જો વેદમહાભારત કે પુરાણોમાં હોત તો આજ લેખક જરૂર કદાચ તેની સામે પણ થાત. પુસ્તકમાં આપેલા

ઉતારાઓ સંબંધે કેમ જાણે લેખક કાંઈ સમજ્યાજ ન હોય અથવા સમજતા છતાં જાણે તેમણે એ ઉતારાઓનો દુરૂપયોગ ન કર્યો હોય. કોઈ પણ ઉતારાને પોતાના આશયને બંધબેસતો કરવામાં લેખક સિદ્ધહસ્ત લાગે છે. આ કામમાં એમણે એવી તો કળા વાપરી છે કે, કોઇ કાચો પોચો તો જરૂર વહેમાઈ જાય. લેખકના માનવા પ્રમાણે વેદો, બધાં દર્શનો અને બુદ્ધ વગેરે પુરૂષો માત્ર એક જૈનધર્મની અસરનું જ પરિણામ છે એટલુંજ નહિ પણ જે કાંઇ સંસારમાં સારૂં જણાય છે તે બધું જૈનધર્મને લઇને છે. જૈનધર્મની પ્રાચીનતા અને તેમાંય દિગંબર પંથની સનાતનતા બતાવવા માટે લેખકે અજબ ગજબ પ્રયાસ કર્યો જણાય છે,–એ માટેજ આ ચરિતમાં લગભગ ૨૩ પુસ્તકોનો પણ ઉપયોગ થએલો છે. 'त्वमहीनाऽसि' 'त्वामक्कामानमामि' વાક્યો સાંભળતાંજ કોઈ ભલો મુસલમાન કહી, નાખે કે હિંદુના ગ્રંથોમાં પણ મક્કા મદીનાનો ઉલ્લેખ છે તેમ नेमिराजा, निग्गंठो, नातपुत्तो, रुचति, क्षपणकः, दिग्वासाः, વગેરે શબ્દો જોતાંજ લેખક ખુશીમાં આવી જાય છે અને એ હર્ષના આવેશમાં એનાથી કહેવાઇ જાય છે કે "મહાત્મા બુદ્ધે પણ ભગવાન મહાવીરની સર્વજ્ઞતા સ્વીકારી હતી, અને પોતાના મતને ખોટો માન્યો હતો'. 'વેદોમાં પણ જૈનતીર્થંકરોનાં નામો જડી આવે છે' અને 'જૈન તથા જૈનેતર બધા ગ્રંથોમાં દિગંબર પંથનીજ ગીતિ ગવાએલી છે' ઈત્યાદિ; એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક જૈન ગ્રંથના ઉતારાઓને અને હકીકતોને લેખકે વગર સમજ્યેજ બંધબેસતા કરવાનું સાહસ પણ છોડયું નથી. જો વર્તમાન સમાજમાં સત્યગવેષણની શક્તિ ન હોત, સારાસારને ઓળખવાની બુદ્ધિ ન હોત અને આંધળિયાં કરવાની જ વૃત્તિ હોત તો જરૂર નિવેદક મહાશયના કહેવા પ્રમાણે આ પુસ્તક સારી છાપ પાડી શકત. પુસ્તક વાંચીને એમ તો નક્કી નથી જ કરી શકાતું કે, લેખકના મનમાં તટસ્થતા છે કે આગ્રહ, ગુણપ્રેમ છે કે ગુણદ્વેષ.

કોઇ પણ પુસ્તકમાં કાંઇ ગુણ નજ હોય એમ તો ન હોય, પણ આ પુસ્તકના ગુણને એમાં રહેલા દોષોએ ઢાંકી દીધો છે. એ દોષો એટલા બધા અક્ષમ્ય છે કે જો તે વિષે કાંઈ નજ લખવામાં આવે તો ઊલટું અજૈન સમાજમાં રહેલો સહેલો થોડો પણ જૈનધર્મ પ્રતિનો સદ્‌ભાવ કદાચ વેડફાઇ જાય ખરો.

આ અવલોકનમાં જૈનધર્મની ખાસ વિશેષતા અને ભગવાન મહાવીરની ઉત્તમતા વિષે કશો પ્રશ્ન જ નથી, પણ તે બન્ને પ્રામાણિક હકીકતોને સિદ્ધ કરવા લેખકે માત્ર જે અપ્રામાણિક પદ્ધતિને અખત્યાર કરી છે તેની સામેજ સખત વાંધો બતાવવાનો છે. કોઈ પણ સાચા હિસાબને ગણવા શિષ્ટ ગણિતશાસ્ત્રી કદી પણ ખોટી રીતનો ઉપયોગ કરે ખરો? શિષ્ટોનો આ જ ન્યાય છે કે, सत्यं सत्येन साधयेत्.

ઉપલા આટલા લખાણની ચોકસતા માટે હવે પુસ્તકના કલેવરની પણ પૃથ્વાર તપાસ કરીએઃ

(૧) 'મજ્ઝિમનિકાય' (બૌદ્ધગ્રંથ) ના ઉતારાઓનો કરેલો વિપર્યાસ.

"एवं मे सुतं. एकं समयं भगवा सक्केसु विहरति; देवदहं नाम सक्कानं निगमो. तत्र खो भगवा भिक्खू आमंतेसिः भिक्खवो ति. भदंते ति ते भिक्खू भगवतो पच्चस्सोसुं. भगवा एतद् अवोचः संति, भिक्खवे, एके समणब्राह्मणा एवंवादिनो एवंदिट्ठिनोः यं किंचायं पुरिसपुग्गलो पटिसंवेदेति, सुखं वा दुक्खं वा अदुक्खमसुखं वा, सव्वं तं पुव्वकतहेतु; इति पुराणानं कम्मानं तपसा व्यंतिभावा, नवानं कम्मानं अकरणा आयतिं अनवस्सवो, आयतिं अनवस्सवा कम्मक्खयो, कम्मक्खया दुक्खक्खयो, दुक्खक्खया वेदनाक्खयो, वेदनाक्खया सव्वं दुक्खं निज्जिण्णं भविस्सतीति.-एवं-वादिनो भिक्खवे निग्गंठा एवं-वादे हं, भिक्खवे, निग्गंठे उपसंकमेत्वा एवं वदामिः × × ×

એ પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું કે, એક સમય ભગવાન્ (બુદ્ધ) શાક્યદેશમાં વિહાર કરતા હતા. 'દેવદહ' નામનો શાક્યોનો નિગમ છે. ત્યાં ભગવાને ભિક્ષુઓને

'ભિક્ષુઓ' કહીને આમંત્રણ કર્યું. ભિક્ષુઓએ 'ભદંત' કહીને એ આમંત્રણને સ્વીકાર્યું. ભગવાન આ પ્રમાણે બોલ્યાઃ ભિક્ષુઓ! કેટલાક શ્રમણ બ્રાહ્મણોનો એવો વાદ છે અને એવી દૃષ્ટિ છે કે, આ પુરૂષ પુદ્ગલ સુખ, દુઃખ, અદુઃખ કે અસુખ વગેરે જે કાંઈ પ્રતિસંવેદે છે તે બધું પૂર્વકૃતને લીધે છે—જૂનાં કર્મોનો તપ દ્વારા નાશ થયે અને નવાં કર્મોની આવક બંધ થયે આયતિમાં અનાસ્રવ થાય છે અને અનાસ્રવ થવાથી કર્મક્ષય, કર્મક્ષયથી દુઃખક્ષય, દુઃખક્ષયથી વેદનાશય અને વેદનાના ક્ષયથી બધું દુઃખ નિર્જીર્ણ થાય છે. ભિક્ષુઓ! આ જાતનો વાદ નિર્ગ્રંથોનો છે. આ વાદને માનનારા નિગ્રંથોની પાસે જઇને હું આ પ્રમાણે કહું છું. × ×

किं पुन तुम्हे, आवुसो निग्गंठा, जानाथः अहुवामपव मयं पुब्वे, न नाहुवम्हाति ?

હે આયુષ્યમાન્ નિર્ગ્રંથો! તમે એમ જાણો છો કે, એમ પૂર્વે થયા હતા કે નહિ થયા હતા?'

नो ह इदं आवुसो.

किं पन तुम्हे, आवुसो निग्गंठा, जानाथः अकराम'पव मयं पुब्वे पापं कम्मं, न नाकराम्हा ति ?

હે આયુષ્માન્ અમે એમ નથી જાણતા

હે આયુસ્માન્ નિર્ગ્રંથો! તમે એમ જાણો છો કે, 'અમે પૂર્વે પાપ કર્મ કર્યાં હતાં કે નહિ કર્યાં હતાં?

नो ह इदं आवुसो.

पवं वुत्ते, भिक्खवे, ते निग्गंठा मं पतद् अवोचुंः निगंठो, आवुसो, नातपुत्तो सव्वञ्ञू सव्वदस्सावी अपरिसेसं ञाणदंसणं पतिजानातिः × × सोपवं आहः × × तं च पन अम्हाकं रुचति चेव खमति च तेन च अम्हा अत्तमना ति "—(मज्झिम निकाय भा० २, देवदहसुत्त अं. १०१ पृ. २१४—२२८ (पालि-टेक्स्ट सोसाइटीनी आवृत्ति.)

હે આયુષ્મન્! અમે એમ નથી જાણતા (બુદ્ધ ભગવાન્ કહે છે કે) મેં આટલી વાત કર્યા પછી ભિક્ષુઓ! તે નિર્ગ્રંથોએ મને આ પ્રમાણે કહ્યુંઃ (નિર્ગ્રંથો કહે છે કે)

હે આયુષ્મન્! નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્ર સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને અપરિશેષ જ્ઞાનદર્શનનો જ્ઞાયક છે. તે તે એમ કહે છે કે, (તપ કરવાથી જૂનાં કર્મોનો નાશ થાય છે અને છેવટે નિર્વાણ મળે છે) નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્રનું આ કથન અમને (નિર્ગ્રંથોને) રૂચે છે, અમારે માટે એ કથન ક્ષમ છે અને એમ એમાં આત્મમન (દત્તચિત્ત) છીએ."

ઉપર આપેલા મજ્ઝિમનિકાયના પાઠનો અનુવાદ (પૃ. ૧૬૯) આપી લેખક નીચે જણાવેલો સાર તારવે છે.

"भगवान महावीरका प्रभाव म० बुद्ध-पर भी पडा था, और उनकी सर्वज्ञता एवं उनके धर्मकी यथार्थता बुद्धके × शब्दोंसे प्रगट है, जिसमें उसने इन बातोंको स्वीकार किया है और अपने क्षणिक सिद्धांतमें अश्रद्धाको भी प्रगट किया है" (पृ० १६८)

એ મજ્ઝિમનિકાયના પાઠના અનુવાદને પોતાના [1]મિત્રના પુસ્તકમાંથી લઇને લેખકે આ પુસ્તકમાં આપેલો છે અને એ ઉપરથી તેણે ઉપર્યુક્ત અર્કને ખેંચેલો છે; લેખક આ પાઠને બરાબર સમજ્યા હોત તો તેઓ એનો આવો ખોટો ભાવ કદી પણ ન નીપજાવી શકત. પાઠમાં ભગવાન મહાવીર (નાતપુત્ત)ના નિર્ગ્રંથોએ—અનુયાયિઓએ—એમને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કહ્યા છે પણ મ. બુદ્ધે નથી કહ્યા. અને છેવટ 'નાતપુત્તનું કહેવું અમને રૂચે છે, ગમે છે અને અમે એથીજ સંતુષ્ટ છીએ' એ શબ્દો પણ એ નિર્ગ્રંથોજ બોલે છે પણ મ. બુદ્ધ નથી બોલતા. લેખકે તારવેલા આશય ઉપરથી સાફ જણાઈ આવે છે કે, એમણે નિર્ગ્રંથોએ બોલેલા શબ્દોને બુદ્ધના ગણ્યા છે અને એથીજ એ પાઠને આવા ખોટા આશયમાં મૂકવામાં આવ્યો છે; કદાચ તેઓ આ પાઠને સમજવાનો પ્રયાસ કરત તો જરૂર એ સમજાય તેવો સરલ છે. શું આવા વિપર્યાસથી જૈનધર્મની યથાર્થતા કે ભગવાન મહાવીરની સર્વજ્ઞતા સધાવાની છે? અને આવા વિપર્યાસોને કોઈ શિષ્ટ લોકો પ્રમાણરૂપે માનવાના છે? લેખકે એ પાઠના

[1] એમના મિત્રના નામ માટે જુઓ પા. ૮

શબ્દોમાં કદી પણ ન જણાય એવો અપૂર્વ આશય કાઢીને પોતાનું કૌશળ તો જણાવ્યુંજ છે પણ પાઠકોની આંખે પાટા બંધાવવાની નવી કળા પણ પ્રકટ કરી છે. આ અવલોકનમાં આપેલો એ મૂળ પાઠનો અનુવાદજ આ બધું બતાવી શકે એમ છે એટલે વિશેષ શું લખવું ?

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આ કાંઇ એકજ. વિપર્યાસ નથી. આવા બીજા વિપર્યાસો પણ ઠેકઠેકાણે થએલા છેઃ— પ્રસ્તાવનામાં આવેલું છે કે,

“ बुद्धदेवके हृदयपर भगवानके केवलज्ञानका ऐसा प्रभाव पडा कि वह बिल्कुल मुग्ध हो गये और स्वयं यह विचार करने लगे कि सर्वज्ञता किस प्रकार प्राप्त करें। ” (भूमिका पृ० १०)

આ ઉલ્લેખની સાબીતીમાં ભૂમિકા[1] લખનાર કશુંજ નથી લખતા પણ આ ઉલ્લેખની ઉપરની પંક્તિમાંજ ભૂમિકાકારે મજ્ઝિમનિકાયને સંભારેલો છે તેથી સંભવ છે કે, લેખકની જેમ એ પણ ઉપર્યુક્ત પાલિપાઠને ખોટા રૂપમાં સમજ્યા હોય. ભૂમિકાકાર કોઇ વિદ્યાર્થી નથી કે અણસમજુ નથી, એ બારિસ્ટર છે અને વળી જૈનધર્મ વિષે ગ્રંથો લખનારા મનાય છે. જ્યારે તેઓ પણ આવા ચક્રમાં આવે તો પછી બીજાની શી, વાત કરવી ?

વળી, ‘મજ્ઝિમનિકાય’નું નામ લઇને લેખકના કોઈ મિત્ર પરિશિષ્ટ નં. ૩ માં જણાવે છે કે,

“ ‘सुत्तपिटक’ के पांच ‘निकाय’ य अंग है, जिनमेंसे द्वितीयका नाम मज्झि (ज्झि)म निकाय है। इसमें अनेक स्थानों पर महात्मा बुद्धका निग्रंथ मुनियोंसे मिलने और उनके सिद्धांतों आदिके विषयमें बातचीत करनेका उल्लेख आया है। इन उल्लेखोंसे सिद्ध होता है कि बुद्धको भगवान महावीरकी सर्वज्ञताका पता चल गया था और उन्हें उनके सिद्धांतोंमें रुचि उत्पन्न हो गईथी। उदाहरणार्थ इन उल्लेखोंमेंसे एक यहाँ उद्धृत किया जाता है। बुद्धि कहते हैः—(આમ લખીને અહીં મજ્ઝિમનિકાયનો પાઠ આપેલો છે અને એ પાઠનો ભાવાર્થ લખતાં પરિશિષ્ટકાર લખે છે કે)—इसका भावार्थ यह हैः— म० बुद्ध कहते हैं “ हे महानाम, मैं एक समय राजगृहमें गृद्धकूट नामक पर्वतपर विहार कर रहाथा। उसी समय ऋषिगिरिके पास ‘कालशिला (नामक पर्वत) पर बहुतसे निर्ग्रंथ (मुनि) आसन छोड उपक्रम कर रहे थे और तीव्र तपस्यामें प्रवृत्त थे। हे महानाम, मैं सायंकालके समय उन निर्ग्रंथोंके पास गया और उनसे बोला ‘अहो निर्ग्रंथ। तुम आसन छोड उपक्रम कर क्यों ऐसी घोर तपस्याकी वेदनाका अनुभव कर रहे हो?’ हे महानाम जब मैंने उनसे ऐसा कहा तब वे निर्ग्रंथ इस प्रकार बोले ‘अहो निर्ग्रंथ ज्ञातपुत्र सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, वे अशेष ज्ञान और दर्शनके ज्ञाता है’ हमारे चलते, ठहरते, सोते, जागते समस्त अवस्थाओंमें सदैव उनका ज्ञान और दर्शन उपस्थित रहता है उन्होने कहा हैः—निर्ग्रंथो ! तुमने पूर्वजन्ममें पापकर्म किये है, उनकी इस घोर दुश्चर तपस्यासे निर्जरा कर डालो। मन, वचन और कायकी संवृत्तिसे (नये) पाप नहि बंधते और तपस्यासे पुराने पापोंका व्यय हो जाता है। इस प्रकार नये पापोंके रुक जानेसे और पुराने पापोंके व्ययसे आयति रुक जाती है, आयति रुक जानेसे कर्मोंका क्षय होता है, कर्मक्षयसे दुःखक्षय होता है, दुःख क्षयसे वेदना-क्षय और वेदना क्षयसे सर्व दुःखोंकी निर्जरा हो जाती।” इस पर बुद्धि कहते हैं “यह कथन हमारे लिये रुचिकर प्रतीत होता है और हमारे मनको ठीक जंचता है”। (આવોજ ઉતારો પૃ० १९८

[1] ભૂમિકા લખનારનું પૂરું નામ ચંપતરાય જૈન બારિસ્ટર એટલો. ભગવાન મહાવીરના લેખકે ઘણે ઠેકાણે તો આ ભાઇએ લખેલાં પુસ્તકોનોજ આધાર બતાવેલો છે.

માં-ટિપ્પણુમાં છે.)

ऐसा ही प्रसंग 'माज्झिमनिकायमें भी एक जगह और आया है। P. T. S. Majjhima Vol II PP २१४-२१८ वहांभी निर्ग्रथोने बुद्धसे ज्ञातपुत्र (महावीर) के सर्वज्ञ होनेकी बात कही और उपदिष्ट कर्म-सिद्धांतका कथन किया। तिसपर बुद्धने फिर उपयुक्त शब्दोंमें ही अपनी रुचि और अनुकूलता प्रगट की॥

यह भगवान महावीर और उनके सिद्धांतोंके विषयमें कहे हुए स्वयं महात्मा बुद्धके वाक्य है! इनसे यह भली भांति सिद्ध होजाता है कि म० बुद्ध भगवान महावीरके सिद्धांतोका कैसा आदर करते थे। उन्होंनें न केवल निर्ग्रंथोके सिद्धांतोको सुनाही था किंतु उनमें अपनी रुचि और अनुमति भी प्रकट की थी और भगवान महावीरकी सर्वज्ञताके विषयमें जो कुछ उन्होंने सुना उसे बडे भावसे अपने शिष्योंको भी सुनाया" पृ. २७५-२७८.

પરિશિષ્ટ લેખકે તો ઉપર જણાવેલા પોતાના આશયને પ્રમાણિત કરવા મજ્જિમ નિકાયના એકને બદલે બે ઉતારા નોંધેલા છે, એમનો બધો મદાર એ મૂળ પાઠની "निगंठो आवुसो नातपुत्तो सब्बञ्ञू सब्बदस्सावी अपरिसेसं आणद्स्सनं पटिजानाति" "तं च पनऽहमाकं रुचति चेव खमति च, तेन चऽम्हा अत्तमना ति" આ બે પંક્તિઓ ઉપરજ રચાએલો છે અને તેથીજ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આ અક્ષરોને બ્લેક કરીને મૂકાવેલા છે. પણ એમણે લખવા પહેલાં વિચારવું હતું કે, આ બે પંક્તિઓમાંથી તેઓ જે આશયને કાઢવા મથ્યા છે તેને એક પણ મનસ્વી સ્વીકારશે ખરો? આ ભાગનો મજ્જિમ નિકાયનો મૂળ પાઠ અને અનુવાદ આ પ્રમાણે છેઃ

एकमिदा हं महानाम समयं राजगहे विहरामि गिज्झकूटे पब्बते॥ तेने खो पन समयेन संबहुला निगंठा इसिगिलिपस्से कालसिलायं उब्भट्ठका होंति आसनपटिक्खित्ता, ओपक्कमिका दुक्खा तिप्पा कटुका वेदना वेदियंति॥ अथ खो हं महानाम सायण्हसमयं पटिसल्लाना वुट्ठितो येन इसिगिलिपस्सं कानसिला येन ते निगंठा तेनुपसंकमिं, उपसंकमित्वा ते निंगठे एतद्वोचं-किं नु तुम्हे आवुसो निगंठा उब्भट्ठका × × वेदना वेदियथा ति॥

હે મહાનામ! હું એક સમય રાજગૃહ નગરના ગૃદ્ધકૂટ પર્વત ઉપર વિહરતો હતો, તે સમયે ઋષિગિરિની સમીપે કેટલાક નિર્ગ્રંથો કાળીશિલા ઉપર ઉત્કટ આસને રહેલા હતા-જેઓએ પોતાનું બેસવાનું આસન દૂર કર્યું હતું-અને ઔપક્રમિક, દુખ, તીવ્ર, અને કડવી વેદના વેદી રહ્યા હતા. મહાનામ! સંધ્યાસમયે પટિસલ્લાનથી પરવારીને હું એ ઋષિગિરિ પર્વતની કાળી શિલા પાસે-જ્યાં એ નિર્ગ્રંથો તપ કરતા હતા ત્યાં-ગયો અને એ નિર્ગ્રંથોને મેં આ પ્રમાણે કહ્યુંઃ હે 'આયુષ્મન્ નિર્ગ્રંથો! તમે આ રીતે ઉત્કટ આસને રહીને આવી તીવ્ર વેદના શા માટે સહો છો?

एवं वुत्ते महानाम ते निगंठा मं एतद्वोचुं-निगंठो आउसो नातपुत्तो सब्बञ्ञू सब्बदस्सावी अपरिसेसं ञाणदस्सनं पटिजानाति चरतो च मे तिट्ठतो च सुत्तस्स च जागरस्स च सततं समितं ञाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं ति॥ सो एवमाह 'अत्थि खो वो निगंठा पुब्बे पापं कम्मं कतं, तं इमाय ×दुक्करकारिकाय निज्जरेथ,×× तं च पनम्हाकं रुच्चति चेव खमति च, तेन चऽम्हा अत्तमना ति॥

મેં આમ કહ્યા પછી હે મહાનામ! તે નિર્ગ્રંથોએ મને આ પ્રમાણે કહ્યુંઃ

(નિર્ગ્રંથો કહે છે કે) આયુષ્મન્! નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્ર સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને અપરિશેષ જ્ઞાનદર્શનનો

આ પરિશિષ્ટના લખનારનું નામ હીરાલાલ જૈન एम० ए० एल० एल० बी०

ગ્રાતા છે, ચાલતા ઉભા રહેતા સ્થિરનું, સૂતાનું અને જાગતાનું એ બધું જાણે છે. તે એમ કહે છે કે, હે નિર્ગ્રંથો ! તમે પાપકર્મને પૂર્વે કરેલાં છે, તેને આ દુષ્કર તપદ્વારા નિર્જીર્ણ કરી નાખો" × × ×

જ્ઞાતપુત્રનું આ કથન અમને (નિર્ગ્રંથોને) રૂચે છે, અમારે માટે એ કથન ક્ષમ છે અને અમે એમાં આત્મમગ્ન છીએ."

અર્થ લખતી વખતે જો તેમણે કોઈ પાલિભાષાના જાણકારની સહાય લીધી હોત અથવા આ પાઠનો અંગ્રેજી અનુવાદ બરાબર ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યો હોત તો એક વકિલની કલમથી આવો વિપર્યાસ નજ થવા પામત અનુવાદ તો એમણે પ્રસ્તુત પુસ્તકના લેખકની અને એડિટર ચંપતરાયની સમજ પ્રમાણે સમજીનેજ કર્યો જણાય છે અર્થાત્ જે શબ્દો નિર્ગ્રંથોના પોતાના છે તેને આ ભાઇ મ૦ બુદ્ધના ગણે છે. વળી, મૂળ પાઠની છેલ્લી પંક્તિના અનુવાદમાં તો તેમણે હદ વાળી નાખી છે, મૂળ પાઠમાં "निगंठो आवुसो नातपुत्तो" થી તે ઠેઠ છેલ્લી પંક્તિ સુધીના બધા શબ્દો નિર્ગ્રંથોના પોતાના છે અને નિર્ગ્રંથોએ મ. બુદ્ધને સંભળાવેલા છે, ત્યારે છેલ્લી પંક્તિનો અનુવાદ કરતાં આ નવાબુના લેખક એમ જણાવે છે કે, "इस पर बुद्ध कहते हैं 'यह कथन हमारे लिये रुचिकर प्रतीत होता है" વગેરે પાલિભાષાનો જાણનાર કોઈ વિદ્યાર્થી પણ આ વકિલને પૂછી શકે છે કે, 'इस पर बुद्ध कहते हैं' એ ભાવ એ પાઠના કયા શબ્દોના અર્થમાંથી ઉપજાવેલો છે ? કદાચ વકિલ અહીં ક્રોસ કરીને કોઇને મુંઝવવા ધારે તો પણ આ એવું દીવાજેવું છે કે અવલોકનમાં આ આખો પાઠ અને અનુવાદ પણ ઉપર આપેલો છે, જેને જોવાથી વાંચનાર એ પાઠના સ્પષ્ટ આશયને સમજી શકે એમ છે. જેથી છેવટ વકિલનેજ મૌન રાખવું પડશે.

કોઇ પુસ્તકમાં આવા વિપર્યાસો થયેલા જોવામાં આવ્યા નથી તેમાં વળી પત્રના સંપાદક, એડિટર અને વકિલને હાથે વિપર્યાસ થાય એતો મોટી નવાઇજ કહેવાય.

લેખકે અને તેના સાથીઓએ ઉપર્યુક્ત રીતે વિપર્યાસો કરવા છતાં જરા પણ હિંમત છોડી નથી અને બીજાં બીજાં પ્રકરણોમાં પણ તેઓએ કેટલુંય પ્રમાણ વિનાનું, મનઃ કલ્પિત અને જૈનધર્મના આધાર વિનાનું પણ લખેલું છે, એ શું એમની કાંઇ ઓછી હિંમત છે ? વાંચનારાએ સમજવું જોઇએ કે આ નિહત્યા જમાનામાં પણ આવા બહાદુરો મોજુદ છે.

હવે તો માત્ર લેખકના કેટલાક અપ્રામાણિક ઉલ્લેખોજ બતાવવાના છે પણ તે વિષે કશી ટીકા કરવાનું મન નથી.

(૧) "पार्श्वनाथके धर्मतीर्थमें पिहिताश्रव नामक जैन साधुके शिष्य बुद्धदेव हुए और बुद्धदेवका शिष्य मौद्‌गिलायन हुआ, जो स्वयंभी पहिले जैन था.–પૃ૦ ૧૧૦ આ ઉલ્લેખના સમર્થનમાં લેખકે ઘરના ભુવા અને ઘરના ડાકલિયા જેવું કર્યું છે એટલે કોઇ પણ સમજદાર આ વાતને માની શકશે ખરો ?

(૨) "२२ वें तीर्थंकरके विषयमें हिंदूशास्त्रोंका अनुशीलन करनेसे बहुत कुछ प्रकाश पा सकते हैं ॥ यजुर्वेद अध्याय ९, मंत्र २५ में इनके विषयमें इस प्रकार एक श्लोक अवश्य दिया है × ×

वाजस्य नु प्रसव आबभूव वेमा च विश्वभुवनानि सर्वतः ॥

स नेमिराजा परियाति विद्वान् प्रजां पुष्टिंवर्धयमानो ॥ अस्मै स्वाहा "–પૃ. ૨૩.

જો યજુર્વેદના ભાષ્યકાર કે કોઇ વ્યાખ્યાકાર અહીં મૂકેલા 'नेमिराजा' નો અર્થ બાવીશમા તીર્થંકર કરતા હોય તો તો ઠીક, નહિતો લેખકના આ ઉલ્લેખ શિષ્ટોને હસાવે તેવો છે. યજુર્વેદનો અર્થ કાંઈ આપણે આપણી મનમાની રીતે કરીએ એ ન ચાલે એતો એમની પરંપરા અને ભાષ્યોને આધારેજ કરી શકાય. જો લેખકના મનમાં પ્રામાણિક રીતે પોતાનો ઇષ્ટ અર્થ સાધવાની અભિલાષા હોત તો જરૂર આ સ્થળે તેઓ ભાષ્ય કે કોઇ બીજા વ્યાખ્યાકારની સાક્ષી આપતા ન ભૂલત. તેમણે એક

બીજો પણ આવોજ ઉલ્લેખ પૃ. ૨૯ માં કરેલો છે તે માટે પણ આજ ટીકા પૂરતી છે.

(૩) " **भागीरथीने कैलाश पर्वत पर गंगा किनारे तप धारण कियाथा × × उनको मोक्षलाभ हुआ। इस अवसर पर देवोने इनका अभिषेक किया सो वह पानी गंगाजीकी धारमें मीला; जिसके कारण आजतक गंगाजल पवित्र मान्या जाता है** " પૃ ૩૧. એક પત્રના સંપાદક ગંગાજલની પવિત્રતાના કારણ માટે આવી ઉટાઉ કલ્પનાનો આધાર આપે તે શું એમની સંપાદકતાને નથી શરમાવતું? શું એ એમ નથી સમજતા કે, નદીઓ માત્ર પવિત્ર (ચોકખી) હોય છે. કદાચ એમની કલ્પનાને માની લઇએ તો પણ પવિત્ર મનાતી સિંધુ, સરસ્વતી, બ્રહ્મપુત્રા, નર્મદા, તાપી, યમુના, સાબરમતી વગેરે નદીઓને કાંઠે તેઓ કોના કોના અભિષેક કરાવશે અને કોના કોના અભિષેક પ્રવાહને તે તે નદીની ધારમાં ભેળવશે?

(૪) " **अजितप्रभू मोक्षको प्राप्त हूए थे × × इनका उल्लेख यजुर्वेदमें है** "-પૃ. ૩૧ લેખકની આ નોંધમાં તો એણે કમાલ કરી છે, ન આપ્યો યજુર્વેદનો અધ્યાય, મંત્ર, ભાષ્ય કે ટીકા, એ તો એમણે જાણે નાના છોકરાને સમજાવતા હોય તેમજ નોંધી દીધું છે.

(૫) " **श्री सुपार्श्व-यजुर्वेद २५-१९ में आपका उल्लेख है** "-પૃ. ૩૨ આ નોંધમાં પણ માત્ર લેખકના કહેવા ઉપર કાંઇ આધાર ન રાખી શકાય. વેદના મંત્રનો ખરો આધાર એની પરંપરા અને ભાષ્યો ઉપર છે પણ લેખક તો એનું નામજ લેતા નથી આથી કોઇ પણ સમજુ, લેખક પર વિશ્વાસ મૂકે ખરો?

(૬) " **इस लिए वेदोंको ईश्वरकृत मानना × मिथ्या है। वे ऋषिमहर्षियोंके आत्मज्ञानके फल हैं। और वह आत्मज्ञान उनको जैनधर्मसे प्राप्त हुआथा** " પૃ. ૪૨ નોંધતો લેખકે લખી અને જૈનધર્મમાંથી વેદોને પેદા કર્યા પણ આ નોંધના સમર્થનમાં એક અક્ષર પણ નથી લખ્યો. આ રીતે કાંઇ પણ પ્રમાણ વિના જૈનધર્મમાંથી વેદોની પેદાશ કરી શકાય ખરી? જો કરી શકાતી હોય તો પુરાણોમાં આવેલી જૈનધર્મની ઉત્પત્તિની કથાને પણ શા સારૂ પ્રમાણભૂત ન મનાય?

જો લેખકે બતાવેલી શ્વેતાંબરોની ઉત્પત્તિની કથા પ્રામાણિક હોય તો શ્વેતાંબરોએ જણાવેલી દિગંબરોની ઉત્પત્તિની કથા શા માટે ખોટી મનાય?

છેવટ લેખકની વિપર્યાસ કરવાની કળા ઉપર અને નવાં જોડકણાંને પ્રામાણિક માનવાની હિંમત ઉપર મુગ્ધ તો થયા છીએ પણ એમણે જરૂર વિચારવું ઘટે છે કે એમની એ કલાથી કે હિંમતથી શું જૈનધર્મનો કે જૈન સાહિત્યનો દહાડો વળશે ખરો? અમે તો ઇચ્છીએ છીએ કે, આવાં અપ્રામાણિક પુસ્તકો પ્રકટ ન થાય તેજ સારૂં છે અને એમાંજ જૈનધર્મની શોભા છે. ભગવાન મહાવીર સૌને સદ્બુદ્ધિ આપો.

શ્રી વીરની ગુણાવલિ.

૧. માતાને ગર્ભમાં હું હાલીશ-તો દુઃખ થશે માટે નિશ્ચલ રહેવું. માતાને દુઃખ ન આપવું.
૨. માતા હું નિશ્ચલ રહેવાથી ગર્ભમાં નથી એવું ધારી મારો વિયોગ સહન ન કરી શકે, માટે હાલવું. માતાને સુખ આપવું.
૩. માતાપિતાને દુઃખ થશે એવું વિચારી પોતાને પ્રિયમાં પ્રિય એવી મોક્ષ આપનારી દીક્ષાનો પણ તેમના જીવનકાળ સુધી આપવો-પરમ સ્વાર્થનો પણ ત્યાગ કરવો.

[પરમાત્માને પગલે પ્રવેશ.]

વીર ચરિત્રનાં સંસ્મરણો.

[સંસ્કારી જીવનનાં પ્રગતિમાર્ગો.]

[લેખક-રા. મોતીચંદ ગીરધરલાલ કાપડીઆ સોલિસિટર.]

વર્તમાન યુગ ઉપર શ્રી મહાવીર પરમાત્માનો સીધો અને પરમ ઉપકાર છે. એમના વિવિધ પ્રકારના જીવનનાં જે સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે તેને અંગે અનેક પ્રકારની ઘટના થઇ શકે છે અને તે અનેક દેશીય હોવાથી આપણા જીવન પ્રવાહને અંગે એ ખાસ આદરવા યોગ્ય છે, વિચારવા યોગ્ય છે અને સમજવા યોગ્ય છે. આપણા જીવનનો પ્રવાહ સામાન્ય રીતે સંસાર તરફ ઘસડાતો જાય છે. પૂર્વ કાળમાં પણ મહામોહનું સામ્રાજ્ય વ્યક્તિ જીવનપર ઘણું હતું એમ અનેક ચરિત્રો વાંચવાથી લાગ્યા વગર રહેતું નથી, છતાં એ પ્રબળ શક્તિવાળા મોહાદિપર વિજય મેળવનાર પ્રબળ પુરૂષાર્થ કરનારા પુરૂષો તે વખતે લભ્ય હતા એ પણ અનેક ચરિત્ર ગ્રંથોમાં દેખાઇ આવે છે. અત્યારે જીવનકલહ આકરો થતો જાય છે તેવા સમયમાં સંસાર સાથેનો સંબંધ વધારે આકરો, વધારે પાકો, વધારે સુદ્રઢ થતો જાય છે એવા વખતમાં આપણી સત્ય ભાવનાને આદર્શ તરીકે રાખવાનું પ્રબળ સાધન આવા અતુળ પુરૂષાર્થશાળી પુરૂષોનાં ચરિત્રો છે. એ ચરિત્રોને વિચારતાં આપણી ભાવના સુસ્પષ્ટ થાય છે, આપણા વિચારો પરિપક્વ થાય છે અને એના પર જેમ જેમ વધારે વિચાર યોગ્ય આકારમાં અને યોગ્ય વાતાવરણમાં કરવામાં આવે તો આપણો માર્ગ સીધો સરળ અને સાધ્ય સમીપ થતો જાય છે.

ગમે તેવો સંસારનો પવન આવે તે પ્રમાણે જીવનને ચાલવા દેવું, જેની આવડત સમજણ કે જ્ઞાન ન હોય તેવા વિષયમાં માથું મારવું, દીર્ઘ દ્રષ્ટિના લાભ વગર અન્યના સુકાની થવાનો દાવો કરવો અને સમાજશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વના પણ અભ્યાસ કે અનુભવ વગર સમાજને દોરવવાનો દાવો કરવો એ જેમ આગળ ચાલવાનો દાવો કરનારને હાસ્યાસ્પદ બનાવે છે તેમ સામાન્ય જીવનમાં પણ આદર્શ વગરનું જીવન એ માત્ર વહીંતરું છે. સવારથી સાંજ દોડાદોડ કરવી અને અર્થ કે હેતુ વગરના જીવનને મંત્ર જેવું બનાવી મૂકવું એ જેમ નિરર્થક છે તેમ આળસ પ્રમાદમાં બેસી રહી કાંઇ વિશિષ્ટ ભાવનાની પોષણા ન કરવી અથવા પોતાની શક્તિઓ અનુકૂળતાઓ કે જ્ઞાનનો લાભ અન્યને ન આપતાં માત્ર છિદ્રાન્વેષી થવું અને ખંડનાત્મક પદ્ધતિએ કાર્ય કરી ટીકાકાર હોવાનો દાવો કરવો એ સ્વપરને નુકશાનકારક છે. વર્તમાન અતિ પ્રવૃત્તિવાળા યુગમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિની ફરજ છે કે એણે પોતાનું ધ્યેય સ્પષ્ટ રાખવું, ચોક્કસ કરવું અને તેને વળગી રહેવું. આદર્શ વગરનું જીવન એ સુકાન વગરના વહાણ જેવું છે.

મહા પુરૂષોમાં ચરિત્રો આદર્શને પૂરાં પાડે છે અને તે રીતે એ ભૂતકાળનાં જીવનોની ઘણી ઉપયોગિતા છે. એ મહાપુરૂષોનું જે ધ્યેય હતું તેજ જો આપણું ધ્યેય હોય તો તેમને પગલે ચાલવા પ્રયત્ન કરવો એ આપણો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ અને તે પ્રયત્ન આદર્શના ચોખ્ખા નિર્ણય વગર નિરર્થક થાય છે, નકામો થાય છે અથવા કેટલીકવાર અસ્તવ્યસ્ત થાય છે. કેટલાક પ્રાણીઓની તુલનાત્મક શક્તિ એટલી બગડી ગયેલી-ગંદી થઇ ગયેલી હોય છે કે તેઓ તો આવા ચરિત્રમાંથી પણ નકામા પરિણામો ઉપજાવી કાઢે. તેવા વિપરીત આદર્શવાળાને બાદ કરીએ તો બાકીની જનતાને મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રો બહુ રસમય વાનકીઓ પૂરી પાડે છે અને સુંદર ભાવનાને સન્મુખ રખાવી તે દ્વારા બહુ લાભ કરનારી પરિસ્થિતિ ઉપજાવી કાઢે છે. અનેક વિવિધતાથી ભરપૂર શ્રી વીર પરમાત્માનું ચરિત્ર અનેક આદર્શોને પૂરૂં પાડનાર હોઇ આપણે આજના પુણ્ય દિવસે એનું સંકીર્તન કરીએ. એ પવિત્ર નામના

ઉચ્ચાર સાથે જે વીરતા અંદરથી જાગ્રત થાય છે તેના સ્થાયીભાવો અનુભવીએ અને તેમ કરી આપણે આજનો દિવસ સફલ કરીએ.

સામાન્ય રીતે આવે પ્રસંગે વીર પરમાત્માના ગર્ભસ્તંભનનો પ્રસંગ લઈ તેમની માતૃભક્તિપર, આમલકી ક્રિડાનો પ્રસંગ લઇ તેમની શારીરિક સુંદર તંદુરસ્તીપર, ઘોર ઉપસર્ગો લઈ તેઓની સહિષ્ણુતા પર, ઇંદ્રના આગમનનો પંડિત સાથેનો બાળકાળનો પ્રસંગ લઇ વિનયપર, ગૌતમ સ્વામીની દીક્ષાનો પ્રસંગ લઈ તેમના દાર્શનીક અદ્દભુત પ્રસંગ જ્ઞાન પર, ચંદનબાળાનો પ્રસંગ લઇ ભક્તિ વિનયાદિ ગુણોપર, ગૌશાળાનો પ્રસંગ લઇ ભગવાનની વિશાળતાપર, સંગમનો પ્રસંગ લઇ ભગવાનની આર્દ્રતા પર-એમ એક એક પ્રસંગ લઈ તે પર વિવેચન કરી આદર્શ જીવનના પાયા દઢ કરવાના પ્રયત્ન થાય છે અને તે માર્ગ અતિ યોગ્ય છે. અન્ય અનેક લેખકો અને વકતાઓએ એ માર્ગે આપણને સુંદર આદર્શો પૂરાં પાડ્યાં છે તે આપણા લક્ષ્યમાં છે અને આપણામાંનાં કંઇકે એ કાર્યમાં શ્રોતા કે વક્તા થવાના પ્રસંગો લીધા છે તે જાણીતી વાત છે. મારે પ્રથમ તો એ રીતેજ પરમાત્માના ચરિત્રના એકાદ પ્રસંગપર લખવા વિચાર હતો પણ મને એક નવીન વિચાર સ્ફુરતાં મેં જૂદી રીતે એ પરમ પવિત્ર પરમાત્માના જીવનને વિચારવાની રેખા દોરી છે. એમાં આપ પ્રવેશ કરો એટલું જણાવી આગળ ચાલીએ. પ્રત્યેક જીવનનો વિકાસક્રમ જૂદા જૂદા પ્રકારનો હોય છે. કેટલાક પ્રાણીઓ અનંતકાળ સુધી નિગોદમાં રખડ્યા પછી વ્યવહાર રાશિમાં આવે ત્યાર પછી એ એકેંદ્રિય અવસ્થામાં ઘણા ભવો કરે છે, વળી તેમાં પણ સૂક્ષ્મ બાદર દશામાં ફરે છે અને એવી રીતે ઘણા પ્રયત્ન અને રખડપાટા પછી જરા ઉપર આવે છે. ત્યાર પછી બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રિયો પ્રાપ્ત કરીને અવારનવાર એ ત્રણે જાતિઓમાં ઉપર નીચે જાય છે, વળી ત્યાંથી અનેક ભવો વ્યવહાર રાશિના એકેંદ્રિય દશામાં કરી આવે છે અને એમ ઘસડાતાં પછડાતાં નદી ગોળ પાષાણ ન્યાયે રખડપાટો કરતાં અકામ નિર્જરા કરતાં કોઇવાર પચેંદ્રિય તિર્યંચ દશામાં આવે છે. ત્યાં જળચર સ્થળચર અને ખેચર તરીકે રખડે છે, વળી પાછા ઉતરી જઈ બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રિયવાળા વિભાગોમાં પડી જાય છે, વળી પાછો ત્યાંથી એકેંદ્રિયમાં પણ અનેક ભવો કરે છે અને એમ પંચેંદ્રિય તિર્યંચ સુધી ઉપર નીચે આવે છે.

આ વિકાસક્રમના સિદ્ધાન્તને અંગે એક વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. ડાર્વીનની theory of Evolution વિકાસક્રમનો સિદ્ધાન્ત અને જૈન સિદ્ધાન્તમાં એક મોટો તફાવત એ છે કે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવેત્તાઓ એમ માને છે કે વિકાસ પામેલ વસ્તુનો અધઃપાત થતો નથી, evolution નો Involution થતો નથી, ત્યારે જૈન તત્ત્વજ્ઞો કહે છે કે એ વિકાસક્રમ કર્મના અનિવાર્ય સિદ્ધાન્ત પર આધાર રાખે છે. વિકાસ પામેલો જીવાત્મા પાછો મોહ કષાયમાં પડી જાય, મહા પરિગ્રહ કે મહારંભમાં આસક્ત થઇ જાય તો એનો પાત થાય છે. ડારવીન વનસ્પતિ કોટિ, જનાવર કોટિ અને મનુષ્ય કોટિમાં ક્રમસર વિકાસ માને છે, વાંદરામાંથી મનુષ્ય થતાં માને છે, ત્યારે જૈન સિદ્ધાન્ત વિકાસ અને અધઃપાત કર્મના અનિવાર્ય કાયદાને આધીન માને છે. ડારવીન તો પરભવ માનતા હોય એમ જણાતું નથી, એ તો સૃષ્ટિના વિકાસને અંગે ઇવોલ્યુશનની થીયરી બતાવે છે, પણ થીઓસોફીસ્ટો વિગેરે જેઓ પરભવમાં માને છે તેઓ વિકાસ પછી પાતનો સ્વીકાર કરતા નથી.

જૈન શાસ્ત્રકાર એ સંબંધમાં જે હકીકત માને છે તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. વિકાસક્રમમાં આગળ વધેલો પાછો પડે તો ઘણું ખરૂં તે ભ્રષ્ટ થયેલ સ્થાન સુધી પાછો જલ્દી દોડી જઇ શકે છે, પણ કેટલીકવાર તેમ પણ થતું નથી. મોટા અભ્યાસી મુનિઓ એકાદ મહાપાપ કરી બેસે તો એકેંદ્રિય સુધી પાછા ઉતરી જાય છે અને અનંત સંસાર વધારી મૂકે છે. આ જૈનનો વિકાસવાદ બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ સમજવા યોગ્ય છે. અમુક પ્રકારની અનુકૂળતાએ આપણે અત્યારે મનુષ્ય થયા એટલે હવે આપણે જનાવરની કે જીવાતની અથવા જળ અગ્નિ વનસ્પતિની સ્થિતિમાં જવું પડશે નહિ એ ખ્યાલ

જૈન સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે માન્ય નથી. સરોવરમાં ત્રીશ ફુટ પાણી હોય તે ખાલી થતાં આઠ ફુટજ રહે અને અનુકૂળ વર્ષાદ આવે તો ત્રીશ ફુટ ભરાઈ જતાં વાર લાગતી નથી પણ ભરાશેજ એવો નિર્ણય સમજવો નહિ. અને ચઢેલાં પાણી ઓસરતાંજ નથી એ વાત તો માન્ય છે જ નહિ.

આવા વિકાસક્રમને અંગે એક વાત જણાય છે તે એ છે કે કેટલાક જીવો બહુ સપાટાબંધ વચ્ચેના ગાળાઓ ઓળંગી જાય છે અને અંતિમ સાધ્યે પહોંચી જાય છે ત્યારે બીજાઓના જીવન વ્યવયાસો અને વિકાસ કલહ બહુ આકરો હોય છે; એટલો સખ્ત હોય છે કે એને એક એક પગલું આગળ વધવાના પ્રયાસ કરવા પડે છે. એક પ્રાણી પગથીઆના પગથીઆ કુદાવી જાય છે સારે બીજાને પ્રત્યેક પગથીયું ચઢવામાં મહાશ્રમ કરવો પડે છે. સુસાધ્ય અને કષ્ટસાધ્ય દશાના આ નિયમ વ્યક્તિગત આત્મિક વિકાસપર આધાર રાખે છે. એના દૃષ્ટાન્તમાં આદિનાથ ભગવાનની માતા મરૂદેવાનું દષ્ટાંત બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. એ જીવ અતિ સુસાધ્ય દશાવાળો ગણાય છે. એ અવ્યવહાર રાશિમાંથી નીકળી વ્યવહારમાં આવી એક ભવ કરી, કેળ થયેલ અને ત્યાંથી મરૂદેવા માતા થયા અને પુત્રની ઋદ્ધિ કાનથી સાંભળી ચોથી ભાવના ભાવતાં હાથીની અંબાડીપર બેઠા બેઠા મોક્ષ ગયા. આવા સુસાધ્ય જીવો બહુ ઓછા હોય છે.

ઘણા મોક્ષગામી જીવો કષ્ટસાધ્ય દશામાં હોય છે. તેઓનો પ્રગતિનો કલહ ઘણો આકરો હોય છે અને એમાં પણ વિશેષતા ઉણુતા વધતી ઓછી હોય છે. શ્રી વીર પરમાત્માનો જીવ આ વચલા વર્ગની કોટિમાં આવે છે. એમણે નયસારના ભવ પહેલાં બહુ વખત સંસાર પરિભ્રમણ કર્યું એ વાત બાજુ ઉપર રાખીએ તો પણ નયસારના ભવ પછીનો તેમનો સાધ્યે પહોંચવાનો કલહ બહુ આકરો હતો એ એમના પૂર્વ ભવોનું ચરિત્ર વાંચતાં જણાય છે.

એ પૂર્વભવોના વર્ણનમાં એક હકીકત એ જણાય છે કે પ્રાણી ઉપર જે પ્રકારનાં સંસ્કારો પડી જાય છે તે ભુંસાવા બહુ મુશ્કેલ છે. જે પ્રાણીને એક પ્રકારના એક ભવમાં સંસ્કાર પડયા તેમાં કદિ ફેરફાર થાય તો તે વિગતોનો હોય છે પણ એની જાતિમાં બહુ મોટો ફેર પડતો નથી અને એ સંસ્કારો દૂર કરવા માટે એને પ્રબળ પુરૂષાર્થ વાપરવાની જરૂર પડે છે. આ હકીકત આપણે વધારે સ્પષ્ટ રીતે જોઇએ.

બાળવયમાં મરિચિને સંયમ લેવાની ભાવના થઇ, સંસારપર વિરાગ થયો એટલે દાદા આદિનાથ પાસે દીક્ષા લીધી પણ એના વૈરાગ્યનો પાયો કાચો હતો. એક વખત ગ્રીષ્મ ઋતુમાં શરીરે પરસેવો થયો, જમીનપર ચાલતાં પગે ગરમી લાગી, ભૂખ અને તરસથી શરીરે વ્યાકુળતા થઇ તેવા વખતે એને ચારિત્ર મોહનીયનો ઉદય થયો, સંયમ ભાર આકરો લાગ્યો અને પરિણામે પોતે શિથિળ વિચાર કરવા માંડયા. એક વખતે નરમ વાત થવા માંડે એટલે પછી મનપરનો કાબુ ઘટતો જાય છે એટલે એવી દશામાં મરિચિએ ત્રિદંડીનો વેશ લીધો, કપડાં રંગવાળાં બનાવ્યાં, શરીરે ઘરેણાં ધારણ કર્યાં, માથે શિખા રાખી અને પગમાં જોડાં પહેર્યાં. ચંદનના તિલક વગેરે કરી નવીન વેશ ઉપજાવી કાઢયો, છતાં એની સાધ્ય દૃષ્ટિ કાયમ રહી. સત્ય ધર્મ ક્યાં છે એ વાત એ ચૂકયા નહિ, એણે પોતાની પાસે આવનાર મુમુક્ષુને એમજ કહ્યું કે સત્ય ધર્મ તો શ્રી આદિનાથ પાસે છે અને પોતે એ મહાવ્રતોનો ભાર વહન કરવાને અશક્ત છે. આ વાતમાં બે મુદ્દા પ્રાપ્ત થાય છે: એક તો એમનો નબળા પડવાનો સંસ્કાર અને બીજું વિશુદ્ધ સત્ય કથન અને ઉપદેશ. એમના ત્યાર પછીના જીવનમાં આ સંસ્કાર બહુ કાળ સુધી પહોંચ્યા તે સામાન્ય રીતે જણાય છે.

ત્રિદંડીપણાના સંસ્કારથી એ ચોથા ભવમાં કૌશિક બ્રાહ્મણ થયા ત્યારે ત્રિદંડી થયા, છઠ્ઠા પુષ્પમિત્રના ભવમાં પણ ત્રિદંડિ થયા, આઠમા અગ્ન્યુદ્યોત નામના બ્રાહ્મણના ભવમાં પણ ત્રિદંડી થયા. દશમા અગ્નિભૂતિ નામે બ્રાહ્મણના ભવમાં પણ ત્રિદંડી થયા; બારમા ભારદ્વાજ નામના બ્રાહ્મણના ભવમાં પણ ત્રિદંડી થયા, ચૌદમા સ્થાવર નામના બ્રાહ્મણના ભવમાં પણ ત્રિદંડી થયા. આટલા ભવ સુધી આ

સંસ્કાર ચાલ્યા અને ત્યાર પછીજ ચારિત્ર મોહનીય પર વિજય થતાં સોળમા ભવમાં માર્ગ દેખાયો, સચ્ચારિત્રનો રસ્તો પ્રાપ્ત થયો. આમ પ્રબળ પુરૂષાર્થ વગર ગ્રહણ કરેલા સંસ્કારો છૂટતા નથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે.

એમને વારંવાર બ્રાહ્મણ કુલમાં જવાનું થયું એ પણ ત્રિદંડીપણાના સંસ્કાર અને 'ગોત્રકર્મ'ના પરિણામે હતું, કારણ કે એક વાર સ્વીકૃત સંસ્કારોપર વિજય મેળવતાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. એઓશ્રી છેલ્લા ભવમાં થોડા દિવસ ઋષભદત્ત અને દેવાનંદાને ત્યાં ગર્ભપણે જાય છે એ પણ સંસ્કારનીજ વાતો છે.

સંસારની એક બીજી વાત પણ આખા ચરિત્રમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેઓશ્રી નયસારના ભવથી ઘણા સાહસિક હતા એમ જણાય છે અને તેઓનું શરીર બળ ક્ષત્રિયને શોભાવે તેવું અને મોક્ષ પ્રાપ્તિના પ્રયાસમાં ટકી શકે તેવું હતું. માનસશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે મનની દ્રઢતા માટે શરીરની મજબૂતી અતિ સુંદર પ્રકારની હોવી જોઇએ. બહુધા તંદુરસ્ત માણસોનેજ સુંદર વિચારો આવે છે અને એ વિચારોને અમલમાં મૂકવા માટે જે ધીરજ ખંત ચીવટ અને નિયમિતતા જોઇએ તે પણ શારીરિક તંદુરસ્તી પર પ્રાયઃ આધાર રાખે છે. નબળા શરીરવાળાથી ધર્મ અશક્ય છે એમ કહેવાનો આશય નથી પણ પ્રગતિના પ્રબળ સાધન તરીકે શરીરના સ્વાસ્થ્યની જરૂર છે એ નિર્વિવાદ વાત છે.

ગ્રામચિંતક નયસાર મહા વિશાળ જંગલમાં માણસો પાસે લાકડાં પડાવે છે ત્યારે એને સિંહ વાઘ કે વરની બીક લાગતી નથી, એ તો એની ફરજના ખ્યાલમાં મસ્ત છે અને છતાં આહાર લેવાનો વખત થાય છે ત્યારે ઉતાવળમાં પડી ન જતાં મુનિની—યાચકની શોધ કરે છે. આવી હૃદયની સ્વસ્થતા ભયંકર અટવીમાં સંસ્કારવાળા તંદુરસ્તને જ હોવી સંભવે છે. અન્ય તો જરૂરી લાકડાં કપાવી રસ્તે ચઢે અને ખાય તો ઉપર ઉપરથી અર્ધું ખાધું ન ખાધું કરી ગામ તરફ પાછા ફરે છે ત્યારે આ મજબૂત શરીરબળ મનોબળવાળો જીવાત્મા યાચકની શોધ કરે છે, શોધીને આનંદ પામે છે, પામીને તેમને સંતોષે છે, સંતોષીને સાંભળે છે, સાંભળીને આદરે છે, આદરીને માર્ગ બતાવે છે અને દેખે છે. ભયંકર જંગલમાં આવું ધૈર્ય રાખનાર દ્રઢ સંસ્કારવાળો આત્મા બાળ ઉમરમાં મરિચિ તરીકે સંસારને છોડી દેછે, પણ એનાથી સંસાર રૂચિનો ત્યાગ થઇ શકતો નથી ત્યારે દંભ ન કરતાં પોતાની અલ્પતા બતાવનાર વેશ ધારણ કરે છે. આવી રીતે પોતાના વર્ગની ટીકા સહન કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ પણ દ્રઢ સંસ્કાર અને પોતાના નિર્ણયની સ્પષ્ટતા બતાવે છે.

એની શારીરિક શક્તિનો અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનો ખરો ખ્યાલ તો આગળના ભવોમાં આવે છે. રાજગૃહ નગરમાં એ રાજાના નાનાભાઇનો પુત્ર વિશ્વભૂતિ નામે થાય છે ત્યારે ગાદી વારસ વિશાખાનંદી સાથેનો એનો પ્રસંગ બહુ વિચારવા લાયક બાબતો પૂરી પાડે છે. એને ક્રોધ ચઢતાં એ કોઠાનાં ઝાડને એક મુઠ્ઠી લગાવે છે તો એના બળથી બધા કોઠાંઓનો ઢગલો જમીનપર થાય છે, એજ બળનો સંસ્કાર એને ગાયના સંબંધમાં દીક્ષા લીધા પછી બતાવવાનો બને છે. ગાયને ઉપાડી આકાશમાં ફેંકનાર એ વિશ્વભૂતિનો જીવ ત્રિપૃષ્ટ વાસુદેવ તરીકે કેવા અદ્દભુત પરાક્રમ કરે છે તે વાંચતાં સદર સંસ્કારની વાત દ્રઢ થાય છે. વગર હથિયારવાળા સિંહની સાથે હથિયાર છોડી લડનાર, એને જડબામાંથી પકડી ચીરી નાખનાર અને ચંડવેગ દૂતનો પરાભવ કરનાર એ પ્રતાપી વીર આગળ જતાં વીર નામને શોભાવે છે, એવા દ્રઢ શરીર સંસ્કારો એને દેવના તાડ સ્વરૂપ પર મુઠ્ઠી લગાડાવી શકે છે, અને ભયંકર ઉપદ્રવો સહન કરી શકાવે છે, શૂલપાણિ, સંગમદેવ અને ચંડ કૌશિકના વાંચતાં ત્રાસ ખેદ ભય અને વિહ્વળતા કરે તેવા ઉપદ્રવો એને ખમવાની શક્તિ અપાવે છે અને સાડાબાર વર્ષમાં માત્ર ૩૪૯ દિવસ પારણા કરી બાકીના વખતમાં ઉગ્ર તપ તપવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

શારીરિક દ્રઢ શક્તિના સંસ્કારો આ જીવાત્માએ ગ્રહણ કર્યા. એનો સદુપયોગ અને દુરૂપયોગ બન્ને

થઇ શકત, પણ એનું સાધ્ય પ્રથમથી સ્પષ્ટ હોવાને લીધે અને માર્ગની વિષમતા છતાં એકધારા નિર્ણયને વળગી રહેવાની એમની અચળ ચીવટને લઇને એ સંસ્કારનો લાભ મળ્યો, સંસારયાત્રાની સફળતા થતી આવી અને પ્રગતિનો માર્ગ પછડાતાં અફળાતાં સીધો અને સરળ થતો ગયો.

સંસારની અનેક અસરો પરમાત્માના ચરિત્ર ઉપરથી જણાય છે. તેઓની પ્રકૃતિ પ્રથમથી સરળ પણ સત્યવક્તાની હોવી જોઇએ અને આદરેલ કાર્યને પહોંચી વળવામાં વિઘ્નોને લાત મારવાની હોવી જોઇએ એમ એમના જીવનના પ્રત્યેક પ્રસંગો વાંચતાં લાગ્યા વગર રહેતું નથી. એમનો ત્રિપૃષ્ટના ભવનો શય્યાપાલક સાથેનો પ્રસંગ વિચારતાં એમ જણાય છે કે એમના હુકમ ઉપર વિચાર કરવાનો હોય જ નહિ. એઓ જેમ કહે તેમ થવુંજ જોઇએ. આ સંસ્કાર પણ નયસારના ભવથીજ દેખાય છે અને મરિચિના ભવમાં દૃઢ નિર્ણય રૂપે દેખાઈ આવે છે. શય્યાપાળકે ગાયન સાંભળવાના રસમાં રાજ્યઆજ્ઞાને વિસારી તે કાંઈ આપણી નજરે ભયંકર ગુન્હો નથી લાગતો પણ દૃઢ નિર્ણયવાળાની આજ્ઞા એવી સ્પષ્ટ હોય છે કે એનાં આજ્ઞાધારકને વિચાર કરવાનું સ્થાનજ હોતું નથી. શય્યાપાળકના કાનમાં સીસું રેડવાનો હુકમ ભલે આકરો લાગે પણ એવા દૃઢ નિર્ણયવાળા આત્માઓજ ચંડકોશીઆને માર્ગે સીધા ચાલ્યા જાય અને એવા સંસ્કારવાળા હોય તેજ ઈંદ્રને જવાબ આપે કે તીર્થંકરો ઈંદ્રની કે ચન્દ્ર દેવની મદદથી મોક્ષ સાધતા નથી, એઓ તો પોતાના બળ ઉપરજ આધાર રાખે છે અને એવી દૃઢતા આત્મનિર્ણય અને પ્રબળ પુરૂષાર્થ એ એમને જન્મ સિદ્ધ હોય છે.

આ સંસ્કારની વાત આખા ચરિત્રમાં અનેક પ્રસંગે માલૂમ પડશે. એમને નીચગોત્ર બાંધવાનો પ્રસંગ અને એમાં પરિણામો એમને સંસાર સાથે સંબંધ હોવા છતાં નયસારના ભવથી માંડેલી સહજ ઉદાસીનતા, એમનો ક્રમસર વધ્યો જતો ત્યાગનો સંસ્કાર અને એમની આત્મિક વૃત્તિને વિશાલભાવમાં દાખવે છે. એમણે સ્થૂળ અને અંતરંગ મહાન તપો કર્યાં છે તે વાંચતાં વિચારમાં નાખે તેવાં છે અને તે સંસ્કારની શરૂઆત પણ નયસારના ભવથીજ થાય છે. ત્યાગ ધર્મની શરૂઆત દાનથી થાય છે અને દાન માટે પર્યાય શબ્દ 'ત્યાગ' વપરાય છે તેનો એજ આશય છે. પ્રાણીને પ્રગતિ કરવા માટે છેવટે સર્વ ત્યાગ કરવો પડે છે. પણ એની સીડી શરૂઆત પ્રથમ દાન દેવાથી થાય છે. ધન્ય કે ધાન્ય અથવા પોતાની બીજી માલકીની ચીજો ઉપરથી મોહ ઉતરતાં ઉતરતાં આખરે શરીર પરનો મોહ પણ છૂટી જાય છે અને પછી અંતરંગના રિપુઓ કામ ક્રોધાદિ પરનો મોહ જાય છે. ખુદ મોહરાયના પાસમાંથી પછી છૂટાય છે અને એ રીતે પ્રગતિ થાય છે. આ સંસ્કાર આવી રીતે વિકાસ પામે છે. ત્યાગ–દાનથી શરૂ થયેલો સંસ્કાર આખા ચારિત્રમાં પ્રગતિ સાથે વિકાસ પામતો જાય છે તે પરમાત્માના ચરિત્રમાં ખાસ દેખાય છે.

વ્યક્તિગત સંસ્કારનાં અનેક દૃષ્ટાન્તો શ્રી મહાવીર પરમાત્માના ચરિત્ર પરથી આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તે આપણે જોયું. પ્રત્યેક જીવનનો જે વિકાસક્રમ હોય છે તેમાં અમુક અમુક મનોવિકારને પ્રાધાન્ય મળે છે અને તે પ્રત્યેકના ચરિત્રમાં લાંબી નજરે જોઇએ તો જરૂર દેખાઇ આવે છે. એક ભવના કે વર્ષના પરિચયથી જે ખુલાસાઓ સમજાતા નથી અથવા ભૂલ ભુલામણીમાં પડી જવાય છે તે આખા વિશાળ ભવચરિત્રમાં દેખાઇ આવે છે. અમુક દુર્ગુણમાં પડેલા કે સમાજથી બહિષ્કૃત થયેલા કે થવા યોગ્ય પ્રાણીને સોનાની ચકલી ઉડાડતા જોઇ જે અન્યાય દેખાય છે તે જ્યારે તેનો પૂર્વ વૃત્તાંત જોઇએ જાણીએ ત્યારે ગળે ઉતરી જાય છે. વર્તમાન સારી ખરાબ સ્થિતિની પાછળ લાંબો ઇતિવૃત રહેલ હોય છે અને તેની વિગત અને ન્યાયશીલતા સમજવા માટે શ્રી વીરપ્રભુનાં કે સમરાદિત્યનાં, પૃથ્વીચંદ્ર ગુણસાગરનાં કે શાંતિનાથ મહારાજનાં અદ્ભુત ચરિત્રો વાંચવાની જરૂર છે અને એનો નિયમસર અભ્યાસ કથાદ્વારા શ્રી ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચ કથા જેના સમર્થ ગ્રંથો પૂરો પાડે તેમ છે. શ્રી વીર પરમાત્મા મેરૂ પર્વતને જમણા પગના અંગુઠાથી દાબે અને પર્વત થરથરે એ બનાવનો મેળ એમના આગલા ભવોનાં વૃત્તાંત સાથે બરાબર બંધ બેસતો આવે છે.

મારચિના ભવથી જોઇએ તો એમનામાં સ્વત્વવ્યક્તીકરણ પ્રકટ દેખાય છે. ત્રિપૃષ્ટના ભવમાં એ બહુ ઉઘાડું રૂપ લે છે અને એનો છેલ્લો પરિપાક મેરૂ કંપનમાં નિશાળગરણા પ્રસંગે ગુરૂ પાસે વ્યાકરણના પાઠો બોલી જવામાં અને ઇંદ્રને જવાબ દેવામાં પ્રકટ થાય છે. સ્થૂળ હકીકત સૂક્ષ્મ થઇ છેવટે સારો આકાર ધારણ કરતી જાય છે. સંસારમાં રખડાવનારા મનોવિકારો પ્રશસ્ત માર્ગે દોરાતાં પુણ્ય સંચય અને કર્મ નિર્જરાનાં કારણો બને છે અને છેવટે એ આકરો આગ્રહ મોક્ષ સન્મુખ એ મહા પ્રતાપી આત્માને લઈ જાય છે અને પછી સ્વવીર્યના જોરે એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. વીર પરમાત્મા ગર્ભમાં સ્થીર રહે છે ત્યાં પણ એમનું વ્યક્તિત્વ આવિર્ભાવ પામે છે અને ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિને વેદનાં વાક્યોથી માર્ગ પર લાવે છે ત્યાં તો એ સાનંદાશ્ચર્ય કરાવે છે. વીર પરમાત્માના પૂર્વ ભવ વિચાર્યા હોય તો તેઓ એજ રીતે કામ લે એમ લાગ્યા વગર રહેશે નહિ: જે દૃઢ નિર્ણયથી એ સિંહને ડાચામાંથી પકડી ચીરી ફેંકી દેછે તેજ નિર્ણય અને ચીવટથી એ ઘોર તપસ્યા કરી શકે છે; જે પ્રેમથી એ નવીન ઉપદેશ પામેલાને ભગવાન સન્મુખ મોકલે છે તેજ પ્રેમથી એ ભાઇના આગ્રહે બે વર્ષ ઘેર રહે છે અને તે પ્રેમ વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પામે છે ત્યારે એનો પરિપાક શ્રેણીકાદિના ઉપદેશ અને ગૌતમાદિના ફેર પાટલાનું કારણ બને છે.

પિતાથી પ્રદક્ષણા પામેલ એ ધીરસત્વ જે જોરથી અને ગૌરવથી ચપટી વગાડે છે તેજ સંસ્કાર એમના વિશ્વભૂતિ આદિભવોમાં પ્રકટ થાય છે. એમની અથાક શકિત જેમ પ્રગતિ પહેલાં સંસારના લાભ માટે થાય છે તેમજ તેમની એજ બાબત છેવટે સંસારને જોરથી છોડવાનું કારણ બને છે. ત્યાગ ધર્મની તેમણે જે શરૂઆત નયસારના ભવથી કરી તે વિશ્વભૂતિના ભવમાં મધ્યમ દશાએ આવે છે, નંદન મુનિના ભવમાં મધ્યમમાં ઉત્કૃષ્ટ દશાએ આવે છે અને ચરમ ભવમાં પરિપૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ દશાએ આવે છે.

સંસ્કારી જીવન આવી રીતે આગળ વધતાં જાય છે. એમને આગળ વધવાના પ્રસંગો એમના ઉપસ્થિત કરેલા આજુબાજુના પ્રસંગોપર આધાર રાખે છે પણ એ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરનાર એમનો પ્રબળ પુરૂષાર્થ છે. એ આવો કાર્યસાધક કારણસમાજ કેવી રીતે ગોઠવાય છે અને કેમ વિપાક બતાવે છે અને કેવાં પરિણામ નીપજાવે છે તે બહુ વિચારવા લાયક પ્રશ્ન છે પણ અત્યારે અપ્રસ્તુત છે. એવા વાતાવરણમાં પણ પ્રત્યેક વ્યકિતનું વ્યકિતત્વ જરૂર દેખાઇ આવે છે, એમનાં બાળ કાળનાં વલણો તરી આવે છે, સ્થૂળ બાબતો આધ્યાત્મિક રૂપકો લે છે, પણ એમાં વ્યક્તિત્વ તો ચોક્કસ દેખાયા વગર રહેતું નથી. કોઈ પણ ચરિત્રપર સામાન્ય વાંચકની દૃષ્ટિ વાર્તા જાણવાની હોય છે એમાં કાંઇ ખોટું નથી. એ રીતે જ પ્રગતિ થાય છે. પણ એથી વધારે આગળ વધવાની અનુકૂળતા હોય ત્યારે ચરિત્રમાંથી રહસ્ય તારવવું અને પોતાના આદર્શ સાથે એ ચરિત્ર બંધ બેસતું હોય તો તેનો સ્વીકાર કરવો. પ્રત્યેક ચરિત્ર પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે, આદર્શભૂત હોતું નથી, પણ સમજવા માટે અભ્યાસ માટે તે મજબૂત ભૂમિકા પૂરી પાડે છે. અનુકરણ માટે પોતાના વલણને અનુકૂળ ચરિત્ર હોય તેનીજ પસંદગી કરવી યોગ્ય ગણાય છે. નિવૃત વૃત્તિવાળો ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયના ચરિત્રની વિચારણા કરે તો તેને અનુકરણીય આદર્શ મળવો દુર્લભ થાય તેમ સમાજ સાધવાની આવડત લાયકાત અને ભાવનાવાળો પુરૂષ આનંદઘનજી મહારાજના ચારિત્રમાંથી ઘણી અનુકરણીય વાતો કદાચ ન મેળવી શકે તો તેમાં ચરિત્રનો દોષ નથી પણ વ્યક્તિગત વલણના અને અધિકારભેદના વિચિત્ર રૂપાંતરોની એ વાતો છે.

પણ આવી વિશિષ્ટ ગણના કરવાનો અધિકાર સર્વને પ્રાપ્ય નથી અને પ્રાપ્ત થતો પણ નથી. એવી બાબતમાં આદર્શ સ્પષ્ટ, અંતરાત્માનો નિર્વિકાર જવાબ અને લોકૈષણા ઓછી થઇ ગઇ હોય ત્યારેજ આ બાબતના જવાબો અંદરથી મળે છે, પણ એ નિર્ણય માટે ઘણી વિચારણા, બની શકતો અભ્યાસ અને ખાસ કરીને આત્મ નિરીક્ષણની જરૂર છે. વ્યવહાર રીતે પરમાત્માનું સંસ્કારીજીવન અનેક પ્રાણીને આદર્શ પૂરાં પાડે તેવું છે અને વિચારીને સમજવા યોગ્ય છે, સમજીને અનુકરણ યોગ્ય છે, અનુકરણ કરીને જીવવા યોગ્ય છે, ભાવવા યોગ્ય છે, વહેવા યોગ્ય છે.

મોતીચંદ.

भगवान महावीरका जीवनचरित।

[बम्बईकी महावीरजयन्तीके उत्सव पर जैनहितैषीके सम्पादक श्रीयुत नाथूराम प्रेमीका एक व्याख्यान हुआ था, जिसका सार भाग यहाँ दिया जाता है।]

यह बड़ी ही प्रसन्नता की बात है कि भगवान महावीर तीर्थंकरका जन्मोत्सव मनानेकी ओर जैनसमाजकी रुचि दिनों दिन बढ़ रही है और अब शहरोंके अतिरिक्त कसबों और ग्रामोंमें भी 'महावीर-जयन्ती' मनाई जाने लगी है। पर इस उत्सवके समय यह बात बहुत ही खटकती है कि जिनकी स्मृतिके लिए ये सारे आडम्बर रचे जाते हैं और जो जो इस उत्सवके मूल हैं, उन भगवान महावीरका अभी तक कोई ऐसा जीवनचरित नहीं लिखा गया है जो इस समयकी दृष्टिसे जीवनचरित कहा जा सके और जिसे पढ़कर लोग भगवानके कीर्तिकलापोंका वास्तविक परिचय प्राप्त कर सकें। यह कभी उस समय और भी अधिक चुभती है, जब उत्सवके प्लेटफार्म पर आकर अच्छे अच्छे शिक्षित कहलानेवाले भी भगवानके विषयमें ऐसी ऐसी बेतुकी हाँक जाते हैं, जिन्हें सुनकर जैनधर्मका साधारण स्वरूप समझनेवालोंको भी हँसी आये बिना नहीं रह सकती। इसका कारण और कुछ नहीं, एक अच्छे जीवनचरितका अभाव है।

महात्मा गौतम बुद्ध भगवान महावीरके ही समयमें हुए हैं। वे एक तरहसे भगवानके प्रतिस्पर्धी थे। यद्यपि आज भारतमें बौद्ध धर्मके माननेवाले नहीं हैं, तो भी उसके प्रवर्तक बुद्धदेवके विषयमें यहाँवाले जितना जानते हैं, उसका शतांश भी इस जीते जागते जैनधर्मके तीर्थंकरके विषयमें नहीं जानते। और तो क्या स्वयं जैनोंका शिक्षित समुदाय भी इस विषयमें अधिक जानकारी नहीं रखता। इसका कारण यही है कि आज संसारकी शायद ही कोई ऐसी श्रेष्ठ भाषा हो जिसमें बुद्धदेवके एकाधिक जीवनचरित न लिखे गये हों; परन्तु पृथिवीकी किसी भी भाषामें भगवान महावीरका एक भी ऐसा जीवनचरित नहीं है, जो सर्वांगपूर्ण हो और जिससे जैन अजैन सभी लाभ उठा सकें।

यही कारण है जो अभीतक संसार इस अद्वितीय महापुरुषकी वास्तविक महत्तासे अपरिचित है और उन महात्माओंकी नाम मालिकामें—जो युगप्रवर्तक कहलाते हैं, जिन्होंने संसारको कोई न कोई अपूर्व पाठ पढ़ाया है—इनका नाम बहुत कम शामिल किया जाता है। यदि हममें कुछ आत्माभिमान है, अपने मार्गप्रवर्तकके विषयमें हम कुछ आदरबुद्धि रखते हैं तो हमारे लिए यह सचमुच ही लज्जाकी बात है।

मैं यह नहीं कहता कि अभीतक इस विषयमें कोई प्रयत्न ही नहीं हुआ है। नहीं, कुछ सज्जनोंने इस दिशामें कुछ प्रयत्न किया है और उन्हें थोड़ी बहुत सफलता भी प्राप्त

हुई है। इनमे 'महावीरजीवनविस्तार' नामक गुजराती पुस्तकके लेखक श्रीयुत भीमजी हरजीवन परीख (सुशील) महाशयका नाम विशेष उल्लेखनीय है। आपने बड़े ही अच्छे ढंगसे, बड़ी ही गंभीरतासे भगवानके आन्तर चरित्रका विश्लेपण किया है और भगवानकी लोकोत्तरता पर बहुत ही प्रभावशाली प्रकाश डाला है। जैन कान्फरेंस हेरल्डके सम्पादक श्रीयुत मोहनलालजी देसाई बी. ए. एल. एल. बी. ने आपने पत्रके दो विशाल अंक (महावीर अंक) निकाल कर जीवनचरितसम्बन्धी सामग्रीका एक अच्छा संग्रह तैयार कर दिया है, जिससे भविष्यके लेखक बहुत बड़ी सहायता प्राप्त कर सकते हैं। 'लाइफ ऑफ महावीर' नामका एक अँगरेजी जीवनचरित खण्डवेके प्रसिद्ध वकील श्रीयुत बाबू माणिकचंद्रजी जैनीने आजसे कोई १०-११ वर्ष पहले प्रकाशित किया था। इनके सिवाय और भी कुछ लेख और व्याख्यानादि समाचारपत्रोंमें प्रकाशित हुए हैं, जिससे भगवानके जीवनकी बहुत कुछ वार्ते मालूम हो सकती हैं। परन्तु अभी तक ऐसा प्रयत्न एक भी नहीं हुआ है जो इस महान कार्यकी दृष्टिसे गणनीय समझा जा सके।

श्वेताम्बर सम्प्रदायके आचारांग सूत्र तथा कल्प-सूत्रमें और दिगम्बर सम्प्रदायके महापुराणादि ग्रन्थोंमें भगवानका थोडासा जीवनचरित मिलता है; परन्तु इस समयके लोगोंका उससे काम नहीं चल सकता। उनके लिए आधुनिक ढंगसे लिखा हुआ, ऐतिहासिक प्रमाणोंसे परिपूर्ण बुद्धिगम्य चरित चाहिए और उसीकी ओर चित्त आकर्षित करना मेरे इस व्याख्यानका उद्देश्य है।

श्रमण भगवान महावीरके जीवनचरितको लिखनेका काम बहुत कठिन है। इसमें हर कोई हाथ नहीं डाल सकता। इसके लिए अश्रान्त परिश्रमशीलता, अध्यवसाय, विशाल ज्ञान, विस्तृत अनुभव, सच्ची श्रद्धा, और धार्मिक मर्मज्ञता तो चाहिए ही, साथ ही पक्षपात शून्य अन्वेषण और विश्लेषणकी शक्ति भी चाहिए। न इस कार्यको अन्ध श्रद्धालु कर सकते हैं और न केवल अनुभवहीन बुद्धिवादी। किसी कट्टर दिगम्बर या श्वेताम्बरका भी यह काम नहीं है। दिगम्बर-श्वेताम्बर और बौद्ध साहित्य-समुद्रका जब वर्षोंतक मन्थन किया जायगा, तब कहीं इस महर्घ्य रत्नका उद्धार हो सकेगा। एक दो आदमियोंका भी यह काम नहीं। अनेक विद्वानोंके एक ही ओरके सतत प्रयत्नसे इसकी सिद्धि होगी।

इस काममें हमें बौद्धग्रन्थोंसे बहुत ही मूल्यवान् सहायता प्राप्त होगी। इस सम्प्रदायके अनेक प्राचीन ग्रन्थोंमें 'निग्गण्ठ नातपुत्त महावीर' का तथा और और मतप्रवर्तकोंका जिक्र है। उस समयकी धार्मिक परिस्थितियोंका और जैनधर्मके साथ बौद्धधर्मकी किन किन अंशोंमें समानता है तथा उस समानताके कारण क्या हैं, आदि बातोंका भी बौद्धग्रन्थोंसे बहुत कुछ ज्ञान हो सकेगा।

ब्राह्मणधर्मके उन पुराणोंसे भी-जो उस

समय या उससे पीछे बने हैं–बहुत कुछ सहायता मिल सकेगी।

अब हम कुछ ऐसी बातोंका वर्णन करेंगे, जो भगवानके जीवनचरितमें बहुत ही महत्त्व की हैं और जिन पर ध्यान देना चरितलेखकों के लिए बहुत ही आवश्यक है।

१–भगवानके जीवनमें सबसे अधिक विवादका विषय उनके निर्वाणका समय है। यद्यपि हम सब लोग–दिगम्बर श्वेताम्बर स्थानकवासी–आज निश्चित रूपसे यह मानने लगे हैं कि भगवानका निर्वाण विक्रम संवतसे ४७० वर्ष पहले हुआ था, अर्थात् आजसे २४४३ वर्ष पहले भगवान मोक्षको पधारे थे और इसी हिसाबसे हम उनके निर्वाणसंवतका उपयोग भी करने लगे हैं। परन्तु वास्तवमें विचार किया जाय, तो अभी तक यह समय अच्छी तरहसे निर्णीत नहीं हुआ है। प्रायः सभी देशी और विदेशी विद्वानोंको इसमें संदेह है। अभी कुछ ही समय पहले श्रीयुत बाबू काशीप्रसाद जायसवाल एम. ए. बार-एटला. ने पाटलिपुत्रमें लिखा था " कि इस समय जैनोंमें जो निर्वाण संवत प्रचलित है, वह गलत है। उसमें १८ और जोड़ना चाहिए। क्योंकि विक्रमके जन्म और राज्याभिषेकमें १८ वर्षका अन्तर है और जैनोंके यहा विक्रम संवतकी जो गणना है, वह राज्याभिषेकके समयसे मानी गई है। पर वर्तमान जैनोंने इस संवतके हिसाबमें उक्त १८ वर्ष छोड़ दिये हैं। बौद्ध ग्रन्थोंमें लिखा है, कि जब बुद्ध भगवान शाक्य भूमिको जा रहे थे, तब उन्होंने देखा कि पावामें नातपुत्त महावीरका निर्वाण हो गया है। अर्थात् बुध्धदेवसे उनका निर्वाण पहले हो चुका था और बुध्धदेवका निर्वाण संवत इस समय लंका, श्याम, वर्मा आदि देशोंमें २४६० माना जाता है। अतः यदि इस समय हम महावीरका निर्वाणसंवत २४६१ न मानेंगे तो फिर यह सिध्ध होगा कि बुध्धदेवका निर्वाण जिनदेवसे पहले हो चुका था, जो कि ठीक नहीं है।" प्रसिध्ध इतिहासज्ञ मि० विन्सेंट स्मिथ भी कहते हैं, कि महावीरका निर्वाण विक्रमसे ४७० वर्ष पहले मानना भ्रमपूर्ण है। चार्ले पेंटियर नामके एक साहब अनेक प्रमाण देकर यह सिद्ध करते हैं कि महावीरका निर्वाण विक्रमसे ४१० वर्ष पहले हुआ था। प्रो० जैकोबीने भी कल्पसूत्रकी भूमिकामें इसी समयको ठीक माना है और इस विषयमें अनेक प्रमाण दिये हैं। आचार्य मेरुतुंगकी 'विचार श्रेणीके' अनुसार ४७० वर्ष ठीक होते हैं, पर इसका चार्ले पेंटियरने इंडियन एण्टिक्वेरीके जून जुलाई और अगस्त (१९१२) के अंकोंमें बड़ी अच्छी युक्तियोंसे खण्डन किया है। डाक्टर हरनल भी उस समयको कल्पित मानते हैं। त्रैलोक्यसारकी एक गाथामें आचार्य नेमिचंद्रने भी, शक संवतसे ६०५ वर्ष पहले अर्थात् विक्रमसे ४७० वर्ष पहले भगवानका निर्वाण माना है:–

पण छस्सय वस्सं पण मासजुदं गमिय
वीर णिव्वुयदो।
सग राजादो कक्की चदु णव तिय महिय
सग मासं॥

अर्थात महावीर भगवानके निर्वाणके ६०५ वर्ष और पाँच महीने पीछे शक (शालिवाहन) राजा हुआ और उसके ३९६ वर्ष ७ महीने पीछे कल्कि हुआ। गरज यह कि इस विषयमें बहुत ही मतभेद है और उसको मिटाकर–सब विरोधोंका परिहार करके एक मत स्थापित करनेकी बहुत बड़ी आवश्यक्ता है।

२–दिगम्बर और श्वेताम्बर सम्प्रदायमें भगवानके जो चरितग्रन्थ मिलते हैं, उन सबका तुलनात्मक पद्धतिसे अध्ययन करना चाहिए। ऐसी बहुतसी बातें हैं जो दोनों सम्प्रदायमें एक दूसरेसे विरुद्ध हैं। अवश्य ही इन दोनो सम्प्रदायोंकी मानताओंमें भेद होना अस्वाभाविक नहीं है; परन्तु कई बातें ऐसी हैं जिनका साम्प्रदायिक मानताओंसे कुछ भी सम्बन्ध नहीं है। जैसे दिगम्बर सम्प्रदायके ग्रन्थ कहते हैं, कि भगवान महावीर बालब्रह्मचारी थे, उनका विवाह नहीं हुआ और वे अपनी माताके अकेले पुत्र थे। परन्तु श्वेताम्बर सम्प्रदायके कल्पसूत्रमें लिखा है कि उनके नन्दिवर्धन नामके एक भाई और सुदर्शना नामकी एक बहिन भी थी। यशोदा नामकी राजकन्याके साथ उनका विवाह हुआ था और उससे उन्हें प्रियदर्शना नामकी एक कन्या हुई थी। मेरी समझमें यह ऐसा मतभेद नहीं है जो किसी खास साम्प्रदायिक सिद्धान्तके कारण हुआ हो। दिगम्बर सम्प्रदाय अपने अन्यान्य तीर्थकरोंको विवाहित और सन्तानवान मानता है। ऋषभदेवके दो पुत्रियाँ और भरत बाहुबलि आदि पुत्र हुए थे, यह प्रसिद्ध ही है। तब इन्हींके विषयमें इन्कार करनेकी कोई आवश्यकता नहीं थी। अवश्य ही इसका और कोई कारण है। गर्भमें आनेके समय भगवानकी माताको स्वप्न होते हैं। ये स्वप्न श्वेताम्बर ग्रन्थोंमें चौदह और दिगम्बर ग्रन्थोंमें सोलह माने हैं। तेरह दोनोंके एकसे मिलते हैं। श्वेताम्बर सम्प्रदायमें 'ध्वजा' अधिक है और दिगम्बर सम्प्रदायमें मत्स्य-युगल, सिंहासन और नागेन्द्रभवन ये तीन अधिक हैं। श्वेताम्बर सम्प्रदायके अनुसार भगवानने दीक्षा लेनेके पहले ३८८ करोड ८० लाख स्वर्ण मुद्राओंका दान किया था। पर इसका दिगम्बर ग्रन्थोंमें उल्लेख नहीं है। श्वेताम्बर सम्प्रदायके अनुसार महावीर भगवानको दीक्षा लेनेके बाद बहुत बड़े बड़े कष्ट सहन करने पड़े हैं, पर दिगम्बर ग्रन्थ इस विषयमें मौन धारण करते हैं। इस तरहके और भी अनेक मतभेद हैं जिनके मूलका पता लगानेकी आवश्यकता है। कल्पसूत्रमें भगवान महावीरका जो जीवनचरित लिखा है, उसकी अनेक घटनाएँ गौतमबुद्धके चरितसे मिलती हैं। इसपर एक विदेशी लेखकने यह अनुमान किया है कि जैन लोग अपने तीर्थंकरके अधिकांश जीवनवृत्तांतको भूल गये थे। बहुत समयके बाद इन्होंने इसे बुद्धचरितके आधारसे गढ़ लिया है। इस अनुमानको दृढ़ करनेके लिए यह कहा जाता है, कि विक्रम संवतके पहलेका एक भी जैन-

ग्रन्थ नहीं मिलता है। श्वेताम्बर सम्प्रदायके सूत्रग्रन्थ निर्वाणसे लगभग हजार वर्ष पीछे पुस्तकारूढ हुए हैं। मेरी समझमें भगवानके चरितमें इस आक्षेपका सप्रमाण समाधान किया जाना चाहिए।

३—जीवनचरितमें भगवानके समयके सम्राटोंका, राजाओंका और धर्माचार्योंका अथवा दूसरे शब्दोंमें देशकी राजनीतिक, सामाजिक और धार्मिक परिस्थितियोंका परिचय अवश्य दिया जाना चाहिए। किसी जैन ग्रन्थके आधारसे मि० जायसवालने लिखा है, कि भगवानके पिता सिद्धार्थ पंचायतीराज्य या गणराज्यके ठाकुर थे। आज कल जिसे प्रजासत्तात्मक राज्यप्रणाली कहते हैं, उसे ही उन दिनों गणतंत्र कहते थे। इस बातके और भी कई प्रमाण मिले हैं। कौटिल्य (चाणक्य) ने अपने अर्थशास्त्रमें इस शासनप्रणालीका उल्लेख किया है। जनसाधारणके सत्त्वोंकी रक्षा करनेवाली और एकहत्थी शासनकी विरोधिनी इस राज्यप्रणालीसे हम उस समयकी उन समता स्वाधीनताकी भाव-तरंगोंका अनुमान कर सकते हैं जो उस समयकी जनतामें लहराती थीं और जिन्होंने आगे चलकर संसारको भगवान महावीर और बुद्धदेव जैसे महान् समतातत्त्व प्रचारक रत्न भेंट किये। सिद्धार्थका मगधके प्रसिद्ध राजवंशसे सम्बन्ध था। श्रेणिक और कुणिक अर्थात विम्बसार और अजातशत्रु उस समय बहुत प्रसिद्ध राजा हुए हैं। इनमें कुणिक शायद जैनधर्मका द्वेषी था। इसका उल्लेख बौद्ध ग्रन्थोंमें भी मिलता है। गणतंत्रसे जिस प्रकार यह अनुमान होता है कि उस समय राजक्रांति हुई होगी, उसी प्रकार कुछ प्रमाणोंसे यह भी मालूम होता है, कि उस समय धार्मिक जगतमें भी बड़ी भारी उत्क्रांति हो रही थी। पुराने ब्राह्मणप्रधान धर्मसे लोगोंको अरुचि हो गई थी और उसके विरुद्ध अनेक दार्शनिक विद्वान खड़े हुए थे। दिव्यावदान आदि बौद्धग्रंथोंसे पता लगता है कि उस समय महावीर और बुद्धदेवके समान और भी कई दार्शनिक अपने अपने सिद्धांतोंका प्रचार कर रहे थे। महावीरके समान ये सब भी अपनेको तीर्थंकर कहते थे। एक तीर्थंकरका नाम था 'मंखलि गोशाल'। श्वेताम्बर ग्रंथोंके अनुसार यह पहले महावीर भगवानका शिष्य था, पीछे उनका विरोधी हो गया था। 'आजीवक' नामके एक नये मतका यह प्रवर्तक था। इसका शिष्यसमुदाय उस समय महावीर भगवानके शिष्य समुदायसे भी अधिक था। साम्राट् अशोकने अपने शिलालेखोंमें भी इस मतका उल्लेख किया है। बुद्धदेवके साथ इसका एक बार विवाद हुआ था। यह भी जीवदयाका प्रचारक था और इसके साधु भी नग्न रहते थे। दूसरा तीर्थंकर 'पूरन कश्यप' था। यह भी नग्न रहता था। लिखा है कि इसके ५०० से अधिक शिष्य थे। दिगम्बराचार्य देवसेनने अपने दर्शनसार नामक ग्रन्थमें इन दोनोंका—मंखलि

गोशाल और पूरन कश्यपका–उल्लेख किया है।

सिरि वीरणाह तित्थे बहुस्सुदो पाससंघ-
गणिसीसो।
मक्कडि पूरणसाहू अण्णाणं भासए लोए॥२१॥

अर्थात श्रीवीर भगवानके तीर्थमें, पार्श्वनाथ तीर्थंकरके संघके शिष्य, बहुत बड़े विद्वान, मंखलि और पूरन नामके साधु हुए, जिन्होंने संसारको अज्ञानमें डुबाया।

इन दोनोंके सिद्धान्तोंका भी 'दर्शनसारमें उल्लेख है, जिससे मालूम होता है कि ये पुनर्जन्म नहीं मानते थे, एक शुद्ध बुद्ध ईश्वरको जीवलोकका कर्ता मानते थे, और ब्राह्मणादि वर्णोंको माननेसे इन्कार करते थे।

तीसरा तीर्थंकर 'अजित–केश कंबलि' था। यह एक वस्त्र पहिनता था और सिर मुँडाये रखता था। चौथे तीर्थंकरका नाम 'पकुध कचायन' था। जीवहिंसासे बचनेके लिए यह अपने शिष्योंसहित उष्णजलका पान करता था। पाँचवेंका नाम 'संजय वेलट्ठि पुत्र' था। इन सब तीर्थंकरोंके एक साथ होनेसे इस बातका अनुथान होता है कि उस समय यहाँके धार्मिक जगतमें कितनी बडी उथल–पाथल मच रही थी। जान पडता है कि उस समयकी ब्राह्मणप्रधानता, यज्ञादि क्रियाकाण्डोंकी निरर्थकता, जीवहिंसाकी अधिकता और अन्धश्रद्धा लोगोंको असह्य हो चुकी थी और इन्हीं सब बातोंका विरोध करनेके लिए इन अनेक तीर्थंकरोंका आविर्भाव हुआ था। भगवानके जीवनचरितसे इन सब बातोंका घनिष्ठ सम्बन्ध है। उन सबके सिद्धान्त क्या थे, वे परस्पर कितनी भिन्नता रखते थे, उनमें ऐसि कौनसी त्रुटियां थीं जो उनके शासन लुप्त हो गये और भगवान महावीरकी शिक्षामें ही ऐसी क्या विशेषताए थीं, जिनसे उनका शासन आजतक जीवित है। इन सब बातोंकी चर्चा करनेसे भगवानके जीवन पर महत्त्वका प्रकाश पडेगा।

४–जैनग्रन्थोंके कथनानुसार भगवान महावीरके निर्वाणसे २५० वर्ष पहले पार्श्वनाथ भगवानका निर्वाण हुआ था। महावीर स्वामीके समयमें पार्श्वनाथकी शिष्यपरम्परा मौजूद थी। श्वेताम्बर सम्प्रदायमें इनकी नामावली मिलती है। स्वयं महावीर भगवानके मातापिता पार्श्वनाथ तीर्थंकरके उपासक थे। दिगम्बराचार्य अमितगतिने धर्मपरीक्षामें लिखा है कि बुध्धदेवका शिष्य मौद्गलायन तपस्वी पहले पार्श्वनाथकी शिष्यपरम्परामें था। आचार्य देवसेनने बुधदेवको पार्श्वनाथके तीर्थमें होनेवाले पिहिताश्रव नामक जैनसाधुका शिष्य बतलाया है और मंगलिगोशाल तथा पूरनसाधुको भी पार्श्वनाथके संधका शिष्य बतलाया है। इससे यह मालूम होता है कि महावीर स्वामीसे भी पहले जैनधर्म था; परन्तु उसका क्या स्वरूप था और महावीर भगवानने उसमें क्या संस्कार–संशोधन या परिवर्तन किया, तथा उसमें ऐसी कौनसी जान डाल दी कि जिसके कारण वे तीर्थंकर

कहलाये। इन बातोंपर प्रकाश डालनेकी बहुत बडी जरूरत है और इनका भगवानके जीवनसे घनिष्ठ सम्बन्ध है।

५–संसारमें जितने धर्म हैं उन सबके इतिहाससे यह बात मालूम होती है कि देशकालकी परिस्थितियोंके अनुकूल उन सबमें धीरे धीरे अनेक परिवर्तन होते रहे हैं। महात्मा बुध्धदेवके समयमें बौद्ध धर्मका जो स्वरूप था, वह इस समयके बौद्धधर्मसे बहुत भिन्न है। तब यह भी मानना पडेगा कि इन ढाई हजार वर्षोंमें जैनधर्ममें भी कुछ न कुछ परिवर्तन अवश्य हुआ होगा। अतः भगवानका जीवन–चरित लिखते समय हमें वर्तमान जैनधर्म पर नहीं, किन्तु उस समयके जैनधर्मपर दृष्टि रखनी होगी और मेरा विश्वास है कि उससे भगवानका महत्त्व और भी अधिक उज्ज्वल रूपमें दिखलाई देगा। अतएव इस बातकी खोज होनी चाहिए कि उस समयका जैनधर्म आजकलके जैनधर्मसे कितना भिन्न था। इस भिन्नता विषयक शंकाके अनेक कारण है। एक तो भगवानके समयके ग्रन्थोंका अभाव है। श्वेताम्बर सम्प्रदायके आगम या सूत्रग्रन्थ सुधर्मास्वामी और भद्रबाहुस्वामी आदिके रचे हुए बतलाये जाते हैं; परन्तु ये देवर्धिगणि क्षमाश्रमणके समयमें वीर नि० संवत ९८० के लगभग पुस्तकारूढ किये गये हैं। इस लिए यह दृढतापूर्वक नहीं कहा जा सकता कि यह सुधर्मा स्वामी आदिकी याथातथ्य रचना है और इसमें समयानुसार कुछ परिवर्तन नहीं किया गया है। सबकी भाषा जुदा जुदा तरहकी है, रचनाशैलीमें भी अन्तर है और एक आगमसे दूसरे आगमकी बहुत सी बातें मिलती नहीं। जैसे समवायांग सूत्रमें आचारांगसूत्रके अध्ययनोंकी जो संख्या और क्रम दिया है वह वर्तमान आचारांग सूत्रमें नहीं है। कल्पसूत्र श्रुतकेवली भद्रबाहुका बनाया हुआ कहलाता है; परन्तु उसमें जो स्थविरावली या गुरुपरंपरा दी है, वह भद्रबाहुसे लगभग आठ सौ वर्ष पीछे तककी दी हुई है। गरज यह कि उक्त आगम या सूत्रग्रन्थ भगवानके समयके धर्मके निश्चित प्रमाण नहीं माने जा सकते। इनके सिवाय जो जैनग्रन्थ मिलते हैं वे प्रायः विक्रमके बादके हैं। इसके पहले ५०० वर्षोंका कोई भी ग्रन्थ अभी तक उपलब्ध नहीं हुआ है। विक्रमके बादके जितने ग्रन्थ हैं उनमें श्वेताम्बरत्व या दिगम्बरत्वकी छाप लगी हुई है। क्यों कि उस समय इन दोनों सम्प्रदायोंका जन्म हो चुका था, इस लिए बहुत संभव है कि दोनोंके सम्प्रदाय मोहका प्रभाव उनकी रचना पर भी पड़ा हो। इसके सिवाय जैनधर्मने गत ढाई हजार वर्षोंमें न जाने कितने कितने दुःख सुख सहे हैं। कितनी कठिनाइयाँ पारकी हैं और कितने संकटोंसे बचकर अपना अस्तित्व कायम रक्खा है। अतः यह संभव नहीं कि इन सुखदुःखके समयोंमें इसके संचालकोंने इसकी रक्षाके लिए इसका थोडा बहुत रूप न बदला हो।

क्रियाकाण्डोंकी विपुलता, यक्ष यक्षिणी क्षेत्रपाल पद्मावती आदि सैकड़ों देवदेवियोंकी

मानता, यज्ञोपवीत धारण, आहवनीय आदि अग्नियोंकी पूजा, सन्ध्या, तर्पण आचमन आदि बातें मेरा विश्वास है कि मूल जैनधर्ममें न थी, ये शामिल की गई हैं। संभव है कि जाति पाँतिकी पद्धति भी जैनधर्मकी चीज न हो। जीवनचरितके लिखते समय इस भिन्नता और परिवर्तन पर अवश्य प्रकाश डाला जाना चाहिए।

६–भगवानके चरित्रमें ऐसी बहुतसी आश्चर्यजनक और अद्भुत घटनायें लिखी हैं जिन्हें आजकलकी बुद्धि स्वीकार नहीं करती। उसे उनमें तरह तरहकी शंकायें होती हैं। अतएव इन बातों पर नई अन्वेषक बुद्धिसे प्रकाश डालना चाहिए। जैसे शास्त्रोंमें लिखा है कि भगवानकी दिव्यध्वनिको देवता अर्द्ध-मागधी भाषामें परिणत कर देते थे और उसे प्रत्येक प्राणी अपनी अपनी भाषामें समझ लेता था। मेरी समझमें इसका अभिप्राय यह जान पड़ता है कि मागधी मगध देशकी भाषा थी और उन दिनों मगधके राजाओंका साम्राज्य था। अतएव मागधी भाषा सारे देशमें उसी तरह समझी जाती होगी जिस तरह आज कलकी हिन्दी। मागधी और अर्द्ध-मागधीमें थोड़ासा अन्तर होगा। अर्द्धमागधी मागधीसे भी सहज होगी और उसमें ऐसे शब्दोंका प्राचुर्य होगा जो देशके अन्य भागोंमें सरलतासे समझे जाते होंगे। और जो यह कहा है कि दिव्यध्वनि अक्षरात्मक नहीं होती थी, उसके खिरते समय भगवानके होठादि नहीं हिलते थे, सो संभव है कि यह अल-ङ्कारिक कथन हो। श्वेताम्बर ग्रन्थोंमें भगवानके गर्भापहरणकी बात लिखी है कि सुनन्दा ब्राह्मणाके गर्भमेंसे भगवान त्रिशला क्षत्रियाणीके गर्भमें पहुँचा दिये गये, सो बड़ी अद्भुत है। कुछ लोग इसका अभिप्राय यह बतलाते हैं कि जैनधर्म ब्राह्मणप्राधान्यका विरोधी था, ब्राह्मणोंको वह नीच दृष्टिसे देखता था। इस कथामें ब्राह्मणोंकी बड़ी तुच्छता परोक्ष रूपसे दिखलाई गई है। यह व्यक्त किया गया है कि तीर्थंकर जैसे महापुरुष ब्राह्मणोंके घर जन्म नहीं लेते। इससे अल्पस्वल्प सन्तोष हो सकता है, परन्तु फिर भी इसे हृदय पूर्णरूपसे स्वीकार नहीं करता। यह शंका रह ही जाती है कि ब्राह्मणोंकी तुच्छता दिखलानेके लिए क्या इससे अच्छी और कोई घटना नहीं चुनी जा सकती थी? गर्भके छह महीने पहलेसे जन्म तक–१५ महीने तक–रत्नोंकी वृष्टि होना, जन्मोत्सवमें देवोंका आगमन, सुमेरु पर्वत पर सद्योजात जिनशिशुका १००८ विशालकाय कलशोंसे अभिषेक किया जाना, अंगुलीसे सुमेरुका हिलाना, विहारके समय देवोंके द्वारा भगवानके चरणोंके नीचे सुवर्णकमलोंका रचा जाना, समवसरणकी देवोंद्वारा रचना होना, भगवानका समवसरणमें चतुर्मुख दिखलाई देना, केवल ज्ञान हो जानेपर अहार निहार नहीं होना, साँपके काटनेपर शरीरसे दूध बहना, निर्वाण होनेपर शरीरका कर्पूरके समान उड़ जाना, मानस्तंभोंको देखकर वादियोंका गर्व खर्व हो जाना आदि अनेक आश्चर्यजनक बातें

ऐसा हैं जिनका बुद्धिगम्य समाधान किया जाना बहुत आवश्यक है। ये बातें न तो यों ही गप्प कहकर उड़ा दी जानी चाहिए और न आँख बन्ध करके ज्योंकी त्यों मान ही ली जानी चाहिए। परिश्रम करनेसे और विचार करनेसे इनके रहस्योंका उद्घाटन हो सकता है।

७-भगवानके जन्मस्थानका निर्वाणस्थानका और उन्होंने जिन जिन आर्य अनार्य देशोंमें तथा स्थानोंमें भ्रमण किया था उन सब स्थानोंका निश्चय किया जाना चाहिए। इसकी बहुत आवश्यता है। आप लोग यह जानकर आश्चर्य करेंगे कि अभी तक भगवानके जन्म और निर्वाणस्थानका भी निर्णय नहीं हुआ है। वर्तमानमें जिस पावापुरीको हम निर्वाणस्थान मानते हैं, वह वास्तवमें 'पावा' है या नहीं, इस विषयमें बहुत सन्देह है। बौद्धग्रन्थों और जैनग्रन्थोंके वर्णानानुसार विशालीसे पश्चिम और गंगासे उत्तरमें 'पावा' होनी चाहिए। विशाला अथवा वैशालीको अब 'बस्सहर' कहते हैं, यह पटनेसे उत्तरकी ओर तिरहुतमें है। अभी कुण्डलपुर नामक जिस स्थानको भगवानकी जन्मभूमि माना है, वह भी वास्तवमें 'क्षत्रिय कुण्ड' या 'कुण्डग्राम' नहीं है। ऐसा मालूम होता है कि वैशालीके ही तीन मुहल्ले थे, १ ब्राह्मण कुण्ड, २ क्षत्रियकुण्ड और ३ वणिक्कुण्ड। इनमेंसे श्वेताम्बर ग्रन्थोंके अनुसार पहले जिस ऋषभदत्त ब्राह्मणकी स्त्रीके गर्भमें भगवान आये थे, वह 'ब्राह्मणकुण्ड'का रहनेवाला था, जिन राजा सिद्धार्थके यहाँ जन्म हुआ था वे दूसरे 'क्षत्रिय कुण्ड' नामक मुहल्लेके रहनेवाले थे और वणिककुण्डमें भगवानके बारह चौमासे हुए थे। मालूम नहीं लोगोंने वर्तमान कुण्डलपुरको 'कुण्ड ग्राम' कैसे समझ लिया है।

८-दिगम्बर सम्प्रदायके अनुसार भगवानने दीक्षा लेते ही वस्त्रोंका त्याग कर दिया था। उनके केवल दिशाओंका वस्त्र था। परन्तु श्वेताम्बर सम्प्रदायके कल्पसूत्रसे मालम होता है कि एक वर्ष और एक महीनेसे कुछ अधिक समयतक तो वे देवदूष्य वस्त्र धारण करके रहे थे, इसके बाद उन्होंने उसका भी त्याग कर दिया था, अर्थात पिछली अवस्थामें वे नग्न ही रहे थे। अन्य पार्श्वनाथ आदि तीर्थंकरोंके विषयमें लिखा है कि दीक्षा ग्रहण करते समय उन सबने देवदूष्य वस्त्र ग्रहण किये थे। मालूम नहीं, इस देवदूष्य वस्त्रका वास्तविक अभिप्राय क्या है? दिगम्बर और श्वेताम्बर सम्प्रदायके मूलका पता इसी विषयसे लगेगा। यह निश्चय होना चाहिए कि भगवान नग्न थे या सवस्त्र। ऐसा जान पड़ता है (श्वेताम्बरी भाई क्षमा करें) कि महावीर भगवान नग्न ही रहे होंगे और इस बातको कल्पसूत्रमें स्वीकार भी किया है कि पीछे वे अचेलक (वस्त्ररहित) हो गये थे। भगवानके समयवर्ती अजीवक आदि सम्प्रदायके साधु भी नग्न हो रहते थे। पीछे जब दिगम्बरी वृत्ति साधुओंके लिए कठिन प्रतीत होने लगी होगी और इस लिए जब देशकालानुसार उनके लिए वस्त्र रखनेका विधान किया गया होगा, तब यह देवदूष्यकी कल्पना की गई होगी। भगवान रहते तो थे नग्न,

पर लोकोकी वस्त्रसहित ही दिखलाई देते थे, श्वेताम्बर सम्प्रदायके इस अतिशयका फलितार्थ यही है कि भगवान नग्न रहते थे। संभव है कि मेरा यह ख्याल गलत हो और खोज करनेसे इसके मूलमें और ही कोई बात मालूम हो। कीसी कीसीका कहना है कि दिगम्बर पार्श्वनाथके तीर्थके अनुयायी हैं- और श्वेताम्बर, महावीरके तीर्थके। इसके रहस्यका भी पता लगाना चाहिए।

सज्जनो, इस तरहकी अनेक बातें हैं जिनपर भगवानके जीवनचरितलेखकको ध्यान देना चाहिए। सभी बातोंकी आपके सामने उपस्थित करनेकी आवश्यक्ता नहीं है। मेरा अभिप्राय इस व्याख्यानसे उस सर्वांगपूर्ण जीवनचरितके लिखे जानेके साधनों और थोड़ीसी कठिनाइयोंका आभास भर करा देना है, जिसके कि लिए मैं समग्र जैनसमाजके विद्वानोंके सम्मुख आग्रहके साथ अपील कर रहा हूँ। आशा है कि मेरा परिश्रम व्यर्थ न जायगा। चैत्र सुदी १३ वि० सं० १९७४। *

* प्रत्येकको अपने विचार प्रकट करनेकी स्वतंत्रता है। हमारे भाइयोंको परम्परासे मानी हुई बातोके विरुद्ध कुछ पढ़कर उत्तेजित नहीं होना चाहिए। शान्ति से विचार करना चाहिए और अनुचित जान पड़े तो सभ्यतासे उसका प्रतिकार करना चाहिए। (सम्पादक)

શ્રી મહાવીર ચરિત્રનું આલેખન અને સુજ્ઞ પુરૂષોને નિમંત્રણ.

('મહાવીર'-માઘ શુ. ૧ વીરાત્ ૨૪૪૮ માંથી ઉધ્ધૃત)

વીર ચરિત્રનાં સાધનો.

('વીર ચરિત્રનાં સાધનો ને તે કેવું લખાવું જોઇએ?' એ સંબંધી એક ટુંકો લેખ નિમંત્રણરૂપે મેં નવેમ્બરમાં લખેલો તે ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૨૧ ના જૈન પત્રમાં પ્રકટ થએલ છે. તેના ઉત્તરમાં કે તેમાંની વિનતિના સ્વીકારમાં કોઈ તરફથી કંઇ પણ પત્ર કે પૃચ્છા આવેલ નથી. હવે હું જરા વિસ્તારથી બે ભાગમાં તે સંબંધી લખી જાહેરમાં મૂકું છું.-]

ભગવાન્ વર્ધમાન—મહાવીર એ જૈનોના છેલ્લા તીર્થંકર-ધર્મપ્રવર્તક છે તેથી તે આસન્ન એટલે નિકટના ઉપકારી છે તે કારણે આપણ જૈનોને તેમના જીવન, કથન અને સિદ્ધાન્તો સંબંધી, આપણા જીવન ઉચ્ચ કરવા માટે—વિકૃતિઓ દૂર કરી સંશુદ્ધિ કરવા અર્થે જેટલું બને તેટલું વિશેષ જાણવાની જરૂરછે. વર્તમાન શૈલીએ જેવાં ચરિત્રો શ્રી ગૌતમ બુદ્ધ, શ્રીકૃષ્ણ આદિનાં લખાયાં છે, તેવું ચરિત્ર વીર પ્રભુનું લખવા માટે કોઇ સમર્થ વિચારક અને તલસ્પર્શી આલેખકની જરૂર છે; અને તેવો આલેખક મળે ત્યાં સુધીમાં તેવા ચરિત્ર માટે સર્વ સાધનો ઉપસ્થિત છે તે એકત્ર કરી બને તો એક શૃંખલાબદ્ધ વ્યવસ્થિત શ્રેણીમાં પ્રજા સમક્ષ મૂકવાની હાલમાં પહેલી જરૂર છે એ સૌ કોઇ સ્વીકારશે.

આ સાધનો શું છે અને તેપરથી વીર ચરિત કેવું લખાવું જોઇએ એ બાબતમાં જૂદા જૂદા વિદ્વાનોના અભિપ્રાય મેં પત્રદ્વારા તેમજ રૂબરૂ માંગ્યા છે અને માંગતો રહું છું. કારણ કે હું વીર ચરિત્ર લખવા પ્રવૃત્ત થયો છું તેમાં તે સર્વ ઉપયોગી થાય,

અને તે વીર ચરિત્રને વિશેષ આકર્ષક અને ઉપયોગી સ્વરૂપમાં યથાશક્તિ અને યથામતિ મૂકવાની મારી ઉત્કટ અભિલાષા પાર પડે. જેજે વિદ્વાનો-સાધુ-શ્રાવકો, આ કાર્યમાં કહી-જણાવી શકે તેમ છે તે બધાને હું પહોંચી શકયો નથી તેથી તે સર્વને પોતાનાં અભિપ્રાય જણાવવાની અને સાધનો તથા સૂચના મને પૂરાં પાડવાની વિનંતિ જાહેર પત્રદ્વારા કરૂં છું. અને ઇચ્છું છું કે કોઇને પછી કહેવાનું ન રહે. અને આશા છે કે તે વિનંતિ સ્વીકારી મને તથા પ્રજાને ઉપકૃત કરશે. હું આ ચરિત લખી પ્રકટ કરાવવા માગુ છું, તેમાં મારો પોતાનો કંઇ પણ આર્થિક સ્વાર્થ નથી એમ હું આથી જાહેર કરૂં છું.

હવે જે જે સાધનો વીર ચરિત માટે મારી જાણ પ્રમાણે પ્રકટ અને ઉપલબ્ધ છે તેની સૂચિ આપવા ઇચ્છું છુઃ—

(૧) આચારાંગ-શ્રુતસ્કંધ ૧ અધ્યયન ૯ મું (ઉપધાન શ્રુત) કે જેમાં મહાવીર સ્વામીના વિહાર-વસતિ, પરિષહ અને તપશ્ચર્યા જણાવી 'પરમ યોગી' સિદ્ધ કર્યા છે, તથા શ્રુતસ્કંધ ૨ જાની ત્રીજી ચૂલિકામાં અધ્યયન ૨૪ મું-(ભાવના) કે જેમાં પ્રભુનું ચરિત્ર તથા પાંચ મહાવ્રતોની ભાવનાઓ છે.

(૨) સૂત્ર કૃતાંગ-વીર સ્તુતિ અધ્યયન, અને આર્દ્રકાધ્યયન.

(૩) આવશ્યકની નિર્યુક્તિ (ભદ્રબાહુકૃત), જિનભદ્ર ક્ષમા શ્રમણનું ભાષ્ય અને તેપર હરિભદ્રસૂરિની વૃત્તિ તથા ટિપ્પણ. નિર્યુક્તિ ગાથા ૧૪૬ થી ૧૪૯ પૂર્વભવ, ગા. ૧૮૨-૧૮૩ તીર્થંકરનાં ૨૦ મા વિધાનો સ્પર્શ, ગા. ૨૦૯ થી ૩૧૩ સુધી, સર્વ તીર્થંકરોની ચરિત્ર ભૂમિકા-તેમાંથી વીર સંબંધી ટુંક હકીકતો. ૩૨૩-૩૩૦ પ્રથમ પારણું કયાં ને કેને ત્યાં ૨૪ જિનોએ કર્યું. ગા. ૩૪૭-૩૭૧ મરીચિનોભવ. ૩૭૬-૩૯૦ ૨૪ જિનનાં નામવર્ણાદિ. પછી ટુંકમાં ગાથા ૬૫૯-સુધી.

(૪) કલ્પસૂત્ર (ભદ્રબાહુકૃત)

(૫) વિશેષાવશ્યકમાંનો ગણધરવાદ.

(૬) ઉપાસક દશાંગ-વીરનાં ૧૦ શ્રાવકો સંબંધી. ખાસકરી સપ્તમ અધ્યયન.

(૭) ભગવતીમાંના જૂદા જૂદા પ્રસંગો-દાખલા તરીકે ગર્ભસંક્રમણ, ગોશાલક, સોમિલ બ્રાહ્મણ, દેવાનંદા-ઋષભદત્ત, જયન્તી-મૃગાવતી, ગાંગેય. કાલોદાયી શ્રાવક, હલ્લવિહલ્લનો અધિકાર, જમાલિ.

(૮) ઉત્તરાધ્યયન-કેશી ગૌતમ સંવાદ; (અનાથી મુનિનું દ્રષ્ટાંત).

(૯) નેમિચંદ્રસૂરિકૃત પ્રાકૃતમાં મહાવીર ચરિત્ર. (પ્ર૦ આત્માનંદ સભા રચના સં. ૧૧૩૯ અથવા ૧૧૪૧ એટલે હેમચંદ્ર સૂરિનો જન્મ સં. ૧૧૪૫ માં હોવાથી તેનાં પહેલાનું.)

(૧૦) હેમચંદ્રસૂરિકૃત મહાવીર ચરિત્ર (ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧૦ મું)

(૧૧) Life of Mahavira by Manak chand Jaini B. A. 1908.

(૧૨) મહાવીર ચરિત્ર-(હિ) સં. શીતલપ્રસાદજી, એક નાની ચોપડી.

(૧૩) મારા તંત્રીત્વ નીચે પ્રસિદ્ધ થએલ જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હેરૅલ્ડના-શ્રીમન્ મહાવીર સચિત્ર અંકએ નામના બે ખાસ અંકો ૧૯૧૪.

(૧૪) મહાવીર જીવન વિસ્તાર-રા. સુશિલકૃત સં. ૧૯૭૧

(૧૫) ડૉ. જૅકોબીની આચારાંગ-ઉત્તરાધ્યયન વગેરે પરની પ્રસ્તાવનાઓ તથા ડૉ. હૉર્નલની ઉપાસકદશાંગ પરની પ્રસ્તાવના (અંગ્રેજીમાં).

જે સાધનો અપ્રકટ છે તે 'જૈન-ગ્રન્થાવલિ' પરથી નીચેનાં હોવાનું જણાય છેઃ—

(૧) મહાવીર સ્વામી ચરિત્ર-કર્ત્તા ગુણચંદ્ર ગણિ શ્લો. ૧૨૦૨૫ કે જેનો ઉલ્લેખ બૃહત ટિપ્પણિકામાં છે ને પાટણના ૧-૫ ભંડારમાં મળી શકે છે. હીરાલાલ પોતાના જૈન ઇતિહાસમાં ગુણચંદ્ર ગણિ ૧૧૩૯માં હોવાનું જણાવી તેણે માગધી ભાષામાં મહાવીર ચરિત્ર

બનાવ્યું છે એમ જણાવે છે. જે સાલવાર નોંધમાં ૧૧૩૯ માં ગુણચંદ્ર-ચંદ્રગણિએ વીર ચરિત્ર રચ્યું એમ જણાવે છે. (૨) મહાવીર ચરિત્ર પ્રાકૃતમાં ૪૧૦૦ ગાથાવાળું બૃહત્ ટિપ્પણિકામાં ઉલ્લેખિત છે ને પાટણ ૫ મા ભંડારમાં મળે તેમ છે (૩) પ્રાકૃતમાં ૩૦૦૦ ગાથાવાળું જેસલમીર ભંડારમાં તથા અમદાવાદના નગીનદાસવાળા ભંડારમાં હોવાનું જણાવેલું છે. આ ઉપરોકત નેમિચંદ્રવાળું પ્રકટ થએલું લાગે છે કારણ કે તે પ્રાકૃતમાં ૩૦૦૦ ગાથાનું છે (૪) અપ્રભ્રંશમાં જિનેશ્વર-સૂરિશિષ્યકૃત ઉક્ત નગીનદાસ ભંડારમાં ને (૫) દિગંબર કૃત છે તેનો ઉલ્લેખ પીટર્સનના ચોથા રિપોર્ટમાં કરેલ છે [એક મુનિશ્રી જણાવે છે કેઃ—પ્રથમાનુયોગમાં સંપૂર્ણ વીર ચરિત્ર હતું પણ પ્રથમાનુયોગ વિચ્છેદ ગયો છે તેનો એક અંશમાત્ર વસુદેવ હિંડી બાકી રહેલ છે પણ વસુદેવ હિંડીમાં માત્ર કૃષ્ણ પિતા-વસુદેવજીના ચરિત્રનો એક ખંડિત ભાગ રહ્યો છે, વીર ચરિત્ર માટે કંઇ નથી. શીલાંકાચાર્યનું મહાપુરૂષ ચરિત્ર છે જેમાં ૬૩ શલાકા પુરૂષોનાં ચરિત્રો છે. આ ગ્રંથ મેં જોયો નથી પણ કેટલેક ઠેકાણે મળે છે.]

હવે સુજ્ઞ સજ્જનો—વિદ્વાન્ મુનિવરો અને શ્રાવકો સર્વને મારી નમ્ર વિનંતિ છે કેઃ—

(૧) ઉપરનાં પ્રકટ સાધનો જણાવેલાં છે તે ઉપરાંત બીજા જે કંઈ હોય તે તેના મળવાના સ્થાન સહિત નામ નિર્દેશ સહિત જણાવવાં, યા પૂરાં પાડવાં.

(૨) ઉપરનાં અપ્રકટ સાધનો જણાવેલાં છે તે અને તે ઉપરાંત બીજા જે કંઈ હોય તે શું છે ને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે તે કોઇ જણાવશે અગર તે પ્રાપ્ત કરવા સહાયભૂત થશે તો તેમનો ઋણી રહીશ.

(૩) સૂત્ર-અંગોપાંગાદિમાં કયે સ્થળે વીર ચરિત્રનાં અંશો મળે છે તે જણાવવા વિનંતિ છેઃ

વીર ચરિત્ર કેવું લખાવું જોઇએ ?

શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પ્રભુનું ચરિત્ર સુન્દર, સરલ અને વર્તમાન શૈલીમાં લખવાની ઘણી જરૂર છે, એમ ચારે બાજુથી કહેવામાં આવે છે. આ વિચારને અંગે અનેક તરફથી કહેવામાં આવ્યું છે, પરન્તુ જેવું જોઇએ તેવું ચરિત્ર અખંડ રીતે લખવા માટે પ્રબલ અને સર્વતોગ્રાહી પ્રયત્ન હજુ સુધી થયો નથી. વીરપ્રભુનું ચરિત લખવા માટેની પાત્રતા અદ્ભુત પ્રતિભાશાલી સંતપુરૂષમાં હોવાનું ઘણે અંશે સ્વીકારી શકાય, તે છતાં તેવા આલેખક મળે ત્યાં સુધી આપણે વિરમવું જોઇતું નથી, તેથી તે ચરિત્રના અંશો જૂદા જૂદા લેખકો પાસેથી લેખો મેળવી પ્રજા સમક્ષ મૂકવાનું મેં જૈન શ્વે૦ કૉ૦ હે૦ ના તંત્રી તરીકે તેનાજ બે ખાસ અંકો કાઢવારૂપે આરંભ્યું હતું. તે પ્રયત્ન ઘણા સજ્જનો તરફથી સ્તુત્ય ગણાયો હતો. કેટલાક સ્નેહી ભાઇઓ તેમનું સમગ્ર ચરિત લખવાનો મને ખાસ આગ્રહ કરતા રહ્યા છે અને એક બંધુએ તેના પ્રકાશક થવાનું સ્વીકાર્યું છે—આ સર્વથી પ્રેરાઇ તે મહા કાર્યનો મોટો બોજો વહેવાનું માથે લઇ **यथाशक्ति यतनीयं शुभे** એવા વિચારથી તે ચરિત માટેનાં ઉપયોગી સાધનો મેળવવાનું, વાંચી જવાનું, તેની ' નોટ '—નોંધ કરવાનું મારા અવકાશના સમયે ચાલુ રાખ્યું છે, અને તે સાધનોને એકત્રિત કેવા સ્વરૂપે કરવાં, તે ચરિત કેવી ઢબમાં કેવા આકારમાં કેવા ધોરણ ઉપર રચવું એ વગેરે સંબંધી અનેક વિચારો ઉદ્ભવે છે. આ સંબંધી જૂદા જૂદા સ્નેહી વિદ્વાનોના અભિપ્રાય લેવાથી આ મહત્કાર્યમાં ઘણી સરલતા થશે એટલે તે માટે કેટલોક પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો છે. તેમાં કેટલાકે નીચેના જવાબો આપ્યા છે.

(૧) ' લખવાના અનેક પ્રકાર છે પણ લોકપ્રીતિ, પ્રકરણાદિ પાઠી તે લખાય તે ઉપર દેખાય છે. બાકી તો લેખકની કલમ ચાલે ત્યારે તેનો રસ્તો (તે) કરી લેય છે, તમે તેના અનુભવી છે.

(૨) ' મેં મારા એક લેખમાં એમ લખવા ધાર્યું

છે કે—જૈન સૂત્રો સૂત્રની નિર્યુક્તિઓ ચૂર્ણિઓ, ભાષ્યો અને ટીકાઓ તથા બીજા જૈન ચરિત્ર ગ્રંથ (મહાવીર ચરિત્ર અને અન્ય કથા ગ્રંથો) ને બૌદ્ધ સાહિત્ય-એ બધાં પુસ્તકોમાં જ્યાં જે જાતનું મહાવીર વિષે લખાયું છે તે બધું ગુજરાતીમાં પ્રકટ કરવું-અને એ ઉપરથી મહાવીરના જીવન લખનારને તારણ અને પૃથક્કરણ કરવું સુગમ પડે. આ ધોરણ ઉપર સૌથી પ્રથમ આચારાંગ સૂત્રમાં મહાવીર વિષે જે લખાયું છે તે મેં અનુવાદ્યું છે. અને પછી ક્રમવાર એ લખવું શરૂ કર્યું છે. ઐતિહાસિક સાધનોમાં મારી દ્રષ્ટિએ જે ગ્રંથો મેં ઉપર જણાવ્યાં છે તે છે. કૃષ્ણચરિત્ર (બકિમચંદ્ર કૃત) જેવું વીર ચરિત્ર લખાવું જોઇએ. હું તો અનુભવી રહ્યો છું કે, જે ચરિત્ર આચારાંગમાં છે તે, તે પછીના ગ્રંથોમાં બમણું બમણું ફુલતું આવ્યું છે!"

(3) 'વીર ચરિત્ર લખવાનો ધરાદો ઘણોજ ઉત્તમ છે. Edwin Arnold Light of Asia ની લાઇનમાં મહાવીર ચરિત્ર લખાય તો સારૂં.

(૪) એક મુનિ જણાવે છેઃ—વીર ચરિત્ર લખતા પહેલાં સુશીલ કૃત મહાવીર જીવન વિસ્તાર રહસ્યપૂર્વક સૂક્ષ્મ ભાવનાથી અવલોકન કરવું આવશ્યક છે. તેમાં કેટલેક સ્થળે અપૂર્વ રહસ્યનું સત્ય, આશયની ગંભીરતાપૂર્વક રહેલું છે. મહાવીરના જીવનમાં કથાકારોની માફક કથાનક ભાવો અને અતિશયોક્તિથી વ્યાખ્યાઓનું વિવેચન વધારે કરવાથી મહાવીરના પરમ કારૂણ્ય તરફ વિચારશીલ વર્ગની પ્રેમાકર્ષણતા અને અપૂર્વતા ગૌણ થઇ જાય છે; માટે તેમ ન થતાં આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ મહાવીર પ્રભુના જીવનનું કોઇ અદ્‌ભુત રહસ્ય વૈરાગ્ય ત્યાગ તત્ત્વજ્ઞાન ક્ષમા કારૂણ્ય દયા વિગેરેનું હૃદયભેદક વર્ણન થાય તોજ પરિશ્રમની સફલતા છે.

(૫) એક પંડિતજી સાથેના વાર્તાલાપથી ઘણો આનંદ થયો. તેમણે પદ્ધતિ સમજાવી કે, સાધનોમાં એકની ટીપ કરી તે સાથે બીજાંની સરખામણી કરતાં જવી. અને આપણે દયા બહિ-દ્રષ્ટિ એટલે પરમાત્માનું વર્ણન આપણે યથાસ્થિત કેમ કરી શકીએ ? સૌથી સુગમ માર્ગ એ કે જેમ ધર્માનંદ કૌસમ્બીએ બુદ્ધલીલાસાર સંગ્રહ એ નામનું બુદ્ધ ચરિત બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં થી એકત્ર કરી સંગ્રાહક તરીકે રચ્યું છે તેમ વીર ચરિત સર્વ અંશોના એકત્રિત સમૂહ રૂપે મુકયે જવું. બુદ્ધ તથા વૈદિક સાહિત્ય પણ જોવું-વિચારવું.

(૬) એક સૂચવ્યું કે મહાવીર ચરિત પર્યુષણ પર્વના દિનમાં વંચાય છે તો દરેક દિને વીર ચરિતનું એક પ્રકરણ વંચાય એ રીતે પ્રકરણો પાડી લખવું કે જેથી તેનો પર્યુષણ દિનોમાં બરાબર ઉપયોગ થઇ શકે.

આમ થોડા અભિપ્રાય મળ્યા છે. અને તેથી મારા કાર્યની પદ્ધતિપર વિચાર કરવામાં મને સરલતા થોડે અંશે પણ થઇ છે. મારો પ્રયત્ન એવો છે કે જે કંઇ પ્રકટ થયું છે તે સર્વનો ખપજોગો વાપર કરવો અને જે કંઈ મૂકવા યોગ્ય છે તે વિસરી ન જવું. ચરિતના ત્રણ ભાગ કરવા તેમાં ૧ લામાં પૂર્વ ભવો. ૨ જામાં વીર ચરિત ૩ જામાં વીરોપદેશ. વીરોપદેશમાં સંવાદો તથા વીરવાકયામૃતો મૂકવાં. વીર ચરિતમાં જૂદાં જૂદાં પ્રકરણ પાડી ગર્ભ, અપહરણ, જન્મ, ગૃહવાસ, દીક્ષા, વિહાર—યોગજીવન, તીર્થંકરત્વ—દેશના, આદિ એક પછી એક જ્યાં જે સંબંધી ઉલ્લેખ હોય ત્યાંથી તે ઉલ્લેખ લઇ સર્વ એકઠાં કરી મૂકવું. તેમાં ચમત્કારો, દેવદેવતા ઇંદ્રાદિનું આવવું વગેરે સર્વ આવી જશે. કેટલાકનું એમ માનવું હશે કે આવું આવું ચમત્કારિક, વર્ણન કરવું એ કથાકારનો વિષય છે અને હાલનાર બુદ્ધિપ્રધાન જમાનામાં તેવા વિષયને તિલાંજલિ આપવી ઘટે છે અને Critical એટલે વિવેચનાત્મક દ્રષ્ટિથી અને બને તો આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિથી લખવું. આના ઉત્તરમાં મારે મારી સ્થિતિ સ્પષ્ટ રીતે રજુ કરી દેવી જોઇએ કે એક Critic ટીકાકાર થવા જેટલી મારામાં યોગ્યતા નથી તેમજ

આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિ મને પ્રાપ્ત થઇ શકી નથી કે જેથી એક મહાત્મા-ધર્મપ્રવર્તકનું ઉચ્ચ શિખરે પહોંચેલું આત્મચર્યાવાળું જીવન આલેખી શકું. મારે ભાગ્યે તો બહુ કરીને માંડમાંડ અને અતિ પ્રયાસે ખુબ મંથન કરતાં એટલું આવી શકે કે સર્વ સામગ્રીનું યથાશક્તિ અને યથામતિ સંયોજન બને.

આટલું હું ટુંકમાં મારૂં વક્તવ્ય જણાવી સર્વ સુજ્ઞ મુનિશ્રી અને શ્રાવક તેમજ અન્ય વિદ્વાનને પ્રાર્થું છું કે વીરચરિત એ જેમ સાગર છે તેમ વીરોપદેશ એ પણ રત્નાકર છે તો તે ચરિતના જે અંશો મહત્ત્વના લાગે તે, જે જે સાધનો મળી શકે તેમ હોય તે તેમજ વીરોપદેશ માટે જે જે ભાગો સૂત્ર વગેરેમાં સંવાદરૂપે યા સૂત્રબદ્ધવાણી-વાક્યો રૂપે સુંદર, પ્રભાભર્યા અને અસરકારક જણાય તે તે સૂચવવા-પૂરા પાડવા વિનતિ છે, તેમજ વીરચરિત કેવું લખાય તો ઉત્તમ એ બાબતમાં ઉપરના વિચારો જાણી પોતપોતાનો અભિપ્રાય મને નીચેના સીરનામે આપવામાં આવશે તો ઉપકાર થશે.

તવાવાલા બિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે લુહાર ચાલ મુંબઇ. ૧૯૭૮ મકરસંક્રાન્તિ	વિનીત **મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ,** બી. એ. એલએલ. બી.

૨

નવીન શૈલીથી વીરચરિત્ર લખવા પ્રવૃત્ત થયેલા ઉત્સાહી સાક્ષર શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ બી. એ. એલ. એલ. બી. એઓએ 'જૈન' પત્રના તા. ૨૫-૧૨-૨૧ ના અંકમાં વીરચરિત્રનાં સાધનો સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો છે, તેમાંથી (૧) અપ્રકટ સાધન ગુણચંદ્ર ગણિકૃત પ્રાકૃત મહાવીરચરિત્રની એક પ્રતિ અહિં પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી મોહનવિજયજી ગણિના પુસ્તક સંગ્રહમાં છે. (૨) ૪૧૦૦ શ્લોક છપાયેલી બૃહટ્ટિપનિકામાં નથી. પણ પાટણના ૫ મા ભંડારમાં હોવાનો સંદેહ છે. (૩) ૩૦૦૦ શ્લોક સંખ્યાવાળું પ્રાકૃત મહાવીરચરિત્ર જેસલમેર અને નગીનદાસ (ખંભાત) ના ભંડારમાં છે, પરંતુ તે આત્માનંદસભા તરફથી છપાયેલ નેમિચંદ્રસૂરિનું જ છે, તેનાથી જૂદું નથી.

એ લેખમાં જણાવેલાં સાધનો સિવાય નીચેનાં અપ્રકટ સાધનો પણ વીરચરિત્રને વિશેષ આકર્ષક અને ઉપયોગી સ્વરૂપમાં પ્રજાસમક્ષ મૂકવા માટે વિશેષ ઉપયોગી થઇ પડશે એમ હું ધારૂં છું.

(૧) **त्रिषष्टिमहापुरूषगुणालङ्कार**-કર્તા પુષ્પ. દંત. શ્લોકસંખ્યા ૭૧૦૦ ડેક્કનકૉલેજના ભંડારના લિસ્ટમાં અને તે ઉપરથી જૈનગ્રંથાવલીમાં નોંધ્યો છે. તેમાં ગ્રંથકારના સમય માટે વિક્રમની બીજી શતાબ્દીની સંભાવના કરી છે.

(૨) **चउप्पन्नमहापुरिसचरियं**-કર્તા શીલાચાર્ય (નિવૃતિકુળના માનદેવસૂરિના શિષ્ય) બૃહટ્ટિપનિકાકારે આ ગ્રંથનો રચના સંવત્ ૯૨૫ જણાવ્યો છે, આ પ્રાકૃત ગ્રંથની સં. ૧૨૨૭ માં કુમારપાળના રાજ્યકાળમાં પાટણમાં તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી એક પ્રતિ જેસલમેરના ભંડારમાં છે. જેની શ્લોકસંખ્યા ૧૨૬૦૦ જણાવી છે. પાટણના ૪ થા ભંડારમાં અને અહિં જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં-હંસવિજયજી મહારાજશ્રીના શાસ્ત્રસંગ્રહમાં પણ આ ગ્રંથની અધૂરી પ્રતિ છે.

(૩) **त्रिषष्टिलक्षणमहापुराणसंग्रह**-કર્તા ગુણભદ્રાચાર્ય પિટર્સન રિપોર્ટ ૪ થામાં નોંધેલ છે, તેમાં રચના શકસંવત્ ૮૨૦ (વિ. સં. ૯૫૫) કાલવર્ષ રાજાના રાજ્યમાં જણાવી છે.

(૪) **कथावली**-કર્તા ભદ્રેશ્વર. આ પ્રાકૃતગ્રંથના પરિચ્છેદનો ઉલ્લેખ બૃહટ્ટિપનિકાકારે કર્યો છે; તેમાં શ્લોકસંખ્યા ૨૩૮૦૦ જણાવી છે. પાટણના બીજા ભંડારમાં પ્રતિ હોવાનું જૈનગ્રંથાવલીમાં જણાવ્યું છે.

(૫) **श्री जिनेन्द्रचरित्र (पद्मानन्दमहाकाव्य)**-કર્તા પં. અમરચન્દ્ર. સર્ગ ૧૮ શ્લોકસંખ્યા ૮૧૯૧ સાથે બૃહટ્ટિપનિકામાં નોંધેલ છે. સં. ૧૨૯૭ માં તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી આ ગ્રંથની એક પ્રતિ ખંભાતના ભંડારમાં છે. પિ. રિ. ૧ માં નોંધેલ છે. પાટણના ૧ લા, ૪ થા ભંડારમાં તથા અહીં પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજશ્રીના શાસ્ત્રસંગ્રહમાં-જૈનજ્ઞાનમંદિરમાં પણ છે.

(૬) **वर्धमान जिन चरित्र**-કર્તા સકલકીર્તિ

૩૦૩૫ શ્લોકવાળા આ સંસ્કૃત ગ્રંથની એક પ્રતિ અહીં જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં (કા૦) છે.

(૭) **વીરચરિત્ર**—કર્તા જિનવલ્લભસૂરિ કૃત ૪૪ પ્રાકૃત ગાથાના સંક્ષિપ્ત કુલકરૂપ. આ ગ્રંથ પર સમયસુંદરગણિની વૃત્તિ પણ છે. એશિયાટિક સોસાયટીના રિપોર્ટમાં અને તે ઉપરથી જૈન ગ્રંથાવલીમાં નોંધેલ છે. પાટણના ૩ જા ભંડારમાં, અહીં સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાં તેમજ અન્યત્ર પણ પ્રાપ્ય છે.

(૮) **ત્રિષષ્ટિ (ગદ્ય)**—આ સંસ્કૃત ગ્રંથની તાડપત્ર પર લખાયેલી એક પ્રતિ જેસલમેરના ભંડારમાં છે. હેમચંદ્રાચાર્યના ત્રિષષ્ટિના આધારે આ ગ્રંથની રચના જણાય છે.

(૯) **લઘુ ત્રિષષ્ટિ**—કર્તા મેઘવિજય. શ્લોક ૫૦૦૦ પિ. રિ. ૫ માં મુંબાઇ સરકારના સંગ્રહમાં અને ડેક્કન કૉલેજના ભંડારના લિસ્ટ ઉપરથી જૈન ગ્રંથાવલીમાં નોંધેલ છે. બિકાનેર ભંડારમાં અને અહીં જૈનજ્ઞાનમંદિરમાં પણ છે,

(૧૦) **રાયમલ્લાભ્યુદયમહાકાવ્ય**-કર્તા પદ્મસુંદર કવિ રચના સંવત ૧૬૧૫ ખંભાતમાં છે, પિ. રિ. ૩ જામાં નોંધેલ છે. જૈન ગ્રંથાવલીમાં આ ગ્રંથને મુદ્રિત જણાવ્યો છે.

(૧૧) **મહાવીર વિવાહલઉ**—જૂની ગુજરાતીમાં રચાયેલા આ ગ્રંથની સં. ૧૬૭૪ માં પાદશાહ સલિમશાહના રાજ્યમાં લખાયેલી એક પ્રતિ અહીં સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાં છે.

શ્વેતાંબર અને દિગંબરોના રચેલા ઉપર જણાવેલ ગ્રંથો સિવાય બીજા કેટલાક ગ્રંથોમાં અમુક અંશે મહાવીર ચરિત્ર મળી શકે છે. જેમકે-મેરુતુંગસૂરિના **ઉપદેશશતવિવરણ** (મહાપુરૂષચરિત્ર) *સર્ગ ૪ થા માં, જિનચંદ્રસૂરિ શિ૦ ના દીપોત્સવ*કલ્પ, સર્વવિજય આદિની વર્ધમાન દેશના (દશ શ્રાવકચરિત્ર), ગણધરવાદ, તીર્થકલ્પ, સત્તરિસયઠાણું (આત્માનંદ સભાથી મુદ્રિત) વિગેરેમાંથી પણ કેટલીક સામગ્રી મળી શકે તેમ છે.

તા. ૪-૧-૨૨.
સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી,
વડોદરા.

સાહિત્યોપાસક-
લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી.

(જૈન ૫-૨-૨૨ માંથી ઉધ્ધૃત)

"ભગવાન મહાવીર અને બુદ્ધનો વાર્તાલાપ"

(એક કાલ્પનિક સંવાદ.)

મગધદેશમાં જ્યાં માનવોના સંચાર નથી, જ્યાં સિંહ, ચિત્તા, હાથી, મહાસર્પાદિનું સામ્રાજ્ય છે, જ્યાં વિવિધ જાતનાં વનસ્પતિનાં કુંજો, ઝરણાંઓ અપૂર્ણ આનંદ આપી રહ્યા છે એવા જટીલ ઝાડી યુક્ત ઘોર જંગલમાં એક મહાતપસ્વી યોદ્ધો ભાગ્યવતી રણભૂમિમાં ઉભો રહી આન્તરીક શત્રુઓ સાથે ઘોર યુદ્ધ કરી રહ્યો હતો; વિવિધ જાતના આત્મ ભાથામાંથી ધ્યાનાસ્રો કાઢી શત્રુઓ ઉપર ફેંકી રહ્યો હતો; એક પછી એક શત્રુઓને જકડી નિર્મૂલ કરી રહ્યો હતો; 'રખે ને આ શત્રુઓ મને પરાસ્ત ન કરી નાંખે' એ વિચારને હૃદયમાં સ્થાન આપી પ્રતિક્ષણ સાવધાન-સચેત રહેતો હતો; ક્ષણભર પણ પ્રમાદ કે સ્ખલનાને આશ્રય આપતો નહતો. અરે! તે વિચારથી તેણે ખાવું, પીવું, અને સુવું, પણ પ્રાય છોડી દીધું હતું. આવામાં મહાત્મા બુદ્ધ તે રસ્તા ભણી જતાં ઘોર રણસંગ્રામમાં વિજય મેળવતાં આ વીર યોદ્ધાને જોયો એટલે મહાત્મા બુદ્ધ પ્રસ્તુત યોદ્ધાની મુલાકાતે આવ્યા.

ઘડીભર વિશ્રાંતિ લઇ મહાત્મા બુદ્ધે વીર યોદ્ધાને સંબોધી કહ્યું કે હે આર્યપુત્ર! હે દીર્ઘ તપસ્વીન્! હે શુરવીર સુભટ! આ તમે કાયકષ્ટ કરી ઘોર યુદ્ધ કેમ કરો છો? ઘોર તપશ્ચર્યા કરી દેહનું દમન શા

માટે કરો છો ? આટલા કડક રસ્તે શા માટે પ્રયાણ કરો છો ! ચાલોને હવે આપણે લોકોપકાર કરી જીવનને સાર્થક કરીશું. હજારો બ્રાહ્મણો ને રાજાઓને ઉપદેશ આપી હિંસા માર્ગથી મુક્ત કરીશું. મેં પણ તમારી જેમ કડક તપશ્ચર્યા કરી દેહનું દમન કરી આન્તરિક શત્રુઓને દમન કરવાનું કાર્ય આરંભ્યું હતું; પરંતુ તેમાં હું થોડા દિવસમાંજ અત્યન્ત અશક્ત થઇ ગયો,–હાર ખાઇ ગયોઃ આગળ વધી શકયો નહિ તેથી હું હતાશ થઇ ગયો અન્તે મેં તે માર્ગને છોડી હવે મધ્યમ માર્ગને સ્વીકાર્યો છે. અને મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે લોકોપકાર કરી જીવન વ્યતીત કરવું. કડક ત્યાગ કે તપશ્ચર્યા માટે હું લાયક નથી; આપના જેવા યુદ્ધ માટે હું યોગ્ય નથી. ''

મહાત્મા બુદ્ધનાં વચન સાંભળી ત્યાગ અને તપશ્ચર્યાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલા પ્રસ્તુત વીર યોદ્ધા હૃદયગ્રાહી જવાબ આપે છેઃ–આર્ય પુત્ર ! હે મહાભાગ્ય મહાત્મન્ ! લોકોપકાર કરવો સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. એ તમારૂં કહેવું સાચુ છે. પરંતુ પોતાના આત્માને સર્વથા વિશુદ્ધ કર્યા વિના, દુઃખથી ભયથી અને વાસનાઓથી અત્યન્ત મુક્ત કર્યા વિના બીજાના દુઃખ ભય કે વાસનાનો વિચ્છેદ કરી શકાતો નથી. અતએવ વાસ્તવિક પૂર્ણ યોગ્યતાને મેળવ્યા વગર ઉપકાર થઇ શકતો નથી જેમકે બુદ્ધિ કે ધનરહિત માણસ બીજાને વિદ્વાન કે ધની કરી શકતો નથી. માટે હે શાકયસિંહ ! અગર તમે સાચો લોકોપકાર કરવા ચાહતા હો તો તપશ્ચર્યા અને ધ્યાનદ્વારા આન્તરીક શત્રુઓ સાથે ઘોર યુદ્ધ કરી તમારા આત્માને પૂર્ણ પવિત્ર બનાવો. તમે સાચું કૈવલ્ય (બ્રહ્મજ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરો. હું પણ અખિલ સંસારને દુખથી મુક્ત કરવા ચાહું છું અને તેને માટેજ હું પહેલા મારા આન્તરીક શત્રુઓ સાથે ત્યાગ અને તપશ્ચર્યા દ્વારા ઘોર યુદ્ધ કરી આત્માને સર્વજ્ઞ, પૂર્ણ વિજેતા-નિર્ભય બનાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. હમણાં તો હું મારા આત્મા સિવાય કોઇને પણ ઉપદેશ આપતો નથી. સંપૂર્ણ દશામાં પહોંચી આપણે પ્રત્યેક દેશનો અરે પ્રત્યેક પ્રાણીનો પણ ઉપકાર કરીશું–ઉદ્ધાર કરીશું, તેઓને સુખનો સાચો અને સરલ રસ્તો બતાવીશું; અંદરના અને બહારના દુઃખોથી સર્વથા મુક્ત કરી સાચો ઉપકાર કરીશું.'' આવા વીર યોદ્ધાનાં વચનો બુદ્ધ મહાત્માના મનની અંદર તો પ્રવિષ્ટ થયા પણ શરીરની અંદર પ્રવિષ્ટ થઇ શકયા નહિ અન્તે આવા કાર્યને પોતાને માટે અશક્ય જાણી પોતાની ન્યૂનતા બતાવી બુદ્ધ મહાત્મા વીર યોદ્ધાને અભિવાદન કરી લોકોપકાર કરવા ભણી ગયા.

વાચક મહાશય ! પ્રસ્તુત વીર યોદ્ધાનું શૌર્ય, ધૈર્ય, ગાંભિર્ય, અને પૂર્ણ ધ્યેયની ભાવના જાણી તને તેનું પવિત્ર નામ જાણવાની, તેને કોટીશઃ નમન કરવાની અને તેનું અનુકરણ કરવાની અભિકાંક્ષા અવશ્ય થઇ હશે. લે તે અભિકાંક્ષાની પૂર્તિ માટે કહું છું તેનું નામ ભગવાન મહાવીર.

હિમાંશુવિજય અનેકાન્તી.

શ્રી વીરપુત્ર વીરચંદ્ર.

[સદ્ગત વીરચંદ્ર રાઘવજી નામના સૌરાષ્ટ્રી જૈન ગ્રેજ્યુએટે અમેરિકામાં ચીકાગોની સર્વ ધર્મ પરિષદ્‌માં શ્રીમદ્ આત્મારામજી આચાર્યની પ્રેરણાથી જઇ જે કાર્ય જૈનધર્મના પ્રચાર અર્થે ત્યાં કર્યું તે સર્વવિદિત છે. તેમનું જીવનચરિત્ર જૈન શ્વે૦ કો૦ હેરલ્ડના ૧૯૧૪ ના એક શ્રી મહાવીર અંકમાં અમારા હાથે પ્રકટ થયું છે. તેમણે મુંબઇ છોડી ગયા ને ચીકાગો પહોંચ્યા પછી તુરતમાંજ ચીકાગોથી જે પત્ર બધી ખબર અંતરનો લખ્યો તે તેમના સ્વહસ્તનોજ મી. ખીમચંદ લાવસાર તરફથી મળ્યો છે તે અતિ ઉપયોગી ધારી આ અંકમાં પ્રકટ કરવામાં અમને અતિ આનંદ થાય છે. તંત્રી]

ચીકાગો તા. ૨૯ જાન્યુઆરી ૧૮૯૪

રા. રા. મેહેરબાન શેઠજી સાહેબ.

દયાચંદભાઇ ચકુચંદની સેવામાં.

મુંબઈ.

મુંબઇનું બારૂં તા. ૪ આગસ્ટ ૧૮૯૩ ના રોજ છોડયા પછી આપના ઉપર સવિસ્તર પત્ર હું લખી શકયો નથી. કારણ માત્ર એજ કે આ દેશમાં કંઇ પણ સંગીન સ્તુતિપાત્ર કામ કર્યા પછી આપને પત્ર લખું તોજ આપને આનંદ પ્રાપ્ત થાય. આ શેહેરમાં હું પાંચ મહીના થયા છું અને તે દરમીયાન આપ સંતોષ પામો એટલું કામ હું કરી શકયો છું. માટે હવે આપને સવિસ્તર પત્ર લખું છું.

તા. ૪ આગસ્ટના રોજ સ્ટીમર પર જતા પેહેલા મેસર્સ ટોમસ કુક એંડસનની મુંબઇની પેઢી તરફથી સ્ટીમરના કપતાન ઉપર એક પત્ર મેં લખાવી લીધો હતો તેની નકલ નીચે આપું છું.

Bombay, 4th August 1893.

The Commanding Officers of the S. S. Assam and the S. S. Himalaya.

Dear Sirs,

The bearer of this Mr. Gandhi a Hindu gentleman of this city is en-route to Chicago and is going to observe Hindu rites and customs on board so as not to interfere with his caste. He will feel very much obliged if you will be so kind as to give him a certificate on leaving your ships to the effect that he has not eaten food prepared by the ship's cook, but by his own cook. Thanking you in anticipation.

Yours faithfully,

Thos. Cook & Son.

ઉપર મુજબનો પત્ર લઇને હું સ્ટીમરપર ગયો. તેની સાથે પી. એંડ. ઓ. કંપની સાથે બંદોબસ્ત કર્યો હતો કે સ્ટીમરના ઉઘાડા ભાગ ઉપર એક લોઢાનો ચુલોરાખવો.એ ચૂલા માટે મેં સદરહુ કંપનીને એકસો રૂપીયા જુદા આપ્યા હતા. એડનથી બીજી સ્ટીમરમાં જવાનું હતું અને એ ચૂલો પણ અમારે માટે ખાસ બીજી સ્ટીમર પર લઇ જવામાં આવ્યો હતો. એકલા ચૂલા માટે સો રૂપીયા મોટી રકમ છે પણ તેનો ખુલાસો પી. ઓ. કંપની નીચે પ્રમાણે આપે છે.

મારી સાથે મી. નથુ મંછાચંદ હતો અને રસોઇ વીગેરે કામ માટે તેની જરૂર હતી. એક બે દીવસ સુધી નથુને ફેર આવ્યો તેથી અમે રસોઇ કરી શકયા નહીં. પણ અંતે તંદુરસ્તી સારી રહેવા લાગી. પહેલા બે દીવસ સુધી અમારી સાથે મીઠાઇ વીગેરે ખાવાના પદાર્થો ઘણા હતા તેનાથી અમે ચલાવ્યું. ત્રીજા દીવસથી રસોઈ શરૂ કરી. એડન પછી દરીયો શાંત હતો તેથી રસોઇ કરવામાં અમને કશી અડચણ પડી નહી. એડનથી બીજી સ્ટીમર હીમાલય નામની હતી તેમાં અમે બેઠા. પહેલી સ્ટીમરના કપતાને અમને અમારા ખોરાક સંબંધી સરટીફીકેટ આપ્યું છે તેની

નકલ નીચે પ્રમાણેઃ—

Bombay, 3rd August 1893.

Messrs. Thos. Cook & Son,
Bombay.

DEAR SIRS,

In reply to your letter of date I beg to inform you that a stove has been placed on board the "Assam" for the use of Mr. Gandhi and friend and I have written to the Commander of the connecting ship at Aden to see that it is kept for their exclusive use.

I note that they considered Rs. 100 a high charge but you will doubtless have explained to them that the stove is conveyed at some inconvenience to the ship and has to be transhipped at Aden, carried to London and brought back again.

Yours faithfully,
Superintendent.

Peninsular & Oriental Steam
Navn. Co.

S. S. Assam, Aden 11th August 1893.

I hereby certify that Mr. Gandhi, second saloon passenger on board this steamer has travelled, from Bombay to Aden, during which time he has had no food prepared by any one on board but his own private cook.

T. F. Creery,
Commander.

એજ પ્રમાણે સ્ટીમર હીમાલયના કપતાને નીચે મુજબ સરટીફીકેટ આપ્યું છે.

S. S. Himalaya, 18th August 1893.

This is to certify that Mr. Gandhi embarked on board this ship at Aden Ex Assam on the 11th August 1893 and disembarked at Brindisi on the 18th August 1893 during which time he only had meals cooked by his own cook, receiving nothing cooked by any of the ship's company.

Fred Buckland,
Purser.

તા. ૧૮ મીના રોજ અમે બ્રીંડીઝી પહોંચ્યા. સ્ટીમર પરથી ઉતરી અમે શેહેરમાં ગયા અને લંડન પહોંચતા રેલગાડીમાં બે દીવસ બેસી રહેવું પડે છે તેથી રસ્તામાં ખાવા માટે મેવા તથા ફળ ખરીદ કર્યા. રસ્તામાં કોઇ જગાએ રોકાયા નહી. ફક્ત ઇટાલીના ટયુરિન શેહેરમાં અમારે ગાડી બદલવી પડી ત્યાં બે ચાર કલાક રોકાવું પડ્યું. તા. ૨૦ આગસ્ટના રોજ અમે લંડન પહોચ્યા. બ્રીંડીઝીથી મારા એક મિત્ર ઉપર લંડનમાં મેં અગાઉથી તાર મુકી જણાવ્યું હતું કે અમારે માટે અલાયદું એક મકાન ભાડે રાખે. લંડન પહોંચ્યા એટલે અમે ઘેર પહોંચ્યા એમ લાગ્યું. અમેરિકાની સ્ટીમર જવાને ૭ દીવસની વાર હતી તેથી અમારે તેટલા વખત સુધી લંડનમાં રોકાવું પડ્યું.

તા. ૨૬ આગસ્ટના રોજ અમે લંડનથી રવાને થઇ સાઉથાંપટન ગયા અને ત્યાંથી "પારિસ" નામની સ્ટીમરમાં બેઠા. આ સ્ટીમરમાં અમારે સંગાથ ઘણો સારો હતો. લંડનની થિયોસોફીકલ સોસાઇટીની પ્રમુખ મીસીસ એની બેસાંટ તથા સેક્રેટરી મીસ મ્યૂલર, અલાહાબાદની કોલેજના ગણિત શાસ્ત્રના પ્રોફેસર મી. જ્ઞાનેંદ્રનાથ ચક્રવર્તી, તથા બૌદ્ધ ધર્મ સભાના સેક્રેટરી મી. ધર્મપાલ, એ સઘળા ચીકાગોની ધર્મસભા માટે પ્રતિનિધિ તરીકે જતા હતા. રસ્તામાં અમારે તેમની સાથે ઘણીજ સારી રીતે વાતચીત થઇ. તેમને જૈન ધર્મ સંબંધી કશી પણ માહીતી નહોતી પણ જ્યારે જૈન ધર્મના તત્ત્વો સંબંધી મેં તેમને ટુંકામાં વર્ણન આપ્યું ત્યારે આવું ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન જૈનધર્મમાં છે એ જાણી તેમને અજાયબી ઉત્પન્ન થઇ તેની સાથે તેઓએ

જણાવ્યું કે આવી ઉત્તમ ફીલોસોફીના પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં જૈની લોકો પ્રસિદ્ધ કરતા નથી એ ઘણી દીલગીરીની વાત છે. સાઉધાંપટન અને ન્યૂયોર્કની વચ્ચે સ્ટીમરમાં મીસીસ એની બેસાંટે બે વખત "કર્મ" એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યા હતા. તા. ૨ સપ્ટેમ્બરના રોજ અમે સવારના આઠ વાગતા ન્યૂયોર્કના બંદરમાં આવી પહોંચ્યા. ગંજાવર કદની સ્ટીમરો બંદરમાં દોડાદોડ કરતી હતી. એક બાજુએ બ્રુકલીન નામનું ન્યૂયોર્કનું પરૂ હતું. બીજી બાજુએ ન્યૂજર્સી નામનું પરૂ છે. વચમાં ન્યૂયોર્ક શેહેર છે. આપણા દેશની કીનારા પર સફર કરનારી સ્ટીમરોમાં મુસાફરી કરનારા ઉતારૂઓને પોતાનો સામાન સાથે લઇ કીનારા ઉપર ઉતરવું પડે છે તેમ અહીં કરવું પડતું નથી. તમારી દરેક પેટી તમારૂં નામ લખી સ્ટીમરના માણસોને સામાન સોંપી દો એટલે તેઓ કીનારા ઉપર તમને દરેક ચીજ બનતી ઉતાવળથી સોંપી દેશે. અમારો કુલ સામાન અમે સ્ટીમરના માણસોને સોંપી દીધો અને અમે સ્ટીમર ઉપરથી અમારા દેશી પોશાકમાં કાંઠા ઉપર ઉતર્યા. કાંઠા ઉપર આપણી મુંબઇની જાણીતી ટોમસ કુકની પેઢીની અત્રેની (ન્યૂયોર્કની) શાખાના પ્રતિનિધિ મી. હેમીલટન હાજર હતા. તેમણે ઘણા વિવેક સાથે અમને કહ્યું કે તેઓ અમારૂં કશું પણ કામ કરવાને સેવામાં હાજર છે. અમે અમારો સામાન તપાસી લીધો. ન્યૂયોર્ક યુનાઇટેડ સ્ટેટસનું બારૂં છે તેથી તરી જકાતનો કાયદો બરાબર અમલમાં મુકવામાં આવે છે. તરી જકાતના દશ વીશ ઇન્સપેક્ટરો ત્યાં હાજર હતા અને તેમને અમારો સામાન બતાવ્યા શીવાય અમારાથી જવાય તેમ નહોતું. છતાં જેમ મુંબઇમાં બાંદરાના સ્ટેશન ઉપર કસ્ટમ્સ ખાતાના સીપાઇઓ લોકોને અપમાન ભરેલી રીતે સતાવે છે તેમ અહી નહોતું. તેઓએ અમને પુછયું કે જકાત આપવી પડે એવો સામાન અમારી પાસે હોય તો તેમને જણાવવું અમે કહ્યું કે અમારી પાસે તેવો કશો સામાન નથી. ઉપર ઉપરથી અમારો સામાન તેઓએ તપાસ્યો અને પછી અમને જવા દીધા.

ચીકાગોની ધર્મસભા તરફથી તેના સેક્રેટરી મી. વીલીયમ પાઇપ અમને લેવા માટે બંદર ઉપર આવ્યા હતા. એ ધર્મસભાની જનરલ કમીટીએ ખાસ અમારે માટે મી. પાઇપને ચીકાગોથી ન્યૂયોર્ક મોકલ્યા હતા. તેઓ અમને મળ્યા. મી. વીલીયમ પાઇપ ફક્ત ૩૨ વર્ષના ઉત્સાહી ગૃહસ્થ છે. શરીર અને તંદુરસ્તીની દરકાર કર્યા વિના તેઓએ "પાર્લામેંટ આફ રીલીજીયન્સ" માટે અથાગ મેહેનત લીધી છે. અમારો વિચાર ન્યૂયોર્ક શેહેરમાં બીલકુલ રોકાયા શીવાય તરતજ ચીકાગો જવાનો હતો. પરંતુ મી. પાઇપે કહ્યું કે "તમે ૧૨૦૦૦ માઇલની મુસાફર કરતા અહીં આવ્યા છો માટે બે દીવસ અહીં આરામ લો અને આજે શનીવાર છે પણ સોમવારની સાંજના અહીંથી આપણે ચીકાગો તરફ રવાને થઇશું." તેઓએ અમારે માટે મકાનનો અગાઉથી બંદોબસ્ત કર્યો હતો. મેં તેમને જણાવ્યું કે ખોરાકની બાબતમાં અમારો રીવાજ તમે જાણતા નહી હો; અમે ઉત્તમ હિંદુ તથા જૈન લોકો શીવાય બીજા કોઇના હાથની રસોઇ જમતા નથી. મી. પાઇપે કહ્યું કે "તમારી જ્ઞાતિના રીવાજને અનુકુળ પડે તેવી રીતનો મરજી મુજબ બંદોબસ્ત કરીશું." ફક્ત બેજ દીવસ ન્યૂયોર્કમાં રહેવાનું હતું તેથી અમે વિચાર કર્યો કે ફળફુલ ઉપર રહેવું વધારે ઠીક પડશે. મી. વીલીયમ પાઇપ ચીકાગોની ધર્મસભાને ખરચે અમારે માટે બધો બંદોબસ્ત કરવાને તૈયાર હતા. પરંતુ મેં વિચાર કર્યો કે જૈનધર્મની ઉન્નતિ માટે હું અહીં આવ્યો છું તેવે પ્રસંગે અમેરિકાના લોકોને મારે માટે ખરચ કરવો પડે એ જો કે તેમને પ્રશસંનીય છે તો પણ મારી શક્તિવાન જૈનકોમને નામોશી ભરેલું છે તેથી મી. પાઇપને તેમના ઉત્તમ વિચાર માટે ઉપકાર ભરેલા શબ્દોથી ધન્યવાદ આપી જણાવ્યું કે મારો તમામ ખરચ હું પોતેજ આપીશ. મી. 'પાઇપ' ન્યૂયોર્કની પ્રખ્યાત બ્રન્સવીક હોટેલમાં ગયા અને હું તથા મી. નથુ છોટવે સેંટ્રલ હોટેલના મેનેજરને મળવા ગયા. અને અમે મેનેજરને જણાવ્યું કે અમારે ફક્ત બે દીવસ ન્યૂયોર્કમાં રહેવું છે માટે અમને તેઓ એક ઓરડો ભાડે આપે તો ઠીક. અમને તેઓએ એક ઇલાયદો ઓરડો આપ્યો.

અમારો સામાન એ ઓરડામાં મુકી અમે બજારમાં ગયા અને સફરજન, કેળાં, દ્રાક્ષ, નારંગી, જમરૂખ વીગેરે ફળ ખરીદ કરી મકાન ઉપર આવ્યા. સાંજના પાંચ વાગતા ફલાહાર કરી મી. પાઇપને મળવા માટે હું બ્રન્સ્વીક હોટેલમાં ગયો. ધર્મસભા સંબંધી તેમની સાથે ઘણી વાતચીત થઇ. પાંચ સાત ન્યૂસ પેપરના રીપોર્ટરો ત્યાં હાજર હતા. તેઓએ જૈનધર્મ તથા જૈનકોમ સંબંધી ઘણા ઘણા સવાલો મને પુછ્યા, ન્યૂયોર્કનું પ્રખ્યાત વર્તમાન પત્ર નામે "ધી વર્લ્ડ" મારે માટે નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

Mr. Virchand R. Gandhi said he believed he was the first member of the Jain Society that had been allowed to visit outside of India within two thosand years. "It is a tenet of our order," *he continued*, "that should a member break bread with Englishmen, he shall be excommunicated. The High Priest and a gathering of the society selected me as a delegate to the Religious Congress at Chicago. Other meetings denounced me for coming here. I am here and glad to be here."—Gandhi is prohibited from touching *meat of any kind*. He does not know the taste of flesh. He is *an exceedingly intelligent man* and stands high in his order.

બીજે દીવસે રવિવાર હોવાથી અમારે કશું અગત્યનું કામ નહોતું તેથી અમે શેહેર જોવા નીકળ્યા.

અમેરિકાના યૂનાઇટેડ સ્ટેટસનું પાયતખ્ત શેહેર વોશીંગટન છે. તો પણ વસ્તી, ઉદ્યોગ, સાહસ, હુન્નર તથા સુધારાની બાબતમાં ન્યૂયોર્ક આ દેશમાં પ્રથમ દરજ્જો ધરાવે છે. આ શેહેરનો વિસ્તાર ૪૨ ચોરસ માઇલ છે. અને વસ્તી સુમારે સત્તર લાખ છે. દુનીયાના દરેક ભાગના લોકો અહી વસે છે. આયર્લાન્ડના ડબલીન શેહેરમાં જેટલા આઇરીશ લોકો રહે છે તેના કરતા વધારે આઇરીશ લોકો ન્યૂયોર્કમાં રહે છે. બરલીન શીવાય જર્મની દેશના હોઇ પણ શહેરમાં જેટલા જર્મન લોકો રહે છે તેના કરતાં વધારે જર્મન લોકો ન્યૂયોર્ક શેહેરમાં વસે છે. યૂનાઇટેડ સ્ટેટસનું આખું રાજ્ય પ્રજાસત્તાક હોવાથી મોટા અમલદારો લોકોની ચૂંટણીથી નીમાય છે. ન્યૂયોર્કનો મ્યુનીસીપલ કારભાર બત્રીશ મેંબરો ચલાવે છે. એ બત્રીશ મેંબરોને લોકો ચૂંટે છે. શેહેરની વાર્ષિક આવક સુમારે વીશ કરોડ રૂપીયા છે. આ ન્યૂયોર્ક શેહેરમાં ૨૬૦૦૦ કારખાના છે તેમાં સાડા ત્રણ લાખ લોકોને રોજી મળે છે. તેઓ દર વરસે ૨૩૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનો સામાન બનાવે છે. આ શેહેરમાં ૪૩ દરરોજ પ્રસિદ્ધ થતા વર્તમાન પત્રો છે, ૯ અઠવાડીયામાં બે વખત પ્રસિદ્ધ થતા વર્તમાન પત્રો છે, ૨૨૧ અઠવાડીયામાં એકવાર પ્રસિદ્ધ થતા વર્તમાન પત્રો છે અને ૪૮ દર પખવાડીયે પ્રસિદ્ધ થનારા પેપરો છે. માસીક ચોપાનીયા ૩૯૪ છે. દર બે મહિને પ્રસિદ્ધ થતા ચોપાનીયા ૧૪ છે અને દર ત્રણ મહીને છપાતા ચોપાનીયા ૨૧ છે.

ન્યૂયોર્ક શેહેરનું વર્ણન પત્ર મારફતે જેટલું લખું તેટલું ઓછું છે. ઘણું કરીને થોડા દિવસમાં ગુજરાતી અથવા મુંબઇ સમાચારમાં ન્યૂયોર્કનું વર્ણન હું લખી મોકલીશ.

તા. ૪ આગસ્ટ સોમવારની સાંજના "ન્યૂયોર્ક સેંટ્રલ એંડ હડસન રિવર રેલરોડ"ની ટ્રેનમાં અમે ચિકાગો તરફ રવાને થયા. રસ્તામાં બાર કલાક સુધી નાયાગરાના ધોધ જોવાને મી. પાઇપના કહેવાથી રોકાયા. તા. ૬ સપ્ટેંબરના રોજ અમે ચીકાગો પહોંચ્યા. તા. ૬ સપ્ટેબરથી આજ દીવસ સુધી ધર્મ સંબંધી અગત્યના બનાવો બન્યા છે મેં ઘણી જગાએ ભાષણો આપ્યા છે અને હજી આપું છું. એ બધી હકીકત ઘણા વિસ્તાર સાથે આપના ઉપર લખવાની છે. આપ આટલો લાંબો પત્ર વાંચી કંટાળો પામશો ધારી વિશેષ હકીકત આવતા મેલમાં લખીશ. પરંતુ ચીકાગોમાં પાંચ માસ રહ્યા પછી અહીના ન્યુસપેપરોનો તથા આગેવાન લોકોનો મારે માટે કેવો મત છે તે આ સાથેના બુકપોસ્ટ મારફતે મોકલેલા કાગળોથી આપ જાણશો. જૈન ધર્મ વિષે ભાષણો આપવા હજી હું એક માસને આશરે અત્રે રહીશ. વિશેષ હકીકત આવતા મેલમાં લખીશ.

લી० આજ્ઞાંકિત સેવક વીરચંદ રાઘવજી.

"નિર્વાણ સમયની ચર્ચા."

લેખક:—શ્રી૦ હીરાલાલ અમૃતલાલ શાહ.

આપણી ચાલુ માન્યતા મુજબ આજથી ૨૪૫૨ વર્ષ પૂર્વે શ્રી વીરપ્રભુ નિર્વાણને પામ્યા. તે વર્ષથી થોડા વર્ષોને અન્તરે ભગવાન ગૌતમબુદ્ધ નિર્વાણ પામ્યા. બન્નેએ આર્યાવર્તને પોતાના વિહાર અને વાણીથી પુનિત કર્યાં; અને અદ્યાપિ પર્યન્ત અનેકવિધ સ્વરૂપે ભારતવર્ષમાં અને તેથી પણ ઘણે દૂર તેમના જીવનની છાયા ફેલાઇ રહી છે. તેમના સમય પરત્વે જે જે અભ્યાસશીલ વિદ્વાનોએ લક્ષ આપ્યું છે તે યોગ્યજ છે. તેઓના અભ્યાસના પરિણામે જે મતભેદો ઉત્પન્ન થયા છે તેને અહિં સંક્ષેપમાં ઉહાપોહ કરીશું અને તેમ કરતાં તેમના લક્ષ બહાર કઇ હકીકતો રહી જાય છે તેનો પણ વિચાર થશે.

આ લેખ મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં છે એટલે અહીં મુખ્યત્વે વીરનિર્વાણનીજ ચર્ચા થશે અને બુદ્ધનિર્વાણની ચર્ચા ગૌણભાવે રહી અન્તર્ગત થશે. વળી પ્રસ્તુત વિષયપર ઘણા વિદ્વાનોએ લખ્યું છે. પરન્તુ સર્વનો સમાવેશ ત્રણ વિદ્વાનોના લેખમાં થતો હોવાથી અન્યનો ઉલ્લેખ નહિ કરીએ. ત્રણમાંથી ડૉ. જેકોબી (ખરૂં નામ 'યાકોબી' છે) ના લેખનું તથા ડૉ. જાર્લ ચાર્પેન્ટીઅરના લેખનું સંપૂર્ણ ભાષાંતર ક્રમશઃ "જૈન સાહિત્ય સંશોધક"ના ખંડ ૧, અંક ૨ પાનાં ૬૯–૯૭ માં અને ખંડ ૨, અંક ૨ પાનાં ૯૩–૧૨૮ માં આવી ગયું છે. ત્રીજા વિદ્વાન શ્રી. કાશીપ્રસાદ જાયસ્વાલના લેખના મુદ્દાના ભાગનો સાર તેજ ત્રૈમાસિકના ખંડ ૧, અંક ૪ પાનાં ૨૦૪–૨૧૦ માં આવી ગયો છે. મૂળ લેખો માટે વાચકવર્ગે "S. B. E. series, vol. 22, "Introduction to Jain Sutras" (1884), 'Indian Antiquary,' vol. XLIII, June, July and August (1914), અને "Journal of the Behar and Orissa Research Society," September (1915) જોઇ લેવાં. આટલો પ્રસ્તાવ એટલા સારૂ કર્યો છે કે કોઇ પણ જીજ્ઞાસુ વાચક ચર્ચાના મુદ્દા સમજવા માટે મૂળ લેખો યા તેમના ભાષાંતરોને સહેલાઇથી પ્રાપ્ત કરી શકે; અને ચર્ચા વાંચ્યા પછી તે સર્વે ફરીવાર જોઇ કયા વિદ્વાન કયે માર્ગે જાય છે, તથા કઇ રીતે શા અનુમાન પર આવે છે તે બરોબર તપાસી શકે અને તેઓની વિચારશ્રેણીમાં સારાસાર સમજી શકે. શ્રી વીરનિર્વાણનો સમય ઇતિહાસ માટે ઉપયોગી છે કારણકે પટ્ટાવલિઓ દ્વારા તથા છૂટી છૂટી હકીકતો દ્વારા નિર્વાણ સમય હિન્દના અનેક સૈકાઓના બનાવો સાથે સંકળાયેલો છે; અને વિશેષમાં, અત્યારના બે મોટા સંવત્સરો–વિક્રમ અને શક સંવત્સરો–પરત્વેનું તેની સાથેનું અન્તર ઘણીજ સ્પષ્ટતાથી સૂચવાયેલું છે. બુદ્ધનિર્વાણના વર્ષોનું તેવું સાતત્ય નથી રહ્યું; છતાં 'દીપવંશ' અને 'મહાવંશ'માં જે ઇતિહાસક્રમ બુદ્ધના વર્ષોમાં જળવાયો છે તે હિન્દના ઇતિહાસમાં ગુપ્ત રાજાઓના સમયપર્યન્તનો વિચાર કરવામાં મદદગાર થઈ પડે છે. આ રીતે બન્ને નિર્વાણના સમય અને ખાસ કરીને વીરનિર્વાણનો સમય હિન્દનો પ્રાચીન ઇતિહાસક્રમ સ્થાપિત કરવામાં બહુજ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. પુરાણોની મૌર્ય પછીની વંશાવલિ સાથે આ સમયનો સમન્વય હજી સૂધી નથી થયો–અને તેમ કરવાનું અત્યારે પ્રયોજન અને સ્થાન નથી–પણ તેમ થતાં વીરનિર્વાણના સમય પર થતા ઉહાપોહની અગત્ય પ્રતીત થશે તેમાં સંદેહ નથી.

પ્રથમ ડૉ. જેકોબીની વિચારશ્રેણી તપાસીએ. તે મહાશય બેજ હકીકત પર વિશ્વાસ મૂકે છે. પ્રથમ માૈર્યવંશી રાજા ચન્દ્રગુપ્તની તારીખપર અને પછી તે રાજા અને વીરનિર્વાણ વચ્ચે હેમચંદ્રાચાર્ય ગણાવે.

છે તેનાપર. ચન્દ્રગુપ્તનો સમય તે મહાશય ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૨ લે છે. હવે આ સમય એલેકઝાન્ડરની તારીખપરથી લે છે. પરંતુ તે તારીખ ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૨ નીજ છે એમ નથી! અનેક ફેરફારો તેમાં થયા પછી ડૉ૦ જેકોબીએ લખ્યું તે વખતે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૨ આગળ આવીને ઉભી રહી છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૫-૨૯૧ અને ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૦ નો પોતે નિર્દેશ કરે છે; અને ડો. ચાર્પેન્ટીઅર પોતાના લેખમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૫-૩૧૨ સૂધીમાંની કહે છે!! આ પરથી એક વસ્તુ સ્પષ્ટ છે કે એલેકઝાન્ડરનો સમયક્રમ સૌ માની લે છે તેવો સ્થાપિત નથી થઈ ચૂકયો પરંતુ ચન્દ્રગુપ્તની સાથે તેને સાનુકુળ રાખવાની ત્રેવડ થાય છે. અને તેમાં વિલક્ષણતા આવવાનાં શા કારણો તે કોઈ જણાવતુંજ નથી! ચન્દ્રગુપ્ત સાથે મેળ મેળવવા માટે તેમાં ઉલટાસુલટી ફેરફાર તો નહિ થતા હોય? તે સંશય સહેજે ઉત્પન્ન થાય છે અને તે રીતે આ જગ્યાએ (argument in a circle) ચક્રાવામાં પડવાનો દોષ થાય છે કે નહિ તે કહી શકાતું નથી. અસ્તુ.

શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્ય પરિશિષ્ટપર્વમાં (૮,૩૩૯. પ્રસારક સભાનું) "વીરમુક્તિ પછી ૧૫૫ વર્ષે ચન્દ્રગુપ્ત રાજા થયો" તેમ કહે છે. ચન્દ્રગુપ્તનો સમય ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૨ લઇ ડૉ. જેકોબી તેમાં ૧૫૫ વર્ષ મેળવી દે છે એટલે વીરનિર્વાણનો સમય (૩૧૨+૧૫૫=) ૪૬૭ ઇ. સ. પૂર્વેનો આવ્યો; ને તે સિદ્ધ થયો તેમ પ્રતિપાદન કરે છે.

હવે આપણે શ્રી. જાયસ્વાલના મુદ્દા તપાસીએ. હેમચંદ્રાચાર્યે ચન્દ્રગુપ્ત અને નિર્વાણ વચ્ચે ૧૫૫ વર્ષ કહ્યા તે સ્વીકારતા નથી ને તેમાં ભૂલ માને છે. (તેવીજ રીતે બુદ્ધનિર્વાણ પછી ૧૬૨ વર્ષે ચન્દ્રગુપ્ત થયો તે વાત પણ માન્ય કરતા નથી.) સ્થવિરાવલિ (મેરૂતુંગની) અને બીજા સાધનોથી તે અન્તર ૧૫૫ નહિ પરંતુ ૨૧૯ વર્ષનો છે તેમ પોતે સ્વીકારે છે. ચન્દ્રગુપ્તનું રાજ્યારોહણ ઈ. સ. પૂ. ૩૨૬ લઇ તેમાં ઉપરોક્ત વર્ષના ૨૧૮ વર્ષ ઉમેરી ઇ. સ. પૂ. ૫૪૪ નો નિર્વાણ સમય ઠરાવે છે. આ તારીખ ઈ. સ. પૂ. ૫૪૪) શકને વિક્રમ સંવત્સરો અને વીરનિર્વાણ વચ્ચેના અન્તર સાથે સાનુકુળ છે; પરંતુ અહીં ૨૧૯ વર્ષનો, નિર્વાણ અને ચન્દ્રગુપ્ત વચ્ચેનો ખાંચો તેમણે સ્વીકાર્યો છે તે માનનીય નથી, ખોટો છે, અને ઇતિહાસક્રમ માટે અર્થહીન છે. તેમણે ૬૦ વર્ષ પાલકનાં અને ૧૫૫ વર્ષ નન્દનાં એમ ૨૧૫ વર્ષ છે એવી સ્થવિરાવલિની વાતપર ખૂબ વજન દીધું છે. ડૉ. કલાટે (Indian Antiquary, XI, P. 251; 1882) એક ફુટનોટમાં જણાવ્યું કે "તેજ વર્ષમાં ચન્દ્રગુપ્તે નવમા નન્દને માર્યો. આ નોટ (સ્થૂલભદ્ર વિષેની હકીકત આપી છે તેમાં) ૨૧૫ વીરાત્ સ્થૂલભદ્ર સ્વર્ગે ગયા તે ઉપર છે. નોટ પટ્ટાવલી અનુસાર છે કે ડાકટરની સાહેબની પોતાની ભૂલ છે તે કહી ન શકાય. (આચાર્ય સંભૂતિવિજય વીરાત્ ૧૫૬ સ્વર્ગે ગયા તે પરની આ નોટ તો નહિ હોય? લખવામાં ભૂલ થતાં નોટનું સ્થાનાન્તર થયું હોય તો નવાઈ નહિ.) પાને ૨૪૬ ઉપર સ્થૂલભદ્ર વીરાત્ ૨૧૯ વર્ષે સ્વર્ગે ગયા તેવો નોંધ છે. આ નોંધ ને ડાકટરની સાહેબની ફુટનોટ લઈ શ્રી. જાયસ્વાલ રચના કરે છે કે વીરાત્ ૨૧૯ વર્ષ ચન્દ્રગુપ્ત ગાદીએ બેઠો. પરંતુ હેમચંદ્રાચાર્યના પરિશિષ્ટપર્વમાં (સર્ગ ૮-૯) સ્થૂલભદ્રનો ઇતિહાસ તપાસતાં અને આ પટ્ટાવલિનાં વર્ષો મેળવતાં ચન્દ્રગુપ્ત માટે વીરાત્ ૨૧૫ કે ૨૧૯ વર્ષો ખોટાં માલૂમ પડે છે તે આ રીતેઃ—

પરિશિષ્ટ પર્વના ૯, ૧૧૨ અને ડૉ. કલાટના પા. ૨૪૬ અનુસાર.

(૧) શ્રી. ભદ્રબાહુસ્વામી વીરાત્ ૧૭૦ સ્વર્ગે ગયા.

(૨) આઠ કે વધુ વર્ષ તેમણે સ્થૂલભદ્રને પાઠ આપ્યા.

(૩) અને તે હકીકત બાર વર્ષનો દુકાળ પૂર્ણ થયા પછી બની. હવે આ ત્રણે બીના ધ્યાનમાં રાખતાં વીરાત્ ૧૭૦ માંથી (૧૨+૮=૨૦) વીસ વર્ષ બાદ જતાં, અર્થાત્ વીરાત્ ૧૫૦ આસપાસ આ દુકાળ શરૂ થયો ગણાય. પરિશિષ્ટ, ૮, ૧૯૩ પ્રમાણે તે

વખતે આચાર્ય સંભૂતિવિજય (સ્થૂલભદ્રના ગુરૂ) વિદ્યમાન હતા અને તે વખતે સ્થૂલભદ્રનાં ઓછામાં ઓછા બે ચોમાસા થઈ ચૂક્યા હતા (પરિશિષ્ટ ૮, ૧૦૯-૧૯૩). આચાર્ય સંભૂતિવિજય પટ્ટાવલી પ્રમાણે વીરાત્ ૧૫૬ સ્વર્ગે ગયા.

(૪) ચોથી હકીકત (ડૉ૦ ક્લાટ પા. ૨૪૬)-સ્થૂલભદ્રે દીક્ષા વીરાત્ ૧૪૬ માં લીધી અને તે નવમા નન્દના રાજ્યમાં (પરિશિષ્ટ ૮; ૩-૯, ૮૨); વળી સ્થૂલભદ્રની દીક્ષા (મૃત્યુપર્યંત) રહી તેના ૬૭ વર્ષ ગણાવ્યા છે. આ હીસાબે નવમા નન્દનુંજ રાજ્ય ૬૯ વર્ષ ઉપરાંત ચાલ્યું હોય અને નવમો નન્દ ને સ્થૂલભદ્ર બન્નેના અન્ત સાથે ચન્દ્રગુપ્તના રાજ્યનો આરંભ થયો હોય. પરંતુ શ્રી૦ જાયસ્વાલ નન્દોને (નવનન્દો હતા તેને બદલે થોડા ઠરાવીને એકંદર ખધાતે) ૪૦ વર્ષથી વધુ આપતા નથી તો પછી નવમા નન્દના ૬૯ ઉપરાંત વર્ષોની વાત ક્યાંથી રહે? વળી ૨૧૫ વીરાત્ ચન્દ્રગુપ્ત ગાદીએ આવે તો વીરાત્ ૨૩૫ માં સંપ્રતિ ગાદીએ ક્યાંથી આવે? ચન્દ્રગુપ્ત ને અશોકના મૃત્યુ વચ્ચે ૮૮-૮૯ વર્ષોનું અન્તર છે. ડૉ. ક્લાટ તેજ પાને સંપ્રતિ વીરાત્ ૨૩૫ ગાદીએ આવે છે તેમ કહે છે. ચન્દ્રગુપ્ત, બિન્દુસાર અને અશોકનાં ક્રમશઃ ૨૪+૨૮+૩૭=૮૯ વર્ષ જોઇએ. વીરાત્ ૨૧૫ અને ૨૩૫ વચ્ચે માત્ર વીશજ વર્ષનું અન્તર રહે ત્યારે ૮૯ ઉપરાંત વર્ષોનો સમાવેશ કરવો જોઇએ; અને તેમ કરીએ તોજ ઈતિહાસક્રમ સચવાય. અર્થાત્ ચન્દ્રગુપ્તના આરોહણ માટે વીરાત્ ૨૧૫ કે ૨૧૯ વર્ષ ખોટું છે તે પ્રતીત થાય છે. પરિશિષ્ટના ૮, ૩૩૭ માં લખ્યું છે કે "તે બાર વર્ષના કરાળ દુકાળમાં ચન્દ્રગુપ્તના નગરમાં આચાર્ય સુસ્થિત હતા." જો ચન્દ્રગુપ્ત વીરાત્ ૨૧૫ માં ગાદીએ આવે તો વીરાત્ ૧૫૦ થી શરૂ થતા દુકાળમાં કઇ રીતે તેનું નગર હોય ને તે પોતે પણ ક્યાંથી હોય? પરિશિષ્ટમાંની હકીકતો વાંચીએ ત્યારે સ્પષ્ટ થાય છે કે ચાણક્ય, સ્થૂલભદ્ર ને ચન્દ્રગુપ્ત દુકાળમાં સમકાલીન હતા અને ત્યારપછી પણ હતા.

આ રીતે શ્રી. જાયસ્વાલની રચના લુપ્ત થાય છે ને નિર્વાણ સમયના ક્ષેત્રમાંથી ચન્દ્રગુપ્ત માટે વીરાત્ ૨૧૫ વર્ષ લુપ્ત થાય છે. તે જતાં જાયસ્વાલ પાસે નિર્વાણ સમય સિદ્ધ કરવા પૂરતો આધાર નથી રહેતો એટલુંજ નહિ પણ શિશુનાક વંશની ગોઠવણ તેમણે કરેલી છે તે પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય છે. (તેમની અન્ય વિસ્તૃત ચર્ચા સાથે અહિ સંબંધ નથી એટલો તેનો ઉલ્લેખ અહિ નહિ કરી શકાય.)

ડૉ૦ ચાર્પેન્ટીઅરના લક્ષ બહાર નથી ગયું કે દુકાળ પછી પણ ચન્દ્રગુપ્તને સ્થૂલભદ્ર વિદ્યમાન હતા. પણ ચન્દ્રગુપ્તનો સમય વિવિધ વર્ષોનો હોવાથી ત્યાંથી આરંભ કરવાની અત્યાર સુધીની પદ્ધતિનો તે પોતે ત્યાગ કરે છે અને તેને સ્થાને નવીન પદ્ધતિ અખત્યાર કરે છે; અને તે પદ્ધતિ અશોકના સમયથી ગણતરી કરવાની છે. તે કેવી રીતે છે તેનો પહેલાં નિર્દેશ કરી તેમાંથી અને સાથે બીજા મુદ્દાઓમાં નિપજતા વિસંવાદો તપાસીશું.

અશોક પોતાના જગપ્રસિદ્ધ શિલાલેખમાં તેરમા વર્ષ પરત્વે પોતે પાંચ યવન રાજાઓનો ઉલ્લેખ કરે છે. "અંતિયોક, તુરમય, અંતિકિન, મક, અને અલિકસુદર."

અંતિયોક=એન્ટીઓકસ બીજો-થીઓસ, સીરીયાનો રાજા, ૨૬૧-૨૪૬ ઈ. સ. પૂર્વે;

તુરમય=ટોલેમાયોસ બીજો-ફીલાડેલ્ફસ, મૃત્યુ ૨૪૭ ઇ. સ. પૂર્વે.

અંતિકિન=એન્ટીગોનોસ ગોનાટસ-મેસીડોનિયાનો-મૃત્યુ ૨૩૯ ઇ. સ. પૂર્વે;

મક=મગસ-સીરીનનો, મૃત્યુ ઇ. સ. ૨૫૮ પૂર્વે;

અલિકસુદર=એલેક્ઝાન્ડર-એપીરસનો, મૃત્યુ ૨૫૮ (આસપાસ) ઇ. સ. પૂર્વે.

આ પાંચે રાજા જીવતા છે તેમ શિલાલેખનો ધ્વનિ છે (તેમ સમજાયું છે) એટલે દરેકની સાલ તપાસતાં બધા વચ્ચેનાં સામાન્ય વર્ષો ૨૬૧-૨૫૮ (ઈ. સ. પૂર્વે) આવે તેજ વર્ષો દરમ્યાન શિલાલેખ અનુસાર અશોકનું અભિષેક પછીનું તેરમું વર્ષ હોય. અભિષેક પહેલાં ચાર વર્ષ બીજા ગયા હતા એમ

બૌદ્ધ ઇતિહાસ કહે છે; એટલે અશોક ગાદીએ આવે ત્યારે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૭૬–૨૭૪ મું વર્ષ હોય ને તેને અભિષેક થાય ત્યારે ઈ. સ. પૂર્વે ૨૭૨–૨૭૦ મું વર્ષ હોઇ શકે. આ પ્રમાણે ડૉ. ચાર્પેન્ટીઅર મહાશય નિર્ણય કરે છે. મૉ. સેનાર્ટે પ્રથમ નિર્ણય કરેલો છે; તે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૭૩ લે છે.

પણ અહિં ડૉ. ચાર્પેન્ટીઅર સુકાન ફેરવે છે ને ચન્દ્રગુપ્તનો સમય ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૨ નો લઇ, હેમચંદ્રાચાર્યના ચન્દ્રગુપ્તને વીરનિર્વાણ વચ્ચેના ૧૫૫ વર્ષ સાથે મેળવી દેતાં અને તે રીતનો (૩૧૨+૧૫૫=૪૬૭) ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ નિર્વાણ સમય બરોબર છે તેમ જાહેર કરે છે! અશોક અને ચન્દ્રગુપ્ત વચ્ચેનો ઇતિહાસક્રમ ગોઠવી શકતા નથી ને જેનો ત્યાગ કર્યો તેજ (ચન્દ્રગુપ્તનો) સમય સ્વીકારી લે છે. તેનો સંપૂર્ણ ત્યાગ નથી કરી શકતા કારણ કે ચન્દ્રગુપ્તને એલેકઝાન્ડર વચ્ચે છેટું પડે તે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને માન્ય નથી!

ચન્દ્રગુપ્તે ૨૪ વર્ષ અને બિન્દુસારે ૨૮ વર્ષ રાજ્ય કર્યું એટલે અશોક ગાદીએ આવ્યો તે પહેલાં ૫૨ વર્ષે ચન્દ્રગુપ્ત ગાદીએ બેઠો. અશોક ગાદીએ આવ્યો તેનાં વર્ષ ઉપર જણાવ્યા તેમ ઈ. સ. પૂર્વે ૨૭૬–૨૭૪ માં આ '૫૨' વર્ષ ઉમેરતાં ચન્દ્રગુપ્ત ૩૨૮–૩૨૪ ઇ. સ. પૂર્વે ગાદીએ આવ્યો તેમ નક્કી થઇ જાય છે. હવે આ વિસંવાદની છાયા દૂર રાખવા માટે ડૉ. ચાર્પેન્ટીઅર એક બીજી તારીખ લે છે. કલ્પસૂત્રમાં છેવટે બે તારીખો જૂદી જૂદી પ્રતમાં મળે છે. એક વીરાત્ ૯૮૦ ની ને બીજી વીરાત્ ૯૯૩ ની. ડૉ. જેકોબીનો અભિપ્રાય એમ છે કે કે (કલ્પસૂત્ર.) S. B. E., vol. XXII, P. 270, foot-note, "આ તારીખો શેને લગતી છે તે અનિશ્ચિત છે અને આ બેમાંથી એક તારીખ સાથે ગમે તેમ બીજી હકીકતો ટીકાકારો જોડી દે છે." મૂળ ગ્રન્થમાં રાજાનું નામ નથી પણ એક ટીકામાંથી રાજાનું નામ સ્વીકારી ડૉ. ચાર્પેન્ટીઅર ફક્ત ૯૯૩ ની સાલ વીણી લે છે અને તે રાજાને વલભીના પહેલા ધ્રુવસેન તરીકે માની લઇ તેના એક લેખની સાલ વલભી સંવત ૨૦૭ તે આજ વીરાત્ ૯૯૩ એમ કલ્પી લે છે–પોતાના લખવામાં તે નક્કી કરેલું માની લખે છે. વલભીસંવત્ ૨૦૭ એટલે ૨૦૭+૩૧૯=૫૨૬) ઇ. સ. ૫૨૬ અને ઇ. સ. ૫૨૬=વીરાત્ ૯૯૩ એટલે વીરનિર્વાણ બરોબર ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ આવી મળ્યું (૯૯૩–૫૨૬=૪૬૭)! અને આ મેળ મળ્યો એટલે ઉપરની અશોક ઇ૦ ની અને ડૉ૦ જેકોબીએ નક્કી કરેલી તારીખ સુસ્થિત થઇ! આ સત્ય નહિ પણ સત્યાભાસ છે તેમ વિચારશ્રેણી નિહાળનારને પ્રતીત થશે. વસ્તુતઃ ધ્રુવસેન પહેલા સાથે તેમણે મેળ મેળવ્યો તે માન્ય નથી. તેના કારણો:—

(૧) વલભી ૨૦૭ એટલે વીરાત્ ૯૯૩ એમ માનવાને કોઈ જાતનો આધાર નથી.

(૨) એક ટીકાકાર ધ્રુવસેન રાજાનો નહિ પણ પણ સ્કન્દિલાચાર્યની માથુરી વાંચનનો નિર્દેશ કરે છે. હવે સ્કન્દિલાચાર્યનો સમય મેરૂતુંગની થેરાવલિ અનુસાર (સંશોધક ખં. ૨. અં. ૨, પાનાં ૧૩૫–૧૪૩; Journal of the Bombay Branch Royal Asiatic Society, vol. IX, P. 154.) વીરાત ૮૨૩ છે. કયાં ૯૯૩ (કે ૯૮૦) અને કયાં ૮૨૩?

(૩) બીજા ટીકાકારે ધ્રુવસેન રાજાને આનન્દપુરનો ગણાવ્યો છે. તેને વલભીનો ધ્રુવસેન ડૉ૦ ચાર્પેન્ટીઅર લે છે; તેમ કરવા જતાં આનન્દપુર ને વલભી વચ્ચેની ભિન્નતા ભૂલી જાય છે. વલભી વધારે પ્રસિદ્ધ ને રાજધાની હોઇને જો વલભીનોજ રાજા ટીકાકાર જણાવવા માગતા હોય તો આનન્દપુર (=આણંદ કે વડનગર) ને સ્થાનજ નથી. તેવી ભૂલ સંભવેજ નહિ.

(૪) ટીકાકારે જણાવ્યું છે કે રાજા માટે પુત્રશોકના નિવારણ સારૂં ભરસભામાં કલ્પસૂત્ર વંચાયું. પણ વલભીનો ધ્રુવસેન રાજા શિલાલેખોમાં (Corpus Inscriptionum Indicarum vol. III, P., 165, Fleet)" "પરમ ભાગવ-

ત'' ગવાયો છે. આ બિરૂદ અનુસાર રાજા પરમ વૈષ્ણવ હોવો જોઇએ. જૈન તો નહિજ. અને શોક પ્રસંગે પોતાનાજ ધર્મનું વંચાવે કે બીજાના ધર્મનું? વળી પોતે બહુજ છૂટા વિચારનો હોય પણ તેનું કુટુંબ તેવું માની શકાય નહિ ને શોકના પ્રસંગે તો રૂઢીથી ભાગવત જેવું વંચાતું હોય તેજ વંચાય. ત્યાં કલ્પસૂત્રને (ધ્રુવસેનની બાબતમાં) અવકાશજ નથી. હવે જો આ ધ્રુવસેન પહેલાંને ડૉ. ચાર્પેન્ટીઅર છોડી દે તો તેની સાલ (વલભી ૨૦૭) પણ છોડી દેવી પડે અને તેમ કરતાં તેનો અને વીરાત્ ૯૯૩ નો મેળ તેણે કલ્પ્યો તે પણ અલોપ થઇ જાય છે! પોતે ઇતિહાસક્રમ કોઇ રીતે ગોઠવી શકતા નથી તેનો સ્વીકાર કરે છે તે આ શબ્દોમાં-" But where the confusion lies is not easily ascertained" (P. 171)-" કયાં ગોટાળો થાય છે તેનો સહેલાઇથી પત્તો નથી લાગતો," ગોટાળો ચન્દ્રગુપ્તને અશોકના વચ્ચેના સમયનિર્ણયમાં વસ્તુતઃ ઉપસ્થિત થયો છે પણ તે બન્નેને સાચવવા જતા ચન્દ્રગુપ્ત પૂર્વના બૌદ્ધ ઇતિહાસમાં ગોટાળો તેમને પ્રતિબિંબત થાય છે ને તે માટે સીલોનના ઇતિહાસક્રમ-'દીપવંશ' અને 'મહાવંશ'-ને દોષ દે છે!!! વાચક એટલુંજ ધ્યાનમાં રાખશે કે,—

વીરાત્ ૧૫૫ ચન્દ્રગુપ્ત ગાદીએ-બુદ્ધથી ૧૬૨ વર્ષે,
વીરાત્ ૨૩૫ સંપ્રતિ ગાદીએ.
ચંદ્રગુપ્તના ૨૪ વર્ષ. }
બિન્દુસારના ૨૮ વર્ષ. }
બુદ્ધથી ૨૧૮ વર્ષે અશોકને અભિષેક.
અશોકના ૪ વર્ષ-ગાદી પછી ને અભિષેક પહેલાં
અશોકના કુલ ૩૬-૩૭ વર્ષ, અને

વીરાત્ ૯૯૩ ને વલભી ૨૦૭ વાળા ધ્રુવસેન સાથે લેવાદેવા નથી તો ડૉ૦ ચાર્પેન્ટીઅરને લાગેલી અટપટી ગુંચવણોની પાર જઇ શકશે. નિર્વાણ સમયનો અભ્યાસ કરનાર કોઇ પણ મહાશયને ઉપરની તવારીખ નજર આગળ રાખવી જોઈશે અને વીરાત્ ૨૧૫ વર્ષે ચન્દ્રગુપ્ત માટે તો તદ્દન ખોટું છે તે ભૂલવું નહિ જોઇએ. ડૉ૦ જેકોબી ચન્દ્રગુપ્ત પછીનો ઇતિહાસક્રમ ગોઠવવાની જંજાળમાં નથી ઉતર્યા એટલે તે ગુંચવણથી મુક્ત રહ્યા છે; તેવીજ રીતે ચન્દ્રગુપ્ત પહેલાના ઇતિહાસને અડયા નથી એટલે ત્યાં પણ મુક્ત રહ્યા છે. ચાર્પેન્ટીઅર મહાશય પછીનો ક્રમ ગોઠવવામાં ને શ્રી. જાયસ્વાલ બન્ને રીતનો ગોઠવતાં વમળમાં આવી ગયા છે અને શ્રી૦ જાયસ્વાલની બાબતમાં વીરાત્ ૨૧૫ (કે ૨૧૯) આધાર ડૂબાવનારો નિકળ્યો છે.

ડૉ૦ ચાર્પેન્ટીઅર બીજી ભૂલ કરે છે. વીરનિર્વાણ વખતે અવન્તિમાં રાજા પાલકનો અભિષેક થાય છે તે હકીકત હસ્તિપાલક રાજા માટે લેવામાં કરે છે. તે કલ્પે છે કે હસ્તિપાલકના ગામમાં વીરનું નિર્વાણ થયું ને કાળાન્તરે ગ્રન્થકારોની ભૂલથી હસ્તિપાલકનું પાલક થઇ તેને અવન્તિના પાલક સાથે જોડી દીધું. (Charpentier, P. 122; 'સંશોધક' પા. ૯૭). આ કલ્પના અશક્ય છે કારણ કે વીરના નિર્વાણ વખતે હસ્તિપાલક રાજા ગાદીએ હતોજ. તેને કાંઈ અભિષેક થવાનો નહોતો જ્યારે ગાથા તો અભિષેકની વાત કરે છે. એટલે અપાપાનો, હસ્તિપાલક અને અવન્તિના પાલક વચ્ચે સંબંધ કે ગોટાળો ઉભો થતોજ નથી. જે ગાથાઓ અવન્તિના પાલકનો નિર્દેશ કરે છે તેજ ગાથાઓ ને સ્થવિરાવલિ મૌર્યનાં ૧૦૮ વર્ષ મૂકે છે તે કેટલેક ઠેકાણે નન્દોનાં ૧૫૫ વર્ષ મૂકે છે (હેમચંદ્રાચાર્ય નન્દોનાં ૫૦ વર્ષ મૂકે છે જ્યારે પુરાણો ૧૦૦ વર્ષ મૂકે છે) ગાથાઓની આ ભિન્નતા તથા અવન્તિ, પાટલિપુત્ર ને ભરચ ઇત્યાદિના રાજાઓનું એકીકરણ બહુજ વિચિત્ર છે તેમ કહેવામાં ડૉ૦ ચાર્પેન્ટીઅર યથાર્થ છે પરંતુ તેથી ગાથા જે આરંભને અન્ત મૂકે છે, સંવત્સર ને શકના વીરનિર્વાણ વચ્ચેનાં અન્તરો જણાવે છે, તે ખોટાં નથી પડતાં. માત્ર એટલુંજ પ્રતિપાદન થાય છે કે વચ્ચેની વિગતની બાબતમાં આ ગાથાઓ સન્માર્ગદર્શક નથી અને સંવત્સરો વચ્ચેનાં ખાડાં પૂરવાનાં તેમના પ્રમાસો કેવળ તાર્કિક છે અને તેથી તે વિગતો પર મદાર રાખી શકાય નહિ. શ્રી. જાયસ્વાલ આ વિગતોનું અવલંબન બહુ લે છે ને

તેટલે દરજ્જે તે અટવાય છે તેમ તેમના લેખમાં સ્પષ્ટ તરી આવે છે.

ચાર્પેન્ટીઅર મહાશયનો પ્રયાસ એક રીતે સર્વાંગસુંદર છે, અને તે ગોશાળકની હકીકત લઈ વીર નિર્વાણ અને બુદ્ધ નિર્વાણના સમયનો પરસ્પરનો મેળ મેળવી આપવામાં છે. આમાં તેમણે જે સફળતા મેળવી છે તેને માટે અભિનન્દન આપીએ તેટલું ઓછું છે. સંક્ષેપમાં તેમનું પ્રતિપાદન આ પ્રમાણે છે:—

(૧) વીરનિર્વાણ પૂર્વે ૧૬ વર્ષે ગોશાળક સ્વર્ગે ગયા;

(૨) ગોશાળકના અન્ત સમયે આઠ ચરમ—આઠ અદ્‌ભુત–થયાં (જૂઓ "ઉવાસગદસાઓ.") આ આઠ બનાવો સમયની ગણતરીએ નજીક નજીકનાં ન હોય તો તેમાં ચમત્કાર નથી રહેતો. આ આઠ ચરમોમાં છેલ્લું નૃત્ય (ગોશાલકનું) ને સેચનક હસ્તિનું યુદ્ધ ઇત્યાદિ છે.

(૩) નં. ૨ માં જણાવેલ યુદ્ધ અજાતશત્રુ ગાદીએ આવતાં કરેલછે તેજ છે. તેમાં સેચનક હસ્તિ મરાયો.

(૪) અજાત શત્રુના આઠમા વર્ષે બુદ્ધનિર્વાણ થયું અર્થાત્ ગોશાલક પછી આઠમા વર્ષમાં (કે તેની આસપાસ) બુદ્ધનિર્વાણ થયું;

(૫) નં. ૧ અને નં. ૪ પરથી તુરતજ ફલિત થાય છે કે અજાત શત્રુના સોળમા વર્ષે વીરનિર્વાણ થયું;

(૬) અર્થાત પહેલાં બુદ્ધ નિર્વાણ થયું અને પછી આઠ વર્ષમાં વીરનિર્વાણ થયું.

આ બીનાને મેરો ટેકો નીચેની બાબતનો છે. હેમચંદ્રાચાર્ય ચન્દ્રગુપ્તને ગાદીએ વીરાત્ ૧૫૫ લેછે. બૌદ્ધ ગ્રન્થો તેજ બનાવ માટે 'દીપવંશ'–'મહાવંશ' માં બુદ્ધાત્ ૧૬૨ કહે છે. અર્થાત્ બન્ને વચ્ચે સાત વર્ષનો તફાવત છે; અને બુદ્ધનિર્વાણ વીરનિર્વાણથી સાત વર્ષ પહેલાં, (સાત કે આઠ–તેનો તફાવત ગણાય નહિ.

આ ઉપરથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે બૌદ્ધ ગ્રન્થોમાં શિષ્યની ખેંચતાણ થતાં બુદ્ધના પ્રસંગમાં આવી નાતપુત્ત નિર્ગ્રન્થને લોહીની ઉલટી થઇ ને પરિણામે તેનું મૃત્યુ, થયું તે મહાવીર સ્વામીને લગતી હકીકત નથી (Charpentier, P. 127–8, 'સંશોધક; પા. ૧૦૩). અગર ત્યાં જો મહાવીર સ્વામીનોજ નિર્દેશ ગ્રન્થકાર કરતા હોય તો તે ગ્રન્થકારનું લખાણ ઇતિહાસક્રમથી વિરુદ્ધ હોઇ અસત્ય ઠરે છે તે ધર્માંધપણાને અંગે દ્વેષપૂર્ણ મનોદશાનુંજ પરિણામ સૂચવે છે. વસ્તુતઃ બુદ્ધનિર્વાણ પછી સાત–આઠ વર્ષ મહાવીરસ્વામી વિચર્યા તેમ પ્રતિપાદિત થયું છે.

સંપ્રતિ માટે વીરાત્ ૨૩૫ વર્ષે મૂકયા તે કઇ રીતના તે સમજાતું નથી (ડૉ૦ કલાટ, પા. ૪૬) વીરાત્ ૧૫૫ વર્ષે ચન્દ્રગુપ્ત આવે છે ને (૫૨ વર્ષ પછી અર્થાત્) વીરાત્ ૨૦૭ અશોક આવે છે. અશોકનાં વર્ષ ૩૬ ગણાય ને વાયુપુરાણ પ્રમાણે તેના પુત્ર કુણાલના આઠ વર્ષ ગણાય ને પછી સંપ્રતિ વીરાત્ ૨૫૧ (૨૦૭+૩૬+૮=૨૫૧) માં આવે. આ મુજબ થતાં સોળ વર્ષનો અંતર પટ્ટાવલીમાં પડે છે! પરિશિષ્ટપર્વમાં હેમચંદ્રાચાર્યના વર્ણન મુજબ કુણાલનું રાજ્ય ન હોય તો વીરાત્ ૨૪૭ સંપ્રતિના વર્ષ આવે અને અશોકે જો પોતાનીજ હયાતી દર્મ્યાન અભિષેક કર્યો હોય (પરિશિષ્ટમાં તે મુજબ વર્ણન છે. અને અશોકનાં વર્ષ અભિષેકથી પણ ગણાય છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે) અથવા તેમ કરી પ્રાંતની સુબાગીરી આપી હોય તો "વીરાત્ ૨૩૫" વર્ષમાં કાંઇક અર્થ રહે છે–પણ આ વિગેનો નિર્ણય કરવાનું અન્ય કોઇ સાધન આપણી પાસે નથી, સંપ્રતિને શ્રેણિકથી સત્તરમો તે સ્થાને પટ્ટાવલીમાં કહ્યો છે; જો કુણાલને અન્તર્ગત કરીએ (રાજા તરીકે કે વંશજ તરીકે ?) તોજ સંપ્રતિ સત્તરમો થાય. ભૂલ તો ઉભી રહે છે જ.

૧—શ્રેણિક
૨—અજાતશત્રુ } જૂઓ મારે પરિશિષ્ટપર્વ.
૩—ઉદાયી

૧૨—નવનન્દો

૧૩—ચન્દ્રગુપ્ત
૧૪—બિન્દુસાર
૧૫—અશોકશ્રી
૧૬—કુણાલ
૧૭—સંપ્રતિ

વીરનિર્વાણ સાથે બુદ્ધનિર્વાણની તારીખ રાજા ચન્દ્રગુપ્ત, ગોશાલકને અજાતશત્રુ (=કુણિક) એ ત્રણની દ્વારા સંકળાયેલી છે તે સ્પષ્ટ થયું. વીરનિર્વાણ તારીખ ચન્દ્રગુપ્તના પરત્વે (વીરાત્ ૧૫૫) લઈ તેજ પર્વો પુરાણની વંશાવલિ નવેસરથી વિચારી ગોઠવતાં આન્ધ્ર રાજાઓના વખતના (શક)સંવત્સરના શિલાલેખો સુધી પહોંચે તોજ તેનો વધુ વિચાર કરી શકાય. તેમ શક્ય છે તે અહિં વિસ્તારભયના કારણે પ્રતિપાદન નહી કરીએ; પણ તેના પરિણામમાં વીરનિર્વાણને શક વચ્ચે ૬૦૫।। વર્ષોનું અંતર યથાસ્થિત ઉતરે છે તેમ જણાવવામાં વાંધો નથી. વાચકે જોયું હશે કે આ ચર્ચામાં ચન્દ્રગુપ્તની એલેકઝાન્ડર મારફત આવતી ઈંગ્રેજી તારીખ પ્રધાન સ્થાન ભોગવે છે અને એમ પણ સમજાય છે કે એલેકઝાન્ડરની તારીખ પહેલેથી એક સરખી સ્થિર ન રહેતાં ચન્દ્રગુપ્તને અનુકુળ કરવાના પ્રયાસો થતા રહ્યા છે! એલેકઝાન્ડરની તારીખ નક્કી કેવી રીતે થાય છે—ને તે પછી ચન્દ્રગુપ્ત માટે વર્ષોની હારની હાર અત્યાર સુધીમાં કેમ આવી તેના ખુલાસો હજી કોઈએ રજુ નથી કર્યો. અને તેમ થયા સિવાય હિન્દનો ઇતિહાસક્રમ રચવામાં થતો ગોટાળો એલેકઝાન્ડરની તારીખમાંજ ગણીએ તો જરાપણ ખોટું નથી, પણ આ વિષય યુરપની જૂની ક્રોનોલોજીનો—ત્યાંના પ્રાચીન ઇતિહાસક્રમનો—છે તેથી આપણે માત્ર આંગળી ચીંધી મૌન સેવવું પડે તેવી અત્યારની પરિસ્થિતિ છે. આ સંબંધે નીચેની હકીકત પણ જાણવા જેવી છે:—" Unfortunately for ancient chronology, there was no one fixed or universally established Era... and it was not until A. D. 532 that the Christian Ere was *invented* by Dionysius Exigsus, a Scythian by birth and a Roman Abbot, who flourished in the reign of Justinian." ("Hale's "Chronology," vol., I, P. 83.) " જૂના કાળના ઇતિહાસક્રમ માટે દુઃખની વાત એ છે કે પ્રતિષ્ઠિત કે સર્વમાન્ય કોઈ પણ સંવત્સર આગળ હતો નહિ......અને જન્મથી સીથીઅન અને એક રોમન સાધુ પુરુષ જે જસ્ટીનીઅનના રાજ્યમાં હતો અને જેનું નામ ડાયોન્યસીઅસ એક્સીજસ હતું તેણે ઇ, સ. ૫૩૨ માં ખ્રિસ્તનો સંવત્સર શોધી કાઢ્યો (પ્રચલિત કર્યો)."—હેલ્સની ક્રોનોલૉજી. વૉ. ૧લું. પા, ૮૩.

ત્યાં કઇ રીતે ઇતિહાસક્રમ રચાયા, તેમાં એલેકઝાન્ડર વિષે ને (અશોકવાળા) પાંચ યવન રાજા વિષેના સમયની રચના યથાસ્થિત છે કે દોષપૂર્ણ છે તે તપાસવાનું જ્યાં સુધી આપણને ન મળે ત્યાં સુધી ચન્દ્રગુપ્તની (કે અશોકની) ખ્રિસ્તી તારીખ લેવી તે ભૂલ છે એટલુંજ નહિ પણ સંશોધન કાર્યને વિઘાતક છે. અત્યાર સુધીના ઘણા વિદ્વાનોની મહેનત તે પર થઇ છે તેમાં સંદેહ નથી પણ તે સર્વ પાછળ રહેલ મુદ્દા આપણી પાસે વ્યવસ્થિત રજુ થવા જોઇએ. તે વગર આપણે તે કબૂલી લેવા તપાસ્યા વિના ચલાવી લેવા—તેનો અર્થ કાંઇ નથી. અને જ્યારે આપણાજ દેશના સાહિત્યમાં બુદ્ધ અને મહાવીરના બે ભિન્ન પંક્તિના ઇતિહાસક્રમો બુદ્ધ માટે સીલોનમાં ઈ. સ. પૂર્વે ૫૪૪ કહે છે ને અહિં મહાવીર માટે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ કહે છે (બન્ને વચ્ચેની દશ વર્ષની ભૂલ છે તે પકડાઇ શકાય છે) ત્યારે ઉપરનું વકતવ્ય લખાણ રૂપે કરવાનો વખત આવે છે.

ગોશાલકના ઇતિહાસ પરથી અને ચન્દ્રગુપ્તનાં જૈન અને બૌદ્ધ વર્ષો બીજી એક અતિ મહત્ત્વની વાત પ્રતીત થાય છે તે એ કે બન્ને નિર્વાણ વચ્ચે તફાવત સાત આઠ વર્ષ લગભગનો છે. એકાદ વર્ષનો ફેર કદી પડે પણ તેથી વધુ તો ચાલી શકેજ નહિ. અર્થાત્ કોઇ વિદ્વાન બુદ્ધનિર્વાણનું વર્ષ નક્કી કરે

તો તે વીરનિર્વાણનું કયું સ્વીકારે છે અને તેવીજ રીતે વીર નિર્વાણનું વર્ષ નક્કી કરનાર મહાશય બુદ્ધ નિર્વાણનું વર્ષ કયું સ્વીકારે છે તે તપાસવુંજ પડશે અને તેમાં આઠ વર્ષ લગભગનો તફાવત નહી રહેલો સમજાય તો તે વર્ષો ભૂલ ભરેલાં ઠરશે-બન્નેમાંથી એક પણ વિચારણીય નહિ રહે.

નિર્વાણ સમયમાં આ આઠ વર્ષ લગભગનો ફેર હવે સિદ્ધ થઇ ચૂક્યો છે અને તેથી નિર્વાણ સમયના અહિંના કે પાશ્ચાત્ય સંવત્સરમાં દર્શાવેલા વર્ષ ઉપર એક મહાન અંકુશ પડે છે, તેને વશ થઇને ઇતિહાસક્રમ આગળ વધી શકે છે તે વાતનો સૌને સ્વીકાર કર્યા સિવાય છૂટકો નથી. અત્યાર સુધીમાં 'દીપવંશ'-'મહાવંશ'ના બુદ્ધનિર્વાણથી ૧૬૨ વર્ષ ચન્દ્રગુપ્ત મોર્યનાં છે તેની ઘણા વિદ્વાનોએ અવગણના કરી છે પણ ગોશાલકના ઇતિહાસ અને હેમચંદ્રાચાર્યના વીરાત્ ૧૫૫ (ચન્દ્રગુપ્ત મોર્યના) વર્ષ પરથી તે હવે પ્રમાણભૂત અને વિશ્વસનીય ઠરે છે. (ડૉ. કાર્પેન્ટીઅર બુદ્ધનિર્વાણ ઈ. સ. પૂર્વે ૪૭૭ લે છે અને વીરનિર્વાણ ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ લે છે!) નિર્વાણ સમયની ચર્ચામાં આ એક મહત્ત્વનું પરિણામ બહાર તરી આવે છે. ચંદ્રગુપ્તના બુદ્ધ નિર્વાણનાં ૧૬૨ વર્ષ લીધાં એટલે અશોકના અભિષેકનાં બુદ્ધ નિર્વાણનાં ૨૧૮ વર્ષ લેવાજ જોઇએ તે પણ નિઃસંદેહ છે. ૨૪ વર્ષ ચન્દ્રગુપ્તનાં, ૨૮ વ. બિન્દુસારના અને ૪ વર્ષ અશોકના ગાદીએ આવ્યા પછી ને અભિષેક પહેલાં એમ (૧૬૨ માં ૫૬ વર્ષ ઉમેરતાં) ૨૧૮ થયાં.

મૂળ ગ્રન્થોને લેખકોના લખાણમાંથી ઉતારા કરવાથી લેખનો વિસ્તાર બહુજ થાય ને માત્ર ઉતારાથી પણ સફળતા ન મળે એટલે નિરૂપાયે દલીલ પૂરતો સહજ નિર્દેશ કરી, પાનાં ઇત્યાદિ દર્શાવી ચર્ચા કરવામાંજ લેખકે સંતોષ માન્યો છે. વાચકને મૂળ લેખો જોવાનો, તેનું પૃથક્કરણ લેવાનો શ્રમ લેવો પડશેજ અને આ લેખમાંની ચર્ચા તેનો માર્ગ સુલભ ને સુગમ કરશે તો લેખકને પોતાંની મહેનત સફળ થયાનો સંતોષ પ્રાપ્ત થશે.

હીરાલાલ અમૃતલાલ.

રૂપીઆ પાંચનો ગ્રંથ રૂપીઆ અઢીમાં.

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ તરફથી મહાન લાભ લઈ શકો તો લ્યો અને આપી શકો તો આપો.

વિવિધ પૂજાસંગ્રહ.

જૈન પત્રનો અભિપ્રાય.

તા. ૫-૯-૨૪.

સચિત્ર કિં. રૂ. અઢી. જૈન બુકસેલર મેઘજી હીરજી તરફથી વિવિધ પૂજાસંગ્રહના સાત ભાગનો દળદાર ગ્રંથ વિધિ તથા ચિત્રો સાથે રૂ. પાંચની કિંમતમાં અપાય છે તેજ ગ્રંથ પાલીતાણાના શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળે સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય શ્રી વીરવિજયજી મહારાજના સ્મરણાર્થે અર્ધી કીંમતે આપવાને ગોઠવણ કરેલી લાગે છે આ ગ્રંથમાં પંડીત શ્રી વીરવિજયજી, રૂપવિજયજી, પદ્મવિજયજી, યશોવિજયજી, આત્મારામજી, બુદ્ધિસાગરજી, ગંભિરવિજયજી, વલ્લભવિજયજી, હંસવિજયજી વગેરે પ્રખર પંડીતોની રચેલી પ્રસિદ્ધ વિવિધ પૂજાઓનો સંગ્રહ છે; તેમજ અઢીસે અભિષેક મંગળાચાર જીનપૂજાના દુહા, અમદાવાદ, પાટણના દેરાસરો તથા ઉપાશ્રયોની ટીપ વગેરેનો બહોળો સંગ્રહ કરવા ઉપરાંત પૂજાની જુદી જુદી ઢાળોના અર્થનો આદર્શ ખ્યાલ આવે તેવા ઉપજતાં ચિત્રો દોરાવીને તેના ફોટાઓ તથા અષ્ટાપદજી, સમેતશીખર, પાવાપુરી, કેસરીયાજી આદિ તિર્થોની પૂજામાં તે તિર્થના દાર્શનીક ફોટા સમવસરણ રચના, ચક્રેશ્વરી-પદ્માવતી આદિ દેવીઓ-પ્રભુ મહાવીર-ગૌતમ સ્વામી વગેરે શાસનસ્થંભ પુરૂષો ચોવીશી નવપદજી આદિ ઘણાં ચિત્રો મુકીને આ ગ્રંથને આકર્ષક તેમજ દાર્શનિક બનાવ્યો છે. તો દરેક નાના મોટા ગામોના દેરાસરોમાં અને બની શકે તેમને ઘરની લાયબ્રેરીમાં રાખવા ભલામણ છે. આવા ઉપકારક ગ્રંથનો અર્ધી કીંમતે પ્રચાર કરાવવા માટે શ્રી પાલીતાણાના યશોવિજયજી ગુરૂકુળના સંચાલકોએ કરેલી ગોઠવણ સાહિત્ય પ્રચાર માટે પ્રશંસનીય છે. અઢી રૂપીયામાં મેળવવા ઇચ્છનારે " શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ ઓફીસ, ઠે. પાયધુની-ગોડીજીની ચાલમાં શેઠ કેશરીચંદ ભાણાભાઇની પેઢી ઉપર. મુ. મુંબઇ" આ સિરનામે લખવાથી મળી શકશે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની–મુંબઇ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદ્દન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઈઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઈપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેલવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરુષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. " ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય " એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપનાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઈ મહેતા
મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

આ પત્ર મુંબઈની શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ માટે ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ. અમદાવાદમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું અને હરિલાલ નાથાલાલ માંકડે જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફીસ. ૨૦ મુંબઈમાંથી પ્રગટ કર્યું.

॥ नमो-तित्थस्स ॥

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧ વૈશાખ

અંક ૯ ૧૯૮૨

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ

વિષયાનુક્રમ.

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની-કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદ્‌ના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. બે.

લખો-જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ
૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩.

આ માસિક બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો પામવાની ખાત્રી રાખે છે તો **જાહેરખબર આપનારાઓને** માટે તે ઉપયોગી પત્ર છે; તો તેઓને ઉપરને સરનામે લખવા કે મળવા ભલામણ છે.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પરભારો પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઇ પણ લેખ પૂર્વે જાતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૫. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાવિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, કોલ્ડારવાલ, મુંબાઇ.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ
B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ,
માનદ તંત્રી.

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમને તે પૂરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી. પી. કરવામાં અનેક મુસ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થાય તેમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે.

જૈન યુગ.

"વર્તમાનમાંથી જે મનુષ્ય સાર નીચોવી શકતો નથી તે ભાવીમાંથી શું નીચોવી શકવાનો હતો? ભાવીમાં કરીશ–અથવા પ્રસંગ આવ્યે ત્યાગી શકીશ એ પ્રકારનો 'વાયદો'જ મનુષ્યોને ડૂબાવે છે, અને જ્યારે તે એમ માનતો હોય છે ત્યારે તે વધારે બળહીન બનતો હોય છે. માજી! ભોગની તૃપ્તિ કદી બની શકી છે? આત્મા એ લાલસાથી કોઈ કોઈ અપૂર્વ ક્ષણેજ નિવૃત્ત થઈ શકે છે, અને એનો લાભ તુરતજ લે તે નથી લેતો તો તે સુવર્ણની તક ગુમાવી દે છે; એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે તેવી તકોનું પુનઃ આવવું દુર્ઘટ કરી મુકે છે."

—રા. સુશીલ કૃત સંવાદ–'શાલિભદ્ર અને માતા ભદ્રા.'

પુ૦ ૧ વીરાત્ ૨૪૫૨ વિ. સં. ૧૯૮૨ વૈશાખ. અંક ૯.

તંત્રીની નોંધ.

૧—શ્રી 'શત્રુંજય કૉન્ફરન્સ'

૧ એ આનન્દની વાત છે કે જૈન કોમનો આખો સમુદાય પોતાના તીર્થાધિરાજ શત્રુંજય સંબંધી હાલમાં ઉપસ્થિત થયેલ સ્થિતિને પૂગી વળાવા પ્રબળ પુરૂષાર્થ અને આંદોલન કરી રહ્યો છે. હાલમાં સરકાર પાસે બંને પક્ષો નામે પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબ એક બાજુ અને જૈન કોમના પ્રતિનિધિ તરીકે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી બીજી બાજુ ગયા છે કે જેમાં પ્રથમ શરૂઆત કરનાર મજકુર ઠાકોર સાહેબ છે; તેમણે પહેલાં પ્રથમ એક અરજી સરકારને કરી, આ અરજીની નકલ લેવી હોય તો તે અરજી કરનાર ઠાકોર સાહેબ મારફત અરજી કરવાથી લઈ શકાશે એવું ઠાકોર સાહેબે ઉક્ત પેઢીને જણાવ્યું. આથી ખેદ પામી પેઢીએ તે સામે ફર્યાદ કરી. આખરે સરકારના પ્રતિનિધિએ તે અરજીની નકલ પૂરી પાડી. આ અરજીમાં શું જણાવવામાં આવ્યું છે તે હજુ સુધી જૈન પ્રજાની જાણમાં આવ્યું નથી–અને જાણમાં ન લાવવા માટે ઠાકોર સાહેબે તેમજ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ કે સરકારે મૌનજ સ્વીકાર્યું છે.

આ અરજીનો ઉત્તર આણંદજી કલ્યાણજીએ ૨૫ મી એપ્રિલ સુધીમાં આપવાનું કહ્યું હતું તે પ્રમાણે આપી દીધો છે એવી ખબર મળી છે. શું જવાબ આપ્યો છે તેની ખબર જૈન આલમને પૂરી પાડવામાં નથી આવી. આમ એક કોર લડાઇનું સ્વરૂપ અદૃશ્ય અંધારામાં રહે છે, છતાં લોકોની લાગણીઓ પોતાની તીવ્રતા મૂકી શકતી નથી, અને આશા–નિરાશામાં ઉગ્ર સ્વરૂપ પકડતી જાય છે, અને મામલાનું સ્વરૂપ પણ આછું આછું ઓળખતી જાય છે.

૨ લોકોની તીવ્ર લાગણીઓને સંયમ અને સુવ્યવસ્થામાં રાખી એક નિશ્ચલ માર્ગમાં લઇ જવી, અને લોકોના સામુદાયિક બળને દોરી સાધ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી એ વર્તમાનકાળના સુજ્ઞ આગેવાનોનું કાર્ય છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ ગત જાન્યુઆરીના પ્રથમ અઠવાડીઆમાં બોલાવેલી સભા-

માં જે ઠરાવો થયા તેમાં 'શત્રુંજય મહાતીર્થના સંબંધે તે પેઢીના ચાર સભ્યો ઉપરાંત મહા સંભાવિત અગ્રણીઓ શેઠ અંબાલાલ સારાભાઇ, શેઠ કીકાભાઇ પ્રેમચંદ, અને શેઠ શાન્તિલાલ આશકરણ એ ત્રણનો સહકાર કરી સાતની કમિટીએ કાર્ય કરવાનો ઠરાવ થયો હતો, અને ગામેગામના સંઘોએ ઠરાવો કરી પોતાની લાગણી જાહેર કરવા પ્રત્યે પ્રસંગગી જાહેર કરી હતી. ઘણાં ગામોના સંઘોએ આવા ઠરાવ કરી 'મેમોરીયલો' સરકાર તરફ મોકલ્યાના ખબર વર્તમાનપત્ર દ્વારા મળ્યા છે.

૩ આવા છૂટા છૂટા પ્રયત્નો ઉપરાંત સર્વ ગામના સંઘો એકત્રિત મળી સમસ્ત હિંદના સમસ્ત જૈન સંઘનો એકત્રિત અવાજ રજુ કરવો, એકત્રિત થઇ ઉપાયો વિચારવા, તે ઉપાયો અમલમાં મૂકવા માટેની યોજનાઓ ઘડવી, અને જે ટુંકમાં સમસ્ત જૈન સંઘના બળનું માપ કેવું છે તે તપાસવું એની ખાસ જરૂર છે અને તે વસ્તુસ્થિતિ જૈન કૉન્ફરન્સની ખાસ બેઠકદ્વારા સિદ્ધ થઇ શકે તેમ હોવાથી તેવી ખાસ બેઠક ભરવાનું—માત્ર શત્રુંજય તીર્થ સંબંધેજ કૉન્ફરન્સ ભરવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું.

૪ આ કૉન્ફરન્સ મુંબઇમાંજ ભરવાથી તેનું મહત્વ સધાશે તેથી મુંબઇમાં ભરવા માટે સ્ટેન્ડિંગ કમિટીએ વિચાર કર્યો. હવે મુંબાઇમાં જૈન સંઘની સ્થિતિ કેટલાક નજીવા કલેશોથી થોઠી ઘણી છિન્ન ભિન્ન હતી તેથી તે કલેશો દૂર કરવા પહેલાં પ્રયાસ કરવા માટે કેટલાક સભ્યોની એક પેટા-સમિતિ નીમવામાં આવી; તે સમિતિનો પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયો એટલે પછી તે કલેશોને એક બાજુ રાખી કૉન્ફરન્સની મુંબઇની બેઠકમાં પાસ કરેલા બંધારણની રૂએ સ્ટેન્ડિંગ કમિટિ કૉન્ફરન્સ બોલાવી શકે છે અને મુંબઇના સંઘ દ્વારા બોલવાનું પડતું મુકાયું તેથી તે અનુસાર સ્ટેન્ડિંગ કમિટીએ પોતે બોલાવવાનો ઠરાવ કર્યો, આ ઠરાવ સામે 'કૉન્ફરન્સ ભરવાની જરૂર નથી' એવા અને એવી જાતના પ્રતિવાદ શરૂ થયા. બંધારણના સવાલપર બોલી શકાય તેવું ન હતું. આવા પ્રતિવાદને શમાવવા પાછા મુંબઇના સંઘદ્વારા કામ લેવાનું ઠીક ગણાય; અને તેથીજ વિરોધ દૂર થશે તેથી ફરીવાર તે વિરોધ દૂર કરવા અમુક ભાઇઓની સમિતિ જેવું નીમાયું પ્રયત્ન થયા, વળી નિષ્ફળ ગયા, વળી પાછા પ્રયત્ન થયા અને આખરે સંઘદ્વારા સ્વાગત સમિતિ નીમાવવાને તે દ્વારા કૉન્ફરન્સ બોલાવવાના પ્રયત્ન સફલ થાય તેની ભૂમિકા તૈયાર થઇ.

૫ પછી સંઘની સભા બોલાવાઈ—સ્વાગત સમિતિ નીમાઈ, તેના પ્રમુખ ને મંત્રીઓ નીમાયા, અને કાર્ય પાર પાડવાની તૈયારી થઈ. આના પરિણામે હવે 'સર્વને અનુકૂળ દિવસ નિમત કરી કૉન્ફરન્સ ભરવાનો પ્રસંગ વિશેષ પ્રબલ અને સુદૃઢ પાયા પર આવી લાગ્યો. કૉન્ફરન્સ પ્રસંગ લાવવા માટે નિમિત્તભૂત સર્વ ભાઇઓને અમારા અભિનંદન છે. આ ઉપરની સર્વ બાબતોનો ટુંકો ખ્યાલ આ પછી આપેલ 'કૉન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન' એ લેખ પરથી આવશે.

૬ આ સર્વ થયા છતાં કેટલીક અંદરથી તાર ખેંચનાર ગણી ગાંઠી વ્યક્તિઓ જુદા જુદા વિચારો બહાર લાવી આડખીલી રૂપ થાય છે તો તે આડખીલી થવાનાં અંદરનાં શું રહસ્ય છે તે સમજી શકાતું નથી છતાં તેઓ જે વિચારો બહારથી જણાવે છે તેને પણ આપણે શાંતિથી અને નિર્મળભાવે વિચારી ચર્ચીશું. પ્રતિસ્પર્ધિઓ દરેક પ્રસંગે હોય છે, અને તેને આપણે સાંભળવા ઘટે તેમાંથી તત્ત્વ કે સત્ય હોય તો તે વિચારી સ્વીકારવું ઘટે અને નહિ તો તે વિચારી ત્યાજ્ય લાગે તો તજવા ઘટે. પછી ભલે તે પ્રતિસ્પર્ધીઓ અંદરથી તાર ખેંચનારા હોય યા બહાર આવી ખુલ્લે મોઢે બોલનારા હોય.

૭ એક વિચાર એવો છે કે (ક) શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી સાત આગેવાનોની કમિટી નીમાઇ છે તે જૈનો તરફથી કાર્ય કરે છે તેથી આ કૉન્ફરન્સ મારફત એકત્રિત અવાજ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. અને જો તેમ કરીએ તો તે આગેવાનોની કાર્યશક્તિની અવગણના થાય છે. (ખ) વળી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી કૉન્ફરન્સ ભરવાની જરૂર છે એમ જણાવે નહિ ત્યાં સુધી

કૉન્ફરન્સ ભરવાની જરૂર નથી, (ગ) જુદા જુદા સંઘો તરફથી ઠરાવ થયા છે ને મેમોરિયલો સરકાર પર ગયા છે, માટે હવે કૉન્ફરન્સ ભરી ઠરાવો કરવાની જરૂર રહેતી નથી. આ ત્રણેનો જવાબ આપી દઇશું. આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી એક પક્ષકાર છે, તેથી તેને જ્યાં સુધી ચુકાદો ન આવે ત્યાં સુધી ચુપકીદીજ પકડવી ઘટે; અને તેથી તે પ્રજા સમક્ષ આવી આમ કરવું તેમ કરવું એ કહી ન શકે, તેમજ સક્રિય ભાગ તે પેઢી તરીકે લઇ ન શક. તે પેઢી ચુકાદો આવ્યા પછી તેમાં કંઇ ફર્યાદ કરવા જેવું હોય તે ત્યાર પછી જણાવી શકે અને તે પછી યોગ્ય લાગે તે ઉપાયો-સમસ્ત હિંદના જૈન સંઘની સભા બોલાવવી, વિશેષ આંદોલન પ્રચાર વગેરે કરી શકે. અત્યારે જે આપણે કરવાનું રહે છે તે પેઢીના કહ્યા વગર તે પેઢીની પ્રેરણા વગર એકત્રિત અવાજ રજુ કરી તેના હાથ મજબુત કરવાના છે. અને તેની લડત વિશેષ સફલ થાય એમ કરવાનું છે તેમ કરવાથી તેમના તરફથી સાત આગેવાનોની કાર્યશક્તિની કોઇપણ રીતે અવગણના થતી નથી. તેઓ તો આ કૉન્ફરન્સની હીલચાલથી ખુશી થવા જોઇએ, અને આ હીલચાલ લાભકારક છે એવી તેમની સારી સમજ સ્વીકારતીજ હોવી જોઇએ એમ અમારૂં માનવું છે. જુદા જુદા સંઘો જુદી જુદી રીતે છુટક કરે તે ઉપરાંત ભેગા થઇ સમસ્ત હિંદના એકત્રિત સંઘ તરીકે જે અવાજ કરે તે અતિ બલવાન અને અસરકારક થાય છે એમાં કોઇ પણ જાતનો શક નથી.

૮. બીજો વિચાર એવો છે કે જ્યાં સુધી સરકાર તરફથી ચુકાદો ન મળે ત્યાં સુધી આ પ્રશ્ન sub-judice (કોર્ટમાં ગયેલા કેસનો ફેંસલો આવ્યા સુધી અનિર્ણિત કોર્ટના કેસ જેવો) છે, તેથી તે ફેંસલો આવે નહિ ત્યાં સુધી તે પર બહાર ઊહાપોહ કે ચર્ચા કરી શકાય નહિ, અને જો કરવામાં આવે તો તે કોર્ટના તિરસ્કાર સમાન કાયદેસર ગણાય. આવો મત અમુક ધારાશાસ્ત્રીનો છે. આના જવાબમાં અમો મોટા ધારાશાસ્ત્રી ન હોવા છતાં નમ્રભાવે જણાવીએ છીએ અને બીજા ધારાશાસ્ત્રીઓ પણ એમ કહે છે કે આ કંઈ કોર્ટમાં ગયેલો કેસ નથી; તેમ તેના જેવો કેસ પણ નથી. (એટલે કે તે Judicial case નથી). કદાચ તે અર્ધો કે અલ્પ Judicial કેસ હોય—પણ ખરી રીતે આ પ્રશ્ન એક રાજકીય (Political) અને વિશેષમાં તો સંપૂર્ણ રીતે ધાર્મિક (religious) છે. અને તે માટે સતત ચાલુરીતે આંદોલન અને હલચલ કરવાની છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ એક જબરા ધારાશાસ્ત્રીનો અભિપ્રાય ઘણા સમય પૂર્વે લીધો હતો અને તેનો કેટલોક ભાગ તેની ગત જાન્યુઆરીમાં તેણે મેળવેલી સભામાં જાહેર થયો હતો, તેમાં પણ કોમીક ચાલુ આંદોલન અને હલચલની તેમજ હિંદના અને હિંદબહારના વર્તમાનપત્રો દ્વારા અને બને તો પાર્લામેન્ટ દ્વારા પણ આ બાબતનું સતત આંદોલન કરવાનો અભિપ્રાય આવ્યો હતો. આ અભિપ્રાય અનુસાર આ કૉન્ફરન્સ દ્વારા થતી હિલચાલ છે. આ હિલચાલ ઉપરાંત હિંદમાં તેમજ હિંદબહાર બીજી અનેક હિલચાલ કરવાની રહે છે ને રહેશે. અને તે સર્વનો વિચાર આ કૉન્ફરન્સદ્વારા કરી શકાશે.

૯. જૈનોની ધાર્મિક લાગણી આ ધાર્મિક પ્રશ્નને અંગે ઉછળી રહી છે. જૈનોએ કોઇના તરફથી ઠરાવ બહાર પડયા વગર પોતાની મેળેજ ઠરાવ કરી શત્રુંજયની યાત્રાનો ત્યાગ કર્યો છે તેજ બતાવી આપે છે કે જૈનોની લાગણી કેટલું તીવ્ર સ્વરૂપ ધરાવે છે. આ ત્યાગ માટે જૈનોને અભિનંદન ઘટેછે. અનેક જૈનેતર પત્રોએ આ પ્રશ્નને ચર્ચી જૈન સમાજને ઉપકૃત કરી છે અને ખાસ કરી 'સૌરાષ્ટ્ર' પત્રે તો જબરી સેવા બજાવી છે. તેણે પોતાના ખાસ ખબરપત્રી મોકલી તે દ્વારા સર્વ હકીકત આપી છે—તેના ખાસ વધારા કાઢ્યા છે—જાહેરમાં આગેવાનોના અભિપ્રાયો મંગાવી મૂકયા છે. આ સેવા માટે 'સૌરાષ્ટ્ર'ને અમારા અનેકશઃ ધન્યવાદ છે. આ સર્વ ઉપરથી જોઇ શકાશે કે આ શત્રુંજય તીર્થનો પ્રશ્ન કેટલો બધો અગત્યનો છે, કેટલો બધો લાગણીઓથી ભરેલો ધાર્મિક પ્રશ્ન છે, કેટલો બધો એક રીતે દેશી રાજ્યની સાથે સંબંધ ધરાવતો રાજકીય—પોલિટિકલ પ્રશ્ન છે.

૧૦. ચુકાદાની રાહ જોયા વગર આપણાં આખા

જૈન સમાજની લાગણીઓ કેવી છે, તેનું માપ શું છે તે તે ચુકાદો આવ્યા પહેલાંજ બતાવી આપવાની જરૂર છે એમ જૈનોનો મોટો ભાગ અને અમો માનીએ છીએ. સમસ્ત હિંદના જૈનોની લાગણીઓનો નિરાદર કે અવગણના કોઇ પણ શાણી સરકાર કરી શકે નહિ. આ લોકશાસનનો જમાનો છે તેમાં લોક લાગણી વ્યવસ્થિત રીતે કાયદાપૂર્વક અહિંસાત્મકપણે વચનથી અને કાર્યથી દર્શાવવાથી જ આપણી વ્યાજબી માગણીઓ મળશે—તે માગણીઓ સ્વીકારાશે. મૌન ધારી બેસી રહેવાથી કંઇ ફળ મળવાનું નથી. માટે આ કૉન્ફરન્સમાં સર્વ સુજ્ઞોએ પધારી પોતાના અભિપ્રાયો રજુ કરી સુવ્યવસ્થિત યોજનાઓ—માર્ગો ગ્રહણ કરી આ ખાસ બેઠકને સહુ વિજયી બનાવશે અને :તેથી શત્રુંજયના મહા પ્રશ્નનો સંતોષકારક નિવેડો લાવવા સર્વ ભાગ્યશાળી બનશે એટલું કહી હાલતો વિરમીએ છીએ.

૨. જૈન શિક્ષણ સુધારણા પરિષદ્—આ પરિષદોનો જમાનો છે. જે જે મહા પ્રશ્નો છે તે તેમે ઉકેલવા માટે અગ્રણી તેમજ સામાન્ય આમ વર્ગને બોલાવી તે સર્વ સાથે નિમંત્રણા કરવી ઉપાયો વિચારવા અને યોજવા એ પરિષદ્નો હેતુ છે. સ્થાનકવાસી ભાઇઓએ પોતાની કૉન્ફરન્સ ઑફિસ તરફથી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણના પ્રચાર માટે શું શું કરવું યોગ્ય છે ને તે કેમ કરવું તે માટે રાજકોટ મુકામે એપ્રિલમાં એક પરિષદ્ બોલાવી હતી—તેમાં જૈન વાચનમાળા તૈયાર કરવાનો એક મહાપ્રશ્ન હતો કે જે સંબંધે અમોએ સં. ૧૯૭૪ ના જૈન મહિલા સમાજ તરફથી નિકળેલ ખાસ અંકમાં આપેલ લેખ આ અંકમાં જુદો પ્રકટ કર્યો છે. આ પરિષદ્ ભરવા પહેલાં કેટલાક સવાલો કાઢ્યા હતા તેના ઉત્તર અમો તરફથી તા. ૬-૩-૨૬ ના પત્રથી જે આપવામાં આવ્યા હતા તે અમે ઉતારી લઇએ છીએઃ—

—આ સંબંધી આજે પત્ર મળ્યો તેના ઉત્તરમાં સવિનય નિવેદન કે:—

જૈન શિક્ષણ માટેનો પ્રયાસ સ્તુત્ય ને આદરણીય છે. તે માટે મૂળથી ધર્મ અને નીતિના સંસ્કાર જૈન બાળકોમાં દાખલ થાય તેમ કરવાની જરૂર છે. તેવા સંસ્કાર, જૈન વાચનમાળા ઉદાર, ઉદાત્ત, અતિ સરળથી માંડી અતિ કઠિન વિષયો ઉત્તરોત્તર ધોરણોમાં સમજી શકાય તેવા સ્વરૂપમાં પાઠો રૂપે મૂકી તૈયાર કરાવી જૈનશાળાઓમાં દાખલ કરાવવાથી, આવી શકશે, વાચનમાળાની આવશ્યકતા ઘણી છે.

જે વિષયો મૂકયા છે, તે સંબંધી ટુંકમાં મારા અભિપ્રાયો જણાવી દઉં છું.

૧. બધી જૈનશાળામાં એક સરખો અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવે તેજ ઇષ્ટ અને વ્યવસ્થાને ઘણી સરળતા આપનાર છે.

૨. તેમ કરવા માટે સારાં પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરાવવાની જરૂર છે. એક માણસ—વિદ્વાન્ કરે તે કરતાં અનેકની સહાયતા લઈ તૈયાર કરવાની જરૂર છે. નવિન પદ્ધતિ—શૈલી સ્વીકારવાની છે અને સાથે જૂના કવિઓની કૃતિઓ તેમજ કથાઓ ભૂલવાની નથી.

૩ આ પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર થાય, અને બધી જૈન શાળામાં એક સરખો અભ્યાસક્રમ થાય, ત્યારેજ એક ઇન્સ્પેક્ટર રાખી શકાય ને તે દ્વારા સરલતાથી કામ લઇ શકાય.

૪ ચાલુ સંસ્થાને ઉન્નત કરવા માટે ખાસ બાબતોમાં સારા શિક્ષકો મેળવવાની જરૂર છે. નવીન ઉભી કરવા માટે પણ તેમજ. પણ જબરી મુશ્કેલી એ છે કે સારા શિક્ષકો મળતા નથી. આ માટે ટ્રેઇનીંગ કૉલેજ સ્થપાય અને તે જે ઉચ્ચ શિક્ષણ સંપાદિત કરાવી શિક્ષકો તૈયાર કરે તેને નોકરી જરૂર મળી શકે એવો પ્રબંધ થાય તોજ તે સંબંધીની મુશ્કેલી દૂર થઇ શકે તેમ છે.

૫. શિક્ષકો કેળવવાની ધારેલી આ યોજના અતિ કઠિન થશે ને પુરી વ્યવહાર નહિ બની શકે. અધ્યાપક—પરીક્ષા અને સૂચનપત્રો આદિ શિક્ષક કેળવવા માટે કરવું એ ઠીક, પણ એ કરશે કોણ? એવું કરનારા પણ સમર્થ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને ધર્મદાતા જોઇશે. તે કયાંથી કાઢવા?

૬. ધર્મશિક્ષણપરીક્ષા ઇનામી હરીફાઇની કાઢવામાં આવે તે સારૂં છે પણ, તેને વ્યવહારમાં મુકવા માટે દરેક ગામમાં પ્રતિષ્ઠિત-પ્રમાણિક એજંટો નીમવા જોઇશે, કે જેઓ નિયતકાલે પરીક્ષાપત્રોના જવાબ એવી રીતે લેવરાવે કે એક બીજા વિદ્યાર્થીઓ 'કોપી' ન કરે! તે એજન્ટો જૈનશાળાના માસ્તરો ન જોઈએ.

૭ શિક્ષા સમિતિ રચી કોનફરન્સની નીચે કાઢવામાં આવે એ જરૂરનું છે. "જૈન એજ્યુકેશન બોર્ડ" એ નામનું ખાતુ જૈન શ્વેતાંબર કોનફરન્સે કાઢ્યું છે, તેનું બંધારણ જોવા તપાસવાની જરૂર તમારે રહેશે.

૮. સરકારી સ્કુલોમાં ધાર્મિક શિક્ષણ દાખલ કરવા રાજા મહારાજાઓને વિનંતિ કરી તેમ થઇ શકે તો સારૂં. પણ ખાલી વિનંતિ કરવાથી વિશેષ વળવાનું નથી. તેમ કરતાં સાથે રાજા માગશે કે તમે પ્રબંધ કરો-ધાર્મિક શિક્ષક આપો; તેવું ધાર્મિક શિક્ષક જાણુ બની રહે ને ધાર્મિક શિક્ષણ જાણુ મળી શકે તે માટે તેને પગાર આપવા વગેરે જાણુ ફંડ આપો. કારણ કે ધર્મ રહ્યા અનેક તેથી સ્ટેટ દરેક ધર્મના માટે જુદા જુદા શિક્ષક રોકી નહિ શકે, તેટલું ધર્મ શિક્ષણ-ખર્ચ તેમને નહિ પાલવે. માટે એ સર્વ માટે તૈયાર રહી, પછી વિનંતિ કરી દાખલ કરાવવું બની શકશે.

અન્ય વિષયો સૂચવવા માગીએ તો ઘણા છે. છતાં ટુંકમાં એ છે કે પહેલાં (૧) શિક્ષણવાચનમાળા કેવી રીતે તૈયાર કરવી, અને તેમાં જે નિયમો રાખવા તે નિયમો નક્કી કરવા ઘટે, અને તે કાર્ય કરવા માટે વિદ્વાનોની સમિતિ નીમવી ઘટે."

(૨) અત્યાર સુધી જેટલી જેટલી વાચનમાળાના શ્વેતાંબર, દિગંબર વગેરેમાં પ્રયત્નો થઈ બહાર પડેલ હોય તે એકત્રિત કરવા.

(૩) બનારસ હિંદુ કોલેજ માટે તૈયાર થયેલ ધર્મશિક્ષણ પુસ્તકો, પ્રો. આનંદશંકરભાઇકૃત નીતિશિક્ષણ, અને હિંદુ ધર્મપોથી એ વગેરે પુસ્તકો નિરીક્ષણ કરી જવાં ઘટે.

(૪) જે જે સાધુઓ સહકાર આપી શકે, તેનો સહકાર લેવો ઘટે પણ તે સમયજ્ઞ અને ઉદાત્ત વિચારના હોવા ઘટે.

(૫) જે જે પુસ્તકો આવી વાચનમાળા માટે જરૂરનાં હોય તે સર્વ પુરાં પાડવાં ઘટે, ને તેમાં કથાદ્વારા બોધ વિશેષ અંતરમાં ઉતરે છે તે ધ્યાને રાખી કથા ચરિત્ર પુસ્તકો એકઠાં કરી તેની સહાય લેવાની રહે છે.

(૬) ઇન્સ્પેકટરની લાયકાત પગાર વગેરે વિચારવાં ઘટે.

(૭) નવતત્વ જીવવિચાર કર્મગ્રંથ તત્ત્વાર્થ વગેરે નવીન શૈલીએ તૈયાર કરાવવા માટેની યોજનાનો પણ વિચાર કરવો વગેરે વગેરે.

આ ટુંકમાં મુદ્દા આપ્યા છે અને શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના જૈન એજ્યુકેશન બોર્ડના લગભગ સાત આઠ વર્ષ સુધીના સેક્રેટરી તરીકે તેમજ શિક્ષણ શાસ્ત્રના અભ્યાસી તરીકે જે કાંઇ અનુભવ છે તે પરથી ઉપરનું સૂચન કર્યું છે. જૈન વાચનમાળા માટે મેં એક ખાસ લેખ લખ્યો હતો તે આ સાથે મોકલ્યો છે તે જરૂર વાંચી વિચારી જવા વિનંતિ છે.

આ પત્ર તથા સાથેનો જૈન વાચનમાળા પરનો લેખ પરિષદ્‌માં વિચારણા માટે મુકશો.—

આ પછી તે પરિષદ્‌માં શું શું ઠરાવો થયા છે તે અત્ર વિસ્તારભયથી આવ્યા નથી. પણ ઉપરની સૂચનાઓને અનુરૂપ થયા છે તેટલું ટુંકમાં જણાવીશું. ગૂજરાતી સાહિત્યપરિષદ્ અને યતિ પરિષદ્, સંબંધનું અમારૂં વ્યકતવ્ય હવે પછી જણાવીશું.

કૉન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન.

(કૉન્ફરન્સ ઑફિસ તરફથી)

હાલમાં શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર મહાતીર્થ શત્રુંજય સંબંધી ઉપસ્થિત થએલા વિકટ પ્રસંગ પર સમસ્ત જૈન કોમને એકત્રિત અવાજ જાહેર કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોવાથી શ્રી-જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન ભરવાનો ઠરાવ શ્રી-જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરંન્સની સ્ટેન્ડીંગ કમીટીની તા. ૨૧-૪-૨૬ ને દિને ભરાએલી મીટીંગમાં સર્વાનુમતે કરવામાં આવ્યો. આ અધિવેશનના કાર્યક્રમની રૂપરેખા તથા ઉદ્દેશ તે સંબંધી આમંત્રણપત્રિકામાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. અહિઆં તે ફરી ટાંકવા અસ્થાને નહિ ગણાય.

શ્રી-જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન પાલીતાણાના નામદાર ઠાકોર સાહેબે અખત્યાર કરેલી વલણ સંબંધમાં આપણા વિચારો જાહેર કરવા તથા તેથી ઉભી થયેલી અને ભવિષ્યમાં ઉભી થાય એવી સર્વ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા યોગ્ય ઉપાયો યોજવા માટે ઘટતી ગોઠવણ કરવા તથા જૈન કોમના જન્મસિદ્ધ ચિરસ્થાપિત હકકો પર સખ્ત આક્રમણથી સમસ્ત કોમની દુઃખિત લાગણીને એકત્રિત રીતે જાહેર કરવા અને તે સંબંધી શીઘ્ર સંતોષકારક પરીણામ લાવવાની આવશ્યકતા તરફ બ્રિટીશ સરકારનું ધ્યાન ખેંચવા મુંબઇમાં ૧૯૮૨ ના વૈશાક સુદ ૩-૪ તા. ૧૪-૧૫ મે ૧૯૨૬ શુક્ર તથા શનિવારે ભરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું અને તેની ખબર ઉક્ત આમંત્રણ પત્રિકા ઉપરાંત જાહેર પત્રો-દ્વારા દરેક સ્થળે ધોરણ મુજબ મોકલવામાં આવી હતી. તેમજ આ ખાસ અધિવેશનમાં લાવવા માટે યોગ્ય અને જરૂરી ઠરાવો સંબંધી સૂચનાઓ કરવા પૂજ્ય મુનિ મહારાજાઓ તથા વિદ્વાન જૈન બંધુઓને વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવી હતી. આશય એજ હતો કે દરેકે દરેક ઉત્સાહી બંધુ યથામતિ સૂચનાઓ મોકલી ઠરાવોને જેમ બને તેમ વિશેષ વ્યાપક બનાવે. આ અધિવેશનનું પ્રમુખસ્થાન અજીમગંજના પ્રસિદ્ધ સુશિક્ષિત જમીનદાર રાય મણીલાલ નહાર બહાદુરે સ્વીકાર્યું.

આ બધું ક્રમસર થયા પછી અને ટૂંકામાં કહીએ તો અધિવેશનની સંપૂર્ણ તૈયારી થઇ ગયા પછી પ્રમુખ મહાશયની ઓચિંતી માંદગીના સમાચાર તાર તેમજ પત્રદ્વારા મળતાં છાપાંઓ મારફતે તેમજ પત્રાદિથી પણ યોગ્યસ્થળે યથાશક્તિ ખબર પહોચાડી, અને આ ખાસ અધિવેશન તારીખ નક્કી કર્યા સિવાય મુલતવી રાખવામાં આવે છે એમ સમસ્ત જૈન કોમને જાહેર કરવામાં આવ્યું. મોકલાએલાં આમંત્રણોને અંગે ઘણી જગાએથી પ્રતિનિધિઓનાં નામો ચૂંટાઇ આવી ગયાં છે, તેઓને પણ અમોએ ખબર આપી છે. આ અધિવેશન સંબંધે જે પત્રો અને જૂદા જૂદા વિચારો અમને મલ્યા છે તેમાંના થોડાની નોંધ અન્ય સ્થળે કરવામાં આવી છે. જે જે સંઘો-સભા યા મંડળોએ અવકાશ ન મળવાનાં કે લગ્નાદિ પ્રસંગને લઇને સમય અનુકૂળ ન હોવાના કારણે પ્રતિનિધીઓની ચુંટણી ન કરી હોય તેણે બનતી ત્વરાથી પ્રતિનિધીઓની ચુંટણી કરી નામ વીગેરે વિગત કોન્ફરન્સ ઓફીસમાં મોકલી આપવી જેથી અધિવેશનની તારીખ નક્કી થતાં ખબર આપવી અનુકૂળ પડે.

આ અધિવેશન-મેળવવા સંબંધી ઉપર જણાવેલી તારીખે સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની બેઠક મળી હતી તેમાં અધિવેશન ભરવાનો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો. પરંતુ અધિવેશન સ્ટેન્ડીંગ કમિટી મારફતે બોલાવવાની તથા વ્યવસ્થા કરવાનો જે ઠરાવ બહુમતિએ કરવામાં આવ્યો હતો, તે ઠરાવ સામે કંઇક વિરોધ હોય એમ જણાય છે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લેતાં તેમજ કૉન્ફરન્સનું બંધારણ તપાસતાં સહજ જણાય તેવું છે કે જ્યાં સુધી કોઇ પણ સ્થળનું આમંત્રણ કૉન્ફરન્સને અધિવેશન મેળ-

થવા સંબંધે મળ્યું ન હોય ત્યાં સુધી તે સંબંધી તમામ કાર્ય સ્ટેન્ડીંગ કમિટીપર બંધારણ અનુસાર રહે છે. અને તે અન્વયે આ અધિવેશન મેળવવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો. કોઇ સ્થળેથી આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હોય અને સ્ટેન્ડીંગ કમિટીએ સ્વીકાર્યું હોય ત્યારેજ આમંત્રણ આપનાર સ્થાનિક સંઘને શિર અધિવેશનની સર્વ વ્યવસ્થા રહે છે. એટલે એટલું તો સ્પષ્ટ જ છે કે આમંત્રણ ન આપ્યા છતાં સ્થાનિક સંઘને તેની ઇચ્છા હોય કે ન હોય તે જાણ્યા સિવાય અધિવેશન મેળવી આપવા અરજ કરવાનું કહેવું અને તે પરથી રૂબરૂ ખાનગી હક ચલાવવાના હકની માગણી એ કૉન્ફરન્સનું ચાલુ બંધારણ તથા મહત્વ મૂકી જઇ કરવામાં આવી છે. અને તેવી માગણીના સમર્થનમાં ચાલુ બંધારણ અનુસાર કોઈ પણ દાખલો ટાંકવામાં આવ્યો નથી.

સમગ્ર હિંદની પ્રતિનિધિઓની બનેલી આ મહાસભા કોઇપણ સ્થળની સ્થાનિક સત્તાથી તેમજ સ્થાનિક કલહોથી તદ્દન નિરાળીજ અને મુક્ત હોય અને છે. ગુંચવાડા વાળી સ્થિતિમાં ન પડવા ખાતર કલમી બેઠક વખતે પસાર થએલા ચાલુ બંધારણની મજકુર કલમ અમલમાં મૂકવાનો આ પહેલોજ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થએલો હોઈ કોઇ જગાએ ક્ષોભ થાય તો તે બનવા જોગ છે; વળી કૉન્ફરન્સના આ સદીના ઇતિહાસમાં આ ખાસ અધિવેશન પ્રથમજ નક્કી થયાં તે પણ ખાસ યાદ રાખવું જોઇએ છે. બંધારણ પુરઃસર કાર્ય કરવાના જમાનામાં બંધારણ પર પગ મુકવાનો પ્રયાસ કોઇ પણ સુજ્ઞ જૈન ચલાવી નહિ લે. જ્યાં મતભેદ હોય ત્યાં બહુમતિથીજ કામ લેવાય એવો શિષ્ટ સંપ્રદાય હોવા છતાં લઘુમતિ મનાય નહિ ત્યાં સુધી કાર્ય ન કરવા કહેવું તે આપણી કાર્યપદ્ધતિને સૈકાઓ પાછળ હઠાવવા જેવું છે અને તેવા કારણોને લઇનેજ અધિવેશનનું કાર્ય સ્ટેન્ડીંગ કમીટીએ ઉપાડી લીધું હતું પરંતુ ત્યાર પછીથી જે અણધાર્યા સંજોગો ઉપસ્થિત થયા તેથી પરિણામે તા. ૧૨-૫-૨૧ ની રાત્રે મળેલી બેઠક વખતે સર્વાનુમતે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે: "જો કે સ્ટેન્ડીંગ કમીટી એવું માને છે કે ખાસ અધિવેશન હાલમાંજ ભરવાની જરૂર છે તોપણ કેટલાક કારણોને લઇને તારીખ નક્કી કર્યા સિવાય ખાસ અધિવેશન હાલમાં મુલતવી રાખવું."

આ સ્થળે એટલું ભારપૂર્વક કહેવું જરૂરનું છે કે વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆ સ્ટેટસના નામદાર એ. જી. જી. તરફથી ચૂકાદો અપાઇ જાય ત્યાં સુધી કોમની લાગણી શત્રુંજયગિરિ સંબંધી હકકો વાસ્તે કેવી તીવ્ર છે તે કૉન્ફરન્સ મારફતે જાહેર ન થવા દેવાની કોમના જે જે હિતચિંતકોએ સલાહ આપી પોતાના મત મનાવવાને જે જે જોહુકમતો ઉઠાવી છે તે તેમનેજ મુબારક છે. હાલના સવાલના જે ઇષ્ટાનિષ્ટ પરિણામ આવે તેની પૂરેપૂરી જોખમદારી તેમને શિર રહે છે. આપણી સંતતિ કદાચ એમ ન કહે કે કોમના કેટલાક અગ્રગણ્ય મનુષ્યો પણ વિવિધ આશયથી તીર્થના સવાલમાં પણ કેવી રીતે પોતાનું ડહોળ જુલ્યા હતા. મેજર બીલનો ચુકાદો પણ આજદિન સુધી કોમના જાણવામાં ન આવવા દઇ જે ભુલ કરવામાં આવી હતી તેના કરતાં અતિ ગંભીર ભૂલ કોમનો અવાજ કૉન્ફરન્સ દ્વારા જાહેર ન થવા દેવામાં થાય છે. ન્હાનામાં ન્હાના સરકારી અમલદારનો હુકમ પ્રાયઃ કોઈ પણ સ્થળેથી ફરતો નથી એ સર્વના અનુભવની વાત છે; વળી શેઠ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇ પોતાના ૨-૩જી જાન્યુઆરીના વક્તવ્યમાં કહે છે કેઃ—અહીં મ્હારે એટલું કહેવું જોઇએ કે જે લડત આપણે ચલાવવાની છે તે કાયદાની કોર્ટમાં ચાલે તેવી સામાન્ય નથી પણ આપણા તીર્થસંરક્ષણની એક રાજદ્વારી લડત છે અને જે પ્રમાણમાં એકત્ર થઇને આપણે આપણું બળ બતાવી શકીએ તેટલાજ પ્રમાણમાં આપણા હકો જળવાય" આવું કહેવા છતાંએ તેથી કંઇક ભિન્ન મત હાલમાં દર્શાવવાનાં કારણો તો તે ભિન્ન મત દર્શાવનારાજ જાણે.

રાજદ્વારી તથા ધાર્મિક લડતના અનુભવીઓ તથા વિશિષ્ટ ધારાશાસ્ત્રીઓનો મત એ છે કે આવી બાબતમાં અંગ્રેજી અને ગુજરાતી છાપાઓ દ્વારા અને મીટીંગો દ્વારા પુષ્કળ ઊહાપોહ તથા હિંદુસ્થાનથી માંડી પાર્લામેન્ટ સુધી કોમી ચલવળનીજ ખરેખરી આવશ્યકતા છે.

તે વડે અન્ય કોમની સહાનુભૂતિ તથા સહકાર મેળવી શકાય. યાત્રા ત્યાગ અને મૂંડકા વેરા ન આપવામાં કોમ એકમત છે. પરંતુ શત્રુંજયના આપણા અનાદિસિદ્ધ ધાર્મિક હકોપર થતા નિત્યના આક્રમણોથી કંટાળેલી કોમ બ્રિટીશ સરકારને કહેવા માગે છે કે જો તુરતમાંજ વચ્ચે પડી સર્વ વાંધાઓનું નિરાકરણ ન કરવામાં આવે તો ઘણી ગંભીર પરિસ્થિતિ ઉભી થશે. કોમ આજે એક અને કાલે બીજો ઝગડો જુદા જુદા હકોના સંબંધમાં ઉભો રહેલો જોવા માગતી નથી. જ્યારે રખોપાનું નિરાકરણ કરવામાં આવે ત્યારે સાથે સાથેજ રસ્તાના સમારકામ, *તથા ઇંગારશાપીર, તથા કુંડોની માલીકી, તથા જદ* રીપેર, અને મહાદેવના દેરાંની પંચાયતોનો ફડચો કેમ કરવામાં ન આવે? વળી ભવિષ્યને માટે પણ આવી કનડગતો ઠાકોર ન કરે તેને માટે તેની પાસે ખાતરી કેમ લેવામાં ન આવે.

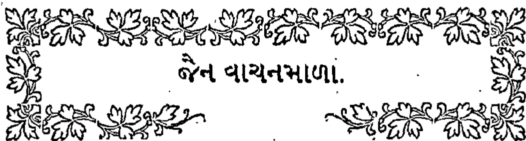
એમ કહેવું ન્યાયપુરઃસર નથી કે વિનીત મત જ જાહેર થવો જોઇએ અને ઉદ્દામ નહી. કોમની શત્રુંજયના વિવિધ સવાલોમાં જે ઉત્તેજીત તિવ્ર લાગણી છે તે પૂરેપૂરી બ્રિટીશ સરકારની ધ્યાન પર લાવવાની જરૂર છે. અમે જેટલી ગંભીરતાથી કહી શકીયે તેટલી ગંભીરતાથી કહીએ છીએ કે જૈન કોમના હજારો વીરલા મુંડકું આપવા કરતાં મુંડજ આપવું બહેતર સમજે છે. સિદ્ધગિરિની યાત્રા મુંડકું આપીને કરવા કરતાં શાશ્વતા તીર્થરાજની છાયામાં અનશન કરી પ્રાણ પરિત્યાગ કરવા તેઓ એક પગે તૈયાર છે.

છેવટમાં કહેવું જરૂરતું છે કે જૈન કોમ ઇચ્છે છે કે બ્રિટીશ સરકાર જૈનોના પરમ પવિત્ર તિર્થપરના અનાદિ સિદ્ધ ધાર્મિક હકોનું સંપૂર્ણ સંરક્ષણ કરી મહારાણી વિકટોરીઆના સુપ્રસિદ્ધ ઢંઢેરાને સાર્થક કરી દેખાડશે અને સર્વ પ્રશ્નોનું સંતોષકારક નિરાકરણ કરી પાલીતાણાના ઠાકોરને હંમેશને માટે સચોટ ચેતવણી આપશે કે તે પાલીતાણાપર જે પ્રકારની રાજસત્તા ભોગવે છે તેવી સત્તા શત્રુંજય ગિરિપર તેને નથી. શત્રુંજય ગિરિપર જૈનોની ધાર્મિક સત્તા સાર્વોપરિ છે અને તેને માન આપીનેજ ઠાકોરે ચાલવું જોઇએ.

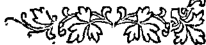
આ સર્વ સુંદર રીતે એકત્રિત અવાજે અને એકજ સ્થળે કેન્દ્રિત થએલી જૈન કોમની બુદ્ધિના પ્રકાશમાં રજુ કરવાને ખાસ અધિવેશન જેમ બને તેમ જલદી થાય તેજ ઇષ્ટ છે.

મુંબઇમાં સર્વ સુજ્ઞ જૈનો ખાસ કૉન્ફરન્સ ભરવાની તરફેણમાં હતી અને છે. જે કંઇ થોડો વિરોધ અહીં તહીં જોવામાં આવતો તે તે કૉન્ફરન્સ ભરવાની રીત સંબંધે હતો, અને તે વિરોધી ભાઇઓ સંઘની સભા હમેશ માફક જે રીતે ભરવામાં આવતી તે રીતે ભરી તે મારફત સ્વાગત સમિતિ નીમી કૉન્ફરન્સ ભરવા માટેનો અભિપ્રાય રાખતા હતા. આ અભિપ્રાય લઘુમતિનો હતો—તે પ્રમાણે કરવામાં અનેક કલેશોને ઉદેરવાનું થાય એમ ઘણાની બીક હતી. આથી સ્ટેન્ડિંગ કમિટી દ્વારા કૉન્ફરન્સ ભરવાનું ઉચિત ધારી ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઠરાવ સામે મુંબઇમાં સભા થઇ તે માટે અમુક પ્રતિવિરોધી ઠરાવ થયો. આથી તેવો વિરોધ શમાવી વિરોધી તત્ત્વને ફર્યાદ કરવાની તક ન રહે તે માટે સમાધાનિના વિચારોનાં આંદોલન થયાં અને શેઠ રતનચંદ ખીમચંદે સંઘની મીટીંગ ૧૯ મી મેએ બોલાવી અને તે દ્વારા ખાસ કૉન્ફરન્સ ભરવી એમ શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થપરના આપણા ધાર્મિક હકોની રક્ષા માટે કોમનો એકત્રિત અવાજ હાલમાંજ જાહેર કરવા માટે જરૂરી છે એ નક્કી થયું. સ્વાગત સમિતિ નીમવામાં આવી તેના પ્રમુખ તરીકે શેઠ રવજી સોજપાલ નીમાયા અને તેના મંત્રીઓ તરીકે હાલના બે મુખ્ય જનરલ સેક્રેટરીઓ ઉપરાંત શેઠ બાલુભાઇ મૂલચંદ તથા કુંવરજી કેશવજી એમ ચારની નીમણુક કરવામાં આવી, અને તે ભરવાની તારીખ મુકરર કરવાનું સ્વાગત કમિટી કરશે. આટલું છપાયા પછી જાહેર થયું છે કે કૉન્ફરન્સ ભરવાના દિવસો પાંચમી અને છઠ્ઠી જુન શનિ અને રવિવાર નક્કી થયા છે.

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે આ ખાસ અધિવેશન સફલ અને વિજયી બનાવવા સર્વ સુજ્ઞ બંધુઓ અને બહેનો કટિબદ્ધ રહી સર્વ કાંઇ કરશે. શત્રુંજય આપણને વિજય આપો.

જૈન વાચનમાળા.

ધર્મશિક્ષણની જરૂર એટલા માટે છે કે મનુષ્યને દેહ અને બુદ્ધિ ઉપરાંત હૃદય અને આત્મા છે -અને એને સંતોષવાની જરૂર છે. અને એવો સંતોષ ધર્મથી થઇ શકે. આત્મા અને પરમાત્મા બંને સરખી શક્તિવાળા છે, આત્મા પરમાત્મા થઇ શકે છે, એ આત્માને મૂળ સ્થિતિમાં લાવવા તેની આસપાસની મલિનતાઓ દૂર કરવાની જરૂર છે અને તેટલા માટે દેહ અને બુદ્ધિને શુદ્ધ કરવા ઉપરાન્ત હૃદયને શુદ્ધ કરવાની ખાસ જરૂર છે. હૃદયને શુદ્ધિ કરવા માટે નીતિની રચના છે એટલે કે "ધર્મ ઉપર નીતિની રચના એ સિદ્ધાન્ત,તેથી આજકાલ માન્ય થતાં સઘળાં નીતિશાસ્ત્રોમાં સ્વીકારાયો છે. કેટલાક ઇશ્વરને કર્મના ફળદાતા તરીકે સિદ્ધ ગણે છે, કેટલાક (જૈનો) આત્માને કર્મનો કર્તા, ભોક્તા માને છે, અને તે કર્મનાં ફળ તે કર્મના કાયદાની અનુસાર ચાખે છે એમ માને છે. કેટલાક ઇશ્વરને નીતિની આજ્ઞા ફરમાવનાર તરીકે જુએ છે; કેટલાક એના સ્વીકાર વિના 'સાયન્સ'નાં મૂળતત્વો જ અસિદ્ધ માને છે અને એ ન હોય તો વિશ્વ શૂન્ય અને અર્થહીન થઇ રહે અને કોઇપણ પ્રકારનું જ્ઞાન-લૌકિક જ્ઞાન પણ ન સંભવે એમ કહે છે; અને આ રીતે ઇશ્વર સિદ્ધ છે તો એની સાથે સંબંધ કરનાર ધર્મની આવશ્યકતા ખુલ્લી છે. માત્ર તત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જ ધર્મની જરૂર છે એમ નથી. ઇતિહાસ દૃષ્ટિથી જોશો તો અને મનુષ્યનો સ્વભાવ છે તેવો લેતાં, ધર્મ એ નીતિમાં બળ પ્રેરે છે એ વાત પણ કોઇથી નિષ્પક્ષપાતરીતે નિષેધાય એમ નથી. ક્ષણવાર માની લઇએ કે વ્યક્તિને ધર્મ વિના ચાલે. પણ જન સમષ્ટિને તો ધર્મજ નીતિના પંથમાં પ્રેરવા સમર્થ છે એમ કબુલ કર્યા વિના ચાલશે નહિ. અને આપણને વિચારવાનો જે પ્રશ્ન છે એ વ્યક્તિનો નથી, પણ સમષ્ટિનો છે.

ધર્મશિક્ષણ જાહેર શાળામાં આપવાનું સરકારે સ્વીકાર્યું નથી અને ઑન. મિ. પરાંજપે જેવા જણાવે છે કે 'હજુ હિન્દુસ્તાનમાં ઐક્યભાવના જ્યાં સુધી જામી નથી, ત્યાં સુધી અનેકતાની-મતભેદની એક કણી પણ, એ ઐક્યને નુકશાનકર્તા છે: અને તેથી એ મતભેદને જો ઓગાળી શકાય નહિ તો એને સાર્વજનિક શિક્ષણક્રમથી બહાર રાખવો જોઇએ.' ખરી વાત છે કે વિવિધ ધર્મનું જ્ઞાન તે તે ધર્મનાં વિદ્યાર્થીઓને એકજ શાળામાં અપાય તો 'મ્હારો ધર્મજ ખરો' અને બીજાનો ખોટો એવો દુરાગ્રહ મટવા પામે તથા તે તે ધર્મનું શિક્ષણ પણ મતાન્ધતાથી વિમુક્તરૂપે રહે: પરન્તુ હિન્દુસ્તાન જેવા અનેક ધર્મોથી ભરેલા વિશાળ દેશમાં આ પ્રયોગ અજમાવી જોતાં સરકારને સ્વાભાવિક રીતે ડર લાગે છે, અને તેથી સરકાર આ કાર્ય લે એ સર્વથા અસંભવિત છે. ત્યારે હવે ધર્મશિક્ષણ આપવાના બે માર્ગ રહ્યા:--કાંતો જુદા જુદા ધર્મવાળાઓ લૌકિક અને ધાર્મિકશિક્ષણ એકત્ર આપતી એવી પોતપોતાની શાળાઓ સ્થાપી લે, અથવા તો લૌકિકશિક્ષણ સાર્વજનિક શાળાઓમાં લે અને ધાર્મિકશિક્ષણ માટે સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ રચે. આમાંનો પ્રથમ માર્ગ એટલે કે જૂદા જૂદા ધર્મવાળા લૌકિક અને ધાર્મિક જ્ઞાનની જૂદી જૂદી શાળાઓ સ્થાપે—જેમકે મુસલમાનો અલિગઢ કૅાલેજ અને હિન્દુઓની બનારસ કૅાલેજ-એ પ્રયોગ અમને ભયંકર લાગે છે. માત્ર બીજો માર્ગ લેવા યોગ્ય છે. માબાપ છોકરાંઓને પોતાના ઘરમાં શિક્ષણ આપે; તથા જુદા જુદા સંપ્રદાયવાળા એકલા

ધર્મશિક્ષણ માટે પોતપોતાની જુદી શાળા સ્થાપે તો ઠીક છે. આમ કરવાથી, દાદાભાઇ નવરોજી, રાનડે અને બદ્રુદિન એક શાળામાં ભણી શકશે, અને દરેકને પોતપોતાના ધર્મનું પરિશીલન કરવામાં બાધ નહિ આવે. હાલ જુદી જુદી કોમના વિદ્યાર્થીઓને પણ પોતાની ધાર્મિક જરૂરિયાતો હોય છે, અને તે અનિયમિત અને અશિક્ષિતરીતે તેઓ પૂરી પાડી લે છેજઃ એને બદલે નિયમસર પદ્ધતિથી અને અધિક જ્ઞાની ગુરદ્વારા, એ પૂરી પાડી શકાય એટલીજ યોજના કરવાની છે. અને એ યોજના સાર્વજનિક શિક્ષણક્રમની બહાર ખાનગી પ્રયત્નદ્વારાજ યોગ્ય રીતે થઈ શકશે એમ અમને લાગે છે; આ રીતે (૧) ધર્મશિક્ષણની જરૂરનો સિદ્ધાન્ત જળવાશે અને (૨) એજ સાથે દેશની પ્રજાના ઐક્યને બાધ નહિ આવે." (પ્રો. આનન્દશંકર.)

હવે વાચનમાળાના સંબંધમાં કહીએ. તે સંબંધી ગૂર્જર વિદ્વાનોએ ઘણી ચર્ચા કરી પોતપોતાના અભિપ્રાયો જણાવ્યા છે અને તે દરેક પર વિચાર કરતાં પ્રોફેસર આનન્દશંકરના વિચારો વિશેષ પરિપકવ અને મનનીય છે. તેઓશ્રી એક સ્થળે જણાવે છે કે "વાચનમાળાના પાઠો એ બાળકોની બુદ્ધિને માટે માતાના દૂધ સમાન છે, અને એમાં કોઇ પ્રકારનો રોગ, નિર્બળતા, યા અપૂર્ણતા એ આવતા જમાનાનું માનસિક ખમીર દૂષિત કરવામાં કારણભૂત થશે. સામાન્ય રીતે બોલીએ તો વાચનમાળામાં (૧) ધાર્મિક જ્ઞાન (૨) સ્વદેશાભિમાન અને સ્વદેશભક્તિ. (૩) પરાક્રમ ઉત્સાહ આદિ વીર્યવાન સદ્ગુણોના દૃષ્ટાન્તરૂપ જીવન ચરિત્રો (૪) સહૃદયતા કેળવે એવાં કાવ્યો અને કાવ્યલક્ષણના નિયમ અને (૫) યોગ્ય ભાષાશૈલી વગેરે" ખાસ આવશ્યક છે.

(૧) ધાર્મિકજ્ઞાનની જરૂર આજ સર્વ કોઇ સ્વીકારે છે. સામાન્ય વાચનમાળામાં તે સંબંધી પાઠો હોવા જોઇએ તો પછી જે ધાર્મિક વાંચનમાળા હોય ત્યાં તો ખાસ અને ઘણા ભાગે રહેવા જોઇએ એ સહજ કલ્પી શકાય તેમ છે. તેમાં આપણા મુખ્ય ધર્મ ગ્રંથો કેવા કેવા છે, અને એના ધર્મોપદેશકો કોણ કોણ અને ક્યારે ક્યારે થઈગયા, અને એમણે તે તે વખતે શાં શાં ધાર્મિક સત્યો બહાર પાડયાં—જેમ કે શ્રીમાન મહાવીર પ્રભુ, યુગપ્રધાનરૂપ હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રસૂરિ, હીરવિજયસૂરિ, વગેરે.:સાથે સાથે ધર્માનુકુલ તત્ત્વદર્શનોનો પણ સરળ આકારમાં સમાવેશ કરવો જોઇએ. આપણાં શાસ્ત્રોમાં દર્શન સૂત્રના ગ્રંથો જેવા કે તત્ત્વાર્થસૂત્ર, શાસ્ત્રવાર્ત્તા સમુચ્ચય, દ્રવ્યાનુયોગ સંબંધી ગ્રંથો કયા કયા છે, અને એના કર્ત્તા કોણ કોણ, એના ટીકાકારો કોણ કોણ અને એમના શા શા સિદ્ધાન્તો, એમાં શી શી બાબતો ચર્ચવામાં આવે છે ઇત્યાદિ પ્રાચીન ધાર્મિક સાહિત્ય સંબંધી જ્ઞાન જરૂરનું છે. નિસ્તેજ પ્રતિભા અને એકની એક શૈલીથી લખાયેલા પાઠોને બદલે સ્થૂલિભદ્ર અને કોશા ગણિકા, રહનેમિ અને રાજુલ, બ્રાહ્મી અને બાહુબલિ, વગેરેના વિવિધ સંવાદો વાચનમાળામાં ઉતારવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ કેવી ઉન્નત થાય અને સ્વધર્મ અને સ્વદેશ પ્રત્યેની ભક્તિથી ભરાય એ સહજ કલ્પી શકાશે.

(૨) સ્વધર્મ—સ્વદેશ પ્રત્યે અભિમાન અને ભક્તિ પોષે એવા પાઠો પણ વિશેષ હોવા જોઇએ. ભરત ચક્રવર્તિ, શ્રેણિક, અભયકુમારમંત્રી, ઉદયન વત્સરાજ, ચેટક રાજા, ચંડપ્રદ્યોત રાજા અને શતાનીકપત્નિ મૃગાવતી રાણી, ચંદ્રગુપ્ત, સંપ્રતિ, સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ વગેરેનાં રાજકીય અને ખાનગી સદ્ગુણોનાં અસરકારક વર્ણન આપતા પાઠો મૂકવા જોઇએ.

આવા પાઠો વાર્ત્તાદ્વારા કહેવાથી બાળકોના મગજમાં સહેલાઇથી ઉતરી શકે અને તેમાંનો બોધ મજબૂત ઠસી શકે. તેવા પાઠો વાર્ત્તાદ્વારા રચવા એ જેટલું કઠિન કામ છે તેટલીજ સરળતા વિદ્યાર્થિને શિક્ષણ મેળવવામાં થાય છે. વાર્તાની યોજના કરવામાં ચતુરાઇ અને જ્ઞાનની જરૂર છે તેટલીજ તે કહેવામાં પણ છે. વળી વિદ્યાર્થીઓને વાર્ત્તા કહેવા સાથે તેમની પાસે કહેવરાવવી પણ જોઇએ. આમ થવાથી મૂળ વાત યાદદાસ્તમાંથી ખસતી નથી અને તેની અસર તેમનાં કુમળાં અંતઃકરણ ઉપર સચોટ થાય છે. તેમ થયે તેઓ ધાર્મિક, નીતિમાન્ અને સદાચરણી બને છે.

(૩) પરાક્રમ ઉત્સાહ આદિ વીર્યવાન સદ્‌ગુણોના દૃષ્ટાન્તરૂપ જીવનચરિત્રો-માત્ર—નરમાશ તરફ વાળનારા ગુણો દાખલા તરીકે અતિ ક્ષમા, અતિ વિનય, અતિ આજ્ઞાધારકપણું—કરતાં આકર્ષક અને તેજસ્વી ગુણો—વીર બની ક્ષમા આપવી, સ્વચ્છંદતા વગરની સ્વતંત્રતા, તેજસ્વી રહી આજ્ઞાપાલન, દેશ અને ધર્મ પ્રત્યેના મમત્વ માટે વિશેષ જરૂર વર્તમાન કાલે છે. આમ કરવામાં વાંચનાર બાળકોની ઉમ્મર કેવડી છે અને એ ઉમ્મરને લાયક અમુક ભાવ છે કે નહિ એ પર જોઇએ તેવું લક્ષ આપવું જોઇએ.

"જીવનચરિત્રોથી હૃદય રસમય તથા વિમળ થઇને મહાનપણામાં પૂર્ણ થાય છે. વિદ્યા, કર્મ, નીતિ, ભક્તિ વગેરે મેળવવાનું, અને અડચણો દૂર કરવાનું શીખાય છે. વળી 'ઉપદેશ શિક્ષણ દે છે પણ દૃષ્ટાન્ત આકર્ષે છે' આ કહેવત પ્રમાણે જીવનચરિત્રો મૂર્ત ઉપદેશ આપે છે. કલ્પિત વાર્તાઓથી જેટલો લાભ થાય છે તે કરતાં ઘણોજ વધારે લાભ ખરાં ચરિત્રો વાંચવાથી થાય છે. એથી બુદ્ધિના સંસ્કારો જન્મ પામે છે, અને પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતો જોવાથી તેનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા વધારે અને સતેજ થાય છે. નીતિના નિયમોજ વાંચવાથી આવો બોધ થતો નથી. જો કે તેવા નિયમો બોધ આપી વૃત્તિઓને ઉન્નત કરવામાં સાધનભૂત થાય છે, તોપણ નીતિવચનોનો ઉપદેશ અમૂર્ત હોવાથી જીવન ચરિત્ર જેટલી અસર કરી શકતા નથી; માટેજ જીવનચરિત્રો વધારે મહત્વનાં છે. જો કે અનુભવ સહિતની કેળવણી જેટલું તેમનું વજન નથી; છતાં પણ માત્ર શિખામણ કરતાં તો ઘણે દરજ્જે તેઓ ચઢી જાય છે."

ચરિત્રો કેવાં પસંદ કરવાં તે માટે થોડાં ઉદાહરણો આપીએ.

દુઃખમાં ધૈર્ય ધરનાર—યુધિષ્ઠિર, નળ.
સત્યના પુંજરૂપ—હરિશ્ચંદ્ર, દશરથ.
પરદુઃખભંજન—વિક્રમ.
પિતૃભક્ત—રામચંદ્ર.
માતૃભક્ત—મહાવીર.
ભક્તિપરાયણ—ગૌતમ, આર્દ્ર કુમાર.
ધર્મપ્રવર્તકો—૨૪ તીર્થંકર
યુગપ્રધાન—હરિભદ્રસૂરિ, હેમાચાર્ય, હીરવિજયસૂરિ.
શાસનપ્રભાવક—સિદ્ધસેન દિવાકર.
વિદ્વાન્ મહાપુરૂષો—ભદ્રબાહુ, વજ્રસ્વામી, અભયદેવ.
મહાસતીઓ—તારામતી, સીતા, દમયંતી, મૃગાવતી.
મહાસાધ્વીઓ—ચંદનબાળા.
મંત્રીઓ—વિમલમંત્રી, મુંજાલ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ.

(૪) કાવ્યો. સારા ધ્વન્યાત્મક સંગીત કાવ્ય હોય તો ચાલે, પણ 'વહાલાં તે વહાલાં શું કરોરે વહાલાં નથી રહેનાર, વહાલાં તે વનનાં લાકડાં તે તો સાથે બળનાર રે-એકરે દિવસ એવો આવશે.'

—એવી સંસાર તરફ નિર્વેદ ઉપજાવનારી, જીવનના નિર્દોષ ઉત્સાહમાં વિઘ્ન કરનારી અને જૂદાજ અધિકારીઓ માટે રચાએલી કવિતાઓ વાચનમાળામાં દાખલ કરવી નિષ્પ્રયોજન છે. નાનાં બાળકોને મરણનો ભય કે મરણનું ભાન પણ કરાવવું જોઇતું નથી. મરણનો ભય દેખાડવાથી એને સ્વચ્છંદ આનંદમાં રમતાં અટકાવવાનું થાય છે. બાળકો માટે ટુંકાં કાવ્ય હોવાં જોઇએ, પણ તેમાં વિચાર, ભાવ, અને ભાષાની મનોહરતા અને ઔચિત્ય સારા પ્રમાણમાં રહેવાં જોઇએ, એટલે કે (૧) કવિતા સપ્રયોજન અને રસમય મૂકવી જોઇએ. (૨) માત્ર એક કવિનીજ કે એક રચનારની જ કવિતાઓ ન હોવી જોઇએ. (૩) પ્રાચીન કવિઓ નામે નયસુંદર, સમયસુંદર, ઋષભદાસ, યશોવિજય, મોહનવિજય, દર્શનવિજય, આદિ સત્કવિરત્નોની કવિતા દાખલ થવી જોઇએ. (૪) પ્રાચીન સંસ્કૃત ઉત્તમ કવિઓ-ધનપાલ, અમરસિંહ, મુનિસુન્દર આદિની કાવ્યપ્રસાદી ચખાડી બાળકોને કવિની પ્રસાદી લેવા ઉત્સુક ને શક્તિમાન કરવાં જોઇએ. (૫) હાલના કવિઓ—સુશિલ, પિયૂષ, વીરભક્તિનાં કાવ્યોને પણ સ્થાન

આપવાની અગત્ય છે. આ નવા જમાનાના કવિઓનાં કાવ્યો વાચનમાળામાં મૂકવાથી બાળકોનાં હૃદય અને મગજ બંને કેળવાશે અને રસજ્ઞતામાં તેઓ પછાત રહેશે નહિ. રસજ્ઞતા નીતિને પોષે છે અને બને તો સારા સારા સંવાદો ચરિત્ર ગ્રંથોમાંથી લઇ તેને ભાવવાહી કાવ્યમાં મૂકાવરાવી વાચનમાળામાં દાખલ કરવા જોઇએ. (૬) કવિતાના રાગો જુદા જુદા મધુર રીતે ગાઇ શકાય તેવા જોઇએ, તેમજ જાણીતા સારા છંદો વગેરેમાં કાવ્ય મૂકવાં.

(૫) **ભાષાશૈલી**—ગદ્યની શૈલી વિષે પણ સીધી તેમજ આડકતરી રીતે (એટલે કે વિવેચન કરીને તથા દૃષ્ટાન્તરૂપ પાઠ મૂકીને) વાચકને કેટલીક માહિતી આપવી જોઇએ. જૂદા જૂદા ગ્રંથકારોના વાચનમાળાને યોગ્ય લેખો મૂકવાથી જૂદી જૂદી શૈલીઓનું જ્ઞાન થાય છે.

જેમ જેમ બાળકોની વય વધતી જાય તેમ તેમ બુદ્ધિનો વિકાસ ઉત્તરોઉત્તર થતો જાય છે અને તેથી ભાષાની શૈલી ચડતા ક્રમની અને વિચાર પણ ઉત્તરોત્તર વધારે ઉંચા દાખલ કરવાની જરૂર છે. એક સરખી સપાટીની અને ઘાટીની લખાયલી ભાષા બંધ બેસતી થતી નથી; તેમજ વિચાર એવા ઉત્તરોત્તર રહેવા જોઇએ કે વાચનમાળાનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીનું જ્ઞાન નવા ગ્રંથો વાંચી સમજી શકે તેટલું થવું જોઇએ.

હમણાં એમ બને છે કે શાળામાંથી ઉઠી જનાર વિદ્યાર્થીને નવા ગ્રંથો વાંચવા હાથ લે છે પણ તેની ભાષા અને વિચાર સમજી શકતા નથી, આથી આગળ વિકાસ થતો અટકી જાય છે.

સ્ત્રી વાચનમાળા--તે સ્ત્રીજાતિને ઉપયોગી વિષયોથી પૂરિત થવી જોઇએ. તેને ઉપરના નિયમો લાગુ પડે છે, પણ ખાસ નિયમો તેમાં એજ હોવા જોઇએ કે સ્ત્રીવર્ગમાં રહેતા કુદરતી ગુણો-લજ્જા, વિનય, આર્દ્રતા, સહૃદયતા, પ્રેમ, સહનશીલતા, મધુરતા, નાજુકતા, ને રસિકતા પોષી ખીલવનારા અને સમૃદ્ધ કરનાર પાઠો તેમાં આવવા જોઇએ.

(૧) ઉત્તમ સ્ત્રીઓ કે જે સદ્‌ગુણના આદર્શરૂપ છે તેનાં ચરિત્રો આપવાં.

(૨) પોતાનાં કુટુમ્બમાં સંપી રહી પોતાનો ગૃહવ્યવહાર ગમે તેવી રંકસ્થિતિમાં શાન્તિથી અને સંતોષથી કરકસર કરી પતિ, તેમજ સાસરવાસના સર્વ સ્વજનોની પ્રીતિ ખેંચી લઇ ચલાવે, પતિવ્રતાપણું, સહનશીલતા, મર્યાદશીલતા, સચવાય અને ટકી રહે, દયા-પ્રેમ-પરોપકાર અને ઇશ્વિરભક્તિ પ્રેરાયાં કરે એવી વાર્તાઓ મૂકવી.

આ વાચનમાળા પુરૂષની વાંચનમાળા કરતાં સહેલી-સરળ ભાષામાં લખાયલી હોવી જોઇએ, કારણ કે પુરૂષવર્ગની ભાષા કરતાં સ્ત્રીવર્ગની ભાષામાં મધુરતા, નાજુકતા ને રસિકતા વિશેષ હોય છે.

હવે જે **ખાસ નિયમો** જૈન વાચનમાળાને માટે ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે તે માટે તેવી વાચનમાળાનું કામ મુનિમંડળ (પ્રવર્તકશ્રી કાન્તિવિજય, આનન્દસાગરાચાર્ય, બુદ્ધિસાગરાચાર્ય, પં. શ્રી હંસ વિજય આદિનું બનેલું) ઉપાડી લેવા તૈયાર છે એવું ૧૮ મી સપ્ટેંબર ૧૯૧૦ ના જૈન પત્રમાં આવ્યું હતું, ત્યારે જૈન એજ્યુકેશન બૉર્ડ તરફથી ૧૦-૧-૧૧ નો એક પત્ર લખવામાં આવ્યો હતો તે *નીચે ઉતારવામાં આવે છે*:—

"મુનિમંડળ જૈન ધાર્મિક વાચનમાળાનું કામ ઘણી ખુશીથી ઉપાડી લેવા તૈયાર છે એ બીના વાંચી આ બૉર્ડ બહુ આનંદ પામે છે અને આ પત્રથી સર્વે મુનિરાજોને વિનંતિ કરવાની કે તેમણે આ વાંચનમાળાનું કામ ઉપાડી લેવા શ્રાવકસમુદાય ઉપર ઉપકાર કરવા કૃપા કરવી. આ બૉર્ડ મજકુર વાંચનમાળા મુનિવર્ગને હાથે તૈયાર થાય એ જોવા ખાસ ઉત્સુક છે, તો કૃપા કરી આપ અમને લખી જણાવશો; કે આપ તથા બીજા કયા કયા મુનિરાજો આ કાર્ય સાથે મળીને કરવા ખુશી છે, તથા તે કેટલા સમયમાં આપ સર્વે તૈયાર કરી શકશો. વિશેષ આ કાર્ય બરાબર ફત્તેહમંદ થાય તે માટે શું શું

ઉપાયો યોજવા આપ સુચના કરો છો તે પણ દર્શાવશો.

"હેરેલ્ડમાં ધર્મનીતિની કેળવણીના વિભાગમાં જે લેખો આવેલા છે. તેપર આપનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે, તથા વિશેષમાં આ બોર્ડ તરફથી આ વાંચનમાળા તૈયાર કરવા માટે નીચેની નમ્ર સુચનાઓ કરવામાં આવે છે.

સૂચનાઓઃ—(૧) આ વાચનમાળાનો હેતુ વિદ્યાર્થીને માત્ર ધર્મના સિદ્ધાન્તોથી વાકેફ કરવાનો નથી, પણ તેમની જીંદગી **નીતિમય ધર્મમય** થાય–તેમનું વર્તન ઘડાય–એ છે. માટે શરૂઆતના અંકોમાં સામાન્ય ધર્મ–નીતિના પાઠો દાખલ કરવાં, તથા વિદ્યાર્થીની બુદ્ધિ ખીલતી જાય તેમ પછવાડેના અંકોમાં ધર્મનાં સિદ્ધાંતોનું સિદ્ધાંતરૂપે શિક્ષણ આપવું

(૨) આ વાચનમાળાનો ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીને એક નમુનેદાર "શ્રાવક કે 'શ્રાવિકા' બનાવવાનો છે માટે એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી.

(૩) ક્રિયાકાંડનાં સૂત્રોના પાઠો આ વાચનમાળામાં દાખલ કરવાના નથી તે માટે દરેક ગચ્છવાળાઓએ પોતાને માટે અલાયદી યોજના કરી લેવાનીછે.

(૪) કોઇ પણ ગચ્છ–મતની નિંદા ન થાય, સ્વમતનો દુરાગ્રહ યા મતાંધતા પ્રકટે નહિ, તથા રાષ્ટ્રિય ભાવનાને હાનિ પહોંચે નહિં, તેવી શૈલીએ પાઠોની રચના કરવી.

(૫) જિનધર્મનાં મૂળતત્ત્વો સર્વથી સ્વીકારાય એવાં ઉદારતા ભરેલાં હોઇ વાચનમાળામાં રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ ઉપર વિશેષ ભાર આપવો.

(૬) વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્' 'આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ.' અહિંસા 'પરમો ધર્મઃ' તથા મૈત્રી; પ્રમોદ, કારુણ્ય તથા માધ્યસ્થ ભાવનાઓ પ્રકટાવવા ભણી ખાસ લક્ષ આપવું.

(૭) લેખક અમુક ગચ્છનો હિમાયતી છે અને તેનો તે યથાશક્તિ પક્ષપાત કરે છે એવી છાપ ભૂલેચૂકે પણ વિદ્યાર્થીના મગજપર ન પડે તે માટે સાવધ રહેવું.

(૮) તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રીયમંડન કે ખંડન કે ચર્ચાને વાંચનમાળામાં દાખલ કરવા નહિ, આ પદ્ધતિના શિક્ષણ માટે વિદ્યાર્થીની સમજશક્તિ તથા વિવેકબુદ્ધિ પરિપક્વ હોવાની જરૂર છે. માટે તેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આગળ એટલે કૉલેજના સમય માટે મુલતવી રાખવું વધારે ઉચિત છે. શાસ્ત્રીય પર્યેષણા માટે સામાન્ય છોકરાંઓ અધિકારી નથી, માટે વિવાદમાં ઉતરવું નહિ.

(૯) બાળકોને અપરિચિત દોષો સંબંધી વાતો વાચનમાળાના શરૂઆતના અંકોમાં આવવા ન દેવી. પછવાડેના (છેલ્લા) અંકોમાં વિદ્યાર્થીની ઉમ્મર, અનુભવ આદિ ધ્યાનમાં લઇ યોગ્ય સ્વરૂપમાં તે વાતો મૂકવી.

(૧૦) નિષેધક આજ્ઞાઓના પાઠો આપવા કરતાં, હૃદયના સદ્ભાવ તથા સતકલ્પનાને પોષનારા, હૃદય તથા કલ્પનાદ્વારા નીતિના નમુનાઓ અને આદર્શો તરફ આપોઆપ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે એવા, સદ્ગુણોના ચિત્રપટ પ્રત્યક્ષ કરાવનારા–પાઠો વિશેષ દાખલ કરવા.

(૧૧) ભય ઉત્પન્ન કરવાને બદલે પ્રભુ પ્રત્યે–ધર્મ પ્રત્યે–વિદ્યાર્થીઓનો પ્રેમ વધે તેવી પદ્ધતિએ પાઠો રચવા. કાચી વયનાં બાળકોને સંસારપર અકળાવે, નિર્વેદ ઉપજાવે તથા તેમના નિર્દોષ આનંદનો ભંગ કરી તેમના મનમાં ગ્લાનિ ઉત્પન્ન કરે એવા પાઠો પણ શરૂઆતના અંકોમાં આપવા નહિં.

(૧૨) પાઠો જેમ બને તેમ વિશેષ રસિક બનાવવા, દૃષ્ટાન્તિક કથાઓનો બહોળો ઉપયોગ કરવો. પ્રસંગને અનુસરીને કેટલાક પાઠો સંવાદના રૂપમાં લખવા.

(૧૩) વિદ્યાર્થીની વય તથા શક્તિને અનુકૂળ હોય તેવાં સ્તવન, સજ્ઝાયો અને પદો આ સુચનાઓ કવિતાઓ તરીકે દાખલ કરવાં.

(૧૪) ધર્મ સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન ઠાંસવાં કરતાં, વિદ્યાર્થીની ધર્મભાવના વિશેષ પ્રદીપ્ત થાય, તે સદાચરણી તથા કર્તવ્યનિષ્ઠ થાય તેમ કરવું.

(૧૫) જ્ઞાન કરતાં વધારે શીખે, પણ શક્તિ ઉપરાંત નહિ, તેવી રીતે પાઠોની યોજના કરવી; એટલે જેટલું છોકરાંઓને આવડતું હોય તેટલાથી વધારે શીખવવું પણ શક્તિ ઉપરાંતના પાઠ કે વિષય મૂકવા નહિ.

(૧૬) છોકરાંઓને પોતાની મેળે સુઝે એમ કરવું.

(૧૭) ગોખણને ઉત્તેજન નહિ મળે એ વાત લક્ષમાં રાખવી.

(૧૯) પાયરીબંધ પાઠ રચવા; એટલે પ્રથમ સહેલી ને પછી ધીમે ધીમે કઠણ બાબતો શીખતા જાય તેવી યોજના કરવી; માનસશાસ્ત્ર તથા ગુણસ્થાનક ક્રમપર દૃષ્ટિ રાખી સંકલનાપૂર્વક પાઠો રચવા.

(૧૯) જાણીતાપરથી અજાણ્યાપર જવું; સાદી (Simple) વાત પરથી મિશ્ર યા સંયુકત (Complex) વાતોપર જવું; એટલે સંયોજન યા એકીકરણની રીતનો ઉપયોગ કરવો.

(૨૦) કોઇવાર ખાસ જરૂર જણાય તો અણજાણ્યું પ્રથમ કહીને તેમાં સમજણ પાડવી એટલે પૃથક્કરણની રીતનો ઉપયોગ કરવો.

(૨૧) વિદ્યાર્થીઓના અનુભવમાં આવી શકે-તેઓ સમજી શકે એવા શબ્દોનો પાઠમાં ઉપયોગ કરવો.

આપણા દેશ, કાળ તથા જરૂરિયાતો લક્ષમાં લઈ શિક્ષણશાસ્ત્રના મૂળતત્ત્વરૂપ ઉપરની સૂચનાઓ દિગ્દર્શનાર્થે કરી છે. "

અત્યાર સુધી થયેલા પ્રયત્નો—રા. ફતેહચંદ કર્પુરચંદ લાલને ચાર ભાગ બહાર પાડેલ છે, દરમ્યાનમાં જૈન ધર્મ વિદ્યાપ્રચારક વર્ગ તરફથી ધર્મપોથીઓ પ્રકટ થયેલ છે. જાણીતા ઉદારચિત્ત સ્વ૦ અમરચંદ તલકચંદ તરફથી અર્થ સહાય આપી વિદ્વાન્ બંધુ રા. મનઃસુખલાલ કિરતચંદ મહેતા પાસે આવી વાંચનમાળા રચાવવાનું કાર્ય ઉત્સાહપૂર્વક આરંભાયું હતું, પરંતુ તે નિર્ણિત રીતે પ્રકટાકારમાં હજુ સુધી આપણી સમજમાં ન ઉતરે તેમ, બહાર આવ્યું નથી. આને લગભગ દશ વર્ષ થઇ ગયા. ઉકત મુનિમંડળની મુરાદને સાત વર્ષ વીતી ગયાં. થયેલા અને પ્રકટ પડેલા પ્રયત્નો સર્વમાન્ય અને સર્વાંગસુંદર બન્યા નથી. અપ્રકટ પ્રયત્ન સંબંધી કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી, પણ તે પ્રકટ થાય તેની ખાસ જરૂર છે. રા. મનઃસુખલાલ કિરતચંદ મહેતા હવે અવિલંબે પોતાના પ્રયત્નને પ્રજા સમક્ષ મૂકવાની મહેરબાની બતાવશે. એવો સમય નજદીક આવો કે જ્યારે શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ માટે ઘણી યોગ્ય, આકર્ષક અને સર્વ પ્રકારની ધાર્મિક જરૂરિયાત પૂરી પાડે તેવી વાચનમાળા પ્રાપ્ત થાય.

[દીવાલી-સં. ૧૯૭૪.]

---

*અમારૂં મહાધામ.

(માઢ—ગુણવંતી ગુજરાત—એ ઢબમાં)

શત્રુંજય મહાધામ, અમારૂં, શત્રુંજય મહાધામ
કોણ કહે છે અન્યનું ધામ?, અમારૂં, શત્રુંજય મહાધામ—
કાંકરે કાંકરે સિધ્ધ્યા અનંતા, એવું ગુણિયલ ધામ,
અમારૂં, શત્રુંજય મહાધામ.
આશભર્યા દાદાનાં દર્શન, કરતા દિલ આરામ,
એ આશા અણદીઠ થઈ છે, લૈયે દાદાનું નામ—અમારૂં.
'નિશ્ચય' છૂપા શત્રુ જીતી, 'શત્રુંજય' પદ પામ,
'વ્યવહારે' શત્રુંજય માટે, કર કુરબાન તમામ—અમારૂં.
વિમલગિરિના શિખરે ભેગાં, થયાં વાદળાં શ્યામ,
વિજળીના ચમકાર વિના કદિ, થાશે ન પૂરી હામ—અમારૂં.
સંયમી અમ પૂર્વજોનાં, જે મહાભારત કામ,
ઉઠો જાગીને કરી બનાવો, જો કંઇ તમમાં રામ—અમારૂં૦

---

* શ્રી શત્રુંજય તીર્થના સંબંધમાં ૧૪ અને ૧૫ મી મે ૧૯૨૬ ને દિને મેળવવા ધારેલી ખાસ કૉન્ફરન્સની બેઠક માટે તૈયાર કરેલી કવિતા. —તંત્રી

શ્રી શત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધારક

સમરસિંહ (તિલંગદેશનો સ્વામી)

[અનુસંધાન ગતાંક ૭, પૃ. ૨૬૩ થી ચાલુ]

પાન, ફૂલ, કાપડ બહુ અપાતું હતું, કપૂર લુણસમ ગણાતું હતું, જવાધિથી મસ્તકે લેપ કરવામાં આવતો હતો. તાલ-તબલાં મનોહર વાગતાં હતાં. ઠામ ઠામ સ્થિરતા કરવામાં આવતી હતી. પગલે પગલે પાયદલનું પ્રેક્ષણ થતું હતું. માણસો, ઘોડાઓ વિગેરેની અસંત ભીડ હતી. દર્શનીઓ સાથે દેવાલય ચાલ્યું. જિનશાસન જગતમાં રંગે મહાલતું હતું. શિવભુવનની જગતિમાં આવ્યા, સોમેશ્વરદેવનાં દર્શન કરી, કવડીબારે જલનિધિને જોઇ સંઘ પ્રિયમેલકે ઉતર્યો. ચંદ્રપ્રભ પ્રભુને પ્રણામ કરી, કુસુમકરંડે પૂજા રચી જિનભુવનમાં ઓચ્છવ કર્યો. પંચરંગી મહાધ્વજ શિવદેવલમાં આપી અપૂર્વ ઉત્સવ કરાવ્યો. જિનવરધર્મની પ્રભાવના કરી જયપતાકા રવિતલમાં બાંધી-ફરકાવી.

પ્રબંધકાર જણાવે છે કે-મુગ્ધરાજ રાજાનો લેખ આવવાથી અધિક હર્ષિત થયેલા દેસલશાહ સકળ સંઘ સાથે દેવપત્તનપુર તરફ ચાલ્યા. શ્રીધામ વામનપુરી (વણુથલી) વિગેરે સર્વ સ્થાનોમાં ચૈત્યપરિપાટિ મહોત્સવો કરતા ઉજ્જવલ કીર્તિવાળા સંઘપતિ દેવપત્તન પહોચ્યા. સમરાશાહને સમીપ આવેલા સાંભળી મુગ્ધરાજ રાજા દર્શનાતુર થયો. છત્ર, ચામર વિગેરે વિભૂતિયુક્ત સોમેશ્વર રાજા પરિવારસહિત સંઘ સામે આવ્યો. સમર અને મુગ્ધરાજ બને મલ્યા. મુગ્ધરાજ સમરાશાહને ભેટી હર્ષિત થયો. મુગ્ધરાજથી કુશલ પૂછાયેલો શાહ અમૃતમગ્ન હોય તેવો થયો. પરસ્પર ભેટ આપવા વડે પ્રીતિમાન્ એવા તે બન્નેએ પોતાના સંગમને શુભ ભવિષ્યવાળો માન્યો.

સં. દેસલે સમરાશાહને આગળ કરી ચતુર્વિધ સંઘ અને દેવાલય સાથે, તેની આગળ જૈન શૈવોનું ચાલતા મુખ્ય જટાધર અને સ્વયંસંમેલન. ઉત્સવ કરનાર ગંડો (ગુંડાઓ ?)થી ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામતાં દ્વારો પર તોરણવાળા અને પતાકાઓથી શોભતા દેવપત્તનપુરમાં ઇંદ્રની જેમ પ્રવેશ કર્યો.

સજ્જનોથી સન્માન પામતા શાહ મુગ્ધરાજના હર્ષવડે સોમેશ્વર દેવના આગળ એક પહોર સુધી ઉત્સવપૂર્વક રહ્યા. પહેલાં સંપ્રતિ, સાત(શાલિ)વાહન, શિલાદિત્ય, આમરાજ વિગેરે રાજાઓએ અને કૃતયુગમાં ઉત્પન્ન થયેલ ઘણા ધનપતિ જૈનોએ પણ તેમજ ચૌલુક્ય કુમારપાલ રાજાએ જે કર્યું ન હતું, તે હાલ કલિકાલમાં પણ દેસલના ભાગ્યથી થયું. શ્રી જૈનશાસન અને પ્રશાસનનું પરસ્પરનું સ્વાભાવિક વૈર દૂર કરી મિત્રમંડલની જેમ દીપતું કર્યું. સંઘપતિએ સંઘને પ્રિયમેલકમાં સ્થાપ્યો. ભવ્યયુગમાં જે ન થયું, તે સમરાશાહના ભાગ્યથી થયું. તેથી કહ્યું છે કે—" આ ક્ષોણિતલમાં કેટલા સંઘપતિઓ નથી થયા ?, પરંતુ હે વીર સમરશાહ ! તમારા માર્ગને એક પણ અનુસર્યા નથી. શ્રી આદિજિનનો ઉધ્ધાર, પ્રત્યેક પુરમાં તેના સ્વામિનું સામે આવવું, શ્રી સોમેશ્વરપુર (દેવપત્તન)માં પ્રવેશ એવી જે આપની કીર્તિ ફરકે છે, તેની અન્યની ફરકતી[૩૨] નથી."

---

३२ तथा चोक्तम्—

नैतस्मिन् कति नाम सङ्घपतयः क्षोणितले जज्ञिरे

किन्त्वेकोऽपि न साधु वीर समर ! त्वन्मार्गमन्वग् ययौ ।

દેવપત્તનમાં પણ અવારિત દાન આપવા પૂર્વક જિન ચૈત્યોમાં અષ્ટાહ્નિકામહોત્સવ કર્યો અને સોમેશ્વરની પૂજા કરી.

દેવપત્તનથી પ્રયાણ અજાહરા પાર્શ્વનાથ, કોડીનાર અંબા.

મુગ્ધરાજ રાજા પાસેથી શ્રીકરી ઘોડો પામી સમરાશાહ સં. દેસલ સાથે પાર્શ્વપ્રભુને નમવા અજાધર (અજાર) પુર તરફ ચાલ્યા, જે પાર્શ્વનાથ, સમુદ્રમાર્ગે પ્રયાણ કરતા તરીશને આદેશ આપી સમુદ્રમાંથી નીકળ્યા અને તેણે કરાવેલા અસાધારણ ચૈત્યમાં ત્યાં રહેલ છે, ત્યાં મહાધ્વજા આપી મહાપૂજા વિગેરે મહોત્સવ કરી દેસલશાહ સંઘ સાથે કોડીનાર ગયા. જ્યાં બ્રાહ્મણપત્ની અંબા મુનિઓને અન્નદાન આપતાં પતિના રોષથી બે પુત્રો સાથે ઉજ્જયંત (ગિરનાર) આવી નેમિજિનનું સ્મરણ કરતી જિનને નમી આંબાના ઝાડ નીચે ગઇ. ક્ષણમાં ફલોથી પુત્રોને ખુશી કરી આવતા પતિને જોઇ ભયથી વિરક્ત ચિત્તવાળી બની. નેમિનાથનું શરણ લઇ પર્વતના શિખરથી કૂવામાં ઝંપાપાત કર્યો. તે મૃત્યુ પામી એ તીર્થમાં અધિષ્ઠાયક દેવી થઈ. કોડીનારમાં પણ તેના પૂર્વવાસને લીધે તેનું ચૈત્ય થયું. દેસલે તેને અનેક પ્રકારે કપૂર, કુંકુમ વિ. થી પૂજી મહાધ્વજા આપી.

અનુક્રમે દ્વીપવેલાકૂલ (દીવબંદર) આવ્યા. સમરસિંહની પ્રીતિથી દીવના સ્વામી મૂલરાજ એક હોડીથી બીજી હોડી જોડી ઉપર

દીવમાં મૂલરાજ અને હરિપાલે કરેલ સત્કાર.

કટ (સાદડી) સ્થાપી તે ઉપર દેવાલયને તથા સંઘને મહોત્સવ પૂર્વક સ્થાપી આકાશ માર્ગની જેમ જલમાર્ગે મધ્યમાં (બેટમાં) લાવ્યા. દીવમાં રહેલા કરોડપતિ વ્યવહારી હરિપાલે સંઘ સાથે દેસલનું વાત્સલ્ય કર્યું હતું. ત્યાં પણ અષ્ટાહ્નિકા કરી યાચકોને અભીષ્ટ દાન આપી સંઘપતિ પુનઃ શત્રુંજયતીર્થે ગયા હતા.

શ્રીનાભેયજિનેન્દ્રવૃત્તિઃ પ્રતિપુરં તત્સ્વામિનોઽભ્યાગતિઃ
શ્રીસોમેશપુરપ્રવેશ ઇતિ યા કીર્તિર્નવા વલ્गति ।
—નાભિનંદનોદ્ધારપ્રબંધ (પ્રસ્તાવ ૫. શ્લોક ૬૦૪)

આ સંબંધમાં રાસકાર સંક્ષેપમાં જણાવે છે કે-દીવ ભણી પ્રયાણ કર્યું, કોડીનાર નિવાસિની અંબિકાદેવીને આંબાના આરામમાં નમી સંઘ દીવબંદર આવ્યો. ૧૧ મી ભાષામાં વિશેષ વર્ણન કર્યું છે કે અતિ ગંભીર ગુણથી શોભતો સંઘ રત્નાકરને તીરે આવ્યો. સંઘપતિ શબ્દ સાંભળી દીવનો નરેંદ્ર સામો આવ્યો. હરપાલ ચિત્તમાં હર્ષિત થયો, સંઘ આગળ પહોંચ્યો અને હાથ મેળવી બોલ્યો કે-દીવની નારીઓ સંઘ સાથે સંઘપતિનાં દર્શન કરવાને ઉતાવલી થઇ બોલે છે કે-હે બ્હેન ! જલ્દી આવ અને બેડલી ચલાવ, તે પુણ્યશાલી પુરુષ કેવો છે, તેને જોઈ નયન સફલ કરીએ, નેત્રે ન્યુંછણાં કરીશું, કપૂરે ઓવારણાં ઉતારીશું.' એક બેડાં (હોડી)થી બીજી હોડી જોડી બલવાન્ બંધિયારો કીધો. દેવાલયને લઇ સંઘપતિ સંઘ સાથે તેમાં બેઠા. લહેરો અંકારી પહોંચવા લાગી. પ્રવહણ વિમાનની જેમ જવા લાગ્યું. જલમાર્ગે નવરંગે રાસ દાંડીઆરસે નાટક જોવાતું હતું. નિરુપમ પ્રવેશ થયો. રૂડાં ધવલમંદિર દીસતાં હતાં. ત્યાં રૂડું કુમરવિહાર અને રૂડાં જિનભુવન શોભી રહ્યાં હતાં. ત્યાં સ્વયંભૂ આદિજિનને અને અન્ય તીર્થંકરોને વાંદ્યા. મેદિનીએ ઉર પર ધરેલ વેણિવચ્છરાજ મંદિર દીઠું. અપૂર્વ દસ્યનું પ્રેક્ષણ કરી સંઘ સમુદ્રને પેલે તટે ઊતર્યો.

રાસકાર ૧૨ મી ભાષામાં જણાવે છે કે-અજાહર શ્રેષ્ઠ તીર્થમાં પાર્શ્વજિન પ્રણમ્યા, ત્યાં પૂજા પ્રભાવના કરી પુણ્ય ઉપાર્જી પોતાનો મનોરથ સફલ કર્યો. ગામ, આકર, પુર વટાવી પાછા ફરી શત્રુંજયે પહોંચ્યા. આદિપુરીની પાજે ચડ્યા, મરુદેવીપુત્ર (ઋષભદેવ)ને વાંદ્યા, અગર, કપૂર, ચંદન, મૃગમદ (કસ્તૂરી)થી, કાશ્મીરી કુંકુમના રસથી ક્રીચ કરી અંગે વિલેપન કર્યું. જાઇ, બકુલ સેવંત્રી આદિનાં પુષ્પોથી આદીશ્વરને પૂજ્યા. મનુષ્ય જન્મનું ફલ પામ્યા. સુકૃત ભંડાર ભર્યો.

પ્રબંધકાર જણાવે છે કે-સંઘપતિ પુનઃ શત્રુંજય તરફ જતાં પહેલાં સિદ્ધસૂરિ

પ્રબંધકારનું સૂરિપદ.

કંઇક રોગથી પીડિત થતાં જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ)માં રહ્યા હતા. સંઘે અને પરિવારે એકત્ર થઇ એક વખત

વિજ્ઞપ્તિ કરી કે-પ્રભો ! આપનું શરીર બાધાયુક્ત છે, જ્ઞાનહીનતા હોવાથી હાલમાં કોઇ આયુષ્ય જાણતું નથી; તો સૂરિમંત્ર કોઇ શિષ્યને આપો. ગુરુ મહારાજે સર્વસમક્ષ પોતાનો અભિપ્રાય કહ્યો કે-મ્હારૂં આયુષ્ય પાંચ વરસ, એક માસ અને નવ દિવસ છે. સત્યાદેવીએ કહેલ શિષ્ય પણ વિદ્યમાન છે, તેને હું સમીપથી મૂકતો નથી; સમયે તેને સૂરિપદ આપીશ.

સર્વ સંઘે પુનઃ વિજ્ઞપ્તિ કરી કે-એમ હોવા છતાં કાંઇક વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે કે-શ્રીપૂજ્યે જેમ હાલ સ્થાવરતીર્થ સ્થાપ્યું, તેમ અમ્હારા ઉપર પ્રસાદ કરી જંગમતીર્થ પણ સ્થાપો. એ વિજ્ઞપ્તિથી પ્રસન્ન થઇ સિદ્ધસૂરિએ મેરુગિરિ નામના પોતાના શિષ્યને કક્કસૂરિ કર્યા. વિ. સં. ૧૩૭૧ માં ફા. શુ. ૫ મે પદ થયું. (જૂઓ ટિપ્પણી ૧૭) તે વખત ચૈત્રગચ્છીય ભીમદેવ પદસ્થાપનાનો શ્લોક બોલ્યા હતા. જેમાં કક્કસૂરિની પ્રશંસા કરી હતી કે જેના ઉદયમાં સર્વ કલ્યાણસિદ્ધિ થાય છે. સૂરિપદ-મહોત્સવ મં. ધારસિંહે કર્યો હતો. પાંચ દિવસ ત્યાં જ ઉત્સવપૂર્વક રહી દેસલશાહ પુનઃ શત્રુંજયમાં સંઘને મળ્યા હતા. અને પુનઃ યાત્રા કરી હતી.

રાસકાર જણાવે છે કે-ત્યાર પછી સમરાશાહ ગૂજરાતમાં આવ્યા. પિપલાલી અને લોલિયાણાપુરમાં રાજલોકને રંજિત કર્યા હતા. છડે પ્રયાણે સંચરતાં રાણપુર પહોંચ્યા. વઢવાણે વિલંબ કર્યો નહિ. કરીર ગામે જમ્યા. માંડલ થઇ પાડલ (પાટડી) માં જીવતસ્વામિ નેમિનાથને નમ્યા. ત્યાંથી સંખેસરમાં સફલ કરનાર પાર્શ્વજિનેંદ્રને પૂજ્યા. ત્યાં ફણિમણિવૃંદ દેખતાં સહજોશાહ હર્ષિત થયા.

પાટલાપુર (પાટડી)માં નેમિનાથ, સંખેશ્વરમાં પાર્શ્વનાથ.

પ્રબંધકાર કહે છે કે શત્રુંજયની પુનઃ યાત્રા કર્યા પછી દેસલશાહ ગુરુ સાથે પાટલાપુર ગયા. પૂર્વે જરાસંધ સાથેના યુદ્ધમાં કૃષ્ણનું સકલ સૈન્ય શત્રુઓથી વિહ્વલ બન્યું હતું, તે વખતે નેમિનાથે શંખ પૂરી જ્યાં લાખ રાજાઓને જીત્યા હતા.[૩૩] ત્યાં વિષ્ણુ-કૃષ્ણે નેમિજિનને સ્થાપ્યા હતા; ત્યાં જિનેશ્વરને પૂજી શંખેશ્વરપુર ગયા. શંખેશ્વરપુરના અલંકાર શ્રીમાન્ પાર્શ્વજિનેશ્વર છે; જે પ્રાણત દેવલોકના સ્વામીથી પૂર્વે લાંબા વખત સુધી પૂજાયેલ છે, ૫૪ લાખ વર્ષો સુધી પ્રથમ ગો (કલ્પ) માં તેના સ્વામીથી પૂજાયા. તેટલા લાખ વર્ષો સુધી ચન્દ્રે, સૂર્યેન્દ્રે અને પાતાલમાં તક્ષક નાગપતિએ પણ પૂજ્યા હતા. પ્રતિવાસુદેવ સાથેના યુદ્ધ વખતે મારિના ભયથી સૈન્ય પીડાતાં તેની શાંતિ માટે જે પાર્શ્વનાથ પ્રભુને શ્રી નેમિનાથની આજ્ઞાવડે વાસુદેવે પાતાલથી પ્રકટ કર્યા હતા, અને તેમના સ્નાત્રના પાણીના છાંટાના સંયોગથી સમસ્ત લોકને નીરોગી કર્યા હતા, તે પાર્શ્વનાથ લક્ષ્મી માટે હો.[૩૪] તે તીર્થમાં મહાદાન, મહાપૂજા, મહાધ્વજા વિ. સર્વ વિધિ કરી શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રણામ કરી હારીજ નામના ગામમાં જઇ શ્રી ઋષભજિનને નમી પત્તનપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

પાટણ તરફ પ્રયાણ.

રાસકારે પાટણ તરફનું પ્રયાણ અને પ્રવેશ સંક્ષેપમાં વર્ણવી રાસ સમાપ્ત કરતાં જણાવ્યું છે કે-ડુંગરે ડર્યા વિના, ક્ષોભથી સ્ખલિત થયા વિના ગિરિવરે ગર્વ (! ધૈર્ય) ન ગાલતાં અપૂર્વ રીતે-સંઘપતિએ સંઘને સુહેલે (સોઘલગામે) આણ્યો. ત્યાં સજ્જન સજ્જનો સાથે અંગે અંગથી ભેટી મળ્યા. ઘણા ઉલટથી કંઠમાં માલા પહેરાવતાં મન અત્યંત આનંદ પામતું હતું. મંત્રિપુત્ર મીર અને શ્રેષ્ઠ વેપારીઓ મળ્યા. સંઘપતિ સાથે સંઘને વધાવ્યો. કંઠમાં જયમાલા પહેરાવી. ઘોડાઓની ઘટા તરવરી. સમરાશાહે પ્રવેશ કર્યો. અણહિલપુરમાં વધામણું (ઉત્સવ) થયું. નવીન પુણ્યનો નિવાસ થયો. સં. [૧૩] ૭૧માં ઋષભજિનેંદ્રને સ્થાપ્યા. ચૈત્ર વ. ૭ મે ઘરે પહોંચ્યા. યાવચ્ચંદ્ર-દિવાકરૌ નંદો.

૩૩ શઙ્ખः श्रीनेमिनाथेन यज्जरासिन्धुविग्रहे नृपलक्षजयोऽपूरि तस्मात् शङ्खेश्वरं पुरम् ।
—નાભિનંદનોદ્ધારપ્રબંધ પ્ર. ૫, શ્લો. ૯૩૪

૩૪ [पातालात् प्रतिवासुदेवसमरे श्रीवासुदेवेन यः सैन्यैर्मारिभयार्दिते विलसति श्रीनेमिनाथाज्ञया ।
तच्छान्त्यै प्रकटीकृतोऽथ सहसा तत्स्नात्रवारिच्छटासंयोगेन जनोऽखिलोऽपि विदधे नीरुक् स पार्श्वः श्रिये ॥
—નાભિનંદનોદ્ધારપ્રબંધ પ્ર. ૫, શ્લો. ૯૩૬

નેઋત્ય (નિર્વૃતિ) ગચ્છના પાસડસૂરિ ગણુધરના શિષ્ય અંબ (આમ્ર) દેવસૂરિએ આ સમરારાસ રચ્યો છે. આ રાસને જે ભણે, ગણે, નાચતાં જિનમંદિરમાં દે, કાને સાંભળે, તે બેઠાં છતાં પણ તીર્થયાત્રાનું ફળ લેઈ શકે. (જૂઓ ટિ. ૧૫)

પ્રબંધકાર વિસ્તારથી વર્ણન કરતાં કહે છે કે

સોઇલ ગામમાં સામૈયું. પત્તનપુર પાસે સોઇલ ગામમાં દેસલશાહે સંઘનો આવાસ કરાવ્યો. સંઘ સાથે દેસલશાહને ક્ષેમકુશલે સમીપ આવેલા સાંભળી પત્તનવાસી જનો સંઘ સામે આવ્યા. સ્પર્ધાપૂર્વક આવેલા લોકોએ તે વખતે સં. દેસલ અને સમરના ચરણને ચંદન તથા સુવર્ણપુષ્પથી પૂજ્યા હતા. તેમના ચરણને પોતાના કરથી સ્પર્શી વિમલાચલતીર્થની યાત્રા કરી એમ માનતાં હર્ષથી પૌરલોકોએ તેમના કંઠમાં પુષ્પમાલા પહેરાવી આણેલાં મોદકયુક્ત ભોજનોથી સ્વાગત કર્યું. નગરમાં પ્રાયે તેવો કોઈ વણિક્, બ્રાહ્મણ, શૂદ્ર કે યવન વિ. મનુષ્ય ન હતો કે જે દેસલ અને સમરના ગુણોથી ખેંચાઇ તેમના સામે આવ્યો ન હતો. સંઘપતિ દેસલે અને સમરશાહે પણ પ્રત્યેકને તાંબૂલ, વસ્ત્ર વિગેરે આપી તેઓનું ગૌરવ સન્માન કર્યું હતું.

શુભ મુહૂર્તે પાટણમાં પ્રવેશ. પુરપ્રવેશ કરતાં ઘોડા વિગેરે વાહનપર આરૂઢ થયેલ સમરાશાહ વિગેરે આગળ ચાલતા સંઘ જનોથી શોભતા, ખાનના સુખાસન (પાલખી) માં બેઠેલા સંઘપતિ (દેસલશાહ) પાછળ ચાલ્યા. સિદ્ધસૂરિ પ્રમુખ મુનીશ્વરો અને શ્રાવકોથી દેવાલય શોભતો હતો, ચામરધારિણીઓથી ચામર વીંઝાતા હતા. મૃદંગ, ભેરી, પડહ વિગેરે વાજિંત્રો વાગતાં, તાલાચરોથી નૃત્ત કરાતાં સંઘપતિ દેસલશાહ અને સમરાશાહને પત્તનમાં પ્રવેશ કરતા સાંભળી, લોકો માર્ગમાં ઘર પર ચઢી જોવા આતુર બન્યા હતા. લોકોએ ઘરે ઘરે કુંકુમગહુંલી, વંદનમાલા (તોરણો), પૂર્ણકલશો, અને ધ્વજ-પતાકાઓથી નગરને સુશોભિત કર્યું હતું, ક્ષમોદયથી શોભતા પાર્શ્વવાળા સુમિત્રાંગજ સહિત સમરાશાહે પ્રવેશ કર્યો. તેની પાછળ સંઘપતિએ દેવાલય અને ગુરુવર્ય સાથે પત્તનપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. નારીઓથી ન્યુંછણા (ઓવારણા) કરાતા, સજ્જનોથી કરાતી યાત્રાપ્રશંસા સાંભળતા, મંગલો ગ્રહણ કરતા અનુક્રમે પોતાના આવાસે આવ્યા. સુવાસિની સ્ત્રીઓએ દીવો, દૂર્વા, અક્ષત, ચંદન વિગેરે સ્થાલમાં સ્થાપી સં. દેસલ અને સમરના લલાટમાં અક્ષતયુક્ત તિલક કર્યું. ગીત-મંગલ, બંદિપાઠ થતાં, પંચપરમેષ્ઠિમંત્રનું સ્મરણ કરતાં દેસલશાહે પોતાનું ઘર અલંકૃત કર્યું.

દેસલશાહે દેવાલયમાંથી ઉતારીને આદિજિનને કપર્દિયક્ષ સાથે ઘરદેહરાસરમાં સ્થાપ્યા. પુત્રો સાથે આસન પર બેઠેલા સંઘપતિને નગરલોકોએ ન્યુંછણા કરી આશીર્વાદપૂર્વક વંદન કર્યું. સમરાશાહે પણ તે લોકોને વસ્ત્ર, તાંબૂલ આપવાથી કૃતાર્થ માનતાં સન્માન કર્યું. બન્દી, ગાયકો, બ્રાહ્મણો, યાચકો અને અન્ય આશીર્વાદ આપનાર સર્વને પ્રસન્ન કર્યા. સહજપાલ વિગેરે પુત્રોએ અનુક્રમે વિનય પૂર્વક પિતાના ચરણને દૂધથી પખાલ્યા. શાહે ત્રીજે દિવસે દેવભોજ્ય કરાવ્યું. તેમાં ઇચ્છાએ ભક્ત-પાન વિ. થી સાધુઓને પડિલાભ્યા-સત્કૃત કર્યા. નગરના પાંચ હજાર લોકોને ભક્તિથી જમાડ્યા. અવારિત સત્રાગારમાં તો લોકોની સંખ્યાજ કરી શકાતી ન હતી. સંઘપતિ દેસલશાહે આ તીર્થોદ્ધારમાં ૨૭૭૦૦૦૦ સત્તાવીશ લાખ, સીત્તેર હજાર દ્રવ્યનો વ્યય કર્યો હતો.[૩૫] પોતાના આત્માને કૃતકૃત્ય માનતા શાહ નિત્ય ધર્મકાર્યમાં તત્પર થઇ ગૃહકાર્યમાં ઉદ્યમી થયા.

રાસકારે માત્ર વિ. સં. ૧૩૭૧ નું શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર-યાત્રા કરી પુનઃ પાટણ પહોંચતાં સુધીનુંજ વર્ણન રાસમાં આપ્યું છે. પ્રબંધકારે ત્યાર પછીનું પણ સમરાશાહના સ્વર્ગવાસ પર્યન્ત અધિક વૃત્તાન્ત આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે—

---

૩૫ सप्तविंशतिलक्षाणि सहस्राणि च सप्ततिः ।
तीर्थोद्धारे व्ययति स्म देसलः सद्वनायकः ॥
—नाभिनंदनोद्धारप्रबंध प्र. ५, श्लो० ६७०

સમરશાહ રાજસન્માનથી ઉન્નતિ પામતા પરોપકારસાર દિવસો વીતાવતા હતા.

દેશલશાહની પુનઃ તીર્થયાત્રા.

વિ. સં. ૧૩૭૫મા દેશલશાહ ફરીથી પણ સાત સંઘપતિ, ગુરુ અને બેહજાર મનુષ્યો સાથે સર્વ મહાતીર્થોમાં ગયા હતા. પૂર્વની જેમ બે યાત્રા કરી હતી. તે યાત્રામાં દેશલશાહે રૂ. ૧૧૦૦૦૦૦ અગીયાર લાખથી અધિક દ્રવ્યવ્યય કર્યો[36] હતો તે વખતે સોરઠ દેશમાં મ્લેચ્છોથી બંધાયેલ સઘળા જિ(?જૈ)નને મૂકાવી સમર મેઘ બન્યો હતો.

દેસલશાહનું દેવલોકગમન.

સિદ્ધસૂરિ પોતાનું આયુષ્ય ત્રણ માસનું જાણી દેસલશાહ પ્રત્યે બોલ્યા કે તમ્હારૂં આયુષ્ય પણ એક મહિનાનું છે. તો ઊકેશપુર (ઓસિયા)માં જઇ હું સ્વયં કક્કસૂરિ (પ્રબંધકાર)ને મુખ્ય ચતુષ્કિકામાં સમાધિએ સ્થાપીશ. આપની પણ ઇચ્છા હોય તો જલ્દી ચાલો, જ્યાં દેવનિર્મિત વીર ઉત્તમ તીર્થ છે.' સમગ્ર સામગ્રી કરી મેળવેલા સંઘ અને દેસલશાહ સાથે સિદ્ધસૂરિ ચાલ્યા. માર્ગમાં દેસલશાહ સ્વર્ગવાસી થયા.

સિદ્ધસૂરિ સાથે ઓસિયા જવું,

પટ્ટ સ્થાપન, પદપ્રદાન, પુનઃ પાટણમાં.

સિદ્ધસૂરિએ માઘપૂર્ણિમાએ કક્કસૂરિને પોતાના હાથે મુખ્ય સ્થાનમાં સ્થાપ્યા. મુનિરત્નને ઉપાધ્યાયપદ અને શ્રીકુમાર તથા સોમેન્દુ એ બંનેને વાચનાચાર્યપદ આપ્યું. દેસલશાહના પુત્ર સહજે અઢાર કુટુંબી જનો સાથે યથાવિધિ વીરનું સ્નાત્ર કરાવ્યું. આચાર્યોને પ્રતિલાભી (આહારાદિ આપી) ઉત્સાહથી તેણે સાધર્મિક વાત્સલ્ય કર્યું. ત્યાં આચાર્યે અષ્ટાહ્નિકા કરી, સૂરિ સહજ સાથે ફલવર્ધિકા (ફલોધી) ગયા, ત્યાં પાર્શ્વપ્રભુને વાંદ્યા. યાત્રા કરી અવિચ્છિન્ન પ્રયાણોથી પાછા ફરી સિદ્ધસૂરિ સંઘ સાથે પત્તનપુર પધાર્યા.

સિદ્ધસૂરિનો સ્વર્ગવાસ.

એક માસનું આયુષ્ય બાકી રહ્યું ત્યારે સિદ્ધસૂરિએ કક્કસૂરિ (પ્રબંધકાર)ને તે પ્રમાણે કહી જણાવ્યું કે આઠ દિવસ બાકી રહે ત્યારે સંઘક્ષામણાં પૂર્વક મ્હને અનશન આપવું. શું હાલ કલિકાલમાં જ્ઞાન હોય? એમ વિચારી કક્કસૂરિએ (પ્રબંધકારે) કહેલા દિવસે અણસણ ન આપ્યું. ગુરુએ સ્વયમેવ બે ઉપવાસ કર્યા, ત્યાર પછી સંઘસમક્ષ અનશન આપ્યું. સહજ વિગેરે સર્વ ભક્ત શ્રાવકોએ સ્પર્ધાપૂર્વક મહોત્સવ કર્યો. નગરમાં ચારે વર્ણના જે લોકો રહેતા હતા, તે બાલ, યુવક, વૃદ્ધ સર્વે વન્દન કરવા આવ્યા હતા. પાંચ યોજન સુધીમાં રહેલાં ગામોમાં તેવો કોઇ રહ્યો ન હતો, કે જે નમવા આવ્યો ન હતો. ૭ દિવસે કહેલ સમયે નમસ્કાર ઉચ્ચરતા સૂરિ સમાધિએ સ્વર્ગે સંચર્યા. સૂરિના જ્ઞાનની પ્રશંસા કરતા સંઘે ઉત્સવ કર્યો. મુનિઓથી સારી રીતે પૂજાયેલા સૂરિશરીરને ૭ દિવસોમાં તૈયાર થયેલ એકવીશ મંડપવાળા વિમાન (માંડવી) માં સ્થાપ્યું. સ્થાને સ્થાને થતા સ્ત્રીઓના હલ્લીસક (રાસડા), લકુટરાસ (દાંડીઆરાસ), પ્રેક્ષણકો અને આગળ વાગતાં વાજિંત્રો સાથે સૂરિ વિમાનમાં રહેલ પ્રત્યક્ષ દેવની જેમ દેવલોકમાં જવા નગરમાં થઇ નીસર્યા. સ્પર્ધાપૂર્વક સ્કંધ આપતા શ્રાવકો વિમાનને એક કોશ પર લઇ ગયા. માત્ર ચંદન, અગરનાં લાકડાંઓથી અને કપુરથી પુજ્ય (સિદ્ધસૂરિ)ના દેહનો દાહ થયો હતો. વિ. સં. ૧૩૭૬ માં ચૈત્ર શુ. ૧૩ ને દિવસે સિદ્ધસૂરિજી સ્વર્ગે [37]પધાર્યા.

સિદ્ધસૂરિના સ્વર્ગવાસ પછી કક્કસૂરિ (પ્રબંધકાર) ગચ્છનું પાલન કરે છે. તે

---

૩૬ પઞ્ચસપ્તતિસङ्ख्येऽब्दे देसलः पुनरप्यथ ।
सप्तभिः सङ्घपतिभिरन्वितो गुरुभिः सह ॥
महातीर्थेषु सर्वेषु सहस्रद्वितीयेन सः ।
सार्धं याति करोति स्म द्वियात्रामेव पूर्ववत् ॥
व्ययस्तु तत्र यात्रायां लक्षा एकादशाधिकाः ।
द्वियात्रया द्रम्मसत्काः स्वयं देसलसाधुना ॥
—નાભિનંદનોદ્ધારપ્રબંધ પ્ર૦ ૫, શ્લો૦ ૬૭૩-૭૫

૩૭ षट्सप्ततिसंयुक्तेषु त्रयोदशशतेष्वथ ।
चैत्रशुद्धत्रयोदश्यां सूरयः स्वर्भुवं ययुः ॥
—નાભિનંદનોદ્ધારપ્રબંધ પ્ર૦ ૫, શ્લો૦ ૧૦૦૪.

કુતુબુદીન અને સમરાશાહ.

વખતે સાર્વભૌમ કુતબ્દી (કુતુબુદીન) પાતશાહે સમરાશાહના ગુણો સાંભળી તેના દર્શનની ઉત્સુકતાથી ફરમાન મોકલી સમરાશાહને બોલાવ્યા. સમરાશાહ પણ સામગ્રી કરી દીલ્લી તરફ ચાલ્યા. ત્યાં પહોંચતાં જ મીરત્રાણ (? સુલતાન) રાજાએ ગૌરવ પૂર્વક બોલાવી સમરાશાહનાં દર્શન કર્યાં. રાજા આગળ વિવિધ ભેટણાં મૂકી નમન કરતા સમર તરફ રાજાએ ઉત્કંઠાપૂર્વક જોયું. સંતુષ્ટ થયેલા સુલતાને સમરને સ્વયંપ્રસાદ આપવા પૂર્વક સર્વ દેશના વ્યવહારિયોમાં મુખ્યતા આપી. ત્યાં રહેતાં સ્વામી (પાતશાહ)થી અપાતા નવા નવા પ્રસાદોથી પ્રસન્ન થતા સમરનો કેટલોક સમય ત્યાં વીત્યો. દાનવીર સમરે ગવૈયાને એક વાર ઘાવ (કવિત્ત) કહેતાં બક્ષીસમાં હજાર ટંક આપ્યા હતા.

ગ્યાસુદીન અને સમરાશાહ.

કુતુબદીનની રાજ્યલક્ષ્મીના તિલકરૂપ ગ્યાસદીન પાતશાહ થયો. તે સમયે તેણે અતિ પ્રમોદથી સમરાશાહનું ગૌરવ સન્માન કરી ખાનની જેમ એ (સમરાશાહ)ને પુત્ર તરીકે સ્વીકાર્યો. બુદ્ધિશાળી સમરે સુલતાનના બંદી તરીકે બંધાયેલ પાંડુદેશના સ્વામી વીરવલ્લ (બીરબલ) નામના રાજાને બાદશાહ પાસેથી મુક્ત કરાવી પુનઃ તેને પોતાના દેશમાં સ્થપાવી રાજસંસ્થાપનાચાર્યના ઉપાર્જન કરી હતી.

પાતશાહના ફરમાનથી ધર્મવીર સમરે જિનેશ્વરોની જન્મભૂમિ મથુરા અને હસ્તિનાપુરમાં સંઘપતિ થઇ ઘણા સંઘપુરુષો અને જિનપ્રભ[38] સૂરિ સાથે તીર્થયાત્રા કરી હતી.

ત્યાર પછી સમરાશાહ તિલંગદેશમાં ગ્યાસદીનના પુત્ર ઉલ્લખાનના આશ્રિત

ઉલ્લખાન અને સમરાશાહ તિલંગ દેશ આધિપત્ય.

થયા હતા. ખાને પણ સમરને વિશ્વાસપાત્ર પોતાના ભાઇ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો અને સમરને તિલંગદેશનો સ્વામી (સૂબો) બનાવ્યો હતો. ત્યાં તુર્કોથી બંદી તરીકે પકડાયેલ ૧૧૦૦૦૦૦ અગીઆર લાખ મનુષ્યોને સમરાશાહે મૂકાવ્યા હતા.[39] તથા અનેક રાજા રાણાઓને અને વ્યવહારિયોને પણ અનેકવાર ઉપકાર કર્યા હતા.

સમરાશાહે સર્વ દેશોમાંથી બોલાવી શ્રાવકોના કુટુંબોને તિલંગદેશમાં સ્થાપી ઉરંગલપુરમાં જિનાલયો કરાવી જૈનશાસનનું સામ્રાજ્ય એકછત્ર કરાવ્યું હતું. તિલંગદેશનું આધિપત્ય પામી પરનારીસહોદર સર્વોપકારસારી સમરાશાહે પોતાના પૂર્વજોને દીપાવ્યા હતા.

જન્મથી માંડી પ્રતિદિવસ ઉદય પામતા ભાગ્યવાળા સમર જિનશાસનમાં ચક્રવર્તી જેવા થયા. વિશ્વપ્રેમ કરનાર સમરે કોના ચિત્તમાં સ્થાન મેળવ્યું ન હતું? નીતિપૂર્વક તિલંગદેશનું રક્ષણ કરતા સમરે રામચંદ્રનું આચરણ કર્યું હતું, પાત્રોમાં અસાધારણ દાન આપતાં કર્ણનું અને જીવોનું રક્ષણ કરતાં મેઘનું અનુકરણ કર્યું હતું. ભરતેશ્વર-પ્રતિનિધિ સમરાશાહની સ્તુતિ કોણ કરી શકે?

સમરાશાહનો સ્વર્ગવાસ.

આ પૃથ્વી પર કલિમાં પણ કૃતયુગનો અવતાર કરી સ્વર્ગમાં તેમ કરવાની ઇચ્છાથી સમરાશાહ સ્વર્ગે ગયા. પૂર્વે જે ભરતેશ્વર વિગેરે શત્રુંજયના ઉદ્ધારકો થયા, તે સુષમ-શુભ સમયમાં થયા તેમજ તેઓ રાજરાજેશ્વરો હતા; કિંતુ આ વિષમ કાલમાં વણિક શ્રેષ્ઠ આ સમરાશાહે પણ અદ્ભુત કૃત્યો કર્યા તેથી વર્ણનીય આ શાહ કોની સમાન કહી શકાય?

---

૩૮ શત્રુંજય, ગિરનાર, ફલોધી વિગેરે તીર્થોને મુસલમાની રાજ્યકાળમાં નિર્ભય બનાવનાર આ સૂરિનું પ્રભાવક વિસ્તૃત ચરિત્ર લખવા ભાવના છે. જિનપ્રભસૂરિના સંક્ષિપ્ત પરિચય માટે જેસલમેર ભાં. સૂચિ પૃ. ૫૮ જુઓ. —લેખક.

૩૯. વિ સં. ૧૬૩૮ માં કવિ નયસુંદરે રચેલા શત્રુંજયતીર્થોદ્ધારરાસમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે કે—" નવ લાખ બંધી (દી) બંધ કાપ્યા, નવલાખ હેમટકા તસ આપ્યા; તો દેસલહરીયેં અન્ન ચાખ્યું, સમરેશાહે નામ રાખ્યું. " —ઢાલ ૧૦, કડી ૧૦૧.

પ્રબંધરચના પુર્ણાહુતિ.

વિમલાચલમંડન આદિજિનના ઉદ્ધારકારક આ દેસલશાહનું આ પ્રમાણે કાંઈક ચરિત કુતુકથી નિવેદિત કર્યું છે. શ્રી પુંડરીકગિરિના મુકુટરૂપ તીર્થનાથની સંસ્થાપના વિધિવિધાનના સૂત્રધાર શ્રીસિદ્ધસૂરિ ગુરુચક્રવર્તી થયા, તેમના શિષ્ય ગુરુકક્કસૂરિએ આ ચરિત વિસ્તાર્યું છે. કંજરોટપુરમાં રહીને શ્રીકક્કસૂરિએ [સં. ૧૩] ૯૩મા વર્ષે આ પ્રબંધ રચ્યો છે. (જૂઓ ટિ. ૧૬) આત્મહિતાર્થી મુનિકલશ સાધુએ આ ગ્રંથમાં લખવાનો ઉદ્યમ કરવાથી સતત સહાય કરેલ છે.

ઘણા ખેદનો વિષય છે કે-સમરાશાહે સ્થાપેલ આદીશ્વરના બિંબને પણ કાલક્રમે દુષ્ટ મ્લેચ્છોએ ખંડિત કર્યું હતું; તેથી વિ. સં. ૧૫૮૭ માં કર્માશાહે તીર્થોદ્ધાર કરાવી વિદ્યામંડનસૂરિદ્વારા આદીશ્વર પ્રભુની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (એ સંબંધી વિસ્તૃત વૃત્તાન્ત માટે પં. વિવેકધીરગણિ-વિરચિત, શ્રીયુત સાક્ષર જિનવિજયજી સંપાદિત, આત્માનંદ-સભા ભાવનગરદ્વારા પ્રકાશિત શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ જુઓ.)

ઐતિહાસિક પ્રમાણો.

દેસલશાહે કરાવેલ ઉદ્ધારનાં અવશિષ્ટ સ્મરણ ચિન્હો તરીકે પ્રામાણિક તત્કાલીન ત્રણ લેખો શત્રુંજયની મોટી ટુંકમાંથી મળી આવ્યા છે. જે પ્રાચીન ગૂર્જરકાવ્યસંગ્રહ (સદ્દગત સાક્ષર ચીમનલાલ દલાલ દ્વારા સંપાદિત અને ગા. ઓ. સિરીઝદ્વારા પ્રકાશિત)ના પરિશિષ્ટમાં પ્રકાશિત થયા છે. તેમાંનો એક કુલદેવી સચ્ચિકાદેવીની મૂર્તિપર, બીજો સપત્નીક સં. આસાધર (સં. દેસલના મોટાભાઈ)ની મૂર્તિપર અને ત્રીજો જૈનોની કૃતજ્ઞતા દર્શાવતો રાણા મહીપાલદેવ (આરાસણખાણના સ્વામી, વિનામૂલ્ય પ્રભુ-મૂર્તિદલ વિતરણ કરનાર)ની મૂર્તિપર છે. તે આ પ્રમાણે:—

(૧)

॥ संवत् १३७१ वर्षे माहसुदि १४ सोमे श्रीमदूकेशवंशे वेसटगोत्रीयसा० सलषणपुत्र-सा० आजडतनयसा० गोसलभार्यागुणमतीकुक्षिसम्भवेन संघपतिआसाधरानुजेन सा० लूणसीहाग्रजेन संघपतिसाधुश्रीदेसलेनपुत्रसा० सहजपाल सा० साहणपाल सा० सामंत सा० समर सा० सांगणप्रमुखकुटुंबसमुदायोपेतेन निजकुलदेवीश्रीसच्चिकामूर्तिः कारिता। यावद् व्योम्नि चन्द्रार्कौ यावन्मेरुर्महीतले। तावत् श्रीसच्चिकामूर्ति..........

(२)

संवत् १३७१ वर्षे माहसुदि १४ सोमे श्रीमदूकेशवंशे वेसटगोत्रे सा० सलषणपुत्र-सा० आजडतनयसा० गोसलभार्यागुणमती-कुक्षिसमुत्पन्नेन संघपतिसा० आसाधरानुजेन सा० लूणसीहाग्रजेन संघपतिसाधुश्रीदेसलेन सा० सहजपाल सा० साहणपाल सा० सामंत सा० समरसीह सा० सांगण सा० सोमप्रभृतिकुटुंबसमुदायोपेतेन वृद्धभ्रातृसंघपतिआसाधरमूर्तिः श्रेष्ठिमाढलपुत्रीसंघ० रत्नश्रीमूर्तिसमन्विता कारिता ॥ आसाधरः कल्पतरु...... युगादिदेवं प्रणमति ॥

(३)

संवत् १३७१ वर्षे माहसुदि १४ सोमे ......राणकश्रीमहीपालदेवमूर्तिः संघपतिश्रीदेसलेन कारिता श्रीयुगादिदेवचैत्ये ॥

આ ત્રણ લેખો સિવાય સમરાશાહના સ્વર્ગવાસ પછી વિ. સં. ૧૪૧૪ માં સમરાશાહની તેમની ધર્મપત્ની સાથેની એક મૂર્તિ કે જે સાલિગ અને સજ્જનસિંહે[૪૦] (સમરાશાહના પુત્રોએ) કરાવેલી અને

---

૪૦. સં. ૧૫૧૬ ચૈત્ર શુ. ૮ રવિવારે દેસલશાહના વંશજ શિવશંકર (?)ની પત્ની દેવલદેએ ઉપકેશગચ્છીય કક્કસૂરિના ઉપદેશથી વાચનાચાર્ય વિત્તસારને વ્હોરાવેલી સોનેરી કલ્પસૂત્રની પ્રતિમાં લખાયેલી પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાય છે કે સમરાશાહને ૭ પુત્રો હતા. આ પ્રસસ્તિના ૬ થી ૧૭ શ્લોકો ઐતિહાસિક રાસ-સંગ્રહ ભાગ ૧, (સંશોધક સદ્દગત શ્રી વિજયધર્મસૂરિ, પ્રકાશક યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાલા ભાવનગર)ના પૃ. ૨ થી ૪ માં દર્શાવેલા છે. તે શ્લોકો આ પ્રમાણે છે.

કક્કસૂરિ (વિ. સં. ૧૩૯૩ માં નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધકાર) ના શિષ્ય દેવગુપ્તસૂરિથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલી ત્યાં જ જોવામાં આવે છે. જેનો લેખ આ પ્રમાણે છે.

संवत् १४१४ वर्षे वैशाखसुदि १० गुरौ संघपतिदेसलसुतसा० समरासमरश्रीयुग्मं सा०

तत्पुत्रनायन्द इति प्रसिद्धस्तदङ्गज आजड इत्युदीर्णः ।
सुलक्षणो लक्षणयुक् क्रमेण गुणालयौ **गोसल-देसलौ** च॥
श्री**देसलाद् देसल** एव वंशः ख्यातिं प्रपन्नो
जगतीतलेऽस्मिन् ।
शत्रुंजये तीर्थवरे विभाति यन्नामतस्त्वा**दिकृतोविहारः**॥
तत्सूनवः साधुगुणैरुपेतास्त्रयोऽपि सद्धर्मपरा बभूवुः ।
तेष्वादिमः श्री**सहजो** विवेकी **कर्पूरधारा**विरुदप्रसिद्धः ॥
तदङ्गभूर्भावविभूषितान्तः **सारङ्ग**साधुः प्रथितप्रतापः ।
आजन्म यस्याभवदप्तशोभः **सुवर्णधारा**विरुदप्रवाहः॥
श्री**साहणः साहिनृ**पाधिपानां सदापि सन्मानपदं बभूव।
देवालयं **देवगिरौ** जिनानामकारयद् यो गिरिशृङ्गतुङ्गम् ॥
बन्धुस्तृतीयो जगतीजनेन सुगीतकीर्तिः **समरः** सुचेताः।
शत्रुञ्जयोद्धारविधिं विधाय जगाम कीर्तिं **भरता**धिकां य.
यः **पाण्डुदेशाधिप**मोचनेन गतः परां ख्यातिमतीवशुद्धाम्।
महम्मदे योगिनिपीठनाथे तत्प्रौढतायाः किमु
वर्णनं स्यात् ?
सुरत्नकुक्षिः **समरश्रियः** सा यदुद्भवाः षट् तनुजा
जगत्याम् ।
साल्हाभिधः श्रीसहितो हितैस्तेष्वादिमोऽपि
प्रथितोऽ द्वितीयः॥
देवालयैर्देव-गुरुप्रयोगाद् द्विशाणसंख्यैर्महिमानमाप ।
सत्याभिधः**सिद्धगिरौ**सुयात्रां विधाय सङ्घाधिपतेर्द्वितीयः।
यो **योगिनीपीठ**नृपस्य मान्यःस **डुङ्गर**स्त्यागधनस्तृतीयः
जीर्णोद्धृतेर्धर्मकरश्चतुर्थः श्री**सालिगः** शूरशिरोमणिश्च ॥
श्री**स्वर्णपालः** सुयशोविशालश्चतुष्कयुग्मप्रमितैरमोघैः ।
सुरालयैः सोऽपि जगाम तीर्थं **शत्रुञ्जयं** यात्रिकलोकयुक्तः॥
स सज्जनः **सज्जनसिंह**साधुः **शत्रुञ्जये** तीर्थपदं चकार ।
यो **द्व्यब्धि**संख्ये समये जगत्या जीवस्य हेतुः
समभूज्जनानाम् ॥१७॥

ઉપર દર્શાવેલ સં. ૧૭૩૧ના શિલાલેખમાં જણાવેલ વંશક્રમથી પ્રશસ્તિના વંશક્રમમાં થોડો ફેરફાર છે. શિલાલેખ ઉપરથી જણાય છે કે-સલષ(ખ)ણના પુત્ર આજડ, તેના પુત્ર ગોસલ, અને તેના પુત્ર દેસલ હતા. ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિના ૬ ઠ્ઠા શ્લોક ઉપરથી નાયંદના પુત્ર આજડ, ત્યાર પછી સુલક્ષણ (સલખણ) અને ત્યાર પછી અનુક્રમે ગોસલ અને દેસલ અર્થાત્ ગોસલના પુત્ર દેસલ થયા. ઐ. રાસ. સંગ્રહના સારના પૃ. ૪માં દર્શાવેલ વંશવૃક્ષમાં સુલક્ષણના પુત્ર તરીકે ગોસલ અને દેસલ બન્નેને સૂચવવામાં આવ્યા છે. શિલાલેખનો, રાસ-પ્રબંધનો ઉલ્લેખ અને પ્રશસ્તિના પદ્યનો આશય વિચારતાં ગોસલ અને દેસલ બન્ને ભાઈઓ નહિ, પરંતુ પિતા-પુત્ર જણાય છે. અર્થાત્ ગોસલના પુત્ર દેસલ સમજવા જોઇએ. દેસલથી દેસલવંશ આ જગતમાં ખ્યાતિ પામ્યો. શ્રેષ્ઠ તીર્થ શત્રુંજયમાં જેના નામથી 'આદિ-વિહાર' વિશેષ શોભે છે.

ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિના ૮ મા પદ્ય ઉપરથી દેસલશાહના પ્રથમપુત્ર સહજ 'કર્પૂરધારા' એવા બિરુદથી પ્રસિદ્ધ હોવાનું સૂચિત થાય છે. અને ૯ મા પદ્ય ઉપરથી જણાય છે કે તેમના પુત્ર સારંગશાહ ભાવથી વિભૂષિત અંતઃકરણવાળા, પ્રતાપશાલી હતા કે જેમનો 'સુવર્ણધારા' એવા બિરુદનો પ્રવાહ (પ્રવાદ) જીવનપર્યન્ત શોભતો હતો.

પ્રશસ્તિના દસમા પદ્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે દેસલના બીજા પુત્ર સાહણ સાહિરાજાઓ-પાતશાહોના સદાય સન્માનપાત્ર હતા, જેણે દેવગિરિ (દોલતાબાદ)માં પર્વતના શિખરસમાન ઉચ્ચ જિનેશ્વરોનું દેવાલય કરાવ્યું હતું. (સમરારાસ પ્રબંધમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સહજાશાહે દેવગિરિમાં વાસ કર્યો હતો અને તેણે ત્યાં ચોવીશ જિનેશ્વરોવાળું જિનાલય કરાવ્યું હતું એમ ઉપર અમ્હે આ લેખમાં સૂચવ્યું છે.)

પ્રશસ્તિના ૧૧-૧૨ મા પદ્યમાં પ્રસ્તુત સમરાશાહનો સંક્ષિપ્ત પરિચય કરાવ્યો છે કે-દેસલશાહના ત્રીજા પુત્ર સમર હતા કે જેની કીર્તિ જગતના જનોવડે સારી રીતે ગવાઇ છે, પ્રશસ્ત ચિત્તવાળા જે સમરાશાહે શત્રુંજયના ઉદ્ધારની ક્રિયા કરી ભરત (ચક્રવર્તી)થી પણ અધિક કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

साल्गिसा० सज्जनसिंहाभ्यां कारितं प्रतिष्ठितं श्रीकक्कसूरिशिष्यैः श्रीदेवगुप्तसूरिभिः ॥ शुभं भवतु.

સિદ્ધસૂરિ.

વિ. સં. ૧૩૭૧ માં શત્રુંજયના મૂલનાયક આદીશ્વરની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરનાર ઉપકેશગચ્છના

યોગિનીપીઠનાથ-દિલ્હીશ્વર મહમ્મદની સત્તાના સમયમાં પાંડુદેશના અધિપતિને મુક્ત કરાવવાથી જે સમરાશાહે અતિશુદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ ખ્યાતિ મેળવી હતી; તેની પ્રૌઢતાનું વર્ણન શું થઇ શકે? આ પદ્ય, પ્રબંધના ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખને અનુસરે છે.

પ્રશસ્તિના ૧૩ થી ૧૭ સુધીના પદ્યોમાં સમરાશાહના પુત્રોનો પરિચય કરાવ્યો છે-તે સમરશ્રી સુરત્નકુક્ષિ હતી કે જેથી ઉત્પન્ન થયેલા છ પુત્ર-રત્નો થયા. તેમાં પ્રથમ શ્રી સાલ્હ નામનો થયો કે જેને હિતશ્રોએ અદ્વિતીય તરીકે પ્રખ્યાત કર્યો હતો.

જેણે દેવ-ગુરુના પ્રકૃષ્ટ યોગથી ૨૫ દેવાલયોવડે મહિમા પ્રાપ્ત કર્યો હતો, જે સિદ્ધગિરિમાં સુયાત્રા કરી બીજો સંઘપતિ થયો; તે સત્ય નામનો હતો.

જે યોગિનીપીઠ (દિલ્લી)ના રાજાનો માન્ય હતો, તે ત્યાગધન (દાનશીલ) ડુંગર ત્રીજો પુત્ર હતો. જીર્ણોદ્ધારથી ધર્મ કરનાર, શૂરશિરોમણિ સાલિગ ચોથો પુત્ર હતો.

[પાંચમો પુત્ર] શુભ વિશાલ યશવાળો સ્વર્ણપાલ હતો, તે પણ ૪૨ સફલ દેવાલયો સાથે યાત્રિકલોકથી યુક્ત થઇ શત્રુંજય તીર્થ ગયો હતો.

[છઠ્ઠો પુત્ર] તે સજ્જન સજ્જનસિંહ શાહ થયા, જેણે ૨૪. મે વર્ષે (વિ. સં. ૧૪૨૪?) શત્રુંજયમાં તીર્થપદ-સ્થાન કર્યું હતું. અને જે જગતના જનોના જીવનનો હેતુ થયો હતો.

આમાંના સાલિગ અને સજ્જનસિંહે વિ. સં. ૧૪૧૪ માં પોતાનાં માત-પિતાની મૂર્તિનું યુગલ શત્રુંજય પર સ્થાપ્યું હતું, જેનો લેખ ઉપર દર્શાવ્યો છે.

ડુંગરસિંહની ભાર્યા ડૂલ્હદેવીએ વિ. સં. ૧૪૩૨ માં પ્રતિષ્ઠિત આદિનાથબિંબનો ઉલ્લેખ અગ્રે ઉપર સૂચવ્યો છે.

વિ. સં. ૧૬૮૭માં ડીસામાં તપાગચ્છીય ગુણવિજયકવિએ રચેલ કોચરવ્યવહારિરાસ (સદ્ગત વિજયધર્મસૂરિદ્વારા સંશોધિત, ભાવનગર યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાલાથી પ્રકાશિત)માં વર્ણવેલ સાજણસીશાહ એ ઉપર્યુક્ત સજ્જનસિંહ જણાય છે. (લોકભાષામાં પ્રચલિત નામ 'સાજણસી શાહ' સમજાય છે.) છતાં એ સંબંધી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ કેટલુંક વિચારવાનું છે.

પ્રથમ એ વિચારવું આવશ્યક છે કે ઉપર્યુક્ત કોચરવ્યવહારી ક્યારે થયા? પંદરમા સૈકામાં કે સોળમામાં? ગુણવિજયકવિ એમને તપાગચ્છીય સુમતિ સાધુસૂરિના સમયમાં સૂચિત કરે છે. જેમકે-

તપગચ્છપતિ ગૌતમ-અવતાર,
સુમતિસાધુ શુભમતિ-દાતાર;
વાસન ગુણ-મણિ કેરઉં હાટ,
નૃપતિ નમઇ ચઉપનમઇ પાટિ. પૃ. ૧, ગા. ૬
શ્રી તપગચ્છનઉ રાજિઉ, સુલલિત કરઇ વખાણ રે;
સંઘ સહૂ કો સાંભલઇ, મહિમા મેરુ મસાણ રે.
શ્રી૦ પૃ. ૩, ગા. ૨૭

સુમતિ સાધુસૂરિનો જન્મ સં. ૧૪૯૪માં દીક્ષા ૧૫૧૧માં, ગચ્છનાયકપદ ૧૫૧૮માં, અને સ્વર્ગવાસ ૧૫૫૧માં થયેલ હોવાનું તપાગચ્છની પટ્ટાવલિપરથી ઐ. રાસસંગ્રહ ભા. ૧ના પૃ. ૨૯માં સદ્ગત વિજયધર્મસૂરિજીએ સૂચવ્યું છે. તેમ વિ. સં. ૧૫૪૭ પર્યંત તેમણે પ્રતિષ્ઠિત કરેલી મૂર્તિયોના લેખો પણ જોવામાં આવે છે. એ જોતાં સુમતિસાધુસૂરિના સમકાલીન તરીકે કોચરશાહને માનવામાં આવે તો સોળમા સૈકામાં માનવા જોઇએ; પરંતુ બીજી તરફથી વિચારતાં તે યુક્ત જણાતું નથી.

અણહિલપુર પાટણથી પંદર ગાઉ દૂર સલખણપુરના નિવાસી વીસા પોરવાડ વેદાશાહ અને વીરમદેના પુત્ર જીવદયા-પ્રતિપાલ આ કોચરશાહ, પોતાના નગરથી એક ગાઉ પર બહિચર ગામમાં બહિચરાજી દેવી આગળ થતો જીવવધ જાણી ઘણા ખિન્ન થાય છે અને તે બંધ કરાવવા વિચાર કરતાં એક વખત વ્યાપાર પ્રસંગે ખંભાત જાય છે.

સિદ્ધસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૫૬ માં તથા ૧૩૭૩ માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ શાંતિનાથબિંબ અનુક્રમે ખંભાત ખારવાડા સ્તંભનપાર્શ્વજિનાલયમાં અને વડોદરા પીપળાશેરીમાં ચિંતામણિપાર્શ્વનાથ મંદિરમાં વિદ્યમાન છે. (જૂઓ બુદ્ધિસાગર સૂરિસંગૃહીત જૈનપ્રતિમાલેખસંગ્રહ ભા. ૨, લે. ૧૦૪૪, ૧૬૬).

પાખી (પાક્ષિક)ને દિવસ કોચરશાહ ભરી સભામાં સૂરિને વાંદે છે. ખંભાતના સંઘનું વર્ણન કરતાં કવિ જણાવે છે કે—

સમરથ-સુત જે દેસલહરુ, સમકિતધારી ધરમી પરઉ;
કરમી મરમી મહિમામેર,
મિથ્યામતિ સવિ કીધા જેર. પૃ. ૨, કડી ૨૧
સંઘમુખ્ય સાજણસી સાહ,
લિ નિત્ય લખિમીનઉ લાહ;
તિણિ કરિ પુરમાં અધિકઉ વાન,
સબલ વલી માંનઈ સુલતાન. ૨૪
અનુપમ અરડકમલ ઓસવાલ,
અષ્ટમિ-ચંદ સરિસ વર ભાલ;
પગિ પહિરાઈ કનક જેહનઈ,
કુંણ સમવડિ કીજઇ તેહનઈ. ૨૫
જસ ઘર આવઇ કનકરયાલ,
બહુ કાલા પાણીના માલ;
જે નવિ જાણઇ દુપમાસમઇ,
સૂરય કિહાં ઉગઇ આથમઇ. ૨૬

આ વર્ણન ઉપરથી દેસલશાહના વંશજ અને પ્રસ્તુત સમરસિંહના પુત્ર સજ્જનસિંહ (સાજણસી શાહ)નો ખંભાતમાં નિવાસ, તેની ઋદ્ધિ-વિભૂતિ, સુલતાન તરફથી સન્માન એ વિગેરેનો સારો ખ્યાલ થઇ શકે છે.

જીવદયા વિષયનું ગુરુનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત થયા પછી કોચરશાહ, બહિચરાજી આગળ થતો જીવ-સંહાર બંધ થાય તેવો પ્રબંધ કરાવવા ગુરુને વીનવે છે. ગુરુરાજ ઉપર્યુક્ત સાજણસીશાહને બોલાવી દાન આપવા, લક્ષ્મીનો લહાવો લેવા, અધિકાર, કલા, બલ, બુદ્ધિના પ્રયોગથી જીવ-અમારિ પલાવવા ઉપદેશ આપે છે. સદ્‌ગુરુનાં વચન સાંભલી સંઘપતિ (સાજણસીશાહ) ઘણા હર્ષિત થઇ, કોચરશાહને પોતાને મંદિર તેડી જઇ પુજને કરી સાથે ભોજન કરે છે, કોચરશાહની ચતુરાઇથી સજ્જનસિંહ મનમાં ખુશી થયા અને તેને ઉત્તમ શ્રાવક તરીકે પારખી લીધા.

ત્યાર પછી સાજણસીશાહ કોચરને તેડી પાલખીમાં બેસી અધિપતિ પાસે જાય છે. અધિપતિ સાજણસીશાહને ઘણું માન આપે છે અને સ્નેહપૂર્વક આવવાનું કારણ પૂછે છે. તેના પ્રત્યુત્તરમાં સાજણસી કહે છે કે-'સલખણપુરના હોજદાર (ફોજદાર?) દ્રવ્ય બગાડે છે, શું કરવું? શૂન્યકાર-અંધેર વર્તે છે.' ત્યાર પછી અધિપતિએ જણાવ્યું કે-'ચચ્ચાજી! જે તમ્હારા ધ્યાનમાં આવે તે કરો, અમ્હારા મનને રૂચે છે.' તત્કાળ જૂના હાકિમને તેડાવ્યો અને કોચરને સુવિશાલ સરપાવ દેવરાવ્યો, સલખણપુર વિગેરે બાર ગામનો અધિકાર આપી, સમશેર અપાવી સબલ સત્તાધીશ બનાવ્યો. ત્યાર પછી કોચરશાહ સાથે આવી સજ્જનસિંહે અતિ આનંદથી આડંબરપૂર્વક શ્રી સૂરીન્દ્રને વાંદ્યા. વિસ્તારથી સઘલી વાત કરી, સદ્‌ગુરૂ ઉપદેશ સફલ થવાથી આનંદિત થયા. કોચરને ઉદાર આશિષ આપી કે-'પ્રભુતા અને ધન પામી જીવ અમારિ કરજે'

શ્રીગુરુની શીખામણ શિરપર ધારણ કરી સજ્જનસિંહને પ્રણામ કરી શૂર કોચર પોતાના પુર તરફ ચાલ્યો. ઘણા આડંબરપૂર્વક પુર-પ્રવેશ થયો. માતા, પિતા, પત્ની, નગરજનો વિગેરે સૌ ઘણા હર્ષિત થયાં.

કોચરે, પોતાને અધિકાર પ્રાપ્ત થતાં ૧ સલખણપુર, ૨ હાંસલપુર, ૩ વહાલવી, ૪ સીતાપુર, ૫ નાવિઆંણી, ૬ બહિચર, ૭ ટૂહડ, ૮ દેલવાડું, ૯ દેનમાલ, ૧૦ મોઢેરૂં, ૧૧ કાહલર, અને ૧૨ ઇંમીઝું (કવિએ પોતાની મતિના અનુમાનથી જણાવેલાં નામ) એ બારે ગામમાં જીવ-અમારિપડહ વગડાવ્યો, એ બારે ગામમાં કોચરશાહની આણ વર્તતાં કોઇ જીવને હણતો નહિ, કોઇ ચોર-ચરડ કરતો નહિ. બહિચરમાં જો કોઈ જીવ મારતો તો તેને કોચરશાહ વારતા હતા. સલખણપુરમાં એક

ઉપકેશગચ્છના કક્કસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૧ (? ૯) ૫માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ સિદ્ધસૂરિની મૂર્તિ પાલણપુર જિનમંદિરમાં વિદ્યમાન છે. (જૂઓ સાક્ષર જિનવિજયજી સંપાદિત પ્રાચીનજૈનલેખસંગ્રહ ભા. ૨, લે. ૫૫૩) એ ઉપર્યુક્ત સિદ્ધસૂરિની હોવાનું અનુમાન છે.

વિશાલ તળાવ હતું, તેની આસપાસ પહેલાં બહુ જાલ પડતી હતી, તે કોચરશાહે અટકાવી હતી. સરોવર ઉપર રક્ષકો મૂક્યા હતા, તે બરાબર રક્ષા કરતા હતા. બગલાંઓ પણ માછલાં વિગેરેનો વિનાશ ન કરે તે માટે પ્રબંધ કર્યો હતો, કણના ઘણા કુંડ ભરાવવામાં આવતા હતા. ચણ માટે પક્ષીઓ આવતાં હતાં. પાણી ગળી પરબડી ભરી મૂકવામાં આવતી હતી. એમ જીવની જયણા-યતના કરી હતી. સરોવર પર સબલ ગલણી બંધાવવામાં આવતી, ચોપગાં પ્રાણી પણ સુખ પામતાં, કોઇ અણગલ પાણી ન પીવે એમ ઉત્તમ પ્રકાર કર્યો હતો. સ્ત્રીઓ પાણી ભરવા આવે, તેમાં પણ જેની પાસે ગલણાં નહોય, તેને શાહ અપાવતા. એમ કોચરશાહ પુણ્યે મહાલતા હતા, મહીતલમાં તેનો યશોવાદ ચાલતો હતો.

એવા સમયમાં દિલ્લીમાં દીપક સમ દેસલહરા શાહ સમરા સારિંગ ઉત્તમ વ્યવહારી હતા, જેને સુલતાન ચચ્ચા કહી બોલાવતા અને બહુ માન આપતા હતા. સંઘ ધુરંધર હોવા છતાં અંગમાં અભિમાન ન હતું. જેણે પોતાની બુદ્ધિથી નવ લાખ બાણુ મૂકાવ્યાં હતાં. તેના ઘરનો યાચક, જિન શાસનમાં જાણીતો વાચાલ કવિ દેપાલ દિલ્લીથી ગૂજરાતમાં આવ્યો, સંખેસરની યાત્રા કરી કોચરનું નામ સાંભલી સલખણપુરમાં આવ્યો. કોચરશાહે બાર ગામમાં પળાવેલી જીવ અમારિ જોઇ જાણી કવિ ઘણો પ્રસન્ન થયો. કોચરશાહને આશીર્વાદ આપી તેનું ગીત રચી ગાયું. કોચરશાહે કવિનો ઘણો સારો સત્કાર કર્યો. પાંચ દિવસ રહી મોજ લહી કવિ ત્રંબાવતી (ખંભાત)માં આવ્યો અને પાખીને દિવસ ગુરુના વ્યાખ્યાનની પૂર્ણાહુતિમાં સંઘની ભરી સભામાં કોડથી કોચરશાહની ઘણી સારી પ્રશંસા કરી. (જેમાં તપગચ્છમાં સિરતાજ આજ શ્રાવક એ ધોરી છિ. છે.) ત્યાર પછી કવિ દેપાલ વિમલાચલ તરફ ગયો.

આ તરફ સાજણસી કોચરના ગુણ સાંભલી રુષ્ટ થયો અને અધિપતિને સમજાવી કોચરને કેદ કરાવ્યો. બારે ગામના લોકો શોકાકુલ થયા, કોચરશાહને છોડાવવા ઉપાય વિચારવા લાગ્યા. કોઇ સાજણને અને કોઈ કવિ દેપાલને વખોડતા હતા. કવિ દેપાલ વિમલાચલની યાત્રા કરી ખંભાત આવ્યો, ત્યારે લોકમુખથી વૃત્તાંત જાણતાં અને કોચરશાહને કષ્ટ થયેલું સાંભલી મનમાં દુઃખ પામ્યો અને સાજણસીનું ગીત કરી ગાયું કે—

"સંઘપતિ સાજણ! મન દેઇ સુણિ ઓસવાલ ભૂઆલ!
શત્રૂકાર સબલ તઇં માંડયઉ તૂં કરુણા પ્રતિપાલ;
તૂં કીડી કંથૂ નવિ દુહવઇ દુર્બલ દિ આધાર,
બિરુદ સબલ બોલાવઇ ભૂતલિ મહાજનરાય સધાર.
જલચર જીવ લહઇ બહુ બગલાં સલખણપુરિ સર-તીર,
ગુંથી જાલ ઘણેરાં નાંખઇ ધીવર ઉડઇ નીરિ;
ભક્ષણ માંસ કરી મયમત્તા એહુ દીઇ આસીસ,
અમ કુલ તારક! તૂં દુખવારક! જીવે કોડિ વરીસ.
વલી બહિચરિ કેરા પૂજારા હરખઇ મનહ મઝારિ,
જીવ હણાઇ ઘણા મહિષાદિક તેહ તણઉ નહી પાર;
કોચર સાહમીવચ્છલ કીધઉ તઇં કુલવંત! જિવારિ,
બારે ગામે અવલી મૂંકિ એહવી પલઈ અમારિ."

—ઐ. રાસસંગ્રહ ભા. ૧, પૃ. ૧૦, કડી ૫-૭ (ય. વિ. ગ્રંથમાળાથી પ્રકાશિત).

એ સાંભળી સાજણસી (સજ્જનસિંહ) ઘણું લાજ્યો, મુખરંગ પલટાણો, મનમાં પશ્ચાત્તાપ થયો. કવિ દેપાલને પોતાને ત્યાં લઇ જઈ ઘણો સારો સત્કાર અને સરપાવ કરી દિલ્હી વળાવ્યો. કોચરશાહને તરત કેદખાનામાંથી કઢાવી બાર ગામ આપ્યાં. પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી. સાજણસી (સજ્જનસિંહ)ની રજા લઇ કોચરશાહ સલખણપુર આવ્યા અને અધિક પ્રકારે જીવ અમારિ પળાવવા લાગ્યા. કવિ અંતમાં કહે છે કે—

ગણિ ગુણવિજય ભણઇ મુદા, જાણીતઉ જગમાહિ;
કોચર ભૂચરમાં ભલઉ, ખેચર જસ ગુણ ગાઇ.

—પૃ. ૧૧, કડી ૧૭,

કક્કસૂરિ.

વિ. સં. ૧૩૭૩ માં ઉપર્યુક્ત નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ રચનાર કક્કસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલ પ્રતિમાઓ—

વિ. સં. ૧૩૭૮ માં પ્રતિષ્ઠા કરેલ આદિનાથ બિંબ આબુગિરિ પર 'વિમલવસહી' માં વિદ્યમાન છે. (જૂઓ જિનવિ. લે. સં. ભા. ૨, લે. ૨૦૬)

વિ. સં. ૧૩૭૯ માં પ્રતિષ્ઠિત ચતુર્વિંશતિપટ્ટ પાટણમાં કનાસાના પાડામાં શ્રીશાંતિનાથજીના દેહ રામાં વિદ્યમાન છે. (જૂઓ બુદ્ધિસા૦ લે. સં. ભા. ૧, લે. ૩૧૨)

વિ. સં. ૧૩૮૦ માં પ્રતિષ્ઠિત દેસલશાહના કુટુંબે કરાવેલ ચતુર્વિંશતિપટ્ટ ખંભાત ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં વિદ્યમાન છે. (જૂઓ બુદ્ધિ૦ લે. ભા. ૨, લે. ૫૩૧)

વિક્રમના ૧૬મા સૈકામાં થયેલ અનેક રાસ-ચોપાઇ વિ. ના કર્તા સુપ્રસિદ્ધ કવિ દેપાલ અને પૂર્વોક્ત ૧૬મા સૈકામાં વિદ્યમાન સુમતિસાધુસૂરિના સમકાલીન તરીકે કોચરશાહને માનવામાં આવે તો તેને બાર ગામનો અધિકાર અપાવનાર સાજણસીને પણ તેના સમકાલીન તરીકે ૧૬મા સૈકામાં માનવા પડે એટલે ઉપર્યુક્ત સં. સમરસિંહના પુત્ર સજ્જનસિંહ (વિ. સં. ૧૪૧૪માં પોતાનાં માતા-પિતાની મૂર્તિ કરાવનાર)થી જૂદા માનવા પડે. પરંતુ ખરતર ગચ્છની એક પટ્ટાવલિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વિ. સં. ૧૪૩૨માં સ્વર્ગસ્થ થયેલા જિનોદયસૂરિએ બાર ગામમાં અમારિ ઘોષણા કરાવી હતી અને સુરતાણ સનાખત હેસલહરા સારંગનિશ્રાએ શત્રુંજયની યાત્રા કરી હતી. અને તેમનો પ્રવેશોત્સવ સલખણપુરમાં કોચરશાહે કર્યો હતો. (સા. કોચરે સલખણપુરે પેસારો કીધો) એથી કોચરશાહ વિક્રમના ૧૫મા સૈકામાં વિદ્યમાન હોવાનું જણાય છે, એમને બાર ગામનો અધિકાર અપાવનાર સજ્જનસિંહ પ્રસ્તુત સં. સમરસિંહના પુત્ર સંભવે છે. ગુણવિજયકવિએ વર્ણવેલ કવિ દેપાલ અન્ય હશે. કવિએ કોચરશાહને સુમતિસાધુસૂરિના સમકાલીન જણાવ્યા છે, તે કલ્પનાથી જણાવ્યા હશે એમ અનુમાન થાય છે. સત્ય સ્વીકારવું ઘટે.

વિ. સં. ૧૩૮૦ માં પ્રતિષ્ઠિત શાંતિનાથબિંબ પેથાપુરના બાવનજિનાલયમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. (જૂઓ બુદ્ધિ૦ ભા. ૨, લે. ૭૧૧-૭૦૬ પુનરાવૃત્તિ છે.)

વિ. સં. ૧૩૮૭ માં પ્રતિષ્ઠિત અજિતનાથબિંબ વડોદરામાં જાનીશેરીના ચંદ્રપ્રભજિનાલયમાં છે. (બુદ્ધિ૦ લે. ભા. ૨, લે. ૧૪૩)

વિ. સં. ૧૪૦૦ માં પ્રતિષ્ઠિત દેસલશાહના પુત્ર સહજપાલની ભાર્યા નયણદેવીએ કરાવેલ સમવસરણ ખંભાત, ખારવાડામાં સીમંધરસ્વામીજિનાલયમાં છે. (બુદ્ધિ૦ ભા. ૨, લે. ૧૦૭૬)

વિ. સં. ૧૪૦૧ માં પ્રતિષ્ઠિત શાંતિનાથબિંબ બાલોતરા (મારવાડ)માં શીતલનાથ મંદિરમાં છે. (જૂઓ પૂરણચંદજી નાહરનો લેખસંગ્રહ લે. ૭૨૯)

વિ. સં. ૧૪૦૫ માં પ્રતિષ્ઠિત ઋષભજિનબિંબ જયપુરના વેપારી પાસે છે. (પૂ. નાહર લે. ૪૦૦)

દેવગુપ્તસૂરિ.

પ્રસ્તુત કક્કસૂરિના શિષ્ય દેવગુપ્તસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૧૪, ૧૪૨૨, ૧૪૩૨, ૧૪૩૯, ૧૪૫૨, ૧૪૬૮ અને ૧૪૭૧ માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલી જૈનમૂર્તિઓ જાણવા જોવામાં આવી છે. તેમાંથી સં. ૧૪૧૪નો લેખ ઉપર દર્શાવ્યો છે. સં. ૧૪૩૨ માં પ્રતિષ્ઠિત આદિનાથબિંબ પ્રસ્તુત સમરસિંહના પુત્ર ડુંગરસિંહની ભાર્યા ડૂલહદેવીએ સુ. સમરસિંહના શ્રેય માટે કરાવ્યું હતું. (બુદ્ધિ૦ ભા. ૨, લે. ૬૩૫).

વિ. સં. ૧૪૫૨માં પ્રતિષ્ઠિત સંઘે કરાવેલી ઉપર્યુક્ત કક્કસૂરિની પાષાણમયી મૂર્તિ પાટણમાં પંચાસરા પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં એક ગવાક્ષમાં છે. (જિનવિ. ભા. ૨, લે. ૫૧૬)

વિ. સં. ૧૪૬૮ માં પ્રતિષ્ઠિત આદિનાથપ્રમુખ ચતુર્વિંશતિ પટ્ટ પ્રસ્તુત સમરસિંહના પુત્ર સગરે પોતાના માત-પિતાના શ્રેય માટે કરાવ્યો હતો. તે ખંભાતમાં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથમંદિરમાં વિદ્યમાન છે. (જુઓ બુદ્ધિ૦ ભા. ૨, લે. ૫૧૦)

ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છના આચાર્યો.

વિ. સં. ૧૩૭૧માં શત્રુંજય તીર્થોદ્ધારયાત્રા-પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગમાં દેસલશાહના સંઘમાં એકત્ર પધારેલા ભિન્ન ભિન્ન ગચ્છના આચાર્યો કે જેમનાં નામો પ્રબંધકાર કક્કસૂરિએ દર્શાવેલાં ઉપર (પૃ. ૧૮૬-૮૭)માં સૂચવ્યાં છે. તેમાંથી—

પાસડ (પાર્શ્વદત્ત) સૂરિ.

'સમરસિંહરાસ' ના રચનાર નિર્વૃતિગચ્છના અંબ (આમ્ર) દેવસૂરિની પ્રતિષ્ઠિત મૂર્તિયો વિગેરેના લેખો હજુ જાણવામાં આવ્યા નથી, પરંતુ તેમના ગુરુ પાસડસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૩૦ માં પ્રતિષ્ઠિત આદિનાથબિંબ બીજાપુરમાં પદ્માવતીના દેહરામાં વિદ્યમાન છે. (બીજાપુર વૃત્તાન્ત તથા બુદ્ધિ૦ ભાગ ૧, લે. ૪૧૬).

નિવૃત્તિગચ્છના આ જ પાસડ (સં. પાર્શ્વદત્ત) સૂરિએ વિ. સં. ૧૩૮ (?૪)૯ માં પ્રતિષ્ઠિત પદ્મપ્રભબિંબ વડોદરામાં મનમોહન પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં વિદ્યમાન છે. (તેનો ઉલ્લેખ બુદ્ધિ૦ ભાગ૦ ૨, લે. ૮૧ માં પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.)

વિનયચંદ્રસૂરિ.

વિ. સં. ૧૩૭૩ માં શુભચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી સૈદ્ધાંતિક શ્રીવિનયચંદ્રસૂરિની મૂર્તિ પાટણમાં વાસુપૂજ્યજિન મંદિરમાં વિદ્યમાન છે (જિનવિ. ભા. ૨, લે. ૫૨૮)

પદ્મચંદ્રસૂરિ.

બૃહદ્‌ગચ્છના પદ્મચંદ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૫૬ માં પ્રતિષ્ઠિત પાર્શ્વનાથબિંબ ખંભાતમાં ચોકસીની પોળમાં ચિંતામણિ પાર્શ્વજિનાલયમાં વિદ્યમાન છે. (બુદ્ધિ ભા. ૨, લે. ૮૦૩) પ્રબંધકારે દેવસૂરિગચ્છના પદ્મચંદ્રસૂરિ જણાવ્યા છે, તે કદાચ આજ આચાર્ય હશે.

સુમતિસૂરિ.

સંડેરગચ્છના સુમતિસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૫૦ માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ અજિતનાથ બિંબ દિલ્લીમાં લાલા હજારીમલજીના ઘરદેહરાસરમાં છે. તથા વિ. સં. ૧૩૭૯ માં પ્રતિષ્ઠિત બિંબ બનારસ રામઘાટ પર આવેલ 'કુશલાજીકા બડા મંદિર' નામથી ઓળખાતા મંદિરમાં વિદ્યમાન છે. (પૂ. નાહર લે. ૫૧૯, ૪૧૫)

વીરસૂરિ.

ભાવડારગચ્છના વીરસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૬૩ માં પ્રતિષ્ઠિત પાર્શ્વનાથબિંબ વડોદરામાં દાદા પાર્શ્વનાથના દેહરામાં છે. (બુદ્ધિ. ભા. ૨, લે. ૧૩૨)

સર્વદેવસૂરિ.

થારાપદ્રગચ્છના શાંતિસૂરિના શિષ્ય આ સર્વદેવસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૫૬ માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ સુપાર્શ્વનાથબિંબ વીરમગામમાં અજિતનાથમંદિરમાં વિદ્યમાન છે. (બુદ્ધિ૦ ભાગ ૧, લે. ૧૪૯૩).

સિદ્ધસેનસૂરિ.

નાણકીયગચ્છના સિદ્ધસેનસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૧ (?૭)૩ માં પ્રતિષ્ઠિત શાંતિનાથબિંબ ઇંદ્રાપરાં જિનમંદિરમાં છે. (બુદ્ધિ. ભા. ૨, લે. ૨૫)

જજ્જગ(જગત્)સૂરિ.

બ્રહ્માણગચ્છના જજ્જગ (ક) સૂરિએ વિ. સં. ૧૩૩૦ માં પ્રતિષ્ઠિત કરેલ બિંબો સલખણપુર, સંખેશ્વર અને પાટણના જિનમંદિરોમાં છે. (જિનવિ. ભા. ૨, લે, ૪૭૦, ૪૮૦, ૪૯૦, ૪૯૭, ૫૧૮, ૫૧૯) તથા વિ. સં. ૧૩૪૯ માં પ્રતિષ્ઠિત નેમિનાથબિંબ અને પં. રત્નની મૂર્તિ સલખણપુર અને પાટણમાં પંચાસરા પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં વિદ્યમાન છે, (જિનવિ૦ ભા. ૨, લે. ૪૬૩, ૫૦૯) વિ. સં. ૧૩૮૨ માં પ્રતિષ્ઠિત શાંતિનાથબિંબ ખંભાતમાં નવપલ્લવ પાર્શ્વજિનાલયમાં છે. (બુદ્ધિ૦ ભા. ૨, લે. ૧૦૯૩) આ જજ્જગસૂરિને પ્રબંધકારે જગત્‌સૂરિ એવા નામથી ઓળખાવ્યા જણાય છે.

દેસલશાહ અને સમરાશાહના પરિવારમાં થયેલા તેમના વંશજો વિક્રમના સોળમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં પણ વિદ્યમાન હતા, એમ મળી આવતા લેખો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. વિશેષ ગવેષણા કરવાથી અન્ય ઇતિહાસ પણ મળી શકે, પરંતુ અધિક વિસ્તૃત થવાના ભયથી અહિં જ વીરમીશું.

—લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી.

પ્રભુ મહાવીરદેવને મહત્તમ ઉપસર્ગ.

सुरगिरी समधीरं स्तौमि भक्त्या च वीरं—

મેરૂ પર્વતના શિખરો ઉપર પુષ્કળ વાવાઝોડાં થાય છે. પુષ્કળ વરસાદની ઝડી વર્ષે છે. તેમ તેના ઉપર ઉનાળામાં ભગવાન્ સવિતાનારાયણનાં પ્રખર કિરણોનો સખ્ત આતાપ પણ લાગે છે. છતાં કોઇ પણ દિવસ એવું નથી સંભળાતું કે તેની અચલતામાં ફેરફાર પડયો કે તેનું એકાદુ મોટું શિખર તુટી પડયું હોય. કારણ ? તેની નીચેનો પાયો એવો તો મજબુત—નક્કર હોય છે કે તેની ઉપર યદિ પુષ્કળાવર્તનો મેઘ મુશલધાર પડે, પ્રલય કાળનો વાયુ ફુંકાય, છતાં તે અચલ નિશ્ચલ રહે છે. આપણે મહાપુરૂષના જીવનને આની સાથે સરખાવી શકીએ. તેમના જીવન ઉપર સેંકડો હજારો લાખો વર્ષનાં થર બાઝી જાય છે. છતાં મહા પુરૂષની જીવન-ઇમારત વિવિધ બનાવોથી તાજી અને સદાય નવીજ લાગે છે કારણ ? તેમની જીવન ઇમારતનો પાયો ઉચ્ચ ચારિત્ર અને મહાન્ ત્યાગથી પુરાએલ હોય છે. કે જે ઉચ્ચ ચારિત્ર અને મહાન્ ત્યાગ સીસાના રેણથી પણ વધુ મજબુત અને નક્કર હોય છે, કે જેના પ્રતાપે સદાય તેમની જીવન-ઇમારત અનંતકાળ સુધી એમની એમજ રહે છે-જ્યારે જુઓ ત્યારે નવીને નવીજ લાગે છે.

પરમાત્મા યુગાધિપતિ રૂષભદેવજીને થઇ ગયે સંખ્યાતીત વર્ષો વીતી ગયાં છે છતાં તેમનું જીવન આપણે જ્યારે જોઇએ છીએ ત્યારે આપણા હ્રદયસરમાં કોઇ અનેરા ભક્તિ ભાવના ફુવારા છુટે છે. અને પ્રેમથી મસ્તક નમી જાય છે. એવીજ રીતે પરમાત્મા મહાવીર દેવને આજે હજારો વર્ષો વિતી ગયાં છે, છતાં હજી પણ તેમની જીવન-વાડી નવવિકસિત સુગંધીદાર રહેલી રહી છે. આનું મુખ્ય કારણ તેમની જીવન-વાડી ઉચ્ચકોટીનો ત્યાગ અને સુંદર ચારિત્રનાં અમૃત ઝરણાંથી નહિં, કિન્તુ પ્રવાહોથી ભરપુર છે, કે જેના પ્રતાપે તેમની જીવન વાડી સદાય નવિ વિકસિત પુષ્પ કમલ દલની સુગંધીથી સુવાસિત રહેવાનીજ; તેવીજ રીતે તે પુરૂષસિંહ શ્રી મહાવીર દેવની જીવન-વાડીમાં શોભતો બનેલો મહત્તમ સંગમ દેવનો ઉપસર્ગ કોઇ અનેરા પ્રાતઃકાલે ખીલેલા —નવવિકસિત સહસ્ત્ર પત્ર સમો શોભે છે. તેમાં પ્રભુ મહાવીર દેવની વીરતા ધીરતા ક્ષમા અને કારૂણ્યની ખુશબો બહેંકી રહી છે. મોટા માંધાતાનાં માન મોડાય છે તેમ તે ગર્વીષ્ટ દેવ (સંગમક)નું અભિમાન પ્રભુએ માત્ર મૌન ધારણ કરી તોડયું છે. તે ગર્વિષ્ટ દેવે પ્રભુને સાત સાતવાર ફાંસીને લાકડે લટકાવ્યા, વધસ્થાને પહોંચાડયા છતાં પ્રભુએ તે બધાની સામે એક અજબ શસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું કે જેમાં સંગમદેવનાં બધાં શસ્ત્રો નિષ્ફળ નીવડયાંઃ તે અમોઘ શસ્ત્ર તે મૌન.

આ ઉપસર્ગ એટલો બધો પ્રસિદ્ધ છે કે જે સંબંધે કાંઇ પણ લખવું નિરર્થક ગણાય. છતાં આમાં કલ્પસુત્ર અને ત્રિષષ્ઠિમાં આવતી બીના કરતાં કાંઇક વિશિષ્ટતા છે-એવું તે વાંચતાં વાંચકોને જણાઇ આવશેઃ આટલા ટુંકા ઉપોદ્દઘાતપછી આગળ વધીશું.

"सक्कोअ देवराया भणइ हरिसिओ षयणं तिण्णिवि लोगसमत्था जीणवीरमणं न चालेउं"

એક વખતે સુધર્મા સભામાં-દેવલોકની સભામાં ઇન્દ્રમહારાજ બેઠા છે તે વખતે ભૂલોકમાં વિચરતા એકલા અતુલા કર્મશત્રુને હંફાવતા પુરૂષસિંહ પરમ યોગીશ્વર પરમાત્મા મહાવીર દેવને પોતાના અવધિ જ્ઞાનથી ધ્યાનમગ્ન જોઇ પ્રેમને ભક્તિથી પ્રભુને નમ-

સ્કાર કરી સભા વચ્ચે પ્રગટપણે બોલ્યા કે " પ્રભુ મહાવીરદેવ ત્રણ જગતને જીતીને સ્થીર નિશ્ચલપણે ઉભા છે. તેમને કોઈ દેવ કે દાનવ જીતવા સમર્થ **નથી.** તો પછી માનવીનું તો પૂછવુંજ શું ? તેમની પ્રતિજ્ઞા એવી અચલ અટલ છે કે તેમને તેમની પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ કરવા કોઇ સમર્થ નથી. પછી ભલે પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ કરાવનાર દેવ હો કે દાનવ હો ? એવી મેરૂથીયે વિશેષ નિશ્ચલ પ્રતિજ્ઞા વાળા પ્રભુ છે. આ વખતે ત્યાં સભામાં બેઠેલો ઇન્દ્રમહારાજની જેવી સમૃદ્ધિવાળો મહર્ધિક સંગમક નામના અભવી દેવે કહ્યું કે શું આતે ઈંદ્રમહારાજ રાગથી-પક્ષપાતથી-બોલે છે કે એક મનુષ્યકીટ દેવ કે દાનવથી ન ચલાવી શકાય-પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ ન કરાવી શકાય ? આ ઘડીએજ હું નીચે જઇ તેને ચલાયમાન કરી આવું. ઈંદ્રમહારાજે તેને ના ન પાડી કારણ કે તેમને તો ખબર હતી કે પ્રભુ કોઇની નિશ્રાએ રહી તપ કરતાજ નથી. ઈંદ્રના વચનો સત્ય છે કે ખોટાં છે તેની ખાત્રી કરવાની સંગમનેજ બાકી હતી એટલે પ્રભુને ચલાયમાન કરવા તે નીચે આવ્યો.

ઉપસર્ગોની શરૂઆત–નીચે આવી તે મહર્ધિક દેવે પ્રથમતો એવી ધુળની વૃષ્ટિ વર્ષાવી કે જેના પ્રતાપે પ્રભુની આંખો, કાન તથા બીજી ઇંદ્રિયોનો રોધ થઇ ગયો-દરેક ઇંદ્રિયનાં રંધ્ર પુરાઇ ગયાં. પ્રભુની સ્થિતિ શ્વાસોશ્વાસ પણ ન લઇ શકે તેવી થઇ ગઇ પરંતુ તેથી ભગવાન ધ્યાનથી એક તિલ માત્ર પણ ચલિત ન થયા-ન ડગ્યા. જ્યારે તેણે જોયું કે મારી ધુળની વૃષ્ટિ તેમને કાંઇ પણ નથી કરી શકી, અને પોતે પણ ધુળ વર્ષાવી થાક્યો એટલે ધુળની વૃષ્ટિ બંધ કરી પછી વજ્ર તુંડિકા કીટકા વિકુર્વ્યાં (વજ્ર જેવા મોટા મોઢા વાળી કીડીઓ બનાવી કે જેના કરડવાથી માણુસ રાડ પાડી જાય અથવા ધૃતેલીકા). કીડીઓ પ્રભુને ચારે બાજુથી ચોંટી પડી ને કરડવા લાગી. તેમણે કરડી કરડી પ્રભુનું શરીર એવું કરી નાંખ્યું કે પોતે એક બાજુથી પેસે ને સામી બાજુ નીકળે. છેવટે આખું શરીર ચાલણી જેવું કાણાં કાણાં વાળું કરી નાખ્યું છતાં પ્રભુ પોતાના ધ્યાનથી ચલિત ન થયા એટલે તેણે વજ્ર જેવી તિક્ષ્ણ સુંઢવાળા ડાંસ બનાવ્યાં તે પણ પ્રભુને ખુબ જોસથી કરડવા લાગ્યા. તિક્ષણ સુંઢો ભોંકવા લાગ્યા. ડાંસ પ્રભુના શરીરમાં એવી જોરથી તિક્ષણ ડાંડો ભોંકતા કે એકજ વખત ડંખ મારવાથી લોહીની ધારા નિકળી પડતી (પ્રભુને લોહી ન નીકળે તેને બદલે દૂધની ધારા સમજવી) છતાં પ્રભુ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા. એટલે તેણે ધૃતેલીકા બનાવી તે પણ પોતાની તિક્ષ્ણ દાઢોથી પ્રભુને ખુબ કરડવા લાગી ને પ્રભુને અનેકવિધ ત્રાસો આપ્યા છતાં પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં ખુબ ધ્યાનમગ્ન થતા ગયા એટલે તેણે **વિછીંઓ વિકુર્વ્યા.** વિછીંઓ પ્રભુને પોતાનાં તિક્ષણ ડંખ કાંટા એવા જોસથી મારતા કે જેનું વિષ રોમ રોમ શરીરમાં વ્યાપ્ત થઇ જાય અને ડંખથી તો માનવી કાળી ચિસો પાડે પરંતુ પ્રભુતો નિષ્પ્રકંપ હતા. ત્યાર પછી તેણે તિક્ષ્ણ દંત દાઢવાળા **નકુલ-નોળીઆ** બનાવ્યા. તે નોળીઆઓએ પોતાના દાંતથી કરડી પ્રભુના શરીરમાંથી માંસના લોચા બહાર કાઢ્યા. પરંતુ એ વીર પુરૂષ તો એક મહારથીની જેમ અડગ ઉભાજ હતા. ત્યારબાદ તે દેવે ખુબ ઝેરી ક્રોધી ને ફુંફાડા મારતા **સર્પો** ઉત્પન્ન **કર્યા** કે જે કરડ્યા હોય તો પીવા પાણી પણ ન માગે. એ સર્પો પ્રભુના શરીરમાં જોસથી દાઢ મારી ઝેરની કોથળી ખાલી કરી નાખતા એમ છતાં શ્રી સિદ્ધાર્થપુત્ર શ્રી મહાવીરદેવ અડગજ હતા પછી તે દેવરાજે **મુષક-સેના (ગણેશવાહન ઉંદરો)** વિકુર્વી તે બહાદુર સેના પ્રભુને ચારે બાજુ ચોંટી પડી અને કરડવા લાગી વળી કરડ્યા પછી ત્યાંને ત્યાંજ લઘુનીતિ કરી અને લીંડીઓ નાખી (એ કરડેલા ઉપર લઘુનીતિ કરવાથી પુષ્કળ પીડા થાય માટે ત્યાં લઘુનીતિ તથા વડીનીતિ કરી) છતાં પ્રભુતો અડગજ રહ્યા. તત્પશ્રાત્ ભયંકર **હાથીનું** રૂપ વિકુર્વ્યું હાથીએ પ્રભુને પોતાની સુંઢથી પકડી ૭-૮ તાલ ઉંચે ઉછાળ્યા પછી પ્રભુને પોતાની તિક્ષણ દાઢ ઉપર અદ્ધરથી ઝીલી લઇ નીચે પછાડ્યા ત્યાં પણ પોતાના તિક્ષણ દંતુશળથી ખુબ વિંધ્યા, સુંધ્યા પછી પ્રભુને જેમ કણક મસળે તેમ પગથી ખુબ ખુંદી **કચર્યા** છતાં એ **નરસિંહ** તો તેમનાં ધ્યાનમાં અડગ હતા એટલે વળી તેણે

હાથણીનું રૂપ બનાવ્યું. તે પણ પ્રભુને સુંઢ વડે મારતી તિક્ષણ દાઢથી ચિરતી અને પછી એ ઘા ઉપર પોતાના નાકમાંથી પાણી કાઢી છાંટતી અથવા મુતર નાખતી અને વળી તોરમાં આવી જઇ પ્રભુને પગથી ખુંદતી કચરતી, છતાં એ વીર પુરૂષ તો અડગજ રહ્યા. દેવ ક્રોધથી સમસમા રહ્યો હતો. તેનાં એકેએક શસ્ત્રો નિષ્ફલ ગયાં હજુ તો તેના પ્રભુને ધ્યાન ભ્રષ્ટ કરવાના કોડ પુરા નહોતા થયા એટલે તે પાપાત્માએ ભયંકર બિહામણા પિશાચનું રૂપ વિકુર્વ્યું. તે પિશાચે દેવની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રભુને ચલિત કરવા અનેક પ્રકારના ત્રાસો આપ્યા અને અનેક પ્રકારનાં રૂપો કરી પ્રભુને બિવડાવવા પ્રયત્ન કર્યો, છતાં પ્રભુ ન તો લગારે બીધા કે ન તો ધ્યાનભ્રષ્ટ થયાં દેવે જાણ્યું કે આ પિશાચ કાંઇ ન કરી શકયો એટલે તેણે ભયંકર તિક્ષણ પંજાવાળા વાઘ બનાવ્યા. તે વાઘોએ પ્રભુને જોરથી થાપા મારી તેના ઉપર લઘુનીતિ કરી આનંદ મેળવ્યો (વાગેલા ઘા ઉપર વડી મુતર છાંટવામાં આવે તો ક્ષારને લીધે તે સ્થળે સખ્ત પીડા થાય છે. તેમ અહીં પ્રભુને થાપા મારી લઘુનિતિ કરવામાં પણ એજ કારણ સમજવાનું છે. આવું જ્યાં હોય ત્યાં મુખ્યતયા આજ કારણ સમજવાનું છે. હું બીજું કારણ પણ કલ્પી શકું છું કે એક માણસ પર જ્યારે કોઈ લઘુનિતિ કે વડીનિતિ કરે તો એને જેમ દુગંચ્છા થાય છે અને લઘુનિતિ કરનાર સામા માણસ ઉપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે પ્રભુનો ક્રોધ ઉત્પન્ન કરી ધ્યાનભ્રષ્ટ કરવાની દેવની ઇચ્છા હોય. અસ્તુ.) દેવની ગમે તે ભાવના હોય પરન્તુ એ ધીર વીર પુરૂષ તો યે અડગજ રહ્યા છે. નથી ઉત્પન્ન થયો ક્રોધ, દુષ્ચ્છા કે તિરસ્કાર, છતાં પ્રભુને અડગ જોઇ પ્રભુને મોહ ને માયામાં પાડવા દેવનું પત્થર હૃદય વધારે નિષ્ઠુર બન્યું અને પ્રભુ મહાવીર સ્વામીના પિતા સિદ્ધાર્થ રાજા અને માતા ત્રિશલા દેવીનું રૂપ વિકુર્વ્યું. માતા પિતાએ પ્રભુ પાસે જઈ પત્થરને પણ પિગળાવે તેવું કરૂણાજનક આક્રંદન શરૂ કર્યું અને કહ્યું કે હે પુત્ર! તું આવ આ અમારી પાસે આવ, અમને નોંધારાને છોડી ક્યાંય ચાલ્યો જતો નહિ, હે પુત્ર! અમને તારા ખુબ હેત છે. અમારાથી તારો વિયોગ નહિં ર થાય. અમને રડતા છોડી તું અહીં ક્યાં આવ્યો પિતૃભક્ત વર્ધમાન કુમાર! તારી પિતૃ ભક્તિ, પ્રેમ ક્યાં ગયાં છે. અનેક કરૂણા જનક વિ કર્યા છતાં પ્રભુએ ઉંચી આંખ કરીને ન ક એ તો તેમના ધ્યાનમાં મશગુલ રહ્યા.

ત્યાર પછી તે સુરેંન્દ્ર સામાનિક સંગમે સૈન્ય ઉભું કર્યું જાણે કોઈ મહારાજાને જીતી જયના નિશામાં ચકચુર બની અનેકસ્થલે પડાવ ન પ્રજાને રંજાડતું ખેતરો ઉજ્જડ કરતું ચાલ્યું આ હોય તેમ તે સૈન્યે પ્રભુની નજીકમાં પડાવ નાખ સૈનિકો પોતાના કાર્યમાં મશગુલ બની ગયા હ ત્યાં એક રસોઇ કરવાનું મન થતાં ચુલો કર પથરા શોધવા નિકળ્યો. શોધતાં પત્થરા ન જડ એટલે તેમણે પ્રભુના ચરણને ચુલાના પ તરીકે કલ્પી વચ્ચે ઇંધણ મુકી અગ્નિ સ ગાવી પ્રભુના પગરૂપ કલ્પીત ચુલા ઉ હાંડલી ચડાવી રસોઈ શરૂ કરી. વચ્ચે ભડ અગ્નિની જ્વાળા બળવા લાગી છતાં માત્ર પણ પ્રભુ ન હલ્યા કે ચાલ્યા. એ તો પોતા ધ્યાનમાં મસ્ત હતા. એટલે તે દેવે ચાણ્ડાલ બન્યા. તેમણે પ્રભુના હાથમાં ગળામાં અને કાન જંગલી પક્ષીઓનાં પીંજરાં લટકાવ્યાં. તે જંગ પક્ષીઓ જાણે કોઇ મિષ્ટ ફળને કરડતા હોય આ હોય અને પછી આનંદમાં આવીને ખુબ હોંશ લઘુનિતિ અને વડીનિતિ કરે તેમ પ્રભુના શરીર કરડી ત્યાં ખાડામાં ચરક નાંખે અને અનેક પ્રકા રની ધૃણિત ક્રીયા કરે છતાં પણ પ્રભુ ન ચલાયમા થયા એટલે તે દેવે ભયંકર વાયુ વિકુર્વ્યો વાયુના અદ્દભુત પ્રતાપથી મેરૂ પર્વત પણ કંપી જાય છતાં એ નિશ્ચિન્ત આત્મા ન તો સ્થુલ શરીરથી ચલ્યા કે નતો ધ્યાનથી ડગ્યા. ત્યાર પછી તે ઉપસર્ગ સુરે -સંગમક દેવે અંતકાલનો ભયંકર ઝંઝાવાત વાયુ ઉત્પન્ન કર્યો કે જે વાયુના વાવાથી વૃક્ષો મુળમાંથી ડગમગી જતાં મોટી મોટી મ્હેલાતો જમીન દોસ્ત થઇ જતી, ઝુંપડાંઓ કયાંના કયાં ઉડી જતાં છતાં

ધ્યાનવીર પ્રભુ તો એમને એમ સ્થિરજ રહ્યા. દેવે જોયું કે હાય! પ્રભુ તો ધ્યાનમસ્ત સ્થિર છે અરે મારા આવા આવા ભયંકર ઉપસર્ગો જેને રંચ માત્ર અસર નથી કરી શકતા—આતે પુરૂષ હ્રદય છે કે મગસેલ પત્થર છે? હું સાચો દ્રઢપ્રતિજ્ઞ તો ત્યારેજ કહેવાઉં કે તે ઇંદના પ્રભુને ધ્યાનથી ચ્યુત કરૂં. ઠીક જોઈ લો બંદાના સપાટા એમ મનમાં નિશ્ચય કરી પોતાના આત્માને પાપના કર્દમમાં ખુબ લિપ્ત કરી એક ભયંકર કાલચક્ર બનાવી તે આકાશમાં ઉંચે ચઢ્યો જેમ વજ્ર (ઇંદ્રનું એક મહાન હથિયાર) મન્દરાચલ પર્વતને ભેદી ટુકડે ટુકડા કરી નાખે તેમ પ્રભુને મારી નાખવાના પ્રબલ જીજ્ઞાસાથી ભયંકર કાલચક્ર પ્રભુ ઉપર ફેંક્યું તેણે એ કાલચક્ર એવા તો જોરથી ફેંક્યું કે ત્રિલોકપતિ પુરૂષસિંહ મહાવીર દેવ આજાનુ જમીનમાં ઉંડા ઉતરી ગયા છતાં એ ધ્યાનવીર તેમના ધ્યાનમાંથી ન ડગ્યા. સંગમના મનમાં તો ખાત્રીજ હતી કે જરૂર પ્રભુ! ધ્યાનથી ડગ્યા હશે પરંતુ તેણે જ્યારે જોયું—પોતાના જ્ઞાનથી જોયું ત્યારે માલમ પડ્યું કે એ મૂર્તિ એમના ધ્યાનમાં મગ્ન છે. હવે તેની ધીરજ ખુટવા માંડી ત્યાં તેને એક વિચાર સુઝી આવ્યો કે આ પુરૂષોત્તમને મેં પ્રતિકુલ ઉપસર્ગો કર્યા છતાં ન ચલ્યા માટે તેમને અનુકુળ ઉપસર્ગો આદરૂં. આવા વિચારથી એકદમ સુંદર સવાર બનાવ્યું બસ જાણે કુદરતી સવાર થયું છે. મનુષ્યોની અવર જવર શરૂ થઇ ગયો છે તેમજ મનુષ્યો પણ બનાવ્યા. ત્યાર પછી પ્રભુની નજીક આવી પ્રભુને કહે છે કે અરે યોગી હવે તો આંખ ઉઘાડો, જુઓ! સવાર પડી ગયું છે. આ મનુષ્યો, ઢોર, ગાડાં આવ જાવ કરે છે, માટે ઉઠો અને માંડો ચાલવા. પ્રભુએ પોતાના જ્ઞાનથી જોયું કે આતો એ ભાઇ સાહેબે મારે માટે તસ્દી લીધી છે. બધું કલ્પિત માયાવી છે. વળી થોડીવાર પછી કોઇ મહર્ધિક દેવ આવ્યો હોય તેમ પ્રભુને કહે છે—હે મહાનુભાવ! હું આપના અચલિત ધ્યાનથી સંતુષ્ટ થયો છું કંઇક વર દાન માંગો આપ જે માગશો તે આપને આપીશ. હું બહુ સમર્થ શક્તિસંપન્ન સુરેન્દ્ર છું. માટે જરૂર ઇચ્છિત માગો, બોલો બોલો હે યોગીવર! હવે તમારૂં આ ધ્યાન મુકી દો; શું તમારે આ નરદેહે સ્વર્ગમાં જવું છે? માટે આકરૂં ધ્યાન આદર્યું છે હું તમને આ નરદેહે સ્વર્ગમાં લઇ જઇ શકું તેમ છું. શું આપને મુક્તિના ધામમાં લઇ જઉં કે ત્રણ જગતનું રાજ્ય તમારા પગમાં હાજર કરૂં? બોલો શું જોઇએ છીએ? પરંતુ એ નિસ્પૃહ પરમયોગીશ્વર પ્રભુ નતો તેની લાલચમાં પડ્યા કે નતો આંખ ઉંચી કરી તેની સામું જોયું આવી રીતે એક રાત્રીમાં વીશ મહા ઉપસર્ગો કરી તેણે વિચાર કર્યો હવે આજે નહિ ચલાયમાન થાય તો કાલે ચલાયમાન થશે, કાળા માથાના પામર માનવીની કેટલી ધીરતા કે વીરતા હોય? અને કદી હોય તોપણ કેટલી ઘડી ટકી શકવાની હતી? આમ વિચાર કરી બીજા ઉપસર્ગો સ્હવારમાં કરવાનો નિશ્ચય ધર્યો.

બીજે દિવસે સવારમાં પુનરપિ ઉપસર્ગમાલા શરૂ થઇ. બીજે દિવસે સવારમાં પ્રભુ કાઉસગ્ગપાળી વિહાર કરી વાલુક ગ્રામમાં ગયા ત્યાં તે દેવાધમે પાંચસો ચોરો બનાવ્યા. જ્યારે પ્રભુ ત્યાં આવ્યા કે એ ચોરો જાણે પ્રભુના ભાણીયા થતા હોય અને પૂર્વના પરિચિત હોય તેવો ડોળ કરી મામા મામા કહી ઓહોહો મામા આવો આવો ક્યારે આવ્યા અહા ઘણા વર્ષે આવ્યા મામા—એમ તાણીને બોલી પ્રભુને ખુબ જોરથી—દાબી દાબીને ભેટયા, ઉંચે ઉપાડ્યા અને પર્વતને ભેદે એવા મજબુત બાહુથી પ્રભુને છાતી સરસા પીસ્યા, છતાં પ્રભુ ન કાંઇ બોલ્યા કે ચાલ્યા—પ્રભુ તો મૌનજ રહ્યા. ત્યાર પછી પ્રભુ ગૌચરિ માટે ગયા. એ દેવાધમે પ્રભુનું સ્ત્રીઓ ઉપર કટાક્ષ ફેંકતું રૂપ વિકુર્વ્યું. (પ્રભુનું મુળ શરીરતો પહેલાના જેવુંજ હોય પરંતુ તે દેવ ચર્મચક્ષુવાળાને તેથી ઉલટું વિકૃત રૂપ દેખાડે કે જેથી સામાન્ય માણસોને બીજી ભ્રાંતિ થાય.) ગામની સ્ત્રીઓએ પ્રભુને કોઇ નીચ પુરૂષ ધારી મારી હાંકી કાઢ્યા.

ત્યાંથી પ્રભુ સુભૈમ નગરમાં ગયા.[1] ત્યાં પ્રભુ

---

૧ પ્રભુ મહાવીરદેવે કરેલા વિહારમાંના આ બધા ગામોની ભૂગોલીક દ્રષ્ટિએ શોધ થવાની જરૂર છે. આ

ગોચરી માટે ગયા ત્યારે સ્ત્રીઓની પાસે એ દેવે અંજલી જોડી કામભોગની પ્રાર્થના કરતું પ્રભુનું રૂપ વિકુર્વ્યું ત્યાં પણ સ્ત્રીઓએ પ્રભુને અધમ પુરૂષ જાણી મારી હાંકી કાઢ્યા.

ત્યાંથી પ્રભુ **સુક્ષેત્રગ્રામમાં** ગયા. એ ગામમાં પ્રભુ ભિક્ષાને માટે નિકળ્યા ત્યારે ત્યાં પણ પ્રભુનું જારપુરૂષ (વ્યભિચારિ) જેવું રૂપ વિકુર્વ્યું. જારપુરૂષની માફક સ્ત્રીઓની મશ્કરી કરે, નેત્ર કટાક્ષ ફેંકે અને બિભત્સ વચનો જેમ આવે તેમ ઉચ્ચારે એટલે તે ગામની સ્ત્રીઓ પ્રભુને હલકા પુરૂષ જાણી ભિક્ષાને બદલે માર મારી હાંકી કાઢતી.

ત્યાંથી પ્રભુ **મલયમાં** ગયા. ત્યાં પ્રભુનું એક ભયંકર પિશાચના જેવું રૂપ વિકુર્વ્યું. નાની છોકરીઓને બીવરાવે તેને પકડી લે છે ત્યારે નોકરો આવી પ્રભુ ઉપર કચરાના ઢગલા નાંખે છે, ઢેખારાથી માર મારે છે. અને પ્રભુ બાલકોને બીવરાવે છે એટલે બાળકો બીને ઘેર જઈ માબાપ પાસે રાવ ખાય છે ત્યારે છોકરાનાં માબાપ પ્રભુને મારી ગામ બહાર હાંકી કાઢે છે. ત્યાંથી પ્રભુ **હસ્તશિર્ષ** ગામમાં ગયા. જ્યારે પ્રભુ ભિક્ષાને માટે બહાર નીકળ્યા એટલે પ્રભુનું શિવ (ભવ્ય) રૂપ બનાવ્યું. સ્ત્રીઓની સન્મુખ નગ્ન રૂપે ઉભા રાખી કામદેવનું સ્મરણ કરાવી બિભત્સ વચનો બોલતા હોય તેવું રૂપ કર્યું એટલે ત્યાંથી પણ માર મારી પ્રભુને કાઢી મુકયા. ગામ બહાર જઇ પ્રભુએ વિચાર કર્યો કે આ દેવ બહુ અપભ્રાજના (હિલના) કરાવે છે. તથા ગોચરી દોષીત બનાવે છે. માટે હવે ગામમાં જવું નહિ. ગામ બહારજ રહેવું. ત્યારથી પ્રભુ ગામ બહાર રહેવા લાગ્યા: (અહીં અન્યે ઇતિ વદન્તિ) ત્યાં પણ તે દેવે **પ્રભુનું પંચાલદેવ (કામદેવ)નું** રૂપ વિકુર્વ્યું. ગામમાં વધામણી અપાવી કે ગામ બહાર પંચાલદેવ પ્રગટયા છે. એટલે મહિલા યુથ–સ્ત્રીઓનું ટોળું પ્રભુનાં દર્શન કરવા આવે પરંતુ ગામ બહાર આવીને જુવે ત્યારે ખબર પડે કે ઓહો ! આતો કોઇ નગ્ન જોગટો ઉભો છે. એટલે તેમની વિવિધ પ્રકારની મશ્કરીઓ અને ચેષ્ટાઓ કરે, આવી રીતે પ્રભુની પુષ્કળ હેલના–તિરસ્કાર થાય છતાં પ્રભુતો સ્થિર મનેજ રહ્યા હોય ત્યાં વળી ઇન્દ્રદેવ આવી પ્રભુને નમી યથાર્થ ખીર્તી પ્રગટ કરે એટલે જનસમુહ સમજી જાય કે આતો કોઇ મહર્ષિ છે. દેવોના પણ મહાદેવ છે. એટલે વળી અપભ્રાજના–તિરસ્કાર દૂર થઇ જાય. પ્રભુતો જને ત્યાં સુધી ગામ બહાર એકાન્તમાંજ રહેતા, પરંતુ એ દુષ્ટાત્મા આવી પ્રભુને મશ્કરીમાં કહે કે "કેમ તમે તમારી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ નહિ થવાના ? ખરૂં કે ? યાદ રાખો તમે ગામમાં તો આવો ? એટલે પછી તમારી વાત છે. ત્યાં જો જો તો ખરા કે કઇ દશા થાય છે. અહિંયાં ભકતહૃદયી ઇન્દ્રમહારાજ પ્રભુને સંયમયાત્રામાં સુખશાતા પૂછી જાય છે. (અપૂર્ણ.)

—મુનિ ન્યાયવિજય.

ગામોનાં નામ પણ અત્યારે નકશામાં કે ભૂગોળમાં નથી જણાતાં. ત્યારે શું એ ગામોનાં નામ બદલાઇ ગયાં છે કે ગામોનો નાશ થયો છે. ઇ. શોધ કરવાની જરૂર છે.

પરંતુવ સ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લેતાં. તેમજ કૉન્ફરન્સનું બંધારણ તપાસતાં સહજ જણાય તેવું છે કે જ્યાં સુધી કોઇપણ સ્થળનું આમંત્રણ કૉન્ફરન્સને અધિવેશન મેળવવા સંબંધે મળ્યું ન હોય ત્યાં સુધી તે સંબંધી તમામ કાર્ય સ્ટેન્ડીંગ કમિટીપર બંધારણ અનુસાર રહે છે. અને તે અન્વયે આ અધિવેશન મેળવવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો. કોઇ સ્થળેથી આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હોય અને સ્ટેન્ડીંગ કમિટિએ સ્વીકાર્યું હોય ત્યારેજ આમંત્રણ આપનાર સ્થાનિક સંઘને શિર અધિવેશનની સર્વ વ્યવસ્થા રહે છે. એટલે એટલું તો સ્પષ્ટજ છે કે આમંત્રણ ન આપ્યા છતાં સ્થાનિક સંઘને તેની ઇચ્છા હોય કે ન હોય તે જાણ્યા સિવાય અધિવેશન મેળવી આપવા અરજ કરવાનું કહેવું અને તેપરથી રજા ચીઠ્ઠી કાઢવાના હક્કની માગણી—એ કૉન્ફરન્સ સમગ્ર હિંદની સંસ્થા છે તે તથા કૉન્ફરન્સનું ચાલુ બંધારણ તથા મહત્વ ભૂલી જઇ કરવામાં આવી છે. અને તેવી માગણીના સમર્થનમાં ચાલુ બંધારણ અનુસાર કોઇ પણ દાખલો ટાંકવામાં આવ્યો નથી. સમગ્ર હિંદની પ્રતિનિધીઓની બનેલી આ મહાસભા કોઇ પણ સ્થળની સ્થાનિક સત્તાથી તેમજ સ્થાનિક કલહોથી તદ્દન નિરાળીજ અને મુક્ત હોય અને છે. ગુંચવાડાંવાળી સ્થીતિમાં ન પડવા ખાતર દશમી બેઠક વખતે પસાર થએલાં ચાલુ બંધારણની મજકુર કલમ અમલમાં મૂકવાનો આ પહેલોજ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થએલો હોઇ કોઇ જગાએ ક્ષોભ થાય તો તે બનવા જોગ છે. વળી કૉન્ફરન્સના પા સદીના ઇતિહાસમાં આ ખાસ અધિવેશન પ્રથમજ નક્કી થયું તે પણ ખાસ યાદ રાખવું જોઇએ છે. બંધારણ પુરઃસર કાર્ય કરવાના જમાનામાં બંધારણ પર પગ મુકવાનો પ્રયાસ કોઈ પણ સુજ્ઞ જૈન ચલાવી નહિ લે. જ્યાં મતભેદ હોય ત્યાં બહુમતિથીજ કામ લેવાય એવો શિષ્ટ સંપ્રદાય હોવા છતાં લઘુમતિ મનાય નહિ ત્યાં સુધી કાર્ય ન કરવા કહેવું તે આપણી કાર્ય પદ્ધતિને સૈકાઓ પાછળ હઠાવવા જેવું છે અને તેવા કારણોને લઇનેજ અધિવેશનનું કાર્ય સ્ટેન્ડીંગ કમીટીએ ઉપાડી લીધું હતું. પરંતુ ત્યાર પછીથી જે અણધાર્યા સંજોગો ઉપસ્થિત થયા તેથી પરિણામે તા. ૧૨-૫-૨૬ ની રાત્રે મળેલી બેઠક વખતે સર્વાનુમતે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે "જો કે સ્ટેન્ડીંગ કમીટી એવું માને છે કે ખાસ અધિવેશન હાલમાંજ ભરવાની જરૂર છે તોપણ કેટલાક કારણોને લઇને તારીખ નક્કી કર્યા સિવાય ખાસ અધિવેશન હાલમાં મુલતવી રાખવું." આ સ્થળે એટલું ભારપૂર્વક કહેવું જરૂરનું છે કે વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆ સ્ટેટસના નામદાર એ. જી. જી. તરફથી ચૂકાદો અપાઈ જાય ત્યાં સુધી કોમની લાગણી શત્રુંજયગિરિ સંબંધી હક્કો વાસ્તે કેવી તીવ્ર છે તે કૉન્ફરન્સ મારફતે જાહેર ન થવા દેવાની કોમના જે જે હિતચિંતકોએ સલાહ આપી પોતાના મત મનાવવાને જે જે જેહમ્મતો ઉઠાવી છે. તે તેમનેજ મુબારક છે. હાલના સવાલમાં જે ઇષ્ટાનિષ્ટ પરિણામ આવે તેની પૂરેપૂરી જોખમદારી તેમને શિર રહે છે. આપણી સંતતિ કદાચ એમ ન કહે કે કોમના કેટલાક અગ્રગણ્ય મનુષ્યો પણ વિવિધ આશયથી તીર્થના સવાલમાં પણ કેવી રીતે પોતાનું ધ્યેય ભૂલ્યા હતા. મેજર બીલનો ચુકાદો પણ આજ દિન સુધી કોમના જાણવામાં ન આવવા દઇ જે ભૂલ કરવામાં આવી હતી તેના કરતાં અતિ ગંભીર ભૂલ કોમનો અવાજ કૉન્ફરન્સદ્વારા જાહેર ન થવા દેવામાં થાય છે. ન્હાનામાં ન્હાના સરકારી અમલદારનો હુકમ પ્રાયઃ કોઇ પણ સ્થળેથી ફરતો નથી એ સર્વના અનુભવની વાત છે. વળી શેઠ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇ પોતાના ૨-૩ જી જાન્યુઆરીના વક્તવ્યમાં કહે છેઃ—"અહીં મ્હારે એટલું કહેવું જોઇએ કે જે લડત આપણે ચલાવવાની છે તે કાયદાની કોર્ટમાં ચાલે તેવી સામાન્ય નથી પણ આપણા તીર્થ સંરક્ષણની એક રાજદ્વારી લડત છે અને જે પ્રમાણમાં એકત્ર થઇને આપણે આપણું બળ બતાવી શકીએ તેટલાજ પ્રમાણમાં આપણા હક્કો જળવાય" આવું કહેવા છતાંએ કંઇક ભિન્નમત હાલમાં દર્શાવવાના કારણો તો શેઠ કસ્તુભાઇજ જાણે.

રાજદ્વારી તથા ધાર્મિક લડતના અનુભવીઓ તથા વિશિષ્ટ ધારાશાસ્ત્રીઓનો મત એ છે કે આવી બાબતમાં અંગ્રેજી અને ગુજરાતી છાપાઓ દ્વારા

અને મીટીંગોદ્વારા પુષ્કળ ઉહાપોહ તથા હિંદુસ્થાનથી માંડી પાર્લામેન્ટ સુધી કોમી ચલવલનીજ ખરે ખરી આવશ્યક્તા છે.

તે વડે અન્ય કોમની સહાનુભૂતી તથા સહકાર મેળવી શકાય. યાત્રા ત્યાગ અને મુંડકાવેરો ન આપવામાં કોમ એકમત છે. પરંતુ શત્રુંજયના આપણા અનાદિસિદ્ધ ધાર્મિક હકકોપર થતા નિત્યના આક્રમણોથી કંટાળેલી કોમ બ્રિટીશ સરકારને કહેવા માગે છે કે જો દુરતમાંજ પચ્ચે પઠી સર્વ વાંધાઓનું નિરાકરણ ન કરવામાં આવે તો ઘણી ગંભીર પરિસ્થિતિ ઉભી થશે. કોમ આજે એક અને કાલે બીજો ઝગડો જુદા જુદા હકકોના સંબંધમાં ઉભો રહેલો જોવા માગતી નથી. જ્યારે રખોપાનું નિરાકરણ કરવામાં આવે ત્યારે સાથે સાથેજ રસ્તાના સમારકામ, તથા ઈંગારશાપીર, તથા કુંડોની માલીકી, તથા ગઢ રીપેર, અને મહાદિવના દેરાંની પંચાતોનો ફડચો કેમ કરવામાં ન આવે? વળી ભવિષ્યને માટે પણ આવી કનડગતો ઠાકોર ન કરે તેને માટે તેની પાસે ખાતરી કેમ લેવામાં ન આવે?

એમ કહેવું ન્યાયપુરઃસર નથી કે વિનીત મતજ જાહેર થવો જોઇએ અને ઉદ્દામ નહી. કોમની શત્રુંજયના વિવિધ સવાલોમાં જે ઉત્તેજીત તીવ્ર લાગણી છે તે પૂરેપૂરી બ્રિટીશ સરકારની ધ્યાનપર લાવવાની જરૂર છે. અમે જેટલી ગંભીરતાથી કહી શકીયે તેટલી ગંભીરતાથી કહીએ છીયે કે જૈન કોમના હજારો વીરલા મુંડકુ આપવા કરતાં મુંડજ આપવું બહેતર સમજે છે. સિદ્ધગિરિની યાત્રા મુંડકું આપીને કરવા કરતાં શાશ્વતા તીર્થરાજની છાંયામાં અનશન કરી પ્રાણ પરિત્યાગ કરવા તેઓ એક પગે તૈયાર છે.

છેવટમાં કહેવું જરૂરનું છે કે જૈનકોમ ઇચ્છે છે કે બ્રિટીશ સરકાર જૈનોના પરમ પવિત્ર તીર્થપરના અનાદિ સિદ્ધ ધાર્મિક હકકોનું સંપૂર્ણ સંરક્ષણ કરી મહારાણી વિક્ટોરીઆના સુપ્રસિદ્ધ ઢંઢેરાને સાર્થક કરી દેખાડશે અને સર્વ પ્રશ્નોનું સંતોષકારક નિરાકરણ કરી પાલીતાણાના ઠાકોરને હંમેશને માટે સચોટ શાસન આપશે કે તે પાલીતાણા પર જે પ્રકારની રાજસત્તા ભોગવે છે તેવી સત્તા શત્રુંજયગિરિપર તેને નથી, શત્રુંજયગિરિપર જૈનોની ધાર્મિક સત્તા સર્વોપરિ છે. અને તેને માન આપીનેજ ઠાકોરે ચાલવું જોઇએ.

આ સર્વ સુંદર રીતે એકત્રિત થવાજો અને એકજ સ્થળે કેંદ્રિત થએલી જૈન કોમની બુદ્ધિના પ્રકાશમાં રજુ કરવાને ખાસ અધિવેશન જેમ બને તેમ જલદી થાય તેમ ઇષ્ટ છે.

---

૨. અધિવેશન અંગે મળેલા કેટલાક પત્રો અને જવાબ.

તા. ૨૮-૪-૨૬. "It is very wise and opportune step and we all must do our best to help Shatrunjaya causes. This conference should not sit idle and overlook the matter. . .

I fully sympathize with you and wish to attend the conference:........ Hope to hear from you and wishing every success of the conference."

અનુવાદ—ઘણુંજ ડહાપણ ભરેલું અને તકસરનું પગલું છે અને શત્રુંજય સબંધી બાબતોમાં બનતી મદદ આપણે સૌએ કરવી જોઇએ. આ કૉન્ફરન્સે કાંઇ કર્યા વિના (idle) બેસી રહેવું જોઇએ નહિં અને આ બાબતમાં આંખ આડા પણ ન કરવા જોઇએ................મ્હારી તમારી સાથે સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે અને કૉન્ફરન્સમાં હાજરી આપવા ઇચ્છું છું.....................તમારા તરફથી જવાબની રાહ જોઉં છું અને કૉન્ફરન્સની દરેક ફતેહ ઇચ્છું છું.

તા. ૩૦-૪-૨૬. "......I wish all success in this matter......"

અનુવાદ—આ બાબતમાં સંપૂર્ણ ફતેહ ઇચ્છું છું. એક પત્ર તા. ચૈત્ર વદી ૭, ૧૯૮૨ નો મળ્યો છે જેમાં જણાવવામાં આવે છે કે,

"આણંદજી કલ્યાણજીને મેં ચાર પત્રો લખ્યા તેની પહોંચ સુદ્ધાં આપવી મુશ્કેલ છે ત્યારે જો તેઓ એમ સમજતા હોય કે બુદ્ધિનો ઇજારો અમેજ લીધો છે અને અમે જે કરીએ તેજ ઉચિત છે તો પછી વિષ્ણુકુમારના અણુઘટતાં દૃષ્ટાંતો આપવાની જરૂર શું છે?..........આપણું કર્તવ્ય છે કે સમાધાની ભરેલો તોડ લાવવો..................આ લખવાનું કારણ એ છે કે લોકો લેખો લખી ભાષણો કરી કડવા શબ્દો વાપરી વિષ વધારે છે તેથી લાભ ને બદલે હાની વિશેષ છે. પ્રેમથી, શાંતિથી, સુબોધથી, સદ્‌વર્તનથી કે પૂરે પૂરો હાથ બતાવવાથી પ્રાણત્યાગ કે જયની આશા રખાય છે."

આ પત્રની પહોંચ સ્વીકારવામાં આવી છે.

તા. ૪-૫-૨૬ નો પત્ર જેમાં જણાવવામાં આવે છે કે,

"સંઘની અંદર અને તેમાં પણ મુંબાઈ જેવાં શહેરના સંઘમાં કુસંપ થતો હોય તો તે દીલગીર થવા જેવું છે. આપણી કૉન્ફરન્સનું કામ સંપની વૃદ્ધિ કરવાનું છે. પણ કલેશ ઉત્પન્ન કરવાનું નથી. વાસ્તે કાર્યવાહકોએ બહુજ દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરીને શ્રી સંઘમાં સંપ રહે અને આપની શ્રી શત્રુંજયની લડતમાં વિજય મેળવીએ તેવો પ્રયાસ કરીનેજ કૉન્ફરન્સ ભરવી-એજ શ્રેયસ્કર છે."

જવાબ—:(૮-૫-૨૬)..........કૉન્ફરન્સના વાસ્તે જેટલું કરો તેટલું ઓછું છે. અને સંઘમાં પણ આપ જેવા આગેવાનો સંપ કરાવવાને પ્રયાસ કરે એ ઘણું ઇચ્છવા યોગ્ય છે. આપશ્રી કૉન્ફરન્સના ઇતિહાસથી જાણીતા હોવાથી એ કહેવાની જરૂર ન પડે કે કૉન્ફરન્સની આગલી બેઠકો વખતે પણ જાત જાતના મતભેદો હતા તેનું સમાધાન બેઠકમાં જ થયું હતું. તો હાલના મતભેદથી ડરી જઇ અધિવેશન કરવામાં ન આવે તો તેને દૂર કરવાને એક ઐતિહાસિક તક પણ ગુમાવવા જેવું થશે........ આપશ્રી પણ આપનાથી બનતી સહાય અમને આપશોજી એ વીષે અમારો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

તા. ૩-૫-૨૬ નો એક પત્ર જેમાં જણાવવામાં આવે છે કે,

"અમારા કચ્છી "સંઘમાં" કેટલાક ભાઇઓ એવી વાતો કરતા જણાય છે જે આએ કૉન્ફરન્સ તેના કેવાતા કાર્ય વક્તાઓ ખાસ અધિવેશન કરવાનો મુખ્ય હેતુ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી જે હાલ લડત ચલાવે છે તેની શતા પોતાના હાથમાં લઈ લેવી એવી વીગતો લોકોમાં જાહેર થવાથી હાલમાં વિરોધ કરવાના કારણો જણાય છે. તો તે બાબત ચોખ તરફ થાએ તો સારૂં."

જવાબ-તા. ૭-૫-૨૬. "આ કૉન્ફરન્સના ખાસ અધિવેશનના ઉદ્દેશો, આમંત્રણ પત્રિકા તેમજ જે ઠરાવો મૂકવામાં આવે તે સંબંધી માંગેલ સૂચનાઓ સમ્બંધી જે વિજ્ઞપ્તિ પત્ર બહાર પાડવામાં આવ્યું છે તે પરથી સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે. અને અમે આપનું તે સબંધે ખાસ લક્ષ ખેંચીએ છીએ તે પરથી આ અધિવેશનના આશયો આપ સહજ સમજી શકશો.

વિશેષમાં જણાવવા રજા લઇએ છીએ કે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીનો લડતમાં તેમના હાથ મજબુત વધારે બને એજ આ સંસ્થાનો આશય હોઇ શકે અને છે. તેમજ જે જાતની વાતો આપના કચ્છી "સંઘમાં" કેટલાક ભાઇઓ કરતા હોવાનું આપ જણાવો છો તેમાં કંઈ પણ વજુદ હોય એમ અમે માનતા નથી. આ સંસ્થાના આ ખાસ અધિવેશનના આશયો જાહેર રીતે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે અને તેજ સત્ય છે......વળી જણાવવું જરૂરનું છે કે આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની સત્તા પોતાના હાથમાં લઇ લેવાના કોઇ હેતુથી આ સંસ્થા કામ કરે છે. તે વાત સાચી નથી."

તા. ૫-૫-૨૬ નો પત્ર--

"આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી શત્રુંજય સંબંધી દરેક કામકાજ ચાલુ છે તથા ઘણા ખરા સંઘોએ પણ તે માટે ઘટતું કર્યું છે. છતાં તે માટે ખાસ કૉન્ફરન્સ બોલાવવામાં મારા ખ્યાલ મુજબ નીચેના બે હેતુઓ હોવા જોઇએ.

૧. હિંદુસ્તાનના જૂદા જૂદા સંઘોએ યોગ્ય કર્યું છે પણ આણંદજી કલ્યાણજી પક્ષકાર હોવાથી તેઓ ખુલાસો થતાં સુધી કંઇ કરી ન શકે તે માટે આ કૉન્ફરન્સ એટલે હિંદુસ્તાનનો મળેલો સમગ્ર સંઘ જ્યાં સુધી સંતોષકારક ખુલાસો ન થાય ત્યાં સૂધી યાત્રા બંધ રાખવા દરેકને આગ્રહ પૂર્વક ભલામણ કરે છે તેવો ઠરાવ કરી શકે.

૨. બીજી કેટલીક બાબતો કેસ ચાલતાં અંગે આણંદજી કલ્યાણજી ન કરી શકે તે કૉન્ફરન્સ કરી શકે.

એ બે કારણો મારા સમજવામાં છે ને તે વ્યાજબી છે છતાં આ કૉન્ફરન્સ મેળવવા સામે મુંબઇમાં વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે તે તેઓની પુરતી ગેર સમજને આભારી છે.................આવી બાબતો શત્રુંજય સબંધમાં આડે લાવવી ઠીક નથી. ....પાલીતાણાની પુરતી હકીકતથી હજુ ઘણા લોકો જોઇએ તેવા વાકેફ નથી............ વિગેરે શત્રુંજય સબંધી દરેક બાબતો જાણવાની આજે ઘણા જૈનો આકાંક્ષા રાખવા સંભવ છે............ જોઇતું સાહિત્ય આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી બહાર નહિં પડી શકતું હોવાથી કૉન્ફરન્સે તે કામ હાથ ધરવા ખાસ જરૂર છે............આણંદજી કલ્યાણજી સત્યાગ્રહનો હુકમ બહાર પાડવા સંભવ નથી તો જરૂર પડે કૉન્ફરન્સ બહાર પાડી શકે તથા તેને લગતી ગોઠવણ કરી શકે............"

જવાબ તા. ૯-૫-૨૧.

"...વિશેષમાં કહેવું જરૂરનું છે કે આપ...જેટલે દૂર બેઠાં પણ કૉન્ફરન્સ સબંધી જે વિચારો દર્શાવો છો તે ખરેખર આપને ઘટે છે એટલુંજ નહિં પરંતુ આપના વિચારો ઘણાજ પ્રશંસનીય છે. જે કામ કૉન્ફરન્સ કરી શકે તે આણંદજી કલ્યાણજી યાતો નીમાએલ પેટા કમીટી (સાતની) પણ ન કરી શકે અને તેવા આશયોથીજ આ અધિવેશન મેળવવા ધાર્યું હતું અને છે...."

પત્ર, તા. ૧૧-૫-૨૧.

"વિ. કે. સાંભળવા મુજબ મુંબઇનાં કેટલાંક સંજોગોને લઇને હાલ કૉન્ફરન્સ ભરવાનું મુલત્વી રાખ્યું હોય એમ જણાય છે, તો એ શું સત્ય છે!

જો અમુક પક્ષ કૉન્ફરન્સ ભરાય એવું માનતો ન હોય તો તમો પોતે મુંબઇમાં જે જે સાથ, સંઘ, મંડળો, અને સભાઓ હોય તે દરેકનાં પર તમો તે પ્રકારના અભિપ્રાય માંગો કે કૉન્ફરન્સ ભરવાની આવશ્યકતા છે કે કેમ? તે બધા મંડળોને લખો કે મીટીંગો બોલાવીને કૉન્ફરન્સ ભરવાના ઠરાવ કરવા જણાવે ને એ ઉપરથી કૉન્ફરન્સ ભરાવવાની ખાસ જરૂર છે એવું જણાઇ આવશે.

કૉન્ફરન્સ મુલ્તવી રાખવાનું કાંઇ કારણ નથી ને એ સંબંધમાં હજુ ફરીને તુર્તજ કૉન્ફરન્સ ભરવાના ઠરાવ પર આવો.

અમારૂં મંડળ કૉન્ફરન્સ તુર્તજ મળે એ બાબતમાં ખાસ જરૂરીઆત ગણે છે. કૉન્ફરન્સ મુલત્વી રાખવાનાં કારણમાં ખાસ વજુદ ભરેલું જણાતું નથી—"

પત્ર મળ્યો, તા. ૧૨-૫-૨૧.

"....कॉन्फ्रेंस की सफलता के लीये मैं प्रार्थना करता हूं।" (६-५-२६)

"....कॉन्फ्रेन्स का एक खास अधिवेशन ता. १४-१५ मइ को वंबइमें करना निश्चित हुआ है आपकी इस कार्यवाही से हम संपूर्ण रीतिसें सहमत हैं....यह बात तो आपसे छिपी हुई नहीं है कि कॉन्फरन्स के इस अधिवेशन के किये जाने के विषयमें बहुत कुच्छमतभेद है पेपरों में इस विषय पर भिन्न २ मत प्रकट हो रहे हैं कोइ समझता है कि कॉन्फरन्स इस अधिवेशनसे सेठ आनंदजी कल्याणजीकी कारवाइको धक्का पहुंचेगा

और कोइ इससे विपरीत मत रखने वाले हैं कुछही हो हम सेठजी आनंदजी कल्याणजी के फर्म और आपके बीच कोइ अंतर नहिं समझते इसलिए आपकी तरफसें जो कुछ कारवाइ हो वह ऐसी होनी चाहिए के जो सेठ आनंदजी कल्याणजी के फर्मकी तरफसें जो कारवाइ हो रही है उसके विरुद्ध न हो ....यह स्मरण रखना चाहिए कि ब्रिटिश गवर्नमेंट पर जब तक भारी रबाव न पडेगा तब तक जैन समाजको कदापि न्याय न मिलेगा और इसके लिए मुसलमानोंके खिलाफत के सवालकी नजीर मौजुद है ।

---

* * * * આપની સંસ્થા તરફથી આ સંબંધીનું પ્રચાર કાર્ય ઉપાડી લેવામાં આવશે. કારણકે હાલમાં સીહોર મુકામે ડયુટી ભરતા અમારા મંડલના ભાઇયો લખે છે કે " દૂર દૂરથી કેટલાય અજાણ ભાઇયો જાત્રા કરવા આવે છે અને તેઓને સમજાવી પાછા વાળવા બહુ મુશ્કેલ પડે છે. તો યાત્રા ત્યાગ સંબંધીનું ફરમાન હીંદના દરેક ગામે ગામ પહોંચી જાય તેવી વ્યવસ્થા કરવાની ખાસ જરૂર અમો માનીયે છીયે. "

પાલીટાણા સંબંધીનું જે સાહીત્ય આપને ઉપલબ્ધ થયું હોય તેમાંથી આપણી લડત શાની છે, આપણા હકો શું છે વીગેરે બાબતો જૈન કોમની જાણ માટે પ્રગટ થવાની આવશ્યકતા છે.

× × × હીંદની સમગ્ર જૈન કોમ તરફથી કાયદેસર મંજુર થએલ પ્રતિનિધિ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી શ્રી પવિત્ર શત્રુંજય ડુંગર અર્થે કાયદેસર ગવર્નર જનરલના એજન્ટ, સ્ટેટસ ઑફ વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆ ઉપરે રેપ્રીઝેનટેશન કાયદાના સલાહકાર મારફતે રવાનાં થએલ છે જેનો ઉત્તર હજુ સુધી ફરી વળેલ નથી વગેરે સંજોગોમાં આ ખાસ અધિવેશન બોલાવીને કંઈ પણ ઉતાવળીઓ નિર્ણય જાહેર કરવા જરૂરી નથી.

× × ×

જવાબ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો.

× + × શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન કૉન્ફરન્સના બંધારણને અનુસરતુંજ છે એની અમો તમને ખાત્રી આપીએ છીએ અને તે મુદ્દા પર આપે નિશ્ચિંત રહેવું. કદાચ આપનું કહેવું એમ હોય કે રૂઢી વિરૂદ્ધ છે તો તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે મુબઇમાં ભરાએલી દશમી કૉન્ફરન્સમાં પસાર થએલ બંધારણ પ્રમાણે મુંબઇમાં તેનું અધિવેશન આ પહેલી વારજ થાય છે એટલે આપ કહો છો તેવી રૂઢીને અવકાશ રહેતો નથી.

આપે આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી વાસ્તે જે ઇસારો કર્યો તે સંબંધે જણાવવાનું કે તેની લડત કેટલાએ વર્ષો થયાં ચાલુ છે. અને ચાર ૭ મહિને કે વર્ષ બે વર્ષે પૂરી થાય તેવી નથી; તો લડત પૂરી થાય ત્યાં સુધી કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન ન ભરવું એમ કહેવું એ વ્યાજબી નથી. વળી કૉન્ફરન્સના આ અધિવેશનમાં કાંઇ ઉતાવળીઓ નિર્ણય થઇ જાય એવો ડર કોઇપણ કૉન્ફરન્સના ઇતિહાસનો જાણકાર રાખેજ નહિ. કૉન્ફરન્સે ઘણાએ કટોકટિના પ્રસંગે એક મોભાદાર સંસ્થાને છાજે તે પ્રમાણે કામ લીધું છે અને તે પ્રમાણેજ કામ લેવાશે એમ આપે નક્કી માનવું. આ શિવાય હજુ પણ આપને વધારે ખુલાસો જોઇતો હોય તો તે કરવાને અમો તૈયાર છીએ.

પ્રમુખ મહાશય સાથેનો તારવ્યવહાર.

Rai Manilal Nahar Bahadur,
Indian Mirror Street, Calcutta.

Many thanks for offering your valuable serrices in sacred cause of Tirtharaja your goodself unanimously elected President special Sessions. Jain Conference.

Resident General Secretaries.

Resident General Secretaries Jain Swetamber Conference,
Pydhuni-Bombay.

Thanks Time Short. Please send Papers and draft speech.

Manilal Nahar five Indian
Mirror Street.

Resident General Secretaries Jain
Swetamber Conference,
Pydhuni Bombay.

Extremely sorry sudden indisposition presents (prevents) accepting Presidentship doctors advise complete rest.

Manilal Nahar.

Rai Manilalji Nahar Bahadur,
Five Indian Mirror Street,
Calcutta.

Received your Election as President published all over India Cant change Presideut prepared to postpone sessions to any date you suggest, others also suggsst postponement of sessions at present wire your views pray speedy recovery.

Resident General Secretaries.

Resident General Secretaries
Jain Swetamber Conference,
Pydhuni Bombay.

Thanks suggest Conference July hope to be fit by that time.

Manilal.

નોટ—આ અધિવેશન માટે સહાનુભૂતિદર્શક બીજા કેટલાક પત્રો કચ્છ કાઠીયાવાડ તથા હિંદુસ્થાનના જૂદા જૂદા ભાગો તરફથી મળ્યા છે. જે અત્રે સ્થળસંકોચને લઇ પ્રસિદ્ધ કરી શકતા નથી.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ. "૧૮" મી ધાર્મિક હરીફાઇની ઇનામી પરીક્ષાનું પરિણામ.

જૂદા જૂદા "૨૬" સેન્ટરોમાંથી કુલ્લે ૪૭૦ વિદ્યાર્થિઓ બેઠા હતા તેમાંથી ૪૦૬ વિદ્યાર્થિઓ પાસ થાય છે અને તેમને રૂા. ૮૦૯ ઇનામના આપવાના ઠરાવેલ છે અને પાસ થનાર દરેક વિદ્યાર્થિને "પ્રમાણપત્ર" આપવામાં આવનાર છે.

વિગત.

નં.	સેન્ટરનું નામ.	બેઠા.	પાસ.	રૂા. ઇનામ.
૧	અમદાવાદ	૧૦૯	૮૬	૯૦-૦-૦
૨	ભાવનગર	૨૬	૨૪	૪૧-૦-૦
૩	રાધનપુર	૬	૬	૩૫-૦-૦
૪	પાલણપુર	૫૬	૫૫	૮૯-૦-૦
૫	બોટાદ	૭	૭	૨૯-૦-૦
૬	પાટણ	૪	૪	૩૪-૦-૦
૭	સમી	૭	૪	૧૪-૦-૦
૮	બીકાનેર	૩	૩	૫૦-૦-૦
૯	થરા	૭	૭	૬-૦-૦
૧૦	સુરત	૧૨	૧૨	૭-૦-૦
૧૧	પાદરા	૧૨	૪	૩૦-૦-૦
૧૨	મહુવા	૧૬	૧૬	૨૬-૦-૦
૧૩	મહેસાણા	૧૪	૧૧	૫૬-૦-૦
૧૪	પાલીતાણા	૭	૬	૯-૦-૦
૧૫	માણસા	૬	૪	૧૧-૦-૦
૧૬	વઢવાણકેમ્પ	૯	૮	૪-૦-૦
૧૭	ગોધરા	૧૪	૧૪	૯-૦-૦
૧૮	ઝીંઝુવાડા	૧૩	૯	૫૦-૦-૦
૧૯	ખંભાત	૧૦	૧૦	૩-૦-૦
૨૦	જુનાગઢ	૨૯	૧૨	૧૦-૦-૦
૨૧	પીથાપુર	૨૨	૨૧	૮-૦-૦
૨૨	જામનગર	૪	૩	૨-૦-૦
૨૩	કપડવણજ	૧૧	૧૧	૮૮-૦-૦
૨૪	બારામતી	૭	૭	૨૪-૦-૦
૨૫	કેરાંચી	૨૮	૨૮	૩૯-૦-૦
૨૬	મુંબઇ	૩૨	૨૪	૪૫-૦-૦
		૪૭૦	૪૦૬	૩,૮૦૯-૦-૦

તમારી પાઠશાળા અને કન્યાશાળાના મેલાવડા પ્રસગે છોકરાં-છોકરીઓને ઇનામ માટે કયાં પુસ્તકો પસંદ કરશો?

જૈનસાધુઓએ, જૈનપત્રકારોએ અને જૈનવિદ્વાનોએ જે પુસ્તકો પસંદ કર્યા છે તે આ રહ્યાં!!

૧. કુમારિકા ધર્મ; ૨. કુમારિકાને પત્રો; ૩. જૈનનીતિપ્રવેશ; ૪. જૈનકાવ્ય પ્રવેશ; ૫. જીવન ચર્યા; ૬. જ્ઞાનપંચમી અને તેનું ઉદ્યાપન. દરેકની છુટક કીમત રુ. ૦—૪—૦ રાખવામાં આવી છે. સામટી નકલો મંગાવનારને આ ભાવે પુસ્તકો મળશેઃ— ૧૦૦ નકલના રૂ. ૨૦; ૭૫ નકલના રૂ. ૧૫; ૨૫ નકલના રૂ. ૫. આ ભાવે ૨૫ થી ઓછી નકલ મોકલાતી નથી.

તુરત આજેજ લખોઃ—

માવજી દામજી શાહ,
કામાલેઇન, ઘાટકોપર.

TALISMANS AND CHARMS

For those People to Avoid all Sorts of Misfortunes and enter the Gates of Successful Life.

	Rs.	As.
For Honour, Riches, Learning and Greatness	7	8
For Health, Physical Strength, etc ...	7	8
For Power of Eloquence, Speeches, etc.	7	8
For Success in any Under-taking or Litigation, etc...	10	0
For success in Sport, Racing, Cards, Games of Chance, etc.	7	8
For Success in Spiritual and Religious Life	10	0
For Success in Trade and Business...	10	0
For Men's Love to Women ...	7	8
For Women's Love to Men ...	10	0
For Love of Opposite Sex, Attractive Power	7	8
For Agricultural Prosperity, Farming, Good Crops, etc.	7	8
For Success in Minning Plumbago, etc.	100	0
For Success in Gemming	225	0
Rabbi Solomon's Special Talisman for every success	15	0
Specially valued and worn by every successful Hebrew, 2nd quality ...	21	0
1st quality ...	30	0

NOTE:—A Money Order or C.C. Notes will bring the Talisman to your door. One Extensive Life Reading Rs.15, two Rs.25, three Rs.30 or more at a time at Rs.10 per reading. Remit with birth date. Always the full amount should be remitted in advance. No. V. P. P.

Apply to:— **D. A. RAM DUTH**, Astrologer, No.308:55 (T. Y.) Cheku Street, Colombo, (Ceylon).

(રજીસ્ટર્ડ નં૦ ૪૪)

વીર બામ

માથા તથા છાતીના દુઃખાવા, સંધીવા, ઇન્ફ્લુએન્ઝા વિગેરે હરેક પ્રકારનાં દરદો ઉપર મસળવાથી તુરત જ આરામ કરે છે.

વીર ઓઇન્ટમેન્ટ

ખસ ખરજવાનો અકસીર મલમ.

દરેક દવા વેચનાર તથા ગાંધી વી. રાખે છે.

પ્રોઃ—મોહનલાલ પાનાચંદની કું.
ઠે. વડગાદી, ભીખ ગલી-મુંબઈ ૩.

એજન્ટઃ—મોરારજી રણછોડ.
ઠે. જુમામસ્જીદ, મુંબઇ ૨

નીચેનાં પુસ્તકો કૉન્ફરન્સ ઑફીસમાંથી વેચાતાં મળશે.

શ્રી જૈન ગ્રંથાવલિ	રૂા. ૧—૮—૦
શ્રી જૈન ડીરેકટરી ભા. ૧-૨ સાથે	૧—૦—૦
,, ,, ભા. ૧ લો	૦—૮—૦
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મંદિરાવલિ	૦—૧૨—૦
પાઇઅલચ્છીનામમાલા પ્રાકૃત કોશ	૧—૦—૦

આ માસીક સાથે હેન્ડબીલ વહેંચાવવા તથા જાહેર ખબર માટે પત્રવ્યવહાર નીચેના સીરનામે કરવો. એક અંક માટે જાહેર ખબરનો ભાવ રૂા. ૯-૦-૦ વધુ માટે લખો—

આસીસ્ટન્ટ સેક્રેટરી,

શ્રી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ.
૨૦ પાયધુની પોસ્ટ નં. ૩
મુંબઇ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની-મુંબઇ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદ્દન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઈઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઈપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેલવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરુષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. " ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય " એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપનાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઈ મહેતા

મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી.

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

ખાસ અધિવેશન

સર્વે જૈન સંઘો સભાઓ, તથા મંડળોને ખબર આપવામાં આવે છે કે, શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન મુંબઇ ખાતે જુન માસના પ્રારંભમાં ભરવાનું નક્કી થયું છે અને તેને માટે દરેક ગામના સંઘના આગેવાનો ઉપર આમંત્રણ પત્રિકાઓ, પ્રતિનિધિઓના ચુંટણી પત્રકો, તેમજ તે સંબંધી ખાસ સુચનાઓ વિગેરે મોકલવામાં આવ્યા છે. સમય ઘણો ટુંકો છે, જેથી જે ગામ અથવા શહેરે પોતાના પ્રતિનિધિઓની ચુંટણી ન કરી હોય તેમણે તુરત ચુંટણી કરીને મોકલી આપવા તસ્દી લેવી. તારીખો નક્કી થયેથી જાહેર પત્રોદ્વારા તેમજ જે સ્થળોએથી ચુંટણીનું પત્રક આ ઓફીસમાં આવી ગયું હશે તે સ્થળે જુદા પત્રથી ખબર આપવામાં આવશે. અત્યંત મહત્વના પ્રશ્નો ચર્ચાવાના હોવાથી પ્રતિનિધિઓ સવિશેષ સંખ્યામાં મોકલવા વિનંતિ છે.

રવજી સોજપાળ
પ્રમુખ રિસેપ્શન કમિટી ખાસ અધિવેશન,
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

શ્રી ભારતીય જૈન સ્વયંસેવક પરિષદ્.

પ્રથમ અધિવેશન

સર્વે સ્વયંસેવકમંડળો, સંભાઓ સમાજો તથા જૈન બંધુઓને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે આ પરિષદનું પ્રથમ અધિવેશન મુંબાઇ ખાતે વૈશાક વદિમાં (જૂન) ભરાનાર છે. તો તે વખતે આપ આપના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી કરી તુરત મોકલી આપશોજી. આમંત્રણ પત્રિકા મોકલવામાં આવી છે છતાં કોઇને ન મલી હોય તો આ જાહેરખબરથી મલ્યા તુલ્ય ગણી પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી કરી તુરત મોકલી આપશોજી તથા અધિવેશન વખતે પધારી આ પરિષદના કાર્યમાં સહાનુભૂતિ આપવા મહેરબાની કરશોજી.

નોટઃ—સઘળો પત્રવ્યવહાર-ચીફ સેક્રેટરીઝ સ્વાગત કમિટી ભારતીય સ્વયંસેવક પરિષદ્ ૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩ ના નામે કરવો.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ તરફથી શેઠ ફકીરચંદ

પ્રેમચંદ સ્કોલરશીપ (પ્રાઈઝ) દરેક રૂ. ૪૦)

છેલ્લી મેટ્રીકયુલેશનની પરીક્ષામાં ફતેહમંદ નીવડેલા

વિદ્યાર્થીઓ માટે

મહુંમ શેઠ ફકીરચંદ પ્રેમચંદના નામથી સોંપવામાં આવેલા ફંડમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફીસ તરફથી એક સ્કોલરશીપ મેટ્રીકયુલેશનની પરીક્ષામાં સંસ્કૃત વિષયમાં સૌથી ઉંચા નંબરે પાસ થનાર જૈનને, તેમજ બીજી સ્કોલરશીપ સુરતના રહેવાસી અને કુલ્લે સૌથી વધારે માર્ક્સ મેળવનાર જૈનને આપવા માટે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. એ બંને સ્કોલરશીપોનો લાભ લેવા ઇચ્છનાર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક વિદ્યાર્થીઓએ નીચેના શીરનામે તારીખ ૧૫-૭-૨૬ સુધીમાં અરજ કરવી.

શ્રી ગોડીજીની ચાલ ૨૦ પાયધુની-મુંબઈ ૩.	મકનજી જુઠાભાઇ મહેતા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી. રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

જૈન વિદ્યાર્થીઓને તથા પાઠશાળાઓને સ્કોલરશીપ (મદદ)

આથી સર્વ પાઠશાળાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓને ખબર આપવામાં આવે છે કે ઉક્ત સંસ્થા તરફથી દર વર્ષે આપવામાં આવતી સ્કોલરશીપ (મદદ). સને ૧૯૨૬-૨૭ ની સાલમાં જેને લેવા ઇચ્છા હોય તેણે તા. ૧૫ મી જુન ૧૯૨૬ સુધીમાં નીચેના શીરનામે અરજ કરવી.

અરજીનું ફોર્મ સંસ્થા તરફથી પત્ર આવતાં મોકલવામાં આવશે.

દરેક જાતનો પત્રવ્યવહાર નીચેના શીરનામે કરવો હાલ એજ.

લી. સેવક

ગોડીજી-ચાલ ૨૦ પાયધુની, મુંબઈ નં. ૩.	વીરચંદ પાનાચંદ શાહ. ઓ. મંત્રી. શ્રી. જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

આ પત્ર મુંબઈની શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ માટે ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, અમદાવાદમાં પરીખ રવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું અને હરિલાલ નારદલાલ માંકડે જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફીસ, ૨૦ મુંબઈમાંથી પ્રગટ કર્યું.

॥ नमो तित्थस्स ॥

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧ | જેઠ
અંક ૧૦ | ૧૯૮૨

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ

વિષયાનુક્રમ.

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્ત્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદ્‌ના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. બે.

લખો-**જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ**
૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩.

આ માસિક બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો પામવાની ખાત્રી રાખે છે તો **જાહેરખબર આપનારાઓને** માટે ને ઉપયોગી પત્ર છે; તો તેઓને ઉપરને સરનામે લખવા કે મળવા ભલામણ છે.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પરબારો પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઇ પણ લેખ પૂર્વે જાતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૫. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાખિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે, લોહારચાલ, મુંબાઇ.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ
B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ,
માનદ તંત્રી.

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમણે તે પૂરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઑર્ડરથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી. પી. કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થાય તેમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે.

જૈન યુગ.

'હાલનો જમાનો વિશેષતઃ યન્ત્રોનો, સંસ્થાઓનો છે. અને એ દ્વારા ઘણું કાર્ય થઇ શકે છે એ અમે માનીએ છીએ. પણ અનાજ ઓર્યા વિનાની ઘંટી ઘર્ષણજ કર્યાં કરે, એમાંથી લોટ નીકળે નહિ–એટલું ધ્યાનમાં રાખીનેજ ઘંટી ફેરવવા અમારા ભાઇઓને અમારી વિનંતિ છે. કોઇ કહેશે કે અનાજ પણ ઘંટીમાં આકાશમાંથી ઉતરશે ? અનાજ ઉત્પન્ન કરવા માટે પણ ખેતીની યાન્ત્રિક યોજના જરૂરની છે. આ કહેવું ખરું છે, પણ અર્ધુંજ ખરું છે. મનષ્ય જીવે છે–સુંદરતાથી જીવે છે–તે માત્ર અનાજ ખાઈનેજ નહિ; પણ સુંદર વૃક્ષો ઉપરથી લચતાં ફળ ખાઇને પણ; એ ફળ ઘંટીમાં ઓરાતાં નથી–प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मंजरीष्विव जायते। તે સાથે મનુષ્યને અનાજની પણ જરૂર છ ખરી. આ રીતે સાહિત્યસૃષ્ટિના બે ભાગ પડે છેઃ એક અનાજ અને એક ફળઃ એક યાન્ત્રિક યોજના યાને સંસ્થાઓ દ્વારા ઉત્પન્ન થતો જ્ઞાનરાશિ. અને બીજો નૈસર્ગિક રીતે કવિ પ્રતિભાના કલ્પતરૂ ઉપર ફળરૂપે જામતો રસપ્રવાહ."

—આચાર્ય આનન્દશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ.

પુસ્તક ૧. વીરાત્ ૨૪૫૨ વિ. સં. ૧૯૮૨ જયેષ્ઠ અંક ૧૦.

તંત્રીની નોંધ.

૧. જૈનશ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ.

આ સંબંધમાં શ્રી મારવાડ જૈન સુધારકના તંત્રી ગત ચૈત્ર માસના અંકમાં સેહદયનાથી હિંદીમાં જણાવે છે તેનો ગુજરાતી સાર નીચે પ્રમાણે છેઃ–

' આનું અધિવેશન એપ્રિલની શરૂઆતમાં કરવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ સ્ટેન્ડિંગ કમિટિએ કઠિનાઇઓ દૂર કરવા માટે એક કમીટી નીમી હતી કે જેનો રીપોર્ટ અત્યાર સુધી તૈયાર ન થવાના કારણનું બહાનું લઇ અધિવેશનને વળી મુલતવી રાખી મોટી મુદ્દતમાં ભરવાનો વિચાર કર્યો છે. હાલમાં કૉન્ફરન્સના સ્થાનિક અને જનરલ સેક્રેટરીઓ પર ટીકા ટિપ્પણીઓ થઈ રહી છે. આ કારણે તેમનું ચિત્ત વિન્હલ હશે. આજકાલ કેટલાયે ભાઇઓ કૉન્ફરન્સને સ્વર્ગધામ પહોંચાડવાના તનતોડ પ્રયત્ન કરતા સંભળાય છે, અને તેના શત્રુઓનો અખાડો થોડા રોજમાં મુંબઇમાં જમા થઈ તેને જડથી ઉખેડવાનો પ્રયત્ન કરશે. કૉન્ફરન્સના પિતા આલસ અને પ્રમાદમાં પડી આરામ લઇ રહ્યા છે. શું કૉન્ફરન્સ દેવી મૃત્યુના બિછાનામાં પડી રહી સ્વર્ગધામનો રસ્તો શોધી રહી છે ? શું તેને આની શોચનીય દશાપર કાંઇ થતું નથી ? તેને જીવતદાન દેવા માટે એકદમ જલદીથી ઉપાય લેવા જોઈએ, કારણ કે તેના શત્રુઓ કૉન્ફરન્સ દેવી પર મુક નાખતા રહ્યા છે. અગર પાકો ઉપાય નહિ કરવામાં આવે તો સર્વદાને માટે કૉન્ફરન્સ દેવીથી હાથ ધોઈ નાંખશો.

' કૉન્ફરન્સદેવીના ઉદ્દેશોના પ્રચાર કરવા માટે તેનું મુખપત્ર 'જૈન યુગ' પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તેમાં કૉન્ફરન્સને જીવિત રાખવા માટે આજ સુધી કોઈ ઉપાય લીધેલો માલૂમ નથી પડતો, તેમ તેની આ ખરાબ હાલતને સુધારવાનો ઉપાય લેવામાં નથી આવતો. કૉન્ફરન્સના સંચાલકોને ઉચિત છે કે તે આ પર ધ્યાન દઇ તેના શ્રેયના ઉપાય શિઘ્ર કરશે. જૈન યુગના સંપાદકજીને અમો

—ખાલી તરંગ નિવડે :અને તે વૃદ્ધ બમણા જુસ્સાથી બહાર પડી કૉન્ફરન્સનાં કાર્યોને હાથ ધરી દીપે અને દીપાવે. તથાસ્તુ.

જૈનયુગ માટે મારવાડ જૈન સુધારકના તંત્રીએ કરેલી સૂચના પર હવે પછી કોઈ વખત કહીશું.

૪ શત્રુંજય માટેની લડત.

'શત્રુંજય કૉન્ફરન્સ' ખાસ તે તીર્થના પ્રશ્ન સંબંધે એકત્રિત અવાજ રજુ કરવા મેળવવા ધારેલી અને તે ગત ૫ મી અને ૬ ઠી જુને ભરવા માટેના જાહેરનામા નીકળી ગયેલ પણ અહીં બીજી જુને સ્ટેન્ડિંગ કમિટીની સભા ભરાઈ, શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના બે વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓ આવ્યા-જોરસોર મચાવી કોન્ફરન્સ ભરાશે તો તીર્થના પ્રશ્નને હાનિ પહોંચશે-કારણોમાં કારણ કાંઇ નહિ-હોય તો ખાનગી છે, ગમે તેમ હમણાં તો નજ ભરવી, જુલાઇમાં ભરાય તો વાંધો નથી. અમે પણ ભાગ લઇશું. આમ અનેક જાતની સુફતેગો કરી જુલાઈ ૩૧ કે તે પહેલાં ભરવાનું ઠરાવી મુલતવી રાખવામાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી નિમિત્તભૂત થયા.

૧૫ મી જુને વૉટસન સાહેબે આણુપર સુનાવણી કરવા તૈયાર છે તો બંને પક્ષમાંથી ઇચ્છા હોય તેણે આવી હકીકત રજુ કરવી આમ હુકમ પાલીતાણાની પેઢીના મુનિમને ઠાકોર સાહેબ દ્વારા મળ્યો. તે તારીખ ૨૧ મી જુન પર લંબાઇ, તેના કારણમાં કહેવાય છે કે પાલીતાણાના દીવાને મુંબઇના બારીસ્ટરને રોકવા માટે એક અઠવાડીઆની મુદ્દત માગી. પ્રસિદ્ધ ધારાશાસ્ત્રી અને હાલના એડવોકેટ જનરલ શ્રીયુત ભુલાભાઇ જીવણજી દેશાઈને ઠાકોર સાહેબ તરફથી રોકવામાં આવ્યા.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ તા. ૬ જુનનાં આમંત્રણ પત્રો સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ તેમજ થોડા પોતાને યોગ્ય લાગે તે પ્રતિષ્ઠિત આગેવાનો પર આણુપર સુનાવણીના દિવસે પધારવા કાઢયા. પછી મુંબઈમાં સભાઓ થઈ. જૈનોના હકો સદાકાળ માટે અબાધિત રહે એવું જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી લડત ચાલુ રાખવા પર વિવેચન અને ઠરાવ થયા. કૉન્ફરન્સની સ્ટેન્ડિંગ કમિટીએ લડતને કેવું સ્વરૂપ આપવું એ સંબંધી ઠરાવ કરી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને પહોંચાડયા. પછી ૧૬ મી જુને વધારાનાં આમંત્રણપત્રો તે પેઢીએ કાઢયા. મુંબઇના આમંત્રિત ગૃહસ્થોમાંથી બે ચાર આણુ પોતાની લાગણી ખાતર ગયા. બાકીના પૈકી કેટલાકે પત્ર લખી ન આવવાનાં કારણ બતાવ્યાં.

૨૧ મી જુને આણુપર સુનાવણી થઈ. પેઢી તરફથી સર ચિમનલાલ અને રા. દલપતરામ શુકલ હાજર થયા, ને શ્રીયુત ભુલાભાઇ દેશાઇ પાલીતાણા ઠાકોર સાહેબ તરફથી હાજર થયા. વાદી તરીકે કેસ ઠાકોર સાહેબ તરફથી પહેલાં રજુ થયો પછી તેનો ઉત્તર પેઢી તરફથી અપાયો. આખરે મુંડકાવેરો નહિ, પણ તે માટે રકમમાં ફેરફાર કરવાનો રહે છે, અને તેજ એકજ મુદ્દામ પ્રશ્ન છે: તે બાબતનો નિર્ણય સરકારનાજ હાથમાં છે એટલે એ નક્કી કરે તેજ કબુલ રાખવાનું રહે છે, એમ સ્વીકારાયું.

આ પરથી એટલું જણાય છે કે રખોપાની રકમમાં ફેરફાર કરવાપરજ ચુકાદો લેવાનો છે. હકુમત (જ્યુરિસ્ડિક્શન) આદિ જૈનોના હકના મહત્વના પ્રશ્નો પર કાંઇ ચુકાદો માગવાનું રહેતું નથી.

હવે દીવાન ચીમનભાઇને પાલીતાણા ઠાકોર સાહેબ તરફથી પૈસા ખરચી બારીસ્ટર રોકવા પડયા, પોતાને દરબાર તરફથી પક્ષકાર તરીકે આણુ સુધી લાંબું થવું પડયું, ત્યાં જઇને પણ રાજ્યકર્તા તરીકેના હકોને તિલાંજલી દઇ બ્રિટિશ સરકાર બહાદુરનો વચમાં પડવાનો હક તેમજ રખોપાની રકમ નક્કી કરવાનો હક સ્વીકારવો પડયો. અને મોન્ટેગુ ચેમ્સફર્ડના રીપોર્ટમાં દેશી રાજ્યો માટેના હકને અને આ સમસ્ત હિંદના જૈનોના પ્રશ્નને સંબંધ નથી એમ પણ ગર્ભિત રીતે સ્વીકારવું પડયું. હવે ચુકાદો આવે તે ખરો. હકુમતનો સવાલ તો હાલ ઉઠી ગયો જણાય છે, તેની લડત તો હનુમાનના પૂછડા જેવી લાંબીજ રહી. શાન્તિપ્રિય જૈનોને ઘરમાં બેસીને કોલાહલ કરવાનું જો તીર્થને સાચવવું હશે તો પરવડશે નહિ-તેઓને સર્વત્ર-દરેક જાતની ચળવળ-આંદોલન કરવાં જ પડશે ને કૉન્ફરન્સ પણ બોલાવવી જોઇશે.

૫ અજૈનોમાં જૈન ધર્મ સંબંધી ઘોર અજ્ઞાન.

જૈનેતરો તરફથી જૈન ધર્મ સંબંધી અનેક વક્તવ્યો બહાર પડે છે તેમાં કેટલેક સ્થળે નર્યો દ્વેષ નજરે પડે છે, કેટલાકમાં તદ્દન ગમે ત્યાંથી ઉતારા લઈ જવાબદારી વગરના લેખો બહાર પાડવાની ધૃષ્ટતા જોવામાં આવે છે અને કોઈ થોડામાં માત્ર અજ્ઞાનવશતાથી યદ્વા તદ્વા લખી જવાની અસાવધાની માલૂમ પડે છે. આ સર્વેનો ઉપાય અમને તો જૈન ધર્મ સંબંધે સત્ય, પ્રામાણિક, અને શૃંખલાબદ્ધ હકીકતો રજુ કરનારા લેખો તથા પુસ્તકોનું પ્રકાશન દરેક ભાષામાં કરવું અને તે દ્વારા પ્રચાર કાર્ય ધમધોકાર ચલાવવું એજ યોગ્ય લાગે છે.

આ કરવા માટે આપણી સમાજમાં જે થોડા ઘણા વિદ્વાનો અને પંડિતો છે તેમને આ કાર્યમાં લેવા-મેળવવા જોઇએ. વિશેષ વિદ્વાનો અને પંડિતો થાય તે માટે કંઈ યોજના કેરવી જોઇએ અને તેવા વિદ્વાનોને ઉત્તેજન તથા સહાય આપી તેમની પાસે લેખો કે ગ્રંથો લખાવી તેને બહાર પડવા માટે હાલની પુસ્તકપ્રકાશિની સંસ્થાઓએ કટિબદ્ધ થવું જોઇએ.

લાલા લજપતરાય જેવા પંજાબકેસરી ગણાતા ખીન જવાબદાર વક્તવ્ય કરી શકે તો પછી બીજાની વાતજ શું કહેવી ? તેમણે પોતાના હિન્દી ભાષામાંના ભારતના ઇતિહાસમાં જે હકીકત જૈન ધર્મ સંબંધી લખી છે તે ખોટે માર્ગે દોનારી, અતથ્ય, અને કલ્પના મિશ્રિત છે, તેથી તેનો સમર્પક ઉત્તર સબળ પુરાવા સહિત આપવા માટે જૈન એસોસિએશન ઑફ ઇંડિયા તરફથી જૈન વિદ્વાનોની સમિતિ નીમાઇ હતી તેમાં રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી સોલિસિટરે અનેક પ્રમાણો એકઠાં કરી તેનો રદિયો તૈયાર કર્યો હતો તેમાં સુધારા વધારા આ પત્રના તંત્રી તેમજ બીજાની સુચનાથી કરવામાં આવ્યા હતા. શ્રીયુત હીરાલાલ અમૃતલાલે પ્રમાણમાટે ઘણાં પુસ્તકો પૂરાં પાડયાં હતાં. ને છેવટે તે ઉત્તર અંગ્રેજીમાં Facts about Jainism એ મથાળાથી તે જૈન એસોસિએશન ઑફ ઇંડિયા (પાયધુની, મુંબઈ) તરફથી બહાર પડેલ છે. આનો ગૂજરાતી ભાષાનુવાદ કરી કોઇ અમને મોકલાવશે તો જરૂર આ પત્રમાં બહાર પાડીશું. આ ઉત્તર ઘણો સુંદર, અને જોસવાળો છતાં વિનીત ભાષામાં લખાયો છે.

હમણાં લાહોરના' લાજપતરાય પૃથ્વીરાજ ગ્રંથ કાર્યાલય' તરફથી દેશભક્ત ભાઇ પરમાનંદનું લખેલ 'હિંદુ સંગઠન ઔર આર્ય સમાજ' એ નામનું ઉર્દુ પુસ્તક પ્રકટ થયેલ છે એમ 'વીર' હમણાં ખબર આપે છે. તેમાં જૈન ધર્મ સંબંધે એવો ઉલ્લેખ છે કેઃ—

' આ (બૌદ્ધ ધર્મ)ની પછી જૈન ધર્મના પ્રચારનો પ્રારંભ થયો. આ બંને ધર્મો ઈશ્વરને માનતા નથી. તેમણે પોતાના તીર્થંકરોને પૂજવાનો આરંભ કર્યો. આ સમયના મોટા આદમીઓની પત્થરની મૂર્ત્તિઓ બનાવી રાખવાનો રિવાજ પડયો. પહેલાં જૈનીઓએ મહાવીર પાર્શ્વનાથની મૂર્ત્તિ બનાવી, પછી ૨૪ તીર્થંકર બની ગયા. તેમણે વેદમાર્ગને તોડવા માટે તેના પર જબરા જબરા આક્ષેપ કર્યા જેવાકે વેદમાં ગંદી વાતો છે-હિંસા છે-અનેક દેવતાઓનો વાદ છે-ક્ષત્રી વૈશ્ય જાતિઓની તરફદારી છે. વિરોધમાં તેનાં હજારો પુસ્તકો તેઓએ બાળી નાંખ્યા. "...

'શંકર દિગ્વિજયમાં લખ્યું છે કે શંકરાચાર્યનો સુધન્વા નામના જૈની સાથે શાસ્ત્રાર્થ થયો... રાજા સુધન્વા શાસ્ત્રાર્થમાં હારી ગયો ને તેણે વેદમત સ્વીકાર્યો...બૌદ્ધ ધર્મનું પતન થયું ને તેની જગ્યા જૈન ધર્મે લીધી. જૈન લોક કીડી કુતરા આદિ જનાવરોની હદ કરતાં વધું રક્ષા કરવાવાળા હોવાથી મનુષ્ય જીવને માટે અધિક દયાનો ઉપયોગ કરતા નહોતા. બૌદ્ધ અને જૈનમતના ફેલાવાથી આર્ય ક્ષત્રી લોકોની વીરતાને ઘણી હાની પહોંચી."

આ ઉદ્ગારોમાં કેટલું સત્ય છે એ જૈન ધર્મ જાણનાર સારી રીતે સમજી શકે છે. ખરી રીતે તો આવા ઉદ્ગાર જૈનોનાં દિલ દુભાવવાના પ્રયત્નો છે. આવાં ખોટાં લાંછન અને આળ મૂકવાથી 'હિંદુ સંગઠન' થઇ શકશે નહિ. તેથી તો દ્વેષ પરસ્પર વધે છે. જૈનધર્મથી અર્વાચીન બૌદ્ધ ધર્મ છે એ ખરો ઇતિહાસકાર યા શોધક જાણે છે અને જાણી શકે તેમ છે. જૈન દર્શનમાં પ્રતિપાદન કરેલ અહિંસાનું સત્યસ્વરૂપ બહુ ઉમદા છે, તેનો અનુયાયી

કોઇની અસત્ય નિંદા ન કરે, અને કોઇ ધર્મનાં પુસ્તક બાળે એટલું અઘોર કૃત્ય નજ કરે. કેટલેક સ્થળે એવા ઉલ્લેખ છે કે શંકરાચાર્યાદિએ યા બ્રાહ્મણ સત્તા જોરમાં આવી ત્યારે બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મનાં અનેક પુસ્તકો બાળી નાંખ્યાં હતાં. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે આ ખરી વસ્તુસ્થિતિ ન હોય.

મરાઠી 'ચિત્રમય જગત્' નામના માસિકના સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાં 'ભાગવત ધર્મરહસ્ય પરિચય' એ મથાળાનો લેખ પ્રકટ થયો છે તેમાં અત્યંત ભૂલ ભરેલા અને દ્વેષબુદ્ધિપ્રેરિત હુમલાઓ કરવામાં આવ્યા છે એવું કોઇ પણને જણાયા વગર નથી રહેતું. તેમાંના થોડાક ફકરાનો ગૂજરાતી સાર આ છેઃ—

'જૈન ધર્મના મોજાથી વિહાર પ્રાંત કંપાયમાન થયો હતો. તેના આદ્ય પુરસ્કર્તા અને પ્રવર્તક તીર્થંકર મહાવીર છે.

'વૈદિક ધર્મને બૌદ્ધ અને જૈન એ રાહુ કેતુ વડે ખગ્રાસાવસ્થા પ્રાપ્ત થાયઃ છે કે શું એમ લાગતું હતું.

'એવી રીતે આ બંને ધર્મોનો (જૈન અને બૌદ્ધ) પાશવી હુમલો (લાંડગેતોડ) ચાલૂ છતાં પોતાના ધર્મનું પ્રાચીનત્વ સ્થાપન કરવા તરફ ઢળેલા હતા.

'રાજર્ષિ ઋષભ એ પેહેલા તીર્થંકર એવું જૈનો પ્રતિપાદન કરવા માંડયા. દાશરથી રામનો અવતાર બૌદ્ધ પૂર્વ કાલિન છે એમ માનવા સુધી જૈનો આગળ વધ્યા એવા મતાંતરોના દારુણ સંગ્રામમાં શ્રીકૃષ્ણ વિષે અનાદર અને તિરસ્કાર પ્રગટ કરવામાં આવવા માંડયો. જૈન ધર્મે એ રીતે શ્રી કૃષ્ણ ઉપર અભેદ્ય શસ્ત્ર ઉચક્યું હતું. એટલુંજ નહીં તો તે ધર્મના પ્રચારકોની હદ ઇંદ્રાદિ દેવો વિષે બુદ્ધિ કલુષિત થવા સુધી ગઈ હતી. એ જૈન મત પ્રતિપાદકોનો પોતાના ધર્મનું શ્રેષ્ઠપણું ઠરાવવા માટે અવલંબનીય પ્રકાર કેટલો હાસ્યાસ્પદ અને ગલિચ્છ ઠરેલો છે તે આગળની વાતો ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. વૈદિક દેવતાઓ જૈન અથવા બુદ્ધ આગળ બદ્ધાગ્જલી કરી ઉભા રહે છે. એટલુંજ નહીં તો ઘણું શું કહિએ! તેમના ચરણારવિંદમાં આલોટી પગધૂલી ઝાટકી તેમને પુનીત કરે છે. એવા બ્રમિષ્ટ વિધાનો લખવામાં તેમણે કસર કિધી નથી. યજ્ઞ યાગાદિકની નિંદા આ દુર્મતપ્રવર્તકોના હાથે છુટી શકી નથી.

'હિંસાયુક્ત યાજ્ઞિક કર્મ કરવા લોકોને ખોટું લાગ્યું એનું કારણ સનાતન ધર્મમાં પણ અહિંસાતત્વ યોગ્ય ઉપદેશથી પુરસ્કૃત કરેલું છે. વ્રતાચરણો અને તીર્થવિષયક સનાતન ધર્મીઓનો જે પૂજ્યભાવ હતો તેવી વાતોપર પણ આ પાખંડવાદીઓની તીખી નજર હતી.

'એવી રીતે સનાતન ભાગવત ધર્મઉપર આદરણીય અને પૂજ્ય એવી પુરસ્કર્તી વ્યક્તિઓ ઉપર આ જૈન અને બુદ્ધમત પ્રવર્તકોએ અખંડ ટીકાસ્ત્ર ઉચક્યું હતું.

'બૌદ્ધ વ જૈનનો પ્રચાર એટલો થયો કે તેનું પરિણામ ચાતુર્વર્ણ્ય વ્યવસ્થા ઉપર જણાઇ આવ્યું ....બ્રાહ્મણને નાપિક માનો ભેદભાવ નષ્ટ થઇ બન્નેને બૌદ્ધ ભિક્ષુની દિક્ષાથી લોકમાન્યતા સરખીજ પ્રાપ્ત થઇ............જૈન ને બુદ્ધ ભિક્ષુ તરફથી ચાતુર્વર્ણ્યને ક્યારે પણ ધક્કો બેઠો નથી.

'પરમેશ્વરના અસ્તિત્વનો વિચાર સરખો પણ ન કરવા શ્રેયસ્કર એવો મત એમના આગેવાનોએ પ્રગટ કર્યો. આત્માને અસ્તિત્વજ નથી એ એમના મતનો પ્રારંભ હતો.

'નિરીશ્વરવાદ ને નિરાત્મ વિવેચનનો પ્રચાર કરી એ નિંદ્ય પ્રવર્તકોએ સનાતન ધર્મ વિરુદ્ધ ખળભળાટ કરી એ નિંદ્ય પ્રવર્તકોએ સનાતન ધર્મ વિરુદ્ધ ખળબળ કીધી..."

આ લેખના લેખક મિ. ગણેશ વિષ્ણુ દેવળાલકર છે. આમ જૈનેતરોમાં જૈન સંબંધે ઘોર અજ્ઞાન છે, તે દૂર કરવા માટે જૈન દર્શન અને ધર્મ, તેનું સાહિત્ય, ઇતિહાસ વિગેરે સંબંધી સ્પષ્ટ, પ્રમાણ પુરઃસર ભાષામાં પુસ્તકો થોકબંધ બહાર પડવાં જોઇએ. હાલ એવું એક પણ પુસ્તક છે?

૬ આઠમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્.

ગત તા. ૨, ૩, ૪, એપ્રિલ માસમાં મુંબઇમાં શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના મકાનમાં આ પરિષદ્ ભરાઇ. તેમાં સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખ સાહેબ

સાક્ષરથી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી જૈનોનો પોતાના ભાષણમાં ઉલ્લેખ કરતાં ભૂલ્યા ન હતા. તેમનો સંપર્ક જૈન વિદ્વાનો સાથે-આદિમાં સ્વ. મનઃસુખલાલ રવજીભાઈ સાથે અને પછી ઘણા સાથે છે, અને પોતે એક ન્યાયાસન પર વિરાજેલા છે, તેમ જૈન સાહિત્ય પ્રત્યે પણ ન્યાયતુલા ધરી રાખતા જણાયા છે. તેમના જૈનો સંબંધી નીચેના ઉદ્‌ગાર હતા.

'જૈન બંધુઓની જાગૃતિ-જૈન બંધુઓ પણ જાગૃત થયા છે, અને પોતાના અખૂટ પુસ્તક ભંડારોની કીમત સમજતા થયાં છે. જૈન કોમના નેતાઓને બેવડી મુશ્કેલી વચ્ચે કામ લેવું પડે છે. એક તો એ કોમના મ્હોટા ભાગે કેળવણીનાં ફળ ચાખ્યાં નથી, એટલે તેને સાહિત્યનો રસ લાગ્યો નથી. બીજું એકે એ કોમનો સાક્ષરતા પામેલો વર્ગ, સાધુ, યતિ, મુનિજી વગેરેનો, તે પણ અમુક અપવાદો સિવાય, ભંડારોમાં ભરાઈ રહેલી સામગ્રીને બહાર લાવવાની વિરૂદ્ધ છે. આવી મુશ્કેલીઓ છતાં, અને એ મુશ્કેલીઓ કેટલી ભારે છે તે તો તે દૂર કરનારાજ જાણે છે. ધન્ય છે તેમને કે જેમણે એ ભંડારોમાં અંધકાર સેવતા લાખો ગ્રંથોમાંથી થોડા પણ પ્રસિદ્ધિમાં આણી આપણા જૂના સાહિત્યપર, આપણી જૂની ભાષા રચનાપર, આપણાં જૂનાં કાવ્યોના વસ્તુ પર પ્રકાશ નાંખ્યો છે. સ્વર્ગસ્થ ભાઈ ચીમનલાલ દલાલ કે હાલ એવાજ કાર્યમાં ઘૂમી રહેલા ભાઈ મોહનલાલ દેસાઈ, કે જૈન ગુર્જર સાહિત્યોદ્ધારવાળી સંસ્થા તરફથી આનંદકાવ્ય મહોદધિની મૌક્તિકમાળ પરોવનાર ઝવેરીઓનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો થોડો. એવા એવા સાહિત્યવિલાસીઓના પ્રયાસથી આપણે જોઈ શક્યા છીએ કે શું નરસિંહ મહેતાના સમયમાં કે શું તેની પૂર્વે પણ જૈન તથા જૈનેતર લેખકો અને કવિઓની ભાષામાં કે કૃતિમાં માત્ર સાંપ્રદાયિક ભેદ બાદ કરતાં બીજી કોઈ રીતની ભિન્નતા જોવામાં આવતી નથી." (અહીં છેવટે ? આવું પ્રશ્નાર્થક ચિન્હ મૂકવામાં આવેલ છે તે પ્રેસની ભૂલ જણાય છે તેથી અમે મૂક્યું નથી.)

શ્રીમાન્ ઝવેરી સાહેબે ઉપલા વક્તવ્યનું છેલ્લું વિધાન વિશેષ સ્પષ્ટતાથી આનંદકાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ (કે જેમાં કવિઓનો પરિચય વિસ્તારથી અમોએ લખ્યો છે)માં ઉપોદ્‌ઘાત લખતાં દર્શાવ્યું છે. ભાષાના ઉપાસકો જૈન તેમજ-જૈનેતર બ્રાહ્મણો આદિ એક સરખાજ હતા-એકજ ઘાટીની અને તત્તત્ સમયની ભાષા લખતા હતા. સંપ્રદાયો ભિન્ન ભિન્ન હોવાને લીધે સાંપ્રદાયિક પરિભાષિક શબ્દો અહીં તહીં આવે તે ઉપરાંત બંને જાતિના કવિઓ કે લેખકોની ભાષામાં ભેદ ન હોય. છતાં એ વિધાન સાક્ષર નરસિંહરાવને કડવું કોળીઓ લાગે છે એટલુંજ નહિ પણ એટલો બધો કડવુ કોળીઓ લાગે છે કે તે ગળામાં અધવચજ અટકી રહે. કારણ કે તેમના લેખમાં 'વસન્ત'ના ગત ફાલ્ગુન માસના અંકમાં પૃ. ૪૭. જણાવે છે કે—' આમ રા. કૃષ્ણલાલ કહે છે ત્યારે તો એ સાહિત્ય જેણે વાંચ્યું છે ને વિચાર્યું છે ત્હેને તો એ કડવુ કોળિયો ગળામાં અધવચજ અટકી રહે એમ છે.' અમે તો એ સાહિત્ય વાંચ્યું છે ને વિચાર્યું છે છતાં 'અમારી બુદ્ધિને (પછી ભલે તે મંદબુદ્ધિ હો) તે વિધાન તેઓ જણાવે છે તેવા કડવુ કોળીયા જેવું લાગ્યું નથી. બલ્કે સીધો ગપદઇને હોજરીમાં જઈ બેસી પચી જાય તેવો કોળીઓ જણાય છે. અત્રે આ વાદમાં ઉતરવું અસ્થાને છે.

હવે પરિષદ્‌ના પ્રમુખ પ્રસિદ્ધ રા. બ. રમણભાઈના ભાષણમાંથી જૈન સંબંધેનો ઉલ્લેખ ઉતારીશું. તે એટલોજ છે કેઃ—

' ગુજરાતી ભાષા બોલનાર વિવિધ કોમો ગુજરાતી સાહિત્યની ઉન્નતિના કાર્યમાં સામીલ થવા ઇંતેજાર છે એ સંતોષજનક છે. જૈન, પારસી, મુસલમાન, સર્વ કોમો સાહિત્ય સેવામાં પોતાનું સાહિત્ય રજુ કરે છે, અને એ સર્વના સંમિલનથી ગુજરાતના વિસ્તાર તથા મહત્ત્વનું દર્શન થાય છે.'

'... હાલની ગુજરાતી ભાષાના આરંભકાળથી જૈન લેખકો ગુજરાતી સાહિત્યની સેવામાં હાજર થયા છે. અને ગુજરાતી ભાષા તે પોતાની ભાષા છે એમ માની લઈ પ્રવૃત્ત થયા છે. તેમની એ સેવા માટે ગુજરાત ઋણી છે; એ સેવા તેઓ ચાલુ રાખશે એમ ગુજરાતી પ્રજા આશા રાખે છે.'

આ છેલ્લા કથનના સંબંધી કહેવાનું કે હાલની તો શું પણ પૂર્વની પ્રાચીન ગૂજરાતીના આરંભકાળથી તેમજ તેની પૂર્વેની અપભ્રંશ, પ્રાકૃત ભાષાના આરંભકાળથી જૈન લેખકો સાહિત્ય સેવા કરી રહ્યા છે. 'ગુજરાતી સાહિત્યના પાયા જૈનોએ નાખ્યા છે' (જુઓ સાબરમતી પુ. ૪ અંક ૫-૩ પૃ. ૨૩૬ લેખક રા. શંકરભાઇ સોમાભાઈ પટેલ) એટલે ગૂજરાતી ભાષા પોતાનીજ હતી અને છે એટલે જૈનોને તે ભાષા પોતાની 'માનવાની' જરૂર રહેતી જ નથી. ગૂજરાત પણ તેમનું હતું ને છે- તેમના માટે પણ નર્મદકવિનું વાક્ય સત્યજ છેઃ

'પૂર્વજ જેના જે વળી આજે જન્મથકી ગુજરાતી વદ્યા.
કોઈ રીતની તોપણ ને વળી આર્યધર્મને રાખી રહ્યા.
તેની તેની છ ગુજરાત
પછી હોય ગમે તે જાત
તેની તેની છ ગુજરાત.'

ઉપલાં અવતારેલાં બે કથન વચ્ચે સૂચના રૂપે નીચેનું વક્તવ્ય પ્રમુખજીએ કર્યું છે કેઃ—

'આ બાબતમાં એક સાવચેતી ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે અને તે એ છે કે જુદી જુદી કોમો વચ્ચેનો ભેદ આગળ કરવો ન જોઇએ, પણ, સર્વ એક ભાષા બોલનાર છે એ કારણથી ઉપજતું ઐક્ય આગળ કરવું જોઇએ. આ માટે જ્યાં ધર્મનો ભેદ છે ત્યાં જુદી જુદી કોમના ધર્મનું સાહિત્ય બાજુપર રાખી જે સાહિત્યમાં બધી કોમોને રસ પડે તેમ હોવું જોઇએ તેને પ્રધાનપણું આપવું જોઇએ. દરેક કોમના લેખકોએ પોતાની કોમના સાહિત્યમાં ગુજરાતી વાચકને રૂચિ ઉત્પન્ન કરનારા અંશો કયા કયા છે તે પર ધ્યાન ખેંચવું જોઇએ. જે કોમના લેખકોની સાહિત્યસેવા સામાન્ય ગુજરાતી વાચક વર્ગની દૃષ્ટિ આગળ રજુ કરવા જેવી હોય તે લેખકોની કૃતિઓ પર ધ્યાન ખેંચવું અને તેના ગુણદોષ આગળ પાડવા એ તે કોમના લેખકોની ફરજ છે. એ કાર્યમાં ધર્મની વિશેષતા પર ભાર મુકવો ન જોઈએ, પણ કૃતિની વિશેષતા આગળ કરવી જોઈએ. જૈન તથા મુસલમાન ગુજરાતી લેખકોએ પ્રવર્તમાન ગુજરાતી ભાષા કાયમ રાખી લેખન પ્રવૃત્તિ કરી છે.''

અમે ઇચ્છીએ છીએ કે આ વક્તવ્ય જૈન તેમજ જૈનેતર (પારસી, મુસલમાન, તેમજ બ્રાહ્મણો- હિન્દુ આદિ) સર્વને લાગુ પાડી પ્રમુખ સાહેબે જણાવ્યું હોય. અને તેમ હોય તો તે યોગ્યજ છે. નરસિંહ, પ્રેમાનંદાદિનું સાહિત્ય પણ સાંપ્રદાયિકજ હતું અને રહેશે. તે માટે પણ પ્રમુખાદિ જૈનેતરો, પ્રમુખની ઉક્ત સૂચના લક્ષમાં લેશે. જૈનો પણ પોતાના સાહિત્ય માટે તે સૂચના સ્વીકારશેજ. તે સૂચનાના એક મહદંશને લક્ષમાં રાખી અમોએ જૈન કવિઓ અને તેમની કૃતિઓનો શતકવાર (તેરમાથી ૨૦ મા સુધી) સંગ્રહ કર્યો છે તેનો પ્રથમ ભાગ 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' એ નામથી આ પત્રના પ્રકાશક તરફથી આવતા માસમાં બહાર પડશે તેમાં સત્તરમા સૈકા સુધીનાનો સંગ્રહ આવ્યો છે; વળી તેમાં પ્રસ્તાવનામાં 'જૂની ગૂજરાતી ભાષાનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' ત્રણસો ઉપર પૃષ્ઠોમાં અમોએ લખેલ નિબંધ પ્રકટ થશે; તે સર્વ પરથી જણાશે કે જૈનોએ ગૂજરાતી ભાષાના ઉત્કર્ષની ઉત્કટ અભિલાષા યથાશક્તિ પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં પરિપૂર્ણ કરી છે. તે બહાર પડયા પછી પ્રમુખ સાહેબ પર મોકલાશે અને તે પર પોતાની સમાલોચના મુક્તકંઠે અને શુદ્ધ હૃદયથી આપી જૈનસમાજને ઉપકૃત કરશે.

આ પરિષદ્‌માં જૈનોએ સારી રીતે ભાગ લીધો છે. રા. મોતીચંદ ગિરધર કાપડિયા દશમંત્રી પૈકીના એકે 'હેમચંદ્રાચાર્યનું પ્રાકૃત વ્યાકરણ' એ નામનો નિબંધ લખી વાંચ્યો હતો. બીજા નિબંધ લેખકોમાં પંડિત બહેચરદાસનો 'ગૂજરાતનું પ્રધાન વ્યાકરણ, એ નામનો તેજ વિષય પર તલસ્પર્શી નિબંધ, રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરીનો 'જૈન રાસાઓની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ' (કે જે આ અંકમાં પ્રકટ થયેલ છે.) અને અમારો 'અપભ્રંશ સાહિત્ય' પર ૧૪ છાપેલાં પૃષ્ઠનો નિબંધ—એ સર્વે મળી ચાર સાર રૂપે વંચાયાં હતાં. અમારો આ નિબંધ ઉપરોક્ત 'જૈનગૂર્જર કવિઓ'ની પ્રસ્તાવના રૂપેના નિબંધના સાત વિભાગ પૈકી બીજો વિભાગ છે. જૈનોએ સારી હાજરી આપી હતી. પરિષદ્ ભરાવાનું સ્થાન પણ જૈન જાહેર સંસ્થા નામે શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયનો હૉલ હતો. ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌માં જૈનો હંમેશાં સાથે રહી પોતાના અખૂટ સાહિત્યની પ્રસાદી આપ્યાંજ કરી 'જૂના સાહિત્યપર, જૂની ભાષા રચના પર, જૂનાં કાવ્યોના વસ્તુપર' પ્રકાશ નાંખ્યા જ કરશે અને પોતાના પૂર્વજોની તેમજ પોતાની ભાષા પ્રત્યેની અપૂર્વ સેવા અને અગાધ પ્રીતિ વ્યક્ત કરશે. આ પરિષદ્ સંબંધી ભરાયેલ પ્રદર્શનમાં જૈનોએ લીધેલા ભાગ સંબંધી હવે પછી કહીશું.

अर्हं

જૈન રાસાઓની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ.*

श्रीमन्तं देवदेवं विषधरयुगलेनार्पिताशेषसेवम् ।
न्यग्रोधे ध्यानधारं कमठकृतमहामेघमालातिनीलम् ॥
कैवल्या लोकिताशं करिहृतकमलच्छायमाश्रित्य सन्तम् ।
सम्पन्नं प्रातिहार्यैः समवसरणगं पार्श्वनाथं नमामि ॥१॥
"त्वां मुक्तामयसर्वभूषणधरां शुक्लांबराडंबराम् ।
गौरीं गौरसुधातरंगधवलामालोक्य हृत्पंकजे ॥
वीणा पुस्तक मौक्तिकाक्षवलय श्वेताब्जवल्गत्कराम् ।
न स्यात्कः स्फुटवृत्त चक्ररचना चातुर्य चिंतामणिः ॥२॥"

ઇતિહાસજ્ઞની વિશિષ્ટતા.

સાહિત્ય સાગરમાં કાવ્ય રત્નોની શોધ માટે અનેક નરરત્નોએ યત્નો કર્યા છે; તેજ રત્નોને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર જાતિવાર ગુણવાર વિભક્ત કરી અનેરી રચનાઓ રચવાને તે વિષયમાં નિપુણ વિબુધોએ દક્ષતા દાખવી છે; અને તેનો સમન્વય–સંગ્રથન કરી એકાવલી આદિ સમ વિષમ માલાઓ રચી પ્રગ્ન પુરુષોનાં કંઠમાં સમારોપણ પણ રસિક વ્યક્તિઓએ વિવિધ છટાથી કર્યું છે. શોધક, વિવેચક, સંગ્રાહક પંડિતો કરતાં કાવ્યરત્નોના ઇતિહાસજ્ઞ પુરુષોની આ સમયમાં વિશેષતા છે. મારા પુરોગામી વિદ્વાનોના ઉદ્યોગથી ઉત્તેજિત થઇ હું પણ પ્રમોદપૂર્વક જૈન રાસાઓની ઉત્પત્તિ અને વિકાસનું સંક્ષેપમાં દિગ્દર્શન કરીશ.

"રાસા."

"**रसात्मकं काव्यम्**" એ સૂત્રને લક્ષમાં રાખી જૈન કવિઓએ તેમની કૃતિઓને "રાસા" નામ આપ્યું હોય એમ અનુમાન થાય છે. રાસ સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ થતાં રાસનો અર્થ ગેય કાવ્ય થયો. અને આ અર્થને લઇનેજ રાસાઓના વિષય પણ ગેયકાવ્યને યોગ્ય ચિત્તાકર્ષક વા હૃદયદ્રાવક, લેવાયા. દાન, શિયલ, તપ તથા ભાવના એ ધર્મ મંદિરના ચાર સ્તંભ ઉપર રાસાનું સાહિત્ય રચાયું છે. ગુર્જરદેશ જેમ સહસા ભૂકમ્પથી ભૂમિતલ પર આવ્યો નથી, ગુર્જરભાષા જેમ સહસા દિવ્યવાણીથી શ્રુતિગોચર થઇ નથી, જૈન રાસાઓ પણ તેમજ સહસા કથમપિ ઉત્પન્ન થયલા નથી. ઇતિહાસ જે જે વિષયનો મળે છે તે પરથી અનિવાર્યપણે સાબિત થાય છે કે પૂર્વાપરનો દરેક વિષયમાં સંબંધ અવશ્ય રહેલો હોય છે, અને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી ભૂતકાળના ઇતિહાસનું નિરીક્ષણ કરનાર ભાવિ વિકાસ માટે યથાયોગ્ય ઉપચાર કરી શકે છે. તેથી કવિ તથા વિવેચનકાર બન્નેને આવાં નિરીક્ષણની જરૂર રહે છે.

જૈન રાસાઓનું મૂળ જૈનકથા સાહિત્યમાં છે– જે કથા-સાહિત્ય જૈન આગમોના સમયથીજ વિવિધ સ્વરૂપમાં નજરે આવે છે. જૈનોના પવિત્ર ધાર્મિક સિદ્ધાંતોનું આ આગમ સાહિત્ય ચાર વિભાગમાં વિભક્ત છે. તત્ત્વ વિષયક સાહિત્યને દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિત વિષયક સાહિત્યને ગણિતાનુયોગ તથા સાધુને શ્રાવકના આચાર વિષયક સાહિત્યને ચરણકરણાનુયોગ કહે છે. ચોથો અનુયોગ તે ધર્મ-કથાનુયોગ છે. જેમાંથી જૈનોનું કહો કે હિંદુસ્થાનનું

* આઠમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્‌માં વાંચેલો નિબંધ.

લીલાવતી" એમ કહ્યું છે. પરંતુ એમાંથી કઈ "લીલાવતી"નો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે કહી શકાતું નથી. "**લીલાવતીસાર મહાકાવ્યમ્**" જિનરત્નાચાર્યે "**નિર્વાણ લીલાવતી**" નામની ઉપરોક્ત શ્રી જિનેશ્વરસૂરિની કૃતિ ઉપરથી રચ્યું છે. સંવત્ ૧૩ માં શતકનો ઉત્તરાર્દ્ધ એ આ "લીલાવતીસાર"નો રચનાકાળ છે. પ્રથમ લીલાવતીના રચનાકાળમાં મહેશ્વરસૂરિ રચિત "પંચમી કહા" રચાઇ. એમ અનુમાન થાય છે કે ધનપાલકૃત "**भविस्सयत्तकहा**" (**पंचमीकहा**) ઉક્ત "પંચમીકહા"ના પ્રાન્તભાગના પ્રપંચરૂપે રચાઈ છે. અપભ્રંશ સાહિત્યના સંપૂર્ણ ઉદય પછી પણ કેટલાંય શતકો સુધી પ્રાકૃત કથાઓ રચાઇ તેના થોડાં ઉદાહરણ તરીકે (સં. ૧૧૩૭) "**महावीर चरियम्**" (**सं. ११८७**) **नर्मदासुंदरी कथा** (**सं. १४०६**) **अंजणासुंदरी चरियम्**"નો નામ નિર્દેશ પૂરતો છે.

અપભ્રંશ સાહિત્ય.

ઉપર વર્ણવેલ પ્રાકૃત સાહિત્ય અને પ્રાચીન ગુજરાતી વચ્ચે અપભ્રંશ સાહિત્ય ખેડાયું. પ્રાકૃતની સરખામણીમાં તે અલ્પ છે. જૈનોમાં શ્વેતાંબરોની જેમ દિગંબરોએ પણ અપભ્રંશ સાહિત્ય ખીલવવામાં ફાળો આપ્યો છે. અપભ્રંશ સાહિત્યનો પ્રારંભ ૮ મા શતકથીજ થાય છે, અને અનુમાન થાય છે કે સાક્ષરોની ભાષા થઈ તે પૂર્વે ઘણાં કાળ સુધી લોક ભાષા તરીકે પ્રચલિત હશે. ઇતિહાસ એજ સિદ્ધ કરે છે કે દરેક કાળમાં લોક ભાષા તથા વિદ્વદ્‌ભાષા જુદીજ રહી છે. અપભ્રંશના ઉપયોગનું પ્રાચીન ઉદાહરણ કવિકુલ ગુરુ કાલિદાસની કૃતિ "વિક્રમોર્વશીય" નાટકનો ચતુર્થ અંક છે. કેટલોક વખત પહેલાં અપભ્રંશ સાહિત્યમાં આ સિવાય "કાલકાચાર્ય કહા" "દ્વારાવતીનાશ કહા" નામની જૈનકથાઓ તથા હેમ વ્યાકરણ, હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત દ્વાશ્રય કાવ્ય તથા વેતાલપંચ વિંશતિકા સિંહાસન દ્વાત્રિંશિકા તથા પ્રબંધ ચિંતામણિમાંની પ્રકીર્ણ ગાથાઓ તથૈવ સરસ્વતી કંઠાભરણ દશરૂપ તથા ધ્વન્યાલોક ટીકામાંના ઉદાહરણો રૂપ ગાથાઓ એટલુંજ છે એમ મનાતું. પરંતુ ત્યાર પછી શોધખોળ થતાં ઘણું વિસ્તીર્ણ સાહિત્ય મળી આવ્યું છે. આ પ્રકીર્ણ અપભ્રંશ ગાથાઓ "કુવલયમાળા" નામની સં. ૮૩૫ માં રચાયલી કથામાં પણ મળે છે. ધનપાલ કૃત વિ. સંવતના દશમા શતકમાં રચાયલી ભવિસયત્ત કહા તથા સં. ૧૧૨૩ માં રચાયલી સાધારણાંક સિદ્ધસેન સૂરિકૃત વિલાસવઇ કહામાં આ અપભ્રંશ સાહિત્ય પૂર ઠાઠમાં દર્શન દેછે. દશમા શતકમાં થયલા દિગંબર કવિ ધવલે ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ શ્રી મહાવીર અને શ્રી નેમિનાથના ચરિત્રાત્મક હરિવંશ પુરાણની અપભ્રંશમાં રચના કરી. આ ગ્રંથની કંઇક પૂર્વે સ્વયંભૂ તથા ત્રિભુવન-પિતાપુત્રે પણ તેજ નામનું "હરિવંશપુરાણ" રચ્યું છે. તેજ પ્રમાણે "પઉમચરિયમ્" પણ તે પિતા પુત્રે રચ્યું છે. અગીયારમા શતકમાં શ્વેતામ્બરાચાર્ય મહેશ્વરસૂરિએ "સંજમમંજરી" નામક ૩૫ દોહાનું લઘુ કાવ્ય રચ્યું. "કાલકાચાર્ય કથાનક" પણ એ અરસામાં રચાયું. મહાકવિ પુષ્પદંતે ૧૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મહાપુરાણ "તિસટ્ઠિ મહાપુરિસ ગુણાલંકાર" ની રચના કરી. તેજ કવિએ "યશોધર ચરિત્ર" તથા "નાગકુમાર ચરિત્ર" રચ્યાં છે. શ્રી ચંદ્રમુનિનો "કથા કોશ" પણ આજ સમયમાં રચાયો છે. સાગરદત્તનું "જંબુસ્વામિ ચરિત્ર, પદ્મકીર્તિનું પાર્શ્વપુરાણ, તથા નયનન્દિનું "સુદર્શન ચરિત" એ આ શતકના બીજા મહત્વના ગ્રંથો છે. ૧૨મા શતકમાં રચાયલી "વિલાસવંઇકહા"નો ઉલ્લેખ થઈ ચૂકયો છે. અભયદેવસૂરિકૃત "જયતિહુઅણસ્તોત્ર, દેવચંદ્રજી કૃત ૧૭ કડવકનું "સુલસાખ્યાન", તથા "સંદેશરાસક" એ અગત્યની રચનાઓ છે જિનદત્તસૂરિએ "ચર્ચરી" નામક સ્તુતિ, "ઉપદેશ રસાયન રાસ" અને "કાલસ્વરૂપ કુલક" રચ્યાં છે. વાદિદેવસૂરિએ "મુનિચંદ્ર સ્તવન" રચ્યું છે. લક્ષ્મણ ગણિના સુપાસનાહ ચરિઅ નામક પ્રાકૃત ગ્રંથમાં પણ પ્રકીર્ણ અપભ્રંશ ગાથાઓ મળે છે. એક ગાથા "રાસક" સાથે સંબંધ રાખતી હોવાથી અત્રે ઉતારીશ.

केवि मल्लव सज्जंति कमद्दुरं अवरि गायंति सुहकंठरव सुंदरं,
केवि वत्तालतालाउलं रासयं, कुणाहिं करनच्चियं अवरि
वरहावयं २५९.

દિગંબર યોગચંદ્ર મુનિકૃત "યોગસાર" તથા "પરમાત્મ પ્રકાશ" દેવસેનકૃત "શ્રાવકાચાર", હરિભદ્રસૂરિકૃત "નેમિનાહ ચરિમ", વરદત્તનું "વૈરસામિ ચરિત્ર" અમરકીર્તિ કૃત "છક્કમ્મુવએસો" જિનપ્રભ સૂરિકૃત "મદનરેખા સંધિ" "ચતુર્વિધભાવના કુલક", "નેમિનાથ રાસ", "વયરસ્વામિ ચરિત્ર", "મલ્લિચરિત્ર" "જંબુચરિત્ર" આદિ કૃતિએ અપભ્રંશમાં ૧૩મા શતકમાં રચાઈ. ચૌદમા શતકના મહત્ત્વના ગ્રંથો જિનપ્રભ શિષ્યકૃત "નર્મદાસુંદરી સંધિ" તથા "ગૌતમસ્વામિ ચરિત્ર" અને જિનસૂરિકૃત "અંતરંગ રાસ", ૧૩ કડવાનું "ચતુર્વિંશતિજિન કલ્યાણક" ૨ કડવાનું સ્થૂલિભદ્ર ચરિત્ર, તથા ૧૧ કડવાની અવંતિ સુકુમાર સંધિ છે.

પંદરમા તથા સોળમા શતકોમાં મહત્ત્વના ગ્રંથો "ચંદપ્પહચરિય" છે. સિંહસેન કૃત "મહેસર ચરિઅ" "શ્રીપાલચરિત્ર", જયમિત્રહલ્લકૃત "સિરિવડ્ઢમાણ કવ્વ" અંતર્ગત "સેણિયચરિય" છે.

પ્રાચીન ગુજરાતીનો પ્રારંભ થયા પછી અપભ્રંશ ગૌણતાને પામે છે અને સોળમા શતક પછી ભાગ્યેજ નજર પડે છે. (આ અપભ્રંશ સાહિત્ય સંબંધી હકીકત રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇનો તે પરનો નિબંધ કે જે આઠમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ માટે તૈયાર કર્યો હતો. તેમાંથી લીધેલી છે.)

હવે રાસાઓનો ઉલ્લેખ કરીશ. રાસાઓનું સાહિત્ય એટલું બધું વિશાળ છે કે તેની સમાલોચના તો શું પણ સંપૂર્ણ નામનિર્દેશ પણ કરવો એ મુશ્કેલીનું કામ છે. પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ કથા ચરિત્ર સાહિત્યનો જેમ વિગતે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમ આ રાસાઓનો ઉલ્લેખ ન કરતાં જે જે રાસાઓને સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-કે અપભ્રંશ કથા-ચરિત્રો સાથે જોડી શકાય છે તેનોજ ઉલ્લેખ કરીશ.

આપણે જોઇ ગયા તેમ "સમરાઇચ્ચ કહા"નામની પ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રની કૃતિ પ્રાકૃતમાં, સંસ્કૃતમાં તેમજ રાસારૂપે દર્શન દેછે. વળી "વિલાસવઇકહા" નામક અપભ્રંશ કથા પણ આ ઉપરથીજ રચાઇ છે. આ "કહા" આપણને "રાસા"નો ઠેઠ સુધીનો સંબંધ દેખાડે છે. વળી તે એટલી તો લોકપ્રિય છે કે "પદ્મવિજય"ના રાસથીજ ન અટકતાં આધુનિક ગદ્યમય નવલકથાના રૂપમાં પણ દર્શન દેછે.

"શ્રીપાળચરિત્ર" તથા "જંબુસ્વામિચરિત્ર" એ રાસાઓની ઉત્પત્તિ તથા વિકાસનું બીજું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. એ બેઉ કથાના અનેક કવિઓએ રાસા રચ્યા છે. "સુરસુંદરી ચરિયમ્" એ ત્રીજું ઉદાહરણ પૂરુ પાડે છે. નીચેની કૃતિઓ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-વા અપભ્રંશમાં તેમજ ગુજરાતી રાસાઓમાં મળી આવે છે.

ગુણસુંદરીચરિત્ર, જયાનંદચરિત્ર, ધમ્મિલ ચરિત્ર, પદ્મચરિત્ર અર્થાત્ રામાયણ, નલાખ્યાન, પાંડવચરિત્ર, પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર, પ્રત્યેક બુદ્ધચરિત્ર, ભવિષ્ય દત્તાખ્યાન, ભુવનસુંદરીચરિત્ર, મલયસુંદરી ચરિત્ર, રોહિણી ચરિત્ર, શાલિચરિત્ર, શ્રીચંદ્રકેવલિ ચરિત્ર, ષટ્ પુરુષચરિત્ર, સુદર્શનાચરિત્ર, નેમિનાથ ચરિત્ર, ઉત્તમકુમાર કથા, હંસરાજ વત્સરાજ ચરિત્ર, નર્મદાસુંદરી કથા, પૃથ્વીચંદ્ર કથા, વિક્રમચરિત્ર, સિંહાસન. દ્વાત્રિંશિકા, શીલવતી કથા ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે ભાષા તથા વસ્તુ પદ્ધતિ તથા શૈલીની અપેક્ષાએ રાસાઓનો વિકાસ થયેલો માલમ પડે છે. રાસોનો પ્રારંભ જુની ગુજરાતીમાં રત્નસિંહસૂરિ શિષ્ય વિનયચંદ્રકૃત "નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા" નામક રાજેમતી બારમાસા, તથા સંવત્ ૧૩૨૭ માં રચાયલા સપ્તક્ષેત્રી રાસથી થાય છે.

રાસાઓની ઉત્પત્તિ પ્રાકૃતાદિમાંથી થઇ છે તેનું નિશ્ચાયક પ્રમાણ સં. ૧૦૭૪ માં રચાયલા યશોદેવ ઉપાધ્યાયના નવ તત્ત્વભાષ્ય વિવરણમાંથી મળે છે.

" अनयोश्च विशेषाविधि मुकुट सप्तमी सान्धिबद्ध
माणिक्य प्रस्तारिका प्रतिबद्ध रासकाव्यामवमेयः "

આ માણિક્ય પ્રસ્તારિકા રાસ સંધિ-પ્રકરણ બદ્ધ અપભ્રંશમાં છે. સં. ૧૧૯૯ માં રચાયલા સુપાસનાહ ચરિયમ્ "માંથી " રાસક "નો લક્ષ્યાર્થ તાલ સહિત અભિનયયુક્ત પ્રમોદક સંગીત એવો નિકળે છે. વળી "સંદેશ રાસક" એ નામનું કાવ્ય પણ ૧૨ માં શતકમાં અપભ્રંશમાં રચાયું છે.

બીજી વાત એ છે કે જૈન રાસાઓનું વસ્તુ તો પ્રાયઃ સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત–અપભ્રંશ કથાનકોમાંથી આવ્યું છે. કેટલેક ઠેકાણે મૂળ ગ્રંથની પદ્ધતિ શૈલિ વગેરે પણ તેનાં તેજ રહ્યા છે. વળી કેટલાક રાસો તો મૂળ કથા ચરિત્રોના અનુવાદોજ છે. મોટા રાસો જ નહિ પરંતુ લઘુ કાવ્યો પણ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત–અપભ્રંશની છાયા લઈ રચાયા છે. શતકો, સિત્તરી, પંચાશિકા, કુલકો વગેરે પણ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત પ્રમાણેજ ગુજરાતીમાં રચાયા છે. વૃત્તો પ્રાકૃત માત્રામેળના વૃત્તોનાં અનુકરણમાં ગુજરાતીમાં દેશી, ઢાળ રૂપે રચાયા છે. ગાથા–દોહા સોરઠા ચોપઇ છપ્પય યુગ્મ ચતુષ્ક ષટ્ક–એ પ્રાચીન અને અર્વાચીન સાહિત્યનો-ગાઢ સંબંધ સૂચવે છે.

સ્તુતિ–સ્તવનો, સ્વાધ્યાય–સજ્ઝાયો, સુભાષિત હરિયાળીઓ પણ એજ દર્શાવે છે. કડવાઓની ઉત્પત્તિ પણ અપભ્રંશ સાહિત્યમાંથી થઇ છે, તેનાં ઉદાહરણ ભૂત દેવચંદ્રજી કૃત "સુલસાખ્યાન" તથા વરદત્ત કૃત "વૈરસામિ ચરિત્ર" આદિ અનેક અપભ્રંશ કાવ્યો છે. દેવસેન કૃત દશમા શતકમાં રચાયલો "શ્રાવકાચાર" દોહાનો અપભ્રંશ સાહિત્યમાં થયલો ઉપયોગ સિદ્ધ કરે છે. ત્યાર પછી યોગચંદ્ર કૃત "યોગસાર"માં સોરઠા તથા ચોપઇ અને પરમાત્મ પ્રકાશમાં દોહાનો પ્રયોગ માલમ પડે છે. "સંદેશ રાસક"નામક પ્રાકૃત–અપભ્રંશમાં ૧૨ મા શતકમાં રચાયલા રાસમાં દોહા, ગાથા, રડ્ડા, પદ્ધડિકા. ચંદ્રાયણ, અર્ધ વગેરે છંદો મળે છે.

રાસાઓને સગવડ ખાતર ચાર વિભાગમાં વિભક્ત કરીશું:–ઐતિહાસિક, તાત્વિક–ઔપદેશિક, કાલ્પનિક અને મિશ્ર. પહેલી અને ચોથી કોટિમાં ઘણા રાસાઓ પ્રવેશ કરે છે.

ઐતિહાસિક ચરિત્ર–પ્રબંધ રાસાઓ–અપભ્રંશ સાહિત્ય સાથે સાથેજ આ પ્રકારના ઐતિહાસિક ગ્રંથોનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. સં. ૯૨૫ માં શીલાંક "મહાપુરિસ ચરિયમ્" રચ્યું. વળી ભદ્રેશ્વર કૃત કથાવલિ, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત ત્રિષષ્ઠિ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર આદિ પણ રચાયા. તેજ વખતે ક્રમે કરી શ્રી પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધામૃતદીધિકા, પ્રબંધ ચિંતામણિ આદિ પ્રબંધો રચાયા. જૈન રાસમાળા ભાગ ૧ લામાં "શ્રી શાંતિદાસ શેઠજીનો રાસ," "શ્રી વિજયદેવ સૂરિ નિર્વાણ સ્વાધ્યાય", "શ્રી સત્યવિજય નિર્વાણરાસ", કર્પૂરવિજય ગણિ નિર્વાણરાસ, "શ્રી ક્ષમાવિજય નિર્વાણરાસ," "શ્રી જિનવિજયજી નિર્વાણ રાસ" "શ્રી ઉત્તમવિજય નિર્વાણરાસ," "શ્રી પદ્મવિજય નિર્વાણરાસ," "શ્રી લક્ષ્મીસાગર સૂરિ નિર્વાણ રાસ," શ્રી કલ્યાણવિજય ગણિનોરાસ,' "શ્રી નેમિસાગર નિર્વાણરાસ" તથા "વિજયાનંદસૂરિ સજ્ઝાય" તથા "કુમારપાળ પ્રબંધ", "વસ્તુપાળ ચરિત્ર" "શ્રી હીરવિજય સૂરિ રાસ," તથા નહિ છપાયલા "વીર નિર્વાણરાસ" તથા "શ્રી રૂપવિજયજીરાસ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અગત્યના છે. આ રાસાઓમાં નાયક ઉચ્ચ કોટિનો તથા અદ્ભૂત ચરિત્રવાળો હોય છે ત્યારે રાસો પ્રથમ શ્રેણિમાં આવી શકે છે નહિ તો સાધારણ કોટિમાંજ રહે છે. વિવિધ ચરિત્રો પણ જેટલે અંશે ઐતિહાસિક છે તેટલે અંશે આજ વિભાગમાં આવે છે. ગૌતમરાસ, જંબુસ્વામિરાસ, શ્રીપાળરાસ, ચંદકેવળિરાસ, પ્રત્યેક બુદ્ધરાસ, હીરવિજય સૂરિરાસ, નળાખ્યાન, રામાયણ, સમરાદિત્ય કેવલિરાસ આદિ ઘણાં પ્રથમ પંક્તિના રાસો આ વિભાગમાં આવે છે.

તત્ત્વોપદેશાત્મક રાસ.

"સપ્તક્ષેત્રી રાસ," "હિતશિક્ષાનો રાસ," ધર્મ પરીક્ષાનો રાસ વગેરે પ્રધાનપણે તત્ત્વનો વા નીતિનો પ્રધાનપણે નિર્દેશ કરે છે, અને તેથી કંઇક આખા કાવ્યની અપેક્ષાએ નીરસ લાગે છે. તત્ત્વ તથા નીતિનું જ્યાં ગૌણપણે વિવેકપૂર્વક પ્રમાણસર વર્ણન આવે છે અને જ્યાં કથાના પ્રવાહનો રોધ થતો નથી તે રાસો સારા નીવડે છે. શ્રીપાળરાસ તથા સુરસુંદરીરાસ કથામાં સરળતાથી વિવેક પૂર્વક ધર્મ તથા નીતિ વર્ણવે છે અને તેથી લોકપ્રિય થયા છે. જ્યારે તેજ વિષયનું પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન કરનારા "નવકાર રાસ", 'શીલપ્રકાશરાસ" "શીલરક્ષા પ્રકાશ રાસ" આકર્ષક થયા નથી.

'શ્રીપાળરાસ" તથા "ચંદરાજાનો રાસ" એથી

સૌથી વિશેષ લોકપ્રિય છે. આ શ્રીપાળ રાસમાં જૈન તત્ત્વના પ્રધાનભૂત પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનો પ્રભાવ તથા સિદ્ધચક્ર મહાત્મ્ય વર્ણવ્યા છે. શ્રીમાન્ વિનયવિજયજી તથા યશોવિજયજી રૂપ યુગલ મહાત્માની એ કૃતિ છે. શ્રીમાન્ યશોવિજયજી મહા સમર્થ વાદી, નૈયાયિક તથા અનેક ભાષાના ઉચ્ચ કોટિના કવિ હતા અને જૈન ધર્મના કીર્તિસ્તંભ રૂપે સદાકાળ વિરાજશે. આવા ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ પણ જ્યારે "દ્રવ્યગુણ પર્યાય રાસ" રચે છે ત્યારે તેને કાવ્ય તરીકે પ્રથમ શ્રેણિમાં લાવી શકતા નથી. એ તાત્ત્વિક વિષયને પ્રધાનપણે કાવ્યમાં વર્ણવવાની ભૂલ ભરેલી પદ્ધતિને આભારી છે. દાર્શનિક ગ્રંથ તરીકે આ રાસ ઉચ્ચ કોટિનો છે.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે રાસોમાં રસિક વસ્તુ એ રસાળભૂમિની ગરજ સારે છે અને કથાબીજને પોષી નવપલ્લવિત કરે છે. આવું વસ્તુ પ્રાચીન કથાઓમાં સ્વભાવસિદ્ધ માલમ પડે છે, અને તેથી પ્રાચીન લોકપ્રિય કથાઓ પરથી ઉદ્ભવેલા રાસોએ પણ લોકોના હૃદયમાં ઉચ્ચસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

કાલ્પનિક રાસો.

જો કે શ્રીમત પાદલિપ્તસૂરિએ "તરંગવતી" કથા રચી ચિરકાળ માટે કથાકારોને વાસ્તે ઉત્તમ આદર્શ પૂરો પાડ્યો છે, પરંતુ તેનો જોઇયે તેટલો ઉપયોગ થયો નથી. "માનતુંગ માનવતી" "મંગળકળશ" "ચંદનમલયાગિરિ" આદિ લઘુ રાસો આ કાલ્પનિક રાસોની સુંદરતાનાં ઉદાહરણો છે. આ વર્ગમાં જો નહિ પરંતુ સારા રાસ સાહિત્યમાં ઉચ્ચ પદ રૂપચંદ કુંવરના રાસને મળે છે કારણકે તેના સુંદર કાવ્યમય સુવર્ણ શરીરમાં કલ્પનાની સુગંધી મ્હેકે છે.

મિશ્ર રાસો.

આ વિભાગમાં અનેક રાસો આવે છે. પરંતુ ઐતિહાસિક વસ્તુ લઈ ઉચ્ચ કોટિની કલ્પનાથી રચાયલા એજ રાસોના દૃષ્ટાંત આપીશ. આ શ્રી વીરવિજયજી કૃત "ધમ્મિલ રાસ" તથા "ચંદ્રશેખર રાસ" છે. એ કાવ્યો રાસ નામને સાર્થક કરે છે. મનુષ્ય વિદ્યાધર તથા દેવોને એક ભૂમિકાપર લાવી સુંદર ગુંથણી, પદલાલિત્ય, શબ્દાલંકાર તથા અર્થાલંકાર વડે સુસજ્જ ગૌરવયુક્ત પ્રૌઢ કલ્પના ચિત્રથી આ કવિ વાંચકનું ચિત્ત હરી લે છે. પાત્રો ઉચ્ચ કોટિના સર્વગુણસંપન્ન નાયક હોવાથી રસની ક્ષતિ થતી નથી. ધાર્મિક તથા નૈતિક તત્ત્વ પણ પ્રમાણસર રખાયું છે. સુભાષિત તથા હરિયાળીઓ યત્ર તત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને વચ્ચે વચ્ચે સુંદર ગેય કાવ્યો રસને પોષે છે. વીરવિજયજીએ અનેક સ્તુતિ સ્તવનો પૂજાઓને સુંદર નૂતન દેશીઓમાં રચી જૈન હૃદયમાં સંગીતાત્મક કાવ્યોથી ચિરકાલીન છાપ પાડી છે. આ ઉપરથી સહજ વિચાર ઉદ્ભવે છે કે જો જૈનેતર સુજ્ઞ પુરુષો આ કવિની કૃતિઓનો યથાર્થ અભ્યાસ કરે તો શ્રીમદ્ વીરવિજયજીનું સ્થાન કવિ શ્રી દયારામ કરતાં સંગીત કાવ્યોમાં ઉચ્ચતર છે એનો તુરત સ્વીકાર કરે.

અત્રે દર્શાવેલો સંબંધ સત્ય હોય તો ગુજરાતી ઉપરાંત સંસ્કૃત-પ્રાકૃતજ્ઞ વિદ્વાનોજ સારા રાસકાર થવા જોઇયે. છે પણ એમજ. સમયસુંદર, લાવણ્ય સમય, વિનયવિજય, યશોવિજય, જ્ઞાનવિમળ, નેમવિજય, મોહનવિજય, પદ્મવિજય વીરવિજય, આદિ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત તથા-ભાષાના વિદ્વાનોએજ સુંદર રાસો રચ્યા છે. જ્ઞાનવિમળસૂરિનો "ચંદકેવલિરાસ" તથા વીરવિજયના "ધમ્મિલ ચરિત્ર" એ કથનના દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

અહિંયાં એ દર્શાવવું જરૂરનું છે કે ૮મી સદીથી સંસ્કૃત કરતાં પ્રાકૃત રચનાઓમાં વિશેષ મધુરતા આવે છે એવો કવિઓનો સાર્વજનીન મત માલમ પડે છે. શામળ વગેરે કવિઓને હિંદી સાહિત્યનો આશ્રય લેવો પડ્યો એનું કારણ પણ આજ છે. એથી સાબિત થાય છે કે બાહ્ય તત્ત્વને મિશ્રિત કરવા કરતાં પ્રાકૃત-અપભ્રંશરૂપી મૂળ વડેજ જો કાવ્યલતામાં રસનું સમભિસરણ થાય તો નૈસર્ગિક શોભાથી તે મનોહર થાય. ચાલુ યુગમાં ગદ્યની વિપુલતા તથા સંસ્કૃતની પ્રચુરતા થવાથી ગુજરાતી સાહિત્ય પર એવી છાયા પડે છે કે કાવ્યમાંથી ભા-

પ્રાજન્ય "મીઠાશ" જતી રહી છે એ સંગીતમાં નિષ્ણાત પુરુષોથી અવિદિત નહિજ હોય.

જૈન રાસાઓની ઉત્પત્તિ તથા વિકાશ જોઇ તેના વિવેચનકારોનો માર્ગ પણ સરળ થાય છે. જેથી ભાવિ કવિઓને તેઓ વિશ્વાસપૂર્વક લક્ષ્યબિંદુ તરફ ત્વરાથી દોરવી શકશે.

આ પ્રકારનો ભૂતકાળનો તથા વર્તમાનકાળનો ઇતિહાસ તપાસતાં એજ સિદ્ધાંત પર આવી શકીએ કે સંસ્કૃત પ્રમાણે પ્રાકૃત–અપભ્રંશ સાહિત્યનો પણ અભ્યાસ તથા ઉપયોગ ગુજરાતી કાવ્યો માટે અત્યંત આવશ્યક છે. એ સિવાય ગુજરાતી કાવ્યોનો નૈસર્ગિક વિકાશ થઇ શકશે નહિ. સાહિત્ય વેલપર મિશ્ર રંગી પુષ્પો લાવવાનો થતો યત્ન બંધ કરી તેને નૈસર્ગિક રંગમાં પ્રફુલ્લિત થવા દેવી એજ શ્રેષ્ઠ છે વળી રાસાઓને ઉચ્ચકોટિના બનાવવા માટે પ્રથમ શ્રેણિનાં પાત્રોજ જોઇયે. ઐતિહાસિક પાત્રો દરેક કવિના સ્વચ્છંદાનુસાર આલેખી શકતો ન હોવાથી ઐતિહાસિક રાસાની કથામાં જાડ્ય આવે છે, માટે જો પાત્રો સંપૂર્ણ રીતે અનુકૂળ ન આવતાં હોય અથવા તેનાં ચરિત્ર અદ્‌ભૂત ન હોય તો વધારે સારૂં તો એજ છે કે કાલ્પનિક રાસોજ રચવા, કારણ કે તેમાં કાલ્પનિક પાત્રોનો છૂટથી ઉપયોગ થઇ શકે. પરંતુ ઐતિહાસિક પાત્રોને કલ્પનાના રંગોથી તેમની ઐતિહાસિકતા નાશ કરનારી હાલની પદ્ધતિ ઇચ્છવાં યોગ્ય નથી. તેનો ઉદ્‌ભવ વિવિધ મિશ્રણ માત્રથી નવું બતાવવાની લાલસા છે. અને તેથી ધીમે ધીમે પ્રથમ શ્રેણિની સૃજક શકિતનો કવિ તથા લેખકોમાંથી નાશ થવાનો ભય રહે છે. એજ પ્રમાણે રાસાઓનાં ધાર્મિક તથા નૈતિક તત્ત્વો પણ બીજાં તત્ત્વોની જેમ પ્રમાણપુરઃસરજ આવવા જોઇયે. આ પ્રમાણે વિવેચકોને તથા ભાવિ કવિઓને જો હું રાસાઓનાં રસતત્ત્વનું કંઇક દિગ્દર્શન કરાવી શક્યો હોઉં તો મને કૃતકૃત્ય માનીશ.

૧૫. ધનજીસ્ટ્રીટ
મુંબઇ નં. ૩
મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી.
બી. એ. (ઑનર્સ), એલ. એલ. બી, સોલિસિટર.

ક્યોં ઝુકઝુક તુમ્હેં સલામ કરેં ?

તુમ રાજા હો તો બને રહો, હમ ક્યોં તુમસે ભયભીત રહેં।
તુમ ધર કે ધન્ના સેઠ સહી, પર હમ ક્યોં ગાને ગીત રહેં॥
તુમ શાસક હો તો બતલાઓ, ક્યોં ઝુકઝુક તુમ્હેં સલામ કરેં।
તુમ તીસમારખાઁ હો તો હમ, ક્યોં તુમસે ડરકર કામ કરેં॥
હમ હૈં ગરીબ તો ક્યા ડર હૈ, કુછ બેચા અપના માન નહીં।
વે મુર્દા હૈં જો દુનિયાઁ મેં, રખતે હૈં અપની શાન નહીં॥
ક્યા હૃદય હમારા પત્થર હૈ, જો ખલતા હૈ અપમાન નહીં।
ક્યા ઇન્સાનોં કી શ્રેણી મેં, હમ હૈં મજ઼દૂર કિસાન નહીં?॥

—અભય ('દેહાતી' સે ઉદ્‌ધૃત)

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીનું બંધારણ.

[શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનું બંધારણ શું છે તે સંબંધી ઘણાઓ અજાણ છે તેથી તેની પૃછા કેટલાકે અમને કરેલી, તેથી ઉક્ત પેઢીએ જે છાપેલી નકલ ગત જાન્યુઆરી માસમાં ભરાયેલી પોતાનીસભામાં અમને તથા બીજાઓને પૂરી પાડી હતી તે અક્ષરશઃ અત્ર પ્રકટ કરીએ છીએ. તે પરથી તેના બંધારણની તેમજ બીજી માહિતી તે ભાઇઓને તેમજ જૈન સમાજને મળી રહેશે એમ અમે ધારીએ છીએ. તંત્રી.]

" [અમદાવાદમાં રાવ બાહાદુર નગરશેઠ પ્રેમાભાઇ હીમાભાઇ સાહેબના મકાનમાં તારીખ ૨૮–૨૯–૩૦ ડીસેમ્બર સને ૧૯૧૨ ના રોજ હીન્દુસ્થાનના જુદા જુદા સ્થળના શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘોને જા. નં. ૧૪૦૫ તારીખ ૫–૧૧–૧૨ નો પત્ર લખ્યા પ્રમાણે હીન્દુસ્થાનના સકળ સંઘના શ્રાવકસમુદાયના તમામ મેમ્બરોની એક સભા ભરાઇ તેનું પ્રોસીડીંગ.]

તારીખ ૨૮ ડીસેમ્બર સને ૧૯૧૨.

આજ રોજ દીવસના બાર ઉપર એક વાગતાં આ સભાનું કામ શરૂ થયું ત્યારે ભાવનગરવાળા વોરા અમરચંદ જસરાજે દરખાસ્ત કરી કે મરહુમ શેઠ શાન્તીદાસના કુટુંબે આપણા પવિત્ર તીર્થોને લગતા ઘણા અગત્યના હકો તથા લાભો મેળવી આપી હીન્દુસ્થાનના સકળ સંઘને ઘણાજ આભારી કર્યો છે તેમજ સદરહુ તીર્થોને લગતી બાદશાહી સનદો પણ આપણને તેમને નામે મળેલ છે. માટે હું દરખાસ્ત કરૂં છું કે આ સભાનું અધ્યક્ષ પદ તેમના વંશજ નગરશેઠ કસ્તુરભાઇ મણીભાઇએ લેવું.

આ દરખાસ્તને એવલાવાળા શેઠ દામોદર બાપુભાઇએ ટેકો આપ્યો અને તે સર્વાનુમતે પાસ થતાં નગરશેઠ કસ્તુરભાઇ મણીભાઇએ તે પ્રમાણે તાળીઓના અવાજ વચ્ચે સભાપતિની ખુરશી લીધી.

ત્યાર પછી મંગળાચરણ ગવાયા બાદ અધ્યક્ષ સાહેબે પોતાને અધ્યક્ષ પદ આપ્યા માટે સરવેનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માન્યો અને આ સભામાં બહાર દુર દેશાવરથી અત્રે પધારેલા તેમજ અત્રેના ગૃહસ્થોએ પોતાના અમુલ્ય વખતનો ભોગ આપી પધારવા તસ્દી લીધી તે માટે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના પ્રતિનીધિઓ તરફથી પણ આભાર માન્યો. વિશેષમાં તેમણે જણાવ્યું કે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનું પ્રથમ બંધારણ સને ૧૮૮૦ નો સાલમાં થયું હતું તેને આજે ઘણો વખત થયેલો છે તેથી આ પેઢીના સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની તારીખ ૧૨ માર્ચ સને ૧૯૧૨ ના રોજ મળેલી મીટીંગમાં થયેલ ઠરાવ મુજબ સદરહુ બંધારણ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરી ઠરાવ કરવા સારૂ આ સભા બોલાવેલ છે.

ત્યારબાદ આપણા લોકપ્રિય નામદાર વાઇસરોય લોર્ડ હાર્ડીંજ સાહેબ તરફ કોઇ બદમાસે હીચકારાપણાથી બોમ્બ ફેંકી ઇજા કરી છે તે સંબંધમાં નીચેનો ઠરાવ તેઓ સાહેબે રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧—આપણા શાન્ત, અનુભવી અને લોકપ્રિય વાઇસરોય નામદાર લોર્ડ હાર્ડીંજ સાહેબના ઉપર કોઇ બદમાસે હીચકારાપણાથી બોમ્બ ફેંકી તે નામદારને ઇજા કરી છે તે તરફ આપણો અત્રે એકઠો થયેલો હિન્દુસ્થાનનો શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોનો શ્રી સકળ સંઘ પોતાનો ઘણો ધિક્કાર તથા તિરસ્કાર બતાવે છે અને તેઓ નામદાર તથા લેડી હાર્ડીંજ પ્રત્યે પોતાની અંતઃકરણ પૂર્વક સંપૂર્ણ દીલસોજી જાહેર કરે છે અને ઇચ્છે છે કે નામદાર લોર્ડ હાર્ડીંજ સાહેબને જલદી આરામ થાય. અને તે બાબતનો તાર કરવો.

સદરહુ દરખાસ્તને શેઠ મનસુખભાઇ ભગુભાઇએ ટેકો આપ્યો અને તે ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો.

ત્યારબાદ રા. રા. વકીલ સાંકળચંદ રતનચંદ તરફથી એવલાવાળા શા. દામોદરદાસ બાપુભાઇએ જણાવ્યું કે સરદાર શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઇએ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના મેમ્બર તથા પ્રમુખ તરીકે સંપૂર્ણ બાહોશીથી કામ કરી આપણને અત્યંત આભારી કર્યા છે અને તેમના દેવલોકથી આ પેઢીને કદી ન પુરાય એવી ખોટ પડી છે માટે આ સભાએ

તે બાબતની નોંધ લેવી જોઇએ એમ કહી નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૨—શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રેસીડેન્ટ સરદાર શેઠ લાલભાઇ દલપતભાઈ સાહેબ તારીખ ૫ જુન સને ૧૯૧૨ ના રોજ દેવલોક પામ્યા છે. તેઓ સાહેબે સને ૧૯૦૧ ની સાલથી સદરહુ પેઢીના વહીવટ કરનાર મેમ્બર તથા અધ્યક્ષ તરીકે જે બાહોશી ઉમંગ, પ્રમાણીકપણું અને ચાલાકીથી સદરહુ પેઢીનું કામ શારીરીક અને વખતનો ભોગ આપી કરેલ છે તે બાબતની હીન્દુસ્થાનનો એકઠો થયેલો આ સકળ સંઘ નોંધ લે છે અને ઠરાવ કરે છે કે તેમણે બજાવેલી જૈન સંઘની અતિ ઉત્તમ સેવા માટે આભારની લાગણી દર્શાવી સંઘને એવા બાહોશ ગૃહસ્થની કદી નહીં પુરાય તેવી ખોટ પડી છે તે માટે પોતાની સંપૂર્ણ દીલગીરી જાહેર કરે છે અને આ હકીકત તેમના વૃદ્ધ માતુશ્રી તથા કુટુંબને નીવેદન કરવા આ ઠરાવની એક નકલ શેઠ મણીભાઇ દલપતભાઇ તરફ મોકલવી.

સદરહુ દરખાસ્તને રા. રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામે ટેકો આપતાં જણાવ્યું કે સરદાર શેઠ લાલભાઇ દલપતભાઇએ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રમુખ તરીકે જે ઉત્તમ સેવા બજાવી છે તે હું મારા જાત અનુભવથી સારી રીતે જાણું છું. તેવા મહાન નરની ખોટ કદી ન પુરાય તેવી છે અને તે માટે આ સભાએ દીલગીરીનો સદરહુ ઠરાવ પસાર કરવો જોઇએ તેથી તે ઠરાવને હું અનુમોદન આપું છું અને તે ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

પછી રા. રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામે દરખાસ્ત કરી કે નગરશેઠ ચીમનભાઇ લાલભાઇ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના અધ્યક્ષ તરીકે કામ કરી તા. ૨૧ ઓગષ્ટ સને ૧૯૨૨ ના રોજ કવખતે નાની વયમાં દેવલોક પામ્યા છે. તેઓ સાહેબ વધારે વખત જીવ્યા હોત તો તેમના શાંત સ્વભાવ, સુશીલતા વીગેરે સદ્‌ગુણોથી આ પેઢીના કામને વધારે લાભ થાત. તેમના દેવલોક થવાથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને એક વધારે ખોટ પડી છે માટે તે બાબતની નોંધ લઇ તેમના કુટુંબ તથા પત્નિ તરફ દીલગીરીનો નીચે મુજબનો ઠરાવ આ સભાએ મોકલવો.

ઠરાવ ૩—અત્રેના નગરશેઠ ચીમનભાઇ લાલભાઇ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના અધ્યક્ષ તરીકે કામ કરી તારીખ ૨૧ ઓગષ્ટ સને ૧૯૧૨ ના રોજ દેવલોક પામ્યા છે. તેઓ સાહેબ સદરહુ પેઢીના અધ્યક્ષ તરીકે લાંબી મુદત રહ્યા હોત તો તેમનો શાન્ત સ્વભાવ, સુજનતા વીગેરે ગુણોથી આ પેઢીના કામને ઘણો લાભ થાત. પરંતુ ઘણીજ ટુંક મુદતમાં અને ઘણી નાની વયે કવખતના તેમના દેવલોક માટે આ હીન્દુસ્તાનનો સકળ સંઘ પોતાની દીલગીરી જાહેર કરે છે અને આ દીલગીરીની લાગણી તેમના કુટુંબ અને પત્નિ બાઇ મહાલક્ષ્મીને આ સકળ સંઘ તરફથી નીવેદન કરવાને આ ઠરાવની એક નકલ નગરશેઠ કસ્તુરભાઈ મણીભાઇ તરફ મોકલવી.

સદરહુ દરખાસ્તને શેઠ દલપતભાઈ મગનભાઇએ ટેકો આપતાં તે ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

સને ૧૮૮૦ ની સાલમાં પ્રોસીડીંગ થયા બાદ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનો વહીવટ મજકુર પેઢીના વખતોવખત થયેલા મેનેજીંગ રેપ્રીઝેન્ટેટીવોએ કરેલો છે. અને તે વખતે તે પેઢીની મીલકત શી હતી અને સંવત ૧૯૬૭ ની સાલ આખર મજકુર પેઢીની મીલકત શી છે અને તે કયાં છે તે બાબતનાં સરવૈયાં રા. રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામે વાંચવા શરૂ કર્યા. સંવત ૧૯૩૬ ની સાલનું સરવૈયું વંચાયા બાદ સભાના મેમ્બરો તરફથી કહેવામાં આવ્યું કે આ પ્રમાણે બધાં સરવૈયાં વંચાતાં ઘણો વખત જાય તેમ છે માટે તે બધાં નહીં વાંચતાં છેલી બે સાલનાંજ સરવૈયાં વાંચવાં. તે ઉપરથી સંવત ૧૯૬૬—૬૭ ની સાલનાં સરવૈયાં વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યાં. અને તે ઉપરથી બતાવી આપવામાં આવ્યું કે તે વખતે એટલે જ્યારે કમીટી બંધાઇ તે વખતે સદરહુ પેઢીની મીલકત એકંદર રૂ. ૧૦૯૨૦૦૦) ને આશરે હતી અને હાલ એટલે સંવત ૧૯૬૭ ની આખર સુધીની સદરહુ પેઢીની મીલકત રૂ. ૩૩૭૨૦૦૦) રખોપાની રકમ સુદ્ધાંતની છે અને બીજા તિર્થો, દેરાસરો વીગેરેની રકમ ઉમેરતાં રૂ. ૩૬૦૦૦૦૦) છત્રીસ લાખને આસરે થાય છે.

બાદ તારીખ ૧૨ માર્ચ સને ૧૯૧૨ ના રોજ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મળેલી મીટીંગમાં થયેલ

ઠરાવને અનુસરીને સને ૧૮૮૦ ની સાલના પ્રોસીડીંગની નકલ હીન્દુસ્થાનના જુદા જુદા સ્થળના શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘોને મોકલી તેમાં સુધારો વધારો કરવા વિશેના તેઓના અભિપ્રાયો માગવામાં આવેલા અને તે ઉપરથી તે અભિપ્રાયો આવેલા છે તે તેમજ આજની સભાને સંપૂર્ણ ફતેહ ઇચ્છવા બાબતના બહારગામથી આવેલા તારો વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યા.

ત્યારબાદ ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ જણાવ્યું કે અમદાવાદના ગૃહસ્થોએ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનો બત્રીસ વર્ષ સુધી વહીવટ ઘણીજ સંતોષકારક રીતે કરેલો છે અને તેટલી મુદતમાં સદરહુ પેઢીમાં રૂપીઆ ચોવીસ પચીસ લાખ જેટલી મોટી રકમનો વધારો કર્યો છે. વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓએ દર વરસે પોતાની સો સો જેટલી મીટીંગો ભરી પોતાના શરીર અને વખતનો ભોગ આપી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના હકો હીંદુસ્થાનના બીજા સંઘોની પ્રસંગોપાત જરૂરી સહાયતા મેળવી જાળવી રાખ્યા છે તો આ પ્રમાણે ઉત્સાહ અને સંપથી પેઢીનો વહીવટ ઘણીજ સંતોષકારક રીતે તેમણે કરેલો છે તેથી હું નીચેનો ઠરાવ રજુ કરૂં છું.

ઠરાવ ૪—શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનાં સરવૈયાં વીગેરે હીસાબ આપણી સમક્ષ હાલ જે વાંચી બતાવવામાં આવ્યાં તે જોતાં સદરહુ પેઢીનો વહીવટ વીગેરે કામકાજ સદરહુ પેઢીના વખતો વખતના અમદાવાદના વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓએ સંપૂર્ણ કાળજીથી પોતાના શરીર અને વખતનો ભોગ આપી પૂર્ણ સંતોષકારકરીતે બજાવેલ છે તે માટે હીન્દુસ્થાનનો આ સકળ સંઘ તેમને ધન્યવાદ આપે છે અને ઇચ્છે છે કે તેવીજ કાળજી અને બાહોશીથી સદરહુ પેઢીનો વહીવટ અમદાવાદના ગૃહસ્થો હવે પછી પણ ચલાવશે અને ઠરાવે છે કે સદરહુ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની મુખ્ય પેઢી (હેડ ઓફીસ) જે અત્યાર સુધી અમદાવાદમાં છે ત્યાંજ રાખવી.

સદરહુ દરખાસ્તને મુંબાઈવાળા ઝવેરી કલ્યાણચંદ શોભાગચંદે તથા રતલામવાળા શેઠ વરધીચંદજી ગાંધીએ તથા એવલાવાળા શા.દામોદરદાસ બાપુભાઇએ ટેકો આપતાં તે ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

ત્યારબાદ પેઢીના બંધારણ સંબંધે વિચાર કરવાને અત્રે મળેલા શ્રી સકળ સંઘમાંથી મેમ્બરો મુકરર કરી એક કમીટી નીમવી એમ વોરા અમરચંદ જસરાજે દરખાસ્ત કરી તેને પ્રભાષપાટણવાળા શેઠ પ્રેમજી રામચંદે ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે મંજુર કરવામાં આવી અને સદરહુ કમીટીની મીટીંગ મળવાનો ટાઇમ આજ રાત્રે સ્ટાન્ડર્ડ સાડાસાતનો મુકરર કરવામાં આવ્યો. સદરહુ કમીટીના મેમ્બરોના નામનું લીસ્ટ આ સાથે નીશાની ૧ થી સામેલ છે.

ઉપર પ્રમાણે કામકાજ થયા બાદ આજરોજ વખત થઇ જવાથી સભા આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવામાં આવી.

કસ્તુરભાઈ મણિભાઇ

હીન્દુસ્થાનના શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોના શ્રી સકળ સંઘના પ્રમુખ.

તારીખ ૨૯ ડીસેમ્બર સને ૧૯૧૨.

આજરોજ દીવસના બાર ઉપર એક વાગતાં ગઇ કાલની મુલતવી રહેલી સભા મળતાં તેમાં કામકાજ શરૂ થયું નીચે પ્રમાણે.

મીટીંગનું કામકાજ શરૂ થતાં મે. અધ્યક્ષ સાહેબ તરફ સુરતથી મી. માણેકલાલ ઘેલાભાઇની વતી તેમના વકીલ મી. ચુનીલાલ માણેકલાલ ગાંધી તરફથી મી. માણેકલાલ આ મીટીંગમાં નહી આવતાં તેને બદલે પોતાના પ્રતિનીધિ (રેપ્રીઝેન્ટેટીવ) તરીકે મી. પ્રાણશંકર ત્રીપુરાશંકર નામના ગૃહસ્થને આ સભામાં દાખલ કરવા અને સભાના પ્રોસીડીંગની નોટ લેવા રજા આપવા મતલબનો કાગળ આવેલ તે અસલ ઇંગ્રેજી તથા તેનો ગુજરાતી તરજુમો અધ્યક્ષ સાહેબના ફરમાનથી રા. રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામે વાંચી સંભળાવ્યા અને તે ઉપરથી મી. માણેકલાલની માગણી પ્રમાણે કરવું કે કેમ તે બાબત સકળ સંઘના મત લેવામાં આવ્યા જે ઉપરથી આખી સભામાંથી સુરતવાળા શાહ રતનચંદ ખીમચંદ તથા ડાહ્યાભાઇ મોતીચંદ નામના ફક્ત બે ગૃહસ્થોએ મી. માણેકલાલ તરફથી આવેલ ગૃહસ્થને દાખલ

થવા પરવાનગી આપવા મત આપ્યો અને સુરતવાળા શાહ મોતીચંદ મુલચંદ તથા શાહ હીરાચંદ લીલાધર તથા શાહ નેમચંદ પ્રેમચંદ સફરી નામના ત્રણ ગૃહસ્થોએ કાંઇપણ મત નહી આપતાં તટસ્થ રહ્યા અને બાકીના બધા સંઘે Never, Never ના પોકારો. વચ્ચે સદરહુ ગૃહસ્થને મીટીંગમાં દાખલ નહી કરવા દેવા માટે ઠરાવવામાં આવ્યું.

ત્યારબાદ ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ દરખાસ્ત કરી કે,

ઠરાવ ૫—સદરહુ પેઢીના હાલના જે સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ છે તેમને આજથી રદ કરવામાં આવે છે અને તેમને બદલે નીચે લખેલા સ્થળોના સંઘો તરફથી તેમના નામ સામે જણાવેલી સંખ્યામાં હવે પછી ચુંટાઇ આવે તેમને સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ ગણવામાં આવશે અને તેઓની સદરહુ કામકાજમાં મદદ લેવાની વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને આયેશ જણાય તો તેઓ મદદ આપે અને જ્યારે જ્યારે આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે જરૂર પડે ત્યારે તેઓએ એટલે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓએ સદરહુ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગની મેજોરીટીના વિચાર ઉપર ધ્યાન આપવું.

સદરહુ સ્થળોના સંઘોએ પોતાના સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓને મુકરર કરી માસ ત્રણની મુદતમાં તેમનાં નામ વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ ઉપર લખી મોકલવાં પરંતુ જો તે મુદતમાં સદરહુ સ્થળોના સંઘો તેમના તરફના સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ તેમના નામ સામે લખેલી સંખ્યામાં નીમી નહીં લખી મોકલે તો તે સ્થળોના સંઘોએ તેમના તરફના સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ નીમવાનો હક ખોયો છે એમ ગણી જે જે સ્થળના સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ ચુંટાઈ લખી મોકલવામાં આવશે તેટલાજ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ મુકરર થયા છે એમ ગણવામાં આવશે.

આ ઉપરાંત વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ તેમના હુદ્દાની રૂએ સદરહુ પેઢીના સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ ગણાશે.

સ્થળ.		સંખ્યા.
મુંબઇ અને તેની આસપાસ		૫
અમદાવાદ	"	૨
સુરત	"	૪
પાટણ	"	૩
ભાવનગર	"	૩
ભરૂચ	"	૧
મેસાણા અને તેની આસપાસ.		૧
માંડલ	"	૧
રાધનપુર	"	૧
પાલણપુર	"	૧
ઘોઘા	"	૧
રાજકોટ	"	૧
જુનાગઢ	"	૧
માંગરોલ	"	૧
પોરબંદર	"	૧
જામનગર	"	૧
ધોરાજી	"	૧
મોરબી	"	૧
ધોલેરા	"	૧
મુર્શીદાબાદ	"	૨
કલકત્તા	"	૨
લીંબડી	"	૧
માંડવી (કચ્છ)	"	૧
ભૂજ "	"	૧
અંજાર "	"	૧
મુંદ્રા "	"	૧
જખૌ "	"	૧
પુના	"	૨
એવલા	"	૧
માલેગામ	"	૧
સાંગલી	"	૧
બાલાપુર	"	૧
આંમલનેર	"	૧
બેલગામ ધારવાડ	"	૧
મદ્રાસ	"	૧
નીઝામ હૈદ્રાબાદ	"	૧
શીવગંજ	"	૧
સાદરી	"	૧
મડાર	"	૧
સીરોહી	"	૧
દેલદર	"	૧
વડોદરા અને તેની આસપાસ		૧
ખેડા	"	૨
ખંભાત	"	૨
કપડવંજ	"	૧
વીરમગામ	"	૧
સાણંદ	"	૧
વાવ અને તેની આસપાસ		૧

જોધપુર	”	૧
ઉદેપુર	”	૧
બીકાનેર	”	૧
ફલોધી	”	૧
મીયાંગામ	”	૧
લાહોર	”	૧
રંગુન	”	૧
દમણ	”	૧
જુનેર	”	૧
ગુંજરાનવાલા	”	૧
અમૃતસર	”	૧
અંબાલા	”	૧
ગ્વાલીઅર	”	૧
અજમેર	”	૧
રતલામ	”	૧
દીલ્લી	”	૧
આગ્રા	”	૧
જેસલમીર	”	૧
ઊંઝા	”	૧
વેરાવલ	”	૧
પ્રભાશપાટણ	”	૧
વડનગર	”	૧
વીસનગર	”	૧
માણસા	”	૧
પેથાપુર	”	૧
વીજાપુર	”	૧
ઇડર	”	૧
ખેરાળુ	”	૧
વલસાડ	”	૧
નવસારી	”	૧
પ્રતાપગઢ	”	૧
પ્રાંતીજ	”	૧
ધ્રાંગધ્રા	”	૧
રાણપુર	”	૧
મંડવારીઆ	”	૧
બોટાદ	”	૧
પાલીતાણા	”	૧
મહુવા	”	૧
સીહોર	”	૧
વઢવાણ	”	૧
લખતર	”	૧
સાયલા	”	૧
		૧૦૯

ઉપરના ઠરાવને મોરબીવાળા સંઘવી ફુલચંદ સુંદરજીએ તથા રા. રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામે ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે મંજુર થયો.

ત્યાર બાદ સુરતવાળા સરાફ ચુનીલાલ છગનલાલે નીચેના ઠરાવ રજુ કર્યા.

ઠરાવ ૬—શ્રી શત્રુંજય તથા શ્રી ગીરનારજીના ડુંગર તથા તે ઉપરનાં તથા પાલીતાણા અને તેની આસપાસનાં તથા જુનાગઢ અને તેની આસપાસનાં તથા શ્રી રાણકપુરજી–સાદરી તથા તેની આસપાસના જૈન સમુદાયનાં સાર્વજનીક તિર્થો, દેરાસરો તથા ધાર્મીક સંસ્થાઓ વીગેરેના અંગની કે લગતી હરેક પ્રકારની સ્થાવર કે જંગમ મીલકત તથા ઉપજ તથા તે સંબંધીનાં સર્વે કામકાજે જેનો હાલ સુધી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી વહીવટ કરે છે તે તેમનાજ વહીવટમાં હવે પછી આગળને માટે પણ કાયમ રાખવાં.

ઠરાવ ૭—ઉપર લખેલા ડુંગરો, તિર્થો વીગેરે ઉપરાંત આખા હીન્દુસ્તાનના શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સમુદાયનાં સાર્વજનીક કોઇપણ ઠેકાણે આવેલાં તિર્થો, દેરાસરો વીગેરે દરેકના અંગની કે લગતી હરેક પ્રકારની સ્થાવર કે જંગમ મીલકત તથા ઉપજના સંરક્ષણ અથવા લાભને અર્થે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓના ધ્યાનમાં યોગ્ય લાગે તો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના નામથી અગર બીજું જે નામ તેમને યોગ્ય જણાય તે નામથી તે પેઢીના વખતો વખત જે જે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ હોય તેમને આ ઠરાવથી વહીવટ કરવાનો કુલ અખત્યાર આપવામાં આવે છે.

ઠરાવ ૮. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને લગતાં તથા શ્રાવક સમુદાય તરફનાં સર્વે કામકાજ તથા કોઇપણ રીતે તેની સાથે લાગતાં વળગતાં શ્રાવક સમુદાય તરફનાં સરવે કામ નીચે લખેલા અમદાવાદના આઠ ગૃહસ્થો જેમને સમુદાય મજકુરના વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ કહેવામાં આવશે તેમની બનેલી એક કમીટીએ આજથી કરવાં.

નામ—નગરશેઠ કસ્તુરભાઇ મણીભાઇ, શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈ, શેઠ મનસુખભાઇ ભગુભાઇ, શેઠ દલપતભાઈ મગનભાઇ, શેઠ લાલભાઇ ત્રીકમલાલ, ઝવેરી વાડીલાલ વચતચંદ, રા. વકીલ સાંકળચંદ રતનચંદ, રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામ.

સદરહુ ત્રણ ઠરાવોને મંજુર કરવાને મુંબાઇવાળા વકીલ રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇએ પ્રથમ અનુમોદન આપ્યું પરંતુ પાછળથી તે પૈકીનો ત્રીજો ઠરાવ ગઇ રાત્રે કમીટીમાં મુકી તે ઉપર વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી એમ જણાવવાથી રજુ કરનાર ગૃહસ્થે ત્રીજો ઠરાવ પાછો ખેંચી લીધો અને બાકીના બે ઠરાવો ઉપર લખેલા અનુમોદનથી સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યા.

પછી મુંબઇવાળા શેઠ મોહનલાલ હેમચંદે દરખાસ્ત કરી કે,

ઠરાવ ૮—ઉપરના ઠરાવોમાં જણાવેલાં તિર્થો, દેરાસરો તથા ધાર્મીક સંસ્થાઓ વીગેરે સંબંધી સર્વ કામકાજ કરવાને તથા નાણાં આપવા લેવાને તથા લહેણું વસુલ કરવાને તથા દેણું આપવાને તથા સદરહુ પૈકી જે સંસ્થાનું હીત કે સંબંધ હોય તેને માટે અને તેના તરફથી સર્વ પ્રકારનો ખર્ચ કરવાને તથા હરેક પ્રકારના દસ્તાવેજ કે પાવતીઓ લખાવી લેવાને અગર લખી આપી તેના ઉપર સહી કરવાને તથા એવી દરેક સંસ્થાનો ભંડાર, નાણાં, સીલક, દાગીના, કપડાં વીગેરે જે જંગમ યા સ્થાવર મીલકત હોય તે પોતાના અખત્યારમાં રાખવાને તથા તેની દરેક સંસ્થાના હીતને ખાતર તેમાં સુધારો વધારો કે ફેરફાર કરવાને તથા સરવે સરકારી કોર્ટો કે કચેરીઓમાં અરજો કે કેસોમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના અગર તે સંસ્થાને લગતું જે નામ ચાલતું હોય તે નામથી સહી કરવાને તથા કેસો ચલાવવાને તથા વકીલ બેરીસ્ટર એર્ની કે મુખત્યાર નીમવાને અને સાધારણ રીતે ઉપરની સંસ્થાઓનો વહીવટ કરવાના સંબંધમાં તેમજ જાત્રાળુઓના હીત અગર સગવડના કારણસર યોગ્ય લાગે તે ખર્ચ કરવા તથા બીજું જે જે કામ કરવાને તેમને જરૂર લાગે તે સર્વ કરવાને આખા હીન્દુસ્થાનનો સદરહુ સકળ સંઘ અગર જે તે સ્થળનો સંઘ પોતાને કાયદેસર જે જે કામ કરવાનો અખત્યાર છે અને હોય તે સર્વ કામ કરવાને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના વખતે વખત જે જે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ હોય તેમને સર્વેને કે તેમની મીટીંગ મળીને ઠરાવે તે એક અગર એકથી વધારે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિને કુલ અખત્યાર આપવામાં આવે છે.

તે દરખાસ્તને મુંબઇવાળા વકીલ રા. ત્રીભોવનદાસ ઓધવજી શાહે ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવી.

પ્રભાસપાટણવાળા શાહ પ્રેમજી રાયચંદે નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૯—પોતાના વહીવટમાંની કોઇપણ સંસ્થાનાં નાણાં પોતાના વહીવટમાં ન હોય એવા કોઇપણ તિર્થ અગર દેરાસર હીન્દુસ્થાનમાં ગમે તે ઠેકાણે હોય તેના સંરક્ષણ કે લાભને અર્થે ખરચ કરવાનું વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને યોગ્ય જણાય તો રૂ. ૧૫૦૦૦) પંદર હજાર રૂપીઆ સુધીની રકમ ખર્ચ ખાતે લખીને કે નામે લખીને આપવાનો અગર ખર્ચ કરવાનો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના વખતે વખત જે જે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ હોય તેમને અધિકાર આપવામાં આવે છે પરંતુ તે ઉપરાંત રકમ આપવાની કે ખર્ચવાની જરૂર જણાય તો તે બાબત સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગની મેજોરીટીની સંમતિ મેળવી ખર્ચવા અગર આપવાનો અધિકાર છે.

ઉપરના ઠરાવને સુરતવાળા શા. રતનચંદ ખીમચંદે ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે મંજુર કરવામાં આવ્યો.

ત્યારબાદ મુંબઇના શેઠ હરીચંદ થોભણભાઇએ નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ+પોતાના વહીવટમાંની કોઇ પણ સંસ્થાનાં નાણાં પોતાના વહીવટમાંની બીજી કોઈ સંસ્થાને તે સંસ્થાના સંરક્ષણ કે લાભને અર્થે તેમજ જાત્રાળુઓના હીત અગર સગવડના કારણસર ખર્ચ ખાતે લખીને કે નામે લખીને આપવાનો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના વખતે વખત જે જે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ હોય તેમને અધિકાર આપવામાં આવે છે.

સદરહુ ઠરાવને ભાવનગરવાળા વોરા જગજીવન અમરચંદે ટેકો આપ્યો પરંતુ પાટણવાળા વકીલ સેરૂભાઈ ડાયાભાઇએ તથા મુંબઇવાળા શાહ હીરાલાલ વર્ધમાને સુચના કરી કે સદરહુ ઠરાવમાં ખર્ચ કરવાની રકમની કાંઇ હદ બાંધવી જોઇએ. તે ઉપરથી ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ સદરહુ ઠરાવને અનુમોદન આપતાં તેમાં સુધારો મુકયો કે,

રૂા. ૨૦૦૦૦) વીસ હજાર રૂપીઆ સુધીની રકમ વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ ઠરાવમાં લખ્યા મુજબ વાપરી શકે અને તે ઉપરાંત વધારે રકમની જરૂર હોય તો સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગની મેજોરીટીની સંમતિ મેળવી વાપરી શકે.

આ સુધારો દરખાસ્ત કરનાર મુંબાઇવાળા શેઠ હરીચંદ ચોભણભાઇએ પોતાના ઠરાવમાં સામેલ કરવા સંમતિ આપી અને તેને વડોદરાવાળા ઘડીઆળી સાંકળચંદ માણેકચંદે અનુમોદન આપતાં સર્વાનુમતે નીચે પ્રમાણે ઠરાવ થયો.

ઠરાવ ૧૦—પોતાના વહીવટમાંની કોઇપણ સંસ્થાનાં નાણાં પોતાના વહીવટમાંની બીજી કોઈ સંસ્થાને તે સંસ્થાના સંરક્ષણ કે લાભને અર્થે તેમજ જાત્રાળુઓના હીત અગર સગવડના કારણસર ખર્ચ ખાતે લખીને કે નામે લખીને રૂા. ૨૦૦૦૦) રૂપીઆ વીસ હજાર સુધી આપવાનો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના વખતે વખત જે જે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ હોય તેમને અધિકાર આપવામાં આવે છે. પરંતુ તે ઉપરાંત વધારે રકમની જરૂર હોય તો સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગની મેજોરીટીની સંમતિ મેળવી આપવા અધિકાર છે.

શેઠ બાલાભાઇ દલસુખરામ કપડવંજવાળાએ નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૧—તારીખ ૧૨ માર્ચ સને ૧૯૧૨ સંવત ૧૯૬૮ ના ફાગણ વદ ૯ મંગળવારના રોજ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મળેલી મીટીંગમાં શ્રી સમેતશીખરજી બાબતમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ થયો છે.

"રાય સાહેબ બદ્રીદાસજી બહાદુર કલકતેથી અત્રે પધારેલા છે અને તેમણે માહા પ્રયત્ને શીખરજીના તિર્થ માટે પ્રયાસ કર્યો તે હકીકત શેઠ વલ્લભજીભાઇ હીરજીભાઇએ રાય સાહેબની વતી અત્રે નીચે પ્રમાણે જાહેર કરી કે પાલગંજના રાજાના શીખરજી ઉપરના તમામ હકનું કાયમનું લીસ લેવા માટે રૂા. ૨૪૨૦૦૦) બે લાખ બેતાલીસ હજાર એકવાર રોકડા આપવા તથા દર વર્ષે રૂા. ૪૦૦૦) ચાર હજાર આપવા એવી ગોઠવણ થઈ છે. અને તેમાં જે રૂા. ૧૫૦૦) પંદરસેં શ્રી શીખરજીના કારખાના તરફથી મળે છે તે લેવાના તથા પાલગંજના રાજાના હક તરીકે ડુંગરની જે ઉપજ આવશે તે પણ આપણે લેવાની એમ જાહેર કર્યું અને આ સંબંધે ગવરમેન્ટમાં મંજુરી માટે માગણી કરી છે તે માંગણી મંજુર થયેલી ઉપરની રકમ તથા તે શીવાય વકીલ વીગેરે બીજા ખર્ચ માટે જરૂર પડતાં રૂા. ૧૫૦૦૦) પંદર હજાર સુધી જરૂર પડે તેમ છે એમ જાહેર કર્યું. આ હકીકત ઉપરથી મી. માણેકલાલ ચેતાભાઇએ દરખાસ્ત કરી તથા મી. અંબાલાલ બાપુભાઇએ ટેકો આપ્યો કે આ કામ ઘણુંજ સારૂં છે અને ઉપર જે રકમ જણાવી છે તે રકમ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીએ સમેતશીખરજીના તિર્થ ખાતે લખીને આપવી અને તે બાબત જે જે જરૂર અને યોગ્ય કામ લાગે તે સર્વે કરવા વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને સત્તા આપવી અને આ કામ બદલ રાય બદ્રીદાસજી બહાદુરને ધન્યવાદ આપવો.

ઉપર પ્રમાણે સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગમાં ઠરાવ થયેલ છે તે મંજુર કરવામાં આવે છે અને ઠરાવવામાં આવે છે કે તે ઠરાવમાં જણાવેલી સરતોમાં અથવા રકમમાં કાંઈ ઓછું વધતું કરવાનું અગર ફેરફાર કરવાનું વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને યોગ્ય લાગે તો તેમ પણ કરવાની તેમને સંપૂર્ણ સત્તા આપવામાં આવે છે.

સદરહુ ઠરાવને વીજાપુરવાળા શાહ મગનલાલ કંકુચંદે ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

વડોદરાવાળા શેઠ લાલભાઇ કલ્યાણભાઇએ નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૨—શ્રી પાલીતાણે દર સાલ જાત્રાળુઓ તરફથી જે વાર્ષીક ઉપજ આવે છે તેમાંથી ભંડાર ખાતે જે ચોખી ઉપજ રહે તેમાંથી આઠઆની સુધીની રકમ વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓની કમીટીને યોગ્ય લાગે તેવાં બીજાં તિર્થો તથા બીજાં સ્થળોનાં દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધાર ખાતે વાપરવાને સદરહુ પેઢીના વખતે વખતના વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને અધિકાર આપવામાં આવે છે, પરંતુ તે કરતાં વધારે રકમ ખર્ચવા જરૂર જણાય તો સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગની મેજોરીટીની સંમતિ મેળવી ખર્ચવા અધિકાર છે.

સદરહુ ઠરાવને મીયાંગામવાળા શેઠ નેમચંદભાઇ પીતામ્બરે ટેકો આપતાં, તે સર્વાનુમતે મંજુર કરવામાં આવ્યો.

પુનાવાળા શેઠ વીરચંદ કૃષ્ણાજીએ નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૩—પોતાના વહીવટમાંની કોઈપણ સંસ્થાનાં નાણાં જે તે વખતે અમલમાં હોય તે ઈન્ડીયન ટ્રસ્ટ એકટમાં લખ્યા પ્રમાણેની સીકયુરીટીમાં તથા પ્રેસીડન્સી બેન્ક અથવા બેન્કોમાં અથવા તેની શાખાઓમાં રોકવાં. તે શીવાય બીજી કોઇ જગ્યાએ રોકવાં કે ધીરવાં નહી અને વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓમાંથી ત્રણ અગર વધારેને નામે રાખવાં.

સદરહુ ઠરાવને મુંબાઇવાળા ઝવેરી મોહનલાલ મગનભાઇએ અનુમોદન આપતાં સર્વાનુમતે મંજુર થયો.

ત્યારબાદ કપડવંજવાળા શેઠ જેસંગભાઈ પ્રેમચંદે નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૪—દર સાલ હીસાબ તપાસવા સારૂ બે અથવા વધારે ઓડીટરો સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગ વખતે મુકરર કરવા અને દર સાલ ઓડીટરોએ તપાસેલા હીસાબ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગમાં વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓએ રજુ કરવો તથા વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓએ તે સાલમાં કરેલાં મહત્વનાં કામોનો વાર્ષીક રીપોર્ટ રજુ કરવો.

સદરહુ ઠરાવને મુંબઈવાળા મારવાડી સંઘવાળા શેઠ વજીંગજી હીરજીએ ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

ત્યારબાદ સાયલાવાળા રા. રા. નરશીદાસ નથુભાઈએ નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૫—કોઇપણ માણસ કોઇપણ જૈન તિર્થ અગર દેરાસરનો અગર કોઇ જૈન ધાર્મિક સંસ્થાના વહીવટનો હીસાબ ન આપતો હોય અથવા તેના કબજાની તેવા પ્રકારની મીલકત ન સોંપતો હોય તે કારણથી તેને જે તે સ્થળના સંઘે સંઘમાંથી દુર કર્યો હોય અને તે સંઘવાળા આ પેઢી ઉપર લખી મોકલે અને આ પેઢી તેને હીસાબ આપવાને તથા મીલકત સોંપવાને કહે તે છતાં તે પ્રમાણે તે ન વર્તે અગર તેનો વાસ્તવીક ખુલાસો ન આપે તો વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની મીટીંગની મેજોરીટીના મત પ્રમાણે તેને હીંદુસ્થાનના સકળ શ્વેતામ્બર મુર્તિપુજક જૈન સંઘ બહાર મુકી શકે અને તે ઉપરથી તે માણસ હીંદુસ્થાનના સકળ સંઘની બહાર છે એમ ગણવું અને આવી રીતે હીંદુસ્થાનના સકળ સંઘ બહાર મુકાયેલો શક્ષ વહીવટ કરનાર કે સ્થાનીક પ્રતિનીધિ થઈ શકશે નહીં અને હશે તો તે કમી થયો છે એમ ગણવામાં આવશે.

ઉપલા ઠરાવને ખંભાતવાળા શેઠ દીપચંદ ફુલચંદે અનુમોદન આપતાં તે સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

બાદ ભાવનગરવાળા શેઠ નરોતમદાસ ભાણજીએ નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૬—વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને ઉપરના ઠરાવો પ્રમાણે વહીવટ કરવાના દરમ્યાન કાંઇ અડચણ પડે તો અગર જરૂર જણાય તો તે હકીકત સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓને જાહેર કરી તેમની મીટીંગના બહુમત પ્રમાણે જે ઠરાવ થાય તે પ્રમાણે વર્તવું. અને તે ઠરાવ આખા હીન્દુસ્થાનના સકળ સંઘે કરેલો છે એમ ગણાશે.

સદરહુ ઠરાવને વીજાપુરવાળા શેઠ ભીખાભાઇ લલુભાઇએ ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે મંજુર થયો.

અમદાવાદવાળા વકીલ રા. કેશવલાલ અમથાલાલે ત્યાર પછી નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૭—સદરહુ પેઢીના વહીવટ કરનાર અથવા સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ જે જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક હશે તેજ થઈ શકશે, પરંતુ નીચે લખેલા શક્ષો સદરહુ પેઢીના વહીવટ કરનાર કે સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ થઈ શકશે નહી.

૧ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજકપણાની શ્રદ્ધા ન હોય તે.
૨ નામદાર બ્રીટીશ સરકારનો રાજદ્રોહી ઠરી શીક્ષા થઈ હોય તે
૩ જે કોઇને ચોરી, વિશ્વાસઘાત અગર બીજા ભયંકર ગુન્હા બદલ કેદની સજા થઈ હોય તે.
૪ દીવાનો.
૫ સગીર.
૬ સ્ત્રી.

જે વહીવટ કરનાર અથવા સ્થાનીક પ્રતિનીધિને તે નીમાયા પછી ઉપર લખેલી પેટા કલમો ૧-૨-૩-૪ પૈકી કોઇ કલમ લાગુ પડશે તો તે તેજ વખતથી વહીવટ કરનાર અથવા સ્થાનીક પ્રતિનીધિ તરીકે બંધ પડયો છે એમ ગણવું.

ઉપરના ઠરાવને અમદાવાદવાળા શા. ચંદુલાલ હીરાચંદે ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે પસાર થયો.

પછી રતલામવાળા વરધીચંદજી હકમીચંદજી ગાંધીએ આજની સભાનું કામ સંતોષકારક રીતે પસાર થયું તે માટે ધન્યવાદના શબ્દોની એક કવિતા ગાઇ સંભળાવી.

ત્યારબાદ રા. રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામે જાહેર કર્યું કે આજનું કામ ખલાસ થયું છે અને આવતી કાલ માટે કમીટીના મેમ્બરોએ આજ રાત્રે સાડાસાત વાગે ગઇ કાલની માફક આવવું.

ઉપર પ્રમાણે કામકાજ થયા બાદ સભા આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવામાં આવી.

કસ્તુરભાઇ મણિભાઇ
હીન્દુસ્થાનના શ્વેતામ્બર મુર્તિપુજક જૈનોના
શ્રી સકળ સંઘના પ્રમુખ.

તારીખ ૩૦ ડીસેમ્બર સને ૧૯૧૨

આજરોજ દીવસના બાર ઉપર એક વાગતાં ગઇ કાલની મુલતવી રહેલી સભા મળતાં તેમાં કામકાજ થયું તે નીચે પ્રમાણે.

ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૮—શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને લગતાં તથા શ્રાવક સમુદાય તરફનાં સરવે કામકાજ તથા કોઇપણ રીતે તેની સાથે લાગતાં વળગતાં શ્રાવક સમુદાય તરફનાં સરવે કામ નીચે લખેલા અમદાવાદના નવ ગૃહસ્થો જેમને સમુદાય મજકુરના વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ કહેવામાં આવશે તેમની બનેલી એક કમીટીએ આનથી કરવાં.

નામ- નગરશેઠ કસ્તુરભાઈ મણીભાઈ, શેઠ અંબાલાલ સારાભાઇ, શેઠ મનસુખભાઈ ભગુભાઈ, શેઠ મણીભાઇ દલપતભાઈ, શેઠ દલપતભાઈ મગનભાઇ, શેઠ લાલભાઇ ત્રીકમલાલ, ઝવેરી વાડીલાલ વખતચંદ, રા. વકીલ સાંકળચંદ રતનચંદ, રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામ.

વખતે વખત જે જે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ હશે તે તેમના હુદ્દાની રૂએ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓ પણ ગણાશે.

સદરહુ ઠરાવને પુનાવાળા શાહ વીરચંદ કૃષ્ણાજીએ ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

ત્યારબાદ ભાવનગરવાળા વોરા અમરચંદ જસરાજે નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.

ઠરાવ ૧૯—ઉપર લખેલા ઠરાવોથી તારીખ ૧૯ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૦ ની સાલની સ્કીમમાં જે ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે તે શીવાય બીજી બધી બાબતોમાં મજકુર તારીખ ૧૯ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૦ ની સાલની સ્કીમ કાયમ છે એમ સમજવું.

ઉપરના ઠરાવને અનુમોદન આપતાં તેમાં એવલાવાળા શાહ દામોદરદાસ બાપુભાઇએ નીચેનો સુધારો મુક્યો.

તિર્થના હકો જાળવવાને અંગે તેમજ ચાલુ વહીવટના અંગે વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને આપેલી સત્તા શીવાયના કામને સંબંધે તેમજ આપેલી સત્તામાં ફેલ વિરૂદ્ધ કાર્ય થયું હોય તો તે સંબંધે સ્થાનીક તથા વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓનું મંડળ એકત્ર મળે ત્યારે બહુ મતે યા સર્વાનુમતે જે ઠરાવ કરે તેનો વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓએ અમલ કરવો.

સદરહુ સુધારાને માલેગામવાળા શાહ બાલચંદ હીરાચંદે અનુમોદન આપતાં વોરા અમરચંદ જસરાજે પોતાના ઠરાવમાં તે સુધારો સ્વીકાર્યો અને ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ સદરહુ ઠરાવને ઉપરના સુધારા સાથે ટેકો આપતાં સદરહુ ઠરાવ સુધારા સાથે સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો.

લખતરવાળા સંઘવી નેણશી ફુલચંદે જણાવ્યું કે બોટાદમાં આપણા ધર્મના વરઘોડા બાબત જે વિરૂદ્ધ ચુકાદો આપવામાં આવેલ છે તે બાબત નામદાર ભાવનગર દરબાર સાહેબ તરફ એક વિનંતિ પત્ર મોકલવું.

તેને કપડવંજવાળા શાહ બાલાભાઇ દલસુખરામે ટેકો આપ્યો અને ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ જાહેર કર્યું કે જો કે આ બાબત સ્કીમને લગતી નથી તોપણ આખા હિન્દુસ્થાનનો સકળ સંઘ એકઠો થવાનો આવો પ્રસંગ ફરી ફરીને આવતો નથી તેથી વિનંતિ કરૂં છું કે આ ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવો અને તે ઉપરથી તાળીઓના અવાજ થતાંની સાથે મુંબઇવાળા ઝવેરી મણીલાલ સવચંદ વીગેરેએ જણાવ્યું કે આ સભા આ બાબત મળી નથી જે ઉપરથી મતભેદ થવાથી ગડબડ થંઇ તેથી સભાનું બીજું કાર્ય આગળ ચલાવવામાં આવ્યું.

રા. રા. વકીલ હરીલાલ મંછારામે હિન્દુસ્થાનના સકળ સંઘે અમદાવાદમાં પોતાના વખતનો ભોગ આપી પધારવાને તસ્દી લીધી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માન્યો.

પછી ભાવનગરવાળા શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ જાહેર કર્યું કે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનું કામકાજ અમદાવાદનો સંઘ વખત તથા ખર્ચના ભોગે હમેશાં જે બજાવતો આવ્યો છે અને બજાવે છે તેના પ્રમાણમાં બાહાર ગામોથી પધારેલા સંઘોએ કાંઇ વિશેષ કર્યું નથી અને તેથી આપણે બાહાર ગામોથી આવેલા સંઘોએ અમદાવાદના સંઘનો ઉપકાર માનવાની હું દરખાસ્ત કરૂં છું.

સદરહુ દરખાસ્તને વડોદરાવાળા ઝવેરી લાલભાઇ કલ્યાણભાઇએ ટેકો આપતાં તે સર્વાનુમતે પસાર થયું.

બાદ અમદાવાદવાળા રા. રા. વકીલ છોટાલાલ કાળીદાસે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી શ્રી પવિત્ર શત્રુંજય તિર્થની રખોપાની ટીપ કરવામાં આવે છે તે સંબંધમાં તારીખ ૧૩ જુન સને ૧૯૧૨ ના હીન્દી જૈન પેપરમાં જે ખોટી હકીકત છપાઇ આવેલ તે જણાવી તેવી ખોટી હકીકતથી નહીં દોરવાઈ જવા સકળ સંઘને વિનંતિ કરી. ત્યારબાદ શાહ સાંકળચંદ પીતામ્બરે આપણું કાર્ય પૂર્ણ સંતોષકારક રીતે પાર પાડેલું છે તે બાબતની કવિતા ગાઇ બતાવ્યા બાદ મુંબઇવાળા શેઠ કલ્યાણચંદ શોભાગચંદે દરખારત કરી કે આપણા પ્રમુખ સાહેબે આ સભાનું કામ ઘણી સંતોષકારક રીતે બજાવ્યું છે. અને તેઓ ગાદીને માટે પુરેપુરા લાયક છે માટે તે બદલ તેઓ સાહેબનો આ સભાએ ઉપકાર માનવો.

સદરહુ દરખાસ્તને કપડવંજવાળા શાહ બાલાભાઇ દલસુખરામે ટેકો આપ્યો અને તે સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવી.

ત્યારબાદ પ્રમુખ સાહેબે અત્રેના તેમજ બહાર ગામથી પધારેલા સકળ સંઘનો તેમજ આ સકળ સંઘ એકઠો થતાં તેની સુવ્યવસ્થા વીગેરે કાર્ય કરવામાં અત્રેના શેઠ જમનાદાસ, સવચંદ, મોહોલાલભાઇ મગનલાલભાઇ વીગેરે ગૃહસ્થોએ પૂર્ણ ઉત્સાહથી પોતાના વખતનો ભોગ આપીને મદદ કરી છે તે વીગેરેનો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓ તરફથી આભાર માન્યો.

બાદ શેઠ કલ્યાણચંદ શોભાગચંદે પ્રમુખ સાહેબને હાર તોરા આપ્યા બાદ પ્રમુખ સાહેબે સભા વિસર્જન થયેલી જાહેર કરી અને તે પ્રમાણે સભા વિસર્જન થઇ.

આ સભામાં હિન્દુસ્થાનના શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોના જુદા જુદા સ્થળના સંઘોના જે જે ગૃહસ્થો પધાર્યા હતા તેમના નામનું બની શક્યું તેટલું લીસ્ટ બનાવી નીશાની અ. બ. ક. થી આ સાથે સામેલ રાખ્યું છે.

કસ્તુરભાઈ મણીભાઈ,
હીન્દુસ્થાનના શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોના
શ્રી સકળ સંઘના પ્રમુખ.

[અમદાવાદમાં રાવબહાદુર નગરશેઠ પ્રેમાભાઇ હીમાભાઇના મકાનમાં તા. ૧૯ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૦ ના રોજ દીવસના કલાક ૧૧ વાગતાં શ્રાવક સમુદાયના તમામ મેમ્બરોની એક સભા ભરાઇ તેનું પ્રોસીડીંગ.]

આ સભામાં ઘણાં માણસો ભરાયાં હતાં તેમાંના જે માણસોના નામની લીષ્ટ બની આવી તે આ સાથે સામેલ છે.

જ્યારે આ સભાનું કામ શરૂ થયું ત્યારે શેઠ મનસુખભાઇ ભગુભાઇએ દરખાસ્ત કરી અને તેને શેઠ ઉમાભાઈ હઠીસંઘે ટેકો આપ્યો કે શેઠ પ્રેમાભાઇ હીમાભાઇએ સભાપતીની ખુરશી લેવી. આ દરખાસ્ત એકમતથી પાસ થઇ ને શેઠ પ્રેમાભાઇ હીમાભાઇએ એ પ્રમાણે સભાપતીની ખુરશી લીધી.

પછી ચેરમેન સાહેબે સભા એકઠી કરવાનું કારણ કહી સમજાવ્યું ને તેમના હુકમથી શા. મગનલાલ દલપતરામે સભા ભરવા બાબતની છપાવેલી નોટીસ વાંચી સંભળાવી.

ઝાહેર ખબરમાં લખેલી બાબતોને વીશે ઠરાવો કરવાને સારૂ અમદાવાદ સીવાય બીજી કેઇ કેઇ જગાઓએ શ્રાવકોની સભાઓ ભરવામાં આવી હતી તે ગામો તથા શહેરોના નામો ચેરમેન સાહેબે કહી બતાવ્યાં હતાં ને તે ગામો સુમારે ૧૦૩ હતાં તેના લીષ્ટની યાદી આ સાથે રાખવામાં આવી.

આ બધી એકસોને ત્રણ જગાઓએ જુદી જુદી મીટીંગો ભરાઇ તેની હકીકત પત્રો અમદાવાદમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી તથા શેઠ. પ્રેમાભાઇ હીમાભાઇના સરનામાથી વખતસર અહીં આવેલાં છે. ને તેમાં એમ નીકળે છે કે એ બધી જગાઓએ શ્રાવકોએ ઠરાવો કર્યાં છે તેમાં બીજી બાબતોની સાથે એમ ઠરાવ્યું છે કે આ સભા ભરવાની ઝાહેર ખબ નીચે સહીઓ કરનાર આઠ ગ્રહસ્થોને આખા શ્રાવ સમુદાયના પ્રતીનીધીઓ નીમવાને તેમને શેતરૂંજ ડુંગર તથા તેના દેરાસરોની બાબતમાં કામ કરવાને કુલ અખતીયાર આપવો.

ઝાહેર ખબરમાં લખેલું સભાનું કામ શરૂ કર્યું

૧. સંઘવી ફુલચંદ કમળસી થાન લખતર દરબારના કારભારીએ દરખાસ્ત કરી કે,

પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબ તરફથી શેતરૂંજા ડુંગરના તથા તેને લગતા કામોમાં થતી હરકતો દુર થવા બાબત શ્રાવક સમુદાય તરફથી શેઠ. આણંદજી કલ્યાણજીના નામથી જે જે કામકાજ હાલસુધી થયેલાં છે તથા તેને લગતાં બીજાં સરવ કામો કાયમ રાખવા.

તેને શેઠ મદનજી સુંદરજી પોરબંદરના રેહેવાશીએ ટેકો આપ્યો ને સભાના એકમતથી આ ઠરાવ બાહાલ રાખ્યો.

૨. બીજી દરખાસ્ત શેઠ. છોટાભાઇ મોતીચંદ અમદાવાદનાએ કરી કે,

શેતરૂંજા ડુંગર તથા દેરાસરોને લગતા શ્રાવક સમુદાય તરફના કામકાજે તથા કોઇપણ રીતે તેની સાથે લાગતા વળગતા શ્રાવક સમુદાય તરફના સરવે કામ જે આજ સુધી શેઠ. આણંદજી કલ્યાણજીના નામથી ચલાવવામાં આવ્યા છે તેનો વહીવટ નીચે લખેલા આઠ સખસો જેમને સમુદાય મજકુરના પ્રતિનીધિઓ કહેવા તે સખસોની બનેલી એક કમીટીએ કરવો તેમનાં નામ.

૧ શેઠ પ્રેમાભાઇ હીમાભાઈ.
૧ શેઠ ઉમાભાઈ હઠીસંઘ.
૧ શેઠ જેસંગભાઇ હઠીસંઘ.
૧ શેઠ મગનભાઇ કરમચંદતરફથી ત્રીકમદાસ નથુભાઈ
૧ શેઠ દલપતભાઈ ભગુભાઈ.
૧ શેઠ મનસુખભાઈ ભગુભાઈ.
૧ શેઠ મંછારામ ગોકળદાસ.
૧ શેઠ પરસોતમદાસ પુંજાસા.

ઉપરની દરખાસ્તને સંઘવી હીરચંદ સુંદરજી મોરબીવાળાએ ટેકો આપ્યો અને સરવેના એકમતથી આ દરખાસ્ત બહાલ રહી.

૩. શેઠ તલકચંદ માણેકચંદ મુંબાઇવાળાએ દરખાસ્ત કરી કે,

ઉપર લખેલા આઠ વહીવટ કરનાર પ્રતિનીધિઓને નીચે લખેલા સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓની સહાય કામકાજમાં જો મદત લેવાની આવશ જણાય તો મદદ આપે ને જ્યારે જ્યારે આની અંદર આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે જરૂર પડે ત્યારે તેઓએ સ્થાનીક પ્રતિનીધિઓના વીચાર ઉપર ધ્યાન આપે તેઓનાં નામ.

રાય બહાદુર લક્ષ્મીપતસીંઘજી પરતાપસીંઘજી રાય બહાદુર ધનપતસીંઘજી પરતાપસીંઘજી	મુરસીદાબાદ તથા તેના આસપાસના ગામો તરફથી.
રાય બહાદુર બદ્રીદાસ કાળકાદાસ	કલકત્તા તથા તેની આસપાસ.
શેઠ ખીમચંદભાઈ મોતીચંદ તરફથી દયાચંદ મલુકચંદ શેઠ કેશવજીભાઈ નાયક શા. તલકચંદ માણેકચંદ શા. મોતીચંદ હરખચંદ	મુંબાઈ તથા તેના આસપાસના ગામો તરફથી.
શા. નેમચંદ મેલાપચંદ શા. રાયચંદ કલ્યાણજી શા. ફીકાભાઈ પરભુદાસ	સુરત તથા તેની આસપાસના ગામો તરફથી.
શા. અમરચંદ જસરાજ શા. નારણભાઇ ભાણાભાઈ	ભાવનગર તથા તેની આસપાસના ગામો તરફથી.
ઝવેરી પનાલાલ પુનમચંદ શા. ઉત્તમચંદ માણેકચંદ	પાટણ તથા તેની આસપાસના ગામો તરફથી
શા. મંગળજીભાઈ ઈશ્વરભાઈ	પાલણપુર તથા તેની આસપાસ
શા. પાનાચંદ આશકરણ	કછમાંડવી ” ”
શા. મગનભાઈ કપુરચંદ	પુના ” ”
શા. કરમચંદ લવજી	ઘોઘા ” ”
શા. અનોપચંદ મલુકચંદ	ભરૂચ ” ”
શા. પ્રેમજી કપુરચંદ	માંગરોલ ” ”
શા. કપુરજી રંગજી	મારવાડ ” ”
શેઠ. લલુભાઇ અનોપશી	ખેડા ” ”
શા. ત્રીકમજી રામજી	જામનગર ” ”
સંઘવી ફુલચંદ કમળશી	થાના લખતર ” ”
શા. ફતેભાઈ અમીચંદ ઝવેરી	વડોદરા ” ”
શા. ખોડીદાસ મોરારજી	ધોરાજી ” ”
શા. શીરચંદભાઇ સાંકળચંદ	રાધનપુર ” ”
શા. મુળચંદ વેલશી	ધોરેળા ” ”
શા. લખમીચંદ કેસવજી	રાજકોટ ” ”
શા. મદનજી સુંદરજી	પોરબંદર ” ”
શા. ચુનીલાલ કેસરીસંઘ શા. વકીલ કસ્તુરભાઇ પ્રેમચંદ	અમદાવાદના.

ઉપરની દરખાસ્તને વકીલ ઉમેદભાઇ હીરાચંદે ટેકો આપ્યો અને સરવેના એક મતથી આ દરખાસ્ત બાહાલ રહી.

૪. શેઠ ગલાબચંદ શાયચંદે દરખાસ્ત કરી કે;

શ્રાવક સમુદાયના તથા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી મજકુરના નામથી તથા તેમની તરફથી ગમે ત્યાં આવેલી બધી જગાઓએ સરવે દસ્તાવેજો ઉપર સહી કરવાને તથા

વડોદરાનો શરદુત્સવ.

મે. રા. રા. 'જૈનયુગ'ના માનદ તંત્રી મહાશયની સેવામાં, મુંબઇ.

નીચેના સમાચારને આપના પત્રમાં સ્થાન મળશે એવી આશા છે.

વડોદરાની સાહિત્યસભા તરફથી ગત તા. ૨૬-૨૭-૨૮ સપ્ટેંબર ૧૯૨૫ ના રોજ શરદુત્સવ પ્રસંગે સાહિત્ય પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું. 'સાહિત્ય'ના અકટોબરના અંકમાં પ્રેમાનંદ જયંતી અને 'શરદુત્સવ' સંબંધી હેવાલ આપતાં ટુંકમાં આ પ્રદર્શનનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તે પ્રદર્શનમાં કયા કયા ગ્રંથો અથવા વિદેહી અને વિદ્યમાન વિદ્વાન્ મહાશયોના હસ્તાક્ષરો વગેરે મૂકવામાં આવ્યા હતા? કયા કયા મહાશયો અથવા સંસ્થાઓ તરફથી તે મૂકાયા હતા? કોની તેમાં ખાસ સહાયતા હતી? એ વિગેરેનું વિસ્તૃત વર્ણન ગમે તે કારણે હજુ સુધી પ્રકાશમાં મુકાયું જણાતું નથી. 'સાહિત્ય'ના ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખમાં બીજા કેટલાક મહાશયોનું સ્મરણ કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ પ્રદર્શન-ઉદ્‌ઘાટનથી વિસર્જન પર્યન્ત સેવા સમર્પનાર સાહિત્યપ્રેમી એક જૈન બંધુ પં. લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધીને ભૂલી જવામાં આવ્યા છે; તેમાં કંઇ ધર્મભેદ તો કારણ નહિ હોય? કારણ કે—સાહિત્યસભાના મંત્રી (ભરતરામ મ્હેતા)ની અને તેમના પિતાશ્રી (ભાનુસુખરામ મ્હેતા)ની ખાસ પ્રેરણાથી જૈન વિભાગની નીચે જણાવેલી પ્રતિયોની પસંદગી કરી મેળવી આપવામાં, તેને વ્યવસ્થિત ક્રમમાં ગોઠવી આપવામાં અને પ્રદર્શનોદ્‌ઘાટન કરનાર શ્રીમતી ધનવંતાગૌરી (ના. દિવાન સાહેબનાં પત્ની)-તથા અન્ય પ્રેક્ષકો (રમણભાઇ મ. નીલકંઠ વિ.)ને તે તે ગ્રંથ-પ્રતિયોનો પરિચય કરાવવામાં તેમણે સમયભોગ આપી ઉત્સાહથી અમૂલ્ય સહાયતા અવશ્ય કરી હતી. જેમાંથી વિ. સં. ૧૨૪૧ માં પ્રાચીન ગૂજરાતીમાં રચાયેલ શાલિભદ્રસૂરિના ભરત-બાહુબલિરાસનો પરિચય કરાવતાં રા. મટુભાઇ કાંટાવાળાએ તેને 'સાહિત્ય' પત્રમાં પ્રકટ કરવા પોતાની ઇચ્છા પણ દર્શાવી હતી. અસ્તુ.

પ્રદર્શનમાં ૧૩ મા સૈકાથી ૧૯ મા સૈકા સુધીની ગૂજરાતી ભાષાની જૈનગ્રંથપ્રતિયો નીચે પ્રમાણે જોવામાં આવતી હતી.

વડોદરા ગત શરદુત્સવ પ્રસંગે ભરાયેલ સાહિત્ય-પ્રદર્શનમાં મૂકાયેલી જૈન પ્રતિયો. *

(સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીની)

રચના સંવત	લેખન સંવત	ગ્રંથનામ	ગ્રંથકાર	વિશેષ સૂચન
૧૨૪૧		ભરત-બાહુબલિરાસ	શાલિભદ્રસૂરિ	ફોટો ખેંચાયેલી પ્રતિ
૧૨૬૬		જંબૂસ્વામિ રાસ	ધર્મ	પ્રા. ગૂ. કા. સંગ્રહ (ગા. ઑ. સિરીઝ)માં પ્રકાશિત
૧૩૨૭		સપ્તક્ષેત્રરાસ	જયવંત	,,
	૧૩૫૮	શાલિભદ્રકાક ધમ માતૃકા	પદ્મ	,,
	,,	નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા	વિનયચંદ્રસૂરિ	,,

* 'સયાજી વિજય' પત્રના ઉપસંપાદક શ્રીયુત હરિરાય બુચે પ્રદર્શનમાં મૂકાયેલ પ્રતિયો વિગેરેનું લિસ્ટ 'સયાજી વિજયમાં' પ્રકટ કરવા ઇચ્છા દર્શાવેલી, પરંતુ 'સાહિત્યસભા'ના મંત્રી સવિસ્તર રિપોર્ટ પ્રકટ કરશે એવી ધારણાથી તેમ બની શક્યું નહિ હોય.

૧૩૬૩		કચ્છૂલીરાસ	(ર. કોરિંટાવક)	,,
૧૪૭૮	૧૫૬૫	પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર (ગદ્ય) (વાગ્વિલાસ)	માણિક્યસુંદરસૂરિ	,,
૧૪૧૨	૧૫૭૪	ગૌતમરાસં	વિજયભદ્ર	એકજ પ્રતિમાં
૧૫૪૩	,,	શાંતિનાથસ્તવ	નન્નસૂરિ	
૧૫૪૪	,,	વિચારચઉસઠ્ઠી	,,	
૧૫૫૩	,,	દશ શ્રાવકબત્રીશી	,,	
૧૫૫૪	,,	અર્બુદચૈત્યપ્રવાડિ	,,	
૧૫૫૮	,,	ગજસુકુમાલભાસ	,,	
૧૫૫૯	,,	મિચ્છા દુક્કડ સઝાય	,,	
૧૫૬૦	,,	મહાવીર સ્તવન	,,	
	,,	બુદ્ધિરાસ	શાલિભદ્રસૂરિ	
	,,	દશાર્ણભદ્રરાસ	હીરાણંદસૂરિ	
	,,	ઇલાપુત્રચરિત્ર	મતિશેખર વાચક	
	,,	થૂલિભદ્ર એકવીસઉ	લાવણ્યસમય	
		(અન્ય નાની કૃતિયો)		
૧૫૨૨		જંબૂસ્વામિ ચઉપઇ	(દેપાલ)	
૧૫૩૪	૧૫૮૧	સમકિત બારવ્રતકુલક	(દેપાલ)	
૧૫૫૦	૧૬૧૩	મુનિપતિરાસ		
	૧૫૬૪	મન સ્થિરીકરણ સ્વાધ્યાય		
	૧૫૯૯	ઉત્તરાધ્યયન છત્રીસભાસ	બ્રહ્મર્ષિ	
	૧૬૧૭	મણિ (મુનિ) પતિચરિત્ર [ગદ્ય]		
	,,	સીમંધરસ્તોત્ર	સકલચંદ્ર	
૧૬૧૭	૧૬૭૯	માધવાનલ-કામકંદલારાસ	કુશલલાભ	
૧૬૨૧		શ્રેણિકરાસ (પ્રથમખંડ)	ભીમ(ભાવસાર)	રચના વટપદ્ર (વડોદરામાં)
૧૬૩૨		,, (દ્વિતીયખંડ)	,, (ભીમજી)	,,
	૧૬૭૫	સભાશૃંગાર		
૧૬૭૩	૧૬૮૧	નલ-દમયંતી ચઉપઈ	સમયસુંદર	
૧૬૦૪	૧૬૯૩	સુબાહુઋષિસંધિ	પુણ્યસાગર	
		કમલ બાંધાદિ ચિત્રકાવ્ય (સં.)	ગુણવિજય	ફોટો ખેંચાવેલ પટ
૧૬૭૬	૧૬૮૫	યશોધર ચરિત્ર	મનોહરદાસ	
૧૬૮૫	,,	અગડદત્તરાસ	સ્થાનસાગર	કર્તાનાં હાથથી લખાયેલી પ્રતિ.
૧૬૯૩	૧૭૧૮	દ્રૂપદી ચતુષ્પદી	કનકકીર્તિ	
૧૬૯૯	૧૬૯૯	રૂપચંદમંડની રાસ	તીકમમુનિ	

૧૭૦૦	૧૭૦૫	દ્રૂપદીસતી સંબંધ (ચઉપઇ.)	સમયસુંદર	
૧૭૦૨	૧૭૧૫	શ્રીપાલરાસ (સચિત્ર)	માનવિજય	
		ધર્મસંગ્રહ (શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના હસ્તાક્ષરનો ફોટો)		
૧૭૧૯	૧૭૪૮	ઇલાચીકુમાર ચોપાઈ	ન્યાનસાગર	
૧૭૨૪	૧૭૨૬	આષાઢભૂતિ ચતુષ્પદી	,,	
૧૭૩૭	૧૭૬૬	સનત્કુમારરાસ	,,	
૧૭૫૫	૧૭૭૪	નવકારરાસ	ગોડીદાસ	રચના વટપદ્ર (વડોદરા)માં.
૧૭૬૦	૧૭૮૨	માનતુંગ–માનવતીરાસ	મોહનવિજય	
૧૭૬૪	૧૭૭૫	વિક્રમચરિત્ર–કનકાવતીરાસ	કાંતિવિમલ	
૧૭૮૦	૧૭૮૨	માનતુંગ–માનવતીરાસ	પુણ્યવિલાસ	
૧૮૮૪	૧૮૮૫	નવ્વાણુપ્રકારી પૂજા	પં. વીરવિજય	

આશરે ૧૯૭૧ સદ્‌ગત સાક્ષર ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલના હસ્તાક્ષરે લખાયેલ શ્રુતમાણિક્ય શિષ્યની પ્રભાત સ્તુતિ, મુનિસુંદરસૂરિ શિષ્યકૃત પાર્શ્વનાથ વિનતિ વિ.

સીનોરથી મુનિરાજ શ્રી અમરવિજયજી મહારાજના સાક્ષર શિષ્ય ચતુરવિજયજી મહારાજે પં. લા. ભ. ગાંધીની પ્રેરણાથી મોકલાવેલી પ્રતિયોઃ—

લેખન સંવત	ગ્રંથ	લેખક
૧૫૧૩	સ્યાદ્દિશબ્દ સમુચ્ચય	તિલકકલશગણિના હસ્તાક્ષરે લખાયેલ.
૧૫૪૯	અજિતશાંતિસ્તવ	સુંદરધર્મગણિના ,, ,,
[આ. ૧૬ મો સૈકો]	ચત્તારિ અટ્ઠદસ દોઅ. સ્તવન	સત્યમંડનના ,, ,,
૧૬૬૧	નવતત્ત્વવૃત્તિ	ખ. માનસિંહર્ષિના ,, ,,
૧૬૮૭	યંત્રાધિરાજ (જ્યોતિષ)	વિનયવિજયના ,, ,,

પં. લાલચન્દ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી તરફથી.

રચના સંવત	લે. સં.	ગ્રંથ	ગ્રંથકાર	
૧૬૯૯	૧૬૯૯	શત્રુંજયમંડનઆદિ જિન સ્તવન	સમયસુંદર	કર્તાના હસ્તાક્ષરે લખાયેલ.

આ સિવાય છાણી જૈન જ્ઞાનમંદિરની તાડપત્ર, કાગળ વિ. પ્રતિયો (છાણીવાળા શેઠ નાથાભાઇ તરફથી) સદ્‌ગત સાક્ષર બુદ્ધિસાગરસૂરિના હસ્તાક્ષરે લખાયેલ મહાવીરચરિત્ર (રા. પાદરાકર તરફથી) તથા રા. બ. કાંટાવાળાના સંગ્રહમાંની પણ કેટલીક જૈન પ્રતિયો જોવામાં આવતી હતી.

—પ્રેક્ષક.

સુધનહર્ષકૃત હરિઆલીઓ.

પુરૂષિં એક નપુંસક જાયો, તાણી આગલિ કીધોરે;
જાવ જીવ તે ઊભો રહવઇ, જગમાં તેહ પ્રસિદ્ધોરે. ૧ પુ.
તેહનું મંદિર છઇ અતિ ઉંચું, મવતાં પાર ન આવઇરે;
સહુઈ માણસ તેહના ઘરથી, જે જોઇ તે પાવઇરે. ૨ પુ.
જેહનઇ આપલિ તે હુઇ ઊભો, તેહનઇ તે નહિ દેખઇરે;
પ્રાહિં મોટા કારણ પાખઇ, તેહનઇ કો ન ઉવેખેરે. ૩ પુ.
ચાંદ સૂરય પાસિં તસ વાસો, નિરમલ નરસ્યું રાચઇરે;
મસ્તકિ મેરૂ તણુઇ તે રહવઈ, એ મઇ ભાસ્યું સાચઈરે. ૪
અંબરતાઇ તે છઇ ઊચો, કો નવિ ઢાંકઇ તેહનઈરે;
ધનહર્ષ પંડિત ઇણિપરિ બોલઇ, એથી રૂડું સહુનઈરે. ૫

૨

(હવેથી જોડણી વર્તમાન રૂપમાં મૂકવામાં આવી છે.)
બેઉ નપુંસક એકઠારે, કરિયા એકજ ઠામિ;
માંહોમાંહે મેળવ્યા, તે ત્રીજે નર નામિરે;
પંડિત સાંભલો.
અરથ કહો મુઝ એહરે, પંડિત સાંભલો—આંચલી.
તે ત્રણે નારીસ્યું મિલ્યા, પુત્રી હુઇ તામ;
ટગલું એક ન ચાતરે, જો હોયે શત કામરે. ૨ પં.
ચોખા મુક્તાફલ તણો, જેણે પહેર્યો હાર;
માણિક ઠવિઉ હારમાં, જે છે ગુણનો ભંડારરે. ૩ પં.
રંગ ધરે સહુ તેહસ્યું, તે પણ રંગ ધરંતિ;
બે રંગીલાં જો મિલે, તો પૂગે મન ખંતિરે. ૪ પં.
તે સહુ મુખ આગલ રહે, ન હોય કેહને દુઃખ;
હીંડુ સહુને વલ્લહી, જે દીઠે હોય સુખરે. ૫ પં.
ગુણ મોટા છે જેહમાં, કરે તો મંગલમાલ;
ધનહર્ષ પંડિત એહનો, જાણે અરથ વિશાલરે. ૬ પં.

૩

રાગ આસાવરી.

કાન છે પણ સુણે ન કાંઇ, દાંત નહીં પણ ચાવેરે;
તેહને આભડછેટ ન હોવે, સહુનું પીરસ્યું ખાવેરે. ૧ કા.
પૂરવ પશ્ચિમ દક્ષિણ ઉત્તર, કામ હોય તો હડિરે;
હીંડતાં જે હડિએં આવે, તેહતણું ફલ ફેડેરે. ૨ કા.
તેહના પેટથકી જે જાયો, તે નાન્હડિઓ વારૂરે;
પર ઉપગારી તેહ ભણિજે, પ્રાણતણો આધારરે. ૩ કા.
અર્દ્ધ તેહનું ભૂમિં દીસેં, અર્દ્ધ તે ગિરિને શૃંગેરે;
કાનમાંહિં જો કામિનિ પેસે, તો તો આવે રંગેરે. ૪ કા.
મેં જોયા પણ પાય ન દીસે, કર દીસે વલિ તેહનેરે;
પાંવ (પગ) તણું તે કહ્યુ કરેવે, તો હોય છાની ગતિ તેહનેરે. ૫
માસ બે ચાર વિમાસી જોજો, તે શું નર કે નારીરે;
ધનહર્ષ પંડિત ઇણિપરિ પૂછે, કહેજ્યો અરથ વિચારીરે. ૬

૪

ડુંગરડે રલિયામણે, એક નારી ચાલે;
સાથે એક પુરૂષ ભલો, વલિ પાછો વાલે. ૧ ડું.
એકલડી બહુસ્યું ભડે, પણ તોહે ન હારે;
જે નર એસ્યું બલ કરે, તસ મૂલથી વારે. ૨ ડું.
વદન ચરણ તેહને નહીં, નવિ કાંઇ ખાવે;
દાંતિ છોરૂ પ્રસવતી, તસ તૃપ્તિ ન આવે. ૩ ડું.
તે નારી ઘરિ ઘરિ અછે, પણ સાધુ ન રાખે;
ધનહર્ષ પંડિત ઇમ કહે, જિનવર ઈમ ભાખે. ૪ ડું.

૫

સાત નારી શિર ઉપરે, એક નર ઉપાડે;
આપ ગુણે કરી લોકને, ઘણો હરખ પમાડે. ૧ સા.
જે નર બહુ છોરૂ જણે, બે નર સંયોગે;
તે છોરૂ સઘલાં ભલાં, આવે સહુને ભોગે. ૨ સા.
સાત કાન તેહને છે, ચાંપતાં રોવે;
સભામાંહિં નાગો રહે, તેહને સહુ જોવે. ૩ સા.
એક ઉદર છે તેહને, મલ મૂત્ર ન રાખે;
અરધો કેડે કંદોરડો, પંડિત ઇમ ભાખે. ૪ સા.
ધનહર્ષ પંડિત ઈમ ભણે, જો તુમ્હ સમર્થ;
ગરથ ન કાંઇ માગિયે, કહો એહનો અર્થ. ૫ સા.

૬

એક નગર ઉંચું અછે, પોલિ નીચી જોએ;
એક વર્ણ તેહમાં અછે, નવિ બીજો કોએ. ૧ એક.
સાહમા પાંચ જણા ગયા, તસ આવત જાણી;
તેણે આદર બહુલો કરી, ઘરિ આણ્યો તાણી. ૨ એક.
પાછો જઇ તે નવિ શકે, તિણિ નગર પ્રધાને;
બીજો તિહાં આવી રહે, તેહને અભિધાને. ૩ એક.
આણ્યો તેણે પ્રાહુણો, બહુ વાધ્યો નેહ;
સર્વ કુટુંબ ખુશી થયું, ભલે આવ્યો એહ. ૪ એક.
ધનહર્ષ પંડિત ઇમ ભણે, તે કવણ કહીજે;
જસ સેવા મહિમા થકી, બહુ બુદ્ધિ લહીજે. ૫ એક.

૭

ધવલ શેઠ નિજ નગરથી જસ મંદિર આવે;
તે તેહને રહેવા ભણી, ઘર એક કરાવે. ૧ ધવલ.
ચતુર તે ચાર દિશી થકી, આવે ઘરમાંહિં;
શ્રવણે ઘૂઘર ઘમકતા, સાંભલતાં પ્રાહિં. ૨ ધવલ.
તેહને અહીં આવ્યા પછી, બહુ સંતતિ હોવે.
તે તિહાં હતો એકલો, પણ કુણ જઇ જોવે. ૩ ધવલ.

નિજ વર્ણે દૂરે કર્યો, તસ ચોથો પરિઓ;
કહો પંડિત તે સ્યાલણી, જે બલનો દરિયો. ૪ ધવલ.
ચોથે પરિએં તેહને, ઘણું વાધ્યું મૂલ;
જે સેવંતાં સર્વને, બલ હોય અસૂલ. ૫ ધવલ.
ધનહર્ષ પંડિત ઈમ ભણે, કહો તેહનું નામ;
પ્રાહિં સર્વ મનુષ્યને, જે સાધે કામ. ૬ ધવલ.

૮

રાગ આસાવરી.

બોલાવી એક બોલ ન બોલે, કોઈક કામિની કાલીરે;
મોટી થઈ પણ લાજ ન આણે, નવિ તે પહેરે ફાલીરે. ૧
અગ્નિ ન ચોલે નીર ન બોલે, નવિ તે વાયે હાલેરે;
કહ્યું કરે તે નિજ માતાનું, માતને પાસે ચાલેરે. ૨ બો.
અન્ન ન ખાવે નીર ન પીવે, ભૂત ન ગ્રહવે તાસરે;
પંડિત અરથ વિચારી જુઓ, તુમ્હ પાસે તસ વાસરે. ૩
નવિ તે રાતી નવિ તે માતી, નવિ કહે તે માંડીરે;
સાધુતણે પણ પાસે રહેવે, ન સકે કો તસ છાંડીરે. ૪ બો.
એ તો કુણુ થકી નવિ બીએ, વિષમ ઠામે પણ પેસેરે;
તે છોકરડી માને ખોળે, બેસારી નવિ બેસેરે. ૫ બો.
હાથ પગ માથું તસ દીસે, ચાંપી દુઃખ ન પાવેરે;
મા બેટીને નેહ નહીં પણ, માને પાસે થાવેરે. ૬ બો.
કામ ન લાગે શસ્ત્ર ન વાગે, ભાર ન લાગે કાયરે;
સુધનહર્ષ કહે અરથ કહેજો, એહતણો જે હોયરે. ૭ બો.

૯

રાગ આસાવરી.

મંગલકારી અંત્યાક્ષરવિણ, સહુયે જગ જસ કહવેરે;
નિશાલે આવિ ના (ને) પ્રથમાક્ષર, હર્ષ ધરી ધરી ગ્રહવેરે. ૧
મધ્યાક્ષર વિણ તે ઉત્તમને, હોય ન કહીં એ પ્યારીરે;
અક્ષર ત્રણ કરી તે પૂરણ, રાજકુલે ઘણી સારીરે. ૨ મં.
પહેલા અક્ષરને છે કાનો, બીજે કેવલ જાણોરે;
ત્રીજે અક્ષરે જિમ નિરખી, વહેલો અર્થ પિછાણોરે. ૩ મં.
આવે એક ન કાંઇ કામે, બે તો કામે આવેરે;
ધનહર્ષ પંડિત ઇણપરિ પૂછે, તે શું નામ કહાવેરે. ૪ મં.

૧૦

ડાળે દીઠી સૂડલી, તસ પાંખ ન આવે;
ચુણ કરવાને કારણે, તોહે ન પણ જાવે. ૧ ડાળે.
દેહ વર્ણ નીલો નહીં, તસ ચાંચજ નીલી;
ચાંચે ઇડાં મુંકતી, સાગરમાં ઝીલી. ૨ ડાળે.
તે ઇડાં ચાંપ્યાં ઘણાં, તોહે (પે) નવિ ફુટે;
ઇડાની ભગતિ કરે ઘણી, તસ પાતક ખૂટે. ૩ ડાળે.
ધનહર્ષ પંડિત ઇમ ભણે, કહો તે કુણ સૂડી;
અરથ વિચારી જે કહે, તેહની મતિ રૂડી. ૪ ડાળે.

૧૧

કામિની કોઇ કોપે ચડી, નિજ નાથને મારે;
મારતાં દેખે ઘણા પણ કોઈ ન વારે. ૧ કા.
નાઠો નાથ જાણી કરી, પૂઠે ઉજાણી;
માથે મારી આણિઓ, ઘરમાહિં તાણી. ૨ કા.
પરપુરૂષ હાથે ગ્રહી, તવ માને સુખ;
ઉઘમુખી ઘણી આગળે, હિયે નાથને દુઃખ. ૩ કા.
ધનહર્ષ પંડિત ઇમ કહે, સુણજો ગુણવંત;
નામ કહો તે નારીનું, જો હો બુદ્ધિવંત. ૪ કા.

—ઇતિ હરિઆલી ૧૧ સંવત્ ૧૭૧૫ વર્ષે આસો શુદિ ૧૩ દિને લિખિતં સા. રતન પઠનાર્થે. શ્રી શાંતિનાથાય નમઃ એક ચોપડી ના. ભં. (યતિ નાનચંદજીના શિષ્ય મોહનલાલ પાસેથી.)

સુધનહર્ષ એ તપગચ્છ પ્રસિદ્ધ હીરવિજય સૂરિના શિષ્ય ધર્મવિજયના શિષ્ય હતા. તેમણે સં. ૧૬૭૭ માં જંબૂદ્વીપ વિચાર સ્તવન તથા બીજી કૃતિઓ નામે દેવ કુરક્ષેત્ર સ્તવન અને મંદોદરી રાવણ સંવાદ રચેલ છે. હરિયાળી એટલે સમસ્યા. કોઇ શબ્દ કે અર્થ ગૂઢ રાખી તે પછી તે ગૂઢ શબ્દ કે અર્થ શોધી કાઢવાનો. આ હરિઆલી શબ્દ રૂઢ જણાય છે ને તેનું મૂલ સંસ્કૃત શું તે કોઇ જણાવશે તો ઉપકાર થશે. આ શબ્દ નીચે સ્થલે વપરાયો છે:—

'ગુણાવલી કહે "પ્રભુ ! અવધારી, એક હરિઆલી કહો સુવિચારી"
"મોટાં પાંચ ધ્યેયનાં નામ, આરાધઇ સવિ સીઝઇ કામ;
ત્રણ અક્ષર માંહિ તે જાણિ, ઇહ પરભવિ સુખીઆ મન આંણિ" ૮૮

"મુજ હરીઆલી કવણ વિચાર, તે કહેજો પ્રભુ અરથ ઉદાર. ૯૩
પ્રેમલાલચ્છી આ. કા. મ. મૌ. ૧. પૃ. ૪૪૩.
કાવ્ય સિલોક અનઈં હરીઆલીરે, ગાહા પ્રહેલી કહે રસાલીરે. પૃ. ૪૦૬.

સુધનહર્ષની અગિયાર હરિયાલીઓ આપી છે તેના અર્થ કોઇ લખી જણાવશે તો અમે સુખેથી પ્રકટ કરીશું.

તંત્રી.

થોડાં સૂત્રો.

(૧) સાધનના અભાવે જ્ઞાનથી વંચિત રહેતા બાળકોને જ્ઞાનવાન બનાવવા વરસે દહાડે ૧ પાવલી સુકૃત ભંડાર ફંડમાં આપો!!

(૨) આપો! જરૂર આપો!! વરસે દહાડે ચાર આના અથવા એથી જે કાંઇ વધુ આપી શકતા હો તે સુકૃત ભંડાર ફંડમાં જરૂર આપો!!

(૩) નજ કરો! નિરાશ નજ કરો! કોમ અને ધર્મને માટે આંગણે આવેલા સુકૃત ભંડારના ભિક્ષુકોને નિરાશ ન જ કરો!

(૪) મારી કોમ! મારો ધર્મ! એ જેના હૃદયમાં વસ્યું હોય તે સુકૃત ભંડાર ફંડમાં ૧ પાવલી જરૂર આપો!

(૫) બહેનો તમે પણ આપો! ભાઇઓ તમે પણ આપો!! બાળકો તમે પણ આપો!!! વરસે દહાડે સુકૃત ભંડાર ફંડને વધુ નહિં તો એક પાવલી જરૂર આપો!!

(૬) ફુલ નહિં તો ફુલની પાંખડી!! સો પચાશ નહિ! પાંચ દશ. એક રૂપિયો છેવટે એક પાવલી સુકૃત ભંડારમાં આપો.

(૭) દુઃખી સાધર્મિઓનાં દુઃખ નિવારણાર્થે સુકૃત ભંડારને યથાશક્તિ મદદ આપો.

(૮) બહેનો તમારી અજ્ઞાન બહેનોને સુશિક્ષિત બનાવવા વરસે દહાડે ચાર આના સુકૃત ભંડાર ફંડમાં આપો!

(૯) બાળકો! તમારા સહધર્મી મિત્રોને વિદ્યાથી વિભૂષિત કરવા વરસે દહાડે ચાર આના જરૂર આપો!!

(૧૦) તારણહાર તીર્થોના ઉદ્ધાર માટે, જીર્ણ મંદિરોના ઉદ્ધાર માટે સુકૃત ભંડાર ફંડને દ્રવ્યથી વિભૂષિત કરો.

(૧૧) દાન કરો, દાન કરો, જીર્ણ પુસ્તકોના ઉદ્ધાર માટે સુકૃત ભંડાર ફંડમાં યથાશક્તિ દાન કરો.

(૧૨) દુઃખી સહધર્મીના દુખ નિવારણાર્થે સુકૃત ભંડાર ફંડમાં યથાશક્તિ આપો.

(૧૩) શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની સુકૃત ભંડાર ફંડની યોજનાને વિચારો અને યથાશક્તિ આપો.

(૧૪) શું? સુશિક્ષિત સજ્જનો અને સન્નારીઓની જરૂર, તમારી કોમ માટે તમે ઇચ્છો છો? હા. તો,-સુકૃત ભંડાર ફંડને નાણું એકઠું કરી આપો.

(૧૫) શું! તમારા અહિંસામય ધર્મનો ફેલાવો જગતભરમાં થવા પામે તેમ તમે ઇચ્છો છો? હા. તો સુકૃત ભંડાર ફંડને દ્રવ્યથી નવાજેશ કરો!?

(૧૬) સુકૃત ભંડાર ફંડનું ખર્ચ જતાં અડધું નાણું કોમના બાળકોને કેળવણી આપવા પાછળ ખરચાય છે-જ્યારે બાકીનું અડધું નાણું નિરાશ્રીતોને આશ્રય આપવા, જીર્ણ મંદિરોના ઉદ્ધાર માટે, અહિંસા ધર્મના ફેલાવા માટે રાખેલ કોન્ફરન્સ ઓફીસને નિભાવવા માટે ખરચાય છે.

(૧૭) સુકૃત ભંડાર ફંડ ઉઘરાવવાને તમારે આંગણે કોન્ફરન્સ ઓફીસના પ્રમાણ પત્રો લઇને શ્રી જૈનયુવક સેવા સમાજના સ્વયંસેવકો આવશે. તેને છાપેલી પાવતીઓ લઇને યોગ્ય દ્રવ્યની મદદ આપશો.

(૧૮) સુકૃત ભંડાર ફંડ એટલે=જૈન જનતાના ભવિષ્યની રૂપ રેખા.

(૧૯) સુકૃત ભંડાર ફંડ એટલે-બંધુત્વ અને સમાનતાનાં તત્વોને ખીલવનારી સુંદર યોજના.

(૨૦) સુકૃત ભંડાર ફંડ એટલે-જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ ફેંકનારી સર્ચલાઇટ.

(૨૧) સુકૃત ભંડાર ફંડ એટલે-કોમના કલ્યાણનો સુંદર ધ્વનિ.

(૨૨) સુકૃત ભંડાર ફંડ એટલે-ખરેખરૂં **સાધર્મી વાત્સલ્ય.**

(૨૧)A ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય.

(૨૨)A દાતા ! દાતા મર ગયે, રહે ગયે મખ્ખી ચુસ, લેને દેને કો નામ નહિ, ઔર લડનેમે મજબુત.

(૨૩) **સુકૃતની કમાણીથી સુકૃત ભંડારને** નવાજો.

(૨૪) **દાન એ ત્યાગનું** પહેલું પગથીઉં.

(૨૫) **દાન ધર્મ એ** ધર્મના ચાર પાયામાં પ્રથમ પાયો.

(૨૬) શું ? તમારે કોમની સેવા કરવી છે ? હા. તો સ્વાર્થને ત્યાગો. મતમતાંતરોને ભુલી જાઓ અને અહંપદની ખોટી લડાઇની આહુતિ આપો ! એ સંઘની સેવાના નામ ઉપર !!

(૨૭) **જોઇએ છે**
કોન્ફરન્સે શું કર્યું એ પૂછનારા **પરીક્ષકો** કરતાં **કોન્ફરન્સ** માટે કંઇક કરી બતાવનારા **કર્મવીરો** !

(૨૮) **જોઇએ છે**
દિશા ભૂલેલા **મુસાફરીના જીવન** સુકાનને યોગ્ય દિશામાં લઇ જનારા **સુકાનીઓ** !

(૨૯) **તીર્થ રક્ષણના** પ્રશ્નો સામે ઉભા છે. તેવા અણીના વખતે આ માંહો માંહેના તોફાન ન શોભે !!

(૩૦) **શત્રુંજયની સ્વતંત્રતા** ભયમાં છે, તેવે વખતે આ કુસંપ, આ કલેષ, આ અદેખાઈ અને ઝેરનું વાતાવરણ ન શોભે, શાણાઓને ન શોભે !!!

(૩૧) આખી **કોમનો** 'અવાજ એકજ હોવો જોઇએ તે વખતે આ બેસુરા અવાજ ના પરવડે.

(૩૨) હું ધારતો નથી કે આપણી સમાજમાં વરસે દહાડે **સુકૃત ભંડાર ફંડ માટે** એક પાવલી આપવાને કોઈ પણ વ્યક્તિ અશક્ત હોય.

(૩૩) મને વિશ્વાસ છે કે પોતાના **સહધર્મી બંધુઓના** શ્રેયાર્થે કોઇ પણ જૈન ૧ પાવલી આપવાને કદાપિ ના પાડેજ નહિં.

(૩૪) જ્યારે પ્રત્યેક **જૈન સુકૃત ભંડારના** ફંડમાં ઉદાર હાથે મદદ આપવાના ધર્મને યથાર્થ રીતે સમજશે ત્યારે. કોમમાંથી અજ્ઞાનતાનો નાશ થશે અને નિરાશ્રીત શબ્દને સ્થાન મળશે નહિં.

(૩૫) જૈન કોમના કલ્યાણ માટે **કેળવણીના કાર્યને** આગળ ધપાવવાની જરૂર જણાતી હોય તો **સુકૃત ભંડાર ફંડમાં** યથાશક્તિ દ્રવ્યની મદદ પ્રત્યેક વ્યક્તી છૂટા હાથે આપ્યે જાઓ.

(૩૬) કોમના હિતાર્થે **કેળવણીની** જરૂર સ્વીકારતા હો તો **સુકૃત ભંડાર ફંડમાં** યથાશક્તિ દાન આપો.

(૩૭) સાધનહીન ગરીબ બાળકોના શ્રેયાર્થે **સુકૃત ભંડારને** દ્રવ્યથી દૃઢ કરો !!

(૩૮) **સુકૃત ભંડાર ફંડ** એ વડે કોમનું હિત સમજાતું હોય તો તેને યથાશક્તિ મદદ આપો ! "અપાવો" !! ધીરે ધીરે તેના ઉંડાણમાં રહેલું સત્ય સમજાશે !!!

(૩૯) **જોઇએ છે**
અદેખાઇ, ઈર્ષા અને **ક્રોધની** સામે ક્ષમા **આપનાર. સુકૃત ભંડાર ફંડ** ઉઘરાવનારા સાચા સ્વયં સેવકો !!

(૪૦) **ઉભા રહો? સુકૃત ભંડાર ફંડની** યોજનાને ભુલીને કોમનું શ્રેય સાધવા ક્યાં આગળ વધો છો !

(૪૧) શું ? તમને **સ્વતંત્રતા** જોઇએ છે ? હા. તો પ્રજાને કેળવણીથી વિભૂષિત કરો !! **સુકૃત ભંડારના ૫૦ ટકા કેળવણીમાં** જાય છે. તેને ઉદાર હાથે મદદ આપો !!

(૪૨) જે **દયાળુ** છે તે **અજ્ઞાનતા** સહન કરી શકે નહિં. અજ્ઞાનતા ટાળવા માટે **સુકૃત ભંડાર** એ સર્વોત્તમ યોજના છે !!

(૪૩) કોન્ફરન્સ ઓફીસનો એક ઠરાવ તમારે આંગણે આવીને ઉભો છે.

તમારી કોમનાં બાળકો ને બાળાકાઓને સુશિક્ષિત કરવા માટે સુકૃત ભંડાર ફંડની યોજના બરોબર વિચારો!

(૪૪) કોન્ફરન્સ વડે કોમનું હિત સાધી શકાશે. એ વાતમાં જેને વિશ્વાસ હોય તે પ્રત્યેકે જૈન કોન્ફરન્સ માટે દીવસમાં ૦ાા કલાક પણ વિચારવું અને કંઇક કરવું જોઇએ.

(૪૫) આત્માની અનંત શકિતમાં જો વિશ્વાસ હોય તો કામ અને ધર્મના ઐક્યથી આગળ આવો વિજય તમારી પાછળ આવે છે!

(૪૬) કામ પડતું મુકનારાઓનું કામ ઉપાડી લ્યો એટલે કામ કરવાને ના પાડનારાઓની સંખ્યા ઘટતી જશે.

(૪૭) થોડાએક અણસમજુ નીંદકોથી ડરીને સતકાર્યને પડતું મુકો નહિ.

(૪૮) જરૂર છે!! ખોટા ટીકાકારો કરતાં કર્તવ્ય ભૂમિમાં ઝુકાવનાર કર્મવીરો

(૪૯) બહાર આવો!! સાંકડા ખાડાઓમાંથી! ગંધાતી ગલીઓમાંથી, નીંદાખોરની ચાઠીઆ પાટોથી બહાર આવો! અને નજર કરો!! દુનિયાની પ્રજાઓ કેવી વીજળીક ગતિએ કુચ કરી રહી છે!!

(૫૦) ઉભા રહો! દાનવીર!! ઉભા રહો! હજારો અજ્ઞાન બાળકો અને બાળીકાઓને મુકીને દાન કરવા કયાં સિધાવો છો!!

(લખનાર મૂળચંદ આશારામ ઝવેરી)
ઉત્તર વિભાગ ઑફીસ ગુજરાત પ્રાંત.

કોશયાની ચંદ્ર પ્રત્યે વિનતિ.

કોશા કામિનિ કહે ચંદાને, ચંદા! તું પરઉપગારીરે
મુઝ પીયુ પાસે જાયજો, ચંદા! વીનતડી સુણજો મારીરે. ૧
ગોદ બિછાઈ પાયપડું, ચંદા! એતલિ કરજો સારરે,
વચન કહું તે જઈ કહેજો, ચંદા! પ્રીછવજો પ્રાણઆધારરે. ૨
ચાર ઘડી મુનિ કહિ ગયો ચંદા! થુલભદ્ર વહાલો હમારોરે.
ચિત ચોરીને ચાલીયો ચંદા! થુલભદ્ર પ્રાણ આધારોરે. ૩
બાર વરસની પ્રીતડી ચંદા, ક્ષણમાં કીધિ વિસરાલોરે,
એકલડી મેલી ગયો ચંદા, બલતી ન કીધિ સંભાલોરે. ૪
સંજમ નારિયે ભોલવ્યો ચંદા, હું ચિત્તથી ઉતારીરે,
એક સંદેસો ન મોકલ્યો ચંદા પૂરવ પ્રીત વિસારીરે. ૫
સુણો દેખાડને આપણો ચંદા કાલજ કો ભમેલીરે,
પીઉ વિના તે કુણ ઓલખે, ચંદા કહું કરે સાહેલીરે. ૬
સુના મિંદ્ર (મંદિર) માલીયાં ચંદા સુની ચિત્રસાલીરે,
પીઉ વિણ સુના ઓરડા ચંદા સુની સેજ સુહાલીરે. ૭
કંચન ત્રોડી કસી કરે ચંદા ઝાલિ તે ગાલ ન ગમેરે,
હાર તે ભાર કરે ઘણો ચંદા ઝાંઝરિઓ મને દમેરે. ૮
બિટલડી ખટકે ઘણું ચંદા ચાક તે ચાક ચઢાવેરે,
કટમેલા મેખલા થઈ, ચંદા વીંછિયડા વિંછી થાવેરે. ૯
ભૂખ તરસ ગઇ વીસરી, ચંદા ભોજન અન્ન ન ભાવેરે,
સાકર કાંકર સમ થઇ, ચંદા એક પિઉ દરસન ભાવેરે. ૧૦
મણી માણક મોતી ઘણાં, ચંદા સોવનરૂપ ભંડારોરે,
પીઉ વિના તે સું કીજીએ ચંદા સુનો એ સંસારોરે. ૧૧
જે દેખી મન ઉલસે ચંદા નયણે નેહ જણાવેરે,
સો સજ્જન વહી ગયા, ચંદા અવર ન કો ચિત આવેરે. ૧૨
દિવસ દોહિલે નીગમું, ચંદા વેરણ રાતિ ન જાવેરે,
વિરહ દાવાનલ પ્રજલ્યો ચંદા, કંતજી મેહ ન આવેરે. ૧૩
કામણગારો નાહલો, ચંદા કામણડું મુને કીધુંરે,
પરીત ઉતાપો કરિ ઘણો, ચંદા ચંદન ન ગમે દીઠુંરે. ૧૪
ખડકીએ વાટ જોઉં ઘણી, ચંદા પંથીને પુછું સંદેસોરે.
પંખ હોય તો આવી મલું ચંદા એ નિશ ધરતી અંદેશોરે.૧૫
એ સવી મારી વીનતી, ચંદા થુલભદ્રને જાઈ ભાખોરે,
વાલંભ વહેલા આવજો ચંદા જો મુઝને જીવતી રાખોરે. ૧૬
સદગુરૂને આદેસડે ચંદા થુલભદ્ર ચોમાસું આવેરે.
કોશા હરખી હિયડલે, ચંદા મોતીડે થાલ વધાવેરે. ૧૭
રહિ ચોમાસુ બુઝવી ચંદા કોસાને સમકીત દીધોરે,
મયણ મહાભડ કરી ચંદા સુરનરમાં જસ લીધોરે. ૧૮
નામ રહાવ્યું આપણું ચંદા ચોરાસી ચોવીસીરે,
નય(ણ)સુંદર પંડિત કહે ચંદા ગુણગાવે નિસદીસોરે. ૧૯

નયસુંદર (વિ. સતરમું શતક પૂર્વાર્ધ.)

વિવિધ નોંધ

૧. સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની બેઠકો.

(૧) તા. ૨૭-૫-૨૬ ના રોજે મળેલી સભામાં સુકૃત ભંડાર ફંડ સંબંધી આંકડાઓ રજુ કરવામાં આવ્યા હતા. અને ઉપદેશકો મારફતે તેમજ કન્વેન્શન વખતે ભરાએલી રકમો વસુલ આવી તે વિગેરે બાબતો બેઠકમાં રજુ થતાં સર્વાનુમતે નીચે મુજબ ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો જે સર્વેની જાણ માટે અત્રે ટાંકવામાં આવ્યો છે.

આજની કમિટિની બેઠક શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ જેઓ તરફથી ભરવામાં આવ્યું ન હોય તેઓને વિનંતિ કરે છે કે કોમના ઉત્કર્ષની આ એકજ યોજનામાં દરેક બંધુએ પોતાનો ફાળો વેળાસર આપવો તેમજ ગત કન્વેન્શન વખતે જે બાન્ધવોએ સુકૃત ભંડાર ફંડમાં ઉદારતાથી રકમો ભરી છે પરંતુ હજુ સુધી મોકલી નથી તેમણે પણ વેલાસર તે રકમો મોકલી આપવા આ સભા પ્રેરણા કરે છે.'' આ ઠરાવની નકલ જેઓ તરફથી ફંડમાં વસુલાત હજુ સુધી આપવામાં આવી નથી તેમને મોકલવામાં આવી છે. હજુ પણ ઘણી ઉઘરાણી બાકી છે.

(૨) તા. ૧૩-૬-૨૬ રવિવારના રોજની બેઠકમાં સર્વાનુમતે નીચેના ઠરાવો પસાર થયા હતા.

ઠરાવ. (૧) સ્ટેન્ડીંગ કમીટીની આજની મળેલી સભા ઠરાવ કરે છે કે શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સના રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ તથા સ્ટેન્ડીંગ કમીટીને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી નામદાર એ. જી. જી. પાસે થનારી સુનાવણી વખતે હાજર રહેવા માટે આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું નથી તે દીલગીરી ભરેલું છે અને તે કારણે ઑલ ઇન્ડીઆ સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની સભા તે પ્રસંગે ભરવા જરૂર નથી.

ઠરાવ (૨) "શ્રી શત્રુંજય તીર્થના સંબંધમાં જૈન કોમ અને પાલીતાણાના નામદાર ઠાકોર સાહેબ વચ્ચે ઉભા થયેલા ઝગડાને અંગે નામદાર એ. જી. જી. પાસે જે સુનાવણી થવાની છે તેના સંબંધમાં શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની આજ રોજ મળેલી સભા નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરે છે, અને તે ઠરાવની નકલ રેસિડન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓએ શ્રીમાન્ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને તથા તેની નીમાએલી કમીટીના સાત સભાસદોને તથા તેના વહીવટદાર તથા સ્થાનીક પ્રતિનિધિઓને તથા સુનાવણી વખતે જનાર સદ્‌ગૃહસ્થોને મોકલી આપવી.

૧. પાલીતાણા દરબારને અરજી આદિ કરવા બહાને તેની કોઈ પણ પ્રકારની હકુમત કબુલ કરવી નહિ.

૨. શ્રી શત્રુંજય સંબંધી જૈન કોમના કુલ હક્કોનો નિર્ણય થાય તોજ સમાધાની થઈ શકે. જરૂર લાગે તો તે હક્કો નક્કી કરવા કમિશનની માંગણી કરવી.

૩. તે નિર્ણય હંમેશનો હોવો જોઇએ. તેમજ રખોપા સંબંધી રકમ નક્કી થાય તે પણ હંમેશ માટે નક્કી થવી જોઇએ પરંતુ તે રખોપા તરીકેજ, જાત્રા વેરા તરીકે નહિ.

૪. પાલિતાણા ઠાકોર સાહેબ તરફથી ફરીફરી દખલગીરી ન થાય તેની ખાતરી મળવી જોઇએઃ- દાખલા તરીકે આગળ એજન્સી ઓફીસર નીમાએલો હતો તેમ એજન્સીનું થાણું નીમવું કે જે દ્વારા જૈન કોમ અને પાલીતાણાના નામદાર ઠાકોર સાહેબ વચ્ચે ભવિષ્યમાં કાંઇપણ વાંધો ઉભો થાય તો તપાસ થવી જોઈએ. અર્થાત્ તે થાણાને પહેલા દરજ્જાની કોર્ટ તરીકે તપાસ કરવાની સત્તા હોવી જોઈએ. તે ઉપરાંત પોલીટીકલ એજન્ટને ફર્યાદ કે અપીલ કરવાની પણ છુટ હોવી જોઇએ.

પ. ભવિષ્યમાં કોઈપણ તકરાર પાલીતાણાના દરબાર અને જૈનો વચ્ચે ઉભી થાય તો બ્રિટીશ સરકાર વચ્ચે પડી તોડ લાવશે એવી ખુલ્લા શબ્દોમાં ખાત્રી મળવી જોઇએ.

૬. મુંડકાવેરો કોઇપણ શરતે ન આપવો.

૭. સમાધાનીની કોઇપણ શરતો રજુ કરવામાં

આવેતો જૈન કોમના સકળ સંઘની સભામાં રજુ કર્યા સિવાય કબુલ કરવી નહિ તથા કોઇની પણ લવાદી પર જવું નહિ.

દરખાસ્ત મુકનાર-શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ.
ટેકો આપનાર-શ્રીયુત ભોગીલાલ હાલાભાઇ.

૨. કોન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન—

ગતાંકમાં આ મથાળા હેઠળ હકીકતો પ્રકટ થયા બાદ આવું અધિવેશન મળવા માટે કેટલીક મુશ્કેલીઓ મનાતી હતી તે દૂર કરવા માટે અમારા તરફથી સતત પ્રયાસો લઇ બનતું કરવામાં આવ્યું. કેટલાક ભાઇઓની એવી ઇચ્છા સ્વાભાવિક રીતેજ હતી કે મુંબઇનો સંઘ આ કાર્યમાં સહમત હોય એ ઘણી રીતે ઇષ્ટ છે. તેથી કેટલીક વાટાઘાટને પરિણામે તા. ૫-૫-૨૬ ના રોજ મુંબઇના સંઘે પોતાની મેળવેલી સભામાં કરેલો ઠરાવ તા. ૧૯-૫-૨૬ ની સભામાં ફેરવી આ કાર્યમાં પોતાનો સહકાર યોજ્યો અને આવા અધિવેશનની તુર્તમાંજ જરૂરીઆત સ્વીકારી. તારીખો નક્કી કરવા વિગેરેનું કાર્ય રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓને સોંપ્યું અને તેજ વખતે સંપૂર્ણ પ્રતિનિધિ તત્ત્વવાળી રિસેપ્શન કમિટિ નીમાઇ, તે વખતે એટલે કે તા. ૧૯ મી મેની સંઘની સભામાં જે ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર થયા તે અન્યત્ર પ્રકટ થયા છતાં અત્રે તેનો ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય ઠરાવ ૧. મી. ચાંપસી કુંવરજીએ આ ઠરાવ રજુ કર્યો હતો.

આજે મળેલી શ્રી સકળ જૈન સંઘની જાહેર સભા શ્રી શત્રુંજય મહાતીરથ પરના આપણા ધારમિક હકોની રક્ષા માટે સમસ્ત હીંદની જૈન કોમનો એકત્રીત અવાજ હાલમાંજ જાહેર કરવાની જરૂર સ્વીકારે છે અને તે માટે શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના ખાસ અધિવેશન જેમ બને તેમ નજદીકની તારીખે ભરવા રેસીડેંટ સેક્રેટરીઓને સુચના કરે છે.

ટેકો આપનાર-મી. સારાભાઇ મગનલાલ મોદી.

તે પછી કેટલીક ચરચા અને ખુલાસા પછી ઠરાવમાં 'સુચના કરે છે' શબ્દોને બદલે 'જણાવે છે' શબ્દ મુકાયા હતા.

ઠરાવ—૨. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સના ખાસ અધિવેશનમાં મુંબઇનો સંઘ સહાય આપે એ ઇચ્છવા જોગ હોવાથી ખાસ અધિવેશન માટે આમંત્રણ આપે છે અને તે માટે નીચેના ગ્રહસ્થોની રીસેપ્શન કમીટી નેમવામાં આવે છે જે કમીટીએ ખાસ અધિવેશનને અંગે થયલાં કાર્યને અનુમતી આપી બાકી રહેલું સઘળુ કાર્ય ઉપાડી લેવું. મજકુર કમીટીના ચીફ સેક્રેટરીઓને નવા સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા આપવામાં આવે છે.

ઠરાવ રજુ કરનાર-મી. હીરાલાલ વસનજી.
ટેકો આપનાર-મી. હીરાલાલ મંછાચંદ સોલીસીટર.

ઠરાવ—૩. રીસેપ્શન કમીટીએ પોતાના ઉપપ્રમુખોની ચુંટણી કરી લેવી, તેના પ્રમુખ તરીકે શેઠ રવજીભાઇ સોજપાલ તથા તેના ચીફ સેક્રેટરીઓ તરીકે શ્રીયુત્ મકનજી જે. મહેતા, તથા મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરીની તથા શેઠ કુંવરજી કેશવજી અને બાલુભાઇ મોતીચંદની નીમણુંક કરવામાં આવે છે.

ઠરાવ રજુ કરનાર-મી. સાકરચંદ માણેકચંદ ધડીયાલી. ટેકો આપનાર-મી. ખીમચંદ લાલસાર અને મી. ભોગીલાલ હાલાભાઇ પટણી.

ઠરાવ—૪. રીસેપ્શન કમીટીના સભાસદની ફી ઓછામાં ઓછી રૂ. ૧૦) અને પુરૂષ તથા સ્ત્રી પ્રેક્ષકો માટે ફી અનુક્રમે રૂ. ૨ તથા રૂ. ૧ રાખવી.

ઠરાવ રજુ કરનાર-મી. લ્હેરૂભાઇ ચુનીલાલ કોટવાલ. ટેકો આપનાર-મી. લાલજી હીરજી શાહ.

આ સભાએ ઉપર મુજબના ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર કર્યા બાદ અધિવેશન માટે ચુંટાએલા પ્રમુખ રાય મણિલાલ નહાર બહાદુરને તેજ તા. ૧૯-૫-૨૬ ની રાત્રે જે તાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો જે જવાબ તેમના તરફથી આવ્યો હતો તે નીચે મુજબ છેઃ—

Rai Manilal Nahar Bahadur,
5 Indian Mirror Street,
Calcuttas.

Bombay sangh passed unanimously resolutions immediately hold special

sessions fixing third fourth fifth June wire reply.

Chief Secretaries Receiption Committee.

જવાબ તા. ૨૧-૫-૨૬.

Chief Secretaries Jain Conference
Pydhuni Bombay.

Extremely sorry unable to preside going Darjeeling for Health.

MANILAL NAHAR.

આટલી હકીકત જણાવ્યા બાદ એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિવેશનની બીજી તૈયારીઓ સાથે બીજા પ્રમુખ માટે પણ તજવીજ કરવાનીજ રહી. જે કૉન્ફરન્સના એક જનરલ સેક્રેટરી રાય કુમારસિંહજી તથા તેમના બંધુ બાબુ સાહેબ રાજકુમારસિંહજીના સતત પ્રયાસને પરિણામે તે ગોઠવણ પણ થઇ અને તા. ૨૯-૫-૨૬ ના રોજ મળેલી રિસેપ્શન કમિટીની બેઠકમાં કલકત્તાના અગ્રગણ્ય વ્યાપારી પ્રમુખ મહાશય બાબુ બહાદૂરસિંહજી સિંધીનું નામ જાહેર કરવામાં આવ્યું અને બેઠકની તારીખો પણ તેજ મીટીંગમાં જુન ૫-૬ શનિ તથા રવિવાર નક્કી કરવામાં આવી હતી. ત્યાર બાદ અધિવેશનનું સ્થળ નક્કી કરવામાં આવ્યું. મંડપનો કંટ્રાકટ પણ અપાયો. વિવિધ પ્રકારના પાસ ટીકીટો વિગેરેની વ્યવસ્થા થઇ. ટૂંકામાં થોડા સમયમાં સંપૂર્ણ તૈયારીઓ થઇ. દરમીયાન તા. ૨૯ મીએ અને પછીથી બાબુસાહેબ રાજકુમારસિંહજી તથા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી વચ્ચે તાર અને પત્રવ્યવહાર થયો. છેક છેલ્લી ઘડીએ અમદાવાદથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી પેઢીના બે વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓ પૈકી શા. શેઠ સારાભાઇ ડાહ્યાભાઇ તથા શા. શેઠ પ્રતાપસિંહ મોહોલાલભાઇ મુંબઇ આવ્યા અને બાબુ સાહેબને ત્યાં રિસેપ્શન કમિટીના પ્રમુખ તથા સેક્રેટરીઓ અને બીજા કેટલાકને મળ્યા અને પેઢી તરફથી નીચે પ્રમાણે કૉન્ફરન્સપર પત્ર લખાયો અને આ અધિવેશન મુલતવી રાખવું કે કેમ એ રિસેપ્શન કમિટીમાં મૂકવાનું નક્કી થયું.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી આવેલો પત્ર.

મુંબઇ, તા૦ ૧ લી જુન ૧૯૨૬, શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સની રીસેપ્શન કમીટીના પ્રમુખ તથા સેક્રેટરીઓ જોગ...મુંબઇ.

વિશેષ તમારો તા. ૧ લી જુન સને ૧૯૨૬ નો પત્ર હમોને મળ્યો છે. આપે કૉન્ફરંસની બેઠકની નક્કી કરેલી તારીખ ૫ મી તથા ૬ ઠ્ઠીના દિવસોમાં હાજર રહેવા હમોને હાલના સંજોગોમાં અનુકૂળતાવાળી નથી તો હાલ તુરત આપના તરફથી કૉન્ફરન્સનું હાલનું અધિવેશન મુલતવી રાખવામાં આવે તો તે વધારે ઇચ્છવા જોગ છે. માટે હાલ તુરત આ અધિવેશન જુલાઇની આખર તારીખ સુધી મુલતવી રાખશોજી. આ અધિવેશન જો તારીખ ૩૧ મી જુલાઇ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવશે તો તે હમોને વધારે અનુકૂળતા થઇ પડશે અને હમો પણ ઘણી સારી રીતે ભાગ લઇશુંજી. હાલ એજ.

લી૦

પ્રતાપસિંહ મોહોલાલભાઈ.
સારાભાઇ ડાહ્યાભાઇ.
વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓ.

આ મુલાકાત દરમીઆન કેટલીક વાટાઘાટ થઈ હતી પરંતુ હિંદુસ્થાનના જૈનોની બે મોટામાં મોટી સંસ્થાઓ વચ્ચે એક સંપી રહે તે સિવાય અધિવેશન મુલતવી રાખવા કોઇ સબળ કારણ ચોક્કસ સ્વરૂપમાં રજુ કરવામાં આવ્યું નહિં હતું. તા: ૧-૬-૨૬ ના રોજ તાકીદનું સરક્યુલર કાઢી સેક્રેટરીઓએ રિસેપ્શન કમિટીની બેઠક વળતે જ દીવસે તા. ૨-૬-૨૬ ના રોજ બોલાવી. આ મીટીંગ વખતે અધિવેશન ભરવાની તરફેણમાં મત ઘણોજ મજબુત હતો પરંતુ બાબુ સાહેબ રાજકુમાર સિંહજી તેમજ હાજર રહેલાઓ પૈકી બીજા કેટલાક તરફથી સમજાવટ થતાં આખરે જે ઠરાવો પસાર થયા તે નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સના ખાસ અધિવેશનની રિસેપ્શન કમિટીના ઠરાવો.

ઠરાવ. ૧. શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થ ઉપરના— આપણા ચિરસ્થાપિત હક્કો જળવાઇ રહે તે માટે

જૈન કોમનો એકત્રિત અવાજ જાહેર કરવા તથા તે સંબંધી સઘળી પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા ખાસ અધિવેશન ભરવાની સઘળી તૈયારીઓ કરી ખાસ અધિવેશન માધવબાગમાં તા. ૫ મી તથા ૬ ઠી જુન સને ૧૯૨૬ ને દીને રાખવામાં આવ્યું હતું પરંતુ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીનો તા ૧ લી જુન સને ૧૯૨૬નો ખાસ અધિવેશન મુલતવી રાખવા સંબંધી પત્ર મળવાથી તથા તેમના ખાસ મોકલાવેલા પ્રતિનિધિઓના આગ્રહથી ખાસ અધિવેશન હાલ તુરત મુલતવી રાખવામાં આવે છે.

દરખાસ્ત—શેઠ જીવરાજ નરશી મૈશ્રી.
ટેકો શેઠ—ચાંપશી કુંવરજી.

ઠરાવ ૨. શ્રી શત્રુંજય તીર્થના અંગે રખોપા અથવા મુંડકાવેરો તેમજ હકુમતને લગતા પ્રશ્નનો કોઇ પણ જાતનો નીવેડો અથવા સમાધાની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રતિનીધીઓ અથવા સાત જણની નીમાએલી કમિટી સમસ્ત જૈન કોમના પ્રતિનીધીઓની રીતસરની મીટીંગમાં સલાહ લીધા વિના લાવવો નહી એવી સૂચના આજની રીસેપ્શન કમિટીની મીટીંગ આગ્રહ પૂર્વક કરે છે. આ ઠરાવની એક નકલ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી ઉપર મોકલી આપવી.

દરખાસ્ત મુકનાર—રા. ઓધવજી ધનજી શાહ.
ટેકો-રા. મણીલાલ મોહકમચંદ.
વધુ ટેકો-રા. રમણીકલાલ કેશવલાલ ઝવેરી. સોલીસીટર્સ.

ઠરાવ ૩. શ્રી શત્રુંજય સંબંધી કેસનો ચુકાદો આવે કે ન આવે તોપણ તથા કોઈ પણ સંજોગોમાં તા. ૩૧ મી જુલાઈ, ૧ લી તથા બીજી ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૬ ના દીને સામાન્ય અધિવેશન ભરવા ઠરાવ કરે છે. જરૂર પડે તો હાલની રીસેપ્શન કમિટી તે પહેલાં ખાસ અધિવેશન મુંબઈમાં ભરવા પ્રમુખ તથા ચીફ સેક્રેટરીઓને સત્તા આપે છે અને ખાસ અધિવેશનને અંગે થયેલાં સર્વકાર્યને બહાલી આપી હાલની રિસેપ્શન કમિટી ચાલુ રાખવી એવો ઠરાવ કરે છે.

દરખાસ્ત મૂકનાર—બાબુ સાહેબ રાજકુમારસિંહજી.

ટેકો—શેઠ ચુનીલાલ વીરચંદ.

વધુ ટેકો—શેઠ કુંવરજી જેઠાલાલ.

આ ઠરાવોના પરિણામે જરૂર જણાઈ તેટલે સ્થળે તાર મારફતે તેની ખબર પહોંચાડવામાં આવી હતી.

આટલી હકીકત અધિવેશન સંબંધી જણાવ્યા બાદ જણાવવું જરૂરનું છે કે આણુ મુકામે નામદાર એ. જી. જી. રૂબરૂ સુનાવણી થઇ ગઇ છે. મહાન્ તીર્થ પ્રત્યે સૌની શુભેચ્છાઓ અને અંતરની લાગણી અને પ્રયાસોનું એકત્રિત બળ થતાં પરિણામ શુભજ આવે અને આવશે એમ ઇચ્છીએ છીએ. પરંતુ સબળ કારણ સિવાય ખાસ અધિવેશન મુલતવી રાખવાનો આગ્રહ થયો હતો તેને અંગે કોમના પ્રયાસમાં એક અક્ષમ્ય ત્રુટીજ થયલી ઇતિહાસ કાર નોંધશે.

---

૩. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

જનરલ મીટીંગ.

તા. ૧૬-૬-૨૬ ને ગુરૂવારના રોજ રાત્રીના મું. ટા. ૭-૩૦ કલાકે શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ ઑફીસમાં સંસ્થાની જનરલ મીટીંગ મળી હતી.

પ્રમુખસ્થાન—રા. રા. શોભાગ્યચંદ. પી. દેસાઇને આપવામાં આવ્યા બાદ. ઓ. સેક્રેટરીએ આગલી મીનીટ વાંચી હતી. મીનીટ ઉપર પ્રમુખશ્રીએ સહી કરી હતી. ત્યાર બાદ નીચેના ત્રણ ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યા હતા.

ઠરાવ. ૧—આજની જનરલ મીટીંગ ઠરાવ કરે છે કે બોર્ડની મેનેજીંગ કમિટીની ચુંટણી કરવા તા. ૩ જી જૂલાઇ સને ૧૯૨૬ ના રોજે બોર્ડની જનરલ મીટીંગ બોલાવવી. મીટીંગ બોલાવવાની સત્તાઓ સેક્રેટરીને આપવામાં આવે છે.

ઠરાવ. ૨—કૉન્ફરન્સ અને સ્વયંસેવક પરિષદના પ્રતિનિધિઓની ચુંટણી તેમની તારીખો નક્કી થયેથી કરવી.

ઠરાવ. ૩—આજની જનરલ મીટીંગ " શ્રી જૈન શ્વેતાંબર શિક્ષણ પરિષદ અનુકૂળ સમયે ભરવાનો ઠરાવ કરે છે.

બાદ ધાર્મિક અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવાનું કાર્ય આવતી મીટીંગ ઉપર મુલતવી રાખી પ્રમુખશ્રીનો આભાર માની સભા વિસર્જન થઇ હતી.

૪. સુકૃત ભંડાર ફન્ડ.

૧. ઉપદેશક—વાડીલાલ સાંકળચંદ.

તા. ૩૧-૧-૨૬ થી ૨૬-૬-૨૬ સુધીમાં આવ્યા.

ઘોડા ૧૦। મેઢ પાા। જુન્નેર ૪૧।।। મંચર ૧) જુન્નર ૦। અંતુર ૧૨।। કરજત ૮।।। વાસદ ૧૬।।। આસોદર ૩।।। આંકલાવ ૯।।। અંબાલી ૪।। આખરોડ ૧। આસરંબા ૦।। ઉમેટા ૨૫) ચમારા ૯) બામણગામ ૭।। ગંભીરા ૧૮।।। મુજપુર ૮।।। એકલબારા ૩। ડભાસા ૪।। દરાપરા ૧૦। ખાનપુર ૧૭। સીઓડ ૩।। સામેત્રી ૮। રખીયાળ ૫) જાલીયાનો મઠ ૧૨।। ધારીસણા ૧૯) વડવાસા ૧૩।।। ધડકણ ૨૪। પરાંતીયા ૨૦) સલકી ૧૩।।। વરધાનું મુવાડુ ૭) સાનોદ ૬।।।.

૨. ઉપદેશક—મી. પુંજાલાલ પ્રેમચંદ.

તા. ૩૧-૧-૨૬ થી તા. ૨૬-૬-૨૬ સુધીમાં આવ્યા.

डुंगरपुर ६२॥ टींबाचुडी ३६। मगरवाडा १२। भांगरोडीआ ५) वाघलचुडी ८॥। वडगाम ३७। वगदा १०) कुंभलमेर ४। परखडी १३। गोळा २८॥। छनीआणा ५। वणसोल १५) घोडीयाल १४॥। घरणावाडा ७) धोतासकलाणा २२॥ पालणपुर ०॥। जळसोणी १७। मेमदपुर ३४) वडवाडीया २॥ लगाणा २५। वासणा ९॥ काणोदर १३) चांगा २९॥। भरकावाडा १॥ मजादर १८) कोटडो ११॥। तेजावाडा २२। सांपा १५) मेता ४०॥। बलु ३६॥ शाशम २०) शल्ला १२) मडाणा २५) चंडचा १७) सलीमपर ८) वडा ५) सागरोसणा ८॥ गादलवाडा ५। ठाकरवाडा २३॥ पटोसण १३॥.

૩. ઉપદેશક—ગુલાબચંદ શામજી.

તા. ૮-૨-૨૬ થી ૬-૬-૨૬ સુધીમાં. માટીરાલા ૧) લુવારીઆ ૧) જાત્રોડા ૧) માલણીયા ૦।। વરસડા ૦।।। અમરેલી ૮।।। કાન્જીવદર ૦।।। દેવગાણા ૪।।। અગીઆલી ૩।। તરસમીયા ૦।। અકવાડા ૦।। શેડુભાર ૧) પીપરીયા ૦।।। મોટા દેવળીઆ ૧) ચીતળ ૪।। દેરડી ૦।। દેવગામ ૧।।। લાખાપાદર ૨) જેતપુર ૮। ખીરસરા ૧) ગુંદાલા ૦।। વાવડી સ્ટેશન ૦। પાણીદેવળી ૦।।। બાટવાદેવળી ૦। ભુખંળી સાણથલી ૧) તોરી ૦।।। માવજીંજવા ૧) બગસરા ૪) ભાડર ૦।।। ઉજલા ૦।।। નીલવડી ૦।। બાબરા ૨।। ગોંડળ ૯।। સાંઢ ખાખંરા ૦।।। દીંબા ૦। મોટા ચારેડીયા ૦। બોરાગઢી ૦।। સમઢીયાળું ૧) સુરનગર ૦।।। ખીજડીયું ૦।।। પાંઢીયાણા ૦।।। ધોલરામા. ૧। સરવડી ૦। રેવા ૦। માલપરા ૦। કેરીયું ૦।। ટીંબી ૦। હડમતાલુ ૦। ચભાડીયા ૨।। સમઢીઆલુ ૧) કનાડ ૦।। ખારી ૦।। જસંપરા. ૯) ખદરપર ૧।। ખડસલીઆ. ૨। ભંડારીયા ૧। નાગલપર ૧) રાજપરા ૦।।। ભીમડાદ ૦।। મેઘવડીઆ. ૦।।। ગોરકડા ૧।। ટાટમ ૨।। જનડા ૧) ભાંભણ ૧। ધંધુકા ૧૦) ખરડ ૧।।। જીવા ૧। ઢવાણા ૨।। સાબકડા ૧।। કોદ ૬।।। સાયલા. ૧૨। સુદામણા ૬) ચોકડી ૨) કોદડા

અર્ધ-માગધી ભાષાના અભ્યાસીઓને સગવડ—

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ

પાયધુની-મુંબઇ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદ્દન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઈઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઈપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેળવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખો સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. "ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય" એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપનાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઇ મહેતા

મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી.

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

॥ नमो तित्थस्स ॥

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧ | અષાઢ

અંક ૧૧ | ૧૯૮૨

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ

વિષયાનુક્રમ.

જૈનયુગ

—જૈનધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, જીવનચરિત્ર ને સમાજપ્રગતિને લગતા વિષયો ચર્ચતું ઉત્તમ જૈન માસિક.

—વિદ્વાન્ મુનિ મહારાજશ્રી તથા અન્ય લેખકોની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા ગદ્યપદ્ય લેખો તેમાં આવશે.

—શ્રીમતી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ (પરિષદ્) સંબંધીના વર્તમાન-કાર્યવાહીનો અહેવાલ સાથેસાથે અપાશે.

તો દરેક સુજ્ઞ આ પત્રના ગ્રાહક બની પોતાના મિત્રોને પણ ગ્રાહકો બનાવશે અને સંઘસેવાના પરિષદ્‌ના કાર્યમાં પુષ્ટિ આપશે.

વાર્ષિક લવાજમ ટપાલખર્ચ સહિત માત્ર રૂ. બે.

લખો—જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફીસ
૨૦ પાયધુની મુંબઇ નં. ૩.

આ માસિક બહોળા પ્રમાણમાં ફેલાવો પામવાની ખાત્રી રાખે છે તો **જાહેરખબર આપનારાઓને** માટે ને ઉપયોગી પત્ર છે; તો તેઓને ઉપરને સરનામે લખવા કે મળવા ભલામણ છે.

લેખકો વગેરેને સૂચનાઓ.

૧. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખો માટે તે લેખના લેખકો જ સર્વ રીતે જોખમદાર રહેશે.

૨. અભ્યાસ, મનન અને શોધખોળના પરિણામે લખાયેલા સર્વ લેખો, વાર્તાઓ ને નિબંધોને પ્રથમ સ્થાન મળશે.

૩. લેખકોએ તેમજ અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલવા ઇચ્છતા સજ્જનોએ તંત્રી સાથે પરભારો પત્રવ્યવહાર કરવો.

૪. કોઇ પણ લેખ પૂર્વે જાતે કે બીજાએ અન્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ કર્યો હોય તો તે કૃપા કરી ન મોકલવો.

૫. દરેક લેખ તેમજ મોકલેલ ગ્રંથની સમાલોચના સમય સ્થળ વિચારીને જેમ બને તેમ ત્વરાએ પ્રકટ કરવાની કાળજી લેવાશે.

તવાખિલ્ડિંગ, ત્રીજે માળે લોહારચાલ, મુંબઇ.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ
B. A. LL. B. વકીલ હાઇકોર્ટ,
માનદ તંત્રી.

ગ્રાહકોને સૂચના—જેઓએ પોતાનાં નામ ગ્રાહક તરીકે હજુ ન લખાવ્યાં હોય તેમણે તે પુરા ઠેકાણા સહિત લખી મોકલવા અને સાથે સાથે વાર્ષિક લવાજમના બે રૂપીઆ મનીઑર્ડરથી મોકલી આપવા વિનંતિ છે, કે જેથી વી. પી. કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ અને નાહકનું ખર્ચ થાય તેમાંથી કૉન્ફરન્સ ઑફિસને બચાવશે.

જૈન યુગ.

卐

Things done well,
And with a care, exempt themselves from fear.
-- *Shakespeare.*

પુસ્તક ૧ | વીરાત્ ૨૪૫૨ વિ. સં. ૧૯૮૨ | આષાઢ અંક ૧૧

નામદાર મિ. વૉટ્સનનો ચુકાદો.

[જૈનો અને પાલીતાણા દરબાર વચ્ચેની શ્રી શત્રુંજય તીર્થના સંબંધી રખોપાની તકરારના આ ચુકાદાનું અંગ્રેજીમાંથી ગૂજરાતી ભાષાંતર શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીએ પ્રૂફ પાડયું છે તે અક્ષરશઃ પ્રેસદોષ સુધારી અત્ર મૂકીએ છીએ: કારણ કે તેના અંગે આખા જૈન સમાજમાં વ્યાજબી રીતે મહા ખળભળાટ થયો છે. તંત્રી.]

નં. પી. ૫૯, ૧૯૨૬. રાજકોટ, તા. ૧૨ જુલાઈ, ૧૯૨૬.

પાલીતાણા દરબારની તા. ૧૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૨૫ની નં. ૬૩૭ ની અરજી વાંચીઃ—૧૮૮૬ ના કરારનામાની ૩ જી કલમ મુજબ બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ નામદાર એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર-જનરલને અરજ કરી છે કે દર સાલ અપાતી વાર્ષિક રકમને બદલે કરારનામું થયું તે પહેલાં મુંડકાવેરો નાંખવામાં આવતો હતો તે મુંડકાવેરો નાંખવાની તેમને સત્તા આપવામાં આવે અને આ મુંડકાવેરો એજન્સીના અધિકારીઓ નહિ પણ દરબારના જ માણસો ઉઘરાવે, વગેરે.

શેઠ આણંદજી કલ્યાંણજીની પેઢીના પ્રતિનિધિઓ વહીવટદારોનો તા. ૨૩ એપ્રીલ, ૧૯૨૬ નો જવાબ વાંચ્યો.

બન્ને પક્ષના વકીલોની દલીલો સાંભળી અને આ કેસને લગતાં કાગળીઆં વાંચ્યાં.

ફેંસલોઃ—૧૮૮૬ ની સાલના પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબે મુંબઇ સરકારની એના સ્થાનિક પ્રતિનિધિદ્વારા અપાયેલી સલાહને અનુસરી જૈન કોમના પ્રતિનિધિ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી સાથે શેત્રુંજાનાં દેવળોની યાત્રા અર્થે પાલીતાણા આવતા યાત્રાળુઓને માથે રાજનો વેરો નાખવાનો હક જતો કરી વાર્ષિક રૂા. ૧૫૦૦૦) ની મુકરર રકમ ૪૦ વરસ સુધી લેવાનો કરાર કર્યો. ૧૮૮૬ પહેલાં ચાર વર્ષ સુધી પાલીતાણા આવતા યાત્રાળુઓ પાસેથી માથા દીઠ બે રૂપિયા અને પાલીતાણામાં જ વસતા શ્રાવકો પાસેથી માથા દીઠ પાંચ રૂપિયા એમ યાત્રાળુ વેરો કાઠીઆવાડના પોલિટિકલ એજન્ટની મારફત ઉઘરાવવામાં આવ્યો હતો. કાઠીઆવાડના પોલિટિકલ એજન્ટ કર્નલ કીટીંજે સને ૧૮૬૩ ની સાલમાં યાત્રાળુઓ ઉપર કર નાંખવાના દરબારના હકની બાબતમાં અને એ કર કેટલો હોવો જોઇએ તે બાબતમાં સંપૂર્ણ તપાસ કરી હતી અને એ તપાસને અંતે તેમને આ રકમો વ્યાજબી અને યુક્ત લાગી હતી. આ ૧૮૮૬ નું કરારનામું ૧૯૨૬ ના એપ્રિલ માસની ૧ લી તારીખે પૂરૂં થાય છે અને એથી આ હાલનો કેસ ઉભો થયો છે. કરારનામાની શરતો નીચે મુજબ છેઃ—

"દર સાલ રૂપિયા પંદર હજાર (રૂા. ૧૫૦૦૦)ની મુકરર રકમ લેવાનો પાલીતાણા ઠાકોર સાહેબ કબુલ કરે છે અને તે આપવાને જૈન કોમ કબૂલ કરે છે. આ વાર્ષિક ભરણાને ધ્યાનમાં લઇ પાલીતાણા દરબાર યાત્રાળુ વેરા નિમિત્ત જૈન કોમ પાસેથી બીજો કોઈ પણ વેરો નહિ લેવા કબૂલાત આપે છે. આ રૂા. ૧૫૦૦૦) ની રકમ દર સાલ એપ્રિલ માસની ૧ લી તારીખે પાકશે અને એમાં પોલિસનું રક્ષણ, માલનું રક્ષણ વગેરે આવી જાય છે.

"૨. આ કરારનામાનો અમલ ૧૮૮૬ ના એપ્રિલ માસની ૧ લી તારીખથી ૪૦ વરસ સુધી રહેશે એ જૈન કોમ કબૂલ કરે છે અને ઠાકોર સાહેબ એ બાબતને પોતાની સંમતિ આપે છે.

"૩. આ ૪૦ વર્ષની મુદત પૂરી થાય એટલે કોઇ પણ પક્ષકારને કરારનામાના પહેલા ફકરામાં જણાવેલી મુકરર રકમમાં ફેરફાર કરવાની માંગણી કરવાની છુટ રહેશે. બન્ને પક્ષની દલીલો સાંભળીને અને તે પર વિચાર કરીને આવો ફેરફાર કરવો કે નહિ તે બ્રિટિશ સરકાર નક્કી કરશે."

૨. કરારનામાની ૩ જી કલમ મુજબ પાલીતાણા દરબારે બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે મને લેખિત અરજી કરી છે કે એ ફકરામાં જણાવેલા વાર્ષિક મુકરર રકમમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવો; બન્ને પક્ષો વચ્ચે થયેલા કરારનામા પહેલા જે મુડકાવેરો નાંખવામાં આવતો હતો તે મુડકાવેરો ફરીથી નાંખવાની તેમને છુટ આપવી અને આ વેરો એજન્સીના નહિ પણ પોતાના જ અધિકારી-ઓદ્વારા ઉઘરાવવાની તેમને પરવાનગી આપવી. એમની લેખિત અરજીમાં દરબાર આથી પણ આગળ વધ્યા છે અને જણાવ્યું છે કે આ કરારનામું એમના પિતા પાસે પરાણે કરાવવામાં આવ્યું છે અને એથી તે પોતાને બંધનકારક નથી. તેમણે એવી પણ માગણી કરી છે કે યાત્રાળુ ઉપર વ્યાજબી લેખાય તેવો વેરો નાંખવાની તેમને અનિયંત્રિત છુટ આપવી જોઇએ અને જ્યાં સુધી એ વેરો જુલમી ગણાય નહિ અથવા તો દુર્વ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરે છે તેવો મનાય નહિ ત્યાં સુધી બ્રિટિશ સરકારે વચ્ચે પડવું નહિ જોઇએ. પણ આ વિશેષ માગણીઓ મારી સમક્ષ કેસ ચાલ્યો ત્યારે પડતી મૂકવામાં આવી છે. કરારનામાની શરતો મુજબ આ કેસમાં વચ્ચે પડવાનો બ્રિટિશ સરકારનો હક છે એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે અને પરાણે કરારનામા પર સહી લેવાની વાતને એવી રીતે સુધારવામાં આવી છે કે ૪૦ વરસ જેટલી લાંબી મુદત માટે કરારનામું કરાવવામાં બ્રિટિશ સરકારે પોતાના શુભ ઉદ્દેશો છતાં દરબારને અજાણતાં ખૂબ નુકસાનમાં ઉતાર્યા છે. અવરજવરનાં સાધનોના વિકાસ સાથે યાત્રાળુઓની સંખ્યા પણ વધશે એ બાબત બ્રિટિશ સરકાર ભૂલી ગઈ લાગે છે. આ ૪૦ વરસની મુદત પૂરી થતાં પહેલાં ઘણાયે વખતથી યાત્રાળુઓની સંખ્યા ખૂબ વધી છે. યાત્રાળુ વેરો નાંખવાની બાબતમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવવાની માગણી દરબારે છોડી દીધી છે અને એવી માગણી કરી છે કે કર્નલ કીટીંજે ૬૦ વરસ ઉપર નક્કી કરેલા દર પ્રમાણે વેરો ઉઘરાવવાની તેમને છુટ આપવી.

બીજે પક્ષે જૈન કોમ એવો દાવો કરે છે કે ૧૮૮૬ નું કરારનામું યાવત્ચંદ્ર દિવાકરૌ બન્ને પક્ષને બંધનકારક છે; માત્ર યાત્રાળુ વેરો નાંખવાને બદલે જે વાર્ષિક ભરણું ભરવાનું છે તેમાં ફેરફાર થઇ શકે. તેઓ જણાવે છે કે વધારે રકમ આપવાને માટે કોઈ કેસ પુરવાર થયો નથી અને અવરજવરનાં સાધનોના સુધારાને લીધે અને બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનનાં તમામ મુલકોમાં સુલેહશાંતિના વધતા જતા ફેલાવાને લીધે યાત્રાળુઓના જાનમાલનું રક્ષણ કરવાની દરબારની જવાબદારી યાત્રાળુઓની સંખ્યા વધ્યા છતાંયે ઓછી થઈ છે. તેઓ માને છે કે રકમ નક્કી કરતી વખતે યાત્રાળુઓની સંખ્યા પર ધ્યાન અપાવું નહિ જોઇએ પણ યાત્રાળુઓનું રક્ષણ કરવાના કાર્ય પાછળ દરબાર કેટલું પોલિસ ખર્ચ કરે છે તે પર જ મદાર રહેવો જોઇએ. તેઓ છેવટમાં જણાવે છે કે જો ૧૮૮૬ નું કરારનામું હવે બંધનકારક ગણવામાં ન આવતું હોય તો મુંબઇ સરકારે પહેલાં મંજુર કરેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે ચાલવાની દરબારને છુટ નહિ આપવી જોઇએ પણ દરબારના હક આધકારોનો આખોયે પ્રશ્ન ફરીથી ઉકેલવો જોઇએ અને એમને પૂરવાર કરવાની તક આપવી જોઇએ કે તેઓ જે ભરણું ભરે છે તે

અરસ્પરસની કબૂલાતથી પોલિસ રક્ષણ માટે અપાય છે, નહિ કે દરબારના પ્રધાન અધિકાર તરીકેના કર તરીકે અપાય છે.

૩. બન્ને પક્ષોની દલીલોપર પૂરો વિચાર કરતાં મને લાગે છે કે આ કેસમાં મારો નિર્ણય ૧૮૮૬ના કરારનામાને આધારે જ થવો જોઇએ. એ કરારનામાનો ભાષા પ્રબંધ એવો ઢીલો છે કે ન્યાયની અદાલતમાં એ ટકી શકે કે કેમ? એ શક પડતું છે. પણ આ તો રાજકીય અદાલત છે જ્યાં કાયદાની બારીકીઓ અને ઝીણવટો ધ્યાનમાં લેવામાં આવતો નથી; અને આ કરારનામું એક રાજા અને બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની બહોળી અને લાગવગ ધરાવનારી એક કોમના પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે થયેલું છે અને બન્ને પક્ષોએ ચાળીસ વર્ષ પર્યંત તેનું નિષ્ઠાપુર્વક પાલન કરેલું છે, એટલે બની શકે ત્યાં સુધી આ કરારનામાનો જ અમલ થવો જોઇએ.

માટે હવે એનો શો અર્થ કરવો એજ પ્રશ્ન રહે છે, અને એ માટે હું બેમાંથી એકે પક્ષના એકતરફી વિચારોને સ્વીકારી શકું તેમ નથી, પાલીતાણા દરબાર એવો દાવો કરે છે કે "કરારનામાના છેલ્લા ફકરામાં જણાવેલી વાર્ષિક મુકરર રકમમાં ફેરફાર થઇ શકે" એ વાક્યમાં વાર્ષિક મુકરર રકમને છોડી દઇ મુડકાવેરો ઉઘરાવવાની સીધી રીત ફરીથી અખ્તિયાર કરી શકાય એ વાત આવી જાય છે. આ દાવો ૩ જી કલમ જોતાં વ્યાજબી જણાતો નથી, ભાષાનો સામાન્ય અર્થ જોતાં અને સર્વ સામાન્ય બુદ્ધિએ વિચાર કરતાં જે જણાય છે એ મુકરર રકમને બદલે બીજી મુકરર રકમ નક્કી થાય એટલો જ તેનો અર્થ છે. હું જૈનોનાં દાવા સાથે પણ સંમત થતો નથી કે ૧૮૮૬ નું કરારનામું રકમના ફેરફાર સિવાય યાવદ્ ચંદ્રદિવાકરો ચાલે એવો કરાર ઘડનારનો ઉદ્દેશ હતો. આવો ઉદ્દેશ હોય તો તે બહુજ મહત્ત્વનો ગણાવો જોઇએ. પોતાના અને પોતાના વંશજોનાં હિતનો ખ્યાલ હોય તેવો કોઇ પણ રાજા આવી માગણી કબૂલ રાખે નહિ. પાલીતાણા ઠાકોરે કોઇ પણ શબ્દોમાં આ વાતને જણાવી નથી અને જો કોઇ રાજકીય અદાલતે તે વાતનો નિર્ણય કરવાનો હોય તો તે સ્પષ્ટ હોવી જોઇએ. કરારનામામાં ૪૦ વર્ષ પછી કેટલાં વરસનો કરાર કરવો તે જણાવ્યું નથી એટલે ૪૦ વર્ષ પછી રકમમાં જે ફેરફાર થાય તે યાવદ્ ચંદ્રદિવાકરો રહે એવી જૈનોની દલીલ આ બાબત ધ્યાનમાં રાખતાં લૂલી પડી જાય છે. સન ૧૮૨૧ માં આ બેઉ પક્ષ વચ્ચે થયેલા કરાર પર સન ૧૮૬૩ માં નિર્ણય કરતાં કર્નલ કીટીંજે ઠરાવ્યું હતું કે યાવદ્ ચંદ્રદિવાકરૌ નો જણાતો ઉદ્દેશ દિવાની કેસમાં કદાચ સાચો ઠરે છતાં રાજદ્વારી કેસમાં એક રાજાના હિતનો વિરોધી ઉદ્દેશ ટકી શકે નહિ. ૧૮૮૬ માં બંને પક્ષો કર્નલ કીટીંજનો આ નિર્ણય બરોબર જાણતા હોવા જોઇએ અને જો તેમનો આ કરારનામું યાવદ્ ચંદ્રદિવાકરૌ ચાલે એવો ઉદ્દેશ હોય તો હું નથી માનતો કે તેઓ તે વાતનો સ્પષ્ટ રીતે ઉલ્લેખ કર્યા વિના રહ્યા હોત.

આથી હું ધારૂં છું કે રૂા. ૧૫૦૦૦) ને બદલે પાલીતાણા દરબારને જૈનોએ શી રકમ ભરવી તે માટે નક્કી કરવું જોઇએ અને આ નવી મુકરર થયેલી રકમ કેટલાં વરસ સુધી ભરે તેની મુદત ધ્યાનમાં લઇને વ્યાજબી લાગે તે પ્રમાણે મારે નક્કી કરવાની છે; અને એ મુદત પુરી થયે શું કરવું? તે સૂચવવાની મને છુટ છે.

૪. આ મુદ્દાઓનો નિર્ણય કરતાં પહેલાં આ ભરણાની રકમ શી તરેહની છે તે વિષે અને આ બાબતમાં પાલીતાણા દરબારના પ્રધાન અધિકાર વિષે જે દલીલો પેશ કરવામાં આવી છે તે વિષે થોડી નુકતેચીની કરવાની જરૂર છે. હિંદુસ્થાનમાં ખુણે ખૂણે પથરાયેલી વિશાળ જૈન કોમને લીધે આ કેસે લોકોમાં ભારે રસ ઉત્પન્ન કર્યો છે. જે લક્ષ્મી વડે આ જૈન કોમ મશહુર છેએ લક્ષ્મીનો મને લાગે છે કે પ્રસાદ પામી કેટલાંયે પત્રોએ જૈન કોમના લાભમાં જબરજસ્ત પ્રોપેગેન્ડા ચલાવ્યો છે અને બ્રિટિશ સરકાર જે આ કેસનો નિર્ણય કરવાની છે તેના પર વાતોને ગોટે ચઢાવી, દબાણ લાવવાનો પ્રયત્ન થયો છે. જો આ દીવાની કેસ હોત અને આ દિવાની અદાલતમાં ચાલતો હોત. તો એમાનાં કેટલાંયે પેપરો અદાલતના તિરસ્કારના ગુન્હા માટે તકસીરવાર ઠર્યાં હોત. આ ઝુંબે-

શમાં કેટલાંયે અસત્યો, અને અર્ધ સત્યો અને પૂર્વાપર સંબંધ જાળવ્યા વિના ફાવે તેમ ઉઠાવી લીધેલાં અવતરણોનો છુટથી ઉપયોગ થયો છે; અને એથી અનિવાર્ય રીતે ખોટાં અનુમાનો દોરાયાં છે. આમાંનાં કેટલાંક તો મારી સમક્ષ કેસ ચાલતી વેળા રજુ થયાં છે એટલે તેનો બની શકે ત્યાં ત્યાં રદીયો આપવો જરૂરી છે.

૫. પ્રથમ તો એમ દલીલ કરવામાં આવી છે કે આ ભરણું એ કર નથી પણ બે પક્ષકારો વચ્ચે પરસ્પર સમજુતથી એક પક્ષ બીજા પક્ષની સેવા (રખોપું) કરે છે તે બદલ નક્કી કરેલી રકમ છે. આ દલીલના સમર્થનમાં મોગલ બાદશાહોની સનંદો અને કેટલાક જૈનો અને પાલીતાણા ઠાકોર વચ્ચે સન ૧૬૬૧ માં થયેલ કરારનામું રજુ કરવામાં આવ્યાં છે. આ બધી રજુઆતની સંબંધમાં એટલુંજ કહેવાનું રહે છે કે ૧૮૬૩ માં કર્નલ કીટીંજે જ્યારે આ બાબતની તપાસ કરી ત્યારે આ બધાં કાગળીઆં અને દ્રષ્ટિબિન્દુઓ તેમની આગળ રજુ થયાં હતાં અને તેમણે તે નિરર્થક ગણ્યાં હતાં. તેમને લાગ્યું હતું કે દરબાર આ કર નાંખવાનો હક કર્નલ વોકરનું સેટલમેન્ટ ઘડાયું તે પહેલાંના વખતથી ભોગવતા હતા, અને તેમણે એ કર નાંખ્યો પણ હતો. કર્નલ વોકરનું સેટલમેન્ટ કાઠીઆવાડના રાજદ્વારી રસમરિવાજો અને હકોનો શ્રી ગણેશાયનમઃ છે. તેમણે નિર્ણય કર્યો કે "યાત્રાળુઓ ઉપર કર નાંખવાના હકનો સર્વ કાળમાં દેશી રાજાઓએ દાવો કર્યો છે; આ યાત્રાળુઓના જાન માલનું રક્ષણ કરવાની જોખમદારી તેમની સંખ્યા વધે તેમ વધે છે અને જો કર નાંખવાનો હક સ્વીકારવામાં આવે તો એ પણ ન્યાય સંગત છે કે એ કરનો દર દેવસ્થાનની યાત્રા કરવા આવનાર યાત્રાળુઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં નક્કી થવો જોઇએ."

આથી એમણે ઠરાવ્યું કે યાત્રાળુ દર યાત્રા વખતે બે રૂપિયા વેરો આપે અને પાલીતાણામાં રહેનાર દર યાત્રાદીઠ બે રૂપિયાને બદલે વરસે પાંચ રૂપિયા વેરો આપે એ હિસાબે પ્રારંભમાં વાર્ષિક રૂા. ૧૦૦૦૦) નું ભરણું તેમણે નક્કી કર્યું. કર્નલ કીટીંજનો આ નિર્ણયને મુંબાઇ સરકારે બહાલી આપી અને અનેક વાર તેણે આ સીમાચિન્હમાં ફેરફાર કરવા ના પાડી છે. ૧૮૮૧ ના માર્ચ માસની ૭મી તારીખના તેના ઠરાવ નં. ૧૦૫૬ માં તેણે આ વાત જણાવી છે અને ૧૮૮૧ ના અક્ટોબર માસની ૧૭ મી તારીખના ઠરાવ નં. ૫૦૩૪ માં તેણે એજ વાતની પુનરૂક્તિ કરી છે. આ છેલ્લા ઠરાવથી તેણે દેવસ્થાનમાં દર્શનાર્થે આવતા યાત્રાળુઓની સંખ્યાની પાકી ગણતરી કરવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલ છે એ ધ્યાનમાં લઇને કર્નલ કીટીંજે ઠરાવેલા વ્યાજબી દર પ્રમાણે મુડકા વેરો નાંખવાની પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબને પરવાનગી આપી છે. આથી દરબારના પ્રધાન અધિકારને અસર ન પહોંચે તે માટે અને કજીયાનો પ્રસંગ જેમ બને તેમ ઓછો ઉભો થાય તે માટે મુંબઇ સરકારે એજન્સી નીચે અને દરબાર પગાર આપે એવા અધિકારીઓ દ્વારા કર ઉઘરાવવા પાલીતાણા ઠાકોરને સલાહ આપી. આથી 'રખોપું' એ કર વેરો નથી પણ પોલીસની સેવા બદલની રકમ છે એવો જૈનોનો દાવો ફોગટ છે; કારણ કે કર્નલ કીટીંજનો નિર્ણય થયો ત્યારથી તમામ ફેંસલા તેમની વિરૂદ્ધ જાય છે.

૬. બીજી દલીલ એ છે કે આ વેરો એ ધર્મ પર જુલમી, જજીઆ વેરો છે અને તે મહારાણી વિક્ટોરિયાના ઢંઢેરામાં જણાવેલી ધર્મમાં હસ્તક્ષેપ નહિ કરવાની શરતનો ભંગ કરે છે. આતો સાવ પોગળ દલીલ છે. કર્નલ કીટીંજે જણાવ્યું છે તેમ યાત્રાળુઓ ઉપર કર નાંખવાનો હક કેટલાંયે દેશી રાજ્યો પ્રતિપાદન કરે છે અને ભોગવે છે. મોટી સંખ્યામાં યાત્રાળુઓ એકઠાં થાય તેથી સ્થાનિક સંસ્થાઓને જે ખરચમાં ઉતરવું પડે તે ખરચ ભરપાઇ કરવા યાત્રાળુ દીઠ કર લેવાની પ્રથા બ્રિટિશ રાજ્યમાં પણ જોવામાં આવે છે. અલ્લાહબાદ, બનારસ અને અજમેરના મેળાઓ વખતે યાત્રાળુના માથાનો કર રેલ્વે ટીકીટ પર ચઢાવીને વસુલ કરવામાં આવે છે તે આ પ્રથાનાં ઉદાહરણો છે. પ્રારંભમાં આવા કર જાન માલના રક્ષણ માટેજ

નાંખવામાં આવતા પણ વખતના વહન સાથે અને સાંપ્રતકાળની નવી રાજ્યવ્યવસ્થાની પ્રણાલિકાને લીધે આ કર માત્ર પોલિસ રક્ષણ માટેજ નહિ પણ સુધરાઇ તરફથી મળતી પાણી, જાજરૂ વગેરે આરોગ્ય વિષયક સગવડો અને અનુકૂળતાઓ માટે પણ નાંખવામાં આવે છે. આવા કર નવતર નથી એ એટલીજ વાતથી પુરવાર થાય છે કે આજ જૈન કોમના યાત્રાળુઓ માઉન્ટ આબુપરના દેલવાડા અને અચળગઢનાં પવિત્ર સ્થાનોની યાત્રા કરવા આવે છે ત્યારે શિરોહી દરબારને કેટલાંયે વરસોથી કર ભરતા આવ્યા છે. બીજું ઉદાહરણ દાંતા રાજ્યના અંબાજી માતાનું છે જ્યાં યાત્રાળુ પાસે એની ધન સંપતિ પ્રમાણે કર ઉઘરાવાય છે. દ્વારકાનું પણ એવુંજ ઉદાહરણ છે. ત્યાં ગાયકવાડ સરકાર દરેક યાત્રાળુ પાસેથી એ બધી યાત્રા પૂરી કરે તે પહેલાં રૂા. ૫-૨-૦ ની રકમ નીચોવે છે. આ બધાં ઉદાહરણો જોતાં એવી દલીલ કરવી કે, આ પાલીતાણાનો કર જુલમી છે કે નવતર છે તે કોઇ પણ રીતે વ્યાજબી ગણાય નહિ.

૭. આ કરની બાબતમાં દરબારનો જે પ્રધાન અધિકાર છે તે વિશે પણ અવળો અર્થ થયો છે. ગયાં સો વરસોમાં જૈન કોમ સાથે કરારનામું કરવામાં ઠાકોરને મદદ કરવા બ્રિટિશ સરકાર ત્રણ વાર વચ્ચે પડી છે, એથી ઠાકોરથી આવો કર નાંખવાની સંપૂર્ણ કુલ મુખત્યાર સત્તા મર્યાદિત થઇ છે એવી દલીલ પણ પેશ થઇ છે. આમાં તો સાચી વસ્તુસ્થિતિની ગેરસમજ છે. કોઈ રાજ્યમાં જુલમ અને અંધેર ચાલે ત્યારે એ રાજાને સલાહ આપવા વચ્ચે પડવાનો હક બ્રિટિશ સરકાર સાર્વભૌમ સત્તા તરીકે પરા પૂર્વથી ભોગવતી આવી છે. શાને જુલમ કે અંધેર ગણવો એ તો રાજ્યની બ્રિટિશ સરકારની રાજ્યનીતિપર આધાર રાખે છે. પહેલાંનો ઇતિહાસ તપાસીએ તો કાઠીઆવાડમાં મુંબઇ સરકાર અને તેના અમલદારો રાજાની ઇજ્જત આબરૂ કે જવાબદારી તરફ જોવા કરતાં મજલૂમ વ્યક્તિ તરફ ઢળી પડ્યાં છે. નિર્બળ પ્રત્યેની સ્વાભાવિક સહાનુભૂતિને અંગે ઉભી થતી આ વલણની ટીકા કરવી અનાવશ્યક છે. એ પણ શંકાસ્પદ છે કે આમ ઉઘાડી રીતે વચ્ચે પડવાથી એ વ્યક્તિ કે વર્ગને લાભ થાય છે અથવા તો રાજ્યમાં સુધારો થાય છે. જે પક્ષની વહારે ચડવામાં આવે છે તે ન્યાયને માટે પછી દરબાર તરફ નજર માંડતો નથી પણ ધૃષ્ટ બને છે અને પોતાને બ્રિટિશ સરકારને અપીલ કરવાનો જે હક હોય છે તે પર ખૂબ મંડાણ માંડી બેસે છે અને દરબાર પણ જાણતા હોય છે કે એમનો નિર્ણય ઉપલી અદાલતમાં ફેરવાઇ જાય, આથી તેઓ જવાબદારીની અસ્મિતા ગુમાવી પોતાનું પલ્લું નમતું તોલે છે, જેથી ઉપલી અદાલત કાંઈ કાપ કૂપ કરે તો પણ પોતાને ભાગે તો નફોજ રહે. હું એમ નથી કહેતો કે આજે પણ આવીજ સ્થિતિ છે, પણ કાઠીઆવાડની રાજ્યકીય અદાલતોમાં જે લાંબા અને કડવાશ ભર્યા ઝઘડા ચાલે છે તે આવાંજ કારણોને લઇને ચાલે છે એ વિષે મારા દિલમાં તલભાર પણ શંકા નથી. અડધા ખાનગી, અડધા જાહેર એવા વર્ણશંકર કજીયાઓમાં વચ્ચે પડી, દરબારની સત્તાને ઉલ્લંઘી એ કજીઆનો અંત લાવવામાં આપણે નાહક એ પક્ષો વચ્ચેનાં વેર વધાર્યાં છે. કારણ કે, આપણે વચ્ચે ન પડયા હોત તો એ કજીયા કાળે કરીને આપોઆપ શમી જાત.

પાલીતાણાના જૈનોનો આ દાખલો આવીજ જાતનો છે. જો આ ઝઘડાનો નિકાલ મૂળથીજ એ બે પક્ષકારોને માથે નાંખ્યો હોત તો જેમ બીજાં રાજ્યોમાં રૈયત કર ભરી દે છે તેમ પાલીતાણાના જૈનોએ પણ નિર્વિરોધ કર ભરી દીધો હોત. વર્તમાનપત્રોમાં જે ચળવળ ચાલી રહી છે તેમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે હરહમેશ દરબારેજ રૈયત પર આક્રમણ કર્યું છે, દરબારેજ સુલેહપસંદ અને દીન જૈનોનાં સ્થિર થયેલા હક અધિકારોપર નાની નાની પજવણી અને થોડ પરોણાની નીતિથી આક્રમણ કર્યું છે, પણ આ વાત ઐતિહાસિક સત્યથી સાવ વિરૂદ્ધ છે. મિ. કેન્ડીના રીપોર્ટ પર હુકમ બહાર પાડતી વેળા સન ૧૮૭૭ ના માર્ચ માસની ૧૬ મી તારીખના નં. ૧૬૪૧ માં મુંબઇ સરકાર પાલીતાણા ઠાકોર અને શ્રાવકો વચ્ચેના કડવાશ ભર્યા સંબંધના કારણોનું નીચે પ્રમાણે દિગ્દર્શન કર્યું છેઃ-

"શ્રાવકો અને ઠાકોર વચ્ચે જે ખાસ સ્થિતિ ઉત્પન્ન થઇ છે તે અને તેનાં કારણો વિષે અહીંઆ બે બોલ કહેવા જોઇએ, કારણકે એ બન્ને વચ્ચે સુલેહસંપ ભર્યું કાંઇ પણ સમાધાન થવું કેટલું અશક્ય છે એનો એથી ખ્યાલ આવશે.

"સને ૧૮૦૯ માં તે વખતના ઠાકોર કાંધજી પોતાનું રાજ્ય સંભાળી શક્યા નહિ અને એથી એમણે એમનો આખો ગિરાસ અમદાવાદના એક આગેવાન જૈન વેપારી વખતચંદને ત્યાં ગીરો મુકયો. આ વખતચંદ તે મુંબઇની ધારાસભાના જે પહેલાં સભ્ય હતા તે શેઠ પ્રેમાભાઇ હિમાભાઈની પેઢીવાળા. આ ગીરો સન ૧૮૪૩ ની સાલ સુધી રહ્યું અને તે સાલમાં હાલના ઠાકોરના બાપ નવઘણજી ગાદીએ આવ્યા. આ ગિરાસની ઉપજ ભોગવવા બદલ વખતચંદ દરબારને રૂા. ૪૭૦૦૦ દર વર્ષે આપતા. વખતચંદે ગીરો ખતના લખાણથી મુળ ગરાસીયાના હક પણ મેળવી લીધા અને એ રીતે આખા રાજ્યમાં કર્તા કારવતા થઇ પડયા. હવે જ્યારે એ ગિરાસ ગીરોમાંથી છુટયો અને ઠાકોરે પોતેજ બધો વહીવટ પોતાના હાથમાં લઈ લીધો ત્યારે વખતચંદની પેઢીને એવડો બધો નફો જતો કરતાં ગળે પ્રાણ આવ્યા. આ વખતચંદ જૈનોમાં આગેવાન હતા. આથી ઠાકોરસાહેબની સામે ઇર્ષ્યાગ્નિ ભભૂકી ઉઠયો અને ખાસ કરીને હાલના ઠાકોર જેમણે પોતાની બુદ્ધિથી અને ચોક્કસાઇ ભર્યા વહીવટથી રાજની આવક ત્રણ લાખની કરી નાંખી તેમની સામે તો તે ખુબજ પ્રજ્વલિત થયો. આથી શ્રાવકો જ્યારે એમને થયેલા નુકસાનનું ધ્યાન ધરે છે ત્યારે ઠાકોર આ શ્રાવકોને એમનો ગરાસ ખાઇ ખાઇને તાજા થયેલા અને મોટી મોટી રકમો હોઇયાં કરીને મગરમસ્ત બનેલા ધારીને તેમની ખાલી પડી ગયેલી તિજોરીપર આંખ ઠારે છે."

આ સ્થિતિનાં પરિણામો આજે પણ મોજુદ છે. શત્રુંજય સુદ્ધાંના તેમના તમામ રાજના પાલીતાણા દરબાર કુલ માલિક છે એવા હિંદી વજીર: સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટના સ્પષ્ટ હુકમોનો સ્વીકાર કરવા જૈનો ઈન્કાર કરે છે એજ બે પક્ષકાર વચ્ચેના નાના નાના ભેદો અને ઝઘડાઓનું મૂળ છે. જ્યાં સુધી જૈનો આ હુકમોને માથે ચડાવતા નથી અને હિંદી સરકાર અને વજીરને એ હુકમોને ફેરવવા અરજીયો-પર અરજીયો કર્યે જાય છે ત્યાં સુધી દરબાર મુંબઇ સરકાર અને હિંદી વજીરે મંજુર કરેલી પોતાની કુલ માલિકીનો સિક્કો જમાવવા રાજદરબારી હકને જરાયે મોળા કે ઢીલી પાડે તેવા જૈનોના નજીવા કૃત્યની પણ સામે થશે એ નિર્વિવાદ છે. ૧૮૮૧ ના અક્ટોબર માસની ૧૭ મી તારીખના નં. ૫૦૩૪ માં ઠરાવમાં જણાવ્યું છે કે: "૧૮૭૭ ના માર્ચ માસની ૧૬ મી તારીખના ઠરાવ નં. ૧૬૪૧ માં સંપૂર્ણ તપાસ પછી એમ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ઠાકોરની શત્રુંજયપરની સત્તા મર્યાદિત છે, તેઓ પોતાના રાજના બીજા પ્રદેશમાં જેવી રીતે વચ્ચે માથું મારી શકે તેવી રીતે આ શત્રુંજયની બાબતમાં ન મારી શકે એ વાતનું દરબારને પુનઃ સ્મરણ આપવાની સરકારને જરૂર લાગે છે." આ હકીકતને બહુ જ મોટું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે.

પૂરો ઠરાવ વાંચતાં તુરતજ જણાય છે કે આ શત્રુંજયનો વહીવટ કરતી શ્રાવકોની કમિટીમાં પોતાનાં માણસો નીમવાની ઠાકોરની દરખાસ્ત સંબંધમાં આ વાકય લખેલું છે, કારણ કે મુંબઈ સરકારને લાગ્યું, અને વ્યાજબી રીતે લાગ્યું કે મિ. કેન્ડીના નિર્ણય પ્રમાણે જૈનોને શત્રુંજયનાં દેવળોની વ્યવસ્થા અને માલિકી હકની બાબતમાં જે અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે એની સાથે આ સંગત નથી. મિ. કેન્ડીએ ગઢની બહાર જે નવાં મકાનો થાય તેમના માલિકો પાસેથી નજરાણું લેવાનો ઠાકોરનો હક તથા શત્રુંજય પરની ઠાકોરની સત્તા કબુલ રાખી હતી તે પ્રધાન અધિકારને અને આને કાંઈ સંબંધ નહોતો. ૧૮૮૧ ના અક્ટોબર માસની ૧૭ મી તારીખના આજ ઠરાવના ૭ મા ફકરામાં યાત્રાળુ પર મુંડકા વેરો નાંખવાનો જે અધિકાર ઠાકોરને આપવામાં આવ્યો હતો તેને અને આને તો એથી યે ઓછો સંબંધ છે. તા. ૧૬ મે, ૧૯૨૪ ના રાજકીય વિભાગના ઠીસપાચ નં. ૩ માં હિંદી વજીરને લખતાં મુંબઈ સરકારે જણાવ્યું કે:—

"૧૮૭૭ ના માર્ચ માસની ૧૬ મી તારીખના મુંબઈ સરકારના ઠરાવ નં. ૧૬૪૧ માં (પરિશિષ્ટ च) જણાવ્યા પ્રમાણે અમે પણ એજ દઢ મતના છીએ કે:

(अ) આખી (શત્રુંજય) ટેકરી પરનો પ્રધાન અધિકાર ઠાકોર સાહેબનો છે.

(ખ) દિવાની અને ફોજદારી હકુમત ઠાકોર સાહેબની છે;

(ક) સુધરાઈ અને બીજી બાબતોમાં દેખરેખ રાખવાની સત્તા ઠાકોર સાહેબની છે.

જૈનોને તો માત્ર ગઢની અંદરનાં દેવસ્થાનો અને કુંડ જ આપ્યાં હતાં. આ સિવાય એમને બીજું કાંઇ આપ્યું હોય એ અમે માની શકતા નથી. સાચું છે કે આવી બાબતોમાં દરબાર પોતેજ પોતાનો ન્યાયાધીશ બને છે, પણ આ તો દેશી રાજ્યોમાં હરહમેશ થતું આવ્યું છે અને એને લીધે કાંઇ એમની હકુમત છીનવી લેવાય નહિ. પાલીતાણા રાજને સંપૂર્ણ દિવાની અને ફોજદારી હકુમત છે અને આ ઝગડાઓ રાજના આંતરિક વહીવટમાં આવી જાય છે, પ્રથમ પહેલાં તો પાલીતાણા રાજની કચેરીઓએ જૈનોના હક વિષે ફેંસલો કરવો જોઇએ અને ૧૮૭૭ ના મુંબઈ સરકારના ઠરાવોનો અર્થ કરવો જોઇએ. જો આ કચેરીઓ ન્યાય ન આપે અથવા તો મુંબઇ સરકારના ઠરાવોનો અવળો અર્થ કરે તો જૈનો પણ બીજા દાદ માગનારાઓની માફક એજન્સીને વચમાં પડવા અરજ કરી શકે તો કાઠીઆવાડ પોલિટિકલ એજન્સી વચમાં પડે અને દરબારને સલાહ આપે."

૧૯૨૪ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૮ મી તારીખના રાજકીય વિભાગના ડીસપાચ નં. ૨ માં હિંદી વજીરે આ વિચારોનું સમર્થન કર્યું, જો કે આ વિચારો શત્રુંજયને લગતા ઝગડાઓને જ ઉદ્દેશીને છે છતાં તે કર્નલ કીટીંજના પહેલાંના નિર્ણય મુજબ યાત્રાળુ ઉપર કર નાંખવાના દરબારના પ્રધાન અધિકારને પણ લાગુ પડે છે. કારણ કર્નલ કીટીંજે યાત્રાળુ ઉપરના કર બાબત નિર્ણય આપેલો હોવાથી મિ. કેન્ડીએ તે ઉપર ફરી રીપોર્ટ કર્યો ન હતો. જૈનોને ખાતર મુંબઈ સરકાર કેમ વચ્ચે પડી તેનો યથાસ્થિત ખુલાસો તા. ૨૬ મે, ૧૯૨૪ ના મુંબઇ સરકારના હિંદી વજીરને મોકલેલા ડીસપાચ નં. ૨ માં મળે છે. એ ડીસપાચનો ત્રીજો ફકરો હું નીચે ઉતારૂં છું:—

"૩. આ અરજીપત્રનો વિચાર કરતી વેળા એક બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે કે શત્રુંજયના કેટલાક ભાગો કે દેવસ્થાનોની માલિકી વિષે ગમે તેવા હુકમો બહાર પાડવામાં આવ્યા હશે તો પણ શત્રુંજયની આખી ટેકરી પરની પાલીતાણા ઠાકોરના પ્રધાન અધિકાર વિષે કદિ પણ સવાલ ઉઠ્યો નથી કે શંકા ઉદ્ભવી નથી. આખી ટેકરી પરની હકુમત દરબારની છે. જેમનું રાજ બીજા વર્ગનું છે અને જેઓ કુલ દિવાની અને ફોજદારી હકુમત ધરાવે છે. અરજી કરનારાઓને રાજની હકુમતમાંથી છુટા થવાનો બીજી કોઈ વ્યક્તિ કે સમૂહ કરતાં વિશેષ હક નથી. જો તેમને ન્યાય ન મળે તો બ્રિટિશ સરકાર દેશી રાજ્યો પર પોતાને જે રાજકીય દેખરેખ રાખવાની છે એની રૂએ વચમાં પડી શકે અને ઠાકોર સાહેબને સલાહ આપી શકે. પણ આમ બને નહિ ત્યાં સુધી સરકારને વચ્ચે પડવાનું કારણ નથી. ઝઘડાઓની વધી ગયેલી કડવાશને લીધે ૧૮૭૭ માં બ્રિટિશ સરકારને વચ્ચે પડવું પડયું એથી આજે ૫૦ વરસ પછી પણ એણે ફરીથી વચ્ચે પડવું એને માટે કાંઇ કારણ નથી. આજ તો સ્થિતિ તદ્દન બદલાઇ ગઈ છે અને આવી બાબતમાં બ્રિટિશ સરકારની રાજનીતિ પહેલાંના કરતાં સ્પષ્ટ અને સુરેખ બની છે. આથી અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે અરજી કાઢી નાંખવી."

આ ડીસપાચમાં જણાવેલા વિચારો સાથે હિંદી વજીરે સંમતિ દર્શાવી હતી. એથી સ્પષ્ટ રીતે પુરવાર થાય છે કે પહેલાં આપણે વચ્ચે પડયા એથી આજે કે ભવિષ્યમાં બદલાયલી પરિસ્થિતિમાં પણ આપણે વચ્ચે પડવું એવી માગણી કરવાનો જૈનોને હક પ્રાપ્ત થતો નથી. અંધેર કે જુલમ થાય ત્યારે સાર્વભૌમ સત્તાને વચ્ચે પડવા કહેવું એ બ્રિટિશ રૈયતનો હક છે, પણ એ દરેક બાબતનો એના ગુણદોષ તપાસીને નિર્ણય થવો જોઇએ. પહેલાં એવી બાબતમાં પણ જૂદી પરિસ્થિતિમાં સરકાર વચ્ચે પડી હતી એથી આજે પણ એણે વચ્ચે પડવું જોઇએ એવી માગણી થઇ શકે નહિ. કાઠીઆવાડમાં રાજકીય તપાસ ચાલતી હોય ત્યારે પણ સામાન્ય દાવાની માફક તેના ફેંસલા અને નિર્ણય સાર્વભૌમ સત્તાને યોગ્ય ન લાગે અને પોતાને વચ્ચે પડવું જરૂરી લાગે તો તે રાજને એ નિર્ણયમાં ઘટતો ફેરફાર કરવા સલાહ આપે. જો કે સાર્વભૌમ સત્તાની સલાહને અનુસરીને

રાજા નિર્ણય બદલે છે છતાં એ નિર્ણય તો રાજાનો જ ગણાય. રાજના આંતરિક વહીવટની બાબતમાં સાર્વભૌમ સત્તા કાંઇ સલાહ આપે એથી રાજાના અધિકારને બદલે સાર્વભૌમ સત્તાનો અધિકાર થયો એમ ન ગણાય. આ યાત્રાળુ પરના વેરાની બાબતમાં પાલીતાણા દરબારનો અધિકાર પ્રધાન અને સંપૂર્ણ છે અને મુંબઇ સરકારની સલાહથી ભૂતકાળમાં જૈનોની સાથે જે કાંઇ કરારનામાં થયાં હોય એથી એને કાંઇ પણ બાધ આવતો નથી એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે. પણ આ વિષય પરત્વે જાહેરમાં જે ઉલટો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે તે જોતાં આ વાતનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે.

૮. છતાં આ બાબતનો મારી આગળ જે કેસ ચાલ્યો છે તેની સાથે કાંઇ સંબંધ નથી; કારણ કે આ કેસનો મદાર મેં આગળ કહ્યું તેમ, ૧૮૮૬ ના કરારનામા પર છે. આથી એ જ વિચારવાનું રહે છે કે:—

(૧) આજે વર્ષે રૂા. ૧૫૦૦૦) ની જે રકમ અપાય છે તેને બદલે દરબારને કયી રકમ આપવી.

(૨) એ રકમ કેટલાં વરસ સુધી આપવી; અને

(૩) એ વરસો પુરાં થાય ત્યારબાદ શું કરવું?

(૧) કર્નલ કીટીંજે જે રકમો ઠરાવી હતી તેની સાથે આ રકમને કાંઇ સંબંધ હોવો જોઇએ એવો મારો અભિપ્રાય છે. ૧૮૬૩ માં યાત્રાળુ દીઠ બે રૂપિયાની રકમ વ્યાજબી ધારવામાં આવી હતી, અને મુંબઈ સરકારે પણ તેને વ્યાજબી ગણી હતી, તો આજે જ્યારે રૂપિયાની કિંમત બહુધી થઇ ગઇ છે ત્યારે તો તે વિશેષ વ્યાજબી ગણાવી જોઇએ. છતાં, યાત્રાળુ દીઠ બરાબર બે રૂપિયા ગણી, શત્રુંજયની જાત્રાએ આવતા યાત્રાળુઓની સરેરાશ સંખ્યાથી બમણી રકમ હું દરબારને આપવા હુકમ કરતો નથી. યાત્રાળુઓની સંખ્યા ખુબ વધે તેથી દરબારનો ખર્ચ પણ તેટલો જ ખુબ વધી જતો નથી એ જૈનોની દલીલમાં વજુદ છે. ૧૮૮૬ ની પહેલાંનાં ચાર વર્ષોમાં માથાદીઠ બે રૂપિયાના હિસાબે જે આવક થઇ તેની સરેરાશ વાર્ષિક આવકથી કાંઇક ઓછી રૂા. ૧૫૦૦૦) ની રકમ ૧૮૮૬ માં મુકરર કરવામાં આવી હતી. આ ઓછી રકમ ઠરાવવામાં જૈનો કરારનામાને જલદી સંમતિ આપે એ હેતુ હતો અને દરબારને પણ મુંડકા વેરો ઉઘરાવવાને બદલે રૂા. ૧૫૦૦૦) ની રોકડ રકમ દર વર્ષે મળ્યે જાય એ વધારે સગવડ ભર્યું હતું. આથી યાત્રાળુઓને ઓછી તકલીફ થાય છે એને દરબારને પોતાનું અંદાજપત્ર ઘડતી વેળા યાત્રાળુ વેરાની કેટલી ચોક્કસ રકમ ઉપજશે તે જાણી શકે છે. આ દેરાસરના યાત્રાળુઓની સંખ્યા જાણવા સારૂ મારે ભાવનગર-પાલીતાણા રેલ્વેના મુસાફરોની સંખ્યાપરજ આધાર રાખવો જોઇએ. આ સંખ્યા નીચે પ્રમાણે હતી:—

	પાલીતાણા આવનાર.	પાલીતાણાથી જનાર.
૧૯૨૨-૨૩	૧,૦૬,૧૬૪	૧,૦૭,૯૪૦
૧૯૨૩-૨૪	૧,૦૪,૮૭૫	૧,૦૯,૭૭૪
૧૯૨૪-૨૫	૧,૦૪,૭૭૪	૧,૦૯,૭૩૦

બ્રિટિશ સરકારે નીમેલી એક કમિટીએ તેના ૧૯૧૬ ની સાલના મુંબઇની યાત્રાળુની કમિટીનાં રીપોર્ટના પાના ૮૭-૮૯ પર પાલીતાણા આવતા યાત્રાળુઓની સંખ્યા અડસટ્ટે ૮૦,૦૦૦ ની આંકી છે. પાલીતાણા રાજની કુલ વસ્તી ૬૦,૦૦૦ ની છે એટલે ૧૯૨૨ ને ૧૯૨૫ ની સાલની વચ્ચે યાત્રાળુઓની સંખ્યા ૮૦,૦૦૦ ની મૂકીએ તો તે વ્યાજબી લેખાય. અને કોઇ પણ સાલમાં ૫૦,૦૦૦ થી તો ઓછા યાત્રાળુઓ આવ્યા નથીજ એ ચોક્કસ છે. એટલે આ કરની રકમ નક્કી કરતી વેળા હું આ ઓછામાં ઓછી સંખ્યા ધ્યાનમાં લઉં છું અને માથા દીઠ બે રૂપિયા લેખે રૂપિયા એક લાખની રકમ, યાત્રાળુઓપર કર નાંખવાનો હક કાઢી નાંખવા બદલ, દરબારને આપવા ઠરાવું છું. ૮૦૦૦૦ ની સરેરાસ સંખ્યા અને ૫૦૦૦૦ ની ઓછામાં ઓછી સંખ્યા વચ્ચે જે તફાવત છે એમાં અમુક સંખ્યાથી યાત્રાળુઓની સંખ્યા વધે એથી યાત્રાળુ દીઠ દરબારનો ખર્ચ વધતો નથી પણ ઓછો

[અનુસંધાન પૃ. ૫૦૩]

જૂનું નવું ને જાણવા જેવું.

સંગ્રાહક-તંત્રી.

૧ જૈનસાહિત્યમાં જીવનનો ઉલ્લાસ (Romanticism)

તા૦ ૩૦-૬-૨૬ ને રોજ આચાર્ય સાક્ષરશ્રી રા. આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવે 'સંસ્કારી સંયમ અને જીવનનો ઉલ્લાસ' એ નામનું મુંબઇમાં ભાષણ આપ્યું હતું. રા. મુનશીએ 'અર્વાચીન સાહિત્યનો પ્રધાન સ્વરઃ જીવનનો ઉલ્લાસ' એ નામનું ભાષણ આપી પ્રાચીન સાહિત્યમાંથી ફકરા ટાંકી તેમાં જીવનનો ઉલ્લાસ પ્રધાનપણે નથી જણાતો એવું વિધાન સાબીત કરતા પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેથી 'સાહિત્યકો'માં ખળભળાટ થયો હતો. આનો ઉત્તર રૂપે ધ્રુવમહાશય જરૂર બોલશે એવું સહજ ખ્યાલમાં આવતાં કેટલાય તે સાંભળવા માટે ખાસ જવા લલચાયા હતા પણ તે ભાષણ સાંભળી તે 'સહજ' ખ્યાલ ઉઠી ગયો, અને ધ્રુવસાહેબનું ભાષણ અંગ્રેજીમાં જેને બે પ્રકારની સાહિત્ય કોટીઓને Classism (સંસ્કારી સંયમ) અને Romanticism (જીવનનો ઉલ્લાસ) કહેવામાં આવે છે તેનાજ પરનું નીકળ્યું. આ ભાષણ અતિ દીર્ઘ ચિંતનના પરિપાકે તૈયાર કરેલું ને મધુર ભાષામાં જોડેલું છે તે સર્વ સાહિત્યરસિકોએ વાંચી વિચારવા જેવું છે. (જુઓ ગુજરાતી તા. ૪-૩-૨૬ નું અને જ્યેષ્ઠ માસનું વસન્ત) અત્રે તો જૈનકથાઓ સંબંધી જે કંઇ ટુંકમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું અવતરણ આ માસિક માટે આપીએ છીએઃ—

" આપણા સાહિત્યમાં રોમેન્ટિસિઝમનો મુખ્ય ભંડાર બૌદ્ધ જાતક અને જૈનકથાઓ, અને પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષાના અસંખ્ય ગ્રંથો (જે લુપ્ત થયાનું પ્રામાણિક અનુમાન થઇ શકે છે) છે. ગુણાઢ્યની બૃહત્કથાનો નાશ થવામાં આપણું ઘણું રોમેન્ટિક સાહિત્ય નાશ પામ્યું છે."

પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષામાં આવું સાહિત્ય રચનાર અનેક જૈન ગ્રંથકારો થયા છે અને તેમના કથા ગ્રંથો શોધ કરતાં ઘણા મળી આવ્યા છે, છતાં ઘણાએ લુપ્ત પણ રહ્યા છે. દાખલા તરીકે પાદલિપ્તાચાર્યની તરંગવતી કથા, મલયવતી કથા, વગેરે. આ સર્વ જૈન ગ્રંથકારોથી રચાયેલું પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ સાહિત્ય હાલના સાહિત્યકોથી આદર પામશે જશે એવું ઇચ્છીશું. શ્રી આનંદશંકરભાઇની રસવૃત્તિ જૈન સાહિત્યને યોગ્યાદર હમેશાં આપતી રહી છે તે માટે તેમના કૃતજ્ઞ છીએ.

× × ×

૨ સાહિત્યમાં જીવનનો ઉલ્લાસ.

રા. કનૈયાલાલ મુનશી જૈન સમાજમાં ઘણા જાણીતા થઇ ગયા છે. તેનાં કારણોમાં અત્ર ઉતર્યા વગર તેમણે 'અર્વાચીન સાહિત્યનો પ્રધાન સ્વરઃ જીવનનો ઉલ્લાસ' એ નામના ભાષણમાં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે તેની નોંધ લઇશું:—

" આ ચારસો વર્ષના મધ્યકાલમાં બધા કંઈ મહાત્માઓ નહોતા. તે ખાતા, પીતા, કોઇક ચોરી કરતા, થોડાક મોજ કરતા. પણ પુરાણમાંથી પ્રેરણા મેળવનાર પ્રેમાનંદના પૂજ્ય અપવાદ શીવાય જીવનના પ્રતિનિધિઓ સરખા સાહિત્યકોની દૃષ્ટિ તો મૃત્યુ પર લાંટથી ચોંટી હતી; અને ત્યાંથી ખસતી તો તેની પેલી તરફ આવેલા લાખ ચોરાસીના ફેરાના દુઃખ પર મોહી રહેતી. જો જીવન જરા પણ ઉછાળા મારતું તો તેને કૃષ્ણ ભક્તિનાં પટોથી જરાક સરકવા દેતાં; પણ તેમાં કશો પણ સાર, ઉલ્લાસ, પ્રફુલ્લતા કે મોજ તે જોઇ શકતા નહીં, એટલુંજ નહીં પણ રખેને કોઈ જીંદગીમાં સુખ માણી લે એવે ભયે મૃત્યુનો ભયાનક બાઉ તે સાથેજ રાખતા. જૈન ને સ્વામીનારાયણ જેવા વૈરાગ્ય પ્રધાન સંપ્રદાયના કવિઓ ધર્મ ને પ્રતિજ્ઞાએ આ ધોરણને સાચવવાને બંધાએલાજ હતા એટલે તેની પાસે તો બીજી આશા રખાયજ નહીં. પણ કલ્પના સાહિત્યના શોખી શામળભટ પણ એમાંથી બચ્યા નહીં.

"આ બધા સાહિત્યસ્વામીઓની દૃષ્ટિ આ પ્રમાણે મૃત્યુ પર-જીવનના અભાવ પર-ક્ષણિક મનાતા આનંદોના વિધ્વંસ પર ચોંટી હતી. જીવનને જીવતું દોઝખ ગણી,

મરણ ને મોક્ષ માર્ગ માનવામાં તેમને ધર્મ, નીતિ, ડહાપણ ને રસિકતાની પરાકાષ્ઠા જણાતી. પરલોકના કાલ્પનિક સુખ માટે વલખાં મારી આ લોકને સ્મશાન બનાવવામાં તેમને મઝાહ પડતી. જીવતા નર માટે જીવનમાં તેમને રસ દેખાતો નહીં. સંસારમાં તેને માટે સુખની આશા દેખાતી નહોતી. એમને મન જીવન એટલે મૃત્યુ; જીવન એટલે મરણ પછી શરૂ થતી કારકીર્દી. અને આ સિધ્ધાંતની વેદીમાં આવરદાની આહુતી આપી મૃત્યુના આ પયગંબરો ગુજરાતના જીવનને ઉલ્લાસહીણું બનાવી રહ્યા હતા.

આ રીતે પ્રાચીન કવિઓનું ચિત્ર કાળી શાહીથી ચિતરવામાં આવ્યું છે તે સામે હજી સુધી પડકાર જૈન સમાજમાંના વિદ્દદ્વર્ગ—મુનિવર્ગ કે પત્રકારવર્ગ તરફથી કરવામાં આવ્યો જણાતો નથી.

× × ×

આવો પડકાર કરતા પહેલાં રા. મુનશી 'જીવન' અને 'મૃત્યુ'ના અર્થ શું કરવા માગે છે તે પણ તેના શબ્દોથી સમજી લેવાનું છે. પછી જીવનવંતુ-ઉલ્લાસવંતું સાહિત્ય પોતે કોને કહેવા માગે છે એ પણ સાથે સાથે જાણી લેવાનું છે. તે જણાવે છે કેઃ—

"મેં 'જીવન'ને 'મૃત્યુ' એ શબ્દો વાપર્યા છે તેનો અર્થ (મારે) સ્પષ્ટ કરવો જોઇએ. જીવન જીવવું એટલે મનુષ્યની સ્વાભાવિક શક્તિઓ અને વૃત્તિઓની કેળવણી અને સંતોષમાં-'સંસારી રસ'માંજ-સુખ માનવું તે; જીવનનો ઉલ્લાસ અનુભવવો એટલે એ સુખનો ભાવનાત્મક વિકાસ સાધવાની હોંશ ભરી તત્પરતામાંજ આનંદ માનવો તે. મૃત્યુની હીમાયત એટલે એ શક્તિઓ અને વૃત્તિઓના સંતોષને વર્જ્ય ગણવો તે; એમને કચરવામાં મોટાઈ માની, 'સંસારી રસ'માંથી ભાવનાત્મક અપૂર્વતાને નીચોવી કાઢી, સંસારના છાલ ગોટલાને ક્ષુદ્ર બનાવવાં તે; અને આનંદ મેળવવા, આ દેહે અપ્રાપ્ય એવા, મૃત્યુ પછીના અણજાણ પ્રદેશોમાં કલ્પના ને રસ શોધવા છોડી મુકવી તે. આ બે દૃષ્ટિબિંદુમાં સારૂં કે ખરૂં કયું તે નક્કી કરવાનું આ સ્થાન નથી; પણ આ દૃષ્ટિબિંદુએ શાં શાં લક્ષણો સર્જ્યાં તે નોંધીનેજ હું વીરમીશ.

સાહિત્યને પરોક્ષ કે અપરોક્ષ રીતે, જાણી જોઇને કે અજાણતાં જીવનના બે વિષય સ્પર્શ્યા વિના ચાલતું નથી. એક માનવતા અને બીજો સ્ત્રી. આ બે વિષયો, ખરૂં જોતાં સમગ્ર જીવનને પ્રેરતાં મોટામાં મોટાં બળો છે; કારણ કે પોતાપણું સિધ્ધ કરવાની વૃત્તિ અને પર જાતિ તરફ આકર્ષાવાની વૃત્તિ એ મનુષ્ય સ્વભાવની મૌલિક વૃત્તિઓ છે. એક વૃત્તિ મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા પ્રેરે છે; બીજી વૃત્તિ પ્રેમ મેળવવા મથે છે. એક વૃત્તિ સંતોષાતાં પ્રભાવની ધુન આવે છે; બીજી વૃત્તિ સંતોષાતાં પ્રેમની મસ્તી આવે છે. અને એ ધુન ને મસ્તીમાંથી નીર્ઝરતું સુખ મનુષ્યને દેવસમાન બનાવે છે.

સાહિત્ય પણ આ બે વૃત્તિને પોષવા, વ્યક્ત કરવા ને વીકસાવવા પ્રયત્ન કરે છે; તેમાં ભાવનાત્મક અપૂર્વતાનું આરોપણ કરે છે; અને એના સંતોષથી પ્રગટતી ધુન અને મસ્તી શબ્દોમાં અમર કરી, તેના સુખનો આસ્વાદ સદા સર્વદા લઇ શકાય એવી કૃતિ પ્રગટાવે છે.

પણ જીવનમાં ભાવનાત્મક અપૂર્વતા ન જ હોય એવા નિશ્ચલ સિદ્ધાંત પર પોતાની કથનીઓ રચનાર મધ્યકાલીન સાહિત્યકારોએ આ બંને વૃત્તિને વાસ્તવિક દુનીઆમાંથી નીતારી કાઢી. સંસારી સુખને જે મિથ્યા કરી માનતા હતા; જગત જેને મન ઉંઘમાં ભોગવેલા અટપટા ભોગ ભાસતું; કાચના કુપ્પા સમી કાયા લેઇ જે ગભરાટમાં પડતા તેઓએ દુનીઆના વ્યવહારમાં સ્વાતંત્ર્ય, વીરતા, સાહસને પ્રતાપ જોવાનું છોડી, માત્ર પરભવે હરિચરણમાં રહેવાની અપૂર્વતા જોયા કરી. આને પરિણામે માનવતાનું ધોરણ કાં તો અપ્રાપ્ય સાધુતા, નિર્માલ્ય નિર્દોષતા કે ડહાપણભરી કાયરતા થઈ બેઠાં; અને પ્રભાવ, સત્તા ને સ્વાસ્થ્યની તો ધુન જીવન જીવતાંજ આવે છે એ વાત તેમને અશક્ય લાગી.

"નરસિંહ મહેતાએ અપ્રાપ્ય-લગભગ અસ્વાભાવિક-નિર્દોષતાનું ધોરણ 'વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ' *વાળાં પદમાં આપ્યું છે. અને એક મહાન્ અર્વાચીન* ગુજરાતી-જેનાં શક્તિ, સ્વાસ્થ્ય ને પ્રભાવ અર્વાચીન સાહિત્યમાં પ્રતિબિંબિત થયાં છે-તેણે આ ધોરણની અનેક વાર પ્રશંસા કરી છે. પણ આ ધોરણ શક્તિ, સ્વાસ્થ્ય કે પ્રભાવ મેળવવાની ભાવના છે એમ ગુજરાતીઓ સમજ્યા નથી; અને તેવી રીતે કોઇએ તે સેવ્યું નથી. ખરું જોતાં એ વ્યાખ્યા પ્રમાણેનો વૈષ્ણવ એટલે નિર્દોષ, પરદુઃખભંજન ને સહનશીલ ભક્ત એમજ મનાતું આવ્યું છે.

"શામળભટનો વીરતા તરફનો ગભરાટ છુપાવ્યો છુપાતો નથી. સાહસમાં, વીરતામાં બહાદુરીમાં તે કંઈ અપૂર્વતા જોઇ શકતા નથી; પણ ગરજની હુંફ, સાવચેતીનું ડહાપણ, સાહસની મુખાઈ આ એનાં

ધોરણો ઠેકાણે ઠેકાણે જડે છે. દલપતરામની શિક્ષાપત્રી જેવી દરેક સદ્ગુણની કાવ્યાવલિ આજ ધોરણે રચાઇ છે.

"આપણા સાહિત્યમાં આપેલાં આ નિર્દોષ માનવતાનાં ધોરણ ઘણાને પ્રિય છે. પણ વિશ્વામિત્રની મહત્ત્વાકાંક્ષા, દધિચિનું આત્મસમર્પણ, હરિશ્ચંદ્રનો સત્ય પ્રેમ, ભીષ્મની અડગતા, અર્જુનની વીરતા, ભીમનાં સાહસ, શ્રીકૃષ્ણનાં સ્વાસ્થ્ય, શક્તિ ને ઉલ્લાસમાં જે માનવતાની ભાવનાના અપૂર્વ રંગો છે, સર્વવ્યાપી પ્રભાવનાં તેજો ચમકે છે તે ડહાપણ પર કે દુર્ગુણના અભાવ પર આ રચાએલા પ્રવૃત્તિપરાઙ્મુખ, નિશ્ચેતન ધોરણોમાં મને જણાતાં નથી.

"સ્ત્રી તરફની મધ્યકાલીનોની દૃષ્ટિ પણ તેવીજ છે.

"અનેક યુગો થયાં સ્ત્રી તરફ ગમે તેટલો તિરસ્કાર બતાવાય છે છતાં આ 'પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી' એ એવું એક પ્રચંડ બળ છે કે જેને વડે જીવન પ્રફુલ્લ બને છે. જાનવરશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તે જીવનની નિર્માતા છે. સ્ત્રી, એક દૃષ્ટિએ જોતાં, જીવન છે; જીવનની સાથે પુરુષ ને બાંધતી સોનાની સાંકળ તો છેજ. અને છતાં આ મૃત્યુના હીમાયતીઓ તેની સાધના સંબંધમાં અપૂર્વતા ન જોઇ શકયા; અને તેના તરફ આકર્ષાતી વૃત્તિને કાલ્પનિક પ્રેમથી સંતોષી તેમણે ભક્તિ સંપ્રદાય ઉભો કર્યો.

"નરસિંહ મહેતાનું એક પદ મનાય છે તેમાં તે સમયમાં થતી સ્ત્રીની કીમત આંકી છે—તેનાં આંસુના માપથી અને પુરુષના સ્વાર્થના દૃષ્ટિકોણથીઃ

"જનુની રોશે જન્મભર ને બેની બારે માસજી;
ત્રિયા રોશે તેર દિન પણ કો ન આવે સાથજી."

"શામળભટે રુપાંવતીની વાર્તામાં સ્ત્રીતરફનું દૃષ્ટિબિંદુ સચોટ રીતે દર્શાવ્યું છે.

પ્રમદાએ બહુ નર પરભવ્યા, મમતે કઇને મારીયા.
અનમી શુરા અહંકારી પણ, હોટ હડીલા હારીયા.
એક દ્રોપદી નાર, અતિ દળ તો અટવાવ્યું;
એક દ્રોપદી નાર, કિચક સો વંશ વઢાવ્યું;
એક દ્રોપદી નાર, કુળનું કુળ કંપાવ્યું;
હાડ્યો કૌરવ વંશ, વળતું શિર છત્ર અપાવ્યું;
અઢાર અક્ષૌહિણી ભક્ષ કરી, કસર નહીં રાખી કશી;
શામળભટ કહે સુબુધ્ધિ પુરુષ રખે હેત આણો હશી.

"આખી જીંદગીભર કષ્ટ સહી સેવા કરનારી સહચારી મરતાં જેને 'ભલું થયું ભાંગી જંજાલ' લાગ્યું તે પ્રેમથી પ્રગટતી મસ્તી અનુભવવા પોતે 'નર થયો અને નારી રુપ' અને 'ગોવિંદ ગમન' કલ્પીને ગાઢ સુખ ભોગવવા લાગ્યો, મીરાં કાંતો વિધવા હતી કે કાંતો તેણે કુંભાને તજ્યો હતો; અને સંસારમાં મૃત્યુની હીમાયતી બની કુંજવિહારી સાથે કાલ્પનિક વિહારોમાં અનેક કુંજો ગજવી પ્રેમની પરાકાષ્ઠા અનુભવી. અને લહેરી દયારામને આત્મલક્ષી રસિકતાને વ્યકત કરવા કૃષ્ણ ગોપીના પરલક્ષી સંવાદનો આશ્રય લેવો પડયો છે. પણ સ્ત્રીઓ પાસે અનન્ય ભક્તિ, પતિપરાયણતા, 'મનસા, વાચા, કર્મણા'ની શુદ્ધિને મારી ઠોકીને જે માગી લેતા તે સ્ત્રી તરફના પોતાના સંબંધમાં જરાએ ભાવનાની છાંટ જોઇ શકયા નહીં. શામળ કહે છેઃ—

વળી નારી વશ જે નાવ છે,
નીચ પંથે તે તો ચઢે;
શામળ કહે નર નાર. વશ,
સુજ સારી નવ પડે."

રા. મુનશીના આ ભાષણમાં ઉપરનાં જે જે કથનો થયાં તે તે કથનો એકાંતિક સત્ય નથી. અમુક અંશે સત્ય છે પણ જેમ કોઇ શાસ્ત્રકાર એક સત્યાંશને પ્રકટ કરવા માટે તે સત્યાંશને સર્વાંશે સત્ય જણાવવા પ્રતિપાદન કરે છે તે પ્રમાણે રા. મુનશીએ કરેલું છે.

'કાંકરી મારવી' તો સચોટ ઘડો ફુટે તેવી મારવી એ પ્રમાણે તે કરવા ગયા છે અને તેથી એક રીતે લાભ થયો છે. પ્રાચીનસાહિત્યના અભ્યાસીઓ સણસણી-ઉઠયા છે અને રા. મુનશીના વિધાનને તોડવા પ્રાચીનસાહિત્ય ઉથલાવા મંડી પડે અને તેમાંથી નવીન અને ઉલ્લાસમય ફકરાઓ નવનીતરુપે બહાર પાડે એ ઇષ્ટ છે. આવા પ્રયત્ન તરીકે 'ગુજરાતી' પત્રમાં લખાણ થયાં અને 'વસંત' માસિકમાં ગત ભાદ્રપદ અને આશ્વિનના અંકમાં રા. વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ બી. એ. એ ભરૂચથી પોતાનો સૂર છેડયો છે. તેમણે પોતાના તે સમર્થ લેખ નામે 'સાહિત્યસંસદનું વ્યા-

દીધી ને દાસીનેપદે મૂકી એ પણ જોયું. હવે એ બંને દૃષ્ટિ હિંદુ સમાજમાં કેવે પ્રકારે વિકાસ પામી તે જોઇએ:"—

"હિંદુસ્થાનમાં આર્ય અને વેદ સાથે જ આવ્યા દેખાય છે. વેદકાળમાં નારીજાતિ પ્રત્યે કંઇક સદ્‌ભાવ દેખાય છે. પણ આત્માની તલાસ કરતાં ઉપનિષદ્‌કાળમાં એ સદ્‌ભાવ સારી રીતે કેળવાયો છે. ચાર આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સૌનો આધારભૂત મનાયો અને ગૃહિણી વિના ગૃહ નહિ એ ભાવનાથી ગૃહિણીનું સ્થાન ચઢેલું જણાય છે. પતિ અને પત્ની બન્ને ઘરનાં સરખાં માલેક અને જવાબદાર ગણાયાં અને તેથી **दम्पती** તથા **पितरौ** એ શબ્દ બન્નેને માટે દ્વીવચનમાં અને વળી નરજાતિમાં યોજાયા. **पति** અને **पत्नी** બન્ને તથા **पितृ** શબ્દ **पा**=રક્ષણ કરવું એ ધાતુ ઉપરથી નિકળ્યા છે, પત્ની એ પતિનો માત્ર નારીજાતિવાચક શબ્દ છે, બન્નેના અર્થમાં ઘર ઉપર સમાન અધિકાર છે, કોઇ કોઇથી ઉંચું નીચું નથી. યજ્ઞ વગેરે કોઇ પણ ધાર્મિક ક્રિયા બન્ને હોય તોજ થઈ શકે, પતિ વિના પત્નીથી કે પત્ની વિના પતિથી ના થઇ શકે એમ પણ મનાયું. પણ ત્યારે એ જ જુગમાં રાજા હરિશ્ચંદ્રે પોતાની સ્ત્રીની ભરબજારમાં જાહેર હરરાજી કરી હતી, ને પછીના જુગમાં રાજા યુધિષ્ઠિરે પોતાની સ્ત્રીને જુગટામાં મૂકી હતી.

"બૌદ્ધ અને જૈન-જુગમાં પણ નારીનું સ્થાન વધારે ઉંચે ચડતું ગયું છે. ખુદ બુદ્ધભગવાને ગોતમીને દીક્ષા આપીને ભિકખુણીસંઘમાં-સાધ્વીસંઘમાં-સ્વીકારી છે; મહાવીર સ્વામીએ પણ માતા દેવાનંદા તથા પુત્રી પ્રિયદર્શનાને દીક્ષા આપી હતી અને એમના જૈનસંપ્રદાયે પણ નારીને સાધ્વીસંઘમાં સ્વીકારીને એને ઉંચું આસન આપ્યું છે. બૌદ્ધસંપ્રદાયે નારીજાતિને માતૃજાતિ કહી છે ને એમ કરીને જગતની જનેતાની પૂજા કરી છે. જૈનોના શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયે તો એક નારીને-મલ્લીને-પોતાના ૧૯મા તીર્થંકરનું સ્થાન પણ આપ્યું છે. પણ વળી દિગમ્બર સંપ્રદાય નારીને મોક્ષ છે એમ માનતો નથી, તેથી મલ્લિનાથને સ્ત્રી નહિ, પુરુષ માને છે અને નારી પ્રત્યે એમની અવગણના એટલે સુધી છે કે છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી પરણ્યાજ નહોતા એમ એ સંપ્રદાય માને છે. તંત્રકાળમાં માતૃજાતિ પ્રત્યે માનવૃત્તિ ખૂબજ ઉંચે ગઇ છે. દેવી પૂજાનાં મૂળ ત્યાં જ છે.

"આમ એક બાજુથી માતૃજાતિનું આસન ઉંચે ચઢાવવાના પ્રયત્ન થાય છે, બીજી બાજુથી એના મોક્ષનાં દ્વાર પણ બંધ કરવાના પ્રયત્ન થાય છે. અને આ બે બાજુઓનો વિકાસ થતો ચાલ્યો છે. ખુદ મનુસ્મૃતિમાં પણ આ બન્ને વિકાસ નજરે પડે છે. એક બાજુએથી એ પ્રખ્યાત સ્મૃતિ કહે છે કે:—

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितॄन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥
२: १४५ ॥

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता ।
यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः
॥ ३: ५६ ॥

संतुष्टो भार्यया भर्ता भर्त्रा भार्या तथैव चः
यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम्
॥ ३: ६० ॥

यदा भर्ता च भार्या च परस्परवशानुगौ ।
तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि संगतम् ॥
(३: ६१).

"ઉપાધ્યાય કરતાં આચાર્ય દશ ગણા અધિક પૂજ્ય ગણાય છે, આચાર્ય કરતાં પિતા સો ગણા અને પિતા કરતાં **માતા હજાર ગણાં પૂજ્ય** ગણાય છે (૨: ૧૪૫). જ્યાં સ્ત્રીઓની પૂજા થાય છે, ત્યાં દેવતા રમે છે, જ્યાં એની પૂજા નથી થતી ત્યાં યજ્ઞાદિ સૌ ધર્મક્રિયાઓ અફળ જાય છે (૩: ૫૬). જે કુળમાં ભર્તા ભાર્યાથી અને ભાર્યા ભર્તાથી સંતુષ્ટ છે તે કુળનું ખરેજ કલ્યાણ થાય છે (૩: ૬૦). જ્યારે ભર્તા અને ભાર્યા પરસ્પર પ્રીતિવાળાં હોય છે ત્યારે ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણેનો તેમને લાભ થાય છે (૩: ૬૧).

આમ એમને પૂજ્યસ્થાને મૂકી છે ને પરસ્ત્રીને બોલાવવી હોય તોય પુરુષની પેઠે માનભાવે બોલાવવી એવી આજ્ઞા મનુ કરે છેઃ

परपत्नी तु या स्त्री स्यादसंबंधा च योनितः।
तां ब्रूयाद्भवतीत्येवं सुभगे भगिनीति च
॥ २ : १२९ ॥

–જે પરસ્ત્રી હોય અને જેની સાથે લોહીનો સંબંધ ના હોય તેને આપ, સુભગે, ભગિનિ એવા સંબોધનથી બોલાવવી (૨: ૧૨૯).

પણ વળી સ્ત્રી એ ભોગ્ય વસ્તુ છે, તેને ઘરેણાંથી સજાવવી અને સંતુષ્ટ રાખવી એ દૃષ્ટિ પણ મનુમાંથી ગઈ નથીઃ

तस्मादेताः सदा पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः।
भूतिकामैर्नरैर्नित्यं सत्कारेषूत्सवेषु च
॥ ३: ५९ ॥

यदि हि स्त्री न रोचेत पुमांसं न प्रमोदयेत्।
अप्रमोदात्पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्तते
॥ ३: ६१ ॥

स्त्रियां तु रोचमानायां सर्वं तद्रोचते कुलम्।
तस्यां त्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते
॥ ३: ६२ ॥

–તે માટે સંપત્તિની કામનાવાળા પુરુષોએ સત્કાર કરતી વેળાએ ઘરેણાં, વસ્ત્રો અને ભોજનથી સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો (૩: ૫૯). સ્ત્રી જો ઘરેણાં તથા વસ્ત્રોથી શોભાયમાન રહેતી નથી તો તે પુરુષને પ્રસન્ન કરી શકતી નથી અને પુરુષ પ્રસન્ન ન રહે તો તેને પ્રજા થતી નથી (૩: ૬૧). સ્ત્રી જો ઘરેણાં વગેરેથી શોભાયમાન રહે છે, તો તેનું કુળ પણ શોભે છે; જો એ શોભતી નથી તો એનું કુળ પણ શોભતું નથી (૩: ૬૨).

આમ ઉપરથી એને પ્રસન્ન રાખવી છે, બાકી સ્વતંત્રતા તો કોઈ રીતે આપવી નથી. મનુ કહે છે કેઃ—

बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत्पाणिग्राहस्य यौवने।
पुत्राणां भर्तरि प्रेते न भजेत्स्त्री स्वतंत्रताम्
॥ ५: १४८ ॥

–સ્ત્રીએ નાનપણમાં પિતાને વશ, જુવાનીમાં પતિને વશ, પતિ ગુજર્યે પુત્રોને વશ રહેવું, એણે સ્વતંત્રતા ભોગવવી નહિ (૫: ૧૪૮).

વળી શૂદ્રની પેઠે સ્ત્રીને પણ વેદ ભણવામાંથી બાતલ કરી છે. છતાં યે ગાર્ગી, મૈત્રેયી, સરસ્વતી જેવી વિદુષી ભારતમાં પાકી છે. સમદૃષ્ટિનો ઉપદેશ દેનાર ગીતાએ પણ એને પાપયોનિ અને શૂદ્રની હારમાં બેસાડી છેઃ

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां
गतिम् ॥ ९: ३२ ॥

–હે અર્જુન, મારો આશ્રય કરનાર પાપયોનિ, સ્ત્રી, વૈશ્ય કે શૂદ્ર હોય તે પણ પરમગતિને પામે છે (૯:૩૨). આમ સ્ત્રીને માટે મોક્ષનાં દ્વાર ખુલ્લાં રાખ્યાં છે તે દૃષ્ટિએ ગીતાનું માહાત્મ્ય ભવ્ય છે. બાકી દિગમ્બર સમ્પ્રદાયની પેઠે અનેકોએ એનાં મોક્ષનાં દ્વાર બંધ કર્યા છે, એટલુંજ નહિ પણ અનેકોએ તો 'નારી નરકનું દ્વાર' માન્યું છે!

છતાં ઉંચી ભાવનાને લીધે સર્વ કાળમાં માતૃજાતિને પક્ષે ઉભા રહેનાર નિકળ્યા છે. કાળીદાસ, ભવભૂતિ અને બીજા અનેક કવિઓએ એ જાતિનાં યશોગાન ગાયાં છે.

આ બન્ને પ્રકારના વિકાસ આજ સુધી આપણી જાતિમાં ચાલતા આવ્યા છે. **चोर पखाल पशु अरु नारी, ए सब ताडनके अधिकारी** એવું તુળસીદાસ જેવા ભક્તકવિએ પણ ગાયું છે ને 'બુધે જારબાજરી, બુધે નાર પાધરી' એવી ગ્રામ્ય કહેવત આપણામાં પ્રચલિત છે; અને એ જ ન્યાયે, એ પ્રાચીન દાંડે હજી આપણો સમાજ માતૃજાતિને હાંકે છે. રાજ્યના કાયદા એને દબાવે છે, વ્યભિચારને માટે એને દંડે છે ને પુરુષનું તો નામ પણ દેતા નથી. સમાજમાં એના ઉપર વૈધવ્યનાં દુઃખ અગણિત છે, અને સતી થવાનો રિવાજ તો પ્રાતઃસ્મરણીય રાજા રામમોહનરાયને અને અંગ્રેજ સરકારને પ્રતાપેજ ભુંસાયો છે. સ્વતંત્રતાથી બહાર ફરાતું નથી ને ઘણીયે નાતોમાં તો ઘરમાંય લાજ

કાઢવી પડે છે. ઘરમાં લુંડીના જેટલું કામ કરવું પડે છે, ને સુક્કેપાતળે રોટલે ને ટાઢાં દાળભાતે પેટ ભરવું પડે છે; એના સ્વાસ્થ્યની કોઇને દરકાર નથી. બહાર પોતાનું રૂપાળું દેખાય, માટે ચકચકિત વિલાયતિ વસ્ત્રો અને સોનારૂપાનાં દાગીના પહેરાવીએ છીએ, પણ ઘરમાં એની કદર નહિ જેવી જ છે. બેશક કન્યાવિક્રય કરનાર એના શરીરની વધારે સંભાળ લે છે, પણ તે તો પૈસાની કદર છે, માણસની કદર નહિ—ખેડુત ઢોર સાચવે છે તેમ.

છતાં યે આ જમાનામાં રામમોહનરાય, ઇશ્વરચંદ વિદ્યાસાગર અને બીજા અનેક સહૃદય પુરુષોએ માતૃજાતિને પક્ષે ઉભા રહીને અનેક કષ્ટ સહ્યાં છે.

અંગ્રેજી ભણતરને પરિણામે ઘણા ભણેલા જુવાનો ભણેલી સ્ત્રીઓ પસંદ કરે છે ને છતાં યે અંગ્રેજ સરકાર જેમ ભણેલી પણ ગુલામ હિંદી પ્રજાને વધારે પસંદ કરે છે; તેમ તેઓ પણ ભણેલી છતાં યે ગુલામડી સ્ત્રીને વધારે પસંદ કરે છે; અને છતાં યે અનેક ભણેલા સાચી રીતે માતૃજાતિને માન આપે છે ને તેની ઉન્નતિ ચાહે છે."

આમ હિંદુજાતિમાં સ્ત્રી પ્રત્યેની એ બન્ને ભાવના ઠેઠ આજ સુધી વિકાસ પામતી આવી છે એ આપણે આ લેખમાં જોયું.

૫ સ્ત્રી શિક્ષણની દૃષ્ટિ.

આ સંબંધમાં શ્રી ભાવનગર સ્ત્રી કેળવણીમંડળ અને શ્રી ભાવનગર મહિલા વિદ્યાલયનો ૧૯૨૫-૨૬ નો અહેવાલ બહાર પડયો છે તેમાં ઉક્ત વિદ્યાલયના આચાર્યનું નિવેદન પ્રકટ થયું છે તેમાંથી નીચેનું અમે ઉતારીએ છીએઃ—

"ગૂજરાતમાં તેમ જ સારાયે હિન્દમાં સ્ત્રીશિક્ષણનો તો હજી અરુણોદય જ છે. પ્રગતિમાન પશ્ચિમે આ વિષયમાં અનેકવિધ પ્રયોગો કરી જોયા છે, છતાં સ્ત્રીશિક્ષણની સાચી દિશા વિષે ત્યાંના સમર્થ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓમાં જબરો મતભેદ છે. સુધરેલા દેશોમાં વર્ષો થયાં મહિલાઓ કેળવાય છે, છતાં સંસારશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ કહે છે કે સ્ત્રીજીવનની વિશેષતા અણખીલી જ રહી છે. ગૂજરાતમાં સ્ત્રીશિક્ષણની નાવિકાઓ નૌકાને વ્હેતી મૂકે તે પહેલાં સ્ત્રીત્વના કેટલાક મૌલિક સિદ્ધાંતો લક્ષમાં રાખી લે, એ ઇષ્ટ છે.

એક પક્ષ વ્યવહારની સરળતા ઇચ્છે છે અને તે માટે વંશપરંપરાથી સ્ત્રીઓનાંજ ગણાતાં આવેલાં કાર્યો દક્ષતાથી બજાવવાની શક્તિ આવે, એ ઉદ્દેશથી કન્યાઓને કેવળ જરૂરજોગું ઘરગથ્થુ-વ્યવહારોપયોગી-શિક્ષણ આપવામાં માને છે. બીજો પક્ષ સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના પૂજકોનો છે. સ્ત્રીપુરુષના હક્કની સમાનતામાં માનતો હોવાથી કન્યાઓને કેવળ કુમારોના જેવું જ શિક્ષણ આપવાની તે હિમાયત કરે છે. નૂતન માનસશાસ્ત્રના યથાશક્તિ અભ્યાસ પછી અમને તો ઉભય પક્ષનું વલણ વાસ્તવિક નથી લાગતું, એમાંનો એક પક્ષ સ્ત્રીના ગૃહિણી કે કુટુંબિની તરીકેના પદ પર, તો બીજો પક્ષ એમની સમાનતા પર વધારે પડતો ભાર દે છે. એક પક્ષ એમને કેવળ સેવક ગણે છે, તો બીજો (Male) પુરૂષ ગણવાની ભૂલ કરે છે. સ્ત્રીઓમાં આ ઉપરાંત સ્ત્રીત્વ જેવું કાંઇક વિશેષ તત્ત્વ છે, એ પણ આપણે સ્વીકારવું જોઇએ. એના યોગ્ય વિકાસમાં જ સ્ત્રીના કુટુંબિનીત્વ ને મનુષ્યત્વની સિદ્ધિ આપોઆપ જ સમાઇ જશે. મનુષ્યત્વમાં સમાન છતાં સ્ત્રીપુરૂષ એકબીજાની ઘણી બાબતમાં ભિન્નતા અને વિશિષ્ટતા ધરાવે છે. માનવજીવનના કલ્યાણ અર્થે ઉભયને પોતપોતાનો શ્રેષ્ઠ ફાળો આપવાનો રહે છે. દેશભક્ત લાલાજી કહે છે તે પ્રમાણે "To me, it seems that the people who talk of "equality" *per se* lack exactness of thought and expression. Woman is woman and man is man. To say that both are absolutely equal in every respect is nonsense pure and simple. Why, woman is superior to man in several respects. No man can stand comparison with woman in the latter's capacity to love absolutely

disinterestedly, loftily, devotedly, with, mother, to heal and cure, to comfort and solace, to sacrifice and give, to efface herself and to suffer. The stream of kindness and love that flows from her bosom, the creativeness that is her function in life, these alone put her head and shoulders above man. On the other hand, in his spirit of masterfulness, in his physical capacity to fight and endure, in his ability to rule, to conquer nature and also his fellow-man, man is decidedly superior to woman."

આ વિષય પરત્વે એક અમેરિકન માનશશાસ્ત્રી નીચે પ્રમાણે પોતાના વિચાર જણાવે છે:

"The life of woman is essentially a life of service. She lives not for herself, but for the comfort and welfare of her mate and off-spring or casts herself into the maelstrom of social and political affairs in order to make the world a better and safer dwelling place for its children. It is this tender sympathy which has made her figure in history as the eternal mother, and has moved man to worship at the shrine of the Madonna who is the glorified symbol of all that woman stands for in the course of human destiny."

સ્ત્રીજાતિમાં રહેલ દયાભાવ, લાગણી, રસિકતા, વત્સલતા, આંતરસ્ફુરણા આદિ ઉત્તમ ગુણોનાં બીજ વિકસે એજ રીતે વિષયોના શિક્ષણને અને પદ્ધતિને સ્થાન મળવું જોઇએ. સ્ત્રીમાં બુદ્ધિ કરતાં આંતરસ્ફુરણા (intuition) વધારે હોય છે. એ ભેદને પણ લક્ષમાં લઇ, એ તત્ત્વ પોષી શકે એવું કળાનું વાતાવરણ યોજાવું ઘટે. પરીક્ષાની મારામારી સ્ત્રીના નાજુક બાંધાને સર્વદા હાનિકારક છે. અને ખાસ કરીને ૧૪–૧૮ વર્ષની ઉમરે વિશેષ હાનિકારક છે એ વાત ભૂલાવી ન જોઇએ. સ્ત્રીમાં કુટુંબિની માતા, પ્રેરક પત્ની તથા સેવિકા થવાનાં સ્વાભાવિક બીજ રહેલાં છે, તેનામાં સંરક્ષણ માટેનો વત્સલભાવ સહજ રહેલો છે, માટે એ સમૃદ્ધ કેમ થાય એવા સંયોગો ભાવિ કેળવણીકાર ભૂલી નહિ શકે. પૂજ્ય ગાંધીજી એક સ્થળે લખે છે તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓથીજ જો ધર્મનું રક્ષણ થઇ શકતું હોય તો એનામાં રહેલી ધર્મભાવના સ્વાભાવિક રીતે જ કેમ સતેજ થાય, એ સ્ત્રી કેળવણીની યોજનામાં જોવું પડશે.

નાગરિક તરીકે પોતાનો વિશાળ ધર્મ સ્ત્રીઓ જ્યારે સમજશે અને રાષ્ટ્રના વિવિધ અંગોની પુનર્ઘટનામાં અમૂલ્ય હિસ્સો આપશે ત્યારે તેઓ ગૃહને ભૂલી નહિ જઇ શકે. સેંકડો વર્ષોથી તેઓએ ગૃહને પોતાના જીવનનું કેન્દ્ર ગણ્યું છે. નવીન યુગમાં પણ તે તેમના જીવનનું કેન્દ્ર બનશે. આ યુગમાં તેઓનું વિશેષ કર્તવ્ય એ થશે કે સારાયે સંસારમાં તેઓ ગૃહની મધુરતા ફેલાવી દેશે. તેથી સ્ત્રીશિક્ષણની યોજનામાં ગૃહ-વિજ્ઞાનને અને ગૃહકલાને સારૂં સ્થાન મળવું જોઇએ.

"કેળવણીની દૃષ્ટિએ તેમજ ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ સ્ત્રીઓના અભ્યાસમાં ઉદ્યોગને સ્થાન મળવું જોઇએ. ઉદ્યોગના શિક્ષણદ્વારા એકાગ્રતા, આત્મવિશ્વાસ, સ્વાશ્રય આદિ ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે; તદુપરાંત આપત્તિને સમયે ઉદ્યોગના આશ્રયથી કુટુંબની આવકમાં વધારો થઇ શકે છે, અને મુશ્કેલી સામે થવામાં અનુકૂળતા મળે છે."

*Phyllis Banchard in "The Adolescent Girl."

રાજસ્થાની ભાષા.

૧ [1]"રાજપૂતાનાની પ્રાચીન રાજકીય ભાષા સંસ્કૃત હતી. વિદ્વાન્ લોક પોતાના ગ્રંથોની રચના તે ભાષામાં કરતા અને ત્યાંના પ્રાચીન દાનપત્ર તથા શિલાલેખ પણ બહુધા તે ભાષામાં મળે છે, તોપણ જન સાધારણની ભાષા પ્રાકૃત હતી, મૌર્યવંશી રાજા અશોકનો મગધના સંઘના નામનો શિલાપર કોતરેલો આદેશ જયપુર રાજ્યના વૈરાટ (? ભાબ્રૂ) નગરમાંથી મળ્યો છે કે જે તે સમયની પ્રાકૃતમાંજ છે. પ્રાકૃતના એક રૂપાન્તરથી 'અપભ્રંશ' ભાષા બની, જેમાંથી હિંદી, ગૂજરાતી તથા રાજપૂતાનાની ભાષાઓની ઉત્પત્તિ થઇ. આ ભાષાનું પ્રાચીન સાહિત્ય વિ. સં. ની દશમી શતાબ્દીના આસપાસથી મળે છે. ચારણ, ભાટ આદિ લોક સર્વ સાધારણને માટે પોતાની કવિતા પાછળથી તે ભાષાના કંઇક પરિવર્તિત રૂપમાં કરે છે તેને રાજપૂતાનામાં 'ડિંગલ' કહે છે. વિ. સં. ની ૧૫મી શતાબ્દીના આસપાસથી અહીં વ્રજભાષામાં પણ કવિતા રચાવા લાગી હતી. વર્તમાન સમયમાં અહીં બોલાતી ભાષાઓને આધુનિક લેખક 'રાજસ્થાની' કહે છે, કે જે વાસ્તવમાં જૂની હિંદીનુંજ રૂપાન્તર છે.

૨. "જો રાજપૂતાનાના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોની ભાષાઓના સૂક્ષ્મ વિભાગ કરવામાં આવે તો તેની સંખ્યા અનુમાને સો સુધી પહોંચી જાય, પરંતુ મુખ્ય રીતે નીચેના સાત વિભાગોમાં તેને વિભક્ત કરવામાં આવે છે:—

(૧) મારવાડી—જોધપુર, જેસલમેર, બીકાનેર, અને શેખાવાટીમાં બોલાય છે.

(૨) મેવાડી—મેવાડના મુખ્ય પ્રાંતની ભાષા

(૩) વાગડી—ડુંગરપુર, વાંસવાડા, મેવાડના દક્ષિણ અને દક્ષિણ-પશ્ચિમ પહાડી પ્રદેશ (ભોમટ) તથા સિરોહી રાજ્યના પશ્ચિમ પહાડી વિભાગમાં બોલાય છે. આ ભાષાને ગૂજરાતી સાથે વિશેષ સંબંધ છે.

(૪) ઢૂંઢાડી—જયપુર રાજ્યના અધિકતર ભાગની ભાષા છે.

(૫) હાડૌતી (ખૈરાડી)—બુંદી, શાહપુરા અને મેવાડના પૂર્વ ભાગમાં બોલાય છે.

(૬) મેવાતી—અલવરના મેવાત પ્રદેશની ભાષા.

(૭) વ્રજભાષા—અલવર રાજ્યના પૂર્વ ભાગ, ભરતપુર, ધોલપુર અને કારોલીમાં બોલાય છે."

૩. આ ઉપરથી સમજાશે કે "[2]રાજસ્થાની ભાષા કોઇ એક બોલીનું નામ નથી તેમ કોઇ એક નાના સ્થાનની ભાષાનું પણ નામ નથી. તેમાં ઘણી ભાષાઓ સંમિલિત છે. આ સર્વને રાજસ્થાની નામ એટલા માટે અપાયું છે કે તેના બોલનારા અધિકતર રાજસ્થાન અર્થાત્ રાજપૂતાના અને તેના નિકટવર્તી સ્થાનોમાં જોવામાં આવે છે. રાજસ્થાની ભાષા બોલનારા અનુમાને દોઢ કરોડ હશે.

૪. રાજપૂતાનાના પૂર્વમાં વ્રજ ભાષા અને બુંદેલી બોલાય છે; દક્ષિણમાં મરાઠી, બુંદેલી, ખાનદેશી, ગૂજરાતી અને ભીલોની ભાષાઓનો પ્રચાર છે, પશ્ચિમમાં સિંધી અને લંહદા ભાષાઓ બોલાય છે અને ઉત્તરમાં પંજાબી અને બાંગડૂ બોલાય છે.

૫. ઉપર જણાવ્યું છે તેમ રાજસ્થાનીમાં કેટલીએ ભાષા સંમિલિત છે અને તે સર્વને રાજસ્થાની કહેવામાં આવે છે તેનાં નામ બીજી રીતે આ છે:-

૧ મારવાડી, ૨ જયપુરી, ૩ હાડોતી, ૪ મેવાતી, ૫ અહિરાવાતી, ૬ માલવી અને ૭ નીમાડી.

મારવાડી આ પ્રદેશના પશ્ચિમ ભાગમાં બોલાય છે અને આ ભાષા ઉક્ત સર્વમાં સહુથી અધિક વપરાય છે. કોઈને કોઇ રૂપમાં મારવાડ, મેવાડ, જેસલમેર, પૂર્વી સિંધ, બિકાનેર, દક્ષિણ પંજાબ અને જયપુરના કેટલાક ભાગોમાં તેનો પ્રચાર છે. આ

૧. રા. બ. પંડિત ગૌરીશંકર હીરાચંદ ઓઝાનો રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ. પ્રથમખંડ પૃ. ૨૦-૨૧.

૨. જગેન્દ્રપાલસિંહનો રાજસ્થાની ભાષા એ નામનો લેખ, મર્યાદા ભાગ ૮. સંખ્યા ૨. પૃ. ૮૧

દેવનાગરી અક્ષરોમાંજ છપાય છે, પરંતુ તેને લખવામાં અક્ષર મરાઠીની મોડીના અક્ષરો કે મહાજની અક્ષરો સાથે મળતા આવે છે. જે કંઇ પણ સાહિત્ય રાજસ્થાની ભાષામાં વર્તમાન છે તે અધિકતર મારવાડી ભાષામાં મળી આવે છે.

૬. મારવાડી—આ ભાષા બગડેલા સ્વરૂપમાં સિરોહી અને પાલનપુરમાં બોલાય છે. મારવાડી અને જયપુરીમાં બહુ ઓછો ભેદ છે. જે થોડી બાબતમાં અંતર છે તે અહીં સંક્ષેપમાં ઉદાહરણથી બતાવવામાં આવે છે.

૭. ગૂજરાતી 'મારું' હિન્દી શબ્દ 'મેરા' જયપુરીમાં 'મ્હાકો' થઇ જાય છે. પરંતુ મારવાડીમાં 'ક' ને સ્થાને 'ર' આવે છે તેથી 'મ્હાકો'નું 'મ્હારો' બની જાય છે, જયપુરમાં હિંદીનું 'હૂં' નું 'છૂ' અને 'થા'નું 'છો' બોલાય છે, પરંતુ મારવાડીમાં 'હૂં' અને 'હો' એ રૂપ વપરાય છે. મારવાડીમાં 'સ'ને સ્થાને બહુધા 'હ' બોલાય છે, જેમકે 'સંગ'નું 'હંગ', અને 'સરદાર'નું 'હરદાર'. ભવિષ્યકાળનું ચિન્હ જયપુરીમાં 'સ' અને 'લો' છે જેમકે 'મારસ્યું' (ગૂ૦ મારશું, હિં. મારૂંગા) અને 'મારૂં લો' (ગૂ૦ મારીશ, હિં. મારૂંગા), પરંતુ મારવાડીમાં ત્રણ ચિન્હ છે—બે તો આ જણાવેલાં તેજ, તેમાં કેવલ 'સું'ને સ્થાને 'હ' થાય છે, અને ત્રીજું 'ગ' છે જેમકે 'મારૂંગો'.

૮. સારી શુદ્ધ મારવાડી તો મારવાડ રાજ્યના મધ્યમાંજ બોલાય છે અને જેમ જેમ ત્યાંથી દૂર જઇએ તેમ તેમ નિકટવર્તી ભાષાઓના પ્રભાવથી તે મારવાડીમાં અંતર પડતું જાય છે, તે તે યોગ્ય છે. ગુજરાતીમાં જે કહેવત છે કે 'બાર ગાઉએ બોલી બદલે, તરવર બદલે શાખા, બુઢ્ઢાપણામાં કેશ બદલે, લખણ ન બદલે લાખા' એ ઘણે અંશે ખરી છે. જો નીચે દક્ષિણમાં સિરોહી અને પાલણપુરની મારવાડી લઇએ તો તેમાં ગૂજરાતીનું ઘણું મિશ્રણ આવશે. જો જેસલમેર અને થલીની મારવાડીને જોઇએ તો તેના પર સિંધીનો ઘણો પ્રભાવ પડેલો જણાશે. કિશનગઢ અને અજમેરની મારવાડીમાં જયપુરીએ થોડો ઘણો અંતર કરી દીધો છે. મારવાડી, મેવાડી અને મેરવાડી એ નામથી તે ભાષા કહેવાય છે. મારવાડી ભાષાઓનાં થોડાં ઉદાહરણ પણ મનોરંજક સમજી અહીં આપવામાં આવે છે.

૯. સાવ મારવાડી—"એક જિણુંરે દોય ડાવડા હા-ઉઆં માયલું નૈનકિયે આપરે બાપ ને કયો કે બાપો સામ્હારી પાંતી રો માલ આવે જી કો મનૈ દિરાવો-જરૈ ઉણા આપરી ઘર બિકરી ઉણાંને બાટ દીની."

૧૦. પૂર્વી મારવાડીનું ઉદાહરણ—

"અમલાં મેં આછા લાગો મ્હારા રાજ પીવોની દારૂડી.
સૂરજથાને પૂજસ્યાં જી ભર મોત્યાં કો થાલ
ઘણેક મોડા ઊગજ્યોજી પીયાજી મ્હારે પાસ
પીવોની દારૂડી.
જા એ દાસી બાગમેં ઔર સુણ રાજનકી બાત,
કદેક મહલ પધારસી તો મતવાલો ઘણરાજ
પીવોની દારૂડી.
થારી ઓલૂં મ્હેંકરાં મ્હારી કરૈ ન કોય,
થારી ઓલૂં મ્હેંકરાં કરતા કરૈ જો હોય,
પીવોની દારૂડી."

૧૧ મેવાડીનું ઉદાહરણ:—

"રસ્યો રાણે રાવ હિન્દુપત રસ્યો રાણે રાવ.
મ્હારે બસ્યો હિયડા માંય, બિલાલો રસ્યો રાણે રાવ.
નિછરાવલ પૃથ્વીનાથરી, ક્રોડ મોહર કુરબાન,
આયા કરૂં ઓછાવણા, પલ પલ ભારૂં પ્રાણ."

૧૨ સિરોહીની મારવાડીનું ઉદાહરણ:—"એક સન્દણપુર નામ સેર તું। બણ મેં એક ધન વાલો હાશે કારતો। વણેરી યુ હાઇ તી। વણ યુને હોનારે કેવાલગો કિ થે દુર મોતી પેરિયાં ની જોકો દુર મોતી મંગાવે ને પેર। હોનાર તો અતરૂં કે ને પરોગો।"

૧૩ ઠેઠ દક્ષિણી મારવાડી કે જે ગૂજરાતીથી મળેલી છે તેનું ઉદાહરણ નીચે દેવામાં આવે છે. આથી મારવાડવાળા ગૂજરાતી કહે છે અને પાલણપુરવાલા મારવાડી કહે છે. બંને યોગ્ય છે. અહીં બંનેનો સંગમ છે.

"એક શેઠ રા કને ઘણુ રા ચાર મુલજિમ દિવાલી રા દાહાડે બખ્શીસ લેણેં કું આયે । સેઠજીને ઘણુ રા આગે ટેબલ પર એક ગીતાજી ધર દીની ઔર ઉણારી બાજ મે પાંચ પાંચ રૂપિયારી ચાર ઢગલીઓ કીની । ફેર સેઠજીએ એક નૌકરી કો પૂંસિયા કે થારે ઓ ગીતાજી ચાહીજે હૈ કે પાંચ રૂપિયા ચાહિજે હૈ । સાહેબ હૂં પઢી સકૂં નહીં જિણુ સૂ મોરે તો પાંચ રૂપિયા લેણા હૈ । બાદ સેઠજીને દૂસરે કૂં પૂંસિયા કે થારે કાઇ પસન્દ હૈ । સાહિબ મોરે તો રૂપિયારી ગરજ હૈ । તીસરે ને ભી રૂપિયા લીના । ચૌથા સકસ જો ચવદ બરસરો ઉમરકો થા જવાબ દિયા; સાહેબ મોરે તો ગીતાજી ચાહીજે હૈ મેં અપણી બુદી માકે આગે પઢૂંગા' । યે કહકર ઉસને ગીતાજી ઉપાણુ લીના । ઘણે માહે સુ એક સોના મોહર નિકલ આઇ–વે દેખકર તીનૂં સકસ સરમસું નીચે ભાલણે લગે ।"

૧૪ થલીની મારવાડીનું ઉદાહરણ—

"રાતડલીરે ભંવર ગઇ અધ રાત
મોડા કયા પધારિયા રે
ગાંજા ગઢા મારૂ ભંવરજી રે મ્હારા રાજ."

૧૫ ધાતની થલીની મારવાડીનું ઉદાહરણ નીચે આપવામાં આવે છે તેમાં સિંધીનો ગોગ છે અને તેનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ છે.

"આજ અવેલા કયૂં અખિયા કહરો મુજ મેં કામ
થાંરો મંહતો ધર તહી ઘએ સુગુણી રો શામ.
શહર ઉજેણી હૂં ફિરિઓ મહલે અવિઓ આજ,
તાસ અવેલો અવિઓ તુજ બલાવણુ કાજ.
ચન્દર ઉયો ધર આપને રાજા તૂં ભી ઘર જા,
મૈં અબલા સીસે કેસો બલશૌ તૂં કેહિ રહંગા.
સજ સહેલી સિંગાર રાજા કરે પુકાર,
જોખ મુ લાગસી જિઅ નાં લાખાં કરે વિચાર.
બારિ ડીજે ખેતરના બારિ ખેટ ના ખાય
રાજા ડંડે રઇઅતના જિણેરે ટૂક કણે લગ જાય.
આણિ ડિઓં આપરિ આણિ મત સોપો આપ,
હૂં કવલી તૂ બ્રાહ્મણ હૂં વેરી તૂં બાપ."

પૂર્વના મધ્ય ભાગમાં બોલાતી રાજસ્થાની.

૧૬ એ ચાર પ્રકારની છે–જયપુરી, અજમેરી, કિશનગઢી અને હાડૌતી. હાડૌતી કોટા બુંદી આદિમાં પ્રચલિત છે. જયપુરી ભાષામાં પણ થોડું થોડું સાહિત્ય છે. શ્રી દાદુજીના શિષ્યોએ જે કંઇ લખ્યું છે તે અધિકતર જયપુરીમાંજ લખ્યું છે. સ્વયં દાદૂજીએ તો એક પ્રકારની પશ્ચિમી હિન્દીમાંજ લખ્યું છે. જયપુરી ભાષાને ત્યાંના લોક 'ઢૂંઢારી' કહે છે. જયપુરીમાં 'અ' ને સ્થાને 'ઇ' નો પ્રયોગ અધિક થાય છે જેમકે 'પંડિત'નું 'પિંડત' અને 'મન્દિર'નું 'મિન્દર'.

૧૭ સાત જયપુરી ભાષાનું એક ઉદાહરણ અત્ર આપીએ:—"એક રાજા છો, ઉંકે દો બેટા છા, ભગવાનકી અસી મરજી હુઇસ વો રાજા બેટા બાલક છા જિદી મર ગયો, મરતી ભગત આપકા છોટા ભાઇને બુલાર આપકા દોન્યૂ બાલકાંકી અર આપકી રાણીકી સરમ ઉંતિ ઘાલ ગયો."

૧૮ હાડૌતીનું ઉદાહરણઃ—'એક સહરમેં એક દુરબલ બરામણ છો, વો રોજીના ભિગરયા કરકે આપકા ઉદર પુરણો કરે છો. ઉં બરામણ કે એક લડકી કુંવારી છી, જબ બરામણ કી અસ્ત્રીને કહી કે મ્હારાજ ઇ કન્યા કા હાત પેલા કાઇ સુ કરાંગા જબ બરામણ બોલ્યો અબ મૂં કાંઇ કરૂ."

૧૯ રાજસ્થાન પ્રદેશ–પૂર્વોત્તર ભાગમાં બોલાતી પ્રધાન બે ભાષાઓ છે. ૧ મેવાતી ૨ અહિરાવાતી. મેવાતી પ્રધાનતઃ અલવર રાજ્યમાં બોલાય છે અને અહિરાવાતી, રેવાડી અને દિલ્લીની સમીપમાં બોલાય છે.

૨૦ **મેવાતી**—મેવાત દેશની ભાષા છે. તે ભરતપુર અને ગુરગાંવના કેટલાક ભાગોમાં પણ બોલાય છે. જયપુરની નિજામત કોટકાસમ અને નાભાની નિજામત બાવલમાં પણ મેવાતીજ પ્રચલિત છે. આ રાજસ્થાની અને વ્રજભાષાની વચ્ચેની ભાષા છે. આનાપર તે બંનેનો પ્રભાવ છે. કંઇક પશ્ચિમમાં રાજસ્થાનીએ પોતાનો પ્રભાવ પાડ્યો છે, અને પૂર્વ તરફ વ્રજભાષાનો પ્રભાવ છે. મેવાતી દેવનાગરી અક્ષરોમાંજ લખાય છે પરંતુ અહિરાવાતી ભાષા દેવનાનાગરી, ગુરમુખી અને ફારસી એ ત્રણ લિપિઓમાં

લખાય છે. અહિરાવાત એ સંસ્કૃત આભીરવાટનું નામ છે અને એ સંબંધી કંઇક અમોએ લખ્યું છે. જુઓ અમારો 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં જૂની ગૂજરાતીનો ઇતિહાસ એ નામનો નિબંધ પારા. ૩૦૦

૨૧ મેવાતી ભાષાનું ઉદાહરણઃ—

"એક હીર હો અર એક કાગલો અર એક નાહર અર એક સાંપો યે ચ્યારૂં એક અંધ કુવા મેં પડયા થા. એક રાજ સિકાર ખેલતો ડોલે થો. વહને લગાઇ પીસ. વૈંદી કુવા પર આયો કુવામેં દેખ્યોં તો ચાર જાનવર પડયા હૈં—જબ રાજાને દયા આ ગઇ અર ચ્યારૂં મેં કાઢ લિયો. જબ ચ્યારૂં બોલ્યા 'તુમેં ભીડ પડૈગી જબ મૈં તેરે કામ આવેંગો. ચ્યારૂં અપના અપના ઘરને ચલ્યા ગયા. રાજા સિકાર ખેલર અપણૈ ઘર આયો."

૨૨ અહિરાવાતી ભાષાનું ઉદાહરણઃ—

'એક સકસકે દો બેટા થા. ઉન માહ તેં છોટનો બાપ તૈ બોલ્યો અક બાબાજી માલકો બટ જો મૂંને દીણું હોય સો દો. થોડે દિન પીછે વો અપનો બટકો માલ જમા કરકે પરદેસાનેં ચલો ગયો અર વહૈં અપણૂ ધન બદચલનીમેં ખો દિયો."

૨૩ માલવી—આ માલવા પ્રદેશની ભાષાનું નામ છે. ઉજ્જૈનમાં તેને ઉજ્જૈની પણ કહે છે. નર્મદાના પેલે પાર હુશંગાબાદના જીલામાં માલવીજ એક રૂપાન્તરમાં બોલાય છે. ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનોની માલવીમાં એટલો ભેદ જણાતો નથી જેટલો રાજસ્થાનીની બીજી ઉપભાષાઓમાં જણાય છે. માલવામાં રાજપૂતોમાં જે માલવી બોલાય છે, તેને રાંગડી કહે છે.

૨૪ માલવી ભાષાનું ઉદાહરણઃ—

"પેલો પેર મતે ન્હાવત ધોવત લાગ્યો મારૂજી,
કે દૂસરો કે દૂસરો સીસ ગુથાવતા મારૂજી.
કે તીસરો કે તીસરો બાલૂડા સમજાવતા મારૂજી.
ચોથો પૈર રસોઇ તિપાવતાં લાગ્યો વો મારૂજી.
પાચમો પેર મને જિમાવતા લાગ્યો વો મારૂજી.
છટો પેર મને સેજ બિછાતા લાગ્યો વો મારૂજી.
સાતવો પૈર મને સાર ખેલતા લાગ્યો વો મારૂજી.
કે આઠમે કે આઠમેં બોલ્યો બેરી કુકડો મારૂજી.
કે તોને સોક સંતાપ્યો રે કૂંકડ લા
કે મ્હારી કે મ્હારી રત મેં બોલ્યો રે કૂંકડલા."

આમાં પેર-પૈરનો અર્થ પહોર છે.

૨૫ હવે **નીમાડી** ભાષા જોઇએ. તે નીમાવાડમાં બોલાય છે અને તેથી તેનું નામ તે પડ્યું છે. વાસ્તવમાં આ પણ એક પ્રકારની માલવી છે. કિન્તુ તેમાં કંઇક વિશેષતા છે જેથી તેને માલવીથી અલગ જણાવી છે. નીમાડીમાં બહુધા 'એ' ના સ્થાનમાં 'અ'નો પ્રયોગ થાય છે. તેમાં અનુસ્વાર પણ ઓછો બોલાય છે જેમ કે 'દાંત' ને 'દાત' અને 'મેં' ને 'મા' કહેવાય છે. 'લ' ને સ્થાને 'ન' અને 'ન' ને સ્થાને 'લ' બદલાય છે. જેમકે 'નીમ' ને, 'લીમ' (લીંબડો) અને 'નિંબૂ' ને 'લિંબૂ' કહેવાય છે. ખાનદેશ અને વરાડની મરાઠીની પેઠે નીમાડીમાં પણ 'ઝ' ની જગ્યાએ 'જ' નો પ્રયોગ થાય છે.

૨૬ આ રીતે ગૂજરાતની સરહદ પર આવેલ રાજસ્થાન-રાજપૂતાનાની વર્તમાન ભાષાઓનું કંઇક સ્વરૂપ આપ્યું. પ્રાચીનકાળમાં ગૂજરાત અને રાજપૂતાનાને અતિ ગાઢ સંબંધ હતો. ગૂર્જરોનું રાજ્ય ત્યાંના ભિન્નમાલ—શ્રીમાલ નગરમાં હતું. ત્યાંના તે પ્રદેશ-શ્રીમાલમાંથી શ્રીમાલીઓ (બ્રાહ્મણ), વાણીઆ, સોની વગેરે) અને ઓસીયા નગરીમાંથી આવેલ ઓસવાલો ગૂજરાતમાં આવી વસ્યા છે તે તે જાતિઓનો ઇતિહાસ જણાવે છે. પ્રાચીનકાળમાં ગૂજરાત, રાજપૂતાના, માલવ વગેરેને અરસપરસ નિકટ સંબંધ હોવાથી ભાષા પણ એક સરખી—અપભ્રંશ હતી અને ત્યાંથી જ તે તે પ્રાંતો કાલક્રમે અલગ અલગ થઇ જવાથી ગૂજરાતી, હિન્દી, અને રાજસ્થાની ભાષા જન્મી છે તે ભાષા વિવેક શાસ્ત્રીઓને સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે.

તંત્રી.

॥ श्री वीर स्तुतिः तथा सुवर्णादिसिद्धिः ॥

(વિદ્યાધરવંશ ભૂષણમણિ શ્રીમન્ પાદલિપ્તાચાર્ય કૃત)

વિક્રમ સં. પ્રથમશતક

जयइ नव-नलिण-कुवलय-वियसिय-सयवत्त-पत्तल-दलच्छो॥
वीरो गयंद-मयगल-सुललिअ-गइ-विक्कमो भयवं ॥१॥

જેની સો પાંખડી વિકાસ પામી છે એવા—સૂર્યવિકાસી નીલકમળ તથા ચંદ્રવિકાસી શ્વેત કુમુદનાં પાતળાં પત્ર જેવાં ચક્ષુવાળા તથા મદવડે સુંદર ગજેંદ્રની સુલલિત ગતિ સમ ગતિવાળા શ્રી મહાવીર સ્વામિ ભગવાન જય પામે છે. ૧

[अज्जवि वहइ सुतित्थं अखंडियं जस्स भरहवासम्मि ॥
सो वद्धमाणसामी तिअलुक्क-दिवायरो जयउ ॥२॥

ભારતવર્ષમાં જેનું સુતીર્થ આજ પણ અખંડિત પ્રવર્તે છે તે ત્રણ લોકમાં સૂર્યસમાન શ્રી વર્દ્ધમાન સ્વામિ જય પામો. ૨.]

गाहा-जुअलेणजिणं मय-मोह-विवज्जिअं जिअकसायं ॥
थोसामि तिसंझाए तं निस्संगं महावीरं ॥१॥

મદ મોહથી રહિત તથા જિતકષાય તથા નિસ્સંગ જિનેશ્વર મહાવીર ભગવાનને ત્રણે સંધ્યાએ—ત્રિકાલ (પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન, સાયંકાલ) ગાથા યુગલવડે સ્તવીશ. ૧

सुकुमाल-धीर-सोमा रत्त-कसिण-पंडुरा सिरिनिकेया ।
सीयं-कुस-गह-भीरू जल-थल-नह-मंडणा तिन्नि ॥२॥
न चयंति वीरलीलं हाउं जे सुरहि-मत्त-पडिपुन्ना ।
पंकय-गयेंद-चंदा लोअण-चक्कमिमय-मुहाणं ॥३॥

જે સુકુમાલ ધીર તથા સૌમ્ય છે, જે (અનુક્રમે) રક્ત કૃષ્ણ તથા શ્વેત છે, જે શીત, અંકુશ તથા ગ્રહથી ભય પામે છે, તથા જે ત્રણે જળ, સ્થળ તથા આકાશના આભૂષણ રૂપ છે, તથા જે શ્રી (લક્ષ્મી) નિવાસ રૂપ છે એવા સુગંધી, મત્ત, તથા પરિપૂર્ણ પદ્મ, ગજેંદ્ર તથા ચંદ્ર વીર ભગવાનનાં ચક્ષુ, ગતિ તથા મુખની શોભા ત્યજી શકતા નથી.

एवं वीरजिणिंदो अच्छरगण-संघ-संथुओ भयवं ॥
पालित्तयमय महिओ दिसउ खयं सव्व दुरियाणं ॥४॥

એમ અપ્સરાઓના સમૂહ તથા શ્રી સંઘવડે સ્તુતિ કરાયલા તથા શ્રી પાદલિપ્તના યમકથી પૂજાયલા ભગવાન વીર જિનેશ્વર સર્વ દુરિતનો ક્ષય કરો.

॥ इति श्री वीरस्तुतिः समाप्ता ॥

અંચલગચ્છમાં આ સ્તુતિ પ્રથમ બે ગાથા તથા પાછલી ચાર ગાથા મળી છ ગાથાંના સ્તોત્રરૂપે ત્રીજા સ્મરણ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

અન્ય પ્રતિઓમાં તથા પ્રભાવક ચરિત્રકારના કથન અનુસાર અસલ સ્તુતિ "गाहा जुअलेण" શબ્દોથી શરૂ થાય છે. કૌંસમાં દર્શાવેલી પ્રથમ બે ગાથાઓ ક્ષેપક હોવાનું અનુમાન થાય છે. અર્થ તરફ લક્ષ કરતાં આ કથનને પુષ્ટિ મળે છે. છેલ્લી યુગલ ગાથામાં વર્ણવેલો ભાવજ કંઇક અંશે પ્રથમ ગાથામાં છે, અને તેથી જો તે ક્ષેપક ન માનીયે તો પુનરુક્તિ દોષ ઉભો થાય છે. શ્રી પાદલિપ્તસૂરિ જેવા ઉચ્ચ કોટિના કવિ આવી નાની સ્તુતિમાં એવો દોષ કરે એ સંભવેજ નહિ. બીજી ગાથામાં પણ ઉચ્ચ કલ્પનાનો અભાવ છે, અને જ્યારે શ્રી વીર-શાસનને આશરે પાંચસોજ વર્ષ થયાં હતાં ત્યારે "આજ પણ જેનું સુતીર્થ અખંડિત પ્રવર્તે છે" ઇત્યાદિ ભાવ કોઇ પણ સુકવિને નજ ઉદ્ભવે.

લેખકે સંશોધિત કરેલી "નિર્વાણ કલિકા" નામની શ્રીમાન્ પાદલિપ્તાચાર્યની નિત્યકર્મવિધિ, માંત્રિક દીક્ષાવિધિ, આચાર્યાભિષેક તથા પ્રતિષ્ઠા સંબંધી અતીવ ઉપયોગી કૃતિની પ્રસ્તાવનામાં આ સ્તુતિ આપી હતી ત્યારે સંશોધન અન્ય પ્રતિના અભાવે યથેષ્ટ થઇ શક્યું ન હતું. અત્રે જે પાઠ આપવામાં આવ્યો છે તે વિશેષ સંતોષકારક છે.

એજ પ્રસ્તાવનામાં આ સ્તુતિમાં સુવર્ણસિદ્ધિ તથા આકાશગામિની વિદ્યા ગોપવી છે એવો ઉલ્લેખ

પ્રભાવકચરિત્રકારનાં કથન પરથી કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેની સાબિતી આપી શકાય એમ નહતું. ત્યારબાદ આ સ્તુતિની સટીક પ્રતિ આ પત્રના તંત્રી પાસેથી મળી છે જે ટીકા સ્તુતિનો મૌલિક અર્થ ન કરતાં સુવર્ણસિદ્ધિની પ્રક્રિયાઓ તથા ઔષધિઓ એજ સ્તુતિમાંથી ઉદ્ધરે છે. આ પદ્ધતિ જાણવા યોગ્ય હોવાથી ઉક્ત ટીકાને આધારે તથા જ્યાં તે સાહાય્ય કરતી નથી ત્યાં સ્વમતિથી તે પ્રકારનો અર્થ નીચે આપ્યો છે.

અત્રે સુવર્ણ સિદ્ધિમાં થતી પ્રક્રિયાઓ પ્રથમજ દર્શાવીશ. પારદ (પારા) ને પ્રથમ "જારણ" તથા "છેદન" પ્રક્રિયાને વશ કરવામાં આવે છે. આ "છેદન" પ્રક્રિયાને નિષ્પક્ષતા કરણ પણ કહે છે જેથી પારો ઉડી જતો નથી. ત્યાર પછી સુવર્ણ કરવાને પીત વિધિ કરવામાં આવે છે. ત્યાર પછી આ સંસ્કાર દૃઢ કરવાને રોચન, ક્રામણ તથા ઉદ્ઘાટન નામની ત્રણ પ્રક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, છેવટે આમ્લ વર્ગ તથા ક્ષાર વર્ગથી સંસ્કાર આપવામાં આવે છે.

જારણ વિધિઃ-गा=અભ્રક हा=હરિતાલ तुअलेण=તારક-રૂપું તે વડે जिर्ण=પારાને मय मोहविषज्जिअं जिअकसायं=મલ તથા મૂર્છાદોષથી રહિત, તથા અગ્નિ, વિષ, ગિરિદોષ, ચપલતા, પંગદોષ, સીસાનોદોષ એ દોષોથી રહિત थोसामि=સ્તંભન કરીશ तिसंशाप ત્રણનાં=અભ્રક હરિતાલ તથા ચાંદીનાં સંઘાત-સંયોગથી-જારણ વિધિ-છેદન વિધિઃ-ते निस्संगं અથવા પાઠાંતર तिणसंगं જેના ઉક્ત સાત દોષોથી પૃથક્ થયલો છે અર્થાત પાર પામ્યો છે-એ છેદન વિધિ.

પીતવિધિઃ- महावीरं એ શબ્દમાંથી म=હેમમક્ષી-સોનામખી हा=હાટક वी=કૃષ્ણ અભ્રક रं=રસ અને ઉક્ત ઔષધિઓ પણ આ પ્રક્રિયામાં સામાન્ય હોવાથી સાથે લેવી. એ પીતવિધિ.

રોચન, ક્રામણ, તથા ઉદ્ઘાટન વિધિઃ- सुकुमाल નાઇણિ धीर=નાઇ सोमा=સોમવલ્લી એ ત્રણ. તથા रत्त=રક્ત દુગ્ધિકા, कसिण=બહુફલી કચનિકા, पंडुरा=દેવદાર सिरिनिकेया શબ્દમાંથી सि=શૃંગબેરક એ પાંચ તથા रि=લઘુરિંગણી निकेया=લાંગલિકા सीयंकुसगइ=અહિપર બીજ भीरु=લજ્જાલુ जल=જલ-મંડપિકા थल=અંગવતી नभ=નભમંડપિકા मंडणा तिन्नि=ત્રણે આભૂષણરૂપ पंकय=ગગન गयंद=મત્તનાગ चंदा=ચંદતાર-ચાંદી-હેમ.

नचयंति वीरलीलं हाउं जे सुरहि मत्त पडिपुन्ना એમાં સુરભિ મત્ત પરિપૂર્ણ એ ગગન, મત્તનાગ, તથા ચંદતારના વિશેષણો છે; અને તેવી તે ઔષધિઓ लीयण चक्कम्मिय मुद्दाणं રોચન ક્રામણ તથા ઉદ્ઘાટન વિધિના वीरलीलं પારાના સંસ્કારો हाउं जे न चयंति છોડવાને શક્તિમાન નથી અર્થાત્ દૃઢપણે સંસ્કાર કરે છે.

एवं એ પ્રક્રિયાઓથી તૈયાર થયલો जिणिंदो ઇંદ્ર સહિત કર્મ કરવાવાળો-પારો अच्छ=આમ્લવર્ગ र=ક્ષાર વર્ગ गणसंघसंथुओ સમુદાયથી સંસ્કારિત થઇ સ્તંભિત થયલો पालित्तयमयमहिओ પાલિત્તસૂરિ એ કહેલી પ્રક્રિયાઓ વડે પરિપાકને પામેલો એવો સિદ્ધરસ दीसउक्खयं सव्व दुरिआणं સર્વ દુરિતનો ક્ષય કરો.

અંતિમ પ્રશ્ન એ થાય છે કે આકાશ ગામિની વિદ્યાનો ઉદ્ધાર થઇ શકે છે કે કેમ? ઉત્તર એ છે કે એમાં पीतविधिને બદલે कृष्णविधि કરવી પડે છે તે તે વિષયની ટીકા વા ગ્રંથપરથી માલમ પડી શકે. આના સમર્થનમાં બૃહત નિઘણ્ટુરત્નાકર પૃ. ૭૨૯ માંથી એક શ્લોક આપું છું.

प्रीतं शस्तं रुजां नाशे रक्तं किल रसायनम्
धातुवादे तु तत्पीतं खेगतौ कृष्णमेव च ॥

ધનજીસ્ટ્રીટ } મોહનલાલ ભગવાનદાસ
બઝારકોટ મુંબઇ. } ઝવેરી, સોલીસીટર.

वडनगर मंडन श्री युगादि जिनस्तवनम्.

(મોકલનાર-મુનીશ્રી ચતુરવિજયજી.)

પઢમ ગણહર પઢમ ગણહર પાય પણમેવિ,
પઢમ તીર્થંકર ગુણ થુણુઉં પઢમધમ્મ વસુહાવહૂવર,
સેતુંજ તીરથ તલહટીય તીર્થભૂમિ વડનયર સુંદર,
ચિંહુ દિસિ ચાલિય સયલસંઘ આવઇં ચૈત્રીયાત્ર,
આદીસર પય પૂજી કરી કરઇં તિ નિરમલ ગાત્ર ॥૧॥
ઉવઝાનયરી રાજકરઇ ભરતેસર નરનાહ તુ.
સેતુંજ તીરથ યાત્ર તણુઉ ઊપ્પન્નઉ ઉચ્છાહ તુ ॥૨॥
સહસ બતીસ દેવાલયા એ સંઘપતિ સહસબત્તીસ તુ
મુકુટ બદ્ધરાય સંચરઇએ સાથિઇ સકેલ જગીસ તુ ॥૩॥
અવર જી સંઘપતિ સંખ નહી વન્નઉં વર્ણું અટ્ઠાર તુ
ઠામિ ઠામિ ઓચ્છવ કરઇએ, જિન મંદિર ઉદ્ધાર તુ ॥૪॥
ગિરિવર ગિરૂઉ મેરૂ જીમ, મંત્રહ ધુરિ નવકાર તુ
સંઘપતિ સવિહું માહિ વડઉ, તિમ ભરતેસરરાજ તુ ॥૫॥

ભાષા.

જાત્ર સંઘ પહુતઉ તલહટીઇ સંઘપતિ આણંદ
વાજિત્ર વાજઇં એક છંદિ ગાઇ આવી વૃંદ
જય જય રવ વદ્ધામણાએ કીજઇ મંગલીક
તીરથં સાર સંસારમાંહિ સિદ્ધાચલ એક ॥૬॥
તીરથ દેખિ આણંદ હુઉં આણંદપુર થાપિઉં
જીવત સામિ યુગાદિ દેવ જિનમંદિર રોપિઉં
હસમસી હસમસી સંઘ ચડિઉ તુ ગિરિવર સિખરે
કલસર ઝલાભલ દહ દિસિઇ તમ પઈસઇ વિવરે ॥૭॥
સોવનમય જિણભવણપંતિ કંતિઇ ઝલકંતી
જાણે જિણગુણરાસિ વાસિ નિવસઈ વિકસંતી.
પૂજીય આદિલ દેવદેવ સફલીકય જાત્ત
સંઘ સહિત નર ચક્કવઇ નિયઠાણિ પહૂતઉ ॥૮॥
પહિલઇ યુગિ આણંદપુર બીજઇ ચમકાર
ત્રીજઈ મયણપુર નામ ચઉથઈ વડનયર
એક કોટા કોડી નયર હુઇ થાપંના કીધા
ઇણઇ થાનકિ સિદ્ધ કોડિ અનંતી સિદ્ધી ॥૯॥

ભાષા—

ભરહ નરવઇ ભરહ નરવઇ વિહિય વિહારિ
સંઠાવિય રિસહ જિણ જીવતસામિ લેપમય મૂરતિ
મરૂદેવી ઉરિ રયણ, નયણિ દિઠ્ઠુ નિઠ્ઠવઇ દુર્ગતિ
સુનંદ સુમંગલા દેવિવર નાભિરાય મલ્હાર,
વંદિઉંઈ જિણ વડનયરિ પામીજઈ ભવપાર ॥૧૦॥
માલતીએ કુંદ મચકુંદ દમણ અતિ રૂલિઆમણએ.
વાહુરૂ એ વડકમ (?) રેલ પરિમલિ મહુયર રણઝણઇએ.
પાડલુએ નઈ જાસૂલ મૂલ નહી મરૂયાતણએ
સેવતી એ સોવન જાઇ રાયચાંપઉ આપઈ ઘણુંએ ॥૧૧॥
પૂજિઇએ પહિરિય ધોતિ સંમેલા સરોવર જલઇએ
ન્હવીઇએ કળસ ભરેવિ રોગ કિલેસ સવે ટલઇએ
ચંદનિઇ એ ચરચિયઅંગ રંગિઇ આંગિય વિવિહ પરે
આરતીએ મંગલદીપ અઠ્ઠપગારી પૂજ કરે ॥૧૨॥

ભાષા—

પફખિલી પૂજ નઇ જગતિઇ, મહાવીરપૂજઇ ભગતિઇ.
નેરિત કૂણિઇ પાસજીણ.
સોની ગોઇંદ પપતા ઇસર, ચિહું દેહરીએ થાપિઆ જિનવર,
ચંદન કેશર ચરચિયઇએ ॥૧૩॥
સંતિનાહ પૂજઉ દેવાલઇ, વિઘન સવે ઉપજતાં ટાલઇ
હંસાઈ સંઘવિણી ઠવિય, આગલી આદિજિણે સરપાયા.
સીયલિ રાયણિ તરૂવર છાયા, ઘો(?)ર નાગ બે જોઇઇએ ॥૧૪॥
પ્રદક્ષિણ દેઈ નઇ પૂરાં, ગભારઇ-પહૂતા સૂરા,
મૂલનાયકનઉ બિંહુ ગમઇએ.
પુંડરીક પડિમા એક નવીય, સાહ પરબત આણંદિ ઇઠવિય,
પૂજી પાતક ગમીઇ ॥૧૫॥

ભાષા—

ચૈત્રી પૂનીમ સંઘ મિલઇ તુ, ભમારૂલી, ચિહું દિસિના
અતિ ચંગ તુ।
વાહિણી પાલા પાર નહીં તુ, ભમારૂલી, વાજઇ ભેરિ
મૃદંગ તુ ॥૧૬॥
સ્નાત્ર મહોચ્છવ અતિભલા તુ, ભમારૂલી, પહિરઇ જિન-
વર માલ તુ
નાટકગીત મહોચ્છવ તુ, ભમારૂલી, આવી રમઇતિ રાસ તુ
॥૧૭॥
રંગ મંડપ અતિરૂઅડઉ તુ, ભમારૂલી, રૂઅડાં તોરણ તેઅતુ
રૂડી સોવન પૂતલી તુ ભમારૂલી, હાવ ભાવ નવ નેહ તુ ॥૧૮॥

ભાષા—

ચિંતામણિ પાસિઉ, મઇ સારી, પૂગી મનહ તણી રૂહાડી
કીજહુ મૈત્ર પ્રવાહિતુ. જય જય.
દીસઇ મંદિર મંદર તોલઇ, એક જીભ નર કિમ ગુણ બોલઇ.
ઉચઉ અતિહિં ઉદારતુ. જય જય. ॥૧૯॥
લોક લોક ભવિયા સાચી સગાઈ, નંદીવર્દ્ધન સામીનઉ ભાઈ
કારાવિય પ્રાસાદ તુ જયજય.
થાપિય લેપ તણી તિહાં પ્રતિમા, વર્દ્ધમાન સામીનઉ મહિમા
ગાજઈ નવલઈ નાદિ તુ. જયજય. ॥૨૦॥

શ્રી શત્રુંજય શ્રી ગિરિનાર, આબુ આરાસણ ઉદાર.
તીરથ સવિહુ જુહાર તુ. જયજય.
ગૂર્જર નઈ વડનયર સોવાડું, તલહટી ત્રિહુ બિંબ જુહારું
સાફે આપણું કાજ તુ. જયજય. ॥૨૨॥
ગયણુંગણિ તારા ગણાઈ, ચરમ સાયરની લહર ગુણાઈ.
જો નર મંદર તોલઈ.
તીરથ મહિમા કણયકસુદી, એ શત્રુંજયની તલહટી
તીરથ તે ગુણ બોલઈ ॥૨૩॥

**સિરિ સોમસુંદર પટ્ટ દિણયર લચ્છિસાયર ગણધરો
સિરિ સુધાનંદન સૂરિમંડન સોમજય સૂરીસરો ।
જિણસોમસૂરિય વાયણાયરિય મહીકલસ** મંગલકરં
સિરિ રિસહયુત્ત બત્તિજુત્ત લદ્ધિકિત્તિ સુંહકરં. ॥૨૩॥

–ઈતિ શ્રી વડનગર મંડણ શ્રી યુગાદિ જિન સ્તવનમ્.
વાચનાચાર્ય ચક્રચક્રવર્તિ ભટ્ટારક પ્રભુ શ્રી જિન
કીર્તિસૂરિશિષ્ય પં૦ મહિકલશ ગણિ શિષ્ય પં૦
લબ્ધિકીર્તિગણિકૃતં. સં. ૧૫૨૫ વર્ષે.

—આ સ્તવન જૂની ગૂજરાતી ભાષામાં છે. તે સોળમા શતકમાં–નરસિંહ મહેતાના સમયમાં (સંવત્ ૧૫૨૫ માં) રચાયું છે. તે સમયની ભાષાનો નમુનો પૂરો પાડે છે. ભાષા ૧૩ મા શતકથી અપભ્રંશમાંથી નવું સ્વરૂપ પકડતી ગઈ ને ધીમે ધીમે હાલની સ્થિતિપર અનેક બળોનાં પરિણામે આવી. આમાં પહેલો વસ્તુ છંદ છે તેમાં પ્રથમ ગણધર અને પ્રથમ જિન–યુગાદિ દેવ-ઋષભનાથની સ્તુતિ કરી મંગલાચરણ કર્યું છે. તેમાં વડનગરને શત્રુંજય તીર્થની તલેટી પર અતિ પ્રાચીનકાલમાં આવેલું જણાવી ઋષભદેવનો પુત્ર અયોધ્યા નગરીનો ભરત ચક્રવર્તી ચૈત્ર માસની યાત્રા કરવા આવે છે તેમ બતાવ્યું છે. એ યાત્રામાં બત્રીશ હજાર દેવાલયો અને બત્રીશ હજાર સંઘપતિઓ હતા; ને ભરત મુકુટબદ્ધ રાજા હતો; બીજા સંઘપતિની સંખ્યાનો પાર નહોતો.સાથે અઢારે વર્ણ હતા ને ભરત સ્થળે સ્થળે ઉત્સવ અને જિન મંદિરનો ઉદ્ધાર કરતો હતો. જેમ પર્વતોમાં મેરુ, મંત્રોમાં નવકાર તેમ સર્વ સંઘપતિમાં વડો એવો ભરતરાજ હતો.

જ્યારે સંઘ તલેટી પહોંચ્યો એટલે સંઘપતિને આનંદ થયો. વાજિત્ર વાગવા માંડયા, શ્રાવિકા મંડળી ગાવા લાગી. જય જયના ઘોષ સાથે વધામણાં થયાં. સિદ્ધાચલ તીર્થમાં પહોંચ્યાં. તીર્થ જોઈ આનંદ થયો અને આનંદપુર (વડનગરનું બીજું નામ) સ્થાપ્યું ને ત્યાં ઋષભદેવ જીવતાંજ તેમની મૂર્તિ–જીવંતસ્વામી યુગાદિદેવનું મંદિર બંધાવ્યું. સંઘ પછી શિખરે પહોંચ્યો. કલશોની કાંતિથી અંધકાર (ગુફા આદિ) પોલાણ હતું ત્યાં પેસી ગયો. સુવર્ણમય જિનભવનોની પંક્તિ એટલે હાર કાંતિથી ઝળકતી હતી, જાણે કે જિનગુણરાશિ વિકાસમાન થઈ ત્યાં વાસો કરતી હોય તેમ આદિમદેવને પૂજી જાત્રા સફળ કરી સંઘસહિત તે ચક્રવર્તિ નિજ સ્થાને પહોંચ્યો.

પહેલા યુગમાં આનંદપુર, બીજામાં ચમકાર, ત્રીજામાં મદનપુર, અને ચોથામાં વડનગરની સ્થાપના એક કોડાકોડી નગરને સ્થાને કીધી અને તે સ્થાનકે અનંત ક્રોડો સિદ્ધ થયા.

૧૦ મી કડી વસ્તુ છંદમાં છે તેમાં જણાવ્યું છે કે ભરત રાજાએ વિહાર કરી જીવંત સ્વામી–ઋષભજિનની લેપમય મૂર્તિ સ્થાપી. એ ઋષભજિન કે જે મરુદેવીના છાતીના રત્ન, જેને નજરે જોતાં દુર્ગતિ નાસે, જે સુનંદા અને સુમંગલા દેવીના પતિ, નાભિરાયના પુત્ર–તેને વડનગરમાં વાંદતાં ભવપાર પમાય તેમ છે.

૧૧ મી કડીમાં સુગંધી પુષ્પોનાં નામ આપેલ છે. ૧૨ મીમાં તે પુષ્પોથી સંભેલા (વડનગરમાંના તલાવનું નામ હોવું જોઇએ) સરોવરમાં ન્હાઈ પીતી પહેરી પૂજા કરીએ, કલશથી મૂર્તિને નવરાવીએ ચંદનથી વિધવિધપ્રકારે અંગને ચર્ચવું જોઇએ–આરતી મંગલદીપ એ સર્વથી અષ્ટ પ્રકારી પૂજા કરીએ તો રોગ કલેશ સર્વ ટળે.

સોની ગોવિંદે (આ સોમસુંદર સૂરિના સમયમાં તારંગાપર અજિતનાથની ભવ્ય પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરનાર ગોવિંદ હશે) મહાવીર ને પાર્શ્વ પૂજી ચાર દેહરી સ્થાપી.

શાંતિનાથને પૂજો. આગળ સરસ્વતિ (?) મૂકી આદિજિનની પાદુકા. શીતલ રાયણની છાયા. બે નાગ. એમ પ્રદક્ષિણ દઈ મૂલનાયકના ગભારે પહોંચ્યા. બે બાજુ પુંડરીકની બે નવી પ્રતિમા કે જે સાહ પર્વત, અને અર્જુને સ્થાપેલી તેને પૂજતાં પાતક જાય.

૧૬-૧૭-૧૮ ચૈત્રી પુનમે સંઘ મળે. આનંદ મંગલ થાય. એ વર્ણન છે. ૧૯ માં ચૈત્ય પ્રવાડી કરવા જણાવે છે. સુંદર મંદિર છે. નંદીવર્ધનના ભાઇ મહાવીર સ્વામીનો પ્રાસાદ છે. તેમાં લેપમય મૂર્ત્તિ છે. શત્રુંજય, ગિરનાર, આબુ આરાસણનાં તીર્થ કરી ગુડર, વડનગર, સોપારનાં તીર્થ કરી તલેટીના ત્રણ બિંબને પ્રણામ કરી શત્રુંજયની તલેટીમાં આ (વડનગર)ના તીર્થનું મહાત્મ્ય જણાવ્યું છે.

કર્ત્તા લબ્ધિ કીર્ત્તિ છે. તે જિનસોમ સૂરિના વાચનાચાર્ય મહિકલશના શિષ્ય છે. આ જિનસોમ સૂરિ તે સોમસુંદરના મુખ્ય શિષ્ય લક્ષ્મીસાગર સૂરિ, સુધાનંદન સૂરિ, સોમજય સૂરિ સાથેના એક સૂરિ છે. આ પ્રમાણે અર્થ અમે બને તેટલી સાવધાની રાખી લખ્યો છે તેમાં કંઈ પણ ન્યૂનતા કે સ્ખલના હોય તો સુજ્ઞ વાચક જણાવશે. આ મૂલ સ્તવન પૂજ્ય મુનિ મહારાજશ્રી અમર વિજયજીના શિષ્ય ચતુરવિજય મુનિએ નકલ કરી મોકલી આપ્યું છે તે માટે તેમનો ઉપકાર છે.

તંત્રી.

પ્રાચીન સુભાષિત.

પ્રાસ્તાવિક દૂહા.

ચંદન રૂએ રોસભર, માહરો સગો ન કોય
જ્યાકું રાખૂં પેટમેં, સો ફિરકર વેરી હોય. ૧
દવ જલેં તરૂઅર બલેં; પંખા બેઠે ડાલ
હમ જલે સો પંખિ બિન, તુમ જલો સો કયાહ. ૨

ઉત્તર.

પાન વગારેં ફલ ચુગેં, બેઠી તોરી ડાલ,
હમ ઉડ જાવેંગે તુંમ જલોગે, જીવેંગે કેતો કાલ. ૩
સૂગુરૂ વેરી વલ્લહા, હીયડે ખટકે તીન,
વીસાર્યા નવિ વીસરેં, વસતાં ઉંમર સીન. ૪
જો નર એરણકી ચોરી કરે, દે સુઇકો દાન,
ઉંચા વઠ કર દેખતેં, મુજકૂં નહિ આવત હે વિમાન. ૫
રે પ્રાંણી સુંણિ બાપડા, જિમ નારીનું ધ્યાન,
તિમ કર પરમેશ્વર તણું, લાભેં સ્વર્ગ વિમાન. ૬.
સમતા રસ છે સીયલો, ટાલેં ભવનો તાપ,
સુધ ધર્મ કહો તે સેવજ્યો, જિમ ટલેં સવી સંતાપ. ૭
ચિંતા યેં ચતુરાઇ ઘટે, ઘટે ગીત ગુણ ગાહ,
રૂપ રંગ વિદ્યા ઘટેં, ચિંતા સમુદ્ર અથાહ. ૮
કબીરા જગ અંધા ભયા, જેંસી અંધી ગાય,
બાછરા થા સો મર ગયા, ઉભી ચર્મ ચટાય. ૯
કબીરા કલ્લ કરતા સો અજ કરે, અજ કરના સો અબ,
જબ આવેંગી નીંદ્રી, તબ પડ રહેંગા સબ. ૧૦
દે મન તૂં એતો ભમેં, જેતો નભમેં પંખ,
મનકો રાખ્યો મન રહેં, વરજી ન રહેં અંખ. ૧૧
છણમાંહેં પરીમલ નહીં, મધુકર દેખિ મ બલ,
ઝુઠી લાલચ કયા કરે, એ કિંશુકે ફૂલ. ૧૨
કડુઓ બલો જે લીંબડો, આપણડે સદ દેસ,
દ્રાખેં છાલા માંડવા, વા સ્યું કીજે પરદેસ. ૧૩
બલ પ્રાંહિં બુદ્ધિ આગલી, જે ઉપજે તત્કાલ,
વાનર વાઘ વીગોઇયા, એકલડે સીયાલ. ૧૪
પદે પદે નિધાનાનિ જોજને રસકૂપિકા,
ભાગ્ય હીના ન પાવંતી, બહુ રત્ના વસુંધરા. ૧૫
હંસાને સરોવર ઘણા, કુસુમ ઘણાં ભમરેણ,
સજનને સુંમાણુસ ઘણાં, દેશવિદેશ ગયેણ. ૧૬
ભાંગાં રૂણ ન સંધીએ, મન મોતી નેં કચ્ચ,
કાંને સુણ્યું ન માનીએં, નજરે દીઠો હી સચ્ચ. ૧૭
ભમરો રૂએ રણઝણેં, મુખ મુંકે નિસાસ,
રે કંટાલી કેવડી, તારેં સો વિશ્વાસ. ૧૮
માંનવીયે તો માંન કરેં, જતો આયુ પ્રમાંણ,
સંકપતી અશંકિત ભઈ, તનકે ગયો પ્રાણ. ૧૯
ઉત્તમસ્ય ક્ષણં કોપં મધ્યમં પ્રહરદ્વયં.
અધમસ્ય અહો રાત્રિં દુર્જનસ્ય અહનિંશમ. ૨૦
પક્ષીણાં કાક ચાંડાલ, પશુ ચાંડાલ ગર્દભા,
મુનીનાં કોપ ચાંડાલ, સર્વ ચાંડાલ નિંદક. ૨૧
ભણ્યા ગણ્યા બહોતેર કલા, તે પણ થયા ગમાર,
જે નારી પાશેં પડ્યા, તે નર રૂલ્યા સંસાર. ૨૨
દવ વાદલ પીછા ફરેં, ફિરે નદીનાં પૂર,
ઉત્તમ બોલ નવિ ફરે; જયું આથમતે સૂર. ૨૩
અંબર કેરાં બાદલાં, ઓછાં તણા સનેહ,
વહેતાં વહેં ઉતાવલાં, ઝટક દેખાવેં છેહ. ૨૪
અકથ કહાની પ્રેમકી, કહી ન કોઈ જાય,
ગુંગાકું સુપનો ભયો, સમઝ સમઝ પિછતાય. ૨૫

—એક હસ્તલિખિત પાના પરથી.

પ્રતિજ્ઞાની પરાકાષ્ઠા

અલકા નગરી સદૃશ અયોધ્યા નામે નગરી હતી. તેની શોભા દેવલોક તથા પાતાળલોક કરતાં પણ વધારે હોવાથી તે બન્ને નગરી શરમાઈ ગઈ અને તેથીજ એકને ઉપર જવું પડ્યું અને બીજીને નીચે અધોગતિમાં વાસ કરવો પડ્યો. જેમ-આજ હિંદુસ્તાનમાં મુંબઈ, પાશ્ચાત્યમાં લંડન, ન્યૂયૉર્ક, મોટાં શહેરો ગણાય છે. તેમ પહેલાં આ દુનીયામાં મોટું અને સુંદર શહેર તરીકે આ નગરી હતી. જ્યાં ન્યુયૉર્ક કરતાં પણ સુંદર આકાશસ્પર્શિ મકાનો હતાં. અનેક પ્રકારની હુન્નરકળાઓ હતી, ધર્મકળા, અર્થકળા, કામકળાનાં શિક્ષાલયો હતાં.

અહિં કોઈ શંકા કરશે કે-અમે હિંદુસ્તાનમાં આવું ઉન્નત શહેર હતું એવું કદાપિ સાંભળ્યું કે વાંચ્યું નથી, માટે આ કલ્પિત ગપાટા માર્યા છે; પરન્તુ મહાનુભાવો ! આ શહેર હમણાંનું-બે હજાર વર્ષ પહેલાંનું નથી, કે તમે સાંભળી શકો. આ શહેર ઇતિહાસકારોની દૃષ્ટિથી લાખો કોશ દૂર છે. જેને થયાં અનેક યુગો-સંખ્યાતીત વર્ષો થઈ ગયાં છે. આજથી ૨૫૦૦-૩૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ભારતવર્ષ કળા કૌશલ્યમય, વિત્તસમૃદ્ધ હતો તો તે પહેલાંના કાળમાં ઈંગ્લાંડ કરતા ચડીઆતો હોય તેમાં શંકા નજ હોય. ત્યાંનો **સૂર્યયશા** નામનો રાજા હતો. તેને આધીન અનેક દેશો હતા. તે સર્વ કરતાં મ્હોટો રાજા હતો. આકાશલોકમાં તો સૂર્યચંદ્ર બે જણ રાજ્ય કરે છે. જ્યારે આ તો મનુષ્યલોકમાં એકલોજ અખંડ રાજ્ય કરતો હતો. પોતાના પ્રતાપનાં કિરણો-તેણે સર્વત્ર ફેલાવ્યા હતા. સમગ્ર શત્રુ તથા દુષ્ટોનું દલન કરી નિરંતર કુવલય (પુષ્પ-પૃથ્વી)ને વિકસિત કરી સૂર્ય કરતાં વિશેષ કીર્તિ મેળવી હતી. આવી રીતે તે રાજા બુદ્ધિપૂર્વક રાજ્યકાર્ય કરવા સાથે ધર્મકાર્યને પણ સાદર સ્થાન આપતો હતો. તે અષ્ટમી, ચતુર્દશીની આરાધના ઘણીજ ઉત્સુકતા અને ભક્તિપૂર્વક કરતો હતો. તેણે પોતાના કારભારીઓને હુકમ કરી દીધો હતો કે-જ્યારે ૭-તથા-૧૩ આવે ત્યારે ઢંઢેરો પીટાવવો કે-આવતી કાલે આઠમ (૮) અથવા ચતુર્દશી (૧૪) આવે છે માટે સહુએ કામકાજ છોડી ઉપવાસ પૌષધાદિ ધર્મ ક્રિયામાં રત રહેવું. આમ કરતાં કરતાં ઘણો કાળ ગયો.

એકદા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઇંદ્ર મહારાજે સભામાં માથું ધુણાવ્યું-શિરઃકંપ થયો. તે જોઇને સહુ કોઇને (બીજા દેવોને) આશ્ચર્ય થયું. આનું કારણ? આનું કારણ? કરવા લાગ્યા. તેટલામાં એક અપ્સરા આવીને હાથ જોડી કહેવા લાગી કે—

स्वामिन्! कथिर्न काव्यानि यक्ति युक्तितथाधुना ।
ह्यानि नच पद्यानि गुरुर्गृह्णाति साम्प्रतम् ॥
अन्यद् हर्षोपकर्षस्य सदृक्षं नाधुना क्वचित् ।
तत् किं निमित्तेनेशेनाऽधुनि धूतेन मस्तकम् ॥

ઉર્વશીના આવાં વચનો સાંભળી. ઇન્દ્રે કહ્યું કે, હે પ્રીયે ! હમણાં મારાં જ્ઞાનચક્ષુ મનુષ્યલોકને જુવે છે. તેમાં ભરતખંડનો આધિપતિ શ્રીરૃષભદેવના પુત્ર **ભરતચક્રવર્તી**-તેનો પુત્ર **સૂર્યયશા** રાજા લીધેલી પ્રતિજ્ઞામાં ઘણો દૃઢ છે. તેની પ્રતિજ્ઞા તોડવા માટે મનુષ્ય તો શું! દેવતા પણ પ્રયત્ન કરે તો તે પણ નિષ્ફળજ જાય. તેની આવી પરાકાષ્ઠા જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું કે અહો! મનુષ્યલોકમાં પણ આવા સત્વશાળી મહાપુરુષો હોય છે! તેથી ચકિત થઇ મેં માથું ધુણાવ્યું. અપ્સરાને ઇંદ્રની વાત ગપાટા જેવી લાગી. તે પોતાના સૌંદર્ય, કળા કૌશલ્ય ઉપર અભિમાન રાખતી હતી કે એક વીતરાગ સિવાય દુનીયામાં કોણ એવો દેવ કે મનુષ્ય, પશુ યા પક્ષી છે, કે જે મારા રૂપ અને કલા કૌશલ્ય આગળ અગ્નિથી ઘીની જેમ ન પીગળે? એમ ધારી ઇંદ્રને પૂછી પોતાની સાથે પોતાની સહીયર રંભાને સાથે લઈ બન્ને મનુષ્યલોકમાં આવી. પોતાનું અત્યંત કાંતિમાન માનુષી કન્યાનું શરીર બનાવી હાથમાં વીણા અને પુસ્તક લઇ અરણ્યમાં રહેલા યુગાદિ જિનેશ્વરના મંદિરમાં ગાવા બેઠી.

આ તરફ સૂર્યયશા રાજા ક્રીડા કરવા નીકળ્યા હતા, ક્રીડા કરી પાછાં વળતાં પેલી બે દેવકન્યાઓનો મધુર સ્વર સહુને કાને પડયો. તમામનાં મન તે તરફ આકર્ષાયાં. તેથી બધા સ્થિર ચિત્તથી સાંભળવા ઉભા રહ્યા. રાજા પણ મુગ્ધ બની ગયો હતો. પરન્તુ ઉપરથી સૈન્યને આગળ ચાલવાનું કહેતો અને ધીરે ધીરે ઘોડાને આગળ હંકારતો હતો; પરંન્તુ કોણુ આગળ પગલું ભરે ? તે સ્વરથી મુગ્ધ થઇ આખું સૈન્ય સ્તંભની માફક સ્થિર થઇ ગયું હતું. હાથી-ઘોડાં-ઉંટ વિગેરે પશુઓ પણ ચિત્રામણની તુલ્ય ગતગતિ-નિષ્ક્રિય થઇ ગયા હતા. અરે ! જંગલના મૃગો અને રોઝો પણ ઘાસ ખાતાં ખાતાં અપૂર્વ ગીતનાદ સાંભળવાથી અર્ધું ઘાસ મોઢા અંદર અને અર્ધું બહાર છે. એમ ને એમ તલ્લીન થઇ આંખો મિંચી સાંભળવા ઉભા રહ્યા હતા.

મનુષ્ય તથા પશુઓની વાતજ શી ? પણ જડ વસ્તુ-વૃક્ષો વિગેરે પણ સ્થિરચિત્ત કાન થઇને નાદ સાંભળે છે. નાદમાં અજબ શક્તિ છે તેનાથી કોણુ મોહ ન પામે ? કહ્યું છે કે—

नादेनापि न मुह्यन्ति येऽनन्तसुखहेतुना ।
किं तेषामुपमीयन्ते ? पशवो नादवेदिनः ।
प्राणानपि पणीकृत्य नादं गृह्णाति यो मृगः ।
सुधाकला करेणापि सोऽङ्के स्वस्य निवेशितः ॥
नादेन देवास्तुष्यन्ति नादाद् धर्मः प्रजायते ।
नादाद् महीपतिर्वश्यो नादाद् नार्योऽपि वश्यगाः ॥

અર્થાત્—જે નાદ સાંભળવાથી મોહ નથી પામતો તેની તુલના કોની સાથે કરવી ? પશુ પક્ષી સાથે ? ના, તે પણ નાદથી મુગ્ધ થાય છે. માટે જે નાદથી મોહ પામતો નથી તે કાંતો પરમયોગી અથવા પશુથી પણ ગયેલો હોવો જોઇએ. અરે ! મૃગ પોતાના પ્રાણુને પણ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી નાદ સાંભળે છે. એથી કરીનેજ તેને ચંદ્રે તુષ્ટ થઇ પોતાના ખોળામાં આસન આપ્યું છે. દેવ-રાજા, મનુષ્ય, સ્ત્રી વિગેરેને વશ કરવાનું કામ નાદને સારી રીતે આવડે છે. ધર્મનો પ્રચાર પણ નાદ દ્વારા સુંદર થઇ શકે છે.

બધાને નાદમાં લીન થયેલાં જોઇ રાજાએ મંત્રિને કહ્યું કે—આ તો એક ડગલું પણ આગળ ચાલતાં નથી. નાદથી મુગ્ધ બની સ્થાવરની જેમ સઘળાં સ્થિર થઇ ગયાં છે. માટે ચાલો નાદ તરફ જઇએ. આ પ્રમાણે સલાહ કરી સૈન્ય સાથે રાજા યુગાદિ જિનેશ્વરના મંદિરમાં ગયો. મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં અનુપમ રૂપવાળી કામદેવની સ્ત્રી સમાન વીણાને વગાડતી અને ગાતી બે યુવતી કન્યાંઓને જોઇ રાજા કામવશ થઇ ગયો, યુગાદિની સ્તુતિ કર્યા પછી રાજા કન્યાઓ ઉપર ચક્ષુ ફેંકે છે ? અનેક પ્રકારે ઇસારા કરે છે, અને વિચારે છે કે—અહાહાં ! શું તેઓના મુખમાંથી અમૃત ઝરે છે, અથવા કન્યા રૂપે નાદની આ બે મૂર્તિજ છે. રાજા બહાર આવી હાથી ઉપર બેઠો તો ખરો પણ તેનું મન તો કન્યાઓને છોડી જવા ના પાડે છે. રાજાએ દીવાનને કહ્યું કે, તે કન્યાઓને તમે જઇ પૂછો કે તમારૂં નામ, ગામ, ઠામ, કામ, વિગેરે શું છે ? કુંવારી છો કે પરિણિત ? દીવાને ત્યાં જઇ બધું પુછ્યું. પુછ્યા પછી જવાબ મળ્યો કે—અમે વિદ્યાધરની કુંવારી કન્યાઓ છીએ. ગાયન કળામાં અમને નાનપણથી જ શોખ હોવાથી હાથમાં વીણા તથા પુસ્તક લઇ વિવિધ દેશોમાં તીર્થ યાત્રા કરીએ છીએ. અનેક પ્રકારોના આશ્ચર્યોને નિહાળીએ છીએ. અહિં પણ મંદિર જાણી ભગવાનની ભક્તિ કરવા આવેલી છીએ. અમારા વિવાહ માટે પિતાજીએ ઘણી કોશિષ કરી પણ મનુષ્યલોકમાં અમારા સદૃશ કોઇ પિતા મળ્યો નહિં. આથી પિતાની ચિંતા ઘણી વધી તેમની ચિંતા મટાડવા માટે અમે તેમને કહ્યું કે—હે પિતાજી ! આપ અમારી જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ. હવે અમે યથેષ્ટ દુનિયાની યાત્રા કરી જીવન સફળ કરીશું. બાળાઓનું તમામ વૃત્તાંત સાંભળી દીવાને મીઠા શબ્દોમાં પ્રસ્તાવ મુકયો કે—તમારે માટે સૂર્યયશા રાજા પતિ થવાને યોગ્ય છે. તેઓ ત્રણ ખંડના રાજા છે. અનેક રાજાઓ તેમની સેવા કરે છે અહિં કશી ખામી નથી. ભક્તિના ફળથીજ રાજા અહિં આવ્યા છે. માટે અમારા રાજા સાથે તમારે પાણી ગ્રહણ કરવું ઇચ્છ છે. મંત્રીનાં વચન સાંભળી કન્યાઓ

બોલી કે-અમારે એવી પ્રતિજ્ઞા છે કે-" જે મનુષ્ય અમારે આધિન રહેવાનું મંજૂર કરે, અમારું કહ્યું માને, તેનેજ અમે પતિ કરીશું." મંત્રીએ આવું સાંભળી રાજાને કહ્યું. રાજા તો ("कामयुक्तस्त्वन्धः" કામમાં અંધ-શૂન્ય થયેલો હતો. એટલે તે વખતે તો રાજા સર્વસ્વ આપવા તૈયાર હતો. મનુષ્યને ગર્જ વખતે "કાજી કહે તે કબુલ" આ ઉક્તિનું પાલન કરવું પડે છે. રાજાએ તે વાતને કબુલ કરી. મંત્રીએ આવી સગપણ કર્યું. રાજા પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરી રતિરૂપ કન્યાઓને લઇ ઘેર ગયો. 'ત્રિલોકીના રાજ્યની પ્રાપ્તિની માફક આનંદ માનતો રાજા પંચપ્રકાર વૈષયિક સુખનો વિલાસ કરે છે.

એકદા રાજા નવીન સ્ત્રી યુગલ સાથે ગોખમાં બેઠો છે, અનેક પ્રકારે વિનોદ કરે છે. શેત્રંજ ખેલે છે. એવામાં ઢંઢેરો સંભળાયો કે "આવતી કાલે અષ્ટમી આવે છે માટે સૌ લોકોએ ઉપવાસ પૌષધ:વિગેરે ધાર્મિક ક્રિયા શ્રદ્ધા પૂર્વક કરવી." આ પ્રમાણે ઢંઢેરો પીટાયા બાદ તે સાંભળીને પેલી બે સ્ત્રીઓ સમજી ગઇ કે કાલે અષ્ટમી તપની આરાધના સહુ લોકો કરશે અને રાજા પણ કરશે માટે હવે આને પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ કરવાનો આ ઉત્તમ અવસર મળ્યો છે. તથાપિ સર્વથા ન જાણતી હોય તેમ રાજાને પૂછ્યું કે-હે સ્વામિન્! આ પડહ શેનો છે? રાજાએ જવાબ આપ્યો કે "હે પ્રિયે! મારા પૂર્વ મહાપુરુષોએ કહેલ જે અષ્ટમી તથા ચતુર્દર્શીનાં મહા પર્વો તેમાંથી કાલે અષ્ટમી મહાપર્વ છે. જે પુરૂષ આ પર્વની આરાધના વિધિ પૂર્વક કરે છે, તે સ્વર્ગાપવર્ગ પદવી પ્રાપ્ત કરે છે. આમ અમારા પિતાશ્રી ભરત મહારાજા કહી ગયા છે. માટે તે દિવસે સ્નાન, તાન, ગાન, પાન, કામાદિ પાપ કાર્યોનો ત્યાગ કરી સત્ક્રિયા કરવી જોઈએ. માટે હે ભામિનિ! તેરશ તથા સાતમને દિવસે લોકોને સચેત કરવા માટે ઢંઢેરો પિટાવવાનો હુકમ મેં બહાર પાડયો છે. રાજાના ધર્મપર અટળ પ્રીતિવાળાં વચન સાંભળી તેને ચલાયમાન કરવા માટે આ બે અપ્સરામાંથી એક માયાજાળ પાથરવા માટે રાજાને કહે છે કે હે નાથ! આ સર્વોત્કૃષ્ટ મનુષ્યપણું, સુંદર રાજ્ય, મનોહર કાયા, સ્ત્રીઓ તથા સુખભોગની સામગ્રીને ભૂખ્યા રહી કષ્ટો સહન કરી શા માટે ગુમાવી દો છો? જેને ખાવાનું ન મળતું હોય તે તપ કરે. આપ તો પુણ્યશાળી છો આપને તે કરવું ઠીક નથી. દેહનો કષ્ટ આપી ધર્મ કરવાનું કોણે કહ્યું? ધર્મના ઘાત કરવાવાળાં કૃત્રિમ સ્ત્રીના આવાં વચન સાંભળી રાજા તપેલા સોનાની જેમ ક્રોધથી આંખો લાલ કરી તેઓને કહે છે કે:-

रे! रेऽधमे! धर्मनिन्दामलिने तवगीरियम्।
विद्याधरकुलाचारोचिता नहि मनागपि॥
धिक् ते चद्वय्यमखिलं धिग्धिग् रूपंकुलंवयः॥
न येन जिनपूजादि तपस्यो कृतिरस्ति ते॥
यथेच्छं क्रियते धर्मः पुनर्मानवो भवः।
क राज्यं क च सद्भोगः पश्चात्तापोस्तु मेति मे॥
वरं प्रयातु मे राज्यं वरं प्राणक्षयोऽस्तु मे।
नपुनः पर्वतपसो भ्रष्टो बाले! भवाम्यहम्॥

અર્થાત્-રે દુષ્ટ! રે ચંડાલિનિ! આ તારૂં વચન ધર્મને નાશ કરનારૂં છે એથી તું વિદ્યાધરની પુત્રી નથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ધિક્કાર થાઓ તારા રૂપને, કુળને, શરીરને અને ચતુરાઇને કે જિનપૂજાદિ શુભ કાર્યોનો સ્વીકાર કરતી નથી.

આ શ્રેષ્ટ માનવભવમાં યથેષ્ટ ખુબ ધર્મ ધ્યાન કરી લેવું જોઇએ વારંવાર મનુષ્યભવ, રાજ્યાદિ સામગ્રી, સદ્બુદ્ધિ કયાં મળવાની છે. હું પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહું છું કે મારૂં રાજ્ય ચાલ્યું જાય, કાજ ચાલ્યું જાય, સંપૂર્ણ લક્ષ્મી અને સ્વજન વંશનો ધ્વંસ થઇ જાય. અરે! યાવત્ પ્રાણ પણ ચાલ્યા જાય તો બ્હેત્તરઃ પરન્તુ જીવનથી પણ અધિક પ્રિય ધર્મનો નાશ તો નજ થવા દઉં.

રાજાનાં આક્રોશપૂર્ણ વચન સાંભળી પેલી બે સ્ત્રીઓ કપટથી મોહક શબ્દોમાં નમ્રતાથી કહે છે "હે સ્વામિન્! વાહ! અમે તો પ્રેમથી આપને કહ્યું હતું કે આપને કામક્લેશ ન થાય માટે તપસ્યા ન કરવી: પરન્તુ આપ તો નાની બાબતોમાં પણ તદ્ન પાપડ (ગુસ્સે) થઇ ગયા. ધિક્કાર થાઓ અમારા આત્માને કે અમે પિતાનાં વચનો ન માની આપના જેવા ક્રોધીને પતિ કર્યો. હવે તો અમે ધોબીના કુતરાની માફક ઉભયત્ર ભ્રષ્ટ થઇ. ન તો પાળ્યું શુદ્ધ

બ્રહ્મચર્ય કે નં મળ્યું પતિનું સુખ. હે સ્વામિન્! યુગાદિ પ્રભુની આગળ તમે અમને વચન આપ્યું હતું કે હું તમારૂં વચન માનીશ, તમારે આધિન રહીશ એટલે તેની પરીક્ષા માટે અમોએ જરા કહ્યું તેમાં તો આપ કોપાધીન થઈ ગયા. મનમાં આવે તેમ ગાળો ભાંડવા લાગ્યા. હા, હા, હવે અમારે ક્યાં જવું? બધી બાજી અમારા હાથમાંથી ગઈ હવે તો અમારે યમરાજાના અતિથિ થવું એજ શ્રેષ્ટ છે. ઓ પ્રભો! હવે અમારૂં કોણ છે?" એ પ્રમાણે કૃત્રિમ કારૂણ્યવાળા કાન્તાઓના શબ્દો સાંભળી રાજા કહે છે કે–"તમે હાથી, ઘોડા, ખજાનો, રાજ્ય યાવત્ મારા માથાને માગો તો તે પણ હું આપવા તૈયાર છું; પરન્તુ ધર્મનો નાશ તો હું કદાપિ નજ થવા દઉં. આવા નિશ્ચયવાળા વચન સાંભળી સ્ત્રી પાછી સ્મિત વદને કહે છે "હે સ્વામિનાથ! "**सकृज्जल्पन्ति राजानः**"રાજાઓ એકજ વખત બોલે છે. રાજાનો તો એજ મોટો ધર્મ છે કે બોલેલાં વચનનું પાલન કરવું વળી તમે તો એક નાની વસ્તુ પણ નથી આપી શકતા તો પછી રાજ્યાદિને આપવાની વાતો પ્રલાપ માત્રજ છે. અમે રાજ્યાદિને જરાપણુ ચાહતી નથી. રાજ્ય તો અમારા પિતાને ત્યાં ઘણું મળતું હતું. શું અમે ભિખારીની છોકરીઓ છીએ!

"હે રાજન્! જો તમે પર્વનો ભંગ કરવા ન ચાહતા હો તો ખેર! પરન્તુ તમારા વચનની રક્ષામાં તમારૂં કર્તવ્ય સમજતા હો તો આ "**શ્રી આદીશ્વર ભગવાન**"નું મંદિર દેખતાં દેખતાંજ તોડાવો; આવાં અસભ્યતાવાળા હળહળતા વિષપૂર્ણ વચન સાંભળી ધર્માનુરાગી રાજાને અકસ્માત મૂર્છા આવી. રાજા ભૂમીદોસ્ત થયો; આવી દશા જાણી હજારો મનુષ્યો એકત્રિત થયા. અનેક પ્રકારે શિતળોપચારથી રાજાને સચેતન કર્યો. પાછો તે રાજા તમામ શરીરાવયવો કોપ યુક્ત કરી સ્ત્રિને કહેવા લાગ્યો કે,

रेऽधमेऽयं तवाचारो गिरा विरति मत्पुरः।
स्यात्कुलाधमतां येनोद्वारयत् भोजनं भवेत् ॥
न त्वं विद्याधरसुता किन्तु चाण्डालसम्भवा।
मयामणि भ्रमेणैव धृते काचशकलादरः ॥
त्रैलोक्यनाथो यो देवस्त्रैलोक्यजन वंदितः।
भवेत् कोऽपि कथं तस्य चैत्यप्रासाद भंगकृत् ॥
स्वयं स्ववचसा बद्धमनृणं कर्तुमेव माम्।
धर्मं लोपादृतिक्रान्तमन्यद् याचस्व भामिनि ॥

અર્થાત્—રે અધમે! તું તારા અધમકુળને તું તારા વચનથી બતાવે છે. કારણ કે "જેવો આહાર તેવો ઓડકાર." જેવું કુળ તેવા આચાર વિચાર, આથી નિશ્ચય થાય છે કે તમે ઉત્તમ કુળની નથી પણ ચાંડાળની પુત્રી છો ધિક્કાર છે મને કે મણિના ભ્રમથી મેં કાચનો કકડો ગ્રહ્યો. જે આકાશ, પાતાળ, અને મનુષ્યલોકના અધિપતિ છે, અને તેથી (ત્રિલોકથી) વંદિત છે તેમનાં (જિનેશ્વરનાં) મંદિરને કોણ એવો મૂર્ખ છે કે તોડવાની ઇચ્છા કરે?

હે સ્ત્રીઓ! હું તમારી સાથે વચનથી બદ્ધ થયો છું એટલે 'જેમાં ધર્મનાશ ન થાય તેવું જે કોઇ માગશો તે આપીશ.'

વાચક મહાશયે ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે–પેલી બે સ્ત્રીઓ સૌધર્મ દેવલોકની અપ્સરા છે અને પરીક્ષા માટે આવેલી છે. રાજાનો આટલો નિશ્ચય જોઇ હજુ પણ મેરૂ તુલ્ય રાજાને ચલાયમાન કરવા ચિત્તને પ્રેરે છે. આ અબળાઓનો છેલ્લો પ્રયત્ન છે. ધ્યાન પૂર્વક વાંચજો, દ્રઢતાની પરાકાષ્ટા હવે આવે છે. સ્ત્રીઓ કહે છે કે—"હે સ્વામિન્! અમારી બન્ને યાચનાથી આપ ગુસ્સે થયા. બન્ને યાચના નિષ્ફળ ગઈ. બન્નેમાં અમારૂં અપમાન થયું. છતાં આપનો આગ્રહ છે તો અમે કહીએ છીએ કે–આપ આપના પુત્રનું મસ્તક તરવારથી કાપી અમારા હાથમાં દો." આ વચન સાંભળી રાજાને જરા પણ ક્રોધ થયો નહિ? તે રાજા સ્ત્રિઓને કહેવા લાગ્યો કે–"હે ભદ્રે! મારો પુત્ર તે મારાથીજ ઉત્પન્ન થયો છે એટલે એમાં શું મોટી વાત છે? લોને મારૂંજ મસ્તક કાપી તમારા હાથમાં સુપ્રત કરૂં." એમ કહી ધર્મ ચુસ્ત રાજા તરતજ મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી ગળાપર મારે છે; પરન્તુ સ્ત્રીઓએ તેજ વખતે દૈવિક શક્તિથી તરવારની ધાર કુંઠિત કરી નાખી. રાજા એક પછી એક નવી નવી તરવારો મંગાવી ગળા ઉપર જોરથી મારે છે પણ તે બધી તરવારની

ધારો બાંધી લીધી હોવાથી ગળાને જરા પણ ઈજા પહોંચાડતી નથી.

રાજાની ભીષ્મ દૃઢતા જોઇ દેવીઓએ પોતાનું દીવ્ય શરીર બનાવ્યું. ગગનથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થઈ. વાજીંત્ર નાદ તથા જય જય શબ્દોનો ઘોષ થયો. **પ્રતિજ્ઞાનાની** પરાકાષ્ટા તે આનું નામ. રતિસમાન રૂપવાળી, પ્રેમની પાત્ર એવી સ્ત્રીઓને પણ ધર્મનાશનું કારણ જાણી કાળ સર્પની માફક જોવા લાગ્યો તે કેટલો ધર્મનો પ્રેમ બતાવે છે ?

નિવેદન.

આ સુયશા રાજાની કથાથી જૈન સાધુ સમાજ તેમજ શ્રાવક સમાજ તો અવશ્ય પરિચિત હશેજ કારણ કે મુનિઓને હરસાલ પર્યુષણ પર્વ ઉપર વાંચવાનો તેમજ શ્રાવકોને સંભળાવવાનો પવિત્ર અવસર પ્રાપ્ત થાયજ છે. જૈનેતરો પણ આ કથાથી પરિચિત થાય આવા હેતુથી મેં આ પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ કથામાં કેવું લાલિત્ય, કેવી સ્વાભાવિકતા? રસિકતા, પ્રતિજ્ઞાની પરાકાષ્ટતા, એવં સંગિતની શ્રેષ્ટતા ઉછાળા મારે છે, તેની ઝાંખી શ્રોતાઓને વાચકોને અવશ્ય થતી હશેજ. તેની ઉત્તમતા અવશ્ય પ્રગટ થતી હશેજ. ઉપર્યાલિખિત ગુણોની ઝાંખી આ વખતે મારા ઉપર ઘણી થઇ તેથી મારા ચિત્તે આ કથાનો અનુવાદ અવિલંબે કરવાની મને ભલામણ કરી. તે ભલામણને માન આપી મેં કેવળ સંસ્કૃતનો અર્થાનુવાદ રૂપે આ કથાને ગુર્જર ભાષામાં મુકવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આમાં મારી પટુતા કે કલ્પનાને મેં લગાર પણ સ્થાન આપ્યું નથી. આ વાત સહુ કોઇને વિદિત છે કે—" એક ભાષાનો રસ, લાલિત્ય, અને નિસર્ગતા બીજી ભાષામાં અનુવાદથી આવવી દુઃશક્ય છે: એથી હું પ્રથમ કહી ગયો છું તેવા લાલિત્યાદિ ગુણો આ લઘુ લેખમાં ઓછાજ આવ્યા હશે-આવ્યા છે; પરન્તુ મુખ્ય કથાનો રસ અને પ્રિયતાદિ ગુણોની રક્ષા કરવાનો મેં જરૂર ઉપયોગ રાખ્યો છે.

અનેકાન્તી (મુનિ).

શેઠ રવજી સોજપાલ.

કચ્છ દેશમાં લાયજા ગામમાં રવજીભાઇનો જન્મ વીસા ઓસવાલ વણિક જ્ઞાતિમાં સં. ૧૯૩૭ (સને ૧૮૮૧)માં થયો. તેના પિતાશ્રી શા. સોજપાલ કાયાએ પોતાના ગામમાં ગૂજરાતી ચોથા ધોરણ સુધીની કેળવણી આપી, પછી મુંબઇમાં પોતાના પિતાશ્રીના નામથી એટલે શા શોજપાલ કાયાની કુંપનીના નામથી ચાલતા શરાફના ધંધામાં, તથા પોતાના કાકાશ્રીના નામથી એટલે શા તેજુ કાયાની કુંપનીના નામથી ચાલતા કંટ્રાકટરના ધંધામાં જોડાયા. આ સને ૧૯૦૦ માં બન્યું. તે વખતે પોતાની ઉમર ૧૯ વર્ષની હતી. પોતાના પિતાશ્રી અને કાકાશ્રીની નીચે રહી ધંધા સંબંધીની જરૂરી તાલીમ લીધી અને બન્ને ધંધાઓ જબરા પ્રમાણમાં ચલાવી એક વ્યાપારી તરીકે સારી નામના મેળવી અને તે ઉપરાંત ઘણી મોટી આવક પેદા કરી.

તેમના કાકા શા તેજુ કાયાનું નામ મુંબઇમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તેઓ એક જબરા કોન્ટ્રેક્ટર હતા અને મ્યુનિસીપાલીટી, આદિના કંટ્રાકટો બરાબર પૂરાં કરી તેની કુંપનીએ સર્વત્ર સંતોષ આપ્યો હતો. સરકારે તેમને જે. પી (જસ્ટીસ ઑફ પીસ-સુલેહના અમલદાર) બનાવવા ઉપરાંત 'રાવસાહેબ'નો મોટો ઇલ્કાબ આપ્યો છે.

સને ૧૯૧૯ માં મજકુર શા તેજુ કાયાની કુંપનીથી છુટા થઈ પોતાના નામથી એટલે શા રવજી શોજપાલની કુંપનીના નામથી કંટ્રાકટર અને શરાફના ધંધા ચાલુ કર્યા. કટ્રાકટો બહુ જબરા અને

બ્રહ્મચર્ય કે ન મળ્યું પતિનું સુખ. હે સ્વામિન્! યુગાદિ પ્રભુની આગળ તમે અમને વચન આપ્યું હતું કે હું તમારૂં વચન માનીશ, તમારે આધિન રહીશ એટલે તેની પરીક્ષા માટે અમોએ જરા કહ્યું તેમાં તો આપ ક્રોધાધીન થઈ ગયા, મનમાં આવે તેમ ગાળો ભાંડવા લાગ્યા. હા, હા, હવે અમારે ક્યાં જવું? બધી બાજી અમારા હાથમાંથી ગઈ હવે તો અમારે યમરાજાના અતિથિ થવું એજ શ્રેષ્ટ છે. ઓ પ્રભો! હવે અમારૂં કોણ છે?" એ પ્રમાણે કૃત્રિમ કારણ્યવાળા કાન્તાઓના શબ્દો સાંભળી રાજા કહે છે કે-" તમે હાથી, ઘોડા, ખજાનો, રાજ્ય યાવત્ મારા માથાને માગો તો તે પણ હું આપવા તૈયાર છું: પરન્તુ ધર્મનો નાશ તો હું કદાપિ નજ થવા દઉં. આવા નિશ્ચયવાળા વચન સાંભળી સ્ત્રી પાછી સ્મિત વદને કહે છે " હે સ્વામિનાથ! "**सकृज्जल्पन्ति राजानः**"રાજાઓ એકજ વખત બોલે છે. રાજાનો તો એજ મોટો ધર્મ છે કે બોલેલાં વચનનું પાલન કરવું વળી તમે તો એક નાની વસ્તુ પણ નથી આપી શકતા તો પછી રાજ્યાદિને આપવાની વાતો પ્રલાપ માત્રજ છે. અમે રાજ્યાદિને જરાપણ ચાહતી નથી. રાજ્ય તો અમારા પિતાને ત્યાં ઘણું મળતું હતું. શું અમે ભિખારીની છોકરીઓ છીએ?

" હે રાજન્! જો તમે પર્વનો ભંગ કરવા ન ચાહતા હો તો ખેર! પરન્તુ તમારા વચનની રક્ષામાં તમારૂં કર્તવ્ય સમજતા હો તો આ "**શ્રી આદી-શ્વર ભગવાન**"નું મંદિર દેખતાં હમણાંજ તોડાવો. આવાં અસભ્યતાવાળા હળહળતા વિષપૂર્ણ વચન સાંભળી ધર્માનુરાગી રાજાને અકસ્માત્ મૂર્છા આવી. રાજા ભૂમીદાસ્ત થયો. આવી દશા જાણી હજારો મનુષ્યો એકત્રિત થયા. અનેક પ્રકારે શિતળોપચારથી રાજાને સચેતન કર્યો. પાછો તે રાજા તમામ શરીરા-વયવો કોપ યુક્ત કરી સ્ત્રિને કહેવા લાગ્યો કે,

रेऽधमेऽयं तवाचारो गिरा स्फिरति मत्पुरः।
त्वत्कुलाधमतां येनोद्गारवत् भोजनं भवेत् ॥
न त्वं विद्याधरसुता किन्तु चाण्डालसम्भवा।
मयामणि भ्रमेणैव धक्रे काचदलादरः ॥

त्रैलोक्यनाथो यो देवस्त्रैलोक्यजन वंदितः।
भवेत् कोऽपि कथं तस्य पर्वप्रासाद भंगकृत् ॥
स्वयं स्ववचसा बद्धमनृणं कर्तुमेव माम्।
धर्म लोपादतिक्रान्तमन्यद् याचस्व भामिनि ॥

અર્થાત્—રે અધમે! તું તારા અધમકુળને તું તારા વચનથી બતાવે છે. કારણ કે " જેવો આહાર તેવો ઓડકાર." જેનું કુળ તેવા આચાર વિચાર, આથી નિશ્ચય થાય છે કે તમે ઉત્તમ કુળની નથી પણ ચાંડાળની પુત્રી છો ધિક્કાર છે મને કે મણિના ભ્રમથી મેં કાચનો કકડો ગ્રહ્યો. જે આકાશ, પાતાળ, અને મનુષ્યલોકના અધિપતિ છે, અને તેથી (ત્રિલો-કથી) વંદિત છે તેમનાં (જિનેશ્વરનાં) મંદિરને કોણ એવો મૂર્ખ છે કે તોડવાની ઇચ્છા કરે?

હે સ્ત્રીઓ! હું તમારી સાથે વચનથી બદ્ધ થયો છું એટલે જેમાં ધર્મનાશ ન થાય તેવું જે કાંઇ માગશો તે આપીશ.'

વાચક મહાશયે ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે-પેલી બે સ્ત્રીઓ સૌધર્મ દેવલોકની અપ્સરા છે અને પરીક્ષા માટે આવેલી છે. રાજાનો આટલો નિશ્ચય જોઇ હજુ પણ મેરૂ તુલ્ય રાજાને ચલાયમાન કરવા ચિત્તને પ્રેરે છે. આ અબળાઓનો છેલ્લો પ્રયત્ન છે. ધ્યાન પૂર્વક વાંચજો, દ્રઢતાની પરાકાષ્ટા હવે આવે છે. સ્ત્રીઓ કહે છે કે—" હે સ્વામિન્! અમારી બન્ને યાચનાથી આપ ગુસ્સે થયા. બન્ને યાચના નિષ્ફળ ગઈ. બન્નેમાં અમારૂં અપમાન થયું. છતાં આપનો આગ્રહ છે તો અમે કહીએ છીએ કે-આપ આપના પુત્રનું મસ્તક તરવારથી કાપી અમારા હાથમાં દો." આ વચન સાંભળી રાજાને જરા પણ ક્રોધ થયો નહિ! તે રાજા સ્ત્રિઓને કહેવા લાગ્યો કે-" હે ભદ્રે! મારો પુત્ર તે મારાથીજ ઉત્પન્ન થયો છે એટલે એમાં શું મોટી વાત છે? લોને **મારૂંજ મસ્તક કાપી તમારા હાથમાં સુપ્રત કરૂં.**" એમ કહી ધર્મ ચુસ્ત રાજા તરતજ મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી ગળાપર મારે છે; પરન્તુ સ્ત્રીઓએ તેજ વખતે દૈવિક શક્તિથી તરવારની ધાર કુંઠિત કરી નાખી. રાજા એક પછી એક નવી નવી તરવારો મંગાવી ગળા ઉપર જોરથી મારે છે પણ તે બધી તરવારની

(અનુસંધાન પૃ. ૪૭૮ થી)

થાય છે એ ફાયદો, અને દર વરસે મુકરર રકમ લેવાનો ફાયદો—એ દરબારને થતા બન્ને ફાયદાનો હિસાબ આવી જાય છે.

(૨.) આ વ્યવસ્થાનો અમલ દશ વરસ સુધી રહેશે. આજની ચર્ચાથી ઉભો થયેલો કજીઓ શમે અને બન્ને પક્ષ વચ્ચે કાંઈ મિત્રતા ભર્યો સંબંધ જામે તે માટે પૂરતા સમયની જરૂર છે. આ મુદતમાં જૈનો હીંદી વજીરના નિર્ણયને સ્વીકારશે. અને દરબારના પ્રધાન અધિકારના સવાલ ઉઠાવતા તેઓ બંધ થશે એટલે દરબાર જૈનોના ખાસ અધિકારોપર આજે જે ઝીણી, બારીક નજર રાખે છે તે દૂર થશે. આ મુદતને ઓછી કરવાથી કજીઓ વધે તેમ છે અને બીજાં પાંચ વરસ બીજી લડાઇની તૈયારી કરવામાંજ વીતી જાય. દશ વરસથી લાંબી મુદત કરવી તે પણ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી કારણ કે તે મુદત બાદ આજના નિર્ણયમાં ફેરફાર કરવો કોઈ એક પક્ષના હિતમાં ઇષ્ટ થઇ પડે, અવર જવરનાં સાધનોની સગવડને લીધે પાલીતાણા આવનાર જૈનોની સંખ્યા વધી પણ પડે અને કદાચ એવા અણધાર્યા સંજોગો ઉભા થાય કે શત્રુંજયની લોકપ્રિયતા આજના કરતાં ઘટી પણ જાય.

(૩) દશ વરસ પછી શું કરવું ? તે હું આજે નક્કી નથી કરતો અને ન તો હું એમ પણ જણાવતો કે આજના નિર્ણયમાં ત્યારે કાંઇ પણ ફેરફાર કરવો હશે તો તેનો અધિકાર સાર્વભૌમ સત્તાના હાથમાં રહેશે. હું દેશી રાજ્ય અને સરકાર વચ્ચેનો સંબંધ જે રીતે સમજ્યો છું તે પ્રમાણે તો તે મુદત વીત્યા બાદ કર્નલ કીટીંજે જે દર બાંધી આપ્યો છે તે દરેક યાત્રાળુ ઉપર વેરો નાંખવાનો જુનો હક તેમને મળી જશે અને જો બન્ને પક્ષકારો વચ્ચે, વચ્ચે પડવા જેવી સ્થિતિ સરકારને લાગશે તોજ તે સાર્વભૌમ સત્તા તરીકે વચ્ચે પડશે. એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થશે કે કેમ ? એ હું આજે કહી શકું નહિ અને હિંદુસ્તાનના રાજ્યવહીવટમાં જે ફેરફારો થવાના છે તે જોતાં દશ વર્ષ પછીની સ્થિતિનું આજે ભવિષ્ય જાણવું અશક્ય છે.

૯. આ નિર્ણયનો અમલ તા. ૧ લી એપ્રિલ, ૧૯૨૬ થી થશે અને ૧ લી એપ્રિલ, ૧૯૨૭ ના દિને પ્રથમ ભરણું થશે. જો જૈનો આ ભરણું ભરવાની ના પાડશે તો દરબારને કર્નલ કીટીંજે ઠરાવેલા દર પ્રમાણે યાત્રાળુપર મુંડકા વેરો નાંખવાની છુટ રહેશે, એટલે કે ૧૮૮૬ પહેલાંની સ્થિતિનું પુનર્જીવન થશે અને એટલોજ તફાવત રહેશે કે વેરો ઉઘરાવનાર અધિકારીઓ એજન્સી નહિ પણ દરબારજ નીમશે. પાલીતાણા રાજનો આજનો રાજ્યવહીવટ જોતાં ઠાકોર સાહેબના હાથમાંજ આ આંતરિક વહીવટની બાબત સોંપવી મને સલામત લાગે છે.

હું માનું છું કે જૈન કોમ વાર્ષિક ભરણું ભરવાનુંજ પસંદ કરશે. એ કોમના ઉચ્ચ ચારિત્ર અને પ્રતિષ્ઠા માટે મને ખુબ માન છે અને મને અસર કરવા માટે જે પ્રોપેગેન્ડા અને ઝુંબેશ ચાલ્યાં છે એની માઠી અસરમાંથી મુક્ત રહેવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની શાંતિપ્રિય અને કાયદાને માન આપીને ચાલનારી એ કોમ છે એ હું જાણું છે, પણ હક અને અધિકારની બાબતોનો નિર્ણય કરતી વખતે ગરીબમાં ગરીબ અને દીનમાં દીન અરજદારને પણ બહોળામાં બહોળી સંખ્યાવાળા અને સમર્થમાં સમર્થ અરજદાર જેટલો ન્યાય મળવો જોઇએ એમ મને લાગે છે. બીજી બાબતોમાં એક કોમની લક્ષ્મી અને લાગવગ, ઘણી કામ આવતી હશે, પણ સામ સામા પક્ષો વચ્ચે જ્યાં ન્યાય તોળવાનો હોય છે એવી અદાલતમાં એની કાંઇ અસર થતી નથી.

૧૦. ૧૯૨૬ ના એપ્રિલ માસની ૧ લી તારીખથી પાલીતાણા આવતા યાત્રાળુઓની સંખ્યા ગણવાનો મેં જે તાત્કાલીક હુકમ કાઢ્યો હતો તે આથી રદ કરું છું,

(સહી) સી. સી. વૉટ્સન

પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનના દેશી રાજ્યોના

ગવર્નર જનરલ તરફના એજન્ટ

સાચી નકલ પરથી

શિરસ્તેદાર, એજન્સી સેક્રેટેરીએટ.

સુધનહર્ષકૃત હરિઆલીઓ.

[ગત માસમાં આ હરિઆલીઓ કવિતામાં અમે મૂકી હતી તે પૈકી અમુકના ઉત્તર એક સજ્જન રા. હિમતલાલ કેશવલાલ ચાલીસ હજાર, અમદાવાદ તરફથી આવ્યા છે, તે અત્ર મૂકયા છે. બીજા મહાશયો વિચાર કરી લખી મોકલવા કૃપા કરશે. તંત્રી.]

૧. પુરૂષિં એક નપુંસક જાયો.

સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, અને આકાશ એ ચારે વસ્તુઓ આપણાથી ઘણીજ ઉંચી છે. તેમાંના પહેલા ત્રણ નરજાતિ છે જયારે છેલ્લો શબ્દ **આકાશ** નાન્યતર જાતિ છે.

જીવ જીવતે ઉભો રહવઇ, તેહનું મંદિર છે અતિ ઉંચું ચાંદા સુરજપાસીતસવાઓ, મસ્તકિ મેરૂ તણુઇ તેરહવઇ	આકાશ હંમેશાં સ્થિર છે. ઘણું ઉંચું છે. ચંદ્ર સૂર્યની નજીક છે. મેરૂ પર્વત કરતાં પણ તે ઉંચું છે.

સઘુઈ માણસ તેહના ઘરથી જે જોઈને પાવઈરે—

માણસની મોટામાં મોટી જરૂર અનાજ અને વસ્ત્રની હોય છે. જો વરસાદ ન પડે તો અનાજ અને કપાસ પાકે નહિ. વરસાદ આકાશમાંથીજ પડે છે. એટલે આ લીટી આકાશને બરાબર લાગુ પડે છે.

કોનવિ હાંકઈ તેહનેરે-તેનાથી કોઇ પણ વસ્તુ ઉંચી નથી એટલે તે સૌથી ઉંચામાં ઉંચું છે માટે પહેલી હરિઆલીનો અર્થ આકાશ એવો થાય.

૨. બેઉ નપુંસક એકઠારે કરીયાં એકજ ઠામી.

પાન અને સોપારી.

(સોપારીને નાગર લોકો અને બીજા ઘણા નાન્યતર જાતિ ગણે છે.) તે ત્રીજે નરનામીરે-એટલે પાનસોપારીને કાથો ચુનો તેની સાથે મેળવ્યા.

તે ત્રણે નારીસ્યું મિલ્યા=જીભની સાથે મળ્યા.

ચોખા મુક્તા ફલતણો જેણે પહેર્યો હાર;

માણિક ઠળાયું હારમાં જે છે ગુણનો ભંડાર.

દાંતને ઘણી વખતે મોતીના દાણાની ઉપમા આવે છે. અને જીભ તે માણેકના રંગ જેવી લાલ છે. તે ગુણનો ભંડાર છે. જીભથીજ માણસની ખાનદાની જણાઈ આવે છે.

એટલે જેને પૂરેપૂરા દાંત છે તેજ તેનો (પાનનો) સ્વાદ સમજી શકે છે.

વળી આગળ કહે છે કે,

રંગ ધરે સહુ નેહસું, તે પણ રંગ ધરંતિ.

મુક્તાફલ કહેતાં દાંત તે રંગ ધરે છે. લાલ થાય છે. જીભ પણ (રંગ ધરંતિ) લાલ બને છે.

એ રંગીલાં=સ્ત્રી પુરૂષની જોડી.

તે સહુ મુખ આગલ રહે ન હોય કોઈને દુઃખઃ-આતો જાણીતી વાત છે. આપણે પાન મોઢામાં રાખી મૂકીએ છીએ પણ આપણને અડચણ થતી નથી. હિંદુ સર્વેને તે પ્રિય છે.

ખાનપાનથી આરોગ્યમાં સુધરે છે. માટે બીજી હરિઆલીનો અર્થ **પાનસોપારી.**

૩. કાન છે પણ સુણે ન કાંઇ

મેઘરાજા.

તે સાંભળી શકે પણ સાંભળતા નથી. આપણે વરસાદ માટે ગમે તેટલી બૂમો પાડીએ પણ તે કદી આપણા અવાજ પ્રત્યે લક્ષ દેતા નથી. વાદળાં પાણીના બને છે; મેઘરાજાને આભડછેટ નથી. સહુનું પીરસ્યું ખાવેરે. એટલે સમુદ્રનું પાણી હોય, તળાવનું હોય, નદીનું હોય, મેલું પાણી હોય કે ગમે તેવું હોય પણ તેના (ગરમ થવાથી) સૂર્યની ગરમીથી વાદળાં બને છે. અને તે સર્વ એકત્ર થઈ જાય છે.

તે ગમે તે દિશામાં ફરી શકે છે. અને હિડતાં જે હઠીએ આવે તેહ તણું ફલ ફેડેરે. એટલે, જ્યાં વાદળાં સપડાય ત્યાં વરસાદ પડે.

તેહના પેટ થકી જે જાયો તે નાન્હડીયો વારૂરે
પર ઉપગારી તેહ ભણીને પ્રાણ તણો આધારરે

વરસાદ દરેક જીવનો પાલણહાર છે. તે હંમેશાં પરોપકારીની દ્રષ્ટિથીજ પડે છે. તેને પોતાને કશોજ સ્વાર્થ નથી.

અર્ધ તેહનું ભૂમિ દીસે=રાજા

અર્ધ તેહગીરીને શૃંગે-વાદળું=મેઘ

કાનમાંહિ જો કામિનિ પેસે તો તો આવે રંગેરે.

કાન=દિશા

કામિનિ=વિજળી

જે દિશામાં વિજળીઓ થાય તો તો જરૂર વરસાદ પડે.

(બાકીનું હવે પછીના અંકમાં.)

જૈન ગ્રેજ્યુએટ ભાઈઓ તથા જૈન સંસ્થાઓ પ્રત્યે

આ ઓફીસમાં જૈન સંસ્થાઓ તેમજ જૈન ગ્રેજ્યુએટ બંધુઓનાં નામો વિગેરે હકીકત ગયા ચૈત્ર માસમાં મળેલા કન્વેન્શન સંમેલનના ઠરાવ અનુસાર રજીષ્ટર કરવામાં આવે છે. તો આથી વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે જૈન સંસ્થાઓ કે જેને છાપેલાં ફૉર્મ અમારા તરફથી મળ્યાં ન હોય તેમણે મંગાવી લેવાં અને ભરી મોકલવાં તેમજ જૈન ગ્રેજ્યુએટ ભાઈઓએ પોતાના નામ રજીષ્ટર ન કરાવ્યાં હોય તો તેમણે નામ (પુરૂં) ચાલુ તેમજ હંમેશનું ઠેકાણું ડીગ્રી કઈ તથા લીધાની તારીખ યુનિવર્સિટી અને કૉલેજનાં નામો લખી મોકલાવવા તસ્દી લેવી.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

પાયધુની-મુંબઇ નં. ૩.

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઈઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઈપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ-ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેળવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાના પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. "ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય." એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપનાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઈઓ, બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઈ મહેતા.

મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી.

ઓ: રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

॥ नमो तित्थस्स ॥

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

પુસ્તક ૧ | શ્રાવણ
અંક ૧૨ | ૧૯૮૨

માનદ તંત્રી
મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ
બી. એ. એલએલ. બી.
વકીલ હાઈકોર્ટ, મુંબઈ

[જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ખાસ અંક]

વિષયાનુક્રમ.

જૈન યુગ.

[જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ખાસ અંક]

—Other churches, temples or dagobas are sanctified by the possession of relics of some Great One, and here again the connection of ideas is obvious...Whatever has been part of the physical body of a Great One, or even of the garments which have clothed that physical body, is impregnated with his personal magnetism. That means that it is charged with the powerful waves of thought and feeling which used to issue from him, just as an electrical battery may be charged. Such force as it possesses is intensified and perpetuated by the thought—waves poured upon it as the years roll by, by the faith and devotion of the crowds who visit the shrine.

Therefore anyone putting himself into a receptive attitude, & coming into the immediate neighbourhood of a relic, will receive into himself its strong vibrations, & soon will be more or less attuned to them....This is the rationale of pilgrimages, & they are quite often really effective.

—The Hidden Side of Things pp..134-135.

પુસ્તક ૧ | વીરાત્ ૨૪૫૨ વિ. સં. ૧૯૮૨ | શ્રાવણ અંક ૧૨

પ્રભુ પ્રાર્થના.

(ભૈરવી-ગઝલ.)

નમિયે અમે તીર્થંકરો, જેના પુનિત આદેશ છે
તેના નમિયે તીર્થ કે જ્યાં, સ્મરણના સંદેશ છે.
અમ કાળજૂનો ધર્મ છે, અમ કાળજૂની જાતિ છે
અમ મહાપ્રભુ તે એજ છે, જેને ન રાગદ્વેષ છે—નમિયે.
પ્રભુ દર્શને જતાંજ આડા, આવનારા કોણ છે?
શું મુંડકું લેનાર ક્ષત્રિય, હિંદુધર્મી નરેશ છે?—નમિયે.
નમશું નહિ અન્યાયને; આશા અટલ ઇન્સાફ છે
જાત્રાળુ કર લેવો એ કુદરત, પાસ કદિ ના માફ છે—નમિયે.
પ્રતિવર્ષ રૂપિયા લાખનો, ચાંલ્લો કદિ નવ આપશું
જે આક્રમણ તીર્થે થયા તે, કોઇ દિ ના સાંખશું—નમિયે.
પ્રભુ-સાક્ષીએ યાત્રા તણો, કરી ત્યાગ પ્રભુને પ્રાર્થીશું,
સહુને સુબુદ્ધિ સદા રહો, સત્યેજ આગ્રહ રાખીશું—નમિયે.

KEEP FIGHTING.—યુદ્ધ ચાલુ રાખો.

When you've come to the end of a nerve-wracking day;
And your soul is embittered with sorrow,
Do not creep off alone, or to wailing give away—
Remember, my friend, there's tomorrow.

When your back's to the wall, and your money's all gone,
And there isn't a cent you can borrow,
Do not think it is seemly to cringe, or to fawn—
Remember, my friend, there's tomorrow.

When your goddess of Chance has called off her care,
And you find to your infinite sorrow,
Do not play like a fool, or give up in despair—
Remember, my friend, there's tomorrow.

When your enemies bury you deep with abuse,
And your friends pass you by in your sorrow,
If you buck up and fight, they will all cry for a truce—
Remember, my friend, there's tomorrow.

Observer.

૧. જ્યારે આખા દિવસને અંતે તમને જણાયું હોય કે તે દિવસ જ્ઞાનતંતુને તોડી નાંખે તેવો ગુજર્યો છે અને તમારો આત્મા વિષાદથી વિષમય થઇ ગયો છે ત્યારે એકલા એકલા પેટે ચાલતા નહિ યા રૂદનને શરણ થતા નહિ. મારા મિત્ર, યાદ રાખ, કે આવતી કાલ છે.

૨. જ્યારે તમારી અસાવધાની હોય ને તમારા સર્વ પૈસા ચાલ્યા જાય અને એક કોડી પણ બીજા પાસેથી ઉધાર ન મળે ત્યારે કોઇની પાસે કાકલુદી કે ખુશામત કરવી એ યોગ્ય છે એમ તમે ધારતા નહિ. મારા દોસ્ત, સ્મૃતિમાં રાખ કે આવતી કાલ આવનારી છે.

૩. જ્યારે તમારી નસીબ દેવી તમારી સંભાળ રાખતી જણાય નહિં કારણકે તમે અનંત દિલગીરીમાં હો, ત્યારે એક મૂર્ખની માફક રમત રમતા નહિ કે નિરાશાને શરણ થતા નહિ. મારા મિત્ર! સ્મરણમાં રાખજે કે હજુ આવતી કાલ છે.

૪. જ્યારે તમારા શત્રુઓ ભરચક ગાળો દે છે અને તમારા મિત્રો તમારી દિલગીરીમાં ભાગ ન લેતાં તમારી પાસેથી પસાર થાય છે, ત્યારે જો તમે હિંમત રાખી યુદ્ધ કરશો, તો તેઓ બધા 'સમાધાન, સમાધાન' એવા પોકાર કરશે.

"પ્રિય મિત્ર! યાદ તું રાખ કે હજુ આવનારી કાલ છે."

તંત્રીની નોંધ.

૧ કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન-તે પહેલાંની સ્થિતિ.

શ્રી શત્રુંજય તીર્થ સંબંધીના પ્રશ્નને અંગે શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન બોલાવવાના અનેક પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા હતા-૧૪મી મેની તારીખ પહેલાં નક્કી થઈ ને તે પછી તા. ૫ મી ને ૬ ઠી જુન નક્કી થઈ, પણ ત્યાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીનો ૧ લી જુનનો પત્ર તે મુલતવી રાખવા માટેનો મળ્યો ને તેના બે પ્રતિનિધિઓનો આગ્રહ થયો તેથી તે મુલતવી રાખ્યું, ને ચુકાદો આવવાની રાહ જોવાઈ. ને તા. ૩૧ મી જુલાઈ ૧લી અને ૨જી અગસ્ટ પર અધિવેશન ભરવાનો ઠરાવ થયો. આ મુલતવી રાખવા સંબંધી અમે ગત જેઠના અંકમાં 'અધિવેશન માટેના પ્રયાસ' એ પર લખતાં છેવટે જણાવ્યું હતું કે 'અમને તો એક બાજુ અધિવેશન ન ભરાયું, તેથી એક મહાતક ગુમાવવામાં આવી છે એવું જૈન સમાજનો ભવિષ્યનો ઇતિહાસકાર જરૂર લખશે એમ લાગે છે. બીજી બાજુ આ અધિવેશન નહિ ભરવામાં કુદરતનો કોઇ ગુપ્ત શુભ સંકેત હશે તો? એવો પ્રશ્ન હૃદયમાં થાય છે. પ્રભુ સર્વને શુભ બુદ્ધિ આપો.'

આ પછી નામદાર વૉટસનનો ચુકાદો આવી ગયો. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની સર્વ લડત પર તેમણે પાણી ફેરવ્યું. સર્વ આશાઓ છિન્ન ભિન્ન થઈ ગઇ. જૈનોના દરેક સ્થાપિત અને ચિરકાલીન હક્કનું ઉચ્છેદન કરી સર્વ સત્તા પાલિતાણા રાજ્યને અપાઈ. રખોપાના અપાતા રૂ. ૧૫૦૦૦) ના આંકડામાં ૭૦૦ ટકા ચડાવી એક લાખ રૂપીઆનો આંકડો દર વર્ષે દશ વર્ષ સુધી આપવા રૂપે ચડાવી દીધો. તે જો પેઢી ન ભરે તો દર યાત્રાળુ દીઠ રૂ. બે લેવાનો જજીયા વેરો આપવાનું જૈનોના લલાટમાં લખાયું ને તે પ્રમાણે લેવાની જુલમી સત્તા પાલીતાણા રાજ્યને અપાઈ. આવા કર લેવાને બધા રાજ્યને પોતાની રેવન્યુ-આવક માટે સત્તા છે એ પણ શ્રીયુત વૉટસને સૂચવી દીધું. હકુમત સંબંધી પોતાને વિચારવાનું નથી કારણકે તેનો નિર્ધાર સેક્રેટરી ઑફ સ્ટેટ (હિંદી પ્રધાને) ઘણા વખત પહેલાં કરી દીધો છે એમ જણાવી તેના પર પણ પોતાનું લાંબુ લચક વિવેચન પાલીતાણા રાજ્યની તરફેણમાં કર્યું, અને એકંદરે આખી જૈન પ્રજા પાલીતાણા રાજ્યની રૈયત હોય નહિ તે પ્રમાણે જૈનોને તે રાજ્યના તળે નીચી મુંડી કરી પહેલા દશ વર્ષમાં શ્રીયુત વૉટ્સનનો ચુકાદો સ્વીકારી લેવા અને દશ વર્ષની મુદત પછી તે રાજ્ય જેમ ફરમાવે તેમ 'હા બાપુ જેવો આપનો હુકમ' એમ વરતવાનું જૈનોને ચોખ્ખું સંભળાવી દીધું. આ ઉપરાંત જૈનોના સંબંધી કેટલાક આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે, તેમજ પાલીતાણા રાજ્યની દયા પર તેઓને સોંપી દેવામાં આવ્યા છે, એ તેમજ બીજા અનેક મુદ્દાઓ તે આખો ચુકાદો વાંચતાં મળી આવે તેમ છે. આ આખો ચુકાદો અમે ગત આષાઢના અંકમાં આપી ચૂક્યા છીએ તે પૂરેપૂરો વાંચી સમજી લેવા જૈન આલમને અમારી ભલામણ છે.

આ ચુકાદો પાલીતાણા રાજ્ય માર્ફત પાલીતાણામાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના મુનીમને તા. ૧૫ મી જુલાઇ લગભગ મળ્યો. તેનો સાર ભાગ વર્તમાનપત્રોમાં બહાર પડયો કે દર વર્ષે લાખ રૂ. અને નહિતો માથાદીઠ બે રૂપીઆ કર-એટલે આખી જૈન પ્રજા ખળભળી ઉઠી. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની દશા 'હાથ-પડયા છે હેઠા, હરિ સંભાળજો રે' એવી થઇ. સર્વ જૈનોના ચહેરાપર સંતાપની છાપ પડી ગઈ. શોકનો સાગર ઉછળ્યો, અને જૈનોનું, જૈન તીર્થનું શું થવા બેઠું છે?-આ શું થાય છે?-શું બળિયાનાં બે ભાગ અથવા પેડોશી રીઢી ઘરધણી થવાનો વખત આવ્યો?-શું ન્યાય જેવી ચીજ નથી? આમ અનેક પ્રશ્નો ઉકળતા હૃદયોમાં જોસભેર થવા લાગ્યા. હવે આપણું ઘર વ્યવસ્થામાં મૂકવાની પહેલી જરૂર છે-એ મોટામાં મોટી વાત દરેક સમજુને હૈયે આવી. આપણું ઘર અવ્યવસ્થિત છે, કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન ચુકાદો આવ્યા પહેલાં થયું હોત

તો ઘણો ફેર પડત એમ વિચારવાનો જોઈ શક્યા. છતાંયે જો કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન તે પહેલાં થયું હોત તો અને તે દ્વારા આખી સમાજનો અવાજ તે પહેલાં આવત તો જે જાતનો ચુકાદો આવ્યો છે તે કરતાં ઓછો વિરૂદ્ધમાં આવ્યો હત તોયે તે અધિવેશનની હોહાથી તે ચુકાદો વિરૂદ્ધમાં આવ્યો છે એમ કહી અપજશની જૂતિઓ કૉન્ફરન્સના સુકાનીઓને કદાચ ખાવી પડત. મુંબઇ સમાચારે પોતાના ૧૯ મી જુલાઇ ૧૯૨૬ ના અંકમાં 'શત્રુંજયનો ઝઘડો જઇનો હજુ પણ સમજશે ?' એ મથાળાનો જે વિચારણીય અગ્રલેખ લખ્યો છે. તેમાંથી નીચેનું અત્ર અમારા સમર્થનમાં ઉતારીએ છીએ:—

"જઈન કોન્ફરન્સની બેઠક અત્યાર અગાઉ મળી જવી જોઇતી હતી. એજંન્ટ ચુકાદો આપે તે અગાઉ જઇન પ્રજામત અમુક આકારમાં તેની સમક્ષ રજુ થઇ જવો જોઇતો હતો, પરંતુ કોણ જાણે કેમ કોન્ફરન્સની બેઠક દિવસો સુધી ઢીલાયાજ કરી છે, અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના કોઈ કોઈ પ્રતિનિધિએ કોન્ફરન્સ ભરવાથી જઈન કોમના હિતને નુકસાન થશે એવું જઈન ભાઈઓને પ્રત્યક્ષ નહિ તો પરોક્ષ રીતે સમજાવ્યા કર્યું હતું. અને કોન્ફરન્સના આગેવાનોને ન છુટકે તેમના દબાણને આધીન થવું પડયું હતું. જુનાગઢ સાથેના ઝઘડા વેળાએ બનેલા બનાવની પુનરાવૃત્તિ ન થાય એવા ભયથી "દુધનો દાઝેલો છાશ પણ ફુંકી ફુંકીને પિયે" તેમ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના કોઇ કોઇ પ્રતિનિધિઓએ કોન્ફરન્સ નહિ ભરવા આગેવાનોને સમજાવ્યા કે બનાવી કહાડયા હોય એ બનવા જોગ છે એ પણ ખરૂં છે કે કોન્ફરન્સના હિમાયતીઓએ તેમના પરના દબાણને ન ગણકારતાં કોન્ફરન્સ ભરી હોત તો દોષનો બધો ટોપલો અત્યારે તેમને માથે ઓઢાડવાના પ્રયત્ન થયા હોત."

આથી જે થાય છે તે સારાને માટે એમ સઘ્વારો લેવાનું કોન્ફરન્સના કાર્યવાહકો માટે મુનાસબ છે અને તેમને કુદરતી કોઇ ગુપ્ત શુભ સંકેત હોવાનો સંભવ અમે જણાવ્યો હતો તેનું ફરી સ્મરણ આપીએ છીએ.

---

૨. તીર્થનો સવાલ તે આખી સમાજનો સવાલ છે.

૪૦ વર્ષની મુદત પૂરી થવાને એક બે વર્ષ બાકી હતાં ત્યારથી એટલે ૧૯૨૪-૨૫ થી આ તીર્થ માટે આંદોલન અને ચળવળ જૈનોમાં સ્વતઃ થઇ રહી હતી. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના પ્રમુખ નગરશેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ મણિભાઇને ગત કન્વેન્શનના પ્રસંગે મળેલી સભામાં ભાર દઇને પણ નમ્રતાપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ તીર્થને સમાજનો સવાલ બનાવો, તેના દરેક મુદ્દા અને હકીકતથી સમાજને વાકેફ કરો અને તે માટેનું સર્વસાહિત્ય બહાર પાડો. તેમણે તે પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી હતી; પછી પેઢીએ તૈયાર કરેલી અંગ્રેજી અરજીઓ અને મેમોરિયલો અમુક સંભાવિત ગૃહસ્થો પર private and confidential (ખાનગી અને વિશ્વાસમાં રાખવા માટે) એમ જણાવી મોકલવામાં આવ્યા હતા. પણ પછી ૧૯૨૬ માં ખાનગી વ્યક્તિઓ તરફથી સાહિત્ય બહાર પડવા માંડયું, વર્તમાન પત્રકારોએ એ સવાલ ઉપાડી લઇ જૈન આલમની પાલીતાણા રાજ્યની અને બ્રિટિશ સરકારની આંખ ઉઘાડવા માંડી. ૪૦ વર્ષની મુદત પુરી થઇ; (૩૧-૩-૨૬) તે પહેલાં પાલીતાણા રાજ્યે રખોપાની રકમ વધારવા તેમજ તે તીર્થની બધી બાબતો પોતાનાજ હાથમાં રહેવા દેવા માટે બ્રિટિશ એજંન્સીમાં અરજી કરી નાંખી. તે અરજીની નકલ લેવી હોય તો પેઢીએ પાલીતાણા રાજ્યને માટે તે અરજ કરવી. આમાં પ્રતિષ્ઠાની હાનિ થવા લાગી. પછી એજંટ પાસેથી આખરે તે પરબારી મેળવી તેનો રદીઓ આપ્યો. પછી આણુ પર બંને પક્ષોની સુનાવણી થઈ, અને આખરે ન્યાય અને વસ્તુસ્થિતિથી વેગળો, અપમાનકારક અને જૈનોના સર્વ હકો પર તરાપ મારનારો ચુકાદો મળ્યો. આ વસ્તુસ્થિતિમાં તીર્થના પ્રશ્નને આખા સમાજનો સવાલ બનાવ્યા વગર છૂટકો નથી. હવે એક બાજુથી એકલા ધારાશાસ્ત્રીથી મદદ લઇ તે જેમ કહે તે પ્રમાણે અરજી, અપીલ, મેમોરીયલ વગેરે કરીને લડત ચલાવવા પૂરતો આ સવાલ રાખી શકાય તેમ નથી, પણ સર્વ બળો સમાજનાં એકઠાં કરી સમાજને સંગઠિત બનાવી તે સર્વ બળોને કામમાં લેવાની જરૂર સ્વીકાર્યા વગર છૂટકો નથી. મુંબઇ સમાચારના ૧૯-૭-૨૬ ના અગ્રલેખમાં એક ઉતારો ઉપર આપી ગયા ત્યાર પછીનો બીજો ઉતારો ઉપયોગી ધારી અત્ર અમે મૂકીએ છીએ:—

"આ પ્રસંગે જૈન આગેવાનો અંદર અંદરના કલહો દૂર કરી શક્યા નથી અને દરબાર સામેના ઝઘડામાં કોમને ફતેહ આપવાના પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેમણે પોતાના મમત્વ, ખ્યાલી હક અને સત્તાને વળગી રહેવા પાછળ પોતાની શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય કર્યો છે તે ઓછું ખેદકારક નથી. કૉન્ફરન્સ ભરવાથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના હકને નુકસાન પહોંચશે અને શેઠીઆઓની સત્તા તુટી આમવર્ગની સત્તા સ્થપાશે એવી બીકથી કૉન્ફરન્સના કાર્યમાં અનેક વિઘ્ન ઉભા થયા કરતાં હતાં. શત્રુંજયનો ઝઘડો એ શેઠીઆઓ કે આમવર્ગની સત્તાનો નહિ પણ સમસ્ત જૈન કોમના હક અને સ્વમાનનો સવાલ છે. મહાન લડતમાં વ્યક્તિગત હક અને સત્તાના સવાલ અભેરાઇ પર ચઢાવી સંઘબળ એકત્ર કરી એકતાથી મક્કમપણે કામ લેવામાં ન આવે ત્યાંસુધી ફતેહ મળતી નથી. કોણ નાનું અને કોણ મોટું અને અમુક કામ કરવાનો કોનો હક અને કોની સત્તા તેનો નિર્ણય કરવાનું વધુ અનુકૂળ અને શાંત સમય પર છોડવું ઘટે છે. હમણાં તો જે કોઈ સેવા બજાવે અને ઉપયોગી થઇ પડે તેવું કાર્ય કરે તે વંદનિય ગણાવા જોઇએ."

---

૩. ચુકાદા પછીની હકીકત.

ચુકાદો આખો હજુ પ્રગટ થયો નહિ, ત્યાં તો તેની મુખ્ય હકીકત વાંચી જૈનસમાજે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની ઇચ્છા કે આજ્ઞાની રાહ જોયા વગર ઉપજેલ ખળભળાટને પરિણામે પોતાનો વિરોધ બતાવવા માટેનાં તાત્કાલિક પગલાં લીધાં. મુંબઇએ ૧૭ મી જુલાઇએ તે ચુકાદા સામે સખ્ત વિરોધ ને અણગમો બતાવવા મોટી સભા ભરી ને તે દિવસે હડતાલ પાડી. સ્વયંસેવકોએ કાળા વાવટા સાથે સરઘસ કાઢ્યું. સભામાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને કહી દેવાયું કે ચુકાદાની વાર્ષિક રૂ. લાખની રકમ કબુલ રાખવી નહીં તેમજ તેની અવેજીમાં જાત્રાળુ દીઠ દર રૂ. ૨ આપી જાત્રા કરવા કોઇએ જવું નહિ એમ જાહેર રાખો ને કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન ૩૧ મી જુલાઇને ૧-૨ આગસ્ટે મળનાર છે તે વખતે દરેકે દરેક સ્થળના જૈનોએ પોતાના પ્રતિનિધિ મારફત હાજરી આપવી. બીજે દિવસે ઉપાશ્રયમાં મોટી સભા થઇ ને ત્યાં પ્રતિજ્ઞા લેવાઇ કે સદરહુ ચુકાદો અમોને બિલકુલ માન્ય નથી અને શ્રી શત્રુંજય સંબંધી અમારા જન્મસિદ્ધ અને કાળજૂના હકોનાં સંરક્ષણ માટે શાંતિ અને ધર્મના માર્ગે દરેક પ્રકારનો પુરૂષાર્થ કરવા અને જોઇતો આત્મભોગ યથાશક્તિ આપવા પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ. વળી તે ઉપરાંત બીજા જે બજારોમાં વખતસર ખબર મળવાના અભાવે તે દિવસે હડતાળ નહોતી પડી તે બજારોએ બીજે દિને હડતાળ પાડી. ૧૯મી જુલાઇએ ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયામાં લગભગ આખો ચુકાદો પ્રગટ થયો. અન્ય સઘળા પ્રાંતોમાં સ્થળે સ્થળે સંઘોની સભાઓ મળી તે ચુકાદા સામે વિરોધ બતાવવામાં આવ્યો, અને યાત્રાત્યાગના ઠરાવ પર મક્કમ રહેવા માટેના ઠરાવ થયા.

મુંબઇમાં ત્યારપછી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના પ્રતિનિધિઓ આવ્યા. તેના પ્રમુખ સાહેબે કેટલાકને બોલાવી મસલત કરી. શું કરવું તે સંબંધી વાટાઘાટ થઇ. અમદાવાદમાં સકલ ભારતનો સંઘ બોલાવવાની ઉડતી વાત સંબંધી તેમણે જણાવ્યું કે તેવો વિચાર નથી. સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ અને દેશના સંભવિત ગૃહસ્થોની સભા જેમ ગત જાન્યુઆરીમાં અમદાવાદ બોલાવી હતી તેમ બોલાવવાનો વિચાર પ્રકટ કર્યો. તે કૉન્ફરન્સ પહેલાં કે પછી એક બે દહાડે બોલાવવા ધારણા છે. પહેલાં બોલાવવી ઠીક પડશે કારણકે પોતાને સીમલા જવાનું થશે. આ વખતે તેમને સૂચનારૂપે નિવેદન કરવામાં આવ્યું હતું કે કૉન્ફરન્સ મુંબઇમાં બોલાવાઈ છે તો આવી સભા મુંબઇ બોલાવવામાં આવે તો વધુ યોગ્ય થશે અને તેમ કરવા માટે, વ્યાખ્યાનહોલ સારો અવકાશ પૂરો પાડી શકશે. ઉત્તરમાં, એ સંબંધમાં વિચારીશું એમ કહેવામાં આવ્યું. વિશેષમાં કૉન્ફરન્સે નીમેલી 'ડ્રાફ્ટ રેઝોલ્યુશન્સ કમિટી' એ તૈયાર કરેલ ઠરાવોનો ખરડો આપ જોઇ સુધારા વધારા સૂચવશો કે? તેના જવાબમાં પ્રમુખ સાહેબે જણાવ્યું હતું કે ઘણી ખુશીથી અને સર ચેતલવાડને પૂછી તે સંબંધી અભિપ્રાય લઇ સુધારા વધારા સૂચવીશું. આ હકીકત શ્રીયુત મણિલાલ કોઠારીએ પૃચ્છા કરતાં તેમને જણાવવામાં આવતાં પ્રેસ એસોસિયેશન મારફત અમદાવાદમાં સકળ હિન્દના સંઘની સભા ભરવાની વાત

તો ઘણો ફેર પડત એમ વિચારવાનો જોઈ શક્યા. છતાંયે જો કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન તે પહેલાં થયું હોત તો અને તે દ્વારા આખી સમાજનો અવાજ તે પહેલાં આવત તો જે જાતનો ચુકાદો આવ્યો છે તે કરતાં ઓછો વિરૂદ્ધમાં આવ્યો હત તોયે તે અધિવેશનની હોહાથી તે ચુકાદો વિરૂદ્ધમાં આવ્યો છે એમ કહી અપજશની જૂતિઓ કૉન્ફરન્સના સુકાનીઓને કદાચ ખાવી પડત. મુંબઇ સમાચારે પોતાના ૧૯ મી જુલાઇ ૧૯૨૬ ના અંકમાં 'શત્રુંજયનો ઝઘડો જઇનો હજુ પણ સમજશે ?' એ મથાળાનો જે વિચારણીય અગ્રલેખ લખ્યો છે તેમાંથી નીચેનું અત્ર અમારા સમર્થનમાં ઉતારીએ છીએઃ—

"જઈન કોન્ફરન્સની બેઠક અત્યાર અગાઉ મળી જવી જોઈતી હતી. એજન્ટ ચુકાદો આપે તે અગાઉ જઇન પ્રજામત અમુક આકારમાં તેની સમક્ષ રજુ થઇ જવો જોઇતો હતો, પરંતુ કોણ જાણે કેમ કોન્ફરન્સની બેઠક દિવસો સુધી ઢેલાયા કરી છે, અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના કોઈ કોઈ પ્રતિનિધિએ કોન્ફરન્સ ભરવાથી જઈન કોમના હિતને નુકસાન થશે એવું જઈન ભાઈઓને પ્રત્યક્ષ નહિ તો પરોક્ષ રીતે સમજાવ્યા કર્યું હતું. અને કોન્ફરન્સના આગેવાનોને ન છુટકે તેમના દબાણને આધીન થવું પડયું હતું. જુનાગઢ સાથેના ઝઘડા વેળાએ બનેલા બનાવની પુનરાવૃત્તિ ન થાય એવા ભયથી "દુધનો દાઝેલો છાશ પણ ફુંકી ફુંકીને પિયે" તેમ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના કોઇ કોઇ પ્રતિનિધિઓએ કોન્ફરન્સ નહિ ભરવા આગેવાનોને સમજાવ્યા કે બનાવી કહાડયા હોય એ બનવા જોગ છે એ પણ ખરૂં છે કે કોન્ફરન્સના હિમાયતીઓએ તેમના પરનાં દબાણને ન ગણકારતાં કોન્ફરન્સ ભરી હોત તો દોષનો બધો ટોપલો અત્યારે તેમને માથે ઓઢાડવાના પ્રયત્ન થયા હોત."

આથી જે થાય છે તે સારાને માટે એમ સધ્યારો લેવાનું કોન્ફરન્સના કાર્યવાહકો માટે મુનાસબ છે અને તેમને કુદરતી કોઇ ગુપ્ત શુભ સંકેત હોવાનો સંભવ અમે જણાવ્યો હતો તેનું ફરી સ્મરણ આપીએ છીએ.

૨. તીર્થનો સવાલ તે આખી સમાજનો સવાલ છે.

૪૦ વર્ષની મુદત પૂરી થવાને એક બે વર્ષ બાકી હતાં ત્યારથી એટલે ૧૯૨૪-૨૫ થી આ તીર્થ માટે આંદોલન અને ચળવળ જૈનોમાં સ્વતઃ થઇ રહી હતી. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના પ્રમુખ નગરશેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ મણિભાઇને ગત કન્વેન્શનના પ્રસંગે મળેલી સભામાં ભાર દઇને પણ નમ્રતાપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ તીર્થને સમાજનો સવાલ બનાવો, તેના દરેક મુદ્દા અને હકીકતથી સમાજને વાકેફ કરો અને તે માટેનું સર્વ સાહિત્ય બહાર પાડો. તેમણે તે પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી હતી; પછી પેઢીએ તૈયાર કરેલી અંગ્રેજી અરજીઓ અને મેમોરિયલો અમુક સંભાવિત ગૃહસ્થો પર private and confidential (ખાનગી અને વિશ્વાસમાં રાખવા માટે) એમ જણાવી મોકલવામાં આવ્યા હતા. પણ પછી ૧૯૨૬ માં ખાનગી વ્યક્તિઓ તરફથી સાહિત્ય બહાર પડવા માંડ્યું, વર્તમાન પત્રકારોએ એ સવાલ ઉપાડી લઇ જૈન આલમની પાલીતાણા રાજ્યની અને બ્રિટિશ સરકારની આંખ ઉઘાડવા માંડી. ૪૦ વર્ષની મુદત પુરી થઇ; (૩૧-૩-૨૬) તે પહેલાં પાલીતાણા રાજ્યે રખોપાની રકમ વધારવા તેમજ તે તીર્થની બધી બાબતો પોતાનાજ હાથમાં રહેવા દેવા માટે બ્રિટિશ એજન્સીમાં અરજી કરી નાંખી. તે અરજીની નકલ લેવી હોય તો પેઢીએ પાલીતાણા રાજ્યને માટે તે અરજ કરવી. આમાં પ્રતિષ્ઠાની હાનિ થવા લાગી. પછી એજંટે પાસેથી આખરે તે પરબારી મેળવી તેનો રદીઓ આપ્યો. પછી આબુ પર બંને પક્ષોની સુનાવણી થઈ, અને આખરે ન્યાય અને વસ્તુસ્થિતિથી વેગળો, અપમાનકારક અને જૈનોના સર્વ હકો પર તરાપ મારનારો ચુકાદો મળ્યો. આ વસ્તુસ્થિતિમાં તીર્થના પ્રશ્નને આખા સમાજનો સવાલ બનાવ્યા વગર છૂટકો નથી. હવે એક બાજુથી એકલા ધારાશાસ્ત્રીથી મદદ લઇ તે જેમ કહે તે પ્રમાણે અરજી, અપીલ, મેમોરીયલ વગેરે કરીને લડત ચલાવવા પૂરતો આ સવાલ રાખી શકાય તેમ નથી, પણ સર્વ બળો સમાજનાં એકઠાં કરી સમાજને સંગઠિત બનાવી તે સર્વ બળોને કામમાં લેવાની જરૂર સ્વીકાર્યા વગર છૂટકો નથી. મુંબઇ સમાચારના ૧૯-૭-૨૬ ના અગ્રલેખમાં એક ઉતારો ઉપર આપી ગયા ત્યાર પછીનો બીજો ઉતારો ઉપયોગી ધારી અત્ર અમે મૂકીએ છીએઃ—

તેને અમારૂં મહાજન માન્ય રાખશે નહિં.' આમ વિરોધ છતાં સૌથી સારી બાજુ કેટલાકોએ ઉક્ત સભામાં રજુ કરી વિરોધને ઉપશાંત કર્યો. તીર્થનો સવાલ સર્વોપયોગી છે તેથી તે ધ્યાનમાં લઈ જેને યોગ્ય લાગે તેઓ ઉક્ત સભામાં જાય એમ ઠર્યું. પછી ત્યાં કેટલાક ભાઈઓએ ઉક્ત સભામાં જવા માટે નામ નોંધાવ્યાં, ને તેમણે ર૬ મીએ રાત્રે નીકળી સવારે ર૭ મીએ અમદાવાદ પહોંચવું એમ નક્કી થયું, આમાં કૉન્ફરન્સના એક રેસીડંટ જનરલ સેક્રેટરી પણ હતા. બીજે દિને ર૬ મીએ ટાઇમ્સ ઓફ ઇંડીયામાં 'એક ખબરપત્રીની વાત આવી કે ર૭ મીએ સકળ હિંદના સંઘની સભા-કૉન્ફરન્સ મળનાર છે. એવું તપાસ કરતાં તેને જણાયું છે, આ પણ એક એવીને એવી-ઉપરના તાર જેવી મોટી વાત પ્રગટ થઇ કે જેથી ઉક્ત જનરલ સેક્રેટરી આવતાં અટકી ગયા. ર૬ મીએ રાત્રે ઉપડી આ પત્રના તંત્રી તથા બીજાઓ કેટલાક આ સભામાં ભાગ લેવા ગયા. તેજ દિને કૉન્ફરન્સે તૈયાર ઠરાવોનો ખરડો પણ વર્તમાન પત્રોમાં પ્રગટ થઈ ગયો. આ ખરડો શેઠ કસ્તુરભાઇને થોડા દિવસો પહેલાં સુધારાવધારો સૂચવવા માટે આપેલો તેમાં કોઇપણું સુધારા વધારા તેમના તરફથી સૂચવાયા નહિ.

શેઠ આં૦ ક. ની સભા અમદાવાદમાં એક વાગે નગરશેઠની વાડીમાં મળી. અમદાવાદના અનેક જૈનોથી તેનો હોલ ભરચક થઇ ગયો હતો. ઓટલો પણ ભરાઇ ગયો હતો. સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ અને દેશના સંભવિત ગૃહસ્થોની કુલ સંખ્યા દોઢસોથી બસો ગણાય. માંડમાંડ બેસી શકાય તેમ હતું. ઉકળાટ પૂરો હતો. પીવાનું પાણી પણ સ્વયંસેવકો પૂરૂં પાડી શકે તેવી ગોઠવણ એક તસુ પણ મારગ કરી જવાની જગ્યાને અભાવે બની શકે તેમ નહોતું. હાથના પંખાઓ પૂરા પાડેલા હોવાથી તેટલી સગવડ હતી. શત્રુંજયના મહાપ્રશ્નને અંગે શાંતિથી કાર્ય ચાલ્યું. હવેથી આવી સભા વિશાળ હોલમાં યા તે માટે ખાસ કરેલા મંડપમાં થાય એજ ઇષ્ટ ગણાય. ગુંગળાવી નાંખે તેવી રીતે ખીચોખીચ ડબામાં પુરાવા જેવી સ્થિતિ અમદાવાદની નામાંકિત પેઢી હવે પછી નહિ ચલાવી લે એમ આશા રાખીશું.

મુંબઇથી આવેલામાં કૉન્ફરન્સના કાર્યવાહકો પૈકી સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખ શેઠ રવજી સોજપાલ, આ લેખનાર, શેઠ દેવકરણ મૂલજી, રા. મોંઘવજી ધનજી સોલિસિટર, શેઠ જીવતભાઇ પરતાપસી, રા. લલુભાઇ કરમચંદ દલાલ, તેમજ શેઠ છોટાલાલ પ્રેમજી, શેઠ જેઠાભાઇ નરશી તથા અન્ય કચ્છી ભાઇઓ વગેરે હતા.

પ્રથમ પ્રમુખ સાહેબે પોતાનું ભાષણ વાંચ્યું ને પેઢીએ કરેલ કાર્યવાહી પોતાના દૃષ્ટિ બિંદુથી સમજાવી. તેનું આખું ભાષણ તે પેઢીએ છપાવી બહાર પાડ્યું છે તે રૂપમાં આ અંકમાં મૂકવામાં આવ્યું છે. પછી પ્રમુખ સાહેબે હાજર રહેલામાંથી 'જેને વિવેચન કરવાનું હોય તેને બોલવાની રજા આપી કે જેથી જે ભાઇઓની વરાળ હોય તે નીકળે અને વાતાવરણ ચોખ્ખું અને હળવું બને. આ વિવેચનોનો રીપોર્ટ પેઢી તરફથી બહાર પડયો નથી. વિવેચનકારો પૈકી શ્રીયુત મણીલાલ કોઠારી, પાલણપુરવાળા રા. મણિલાલ ખુશાલચંદ, આ લખનાર, શેઠ જેઠાભાઇ નરસી, વગેરે હતા. શ્રીયુત કોઠારીએ તાર જે થવા પામ્યા તે પેઢી તેમજ કૉન્ફરન્સની સંસ્થા વચ્ચે એક-મેળ સાંધવાના ઉદ્દેશને યોગ્ય ન હોતા એમ કહ્યું, શેઠ કસ્તુરભાઇ ને શેઠ માણેકલાલભાઇ આ પ્રશ્નને ઉકેલવા એક પ્રાણ અને એક દેહ બની સગા ભાઇ તરીકે હમેશાં રહે એમ ઇચ્છયું અને આખાં સમાજનું સંગઠન કરવા અપીલ કરી હતી. બીજા રા. મણિલાલે રોહીશાળાએ મંદિર બાંધી યાત્રા ત્યાં ખસેડવાનો વિચાર અયોગ્ય જણાવી સાધુ મુનિમહારાજો એકત્ર બની સત્યાગ્રહને પંથે જવા તૈયાર રહેવા માટે વિવેચન કર્યું હતું. આ લેખકે ઉક્ત પેઢીની સભા કૉન્ફરન્સની હિલચાલને ધક્કો લગાડવા માટે નથી-એક કરતાં બે ભલા-અધિકસ્યાધિકં ફલં-એમ બતાવી વાતાવરણ નિર્મળભાવથી પ્રેરિત સમજવા દલીલ કરી હતી અને કોઠારી બંધુએ કચ્છી દશા ઓસવાળની જ્ઞાતિએ આ સભા વિરૂદ્ધ જે ઠરાવ કરેલો છે તે ખેંચી લેવા શેઠ જેઠાભાઇને જે વિનતિ કરી હતી તેને ટેકો આપ્યો હતો. શેઠ જેઠાભાઈએ પોતે તે જ્ઞાતિના પ્રતિનિધિ તરીકે આવેલ ન હોવાથી

તેનો ઠરાવ ખેંચી લેવાની પોતાને સત્તા નથી એમ જણાવી કેટલુંક વિવેચન પાલિતાણા સંબંધી કર્યું હતું અને પોતે લખી આવેલા ૧૫ થી ૨૦ પ્રશ્નોનું સમાધાનપૂર્વક નિરાકરણ કરવા જણાવ્યું હતું. આ પ્રશ્નોનો કાગળ શ્રીયુત મણીલાલ કોઠારીએ લઇ પોતાની પાસે રાખી લીધો ને જણાવ્યું કે તેનું સમાધાન કરી નાંખવામાં આવશે. આમ કેટલાંક વિવેચનો થયા પછી પ્રમુખ સાહેબે શાંતિથી જણાવ્યું કે જે જે વિવેચનો થયાં છે તે ઘણાં ઉપયોગી છે ને તે પર ખાસ લક્ષ આપવાનું છે. પછી ચા પાણી લેવા માટેનો વિશ્રાંતિ-સમય આપ્યો હતો ને ત્યાર પછી ઠરાવો ખરડારૂપે હતો તે વિચારી સભા ફરીથી ભરાય ત્યારે મૂકવાનું જણાવ્યું હતું. ચા પાણી લીધા પછી એક બીજા હોલમાં પ્રતિનિધિઓ અને સંભાવિત ગૃહસ્થોની સભા ભરાઇ હતી, તેમાં બીજા અમદાવાદી ગૃહસ્થોની પણ હાજરી હતી. તેમાં ઠરાવો ચર્ચાયા. કૉન્ફરન્સે તૈયાર કરેલા ઠરાવો પૈકીના ઘણાં ખરાની મતલબવાળા ઠરાવો મૂકાયા; કમિશન નીમવાનો ઠરાવ કે જે કૉન્ફરન્સે પસાર કર્યો તે ઠરાવ તેમાં પડતો મૂકવામાં આવ્યો. મુખ્ય પાંચ ઠરાવો થયા તેમાં પહેલામાં ચુકાદા સામે વિરોધ ને તે અમાન્ય છે. બીજામાં યાત્રા ત્યાગ, ત્રીજામાં ૧૫ મી ઑગસ્ટને શોકદિન સર્વત્ર પાળવા બાબત, ચોથામાં જૈનોને ઐક્ય અને આત્મ સંયમ જાળવવાની ભલામણ અને પાંચમામાં સાધુ સાધ્વીને જૈનોને યાત્રા ત્યાગ કર્તવ્ય છે એવો ઉપદેશ આપવાની વિનતિ હતી; આમાં યોગ્ય સંબંધ રાખતા ઠરાવો સરકારના અધિકારીઓને મોકલવાની સત્તા, તેમજ પ્રમુખાદિનો ઉપકાર.—આ સર્વ ઠરાવો આ અંકમાં મૂકવામાં આવ્યા છે. આ પૈકી પહેલા ઠરાવમાં 'સમગ્ર હિંદના જૈન કોમના પ્રતિનિધિઓની આ સભા એ શબ્દો વાપર્યા છે તેને બદલે આ સભા બોલાવવા માટે જે સરક્યુલર કાઢ્યો હતો તેમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના પ્રતિનિધિઓ અને દેશના સંભવિત ગૃહસ્થોની સભા એ શબ્દો કાયદાસર રીતે વાપરી શકાય એવી સૂચના આ લખનારે કરી હતી. રા. જુઠાભાઇ (ભાવનગરના પ્રતિનિધિ)એ જણાવ્યું કે અમે સંઘના પ્રતિનિધિ છીએ માટે ઠરાવમાં વાપરેલા શબ્દો બરાબર છે ને તેને પ્રેક્ષક મંડળની તાળીઓ પડી. પ્રમુખ સાહેબે તે સૂચના ન સ્વીકારી. આ વાત આટલેથી પતી. આ લખનારે બે નવા ઠરાવો મૂક્યા. તેમાં એક ઠરાવનો સાર એ હતો કે આ સભા આ. ક. ની પેઢીને શત્રુંજય તીર્થ સંબંધીનું સર્વ વૃત્તાંત વખતો વખત પ્રકટ કરવું એવી ભલામણ કરે છે અને બીજા ઠરાવનો સાર એ હતો કે જૈન કૉન્ફરન્સનું ખાસ અધિવેશન જે હમણાં ભરાનાર છે તેના ઉદ્દેશ સાથે આ સભા સહાનુભૂતિ ધરાવે છે ને તેમાં સહુ ભાગ લે એમ ઇચ્છે છે. આ બે ઠરાવો પૈકી પહેલો મૂકવાની જરૂર નથી કારણકે તે સૂચના રૂપે છે ને તે આ. ક. ની પેઢી સ્વીકારે છે (આવો ઠરાવ કૉન્ફરન્સે કર્યો છે)—અને બીજો ઠરાવ મૂકવામાં વાંધો નથી પણ તે ઠરાવ રૂપે મૂકવા કરતાં હું તે માટે કહીશ એમ પ્રમુખ સાહેબે રૂબરૂ જણાવ્યું. આથી શેઠ રવજી સોજપાળ કૉન્ફરન્સની સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખ-તરફથી આ લખનારે સર્વ ભાઇઓને કૉન્ફરન્સમાં આવવા આમંત્રણ આપ્યું ને આ સભા સફળ થઈ તે પ્રમાણે કૉ૦ ના અધિવેશનને સફળ કરવાની ફરજ સમજાવી. પ્રમુખ સાહેબે પ્રેમભર્યા શબ્દોથી કૉન્ફરન્સમાં ભાગ લેવા સહુ ભાઇને આવશ્યક છે એમ સ્પષ્ટ કર્યું. સાંજે કેટલાક ભાઇઓ પ્રમુખસાહેબ અને શેઠ માણેકલાલભાઇના આતિથ્યને માન આપી જમણ લઇ વિદાય થયા. કેટલાક ભાઇઓ રોકાયા તે સમક્ષ પ્રમુખ સાહેબે કેટલીક બાબતોના ખુલાસા કર્યા કે જેનો સાર ભાગ ૧ લી અગસ્ટના જૈન પત્રમાં આવી ગયો છે. ઐક્ય પર તેમણે સંપૂર્ણ લક્ષ રાખી તેનેજ કાર્યસિદ્ધિની ચાવી પોતે માની છે એ સ્પષ્ટ દીસે છે. 'પેઢીના આજ સુધીના ખર્ચ અને કામની વ્યવસ્થા માટે ખુલ્લા દીલથી હકીકત રજુ થઇ હતી તથા પેઢીના બંધારણ માટે આવશ્યક કાર્યથી નિવૃત્ત થતાં તે હાથ ધરવાને જણાયું હતું.' (જૈન પૃ. ૫૧૧) આ ખુલાસો વિદ્વાન્ અને કાર્યદક્ષ પ્રમુખ પાસેથી મળ્યો એ જાણી અતિ-આનંદ થાય છે. પેઢીના ખર્ચ આવક વગેરે હિસાબ પ્રકટ કરવાનો તેમજ તેના બંધારણ ફેરવવાનો વિચાર છે એ આમાંથી સ્પષ્ટ ધ્વનિત થાય છે. પહેલી વાતને 'સૌરાષ્ટ્ર'માં

આવેલી વાત પરથી ટેકો મળે છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે 'પાલીતાણાનાં અગે છેલ્લાં સો વર્ષમાં–ટેક આ કેસના ખર્ચે સુધીમાં કુલ એક લાખ ને સાઠ હજાર રૂ. નો ખર્ચ થયો છે, આ કેસમાં આજ સુધીમાં વકીલ ખર્ચ, પ્રચાર ખર્ચ વગેરે મળીને રૂ: ૬૫ થી ૭૦ હજારનો ખર્ચ થયો છે, આણંદજી કલ્યાણજીનો આજ સુધીનો તમામ હિસાબ તૈયાર કરવામાં આવે છે. થોડા વખતમાં જાહેરની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.' (સૌરાષ્ટ્ર પૃ. ૧૫૦૩) તેના બંધારણ સંબંધી શું શું ફેરફાર કરવા આવશ્યક છે તે તેનું બંધારણ અમે ગત જેઠ માસના અંકમાં આપેલ છે તે જોઇ વિચારી સમજુ ને વિચારશીલ જૈનો અમોને કોઇ પણ જાતની અંગત ટીકા કર્યા વગર વાણિ–સંયમથી લખી જણાવશે તો અમો સુખેથી પ્રકટ કરીશું.

૫. શ્રી કૉન્ફરન્સનું વિજયવંતું ખાસ અધિવેશન.

શ્રી કૉન્ફરન્સના આ અધિવેશનના બે અવતાર થઈ ચૂક્યા; ને તેના ત્રીજે અવતારે તે સંપૂર્ણ નિર્વિઘ્ને વિજયવંતું સમાપ્ત થયું. કેવી રીતે અને શા સંજોગમાં તેના બે અવતાર થયા તેનો કંઇક ખ્યાલ અમે અગાઉના અંકોમાં આપી ગયા છીએ. પહેલા અવતારમાં નીમેલા પ્રમુખ કલકત્તાવાળા બાબુ મણિલાલજી નહારની તબીયત લથડી અને મુલતવી રાખવાનો પ્રસંગ આવ્યો. પછી વિચારે અને ક્રિયાએ બહાદુર એવા કલકત્તાવાળા બીજા બાબુ નામે બહાદુરસિંહજી સિંઘીની નિમણૂક થઈ અને બીજા અવતારની તો સંપૂર્ણ તૈયારી થઇ ગઇ. તારીખ ૫ મી ૬ ઠી જુલાઇ નક્કી થઇ ગઈ, ત્યાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનો કાગળ આવ્યો. ને તેના બે મહાજને આવી અનેક વાતચીત કરી મુલતવી રખાય તોજ શત્રુંજયના કેસને માટે લાભદાયી છે એવું જણાવી રાજકુમાર બાબુની તેમાં સહેચ્છા લઇ ૩૧ મી જુલાઇ ૧ લી ને બીજી અગસ્ટ પર સંપ ને એકતાની ખાતર કાર્યવાહકોને મુલતવી રાખવાની ફરજ પાડી. બીજા અવતારમાં કાર્ય થયું હોત તો તેથી જબરો પ્રભાવ પડત એ કોઇ પણ કુનેહવાળો સજ્જન સમજી શકે તેમ હતું, છતાં તે બનનારું નહોતું, અને વિલક્ષણ, ભયાનક અને ભયપ્રેરક ચુકાદો આવવાનું જ સર્જાયું હતું. ત્યાં બીજી બુદ્ધિ કે ક્રિયા ક્યાંથી સૂઝે! ગમે તેમ હો, પણ તે બીજો અવતાર સફલ ન થયો તેથીજ ત્રીજા અવતારને અનેકગણું વીર્ય મળ્યું; ને તે અવતાર સર્વાંગસુંદર બન્યો એમાં શંકાને સ્થાન નથી. વળી ચુકાદાનો કાળો ચાંદલો કૉન્ફરન્સને શિરે કિંચિન્માત્ર ન આવ્યો એ કુદરતની કળાને ધન્યવાદ.

આ અધિવેશન સર્વાંગસુંદર બન્યું તેનાં લાક્ષણિક ચિન્હો બતાવવા પ્રયત્ન કરીએ.

(૧) પ્રમુખ સાહેબનું વિદ્વત્તા ભર્યું અને પ્રમાણપુરઃસર ભાષણ તેમજ સર્વ ઠરાવો રાજભાષા અંગ્રેજીમાં થવાથી તેને પ્રકટ કરી તે પર નુકતેચીની અને વિવેચન કરવામાં અંગ્રેજી પત્રોને પૂરી સવડતા મળી અને તેથી તેનું મહત્વ સર્વ ભારતમાં અંકાયું.

(૨) જૈનેતર આગેવાનોને સંભાવિત પ્રેક્ષકો તરીકે અનેક આમંત્રણપત્રો કરેલાં તેને માન આપી, અનેક સજ્જનો પધાર્યા હતા અને તેમાં ખાસ હાજરી આપી આપણા આ વિપદ્ પ્રસંગમાં સહાનુભૂતિ આપી આ મહાસભામાં ખુલ્લા ઉદ્‌ગાર કાઢનારમાં નોંધી રાખવા યોગ્ય એવા શ્રીયુત જયકર, મિ. હૉર્નિમન, મિ. બરજોરજી ભરૂચા, શ્રીયુત જમનાદાસ માધવજી મહેતા, રા. શિવદાસ, રા. બ. હરજીવન વાલજી, રા. વસનજી ઠાકરશી હાલાઇ, રા. કૌશિક વિશ્વામિત્ર હતા. અને સૌરાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ તંત્રી શ્રી અમૃતલાલ દલપતભાઇ શાહ કે જેઓ જન્મે સ્થાનકવાસી જૈન છે અને જેમણે સૌરાષ્ટ્રદ્વારા આ તીર્થ સંબંધી જબરી લડત અને હીલચાલ શરૂથી ઉપાડી છે તેમણે આમંત્રણ થતાં ખાસ પધારી અધિવેશનમાં તેમજ વિષયવિચારિણી સભામાં પોતાના સ્વતંત્ર અને નિર્ભીક વિચારોનો લાભ આપ્યો હતો.

(૩) શ્રી દિગંબર અને સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયના આગેવાન બંધુઓને ખાસ આમંત્રણ કર્યું હતું.

(૪) સ્ત્રીઓએ બહુ મોટા પ્રમાણમાં હાજરી આપી હતી અને તેમાંની ત્રણ બહેનોએ તો ઠરાવોમાં ટેકા આપી પોતાના ઉદ્‌ગારો જણાવ્યાં હતા.

(૫) પૂજ્ય સાધુ અને સાધ્વીજીઓની પણ હાજરી હતી. આ રીતે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકાનો ચતુર્વિધ સંઘ એકઠો મળ્યો હતો, બહાર ગામથી શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભસૂરિ, વિજ્યેંદ્રસૂરિ અને મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજીના પ્રોત્સાહક સંદેશા અને શ્રી ચારિત્રવિજયજીનો અને વિનયવિજયજીના સહાનુભૂતિના તાર મળ્યા હતા.

(૬) ચોમાસાનો સમય હતો તેથી પતરાવાળો, વરસાદ હરકત ન કરે તેવો મોટો વિશાલ મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. અને તેમાં બેસવાની ખુરશીની બેઠક કરવામાં આવી હતી. સ્વાગત સમિતિના સભ્યો પ્રતિનિધિઓ સ્ત્રીઓ પ્રેક્ષકો વગેરે માટે અલાયદી બેઠક કરી હતી. પ્રતિનિધિઓ માટે ભોજન અને ઉતારાની જુદી ગોઠવણ કરી હતી. આ અને બીજી બાબતો માટે થયેલ ખર્ચને માટે કૉન્ફરન્સના બંધારણ અનુસાર દરેક માટેના દર પ્રમાણે ટીકીટો કાઢવામાં આવી હતી. એક પણ મફત ટીકીટ જૈન માટે હતી નહિ. જૈનેતરો તેમજ સ્વયંસેવકો સહિત સંખ્યા ચારથી પાંચ હજાર થઇ હતી. ટીકીટ લગભગ ત્રણ હજાર ખપી હતી, અને તે છતાં સંખ્યા એટલી બધી વધી હતી કે ટીકીટ આપવાનું બંધ કરવામાં આવ્યું હતું.

(૭) વિષયવિચારિણી સમિતિ માટે સભ્ય ચુંટવા માટે રીતસર વિધિ પૂર્વક પ્રાંતવાર બંધારણ અનુસાર ચુંટણીઓ થઇ હતી અને તેમાં ભારે સ્પર્ધા થઈ હતી.

(૮) આ અધિવેશનથી કૉન્ફરન્સમાં અમદાવાદ અને મુંબઇનું સહચારી અને સહકારી જોડાણ થયું. અમદાવાદના બંધુઓએ મોટા પ્રમાણમાં હાજરી આપી ભાગ લીધો. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના બધા વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓએ આનંદપૂર્વક હાજરી આપી અને ૨૭મી જુલાઇની તે પેઢીની સભામાં તેના પ્રમુખ સાહેબે આપેલું વચન સર્વથા પાળ્યું.

(૯) પ્રતિનિધિઓ દરેક પ્રાંતના સંઘમાંથી ચુંટાઈને આવેલા. મહારાષ્ટ્ર, પંજાબ, કચ્છ, કાઠિયાવાડ, ગૂજરાત, બંગાલ વગેરે દૂર દૂર પ્રાંતમાંથી આવેલા સંખ્યાબંધ પ્રતિનિધિઓથી સર્વ પ્રતિનિધિતત્ત્વવાળું અધિવેશન બન્યું હતું. અમદાવાદમાં ત્યાંના અમુક ક્લેશમય વાતાવરણને લઇને નગરશેઠે સંઘ મેળવ્યો નહોતો. કૉન્ફરન્સ તરફથી આમંત્રણ પત્રિકા મળી હતી ને તેની તારીખ અગાઉથી નક્કી થઈ ગઇ હતી છતાં સંઘ ન મળવાને પરિણામે તેના પ્રતિનિધિઓની ચુંટણી સંઘદ્વારા થઇ શકી નહોતી. છેવટે શેઠ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇએ જણાવ્યું કે અમદાવાદથી ભાગ લેનારાની સંખ્યા ઘણી છે તેમજ તેની વસ્તી અને મહત્તા પર વિચાર કરી ત્યાંના ભાગ લેવા ઇચ્છનારને કે જેનાં નામ પોતા તરફથી યા રા. ચીનુભાઇ લાલભાઇ સોલીસીટર તરફથી આપવામાં આવે તેને પ્રતિનિધિ તરીકે ટીકીટો આપવી યોગ્ય છે. આ કારણે ખાસ અપવાદ તરીકે પ્રતિનિધિની ટીકીટ અપાઇ હતી.

(૧૦) એક મહત્ત્વની વાત તે પ્રચાર સમિતિની નિમણુક છે, તેથી ગામે ગામ તેના સભ્યો ફરી આંદોલન કરી જૈન પ્રજાને કેળવવા તથા માહિત કરવાનું કાર્ય કરશે. કૉન્ફરન્સના સાથે સાથે ઉદ્દેશ અને કાર્ય સમજાવશે. તેમાં સર્વને ભાગ લેતા કરશે. આ મહત્વનું અંગ કૉન્ફરન્સને તેમજ તીર્થના કાર્યને અતિ સબળ ટેકો આપનારૂં નિવડશે. તે પ્રચાર કાર્ય માટે ફંડ ઉઘાડવા શ્રીયુત મણિલાલ કોઠારીની પ્રબળ અપીલ વિજયવતી થઇ. સારૂં ફંડ-૧૧ હજારનું લગભગ ત્યાંને ત્યાંજ થઇ ગયું. તેમાં ખાસ નોંધી રાખવા લાયક બીના એ છે કે કેટલાકે વીંટીઓ કાઢી આપી, ને સ્ત્રીઓએ પોતાના દાગીના કાઢી આપ્યા. જ્યાં આવી સન્નારીઓ વસે છે ત્યાં જય જરૂર થાય.

આવા ઉપયોગી પ્રચાર ફંડ માટે આમવર્ગે ઠીક કર્યું કહેવાય. પરંતુ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના કાર્યને અતિ બળ અને જોસ આપનારૂં આ પ્રચાર કાર્ય થાય છે તો તેના સંબંધે થયેલ ફંડમાં તે પેઢીના અતિ શ્રીમંત કાર્યવાહકો તરફથી ત્યાં એક કોડી પણ ન મળે, કે ભરવા માટેનું વચન પણ ન અપાય એ વાત સમજી શકાતી નથી. ખાસ અધિવેશનમાં આનંદપૂર્વક ભાગ લેવામાં માત્ર હાજ-

રીજ પૂરતી ન ગણાય. તે માટે મુંબઇ સમાચાર ૭ મી આગસ્ટ ૧૯૨૬ ના અંકમાં 'જૈનોની જાગૃતિ' એ નામના અગ્રલેખમાં જણાવે છે કેઃ—

'હાલના ચુકાદાને પરિણામે પ્રચાર કાર્યની જરૂર કૉન્ફરન્સને જણાઇ છે અને તે માટે જૈનોએ જોતજોતામાં નાણાંની રકમ કહાડી આપી છે તેમ સ્ત્રીઓ અને બાળાઓએ પોતાના અંગ ઉપરના દાગીના પણ ઉતારી આપ્યા છે.

'ગરીબમાં ગરીબ જને પ્રચાર કાર્યના ખર્ચમાં આમ પોતાનો ફાળો આપ્યો, ત્યારે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્લેટફૉર્મ પર બેઠેલા પ્રતિનિધિઓ શાંત બેસી રહ્યા તેથી એ પ્રતિનિધિઓ કોન્ફરન્સને સાંધતું એક અવયવ ગણે છે, તેના તરફની ચળવળની અગત્યતા સ્વીકારે છે અને તેને વિષે મીઠાં વચન ઉચ્ચારે છે છતાં તેમની તેના પ્રત્યેની વક્રદષ્ટિ હજુ સીધી થઈ નથી એવું કેટલાક માને છે. ”

આ પછી જે વિશેષમાં તે પત્રે ઉમેર્યું છે તે સાથે મળતા થઇ અમે પુચ્છીશું કેઃ—

'આ માન્યતા સર્વાશે સત્ય હોય એમ અમે માનતા નથી, કારણ કે એ પેઢીના લક્ષાધિપતિ અને ક્રોડાધિપતિ પ્રતિનિધિઓ પ્રચાર કાર્ય માટે વધુ નાણાંની જરૂર પડે તો હજારો નહિ પણ લાખોની રકમ પોતાની પાસેથી કહાડી આપે તેમ છે, અને તેમના પૂર્વજોએ કોમ અને તીર્થ માટે આપેલા ભોગ તેમને એ કર્તવ્યથી વિમુખ થવા દે તેમ નથી.'

(૧૧) કૉન્ફરન્સના નિભાવ તેમજ જ્ઞાનપ્રચારના પ્રાણરૂપ તેના સુકૃત ભંડાર ફંડમાં પૈસા ભરવા સમસ્ત હિંદના જૈન સંઘોને આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરવાનો ઠરાવ કરી કૉન્ફરન્સને બળવતી કરી છે.

(૧૨) કોન્ફરન્સની દશમી બેઠકમાં થયેલ બંધારણમાં કેટલાક સુધારા વધારા ગત કન્વેન્શનમાં ભારે ઉહાપોહ પછી સૂચવવામાં આવ્યા હતા અને તે અનુસાર તે સુધારા વધારાને મંજૂરી લેવા માટે આ બેઠકમાં રાખ્યું હતું. તે માટે એક દહાડો ખાસ આ બેઠકને સંભાળવી પડી હતી, પણ અમુક પક્ષના કે અમુક વ્યક્તિના ગમે તે ઉદ્દેશથી થયેલા વિરોધને પરિણામે તે વાત હવે પછીની કોન્ફરન્સની બેઠકપર મુલતવી રખાઇ ને દશમી બેઠકનું બંધારણ કાયમ રહ્યું. નવું બંધારણ વિશેષ વિશાલ બનતું હતું તે આ ખાસ અધિવેશનમાં ન બન્યું તે વાત વિરોધી ભાઇઓ સમજી ન શક્યા યા સમજવાનું મન પર લઇ ન શક્યા, તેથી કોન્ફરન્સના કાર્યવાહકોને હાનિ નથી. દશમી બેઠકનું બંધારણ જે થયું છે તેમાં રાજકીય વિષય ચર્ચવાનો ઉદ્દેશ ઉમેરવામાં એક રાજકીય વિષયમાં ત્રીશ વર્ષ સુધીનો અનુભવ હોવાનો દાવો કરનાર અને એક રાજ્યની ધારાસભાના એક સભ્યને કંઇ વાંધારૂપ ગણાયું !! તેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવાનું એકે કીધું તો બીજાએ તે ઉમેરવાથી શું વિશેષ છે એવો પ્રશ્ન કર્યો. વાહ ! કહેસી કહી ! છતાંયે તે 'રાજકીય' શબ્દ ઉમેરવાનું પાસ થયું, એટલે વળી બીજી વાત આવતાં તેમાં પોતાને મન ગમતા વાંધા લેવાનું જારી થયું. એટલે આ બંધારણની વાત વિષયવિચારિણી સભામાં આવતી બેઠક સુધી મુલતવી રાખવાનો, પણ સાથે દશમી બેઠકના બંધારણને કાયમ રાખવાનો ઠરાવ થયો. એટલે અમુક મુલતવી રખાયું ને તેની બદલીમાં અસલનું કાયમ રાખ્યું તેમાં વિરોધ ન આવ્યો ને કાર્યવાહકોને સફલતા મળી.

(૧૩) આવતી બેઠક માટે સોજત ગામમાંથી આમંત્રણ મળ્યું એ પણ એક સારી ફત્તેહ છે. 'ઘણું જીવો કૉન્ફરન્સ.'

આ પ્રમાણે તેર મુદ્દા છે, ને કૉન્ફરન્સમાં થયેલ ઠરાવોની સંખ્યા પણ તેર છે. પણ એક દિલને અસહ્ય એવો ચૌદમો મુદ્દો એ છે કે આપણી મુંબઇની સર્વ સત્પ્રવૃત્તિમાં મોખરે રહી ભાગ લેનાર, સુશિક્ષિત સાથે પ્રેમ અને પ્રસંનતાથી સહકાર આપનાર અને પોતાનો દાન ઝરો હંમેશાં વહતો રાખનાર આગેવાન શ્રીમંત શેઠ શ્રી દેવકરણ મૂલજી આ અધિવેશનમાં ભાગ પોતાની કૉન્ફરન્સ પ્રત્યે અતિ શુભ ઇચ્છા છતાં ન લઇ શક્યા, તે કૉન્ફરન્સના એક જબરા સુકાની છે અને જીવંત પર્યંત રહેશે એવું અમો હૃદયપૂર્વક માનીએ છીએ. રા. મોતીચંદભાઇની ગેરહાજરી પણ અનિવાર્ય હતી.

૬. રા. મોતીચંદભાઇ.

ગત મે માસમાં શ્રી કૉન્ફરન્સના એક રેસિડંટ જનરલ સેક્રેટરી અને શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના સેક્રેટરી રા. મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ સોલીસીટર પોતાના એક અસીલ સામે થયેલી અપીલની લડત માટે ઇંગ્લાંડ ગયેલા તે વખતે કૉન્ફરન્સના ખાસ અધિવેશનના પગરણ થઇ ચૂકેલાં હતાં. તેમને ત્યાં ગયા વગર છૂટકો નહતો એટલે રોકાઇ ન શક્યા છતાં હૃદયમાં આ બંને સંસ્થાના ઉદય અને વિજય માટેની લાગણીઓ પોતાની પૂરેપૂરી હતી એ નિર્વિવાદ છે, વિશેષમાં જૈન સમાજની જૈન ધર્મ અને સાહિત્યની સ્થિતિ પર તેમનું અવિચ્છિન્ન લક્ષ છે એ તેમના અમારાપરના લંડનથી તા. ૧૫ મી જુન ૨૬ ના લખેલા પત્ર પરથી જણાઇ આવે છે. તે પત્ર ઉપયોગી હોઇ અત્રે ટાંકીએ છીએ. તેઓ ભાદ્રપદ શુદ ૩ ને દિને આપણી મધ્યમાં આવી પહોંચશે એમ સમાચાર મળ્યા છે અને તેમની ગેરહાજરીમાં થયેલ કૉન્ફરન્સના અધિવેશનની કાર્યવાહી તેમજ ફત્તેહ જાણી તેમને અચૂક આનંદ થશે. તેઓ હાજર હત તો કેટલું સારું થાત!

તેમનો પત્ર અમારાપરનો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

'આપતો લગ્નમાં ગયા હતા એટલે મળ્યા નહિ. પારિસ થઇ અહીં આવ્યો છું. અહીં હજુ એક માસ લગભગ થશે. પરદેશ જવાથી ઘણી બાબતનું જાણવાનું નવું મળે છે અને આપણી સંસ્કૃતિ અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને સરખાવવાના બહુ પ્રસંગો હાથ આવે છે. આપણી કોમે તો ઘણો વિચાર કરવો પડે તેવું છે. અહીં જૈન નામનો ધર્મ છે એમ ઘણા ખરા જાણતા નથી અને બહુ થોડા એને બૌદ્ધની શાખા ધારે છે. આપણે હવે આપણા વિશાળ સિદ્ધાન્તોને જગતની પાસે ધરવાની બહુ જરૂર છે, નહિતો આપણે પછાત રહી જશું. અત્યાર સુધીમાં પણ ઘણું મોડું થયું છે. આપણું ખરું ક્ષેત્ર આ છે અને આપણે મનપર લઇએ તો તે કરી શકીએ તેમ છે. નિર્માલ્ય ઝઘડા અને પરિણામ વગરનાં પ્રયાસમાંથી નીકળી આપણે હવે બહાર આવવાનું છે—આવા આવા વિચારો અહીં ઘણા આવે છે. આપણા સાહિત્ય માટે પણ ઘણું કરવાનું છે.

ફ્રાન્સમાં ડૉ. ગેરીનોટને મળ્યો હતો. અહીં બીજાઓને મળું છું. મારા મને તો આપણેજ આપણું કરવાનું છે.

શરીર સ્વાસ્થ્ય બહુ સારૂં છે. આપની નિષ્કામ સેવા ઘણીવાર યાદ આવે છે. મચ્યા રહેજો. જીવનનો એ ખરો લ્હાવો છે. કાર્ય સેવા લખશો. પર્યુષણ લગભગ તમારી તરફ આવીશ.'

૭. કૉન્ફરન્સની ફત્તેહ.

એ તો નિર્વિવાદ છે કે કૉન્ફરન્સના આ ખાસ અધિવેશનની સંપૂર્ણ અને ઉજ્વલ ફત્તેહ થઇ છે અને તે વિજયી અધિવેશન સદાને માટે યાદગાર રહેશે. લોકોએ જે ઉત્સાહ બતાવ્યો છે તે ઉત્સાહનો પ્રારંભ તો ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૬ ને રોજ યાત્રાત્યાગ કર્યો ત્યારથી થયો છે અને તીર્થને અંગે જે શોકની સાથે હૃદયનાં પૂર ઉછળ્યાં તેની કિંમત મૂલવી શકાય તેમ નથી. આટલું જોસ અને જોમ ક્યાંથી આવ્યાં તેનો કોયડો ઉકેલતાં અમોને એમજ જણાય છે કે તે શ્રી મહાત્માજીએ સમસ્ત દેશમાં સમસ્ત આમ પ્રજામાં જે વાતાવરણ ઉત્પન્ન કર્યું છે તેનેજ આભારી છે. આ પ્રસંગે તે પ્રયોગ હજુ સુધી ટક્યો છે અને ચાલુ ટકશે એવી ખાત્રી રહે છે અને તેનો યશ શ્રીમદ્ ગાંધીજીએ પોતાના બળથી અખિલ ભારતમાં ફુંકેલ સજીવ પ્રાણને છે. જય હો તે વીરને અને તેના વીરોચિત બલપ્રવાહને.

આ અધિવેશન સામે કાર્ય કરનારી અનેક સ્થિતિઓ-પરિસ્થિતિઓ હતી. એકને સરકે તો બીજી ઉભી થાય. બીજી દાબવામાં આવે તો ત્રીજી ખડી થઇ જાય. ત્રીજીનો ઉપશમ થાય તો ચોથી ઉપસ્થિત થાય. એક પ્રમુખની નિમણુક કરી, ત્યાં તેની તબીયત બગડે; તેની બદલીમાં બીજા પ્રમુખ સાહેબ હસ્તગત થયા; ત્યાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને અધિવેશનથી કાર્યને હાનિ જણાય ને તે પોકાર કરે. વળી મુંબઇમાં સંઘની સભા મારફત સ્વાગત સમિતિ નીમાવી ઘટે એમ અમુકનો આગ્રહ થાય. સ્ટેન્ડિંગ કમિટિ દ્વારા તેરા અધિવેશનનો ઠરાવ થતાં સંઘ તરીકેની સભા બોલાવાય ને તેમાં અધિવેશનની જરૂર નથી એમ ઠરાવાય. પછી સંઘની સભામાં તેનો સત્કાર લેવાય અને તેની મારફત

સ્વાગત સમિતિની નિમણુક કરાવાય અને તેથી ઉપલા અમુકના આગ્રહનું નિરાકરણ થાય, ને તેમ કરતાં અધિવેશનની જરૂર સ્વીકારાય; પણ તે સાથે બીજા 'સુજ્ઞ પક્ષ'ની નાપસંદગી આવે; તે પક્ષ સ્વાગત સમિતિમાં ભાગ ન લે. વળી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના મતથી વિરૂદ્ધ થઇ અધિવેશન થાય તો તેઓ સામિલ ન થાય; તેમ થયે તેમના સહાનુભૂતિ ધરાવનારા અને પક્ષવાળા સામિલ ન થાય. વળી શત્રુંજયના કેસને હાનિ પહોંચવાનો ભય દર્શાવાય. તદુપરાંત મુંબઇસ્થ 'સુજ્ઞ પક્ષ' ઉદાસીન રહે. આવી સ્થિતિમાં રેસિડન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ શું કરે? તેમની જગ્યાએ બીજા કોઇ હોય તો જરૂર 'ધોળ્યું, આવા વિપર્યાસ કરતાં અધિવેશન ભરવાનું માંડી વાળવું એજ સારૂં.' એમ વિચાર કરી બાજી સંકેલી લે યા તો રાજીનામું જ આપે, પણ તેઓ તેવા જ્ઞાનતંતુવાળા, નબળા અને નિરાશા પામે તેવા નર ન હતા. તેમણે 'now or never'–હમણાં નહિ તો પછી કદિ બનનાર નથી એવી ભાવનાવાળા હોવા છતાં સ્થિતિ સંયોગ–દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળભાવને લક્ષમાં રાખી ચુકાદાની વાટ જોવાનું કબૂલી લીધું. પણ સાથેને સાથે તેની મુદત બાંધી–તે ચુકાદો અમુક સમયમાં આવવો ઘટે છતાં આવે કે ન આવે તો પણ અમુક સમયે ભરવુંજ એ પ્રમાણે ઠરાવ કરાવ્યો ને તેમાં શેઠ આ. ક. પેઢી ભાગ લેશે એવું વચન પણ તેના પ્રતિનિધિઓ પાસેથી લઇ લીધું. ને તે પ્રમાણેજ કાર્ય ધપાવ્યે રાખ્યું. આખરે તે બાંધી મુદતે કાર્ય કરી બતાવ્યું. ખરેખર! બંને રે૦ જ૦ સે૦ સાહેબો નામે રા. મકનજી જે. મહેતા અને રા. મોહનલાલ બી. ઝવેરી આ અધિવેશનના યશના પ્રથમ અધિકારીઓ છે. તેમની સાથે બગલમાં ને બગલમાં રહી રા. મણિલાલ સુરજમલ ઝવેરીનો સહકાર ઓછો યશદાયી નથી, આ ઉપરાંત બીજા લેખન શક્તિવાળા બંધુઓએ જે ગુપ્તપણે કાર્ય કર્યું છે તે પણ ઓછું મહત્વનું નથી.

આ અગ્રસ્થની હકીકત પછી આપણા પ્રમુખ સાહેબનો ફાળો તપાસીશું. તેઓ અંગ્રેજી, બંગાલી, હિંદી ને ગુજરાતી એમ ચાર ભાષાના અભ્યાસી હતા. તેમની વિવેકશક્તિ અને દૃઢતા ઘણા ઉચા પ્રકારની હતી. તુલના કરી વાતનું હાર્દ બધી બાજુથી લઇ નિર્ણય આપવામાં વધુ સમય લઇને પણ પોતાનું કાર્ય દૃઢતાથી અને સ્વતંત્રતાથી, લીધું હતું. પોતાનું ભાષણ અતિ ઉત્તમ, દલીલવાળું અને પ્રમાણ પુરઃસર મૂળની અંગ્રેજી ભાષામાં બરાબર વાંચી સંભળાવ્યું હતું ને તેમાં કરેલી ખરી વસ્તુસ્થિતિનો સ્ફોટ એટલો બધો સુન્દર અને અસરકારક હતો કે ગમે તે વિચારશીલના મગજને ધન્યવાદ આપવા પ્રેરિત કરે. મગજની શાંતિ સારી રીતે રાખી એક સાથે કલાકોના કલાક ચાલુ કાર્ય કરવાનો અભ્યાસ ન હોવા છતાં, તેમજ પોતાના શ્રીમંતાઇના જીવનને ઉચિત સુકુમારતા છતાં સદોદિત કામ કામ ને કામ રહે એવા આ પ્રમુખ તરીકેના વ્યવસાયને અડગ પુરૂષાર્થથી–ઉત્તમ રીતે નીભાવી રાખ્યો હતો. આ રીતે આ મહાકાર્યના યશમાં તેમની સહાયનું સ્થાન પણ મોટું હતું. શેઠ આ. ક. ની પેઢીના પ્રમુખ શેઠ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇએ પોતાની સાથે તે પેઢીના બધા વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓને લઇ તેમજ અમદાવાદના ગૃહસ્થોને આનંદથી યોજિત કરી શાંતિથી અને સાવધાનતાથી જે કાર્ય કર્યું હતું તે એકંદરે જરૂર સ્તુતિપાત્ર હતું. અમે તેમને જનરલ મંત્રીઓને અને મહાત્માજીના અર્પેલા લોકોત્સાહને મુબારકબાદી આપીએ છીએ; અંતે સ્વયંસેવકોની જહેમત પણ વીસારવા માંગતા નથી. તેને માટે તેમને શાબાશી આપી તેઓ નિઃસ્વાર્થપણે અને નિરાડંબરથી વિશેષને વિશેષ ઉપયોગી અને પોતાને ઉચિત કાર્ય કરવા પ્રેરાય એમ અમે ઇચ્છીશું.

૮શ્રીયુતબહાદુરસિંહજી અને શ્રીયુત કસ્તુરભાઇ.

કોન્ફરન્સના પ્રમુખ સાહેબ શ્રીયુત્ બહાદુરસિંહજીએ પોતાના મુખ્ય વ્યાખ્યાનમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનાં સંબંધમાં ઘણા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પુનર્વ્યવસ્થાની વાત હાથમાં લેતાં પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તવ્ય અને મંતવ્ય જણાવ્યું છે.

'મને ભય છે કે તેનું હાલનું ધોરણ કોમને સંતોષ આપી શકશે નહિ, અને તેથી એ સ્વીકારાશે કે સમય એવો જરૂર આવ્યો છે કે જ્યારે સામુદાયિક હકો અને

દાવાઓ, વિશેષ સારી અને અસરકારક રીતે સાચવવા માટે તદ્દન આવશ્યક છે કે આપણા કાબુ, સામુદાયિક વહિવટ, તેમજ વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓ સંબંધી તદ્દન પુનઃ બંધારણ કરવું ઘટે કે જેથી તેના બંધારણમાં હાલ છે તે કરતાં વધુ પ્રમાણમાં કોમનું પ્રતિનિધિ તત્ત્વ આવે અને એવી કલમ નાંખવી કે આ પ્રતિનિધિઓ કોમની સાથે સીધા અને તાત્કાલિક સંબંધમાં આવે.'

આ અને બીજા વક્તવ્યથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના વિદ્વાન્ અને શ્રીમાન્ પ્રમુખ શ્રીયુત કસ્તુરભાઇને ખાસ ખુલાસો કરવાની જરૂર જણાતાં તેમણે તેની તક તેના ત્રીજે દિવસે પ્રમુખ સાહેબ શ્રીયુત બહાદુરસિંહજીની રજા આખરે મેળવીને લીધી ને જણાવ્યું કેઃ—

"પ્રમુખ સાહેબના શરૂઆતના ભાષણમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી બાબતમાં ટુંક વીવેચન કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં કંઈક ગેરસમજુત હોય તેવું જણાવાથી અને તેનો ખુલાસો કરવાની આવશ્યકતાથી હું આપની સમક્ષ ઉભો થયો છું. જેમ પ્રમુખ સાહેબે કીધું તેમ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તે સકળ ભારત વર્ષના શ્વેતામ્બર જૈનોના પ્રતિનિધિઓની બનેલી છે અને તે પેઢીનો ઉદ્દેશ કોમના તીર્થના રક્ષણ કરવાનો છે. છેલ્લા સાડાત્રણસો વર્ષથી આ કામ તે પેઢીના પ્રતિનિધિઓ કરતા આવ્યા છે અને કરે જશે. તે કેવા સંગીન બંધારણ ઉપર રચાયલી છે અને કોમનો કેટલો વિશ્વાસ ભોગવે છે તે તેના આટલા પુરાણા અસ્તિત્વ ઉપરથી અને આજે પણ શ્રી શત્રુંજય સંબંધી જે કામ તેના પ્રતિનિધિઓ બજાવી રહ્યા છે, તેમને જે ટેકો સમુદાય તરફથી આપવામાં આવી રહ્યો છે, તે ઉપરથી સહજ સમજી શકાશે. દર પાંચ દશ વર્ષને આંતરે બંધારણ ફેરવવું તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. આપ સૌની જાણમાં છે તેમ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીનું છેલ્લું બંધારણ ૧૯૧૨ની સાલમાં આરસો ગામના ઠરાવોથી અને હીંદુસ્તાનના સકલ સંઘની સભા બોલાવી કરવામાં આવ્યું છે. વળી વધુમાં જણાવીશ કે શત્રુંજય સંબંધમાં જે પચાસ હજાર સહીઓ સાથેનું 'મેમોરીયલ' વાઈસરોય સાહેબ આગળ મોકલવામાં આવ્યું હતું અને તે કાર્યમાં આણંદજી કલ્યાણને જે ટેકો આપવામાં આવ્યો હતો તે બતાવી આપે છે કે તે પેઢી સકલ કોમનો વિશ્વાસ ભોગવે છે.

બીજું એમ કહેવામાં આવે છે કે આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી પુરતું સાહિત્ય બાહાર પાડવામાં આવતું નથી તો મ્હારે જણાવવું જોઇએ કે આજ સુધીમાં શ્રી શત્રુંજયની બાબતમાં કોમની જાણ માટે જરૂરનો એક પણ કાગળ એવો નથી કે જે કોમ આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો નથી. હું કબુલ કરૂં છું કે આ સાહિત્ય બાળબોધમાં બાહેર ન પડવાથી કેટલાક ભાઇઓને આપણા હક સમજવા મુશ્કેલ થયા છે. પણ હું આપને ખાત્રી આપું છું કે હવેથી દરેક જરૂરી સાહિત્ય બાળબોધ, ગુજરાતી તેમજ ઇંગ્રેજીમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી અમદાવાદીઓની બનેલી છે, એમ માનવાનું નથી. તે સકળ જૈનોની બનેલી છે. તેનું કામ જૈનોના તીર્થોનું રક્ષણ કરવાનું છે. પેઢીના પ્રતીનિધિઓ એ કામ કરે છે. જો કંઈ ખામી હોય અને તમે સુચના કરશો તો અમે તે પર લક્ષ આપીશું."

આ પછી શ્રીયુત બહાદુરસિંહજીએ જણાવ્યું હતું કેઃ—

In my presidential address I made some observations regarding Seth A. K. but after hearing from Seth Kasturbhai Lalbhai that they have done all that was possible for them under the peculiar circumstanoes in which they were working and on their giving us an assurance that they will be only too pleased to give proper and greater publicity to the stages and progress of the work in view of public feeling; they have our support in all that they are doing at present on our behalf in this matter. Now I hope that there will be no misunderstanding and Seth A. K. shall have our fullest confidence and every support in the work they are doing.

—મારા પ્રમુખ તરીકેના વ્યાખ્યાનમાં મેં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના સંબંધમાં કેટલીક નુકતેચીની કરી, પણ શેઠ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇથી એમ કહેવામાં આવ્યું કે જે વિલક્ષણ સંજોગોમાં તેઓ કાર્ય કર્યે જાય છે તે સંજોગોમાં જે કંઇ તેમને માટે શક્ય હતું તે બધુ તેમણે કર્યું છે; આ સાંભળ્યા પછી અને તેઓ જાહેર લાગણીને ધ્યાનમાં લઈ કામકાજની ક્રમિક અવસ્થાઓ તેમજ પ્રગતિને યોગ્ય અને હાલ વિશેષ પ્રગટ કરી જાહેરમાં મૂકશે તે જાતની તેઓએ આપણને ખાત્રી આપી છે તેથી તેઓ અત્યારે

આ સંબંધમાં આપણા વતી જે કરે છે તે સર્વમાં આપણો તેમને ટેકો છે. હવે હું આશા રાખું છું કે કંઇ ગેરસમજૂતી રહેશે નહિ અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને આપણો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ અને દરેક જાતનો ટેકો તેઓ જે કરે છે તેમાં રહેશે.

આ રીતે ખુલાસો અને તેનો ઉત્તર થતાં ક્ષોભ દૂર થઇ વાતાવરણ વધારે નિર્મળ બન્યું હતું. આમ થવામાં શ્રીયુત મણિલાલ કોઠારીની જહેમત પણ ખાસ સ્મરણીય છે.

૯. જૈન સ્વયંસેવક સંમેલન—આ મથાળા હેઠળ અમે ગત ફાગણના અંકમાં તેની જરૂર, તેનો કાર્યપ્રદેશ અને તેની કાર્યપદ્ધતિ સંબંધી ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા અને તે, કાર્યમાં પરિણત આ મહાસભાના પ્રસંગેજ પામ્યું છે જાણી આનંદ થાય છે. તેમાં ભાગ લેનાર સ્વયંસેવક મંડળો આઠેક ગામનાં હતાં. વિશેષે કરી ભાગ લેવામાં મુંબઇના સ્વયંસેવકો હતા ને સાથે સાથે બીજા મુંબઈના ગૃહસ્થોને નોતર્યા હતા. આને 'અખિલ ભારતીય જૈન સ્વયંસેવક પરિષદ્' એવું મહા નામ આપવામાં વિશિષ્ટતા હતી નહિ; મોટાં મોટાં નામ આપવાથી કંઇ સરતું નથી પણ ઘણી વખત કાર્યમાં ક્ષતિ, અને ઉણપ આવે છે અને મૂલસ્વરૂપ ભૂલાઇ જતાં આડંબર, અને ભભકામાં તણાઈ જવાય છે. નામ પાછળ કાર્ય ન હોય તો તે નામ નકામું છે. એક પરદેશી કહેવત છે કે ગુલાબ છે તેને ગુલાબ એ નામ ન આપ્યું હોય છતાં તેની સુગંધ કંઇ જતી રહેતી નથી.

અમે ફાગણના અંકમાં દોરેલ કાર્યપ્રદેશ અને કાર્યપદ્ધતિ પ્રમાણે અનુસરવામાં આવે અને સાદાઇથી કાર્ય કરવા પ્રત્યેજ લક્ષ આપવામાં આવે તો સમાજની સેવાના જબરા અંગભૂત થઇ શકાય તેમ છે ને સરવાળે દેશના હિતમાં સારો ફાળો આપી શકાય તેમ છે. સારા ઠરાવો કરવા એ સારૂં છે, પણ તે ઠરાવો પ્રમાણે વર્તનથી કરી બતાવવું એ તેથી વધારે સારૂં છે યા તેજ ખરી રીતે સારૂં છે.

પ્રમુખ તરીકે શેઠ અમૃતલાલ કાળીદાસની નીમણુક ઘણી યોગ્ય થઇ હતી. તેમણે પોતાના ભાષણમાં સેવા, ગુણો અને સેવાનાં કાર્યોનો લાગણીવાળા શબ્દોમાં સારો ખ્યાલ આપ્યો હતો. તેમાં કરવાના ઠરાવો ઘડવા માટે નિમેલી સમિતિએ ઘડી આપ્યા હતા અને તે વિધવિધ સ્વરૂપમાં, અને કેટલાક ઠરાવો આ પરિષદ્‌માં કરવામાં આવ્યા છે તે વિચારવા યોગ્ય છે, (૧) દરેક ગામમાં સેવામંડળો સ્થાપવા (૨) વ્યાયામશાળાઓ ઉઘાડવી (૩) તાલીમ માટેનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરી તેનો પ્રચાર (૪) શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ અને સર્વ શક્તિઓનો ટેકો. અને (૫) પછી શ્રી જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સને અભિનંદન અને તેના દરેક કાર્યમાં ફાળો આપવો (૬) મી. વૉટ્સનના ચુકાદા સામે વિરોધ (૭) તે ફેરવવા માટે સંજોગવશાત્ સત્યાગ્રહનો પ્રસંગ આવે તો તે માટે ધર્મપ્રિય બંધુઓને ભલામણ ને તે માટે પગલાં લેવા પોતાની કાર્યવાહક સમિતિને સત્તા. અને (૮) પોતાનું બંધારણ નક્કી કરવું.–ક્યાં કરવું, કેવી રીતે કરવું તેનો તેમાં નિર્દેશ નથી. કાર્યવાહક સમિતિને સત્યાગ્રહ માટે સત્તા આપી, હવે તે સમિતિ પોતાનું પાકું બંધારણ કરી દરેક ઠરાવો પાર પાડવા કટીબદ્ધ થશે.

આ રીતે ઠરાવો થયા છે તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાનું 'પરિષદ્' હવે પછી ધ્યાનમાં રાખે તે અનુસાર જે જે કાર્યવાહી થાય તે બહાર પડતું રહે, જૂદે જૂદે સ્થાને સેવા મંડળો, અખાડાઓ સ્થપાય, તાલીમ તરતજ અપાય ને લેવાય એમ અમે ઇચ્છીશું.

૧૦. જૈન મહિલા સંમેલન—મુંબઇની જૈન મહિલા સમાજના અતિ ઉત્સાહી અને હૃદયનિષ્ઠ કાર્યવાહક શ્રીમતી ગં. સ્વ. મંગલા બ્હેનના પરિશ્રમથી કોન્ફરન્સના મંડપમાં મહિલાઓનું સંમેલન થયું હતું તેમાં પ્રમુખ તરીકે શેઠ હીરાલાલ અમૃતલાલ શાહ બી. એ. ના ધર્મપત્ની અ. સૌ. મોંઘી બ્હેને (રા. મોતીચંદ ગિ. કાપડિયાનાં બ્હેને) અતિ મનનીય ભાષણ આપ્યું હતું અને મિ. વૉટ્સનના ચુકાદાનો વિરોધ, તે ચુકાદો દૂર થાય ત્યાં સુધી યાત્રા ત્યાગ વગેરે ઠરાવો કર્યા હતા. પુરૂષો કરતાં વિશેષ

નાનો સમાવેશ થઇ જાય છે. આટલા વાર્ષિક લવાજમમાં આટલું બધું વાંચન પૂરૂં પાડનારૂં જૈન આલમમાં એક પણ પત્ર નથી. વિશેષમાં 'જૈનયુગ'ના ખાસ અંક નામે શ્રી મહાવીરજયંતી અંક ગત ચૈત્ર માસમાં અને આ 'કૉન્ફરન્સ અંક' આ માસમાં દળદાર આપવામાં આવ્યા છે.

હવે પછીની કારકીર્દિમાં વિશેષ વિશેષ બાબતો આપવાની ઇચ્છા છે. જૂનું કાવ્યસાહિત્ય, જૂનો ઇતિહાસ, શ્રી શત્રુંજય પ્રચારકાર્યનું સાહિત્ય, આદિ અનેક મહત્વની અને સંગ્રહ કરવા લાયક હકીકતો વાળા લેખો આવશે. ભાદ્રપદને આસો માસના અંકોમાં શ્રી મહાવીર નિર્વાણ જયંતી અંક રૂપી ખાસ અંક આપવાનો વિચાર છે. પછી સાહિત્ય અંક આપવાનો વિચાર છે હિન્દી ભાષામાં પણ લેખો આપી હિંદીભાષીઓ જૈનો માટે વાંચન પણ પૂરૂં પાડવું ઘટે તે માટે તેવા લેખોનો પ્રચાર કરવાનો છે. પુસ્તકોની સમાલોચના આ વર્ષમાં જેટલી જોઇએ તેટલી થઇ શકી નથી તે માટે ક્ષમા યાચીએ છીએ. હવે વિશેષ પ્રમાણમાં આપવાની ઇચ્છા છે. એમ અનેક વિધવિધ વાનીઓ પીરસવાનો મનોરથ છે. આ મનોરથ સિદ્ધ કરવા માટે તંત્રી તનતોડ મહેનત કરવા ઉદ્યુક્ત રહેશે, પણ તે સાથે કૉન્ફરન્સ દેવી કે જેના આશ્રયથી આ પત્ર નીકળે છે તેને પણ દ્રવ્યસહાય વાચકોએ આપવીજ પડશે. આથી હવે વાર્ષિક લવાજમ ૪ રૂ. રાખીએ તોપણ ઓછું છે, છતાં અત્યાર સુધીની આ પત્રની સેવા ધ્યાનમાં લેતાં તેમજ હવે પછીના મનોરથો વિચારતાં તેમજ વાચકોપર વધુ દબાણ ન કરવાના આશયથી જો વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ત્રણ રાખવામાં આવે તો સુયોગ્ય ગણાશે, તેથી વાર્ષિક લવાજમ **હવે નવા વરસથી રૂ. ત્રણ રાખવામાં આવ્યું છે.** ગ્રાહકો તે પ્રમાણે સ્વીકારી બીજા વર્ષનું વાર્ષિક લવાજમ રૂપીઆ ત્રણ મનીઓર્ડરથી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ ઓફીસ, ૨૦ પાયધુની, મુંબઇ એ સરનામે મોકલી આપવા કૃપા કરશે એમ તેના રેસિડંટ જનરલ સેક્રેટરીઓના કહેવાથી અત્ર વિનતિ કરવામાં આવે છે. વી. પી. કરવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ છે અને તેથી ગ્રાહક તેમજ ઓફીસ બંનેને નુકશાન છે અને પોસ્ટ ઓફીસને ફાયદો છે તો વી.પી. કરવાની ફરજમાંથી કોન્ફરન્સ ઓફીસને ગ્રાહકો મુક્ત કરશે.

વાચકોને આ વર્ષ પુરૂં થતાં અને આ પત્રનો નવીન વર્ષનો આરંભ ભાદ્રપદ માસમાં—'સંવત્સરી' પર્વવાળા માસમાં થતાં અમો 'તંત્રી' તરીકે ક્ષમાપના નીચેના શબ્દોમાં યાચીએ છીએઃ—

'અત્ર ક્ષણપર્યન્ત તમ પ્રત્યે કોઇપણ પ્રકારે પૂર્વાદિકાળને વિષે મન વચન કાયાના યોગથી જે જે અપરાધાદિ કાંઈ થયા હોય તે સર્વ અત્યંત આત્મ ભાવેથી વિસ્મરણ કરી ક્ષમા ઇચ્છીએ છીએ. હવે પછીના કોઇપણ કાળને વિષે તમ પ્રત્યે તે પ્રકાર થવો અસંભવિત થાય એવા પ્રયત્નશીલ રહીશું, તેમ છતાં પણ કોઇક અનુપયોગ ભાવે દેહપર્યંતને વિષે તે પ્રકારોચિત થાય તો તે વિષે પણ અત્ર અત્યંત નમ્રપરિણામે ક્ષમા ઇચ્છીએ છીએ અને તે ક્ષમારૂપ ભાવ આ પત્રને વિચારતાં વારંવાર ચિંતવી તમે પણ તે સર્વ પ્રકાર અમપ્રત્યેના પૂર્વકાળના વિસ્મરણ કરવાને યોગ્ય છે.'

૧૩ હવે શું ?

એક ભાઇ પાટણથી લખે છે કે 'કોન્ફરન્સના કાર્યથી પરવારી સૌ સૌના જીવન નિર્વાહની ફીકરમાં કોમ પડીજ રહેશે ને આનંદજી કલ્યાણજીના કારભારી શેઠીઆઓ કરશે એમ માની કોમને શાંતીમાં ઉંઘાડશો—એવું બધું બન્યું છે'—આ ઉદ્‌ગાર લાગણીવાળા છે અને તેજ પ્રમાણે સાવ થાય તો કોમની પ્રગતિ નથીજ. કોન્ફરન્સનું અધિવેશન થઇ ગયું, આણંદજી કલ્યાણજીની સભા તે પહેલાં મળી ગઇ. તે સભાના એક ઠરાવ પ્રમાણે ૧૫ મી ઑગસ્ટનો શોક દિન આખા વર્ષમાં ઠેકઠેકાણે પાળવામાં આવ્યો તે છતાં 'હવે શું?' એવો સવાલ જ્યાં ત્યાં પૂછવામાં આવે છે. આના જવાબમાં સાધુ વસવાણી કહે છે તેમ.

'પણ તે ચુકાદાને ભુંસવાનો એકજ માર્ગ મને સુઝે છે. **તમે તમારી તાકાત ખીલવો.** હું પ્રાર્થુ છું કે પરમાત્મા તમારામાં એ તાકાત ખીલવે! જૈન સમાજમાં તાકાત છે એ હું જાણું છું પણ તે તાકાત તો આજે કેદખાનામાં પડી મુંઝાઈ રહી છે. એને બહાર આણો અને

ઇતિહાસનો થોડો પણ અભ્યાસ કર્યો છે. જ્યારે હું ઇતિહાસનું દફતર ખોલું છું, જ્યારે હું ઇતિહાસનું શાસ્ત્ર ઉકેલું છું, ત્યારે હું તેમાંથી એકજ અવાજ ઉઠતો સાંભળું છું. એ અવાજ કહે છે કે—"કોઇ પણ ધર્મ, કોઇ પણ સંપ્રદાય, કોઈ પણ રાષ્ટ્ર પોતાના બળ વિના ઉદ્ધાર ન મેળવી શકે." હું જે ઇતિહાસનો અવાજ નિરંતર સાંભળું છું. તેજ અવાજ આપની પાસે ધરી કહેવા માગું છું કે તમે તમારી આચ્છાદિત થયેલી શક્તિઓને જાગ્રત કરો અને તમારી તાકાતથી તમારા ન્યાય્ય હક્ક પ્રાપ્ત કરો. આત્મભોગ એ શક્તિની જનની-માતા છે. આત્મભોગની વૃત્તિને ખીલવશો તો તાકાત સ્વયમેવ તમારા અંતરમાં આવી ઉભરાશે. તમારા નૌજુવાનો અને નેતાઓને પણ મારો એજ એક પેગામ છે!

ભગવાન્ મહાવીરનો પણ એજ પયગામ છે. તેમણે ઇંદ્ર જેવાએ આપવા માગેલી સહાયને ઠોકરે મારી આત્મબળથીજ ઉચ્ચતમ પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. એ આત્મબળથીજ બંગાલી ભાઇઓએ બંગાળના ભાગલા રૂપી નિશ્ચિત વિધાન (settled fact) અનિશ્ચિત કરાવ્યું હતું. એજ આત્મબળથી શીખ અકાલીઓએ પોતાનાં પવિત્ર સ્થાનો સંબંધીના હક્કો મેળવ્યા છે. એજ આત્મબળથી આપણે જૈનો આપણા વ્યાજબી હક્કો મેળવી શકીશું.

હમણાં પ્રગટેલી જ્યોતને સ્નેહથી-તેલથી પૂરિત રાખી સતત પ્રજ્વલિત રાખો. દર માસે દરેક ગામમાં જાહેર સભા-સંઘસભા કરી યાત્રાત્યાગના માર્ગને દૃઢ નિશ્ચિત રાખી, તપસંયમ પાળી પ્રભુપ્રાર્થના કરો.

આપસ આપસનાં ઝઘડાઓ દૂર કરો. દીક્ષાના પ્રસંગોથી કુટુંબોમાં કલુષિત અશાંતિ થતી હોય તે કાઢી નાખો. સંપ્રદાય સંપ્રદાય વચ્ચેના વેરોને તિલાંજલિ આપી સર્વ સંપ્રદાયોને સાથે લ્યો.

શ્વેતામ્બર-દિગંબરો પોતાની વચ્ચેના તીર્થવિષયક ઝઘડાઓ સમાધાનીથી દૂર કરી અરસ્પરસ સમજી જાઓ. બે વચ્ચે કોઈ પણ ત્રીજી સત્તાને ન નાંખો. ત્રીજી સત્તાપર બહુ મદાર બાંધવાથી શું પરિણામ આવ્યું છે તે પર વિચાર કરી તે મદાર કેટલો દગો દે તેવો છે તે સમજી જાઓ. નવા ઝઘડા કરતા અટકો.

આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ પણ વ્યવહાર દૃષ્ટિથી અત્ર સમજવા જેવું છે. ૧૫-૮-૨૬ ના જૈનનો અગ્રલેખ 'બંધ સમે ચિત્ત ચેતીએ-ઉદયે શો સંતાપ'. એ નામનો વિચારવા જેવો છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે:-

"મી. વોટસનનો ચુકાદો આજે આપણને અન્યાયી લાગે છે, દરબારી સત્તાનું આક્રમણ આપણને આકસ્મિક લાગે છે, પણ અન્યાય અને આક્રમણની પાછળ આપણી કેટકેટલી નબળાઇઓ અને પ્રમાદનો પુંજ જામ્યો હતો, તેનો આપણે હીસાબ કરી જોયો છે? વોટસન સાહેબ તો એક માત્ર ચીણગારી નાખીનેજ આઘા ખસી ગયા છે. એ ચીણગારી જો કોઈ સબળ અથવા સાવચેત સમાજના આંગણામાં પડી હોત તો તે પોતાની મેળેજ પડી પડી ઓલવાઇ જાત'.........જુના કર્મબંધ પરિપાક પામી ઉદય આવે તે વખતે સંતાપ કરી બેસી રહેવાની શાસ્ત્રકારોએ ચોખ્ખી મનાઇ કરી છે. એ સંતાપમાંથી એવું બળ પેદા કરવું જોઈએ કે જે બળ આપણી સામેના મુખ્ય પ્રશ્નને તો શું, પણ તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી અને આપણા જીવન સાથે જડાયેલી અનેકાનેક સમસ્યાઓનો પણ નીકાલ લાવવામાં એક સરસ સાધનરૂપ થાય."

આ મનનીય અગ્રલેખની અંતે નીચે પ્રમાણે જે ઉદ્‌ગારો છે તેને અમે સંપૂર્ણ સહમત છીએ.

'નિર્બળોનો સંતાપ કદાચ આત્મવિનાશી હોય, પરંતુ સબળ પુરુષો અને સબળ સંઘના સંતાપમાં પ્રગતિનાં ઘણાં છુપાં બીજ રહેલાં હોય છે. આજે આપણે ગમે તેટલા વિરોધ વચ્ચે એકત્ર બની શક્યા છીએ એજ બતાવી આપે છે કે આપણને સંતાપ માત્ર કાયરોના કલ્પાંતવાળા કે દુર્બળોના આર્તનાદ સમો નથી, પણ એ પ્રસંગ એટલેથીજ પતી જવો ન જોઇએ. એક સ્હેજ આરંભ-ભૂતકાળની ન્હાની-મોટી અસંખ્ય ભૂલો-ભ્રાંતિઓ અને મૂઢતાઓના સમુચ્ચયરૂપ હોય છે એમ માની એ પ્રમાદ અને મૂઢતાને જડમૂળમાંથી ખોદી કાઢવા જોઇએ. પછી આપણને કોઇની પાસે દયા માગવા નહીં જવું પડે, કોઇની પાસે કૃપાની ભીક્ષા માગવા હાથ લંબાવવો નહીં પડે. પછી તો આપણે એક મરદને છાજે તેવા ગંભીરનાદથી કહી શકીશું કે 'કાંતો અમને ન્યાય આપો અને કાંતો અમને અમારૂં ભાવી અમારા પોતાના હાથથી ઘડી લેવા દ્યો.' આપણા અગ્રસરો, ધર્માચાર્યો અને પ્રચારકો જૈન જાતિમાં આટલું જીવન જગાડી શકશે?'

પર્યુષણ-પર્વ દિવસોમાં તેમજ બીજા દિવસોમાં

દરેક ધર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક સાધુ સાધ્વી ઉપરનું રહસ્ય સમજાવી શકે, સંઘમાં રહેલ કલેશ–ઝઘડાને દૂર કરાવી શકે, અને પક્ષપક્ષ વચ્ચે, કુટુંબ કુટુંબ વચ્ચે, શ્રાવક શ્રાવક વચ્ચે પ્રેમભરી સમાધાની કરાવી શકે અને આત્મભોગના પાઠ, મરદાઇ–મનુષ્યત્વના પાઠ શીખવી શકે. તે સાથે સાથે પોતે પણ સંઘાડા સંઘાડાના, વિધિ વિધાનના, માનાપમાનના, આક્ષેપ અને વિચારની મારામારીના ભેદો અને ઉપભેદો ભૂલી જઈ પોતાનું એકત્રિત સંમેલન પ્રેમપૂર્વક કરે અને શ્રી મહાવીરના સાચા વીર ઉપાસક બને. સંગઠન અને આંદોલન, ત્યાગ અને સંયમ, આત્મભોગ અને આત્માર્પણ–એજ જીવનસૂત્રો સૌમાં બની રહો એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના. એમ થયેજ લૉર્ડ કર્ઝન જેમ ભારતનો ઉદ્ધારક બન્યો, તે રીતે મી. વૉટ્સન જૈન સમાજનો ઉદ્ધારક બનશે.

શાન્તિનો માર્ગ.

'આ પ્રવૃત્તિવ્યવહાર એવો છે કે–જેમાં વૃત્તિનું યથાશાન્તપણું રાખવું એ અસંભવિત જેવું છે. કોઈ વિરલા જ્ઞાની એમાં શાન્તસ્વરૂપ નૈષ્ઠિક રહી શકતા હોય એટલું બહુ દુર્ઘટતાથી બને એવું છે; તેમાં અલ્પ અથવા સામાન્ય મુમુક્ષુ વૃત્તિના જીવો શાન્ત રહી શકે, સ્વરૂપ નૈષ્ઠિક રહી શકે. એમાં યથારૂપ નહિ પણ અમુક અંશે થવાને અર્થેજ કલ્યાણરૂપ અવલંબનની અવશ્યતા છે. તે સમજાવવા પ્રતીત થવા અને અમુક સ્વભાવથી આત્મામાં સ્થિત થવા કઠણ છે. જો તેવો કોઈ યોગ બને તો જીવ શુદ્ધ નૈષ્ઠિક થાય તો શાન્તિનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય. પ્રમત્ત સ્વભાવનો જય કરવાને અર્થે પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે. આ સંસાર રણભૂમિકામાં દુષમ કાળરૂપ ગ્રીષ્મના ઉદયનો યોગ ન વેદે એવી સ્થિતિના વિરલજ જીવો અભ્યાસ કરે છે.'

ત્રણ મહામાર્ગ.

'હિન્દુસ્થાન એ યોગવિદ્યાની ભૂમિ છે. હિન્દુ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મનુષ્ય સ્વભાવની ત્રણ મહાન્ વૃત્તિઓને અનુકૂળ ત્રણ મહાન્ પંથ બતાવ્યા છે. એક જ્ઞાનયોગ. કેટલાક જીવાત્મા જ્ઞાનપ્રધાન હોય છે. જાણવું શોધવું અને તેનો બોધ બીજાને આપવો આ લક્ષણ જ્ઞાનપ્રધાન જીવાત્મામાં આપણે જોઇએ છીએ.

પ્રેમ અને પ્રેમ ઉચ્ચ વસ્તુપર ઠેરવેલો હોય–જેને આપણે સામાન્ય રીતે ભક્તિ કહીએ છીએ–તે જેનામાં મુખ્ય હોય છે તે મનુષ્ય ભક્તિમાર્ગનો કહી શકાય. આ મનુષ્યમાં પૂજ્યભાવ, સહાનુભાવ, પારકાંને માટે ઉલટી જતો લાગણીનો આવેશ, આ ત્રણ મુખ્ય માલમ પડે છે.

ત્રીજો મહાનપંથ તે કર્મમાર્ગ. કર્મમાર્ગમાં આપણે કાર્યદક્ષતા, વિચાર આવે તેને તરત વધુ મનન કર્યા સિવાય અમલમાં મૂકવાની ટેવ, પારકાંના સ્વભાવને અનુરૂપ થવાની આવડત, વ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ વગેરે વગેરે ગુણો નજરે પડે છે.

આ ત્રણ માર્ગ, જે આપણા તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આત્મવિદ્યા (psychology) ના ઉંડા અન્વેષણથી ખોળ્યા છે, તે આખી દુનિયાના ધાર્મિક વિચારોમાં અગ્રસ્થાન ભોગવે છે."

—પ્રભાકર (વસંત જ્યેષ્ઠ ૮૨.)

PLATFORM VIEW OF THE SESSIONS.

શ્રી કૉન્ફરન્સનું અવલોકન.

ચિર અપેક્ષિત કૉન્ફરન્સ આખરે ભરાઇ અને ચાર દિવસની બેઠક દરમિયાન પોતાનું કાર્ય સફળતાપૂર્વક પાર ઉતાર્યું. કેટલાય સમયથી મૃતપ્રાય બનેલી કૉન્ફરન્સ આજ સંજીવન પામી તેથી કૉન્ફરન્સના પક્ષકારોના આનંદનો પાર ન રહ્યો. આ કૉન્ફરન્સ ભરવાનું નામ ઉચ્ચારવામાં આવ્યું તે સાથેજ ભિન્ન ભિન્ન દિશાએથી એવાં વાદળો ઉભરાવા લાગ્યાં હતાં કે કૉન્ફરન્સ ભરી શકાશે કે નહિ એજ શંકાસ્પદ બની ગયું હતું. પણ કાર્યકર્તાઓની કાર્યપદ્ધતિ-સંયોગોમાં થયેલું પરિવર્તન, મુંબઇના સંઘની અનુકુળતા-વૉટસનનો ચુકાદો, આણંદજી કલ્યાણજીની સહકારિતા આવાં અનેક કારણોએ કૉન્ફરન્સના અસ્તિત્વને શક્ય અને સફળ બનાવ્યું.

× × × ×

કૉન્ફરન્સની સામાન્ય રૂઢિ અનુસાર આ વખતે પણ એક શ્રીમાન્ સદ્‌ગૃહસ્થની પ્રમુખ તરીકે ચુંટણી કરવામાં આવી હતી. કલકત્તા-મુર્શીદાબાદ પ્રસંગે પ્રસંગે આપણને પ્રમુખો પુરા પાડતું આવેલ છે તે માટે તેને અવશ્ય ધન્યવાદ ઘટે છે. પ્રમુખ શ્રીમાન્ હોય તેમાં લાભ પણ છે અને ગેરલાભ પણું અનુભવવો પડે છે. શ્રીમાન્ પ્રમુખથી ઓછો વધતો જે અર્થલાભ થાય છે તે કાંઇ ઉપેક્ષા કરવા લાયક વસ્તુ છેજ નહિ. વળી શ્રીમાન્ પ્રમુખ કાર્ય કરવામાં વધારે સરળ અને નિષ્પક્ષ માલુમ પડે છે, કારણકે તેમને કોઇપણ જાતનો ખાસ આગ્રહ હોતો નથી. આગ્રહ માત્ર જે પ્રસંગ ઉપર તેમનું આગમન થયું હોય છે તેને સહિસલામતીથી પાર ઉતારવાનો હોય છે. તે પોતે વિદ્વાન્ હોય તો આપણા પ્રમુખોને વિષયવિચારિણી સમિતિમાં તેમજ અધિવેશનમાં બાજુના અધિકારીઓ સાથે જે વારંવાર નિમંત્રણા કરવી પડે છે તે કરવી ન પડે અને અધિવેશનના સમગ્ર ચિત્ર ઉપર તેમના વ્યક્તિત્વના રંગની કાંઇને કાંઈ છાપ પડ્યા વિના ન રહે.

× × × ×

આ બધું છતાં શ્રીમાન્ બહાદુરસિહજી સીંઘીનું પ્રમુખકાર્ય અનેક રીતે યશોવાહી અને અભિનંદનયોગ્ય હતું. કૉન્ફરન્સ ભરવાનો વિચાર થયો તે દરમિયાન તેને પ્રતિકુળ અનેક સંયોગો ઉભરાવા લાગ્યા-આપણને સૌને સુપરિચિત શ્રી. મણિલાલજી નહાર પ્રમુખપદની હા કહીને નરમ પડી ગયા. આણંદજી કલ્યાણજીનો વિરોધ ફેલાતો ચાલ્યો. આ બધા સંયોગોની જાણ હોવા છતાં તેમણે અહિંનું નિમંત્રણ સ્વીકારવાની હિંમત દર્શાવી. વળી પોતાના પ્રમુખ તરીકેના ભાષણમાં પણ વૉટસનના ચુકાદાની ટીકા કરવામાં કે આણંદજી કલ્યાણજીની કાર્યપદ્ધતિ ચર્ચવામાં તેમણે પુરેપુરી નિડરતા દાખવી અને કહેવાયોગ્ય સ્પષ્ટપણે ઉચિત ભાષામાં કહ્યું. આ બાજુની ઘણીખરી જૈન જનતા આપણા પ્રમુખસાહેબનું નામ પહેલવહેલુંજ સાંભળે છે. આપણે આશા રાખીએ કે આપણો તેમની સાથેનો સંબંધ ખરતા તારાની માફક આટલા ચાર દિવસના વ્યવહાર પુરતો ટકી ખરી ન જાય, પણ આજ શરૂ થયેલો સંબંધ જૈન સમાજના જાહેર જીવન સાથે વધારે ગાઢ અને સેવાપરિણામી બનતો રહે.

× × × ×

શ્રી શત્રુંજયના મહાન્ પ્રશ્ને કૉન્ફરન્સને પુનર્જન્મ આપ્યો છે, એકઠા થઇ ન શકે એવાં તડો સાંધ્યાં છે, સાથે ન બેસે એવા ચક્રવર્તીઓને એક આસન ઉપર બેસાડ્યા છે, ઉત્તર આપવા સરખી દરકાર ન કરે એવા પક્ષોના ગર્વ ગાળ્યા છે. કૉન્ફરન્સના ઉચ્ચ આસન ઉપર આજે અનેક ચક્રવર્તીઓ અને વિદ્યાધરોને એકઠા મળેલા જોઇ કયા જૈનનું મન રંજન થયું નહોય? શત્રુંજયે જેમ કૉન્ફરન્સને ઉપસ્થિત કરી તેમ આવા વિકટ પ્રસંગે કૉન્ફરન્સ સિવાય અન્ય કોઇ આશ્રયસ્થાન છેજ નહિ એ પણ કૉન્ફરન્સે પોતાનું વિરાટ સ્વરૂપ દર્શાવી સિદ્ધ કર્યું. આણંદજી કલ્યાણજી, મહાવીર જૈન વિદ્યાલય,

જૈન એસોસિએશન ઑફ ઇન્ડિયા કે એજ્યુકેશન બોર્ડ એ પ્રત્યેક સંસ્થા જૈન સમાજના એક એક પ્રશ્નની જવાબદારી વહેનારી સરિતા છે જ્યારે કૉન્ફરન્સ એ તો અનેક પ્રશ્ન-સરિતાઓનું સંગમસ્થાન છે. કોઇ કહેશે કે કૉન્ફરન્સનું આવું પ્રભુત્વ હજુ અનુભવગોચર નથી થયું. આ કથન સત્ય છે, પણ તેમાં આપણોજ દોષ છે કે આપણે કોન્ફરન્સની કલ્પનાને હજુ પણ ઝીલી શકતા નથી. નાના વર્ગોના સંગઠનની કિંમત સમજી શકતા નથી. એવા સંગઠન સિવાય આપણું અસ્તિત્વ કેટલું જોખમમાં છે તેનો આપણે ખ્યાલ પામી શકતા નથી. શ્રી શત્રુંજયના કે એવા અન્ય કોઇ અગત્યના પ્રશ્નને લોકવ્યાપી અને લોકગ્રાહી દૃષ્ટિથી ઉપાડી લેવાનું કાર્ય માત્ર કોન્ફરન્સજ કરી શકે તેમ છે. લોકમતને યથાસ્વરૂપે પ્રગટ કરવાનું અને પ્રતિધ્વનિત કરવાનું સાધન પણ કોન્ફરન્સજ છે. પરસ્પર વિરોધી વિચારોનો સમન્વય પણ કોન્ફરન્સથી જ થઇ શકે તેમ છે. આ સર્વ કાંઇ જેણે ચાર દિવસની બેઠકમાં ભાગ લીધો હશે તેને મન સ્પષ્ટ થયા વિના રહ્યું નહિ હોય.

× × × ×

કોન્ફરન્સે કરેલા ઠરાવોમાં પુરૂં ડહાપણ તથા સંયમ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. કેટલાક કહે છે કે તેમાં જોઈએ તેટલું જોસ નથી. કેટલાક કહે છે કે તેમાં નવીનતા નથી. આમ ટીકા કરનારા વસ્તુસ્થિતિથી અજાણ છે. ઠરાવમાં જોસ કે નવીનતા લાવીને શું કરવું છે? અત્યારે આપણો આશય શત્રુંજય પ્રશ્નના સંબંધમાં એક રૂપ તથા એક મત જાહેર પ્રજા સમક્ષ રજુ કરવાનો હતો. વળી જે અત્યારે વ્યવહારૂ ન લાગતા હોય તેવા ઠરાવો કરવાથી પરિણામે આપણને ગેરલાભજ થાય. અત્યારે ખોટી ધમકીઓ આપવાથી કે જેની હજુ આપણે તાકાત કેળવવાની છે તેની ખાલી વાતો કરવાથી આપણું કશું વળે તેમ નથી. આપણને પાલીતાણા ઠાકોરની માગણીથી અને વૉટસનના ચુકાદાથી જે મર્મદાયક ઘા લાગ્યો છે તે યથાર્થરૂપે રજુ કરવાનો આપણો ઉદ્દેશ હતો. આ દારૂણ અપમાન સામે યાત્રાએ નહિ જવાનો સૌમ્ય અસહકારાત્મક નિશ્ચય આપણે કર્યો છે તે જણાવવાનું હતું; આશા રાખીએ કે આપણા આ નિશ્ચય અને તપના આન્દોલનો ઠાકોર અને સરકારને હચમચાવવા સમર્થ નીવડશે અને નહિ તો આપણે ધીમે ધીમે આપણી અંદર એવું બળ એવી શક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકીશું કે જેની સહાય વડે સત્યાગ્રહનું ઉગ્ર શસ્ત્ર ધારણ કરી આપણે આપણા તીર્થને અવશ્ય સ્વાધીન કરીશું.

× × × ×

આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો કે જ્યારે આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ કૉન્ફરન્સને સહકાર આપ્યો. આ સહકાર પુરા ઉલ્લાસનો હતો કે ઓછા વધતા તે જુદોજ પ્રશ્ન છે, પણ સહકાર તો હતો જ એમાં સંશય નથી. આ વખતે આણંદજી કલ્યાણજીના વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓએ તે અધિકારની રૂઇએ હાજરી આપી હતી અને પ્રસ્તુત પ્રશ્નના સંબંધમાં બનતા ખુલાસા આપવા શ્રમ લીધો હતો. કૉન્ફરન્સના ઇતિહાસમાં આ અવશ્ય એક બોધ લેવા લાયક બનાવ બન્યો છે.

× × ×

કૉન્ફરન્સની વિષયવિચારિણી સમિતિની ચર્ચા રસમય પણ હતી. કાંઇક કટુતામય પણ હતી. ઠરાવો નક્કિ થતી વખતે શબ્દેશબ્દ અને વાક્યેવાક્ય ભારે તીવ્રતાથી ચર્ચાય છે. આ ચર્ચાને શબ્દોની મારામારી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પણ હંમેશાં એમ હોતું નથી. ઘણી વખત તો આવી ચર્ચા બહુજ ઉપયોગની અને અનિવાર્ય હોય છે. સામાન્ય રીતે માણસ બોલતાં ચાલતાં બહુ લાંબો વિચાર કરતો નથી પણ અમુક મનુષ્યોની મંડળી અમુક વિષય હાથ ધરીને કોઇ પણ જાતનો ઠરાવ ઉપર આવવા માગે છે ત્યારે મંડળીમાં ભાગ લેનાર પ્રત્યેક સભ્યને પોતાની જવાબદારીનું કાંઇ જુદું જ ભાન થાય છે અને જે વિષયને લગતો ઠરાવ કરવાનો હોય છે તે વિષયના સર્વ અંગઉપાંગ ઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચાતું રહે છે. આમ થતાં પોતાના મન્તવ્યનો બિન્દુ માત્ર વિરોધ કરે તેવા કોઇ પણ શબ્દ કે વાક્યની તે ઉપેક્ષા કરી શકતો જ નથી. આ કારણે જ ઠરાવોના શબ્દો ઉપર હંમેશાં બહુ ચર્ચા થતી જોવામાં આવે છે. વળી ઠરાવના ભિન્ન ભિન્ન

અવયવો જેમ જેમ વધારે ચર્ચાય તેમ તેમ અનેક નવાં અને અણધાર્યાં દૃષ્ટિબિન્દુઓથી પ્રસ્તુત વિષયને નિહાળવાનું આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. આવી દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખી જેટલી ચર્ચા થાય છે તે અવશ્ય હિતાવહ બને છે, પણ આપણી ચર્ચાઓમાં આવી દૃષ્ટિ હંમેશાં જળવાતી જ નથી. ચર્ચા કરનારાંનું વિષય સંબંધી અજ્ઞાન ઘણી વખત આશ્ચર્યકારક માલુમ પડે છે. વળી કેટલાકને ખાલી પથરા નાખવાની જ ટેવ હોય છે. વળી ઘણાને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાની જરાએ ચિન્તા હોતીજ નથી. માત્ર મનમાં જે અમુક પક્ષ બાંધ્યો હોય તેને સામેની વાત અનુકુળ હોય તે સાચી અને બીજી બધી વાત ખોટી–આ રીતે જ બધું ડોળ્યાં કરે છે. આપણી વિષયવિચારિણી સમિતિની ચર્ચાઓ ઘણી વખત આવાં દૂષણોથી દૂષિત થતી જોવામાં આવે છે અને તેથી સમયનો અપવ્યય અને અંગત કડુતા ઉત્પન્ન થતાં વાર લાગતી નથી.

× × ×

પ્રસ્તુત કૉન્ફરન્સની વિષયવિચારિણી સમિતિ વારંવાર બે ભાગમાં વહેંચાઇ જતી. એક પક્ષે આણંદજી કલ્યાણજીના વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓ અને તેની પુરી સંભાળ રાખતું મુખ્યત્વે કરીને અમદાવાદી ભાઇઓનું જુથ બળ. બીજી બાજુએ આણંદજી કલ્યાણજી સાથે ઉભો રહેવા માગતો છતાં તેમના બંધારણ તેમજ કાર્યપદ્ધતિ સામે ટીકાની નજરથી જોનારો મુંબઇ તેમજ અન્ય વિભાગોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનારો વર્ગ. એક પક્ષને મોટી ચિન્તા એ હતી કે આણંદજી કલ્યાણજીની જરા પણ ત્રુટિ દેખાવી ન જોઇએ અને તે પાછળ ભીતિ એ હતી કે તેની ત્રુટિઓ દેખાતાં આપણું સમૂહબળ આઘાત પામશે અને પ્રસ્તુત પ્રશ્નના સંબંધમાં જોઇએ તેવી એક પીઠ આપણે દાખવી શકીશું નહિ. બીજા પક્ષનો એવો ધ્વનિ હતો કે આ પ્રશ્નમાં આપણે બધા સાથે જ છીએ છતાં તમે જે કાંઇ કહો કે કરો તેમાં હા ભણવાનું અમે સ્વીકારી શકીએ તેમ નથી. આને લીધે આખી ચર્ચા દરમિયાન વારંવાર બેસુર નીકળતા અને પ્રૌઢતા અને મર્યાદાનો ઉભય પક્ષે ભંગ થતો. આણંદજી કલ્યાણજીવાળાને પ્રતિષ્ઠાનું ભારે ગમત્વ હતું, જોઇએ તેટલી નિખાલસતા કે સરલતા નહોતી, ધારાસભામાં સરકાર આપણા પ્રશ્નોના જેવા ઉત્તરો આપે છે તેવા ઉત્તરો ઘણી વાર મળતા. અન્ય પક્ષમાં પ્રસ્તુત પ્રશ્ન વિષે વારંવાર અજ્ઞાન પ્રગટ થઇ જતું અને તેથી નિરુત્તર બનવાના પ્રસંગો ઉભા થતા. આ બન્ને તત્ત્વ શોચનીય હતાં.

× × ×

શ્રીમાન્ કસ્તુરભાઈ લાલભાઇએ કૉન્ફરન્સના ત્રીજા દિવસે આણંદજી કલ્યાણજીમાં લોક વિશ્વાસ હોવા સંબંધ જે ભાષણ વાંચ્યું હતું તેમાં કુશળતા હતી, મુત્સદ્દીગીરી હતી, કંઇ મુંઝવણને સરળતા હતી. આણંદજી કલ્યાણજીમાં વિશ્વાસ હોવાનો આવો ભારે ભેરી નાદ કરવો પડે તે જ દર્શાવે છે કે કોઇ કોઇ ઠેકાણે પણ અવિશ્વાસના આન્દોલનો ફરકી રહ્યાં છે. આપણે તેમના ભાષણનો અહિં ટુંકો જવાબ આપી શકીએ કે આવા કટોકટીના પ્રસંગે આણંદજી કલ્યાણજી સાથે ઉભા રહેવું અને કામ કરવું એ એક વાત છે અને આણંદજી કલ્યાણજીના પહેલાં કે અત્યારનાં બધાં કાર્યોમાં અમારી સંમતિ હોવી અને આણંદજી કલ્યાણજીનું બંધારણ સર્વ રીતે સંપૂર્ણ છે એવી માન્યતા રાખવી એ નિરાળી વાત છે. અમે માનીએ છીએ કે અમારી દૃષ્ટિએ આણંદજી કલ્યાણજીએ કેટલીક ભૂલો ભૂતકાળમાં કરી છે અને આમને આમ બધું ચાલુ રહેશે તો હજુ પણ ભૂલો થવા સંભવ છે. અમે માનીએ છીએ કે લોકોનો સારો વિશ્વાસ સંપાદન કરવા માટે તેમના આખા બંધારણમાં મહત્વના ફેરફારો કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. આ બધું છતાં શત્રુંજયનો પ્રશ્ન જેટલો તમારે હૈડે છે એટલોજ અમારા હૈડે છે અને તેથી અમે તમારી પડખેજ ઉભા છીએ. અને ઉભા રહેવા માગીએ છીએ. આપણે વણિક છીએ. જ્યારે દરવાજે દુશ્મન આવી ઉભો હોય ત્યારે આપણે અંદર અંદર લડી મરીએ એવા અમે કે તમે અણસમજુ નથી. માત્ર એટલુંજ જણાવીએ છીએ કે તમો ખોટી આત્મવંચનામાં ન રહેતા અને દેશકાળ અનુરૂપ-

જે કાંઇ ફેરફારો કરવા યોગ્ય લાગે તે કરવામાં ક્ષણભર વિલંબ ન કરતા.

× × ×

અસહકારના ઉગ્રકાળમાં હિંદુ મુસલમાન કેટલા નજીક આવ્યા હતા અને એક બની ગયા હતા? 'હિંદુ મુસલમાનની જય' એ ઉદ્‌ઘોષણા સર્વત્ર સામાન્ય પ્રસરી રહી હતી. આજ એ સ્વપ્ન વ્યર્થ મળ્યું, એ ઘોષણા ઉડી ગઇ કારણકે એ એકતાને આપણે ભૂલથી ચિરસ્થાયી માની લીધી અને તેમાં સંગીનતા લાવવાનો કદિ કોઇએ ઉંડો વિચાર ન કીધો. આજ શત્રુંજયના પ્રશ્ને વિરોધી મનાતા આણંદજી કલ્યાણજી અને કોન્ફરન્સના પક્ષકારોને એકમેકની સમીપ આણી મુકયા છે. બન્ને પક્ષની લાલપાઘડીઓ અને ફેંટાઓ જોઇને વિરોધ વારંવાર ભુલી જવાતો અને 'કોન્ફરન્સની જય-આણંદજી કલ્યાણજીની જય' આવા ઉદ્‌ગારો અન્તરમાં ઉઠી આવતા. બન્નેનું ધ્યેય તીર્થનો ઉદ્ધાર અને જૈન સમાજનો ઉત્કર્ષ સમાન છે. બન્ને એકજ કુટુંબના કુટુંબીઓ છે. અસહકારના ઇતિહાસનો આપણે કેમ ધડો ન લઇએ અને આપણા મનના મળ દૂર કરી બધા સાચી એકતા સાધવાના ઉપાયો કેમ ન વિચારીએ? જેવી રીતે શત્રુંજયનો પ્રશ્ન મહા સંકટ ભર્યો અને ભારે ચિન્તાજનક બની રહેલ છે, તેવીજ રીતે આપણે બરોબર સમજીએ તો તે પ્રશ્નનો ઉકેલ કરતાં કરતાં અનેક આગન્તુક લાભો ઉઠાવવાનો પણ આ અસાધારણ સુસંયોગ આપણને પ્રાપ્ત થયો છે. આ સુસંયોગને ઝીલવા જેટલું અને સફળ કરવા જેટલું આપણને-બળ-સમજણ-ઉદારતા અને સરળતા પ્રાપ્ત થાય તો આપણા તીર્થનોજ નહિ પણ આપણા આખા સમાજનોજ ઉદ્ધાર સમીપ આવી ઉભો છે. પરમાત્માને આપણી એજ પ્રાર્થના હો! રાત્રિદિવસ આપણને એજ ચિન્તા હો!! સમયે સમયે આપણી એજ પ્રવૃત્તિ હો!!!

પરમાનંદ.

Sheth Ravji Sojpal,
Chairman,
Reception Committee.

સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખ શેઠ રવજી સોજપાળનું ભાષણ.

માનનીય પ્રતિનિધિ બંધુઓ, સજ્જનો અને સન્નારીઓઃ—

આપ સર્વને સ્વાગત સમિતિ તરફથી આવકાર આપતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે. અત્રે અનેક વિદ્વાન્ તેમજ શ્રીમાન્ બંધુઓ વિદ્યમાન હોવાં છતાં આપ સર્વનો સત્કાર કરવાનું મોટું માન મને મળ્યું છે, તે માટે આપ સર્વની સહૃદયતાજ કારણ છે, એમ મારે અવશ્ય કહેવું જોઇએ. આજ સ્થળે ગત વર્ષમાં આપણી કોન્ફરન્સનું કન્વેન્શન મળ્યું હતું, અને અનેક મહત્વોના પ્રશ્નોનું સફળતાથી નિરાકરણ લાવનારી આ સંસ્થાની આવશ્યકતા સ્વીકારાઇ હતી. આમારે બંધુઓ, આપણી સામે અત્યંત મહત્ત્વનો, પવિત્રમાં પવિત્ર સિદ્ધભૂમિ શત્રુંજય ગિરિ અને તે પરના આપણા જન્મસિદ્ધ હક્કોનો પ્રશ્ન ઉભો થયો છે. એ પ્રશ્ન જૈનોને માટે તેમના જીવન અને પ્રાણ સાથે જડેલો, તેમનાં હૃદયોને મૂળમાંથી ડોલાવનારો, તેમની માનસિક વૃત્તિઓને ખળભળાવનારો, તેમનાં શૌર્યને જગાડનારો, જાજ્વલ્યમાન પ્રશ્ન છે. બંધુઓ! આપણાં દરેકના જીવનમાં આ ઘડી અને આ પળ, ચિરકાળ માટે નોંધી રાખવા જેવાં છે. સમગ્ર હિંદ ભૂમિનાં નિકટ તેમજ દૂરવર્તી ગામો, અને શહેરોમાંથી આપ પ્રતિનિધિ બંધુઓ પધારી, આપણા પવિત્ર શત્રુંજય તીર્થની રક્ષા માટે કટિબદ્ધ થઇ, આપણા હૃદયસાગરની ઉછળતી ઉર્મિઓમાં અને શાંત સ્થિર બુદ્ધિના પૂર્ણિમાના ચંદ્રના પ્રકાશમાં, કહો તો પૃથ્વી અને આકાશ રૂપી મહાન્ બાહુમાં પ્રાણથી પણ પ્રિય તીર્થને સમ્યક્ પ્રકારે એક પ્રેમાળ માતા પૂર્ણ વાત્સલ્ય ભાવથી બાળકને પોતાના ઉરમાં સમાવી દેવા તત્પર થાય તેમ, વીંટી લેવા તત્પર થયા છો. આ પ્રસંગે આપ સર્વેનું સ્વાગત કરતાં મારૂં હૃદય આપને ચરણે સાધર્મિક પ્રેમથી ઢળે છે.

આપણી કોન્ફરન્સ સંવત્ ૧૯૫૮ ની સાલમાં સાર્થક નામવાળા ફલોધી (ફલવર્ધી) તીર્થમાં જન્મ લઇ અત્યારે તેના ૨૫ મા વર્ષમાં હોઇ જાણે તેનો રજત મહોત્સવ ઉજવવાને પવિત્રમાં પવિત્ર શાશ્વતા તીર્થ શત્રુંજયની રક્ષા માટે આમંત્રણ આપી રહી છે, અને શ્રીયુત ગુલાબચંદજી ઢઢ્ઢાના સ્તુત્ય પ્રયાસનું ફળ આપની સમક્ષ રજુ કરે છે.

મુંબઇ વ્યાપારનું મુખ્ય ધામ હોઇ વ્યાપારી જૈન કોમની રાજધાની છે, અને સઘળાં સ્થળોનું પ્રતિનિધિત્વ તેમાં સમાયું છે. આજ કારણથી અમોએ આપને અહીંયાં અત્યારના હૃદય હલમલાવનાર પ્રસંગે આમંત્ર્યા છે, અને આપ અનેક અગવડો સહન કરી અત્રે પધાર્યા છો તે માટે સ્વાગત સમિતિ તરફથી ફરી એક વાર હું આપનો આભાર માનું છું.

કોન્ફરન્સનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ અને વિવિધતાવાળું હોવા છતાં સામાજીક તેમજ કેળવણીના અન્યાન્ય ધાર્મિક પ્રશ્નો બાજુએ મૂકી અત્યારે આપે માત્ર શત્રુંજય તીર્થનેજ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવાનું છે. તેને માટેજ આપણી ગતિ મતિ અને બુદ્ધિ ઉત્તેજીત રાખવાનાં છે. તે વડેજ આપણાં પૂર્વજોની જ્વલંત કીર્ત્તિને વિશેષ ઉજ્જવલ બનાવવાની છે. બંધુઓ! આજ આપણા જૈન સમાજમાં અરિહંત ઉપાસકોમાં, આબાલવૃદ્ધ શત્રુંજય! શત્રુંજય! અને શત્રુંજય! એજ પોકાર ઉઠી રહ્યો છે. ખરૂં પૂછો તો અત્યારે આપણે બીજો કોઇપણ સવાલ વિચારવાને તો શું પણ સ્પર્શવાને પણ શક્તિમાન્ નથી. આપણા સર્વેનું ચિત તેજ પરમ પવિત્ર શત્રુંજય તીર્થમાંજ તલ્લીન બની રહ્યું છે. અત્યારે યોગીઓ જેને ઉન્મનીભાવ કહે છે તેને આપણે સર્વે અનુભવી રહ્યા છીએ, અને આપણું મન બીજા કોઇપણ વિષયને ગ્રહણ કરી શકે તેમ નથી. અસ્તુ! અત્યારે આપણે પાલીતાણાનેજ વિચાર કરીએ.

આપ પાસે પ્રથમતો પાલીતાણા શહેર અને શત્રુંજય તીર્થનો ઇતિહાસ હું રજુ કરીશ. જૈન શાસ્ત્રાનુસાર શત્રુંજય તીર્થ શાશ્વતું છે. આપણા આદિ તીર્થંકર ઋષભદેવ ભગવાન્ આ વિમલગિરિ ઉપર

અનેકવાર સમોસર્યા અને તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું. એમના પુત્ર ચક્રવર્તિ ભરત મહારાજે આ પર્વત ઉપર એક સુંદર વિશાળ અને મનોહર સુવર્ણ મંદિર બનાવી આદીશ્વર ભગવાનની રત્નમય મૂર્તિ સ્થાપિત કરી. એમના પ્રથમ ગણધર પુંડરીક મહર્ષિ પાંચ કરોડ મુનિઓ સાથે ચૈત્રપૂર્ણિમાને દિવસે મુક્તિ પામ્યા. ત્યારથી પ્રતિવર્ષ ચૈત્રી પૂર્ણિમાનું પર્વ મનાયું, અને હજારો જૈનો જાત્રા આવતા થયા. અનેક તીર્થંકરો, અસંખ્ય મુનિવરો, આ તીર્થપર ધ્યાનસ્થ થઇ મોક્ષે ગયા. એટલે સુધી કે કાંકરે કાંકરે અનંતા સિદ્ધા એ વાક્ય પ્રચલિત થયું, અને સમગ્ર પર્વત તેના અણુ પરમાણુ સાથે પવિત્ર મનાયો. તેમજ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને ચાહનારા જીવો માટે આ તીર્થભૂમિ આલંબનરૂપ બની. આ તીર્થના મોટા સોળ ઉદ્ધારો થઇ ચુક્યા છે. જેમાંનો પ્રથમ ચક્રવર્તિ ભરતે આગળ કહ્યા પ્રમાણે કર્યો.

ઐતિહાસિક કાળમાં રામચંદ્ર તેમજ પાંડવોએ આ તીર્થના મોટા ઉદ્ધારો કર્યા. ત્યાર પછી વજ્રસ્વામિની સહાયથી ભાવડશા શેઠે સંવત્ ૧૦૯ ની સાલમાં મિથ્યાત્વી કપર્દીયક્ષનો ઉપદ્રવ દૂર કરી મોટો ઉદ્ધાર કર્યો. ત્યાર પહેલાં ૫૫ વર્ષ સુધી સિદ્ધગિરિ અપૂજ્ય દશામાં કપર્દીયક્ષના કારણે રહ્યો. પોતાનો શક પ્રવર્તાવનાર વિક્રમ નૃપતિએ પણ આ તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. પરંતુ તેની ગણના નાના ઉદ્ધારમાં છે. તેજ પ્રમાણે પાદલિપ્ત સૂરિની સહાયથી શાલિવાહન નૃપતિએ પણ આ તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. એજ પાદલિપ્ત સૂરિ અથવા પાલિત્ત સૂરિના નામ પરથી એમના શિષ્ય નાગાર્જુને, આચાર્ય મહારાજે ભગવાન મહાવીર સ્વામિની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી તે વખતે, જે ગામ વસ્યુ તે પ્રસંગની યાદમાં તેનું નામ 'પાલિતાણું' કહેતાં 'પાદલિપ્તનું' એમ રાખ્યું. આ પ્રમાણે આજના પાલીતાણા શહેરની ઉત્પત્તિ પણ વિદ્યાધરવંશભુષણમણિ જૈન મુનિ પ્રવર પાદલિપ્ત સૂરિથી થઇ અને તે વાતની સાબીતી મહાપુરૂષ ચરિયમ્ કથાવલિ, પાલિત્ત, પ્રબંધ પ્રભાવક ચરિત્ર વિગેરે ઘણાજ પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગ્રંથો આપે છે. ત્યાર બાદ સંવત્ ૪૭૭ માં મલ્લવાદિએ બૌદ્ધોનો શિલાદિત્ય નૃપતિની સભામાં વાદમાં પરાજય કરી તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો. વિક્રમ સંવત ૮૦૦ થી ૮૯૫ માં જેનો સત્તા સમય હતો એવા કવિચક્ર ચૂડામણિ બપ્પભટ્ટિસૂરિની સહાયથી ગ્વાલીયરના આમ નૃપતિએ પણ આ તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો; એવો જ લઘુ ઉદ્ધાર કળિકાળ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજના ઉપદેશથી કુમારપાળ રાજાએ કર્યો. એવા એવા કેટલાએ લઘુ ઉદ્ધારો થયા પછી શ્રીમાળી કુલ શિરોમણિ બાહડમંત્રીએ સંવત્ ૧૨૧૩ માં મોટો ઉદ્ધાર કર્યો. ત્યારબાદ સંવત્ ૧૩૭૧ માં ઓસવાલ કુલદીપક સમરાશાએ તેવોજ મોટો ઉદ્ધાર કર્યો અને સંવત્ ૧૫૮૭ માં પ્રાગ્વાટ કુળ ભૂષણ કરમાશાએ તેવોજ મોટો ઉદ્ધાર કર્યો. ત્યાર પછી જૈન કોમના અનેક અગ્રગણ્ય પુરુષોએ એજ પવિત્ર તીર્થ ભૂમિપર અનેક પ્રાસાદોની રચના રચવામાં પોતાના સાંસારિક જીવનનું સાફલ્ય માન્યું અને અબજોની રકમો ખરચી. એમ એ રમણીય દેવ ભૂમિ, વિમાનોની સ્પર્ધા કરતાં, અને શિખરોપર રહેલી મનોરમ અને મંજુલ ઘંટડીના રણકારથી ગુંજી રહેલા પ્રાસાદો વડે સુશોભિત બની ઇંદ્રની અમરાવતીના પૃથ્વી પર અવતાર કરી, સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખની બરોબર શ્રેણી બની રહી. એવા જૈનોના મહાજનોમાં મુંબઇના શેઠ મોતીશા તથા શેઠ કેશવજી નાયકે શત્રુંજયગિરિ પર અઢળક ધન ખર્ચી ટુંકો બંધાવી. વળી અનેક ધનાઢ્ય પુરુષોએ યાત્રાળુનાં સુખ અને સવડને અર્થે અનેક ધર્મશાળાઓ, દાનશાળાઓ, વિસામાઓ, કુંડો, પરબો બંધાવ્યાં. એ પ્રમાણે જૈન કોમનું અગણિત દ્રવ્ય શત્રુંજયગિરિ પર ખર્ચાયું છે. અનેક યાત્રાળુના આગમનથી પાલિતાણા શહેર અને તેની પ્રજા સમૃદ્ધ થયાં છે. ગુજરાતના પ્રાચીન કાળનાં ઇતિહાસમાં નિપુણ સર ફાર્બસ રાસમાળામાં શત્રુંજય તીર્થ વિષે નીચે મુજબ લખે છે:—

"શત્રુંજય એ જૈન ધર્મનું પવિત્રમાં પવિત્ર તીર્થ છે. યાત્રાનું પ્રથમ સ્થાન અને મુક્તિનો માર્ગ શત્રુંજય છે. ક્રિશ્ચિઅન લોકોના પવિત્ર આયેલાની માફક સૃષ્ટિના સર્વ નાશ વખતે એનો નાશ થવાનો નથી. સમગ્ર ભારત દેશમાં સિંધુ નદીથી માંડી ગંગા

સુધી અને હિમાલયથી માંડી તેની પુત્રી અને રુદ્રની ભાવિ વધુ કન્યાકુમારી સુધી એક પણ શહેર એવું નથી કે જેણે શત્રુંજય પર્વત ઉપર દેવાલય બાંધવામાં ધન ખરચ્યું ન હોય. સ્થળે સ્થળે સુંદર દેવાલયો સુંદર ગઢો, એકાન્ત અને ઉન્નત પર્વતનાં શિખરોપર આરસપહાણની બાંધણીમાં શોભી રહ્યાં છે.'

ડોક્ટર બર્જેસ નામક એક પ્રખ્યાત શિલ્પશાસ્ત્રી શત્રુંજયના દેવાલયો નામના પુસ્તકમાં શત્રુંજયને 'દેવાલયોનું શહેર અને દુનિયા ઉપરનું અદ્વિતીય સ્થાન' તરીકે વર્ણવ્યું છે.

આગળ કહ્યા પ્રમાણે આપણા અનેક સમર્થ પૂર્વાચાર્યોએ પોતાની આધ્યાત્મિક શક્તિથી, પવિત્રતાથી, વિદ્વત્તાથી અને ઉપદેશથી અનેક મહારાજાઓ અને સમ્રાટોને બોધ પમાડી તેમની મારફત શત્રુંજય તીર્થનું માત્ર રક્ષણ નહિ પરંતુ તેમનાજ દ્રવ્યે ઉદ્ધાર કરાવ્યા છે. આ દૃષ્ટાંતોને તેમજ ઉદેપુરના શ્રીમાન્ મહારાણાની આધુનિક ઉદાર કાર્ય પદ્ધતિને જો અત્યારના પાલીતાણા નરેશ અનુસરત તો જૈન કોમમાં આહ્લાદની પ્રબળ લાગણી ફેલાત, અને આધ્યાત્મિક માર્ગમાં આગળ વધેલ કોમના હૃદયના આશીર્વાદ મેળવી શકાત. પરંતુ તેની ધાર્મિક લાગણીઓ અમાનુષી લોભવૃત્તિથી દબાઇ ગઇ છે અને તેનું પરિણામ પોતે કંઇક અંશે અત્યારે પણ અવશ્ય અનુભવી રહ્યા હશે. આ દુર્ઘટ ઘટનાનું અંતિમ પરિણામ તો ભાવિના અભેદ્ય શ્યામ વાદળમાં સંતાયલું છે, પરંતુ સમયનો પરિપાક થતાં સ્વયમેવ પ્રગટ થશે. મને પોતાને તો સંપૂર્ણ આશા છે અને આપ સર્વ બંધુઓ પણ એવાજ સંકલ્પના જે ઘડીએ થશો તે ઘડીએ સ્વતંત્રતાથી પવિત્ર તીર્થને ભેટતાં દુન્યવી સત્તાનો કોઇ પણ દૂત રોકી શકનાર નથી, આપણો એ અનાદિ સિદ્ધ હક્ક છે. આપણે દરેક પ્રકારનું બલિદાન આપશું અને તીર્થ આપણુંજ હતું અને આપણુંજ રહેશે. જૈન અને શત્રુંજય કંઇક અદૃષ્ટ સંકેતથી એકાર્થક છે અને અભેદ્યજ રહેશે. એ સંકેતમાં રહેલો શક્તિ સ્રોત સ્વરૂપ તો એટલુંજ જરૂરનું છે. માત્ર આર્ય નૃપતિઓએજ સહાય આપી છે એમ નથી પરંતુ મોગલ શહેનશાહોએ પણ અકબરથી આરંભી જહાંગીર, શાહજહાંન, મુરાદબક્ષ, અને ઔરંગઝેબ જેવાએ પણ સનંદો બક્ષી છે. વળી મોગલ વંશના છેવટના બાદશાહ બહાદુરશાહે પણ સનંદ બક્ષી છે. આ પ્રમાણે ઐતિહાસિક કાળના પ્રારંભથી સૈકાઓ સુધીનો, એ પવિત્ર તીર્થનો ચાલુ કબજો તેમજ ભોગવટો જૈનોનો છે.

બંધુઓ ! હું આપનો વિશેષ સમય લેવા માંગતો નથી અને આપણા વિદ્વાન્ પ્રમુખ મહાશય તેમજ અન્ય વક્તાઓ જૈન કોમ તથા પાલીતાણા દરબાર વચ્ચે શત્રુંજય પરના આપણા હક્કો સંબંધી વિવાદનો સવિસ્તર ઇતિહાસ આપની સમક્ષ રજુ કરશે; અને તે પરથી અસલ શું હતું અને હાલમાં શું રહ્યું છે તેનો ચોક્કસ ખ્યાલ આપને આવશે. હાલની પરિસ્થિતિનાં કારણો પણ આપને દૃષ્ટિગોચર થશે. અને તેજ આપને ભવિષ્યના માર્ગદર્શક બની વર્તમાન કાર્યપદ્ધતિ હિતાવહ, કાર્યકર, અને લાભદાયી બનાવવામાં સહાયભૂત થશે.

હું તો સંક્ષેપમાં હાલમાં તીર્થ સંબંધી જે પરિસ્થિતિ ઉભી થઇ છે, તેનુંજ માત્ર નિરૂપણ કરીશ. બંધુઓ ! શ્રી શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા હાલમાં બ્રિટિશ સરકારની શાંતિજનક સાર્વભૌમ સત્તામાં રેલ્વે વગેરેના અનેક સાધનોથી જેવી નિર્ભય અને સહેલી થઇ છે, તેવું આગળ ન હતું.

સને ૧૬૫૧ નો સમય પાલિતાણાના યાત્રાળુઓ માટે વિશેષ કપરો દેખાવાથી જૈન કોમના આગેવાનોએ તે સમયે ગારીઆધારમાં વસતા ગોહેલ રજપુતોને ચોકી પહેરો કરવાને એક કરાર કે જેમાં તેમના તરફથી જાગીનો અપાયા હતા તે વડે સોપ્યું, અને અમુક બદલો આપવાનું કબુલ કર્યું. આ પ્રમાણે ગારીઆધારથી ગોહેલ રજપુતોને મંજુર કરારની રુએ પાલિતાણે લાવવામાં આવ્યા. ગોહેલોએ સ્વભાવાનુસાર એ ક્ષેત્રમાં પોતાનો પ્રસાર કરવા માંડ્યો અને સને ૧૮૨૦ માં તો રખોપા વાસ્તેનો બદલો પણ આરબોને ગીરો સોંપ્યો, જે આરબોએ ગોહેલ રજપુતોને પાલિતાણામાં ચોકી પહેરા માટે લાવનાર જૈનોનેજ કનડવાનું શરૂ કર્યું, અને જૈન

ધર્મની વિરૂદ્ધ અનેક પ્રકારનું વર્તન ડુંગરપર ચલાવ્યું. તે ઉપરથી શેઠ હેમચંદ વખતચંદ તથા શેઠ મોતીચંદે મુંબઇ સરકારને અરજી કરી એમાં ખીજી દાદો સાથે પાલિતાણા પરગણું તથા શત્રુંજય પર્વત પાછો સોંપાવી દેવાની અરજ કરવામાં આવી. અનુમાન થાય છે કે મુંબઇ સરકારે જૈનોની માલિકીનો પ્રશ્ન બાજુએ રાખી રખોપા સંબંધી માત્ર તાત્કાલિક મુરકેલી જે આરએોની કનડગતોથી ઉભી થઈ હતી, તેજ દૂર કરી અને જૈનોએ ઉધડ રકમ રૂ. ૪૫૦૦) રખોપા બદલ આપવી એમ ઠરાવ્યું; એ પ્રમાણે સને ૧૮૫૨ ના અપવાદ સિવાય વાર્ષિક રકમ સને ૧૮૫૮ સુધી અપાયાં કરી. સને ૧૮૫૯ માં પાલિતાણાના તે વખતના ઠાકોરે રખોપાની રકમ વધારવાને પ્રયત્ન કર્યો, અને મેજર એન્ડર્સને રકમ વધારી રૂા. ૭૫૦૦) આપવાનો રિપોર્ટ કર્યો સને ૧૮૬૩ માં પાલિતાણાના ત્યારના ઠાકોરે બીજી માંગણી કરીકે દેવાલય બાંધવાની જમીન બદલ તેને રકમ માંગવાનો હક છે. મેજર કીટીંજ પાસે લંબાણથી તપાસ ચાલી અને રખોપામાં પાલિતાણાની કુલ માંગણીનો સમાવેશ કરી રૂા. ૧૦૦૦૦) ની વાર્ષિક રકમ ઠરાવી. સને ૧૮૭૩ માં વળી નવી માંગણી કરવામાં આવી. અને સને ૧૮૭૭ નો મુંબઇ સરકારનો પ્રસિદ્ધ હુકમ થયો તેની અંદર પાલિતાણા ઠાકોર તથા જૈન કોમે કેવી રીતે વર્તવું, અને તેમનાં આમનસામન હક શા છે તેના એક વચગાળાના રસ્તા તરીકે પાલિતાણાના ઠાકોરની લાગણીને માન આપીને એક રાજદ્વારી તોડ તરીકે રૂપરેખા અંકાઈ. જૈન કોમને પોતાના પૂરેપૂરા હકો મંજુર કરવામાં ન આવ્યાથી અસંતોષ થયો પણ તે ૧૮૭૭ ના હુકમોને પુરેપુરૂં માન આપી ચાલી; ત્યારે પાલિતાણાના ઠાકોરે તો એક કે બીજા બહાનાંથી પગપેસારો કરવા તથા મંજુર થયલા જૈન હકોપર આક્રમણ કરી પોતાની હકુમત સ્થાપવા યત્નો ચાલુજ રાખ્યા, અને તેના આક્રમણોથી દુભાયલા જૈનોએ બ્રિટિશ સરકારને અરજીઓ કરી, જે નિર્ણય આપે તે કબુલી લઇ, શાંતિથી બેસી રહેવુંજ ઠીક ધાર્યું. છેવટે સને ૧૮૮૬ માં બ્રિટિશ સરકારે ૪૦ વરસ માટે રખોપાનો કરાર કરાવ્યો. જેની રૂએ જૈનોને રૂા. ૧૫૦૦૦) દરવર્ષે પાલિતાણા ઠાકોરને રખોપા બદલ આપવાનું હતું. પાલિતાણાના ઠાકોર સાહેબ એક બાજુથી રખોપાની રકમ વધરાવતા ગયા, અને બીજી બાજુએ જૈનોના મંજુર થયેલા હકોપર નવી નવી યુક્તિઓથી ત્રાપ મારવી ચાલુ રાખી અને જૈનોએ બ્રિટિશ સરકારને અરજીઓ કરી જે કહે તે કબુલ કરી બેસી રહેવાથી સંતોષ માન્યો. પરિણામે બીજા હકોની ફર્યાદમાં બ્રિટિશ સરકારે પોતે વચ્ચે પડી શકે એમ નથી એમ કહી જૈનોને છેવટનો નિર્ણય સંભળાવી દાધો. અને રખોપાનો કરાર ચાલુ વર્ષના એપ્રિલ માસની ૧ લી તારીખે ખલાસ થયેલો હોવાથી આગળથી કરેલી યાત્રાળુપર મુંડકાવેરો નાંખવાની પાલિતાણા ઠાકોરની અરજી પર વચગાળાનો હુકમ આવ્યો, જેની રૂએ જાત્રાળુની ગણત્રી કરવાનું ઠર્યું, પાસ આપવાનું કર્યું, અને શત્રુંજય પર્વતપર યાત્રાળુઓને જવા આવવા માટે ચક્રાવાવાળા મરજી પ્રમાણે રસ્તા નકી થયા. આવી માનહાનિ વચ્ચે જૈનોએ યાત્રાત્યાગનો ઠેર ઠેર ઠરાવ કર્યો. બંધુઓ ! આપણા બીજા હકો પર જે જે ત્રાપો પડી છે તેનું સવિસ્તર ક્રમસર તારીખવાર વર્ણન આપણા પ્રમુખ મહાશય તથા બીજા વક્તાઓ કરશે. સંક્ષેપમાં કહું તો અત્યારે તળેટીથી ડુંગરની ઉપર સુધીના રસ્તા, કુંડ, વિસામા, દહેરીઓ, ગઢની અંદરનાં બાંધકામો, વર્ષોના સમારકામ સિવાય દિન પ્રતિદિન ખરાબ થતાં જાય છે. ગઢની અંદરના મહાદેવના મંદિર તથા ઈંગારશા પીરની કબરની વ્યવસ્થા કરવાના હક પર ત્રાપ પડેલી છે, અને ડુંગરપરના રસ્તા, કુંડ, તથા વિસામા આદિની મંજુર થઈ ગયેલી માલિકી પણ ભયમાં આવી પડી છે. હું કાયદાની દષ્ટિએ આ વિષય ચર્ચી શકું તેમ નથી, પરંતુ સામાન્ય દૃષ્ટિથી કહું તો આપણું સર્વસ્વ હતું તેમાંથી કંઇ પણ શેષભૂત નહિ રહે એવો પ્રસંગ કોમપર આવી પડ્યો છે. બ્રિટિશ સરકારે રખોપા સિવાયના આપણા મંજુર થયલા હકો સંબંધી અરજો પર "વચ્ચે પડી શકતા નથી" "દરમ્યાનગીરી કરવાની અમને સત્તા નથી" વગેરે એક સરખાજ

જવાબ આપ્યા છે. વળી રખોપા સંબંધી પણ હાલમાંજ ચુકાદો આવી ગયો છે અને રખોપું બાજુએ મૂકી જાત્રા કર તરીકે રૂા. ૧૫૦૦૦) ની રકમને બદલે તેનાથી સાત ગણી વધારે એટલે રૂ. ૧૫૦૦૦) થી ખાસી એક લાખ રૂપિયાની રકમ દરવર્ષે જૈનોએ પાલિતાણાના ઠાકોરને દશવર્ષ સુધી આપવી એવો ચુકાદો બ્રિટિશ સરકારે આપ્યો છે.

બંધુઓ, યાત્રાત્યાગથી થયેલી પરિસ્થિતિની ગંભીરતા સરકારે પૂરી લક્ષમાં લીધી હોય એમ જણાતું નથી. નહિ તો પરિણામ કંઇ જૂદુંજ આવતે. આપણે આવી દુઃખદ સ્થિતિમાં શું કરવું, અને શું ન કરવું, તેનો આપ બંધુઓ વિચાર કરવા સર્વ રીતે દક્ષ અને સમર્થ છો.

બંધુઓ! જ્યાં આપણાં હજારો જાત્રાળુઓએ હમેંશ જાત્રા જતા તે ભૂમિ અત્યારે શ્મશાનવત્ નિર્જન થઈ છે, અને જાણે ખાવા ધાતી હોય એવી ભયંકર થઇ છે. જ્યાં આપણાં બંધુઓ નવાણું જાત્રા કરવા અથવા ચાતુર્માસ કરવા જતા ત્યાંનાજ લોકોને ત્યાં ઘડીભર રહેવું અશક્ય થયું છે, અને ભરણપોષણ અર્થે ભિન્ન ભિન્ન દિશામાં પરદેશ યાત્રાએ નિકળવું પડ્યું છે, ભક્તિરસમાં તલ્લીન બનેલા અનેક ભક્તો જ્યાં એક વખત ભેગા થતાં તે ભૂમિ અત્યારે નીરસ તેમજ તલસતી માલુમ પડે છે. જ્યાં અનેક આત્માઓએ આત્મકલ્યાણનો માર્ગ સાધ્યો છે, ત્યાં અત્યારે ઐહિક લાલસામાં પડેલાઓ દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ કરવાના પ્રપંચમાં પડયા છે.

જ્યાં મૂળનાયકજ નહિ પરંતુ સંપૂર્ણ પરિવાર સૌ જૈનોથી પૂજાતો, જ્યાં મંદિરો, દેહરીઓ, પાદુકાઓજ નહિ, કુંડ વિસામાજ નહિ, પણ ડુંગરની બારીકમાં બારીક રજ પણ પવિત્ર મનાતી અને ડુંગર પૂજા વખતે સમસ્ત પર્વત પૂજાતો, ત્યાં સર્વ અપૂજ્ય દશામાં આવી પડ્યું છે. આવો વિકટ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયેલો હોવાથી દરેકે દરેક જૈન બચ્ચો પોતાની ફરજ બજાવવા ખડે પગે હોય એ સ્વાભાવિક છે, બંધુઓ! આવા મહત્વના પ્રસંગે આપ સર્વે ઘણે દૂરથી પધારી પોતાનો મત આવા સામુદાયિક સવાલપર આપવા તૈયાર થયા છો એજ આપની ધર્મપરાયણતા દર્શાવે છે. અને આપ જેવા સાધર્મી બંધુઓને ખરા સ્નેહથી આવકાર આપવાનો આજે જે શુભ અવસર મને પ્રાપ્ત થયો છે, તે માટે હું પોતાને પૂરો ભાગ્યશાળી માનું છું. બંધુઓ! અમારા આદરમાં કોઇ પણ રીતે ઉણપ આવી હોય તો તે માટે આપની ક્ષમા માગી લઉં છું; અને ફરીથી આપે લીધેલા શ્રમ માટે આપને ધન્યવાદ આપી પ્રમુખ મહાશયને વિનંતિ કરીશ કે પોતાના વિદ્વત્તા ભર્યા ભાષણમાં આપણને આવા અદ્વિતીય પ્રસંગપર ઉત્તમ સલાહ આપી શત્રુંજય ગિરિના માર્ગદર્શક પ્રવર સાર્થવાહ તથા સુયોગ્યસંઘપતિ થશે.

સફળતાનો રસ્તો.

જૈનસમાજમાં આજ કાલ ચારે બાજુથી એજ પોકાર થઇ રહ્યો છે કે તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો કયે રસ્તે ન્યાય મેળવવો? અને આપણું આ પવિત્ર તીર્થ કેવી રીતે આપણા કબ્જામાં રાખવું? અને તે આપણું પોતાનું કયે રસ્તે શીઘ્રતાથી કરી શકાય?

ખરેખર સર્વ બંધુઓનું ધ્યેય તો એકજ છે. પણ ધ્યેયને પહોંચવાના રસ્તા અનેક છે. દરેક બંધુ એમ પણ નિસંશય સમજે છે કે આપણું ધ્યેય ખરૂં છે. અને તેથીજ સફળતા ચોક્કસ આપણીજ છે.

જણાવવાને અમને હર્ષ થાય છે કે જે જે કેમ્પમાં જે જે બંધુઓ ગોઠવાયા હોય તે બધી કેમ્પો ખરી છે. દરેક બંધુએ કોઇપણ કેમ્પમાં જોડાવું તે ખાસ જરૂરનું છે. પોતાના વિચારોને મળતા આવે તેવા ગમે તે એકાદ મંડળમાં દરેક બંધુએ પોતાનું નામ નોંધાવવું અને રચનાત્મક કાર્યમાં જોષપૂર્વક ભાગ લેવા ખાસ આવશ્યક છે. આમ કરતી વખતે દરેક જૈન બંધુએ પોતાની શક્તિનો પ્રથમ વિચાર કરવો જરૂરનો છે. જે કેમ્પના ધારાધોરણો પોતે સખ્ત રીતે અમલમાં મૂકી શકે તે કેમ્પમાંજ દાખલ થવું.

શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ, યતિઓ, મુનિઓ, સાધ્વીઓ, વગેરે જેમને જે યોગ્ય લાગે તે મંડળમાં દાખલ થાય.

આજની મહાન્ કોન્ફરન્સે એક એવો પણ ઠરાવ કરવાની જરૂર છે કે જે જૈન બન્ધુ આમાંની એક પણ કેમ્પમાં દાખલ થવાને ભાગ્યશાળી ન નીવડે તેણે શરમાઇને ઘરમાં ગોંધાઇ રહેવું.

કાર્યનો અનુક્રમ બન્ધુઓની સ્થિતિ અનુસાર નીચે મુજબ હોઇ શકે:

છાવણી નં. ૧—જે બન્ધુઓ શરીરે ના કૌવત હોય યા ગરીબ હોય યા ઘરબાર છોડી ન શકે તેમ હોય તેમણે ઓછામાં ઓછા હંમેશા એક કલાક શ્રી પંચ પરમેષ્ઠી નવકાર મંત્રનું આરાધન કરવું.

છાવણી નં. ૨—ઉપરનાથી વધારે તાકાતવાળા અને સારી સ્થિતિવાળા બન્ધુઓએ જૈન કોન્ફરન્સ ઠરાવે તેવી અથવા દર રવિવારે આયંબિલ, એકાસણું વગેરે જપ તપ આદરવા. અને મહા મંગળકારી શ્રી નવકાર મંત્રનું એક ધ્યાને બરાબર બે કલાક આરાધન કરવું.

છાવણી નં. ૩—ઉપરનાથી પણ વધુ શક્તિવાળા અને સારાં સાધનવાળા જૈન કોન્ફરન્સ ફરમાવે તે વિધિના તપ અને જપ ઉપરાંત દર ચતુર્દશીએ પોષધ અવશ્ય કરવો.

છાવણી નં. ૪—વિદ્વાન્ સદ્‌ગૃહસ્થોએ શત્રુંજય તીર્થ સંબંધીનું બને તેટલું આદિથી તે અત્યાર સુધીનું સાહિત્ય યથાર્થ રીતે તૈયાર કરવું અને જનસમાજમાં તીર્થાધિરાજ સંબંધીની ભાવના વધુ પ્રગટે તેમ તેનો બહોળો પ્રચાર કરવો.

છાવણી નં. ૫—ઉદાર શ્રીમન્તોએ પોતાની દેખરેખ નીચે, ઉપરની ચાર છાવણીઓમાં વિદ્વાનો, સ્વયંસેવકો તથા સત્યાગ્રહીઓ વગેરે સમુદાયના તથા તેમના કુટુંબના નિભાવ વાસ્તે બહોળા હાથે ફંડો ખોલી પોતાના દ્રવ્યનો સદ્વ્યય કરવા ભાગ્યશાળી થવું.

છાવણી નં. ૬—સાધુ મુનિરાજોએ, સાધ્વીઓએ, યતિઓએ અને ઉપદેશકોએ જ્યાં સુધી તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય પ્રકરણમાં સમ્પૂર્ણ ફતેહ ન મળે ત્યાં સુધી તેમના ધનનો તેજ તીર્થના ઉદ્ધાર અર્થે સદ્વ્યય કરવા કહેવું.

છાવણી નં. ૭—ઉત્સાહી અને ઉમંગી યુવાન બન્ધુઓએ તેમજ સ્વયંસેવકોએ સત્યાગ્રહીઓ તરીકે જથ્થાબંધ બહાર પડવું અને નવકાર મંત્રનું સતત ધ્યાન રાખવું. તેનાથી જરા પણ વિમુખ રહેવું નહિ.

છાવણી નં. ૮—નાનાં મોટા તમામ સાધુ મુનિરાજો, અને યતિવર્ગો પોતાના સમુદાયની એક છાવણી શિહોર અથવા તેની નજીકમાં નાંખવી. નવકાર મંત્રના ધ્યાન સાથે તપ અને જપનાં કાર્યો ચાલુ રાખવાં, આયંબિલની તપશ્ચર્યા પહેલી તોજ

ચાલુ કરવી. હિંદુસ્તાનનાં મોટાં શહેરોમાં અને યોગ્ય સ્થળોએ મુનિગણની આવી શાખાઓ સ્થાપવી અને તે બધી શાખાઓનું કેન્દ્રસ્થાન શિહોર રાખવું.

છાવણી નં. ૯—જૈનના કોઇપણ સંપ્રદાય સાથે જરા પણ ક્લેશ કરવો નહિ. ક્લેશની નજરથી જોવું પણ નહિ. સંગઠનનો પ્રયાસ કરવો, સંઘબળની જ્યોતિ જગાવવી.

છાવણી નં. ૧૦—આ બધી કેમ્પો છાવણીઓની વ્યવસ્થા કરવા-ટકાવવા અને તેને વૃદ્ધિગત કરવા ધનાઢ્યો વિદ્વાનો, ધર્મપ્રેમી સ્વયંસેવકો વગેરે શ્રાવક સમુદાયની એક સેન્ટ્રલ બોર્ડ મુંબઇ અથવા અમદાવાદમાં સ્થાપવી. આ બોર્ડની દેખરેખ નીચે શહેરે શહેર અને ગામની શાખાઓ દક્ષતાપૂર્વક કાર્ય કર્યા કરે.

નામદાર અંગ્રેજ સરકાર, પાલીતાણાના ના. ઠાકોર સાહેબ, ઓન. મી. વોટસન અને દુનિયાના સર્વે પ્રાણિઓનું શ્રેય થાઓ. "સવીજીવ કરું શાસન રસી" તેવી ભાવના દરેક દરેક બન્ધુએ ભાવવી.

બસ કેમ્પમાં જોડાવા કમર કસો. વીર બનો. જય લક્ષ્મી તમને વરશે.

સુરજમલ લલ્લુભાઇ ઝવેરી.
તંત્રી "જૈન પ્રભાવ,"
કાલબાદેવી—મુંબઇ.

શ્રીયુત બહાદુરસિંહજી સિંઘીનું ટુંક જીવન.

સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખ શેઠ રવજીભાઇનું ટુંક જીવન ગત અંકમાં અપાઇ ગયું છે.

આપણી કોન્ફરન્સની ખાસ બેઠકના પ્રમુખ શ્રીમાનશેઠ બહાદુસીંહજી સીંઘીનો જન્મ બંગાલ પ્રાંતના અજીમગંજના નામના ગામના એક ઓશવાળ જૈન કોમના પ્રતિષ્ઠ ગૃહસ્થ શેઠ હરિસિંહ નીહાલચંદના કુળમાં જુલાઇ તા. ૧ લી સને ૧૮૮૫ ની સાલમાં થયો છે. તેમના પૂજ્ય પિતાશ્રી કીસનગઢ, અજીમગંજ વીગેરે સ્થળે થોડાં વર્ષ ગાળી કલકત્તામાં જુટના વેપારી તરીકે વ્યાપાર કરતા હતા. આપણી કોન્ફરન્સના પ્રમુખે બાર વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાના ઘેર ઉપયોગી પુસ્તકોના વાંચન અને મનનથી ઘણું ઉપયોગી અને ઉચ્ચ કોટીનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. આપણા પ્રમુખે પોતાની બુદ્ધિથી કાર્ય કુશળતા તથા વેપારની કુનેહથી વેપારની અંદર વેપારી વર્ગમાં અગ્રગણ્ય પદ મેળવ્યું. અજીમગંજ પાઠશાળાના મંત્રી, જીયાગંજ (મુર્શીદાબાદ) હાઇસ્કુલના મંત્રી, રોયલ એશીયાટીક સોસાયટીના સભાસદ, બંગાળ સાહિત્ય પરીષદના સભ્ય, જુટવેપારી મંડળના પ્રમુખ, સને ૧૯૨૭ ની સાલમાં ભરાયેલ પ્રદર્શનના મેમ્બર શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ, કલકત્તાના ઉપ-પ્રમુખ જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ, મુંબઇના સભાસદ. જૈન શ્વેતાંબર મીત્રમંડળ વિદ્યાલય કલકત્તાના ઉપ-પ્રમુખ અને એવા અનેક મંડળોના મેમ્બર યા પ્રમુખ યા ઉપ-પ્રમુખ તરીકે તેઓશ્રીએ સામાજીક તેમજ જાહેર જીવનમાં રસ લેતા રહ્યા છે તે માટે તેઓશ્રી જેવા વ્યવસાયી ગૃહસ્થ માટે ખરેખર ધન્યવાદ પાત્ર છે. તેઓશ્રીએ જેવી રીતે તેમના અમુલ્ય વખતનો સદ્‌ઉપયોગ કર્યો છે તે આપણે ઉપર જોઇ ગયા તેવી રીતે તેઓશ્રીએ પાલીતાણામાં પંડિતોને શ્રી યશોવિજય જૈન ગુરૂકુળ કાસી-બંગાળમાં પંડિતોને વિદ્યાશ્રમ અજીમગંજની પાઠશાળા, આગ્રા આત્માનંદ જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડળ વીગેરેને ઉમદા આર્થીક મદદ આપી સદ્‌ઉપયોગ કર્યો છે. આવા યશસ્વી, કાર્ય કુશળ વિચારશીલ અને સત્યનિષ્ઠ પુરૂષના પ્રમુખ પણાનીચે આપણી કોન્ફરન્સ ફતેહ થાય, એમાં સંદેહ હોયજ નહિ.

આપણી મનોદશા અને દાસવૃત્તિ.

જનતાના વિકાસનું ધોરણ પૈસો નથી; ઉલટું ઘણીવાર દ્રવ્ય અને સુખના સાધનોની વિપૂલતા માનવ-જીવનના મહત્વના ગુણોનો વિનાશ કરે છે. ઉત્કાન્તિ અગર વિકાસનું ખરૂં ધોરણ મનુષ્યના, સમાજના અને સમગ્રરૂપ રાષ્ટ્રના આંતરિક ગુણોનો ઉત્કર્ષ છે. છેલ્લાં બસે વર્ષથી એ આંતરિક ગુણોનો આપણા જીવનમાંથી લગભગ સદંતર લોપ થયો છે, આપણા વ્યક્તિ તેમજ રાષ્ટ્રિય જીવન પરત્વે આ હાનિ કાંઇ જેવી તેવી નથી. એ ગુણહાનિજ આપણી ગુલામીની દશાને કાયમ રાખે છે. દાસ-વૃત્તિ એ કાંઇ બાહ્ય પરિસ્થિતિ નથી; પરંતુ આંતરિક નિર્બળતા, સુખલાલસા, ચારિત્ર-હીનતા, ભીરૂતા, પામરતા અને ક્ષુદ્રતામાં રહેલી છે.

ગુલામી જ્યારે આપણા જીવનમાં ઉંડું સ્થાન મેળવે છે, ત્યારે આપણે ગુલામ છીએ, આપણું તેજ નષ્ટ પામ્યું છે, જગતમાં આપણું કયાંઇ સ્થાન કે સન્માન નથી, એ વાત ભૂલી જઇએ છીએ. પછી આપણે એ બધા ધક્કા ધુંબાને નિત્યની વસ્તુ ગણી ટેવાઇ જઇએ છીએ, અને તેને સ્વાભાવિક માની તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ્ય રાખીએ છીએ. આમ થવાનું કારણ એ છે કે આપણા જીવનના મૂળમાં રહેલું કુદરતી ચૈતન્ય હણાઇ ગયું છે. આપણા પ્રત્યે બીજી પ્રજાઓ ગમે તેવો સન્માન-હીન સંબંધ રાખે તોપણ તેમાં આપણને આત્મ-માનની ક્ષતિ સમજાતી નથી. કેમકે જે મર્મસ્થાનમાં એ આઘાત થવો જોઇએ તેમાં અસર થવા જેટલી પ્રાણશક્તિ ત્યાં રહેલી નથી. આપણું જીવન સુકા છોડ જેવું છે. તેને જીવતું, ખીલતું બતાવવા માટે તેના ઉપર રંગ બેરંગી ખોટા ફુલો અને પાંદડા ચોંટાડવામાં આવ્યા છે. અને તેવા મિથ્યા આભાસથી તેને આપણે જીવંત, સ્ફુરંત વસ્તુ માની રાજી થઇએ છીએ.

આ પ્રકારની મનો-દશામાંજ આપણી દુઃખદાયક દાસ-વૃત્તિ રહેલી છે. આ વૃત્તિએ આપણી વીરતા અને નિર્ભયતા છેકજ નષ્ટ કરી નાંખી છે. ગૃહમાં, સમાજમાં, વ્યવહારમાં, અને અન્ય શુભાશુભ પ્રસંગોમાં જ્યાં કંઇપણ જરૂરનો સુધારો વધારો કરવામાં આપણને રાજ્યસત્તાનું દમન નડતું નથી, ત્યાં આપણે સ્હેજ પણ વીરપણું દાખવી શકતા નથી. આપણી ગુલામી-વૃત્તિ એકલા રાજકીય ક્ષેત્રમાંજ સિમાબદ્ધ નથી, પણ જીવનની પ્રત્યેક શાખામાં તે વિવિધરૂપે આપણી પ્રગતિનો અવરોધ કરી બેઠી છે. આપણે જેને હાનીકારક ગણીએ, નિરર્થક ગણીએ, જેને શકિત અને દ્રવ્યનો ખાલી ગેરઉપયોગ સમજીએ, તેવા રીવાજોની સામે આપણે સમાજ તરીકે અગર વ્યક્તિરૂપે અવરોધ કરવાની શક્તિ સ્ફુરાવી શકતા નથી. રીવાજ, ટેવ, પરંપરા, ગતાનુગતિકતા, દેખાદેખીથી જે અનિષ્ટ ઘટનાઓ આપણા સામાજીક જીવનમાં પેસી ગઇ છે, જેનું નિવારણ કુદરતે આપણા પોતાનાજ હાથમાં, આપણી પોતાનીજ સ્વેચ્છા ઉપર મુકયું છે, ત્યાં પણ આપણી ગુલામી આપણને પરાધીન, દીન અને નિરૂપાય બનાવી મુકે છે. પગલે પગલે આપણું હૃદય ભયભીત અને કંપતું રહે છે. આપણા અંતરાત્માના સ્વર કરતાં લોકોના મતની, રીવાજના બળની, અને પરંપરાગત આચારની કીમત વધુ લેખીએ છીએ. "—જૈન ૨૪-૬-૨૩.

Syt. BAHADUR SINGHJI SINGHI OF CALCUTTA,
President,
Special Session Jain Swetambar Conference, held at Madhav Baug
31st July, 1st, 2nd and 3rd August 1926.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સના ખાસ અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રીયુત બહાદુરસિંહજી સીંઘીનું ભાષણ.

સદ્‌ગ્રહસ્થો અને સન્નારીઓ,

આજના જેવા પ્રસંગોએ મારી સ્થિતિમાં મુકાયેલા મનુષ્યોમાં પોતાને આપવામાં આવેલા મોટા માન ખાતર અત્યંત ઉપકારની લાગણી પ્રદર્શિત કરવાની કોશિશ કરવાનો એક રિવાજ થઇ પડયો છે. પરંતુ મને ભય રહે છે કે રિવાજ વારંવાર નીરસ બનવા પામે છે, અને તેથી વક્તા પોતાના ભાષણમાં જે મોહકતા અને સુગંધ ખુશીથી રેડી શકે છે. તે મોહકતા અને સુગંધ તેવા રિવાજને લીધે ગુમ થાય છે. કારણકે રિવાજથી ભાષાના સુકોમળ પુષ્પો વાસી થાય છે, અને પુનરાવૃત્તિ તેને કરમાવે છે. તેમ છતાં મારામાં રહેલા સંપૂર્ણ શુદ્ધ ભાવ અને ઉત્સુકતાસહિત આ પ્રસંગને છાજતી પૂરેપૂરી ગંભીરતા સાથે તમોને ખાત્રી આપવાની મને રજા આપશો કે આપણી કોમની આ કૉન્ફરન્સ વખતે આ અદ્વિતીય ઐતિહાસિક પ્રસંગે પ્રમુખપદ લેવા માટેના આવાહનનાં માન અને અધિકાર એટલાં મહત્વનાં, આપણી સન્મુખ રહેલા કાર્યોની મહત્તા જોતાં એટલા ગંભીર, ભાવિ પ્રજા માટે અતિ અગત્યના પરિણામોથી એટલા ગર્ભિત–હું લેખું છું કે મારી ઉપકારની લાગણી યોગ્ય રીતે દર્શાવવા જતાં શબ્દો મારે માટે તદ્દન નિષ્ફળ નિવડ્યા છે. શબ્દો! અરે શબ્દોમાં શી વિસાત છે, હૃદય અને મગજની લાગણીઓને આકાર આપી ભાવવાહી બનાવવામાં શબ્દો તો માત્ર ક્ષુદ્ર નિર્બળ અને અપૂર્ણ ચિન્હો છે. જ્યારે આ ખ્યાલો માત્ર બુદ્ધિની ઉદાસીન કૃતિ રૂપ હોય છે, ત્યારે તેવા ખ્યાલો પ્રગટ થવા માટે, શબ્દો કદાચ પૂરતા થાય, પરંતુ પ્રચંડ સંક્ષોભથી વ્યાકુળ થયેલા અંતઃકરણની ઉછળતી ઉર્મિઓ પ્રદર્શિત કરવાનો સવાલ જ્યારે ઉભો થાય છે, ત્યારે તે કાર્યો માટે શબ્દોની શી તાકાત છે! શબ્દો તે કેવળ પડછાયા છે, તે તો ખરેખર અસત્ છે, અપૂર્ણ છે, અયોગ્ય છે, અસંતોષ આપનારા તેમજ પોકળ છે.

તેટલા માટે આ તમારી પસંદગીમાં મને આપેલા બહુ માન માટે આભારની લાગણી બતાવવા નિરર્થક પ્રયત્નોમાં વેબ્સ્ટરના શબ્દકોષના-સાધનોનો પુરો ઉપયોગ કરવા હું પ્રવૃત્ત ન થાઉં તો, મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખશો કે હું તે માનને ઓછું મર્મસ્પર્શી ગણું છું, કે આપણા પ્રસ્તુત કાર્યને પહોંચી વળવા માટે મારી, લઘુતાથી હું અજાણ છું. એવું કંઇ નથી. પરંતુ આ અપૂર્વ પ્રસંગે મારા દિલના ઉભરાઓનો દશાંશ પણ પ્રદર્શિત કરવામાં શબ્દો–માત્ર શબ્દો બિલકુલ યોગ્ય નથી, એમ હું માનું છું. વળી સદ્‌ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ, વધુમાં આ પ્રસંગ એવો છે કે જે વખતે આપણી સમસ્ત કોમે શબ્દોથી સંતુષ્ટ નહિ રહેવાનો નિશ્ચય કરવો જોઇએ. હું નમ્રપણે સૂચના કરું છું કે આપણા દુઃખો અને આપણી વ્યથાઓનું માત્ર શાબ્દિક પ્રદર્શન પૂરતું

થશે નહિ. આપણા ઉપર ગુજરેલો અન્યાય દુર કરાવવા જો આપણે માંગતા હોઇએ, આપણી હાડમારીમાંથી આપણે મુક્ત થવા આપણે ઇચ્છા રાખીએ, આપણા હક્કો સ્થાપિત કરાવવા આપણી મરજી હોય, તો જે હક્કો આપણા પૂર્વજોએ આપણે માટે મેળવ્યા છે, અને જે હક્કો સૈકાઓ થયાં આપણી કોમ ભોગવતી આવી છે, તે હક્કોનો અવિચ્છિન્ન ભોગવટો પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો ઉદ્દેશ સફળ કરવા સર્વે ઉપાયો અજમાવવાનો આપણો અટલ નિશ્ચય આપણે જાહેર કરવો જોઇએ. વર્તમાન સમયના કોમના અગ્રેસર વકતાની ફરજ કરતાં કોમની ફરજ બમણી છે. અને અપરાધોની માત્ર શાબ્દિક નોંધ લેવાનો અને પુસ્તકિયા સિદ્ધાન્તોનું કહેવાતું પવિત્ર પ્રદર્શન કરવાનો સમય વીતી ગયો છે, એવું સમજવાની પવિત્ર ફરજ સમસ્ત કોમ ઉપર આવી પડી છે. એ કારણેજ તે કોમના એક ક્ષુદ્ર અંગત તરીકે આવા સર્વોપરિ અગત્યના પ્રસગે થતી—કોમની વિચારણા સમયે પ્રમુખસ્થાન લેતી વખતે મને આપવામાં આવેલા માન અને દરજ્જા માટે આભાર દર્શાવવામાં પણ શબ્દો કેવળ શબ્દો દૂર રાખીને મારે તો મારા પોતાને માટે તે—એજ નિશ્ચય પ્રગટ કરવો જોઇએ. તેટલા માટેજ, સદ્‌ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ. ફરીથી કહેવાની મને રજા આપશો કે આભાર પ્રદર્શિત કરવામાં જડબાંતોડ લાંબા મોટા શબ્દોનો આ પ્રસંગે ઉપયોગ કરતાં નથી, તેનું કારણ ઉપકૃતપણાને લગારે ઓછું ગણું છું એટલા માટે નહી, પરંતુ આપણા કાર્ય માટે શબ્દોમાં કંઇ પણ લાયકાત હું જોતો નથી એજ છે, અને વધુમાં હું માનું છું કે આ સમય બોલવાનો નથી પણ કાર્ય કરવાનો છે.

આ અધિવેશનના ઉદ્દેશ અને હેતુ વિષે હું કંઇ પણ બોલું તે પહેલાં, આપણી કોમને વધારે પરિચિત ભાષામાં બોલવા કરતાં અંગ્રેજી ભાષામાં બોલવાનું મેં પસંદ કર્યું તે માટે માફી ચાહવા અથવા કાંઇક ખુલાસો કરવા હું રજા લઉં છું. ખરેખર, આજના આ મોભાદાર સંમેલનમાં પણ અંગ્રેજી ભાષાથી અપરિચિત હોય એવા કેટલાક બંધુઓ હશે, અને તેઓ આ વિચારણા અને કામકાજ પ્રાયઃ સમજી શકશે નહિ તેઓના લાભ માટે અને કોમની સામાન્ય જાણ માટે આ અધિવેશન બોલાવનારાઓએ, હું સમજું છું તેમ આ ભાષણ તેમજ ઉપયોગી સઘળી માહિતી મૂળ તથા અનુવાદરૂપે અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતીમાં છપાવવાની ગોઠવણ કરી છે, પરંતુ આજના સંજોગોમાં કે જ્યારે માત્ર આપણી કોમનેજ કહેવાનું છે એટલુંજ નહિ. પણ સમસ્ત દુનિયાને અને ખાસ કરીને હીંદી સરકારને કહેવાની જરૂર છે, ત્યારે દેશની રાજભાષાને પસંદગી આપવીજ જોઇએ કે જેથી કાંઇપણ ગેરસમજુતી ઉભી થવા પામે નહિ, અને આજ કારણથી પ્રમુખનું ભાષણ અંગ્રેજીમાં રાખવાનું જરૂરી ધારવામાં આવ્યું છે.

હવે પ્રસ્તુત કાર્ય તરફ વળી આ અદ્વિતીય પ્રસંગને અપૂર્વ પ્રસંગ તરીકે અને આપણા ઇતિહાસમાં મુખ્ય બનાવ તરીકે નોંધાવાના પ્રસંગ તરીકે મેં ઓળખાવ્યો છે. તમે જાણો છો કે જે હક્કો અને અધિકારો આપણી કોમ અવિચ્છિન્ન અને અવિરૂદ્ધપણે સૈકાઓ થયાં ભોગવતી આવી છે તે હક્કો અને અધિકારો ઉપર મૂરખાઇભરેલી રીતે તરાપ મારવાની, પાલિતાણા દરબારના કાર્ય સામે વાંધો ઉઠાવવા આપણે ભેગા થયા છીએ. દરેક જૈન માને છે કે આ હક્કો પ્રાચીન સમયથી આપણને પ્રાપ્ત થએલા છે, પરંતુ તમારી સમક્ષ ટુંકમાં જે હકીકત હું રજુ કરવાનો છું તે ઉપરથી જૈનેતરો પણ સમજશે કે જે હક્કોનો આપણે આગ્રહ કરીએ છે તેના કંઇ નહિ તો મોગલ બાદશાહતના

સમયથી તો આરંભ થાયછેજ. સંક્ષેપમાં વિશેષમાં, ઑનરેબલ મી. વૉટસનના અનુચિત ચુકાદામાં પ્રતિબિંબિત થતી ન્યાયની મશ્કરી તરફ આપણી અત્યંત નિરાશાની લાગણી નોંધવા તેમજ એ પ્રકારના સિદ્ધાન્ત સામે આપણો એકત્રિત રોષ અને સામુદાયિક વિરોધ, જાહેર કરવા આપણે ભેગા મળ્યા છીએ અને કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે આજના જેવા ગંભીર પ્રસંગે આપણે જૈનો જરા પણ અન્તરશોધન અથવા આત્મશોધન કરવા દેતા નથી તેટલા માટે મ્હને ઉમેરવા દ્યો કે જો આપણે આપણી કોમના હકકો તરફ આંખ મિંચામણાં ન થવા દેવા અને આપણી વ્યાજબી માગણીઓ પગ નીચે ન કચરાવા દેવા માંગતા હોઇએ તો આ એક વખત અને હંમેશને માટે આપણી આંતરિક પુનર્વ્યવસ્થા અને પુનર્ રચનાના પ્રબંધો જે આ લડતના અનુભવથી આપણે તદ્દન અનિવાર્ય માલુમ પડ્યા છે તે વિચારવા આપણે એકઠા થયા છીએ.

સંક્ષેપમાં કહું તો હકીકત આ પ્રમાણે છે. ઇતિહાસકારો આપણને કહે છે કે શત્રુંજય જૈનોનું એક પ્રાચીન તીર્થસ્થળ છે, કે જ્યાં તેઓનાં મંદિરો અને પૂજાસ્થાનો ઇ. વી. પાંચમા સૈકાથી હૈયાતી ભોગવે છે. આપણા સર્વે પવિત્ર તીર્થસ્થળોમાં શત્રુંજય પર્વત અને મંદિરો સૌથી વધારે પવિત્ર છે. આ સર્વોત્તમ પવિત્ર ભૂમિએ હજારો યાત્રાળુઓ દર વરસે પોતાના હૃદયની પ્રભુભક્તિ અર્થે અને પોતાના જીવનભારની ભક્તિનિમિત્તે જાય છે, પાલીતાણાના હાલના રાજ્યકર્તાના કુટુંબને ડુંગર ઉપરના મંદિરોની યાત્રાએ આવતા યાત્રાળુઓનું સંરક્ષણ કરવા બોલાવવામાં આવ્યું, તે પહેલાં સૈકાઓ થયાં આ મંદિરો હતાં અને યાત્રાળુઓ ત્યાં જતા આવતાં. રાજપુતાનાના ઇતિહાસકાર કર્નલ ટૉડના કહેવા મુજબ ઇસ્વી સન ૪૨૧ ની સાલમાં ડુંગરના મુલ નાયકશ્રી આદિનાથના મંદિરનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તેવું છે કે મૌલિક બાંધ કામ તેના કરતાં પણ સૈકાઓ જેટલાં પ્રાચીન છે. જ્યારે જ્યારે જુના મંદિરો જીર્ણ થયાં ત્યારે ત્યારે તે સમરાવવામાં આવતાં અને નવા મંદિરો પણ બાંધવામાં આવતાં હતાં. ડુંગર ઉપરનાં તેમજ ડુંગર ઉપર જવાના રસ્તાના છુટાછવાયા મંદિરોની સંખ્યા લગભગ દરરોજના સુધારા વધારાથી વધવા પામી હતી. ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસના એક મોટા પ્રમાણભૂત લેખક સર ફોર્બસ રાસમાળામાં નીચે પ્રમાણે લખે છેઃ—શત્રુંજય જૈન ધર્મનું પવિત્રમાં પવિત્ર તીર્થ છે. મુક્તિ સ્ત્રી પરણનારાઓના લગ્નમંડપ અને યાત્રા સ્થળોમાં પ્રથમ સ્થાન તરીકે તે વર્ણવાયલું છે આપણા પવિત્ર આર્યોનાની માફક સૃષ્ટિના પ્રલય સમયે તેનો નાશ નિર્ણીત થયેલો નથી હિન્દુસ્થાનમાં તેના સર્વ વિસ્તારમાં સિંધુ નદીથી માંડી પવિત્ર ગંગા સુધીમાં હિમાલયના બરફના શિખરો રૂપ મુકુટથી માંડી કન્યા કુમારી અને અને રૂદ્રની ભાવિ વધુના સિંહાસન સુધીમાં એવું ભાગ્યેજ કોઇ શહેર હશે કે જેણે પાલીતાણાના ડુંગરને તાજ સમાન શોભાવનાર મંદિરોમાં એક કે બીજે સમયે પોતાનું ધન સમર્પણ કર્યું નહિ હોય. જૈન મતના આ મંદિરો, તેઓના ભવ્ય વંડાઓ સાથે, એકાંત અને ભવ્ય પર્વત ઉપર આરસથી જડેલો અર્ધ મહેલ—અર્ધ કિલ્લેબંધીથી અને મર્ત્ય મનુષ્યોના સાધારણ સંચારથી ઘણે દુર ઉંચી હવામાં સ્વર્ગના મહેલની માફક અનેક પેજા અને ચોગાનો સુધી ઘણા વિસ્તારવાળા છે. "શત્રુંજયના મંદિરો" નામના પોતાના પ્રમાણભૂત ગ્રંથોમાં પ્રસિદ્ધ શિલ્પ શાસ્ત્રી ડો. બરગેસ લખે છે કેઃ—

'જે દેખાવ આપણી નજરે પડે છે તે ચિત્તાકર્ષક છે. તે વિસ્તારમાં ભવ્ય છે. અપૂર્વ ચિત્ર માટે ભવ્યપીઠિકા મનુષ્ય મહેનતનું આ મહાકાર્ય આપણને પ્રાપ્ત થયું છે. ખરેખર!

તે એક આશ્ચર્યજનક અદ્વિતીય મંદિરોનું શહેર છે, કારણ કે મુખ્ય દરવાજાની અંદર થોડાક કુંડ સિવાય બીજું કંઈ નથી. દુનિયામાં આવા સ્થળની જોડી નથી. અને સાથે સાથે દરેક ચોગાનમાં દરેક રસ્તે રંગમંડપ અને દ્વારમંડપમાં સ્વચ્છતા છે, આ કંઇ ઓછા આનંદની જગા નથી. ઉત્સવના પ્રસંગો સિવાય અહીંની શાંતિ પણ આકર્ષક છે. ડુંગર ઉપરના આ મંદિરો અને બીજી જગાઓ, કુંડો વિશ્રામસ્થાનો વિગેરે બધું જૈન કોમે જુદે જુદે વખતે બાંધેલું છે અને તેઓજ તેની મરામત કરાવે છે.

મોગલ બાદશાહોએ આપેલી સનદો.

જૈન કોમે મેળવેલા ડુંગર ઉપરના હકકોને વખતોવખત ખાસ સનંદો કે બાદશાહી ફરમાનો કાઢીને મોગલ બાદશાહોએ માન્ય કરેલ છે, બહાલ રાખેલ છે અને તે માટે કબુલાતો પણ આપેલ છે.

સને ૧૫૯૨ માં સમ્રાટ્ અકબરે તે વખતના જૈનાચાર્ય શ્રીહીરવિજયસૂરિને એવી પ્રથમ સનદ આપી હતી. તે મહાન્ મોગલ બાદશાહ મજકુર સનદમાં શત્રુંજયાદિ પાંચ પવિત્ર ડુંગરો જૈનોની માલિકી અને કબજો સ્વીકારે છે. ગુજરાત તે સમયે મોગલ શહેનશાહતનો એક ભાગ હતો. અને અમદાવાદના સુબાના તાબા હેઠળના સોરઠ સરકારની હદમાં પાલિતાણા પરગણું આવેલ હતું. ત્યાર પછી અકબરના શાહજાદા અને અકબર પછી દિલ્હીના તખ્ત ઉપર આવેલા સમ્રાટ્ જહાંગીરે પોતાના રાજ્યના ત્રીજા વર્ષમાં એક વધુ સનદ બક્ષી, કે જેમાં શત્રુંજયનો ભોગવટો અને બાંધકામ મરામત વિગેરે કાર્યમાં જૈનોને હરકત નહિં કરવાને સર્વને હુકમ કરવામાં આવ્યો. તેના શાહજાદા અને તેની પાછળ ગાદીપર આવનાર શાહજહાંના રાજ્યના બીજા વર્ષમાં (સને ૧૬૨૯) સમ્રાટના ગુજરાતના રાજ્ય પ્રતિનિધિ તરીકે મુરાદબક્ષે એક સનદ બક્ષી, કે જેમાં એમ જણાવ્યું છે કે પાલિતાણાનું ગામડું જૈન ઝવેરી શાંતિદાસને ઇનામ તરીકે આપવામાં આવે છે.

શાહજહાંના રાજ્યના ૩૧ માં વર્ષમાં (સને ૧૬૫૮ માં) એક સનંદથી આને વધુ બહાલી મળી છે. સદરહુ સનદ જાહેર કરે છે કે મુરાદને જાગીર તરીકે આપવામાં આવેલું પાલિતાણાનું પરગણું મુરાદે શાંતિદાસને ઇનામ તરીકે આપેલું છે. તેજ વર્ષે મુરાદે શહેનશાહ તરીકે તખ્તનશીન થતાં, શાંતિદાસ અને તેના વંશજોને મજકુર પરગણું આપેલું તે બહાલ રાખ્યું. ઔરંગજેબ બાદશાહે તેજ વર્ષની પાછળની સનદથી મજકુર બક્ષિસને વધુ સંમતિ આપી. અને તેના શાહજાદા બહાદુરશાહે પણ તેના ઉપર પોતાની મહોર મારી.

આ બધી સનદો મી. કેન્ડી સમક્ષ ચાલેલી તપાસ દરમ્યાન રજુ કરવામાં આવી હતી. તેને લગતા પુરાવા તપાસી લઇને અને કર્નલ કીટીંજના અભિપ્રાયને ઘટતું માન આપીને મી. કેન્ડી એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે મજકુર સનદો ખરી છે. તેવણે કહ્યું હતું કેઃ—

"શ્રાવકોએ રજુ કરેલી સનદોના આ સઘળા કથન દરમ્યાન ઠાકોર સાહેબે તેના ખરાપણાં માટે કદી પણ વાંધો ઉઠાવ્યો હોય એવું મને માલુમ પડ્યું નથી તેઓના દેખાવ ઉપરથી તેઓ ચોક્કસ ખરી હોય તેમ જણાય છે, દેખિતી રીતે જુના કાગળ ઉપર તે લખાયેલ છે, અને તેના ઉપર આશ્ચર્ય જનક રીતે બનાવવામાં આવેલી મહોરોની છાપ મારવામાં આવેલી છે. આવી છાપ ભાગ્યેજ બનાવટી હોઈ શકે. તેટલા માટે આ દસ્તાવેજો ખરા છે એમ હું માની લઇશ.

જે વખતે સનદો આપવામાં આવી તે વખતે તે સનદોનો અમલ કરાવવાની **મોગલ કોર્ટને સત્તા ન હતી.** એવી કર્નલ કીટીંજની સૂચનાના સંબંધમાં વિચારતાં મી. કેન્ડી નીચે પ્રમાણે કહે છેઃ—

મને માલુમ પડે છે કે ગોહેલવાડ સાથે સોરઠ-મોગલોના સીધા કાબુ નીચે હતો, અને ફરમાન બક્ષવાની અને એવા ફરમાનને માન્ય કરાવવાની દિલ્હીના બાદશાહ કે અમદાવાદના તેના સુબાને સત્તા હતી.

પ્રત્યેક સનદને લગતા પુરાવા સંબંધી મી. કેન્ડીએ અતિ વિસ્તારથી ચર્ચા કરી હતી અને તે ઉપર તેણે ખુબ વિચાર કર્યો હતો અને મોગલ બાદશાહોની સનદો અને બક્ષિસોની નોંધ લેતા શત્રુંજય વિષેના મી. બર્ગેસના પુસ્તકમાં આવેલા ડુંગર ઉપરના શિલાલેખો સંબંધી તેમણે ઇસારો કર્યો હતો.

પોલિટિકલ એજન્ટ મી. પીલ, મી. કેન્ડી સાથે મળતા થયા હતા અને તેમણે કહ્યું કેઃ—દિલ્હીના બાદશાહોના ફરમાનોની રૂએ આ પવિત્ર ડુંગરનો કબજો શ્રાવકો પાસે અગાઉ હતો, અને જે જે મકાનો તે વખતથી રહેલા માલુમ પડે છે તે મકાનોનો અવિરત કબજો ભોગવવાનો અધિકાર આ ફરમાનોથી બક્ષિસ મેળવનારાઓને છે.

ઠાકોરની સ્થિતિ અને રખોપાની રકમનો આરંભ.

પાલિતાણા દરબાર અને શત્રુંજય ઉપર યાત્રાએ જતી જૈન કોમ વચ્ચેના સંબંધનાં મૂળ અને પ્રકાર તરફ હવે આપણે નજર કરીએ.

પાલીતાણાના દરબાર ગોહેલ રજપુત છે. આ ગોહેલ રજપુતોનાં આગમનની વહેલામાં વહેલી નિશાનીઓ ૧૩ મા સૈકામાં કોઈ સ્થળે મળી આવે છે. હાલના પાલિતાણા દરબારના વડવાઓએ પહેલાં માંડવીમાં પોતાનું થાણું બેસાડ્યું, અને પછી તેઓ ગારીઆધર આવ્યા (આ ગારીઆધર પાલિતાણા સ્ટેટનું એક નાનું ગામ છે). અને ઘણા વખત પછી તેઓ છેવટે પાલિતાણા આવ્યા. તથા કોઈક સ્થાનિક બળથી યાત્રાળુઓ અને તેમની માલમત્તાનું તાત્કાલિક રક્ષણ વધારે અસરકારક રીતે થાય તે માટે સને ૧૬૫૧ માં હાલમાં પાલિતાણા દરબારના વડવાઓ સાથે જૈનોએ એક કરાર કર્યો. આ કરારથી જૈનોને રક્ષણ આપવાની તેઓએ કબુલાત આપી અને કંઈપણ મિલ્કત ખોવાય તે માટે જૈનોને બદલો ભરી આપવાનું તેઓએ માથે લીધું. આના બદલામાં ચોક્કસ રકમ તેઓને આપવાને જૈનો કબુલ થયા. આ નિર્દિષ્ટ કરાર સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે કે શત્રુંજય ડુંગર ઉપર રાજકીય કે હકુમતને લગતી સત્તાઓ પાલિતાણા દરબારને હતી નહિં. તેમજ તેવી સત્તાઓનો દાવો પણ તેઓએ કર્યો નહતો. પરંતુ ચોક્કસ રકમના બદલામાં ચોર લુટારાના ત્રાસમાંથી જૈન યાત્રાળુઓનું રક્ષણ કરવાનું, તેઓએ માત્ર માથે લીધું હતું.

સને ૧૮૨૦ માં કાઠીઆવાડ પોલિટિકલ એજન્સી સ્થાપવામાં આવ્યા પછી જૈન કોમ અને પાલિતાણા દરબાર વચ્ચે આવી જાતના કરારી સંબંધો ચાલુ રહ્યા.

બ્રિટિશ સરકારની દરમ્યાનગીરીથી વખતો વખત આવા પ્રકારના નવા કરારો કરવામાં આવ્યા કારણ કે જૈનો કાંતો બ્રિટિશ પ્રજા છે કે બીજા હિંદી સ્ટેટોની પ્રજા છે. સને ૧૮૨૧ ના ડિસેંબરની ૯ મી તારીખે તે વખતના પોલિટિકલ એજન્ટ કર્નલ બાર્નવેલની દરમ્યાનગીરીથી જૈન કોમની વતી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી અને પાલિતાણા દરબાર વચ્ચે એક કરાર થયો હતો. ડુંગર ઉપર જતા જાત્રા-

ળુઓના રક્ષણ અને સંભાળ માટેના દરબારના દાવાની પૂરી પતાવટ તરીકે સને ૧૮૨૧ ના નવેંબરથી શરૂ કરીને દશ વર્ષ સુધી વાર્ષિક રૂ. ૪૫૦૦) આપવાનો કરાર થયો હતો. આ કરારમાં પાલિતાણા દરબાર ચોખ્ખા શબ્દોમાં કબુલાત આપે છે કે "સંઘ અગર પ્રકીર્ણ લોક જાત્રાએ આવશે તેની ચોકી પહેરાની ખબરદારી અમે સારી પેઠે રાખીશું ને જાત્રાળુ લોકને કશી વાતે ઇજા પહોંચવા દેશું નહિં." આ કરારમાં વધુ લખવામાં આવ્યું છે કે:—"અગર કોઇ લોકનું નુકસાન ચોરીથી થાશે તો તેનુ વળતર કરી આપીશું" કોઇપણ પ્રકારના બીજા બધા દાવાઓ અને હકકો પાલિતાણા ઠાકોર આ કરારમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં મૂકી દે છે.

દરબારને આપવામાં આવતી રકમ થોડાક અંશે પણ કરના રૂપમાં હતે તો આવી જાતના કરારનો ખ્યાલ પણ કેવી રીતે કરી શકાય.

જો કે મૂળથીજ દશ વર્ષ માટે સને ૧૮૨૧ નો આ કરાર કરવામાં આવ્યો હતો, છતાં લગભગ ૪૭ વર્ષ સુધી તે પાળવામાં આવ્યો હતો, અને તે અરસામાં દર વર્ષ રૂ. ૪૫૦૦)નીજ રકમ ભરપાઇ કરવામાં આવતી.

સને ૧૮૬૦ માં મજકુર કરાર રદ કરાવવાની દરબારની ઇચ્છા થઇ, અને ૧૮૬૩ માં મુંબઈ સરકારને દરબાર તરફથી એક અરજી (રેપ્રિઝેન્ટેશન) મોકલવામાં આવી. તેમાં દરબારે વાંધો લીધો કે સને ૧૮૨૧ નો કરાર રખોપાની રકમનો હમેંશના સાટા તરીકે ન હતો, પરંતુ દશ વર્ષ માટે માત્ર કર્યો હતો. બીજી બાજુ જૈન કોમે એવો વાંધો લીધો કે મજકુર કરાર હમેંશનો છે એમ ધારીનેજ કરવામાં આવ્યો હતો.

સને ૧૮૬૩ નો ફેંસલો.

નામદાર મુંબઇ સરકારે આ વાંધાનો નિકાલ લાવવાનું કામ મેજર કીટીંજને સોપ્યું. મેજર કીટીંજે તપાસ કરી દર વર્ષ રૂ. ૧૦૦૦૦) ની રકમ ભરપાઇ કરવા માટે ઠરાવી. એ વર્ષ સુધી તે રકમમાં ફેરફાર ન કરવો એવું તેણે ઠરાવ્યું, અને ત્યારબાદ સદરહુ રકમમાં ફેરફાર કરવાની માંગણી કરવાને બંને પક્ષકારને છુટ આપી. મેજર કીટીંજે નક્કી કરેલા ચોક્કસ ધોરણ મુજબ એજન્સી સદરહુ રકમ તે મુદત પછી નક્કી કરવાની હતી. અને જે પરિણામ આવે તે ૧૦ વર્ષ સુધી કે પક્ષકારો ઇચ્છે તેટલી વધુ મુદત સુધી ચાલુ રહેવાનું હતું.

મેજર કીટીંજનો આ ફેંસલો મુંબઇ સરકાર ઉપર રવાના કરવામાં આવ્યો હતો અને તેઓએ સને ૧૮૬૬ ના ફેબ્રુઆરીની ૬ઠી તારીખે પોતાનો છેવટનો ચુકાદો આપ્યો હતો કર્નલ કીટીંજનો ફેંસલો તેઓએ બહાલ રાખ્યો. એમ કરતાં તેઓએ જણાવ્યું કે.—"સદરહુ ફેંસલાની રકમમાં ઠાકોરની શ્રાવકો પાસેની બધી માંગણીઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે. જેથી હરકોઇ બ્હાને ઠાકોર શ્રાવકો પાસેથી કોઇપણ રકમ વસુલ કરે તો તે બધી શ્રાવકોને વળતર મળવી જોઇએ, તથા જે રકમ આપવાની ઠરી છે તેના અવેજમાં શ્રાવક કોમને તેમના જાનમાલની સલામતી માટે યોગ્ય પોલીસ રક્ષણ મળવું જોઇએ" તેઓએ વધુ જણાવ્યું હતું જે;—"જો આરોગ્યના (સેનીટરી) કામ માટે કોઇપણ વેરો નાંખવાની જરૂર પડે તો સરકારની મંજુરી વગર તેવો વેરો નાંખી શકાશે નહીં અને એવો વેરો ઠાકોરની અંગત ઉપજ તરીકે વસુલ કરવા દેવામાં આવશે નહિ, પણ જે કામને માટે એ વેરો નંખાય તે કામ માટેજ એનો ઉપયોગ થવો જોઇશે."

કંઇપણ નુકશાન જાત્રાળુઓને થશે તો તેઓને તેનું વળતર આપવા દરબાર બંધાયેલ છે તે બાબત હમેંશ કબુલ રાખવામાં આવેલ છે, તે હકીકતથી રખોપાની રકમ એક કર નથી એમ ખુલ્લી રીતે સાબિત થાય છે. સને ૧૮૭૪ માં એક જાત્રાળુને નુકશાન થયું. તે બાબતમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રૂબરૂ કામ ચાલ્યા પછી દરબારે સને ૧૮૭૬ માં તે જાત્રાળુને રૂ. ૪૩૦૦) વસુલ આપ્યા હતા. વધુ એમ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે આરોગ્ય (સેનીટરી) કામ માટે નાખવામાં આવેલો વેરો બ્રિટિશ સરકારની મંજુરીથી નાંખવામાં આવશે, અને જે કામ માટે વેરો નાખવામાં આવે તે કામમાંજ તેની ઉપજનો ઉપયોગ બરાબર કરવામાં આવ્યો છે તે બાબત બ્રિટિશ સરકાર ધ્યાન રાખશે. આ બધુ સ્પષ્ટ કરે છે કે જૈન કોમનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરવાની ઠાકોરની જવાબદારી બ્રિટિશ સરકારે સ્વીકારી છે.

મુંબઈ સરકારના હુકમો સામે સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટને પાલિતાણા દરબારે અપિલ કરી, પરંતુ મેજર કીટીંજના વિચારો માન્ય રાખવાની નેમણુ ના પાડી, અને સને ૧૮૬૬ ના મુંબઇ સરકારના હુકમોને મંજુર રાખ્યા. આ હુકમો સને ૧૮૮૧ સુધી અમલમાં રહ્યા. આ અરસામાં દરબાર અને જૈન કોમ વચ્ચે અનેક ખટપટો ઉભી થઈ અને તેનો નિકાલ એજન્સી સત્તાધારીઓએ કર્યો હતો.

જાત્રાળુઓની સંખ્યા ગણવાની અને તેઓ પાસેથી પૈસા લેવાની રીત અજમાવવામાં આવી હતી, પણ તે અવ્યવહારૂ માલમ પડી હતી, અને સરકાર અને એજન્સી એ ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે ઠરેવેલી વાર્ષિક રકમ ભરવાની જુની ગોઠવણ પ્રમાણે વર્તવું, એજ ઇચ્છવાલાયક રસ્તો છે. અને તેટલા માટે પક્ષકારોને ભેગા મળીને ઉકેલ લાવવા જણાવવામાં આવ્યું, અને તેઓ તેજ ધોરણે એક નિશ્ચય ઉપર આવ્યા. પરિણામે સને ૧૮૮૬ નો કરાર થયો.

સને ૧૮૮૬ નો કરાર.

૧. રૂ. ૧૫૦૦૦) (પંદર હજાર) ની નક્કી કરેલી રકમ દર વર્ષે પાલિતાણાના ઠાકોર લેવાને કબુલ કરે છે અને જૈન કોમ આપવાને કબુલ કરે છે. પાલિતાણા ઠાકોરને દર વરસે ભરવાની આ રકમના અવેજમાં પાલિતાણા દરબાર કબુલ કરે છે કે જાત્રાળુના કર તરીકે જૈન કોમ પાસેથી બીજી કોઈપણ વધારાની રકમ તે માગશે નહિં. દર વરસની પહેલી તારીખે રૂ. ૧૫૦૦૦ (પંદર હજાર) ની રકમ ભરવાની છે. એમાં પોલીસ રક્ષણ (**માલણુ વિગેરે**) નો સમાવેશ થઇ જાય છે.

૨ સને ૧૮૮૬ ના એપ્રિલની પહેલી તારીખથી ૪૦ (ચાલીસ) વરસની મુદત સુધી આ ગોઠવણ ચાલુ રહેશે એમ ઠાકોર સાહેબ કબુલ કરે છે અને જૈન કોમ સંમતિ આપે છે.

૩ ચાલીસ વર્ષની મુદત પુરી થયે, આ કરારના પહેલા પેરેગ્રાફમાં ઠરવેલી વાર્ષિક રકમમાં ફેરફાર કરવાને બંને પક્ષકાર પૈકી હરકોઈ પક્ષકારને છુટ રહેશે. અને તકરાર કરનાર પક્ષકારોની પોત પોતાની દલીલોની તપાસ કરીને આ રકમમાં ફેરફાર મંજુર કરવો કે નહિ કરવો તેની સત્તા અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં રાખવામાં આવી છે.

સરકારની મંજુરી માટે સને ૧૮૮૬ નો કરાર સરકારને રવાના કરતી વખતે આ નક્કી થયેલી વાર્ષિક રકમમાં ફેરફાર મંજુર કરવો કે નહિં કરવો તેની સત્તા અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં જે કારણે રાખવામાં આવી છે તે કારણ ૪ થા પેરાગ્રાફમાં કર્નલ વોટસન જણાવે છે. તેમણે લખ્યું છે કે:—

ળુઓના રક્ષણ અને સંભાળ માટેના દરબારના દાવાની પૂરી પતાવટ તરીકે સને ૧૮૨૧ ના નવેંબ શરૂ કરીને દશ વર્ષ સુધી વાર્ષિક રૂ. ૪૫૦૦) આપવાનો કરાર થયો હતો. આ કરારમાં પાલિત દરબાર ચોખ્ખા શબ્દોમાં કબુલાત આપે છે કે "સંઘ અગર પ્રકીર્ણ લોક જાત્રાએ આવશે તેની ર પહેરાની ખબરદારી અમે સારી પેઠે રાખીશું ને જાત્રાળુ લોકને કશી વાતે ઇજા પહોંચવા દેશું નહિ આ કરારમાં વધુ લખવામાં આવ્યું છે કેઃ—"અગર કોઇ લોકનું નુકસાન ચોરીથી થાશે તો તેનું વર કરી આપીશું" કોઇપણ પ્રકારના બીજા બધા દાવાઓ અને હકો પાલિતાણા ઠાકોર આ કરારમાં ર શબ્દોમાં મૂકી દે છે.

દરબારને આપવામાં આવતી રકમ થોડાક અંશે પણ કરના રૂપમાં હતે તો આવી જા કરારનો ખ્યાલ પણ કેવી રીતે કરી શકાય.

જો કે મૂળથીજ દશ વર્ષ માટે સને ૧૮૨૧ નો આ કરાર કરવામાં આવ્યો હતો, છતાં લગ ૪૭ વર્ષ સુધી તે પાળવામાં આવ્યો હતો, અને તે અરસામાં દર વર્ષ રૂ. ૪૫૦૦)તીજ રકમ ભરા કરવામાં આવતી.

સને ૧૮૬૦ માં મજકુર કરાર રદ કરાવવાની દરબારની ઇચ્છા થઇ, અને ૧૮૬૩ માં મુ સરકારને દરબાર તરફથી એક અરજી (રેપ્રિઝેન્ટેશન) મોકલવામાં આવી. તેમાં દરબારે વાંધો લીધો સને ૧૮૨૧ નો કરાર રખોપાની રકમનો હમેંશના સાટા તરીકે ન હતો, પરંતુ દશ વર્ષ માટે મ કર્યો હતો. બીજી બાજુ જૈન કોમે એવો વાંધો લીધો કે મજકુર કરાર હમેંશનો છે એમ ધારીને કરવામાં આવ્યો હતો.

સને ૧૮૬૩ નો ફેંસલો.

નામદાર મુંબઇ સરકારે આ વાંધાનો નિકાલ લાવવાનું કામ મેજર કીટીંજને સોપ્યું. મેજ કીટીંજે તપાસ કરી દર વર્ષ રૂ. ૧૦૦૦૦) ની રકમ ભરપાઇ કરવા માટે ઠરાવી. એ વર્ષ સુધી રકમમાં ફેરફાર ન કરવો એવું તેણે ઠરાવ્યું, અને ત્યારબાદ સદરહુ રકમમાં ફેરફાર કરવાની માંગ કરવાને બંને પક્ષકારને છૂટ આપી. મેજર કીટીંજે નક્કી કરેલા ચોક્કસ ધોરણ મુજબ એજન્સી સદર રકમ તે મુદત પછી નક્કી કરવાની હતી. અને જે પરિણામ આવે તે ૧૦ વર્ષ સુધી કે પક્ષકારો ઇચ્છે તેટલી વધુ મુદત સુધી ચાલુ રહેવાનું હતું.

મેજર કીટીંજનો આ ફેંસલો મુંબઇ સરકાર ઉપર રવાના કરવામાં આવ્યો હતો અને તેઓ સને ૧૮૬૬ ના ફેબ્રુઆરીની ૬ઠી તારીખે પોતાનો છેવટનો ચુકાદો આપ્યો હતો કર્નલ કીટીંજ ફેંસલો તેઓએ બહાલ રાખ્યો. એમ કરતાં તેઓએ જણાવ્યું કે.—"સદરહુ ફેસલાની રકમમાં ઠાકે રની શ્રાવકો પાસેની બધી માંગણીઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે. જેથી હરકોઇ બહાને ઠાકોર શ્રાવ પાસેથી કોઇપણ રકમ વસુલ કરે તો તે બધી શ્રાવકોને વળતર મળવી જોઇએ, તથા જે રકમ આ વાની ઠરી છે તેના અવેજમાં શ્રાવક કોમને તેમના જાનમાલની સલામતી માટે યોગ્ય પોલીસ રક્ષ મળવું જોઇએ" તેઓએ વધુ જણાવ્યું હતું જે;—"જો આરોગ્યના (સેનીટરી) કામ માટે કોઇપ વેરો નાંખવાની જરૂર પડે તો સરકારની મંજુરી વગર તેવો વેરો નાંખી શકાશે નહીં અને એવો વે ઠાકોરની અંગત ઉપજ તરીકે વસુલ કરવા દેવામાં આવશે નહિ, પણ જે કામને માટે એ વેરો નંખા તે કામ માટેજ એનો ઉપયોગ થવો જોઇશે."

કંઈપણ નુકશાન જાત્રાળુઓને થશે તો તેઓને તેનું વળતર આપવા દરબાર બંધાયેલ છે તે બાબત હમેંશ કબુલ રાખવામાં આવેલ છે, તે હકીકતથી રખોપાની રકમ એક કર નથી એમ ખુલ્લી રીતે સાબિત થાય છે. સને ૧૮૭૪ માં એક જાત્રાળુને નુકશાન થયું. તે બાબતમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રૂબરૂ કામ ચાલ્યા પછી દરબારે સને ૧૮૭૬ માં તે જાત્રાળુને રૂ. ૪૩૦૦) વસુલ આપ્યા હતા. વધુ એમ ઠેરાવવામાં આવ્યું હતું કે આરોગ્ય (સેનીટરી) કામ માટે નાખવામાં આવેલો વેરો બ્રિટિશ સરકારની મંજુરીથી નાંખવામાં આવશે, અને જે કામ માટે વેરો નાખવામાં આવે તે કામમાંજ તેની ઉપજનો ઉપયોગ બરાબર કરવામાં આવ્યો છે તે બાબત બ્રિટિશ સરકાર ધ્યાન રાખશે. આ બધુ સ્પષ્ટ કરે છે કે જૈન કોમનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરવાની ઠાકોરની જવાબદારી બ્રિટિશ સરકારે સ્વીકારી છે.

મુંબઈ સરકારના હુકમો સામે સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટને પાલિતાણા દરબારે અપિલ કરી, પરંતુ મેજર કીટીંજના વિચારો માન્ય રાખવાની તેમણે ના પાડી, અને સને ૧૮૬૬ નાં મુંબઈ સરકારના હુકમોને મંજુર રાખ્યા. આ હુકમો સને ૧૮૮૧ સુધી અમલમાં રહ્યા. આ અરસામાં દરબાર અને જૈન કોમ વચ્ચે અનેક ખટપટો ઉભી થઈ અને તેનો નિકાલ એજન્સી સત્તાધારીઓએ કર્યો હતો.

જાત્રાળુઓની સંખ્યા ગણવાની અને તેઓ પાસેથી પૈસા લેવાની રીત અજમાવવામાં આવી હતી, પણ તે અવ્યવહારૂ માલમ પડી હતી, અને સરકાર અને એજન્સી એ ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે ઠેરવેલી વાર્ષિક રકમ ભરવાની જુની ગોઠવણ પ્રમાણે વર્તવું, એજ ઈચ્છવાલાયક રસ્તો છે, અને તેટલા માટે પક્ષકારોને ભેગા મળીને ઉકેલ લાવવા જણાવવામાં આવ્યું, અને તેઓ તેજ ધોરણે એક નિશ્ચય ઉપર આવ્યા. પરિણામે સને ૧૮૮૬ નો કરાર થયો.

સને ૧૮૮૬ નો કરાર.

૧. રૂ. ૧૫૦૦૦) (પંદર હજાર) ની નક્કી કરેલી રકમ દર વર્ષે પાલિતાણાના ઠાકોર લેવાને કબુલ કરે છે અને જૈન કોમ આપવાને કબુલ કરે છે. પાલિતાણા ઠાકોરને દર વરસે ભરવાની આ રકમના અવેજમાં પાલિતાણા દરબાર કબુલ કરે છે કે જાત્રાળુના કર તરીકે જૈન કોમ પાસેથી બીજી કોઈપણ વધારાની રકમ તે માગશે નહિં. દર વરસની પહેલી તારીખે રૂ. ૧૫૦૦૦ (પંદર હજાર) ની રકમ ભરવાની છે. એમાં પોલીસ રક્ષણ (**માલણું વિગેરે**) નો સમાવેશ થઇ જાય છે.

૨ સને ૧૮૮૬ ના એપ્રિલની પહેલી તારીખથી ૪૦ (ચાલીસ) વરસની મુદત સુધી આ ગોઠવણ ચાલુ રહેશે એમ ઠાકોર સાહેબ કબુલ કરે છે અને જૈન કોમ સંમતિ આપે છે.

૩ ચાલીસ વર્ષની મુદત પુરી થયે, આ કરારના પહેલા પેરેગ્રાફમાં ઠેરવેલી વાર્ષિક રકમમાં ફેરફાર કરવાને બંને પક્ષકાર પૈકી હરકોઈ પક્ષકારને છુટ રહેશે. અને તકરાર કરનારા પક્ષકારોની પોત પોતાની દલીલોની તપાસ કરીને આ રકમમાં ફેરફાર મંજુર કરવો કે નહિ કરવો તેની સત્તા અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં રાખવામાં આવી છે.

સરકારની મંજુરી માટે સને ૧૮૮૬ નો કરાર સરકારને રવાના કરતી વખતે આ નક્કી થએલી વાર્ષિક રકમમાં ફેરફાર મંજુર કરવો કે નહિં કરવો તેની સત્તા અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં જે કારણે રાખવામાં આવી છે તે કારણ ૪ થા પેરાગ્રાફમાં કર્નલ વોટસન જણાવે છે. તેમણે લખ્યું છે કે:—

"હાલમાં નક્કી થયેલી રકમમાં વધારો કરવાને સરકાર કદાચ નાખુશ હોય તેથી આ નક્કી થયેલી રકમમાં ફેરફાર કરવાનો અધિકાર અંગ્રેજ સરકારના હાથમાંજ રાખવામાં આવ્યો છે."

ડુંગર ઉપર આવતા જાત્રાળુઓના જાન માલના રક્ષણ માટેની સેવાઓના. માત્ર બદલા તરીકેજ ખરી રીતે રખોપાની રકમ છે–તે **ખ્યાલેજ** નક્કી થયેલી રકમમાં વધારો કરવો એ ઇચ્છવા જોગ નથી એવો કર્નલ વોટસનનો અભિપ્રાય ચોખ્ખી રીતે સુઝાડ્યો હતો.

આવા રક્ષણને અંગે થતા ચાલુ ખર્ચના પ્રમાણમાંજ આવા બદલાની રકમ હોઈ શકે. અને જ્યારે બ્રિટીશ સરકારની સર્વોપરિ સત્તા વડે અને તેવી સત્તા હેઠળ કાઠીઆવાડમાં જાનમાલની સલામતી ખાત્રીપૂર્વક મળી ચુકેલી છે, અને જ્યારે ઠેઠ પાલિતાણા સુધી મુસાફરી કરવાની રેલ્વે અગવડોએ ચોકીપહેરાનો બોજો તદ્દન બદલી નાંખ્યો છે, ત્યારે જાત્રાળુઓના રક્ષણ માટે દરબાર તરફથી થતો ખર્ચ પણ નામનો થઇ ગયો છે. મને એવી ખબર મળી છે કે સને ૧૮૮૬ ના કરારથી દરબાર જે રકમ દર વર્ષે મેળવે છે તેના કરતાં આખા પાલિતાણા સ્ટેટના પોલિસ બળનું હાલનું કુલ ખર્ચ વધારે નથી.

આ મુખ્ય બનાવ ઘણોજ અગત્યનો છે એ હું હવે આ તબક્કે તમોને બતાવીશ.–

સને ૧૮૮૬ નો કરાર હસ્તિમાં લાવતી વખતે તેમજ મજકુર કરારના નિર્ણય અને ખરાંપણાં માટે સરકારની બહાલી જરૂરી છે એમ નક્કી કરતી વખતે સ્વીકારવામાં આવેલી કામ ચલાવવાની રીતથી, તેમજ વિરોધી પક્ષોની એકબીજાની દલીલો ધ્યાનમાં લઇ નક્કી કરેલી વાર્ષિક રકમમાં જે ફેરફાર કરવામાં આવે તે બહાલ રાખવો કે બહાલ ન રાખવો તે બદલે સરકારે રીઝર્વ રાખેલી પોતાની સંપૂર્ણ સત્તાઓથી, મહેસુલના કાયદાપ્રમાણે જ્યારે સંસ્થાનના અંદરના કર તરીકે યાત્રાળુઓ પાસેથી કર લેવાનો, પોતાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે, એવો પાલિતાણા દરબારે રજુ કરેલો અને એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર જનરલના હુકમોથી stat આલંબનને પામેલો દાવો તદન ખોટો પડે છે હાલમાં જ્યારે કર્નલ વોટસન જાહેર કરે છે કે આરોગ્ય સંબંધી કામકાજ માટે લેવાતો કર પણ દરબારની એક પ્રકારની અંગત આવક તરીકે ગણવાનો નથી, પરંતુ જે હેતુથી તે કર નાંખવામાં આવ્યો હોય તેજ હેતુ માટે તે કરનો સંપૂર્ણ રીતે ઉપયોગ કરવાનો છે, ત્યારે તેમનો મજકુર અભિપ્રાય કંઇ પણ ગેરસમજુતીના સંભવપણા વગરનો સ્પષ્ટ છે

સને ૧૮૮૬ ની ગોઠવણનો મુખ્ય મુદ્દો એજ છે કે તે મુદ્દાથી હમેશને માટે દ્રઢપણે એવો સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત થયો કે જૈન કોમે પાલિતાણા દરબારને ૪૦ (ચાલીશ) વર્ષ માટે વાર્ષિક રૂા ૧૫,૦૦૦ (પંદર હજારની) બાંધીજ રકમ અને ત્યાર બાદ બ્રિટિશ સરકાર નક્કી કરે તેવો વધારે કે ઓછો આંકડો આપવો. બાંધી વાર્ષિક રકમમાં ફેરફાર જરૂરી થવાને પ્રસંગે બ્રિટિશ સરકાર કે જેની પાસે વાદ કરતા પક્ષકારો અર્થાત્ દરબાર અને હિંદુસ્તાનની જૈન કોમ એ બાબતમાં સીધી રીતે જવાને હકદાર થયા હતા તે સર્વોપરિ ફેંસલો આપનારી સત્તા હતી એ મુદ્દાથી મંજૂર અને સ્થાપિત થયું.

આવા ક્ષોભજનક કરથી ઉત્પન્ન થતાં વિનાશ અને ભયંકર વિપત્તિથી અત્યંત વાકેફ હોવાથી હિંદુસ્થાનમાં બ્રિટિશ સરકારે પોતાની નાણા વિષયક પદ્ધતિમાં મુંડકા વેરા સામે દ્રઢ વિરોધ રાખ્યો છે.

આપણે ચર્ચીએ છીએ એવા કેસોમાં પણ તેમણે કડવા અનુભવથી જાણ્યું છે કે દરેક જાત્રાળુ દીઠના મુંડકા વેરાથી રખોપાની રકમની કાંઈપણ વસુલાત જાત્રાળુને ઘણી અગવડો અને ખીજવાટ નક્કી નિપજાવે, અને પરસ્પર બન્ને પક્ષકારો વચ્ચે ઘર્ષણના અસંખ્ય પ્રસંગો ઉભા કરે જે અન્યોન્ય વિરૂદ્ધ તીવ્રતાવાળા આરોપોમાં પરિણમ્યા સિવાય રહે નહિં.

ચોક્કસ સર્વે માંગણીના પૂરેપૂરા બદલા તરીકે દર વર્ષે આપવાની ચોક્કસ બાંધેલી ઉચક રકમવાળા કરાર થાય તે માટે તેઓએ બન્ને પક્ષકારોને આગ્રહ કર્યો. સને ૧૮૨૦ માં રૂા. ૪૫૦૦) ની રકમ પૂરતી ગણવામાં આવી હતી. ચાલીસ વર્ષ પછી (સને ૧૮૬૩ માં) તેને વધારીને રૂપીઆ ૧૦,૦૦૦) દશ હજાર કરવામાં આવ્યા, અને સને ૧૮૮૬ માં તે રકમ ચાલીસ વર્ષની મુદત માટે રૂા. ૧૫,૦૦૦) ની નક્કી થઈ. એ મુદત પછી હનુમાનના જેવો કુદકો મારવામાં આવ્યો. રૂપીઆ ૧૫,૦૦૦) પરથી મી. વૉટસને એક ઝટકે પાલીતાણા દરબારને ૭૦૦, સાતસો ટકાનો વધારો કરી રૂપીઆ ૧,૦૦,૦૦૦) એક લાખ કરી આપ્યા. ...

સન્નારીઓ અને સદ્‌ગૃહસ્થો, હું હવે નામદાર મી. વૉટસનના હુકમથી આ આંતરિક વિવાદના છેલ્લામાં છેલ્લા સ્વરૂપ સંબંધી જે અતિશય દુઃખકારક સ્થિતિ થઈ છે તેનું અવલોકન કરૂં છું. કાયદાના તેમજ હકીકતના ઘણા મુદ્દાઓ રહ્યા છે કે જેમાં આ બહાદુર મેજર સાહેબના આપણી કોમ વિરૂદ્ધના અભિનિવેશથી પોતાનું જજમેંટ પ્રેરાયું છે, પણ છાપામાં આવેલી ચળવળના સંબંધમાં તેણે જે ટીકા કરી છે તેમાં ન્યાયી અથવા અર્ધન્યાયી કામકાજમાં જે સાદામાં સાદી શુદ્ધ ન્યાયની ભાવનાઓ જોઈએ તેનો જેટલો અભાવ છે, તેટલો અભાવ કદાચ બીજી ટીકાઓમાં નથી. હું હિંમતથી કહી શકું છું કે તમે બધાએ વાંચેલ છે કે છાપા સંબંધીની આ ટીકામાં જોઈએ તેટલો સારો ટેસ્ટ અને પ્રમાણ પુરઃસરતા શકમંદ પ્રસ્તુતતા અને જે સમપક્ષી ન્યાયનું એક લક્ષણ ખુલ્લું હૃદય છે તે પણ નથી. તે જણાવે છે કે:—

> "જે ધનથી જૈનો પ્રસિદ્ધ છે તેના સંભવિત રીતે થયેલા યોગથી અતિશય મોટા પ્રમાણમાં પોતાના લાભમાં ચળવળ કેટલાક છાપાઓમાં કરવામાં આવી છે, તે એવી મુરાદથી કે ઉપસ્થિત મુદ્દાઓને હાનિ કરવી અને આ પ્રશ્નનો જે બ્રિટિશ અમલદારોએ નિર્ણય કરવાનો છે તેમનાપર દબાણ લાવવું. જો આ કેસ એક દિવાની કોર્ટમાં ચાલે તેવો એક દીવાની કેસ હત, તો આ છાપાઓ પૈકી કેટલાક વગર વિવાદે (કોર્ટના) તિરસ્કાર કરવાના આરોપ માટે દોષિત ઠરત. જે ચળવળ ચલાવવામાં આવી છે તેમાં ઘણાં ભૂલ ભરેલાં કથનો છે, ઘણાં અર્ધ સત્યો છે અને એવા ઘણા ઉતારાઓ છે કે જેને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા ફકરાઓથી અલગ કરી મૂકેલા છે કે જે પરથી ખમુસ કરીને ખોટા નિર્ણયો ઉપજાવી કાઢ્યા છે."

મી. વૉટસન ઘણી સારી રીતે જાણે છે કે પોતાની કોર્ટ એ ખરી રીતે દિવાની કોર્ટ નથી અને તે જ્યાં દિવાની કોર્ટના જે હકકો અત્યારસુધી ચીવટાઈથી પોતાને માટે સંરક્ષિત રાખવામાં આવ્યા છે તે હકકોને પોતાની કોર્ટને લાગુ પાડવા માગે છે. પણ તે ભૂલી જાય છે કે આવા હકકોનો દાવો કરતાં પહેલાં તેણે પોતે પણ સમય, નિરાપેક્ષતા, ન્યાયી વલણ રાખવાં જોઈએ પણ તે લક્ષણો પોતાનામાં

'સર્વોપરી સત્તા તરીકે બ્રિટિશ સરકાર જ્યારે પણ દેશી રાજ્યોમાં થતા ગેરવહીવટ કે જુલમના દાખલા પોતાની જાણમાં લાવવામાં આવે ત્યારે તેના રાજાઓને સલાહ દેવારૂપે વચમાં પડવાનો પોતાનો હક્ક ઘણા જૂના કાળથી અમલમાં મૂકતી આવી છે. એવો જુલમ કે ગેરવહીવટ કેને કહેવો કે જેથી વચમાં પડવું પડે, તે બ્રિટિશ રાજ્યની રાજકીય પદ્ધતિ જેમ હોય તે પ્રમાણે ફેરફાર પામે છે મુંબઇ સરકાર અને કાઠિયાવાડના તેના અમલદારોના અગાઉના નિર્ણયો, રાજાની જવાબદારી અને પ્રતિષ્ઠા કરતા, જે વ્યક્તિઓ ધારવા પ્રમાણે જુલમ પામતી હોય તેના લાભમાં હમેશાં વધારે થયેલ છે. જે વધુ નબળો પક્ષ હોય તેના તરફ સ્વાભાવિક સહાનુભૂતિમાંથી ઉપજતી વલણ ઉપર ટીકા કરવાની જરૂર નથી; પણ વ્યક્તિઓ અને વર્ગોવતી નિરંતર ઉઘાડી રીતે વચ્ચે પડવાથી જે છેવટની અસર થાય છે તે તેઓના લાભની ખરેખર હોય છે કે હિંદી દેશી રાજ્યોના રાજ્યની સુધારણા માટે હોય છે એ શકમંદ છે. જે પક્ષની તરફેણ કરવામાં આવે છે તે ન્યાય માટે પોતાના દરબાર ભણી જોવાનું પડતું મુકે છે અને કેટલાક વખત પછી પોતાના અપીલ કરવાના હક્કપર મુસ્તાક રહી સામે થનારો અને ગેરવ્યાજબી બને છે."

આ લાંબો ઉતારો અહીં મુકવામાં આવ્યો છે તે મી૦ વૉટસને તે ગરીબ, લાયક. અને ભારે પુણ્યશાલી વર્ગ-હિંદના રાજાઓ માટેની પોતાની તીવ્ર હૃદયની સહાનુભૂતિમાં તેની આગળ વધતી ને સામે થતી રૈયતની વધુ પડતી માગણીઓ સામેનું નવું ડહાપણ દાખવ્યું છે તેના એક નમુના તરીકે છે તે છતાં મી૦ વૉટસનની એ ખરી પ્રતિભાશાળી ફિલસુફી માન્ય રાખવામાં આવે તોયે હિંદના જૈનો પોતાના રાજવી દરબાર કે માલેક તરીકે પાલિતાણાના ઠાકોર સામે અપીલ કરતી નથી એ વાત મી૦ વૉટસન ભૂલી જાય છે જૈનો બ્રિટીશ હિંદમાં મુખ્યપણે રહે છે અને મી૦ વૉટસનનો જે ખ્યાલ છે તે તેના બધા અર્થો સહિત ઉપરી અધિકારીઓ સ્વીકારે નહિ તો જૈનોને પોતાની સરકાર પાસેથી પરદેશી રાજાના અણછાજતા કર મેળવવા સામે ન્યાય માગવાનો આંતરિક અને નિર્વિવાદ હક્ક છે તે પર કોઇ જાતનો શક રહેતો નથી તેમ તેની ના પાડી શકાય તેમ નથી.

આ આધુનિક ડેનિયલના ઝળહળતા જજમેંટમાં એક વિશેષ મુદ્દો કહી જઇને તેનું આ કંટાળા ભર્યું અવલોકન કરવાનું કાર્ય પૂર્ણ કરીશ. મી૦ વૉટસન દશ વર્ષની અવધનો ચુકાદો આપે છે પણ ત્યાર પછી શું કરવું? ત્યાર પછી તે માત્ર પાલિતાણા દરબારને કર નાંખવા માટે યા પોતે જૈન કોમને ગમે તેમ નીચોવવા માટે કંઇ બીજો ફેરફાર કરવા માટે કોરે પાને મતુ મારી આપે છે. આ તકરારના ઇતિહાસ માટે તેને કંઇ દરકાર નથી. બ્રિટીશ હિંદના જૈનોના હક્કો માટે તેને કંઇ લેવા દેવા નથી તેને સર્વોપરી સત્તાની પ્રતિષ્ઠા અને ઉચ્ચ અધિકાર માટે દરકાર નથી. કારણકે તદ્દન નવીન ડહાપણમાં તે એવું ઠરાવે છે કે સર્વોપરી સત્તાની વચ્ચે પડવાથી રાજાની જવાબદારી અને પ્રતિષ્ઠાનું હિત રહેતું નથી. અલબત જૈનોને તો મી૦ વૉટસન આ સંબંધમાં જેટલો દરબારને ગણે છે તેટલો પણ ગણતોજ નથી અને તેથી એ વસ્તુસ્થિતિ સાથે એને બિલકુલ કંઇ પણ લેવા દેવા નથી કે પોતાની કલમના એક ઝટકે તેણે જૈનો પાસે **પોતાના નિર્વિવાદ દાવાઓ અને વિશિષ્ટ હક્કો રાજાના ખરાબ વર્તનારાના અક્ષમ્ય અને અયોગ્ય આક્રમણ સામે** જાળવી રાખવા માટે સર્વોપરી સત્તાની સહાય માગવાનો સદીઓ જુનો જે હક્ક છે તેનો નાશ કર્યો છે.

સજ્જનોને સન્નારીઓ, જેમ મેં મારા ભાષણના આરંભમાં કહ્યું તેમ આપણે આપણા પોતાના અંદર અંદરના કોમની પુનઃ વ્યવસ્થા અથવા તેનું પુનઃ બંધારણ કરવાની બાબત ફરી લક્ષમાં લેવા મળ્યા છીએ. કારણકે આ તકરાર, તે જે પ્રકારે ચલાવવામાં આવી છે તે અને તેની વ્યવસ્થાનો અનુભવ આપણને ચેતવણી આપે છે કે તેમ કરવું આવશ્યક થયું છે. મારા મિત્રો! જુના કાળથી તે અત્યાર સુધી આ બાબત ચલાવનારાનો દોષ કાઢવો એ ઉપકારના અભાવવાળું ને વળી વિવેક વગરનું છે, પણ એ કહ્યા વગર છુટકો નથી. આ પ્રસંગની મહત્તા યા ઉપયોગીતા જોતાં અત્યારે ખાસ આવશ્યક કર્તવ્ય એ છે કે જે કંઇ નજીવી વ્યકિતગત વ્યવહારની વાતો હોય, જે કંઇ વ્યક્તિગત ખ્યાલી વિચારો હોય, તે બધા અલગ રાખવા અને અત્યારે તો મી વૉટસનના ચુકાદાનો વિરોધ કરી રદ બાતલ કરવાનો વિશેષ દૃઢ નિશ્ચય કરવાની હિંમત કરીએ તે પહેલાં આપણે આપણું પોતાનું ઘર સુવ્યવસ્થામાં મુકી દેવાની ડહાપણ ભરી અગમચેતીવાળા પગલાની જરૂર છે. તે ચુકાદાનાં ૧૫૦૦૦ રૂપીયાથી લાખ રૂ. પર કુદકો મારવો એ ચોખ્ખું વાહીયાદપણું હોવાથી તે પ્રત્યે જૈનો સાથે બીજા જૈનેતરોની પણ સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થઇ છે. આ તકરારના છેલ્લા સ્વરૂપની ઉત્પત્તિમાં તેમજ તેને ચલાવવામાં એક પ્રકારની શિથિલતા થઇ છે અને સમસ્ત કોમને જરૂરી સર્વ ખબરો આપવામાં પછાતપણું રહ્યું છે. જો કોમને પૂરી માહિત કરી હત તો હું એમ ધારવા હિંમત કરૂં છું કે કોમે પોતાના ધ્યેયને વધારે સત્વર અને અતિશય સંતોષકારક રીતે પાર પાડવા માટે જે રીતે મુખ્ય કામકાજ ચલાવ્યું તેમાં સંભવિત રીતે ફરીથી વિચાર કર્યો હત. એતો સામાન્ય રીતે વિદિત છે કે આ સંબંધમાં આપણી કોમના પ્રતિનિધિ-આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી કોમના વહીવટદાર પ્રતિનિધિની સામુદાયિક સંસ્થા એ સાદા નામ-આણંદ અને કલ્યાણ એ બેને જોડીને રચવામાં આવી હતી. આવું સમષ્ટિમય નામ કોમની પ્રતિનિધિ તરીકે યોગ્ય હતું. જે કોમે પોતેજ જે સંસ્થાની રચના કરી તે કોમને તે સંસ્થાને જો સંજોગો અને સ્થિતિ જોતાં સુધારણાની જરૂર પોતાના હિત અર્થે જણાય તો સુધારવાને હક્ક છે. હાલના દાખલામાં હું ધારૂં છું કે વિદ્યમાન સ્થિતિના જબરામાં જબરા હિમાયતીઓના પ્રતિવાદ વગર એમ કદાચ કહી શકાય કે આણંદજી કલ્યાણજીના નામે કાર્ય કરનારાઓએ કોમને યા ઓછામાં ઓછું કોમના ભણેલા અને વગદાર ભાગને પોતાના વિશ્વાસમાં લીધેલ નથી. દુધ ઢોળાયું પછી રડવું એથી કંઇ સરતું નથી તેમ કરવામાં કંઇ પોલીસી નથી તેમ ડહાપણ કે ન્યાય નથી. તેથી આવા ગંભીર પ્રસંગે કોઇને ઠપકો દેવામાં ઉતરવું ઠીક નથી પણ એટલું તો મારે કહ્યા વગર ચાલે તેમ નથી તેમ કોમ માટે પણ એ સમજવું અનિવાર્ય છે કે આપણી ઉગ્ર ફરજ અંતર્દૃષ્ટિ કરવાની છે અને એ લક્ષમાં લેવાનું છે કે આપણી પોતાની સંસ્થાના હાલની બદલાયેલી સ્થિતિ તેમજ સંજોગને વિશેષ અનુરૂપ બંધારણમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે કે નહિં. જો એક સહેજ ઇસારારૂપે અત્ર કહેવું અસ્થાનેજ ગણાય તો આણંદજી કલ્યાણજીના પ્રતિનિધિઓની ત્રુટિથી થયેલ નુકશાનના દાખલા રૂપે જણાવું કે આ કૉન્ફરન્સ વહેલી અને અને આ વિષય સંબંધી જૈનોની શી ભાવનાઓ છે તેની ખાસ છાપ તે વખતની સત્તાપર પાડવાની જરૂર હતી ત્યારે ન ભરવા દેવાના તેમના આગ્રહથી જેટલું નુકસાન અને ધર્ષણ થયું છે તેનો ખ્યાલ બરાબર કદીપણ આપી નહિ શકાશે. મને ભય છે કે તે કોમને સંતોષ આપી શકશે નહિ અને તેથી એ ચોક્કસશીર સમય એવો જરૂર આવ્યો છે કે જ્યારે સામુદાયિક હક્કો અને દાવાઓ વિશેષ સારી રીતે અને અસરકાર કરી તે સાચવવા માટે તદ્દન આવશ્યક છે કે આપણા કાયદા, સામુદાયિક વહીવટ તેમજ વહીવટદાર પ્રતિનિધિઓ સંબંધી તદ્દન પુનઃ બંધારણ કરવું ઘટે કે જેથી તેના બંધારણમાં હાલ છે તે કરતાં વધુ પ્રમાણમાં કોમનું પ્રતિનિધિ તત્ત્વ આવે અને એવી કલમ નાંખવી કે આ પ્રતિનિધિઓ

કોમની સાથે સીધા, અને તાત્કાલિક સંબંધમાં આવે. આ કરેલી ટીકાપરથી સજ્જનો અને સન્નારીઓ ! તમારે એમ નથી સમજવાનું કે મી. વૉટસનના આ અન્યાયી અને અસહ્ય ઠરાવની ઉત્સાહથી મંડયા રહેવાની વિરૂધ્ધ સલાહ આપું છું એમ તમારે સમજવાનું નથી, મારી બુદ્ધિમાં એમ આવે છે કે છેવટના તબક્કે અને આ વારંવાર ઉપસ્થિત થતી તકરારના ખરેખરા સ્થાયી તેમજ કાયમનો નિવેડો મેળવવા માટે આપણે છેવટે આપણી ઉપરજ આધાર રાખવો પડશે. પોતાના બળ જેવું બીજું કોઇ બળ નથી મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે કોમે આ બનાવ પરથી એ પાઠ લેવોજ ઘટે, અને પાલિતાણા દરબાર તથા તેના મળતીઆનો અન્યાયનો વિરોધ કરવા માટે એવો પાકટ ઠરાવ કરવો જોઈએ કે જ્યાં સુધી આપણી મુખ્ય તકરારોનો સંપૂર્ણમાં સંપૂર્ણ સંતોષકારક નિવેડો થાય નહિ ત્યાં સુધી યાત્રાએ નહિજ જવાનો અડગ નિશ્ચય કરવો.

આ પ્રસંગે હું એ પણ કહીશ કે જો કે આ કેસ જૈનોનીજ સાથે તાત્કાલીક સંબંધ રાખતો ભાસે છે છતાં તેનો ખાસ મુદ્દો એટલો ખરાબ છે કે જે દરેક કોમને લાગુ પડે. હિંદની લગભગ દરેક કોમનાં હિંદુ, મુસલિમ, ખ્રિસ્તી અને બીજી કોમનાં તીર્થો કોઇ એકજ સ્થાને દરેકની બાબતમાં આવેલાં નથી. તે તો બધી જગ્યાએ બધી હકુમતમાં દેશી (રાજ્યની) તેમજ બ્રિટિશની હકુમતમાં આવેલાં છે. જો આજે કોઇ દેશી રાજ્યને બધા કરોમાં વધુમાં વધુ નિરંકુશ, એવો મુંડકાવેરો પોતાની હકુમતમાં જૈન યાત્રાળુઓપર રાજ્યની આવકના અર્થે, નાંખવા, દેવામાં આવે છે, તો બીજાં રાજ્યો રાજ્યની આવકના બહાના તળે પરંતુ વધુ સત્ય રીતે બોલતાં કદાચ ધાર્મિક અસહિષ્ણુતાના કારણે તેવી જાતના કર નાંખવાનું અનુસરણ કરે. કોમી ખેંચતાણ હિંદમાં બેહદ ભયાનક પ્રમાણપર આજે પહોંચી ગયેલ છે. આ સમયમાં એક દેશી રાજ્યને યાત્રાળુપર કર નાંખવાની પરવાનગી કે જે ગમે ત્યારે ધાર્મિક ઝનુનના માટે રાજ્યની આવકની જરૂરના બહાના તળે વાપરી શકાય—તેવી જાતની પરવાનગી આપીને કોમી કુસંપની ક્યારની બળતી ચોખ્ખી અગ્નિમાં તેલ જાણી જોઇને રેડવું એ શું વ્યાજબી છે, ન્યાયી છે, ડહાપણ ભરેલું છે? હું ધારૂં છું કે આ સંબંધી આ વિચારનું ભાન મી. વૉટસનને પૂરતી રીતે કંઇપણ થયું નથી; પરંતુ તેટલાં માટે કંઇ હિંદની પ્રજાના બાકીના ભાગે આ વિલક્ષણ ચુકાદાના ભયંકર પરિણામોની ઉપેક્ષા કરવી ન ઘટે. હું તે માટે બીજી બધી હિંદની કોમોના નેતાઓ અને પ્રતિનિધિઓને જૈનોને તેઓની આ પ્રાણઘાતક ચુકાદા વિરૂદ્ધની સ્થિતિમાં ટેકો આપવાની અપીલ કરૂં છું. કારણ કે જૈનોનું જે નસીબ આજે નિવડ્યું છે તેવું કોઈ વખતે તેઓનું પણ થવા પામે.

આ તકરારના અગત્યમાં અગત્યનાં સ્વરૂપોનું અવલોકન મેં હવે પૂર્ણ કર્યું છે. મને ભરોસો છે કે તમારી પાસે આ તકરારને લગતી અત્યંત અગત્યની હકીકતો અને સંજોગોની રૂપરેખા, નામદાર મી. વૉટસનના હુકમના ટુંક અવલોકન સહિત મુકવાના આ પ્રયત્નથી આપની ધીરજનો મેં અંત આણ્યો નથી. હવે હમેશને માટે આપણા હકને સિદ્ધ કરવા તેમજ કોમના પક્ષોના હકોનો ભોગવટો અત્યંત કાયમ, અત્યંત અબાધિત અને અત્યંત ન્યાયી તેમજ માનપૂર્ણ રીતે કરશે એવી તેની ખાત્રી આપવા માટે આ કોન્ફરન્સમાં એવા કયાં પગલાં તુરતજ લેવા તેનો નિર્ણય કરવાનું તમારૂં કામ છે મને સંદેહ નથી કે કોમનું સામુદાયિક ડહાપણ આ પ્રસંગે પહોંચી વળશે અને આ કોન્ફરન્સમાં નિર્ણિત કરેલાં પગલાં આપણા ધ્યેય માટે ઝડપથી અને અસરકારક રીતે લેવાશે, તે છતાં જો મારા તરફથી એકાદ બે સૂચના અસ્થાને અત્ર ન ગણાય તો આ કસોટીના સમયે જેને ચુંટી કાઢેલા કપ્તાન અને તમારા

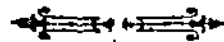
વતી બોલનાર તરીકે હોવાનું અનુપમ માન છે તેવા મને મારી સુચનાઓ કરવાની રજા આપશો ? હું એમ ગણું છું કે બધા તોફાનનું મૂળ કારણ શ્રી શત્રુંજય ગિરિની તેમજ તે પરની મિલ્કતોની માલેકી અને આધિપત્યના સંબંધમાં ખરી સ્થિતિ માટેની અસ્પષ્ટતા અને સંદિગ્ધતા છે. તેમાંથી ઉપજતા હકો અને જવાબદારીઓ ખસુસ કરીને અને સ્વાભાવિક રીતે તકરારનો વિષય છે. જ્યારે મુખ્ય સવાલને પોતાને સંદેહ યા અચોક્કસપણામાં રહેવા દીધો છે અલબત એક જૈન તરીકે જે પક્ષ આપણે એક કોમ તરીકે લીધો છે તેના ખરાપણા માટે તેમજ આજે જે હેતુ પાર પાડવા આપણે ભેગા મળ્યા છીએ તેના વ્યાજબીપણા માટે એક ક્ષણ પણ મને સંદેહ નથી, પરંતુ આપણા દ્રષ્ટિબિંદુ માટેનો પક્ષપાત આપણો સ્વાભાવિક પક્ષપાત રખેને ખોટી રીતે સમજાય તે માટે હું સુચવું છું કે હિંદની સર્વોપરી સરકાર–મોગલો કે જેમણે પહેલાં શત્રુંજય આપણો હોવાની વાતસ્વીકારી હતી અને તે પર્વત આપણને આપી તે વાતને સુદ્રઢ કરી હતી તેના અને તે મોગલ પહેલાના જે વંશો અગાઉ થઇ ગયા તેના ઉત્તરાધિકારી અને પ્રતિનિધિરૂપ એવી તે સરકારે એક સત્તાદાર અને પ્રતિનિધિતત્ત્વ ધરાવતું તપાસનું કમિશન આખા સવાલમાં સંપૂર્ણ રીતે તપાસ કરવા અને તેપર નિરાવેશપણે કાયદાના તેમજ ઐતિહાસિક કારણોથી રીપોર્ટ કરવા નીમવું ઘટે તે માટેનો છેવટનો ચુકાદો ભલે સર્વોપરી સરકાર આવા કમિશનની ભલામણો મળ્યા પછી આપે; પરંતુ સંપૂર્ણ, સ્વતંત્ર, નિખાલસ અને છેવટની તપાસ આખા સવાલની થવી ઘટે કે જેથી તે વિષયપર જેઓને છેવટનું જજમેંટ આપવાનું રહે તેઓને પૂરતું સાધન પુરૂં પાડી શકાય બંને પક્ષના વિશ્વાસને અને સર્વત્ર માનને પાત્ર થાય અને તેટલા માટે તે કમિશન તકરારના બંને પક્ષકારોના પ્રતિનિધિઓનું બનવું જોઇએ અને તેમાં પ્રમુખ તરીકે યા સહાયક તરીકે આ કાર્યમાં અનુભવવાળા કોઇ નિષ્પક્ષપાતી કાયદાશાસ્ત્રી યા અમલદારને નિમવો જોઇએ. આવા કમિશનના નિર્ણયો આવે નહિ ત્યાં સુધી એ ખાસ ન્યાયી અને યોગ્ય છે કે પાલિતાણા દરબારે આપણી કોમને બંધન અને ભયના મૂળરૂપે છે એવાં કાર્યો અને ચુકાદાથી દૂર રહેવું ઘટે. આ પરિષદ્‌ને કે સમસ્ત હિંદને એટલા બધા શબ્દોમાં કહેવાની જરૂર નથી કે સાર્વભૌમ બ્રિટિશ સરકાર પોતાની રહીથી રૈયતનો આટલો મોટો ભાગ કે જેનું મોટામાં મોટું વ્યક્તિઓ કે કોમ તરીકેનું લક્ષણ આ ભૂમિમાં કાયદાથી સ્થાપિત થયેલી સરકાર પ્રત્યેની પોતાની અખંડ વફાદારી રાખવાનું છે તેના લાભો તથા હિતનું રક્ષણ કરવા બંધાયેલી છે. બ્રિટિશ સરકારને હિંદમાં જૈનોની અચળ વફાદારી અને દ્રઢ શુભેચ્છાની ઘણી વજનદાર અને નિર્વિવાદ સાબીતીઓ મળેલી છે. અને જો જૈનોની એવી અરજી હોય કે સરકાર જે હકો તેમણે સૈકાઓ થયાં ભોગવ્યા છે તેના સંરક્ષણ માટેના તેઓના મુદ્દાઓને ટેકો આપે તો તે સરકાર પાસે જોઇએ તે કરતાં વધુ પડતી માગણી કરે છે ? પોતાના પ્રત્યે વફાદારી રાખતા વ્યક્તિગત શહેરીઓને ન્યાય આપવાની તે સરકારની માથે રહેલી ફરજ છે—દુનિયામાં દરેક સુધરેલી સરકારની વધુમાં વધુ પ્રધાનભૂત જવાબદારી છે. અત્ર આપણે માત્ર ન્યાય સિવાય કંઇપણ વધુ માગતા નથી. મેં આ વિષયનો છેવટનો અને યોગ્ય ચુકાદા માટેના પ્રથમ આવશ્યક એવાં તપાસનાં કમિશનની પણ સૂચના કરવા હિંમત કરી છે. આપણી માગણીઓમાં આના કરતાં વધુ ન્યાયી અને વ્યાજબી આપણે થઇ શકીએ ? હું તેમાં ધારતો નથી. અને મને શંકા નથી કે પાલીતાણા દરબારના જવાબદાર સલાહકારો પોતે આ દાખલામાં અત્યંત વ્યાજબી વલણ લીધી છે એવું જોઇ શકશે. હું એમ માની નથી શકતો કે હિંદનો એક રાજવંશી કે જે આટલી બધી પેઢી સુધી આપણી કોમ સાથે આટલો સુખદ સંબંધ રાખતા આવેલ છે તે જે શુભે,

જ્યારે ભુતકાળમાં આપણને એક બીજા સાથે અરસપરસ લાભાર્થે બંધનમાં રાખ્યા છે તે શુભેચ્છાના બંધનનો જાણી બુઝીને ત્યાગ કરે. હું પોતે તો માનતો નથી કે આ ચતુર, દેશભક્ત અને ન્યાય પ્રેમી લોકો જરૂર વિના અને વિના કારણે પ્રતિષ્ઠાના અધિકારની, હિતના બંધનોની, માત્ર ન્યાય અને પ્રમાણીકતાની માગણીની એવી ઉપેક્ષા કરે કે જેથી મેં અહીં મૂકેલી સૂચનાને સંમત થવાની ના પાડે. જે જવાબદાર અને અનુભવી અધિકારીઓ જે કાર્યો સામે આપણી ફર્યાદ છે તે જે લાગણીઓ સંભવિત રીતે ઉત્પન્ન કરે તેનું બળ જાણે છે—એવા જાણે છે કે તેના કરતાં વધારે બીજા ભાગ્યેજ જાણતા હોય, જે અમલદાર કોમના સાધનો કે જેને તેઓ દેખીતી રીતે પગતળે, ખુંદી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેનાથી જ્ઞાત છે, જે અમલદારો, જે કોમ તેઓની વિદ્યમાન પ્રતિષ્ઠા અને મહત્તાના ઉત્પાદક કે નિમિત્તભૂત ઘણી રીતે છે તેની સાથેના શાંત, સમાધાની ભર્યા અને સુખી સંબંધમાંથી ઉપજનાર ભારે લાભોથી અજ્ઞાત નથી, તેઓ દેખીતા સમજણગરના બીન પાયાદાર અન્યાયી કારણોથી તે કોમ સાથે તેના ખરા મુદ્દા પરત્વે ચેડા કાઢે એમ હું ધારી લેતો નથી. હું દૃઢપણે માનું છું કે એક યોગ્ય ઉત્સાહપૂર્ણ અને નિશ્ચયવાળું વિજ્ઞાપન આપણે કરવું જોઈએ કે જેમાં જણાવવાનું આપણા હકો જ્યાં જ્યાં સંદિગ્ધ યા વિવાદગ્રસ્ત હોય ત્યાં ત્યાં તેની તપાસ થાય.

તે તપાસ સંપૂર્ણપણે બધી બાબતની થાય અને તે સ્વતંત્ર કમિશનથી થાય. અને સાથ તેમાં ખાત્રી આપવી જોઇએ કે તે વિષયમાં સર્વોપરી સરકારના છેવટના નિર્ણય પ્રમાણે વર્તવા આપણી ઇચ્છા છે અને આ માગણી પાલિતાણાના દરબારે સ્વીકારવી જોઇએ. જો આ પ્રમાણે તે અમલદારો સંમત ન થાય અને મને વિશ્વાસ છે કે તેમ નહિ બને, તો આપણે તદ્દન નિરાશામાં બેસી રહેવુંજ જોઇએ, આપણે આપણા હકોની લડત પડતી ન મુકવી ઘટે કારણકે તે હકો ઇતિહાસથી પ્રમાણભૂત થયા છે અને તેમાં ન્યાય જે જે બાબતની અપેક્ષા રાખે તે છે; આપણે તો આપણી શક્તિમાં જેટલું હોય તે સર્વ કરવાનો—જરૂર પડે તો અને તે પણ છેવટના માર્ગ તરીકે આ અન્યાયી વર્તણુક સામે સત્યાગ્રહ કરવાનો—આપણા હકો સાબીત કરી આપણું યોગ્યસ્થાન મેળવવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો ઘટે. સજ્જનો અને સન્નારીઓ, મને વિશ્વાસ છે કે હું જે અગાઉ આ સંબંધે કહી ગયો તેની પુનરૂક્તિ કરૂં તો મને ધૃષ્ટ ન ગણશો. આ વારંવાર ઉભી થતી તકરારનો વાસ્તવિક, અચળ, કાયમ અને સંતોષકારક નિવેડો ત્યારેજ થઈ શકશે કે આપણે જૈનો સ્વાશ્રયની કિંમતની કદર કરવાનું શિખશુ તો. ન્યાય અને યથાયોગ્યતા આપણી પક્ષમાં છે મને શક નથી કે આપણા પ્રત્યે આપણી પક્ષમાં આ મહાસભા બતાવી આપે છે તેમ સમસ્ત હિંદની સહાનુભૂતિ છે. પરંતુ જો આપણે આપણા પોતાના બળપર મુસ્તાક રહેવાનું નહિ શીખીએ તો આ સઘળું કામ નહિ લાગે. સામાનું બધું અવળે માર્ગે ચડી જશે. તેથી હું આપ સર્વને સજ્જનોને, સન્નારીઓ, અપીલ કરૂં છું કે જ્યાંસુધી આપણા પ્રાચીન હકોનો નિવેડો નથી થયો ત્યાં સુધી પાલીતાણાની જાત્રાનો વિચાર ન કરવાનો દૃઢ પણે નિશ્ચય કરો.

જો આપણે યાત્રા કરીશું તો આપણા પ્રતિસ્પર્ધીઓ પોતેજ આપણી લડત નકામી સમજશે. અને જો હજુપણ વધુ હિંમતવાળી સલાહ અત્ર અસ્થાને ન હોય તો બળની કસોટી તરીકે આપણી લાગણીની કસોટી તરીકે હું સુચવું કે તમારામાંના જે કોઇ વધારે ઇત્સાહ પૂર્ણ કાર્ય લેવાની તરફદારી કરતા હોય તેમણે જાતે જાત્રાએ જવું, ત્યાંના અધિકારીઓ અન્યાયી કર માગે તો આપવા ના પાડવી અને તેઓથી બને તેટલું ખરાબ કરે તેની સામે થવુ.

અને હવે મારા મિત્રો, મારૂં કાર્ય લગભગ પૂર્ણ થયું છે. હું માનું છું કે જે માન તમે મને આપ્યું છે તેના માટે અનહદ તમારો ઋણિ છું તેજ પ્રમાણે જે ધીરજથી તમે મને સાંભળ્યો છે તે માટે પણ છું. અગાઉ મેં કહી દીધેલ છે તેથી જે ચોખ્ખી સુચનાઓ કરી છે તેનો માત્ર ઉલ્લેખજ હવે કરીશ કે આપણે ચેતવણી લઇને આપણું ઘર સુવ્યવસ્થિત રાખવું જોઇએ, અને જે નામોશી ભર્યા કલેશો આપણી નિર્બળતામાંજ પરિણમે છે તેને બંધ કરવા જોઇએ. કદાચ આ પરિષદ્ આપના સંયુક્ત ડહાપણની મદદથી એવા ઉપાયો સુચવવા સહાયકારી થાય કે જેનાથી આપણે જે પક્ષઘાત અદૃશ્ય રીતે, ગુપ્તપણે પણ અચૂક આપણાપર આવતો જાય છે તેને નાબુદ આપણે કરીએ. કોઇપણ રીતે હું મારા તરફથી કહું છું કે મને પ્રતીતિ થઇ છે કે આ આપણી કોમની બુદ્ધિ અને પંડિતાઇ તેમજ શ્રીમંતાઈ અને પ્રજ્ઞાવાળી મહાસભા ભરાયેલી છે તે એ આપણા હકકોને સ્થાપીત અને સાબીત કરવા અર્થે, આ ખાસ વિષયમાં સદાને માટે આપણાં સ્થાનની ખાતરી કરવા અર્થે, નજીવા આંતરીક કલેશો યા કંકાસો કે જે આપણા બળને ઘટાડવામાં અને આપણી નિર્બળતાનું પ્રદર્શન કરવામાં સહાયકારી થાય છે તેની પતાવટ કરવા અર્થે વ્યવહારૂ સ્પષ્ટ પગલાંનો નિર્ણય કરવામાં સહાયભૂત થશે તો વ્યર્થ ભરાયેલી નહિ ગણાય. મને શક નથી કે આપણા પક્ષમાં રહેલો ન્યાય સ્વતઃ તે પક્ષને ટેકો આપી સાબીત કરશે. 'જેની તકરાર ન્યાયપૂર્ણ છે તે ત્રણગણા હથીઆરવાળો છે' પણ સાથે સાથે જે રાજનૈતિકો વિજય મેળવવા પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખતા પણ તેની સાથે પોતાનો દારૂગોળો સુકો થવા દેતા નહિ તેનું પણ સૂત્ર હું માનું છું સુજ્ઞને એક શબ્દ પણ બસ છે અને વેપારીઓની આ મહાન્ કોમનું ડહાપણ અનુપમ અને અનુત્તર છે.

આનંદ સાગર પ્રેસ, સરાફ બજાર મુંબઇ નં. ૨

the effect that the Durbar is entitled to Rs. 1,00,000/- per annum, in commutation of his right to levy the pilgrim tax, from the Jain Community, or in the alternative sanctioning a levy of a poll-tax of a Rs 2/-per head on the pilgrims visiting Palitana, as being in gross and flagrant violation of the long unbroken historical tradition between the Palitana Durbar and the Jain Community, as also of the spirit of the series of agreements between these parties and does not accept the said decision.

(Moved by: Mr. Odhavji Dhanji Shah, Solicitor Bombay
Seconded by: Mr. Manilal Kothari, Kathiawar.)
Supported by: Mr. Popatlal Ramchand, Poona.)

4. This special Sessions of the Jain Swetamber Conference declares that the Palitana Durbar is not entitled to levy any pilgrim tax on the Jain pilgrims visiting Palitana.

(Moved by: Mr. Chinubhai Lalbhai, Solicitor, Bombay.
Seconded by: Pt. Fatehchand Kapurchand Lalan, (Kathiawar.)
Supported by: Mr. Babulal Nanchand, Poona.
" Mr. Hiralal Surana Sojat (Marwar.)

5. This Special Sessions of the Jain Swetamber Conference being strongly of opinion that the Honourable the A. G. G. of the Western India States was not justified even in passing the ad-interim order, which has since been cancelled, as to the enumeration of the Jain pilgrims visiting Palitana and in authorizing the Palitana Durbar to carry on enumeration, strongly

વાની બહાલી આપનારો, તા. ૧૨-૭-૧૯૨૬ નો નં. પી. ૫૯ વાળો, વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆ સ્ટેટસના નામદાર ગવર્નર જનરલના એજંટનો ચુકાદો પાલીતાણા દરબાર અને જૈન કોમ વચ્ચેના લાંબા વખતના અવિચ્છિન્ન-ઐતિહાસિક પરંપરાગત સંબંધનો તેમજ આ બંને પાર્ટીઓ વચ્ચે થયેલા સંખ્યાબંધ કરારોના આશયનો અત્યંત ઘોર ભંગ કરે છે. તેથી શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન તે ચુકાદા સામે પોતાનો સખ્તમાં સખ્ત વિરોધ જાહેર કરે છે અને મજકુર ચુકાદો માન્ય કરતું નથી.

દરખાસ્ત મુકનારઃ રા. ઓધવજી ધનજી શાહ સોલીસીટર મુંબઈ.
ટેકો આપનારઃ રા. મણીલાલ કોઠારી, (કાઠીયાવાડ.)
અનુમોદન ,, રા. પોપટલાલ રામચંદ પુના.

૪. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન નિશ્ચયપૂર્વક જાહેર કરે છે કે પાલીતાણે જતા જૈન જાત્રાળુઓ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો જાત્રાવેરો નાંખવાનો પાલીતાણા દરબારને હક નથી.

દરખાસ્ત મુકનારઃ રા. ચીનુભાઇ લાલભાઇ, સોલીસીટર મુંબઇ.
ટેકો આપનારઃ રા. ફત્તેહચંદ કપુરચંદ લાલન, કાઠીયાવાડ.
અનુમોદન ,, રા. બાબુભાઇ નાનચંદ, પુના.
,, ,, રા. હીરાલાલ સુરાના, સોજત, (મારવાડ.)

૫. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન એવો દૃઢ અભિપ્રાય ધરાવે છે કે પાલિતાણા જતા જૈન જાત્રાળુઓની સંખ્યા ગણવા સંબંધીનો વચગાળાનો હુકમ કે જે હવે રદ કરવામાં આવ્યો છે તે હુકમ કાઢવામાં પણ વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆ સ્ટેટ્સના એ. જી. જી. વ્યાજબી ન હતા અને આવી ગણત્રી માટે પાલીતાણા દરબારે બહાર પાડેલા તદ્દન અન્યાયી અને ત્રાસ આપે તેવા કાયદા કાનુનોને

protests against his having sanctioned the highly unjust and vexatious rules and regulations issued by the Palitana Durbar for such enumeration and thereby lending the support of his authority to an encroachment of the vested and long established rights of the Jain Community.

(Moved by: Mr. Maneklal Jethabhai, Bombay.
Seconded by: Mr. Balchand Hirachand, Malegaon.
Supported by: Mr. Lala Motilalji, Lahore.)

6. The Special Session of the Jain Swetamber Conference request the British Government to appoint a Representative Commission of Inquiry to investigate into the rights of the Jain Community on the Shatrunjaya Hills and to devise measures to stop the constant disputes between the Palitana State and Jain Community.

(Moved by: Mr. Maneklal Mansukhbhai, Ahmedabad.
Seconded by: Mr. Makanji J. Mehta, Bar-at-law, Bombay.
Supported by: Mr. Narsidas Nathubhai, Sayla.)

3rd Day. 2-8-26.

7. This special Session of the Jain Swetamber Conference urges upon all the Jains of India to refrain from going on pilgrimage ro Shatrunjaya until the present matter under dispute is satisfactorily settled.

From the Chair.

8. This Special Session of the Jain Swetamber Conference expresses the desire that the representatives of the Jain Community-the firm of Seth Anandji Kalianji-do distribute broadcast literature regarding all matters connected with Shatrunjaya Hills in E...

તેમણે બહાલી આપીને અને પાલિતાણા દરબારને ગણત્રી કરવાની સત્તા આપીને જૈન કોમના સ્થાપિત અને પ્રાચીન હક્કો ઉપર ત્રાપ મારવામાં પોતાની સત્તાનો જે ટેકો આપ્યો છે તે સામે સખત વાંધો ઉઠાવે છે.

દરખાસ્ત મુકનારઃ રા. માણેકલાલ જેઠાભાઇ, મુંબઇ.
ટેકો આપનારઃ રા. બાલચંદ હીરાચંદ, માલેગામ.
અનુમોદન ,, લાલા મોતીલાલજી, લાહોર.

૬. શ્રી શત્રુંજય ડુંગર સંબંધી જૈન કોમના હકોની તપાસ ચલાવવા માટે અને પાલિતાણા સ્ટેટ અને જૈન કોમ વચ્ચેના હમેશના ઝઘડા બંધ કરવાને સારૂ ઉપાયો યોજવા પ્રતિનિધિત્વવાળું તપાસ માટેનું કમીશન નીમવા બ્રિટીશ સરકારને શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન વિનંતિ કરે છે.

દરખાસ્ત મુકનારઃ રા. માણેકલાલ મનસુખભાઇ, અમદાવાદ.
ટેકો આપનારઃ રા. મકનજી જે. મ્હેતા, બૅરીસ્ટર, મુંબઇ.
અનુમોદન ,, રા. નરસીદાસ નથુભાઇ, સાયલા.

ત્રીજો દિવસ તા. ૩-૮-૨૬.

૭. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન વર્તમાન તકરારી બાબતનો સંતોષકારક નિવેડા ન આવે ત્યાં સુધી યાત્રાએ ન જવાને સમસ્ત હિંદના જૈનોને આગ્રહ કરે છે.

પ્રમુખસ્થાનેથી.

૮. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન ઇચ્છે છે કે જૈન કોમના પ્રતિનિધિઓ–શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ શ્રી શત્રુંજય ડુંગર સાથે સંબંધ ધરાવતી સઘળી બીનાઓને લગતું સાહિત્ય અંગ્રેજી, હીંદી અને ગુજરાતીમાં બહોળે

સંબંધી નવા બનાવોને લગતી છેલ્લામાં છેલ્લી ખબરો વખતોવખત પ્રગટ કરવી અને જેમજેમ જરૂર પડે તેમ તેમ વખતો વખત હીંદના સર્વ સ્થળોના કોમના આગેવાન ગૃહસ્થોની સલાહ લેવી.

પ્રમુખસ્થાનેથી

From the Chair.

9. This Special Session of the Jain Swetamber Conference deeply regrets the present attitude of the British Government in asking the Jains, who are mostly British subjects to go to palitana Durbar in the first instance for the redress of their grievances against and disputes with the palitana Durbar regarding their established rights on the Shatrunjaya Hills and strongly urges the British Government to directly intervene in all disputes between the Jains and the Palitana Durbar and to redress their grievances.

Moved by: Babu Dayachandji, Agra.
Seconded by: Mr. Mulchand Asharam Javeri, Ahmedabad.
Supported by: Mr. Popatlal T. Shah, Karachi.
Bai Mangalabai Motilal Fakirchand, Bombay.
Mr. Chimanlal Nathalal, Ahmedabad.
" Dahyabhai Chunilal, Amalner.
" Shivji Devshi, Cutch.
" Mahasukhbhai Chunilal, Visnagar.
" Manilal M. Padrakar, Padra.

૯. શ્રી શત્રુંજય ઉપરના જૈનોના સ્થાપિત હક્કો સંબંધી પાલીતાણા દરબાર સામેની જૈનોની ફરીયાદોના અને મજકુર દરબાર સાથેના વાંધાઓના નીકાલ માટે જૈનો કે જેઓ મોટે ભાગે બ્રીટીશ પ્રજા છે તેઓએ પ્રથમ ઇન્સાફ માટે પાલીતાણા દરબાર પાસે જવું—એવી ફરજ પાડનારી બ્રીટીશ સરકારની હાલની વળણ માટે શ્રી જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન અત્યંત દિલગીરી જાહેર કરે છે અને જૈનો તથા પાલીતાણા દરબાર વચ્ચેના સર્વે વાંધાઓની બાબતમાં એકદમ વચ્ચે પડવા અને જૈનોની હાડમારીઓ દુર કરવા બ્રીટીશ સરકારને દૃઢ આગ્રહ કરે છે.

દરખાસ્ત મુકનારઃ-બાબુ દયાલચંદજી, આગ્રા.
અનુમોદન આપનારઃ-રા. મૂળચંદ આશારામ ઝવેરી, અમદાવાદ.
,, રા. પોપટલાલ ટી. શાહ. કરાંચી.
,, બાઇ મંગળાબાઇ મોતીલાલ ફકીરચંદ, મુંબઇ.
,, રા. ચીમનલાલ નાથાલાલ, અમદાવાદ.
રા. ડાહ્યાભાઇ ચુનીલાલ, અમલનેર.
રા. શીવજી દેવશી, કચ્છ.
રા. મહાસુખભાઇ ચુનીલાલ. વીસનગર.
રા. મણીલાલ પાદરાકર, પાદરા.

10. This Special Sesson of the Jain Swetamber Conference authorizes the President to forward copies of the resolutions Nos. 2-to-7 & 9 to the Secretary of State for India, H. E. The Viceroy, H. E. The Governor of Bombay and copy of the resolutions Nos. 2-to-9 to Seth Anandji Kalianji.

૧૦ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન ઠરાવ બેથી સાત અને નવની નકલો સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફૉર ઇન્ડિયાને, નામદાર વાઇસરૉયને, મુંબઇના નામદાર ગવર્નરને અને ઠરાવ બેથી નવ સુધીની નકલ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને મોકલી આપવા પ્રમુખશ્રીને સત્તા આપે છે.

દરખાસ્ત કરનારઃ બાબુ રાજકુમારસિંહજી.

Moved by : Babu Rajkumar Sinhji
Calcutta.
Seconded by : Mr. Motilal Virchand
Malegaonwala.

ટેકો આપનારઃ રા. મોતીલાલ વીરચંદ માલેગાંવવાળા

4th Day. 3-8-26.

11. This Special Session of the Jain Swetamber Conference postpones the consideration and adoption of the new constitution as amended and passed by the convention held in Bombay in April 1925 to the next session of the conference and until such adoption, the constitution passed by the 10th session of Shri Jain Swetamber Conference shall remain in force

From the Chair.

12. In order to awaken and properly educate the Jain community in respect of the various problems regarding Shatrunjaya which at present affect and agitate it, this special session of the All India Jain Conference, appoints a committee of the under mentioned gentlemen to work under the directions of the Resident General Secretaries of Shri Jain Swetamber Conference with powers to add to their number. The members of this committee will make tours in different parts of the country and take such steps as may be found necessary to carry on the propaganda.

1. Mr. Manilal Kothari-Kathiawar.
2. Babu Dayalchandji-Agra.
3. ,, Kirtiprasadji-Meerut.
4. Mr. Manilal Khusalchand, Palanpur.
5. ,, Hiralal Soorana-Sojat.
6. ,, Popatlal Ramchand Shah-Poona.

Proposed by-Mr. Manilal Kothari.
Seconded by ,, Mohanlal B. Jhavery-Bombay.
Bohu Kirtiprasad-Meerut.

ચોથો દિવસ તા. ૩-૮-૨૬.

૧૧. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન એપ્રિલ ૧૯૨૫ માં ભરાયલા કન્વેન્શનમાં સુધરેલા અને પસાર થયલા નવા બંધારણની વિચારણા અને મંજુરી હવે પછીના કૉન્ફરન્સની બેઠકપર મુલતવી રાખે છે અને જ્યાં સુધી એની મંજુર ન મળે ત્યાં સુધી શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સની દશમી બેઠકમાં પસાર થયલું બંધારણ ચાલુ રહેશે.

પ્રમુખસ્થાનેથી.

૧૨. શ્રી શત્રુંજય સંબંધી જે વિવિધ સવાલો જૈન કોમને અસર કરી રહ્યા છે અને ખળભળાવી રહ્યા છે તે સંબંધી કોમને યોગ્ય શિક્ષણ આપવા અને જાગ્રત કરવા સમસ્ત હિંદની જૈન કૉન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન નીચેના ગૃહસ્થોની એક સમિતિ પોતાની સંખ્યામાં વધારો કરવાની સત્તા સાથે નીમે છે, જે સમિતિ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સના રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓની સૂચના નીચે કામ કરશે. સમિતિના સભ્યો દેશના જુદા જુદા ભાગમાં મુસાફરી કરશે અને ચળવળ ચલાવવાને જરૂરી માલમ પડતાં સઘળાં પગલાં લેશે.

૧. રા. મણિલાલ કોઠારી, કાઠીઆવાડ.
૨. બાબુ દયાલચંદજી, આગ્રા.
૩. બાબુ કીર્તિપ્રસાદજી. મીરત.
૪. મણિલાલ ખુશાલચંદ. પાલણપુર.
૫. રા. હીરાલાલ સુરાણા, સોજત.
૬. પોપટલાલ રામચંદ શાહ પુના.

દરખાસ્ત કરનાર રા. મણીલાલ કોઠારી-કાઠીઆવાડ.
ટેકો આપનાર ,, મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી. મુંબઇ
,, ,, બાબુ કીર્તિપ્રસાદજી, મીરત.
,, ,, ફુલચંદ. એચ. દોશી-ગુજરાનવાલા.
,, ,, અમીચંદ ખેમચંદ, મુંબઇ.

प्रस्तावकर्ताः मि. चीनुलाल लालभाई, सोलीसीटर, बम्बई.
समर्थकः पंडित फतेचंद कपुरचंद लालन, काठीयावाड.
अनुमोदकः मि. बाबुभाई नानचंद, पुना.
,, मि. हीरालाल सुराना, सोजत (मारवाड).

५. श्री जैन श्वे० कान्फरंस के इस खास अधिवेशन का यह दृढ अभिप्राय है कि पालिताना की यात्रा जाने वाले जैन यात्रालुओं के संख्या की गिनती करने के लिए वेस्टर्न इंडिया स्टेटस् के ए. जी.जी. ने जो दरमियान का हुक्म निकाला था और जो अब रद्द कर दिया गया है वह सर्वथा अनुचित था और इस प्रकार की गिनती करने के लिए पालिताना दरबार के जाहेर किए हुए घोर अन्यायी और दुःखदाइ नियमों को स्वीकृत करनेसे और पालिताना दरबार को इस गिनती करने का अधिकार देने से जैन कोम के स्थापित प्राचीन हकों पर आक्रमण करने में एजंट सा. ने अपने अधिकार से जो सहायता दी है उसके लिए सख्त विरोध दर्शाता है।

प्रस्तावकर्ताः मि. माणेकलाल जेठाभाई, मुंबई.
समर्थकः मि. वालचंद हीराचंद, मालेगांव.
अनुमोदकः लाला मोतीलालजी, लाहोर.

६. श्री शत्रुंजय से संबन्ध रखनेवाले जैन समाज के हको की खोज करने के लिए और पालिताना स्टेट और जैन कोम के बीच के हर समय के झगडे का अंत लाने को और उचित उपाय की योजना करने को प्रतिनिधित्ववाला एक कमिशन तपास करने के लिए नियत हो इसके लिए यह श्री जैन श्वेताम्बर कान्फरंस का खास अधिवेशन ब्रिटिश सरकार को विनंति करता है।

प्रस्तावकर्ताः मि. माणेकलाल मनसुखभाई, अहमदाबाद.
समर्थकः मि. मकनजी जे. म्हेता, बरीस्टर, मुंबई.
अनुमोदकः मि. नरसीदास नथुभाई, सायला.

७. श्री जैन श्वे० कान्फरंस का यह खास अधिवेशन समस्त भारत के जैनों को यह आग्रह करता है कि प्रचलित झगडों का जब तक संतोषकारक निर्णय नहीं आवे तब तक श्री शत्रुंजय की यात्रा बंद रखे.

(सभापतिजीके तरफसे)

८. श्री जैन श्वे० कान्फरंस का यह खास अधिवेशन जैन समाज के प्रतिनिधि रुप शेठ आणंदजी कल्याणजी की पेढी को यह इच्छा प्रदर्शित करता है कि श्री शत्रुंजय गिरिसे संबन्ध रखनेवाली कुल हकिकत का साहित्य, गुजराती, इंग्लीश तथा हींदी में अधिक प्रमाण में सर्वत्र वितीर्ण करे, और पालिताना के मामले का स्वरुप व समय २ के आखरी समाचार प्रकट किया करे और समय समय पर भारत के सकल स्थलों के जैन समाज के नेताओं की सलाह भी लिया करे।

सभापतिजी के तरफसे.

९. जैन कोम प्रायः ब्रिटिश प्रजा होने पर भी उनके श्री शत्रुंजय उपर के स्थापित हक संबन्धी पालिताना दरबार विरुद्ध दावे का न्याय और दरबार के साथ झगडों का निर्णय लेने के लिए पालिताना दरबार के पास जाने को मजबूर करनेवाली ब्रिटिश सरकार की वर्तमान प्रणाली को देखकर श्री जैन श्वे० कान्फरंस का यह खास अधिवेशन भारी खेद प्रकट करता है।

प्रस्तावकर्ताः बाबु दयालचंदजी, आगरा.
समर्थकः मि. मूलचंद आशाराम झवेरी, अहमदाबाद.
अनुमोदकः मि. पोपटलाल टी. शाह, करांची
" बाई मंगलाबाई मोतीलाल फकीरचंद, मुंबई.
" मि. चिमनलाल नाथालाल, अहमदाबाद.
" मि. डाह्याभाई चुनीलाल, अमलनेर.
" शेठ शिवजी देवसी, कच्छ.
" शेठ महासुखभाई चुनीलाल, वीसनगर.
" मि. मणीलाल पादराकर, पादरा.

१०. श्री जैन श्वे० कान्फरंस का यह खास अधिवेशन ठहराव २ से ७ और ९ की नकल सेक्रेटरी ऑफ् स्टेट फार इंडिया, माननीय वाइसराय, माननीय गवर्नर ऑफ बाम्बे को और ठहराव २ से ९ तक की नकल शेठ आणंदजी कल्याणजी के प्रतिनिधि को भेजने का अधिकार प्रमुख सा० को प्रदान करता है।

प्रस्तावकर्ताः बाबु राजकुमार सिंहजी.
समर्थकः मि. मोतीलालजी वीरचंद, मालेगांववाला.

११. श्री जैन श्वे० कान्फरंस का यह खास अधिवेशन अप्रेल १९२५ मे सम्मिलित की हुइ कन्वेन्शन में सुधरे हुए और मंजुर किए हुए नये बंधारण के लिए विचार और स्वीकृत करने का आगामी कान्फरंस की बेठक पर स्थगित करता है और जब तक इस प्रकार की मंजुरी न प्राप्त हो तब तक श्री जैन श्वे० कान्फरंस की १० मी बेठक में स्वीकृत किए हुए बंधारण चालु रहेगा।

सभापतिजीके तरफसे.

१२. श्री शत्रुंजय संबन्धी जो अनेक प्रश्न जैन कोम पर असर कर रहे हैं और कोम में खलभलाहट कर रहे हैं उस विषयमें योग्य शिक्षण देने और जाग्रत करनेके लिए समस्त हिंद का यह जैन श्वे० कान्फरंस का खास अधिवेशन निम्न लिखित गृहस्थों की एक कमिटी अपनी संख्यामे वृद्धि करने के अधिकार सहित नियुक्त करता है जो कमिटी श्री जैन श्वे० कान्फरंस के रेसिडेन्ट जनरल सेक्रेटरीयों की निरीक्षकता में काम करेगी. कमिटी के सभ्य देश के भिन्न भिन्न विभागों में घुमेंगे और सर्व प्रकारसे चलवल चलाने में आवश्यक मालुम होंगे वैसे पगले लेगी

१. रा. मणीलाल कोठारी, काठीआवाड.
२. बाबु दयालचंदजी, आगरा.
३. बाबु कीर्तिप्रसादजी, मेरठ.
४. मि. मणिलाल खुशालचंद, पालनपुर.
५. मि. हीरालाल सुराणा, सोजत.
६. मि. पोपटलाल रामचंद शाह, पुना.

प्रस्ताव कर्ताः मि. मणीलाल कोठारी, काठीआवाड.
समर्थकः मि. मोहनलाल वी. झवेरी, सोलिसिटर, मुंबइ.
अनुमोदकः बाबु कीर्तिप्रसादजी, मेरठ.
,, मि. फुलचंद एच. डोसी, गुजरानवाला.
,, मि. अमीचंद खेमचंद, मुंबई.
,, मि. माणेकचंदजी, लाहोर.
,, मि. मणीलाल एम. शाह, मुंबई.
,, मि. पोपटलाल टी. शाह, करांची.
,, मि. मणीलाल खुशालचंद, पालनपुर.
,, डाक्टर नानचंद के. मोदी, मुंबई.
,, मि. बापालाल चुन्नीलाल, अहमदाबाद.

१३. श्री जैन श्वे० कान्फरंस का यह खास अधिवेशन समस्त भारत के जैन संघो को "सुकृत भंडार फंड" में द्रव्य प्रदान करने के लिए आग्रह करती है।

प्रस्ताव कर्ताः मि. गुलाबचंदजी ढड्ढा.
समर्थकः शेठ कुंवरजी आणंदजी.
अनुमोदकः मि. साकरलाल माधवजी, वडाली, (महीकांठा).
,, मि. लीलाचंद जोइताराम, नीपाणी
,, लाला माणेकचंदजी, लाहोर.

શેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈનું ભાષણ.

[ગત ૨૭ મી જુલાઇ ૧૯૨૬ ને રોજ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ સ્થાનિક પ્રતિનિધિ સાહેબો તથ દેશાવરના સંભાવિત જૈન ગૃહસ્થોની સભા બોલાવેલી તે વખતે પ્રમુખ સ્થાનેથી કરેલું ભાષણ તે પેઢી તરફથી પ્રમાણે પ્રકટ થયું છે તેજ પ્રમાણે અત્ર મૂકીએ છીએઃ] તંત્રી.

પ્રતિનિધિ સાહેબો અને બંધુઓ,

ગયા ડીસેમ્બર માસમાં આપ સૌ અત્રે પધારેલા ત્યારે ચાલુ સાલના માર્ચ માસની આખરે પુરા થતા ચાલીસ વરસના રખોપા સંબંધી તેમજ શ્રી શત્રુંજય ઉપરના આપણા હક સંરક્ષણ માટે આપણે વિચાર કરેલો. તે વખતે એવી સ્થીતી હતી કે પાલીતાણા દરબારે પશ્ચિમ હિંદ સ્ટેટસના એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર સાહેબને રખોપાના પુરા થતા ઠરાવ સંબંધમાં અરજી કરેલી અને તે અરજીની નકલ રીતસર આપણને આપણો જવાબ વાળવાને માટે આપવી જોઇએ તે આપવા એજન્ટ સાહેબે ના પાડેલી. તે ઉપરથી મુંબાઇ ઇલાકાના ગવર્નર સાહેબની મુલાકાત લેવામાં આવેલી અને આ બાબતમાં તેમની મદદ અને દીલશોજીથી હિંદુસ્તાનના વાઇસરોય અને ગવર્નર જનરલ લોર્ડ રીડીંગ સાહેબને બધી વાતથી વાકેફ કરવામાં આવ્યા હતા.

ત્યાર બાદ આપણા કાઉન્સેલ સર સેતલવાડ સાથે રાજકોટ મુકામે એજન્ટ સાહેબને મળી પાલીતાણા દરબારની અરજીની નકલ પુરી પાડવાનું કહેવામાં આવતાં કોઇપણ પક્ષના હકને વાંધા સિવાય નકલ આપવામાં આવી હતી અને તેનો જવાબ એક માસમાં એટલે તા. ૨૫ મી માર્ચે આપવા કબુલેલું. આ રીતે કબુલાત આપતી વખતે એવો બીલકુલ ખ્યાલ ન હતો કે પાલીતાણા દરબાર પોતાની અરજીમાં રખોપા સિવાયના બીજા સવાલો વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચશે. અરજીમાં તેમ કરવામાં આવેલું હોઇ જવાબ આપવા માટે વધુ વખતની માંગણી કરવામાં આવેલી હતી પણ તેના પ્રત્યુતરમાં એજન્ટ સાહેબે એવું જણાવેલું કે ચાલીસ વરસનો ઠરાવ તા. ૧ લી એપ્રીલે પુરો થતો હોઇ ત્યાર બાદ પોતે એકજ સરતે મુદત લંબાવી આપવાને કબુલ છે અને તે એજ કે આપણે આપણો જવાબ વાળીએ અને તેનું નિરાકરણ તેઃ સાહેબ આપે ત્યાં સુધી હરકોઈ યાત્રી રૂ. ૨ માથાવેરો ભરી યાત્રા કરી શકે. આ બાબતમાં ઘ જાતની યોજનાઓ તેમના આગળ રજુ કરવા આવી હતી પણ તેમાંની એકે કબુલ ન રાખતાં છે તેમણે એવું જાહેર કર્યું કે યાત્રીની ગણતરી તો ક વામાં આવશે જ અને બન્ને પક્ષની આ બાબત સુનાવણી થયા પછી પોતે જે નિર્ણય આપશે અનુસાર અમલ કરવામાં આવશે. તેમના આ નિ યનો વિચાર કરવા તા. ૩૦ મી માર્ચે લગભગ પ્રતિનિધિ સાહેબોની એક સભા બોલાવવામાં આવે અને તેમની આગળ આ વાત રજુ કરવામાં આવે તે આપ સૌ કોઇને વિદિત છે. આ નિર્ણય આપ પહેલાં જૈનોની ધાર્મિક લાગણીને કેટલું દુઃખ થ તેનો એજન્ટ સાહેબે જરા પણ વિચાર કર્યો હો તેમ લાગતું નથી.

આપણા કાઉન્સેલે ટુંક મુદતને માટે પણ તેમના આગળ જે જુદી જુદી યોજનાઓ રજુ કરેલી તે કેવળ એજ ધ્યેયથી કે જૈનોની યાત્રામાં ખલેલ ન પડે અને બન્ને પક્ષને સાંભળી આ બાબતમાં જ્યાં સુધી એજન્ટ સાહેબે પુરો વિચાર કર્યો નથી ત્યાં સુધી બન્ને પક્ષની સમાનતા સચવાઇ રહે. જ્યારે તેમનો આ નિર્ણય જૈન કોમની જાહેરાતમાં મુકવામાં આવ્યો ત્યારે જૈન કોમના ગૌરવ અને માનને તે ધોકો પોંહચાડતો હોઇ હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોમાં વસતા જૈનોએ એકી અવાજે કોઇના કહ્યા કહેવરાવ્યા વિના યાત્રા ત્યાગ કરવાનું વિષમ પગલું ગ્રહણ કીધું અને તે આજ સુધી એવી એકતાથી જાળવી રાખ્યું છે કે એક જૈન બચ્ચાએ પણ પાલીતાણા કયાં છે તેની તરફ નજર કીધી નથી. આ કઠિન પગલું જૈનો માટે કેટલું દુઃખદાયી છે તે તો ધાર્મિક માણસો જ સમજી શકે. આ સ્થીતિનો જેમ

બને તેમ જલદી અન્ત લાવવાની ખાતર આપણા કાઉન્સેલે આપણો જવાબ તૈયાર કરી એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર જનરલ સાહેબ તરફ મોકલી આપ્યો. તે જવાબ એટલો તો સચોટ રીતે વાળવામાં આવેલો હતો કે ફક્ત જૈન બંધુઓને આપણી લડત શા માટે છે તેની જેટલી ખાતરી હતી તેથી વધુ ખાત્રી, અન્ય કોમના કેટલાક જેમનુ એમ માનવું હતું કે આપણે ખોટો ઝઘડો લેઇ બેઠા છીએ તેમને અને હિંદુસ્તાનની દરેક કોમને થઇ. જે કોઇ વર્તમાનપત્રે આપણી લડત સમજવા તેના મુદ્દા તપાસવા પ્રયત્ન કીધો છે તેની ખાત્રી થઇ છે કે આપણી લડત તદ્દન સાચી અને કેવળ ન્યાયના રસ્તેજ છે, અને તેથીજ કરીને તેમણે આપણને સબળ ટેકો આપેલો છે. મારી જાણમાં કે વાંચવામાં એક પણ પત્ર આવ્યું નથી કે જેમાં પાલીતાણા દરબારે અખત્યાર કરેલી નીતિ સામે સખ્ત વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો હોય નહીં, ત્યારબાદ તા. ૨૧ મી જુને બન્ને પક્ષના કેસની સુનાવણી કરવામાં આવી. ઘડી ઘડી એમ કહેવામાં આવે છે કે પાલીતાણા દરબાર પાલીતાણાના પરગણા માટે સર્વોપરી સત્તા ધરાવનાર છે. જો તેમજ હોય તો આવી જાતની સર્વોપરી સત્તાને એક કોમના પ્રતિનિધિઓની સામે પોતાના મુદ્દાઓ પુરવાર કરવાને પક્ષ તરીકે બોલાવી શકાય જ નહિં પણ આપ સૌ જાણો છો કે આણુ મુકામે તેમને એક પક્ષકાર તરીકે ઉભા રહેવું પડયું અને તેજ ચોકખી રીતે બતાવી આપે છે કે તેમનો અને જૈનોનો સંબંધ એક સત્તાધારી સત્તાનો અને તેમની પ્રજા વચ્ચેનો નથી પરંતુ બે પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા કરારના એક પક્ષકાર તરીકેનો છે. વળી દરબારના વકીલે સ્પષ્ટ રીતે કબુલ કરેલું હોવા છતાં એજન્ટ સાહેબે એવી તો દુરંદેશી ચલાવી છે કે દશ વરસ બાદ શું સ્થીતિ હશે તે પોતે કલ્પી શકે તેમ નહી હોવાથી ત્યાર બાદ સાર્વભૌમ સત્તાએ વચ્ચે પડી આ સવાલનો નિર્ણય લાવવો કે જૈનોને દરબારના શરણે સોંપી દેવા તે તે વખતના રાજ્યાધિકારી ઉપર મુકયું છે. અર્થાત્ એજન્ટ સાહેબના અભિપ્રાય પ્રમાણે જેમ બને તેમ જલદી જૈનોને પાલીતાણા દરબારને શરણે કરવાથી આ સવાલનો વહેલો ફડચો આવશે તેમ તેમનું માનવું જણાય છે સામાન્ય રીતે એક અંગ્રેજ અમલદાર આવા પ્રકારનો ન્યાય આપશે અને તે પણ મુંડકાવેરાનો હીમાયતી બનશે તે ભાગ્યેજ કલ્પી શકાય તેમ છે. અને છતાં આપ જાણોછો કે આ ફેંસલો સીવીલ સર્વીસમાં ઘડાયેલા એક અનુભવી અમલદારે આપ્યો છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ વોટસન સાહેબને જૈનોની ધાર્મિક લાગણીનો ભાગ્યેજ ખ્યાલ હોય તેમ લાગે છે. જો આ જગ્યાએ કોઇ ચુસ્ત હિંદુ, મુસલમાન કે ક્રિશ્રિયન હોત તો તે સેહેજે સમજી શકત કે આહાર, નિદ્રા અને પાણી મનુષ્યનું જીવન ટકાવવા જેટલાં જરૂરી છે તેટલાજ પ્રમાણમાં આ ધાર્મિક જૈનોને યાત્રા એ એક અંગભૂત જરૂરીયાત છે. આ સિવાય વોટસન સાહેબે જ્યારથી એડ-ઇન્ટેરીમ (વચગાળાના) ઓડર્સ બહાર પાડયાં છે ત્યારથી કેટલા કેટલા જૈનો શું શું તપશ્ચર્યા કરી દુઃખ વેઠી રહ્યા છે તેનો પણ તેમણે ભાગ્યેજ ખ્યાલ કર્યો હોય તેમ જણાય છે. આ ઉપરથી તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે જ્યાં સુધી જૈનોએ પોતાનું એકત્ર બળ બતાવ્યું નથી ત્યાં સુધી તેમને સંપૂર્ણ ન્યાય મળવો મુશ્કેલ છે. વધુમાં મી. વોટસન સાહેબની પાસે ફક્ત રખોપાના સવાલનોજ નિર્ણય કરવાની બાબત હતી અને તે પોતે પોતાના ચુકાદામાં એક કરતા વધુ વખત જણાવે છે કે રખોપા સિવાય બીજી બાબતમાં હું (પડવા) માગતો નથી છતાં પોતાના ચુકાદામાં પોણા ભાગમાં હુકમતનો સવાલ ચર્ચવામાં આવ્યો છે તેમાં પોતે એવો અભિપ્રાય જણાવે છે કે બ્રિટિશ અને હિંદુસ્તાનના અન્ય દેશી રાજ્યોમાં વસતા જૈનો અને પાલીતાણા દરબારની જૈન પ્રજા વચ્ચે કોઇ પણ જાતનો તફાવત છેજ નહી. આપણી આગળ હમણાં વોટસન સાહેબના ચુકાદાનો સાર વાંચી સંભળાવવામાં આવશે તે ઉપરથી આપ જોઇ શકશો કે તે પોતે એટલે સુધી કહેવાને આગળ વધ્યા છે કે એક ભારેમાં ભારે અન્યાય થાય અને તેવા અન્યાય સામે કોઇપણ દેશી રાજ્યમાં વસતી કોઇપણ પ્રજાને સર્વોપરી બ્રિટીશ સરકાર પાસે ન્યાય મેળવવાનો હક છે તેટલોજ હક જૈનોને માટે બસ છે.

વોટસન સાહેબ ભુલી ગયા જણાય છે અને ભુલ્યા ન હોય તો આંખ આડા કાન કર્યા જણાય છે કે તેરમા સૈકા સુધી તો પાલીતાણા દરબાર જેવી વસ્તુજ શત્રુંજયમાં હતી નહી. હવે હું ટુંકમાં આપ આગળ મી. વોટસને આપેલા ચુકાદાનો ભાવાર્થ વાંચી સંભળાવીશ. ચુકાદા પ્રમાણે શ્રી શત્રુંજય પર્વતનો સર્વોપરી હક પાલીતાણા દરબારનો છે, યાત્રાળુ પાસેથી કર લેવાનો રાજ્યનો હક્ક છે અને તેથી દશ વરસ સુધી જૈનોએ દર વરસે પાલીતાણા દરબારને એક લાખ રૂપૈઆ આપવા અથવા તો રાજ્યે યાત્રાળુ પાસેથી રૂ. ૨) મુંડકાવેરો લેવો. દશ વરસ પછી જો જરૂર પડશે તો બ્રીટીસ સરકાર વચ્ચે પડશે. આપ સર્વે જાણો છો કે અત્યાર સુધી આપણા તરફથી જે રકમ પાલીતાણા દરબારને મળતી તે ફક્ત રખોપાના બદલામાં મળતી. ડુંગર આપણોજ છે તે ઉપર બીજા કોઇનો હક્ક નથી છતાં આપણા પુરાવાની, બાદશાહી સનદોની તેમજ સિદ્ધ પુરાવાની મી. વોટસને અવગણના કરી છે જેની સામે વિરોધનો ઠરાવ આપની આગળ આજરોજ રજુ થનાર છે. વધુમાં મી. વોટસન જણાવે છે કે જ્યાં સુધી એક દેશી રાજ્ય પ્રજા ઉપર જુલ્મ ગુજારે નહિ ત્યાં સુધી બ્રીટીશ સરકારને તે રાજ્યના અંદરના કારભારમાં વચમાં પડવાની જરૂર નથી. સદરહુ ચુકાદો કેવળ એક તરફી છે તેમ સૌ કોઇને લાગ્યા વિના રહેશે નહીં. આ સિવાય પ્રથમ જ્યારે પાલીતાણાની આસપાસ જંગલ હતાં ત્યારે રખોપાની રકમ આપવાની જરૂર હતી અને તેથીજ રૂ. ૧૫૦૦૦) આપવા આપણે કબુલ કરેલું પણ હવે તો વસ્તુસ્થીતિ તદન બદલાઈ ગઇ છે અને ઠેઠ સુધી રેલ્વે થયેલી હોવાથી રાજ્યને મી. વોટસન જણાવે છે તેમ રખોપાનું કાંઇ ખર્ચ વધ્યું નથી બલકે કાંઇક ઘટેલું છે.

આજ સુધી જૈનોએ જે ઐકય બતાવ્યું છે તેને માટે સૌ કોઇને ધન્યવાદ ઘટે છે અને મને ખાત્રી છે કે આ લડતનો વિજય ડંકો ઐકયતાને લીધેજ વાગનાર છે. એજન્ટ સાહેબના આપણી વિરૂદ્ધના ફેંસલાથી આપણે હીંમત હારી જવાની નથી. સત્ય પ્રેમ અને લાગણીથી આપણે આપણી પુન્યતીર્થ ભૂમિકાઓના પવિત્ર હક્ક સંરક્ષણનું કામ સુગમ અને સરળ રસ્તે કર્યે જવાનું છે.

સત્યવચનીને પણ પ્રભુ સખ્ત કસોટીએ ચઢાવવામાં બાકી રાખતા નથી એ તો હરિશ્ચંદ્ર મહાન સમર્થ નૃપના સંબંધે પણ બનેલું સાંભળ્યું છે. આપણા પ્રાચિન પવિત્ર તીર્થના રક્ષણની જવાબદારી સમસ્ત કોમને માથે છે. ધાર્મિક જૈન કોમને માટે આ કસોટીનો પ્રસંગ હોઇ આપણે એકત્ર થઇ સૌરાષ્ટ્ર પાવન કરનાર તીર્થની અને આપણી સલામતી માટે પગલાં લેવા જોઇએ જેથી જૈન કોમની દરેક દરેક વ્યક્તિ પોતાનો ધર્મ બજાવવા પ્રતિષ્ઠા અને ગૌરવ સાચવવા સજ્જ થાય. આવા ધર્મ યુદ્ધમાં દરેક જૈનને પોતાનો ફાળો આપ્યા વિના ચાલી શકે તેમ નથી. આપણી કોમમાં ઘણાએ સ્વાર્થ ત્યાગી માણસો છે પણ તેમની મદદે સમસ્ત કોમ ન હોય તો તેમનું કામ સહેલાઇથી અને સરળતાથી થવું અસંભવિત છે, જેથી આવા કસોટીના પ્રસંગે દરેક જૈન બંધુ એક બળથી સજ્જ થઇ દૃઢ આત્મનિશ્ચયથી આપણને રખોપા સંબંધી અને બીજી હક્કની તકરાર સંબંધી સંપૂર્ણ ન્યાય ન મળે ત્યાં સુધી યાત્રા ત્યાગ કરી પોતાનો ફાળો આપે તેમાંજ આપણું શ્રેય છે. આજ લડતમાં આપણા ધર્મ, અર્થ મોક્ષ કામનો સમાવેશ થાય છે. જૈન સમાજ આપણી એકતાની અપેક્ષા રાખે છે. આ જગતમાં માનવ જાતિના ઉદ્ધારની ખાતર-ધર્મની ખાતર-મરે એજ ખરો ચિરંજીવી-આપણા હક્ક સંરક્ષણ કરવામાંજ આપણું સ્વર્ગ સમાયેલું છે.

હું વિરમું તે પહેલાં આપ દરેક જૈન બંધુને વિનવી એટલું માગી લઉં છું કે આજના પસાર થયેલા ઠરાવોને તમે સર્વાંગે અનુસરજો. આ સિવાય હાલમાં આપણા હક્ક સંરક્ષણનો પ્રશ્ન અતિ ગંભીર અને અગત્યનો થઇ પડેલો હોઇ આપ ભાઇઓ આપના કીમતી વિચારો દર્શાવી આપણું કાર્ય સુગમ અને સરળ બને તેવા હેતુથી આજની સંઘની સભામાં ઘણે દૂરથી પધાર્યા છો તેને માટે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી આપનો સત્કાર કરતાં મને ઘણોજ આનંદ થાય છે અને આપની સેવા બજાવા-

શમાં કાંઈ પણ ત્રુટી હોય તેને માટે હું અંતઃકરણથી આપ ભ.ઇઓની માફી ચાહું છું.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની સભામાં પસાર થયેલા ઠરાવો.

૧. શ્રી શત્રુંજયના સંબંધમાં વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆ સ્ટેટસ એજન્સીના નામદાર ગવર્નર જનરલના એજન્ટ સાહેબે તા. ૧૨-૭-૧૯૨૬ ના રોજ આપેલ ચુકાદાથી જૈન કોમમાં ભારે દુઃખ અને અસંતોષ ફેલાયા છે કારણ કે તે ચુકાદો જૈન કોમના પરાપુર્વથી સ્થાપિત અને માન્ય થએલા હકોને તદ્દન ડુબાવનાર છે. અને તેથી સમગ્ર હીંદના જૈન કોમના પ્રતિનિધિઓની આ સભા તે સામે પોતાનો સખ્ત વિરોધ જાહેર કરે છે. અને તે ચુકાદો જૈન કોમને માન્ય નથી એમ જણાવે છે.

૨. આ સભા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને આગ્રહ કરે છે કે તેમણે દરેક જૈનને ફરમાવવું કે જ્યાં સુધી આપણને આ રખોપાના સવાલ તેમજ પવિત્ર શત્રુંજયની બીજી ચાલતી તકરારોના સંબંધમાં પુરતો અને સંતોષકારક ન્યાય ના મળે ત્યાં સુધી કોઇ પણ જૈને પાલીતાણે યાત્રાએ જવું નહિ અને વધુમાં દરેક સંઘને સુચવવું કે શ્રી સંઘની આ આજ્ઞાનો ચુસ્ત રીતે અમલ કરાવવો.

૩. આ સભા સંવત ૧૯૮૨ ના શ્રાવણ સુદ ૭ ને રવિવાર તા. ૧૫-૮-૨૬ નો દીવસ આખા હિંદુસ્તાનમાં જૈનોને માટે શોકનો દીવસ જાહેર કરે છે. અને જૈનોએ તે દિવસે તપશ્ચર્યા કરવી, સભાઓ બોલાવવી અને શત્રુંજય સંબંધી હાલની પરિસ્થીતિ સમજાવવી એમ ભલામણ કરે છે.

૪. આખા ભારત વર્ષમાં જૈનોએ જે ઐક્ય અને આત્મસંયમ બતાવ્યા છે તે પ્રશંસાપાત્ર છે. અને આ સભા આશા રાખે છે કે આપણામાં ધર્મ સંકટ અને મહાન કસોટીના સમયમાં તેવીજ રીતે ઐક્ય અને આત્મસંયમ છેવટ સુધી જાળવશે.

૫. સર્વ પૂજ્ય મુનિ મહારાજો તથા સાધ્વીજી મહારાજને આ સભા વિનંતિ કરે છે કે તેમણે પાલીતાણે યાત્રાએ ન જવાનો સર્વ જૈનોને ઉપદેશ આપવો.

૬. આ સભામાં થયેલ ઠરાવો પૈકી સંબંધ કરતા ઠરાવો મુંબાઇના નામદાર ગવર્નર સાહેબને તથા નામદાર વાયસરોય સાહેબ અને નામદાર સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફોર ઇન્ડીયાને મોકલાવવાની આ સભા શ્રીમાન્ પ્રમુખ સાહેબને સત્તા આપે છે.

૭. શ્રીમાન્ પ્રમુખ સાહેબે શાંતી અને કાર્ય કુશળતાથી આજની સભાનું કાર્ય સંતોષકારક રીતે બજાવ્યું છે તે માટે આ સભા તેમનો ઉપકાર માને છે.

શ્રીમાન્ પ્રમુખ સાહેબે જણાવ્યું કે દેશાવરથી પધારેલા સદ્‌ગૃહસ્થોએ જે શ્રમ લીધો છે અને વખતનો ભોગ આપ્યો છે તેમને માટે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની કમીટી અને શ્રી અમદાવાદના સંઘ તરફથી અને મારી પોતાની તરફથી તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે તેમજ અહીંના સ્વયંસેવકો તરફથી શ્રી સંઘની વખતો વખત સારી સેવા બજાવાય છે માટે તેમને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે.

प्रमुखसाहेबका अंतिम वक्तव्य.

पूज्य मुनिमहाराजा, पूज्य साधवियों, बहनो और भाईयो !

अपने जैनश्वेताम्बर कानफरन्सका खास अधिवेशन आज समाप्त होता है. जिस जुरुरी और भारत कामके वास्ते यह खास अधिवेशन बुलाया गया था वह काम इतना गंभीर था कि जिसकी वजहसे हमको अपने अधिवेशनको एक दिन जियाद लम्बा कर चार दिन तक करना पडा परन्तु श्री वीतराग देवके अनुग्रह और आप सब साहिबान की एकदिली और सम्पूर्ण लागणीसे येह काम बहुत कामयाबी के साथ पार उतरा इससे हम सबको खुशीका मोका है. बम्बई निवासी भाईयोंने आम तौर पर और कानफरेन्सके नेताओंने खास तौरपर जो परिश्रम तन मन धनसे उठाकर अपने परम पवित्र तीर्थाधिराजकी यथाशक्ति सेवा बजाने के लिये रात दिन एक करके जो श्रम उठाया है वह स्तुतिपात्र और अनुकरणिय है. आशा है कि भारतवर्षीय जैन संघ यहांके काम काज के मुवाफिक सब जगह इसकी उद्‌घोषणा करके जो काम यहां शुरू किया गया है उसको हरजगह जाग्रित रख कर फतेहमंद होंगे!

जैसा कि मैंने अपने प्रेसीडेन्शियल एड्रेसमें दिखलायाहै श्री शत्रुंजय गिरीराज हमारा पवित्रमें पवित्र महान तीर्थ है कि जो हमारे कल्याण और उद्धार के हेतू है. इस तीर्थपर हमारे अनंति चोवीसी के जिनराज और अनंते महान मुनिराज तपश्चर्या करके इस फानी दुनिया को छोडकर मोक्ष प्राप्त किया है यह तीर्थ हमारा शास्वता हमेशाका हमारा है. इसपर किसी अन्य व्यक्तिका दावा कायम नहीं हो सकता है एसे तीर्थपर जो धाड पाडी गई है और हमारे हक्कों पर एक कलम से हमला किया गया है उस आफत को किस तरह हटाया जावे इस विचार करने के वास्ते लागणी के साथ आपको यहां बुलाने पर आप हिन्दुस्थान के जुदे जुदे प्रान्तोंसे मसलन पंजाब, यु. पी. बंगाल, राजपूताना, मालवा, गुजरात, काठीयावाड, महाराष्ट्र, हैदराबाद, सी. पी. आदीसे, दूर दराज का सफर करके यहांपर हजारो की संख्यामें पधार कर विचार किया है यह काम आपका स्तुतीपात्र है और परम पवित्र परमात्मासे सविनय प्रार्थना है कि आपका उत्साह फलीभूत हो !

हमको किसी खास व्यक्ति के साथ विरोध नहीं है हमारे पवित्र तीर्थपर विना सोचे विचारे इस बीसमीसदी की रोशनी में और ब्रिटिश सरकार की हुकुमतमें जो नादिरशाही बरताई गई है उसपर हमको अफसोस ही नहीं बल्की खास विरोध है. इस तरह की नादिरशाही का बरताव एक जैन जैसी शान्त, दयालु, सुशील, न्यायप्रिय समाज के साथ जो किया गया है जब उसका असली हाल सरकारी नायकों को हमारे इस अधिवेशन द्वारा मालुम होगा तो हमको आशा करनेका मोका है कि अन्तमें हमको इनसाफ अवश्यमेव मिलेगा।

इस जंगी काम के लिये मुझे आपने अध्यक्षपद के वास्ते चुना उसके भार उठाने को यद्यपी मैं अपने आपको समर्थ नहीं समझता था तोभी अपना इस मोकेपर फर्ज समझकर आपकी सहानुभूती पर

विश्वास करता हुवा मेंनें आपको आज्ञाका प्रतिपालन किया और मुझे अत्यंत हर्ष है कि आपनें मेरी त्रुटियोंकी तरफ किंचित ध्यान न देकर एक मत एक दिल से जिस डाह्यापनसे काम किया है उससे अपने इस अधिवेशन का विचारा हुवा काम सफल हुवा है. परमात्मा अपने को एसी हीं सुबुद्धि दे और अपने आयंदाभी सम्प के साथ काम करते रहें एसी मेरी अन्तःकर्णसे प्रार्थना है.

यद्यपी समाजमें मैं एक साधारण व्यक्ति हूं ताहम इस वक्त के आपके सुव्यवस्थित काम काज को देखकर मुझे हिम्मत होती है और में आपको सच्चे दिलसे कहता हूं कि अपनी समाज के कामर्में में अपनी शक्ति के मुवाफिक समाज सेवा करने के लिये भाग्यशाली होने को तय्यार हूं.

आपने जो श्रम उठाया है और मुझे मानका पात्र बनाया है उसका में फिर अन्तकर्णसे आपका आभार मानता हूं इसही के साथ साथ स्वयंसेवक मंडलनें जो अथाग परिश्रम उठा कर श्री संघकी सेवा रात दिन बजाई है उनका में आभार मानता हूं और आशा करता हूं कि वह हमेशा इसही तरहपर समाज सेवा करने पर कटिबद्ध रहेंगे.

इस कानफरेंस के खास अधिवेशन को अब समाप्त करने को आपको रजा लेकर समाप्त करता हूं. आमीन !

कॉन्फरन्सने मळेला साधु-संदेश.

[आ संदेशनो सार-भाग अधिवेशनना प्रथम दिवसे अमोए बीजा संदेशाओ साथे महासभा पासे वांची संभळाव्यो हतो. तंत्री.]

१ श्री विजयवल्लभसूरि तरफथी.

साढ्ढी कॉन्फरन्स बाद गाढ निद्रावश हुई कॉन्फरन्स देवीको एक महान धर्म संकटमें अचानक जगादी है और आज प्रत्येक जैन इस संकट तथा घोर आपत्तिसे दुःखी हो रहा है!

तीर्थाधिराज श्रीशत्रुंजय तीर्थका एक एक परमाणु पवित्र है, अनंत सिद्ध और पुनित संतमंडलोकी यह मोक्षभूमि है!

यह तीर्थपर हजारों लाखों करोडों वर्षोंकी श्री जैन संघकी सत्ता हकुमत और संपत्ति है।

जगद्गुरु श्रीहीरविजयसूरि जैसे महान त्यागी समर्थ विद्वान आचार्योंके पुण्यप्रभाव और धर्म कार्योंके बदलमें अकबर जैसे बादशाहोंके दिये हुए फुरमान इस बातकी गवाही दे रहे हैं। इस तीर्थभूमि-जैन मंदिरोंकी खातिरके लिये जावडशाह, वस्तुपाल, विमलशाह, कुमारपाल और मोतीशाह जैसे लक्ष्मीपुत्रोंनें धन दौलत अखूट संपत्तिको लगाकर अपना सर्वस्व बलिदान कर दिया है।

जैन संघकी-जैन समाजको भारत वर्षके समृद्ध और धर्मप्रेमी, दानवीर और स्वदेशप्रेमी समाजोंमें खास गिनती होती है।

देशके अनेक दुःखप्रद समयोंमें-प्रसंगोंमें भामाशाह, जगडुशाह, खेमाशाह और वस्तुपाल तेजपाल जैसे दानवीरोंने अपना सर्वस्व लगा देनेमें जराभी संकोच नहीं किया है इतनाही नहीं बलकि अनेक

राज्योंको सेवाभावसे मदद देकर डूबते बचानेके दृष्टांतभी जैन श्रीमानोंके जीवनमेंसे मिलते हैं।

आजकालका मामला जैन कोमके लिये एक जीवन मरणका सवाल हो रहा है।

यह सिलसिला-यह प्रस्तुत संकट प्रसंग जैनधर्म, तीर्थभूमि और जैनसंघको महान भयंकर कलंकरूप है?

जैन संघको प्रत्येक व्यक्तिको निद्रा तंद्रा मोज शोख छोड़कर जागृत होनेका यह समय है।

धर्मकी खातर प्राणोंकी आहुति करनेका तयारीभी अपनेको करनी होगी।

अरे तीर्थलक्ष्मीकी लाज लूट ली जावे इससे तो बेहतर है इस तीर्थाधिराजकी शीतल छायामें हरएक जैन अपने प्राणोंको समर्पण कर देवें? यशोमय जीवन सच्चा जीवन कहा जाता है यह खूब याद रखना चाहिये।

जबकि अपने जन्मसिद्ध तीर्थक्षेत्रके हक इस तरह लूटे जा रहे हैं तो ऐसे समयमें अपयशसे मलीन अपना जीवन किस कामका?

ऐसे समयमें विलास सुख चैन शांतिका क्या काम? यात्रा-त्याग प्राथमिक-पहला इलाज है और इसके लिये श्रद्धालू स्पर्द्धालू धर्मप्रेमी शूरवीर जैन समाजने इतनेसे थोडे समयमेंभी अपना अपूर्व धैर्य गांभीर्य और शांतिका परिचय दे दिया है तोभी अपने संपूर्ण हकोंकी विजयप्राप्तिके निमित्त जरूरत पडे तो प्राणांत-शांत सत्याग्रह करनेकी तयारीका करनाभी अपना आवश्यक कर्तव्य है।

अब तो निर्विलंब प्रति ग्राम और प्रति नगर गली २ कूचे २ घर २ श्री शत्रुंजय महातीर्थाधिराजका संदेशा पहुंचाना चाहिये कि, धन दौलत संपत्ति और शक्ति सर्वस्व इस तीर्थके लिये कुरबान करनेको क्या राजा क्या रंक, क्या विद्वान क्या अविद्वान, क्या साधु क्या साध्वी, क्या श्रावक क्या श्राविका आबालवृद्ध जैन मात्र सब तयार हो जाओ! गांव गांव और नगर नगरमें स्वयंसेवक दल तयार किया जावे। शत्रुंजय नामा साप्ताहिक हर एक जबानमें जैनोके घर २ में पहुंचाया जावे।

हर एक मरद औरत बालक बालिका सबके हाथमें जब कोई देखे शत्रुंजय शत्रुंजय ही दिखलाई देवे।

हरएक जैनके हृदयपटपर शत्रुंजय ही शत्रुंजय लिखा जावे। भारत वर्षके जैनोंकी श्वेतांबर जैन कॉन्फरन्सके आदेश-हुकमको प्रमुखसे लेकर हरएक प्रतिनिधि और स्वयंसेवक स्वीकार करे अर्थात् समयके आनेपर जरूरतके होनेपर तीर्थ क्षेत्रके हकोंके लिये-नहीं नहीं इतनाही नहीं अपने धर्माभिमान और आत्माभिमानकी खातरभी सत्याग्रह करनेको वीर अकाली और बहादुर झंडाधारीके समान विजय प्राप्त करनेको भरसक तयारियां करे और जोर लगावे।

याद रहे कि सत्याग्रहका अमोघ शस्त्रास्त्र जितना उग्र है उतनाही, महानत्याग आत्मभोग और प्राणांतकी तयारीकी भी आवश्यकता है।

सत्याग्रहकी तयारियां किस प्रकार होनी चाहिये इसके लिये महात्मा गांधीजी जैसे सच्चे देशहितैषी देश नेताओंकी सलाहकी भी जरूरत है। बलकि उनको अगुआ बनाकर सत्याग्रहको अमलमें लाया जावे। जब कि देश हितमें जैनोंने यथाशक्ति तन मन धनका भोग दिया है तो जैनोंके धर्मतीर्थ पर होते अत्याचारको हटानेके लिये देशहितैषी भी अवश्य साथ देवेंगे।

कॉन्फरन्समें आये हुये प्रतिनिधि, श्रीसंघ और उनकी मारफत भारतवर्षके समस्त

श्री जैन संघको धर्मलाभपूर्वक निवेदन है कि—बिलकुल कदम पीछे हटाये बिना धीरे धीरे शांति दृढता और निश्चित तालीमके साथ गांव गांव और नगरमें तयारी करनी जरूरी है। जो काम किया जावे खूब शोच विचारके किया जावे। खाली बातें बनानी, चर्चा करनी छोडकर और मतभेद, गच्छभेद, अथवा किसी किसमकाभी कुसंप, इन सबको जलांजली देकर कार्य कार्य और कार्य ही करनेका समय है।

इसलामकी खातर सुन्नी और शीयाका भेद बालायताक रखके जैसे मुसलमानभाई एक हो जाते हैं ईसीतरह धर्मकी खातर तीर्थ रक्षाकी खातर गच्छभेद, देशभेद, जातिभेद, उपजातिभेद वगैरह तमाम तुच्छ तुच्छ बातोंको भूलाकर सब एक दूसरेका साथ करनेको तयार होजाओ।

यदि आप सच्चे सत्याग्रही-सम्यग्दृष्टि बनना चाहते हो, अपने धर्मको-तीर्थोंकी रक्षा करनी चाहते हो, यदि आपमें सच्चा जैनत्व है तो सबसे पहले आपसकी जुदागी-आपसकी फूटका भोग दे दो फिर देखो आपका ऐक्य बल कैसा प्रबल हो जाता है और उपद्रव के घोर बादलोंको प्रचंड पवनकी तरह कैसे छिन्न भिन्न कर देता है।

तीर्थरक्षाकी खातर सत्याग्रहकी वेदीमें आत्मभोग देनेसे पहले इस तुच्छसी कुसंपकी जडका बलिदान दे दिया जावे तो यकीन है शासन देवता खुश होकर सत्याग्रहका समय ही नहीं आने देगा और कभी आभी गया तो अवश्यमेव फते दिलायगा!!

याद रखना-यदि जैन कोमको दुनियामें जीना होवे, मुंह दिखाना होवे, जैन धर्मकी हस्ति कायम रखनी होवे, जैन तीर्थोंका रक्षण करना होवे, अनेक अन्याय-अत्याचार-और जुलमोंसे बचना होवे, जैन संघकी प्रतिष्ठा कायम रखनी होवे तो सब एक दिल होकर जरासाभी समय न खोते हुए इस प्रसंगमें आ खड़ी हुई आफतों-बाधाओं और धर्मसंकटके लिये यथोचित उपायोंकी योजना करके विचारपूर्वक जरूरी और अमली ठेहराव कॉन्फरन्सको करने चाहिये तथा उनको कार्यरूपमें लानेके लिये यथाशक्ति प्रचार अवश्य करना चाहिये। शासनदेव संघको अखूट बल और विजय बखशे।

ॐ शांतिः ३

मुकाम बिनौली यु. पी. | मैं हूं सन्देशक-श्रीजैन संघका
१९८३ वैशाख सुदि १३
मंगलवार। २५-५-१९२५ | स्वयंसेवक वल्लभविजय।

प्रार्थना।

श्रीजैन संघसे मेरी नम्र प्रार्थना है कि, यदि सत्याग्रहका समय आ जावे और श्रीसंघ मेरी योग्यता जाने तो यह स्वयंसेवक श्रीसंघकी आज्ञानुसार श्रीसंघकी इच्छाको मान देकर जिसतरह श्रीसंघ फरमावे उसीतरह करनेको तयार है। कृपया मेरा नामभी सत्याग्रहियोंकी नामावलीमें लिख लेवे।

बिनौली-यू. पी. (मेरठ) | आप श्रीसंघका शुभचिंतक,
१९८१ वैशाख सुदि १३
मंगलवार २५-५-१९२५ | स्वयंसेवक वल्लभविजय।

२ श्री विजयेन्द्र सूरि तरफथी.

जैन समाज के गृहस्थ नेताओ,

समाज के दौर्भाग्यसे एक पवित्र तीर्थका जो निकटप्रश्न अपने सामने उपस्थित हुआ है, इस पर विचार करने के लिए आप सव एकत्रित हुए है, इसके लिए मैं अन्तःकरण से आपको धन्यवाद देता हूं और शासनदेव से प्रार्थना करता हूं कि–वे इस कार्य को निर्विघ्नता के साथ पूरा करनेका सामर्थ्य आपको प्रदान करें।

श्री शत्रुंजय तीर्थ के संबन्धमें काठियावाड के ए. जी. जी. मि. वोटसनने जो फेसला थिया है, वह कितना अन्यायजनक है, इसके दिखलाने की आवश्यक्ता नहीं है। अब क्या करना चाहिए, यही एक प्रश्न विचारणीय रहता है।

मेरा नम्र अभिप्राय है कि, इस विषय में सम्पूर्ण सफलता प्राप्त करने के लिये सबसे पहले समाजमें संगठन की जरूरत है। जब तक समाजमें विरोध है, खींचातानी है, वैमनस्य है, सत्ता के मद में लोग मस्त हैं, केवल अपना ही कक्का सच्चाकर दिखाने के लिए प्रयत्न कर रहे हैं, तब तक यह कभी नहीं आशा की जासकती है कि–हम किसी भी महत्व के विषयमें सफलता प्राप्त करें। इसलिए, चाहे कान्फरस के कार्य कर्ता हो, चाहे पेढी के अग्रगण्य हो और चाहे कोइ भी सभा या सोसाइटी के नेता हो, सभी ने एक दिल से इस कार्य मे लगजाना चाहिए। और यह तब ही हो सकता है, जब कि सब अपनी रस्सी को ढीली करदें। यदि सभी के दिलमें यह बात आ जायगी, तो ऐक्य होनेमें रत्ती भर भी कठिनता नहीं है। क्या एक पवित्र तीर्थ के लिए हमारे तारणहार के लिये आप लोग अपने ममत्व को आग्रह को छोडने की उदारता नहीं कर सकते? यदि इतना भी भोग आप नहीं दे सकते है तो यह कहना जराभी अयुक्तिवाला न होगा कि–आपको परम पवित्र अपना तीर्थ प्यारा नहीं है। किन्तु अपना आग्रह प्यारा है। और इस अवस्था में आपके हाथ से तीर्थरक्षा की संभावना रखनी व्यर्थ ही है।

इसलिये महानुभावो, हजारों बातें आपके दिल में भरी हों सबको निकाल दिजिए, तीर्थकी रक्षा के लिए निकाल दिजिये। शासन की सेवा के लिये निकाल दिजिये. धर्मकी प्रभावना के लिए निकाल दिजिये। लेकिन निकाल दिजिये जरूर और सब एक साथ मिल जाइये। दिल से दिल मिलाइये. प्रेमकी ज्योति प्रकटाइये। देखिए, फिर, कोनसा ऐसा कठिन में कठिन कार्य है जो सफल नहीं हो सकता।

और जरा यह भी सुन लिजिए कि–आपका संगठन मुनिराजों के संगठन का भी कारण बनेगा। मुझे जरा स्पष्ट शब्दोंमें कहने दीजिये कि–आप गृहस्थ लोग यदि पक्षपात में न पडते, और उदारवृत्तिपूर्वक,

इस प्रकार संगठन करके शत्रुंजय के प्रश्न को हल करने के लिए प्रयत्न किजिए।

'शत्रुंजय' के लिए सबसे उत्तम उपाय "यात्रा त्याग" की प्रतिज्ञा पर मक्कम रहना यही है। 'यात्रा त्याग' ही एक ऐसा शस्त्र है कि-जो पालीताने के दरबार की बुद्धि को ठिकाने ला सकता है। लेकिन इसके लिए भी पूरा आन्दोलन करने की जरूरत है।

सबसे पहली बात तो यह है कि-गुजरात से बाहर के प्रान्तोंमे जैसे-मारवाड, मेवाड, मालवा, बंगाल, मगध, पंजाब और मद्रास आदिमें इन बातोंकी सूचनाएं बारबार पहुंचाने का प्रयत्न होना चाहिये। और यह खास कर के हिन्दी भाषामें। जब तक यह प्रयत्न न होगा, तब तक उन देशों के लोगों में न विशेष विचारोंका प्रचार हो सकता है और न उनमें स्वतीर्थ के रक्षण की भावना ही जाग्रत होगी।

कान्फरस को इस प्रसंग पर मेरी एक और भी सूचना है। वह यह कि-इस समय जो कुछ प्रस्ताव पास किये जायँ, बहुत सोच विचार करके ही किये जायँ। और जो प्रस्ताव पास हों, वे सिर्फ पास होने ही मात्र के लिये न हों। इसका अमल करने के लिये कौन छोटे कौन बडे-सभीने तैयार रहना चाहिये। और साथही साथ भविष्य के उपायोंका भी अवश्य विचार किया जाय।

अब मैं इस संदेश को पूरा करूं, इसके पहले मैं आप सब का एक और बात की तर्फ ध्यान आकर्षित करना चाहता हूं। और वह यह कि-आप लोग ऐसा कोई उपाय हाथ में न ले जिसमें यदि निष्फलता हो तो यह प्रश्न ही हमारे हाथसे छूट जाय। और हम आगे कुछ कर ही न शकें। और जिससे हम पालीताना दरबार के आधीन हो जाय। ध्यानमें रखिये जैन समाज सब कुछ कर सकती है। समाज में चैतन्य अब भी मौजूद है। समाज में चारित्रकी उज्ज्वलता अब भी झगमगा रही है। महावीर की वीरता और अहिंसा अबभी समाज की नसों और खून में बह रही है। समाज में अबभी ऐसे प्रभावशाली-चारित्रधारी साधु मौजूद हैं जिनकी प्रभा के आगे कैसे भी दुश्मन सिर झुकानेको तैयार हो जाते हैं।

भाइओ, गभराने की जरूरत नहीं है। शीघ्रता की जरूरत नही है। निराश होनेकी जरूरत नहीं है। अपने शस्त्र नाचे रखदेनेकी जरूरत नहीं है। हिम्मत रखिये। लगाम हाथमें रखिये। देखिये, शासनदेव अपने को अवश्य सहायता करेंगे। और खूब समझिये,

अपना विजय अवश्य है। बोलिये—

श्री शत्रुंजय गिरि राज की जय

श्री आदीश्वर भगवान की जय

श्री जैन शासन की जय

ब्यावर (राजपूताना)
श्रावण (गु. असाढ) व. २
धर्म सं. ४
} विजयेन्द्र सूरि.

---

૩ શ્રી વિદ્યાવિજયજી તરફથી.

વીરના પુત્રોને હાકલ (સંદેશ.)

જરૂર છે!......આજે આત્મભોગ આપનારાઓની –શરીરની પણ દરકાર ન રાખી ઝુઝનારા ક્ષત્રીયોની.

વાતો કરનારાઓની કિંમતો હવે ઘટી છે:

માટે

આપ, વાતો કરીને–તાળીઓ પીટીને બેસી ન રહેશો; પણ કામ કરવાને બહાર પડો.

જૈન એટલે?

જીતનાર! શત્રુઓને જીતનાર! જીતવું એજ તેનું લક્ષણ:

જૈન એટલે કેવળ વાણીયો નહિં, પણ સાચો ક્ષત્રીય.

ત્યારે, ચાલો

આપણી આપસના મતભેદોને, મમત્વનાં બંધનોને તોડી તેને સમુદ્રમાં વ્હેતાં કરીએ, તેણેજ આપણી ખાનાખરાબી કરી છે:

અને!

અને એકજ શ્રીસિદ્ધગિરીનાં ઝુંડા નીચે, હાથમાં હાથ મેલાવી

'વંદે વીરમ્'ની

ઘોર ગર્જનાથી આકાશને ગજાવીએ, અને આપણી અનંત શક્તિનું ભાન કરાવીએ.

પણ

તે ક્યારે બને?

વાતો છોડી કામ કરવાથી, કેડ બાંધીને આગળ ધપવાથીજ.

ભાઇઓ! હજુ ઘણું કરવાનું છે. આટલેથીજ કૃતકૃત્ય થયા ન સમજશો. અને જો પ્રમાદ કર્યો–ઉપેક્ષા કરી તો કુદરતની બીજી પણ મોટી થપ્પડો ખમવી પડશે!

અને શું થશે! ખબર છે?

ભાંગીને ભૂકો થઈ જશો. એક હાડકુંય શોધ્યું નહિં સાંપડે.

માટેજ ચેતો!

પણ

ગુસ્સાને વાણીમાં એળ્વી નાંખશોમાં!

એ ગુસ્સો બહુજ કામનો છે. ગુસ્સાનો સંગ્રહ કરો, તેમાંથી વીજળી પેદા કરો અને પછી તેને ચોમેર વ્હેતી મૂકો. અને પછી જોઇ લ્યો, કઇ મગરૂર સત્તાની તાકાદ છે કે આપણી એ વિજળી સામે ઉભા રહી પોતાનો અન્યાયી દોર ચલાવી શકે.

પણ એક નોટીસ!

ક્ષણિક આવેગમાં તણાયા તો મર્યાજ સમજજો. ગુસ્સાનો—વિજળીનો ઉપયોગ માર ખાવામાં કરવાનો છે, નહિં કે મારવામાં.

ગુસ્સાનો ઉપયોગ આગળ ધપવામાં કરવાનો છે નહિં કે પાછા હઠવામાં! સમજ્યા કે!

અને તેથીજ ફરીથી કહું છું કે:—

ખૂબ વ્યવસ્થાપૂર્વક, આપણી શક્તિનો તોલ કરીને નવનવી યોજનાઓ ઘડજો. ઝુકાવજો! અને મનમાં નિશ્ચય કરી લેજો કે, કાંતો આ પાર કે કાંતો પેલે પાર!

રખેને! તમારી પોલાણો પારખી જઇ સામા પક્ષને "ચોદ લાખ ચલ્લીઓ" શબ્દ બોલાવતા!

ઝુકાવો! ખુબ વિચારપૂર્વક.

વિજય જરૂર છે!

શીવપુરી (ગ્વાલીયર)
અષાડ વદી ૨ રવીવાર
ધર્મ સંવત ૪
} —વિદ્યાવિજય.

મહારાષ્ટ્રીય પ્રતિનિધિઓનું પ્રમાણપત્ર.

મુંબઇ તારીખ ૪-૭-૨૬

૧ શ્રીમાન્ રા. રા. મકનજી જુઠાભાઇ મહેતા બાર. બાર-એટ-લૅા.
૨ શ્રીમાન્ મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી સોલીસીટર રેસીડંટ જનરલ સેક્રેટરી સાહેબ જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ.
૩ શ્રીમાન્ મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ બી. એ. એલ. એલ. બી.

જોગ—મુંબઈ.

માનવંતા સાહેબ !

અમો મુંબઇ ખાતે ભરાએલી જૈન શ્વેતાંબર કૅાન્ફરન્સના ખાસ અધિવેશન પ્રસંગે આવેલા છીએ. તે વખતે અમોને આપનો જે પરિચય થયો તેથી અમારા મન ઉપર ઘણી ઉંડી અસર થઇ છે.

આપ સાહેબ કૅાન્ફરન્સનું કાર્ય સાંગોપાંગ પાર ઉતારવા માટે રાતદિવસ તનતોડ મેહેનત કરીને કાર્ય-કુશલતા વાપરી છે તેનો અમોને આપના માટે અત્યંત આદર ઉત્પન્ન થયો છે. કૅાન્ફરન્સના દરેક કાર્યમાં અને વિશેષે કરીને વિષયવિચારિણી સમીતીમાં આપ સાહેબે જે શાંતી અને દઢતા રાખી કેટલાએક વિરોધિઓના હુમલાઓ સહન કર્યા તે જોઇ અમારૂ અંતઃકરણ આપના માટે આદર પૂર્ણ થઇ ગયું છે. કેવળ નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધીથી સમાજની અને ધર્મની સેવા કરવાની નિર્મળ બુદ્ધીથી આપ સાહેબ પોતાનું માન કે શરીર સ્વાસ્થ્ય બાજુપર મુકી અત્યંત પરિશ્રમ કરી કૅાન્ફરન્સનું કાર્ય ફતેહમંદી સાથે પૂર્ણ કર્યું છે તે માટે અમો અમારા અંતઃકરણના ધન્યવાદ આપીએ છીએ. અને આપને આવા ધર્મ કાર્યો કરવામાં શાસનદેવ વધુ ને વધુ મદદ કરે એવી ઇચ્છા રાખીએ છીએ.

અમો આપ સાહેબમાં અમારો પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીએ છીયે. અને આવા નિઃસ્વાર્થ કાર્યમાં આપ જોડાઇ તેને ફતેહમંદ કરી બતાવ્યું તેથી અમારા અંતઃકરણની ઉર્મિઓ આપની પાસે પ્રગટ કરવામાં અમોને ઘણો સંતોષ થાય છે.

આ પત્ર કૅાન્ફરન્સના દફતરમાં રાખી કૅાન્ફરન્સના મુખપત્રમાં પ્રગટ કરશો એવી આશા છે.

મહારાષ્ટ્રી પ્રતિનિધિઓની આજ્ઞાથી

લી. સેવક,

ભાગચંદ છગનદાસ આમલનેર.
પ્રમુખ મહારાષ્ટ્રીય પ્રતિનિધિ મીટીંગ.

શા બાલચંદ હીરાચંદ માલેગામ.
પોપટલાલ રામચંદ શાહ પુના.
શકરચંદ ગુલાબચંદ એવલા.
શા. મોતીલાલ વીરચંદ સોલાપુર.
વીરચંદ બાલચંદ એવલા.
શા. હિમતલાલ દેવચંદ લોનાવલા.
શા. મોતીલાલ ચુનીલાલ ચાંદવડ.
ધનરાજ કીસનદાસ અહમદનગર.
હાસરીમલ દલીચંદ અહમદનગર.
ગાંધી કંકુચંદ દેવચંદ સોલાપુર સીટી.
શા. રામચંદ જીવરાજ પુના.
પારી. ચુનીલાલ સરૂપચંદ રાજુરીવાલા.

મોસમ હોવાથી વરસાદ જરાપણુ અંતરાય રૂપ ન થાય તેટલા માટે મંડપ ઉપર પતરાનું છાપરૂં કરવામાં આવ્યું હતું અને અધિવેશનના દિવસોમાં એક સરખી સતત વૃષ્ટિ છતાં કામકાજને જરા પણ ખલલ પહોંચી નહોતી. પ્રતિનિધિઓ માટે ઉતારા વિગેરેની ગોઠવણો મોરારબાગના ભવ્ય મહાલયમાં કરવામાં આવી હતી અને પ્રમુખશ્રી માટે દરિયાકિનારે નવા બેંડસ્ટેંડ સમીપ ચોપાટીને નાકે વાલકેશ્વરના રસ્તા-પરતું અતિ સુંદર અને મનોહર કલ્યાણનિકેતન પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું જે આપવા માટે શેઠ લાલભાઇ કલ્યાણભાઇ તથા તેમના ચિરંજીવી શેઠ કુમારપાળનો અત્રે આભાર માનવામાં આવે છે.

૩. પત્રિકાઓ.

અધિવેશનની તમામ તૈયારીઓ, પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણી વિષયક યોગ્ય સૂચનાઓ તેમજ આમંત્રણ કદાચ કોઇ સ્થળે પહોંચ્યું નહોય તો તે છાપાંદ્વારા મળેલું સમજવા, પ્રતિનિધિઓએ અત્રે પધારવા માટે ધ્યાનમાં લેવા જેવી યોગ્ય સૂચનાઓ, ટીકીટોનું વેંચાણ વિગેરે બાબતોની ખબર વખતો વખત સાત પત્રિકાઓ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવી હતી. તેમજ પ્રમુખ મહાશયની પધરામણી અને તેમને યોગ્ય સન્માન સ્ટેશન પર આપવાની યોજના સંબંધી પણ ખબર બહાર પાડવામાં આવી હતી. અને પરિણામે જૈન સમાજની દિલરંજક અને અપૂર્વ મેદિનીએ પ્રમુખશ્રીને હાર તોરા તથા પુષ્પોથી વધાવી લીધા હતા અને આ સરઘસ ઝવેરી બજારમાં આવતાં એક નાકેથી બીજા નાકાં સુધી લંબાયલું નજરે પડતું હતું. કોન્ફરન્સ ઑફિસ માંગરોળ સભા વગેરે સ્થળે હાર તોરા લઈ પ્રમુખ નિર્ણીત ઉતારે મુંબઇના મોહક સ્વાગતમાં પધાર્યા હતા.

૪ પ્રતિનિધિઓ.

સમસ્ત હિંદના દરેક પ્રાંત, વિભાગ અને ખૂણા-માંથી પ્રતિનિધિઓએ પધારવા કૃપા કરી હતી જેઓની એકંદર સંખ્યા ૧૦૯૬ ની થવા જાય છે, આ સંખ્યા કંઇ સાધારણુ ન જ ગણાય. આવનાર પ્રતિનિધિ બંધુઓમાં ઘણા ખરાએ ખાનગી ઉતારે પોતાની ઉતરવાની વ્યવસ્થા કરી લીધી હતી. અને જે બંધુઓ સંઘના ઉતારે ઉતરનાર હતા તેઓના માટે માધવબાગની નજદીકમાં આવેલ મોરારબાગમાં ઉત-રવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. આ ગોઠવણ આવનાર ભાઇઓને ઘણીજ પ્રિય અને સંતોષકારક જણાઇ હતી. ઉતારા ભોજન કમિટી, અને તેના સેક્રેટરીઓ શેઠ વીરચંદ કેવલભાઇ રા. લલુભાઇ કરમચંદ દલાલ તથા શેઠ ફકીરભાઈ કેશરીચંદ ભાણાભાઇએ બહુંજ સારી વ્યવસ્થા જાળવી હતી જે બદલ તેઓનો અત્રે આભાર માનવામાં આવે છે. શેઠ વીરચંદભાઇ રાત દિવસ ડેલિગેટોની સગવડ જાળવવા ખડે પગેજ હતા, અને પ્રતિનિધિ-બંધુઓની દરેકે દરેક જરૂરી-આતો પૂરી પાડતા.

૫. મંડપ, ટીકીટ, વ્યવસ્થા કમિટી.

મંડપને લગતી સઘળી હકીકત ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઘણીજ સંતોષકારક અને હજારોની મહાસભાને શોભે તેવી ભવ્ય હતી. આ મંડપમાં એક બાજૂ જમીનથી ઉંચું પ્લેટફૉર્મ—વ્યાસપીઠ બાંધવામાં આવ્યું હતું અને તેના પર કોમના અગ્રગણ્ય નાયકો, વિચારકો, દેશના જૈનેતર નેતાઓ અને આમંત્રિત સભ્યો માટે ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી. મંડપની વચમાં ભાષણ કર્તાઓ માટે એક તેવુંજ ન્હાનું ચતુર્મુખ પીઠ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું કે જેથી ચોતરફ એકઠા થએલા સમાજને સાંભળવામાં ઘણીજ સર-લતા થતી હતી. ઠેકાણે ઠેકાણે બોધક સૂત્રોનાં ઉત્તેજક મહાવાક્યો સંયમદર્શક શબ્દો અને પ્રસં-ગને અનુસરતા ઉલ્લેખવાળા ન્હાનાં મ્હોટાં જૂદાં જૂદાં પાટીઆંઓ ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. મંડપની ચોતરફ ઝાલરો બાંધવામાં આવી હતી. સ્થંભોને રંગીન વસ્ત્રોથી આચ્છાદિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. વિજળીક રોશની મંડપમાં ઝગારો કરી રહી હતી. મુંબઈના પ્રસિદ્ધ શેઠ ભીમશી માણેક વાળા તરફથી મ્હોટી મહેનતે તૈયાર કરાવવામાં આવેલ ધુરંધરની નામિચી કલમથી ચિત્રાયલું પ્રમાણસર શ્રી શત્રુંજયનું એક અતિ આકર્ષક ચિત્ર કે જે તેમના તરફથી મંડપમાં મૂકવા માટે આપવામાં આવ્યું હતું. તે ચિત્રની ગોઠવણુ વ્યાસપીઠના મધ્ય સ્તંભ ઉપર વિજળીના ચક્રાકાર પ્રકાશમાં ઘણીજ યોગ્ય રીતે

કરવામાં આવી હતી અને આખી સભાનું ધ્યાન તે પર સ્થિર થતું હતું.

રિસેપ્શન કમિટીના સભ્યો, પ્રતિનિધિઓ, પુરૂષ પ્રેક્ષકો, સ્ત્રી પ્રેક્ષકો, તેમજ અન્ય જૈનેતર આગેવાનો અને સુવિચારકો માટે જૂદી જૂદી ટીકીટો અને પાસ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યાં હતાં. રિસેપ્શન કમિટીની ટીકીટો કુલ્લે ૪૦૧, પ્રતિનિધિઓની ૧૦૫૬, પુરૂષ પ્રેક્ષક ટીકીટ ૭૦૬, અને સ્ત્રી પ્રેક્ષકોની ટીકીટ ૫૩૦, વહેંચાઇ હતી. આ ઉપરાંત જૈનેતરો માટે કાઢવામાં આવેલા આમંત્રણ-કાર્ડ લગભગ ૨૫૦ અઢીસો મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. અને કેટલાક વિદ્વાન્ અને સારા વક્તાઓ જેવા કે એમ. આર. જયકર બાર-એટ-લૉ, મી. કુમાસીઆ, ભાઇ બરજોરજી ફ્રામજી ભરૂચા, મી. હોર્નીમેન, શ્રી શિવદાસ ચાંપશી, શ્રી જમનાદાસ માધવજી બાર-એટ-લૉ, રા. બ. હરજીવન વાલજી, કૌશીક પંડિત, વગેરે ગૃહસ્થોએ હાજરી આપી હતી. અને આ શત્રુંજયના પ્રશ્નને અંગે પોતાથી બનતી સહાય આપવા તત્પરતા દાખવી હતી.

આ કમિટી તેમજ તેના સેક્રેટરીઓ રા. શેઠ મણીલાલ સુરજમલ ઝવેરી તથા મગનલાલ એમ. શાહે સારી વ્યવસ્થા રાખી અધિવેશનના કાર્યમાં સારી મદદ કરી છે. અને આ સ્થળે તેમનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

૬. ઠરાવોનો ખરડો કરનાર સમિતિ તથા હેલ્થ ઑફીસરો.

આ કમિટીએ ખંત પૂર્વક વિચાર પૂર્વક દીર્ઘ દૃષ્ટિથી ચોક્કસ અને માર્ગદર્શક ઠરાવોનો ખરડો તૈયાર કર્યો હતો અને આ ઠરાવો જાહેર પત્રોદ્વારા અધિવેશનના દિવસો પૂર્વે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા હતા. આ કમિટીને કાર્યમાં સરલતા થાય, લોક લાગણીનો સારો ખ્યાલ આવે અને સુવિચારકોની વિચાર શ્રેણી કયા પ્રકારની છે તે જાણી ઠરાવોનો ખરડો તૈયાર કરવાનું સુગમ થાય તેટલા માટે ઠરાવો સબંધી સુચનાઓ માંગવામાં આવી હતી અને તેવી ઘણી સુચનાઓ આવી હતી જે પર આ કમિટીએ વિચાર કર્યો હ

અધિવેશન પ્રસંગે પ્રમુખ મહાશયનો બંગલો અને પ્રતિનિધિઓનો ઉતારો વગેરે સ્થળોની તેમજ આવનાર મહેમાનોની તંદુરસ્તી વિષયક જરૂરીઆતો માટે નીમવામાં આવેલા હેલ્થ ઓફીસરોએ કાળજી દાખવી હતી. આ કાર્યો માટે ઉપર્યુક્ત કમિટી અને હેલ્થ ઓફીસરોનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

૭. પ્રમુખ મહાશયની પધરામણી

આ અધિવેશનના પ્રમુખ મહાશય શ્રીયુત બહાદુરસિંહજી સિંઘી તા. ૩૦-૭-૨૬ ના રોજ તેઓશ્રીએ અગાઉથી જણાવ્યા મુજબ બોરીબંદર સ્ટેશને ઉતર્યા હતા. તેઓશ્રીને ઉતરતાં સ્ટેશનપર યોગ્ય સ્વાગત કરવામાં આવ્યું હતું. શ્રી મુંબઇ જૈન સ્વયંસેવક મંડળની આખી 'કોર' સ્ટેશનપર પોતાના ખાખી પોશાકમાં હાજર હતી અને તેમના તરફથી યોગ્ય સલામી આપવામાં આવી હતી. બાદ પ્રમુખશ્રીને માટે તૈયાર રાખવામાં આવેલી ખાસ મોટારમાં સરઘસ મારફતે ખાસ અગાઉથી શણગારવામાં આવેલા રસ્તાઓ જેવાકે હોર્નબીરોડ, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, ઝવેરી બજાર, મુંબાદેવી, પાયધુની, ભુલેશ્વર, ગીરગામ વિગેરે રસ્તે થઇ ચોપાટી ઉપર તેમના માટે ખાસ ગોઠવેલા શેઠ લાલભાઇ કલ્યાણભાઇ ઝવેરીના 'કલ્યાણનિકેતન' બંગલે લઇ જવામાં આવ્યા હતા. સરઘસમાં જૈન કોમના અગ્રગણ્ય તેમજ અન્ય ઘણા ખરા ભાઇઓએ સારી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. તેમજ રસ્તાઓ બજારો વિગેરે પણ પ્રેક્ષકોથી ઉભરાઇ જતાં હતાં. જેનો સવિસ્તર અહેવાલ અન્ય છાપાઓ મારફતે પ્રકટ થઇ ચૂકયો છે.

૮. ખાસ અધિવેશન.

આ અધિવેશન તા. ૩૧ મી જુલાઇના દિને નિર્ણિત થએલે સ્થળે અને સમયે ભવ્ય દેખાવ રજુ કરતા તૈયાર કરેલા મંડપમાં શરૂ થયું હતું. જૈન તેમજ જૈનેતરોની સારી સંખ્યા હાજર રહી હતી. અને આ હાજરી અને ઉત્સાહ છેવટના દિવસો સુધી ટકી રહ્યાં હતાં. આટલી વિશાળ જગ્યાની ગોઠવણ છતાં જગ્યાનો પણ સંકોચ હોય તેવો ભાસ અધિકારીઓને થયો હતો અને એક બે પ્રસંગે ટીકીટ પણ બંધ કરવા ફરજ પડી હતી. કામ

સંતોષકારક રીતે છેવટ સૂધી ચાલ્યું હતું અને આ અધિવેશન પાર પાડવામાં પ્રમુખ મહાશયે ઘણીજ શાંતિ દક્ષતા અને ન્યાયપ્રિયતા બતાવી હતી. સબ્જેક્ટસ કમિટીની બેઠકમાં ઘણી ચર્ચાઓ થઇ હતી, પરંતુ કાર્યવાહકોની મધ્યસ્થતા, શાંતિપ્રિયતા અને તોડ કાઢવાની પદ્ધતિ અને હાજર રહેલાઓની તીર્થ પ્રત્યેની લાગણીથી એક દીલીથી અને સફળતાથી પાર ઉતર્યું હતું. અધિવેશનનું કામકાજ ઉક્ત કમિટીની બેઠકો રાતના ૨॥ થી ૩ વાગતાં સૂધી બેસતાં છતાં પણ પહોંચી વળાય તેવા સંજોગ ન હોવાથી અને કૉન્ફરન્સના બંધારણનો સવાલ ચર્ચવાનો હોવાથી એક દિવસ લંબાવવા ફરજ પડી હતી. અને તેમ થયા છતાં પણ બંધારણનો પ્રશ્ન કેટલાક નિરર્થક વાંધા ઉપસ્થિત કરવાના વલણને લઇને પડતો મૂકવાની જરૂર પડી હતી.

બાબુ રાજકુમાર સિંહની સેવા—આ પ્રસંગે કહેવું જરૂરનું છે કે શ્રી કૉન્ફરન્સના આ ખાસ અધિવેશનની સબજેક્ટસ કમિટિમાં કેટલુંક કામ કાજ ચાલતી વેળા જરા ગરમ ચર્ચાઓ થતી હતી. દાખલા તરીકે યાત્રા ત્યાગનો ઠરાવ, પ્રોપેગેન્ડા કમિટીની નીમણુંક તેમજ આપણા હક્કો નક્કી કરવાને સંયુક્ત કમિટી નિમવાનો ઠરાવ વગેરેની ચર્ચા વખતે ઘણી ચર્ચાઓ અને ન ઇચ્છવા યોગ્ય દેખાવ રજુ થતા. પરંતુ તેવે વખતે તેમજ રિસેપ્શન કમિટીમાં પણ કેટલીએક વખત બાબુ રાજકુમારસિંહની સમજાવટ શક્તિ અને કુનેહ ભરી રીતિએ તે તે કાર્યો સારી રીતે પાર ઉતાર્યાં એ વાત તરફ જોતાં તેઓ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. વિશેષમાં કન્વેન્શન વખતે સુકૃત ભંડાર ફંડની અપીલ કરી તેમણે અપૂર્વ કાર્ય કર્યું હતું તેવીજ રીતે આ અધિવેશન વખતે પણ ઉક્ત સુકૃત ભંડાર ફંડનો ઠરાવ સબજેક્ટ કમિટીમાં જાતે રજૂ કરી પસાર કરાવ્યો. આ અધિવેશનની શરૂઆતથી અંતપર્યંત તેમની સેવા, ઉત્સાહ અને સમજાવટ શક્તિથી તેઓએ તેમજ અમદાવાદના શેઠ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇએ કૉન્ફરન્સની સારી સેવા બજાવી ને તેને ફતેહમંદ બનાવવામાં પૂરો ફાળો આપ્યો છે તે બદલ તેમનો આ સ્થળે આભાર માનતાં અમને આનંદ થાય છે. શ્રીયુત ગુલાબચંદજી ઢઢ્ઢા, શેઠ રવજી સોજપાળ, શેઠ કુંવરજી કેશવજી તેમજ કૉન્ફરન્સ રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓએ પણ 'શત્રુંજય'. એજ સર્વેનું ધ્યેય એજ દૃષ્ટિબિંદુથી સમાધાન પૂર્વક કાર્યની પૂર્ણાહુતિ કરાવવામાં તનતોડ શ્રમ અને કુનેહ દાખવ્યા હતા.

સબ્જેક્ટ કમિટી મોડીરાત્રે પૂરી થતી પણ કૉન્ફરન્સના કાર્યવાહકો પ્રેસ માટે પસાર થયેલા અંગ્રેજી ઠરાવો તથા ભાષાંતરો એકથી બે કલાક બેસી તૈયાર કરતા અને એ પ્રમાણે કોઇ વખતે તેમને તે કાર્ય પૂરૂં કરતાં સવારના પાંચ પણ વાગતા હતા.

અમદાવાદ, ગુજરાત, દક્ષિણ, તેમજ આખા હિંદુસ્તાનમાંથી ઠેકઠેકાણેથી પ્રતિનિધિઓ વિગેરેએ પધારી અધિવેશનમાં સંપૂર્ણ ઉત્સાહ અને લાગણી પ્રદર્શિત કર્યાં હતાં અને શ્રી શત્રુંજયના મહાન્ પ્રશ્ન અંગે જૈનેતરોએ પણ સારી હાજરી આપી પોતાની સહાનુભૂતિ ભાષણોદ્વારા દેખાડી આપી હતી. આ અધિવેશનમાં પસાર થએલા ઠરાવોની નકલો ઠેકઠેકાણે પહોંચાડવા વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે અને પ્રચાર કાર્ય માટે નીમાએલી પ્રચારસમિતિ (propaganda committee) માર્ફતે પણ તેવા ઠરાવોનો પ્રચાર વિગેરે કાર્ય થશે. છાપાંઓ–વર્તમાનપત્રોદ્વારા સર્વ સ્થળે આ ઠરાવો જાહેર થઇ ગયા છે છતાં પણ દરેક ગામે પહોંચે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

૯. પ્રચાર કાર્યસમિતિ. Propaganda Committee

પ્રચાર કાર્ય માટે નીમવામાં આવેલી આ સમિતિના સભ્યોથી અને તેઓના નામથી ઘણાખરાતો જરૂર જાણીતા હોયજ છતાં તેઓનાં નામો અત્રે આપવામાં આવ્યાં છે. શ્રીયુત મણીલાલ કોઠારી અમદાવાદ, ૨. બાબુ કીર્તિપ્રસાદજી મીરત, ૩. બાબુ દયાલચંદજી આગ્રા, ૪. રા. મણિલાલ ખુશાલચંદ પાલણપુર, ૫ રા. હીરાલાલ સુરાણા સોજત, ૬ રા. પોપટલાલ રામચંદ શાહ પૂના. આ ભાઇઓ ઘણાજ ખંતીલા ત્યાગ વૃત્તિવાળા ને ઉત્સાહી છે. તેઓ દરેકને શ્રી શત્રુંજય-પર આપણા દરેક હક્કની અને લડતની બધી માહિતી મળે તેટલા માટે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી

પાસેથી મંગાવવામાં આવેલ ખાસ સાહિત્ય પુરૂં પાડવા ગોઠવણ થઇ છે. જે સહિત્ય અમોને તે ઉપયોગ માટે મલ્યું છે તેટલું મોકલાઈ ચૂક્યું છે. અને હજુ પણ ઘીજું જરૂરીઆત પ્રમાણે મંગાવી મોકલવા ઘટતું કરવામાં આવશે. આ સભ્યોને જૂદા જૂદા વિભાગો પ્રચાર કાર્યમાં સોંપવામાં આવ્યા છે. ભાઇ મણિલાલ કોઠારી પોતાનું કાર્ય દક્ષિણ ગુજરાતમાં કરશે. શ્રીયુત મણીલાલ ખુશાલચંદને ઉત્તર ગુજરાત અને મારવાડનો દક્ષિણ વિભાગ, શ્રી. પોપટલાલ રામચંદ શાહને કોકણ અને મહારાષ્ટ્ર, હીરાલાલજી સુરાણાને સોજત, બીઆવર, અજમેર, જોધપુર, પાલી, રાણી, મારવાડ, મેવાડ અને રજપુતાનાના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળો, બાબુ દયાલચંદજીને આગ્રા અને યુ. પી. અને બેંગાલ પ્રદેશ, અને બાબુ કીર્તિપ્રસાદજી યુ. પી. નો કેટલોક ભાગ અને પંજાબ જેમાં કાનપુર, બનારસ, લાહોર, દીલ્હી, મથુરા, ગુજરાનવાલા વિગેરે સ્થળોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે તેવા પ્રદેશો સોંપવામાં આવ્યા છે. અને તે મુજબની લેખીત ખબર દરેકને મોકલવામાં આવી છે. આ સિવાય અધિવેશનમાં પસાર થએલા ઠરાવો પણ હિંદી, ગુજરાતિ, અને અંગ્રેજીમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ છપાવી વહેંચવા ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

આ સભ્યો પૈકી બાબુ દયાલચંદજી તરફથી અમને એક પત્ર લખી તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સબંધી સૂચના માગવામાં આવી હતી જે સબંધે તેમને ઘટતી સૂચનાઓ આપવામાં આવી હતી. તેમજ અધિવેશનના પ્રમુખ મહાશય તરફથી પણ કલકતેથી તેની ખબર તારથી માંગવામાં આવતાં તેઓશ્રીને પણ તારદ્વારા ખબર મોકલવામાં આવી હતી.

શ્રી. પોપટલાલ રામચંદ શાહ અમારા તા. ૧૪ ઑગસ્ટના $\frac{G}{P.D\ 9}$ વાળા પત્રનાં જવાબમાં લખી જણાવે છે. કે 'I have already commenced touring into Poona District with a view to educating the Jain Public opinion re the Shatrunjaya affaii in conformity with the resolutions passed by the recently held Conference—Talegam Kirkee and other adjoining towns being the first places visited by me on the 15th and that I mean to visit most of the important places in the Deccan for the same purpose." આ પત્રનો સાર એ છે કે એ ભાઇએ પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દઇ જણાવે છે કે કોન્ફરન્સના છેલા અધિવેશને પસાર કરેલા ઠરાવો મુજબ જૈન કોમનો જાહેરમત શ્રી શત્રુંજય સબંધે કેળવવા મ્હેં મુસાફરી શરૂ કરી દીધી છે. તલેગાંવ કરકી અને આસપાસના શહેરોની તા. ૧૫ મી એ મુલાકાત લીધી છે અને આખા દક્ષિણના મુખ્ય સ્થળોએ તેજ હેતુસર જવા માગું છું. આ ઉપરાંત નક્કી કરવામાં આવેલી કાર્ય પદ્ધતિ વિગેરે જાણી હું મ્હારી સુચનાઓ રજુ કરીશ વિગેરે. આ કાર્યમાં નાણાંની ખાસ જરૂર હોય એ વાત સૌ કોઇ સ્વીકારી શકે અને તેજ મુદ્દાસર ભાઇ મણીલાલ કોઠારીએ અધિવેશનના દિવસે તેજ વખતે એટલે કે ઠરાવ પસાર થયો તે સાથેજ એક અપીલ કરતાં રૂ. ૧૦૬૫૩—૧૨—૦ ની રકમ ભરાઇ ચૂકી હતી જેમાં રૂ. ૧૦૮૭, રોકડા મલ્યા હતા. બાકીની ચીઠીઓ મલી છે જેની નોંધ કરવામાં આવી છે અને તેની એક નકલ રા. પોપટલાલ રામચંદને તેજ વખતે આપવામાં આવી હતી. અને શ્રી. કોઠારીજીને પણ એક નકલ તેમણે માગતાં મોકલવામાં આવી છે. જાહેર પત્રોદ્વારા આ રકમ પણ આ ઑફીસ તરફથી જાહેર થઇ ચૂકી છે. આ ઉપરાંત ન્હાના હેમના દાગીના જેવાં કે વીંટીઓ, કરડા, દોરા વિગેરે મલી નંગ ૩૦) મલ્યાં છે. જેની નોંધ પણ ફંડની વિગતવાર નોંધ સાથે આજ અંકમાં અન્યત્ર આપવામાં આવી છે. આ ફંડમાં જે રકમો આજ પર્યંત વસૂલ થઇ છે તેની પણ નામવાર યાદી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

૧૦ ઠરાવો.

પસાર થએલા ઠરાવો પૈકી ઠરાવ નં. ૨ થી ૭ અને નં. ૯ ના ઠરાવો મુંબઇના નામદાર ગર્વનર, હિંદુસ્તાનના નામદાર વાઇસરૉય અને સેક્રેટરી ઑફ

સ્ટેટ ફૉર ઇન્ડીઆને પ્રમુખ મહાશય શ્રીયુત બહાદુરસિંહજી સિંઘીની સહીથી મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા. નામદાર વાઇસરૉયને આ ઠરાવો તારદ્વારા પણ પ્રથમ મોકલાઇ ચૂકયા હતા. આ સિવાય ઠરાવ અન્વયે નં ૨ થી ૯ સુધીના ઠરાવો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફ પણ પ્રમુખ મહાશયની સહી સાથે મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ પૈકી જેઓના તરફથી જવાબ મલ્યા છે તે આ નીચે ટાંકવામાં આવ્યા છે.

નામદાર વાઇસરોય, સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફોર ઇન્ડીઆ અને મુંબઇના ગવર્નરને લખાએલ પત્ર

5th August 1926.

Having been authorized by the Special Session of Shri Jain Swetambar Conference held at Madhav Baug, Bombay on 31st July, 1st, 2nd, and 3rd, August 1926, I have the honour to forward herewith copies of Resolutions No. 2 to 7 and 9 passed by the said sessions with an earnest request that your Excellency / Lordship will be pleased to pay best attention to the grievances of the Jain Community extending over the whole of India, Members of which are mostly British subjects and loyal, peace-loving and law-abiding citizens of the British Raj long since the foundation thereof.

I have the honour to be,

Your Excellency's / Lordship's most humble servant,

Sd/. Bahadursinhji Singhi.

PRESIDENT.

Special sessions of Shri Jain S. Conference.

(આ પત્રની નકલ ત્રણે સ્થળે હોદ્દાને યોગ્ય શિરનામા સહીત મોકલવામાં આવી હતી.)

મુંબઇના ગવર્નરનો જવાબ.

Government House, Ganesh khind,

9th August 1926.

SIR,

I am desired to acknowledge the receipt of your letter dated 5th August 1926 and enclosures and to inform you that it has been transferred to the Political Department for official consideration and disposal.

Yours faithfully,

Signature of the Private Secretary

to

H. E. THE GOVERNOR.

સાર—તમારો તા. ૫-૮-૨૬ ના પત્ર સાથે મોકલવામાં આવેલ પત્રો (ઠરાવો) વાળો પત્રની પહોંચ સ્વીકારતાં આપને હું જણાવું એમ ઇચ્છવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત પત્રનો સરકારી રીતે વિચાર કરવા અને છેવટનો નિકાલ લાવવા રાજસ્થાની ખાતામાં મોકલવામાં આવ્યો છે.

નામદાર વાઇસરૉયનો જવાબ.

Vice Regal Lodge, Simla,

10 August 1926.

D. O. No. 7838. G.P.

DEAR SIR,

I am desired to acknowledge the receipt of your letter No. 3421, dated 5th August 1926 and to say that the matter referred to therein is receiving the most careful attention of His Excellency's Government.

Yours faithfully,

Asstt. Private Secretary

to the Viceroy.

સાર-તમારા નં. ૩૪૨૧ તા. ૫-૮-૨૬ના પત્રની પહોંચ સ્વીકારવા અને લખવા મને જણાવવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત પત્રમાં જણાવેલી હકીકત પર નામદાર વાઇસરૉયની સરકાર તરફથી ઘણુંજ સંભાળ પૂર્વક ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

તમારો વિશ્વાસુ, વાઇસરૉયનો

આસી. પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી.

લૉર્ડ વર્કી (સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ) તરફથી પત્રનો જવાબ મલ્યો નથી.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને મોકલવામાં આવેલા ઠરાવો સાથેના પત્ર નં. ૩૪૨૩ તા. ૫-૮-૨૬ના જવાબમાં તેઓએ પોતાના ૯૩૨ તા. ૧૩-૮-૨૬ના પત્રથી પહોંચ સ્વીકારી છે. આ ઉપરાંત કોન્ફરન્સના એક જનરલ સેક્રેટરી રા. શ્રીયુત ગુલાબચંદજી ઢઢ્ઢા તરફથી તા. ૧૩-૬-૨૬ના ફાલેરાથી લખેલા પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જોધપુર અને બીકાનેરની પોતે મુલાકાત લીધી હતી અને તા. ૧૦ મી તથા ૧૨ મી ઑગસ્ટના રોજ શ્રી સંઘની સેવા મેળવવામાં આવી હતી. જે વખતે યાત્રાત્યાગનો ઠરાવ પસાર થયો અને તે ઠરાવ જોધપુર અને બીકાનેરના રાજ્યના તમામ ગામડાંઓ તેમજ આસપાસના જૈન વસ્તીવાળાં ગામોમાં તે તે ઠરાવની નકલો મોકલી આપવા અને થએલા ઠરાવને માન આપવા ઘટતી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

૧૧—પ્રચારકાર્યફંડ—શ્રી જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સના આ ખાસ અધિવેશનમાં ઠરાવ નં. ૧૨ મુજબ નીમાએલ કમિટીના પ્રચારકાર્યનું એકત્રિત થએલું ફંડ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

૧૫૦૧ પ્રમુખ સાહેબ બાબુ બહાદુરસિંહજી સીંઘી, ૧૨૦૧ શેઠ. રવજીભાઇ સોજપાળ, ૨૦૧ મહારાષ્ટ્ર તરફથી રા. પોપટલાલ રામચંદ શાહ પુના, ૨૦૧ લક્ષ્મીચંદજી વૈદ આગ્રા, ૨૫૧ જીવતલાલ પરતાપસિં બારાકુવા મુંબઈ, ૨૦૧ તેજુકાયાની કું. હા. નેણશી ભોજરાજ, ૧૦૧ નરપતલાલ ઉત્તમચંદ રાધનપુર, ૧૦૧ ગીરધરલાલ ત્રીકમલાલ (પાયધુની ત્રાંબા કાંટા), ૧૦૧ લલ્લુભાઇ કરમચંદ દલાલ (લાલનની વીટીના) ૧૦૧ મુંબઇ જૈન સ્વયંસેવકમંડળ, ૧૦૧ દેવીદાસ કાનજી નં. ૧૧૩ કોટ-બજારગેટ, ૧૦૧ બાઇ ચંદન ગીરધરલાલ ત્રીકમલાલની ઓરત રાધનપુર, ૧૦૧ ઝવેરી મણીલાલ સુરજમલની કુ. ધનજી સ્ટ્રીટ, ૧૦૧ જેસીંગલાલ સાકલચંદ ઠે. જેસીંગલાલ મંગલજી પારસી ગલી મુંબઈ, ૧૦૦ નાનજી લાધાભાઇ, ૫૦૦ કરમચંદ લાલચંદ કલકત્તા, ૧૦૧ ચીમનલાલ પોપટલાલ પારસી ગલી ધનજીસ્ટ્રીટ ગણપત બીલ્ડીંગ, ૨૫૧ રાજકુમારસીંહ મુકીમ, ૧૦૧ જવેરી રવચંદ ઉજમચંદ ધનજીસ્ટ્રીટ, ૧૦૧ વાડીલાલ પુનમચંદ રાધનપુર, ૧૦૧ કેસરીચંદ ભાણાભાઇ (ઠે. પાયધુની) ૧૦૦ ઝવેરી નગીનદાસ લલુભાઇ સન્સ ધનજીસ્ટ્રીટ, ૧૦૧ કુવરજી ઉમરસી કંપની ખારેક બજાર માંડવી, ૧૦૧ રામચંદ રાજાજી પાયધુની બારીઆ બીલ્ડીંગ, ૫૧ કકલભાઇ બી. વકીલ મનહર બીલ્ડીંગ લુહારચાલ મુંબઈ, ૫૧ હરીલાલ જુઠાભાઇ ધ્રાંગધ્રા. ૫૧ સોમચંદ લાલચંદ નવી હનુમાન ગલી આનંદભુવન મુંબઇ, ૫૧. જયચંદ ઉજમચંદ (ઠેકાણું નથી) ૫૧. દલપતભાઇ મોહનલાલ વિઠ્ઠલવાડી રણછોડદાસ આણંદજીનો માળો, ૫૧. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી ધનજીસ્ટ્રીટ મુંબઇ, ૫૧. શા. ત્રીભોવનદાસ મંગળજી વઢવાણ શહેર, ૫૧. ડાહ્યાચંદ ભવાનચંદ પાલેજવાળા પાટણ, ૫૧. કાલીદાસ લલ્લુભાઈ પારસી ગલી ધનજીસ્ટ્રીટ દેવકીબાઇ ભુવન મુંબઇ, ૫૧. ઝવેરી મલુકચંદ બાદરમલ ધનજીસ્ટ્રીટ, ૫૧. જીવતલાલ પરતાપશીના ધર્મપત્ની બાઇ સકરીબાઇ, ૫૧. મુંબઇ જૈન સ્વયંસેવક મંડળના ૫૧. પદમશી પાચારીઆની કુ. વાલકેશ્વર મુંબઇ, ૫૧. ભાઇચંદ અમુલખની કુ. (ઠેકાણું નથી) ૫૧. મણીલાલ કુંવરજી શમીવાળા ઠે. મોતીલાલ મૂળજી, ૫૧. ડૉ. બીખાભાઇ જેઠાલાલ સાંતાક્રુઝ, ૫૧. નાનચંદ શામજી વડગાદી તુલસી ભુવન, ૫૦. ઉત્તમચંદ હીરજીકોટ બજારગેટ, ૫૧. દલપતભાઇ મોહનલાલ વીઠલવાડી ૫૧. હરીદાસ સોભાગચંદ આંદરીવાળા ૫૦. હરખચંદ મકનજી કોટ બજારગેટસ્ટ્રીટ, ૫૧. છોટાલાલ વેલચંદ મુલજી જેઠા મારકીટ નવી સેાુખગલી, ૫૧. સાકરલાલ માધવજી C/o જકરીયા મસીદ કાપડની દુકાને કામ્બેકર સ્ટ્રીટ મુંબઇ, ૫૧. શ્રી મુંબાઇ વીશાશ્રીમાળી ૧૦૮

સ્ટેટ ફૅાર ઇન્ડીઆને પ્રમુખ મહાશય શ્રીયુત બહાદૂરસિંહજી સિંધીની સહીથી મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા. નામદાર વાઇસરૅાયને આ ઠરાવો તારદ્વારા પણ પ્રથમ મોકલાઇ ચૂકયા હતા. આ સિવાય ઠરાવ અન્વયે નં ૨ થી ૯ સુધીના ઠરાવો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફ પણ પ્રમુખ મહાશયની સહી સાથે મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ પૈકી જેઓના તરફથી જવાબ મલ્યા છે તે આ નીચે ટાંકવામાં આવ્યા છે.

નામદાર વાઇસરૅાય, સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફૅાર ઇન્ડીઆ અને મુંબઇના ગવર્નરને લખાએલ પત્ર

5th August 1926.

Having been authorized by the Special Session of Shri Jain Swetamber Conference held at Madhav Baug, Bombay on 31st July, 1st, 2nd, and 3rd, August 1926, I have the honour to forward herewith copies of Resolutions No. 2 to 7 and 9 passed by the said sessions with an earnest request that your Excellency/Lordship will be pleased to pay best attention to the grievances of the Jain Community extending over the whole of India, Members of which are mostly British subjects and loyal, peace-loving and law-abiding citizens of the British Raj long since the foundation thereof.

I have the honour to be,

Your Excellency's/Lordship's most humble servant,

Sd/. Bahadursinhji Singhi.

PRESIDENT.

Special sessions of Shri Jain S. Conference.

(આ પત્રની નકલ ત્રણે સ્થળે હોદ્દાને યોગ્ય શિરનામા સહીત મોકલવામાં આવી હતી.)

મુંબઇના ગવર્નરનો જવાબ.

Government House, Ganesh khind,

9th August 1926.

SIR,

I am desired to acknowledge the receipt of your letter dated 5th August 1926 and enclosures and to inform you that it has been transferred to the Political Department for official consideration and disposal.

Yours faithfully,

Signature of the Private Secretary

to

H. E. THE GOVERNOR.

સાર—તમારો તા. ૫-૮-૨૬ ના પત્ર સાથે મોકલવામાં આવેલ પત્રો (ઠરાવો) વાળો પત્રની પહોંચ સ્વીકારતાં આપને હું જણાવું એમ ઇચ્છવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત પત્રનો સરકારી રીતે વિચાર કરવા અને છેવટનો નિકાલ લાવવા રાજ્યસ્થાની ખાતામાં મોકલવામાં આવ્યો છે.

નામદાર વાઇસરૅાયનો જવાબ.

Vice Regal Lodge, Simla,

10 August 1926.

D. O. No. 7838. G.P.

DEAR SIR,

I am desired to acknowledge the receipt of your letter No. 3421, dated 5th August 1926 and to say that the matter referred to therein is receiving the most careful attention of His Excellency's Government.

Yours faithfully,

Asstt. Private Secretary

to the Viceroy.

સાર–તમારા નં. ૩૪૨૧ તા. ૫–૮–૨૬ ના પત્રની પહોંચ સ્વીકારવા અને લખવા મને જણાવવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત પત્રમાં જણાવેલી હકીકત પર નામદાર વાઇસરૉયની સરકાર તરફથી ઘણુંજ સંભાળ પૂર્વક ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

તમારો વિશ્વાસુ, વાઇસરૉયનો
આસી. પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી.

લૉર્ડ વર્કર (સેક્રેટરી ઑફ સ્ટેટ) તરફથી પત્રનો જવાબ મળ્યો નથી.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને મોકલવામાં આવેલા ઠરાવો સાથેના પત્ર નં. ૩૪૨૩ તા. ૫–૮–૨૬ના જવાબમાં તેઓએ પોતાના ૯૩૨ તા. ૧૩–૮–૨૬ના પત્રથી પહોંચ સ્વીકારી છે. આ ઉપરાંત કોન્ફરન્સના એક જનરલ સેક્રેટરી રા. શ્રીયુત ગુલાબચંદજી ઢઢા તરફથી તા. ૧૩–૬–૨૬ના ફલોદીથી લખેલા પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જોધપુર અને બીકાનેરની પોતે મુલાકાત લીધી હતી અને તા. ૧૦ મી તથા ૧૨ મી ઑગસ્ટના રોજ શ્રી સંઘની સેવા મેળવવામાં આવી હતી. જે વખતે યાત્રાત્યાગનો ઠરાવ પસાર થયો અને તે ઠરાવ જોધપુર અને બીકાનેરના રાજ્યના તમામ ગામડાંઓ તેમજ આસપાસના જૈન વસ્તીવાળાં ગામોમાં તે તે ઠરાવની નકલો મોકલી આપવા અને થએલા ઠરાવને માન આપવા ઘટતી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

૨૧—પ્રચારકાર્યફંડ—શ્રી જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સના આ ખાસ અધિવેશનમાં ઠરાવ નં. ૧૨ મુજબ નીમાએલ કમિટીના પ્રચારકાર્યનું એકત્રિત થએલું ફંડ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧૫૦૧ પ્રમુખ સાહેબ બાબુ બહાદુરસિંહજી સીંધી, ૧૨૦૧ શેઠ. રવજીભાઇ સોજપાળ, ૨૦૧ મહારાષ્ટ્ર તરફથી રા. પોપટલાલ રામચંદ શાહ પુના, ૨૦૧ લક્ષ્મીચંદજી વેદ આગ્રા, ૨૫૧ જીવતલાલ પરતાપશિ પારાકુવા મુંબઈ, ૨૦૧ તેજુકાયાની કું. હા. નેણશી ભોજરાજ, ૧૦૧ નરપતલાલ ઉત્તમચંદ રાધનપુર, ૧૦૧ ગીરધરલાલ ત્રીકમલાલ (પાયધુની ત્રાંબા કાંટા), ૧૦૧ લલ્લુભાઇ કરમચંદ દલાલ (લાલનની વાડીના) ૧૦૧ મુંબઇ જૈન સ્વયંસેવકમંડળ, ૧૦૧ દેવીદાસ કાનજી નં. ૧૧૩ કોટ–બજારગેટ, ૧૦૧ બાઇ ચંદન ગીરધરલાલ ત્રીકમલાલની ઓરત રાધનપુર, ૧૦૧ ઝવેરી મણીલાલ સુરજમલની કું. ધનજીસ્ટ્રીટ, ૧૦૧ જેસીંગલાલ સાકલચંદ ઠે. જેસીંગલાલ મંગલજી પારસી ગલી મુંબઈ, ૧૦૦ નાનજી લાધાભાઇ, ૫૦૦ કરમચંદ લાલચંદ કલકત્તા, ૧૦૧ ચીમનલાલ પોપટલાલ પારસી ગલી ધનજીસ્ટ્રીટ ગણપત બીલ્ડીંગ, ૨૫૧ રાજકુમારસીંહ મુકીમ, ૧૦૧ જવેરી રવચંદ ઉજમચંદ ધનજીસ્ટ્રીટ, ૧૦૧ વાડીલાલ પુનમચંદ રાધનપુર, ૧૦૧ કેસરીચંદ ભાણાભાઇ (ઠે. પાયધુની) ૧૦૦ ઝવેરી નગીનદાસ લલુભાઇ સન્સ ધનજીસ્ટ્રીટ, ૧૦૧ કુંવરજી ઉમરસી કંપની ખારેક બજાર માંડવી, ૧૦૧ રામચંદ રાજાજી પાયધુની બારીઆ બીલ્ડીંગ, ૫૧ કકલભાઇ બી. વકીલ સનહર બીલ્ડીંગ લુહારચાલ મુંબઈ, ૫૧ હરીલાલ જીઠાભાઇ ધ્રાંગધ્રા. ૫૧ સોમચંદ લાલચંદ નવી હનુમાન ગલી આનંદભુવન મુંબઇ, ૫૧. જયચંદ ઉજમચંદ (ઠેકાણું નથી) ૫૧. દલપતભાઇ મોહનલાલ વિઠલવાડી રણછોડદાસ આણંદજીનો માળો, ૫૧. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી ધનજીસ્ટ્રીટ મુંબઇ, ૫૧. શા. ત્રીભોવનદાસ મંગળજી વઢવાણ શહેર, ૫૧. ડાહ્યાચંદ ભવાનચંદ પાલેજવાળા પાટણ, ૫૧. કાલીદાસ લલ્લુભાઈ પારસી ગલી ધનજીસ્ટ્રીટ દેવકીબાઇ ભુવન મુંબઇ, ૫૧. ઝવેરી મલુકચંદ બાદરમલ ધનજીસ્ટ્રીટ, ૫૧. જીવતલાલ પરતાપશીના ધર્મપત્ની બાઇ સકરીબાઇ, ૫૧. મુંબઇ જૈન સ્વયંસેવક મંડળના ૫૧. પદમશી પાચારીઆની કું. વાલકેશ્વર મુંબઇ, ૫૧. ભાઇચંદ અમુલખની કું. (ઠેકાણું નથી) ૫૧. મણીલાલ કુંવરજી શમીવાળા ઠે. મોતીલાલ મૂળજી, ૫૧. ડૉ. ભીખાભાઇ જેઠાલાલ સાંતાક્રુઝ, ૫૧. નાનચંદ શામજી વડગાદી તુલસી ભુવન, ૫૦. ઉત્તમચંદ હીરજીકોટ બજારગેટ, ૫૧. દલપતભાઇ મોહોનલાલ વીઠલવાડી ૫૧. હરીદાસ સોભાગચંદ આદરીવાળા ૫૦. હરખચંદ મકનજી કોટ બજારગેટસ્ટ્રીટ, ૫૧. છોટાલાલ નેલચંદ મુલજી જેઠા મારકીટ નવી ગૌમુખગલી, ૫૧. સાકરલાલ માધવજી C/o જકરીયા મસીદ કાપડની દુકાને કારનેકર સ્ટ્રીટ મુંબઇ, ૫૧. શ્રી મુંબાઇ વીશાશ્રીમાલી ૧૦૮

ના ગોલકનું જૈન મિત્રમંડળ હસ્તે અમરતલાલ તારાચંદ છીપીયાલ. મુંબઈ, ૫૧. છોટાલાલ વલભજી ઠે. મુળજી જેઠા મારકીટ નવી ગૌમુખગલી, ૫૧. ગામ સુરખાડ જીલ્લા થાણાનો સંઘ ઠે. રવચંદ ઉજમચંદ સુથારચાલ મુંબઇ, ૫૧. બાઇ સકરી જીવનલાલ પરતાપસી રાધનપુર, ૫૧. શેઠ. ભોગીલાલ વીરચંદ હા. બાઇ સમજુ પેડરરોડ, ૫૧. જૈન યુવકસેવા સમાજ અમદાવાદ, ૫૧. દુલભજી ઉમેદચંદ ૫૧. પોપટલાલ પ્રેમચંદ ખોટા મોતીવાલા પારસી ગલી ૫૧. ડભોઇ સંઘ ઠે. પરી રમણીકલાલ કેશવલાલ, પારસી ગલી ધનજીસ્ટ્રીટ, ૫૧. ફુલચંદ હરીચંદ મુલજી જેઠા મારકીટ, ૫૧. સૌ. સુભદ્રાબેન માણેકલાલ જેઠાભાઇ, ૫૧. પદમચંદ સંપતલાલ કોચર મુ. ફલોદી મારવાડ ૫૧. હરકચંદ કપુરચંદ માસ્તર ફોકાસ્ટ્રીટ નં. ૮૭-૮૯ મુંબઇ, ૫૦. માણેકબહેન મણીલાલ ઉજમચંદ ઝવેરીC/oહીરજીમેનશન સેંડહર્સ્ટરોડ, ૨૫. પોપટલાલ નરસીભાઇ વોરા કાબેકરસ્ટ્રીટ પોસ્ટ માડવી નં. ૩, ૨૫. હેમા ખેતુની કું. નથુશીવજી (ઠેકાણા વગરની) ૩૧. ટીટોઇ ગામ (ઇડરડીસ્ટ્રીકટ) હા. પૂનમચંદ ગુલાબચંદ, ૨૫, વડાલા પંચ મહાજન તરફથી હા. સા. મણીલાલ રવચંદની દુકાને ઠે. પાયધુની, ૨૫. મણીલાલ રવચંદ પાયધુની, ૨૧. મોહનલાલ ખોડીદાસ મનહરબીલ્ડીંગ લુહારચાલ ૨૫. ચાંપસી ઘેલાC/oલક્ષ્મીદાસ હેમરાજની કું. દાણા બંદર, ૨૧ મોતીલાલ ડાહ્યાભાઇ પટવા. ઝવેરીબજાર-મુંબાઇ, ૨૫ મગનલાલ જગજીવન શેઠ બ્રધર્સ કાલબાદેવી મુંબઇ, ૨૫ મૂળચંદ મોહકમચંદ મૂળજી જેઠા મારકીટ ચંપાગલી, ૨૫ હરખચંદ હોંસીલાલC/o. લલ્લુભાઇ કરમચંદ દલાલ ચંપાગલી, ૨૫ બેચરદાસ હરિચંદ ઝવેરીબજાર, ૨૫ માવજી પરસોતમ મૂડીબજાર-કચ્છભૂજવાલા, ૨૫ નાગરદાસ ખેતસી રાધનપુરવાલા, ૩૧ મોતીલાલ અમરસી (ઠેકાણું નથી) ૨૫ ઇડર સંઘ તરફથી, ૨૫ મેઘજી હીરજી જગેઆલી (શાકગલી માંડવી), ૨૫ પાનાચંદ તારાચંદ હા. બાઇ હીરાકોર (ઠેકાણું નથી), ૨૫ પ્રેમચંદ દેવીચંદ શરાફ, ૨૫ કાંતિલાલ ઇશ્વરલાલ C/o. ચંદુલાલ વજરાજ મોતીશાની ચાલ, ૨૫ ભોગીલાલ દોલતચંદ C/o. H. B. Shah ઝવેરીબજાર, ૨૫ મનસુખલાલ મણીલાલ મૂળજી જેઠા મારકીટ-ગૌરજગલી, ૨૫ મણીલાલ એમ. શાહ નાગદેવી સ્ટ્રીટ, ૨૫ ત્રીકમલાલ ન્હાલચંદ પારસીગલી, ૩જે માળે-નગીન ઉસ્તાદનો માળો ત્રીજે માળે, ૨૫ મોતીચંદ પદમાજી દેહગામ જીલ્લા સુરત, ૨૫ નેમચંદ મગનલાલ પારસીગલી ગણપતી બીલ્ડીંગ ૨૫ ચતુરદાસ પરસોતમદાસ અમદાવાદવાળા, ૨૫. માણેકલાલ અમુલકરાય C/o. નગીનદાસ એન્ડ માણેકલાલ, ૨૫. વાડીલાલ મગનલાલ ચુણેલવાળા, C/o. ગુલાલવાડી ખોજાનો માળો ૩ જે દાદરે, ૨૦. ભીખાચંદ ત્રીભુવન ઠે. ધનજીસ્ટ્રીટ, હરગોવનદાસ માનચંદનો માળો ૩ જે માળે, ૨૫. ચંદનબેન મોતીચંદ ગીરધર કાપડીયા પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ લોહારચાલ, ૨૫. મોઘીબેન હીરાલાલ અમૃતલાલ C/o મોતીચંદ ગીરધર કાપડીયા, ૨૫. નાથાલાલ ખુબચંદ કોઠારી-વલસાડવાળા, હા. ગાંડાભાઇ ગુલાબચંદ, ૨૧. ચંદુલાલ વજરાજ મોતીશા ચાલ, ૨૫. વરજીવનદાસ મુલચંદ ૨૨૭ શેઠ મેમણસ્ટ્રીટ. મુળજી જેઠા મારકીટ સામે, ૨૫. ઉજમબાઈ મોતીલાલ નાનચંદ પારસીગલી. નગીનદાસ લલ્લુભાઇ, ૩૧. રવચંદ ઉજમચંદ સુતારચાલ, ૨૫. નેમચંદ દેવચંદ અમદાવાદવાળા, ૨૫. હરીચંદ મીઠાભાઇ નળબજાર ચોકી, ૨૫. હરીચંદ મીઠાભાઇ નળબજાર ચોકી, ૨૫. હરજીભાઇ રાજાજી માંગરોળ જી. સુરત, ૨૫ કચ્છી વીસા ઓસવાલ જૈન સ્વયંસેવક મંડળ. ઠે. નારાયનમીલ ચાલ લોઅર પરેલ, ૨૫. મીસીસ-કલાવતી મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી. (ધનજીસ્ટ્રીટ) ૨૫. તારાબેન મણીલાલ સુરજમલ ઝવેરી, ૨૫. સરૂપચંદ રાજકરન ઠે. અમરવાડી રૂમ નં. ૩૮, ૧૦. જગજીવન નથુ. મંગળદાસ મારકીટ ટાંકીવાળાનો માળો, ૧૧. વીરમ રાયશી લાલબાગ ત્રણ બત્તી સામે, ૧૧. તલકચંદ જમનાદાસ મુળજી જેઠા મારકીટ, ૧૧. હરજીવન ગોપાલજી અબ્દુલરહેમાન સ્ટ્રીટ કાનજી માલજીનો માળો, ૧૫. ગાંડાભાઇ ગુલાબચંદ કોઠારી. વલસાડવાળા, ૧૧. જીવનલાલ પરતાપસીના બેન અમરતબાઇ તરફથી, ૧૦. ભોગીલાલ દેલાચંદ. ઝવેરી-

બજાર, ૧૧. બાઈ અમૃત ચીમનલાલ પુનમચંદ રાધનપુરવાળા, ૧૧. રતનજી નથુ એન્ડ બ્રધર્સ બાર ભાયા મોહોલ્લા મુંબઇ, ૧૦. છગનલાલ વ્રજલાલ હરરવાળા બીલ્ડીંગ લુહારચાલ, નં. ૩. ૧૧. જેઠાભાઇ દેવજી નાગડા (ઠેકાણું નથી) ૧૦. ચુનીલાલ ખુબચંદ ઝવેરી, ૧૧. વિનયચંદ મોતીચંદ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ મનહર બીલ્ડીંગ, ૧૧. વેલજી જીવણ C/o. ભવાનજી મૂળજીની કું, ૧૧. ધડરવાળા બેન વાલી વીરચંદ C/o. વનિતા વિશ્રામ, ૧૧. નવલચંદ હેમચંદ દેશી ધર્માદા દવાખાના તરફથી હા. ભૂરાભાઇ નવલચંદ સુરત-ગોપીપુરા, ૧૦. છોટાલાલ રાજકરન C/o. મણીલાલ સુરજમલ ધનજી સ્ટ્રીટ મુંબઈ, ૧૧. ભુરાભાઇ ખેમચંદ શા. C/o. મોરારજી ગોકળદાસ માર્કેટ-કાલબાદેવી રોડ, ૧૧. ચુનીલાલ ઉત્તમચંદ દવાવાલા પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, ૧૧. દોસી નરોતમદાસ અમરચંદની કું. ચંપાગલી. મુળજી જેઠાનો માળો ૩ જે દાદરે, ૧૧. લાલજી હીરજી શાહ C/o. મેઘજી હીરજી બુકસેલર પાયધુની, ૧૦. ગુલાબચંદ રાઘવજી વઢવાણ કેંપવાળા C/o. મોહોલાલ મોતીલાલ, ૧૧. ખુશાલચંદ ઓપાજી માંગરોલવાળા C/o. રાયચંદ રાઘવજી પાયધુની, ૧૧. અનરાજ સંપતરાજ ઠે. મુંબાદેવી પોસ્ટઑફીસ બીલ્ડીંગ, ૧૧. સોમચંદ છોટાલાલ (ઠે. નથી) ૧૧ અમરચંદ દીપચંદ બાઠીયા ઉજ્જૈનનીવાસી C/o. ભાઇચંદજી અમુલખ વીમાવાળા-જામનગર નીવાસી, ૧૧. કોઠારી ઉજમસી ભુરા C/o. છોટાલાલ કોઠારી હા. સુખલાલ કોઠારી, ૧૧. શા. કુંવરજી જુંઠાભાઇ માંડવી મુડીબજાર-ઘીના દલાલ, ૧૧. શા. પ્રેમચંદ કંકુચંદ ટોપીવાળા, શરાફબજાર, ૧૧. બી. બી. કોઠારી C/o. બીખાભાઈ ભુદરદાસ કોઠારી ૮૭ અબદુલરેમાન સ્ટ્રીટ, ૧૧. બાપુ બેન જેશંગલાલ સાંકળચંદ પારસીગલી ધનજી સ્ટ્રીટ મુંબઇ, ૧૧. મુલચંદ જીવતરાજ મંગળદાસ મારકીટ ૨ જીગલી. હા. મુલતાનમલજી; ૧૦. વડોદરાવાલા ઝવેરી સવાઇચંદ જગજીવન, ૧૧. મોહનલાલ ધરમસી શ્રી વઢવાન શહેર ગુલાલવાડી ખોજાની ચાલ બીજે દાદર, ૧૧. હીરાચંદ હકમાજી કરજણવાળા હા. હીરાચંદ મોતીચંદ, ૫. મોહનલાલ ફકીરચંદ દલાલ તાંબાકાંટા વોરાનો જૂનો માળો મુંબઇ, ૫. મણીલાલ મગનલાલ મૂળજી જેઠા મારકીટ કૃષ્ણરાજ ગલી એન. છગનલાલની કું. ૫. યુવક સ્વયંસેવક સમાજ-અમદાવાદ હા. ચીમનલાલ પરસોતમ, ૫. બાપુલાલ મનસુખ (ઠે. નથી) ૭. કેશવલાલ કું.. કંસારાચાલ, ૫. હજારીમલ જગનાજી ઠે. નવાબચાલ બીલ્ડીંગ ભીંડીબજાર, ૫. વસંતલાલ પાનાચંદ સેન્ડહર્સ્ટરોડ લહેરી બીલ્ડીંગ, ૫. મોહનલાલ દીપચંદ તાંબાકાંટા, ૫. બેન વેણી C/o. વિનયચંદ મોતીચંદ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, ૫. બેન લીલાવતી તે રણછોડદાસ દેવકરનના ધર્મપત્ની (ઠે. નથી) ૫. પીતાંબર વ્રજલાલ વઢવાણ કેંપવાળા. ઠે. વઢવાણ કેંપ મોહનલાલ મોતીલાલને ત્યાં, ૫. હીરાભાઇ રામચંદ મલબારી છીપીચાલ, ૫. માણેકલાલ ધનજી-પાયધુની, ૫. ગાંધી ડાહ્યાલાલ ભાનજી ઠે. ખલાસી ચકલો-ધોબીગલીના નાકે, ૫. કૃશ્નાજી લખમાજી ડંકનરોડ-મુંબાઇ, ૫. વીરજીભાઇ કરસનદાસ પુનાલરકર, ૫. બાઇ અજવાળી C/o. મોહનલાલ ખોડીદાસ મનહર બીલ્ડીંગ લુહારચાલ, ૫. મનીબેન ભોગીલાલ C/o અમરચંદ ખેમજી સેહરી બીલ્ડીંગ ત્રીજેમાળે મુંબઇ નં. ૪, ૫. મનીયાર સીતલાલ તરીયા-ચંપાગલી, ૫. જતી ગનપતસાગર સીકંદરાબાદ ડેકન તથા સોજત (મારવાડ), ૫. મોતીચંદ નવલચંદ ધનજી સ્ટ્રીટ, ૫. મણીભાઇ ભોગીલાલ જેશંગલાલ વોરાનો માળો, ૫. મનસુખલાલ હઠીસંગ તાંબાકાંટા વોરાના નવા માળે, ૫. મગનલાલ લખમીચંદ માંગરોળ (જી. સુરત.) ૫. મંછારામ લલ્લુભાઇ તાંબાકાંટા વોરાના નવા માળા બીજે દાદરે, ૫. મોતીબેન મણીલાલ બાલાભાઇ, ૫. વોરા ખેતસી જેવત થરાદ C/o. શા. કાલીદાસ લલ્લુભાઇ ધનજી સ્ટ્રીટ, ૫. શા. કાલીદાસ દીપચંદ ગુલાલવાડી બીજા ભોઇવાડા સામે ભગવાન કામદારના માલામાં બીજે દાદરે, ૫. સખારામ સ્ટેટબાગ ને લીગાપતવાની નવીબજાર ૨. મણીલાલ લલ્લુભાઇ C/o ચીમનલાલ પોપટલાલ પારસીગલી, ૨. બાઇ રૈદી C/o મુળચંદ મોકમચંદ ઠે. સેંડહર્સ્ટરોડ ત્રીજેમાળે, ૧. ગીરધરલાલ નાગોરી પ્રતાપગઢ (માળવાડ.), આ લિસ્ટમાં કેટલાંક નામો બેવડાયાં છે. ૧૦૮૭ રોકડા પરચુરણ.

જે રકમ રોકડી મંડપમાંજ આવી તે કેની તરફથી મળી તેનાં નામઠામ ફાઇલમાં આવ્યા નથી તેથી વર્ત-માન પત્રમાં જે નામો આવ્યાં તે નામો આ લિસ્ટમાં નહી હોવાથી રોકડા તરીકે અત્ર ટાંકવામાં આવે છે:—

રૂ. ૧૦૧ રા. રંગીલદાસ સાંકળચંદ, ૧૩૧ શેઠ મોતીલાલ અમરસી, રૂ. ૫૦) રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ (આ પત્રના તંત્રી) ૫૧ એક ભાઇ તરફથી, ૫૧ રા. છોટાલાલ વેલચંદ, ૫૧ એક ગૃહસ્થ વગેરે. કુલ રૂપીયા દશહજાર છસેં ત્રેપન રૂપીયા બારઆના.

આવેલ ઘરેણાંની યાદી.

બંગડી જોડ ૧	(નંગ ૨) પુષ્પાવતી નેમચંદ
વીંટી ૧	કલાવતી નગીનદાસ
વીંટી ૧	મણીબેન સાકળચંદ
વીંટી ૧	તારાબેન ગભરૂચંદ
વીંટી ૧	વીરચંદ મોતીજી
વીંટી ૧	પોપટલાલ શામળદાસ
વીંટી ૧	બેન મણી સુરજમલ
વીંટી ૮	આપનારનાં નામ મળ્યાં નથી
મોતીનું સ્ટડ બટન ૧	મોતીલાલ લાધાજી પૂના
બંગડી ૧	સૌ. લીલાવતી મોતીચંદ ગિ. કાપડીઆ
કરડા ૭	
દોરાકંઠી ૧	છોટાલાલ હરીલાલ
„ ૧	ગુલાબબેન મકનજી જુઠાભાઇ
„ ૧	નામ નથી મળ્યું
ચેન છેડા ૧	મંગળાબેન મોતીલાલ ફકીરચંદ

ખાસ અધિવેશન વખતે થયેલ 'પ્રચારકાર્યફંડ'માં ભરવા કહેલ નાણાં આપનારાઓમાં વસુલ થયા તેની યાદી.

૨૫) શ્રી ઇડરસંઘ હ. મણિલાલ એમ પરીખ, ૧૧) શેઠ. અમરચંદ દીપચંદ બાંઠીયા ઉજ્જૈન, ૫૧) જૈન યુવક સેવાસમાજ અમદાવાદ ૫) ચમનલાલ પરસોતમદાસ C/o જૈન યુવક સેવાસમાજ અમદાવાદ, ૨૫) શેઠ હિંદુમલ જેતાજી રાઠોડ કોલાપુર, ૨૫) શેઠ જોધાજી માસીંદજી પરમાર કોલાપુર, ૨૫) શેઠ જયચંદ જોધાજી પરમાર કોલાપુર, ૫) શેઠ પ્રતિલાલ દોલાજી કોલાપુર, ૫) શેઠ રણછોડભાઇ શેખકરણના ધર્મપત્નિ બાઇ લીલાવતી, ૫) ગાંધી ડાહ્યાલાલ ભાણજી મુંબઇ ૨૫) શેઠ નેમચંદ દેવચંદ અમદાવાદવાળા ૨૫) ઝોંઘીબાઇ હીરાલાલ ભાવનગર, ૧૦૧) શેઠ દેવીદાસ કાનજી મુંબઇ, ૨૦૧) શેઠ હીરાલાલ અમૃતલાલ મુંબઇ ૫) શેઠ ખેનસી જેરંત થરાદ, ૧૧) શેઠ સોમચંદ છોટાલાલ ૨) શેઠ વંદરાવન માણેકચંદ, ૨૫) શેઠ પાનાચંદ તારાચંદ હા. બેન હીરાકોર, ૨૫) શેઠ નાગરદાસ ખેતસી રાધનપુરવાળા મુંબઇ, ૨૫૧) શેઠ હીરાલાલ બકોરદાસ મુંબઇ ૫) અજવાળી બાંઇ કાંતિલાલ, ૫) જસકોરબાઇ કાંતિલાલ, ૫૧) શેઠ મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી, ૨૫) સૌ. કળાવતી મોહનલાલ, ૫૧) શેઠ હરીદાસ સૌભાગ્યચંદ આદરીવાળા, ૧૦) શેઠ છોટાલાલ રાજકરણ મુંબઇ, ૫૧) શેઠ ભાઇચંદ અમુલખની કું. મુંબઇ, ૨૫) શેઠ મણીલાલ રવચંદ મુંબઇ, ૨૫) શ્રી વડાલી પંચમહાજનના હા. શેઠ મણીલાલ રવચંદ, ૧૧) શેઠ તલકચંદ જમનાદાસ મુંબઇ, ૫૦૦) શેઠ કરમચંદ લાલચંદ કલકત્તા, ૫૧) શેઠ ભોગીલાલ વીરચંદ હા. બાઇ સમજુ, ૫) શેઠ મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી મુંબઇ.

ફંડમાં ભરનારાઓને વિનંતિ—જે ભાઇઓ તથા બહેનોએ રકમો ભરી છે અને મોકલાવી નથી તેઓ મહેરબાની કરી શ્રી જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ ઑફિસ, ૨૦ પાયધુની, મુંબઇ નં. ૩ પર મોકલાવી આપશો એવી તેમને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

માત્ર રૂપીઆ ત્રણમાં

એક ઘડીઆળ

જરા પણ અચકાશો નહિ
આજે જ ઑર્ડર મોકલો કારણ કે અમારૂં

ટીક–ટેક

TIC-TAK Regd. Wall clock

ઘડીઆળ નિયમિત ટાઇમ આપે છે.

—સર્વેની પસંદગી પામેલું છે—

અને તેમ છતાં ઘરનાં સુન્દર શણગાર રૂપ પણ છે.

—: ફક્ત રૂપિયા ત્રણ :—

PETER WATCH Co., P. B. 27, MADRAS.

આ ઑફર મફત!!

આ ઑફર મફત!!

અમારા અઢાર કેરેટ રોલ્ડગોલ્ડ તારા લીવર "રજીસ્ટર્ડ" ખીસા ઘડીઆળના ખરીદનારાઓને, અમારૂં "C" સી રજીસ્ટર્ડ ટાઇમપીસ મફત આપીએ છીએ. આ ઑફર માત્ર થોડા વખતની છે. હમણાં જ લખો. ખીસા ઘડીઆળ માટે તેના ડાયલ પર બનાવનારાઓની પાંચ વર્ષની ગેરંટીની સ્ટેમ્પ આપવામાં આવેલ છે.

(કિંમત રૂ. ૫)

લખોઃ— **કેપ્ટન વૉચ કું.** પોસ્ટ બોક્ષ ૨૬૫ મદ્રાસ.

CAPTAIN WATCH COY.

P. B. 265, MADRAS.

જૈન ગ્રેજ્યુએટ ભાઈઓ તથા જૈન સંસ્થાઓ પ્રત્યે

આ ઓફીસમાં જૈન સંસ્થાઓ તેમજ જૈન ગ્રેજ્યુએટ બંધુઓનાં નામો વિગેરે હકીકત ગયા ચૈત્ર માશમાં મળેલા કન્વેન્શન સંમેલનના ઠરાવ અનુસાર રજીષ્ટર કરવામાં આવે છે. તો આથી વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે જૈન સંસ્થાઓ કે જેને છાપેલાં ફૉર્મ અમારા તરફથી મળ્યાં ન હોય તેમણે મંગાવી લેવાં અને ભરી મોકલવાં તેમજ જૈન ગ્રેજ્યુએટ ભાઈઓએ પોતાના નામ રજીષ્ટર ન કરાવ્યાં હોય તો તેમણે નામ (પુરૂં) ચાલુ તેમજ હંમેશનું ઠેકાણું ડીગ્રી કઈ તથા લીધાની તારીખ યુનિવર્સિટી અને કૉલેજનાં નામો લખી મોકલાવવા તસ્દી લેવી.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

પાયધુની–મુંબઇ નં. ૩

શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સની ઉપરોક્ત યોજના તેના આશયો અને પરિણામજન્ય અમલી કાર્યની જૈન સમાજ સમક્ષ ટુંકી પણ રૂપરેખા જાહેર ખબરદ્વારા અગર હેંડબીલદ્વારા રજુ કરવી એ તદ્દન બિન જરૂરીઆતવાળું ગણી શકાય. સબબ આ યોજના જૈન ભાઈઓમાં સર્વમાન્ય અને જગજાહેર જ છે. આ યોજના એ સંસ્થાનું અને સમાજનું જીવન છે. જૈન જનતાના ભવિષ્યની રેખા દોરવા હિંમત ધરનાર જો કોઈપણ યોજના હોય તો તે સુકૃત ભંડાર ફંડ એક જ છે કે જ્યાં ગરીબ અને તવંગર વચ્ચે કોઈ જાતનો અંતર રહેતો નથી અને સમાનતા, બંધુત્વ વિગેરે ભાવનાઓ ખીલવી સમાજને સુશિક્ષિત બનાવી હિતકર કાર્યો કરવા આ સંસ્થાને જોશ અને જીવન અર્પે છે. આ ફંડમાં ભરાતાં નાણાંમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનો અડધો ભાગ કેળવણીના કાર્યમાં વપરાય છે, અને બાકીના અડધા સંસ્થાના નિભાવફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે કે જે વડે સમસ્ત સમાજને શ્રેયસ્કર કાર્યો કરી શકાય. આપણા સમાજમાં અનેક સ્ત્રી પુરૂષો ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહે છે તે બનવા ન પામે અને તેમને કેળવણી લેવામાં અનેક રીતે મદદરૂપ થવા આ સંસ્થા પોતાનો પ્રયાસો કરી રહી છે અને તે આ ફંડની વિશાળતા ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેથી પ્રત્યેક જૈન બંધુ વરસ દહાડામાં માત્ર ચાર આનાથી સ્વશક્તિ અનુસાર મદદ અર્પી પોતાના અજ્ઞાત બંધુઓનું જીવન કેળવણીદ્વારા સુધારી અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. માટે સર્વે જૈન બંધુઓને આ ફંડમાં સારી રકમ આપવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ચાર આના પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દરવર્ષે આપવા એ મોટી વાત નથી. અઠવાડીયે એક પાઈ માત્ર આવે છે, પણ જો આખી સમાજ જાગૃત થાય તો તેમાંથી મોટી સંસ્થાઓ નભાવી શકાય એવી સુંદર યોજના છે. "ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય." એ ન્યાયે ફંડને જરૂર આપ અપનાવશો અને આપની તરફના પ્રત્યેક નાના મોટા ભાઇઓ; બહેનો એનો લાભ લે, એમાં લાભ આપે એવો પ્રયત્ન કરશો. બીજી કોમો આવી રીતે નાની રકમોમાંથી મોટી સંસ્થાઓ ચલાવે છે તે આપ જાણો છો. તો આપ જરૂર પ્રયત્ન કરશો. આખી કોમની નજરે આપને કૉન્ફરન્સની જરૂરીઆત લાગતી હોય તો આ ખાતાને ફંડથી ભરપૂર કરી દેશો. સુજ્ઞને વિશેષ કહેવાની જરૂર ન જ હોય.

સેવકો,

મકનજી જુઠાભાઇ મહેતા

મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી.

ઓ. રે. જ. સેક્રેટરીઓ, શ્રી. જૈ. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.